SOSYAL & BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - I

Ekim 2022

Editörler

Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan

Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa Kaya

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Edıtors • Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa Kaya
Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2022
ISBN • 978-625-430-435-4

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The r ight to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - I

Ekim 2022

Editörler

Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan

Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa Kaya

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

XIX. VE XX. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKAS GÖÇMENLERİ İÇİN YAPTIĞI DÜZENLEMELER

Ömer Karataş 1

Bölüm 2

MİSYON VE VİZYON İFADELERİNİN İÇERİK ANALİZİ: EGE BÖLGESİ MARİNALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mustafa Serdar AYAN & Esra BARAN KASAPOĞLU 19

Bölüm 3

TARİHSEL SÜREÇTE DEĞİŞEN SAĞLIK VE SAĞLIKÇI KİMLİĞİ

Sinan ACAR..... 41

Bölüm 4

KÜRESEL KENTLER VE TURİZM

Serdar CEYLAN & İhsan BULUT 63

Bölüm 5

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSININ CRITIC TABANLI ARAS YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE BİR ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI

Abdulhamit EŞ & Hakan Tahiri MUTLU..... 93

Bölüm 6

PANDEMİNİN ETKİSİ ALTINDA BİGADAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YEREL EKONOMİYE KATKISININ İNCELENMESİ

Nur DİLBAZ ALACAHAN & Yağmur AKARSU 127

Bölüm 7

DELİLLİ VE ÇOKLU TASIMLARIN BİRBİRİNE ÇEVRİLMESİ

Fikret OSMAN..... 145

Bölüm 8
YEREL HALKIN İNANÇ TURİZMİNE KARŞI TUTUMLARI: AKÇAENİŞ VE TEKKE KÖYLERİ (ELMALI) ÖRNEKLEMİ
Cemali SARI & Gamze ÇAKIR & Mustafa BAŞKURT 161

Bölüm 9
AHLAK SAHNESİNDE İKİ BARBAR: NİETZSCHE'NİN AHLAK FELSEFESİ İLE SHAKESPEARE'İN VENEDİK TACİRİ ARASINDAKİ EŞSESLİLİK
Metin Topuz 185

Bölüm 10
ERKEN OKURYAZARLIK GELİŞİMİNDE OYUNUN ROLÜ
Asya Çetin..... 211
Elif Sultan Özdemir 211

Bölüm 11
ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KURAMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ
Fatih TÜRKMEN & Alikhan SÜLEYMANOV 229

Bölüm 12
İTİBAR YÖNETİMİ VE METAVERSE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Ömer Faruk ÖZGÜR 257

Bölüm 13
MUŞ OVASININ JEOMORFOLOJİSİ
Nurcan Avşin..... 289

Bölüm 14
KİLİS GÜNLÜK HALK GAZETESİNDE YER ALAN DIŞ KAYNAKLI HABERLER (1937-1939)
Nermin Zahide AYDIN 305

Bölüm 15
SAĞLIK İLETİŞİMİ ÜZERİNE ALAN YAZINSAL BİR DEĞERLENDİRME
Yılmaz DAŞLI 329
Büşra AKYOL 329

Bölüm 16
SOSYAL MEDYANIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ
Selçuk KIRAN 351

Bölüm 17
İŞ GÜVENCESİ VE ÇALIŞAN MOTİVASYONUNA ETKİSİ
Hüsnü Akın ÖZCAN 371
Mehmet Murat TUNÇBİLEK 371

Bölüm 18
COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Emek Aslı CİNEL 397

Bölüm 19
YONCATEPE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN URARTU TOPLUMUNUN OSTEOLOJİK KARAKTERLERİ
Ayşe ACAR 409

Bölüm 19
HAYFÂ` ZANKANA'DAN SADDAM HÜSEYİN'İN ZULMÜ ÜZERİNE BİR ANLATI (BAĞDAT'I DÜŞLEMEK)
Ercan Baran 431

Bölüm 21
SOSYAL MEDYA ÇAĞINDA KİŞİSEL MARKALAŞMA OLGUSU: FIRSATLAR VE TEHDİTLER
Nilgün KÖKSALAN 449

Bölüm 22
KURUM BAKIMINDA KALAN YAŞLILARDA YAŞAM KALİTESİ VE MANEVİYAT İLİŞKİSİ
Ümmügülsüm Aysan 465

Bölüm 23
ÇALIŞANIN İŞE ADANMIŞLIĞININ GÖREV VE BAĞLAMSAL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİLER
Ceren TEKİN 483
İrem METİN ORTA 483

Bölüm 24
MUŞ-TEPEKÖY HÖYÜK'TE BİZANS DÖNEMİ VE PİŞMİŞ TOPRAK KANDİLLERİ
Yunus ÇİFTÇİ 505

Bölüm 25
SOSYAL POLİTİKALAR IŞIĞINDA DEZAVANTAJLI GRUPLAR, GÖÇ VE SOSYAL DIŞLANMA
Yunus Budak 523

Bölüm 26
ADANA'DAKİ ERKEN DÖNEM CUMHURİYET YAPILARINA BİR ÖRNEK: ADANA HALKEVİ BİNASI
Erdem ÇANAK 539

Bölüm 27
TÜKENMİŞLİK, İŞ YÜKÜ VE COVID-19 PANDEMİSİ
Ayşenur AÇIKEL 573
Şaban ESEN 573

Bölüm 28
ANADOLU'DAKİ TABHANELİ CAMİLERDE SÜSLEME PROGRAMI
Türkan Acar 603

BÖLÜM 1

XIX. VE XX. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKAS GÖÇMENLERİ İÇİN YAPTIĞI DÜZENLEMELER

Ömer Karataş [1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Ömer Karataş, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Genel Türk Tarihi ABD, Türkiye, ORCID NO: 0000-0001-7177-8547, omerkaratas4510@gmail.com.

GİRİŞ

Kafkasya, insan yaşamı açısından zorlu coğrafi koşullara sahip olmasının yanında yer altı ve yer üstü kaynakları açısından son derece zengin bir bölgedir. Mağlup halkların sığınağı da olan Kafkasya çok sayıda etnik yapıyı bünyesinde barındırmıştır (Adolf, 1990: 9; Baddeley, 1995: 21-23; Tavkul, 2007: 12-13). Kafkasya, hem başka milletlerin saldırılarından korunmak isteyen kavimlere sığınak olması hem de büyük siyasi güçlerin stratejik konumundan dolayı bölgeyi kontrol etmek istemesi nedeniyle sürekli gündemde kalmıştır (Temizkan, 2018: 27).

Tarihin seyri içerisinde Kafkasya üzerindeki büyük güçlerin hâkimiyet mücadelesi devam etmişse de tam olarak hâkimiyetin sağlanabildiğini söyleyemeyiz (Temizkan, 2018: 28). Son birkaç asırda ise Kafkasya'da Osmanlı ve Rusya arasında mücadelelerin yoğunlaştığını görmekteyiz. Bölgenin stratejik önemine binaen mücadelelerin başlangıcı XIX. yüzyıl öncesine dayanmaktadır (Berber, 2011:19-20). Ama Kafkasya'daki Rus harekâtı Gürcü Krallığının ilhakıyla da daha kolay hale gelmiştir (Gordin, 2014:48).

Rus Devleti bir asır boyunca sistematik olarak Kafkasya'yı işgal etme planı yapmıştır. Planlar genelde Kafkas bölgesinde görev yapan ve bu coğrafyayı tanıyan askeri idarecilerin Rus Devleti merkezine gönderdiği rapor ve bilgiler neticesinde şekillenmekteydi. Mesela, Zubov, Lazarev, Prens Tsitsianov, Kotlyarevskiy, Yermolov, Paskyeviç ve Rozen (Gordin, 2014:36) gibi Kafkasya'da görevlendirilen komutanların raporları Kafkasya'nın işgalini kolaylaştırmıştır. Tarihçi, yazar ve Kafkasya uzmanı olan Platon Zubov, 1834 Kafkas Bölgesi ve Rusya'ya ait toprakların tanıtımı adlı eserinde Kafkasya ile ilgili meselenin çözülmesi için bölgede mevcut sosyal yaşamı ortadan kaldırmaya yönelik birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Rus okullarının bölgede açılması, buradaki Kafkas halklarının din değiştirmeleri ve halkın lükse alıştırılması bu tavsiyelerdendir (Özden, 2001:143). Bölgeye Rus birliklerinin gönderilmesiyle ve yeni istihkâm mevkilerinin kurulmasıyla bu tavsiyelerin hayata geçmesi için devam edilmiştir (Gordin, 2014:255-303). Daha sonra Kafkasya'nın işgali için Ruslar tüm güçleriyle faaliyette bulunmuşlardır. Bu faaliyetler, Prens Baryatinski'nin de (1856-1860 yılların da Çar'ın Kafkas Naibi) dediği gibi *"Karadeniz'in doğu kıyılarını bir Rus toprağı haline getirmek ve Dağlıları bütün kıyıdan temizlemek zorundaydık"* sözü çerçevesinde gerçekleştirilmişti. Bu süreç sonunda 1864 yılında Çerkesya bitmiş, Ubıhlar, Natuhaçlar ve Şapsığlar tükenmiş, ya da yurtlarından atılmışlardı (Özden, 2001:143-144; Gordin, 2014:305; Esadze, 1999:111-122). 21 Mayıs sabahı Kafkas Savaşı'nın bitişini kutlamak amacıyla Kabaada düzlüğünde tüm askeri birimlerin katılımıyla bir ayin ve geçit töreni yapılmış; II. Aleksandır'ın mesajı okunduktan sonra savaşta görev alanlara nişanlar verilerek

tören sona ermiştir (Esadze, 1999:125).

Rus İmparatorluğunun Kafkasya'yı işgal etmesi sonucunda, buradaki halklar Rus baskısı nedeni ile Osmanlı coğrafyasına 1856 yılından başlayarak 1920 yılına kadar devam eden zorunlu göç yolculuğuna başlamıştır (Saydam,1997:81; Bice, 1993:45; Habiçoğlu, 1998:123-152). Bu süre zarfında Osmanlı coğrafyasına Çerkesler, Dağıstanlılar (BOA. DH. MHC. 1/63;1/65) Nogaylar (BOA. ML. MSF. d. No: 12538; d. No:15815; d. No:16633A.; Eren, 1996:64-66), Çeçenler, Karaçaylılar (Karataş, 2014:529-534) ve Kumukların (Karataş ve Arbatlı, 2015:104-117; Saydam,1997:93; Habiçoğlu, 1998:75-76) göç ettiklerini Osmanlı ve Rus (Karataş, 2015: 646-655) kayıtlarından görmekteyiz.

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen göçmenler, Osmanlı Devleti *"İskân Politikası"* nedeniyle, önce Karadeniz sahillerine yakın olan Anadolu ve Rumeli sancaklarına; Ege ve Akdeniz limanlarına, Konya ve Sivas (Sever, 1999:35; Habiçoğlu,1998:153) gibi arazisi geniş bölgelere yerleştirilmişlerdir. Sivas-Uzunyayla (Karataş, 2012:1-59), Adana-Çukurova, Muğla-Polatova (Saydam,1997:154; Habiçoğlu, 1998:54) gibi yerlere Kafkasya'dan gelen halkların birçoğunun yerleştirildiğini görmekteyiz. *"Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne 1859-1879 yılları arasında çoğu Çerkes olmak üzere yaklaşık 2 milyon Kafkas'ın vatanlarını terk ettiği akla yatkın görünmektedir"* diyen Karpat*; "ancak bunlardan bir buçuk milyonu (1.500.000) hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir"* (Karpat, 2010:170) şeklinde göçmenlerin sayısına yönelik tespitte bulunmuştur. Ayrıca göçmenlerin Anadolu (Berber, 2011:17-49; Tepekaya, 2006:463-480) ve Rumeli'de de (Koyuncu, 2014:715-718; Dobreva, 2016:43-74) iskân edildiklerini takip etmek mümkündür.

Çalışmada; Rusların Kafkasya'yı işgali sonrasında başlayan zorunlu göç sürecinde Osmanlı coğrafyasına gelen göçmenlere yönelik Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı düzenlemeler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nde Kafkas Göçmenleri Algısı

Rusya'nın Kafkasya'yı işgaliyle beraber burada yaşayan halkların bir kısmı vatanlarını terk etme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştı. Kafkas halkları uzun yıllardır vatan ve özgürlük savunması yaptıkları ve her açıdan kendilerine düşman olarak gördükleri Rusya Devleti'ne uzak durmuş, bunun karşısında Osmanlı Devleti'ne ise yakınlaşmıştır. Kafkas halkları ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk, ortak düşman ve din gibi ortak paydalar bu yakınlaşmanın temel sebeplerinden bazılarıdır. Bu ortak paydaların da etkisiyle Kafkas halkları Osmanlı Devleti'ni sığınılacak güvenli bir liman olarak görmüştür.

Güvenli bir liman olarak görülen Osmanlı coğrafyasına, vatanlarını

terke mecbur bırakılan Kafkaslılar kitleler halinde kara ve deniz yoluyla gelmeye başlamışlardır. Osmanlı coğrafyasına gelenler kayıt altına alınmakta ve gelenlerin durumu başkente rapor edilmekteydi. Göçmenlerin sayısı yazışmaların fazlalaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte yapılan yazışmalarda birçok yeni tabir ve kavramın kullanıldığını görmekteyiz. Mesela Osmanlı Hükümeti, göçmenleri *"muhacir",* göçmenlerin iskân ve idaresini sağlamak amacıyla vücuda getirdiği komisyonu ise *"Muhâcirîn Komisyonu"* olarak adlandırmıştır. Kafkas halkları ise, yaptıkları bu zorunlu göçe *"hicret"* demişlerdir. Kullanılan kavramlar İslami bir literatür ve gelenek ekseninde gözükmektedir. Kafkas halklarının zorunlu göçü ya da soykırımdan kaçışı (Saydam, 2014: 71-117) bu eksen üzerinde oturtulmasının pek çok sebebi olmakla birlikte gelen göçmenlere Osmanlı ahalisinin maddi yardımını sağlamak biraz daha ön çıkan bir sebeptir. Zira dönem itibariyle Osmanlı hazinesi çok fazla sayıda gelen göçmenin giderlerini karşılayacak durumda değildi. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti ahalinin dikkat ve ilgisini çekmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Nihayetinde Osmanlı Hükümeti'nin bu çalışmaları ve Anadolu halkının yardımseverlikleri bu süreçte gelen muhacirlere umut ışığı olmuş ve karşılıksız yardımlar sancak, kaza, kasaba ve köylerde uzunca bir süre devam etmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'ne sığınan Kafkas göçmenlerine devletin hazinesi tarafından yapılan yardımlar dışında Osmanlı ahalisinin de yardım ettiği dönemin gazetelerinde ve arşiv belgelerinde açıkça görülmektedir. Bizzat padişah ve hükümet tarafından ahalinin yaptığı yardım miktarları, yardım edenlerin isim ve şöhretleri ile beraber dönemin gazetelerinde çıkması için Ceride Odası'na emirler verilmiştir. Böylelikle Osmanlı coğrafyasındaki tüm eyalet, sancak ve kazalarındaki kamuoyunun dikkat ve ilgisi bu konu üzerine çekilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama ile Anadolu ve Rumeli'de iskân için gönderilen göçmenlere yönelik ahalinin yaptığı yardımları (Habiçoğlu,1998:118-122) tespit edebiliyoruz. Mesela, iskân için gönderilen göçmenlere çeşitli vilayetlerce yardımlar yapılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz; Edirne Eyaleti ahalisi Takvim-i Vekayi Defa 640 s.1-2 H.22 Şevval 1278/M.22 Nisan 1862), Üsküp Sancağı ahalisi(Takvim-i Vekayi Defa 809 s.2 27 Sefer 1282/M.22 Temmuz 1865), Karasi Sancağı ahalisi (Takvim-i Vekayi Defa 619 s.3 10 Eylül 1861), Mısır ahalisi(Takvim-i Vekayi Defa 759 s.2 H.28 Sefer 1281/M.2 Ağustos 1864 Takvim-i Vekayi Defa 619 s.3, H.5 Rabiulevvel 1278/M.10 Eylül 1861), Bağdat, Basra ve Revanduz (Takvim-i Vekayi Defa 782 s.2, H.11 Şaban 1281/M.9 Ocak 1865) kaymakamlarıdır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı Hükümeti tarafından dönemin gazetelerinde göçmenlere yardım eden ahalinin ortaya çıkması ile bu politikanın başarıya ulaştığını bize anlatır. Osmanlı sınırlarına uzak olan Mısır ve Bağdat tarafından dahi göçmenlere yardımlarda bulunulmasını politikanın bu durumuna başka bir kanıt olarak gösterebiliriz.

Çeşitli yöntemlerle ilgisi çekilen Osmanlı kamuoyu, kendi ülkelerini terk ederek Anadolu'ya gelen göçmenlere yakınlık göstermiş ve devletin, mali durumundan dolayı, yetişemediği yerlerde devreye girerek göçmenlerin iskân esnasında çektiği sıkıntıları kendi çabaları ile engellemeye çalışmıştır. Mesela Karadeniz sahillerinden Anadolu'nun içlerine iskân olunmaları için sevk olunan göçmenlere gidecekleri yere kadar ahali tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır (Habiçoğlu,1998:125). Ahali, göçmenlere yaptığı yardımların tutarını hazineden istememiş ve bu yardımları hazineye bağış yoluyla bırakmıştır. Bu şekildeki yardımlardan biri hükümet tarafından Trabzon valisine yazılan yazıdan görülmektedir. Bu yazıda, Trabzon'dan Sivas'a gönderilen 350 nüfus Çerkes göçmenlerine Karahisar-ı Sahip sancağı ve civar kazalarda ahali tarafından yapılan yardımın 12.626 kuruş olduğu ve tamamının hazineye bağış yolu ile bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hükümet, Karahisar-ı Sahip sancağı ve civar kazalarda Çerkes göçmenlerine yardımda bulunan ahalinin yardım miktarı ve şöhretlerinin Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadiste yayınlanması için müzekkere göndermiştir (BAO; A.MKT. MHM 228/55; 29 Temmuz 1861 Sâdaret'ten Trabzon Valisi Cemal Paşa'ya Şukka). Dönemin gazetelerinde yardım yapan sancağın, kazanın ve bunların ahalisinin şöhretleri ile beraber yardım miktarlarının gazetelerde neşredilmesi ile hükümetin Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân için gönderdiği göçmenlere yardım edilmesi hedefine ulaşmaya başladığı görülmektedir. Böylelikle hem ahalinin göçmenlere sahip çıkması; göçmenlerin iskân ve adaptasyonunun kolaylaşması ve hem de göçmenlerin iskân politikası hedefleri doğrultusunda onları istenen yerlere yerleştirerek hazinenin yükünü hafifletmiş olacaktı.

Osmanlı Hükümeti, Kafkasya'dan kendisine iltica ederek gelen halkları İslami ve insani duygularla kabul ettiği ve bu çerçevede algıladığı yukarıda verdiğimiz örneklerde gözükmektedir.

2. Osmanlı Devleti'nin Göçmen İskânındaki Hedefleri

Kafkasya'dan Osmanlı coğrafyasına kitleler halinde gelen göçmenlerin iskân edilmesi önemli bir sorun olarak gözükmektedir. Çünkü gelen göçmenler Rus savaşı nedeniyle nerdeyse tüm maddi varlıklarını kayıp etmişti. Ayrıca Kafkas halklarının Osmanlı ahalisine göre farklı bir sosyal yaşam biçimlerinin olması da iskân işlemlerini daha da zor hale getirmiştir. Ama bütün bu zorluklara rağmen Osmanlı Hükümeti Kafkas göçmenlerini devletle uyumlu hale gelmelerini sağlamaya yönelik tedbirler almaya çalışmıştır. Göçmenlerin bir an önce iskân edilmeleri ve onların üretici duruma getirilmek istenmesi hükümet tarafından ilk hedeflerden olmuştur. Bu duruma yönelik hedefleri Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu'da göçmenlerin iskân olundukları mahallerdeki idareciler ve Dördüncü Orduyu Hümayun'a verdiği emirde takip etmek mümkündür.

Hükümet verdiği emirde, Kafkas halklarının beklenen amaçlar doğrultusunda iskân edilmesiyle devletin kazanımlarını şöyle sıralamıştır:

- İskânın amacı göçmenleri sadece bir yerde oturtmak anlamına gelmemektedir. Bu iskân olunan göçmenlerin kısa sürede ziraat yapmalarını teşvik ederek toprağı işlemeleri sağlanmalıdır. Böylece hem göçmenler kazanacak hem de devlet kazanacaktır. Ayrıca toprak ile meşgul olan göçmenler eski yaşam biçimleri olan kabile yaşamından vazgeçmiş olacaklar ve göçmenlerin bulunduğu yerlerde asayiş sağlanmış olacaktır.

- Göçmenlerin toprağı işlemeleri neticesinde göçmenler devlete aşar vergisini ödeyeceklerdir. Göçmenlerin aşar ödemeleri ile beraber devlet hazinesi rahatlayacaktır. Tüketici durumda olan göçmenler üretici duruma geçmiş olacaklardır.

- Göçmelerin toprağı işlemesi için teşviklerin sürekli olarak yapılması neticesinde hükümetin belirlediği iskân politikasına ulaşılacağı umulmaktadır.

Ayrıca hükümetin emirleri dışında göçmenler ile ilgili ayrı çalışmalar yapılmaması için Anadolu'da göçmenlerin iskân olundukları mahallerdeki idarecilere ve Dördüncü Orduyu Hümayuna (BOA; A.MKT. MHM 421/34 24 Eylül 1868 Sadaretten Anadolu Tarafına Göçmen İskân Olunan Mahallere ve Dördüncü Orduyu Hümayuna Şukka-i Mahsus) yapmaları gerekli olan çalışmalar anlatılmıştır. Böylece göçmenlerin iskânları belli bir sistematiğe bağlanmış olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin ana hedefi, gelen göçmenlerin bir an evvel planlanan iskân yerlerine gönderilmesidir. Bu amaçla, Karadeniz sahillerine gelen göçmenlerin Anadolu'nun içlerine doğru sevk ve iskânlarının sistematik bir şekilde yapılabilmesi için hükümet bazı esaslar belirlemiştir. Bu esasların ortaya çıkmasında, gelen göçmenlerin durumları ile ilgili mahalli idarecilerin arizaları etkili olmuştur. Mesela, Samsun'a gelmiş olan göçmenlerin buradaki bekleme süreleri boyunca ve iskân yerlerine- Ankara, Sivas ve Konya taraflarına- gönderilinceye kadar yapılacak olan işlemler ile ilgili 16 Ocak 1861 tarihine kadar hükümet tarafından emirname-i samiyye gönderilmiştir. Göçmenlerin iskânı için belli zaman aralıkları ile gönderilen emirname-i samiyyelerde göçmenlerin acilen yerleştirilmesi istenmiştir (BOA; A.MKT. UM 457/7126 Şubat 1861; Şahin, 2016: 2794-2799). Böylece hükümet göçmenlerin biran evvel iskânları ve onların zarar görmemeleri için tedbirler alması yönünde mahalli idarecilerle daima temas halinde bulunmuştur.

Kafkas halklarının Osmanlı coğrafyasına ayak basmalarıyla beraber oluşan yoğunluk nedeniyle Osmanlı taşra yetkilileri büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Gelen göçmenlerin nasıl iskân edileceği ve nerelere gön-

derileceğini bilmeyen taşra yetkililerinin bu şaşkınlıklarına merkezden müdahale edilmiştir. Merkezden verilen emirler neticesinde, göçmenler önce kayıt altına alınmış ardından geçici iskân bölgelerine sevk edilmiş oradan da belirlenen daimî iskân yerlerine gönderilmişlerdir. Bu sistemin tüm Osmanlı coğrafyasında bazı aksaklıklarla rağmen sürdürüldüğünü takip etmek mümkündür.

3. 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kurulan Komisyonlar

Osmanlı Devleti'nde 1859 yılına kadar gelen göçmenlerin iskân işlemleri Şehremaneti (Eren, 1996:54) tarafından yapılmaktaydı. Şehremaneti 1859 yılına kadar gelen göçmenlerin iskânına yeterli gelirken; 1859 tarihinden sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun kitlesel göçlerin başlamasıyla iskân işlerine artık yeterli gelememekteydi. Kafkasya'dan gelen halkların ve Rumeli'den gelen göçmenlerin daha iyi ve sistematik bir şekilde iskân edilmesi için yeni bir kurum ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kurumun teşekkülü için padişaha sunulmak üzere bir tezkire hazırlanmış ve hazırlanan tezkireyi padişahın uygun bulmasıyla beraber 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu kurulmuş ve komisyonun başkanlığına da Hafız Paşa getirilmiştir (Eren,1996:54-58; İpek, 1999:68; Saydam,1997:105-106; Erkan 1996:97; Habiçoğlu,1998:107-111).

Muhacirin Komisyonu ihtiyaçtan dolayı kurulmuş ve iskân işlerini daha sistemli bir halde çözmesi amaçlanmıştır. Ancak mali yükün artması göçmen sayısının azalması gibi sebeplere bağlı olarak 27 Kasım 1865 tarihinde adı geçen komisyon kaldırılmıştır. Muhacirin Komisyonu'nun kaldırılmasıyla oluşan boşluğu doldurması ve yaptığı işleri yürütmesi için Zaptiye Nezareti ile Meclis-i Vâlâ görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeye rağmen Muhacirin Komisyonunun boşluğu doldurulamamış, göçmenlerin iskân işleri aksamış ve idari bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Daha sonra da göçlerin devam etmesi neticesinde Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenler için yeni isimler altında komisyonlar kurulmuştur (BOA; İ.MVL 556/24966, 13 Temmuz 1866; Saydam, 1997:113-118; İpek, 1999:69-77).

Osmanlı Devleti'nde göçmenlerin iskân ve diğer işlerini yapmak için vücuda getirilen komisyonları şöyle sıralamak mümkündür:

- Muhacirin İane Komisyonu (1877),
- İane-i Muhacirin Encümeni-Muhacirine Muavenet Cemiyeti (1878),
- Muhacirlere Milletlerarası Yardım Komitesi,

- Sermaye-i Şefkati Osmaniye- Turkısh Compasionate Fund (1878'de Londra'da kurulmuş),
- İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu (18 Haziran 1878),
- Umum Muhacirin Komisyonu (1878),
- Muhacirin Komisyon-u Alisi (1897),
- Muhacirin-i İslamiye Komisyonu (1905) (Erkan, 1996:98- 123).

4. Osmanlı Hükümeti'nin Göçmen İskânına Yönelik Düzenlemeleri

Osmanlı Hükümeti'nin Kafkas göçmenlerini Osmanlı coğrafyasına sistematik ve sorunsuz bir şekilde yerleştirmeye çalıştığını göçmenlere yönelik alınan tedbirler, taşra idarecileri ile yapılan yazışmalar ve kurulan komisyonların faaliyetlerinden takip etmek mümkündür. Söz konusu süreçte Türk ya da Müslüman göçmenlerden farklı sosyal yaşam biçimlerine sahip olan Kafkas göçmenlerinin bu farklılıkları göz önünde bulundurulmuş ve hazırlanan düzenlemelere de yansımıştır. Kafkas halklarının kabile örgütlenmesine dayalı yaşam biçimleri ve birlikte iskân olunmak istemeleri Osmanlı hükümetini kimi zaman zor durumda bırakmıştır. Toplu iskana hükümet sıcak bakmamıştır. Bunun sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür; uygun arazilerin yokluğu, yeni yerleşim birimlerinin kurulması için gerekli bütçenin devlet hazinesinde olmayışı, asayiş olaylarının artama riski, devlete uyum sorununun uzama ihtimali, göçmenlerden bazılarının kabilesinden ayrı iskân olunma isteği ve Osmanlı ahalisinin mevcut köylerine iskan edilecek göçmenlere yardım etmesini sağlama düşüncesi.

3 Mayıs 1856 Muhacirin İskân Talimatnamesi Rumeli ve Anadolu'ya gelen göçmenlerin yerleştirme işlemlerinin nasıl yapılacağına dair Silistre Valisine (Eren,1996:41; İpek, 1999:68; Saydam,1997:119; Erkan,1996:96; Habiçoğlu,1998:112) gönderilen ilk talimatnamedir. Hükümet tarafından hazırlanan bu talimatname daha sonra Osmanlı Devleti'ne zorunlu olarak göç edecek olan Kafkasya göçmenleri ve Rumeli göçmenleri için de geçerli olacaktır. Arazi ve emlakin meccanen verilmesi, hayvan, tohum ve diğer gerekli malzemelerin verilmesi Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan göçmenlere yapılacak yardım ve muafiyetlerden bazılarıdır (BOA; A.MKT. MHM. 343/67 14 Haziran 1865 Sadaretten Tuna Vilayeti ve Anadolu'da Göçmen Bulunan Yerlere Emirname-i Sami; Eren, 1996:41-49; Saydam,1997:119).

Kafkas halklarının Anadolu'ya göçleri ile beraber ortaya çıkan iskân ve yerleştirme işlerinde takip edilecek ve uyulacak olan esasların 3 Kasım 1856 yılından Silistre Valiliğine gönderilen talimatname oldukça önem

arz etmektedir. Göçlerin devam etmesi ve gelen göçmenlerin Anadolu'nun çeşitli yörelerine iskân için gönderilmesi neticesinde mahalli idareciler bu gelen göçmenler için yapılacak yardımın nevi ve miktarı ile ilgili hükümetten görüş istemekteydiler. Osmanlı hükümeti görüş isteyen mahalli idarecilere Silistre Valiliğine gönderilen Muhacirin İskân Talimatnamesi çerçevesinde yardım yapılmasını emretmekteydi. Ayrıca her mahallin ayrı özellik taşımasından dolayı o mahalle ilgili farklı uygulamalara gidilmesi de mahalli idarecilere önerilmekteydi.

Bu düzenlemeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 16 Ağustos1860 Nusret Bey'e Verilen İrade
- 28 Haziran 1861 Vehb Paşa'ya Verilen Talimatname8 Kasım 1863 Vechi Paşa (Saydam, 1997:128-137)
- 17 Kasım 1864 İrade-i Seniyye (Saydam, 1997:143-146)
- 18 Haziran 1878 Muhacirin İdaresi Hakkındaki Talimatname (Erkan, 1996:98-107)
- 17 Cemaziyülahir 1295 İskânı Muhacirin Talimatnamesi (Erkan, 1996:208-208)

Yukarıda sıralanan düzenlemeler sadece Kafkas göçmenlerine yönelik değil, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasına gelen tüm göçmenler için geçerliydi. Hükümet, göçmenlerin hayatta kalmaları için yaptığı düzenlemelerin içerine bakıldığında genel olarak; göçmenlerin iskân edilişleri, yol harcırahı, günlük yevmiye bedelleri, barınma sorununun çözümü, vergi ve askerlik muafiyeti, sağlık sorunu, eğitim sorunu gibi konuların çözümünü içeren kararları ihtiva ettiği görülecektir.

Yapılan düzenlemelere rağmen Kafkas göçmenleri yine de bazı sorunlar çıkarmıştır. Mesela Karaçay göçmenleri, iskân olundukları mahalleri çeşitli sebeplerle terk etmiştir. Göçmenlerin iskân mahallerini terk etmeleri mahalli idarecileri zor durumda bırakmıştır. Mesela, Konya Vilayetine bağlı Sarayönü Karyesine ve Başhöyük mevkiine iskânları düşünülen Karaçay göçmenleri, burada iskân olunmak istememişlerdir. Bu yüzden söz konusu göçmenler, Karahisar Sancağı Aziziye kazası Kiliseyaylası'na izinsiz olarak gitmişler; burada kendilerine ait olmayan hanelere yerleşmişlerdir (BOA, Y.MTV 290/143; A.MKT. MHM 529/75). Karaçay göçmenlerinin Konya Vilayetine bağlı Sarayönü Karyesine ve Başhöyük mevkiine iskânlarını istememelerinin sebebi Osmanlı makamlarınca araştırılmıştır. Hatta göçmenler Konya vilayetinde adı geçen yerlere iskânlarında ısrar edilmesi durumda hem memleketlerine geri dönmeyi hem de kendilerini ikna etmek isteyen kolluk kuvvetlerine silahlarıyla karşılık vermeyi düşünmüşlerdir. Fakat Osmanlı Hükümeti bu iki durumun

da yaşanmasını istemediği için göçmenlerin Karahisar Sancağı Aziziye kazası Kiliseyaylası'na iskânlarına izin vermiştir (A.MKT. MHM 529/75; Karataş, 2014:533).

5. Memleketlerine Geri Dönmek İsteyenlere Yönelik Düzenlemeler

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen bazı göçmenlerin beklentilerine karşılık bulamamaları neticesinde vatanlarına geri dönmek istemişlerdi. Osmanlı Hükümeti ise iltica ederek kendisine sığınan Kafkas göçmenlerinin hiçbirisinin memleketlerine geri dönmelerini istememekteydi. Osmanlı Hükümeti'nin göçmenlerin memleketlerine geri dönüşlerini istememesinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi Osmanlı Devleti göçmenlerin geri dönüşünü prestij açısından yaklaşmaktadır. İkincisi ise ekonomik sebeptir. Osmanlı Hükümeti göçmenlerin geri dönüşleri neticesinde uğranılacak zararları şöyle anlatır: şimdiye kadar göçmenler için çok fazla para(akçe) harcandığı, göçmenlere bedelsiz haneler verildiği ve meralar, karyeler inşa edildiği gibi nedenlerle yapılan masrafların heba olmasını istememektedir.

Osmanlı hükümeti Kars Sancağı Soğanlı Dağına nakil olarak iskân olunan ve daha sonra memleketlerin geri dönmek isteyen 113 hane göçmenin Muş Sancağında iskân edilmelerini istemiştir. Kars sancağından Muş Sancağına nakil olunacak bu göçmenlerin nakil masraflarını kendilerinin karşılaması ve bu göçmenler Anadolu'da iskân olunmamak için ısrar ederlerse kendilerine iskân esnasında yapılan masrafları geri ödemeleri karşılığında izin verilmesi (BOA; A.MKT. MHM 272/18, 2 Temmuz 1863 Sadaretten Kars Mutasarrıfına Şifre, Rusya Devleti Konsolosundan Kars Mutasarrıfına Şukka) Kars Mutasarrıfına yazılan şifrede emredilmiştir. Hükümet ayrıca memleketlerine geri dönmek isteyen bu göçmenlerin durumunu hem Erzurum Valisine hem de Dördüncü Orduyu Hümayun Müşirine yazmıştır. Hükümetin verdiği emirler doğrultusunda gerekli çalışmaların yapıldığını hükümet tarafına Erzurum Valisi ve Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiri (BOA; A.MKT. MHM 272/76, 24 Temmuz 1863 Sadaretten Dördüncü Orduyu Hümayun Müşirine Şifre, Erzurum Valisin ve Dördüncü Orduyu Hümayun Müşirinden Sadarette Şukka) tarafından yazılmıştır. Memleketlerine geri dönmek isteyen göçmenleri ile ilgili yapılan çalışmaların Erzurum Mutasarrıfı tarafından hükümete ayrıntılı olarak anlatıldığı ariza 3 Eylül 1863 tarihinde gönderilmiştir. Erzurum Mutasarrıfı tarafından hükümete gönderilen arizada:

- Memleketlerine geri dönmek isteyen göçmenler ile ilgili Kars Meclisi ile yazışmaların yapıldığını ve bu göçmenler hakkında gerekli bilgilerin alındığı,
- Rusya tarafına geçmek isteyen göçmenlere verilen teminat üzeri-

ne geri dönme fikirlerinden vaz geçtikleri,

- Kars sancağına kendi rızaları ile yerleşmeyi kabul ettiklerini, Kars'a yerleşmeyi kabul eden bu göçmenlere boş araziler ve haneler (BOA; MVL 657/54 3 Eylül 1863) verildiği ifade edilmiştir. Böylece göçmenlerin geri dönüşleri şimdilik durdurulmuş olduğunu görmekteyiz. Ama yine de Kafkas göçmenleri kendi vatanlarına gittiklerini de söyleyebiliriz.

6. Asayiş İle İlgili Düzenlemeler

Osmanlı Devleti kendisine iltica ederek sığınmış olan göçmenlere yönelik yapılan düzenlemelerin üç görüş üzerinde vücut bulduğunu görmekteyiz. Birinci olarak; göçmenlerin vatanlarını terk edip, Osmanlı tabiiyetine girmesi neticesinde ileride Rusya Devletinin bu göçmenler hakkında himaye düşüncesi olmaması için Rusya sefaretine tebligat gönderilmesi; İkinci olarak, Rusya Devleti ile yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan göçmenler ile ilgili yapılacak muamelede üç şık ortaya çıkmaktadır. Birincisi; geldikleri yolla tekrar geriye iade olunmak… İkincisi; gelen göçmenlerin Osmanlı Devlet tabiiyetine girmeleri hususunda, gelen göçmenleri tanımamak, kabul etmemek…üçüncüsü; bu gelen göçmenlerin kabulü ile iskân edilmeleridir. Osmanlı Devleti insani ve İslami duygulardan dolayı üçüncü şıkkı uygulamış ve vatanlarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan göçmenlere arazi ve çeşitli mallar vererek uygun köylerde iskân etmiştir. Üçüncü olarak; Konya, Ankara ve Sivas'a iskânları kabul edilmiş olan göçmenler, kabileler halinde toplu olarak iskân olunmayı talep etmektedir. Bu kadar nüfusun iskânı için gerekli olan boş arazinin bulunması zordur. Çerkes göçmenlerinin sosyal yaşamları gereği aile bağlarının sıkı olması ve kabile yaşamı nedeniyle masrafça daha fazla yük getirdiğinden, göçmenlerin ikna edilerek ayrı ayrı iskân edilmeleri; ikna olunmazlar ise toplu iskânın çaresine bakılması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Toplu iskânın olmaması için göçmenlerin önde gelenleri ile ikna çalışmaları yapılmıştır (BOA; İ.MMS 16/649, 22 Mayıs 1869). Fakat göçmenler toplu iskân isteklerini yenilemişler ve göçmenlerin bu isteği Osmanlı Devleti iskân politikasının hedefleri dışında kalmıştır. Osmanlı hükümeti göçmenleri üçer beşer hane şeklinde köylere iskân etmek istemekteydi. Böylece hem hazineye fazla bir yük binmeyecek hem de asayiş sorunları çıkmadan Osmanlı ahalisi ile göçmenlerin uyumlarını sağlamaya çalışacaktı.

Göçmenlerin asayişi bozucu uygunsuz hareketlerde bulunması iskân politikasının uygulanmasını sekteye uğratmaması içi tedbirler alınmaktaydı (BOA; A.MKT. UM 305/47, 11 Temmuz 1864 Sivas Eyalet Meclisinden Sadarette Ariza).

7. Silah Kullanımına Yönelik Düzenleme

Osmanlı Hükümeti, göçmenlerin sorun çıkarmadan Anadolu'da yaşamalarını arzu etmektedir; fakat göçmenler ise kabahat işlemekte ve kanunlara uymamaya tüm uyarılara rağmen devam etmektedir. Kafkas göçmenlerinin uygunsuz hareketlerinden, ahaliye zarar vermelerinden ve asayişi bozmalarından dolayı hükümet tekrardan bazı yeni tedbirler almıştır. Hükümet tarafından 1868 tarihinde alınan tedbirler: *"1868 tarihine kadar asayişsizliğe sebep olan göçmenler uygun bir lisan ile terbiye edilmeye çalışılmaktaydı. Ayrıca Çerkes göçmenlerinin Osmanlı Devleti kanunlarına uyum göstermeleri için özen gösterilmekteydi. Osmanlı hükümeti tarafından Çerkes göçmenlerine şiddet gösterilmemiş olmasından ve ikna yöntemi kullanılmış olmasından Çerkes göçmenlerini şımardıkları ve otoritenin kendileri oldukları havasına kapılmışlardır. Çerkes göçmenlerinin işledikleri kabahatlerin cezaları uygulanmadıkça göçmenlerin saldırgan durumlarını devam ettirdikleri göçmenlerin sebep olduğu olaylardan anlaşılmaktadır. Kafkas göçmenlerinin saldırgan olmalarının en önemli nedeni göçmenlerin silahlı olarak gezmeleridir. Bu nedenle göçmenlerin silahlı gezmeleri men edilmektedir. Çerkes göçmenlerinin silahlı gezmelerini yasaklanması neticesinde bu duruma karşı gelenlerin kanunlara uygun olarak silahsızlık kararına karşı çıkan göçmenlerin silahları elinden alınmalıdır. Çerkes göçmenlerinin Beyleri kendilerine bağlı olan takımlarındaki göçmenler vasıtasıyla zorbalık yaptıkları ve takımlarındaki göçmenlerde kötü bir hava oluşturdukları ve devlet otoritesi dışında hareket ettikleri görülmektedir. Takım Beyleri kabilelerini tahrik ederek yaptıkları: adam soyup öldürtmek, ahalinin mallarını gasp ettirmek, ahalinin meskenlerine zarar verdirmek ve ahalinin arazilerini ekip biçmelerine engel olunmak şeklinde sıralanmaktadır. Çerkes beyleri işledikleri kabahatler neticesinde serbest bırakıldıkça hükümetin arzu ettiği şekilde ahali ile göçmenler arasında düzenin sağlanamayacağından Çerkes beylerinden zararlı faaliyetlerde bulunanların kabilelerinden ayrılması ve kabilelerinden uzak yerlerde iskân edilmesi. Göçmenler içinde iskân işleri tamamlanmayanlara arazi ve tarım araç-gereçleri verilmediğinden bu göçmenlerin işsiz kalmaları neticesinde ahaliye zarar vermektedirler. Ayrıca iskân olunmayan göçmenler iskânları tamamlanmış göçmeleri de yanlarına çekmektedirler ve böylece sorun daha da büyümektedir. Göçmenler arazi verilmediği için bu göçmenlere devlet tarafından yevmiye verilmeye devam ettiği için hazineye binen yük artmaktadır. Hem iskân olunmayan göçmenlerin işsiz ve boş olmaları nedeni ile işledikleri kabahatleri ve verdikleri zararları durdurmak hem de hazineden her ay çıkan yevmiye bedeli olan harcamaları durdurmak için iskân olunmayan göçmenlerin acil bir şekilde iskânlarının sağlanması."* (BOA; A.MKT. MHM 421/34 24 Eylül

1868 Sadaretten Anadolu Tarafına Göçmen İskân Olunan Mahallere ve Dördüncü Orduyu Hümayuna Şukka-i Mahsus)

Osmanlı Devleti'ne göç eden Kafkas halklarından olan Çerkeslerin nüfusu diğer Kafkas göçmenlerinden hayli fazla olduğu Osmanlı kayıtlarında görmekteyiz. Bu nedenle Kafkas göçmenlerine yönelik yapılan düzenlemelerde Çerkesler temel alınarak yazışmalar yapıldığını söylemek hatalı bir ifade şekli değildir. Çünkü sayıca fazla olan Çerkeslerin sebep oldukları sorunlar daha görünür bir hal aldığından böyle bir yaklaşımda bulunulmuştur. Dolayısıyla silah kullanımı ve kabile anlayışı Osmanlı taşra makamlarını ve hükümeti oldukça meşgul etmiştir.

8. Sosyal Yaşama Dair Düzenlemeler

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçle gelen topluluklar genel itibariyle Anadolu'da toplu halde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durum Kafkas halklarının sosyal yapılarıyla yakından ilgilidir. Nitekim hem Çerkesler hem Karaçay Türkleri hem de diğer Kafkas halklarının Anadolu'da kurmaya çalıştıkları sosyal düzende Kafkasya'daki sosyal sınıflar esas alınmıştır. Özellikle soylu-köle meselesi nedeniyle Osmanlı Hükümetinin yasal düzenleme yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu sosyal sınıflar arasındaki sorunun çözümüne yönelik 22 Eylül 1865'teki emirname-i samiyye ile bir kaideye bağlamıştır. Çerkes kölelerinin hangi durumlarda satılabileceğini ve köle olmadıklarını iddiasında bulunanların bu durumu şer'i mahkemelerde ispat etmeleri ile mahkemede bu kişilerin hür olduklarına dair şeri bir belge verilmesine karar verilmiştir (BOA; MVL 717/34 28 Aralık 1865; MVL 514/62 2 Aralık 1866).

Daha sonra Osmanlı Hükümeti hürriyet iddiasında bulunan Çerkes kölelerinin iş ve işlemlerinin nasıl yürütüleceğini yeni bir Tezkire-i samiyye ile talimatnameye bağlanmıştır (BOA; A.MKT. MHM 482/53, 9 Kasım 1873). Hükümet, Çerkes köleleri ile ilgili durumu ele alarak, bu köle ve sahipleri ile ilgili nasıl davranılacağını da belirlemiştir. Çerkes göçmenlerinin Osmanlı Devleti'nde yerleştirildikleri bütün mahalli memurlara durum iletilmiştir (BOA; HR. MKT 362/101, 3 Ocak 1861; A. MKT. MVL 140/4, 11 Temmuz 1861 İrade; A. MKT. UM 561/49, 6 Mayıs 1861; A. MKT. NZD. 396/97, 3 Şubat 1862; DH. MHC 1/3 21 Nisan 1861). Osmanlı Hükümeti'nin Çerkes göçmenlerine belli kaideler doğrultusunda cariye ve köle satışına izin verdiği çıkartılan emirnamelerden anlaşılmaktadır. Hükümetin izin verdiği kaideler dışında cariye ve köle satışı ise yasaklanmıştır. Kölelik ile ilgili sorun Muhacirin İdaresi tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Bu sorun Meclis-i Vâlâ'da ele alınarak müzakere edilmiştir. Burada Çerkeslerin Müslüman olması ve İslam ülkesi olan Osmanlı Devleti'ne göç etmesi sebebiyle diğer Çerkes sınıfların Osmanlı Devleti tebaası olduklarını ve bu sınıflarında hukuk ve uygarlıkta

pay sahibi olacaklarından ve en kıymetli nimet olan hürriyet meseleleri olduğundan haberdar edilmesinin altı çizilmiştir. Osmanlıya iltica eden göçmenlerin hepsinin mülteci olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne iltica eden göçmenlerin hepsinin aynı sınıftan kabul ettiği ifade edilmektedir. Esirlik uygulamasının (kölelik) hükmünün Osmanlıya iltica etmeleri neticesinde kalkmasının gerektiği düşünülmektedir. Fakat Çerkeslerin uyguladıkları esaret maddesine göre; köle halinde bulunanların köleliğini kabul etmeleri ve itiraz etmemeleri de istenmektedir. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'da alınan karar gereği konunun hassasiyeti nedeniyle mahalli idareciler uyarılmıştır. Bu duruma bağlı olarak bütün mahalli memurlara emirname-i sami yazılmıştır (BOA; İ.MMS 34/1407; Y.EE. 94/29, 19 Şubat 1867 tarihi ile Meclis-i Vâlâ'da takdim kılınan mazbata sureti)

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti, Rusların Kafkasya'yı işgal etmesi sonucunda buradaki halkların kendisine iltica etmesine hem insani hem de dini nedenlerden dolayı kabul etmiştir. Gelen göçmenler Osmanlı idaresi tarafından boş, verimli, ormanlık arazilere yerleştirmeye çalışmıştır. Çünkü tüketici olan göçmenlerin biran evvel üretici duruma getirilmesi Osmanlı İskân Politikasının temel hedeflerindendir. Anadolu ve Rumeli tarafına iskânları kararlaştırılan Kafkas göçmeleri gerek devletçe gerekse ahalice imkânlar ölçüsünde yardımlar yapıldığı görülmektedir. Kafkas göçmenlerinin Osmanlı topraklarına ayak basmalarıyla önce nakil ücretleri ve yevmiye (günlük) ödemleri yapılmış, daha sonraları sağlık, barınma, tarım için arazi ve çift aletleri ile hayvanlar tedarik edilmiştir. Göçmenlere yapılan bu yardımlar devlet ve kadim ahali iş birliği ile sağlanmıştır.

Kafkas göçmenleri Anadolu ve Rumeli'ye iskân edildikten sonra bazı sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların kaynağı genelde Kafkas halklarının sosyal yaşamından kaynaklanmıştır. Özellikle silah kullanımı ve kölelik Osmanlı idaresini oldukça fazla zorlamıştır. Bu yaşanan asayiş sorunları sonucunda Osmanlı idaresi tedbir alma yoluna gitmiştir. Özellikle kölelik meselesi Osmanlı resmi makamlarını, taşra idarecilerini en çok meşgul eden konu olmuştur. Osmanlı Hükmetti 1860-1864 arası kendisine iltica eden göçmenlerin sebep oldukları sorunları çözümümde genellikle ikna metodunu kullanarak çözmeye çalışmış olduğunu Osmanlı kayıtlarından anlamaktayız. Fakat daha sonra gelen göçmenlerin sorun çıkarmaya devam ettikleri ve kanunlara uymada zorluk çıkardıklarından dolayı Osmanlı Hükümeti daha sert tedbirler almaya başlamış ve gerekli müeyyideleri uygulamıştır. Osmanlı Hükümeti Kafkas göçmenleri için yaptığı tüm düzenlemelerin ortak amacı bu halkların Osmanlı vatandaşı olmalarını sağlamaya yöneliktir.

KAYNAKÇA

A. **CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ**

A.MKT. MHM 421/34, A.MKT. MHM 343/67, A.MKT. MHM 228/55, A.MKT. MHM 272/18, A.MKT. MHM 272/76, A.MKT. MHM 202/24, A.MKT. MHM 215/88, A.MKT. MHM 215/50, A.MKT. MHM 214/28, A.MKT. MHM 211/58, A.MKT. MHM 331/17, A.MKT. MHM 322/36, A.MKT. MHM 336/44, A.MKT. MHM 421/34, A.MKT. MHM 482/53, A.MKT. MHM 529/75, A.MKT. MHM 718/73, A. MKT. MVL 140/4, A.MKT. MVL 140/4, A. MKT. NZD. 396/97, A. MKT. NZD 382/36, MKT. NZD 413/66, A.MKT. UM 305/47, A.MKT. UM 382/36, A.MKT. UM 457/71, A.MKT. UM 511/22, A.MKT. UM 518/3, A. MKT. UM 561/49, DH. MHC 1/3, DH. MHC 1/63, DH. MHC 1/65, HR. MKT 362/101, HR. TO 433/79, İ.MVL 556/24966, İ MVL 717/34, İ.MVL 470/21285, İ.MMS 18/762, İ. DH 453 /30060, İ. DH 470/31471, İ.DH 470/31497, İ.DH 487/32949, İ.MMS 16/649, İ.MMS 34/1407, MVL 657/54, MVL 514/62, MVL 548/24615, ML. MSF. d. No: 12538, ML. MSF. d.No:15815, ML. MSF. d. No: 16633, MVL 514/62, MVL 718/7, MVL 717/34, Y.EE 94/29, Y.MTV 290/143.

B. SÜRELİ YAYAINLAR

Takvim-i Vekayi Defa 619 s.3 (10 Eylül 1861)

Takvim-i Vekayi Defa 640 s.1-2 (22 Nisan 1862)

Takvim-i Vekayi Defa 809 s.2 (22 Temmuz 1865)

Takvim-i Vekayi Defa 782 s.2 (9 Ocak 1865)

C. ARAŞTIRMA ESERLER

Baddeley, J. F. (1996), *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev: Sedat Özden, Kayıhan Yay., İstanbul 1996.

Bell, J. S. (1998), *Çerkesya'dan Savaş Mektupları,* (çev. Sedat Özden), Kafkas Vakfı Yayını, İstanbul.

Berber, F. (2011), *19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Güz, Ankara.

Berje, A. (1996), *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri*, Çev: Sedat Özden, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.

Bice, H. (1993), *Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Cuthell, D. C. (2005), *The Muhacirin Komisyonu: An Agent In The Transformation Of The Ottoman Anatolia (1860–1866)*, Columbia Universiy.

Dobreva, M. K. (2016). Bulgaristan'ın İvraca ve Rahova Kazalarında Yaşayan Çerkeslerin Nüfus Yapısı ve İktisadi Etkinlikleri (1860-1870). *Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*, *1*(2), 43-74.

Eren, A. C. (1966), *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul.

Erkan, S. (1996), *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon.

Esadze, S. (1999), Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali Kafkas-Rus Savaşlarının Son Dönemi, (Çev. Murat Papşu), Ankara.

Gordin, Y. (2014), Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş, (Çev. Uğur Yağanoğlu), CSA Yayınevi, İstanbul.

Habiçoğlu, B. (1998), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul.

İpek, Nedim (1999), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara.

Karataş, Ö.-Arbatlı, M. S. (2015), *Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü,* Tarih İncelemeleri Dergisi XXX / 1, ss. 101-120, İzmir.

Karataş, Ö. (2014), *Karaçay Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri*, Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX / 2, ss. 525-538, İzmir.

Karataş, Ö. (2015), Rus Arşiv Belgelerine Göre Kafkas Göçü ve Sonrası Gelişmeler(1860-1865), Ankara.

Karataş, Ö. (2013), *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskân Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik*, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(1), Manisa.

Karataş, Ö. (2012), *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları Ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277 1287/M.1860-1870)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

Karpat, K. (2010), *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul.

Koyuncu, A. (2014), *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877*), Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, p. 675-737, Ankara.

Özden, S. (2001), "21 Mayıs Sürgününün 135. Yılı", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864(tebliğler, Belgeler, Makaleler), Kafkas Derneği Yayını Ankara 2001.

Saydam, A. (1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Saydam, A. (2014). Soykırımdan kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya. M. Hacısalihoğlu (Ed.). 1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün içinde. ss. 71-117. İstanbul: YTÜ Üniversite Yayınları.

Sever, M. (1999), *Kafdağı'nın Bu Yüzü*, İstanbul.

Şahin, C. (2016). Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya- Maksudiye Köyü Örneği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5 (8) , 2782-2816.

Tavkul, U. (2007), *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul.

Tepekaya, M. (2006), *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan(Manisa) Sancağı'na Göçler*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt VI, Sayı: 2, ss.463-480, İzmir.

Temizkan, A. (2005), *Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Rus Mücadelesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi ABD, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Temizkan, A. (2006), "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesi'nde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, s.456, İzmir (ss.447-46).

Temizkan, A. (2018), Araftaki Kafkasya, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul

BÖLÜM 2

MİSYON VE VİZYON İFADELERİNİN İÇERİK ANALİZİ: EGE BÖLGESİ MARİNALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mustafa Serdar AYAN[1]
Esra BARAN KASAPOĞLU[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Türkiye, serdar.ayan@deu.edu.tr, Orcid:0000-0003-1715-0024
2 Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Türkiye, esra.baran@deu.edu.tr, Orcid:0000-0002-2235-5617

GİRİŞ

İtalyanca asıllı bir kelime olan "marina" kavramı Türkçeye de aynı şekilde geçmiş ve "marina" ile "yat limanı" kelimeleri aynı anlamda kullanılmaktadır (Atlay Işık vd., 2013). Türk Dil Kurumu yat limanı tanımını şu şekilde yapmıştır; *"küçük teknelerin ve yatların barınabilmeleri için özel bir mendirekle çevrilen veya bir liman içinde ayrılan deniz alanı, marina"* (TDK, 2022). Marinalar mavi bayrak sahibi olup olmamalarına veya Yat Limanları Birliği "altın çıpa" (gold anchor) ödülüne sahip olup olmamalarına göre sınıflandırılabilirler. Deniz Turizmi Yönetmeliği'nde de marinalar "üç çıpalı yat limanları", "dört çıpalı yat limanları", "beş çıpalı yat limanları" olarak sınıflandırılırlar (Atlay Işık vd. 2013). Marinacılık, marinalara yapılan mevcut yatırımlarla sürekli gelişen ve büyüyen deniz turizmi kapsamındaki önemli bir hizmet sektörüdür. Marinalarda verilen hizmetler; temel, çevresel, temel türetilmiş ve tamamlayıcı hizmetler (Gonzalez vd., 2015) veya çekirdek, kolaylaştırıcı ve destekleyici hizmetler (Atlay Işık, 2010) olarak sınıflandırılmaktadır. Marinalar, bulundukları birçok ülkede ekonomik aktivitelerin ve bu ülkelerin deniz turizmi gelirlerinin de önemli bir kısmını oluştururlar. Türkiye'de deniz turizmi ve marina faaliyetleri Akdeniz ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmıştır (İnak Özberk ve Marangoz, 2021).

Stratejik yönetimde büyük önem taşıyan misyon kavramı en genel tanımlamasıyla *"işletmenin varoluş nedeni*" olarak ifade edilmekte iken vizyon ise "*gelecekte olmasını arzuladıkları durumun ifadesi*" olarak dile getirilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004). Vizyon ifadesi geleceğe yöneliktir ve bir örgütün 5, 10, 15 veya 20 yıl sonra pazarda nerede konumlanmak istediğini tanımlar. Bir örgütün gelecekte rakiplerine göre nerede olmak istediği konusunda uzun vadeli bir amaç ifadesidir. Vizyon normalde basit tek satırlık bir cümle ile ifade edilir. Bu tür ifadeler, gerçek dünyadaki kısıtlamalara göre ideal olan ancak ortak bir çaba içinde engelleri aşmak için işletmelere ilham veren stratejik bir başarı hedefi sunar. Bu bağlamda, vizyon ifadeleri, örgütsel yeniliğin, çalışanların bağlılığı ve motivasyonunun, rekabet alanında etkinliğin ve başarının temel itici güçleridir. Misyon, bir organizasyonun rekabet avantajına -rakiplere göre belirli güçlü yönlerine- özgü bir hedefin peşindeki değerlerini vurgulamaktadır. En iyi misyon ifadeleri, çok sayıda kurumsal hedefin stratejik takibini yürütecek kadar geneldir, ancak kurumsal faaliyetlere ve kaynaklara odaklanmak ve önceliklendirmek için de yeterince spesifiktir. Vizyon beyanlarının aksine, misyon beyanları normalde birkaç cümle uzunluğundadır. Misyon ifadeleri "Neden varız?" sorusuna cevap vermeyi amaçlamaktadır. Misyon ifadeleri, yönetime bir işletmenin günlük ve uzun vadeli operasyonlarda yüzleşmesi gereken öncelikler hiyerarşisini düzenlemesinde yardımcı olur (Bowen, 2018).

Bu araştırmanın amacı; Türkiye'de Ege kıyılarında hizmet sunun marinaların kurumsal internet sitelerinde yer alan vizyon, misyon ve değerlerine yönelik içerik analizi gerçekleştirerek öne çıkan unsurları ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda araştırmanın bir sonraki bölümünde misyon ve vizyon ifadelerinin bileşenleri ve bu çalışma ile benzerlik gösteren araştırmaların literatür taraması yer almaktadır. Daha sonra araştırmada kullanılan yöntem, örneklem ve elde edilen bulgular sunularak sonuç bölümünde yapılan değerlendirmeler ile çalışma tamamlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasında misyon ifadelerine ilişkin çok sayı çalışma mevcut olup bu çalışmalarda tanımlamalar ve hangi bileşenleri içermesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler mevcuttur (bknz. Tablo 1).

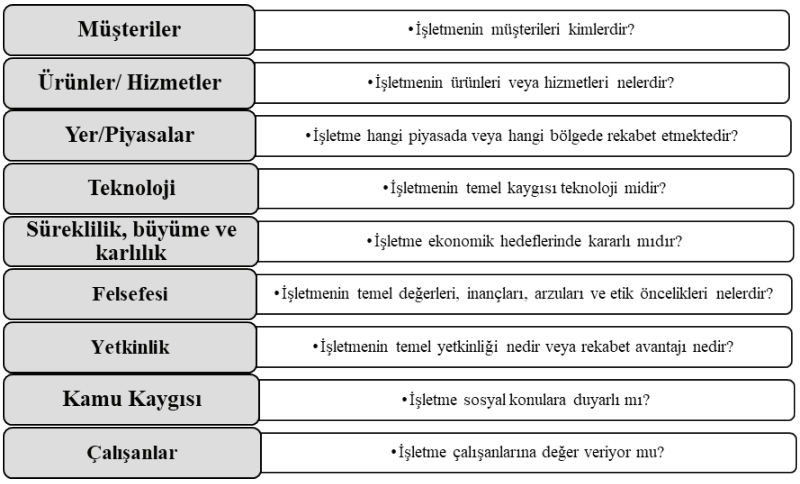
Tablo 1: *Misyon İfadesinde Olması Gereken Bileşenler*

Kotler (1984)	Want (1986)	Pearce ve David (1987)	Klemm vd. (1991)
İşletmenin tarihi Yönetici ve sahiplerin tercihleri Çevresel faktörler Mevcut kaynaklar ve özgün yetenekler	Amaç İşletme hedeflerinin ilkeleri Ortak kimlik İşletme politikaları ve ortak değerler	Müşteri ve pazar hedeflerinin özelleştirilmesi Ürünlerin veya hizmetlerin ilkeleri Coğrafik olarak bölge Temel teknolojilerin kullanımı Gelişme, Süreklilik ve karlılık Felsefe Temel yetkinlik Kamu imajı	İşletmenin görüşünü oluşturan uzun süreli hedefler Uzun süreli stratejik hedefler ve belirli süreçlerdeki performans Özel zamanlar için planlanmış hedefler Coğrafik alanda yayılıma ve endüstriye ilişkin yapılan uygulamalar
Campbell ve Yeung (1991)	Piercy ve Morgan (1994)	Baetz & Bart (1996)	Morris (1996)
İşletmenin amaçları Strateji Paylaşılan değerler Davranış standartları	Organizasyonun felsefesi Ürün-pazar alanı Organizasyonun temel değerleri Başarı faktörleri	Finansal hedefler Finansal olmayan hedefler İşletmenin değerleri, inançları ve felsefesi İşletmenin başarı tanımı İşletmenin stratejisini tanımı Müşteriler	Tatmin edilecek müşteri grubu Tatmin edilecek müşteri ihtiyaçları Bu ihtiyaçların nasıl tatmin edileceği.
O'Gorman ve Doran (1999)	Analoui ve Karami (2002)	Biloslavo (2004)	Bart (2007)

Süreklilik	Uzun süreli kar, süreklilik gelişim	Ürün ve/veya hizmet	Amaç cümlesi	Vizyon cümlesi
Ürün ve/veya hizmetler	Müşteri tatmini	Müşteri	Değerler/inançlar	Rekabet pozisyonu
Müşteriler	Temel teknoloji	Kalite	Özel müşterilere hizmet	Özel finansal olmayan hedefler
Coğrafik olarak bölge	Pazar	Coğrafik olarak bölge	Eşsiz kimlik	Genel işletme düzeyi amaçlar
Felsefe	Felsefe ve değerler	Müşteri/Pazar	Müşteri tatmini	Paydaşlara ilişkin
Kalite	Ürün ve hizmet kalitesi	Kamu imajı	Rekabet/güç farklılığı	İş bölgesi
Temel yetkinlik	Kamu imajı	Süreklilik	Ürün/hizmet	Rekabet stratejisi
Kamu imajı	Coğrafik olarak bölge	Çevre	Açık bir rekabet hedefi	Özel finansal hedefler
Müşteri/Pazar	Temel yetkinlik	Felsefe	Kamu imajı	Teknoloji tanımı
Tedarikçiler	Tedarikçiler	Temel yetkinlik	İş görenlere ilgi	Tedarikçilere ilişkin
Temel teknoloji		Temel teknoloji	Özel davranış standartları	Sürekliliğe ilişkin
		Tedarikçiler	Topluma ilişkin	

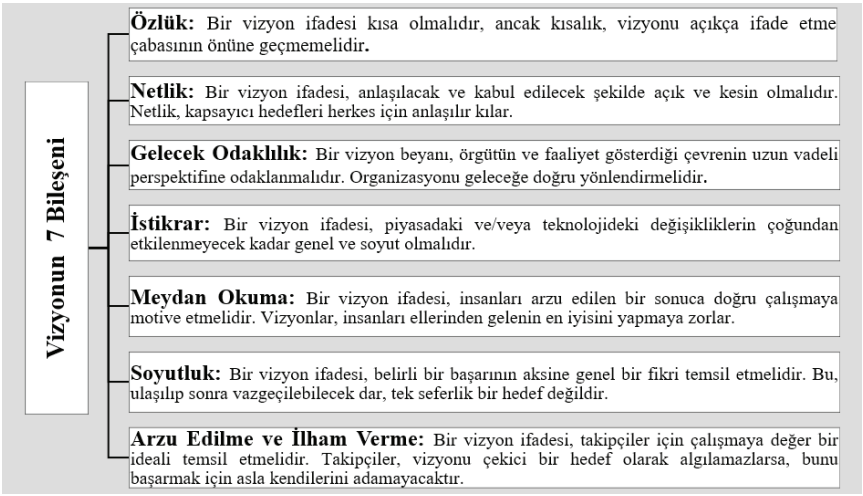
Kaynak: Köseoğlu ve Karabulut Temel (2008: 73-74).

Pearce ve David (1987) ile David (1989) çalışmalarında önerilen örgütlerin misyon ifadelerinde bulunması gereken 9 ana bileşen literatürde yaygın olarak kabul görmüş ve birçok çalışmada kullanılmıştır. Bu bileşenler Şekil 1'de sunulmuştur. Collins ve Porras (1996)'a göre iyi tasarlanmış bir vizyon iki ana bileşenden oluşur: temel ideoloji ve öngörülen gelecek. Temel ideoloji, neyi temsil ettiğimizi ve neden var olduğumuzu tanımlar. Öngörülen gelecek ise olmayı, başarmayı, yaratmayı arzuladığımız şeydir ve elde etmek için önemli bir değişim ve ilerleme gerektirir. Literatürde kabul görmüş ve sıklıkla kullanılan detaylı vizyon bileşenleri Kantabutra (2008)'nın çalışmasına aittir. Kantabutra (2008)'ın önerdiği etkili bir vizyon ifadesinde olması gereken bileşenlere Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 1: *Misyon İfadesinin Temel Bileşenleri*

Kaynak: Pearce ve David (1987); David (1989); Köseoğlu ve Ocak (2010:70)

Şekil 2: *Vizyon İfadesinde Olması Gereken Bileşenler*

Kaynak: Kantabutra (2008: 131)'nın çalışmasından Türkçe 'ye çevrilerek hazırlanmıştır.

Ulusal ve uluslararası yazında, şirketlerin misyon ve vizyon beyanlarının içeriğine yönelik araştırmaların çeşitli örneklem çerçevelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Köseoğlu (2008) *küçük ve orta büyüklükteki işletmeler* üzerine, Genç (2012), Arabacı ve Şener (2014), Özdem (2011) ve Öztürk Başpınar (2020) *üniversiteler* üzerine, Aytar ve Soylu (2017), Soygür (2018) ve Güler (2020) *bankacılık* sektöründe, Köseoğlu ve Ocak (2010), Demirci ve Uğurluoğlu (2020), ve Şahin ve Ocak (2020) *hastane* sektöründe, Civelek Oruç ve Zengin (2015) *konaklama* sektöründe araştırmalar yapmışlardır. Literatürde misyon ve vizyon üzerine gerçekleştirilen çalışmaların detayları ve ana bulguları Tablo 2'de sunulmuştur.

Literatürde *denizcilik* ve *taşımacılık* sektörleri üzerine gerçekleştirilen bazı araştırmalara da ulaşılmıştır. Ateş (2016) Türkiye'de hizmet sunan limanlar örneklemi ile misyon ve vizyon ifadelerine yönelik "verimlilik" kapsamında içerik analizi gerçekleştirmiştir. Penco vd. (2017a) kruvaziyer şirketlerinin misyon ifadelerini kalite bakış açkısıyla incelemek üzere bir araştırma gerçekleştirmişlerd ve misyon beyanlarının kalite kriterlerini karşılamada yetersiz kaldığı sonucuna varmışlardır. Bir başka araştırmada ise kruvaziyer hattı firmalarının misyon ifadelerini "paydaş oryantasyonu" kapsamında incelemişlerdir (Penco vd., 2017b). Araştırma sonuçları, misyon ifadelerinde benzer içerik sunan dört firma kümesini tanımlamanın mümkün olduğunu ve bu kruvaziyer şirketlerinin müşterilere büyük ilgi gösterme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Lojistik sektöründe gerçekleştirdikleri çalışmalarında Baran vd. (2018) Fortune 500 Türkiye listesinde yer alan lojistik işletmelerinin vizyon, misyon ve değerlerine içerik analizi uygulamışlar ve şirketlerin vizyon beyanlarında çok uluslu-

luk, marka olma, tercih edilen olma, öncü olma gibi ifadeler öne çıkarken misyon ve değer ifadelerinde müşterilere, çalışanlara, çevresel duyarlılığa ve sosyal sorumluluğa vurgu yapıldığı saptanmıştır. Kemp ve Dwyer (2003) uluslararası havayolu endüstrisi şirketlerinin kurumsal web sitelerinde yer alan misyon ifadelerine yönelik bir araştırma gerçekleştirmişler ve misyon ifadelerinin yaygın olarak kabul edilen 'ideal' misyon ifadesine hangi ölçüde uyduklarını incelemişlerdir. Benzer bir çalışma Önen (2017) tarafından Türkiye ile Avrupa havayolu endüstrisinde yer alan şirketlerin vizyon ve misyon ifadelerine yönelik gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Türk firmalarının vizyon ve misyon unsurlarının ideal ifadeden uzak olduğu ve Avrupalı firmalarının çoğunluğunun durumunun da Türk firmaları ile benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Castro ve Lohmann (2014) dünyanın dört bir yanından havalimanlarına ait 91 vizyon ifadesinin içeriğini analiz ederek havalimanı markalaşması literatürüne katkıda bulunmuşlardır. Çavuşgil Köse ve Erden Ayhün (2018) ise küresel bir havayolu ittifakının üyesi olan uluslararası havayolu firmalarının misyonlarını kurumsal eşbiçimlilik kapsamında irdelemişlerdir.

Tablo 2: *Misyon ve Vizyon İfadelerine Yönelik Çalışmaların Literatür Taraması*

Yıl	Yazar(lar)	Örneklem	İncelenen İfadeler	Sonuçlar
2008	Köseoğlu	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)	Misyon	KOBİ'ler misyon ifadelerinde çoğunlukla felsefe, temel yetkinlikler ve teknoloji unsurlarını kullanılmış fakat müşterilere ilişkin ifadelere pek yer vermemişlerdir. Ayrıca araştırma bulgularında misyon ifadelerinde benzer unsurların kullanıldığı saptanmıştır.
2008	Köseoğlu ve Karabulut Temel	IMKB'de işlem gören şirketler	Misyon	Şirketlerin misyon beyanlarında kullanılan ögeler sanayi, mali, hizmet ve teknoloji sektörlerinde farklılık göstermektedir.
2008	Sabuncuoğlu ve Gök	Türkiye'nin en büyük 500 firmasından 245 tanesi	Misyon ve Vizyon	Şirketler misyon ve vizyon beyanlarında ürün ve kalite vurgusu yapmaktadırlar.
2010	Karabulut Temel ve Köseoğlu	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören Şirketler	Misyon	*Misyon ifadelerinde en sık bahsedilen paydaşlar: müşteriler, çalışanlar ve sermayedarlar.* *En az bahsedilen paydaş: finansörler.*
2010	Köseoğlu ve Ocak	Kamu ve özel sektör hastaneleri	Misyon	Hastanelerin sahiplik yapısına bağlı olarak misyonlarında yer alan ögelerin benzerlik gösterdiği bulunmuştur.
2011	Altınkurt ve Yılmaz	Kütahya il merkezindeki kamu ilköğretim ve ortaöğretim okulları	Misyon, Vizyon ve Değerler	Vizyon beyanlarında en sık vurgulanan ifade "model okul-tercih edilen okul" olmuştur. Misyonlarda en sık vurgulanan ifade "Atatürk ilke ve inkılâpları" değerlerde ise en sık vurgulanan ifade "saygı" olmuştur.
2011	Özdem	72 devlet üniversitesi	Misyon ve Vizyon	Misyon ifadelerinde en fazla vurgu nitelikli insan gücü kaynağı yetiştirmeye ilişkin hizmetlere verilmiştir. Vizyon ifadelerinde ise vurgu ağırlıkla araştırma işlevine ilişkin hizmetlere verilmiştir.

Yıl	Yazar(lar)	Örneklem	İncelenen İfadeler	Sonuçlar
2012	Ay ve Koca	ISO 500 listesindeki işletmeler	Misyon, Vizyon ve Değerler	Misyon ifadelerinde çoğunlukla vurgu yapılan unsurlar: sosyal sorumluluk, yenilikçilik, kalite ve ekonomiklik Vizyon ifadelerinde çoğunlukla vurgu yapılan unsurlar: sektörel liderlik, yenilikçilik, küresellik ve büyüme-gelişme
2012	Genç	Türkiye'deki özel üniversiteler	Misyon	Misyon ifadelerinde bileşenler ve amaçlara sıkça değinilirken paydaşlar az ifade edilmiştir.
2014	Arabacı ve Şener	Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversiteleri	Misyon	En çok ifade edilen tema eğitim öğretim hizmeti olurken ardından sırasıyla toplumsallık, evrensellik, bilim ve teknoloji, değerler, faaliyet alanı ve demokrasi temaları gelmektedir.
2014	Erol ve Kanbur	Türkiye'nin İlk 100 Büyük Şirketi Listesi'ndeki şirketler	Misyon ve Vizyon	Kendine güven, liderlik, yenilikçilik ve rekabetçilik kavramları ele alınan girişimcilik özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir.
2014	Kılıç vd.	Fortune Türkiye Dergisi 2013 yılı ilk 100 firma	Misyon ve Vizyon	Şirketlerin odak noktaları müşteri beklentilerine göre ürün ve hizmet yenilikleri yapmak iken işletme dışı bilgi kaynaklarını kullanma ve işletme içi süreçlerinde yenilikçilik konularına yeterince odaklanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.
2015	Civelek Oruç ve Zengin	5 yıldızlı konaklama işletmeleri	Misyon ve Vizyon	Misyon ve vizyon açıklamalarında müşteri odaklılık önemli bir unsurdur. İşletmelerin müşterilerine değer ve önem verdikleri saptanmıştır.
2015	Dörtyol	Capital 500 listesinde yer alan işletmeler	Misyon	Misyon açıklamalarında sıklıkla yer alan unsurlar: kalite, tüketici odaklılık ve değer olmuştur.
2015	Latif ve Muslu	Türkiye'nin en büyük 100 sanayi kuruluşu	Misyon ve Vizyon	Araştırma örnekleminde yer alan işletmelerin misyon ve vizyon ifadelerinde anlam karmaşası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
2016	Ocak vd.	Türk Savunma Sanayi Firmaları	Misyon ve Vizyon	Vizyon açıklamalarında vurgu yapılan ifadeler: uluslararasılaşma, ürün ve hizmetler, pazar, teknoloji, gelecek ve değişim, müşteri, açıklık ve anlaşılabilirlik, millilik, çalışan, sürdürülebilirlik, ilham vericilik, örgüt ve toplum olmuştur. Misyon açıklamalarında ise: teknoloji, ürün ve hizmetler, müşteriler, firma felsefesi ve değerler, hayatta kalma büyüme ve kâr, çalışan, kurucu, hissedar ve toplum, imaj, yetenek, pazar, çevredir.
2016	Yüzbaşıoğlu ve Doğan	Medikal turizm sektöründe faaliyet gösteren sağlık kuruluşları	Misyon	Misyon açıklamalarında çoğunlukla bahsedilen unsurlar: hasta odaklılık, kalite, hedeflenen değerler ve çalışanlardır.
2017	Aytar ve Soylu	Türkiye'deki kamu, yerli özel ve yabancı bankalar	Misyon ve Vizyon	Misyon açıklamalarında vurgulanan unsurlar: müşteri, değer ve hizmet olmuştur. Vizyon açıklamalarında vurgulanan unsurlar ise: banka, lider ve Türkiye olmuştur.
2017	Can Mutlu ve Karaca	Türkiye' deki Aile İşletmeleri	Misyon	Misyon açıklamalarında en çok felsefeye yönelik ifadelere daha sonra benlik, müşteri ve topluma yönelik ifadelere yer verilmiştir. Pazar ve teknoloji unsurlarına yönelik ifadelerden az bahsedilmiştir.
2017	Olcay vd.	Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren kurumlar	Misyon	En çok bahsedilen unsur nitelikli insan gücü yetiştirmeye ilişkin hizmetler iken en az bahsedilen unsurlar ekonomik ve sosyal-gelişim ile bilim, teknoloji ve yenilikçilik olmuştur.

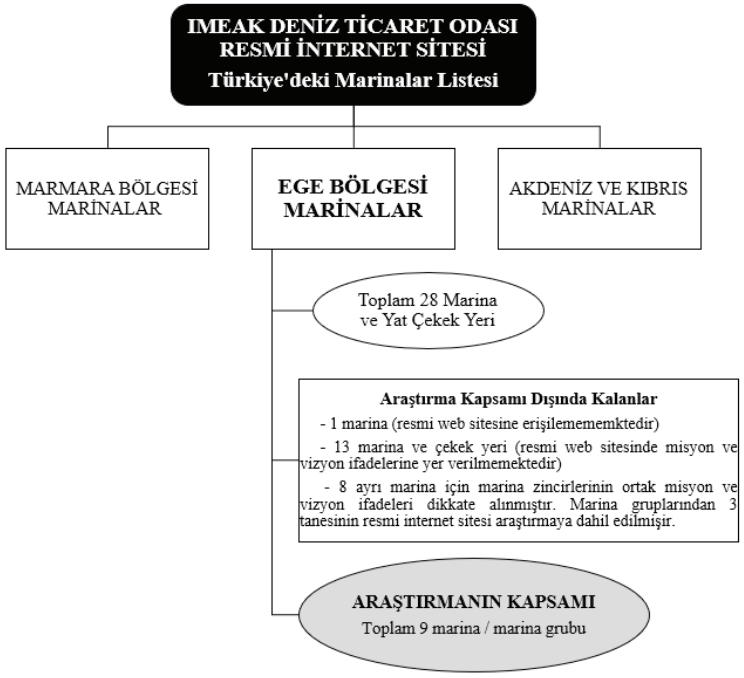
Yıl	Yazar(lar)	Örneklem	İncelenen İfadeler	Sonuçlar
2017	Mısırdalı Yangil ve Şahin	Türkiye'deki BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan işletmeler	Misyon ve Vizyon	Ekonomik sürdürülebilirlik misyon ve vizyon ifadelerinin odak noktasıdır. İkinci bileşen olarak sosyal sürdürülebilirlik gelmektedir.
2018	Erden Ayhün ve Çavuşgil Köse	Türk yiyecek-içecek işletmeleri (fast-food)	Misyon ve Vizyon	Misyon açıklamalarında en sık "felsefe" unsuruna, en az "benlik" ve "lokasyon/pazar" unsuruna rastlanmıştır. Vizyon açıklamalarında ise en sık "istikrar" unsuruna, en az "özlük" unsuruna değinilmiştir.
2018	Soygür	Kamu ve Yerli & Yabancı Özel Sektör Bankaları	Misyon ve Vizyon	Vizyon ve misyon açıklamalarında odaklanılan ögeler sektörel liderlik, sosyal sorumluluk ve verimlilik olmuştur. Kamu ve katılım bankalarının sosyal sorumluluk unsuruna önem verdikleri, yerli sermayeli özel bankaların ise müşteri memnuniyetine kamu bankalarından daha fazla önem verdikleri görülmüştür.
2018	Tatlı ve Üstün	2017 yılında Borsa İstanbul'da işlem gören firmalar	Misyon, Vizyon, Değerler ve Stratejik Amaçlar	Vizyon ifadelerinde küreselleşme ve sürdürülebilirlik unsurları misyon ifadelerinde ise sürdürülebilirlik, katma değer yaratma, çevreye duyarlılık, kalite ve liderlik unsurları vurgulanmıştır. Stratejik amaçların odak noktasının da sürdürülebilirlik kavramı olduğu görülmüştür.
2019	Emen vd.	Bursa ili Osmangazi ilçesindeki İmam-Hatip Liseleri	Misyon, Vizyon ve Değerler	Misyon açıklamalarında en sık bahsedilen ifade "dini becerilerle donatılmış bireyler yetiştirmek" olmuştur. Vizyon açıklamalarında "din konusunda toplumu aydınlatan kurum olmak", değerlerde ise en fazla sürekli gelişim, din eğitimi, güven, başarılı olma ve sevgi kavramları vurgulanmıştır.
2020	Demirci ve Uğurluoğlu	200'den fazla yatak kapasiteli kamu hastaneleri ve 100'den fazla yatak kapasiteli özel hastaneler	Misyon	Misyon açıklamalarında faydalanılan pazarlama unsurlarında kamu ve özel hastanelerin arasında ciddi bir farklılık bulunmamıştır.
2020	Ersöz ve Gündoğan	Denizli Organize Sanayi Bölgesi tekstil işletmeleri	Misyon	Araştırma örneklemindeki şirketlerin misyon açıklamalarının kapsamlı olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Misyon açıklamaları çoğunlukla felsefesi ve yetkinlik unsurlarını dikkate alarak oluşturulmuştur.
2020	Güler	Türkiye' de faaliyet gösteren 20 banka	Misyon ve Vizyon	Vizyon açıklamalarında en sık ifade edilen ögeler liderlik ve öncü olmak iken misyon açıklamalarında en sık ifade edilen öge müşterilere değer yaratmaktır.
2020	Öztürk Başpınar	Vakıf Üniversiteleri	Misyon ve Vizyon	Üniversitelerin misyon ve vizyon açıklamalarında sıklıkla bahsedilen ve etik vurgusu yapan ifadeler ortaya konulmuştur.
2020	Şahin ve Ocak	Türkiye'deki Kamu ve Özel Hastaneler	Vizyon	Hastanelerin vizyon açıklamaları içerikleri sahiplik yapılarına, hizmet tiplerine, eğitim statülerine, akreditasyon durumlarına ve zincir olma durumlarına göre önemli farklılıklar göstermektedir. Ayrıca hastanelerin çoğunluğunun vizyon beyanı hazırlama konusunda mükemmele erişmedikleri görülmüştür.

Yıl	Yazar(lar)	Örneklem	İncelenen İfadeler	Sonuçlar
2021	Coşkun	Türkiye'de faaliyet gösteren Dış Ticaret Sermaye Şirketleri	Misyon ve Vizyon	Misyon açıklamalarında en sık vurgulanan kavramlar toplumsal duyarlılık, kalite ve çevreye duyarlılık vurgusu yaparken, vizyon beyanlarında küresellik, liderlik ve kalite olmuştur. Ayrıca şirketler misyon ifadelerinde en çok felsefe bileşenine yer vermişlerdir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini Türkiye kıyılarında hizmet veren tüm marinalar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi için IMEAK Deniz Ticaret Odası'nın resmi internet sayfasında yer alan Türkiye'deki marinalar listesinde yer alan Ege Bölgesi marinaları seçilmiştir. Listede yer alan ve resmi internet sitesine ulaşılamayan marinalar, resmi internet sitesinde misyon ve vizyon ifadelerine yer verilmeyen marinalar ve sadece yat çekek tesisi olarak hizmet veren işletmeler araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmanın örneklem ve kapsamına ait bilgiler Şekil 3'te gösterilmektedir.

Araştırmada ikincil veri kaynakları kullanılarak içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma örneklemine dahil olan marinaların resmi internet sitelerinden vizyon, misyon ve değer ifadelerine ulaşılmıştır. Misyon ve vizyon ifadelerinin kodlama ve sıklık analizlerde MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Ayrıca Pearce ve David (1987) tarafından önerilen ve literatürde sıklıkla kullanılan 9 ana misyon bileşeni temel alınarak misyon ifadeleri analiz edilmiştir.

Şekil 3: *Araştırmanın Örneklemi*

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde içerik analizi sonucu elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmaktadır. Marinaların misyon beyanlarında vurgulanan ana kavramlara Tablo 3'te detaylı yer verilmiştir. En sık bahsedilen kelimelerin "deniz/denizcilik/denizci", "misafir/müşteri/konuk", "çevre/doğa", "hizmet/servis", "marina/yat limanı", "değer" ve "kalite" kelimeleri olduğu görülmektedir. Misyon açıklamalarında ayrıca "gelişim", "yenilikçilik", "küresellik", "ulusallık", "çalışanlar" ve "eğitim" konularının da üzerinde durulmuştur.

Tablo 3: *Misyon İfadelerinde Vurgulanan Ana Kavramlar*

Kelime	Frekans	Kelimenin Kullanım Örnekleri
		... deniz kültürünü geliştirip…
Deniz	4	*Türk denizlerinde farklı hizmet anlayışının…*
Denizcilik	4	*...denizciliğin gelişmesine imkân sağlama…*
Denizci	2	*...denizcilik alanındaki uzmanlık…*
		...geleceğin denizcilerinin yetişmesinde…
		... mutlu müşteri bakış açısı…
Misafir	4	*... seçici müşteriler için…*
Müşteri	3	*... misafirlerimize tutkuyla hizmet…*
Konuk	1	*Misafirlerimizi dinleriz…*
		Konuklarına, eğitimli …

Kelime	Frekans	Kelimenin Kullanım Örnekleri
Çevre Doğa	5 3	… çevre bilincini yaymak… … çevre kirliliğine karşın… … çevre yönetimi uygulamaları… … çevreye ve doğaya saygılı… … doğal kaynakların korunması... atıkların en aza indirilmesi
Hizmet Servis	7 1	…tutkuyla hizmet veririz. … yüksek kalitede hizmetler sunan… … farklı hizmet anlayışının öncüsü… … proaktif hizmet anlayışıyla… … eşsiz servis… sunarak…
Marina Yat limanı	7 1	… marinalar zinciri… … en nadide marina ve yaşam yeri… … marina ve yatçılık sektöründe… … güvenli bir yat limanı…
Değer	7	…sektörde değer yaratmaya… …tarihi ve yöresel değerlere sahip çıkan… … değerlerini koruyarak…
Kalite	7	*... yüksek kalitede hizmetler...* *... kalite standartlarını iyileştirmeyi…* *... yüksek kalitede eserler yaratmak...*
Güvenli / Güvenlik	5	Güvenli ve rahat bir kıyı… … güvenli bir çalışma ortamı… … güvenli bir yat limanı… … iş sağlığı ve güvenliği …
Uluslararası Yurt dışı Dünya	2 2 2	… uluslararası alanda marka olmak… … yurt dışında büyütmek…
Ulusal Yurt içi Ülkemiz / Türkiye	1 2 3	…ulusal mevzuat ve standartlara… … yurt içinde büyütmek…
Gelişim / Gelişmek	5	*... bakış açısını sürekli geliştirmek…* *... yeniliğe hızlı adapte olup gelişerek…* *... deniz kültürünü geliştirip…*
Kıyı	5	*... ülkemiz kıyılarını tanıtmak…* *... rahat bir kıyı yerleşimi içerisinde…* *... kıyılarımıza olan trafiği artırmak...*
Yatçılık	5	*... yatçılık camiasına…* *... yatçılığı sevdirmek…*
Yenilik(çi)	5	*Yenilikçi stratejilerle…* *Yenilikçi fikirler sunmayı…* *... her türlü yeniliğe hızlı adapte olup…*
Ekip Çalışan	3 2	Ekibimizin uyum içerisinde çalışabildiği… … eğitimli, deneyimli ve güler yüzlü ekibiyle…. … çalışanlarımızın eğitimlerle bilgi ve becerilerini artırmak…
Bölge	4	*... bölge halkı ve ziyaretçilerinin…* *... bölge ekonomisi ve istihdamına katkı sağlayan…* *... bölge turizmini çeşitlendirip…*
Mutlu	4	Mutlu bir yaşam için… …mutlu çalışan ve mutlu müşteri bakış açısı… …müşterisini ve yatırımcısını mutlu etmek…

Kelime	Frekans	Kelimenin Kullanım Örnekleri
Yaşam	4	*...açık hava yaşam tarzı…* *... yaşam yeri olmayı hedefliyoruz…* *...huzurlu ve konforlu yaşam merkezi olma…*
Eğitim	3	… çalışanlarımızın eğitimlerle bilgi ve becerilerini artırmak… …eğitimli, deneyimli ve güler yüzlü ekibiyle… … özel çözümler sunmak için sürekli eğitimler…
Büyümek	3	*... büyümeyi sürdürmek...* *... yurt içinde ve yurt dışında büyütmek…*
Marka	3	*... örnek alınan bir marka olmaya…*
Sektör	3	*... marina ve yatçılık sektöründe yeni standartlar…*
Standartlar	3	*... standartlara uygun hareket etmek…* *... kalite standartlarını iyileştirmeyi…*
Strateji	3	Yenilikçi stratejilerle… …stratejiler belirleyerek…
Turizm	3	… deniz turizmini ve yatçılığı sevdirmek…
Belirlemek	3	*... potansiyel tehlike ve riskleri belirleyerek önlem almak …* *...fırsatları belirleyerek değerlendirmek…* *... yeni standartlar ve stratejiler belirleyerek büyümeyi sürdürmek…*
Teknoloji	2	*... yeni teknolojileri kullanmayı…* *... teknoloji ve her türlü yeniliğe hızlı adapte olup…*
Çalışma/İşyeri Ortamı	2	*İşyeri ortamında…* *... keyifli ve güvenli bir çalışma ortamı…*
Eşsiz	2	*... eşsiz servis, kalite ve değer sunarak…* *... eşsiz seviyede özen ve hizmeti…*

Şekil 4: *Marinaların Misyon İfadelerine Yönelik Kelime Bulutu*

Marinaların misyon ifadelerinde Pearce ve David tarafından önerilen misyon bileşenlerinden hangilerine yer verildiğine yönelik gerçekleştirilen içerik analizi bulguları Tablo 4'te verilmektedir. Genel anlamda misyon ifadelerinde öne çıkan bileşenlerin vurguları kelimelerle misyonlarının içinde yer alsa da bileşenlere ait detaylara yer verilmediği söylenebilir. Örneğin kaliteli, eşsiz, farklı hizmet ifadeleri cümle içinde geçse de marinalarda hangi hizmetlerin sunulduğu detaylı olarak paylaşılmamıştır.

Benzer şekilde marinalar misyon ifadelerinde müşterilerinin kimler olduğu açıkça belirtilmeseler de müşterilerimiz, misafirlerimiz ve konuklarımız ifadeleri misyonlarında yer almıştır. Misyon ifadelerinde en detaylı ifadeler kamu kaygısı bileşenine ait olan duyarlılıklar olmuştur. "*Mevcut doğal kaynakların korunması*", "*atıkların en aza indirilmesi*" ve "*bölge ekonomisi ve istihdamına katkı sağlamak*" gibi açık ve net ifadeler kamu kaygısı bileşeni kapsamında marinaların sosyal konulara karşı duyarlılıklarını göstermektedir. Marinaların hangi bölgede rekabet ettiğine dair *"Türk denizlerinde"* ve *"uluslararası alanda"* gibi genel ifadelerde bulundukları görülmektedir. Marinalardan sadece 2 tanesinde *"yeni teknolojileri kullanmayı teknoloji sevmek"* ve *"teknoloji ve her türlü yeniliğe hızlı adapte olmak"* gibi ifadelerle teknoloji vurgusu yapıldığı saptanmıştır. Süreklilik, büyüme ve karlılık bileşenini marinaların misyon ifadelerinde ekonomik anlamda yer almasa da çoğunluğunda büyüme ve süreklilik vurgusu yapılmıştır.

Tablo 4: *Misyon İfadelerinin Temel Misyon Bileşenlerine Göre Değerlendirmesi*

Misyon Bileşenleri	Örneklemdeki Marinaların Kodları									Toplam
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	
Müşteriler	√	√		√				√	√	5
Hizmetler	√	√		√		√			√	5
Yer	√					√	√			3
Teknoloji		√		√						2
Süreklilik ve Büyüme	√		√		√		√	√		5
Felsefesi	√	√	√	√					√	5
Yetkinlik		√				√		√		3
Kamu Kaygısı	√	√		√			√			4
Çalışanlar	√	√		√						3
Kullanılan Bileşen Sayısı	7	7	2	6	1	3	3	3	3	

Tablo 5'te görüldüğü üzere vizyon ifadelerinde çoğunlukla bahsedilen kelimeler misyon ifadeleri ile benzerlik göstererek "deniz/denizcilik/denizci", "misafir/müşteri/konuk", "çevre" ve "hizmet" kelimeleri olmuştur. Misyon ifadelerinden farklı olarak en sık tekrar edilen diğer kelimeler "sektör", "olmak", "sunmak" ve "arttırmak" tır.

Tablo 5: *Vizyon İfadelerinde Vurgulanan Ana Kavramlar*

Kelime	Frekans	Kelimenin Kullanım Örnekleri
Deniz Denizcilik Denizci	4 4 1	*... herkesin denize kolaylıkla ulaşabilmesi…* *... denize gönül veren misafirlerimiz...* *... ülkemizde denizciliğin gelişimine katkıda bulunmak.* *...denizcilik kültürünü arttırmak…* *... denizcilik ve yatçılık ile ilgili ayrıcalıklı deneyimler…* *... her denizcinin gelip bu aile ortamında…*
Misafir Müşteri Konuk	4 3 1	*... marina yaşamını misafirlerimiz için daha kolay ve konforlu…* *... misafirlerimiz için güvenli, samimi ve benzersiz bir deneyim…* *... mutlu müşterileriyle daima tercih edilen…*
Çevre	5	*... modern ve çevreci projeler üreterek…* *... çevre ve insana duyarlı…* *Çevreye olan etkimizi azaltmak…* *...bölgeyi daha geniş çevrelere tanıtma…*
Hizmet	5	*... sıcak, samimi, profesyonel hizmetler sunarak…* *... sunduğumuz hizmet kalitesi ile…* *... sektördeki en kaliteli hizmetleri sunan…*
Sektör	5	*... sektörün en önemli markalardan…* *... marina yönetimi ve yatçılık sektörünün en etkin şirketi…* *... sektörümüzde akla gelen ve tercih edilen ilk marka…*
Olmak	5	… en önemli markalardan biri olmak … güvenli ve huzurlu bir liman olmak …en etkin şirketi olmak… … tercih edilen ilk marka olmak…
Sunmak	5	*... güvenli, samimi ve benzersiz bir deneyim sunmak* *... profesyonel hizmetler sunarak…* *... sunduğumuz hizmet kalitesi ile…*
Değer	4	*Bölgeye değer katan…* *... yatırım değeri yüksek…* *... ortak değerlerimiz ışığında…*
Arttırmak	4	*... kalite standartlarımızı sürekli arttırıp…* *... tatminkar misafirlerin sayısını arttırmak…* *... verimliliği artırmak…*
Gelişim / Gelişmek	3	*... ülkemizde denizciliğin gelişimine katkıda bulunmak…* *... sürekli kendisini geliştirip yenileyen…*
Güvenli / Güvenlik	3	*... güvenli ve huzurlu bir liman…* *... Sağlık ve güvenlik konularının…*
Kalite	3	*... kalite standartlarımızı sürekli arttırıp…* *... en kaliteli hizmetleri...*
Marka	3	*... akla gelen ve tercih edilen ilk marka olmak…*
Marina	3	*...marina yönetimi ve yatçılık sektörü…* *... marina yaşamını…*
Beklenti	2	*... insanının beklenti ve duyarlılıklarını…* *... konuklarına beklentisinin üzerinde…*
Bölge	2	Bölgeye değer katan…
Deneyim	2	*... ayrıcalıklı deneyimler yaratıp…*
Duyarlılık	2	*... çevre ve insana duyarlı…*
Dünya	2	*... dünyaya açılan kapısı olarak…*
Tercih edilme	2	…daima tercih edilen tesisleri işletmek…

Kelime	Frekans	Kelimenin Kullanım Örnekleri
Farkındalık	2	Farkımız farkındalığımız…
Güler yüz	2	*... kendinden övgü ve güler yüzle bahsettiren…*
Kaza	2	Sıfır iş kazası ve çevre kazası…
Kolaylık	2	*... herkesin denize kolaylıkla ulaşabilmesi…*
Mutlu / Mutluluk	2	*... aldığı hizmeti büyük bir mutlulukla…*
Samimi	2	*... sıcak, samimi, profesyonel hizmetler…*
Süreklilik	2	*... sürekli kendisini geliştirip yenileyen…*
Üretmek	2	… yeni uygulamalar üretiyoruz.
Yatçılık	2	*... denizcilik ve yatçılık ile ilgili…*

Şekil 5*: Marinaların Vizyon İfadelerine Yönelik Kelime Bulutu*

Araştırma örneklemine dahil olan marinalardan sadece 4 tanesinin resmi internet sitesinde misyon ve vizyon ifadelerinin yanı sıra değerlerimiz başlığına rastlanmış ve en az iki marina tarafından vurgulanan değerlerin "yenilikçilik", "değer yaratmak", "duyarlılık & sosyal sorumluluk", "güvenilirlik", çözüm ve sonuç odaklılık", "sürdürülebilirlik", "misafir ve müşteri memnuniyeti", "mükemmeliyetçilik" ve "kalite odaklılık" olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de Ege kıyılarında hizmet sunun marinaların resmi internet sitelerinde yayınladıkları misyon, vizyon ve değerler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analiz bulgularına göre, marinaların misyon ifadelerinde deniz, denizcilik, denizci gibi kelimeler sıklıkla kullanılarak deniz kültürünün, denizciliğin ve denizcilerin geliştirilmesine önem verildiği görülmektedir. Ayrıca çevre ve doğanın korunmasına ilişkin duyarlılıklarını ifade eden cümlelerden de sıklıkla bahsedilmiştir. Marinaların "uluslararası/yurt dışı/dünya" gibi kelimeler misyon ifadele-

rinde uluslararası sektöre vurgu yaptıklarını gösterirken "ulusal/yurt içi/ülkemiz/Türkiye" gibi kelimeler ile ulusal ölçekte de gelişmeye önem verdikleri söylenebilir.

Marinalar deniz turizminin önemli bir hizmet kolu olması sebebiyle "hizmet" kelimesi misyon ifadesinde sıklıkla geçmekte ve hizmet algılarının tutkulu, yüksek kaliteli, farklı, proaktif, eşsiz hizmet sunmak üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca marinaların hizmet verdikleri kişilere "müşteri" kelimesinin yanı sıra "misafir ve konuk" kelimelerini daha çok kullanmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca misyon ifadelerinde en fazla yer verilen bileşenlerin "müşteriler", "hizmetler", "süreklilik ve büyüme" "felsefe" ve "kamu kaygısı" olduğu saptanmıştır.

Vizyon ifadelerinde en sık kullanılan "deniz/denizcilik/denizci", "misafir/müşteri/konuk", "çevre" ve "hizmet" kelimeleri misyon ifadeleri ile benzerlik gösterirken vizyon ifadelerinde farklı olarak en sık tekrar edilen kelimeler "sektör", "olmak", "sunmak" ve "arttırmak" tır. Vizyon ifadesi gelecek vurgusu yaptığı için sektör kelimesi sıklıkla olmak kelimesi ile birlikte "*sektörün en önemli markalardan biri olmak*", "s*ektörümüzde akla gelen ve tercih edilen ilk marka olmak*" ve "*sektörünün en etkin şirketi olmak*" gibi gelecek hedefleri belirten cümlelerde kullanılmıştır. Ayrıca araştırma bulgularına göre marinaların temel değerlerinde yenilikçilik, değer yaratmak, duyarlılık & sosyal sorumluluk, güvenilirlik, çözüm ve sonuç odaklılık, sürdürülebilirlik, misafir ve müşteri memnuniyeti, mükemmeliyetçilik ve kalite odaklılık vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Altınkurt, Y. & Yılmaz, K. (2011). İlköğretim ve Ortaöğretim Okullarının Vizyon, Misyon ve Değerleri ile İlgili Bir Çözümleme. *Akademik Bakış Dergisi, 23*, 1-15.

Analoui, F., & Karami, A. (2002). CEOs and Development of the Meaningful Mission Statement. *Corporate Governance 2*(3), 13-20.

Arabacı, İ. B., & Şener, G. (2014). Üniversitelerin misyon ifadelerinin tematik olarak incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *22*(2), 701-716.

Ateş, A. (2016). Türkiye'deki Limanların İnternet Sitelerinde Yer Alan Misyon ve Vizyon Beyanlarının Verimlilik Odaklı İçerik Analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(34), 401-415.

Atlay Işık, D. (2010). *Yat turizminde holistik pazarlama ve Türkiye için farklılaştırma stratejileri.* (Doctoral dissertation). Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Atlay Işık, D., Paker, S., & Şengönül, G., (2013). Deniz Turizmi. G. Cerit, A. Deveci, & S. Esmer (Ed.), *Denizcilik İşletmeleri Yönetimi* (ss. 419-446). Türkiye: Beta.

Ay, Ü., & Koca, A. İ. (2012). ISO 500 listesindeki işletmelerin misyon, vizyon ve değerlerinin içerik analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *4*(2), 201-210.

Aytar, O., & Soylu, Ş. (2017). Türk bankacılık sektörünün misyon ve vizyon ifadelerine yönelik bir içerik analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(3), 117-131.

Baetz, M. C. & Bart, C. K. (1996). Developing Mission Statements Which Work, Long Range Planning 29(4), 526-533.

Başpınar, N. Ö. (2020). Vakıf üniversitelerinin web sayfalarındaki misyon ve vizyon ifadelerinde etik vurgular üzerine bir araştırma. *İşletme araştırmaları dergisi*, *12*(1), 469-488.

Biloslavo, R. (2004). Web-based Mission Statements in Slovenian Enterprises. *Journal for East European Management Studies, 9*(3), 265- 277.

Bowen, S. A. (2018). Mission and vision. *The international encyclopedia of strategic communication*, 1-9.

Campbell, A. & Yeung, S. (1991). Creating a Sense of Mission, Long Range Planing 24(4), 10-20.

Can Mutlu, E., & Karaca, D. (2017). Türkiye'deki aile işletmelerinin misyon ifadeleri analizi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, *28*(82), 61-75.

Castro, R. & Lohmann, G. (2014). Airport Branding: Content Analysis of Vision Statements. *Research in Transportation Business & Management, 10*, 4-14.

Civelek Oruç, M., & Zengin, B. (2015). Misyon Vizyon Bildirilerinin Müşteri Odaklılık Yönünden Değerlendirilmesi: 5 Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(3), 31-49.

Collins, J. C., & Porras, J. I. (1996). Building your company's vision. *Harvard business review*, *74*(5), 44-56.

Coşkun, Ö. F. (2021). Dış Ticaret Sermaye Şirketlerinin Misyon ve Vizyon Beyanlarına Yönelik Bir İçerik Analizi. *İşletme Bilimi Dergisi*, *9*(2), 361-392.

Çavuşgil Köse, B. & Erden Ayhün, S. (2018). Kurumsal Eşbiçimlilik Kapsamında Havayolu İttifaklarının Misyon İfadelerinin İncelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *16*(32), 533-550.

David, F. R. (1989). How companies define their mission. *Long range planning*, *22*(1), 90-97.

Demirci, Ş. & Uğurluoğlu, Ö. (2020). Kamu ve Özel Hastane Misyon İfadelerinin Pazarlama Bileşenleri Açısından İncelenmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 471-492.

Dörtyol, İ. (2015). Misyon İfadeleri Üzerinden Pazarlama Felsefelerinin Keşfedilmesi: Capital 500 Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, *11*(44), 189-203.

Emen, N., Polat, G., & Küçüksüleymanoğlu, R. (2019). İmam Hatip Liselerinin Misyon, Vizyon ve Değerler Bağlamında Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *3*(2), 14-28.

Erden Ayhün, S. & Çavuşgil Köse, B. (2018). Misyon ve Vizyon İfadelerinin Değerlendirilmesi: Türk Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Bir Araştırma. *BMIJ*, *6*(2), 524-549.

Erol, Y., & Kanbur, E. (2014). Misyon ve vizyon ifadelerine göre Türkiye'nin ilk 100 büyük şirketinin girişimcilik özellikleri. *Business and Economics Research Journal*, *5*(3), 149-165.

Ersöz, H.Ö. & Gündoğan, M. (2020). İşletmelerin Misyon Beyanlarının İçerik Analizi: Denizli Organize Sanayi Bölgesi Tekstil İşletmeleri Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *7*(9), 143-157.

Genç, K. Y. (2012). Searching for the Quality of the Mission Statements of Turkish Private Universities/Türk Özel Üniversitelerinin Misyon Açıklamalarının Kalite Ölçütleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *16*(1), 439-451.

Gonzalez, Y.E.L., Gonzalez, C.J.L., & Ledesma, J.L. (2015). Highlights of consumption and satisfaction in nautical tourism: *A comparative study of*

visitors to the Canary islands and Morocco. Gestiony Ambiente. 18(1), 129–145.

Güler, H.N. (2020). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bankaların Vizyon ve Misyonlarına Yönelik Bir Araştırma. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities, 5*(5), 85-106.

İnak Özberk, T. M. ve Marangoz, M. (2021). Türkiye'de Marina İşletmeciliği ve Müşterilerin Marina Tercihini Etkileyen Faktörler: Kavramsal Bir Çalışma, *International Journal of Contemporary Tourism Research, 5*(Özel Sayı), 160-177.

Kantabutra, S. (2008). What Do We Know About Vision?. *The Journal of Applied Business Research, 24*(2), 127-138.

Karabulut Temel, E., & Köseoğlu, M. A. (2010). İşletmelerin misyon ifadelerinde paydaşlara yer var mı?: İMKB şirketleri üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 191-198.

Kemp, S., & Dwyer, L. (2003). Mission statements of international airlines: a content analysis. *Tourism management*, *24*(6), 635-653.

Kılıç, A., Eren, H., & Gürsoy, A. (2014). Yenilikçilik faktörlerinin örgütlerin vizyon ve misyon ifadelerindeki varlığı; Fortune Türkiye ilk 100 firma örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *6*(4), 36-68.

Klemm, M., Sanderson, S. & Luffman G. (1991). Mission Statements: Selling Corporate Values to Employees, *Long Range Planning 24*(3), 73- 78.

Kotler, P. (1984). *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation*, Control, London: Prentice Hall.

Köseoğlu, M. A., & Karabulut Temel, E. (2008). Sektörlere Göre Misyon İfadelerinde Kullanılan Öğelerdeki Farklılaşmalar: İmkb Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(2), 71-88.

Köseoğlu, M. A., & Ocak, S. (2010). Misyon İfadelerinde Kullanılan Öğeler İşletmelerin Mülkiyet Yapısına Göre Değişir Mi?: Özel Ve Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *13*(1), 63-82.

Köseoğlu, M.A. (2008). İşletmeler Var Olma Sebeplerini Nasıl İfade Ederler?: KOBİ'lerin Misyon İfadeleri Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15*(2), 89-97.

Latif, H., & Muslu, Ş. (2015). Türk İşletmelerinin Misyon ve Vizyon Kavramlarında Anlam Karmaşası. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, *26*(78), 12-32.

Mısırdalı Yangil, F. & Şahin, M. (2017). Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Misyon ve Vizyon Bildirgelerinin Sürdürülebilirlik Kapsamında İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(Özel Sayı), 135-151.

Morris, R. (1996). Developing a Mission for a Diversified Company, *Long Range Planning 29*(1), 103-115.

O'Gorman, C. & Doran, R. (1999). Mission Statements in Small and Medium Sized Businesses", *Journal of Small Business Management 37*(4), 59-66.

Ocak, M., Güler, M., & Basım, H. N. (2016). Türk savunma sanayi firmaları vizyon ve misyon ifadelerinin içerik analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, *23*(2), 503-518.

Olcay, A., Çikmaz, E., Bulut, E., & Sürme, M. (2017). Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren kurumların misyon bildirgelerindeki ifadelerin analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *15*(29), 225-241.

Önen, V. (2017). Vizyon ve misyon ifadelerinin içerik analizi: Türk ve Avrupa havayolu işletmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(6), 1-15.

Özdem, G. (2011). Yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarında yer alan vizyon ve misyon ifadelerinin analizi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, *11*(4), 1887-1894.

Pearce, J. & David, F. (1987). Corporate Mission Statement: The Bottom Line, *Executive 1*(2), 109-116.

Penco, L., Profumo, G., & Scarsi, R. (2017a). The Quality of Cruise Companies' Mission Statements: A Content Analysis. *International Journal of Transport Economics= Rivista Internazionale de Economia dei Trasporti*, *44*(2), 293- 312.

Penco, L., Profumo, G., & Scarsi, R. (2017b). Stakeholder orientation in cruise lines' mission statements. *Sustainability*, *9*(11), 2151.

Piercy, N. & Morgan, N. (1994). Mission Analysis: An Operational Approach, *Journal of General Management 19*(3), 1-19.

Sabuncuoğlu, A., & Gök, O. (2008). Büyük İşletmelerin Web Sitelerinde Yer Alan Misyon ve Vizyon İfadelerinin Pazar Odaklılık Açısından İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(1), 123-141.

Soygür, İ. (2018). Kamu ile Yerli ve Yabancı Özel Sektör Bankalarının Vizyon ve Misyon Farkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(3), 987-1004.

Şahin, T. & Ocak, S. (2020). Türkiye'deki Kamu ve Özel Hastanelerin Vizyon İfadelerinin İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22*(3), 1265-1278.

Tatlı, M., & Üstün, F. (2018). Bist 100 Endeksindeki Firmalarin Misyon, Vizyon, Örgütsel Değer ve Stratejik Amaçlarinin İçerik Analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 18-31.

TDK, Türk Dil Kurumu. (2022). https://sozluk.gov.tr/?kelime=yat%20limanı, Erişim Tarihi: 18.08.2022.

Ülgen, H. & Mirze, K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Want, J. (1986). Corporate Mission, The Intangible Contributor to Performance, *Management Review August,* 46-50.

Yüzbaşıoğlu, N., & Doğan, O. (2016). Medikal turizm işletmelerinde misyon ifadeleri: sağlık kuruluşlarına yönelik bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8*(2), 27-37.

BÖLÜM 3

TARİHSEL SÜREÇTE DEĞİŞEN SAĞLIK VE SAĞLIKÇI KİMLİĞİ

Sinan ACAR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Sağlık Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, sacar@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5270-542X

Giriş

Sağlık hizmetleri alanı toplumsal hayatın kuruluşunda ve işleyişinde her dönem vazgeçilmez öneme sahip bir kurum niteliği taşımıştır. Tarihsel süreçte toplumların mevcut gelişmişlik düzeyine bağlı olarak sağlık alanının belirli yapılar üzerinden şekillendiği ve aynı şekilde bu alanda bilgiye/otoriteye sahip olmanın da bireylere büyük prestij ve statü konumu sağladığı bir süreç söz konusu olmuştur. Bu metinde temelde, modern öncesi dönemlerden modern dönemlere geçerken sağlık alanında ortaya çıkan değişimler, bu alandaki aktörler arasındaki iktidar mücadeleleri ve sağlıkçı kimliğinde ortaya çıkan değişimler dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler paralelinde ele alınacaktır. Bu noktada sağlık alanında ve sağlıkçı kimliğinde ortaya çıkan değişim süreçleri başlıca; modern dönemde sağlık alanında din kurumunun ve otoritelerinin güçlerinde gerileme ve modern hastanelerin ortaya çıkışı (Turner, 2011), pozitif tıbbın ve aktörlerinin bilgi ve söylem üstünlüğü kazanması (Foucault, 2002), mesleki kapanma süreçleri (Weber, 2012), tıbbileştirme süreçleri (Conrad, 2011; Illich, 2011), profesyonelliğin ve mesleki özerkliğin gerileyişi (Haug, 1996; Friedson, 1996), sağlık alanının McDonaldlaştırılması (Ritzer, 2011), yeni kapitalizmde değişen istihdam biçimlerinin mesleklerin kişisel anlatı ve kariyer oluşturma gücünü azaltması (Sennett, 2011; Beck, 2011) başlıkları üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Modern Öncesi Dönemlerde Sağlık ve Sağlıkçı Kimliği

Avcı toplayıcı toplumların güçlü olduğu günümüzden on bin yıl önceki dönemlere kadar insan ve doğa arasında daha dengeli ve sağlıklı bir ilişkinin kurulmasına bağlı insanların daha sağlıklı olduğu, yeni mikrop ve hastalıklarla fazla karşılaşmadığı bir yapı söz konusu idi. Tarım devriminin ortaya çıkışıyla birlikte insan ve doğa arasındaki dengeli ilişkinin doğa aleyhine bozulmaya başladığı, insanların yaşam ve beslenme alışkanlıklarının değişmesine bağlı yeni mikrop ve hastalıklarla daha sık karşılaştığı bir dönem ortaya çıkmıştır (Nikiforuk, 2020: 26-27). Bu dönemlerde insanların hastalık ve sağlık alanına dair her türlü iyilik ve kötülük durumunu doğaüstü güçlere ve olaylara dayandırarak açıklamaya çalıştıkları bir yapı söz konusu idi. Bir kişinin hastalanması durumu o kişinin iyi ya da kötü mistik güçleri kızdırdığı ve buna bağlı o kişinin cezalandırılması şeklinde algılanmaktaydı. Bu dönemlerde hastalığın sağaltılması noktasında tedavilerin esasını doğaüstü güçlere tapınma, adak sunma, kötü ruhları kovma ve benzeri mistik eylemlerin oluşturduğu ve bu alandaki sağaltıcıların da bu (dini ve mistik) alanda güçlü aktörler olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Örneğin, yapılan arkeolojik kazılarda sıklıkla karşılaşılan trepanasyon ameliyatı geçirmiş (delik açılmış) kafataslarına, bu şekilde müdahalede bulunularak hastanın başına girdiğine inanılan kötü ruhun bu delikten kolayca çıkacağına yönelik bir düşün-

ce hakimdi. Aynı şekilde sıtma hastalığının kasıp kavurduğu Roma toplumunda bu ateşli hastalığa dinsel bir statünün atfedildiği ve insanların "zengin yoksul herkes, saçsız kocaman karınlı, damarları şişmiş yaşlı bir kocakarı olarak tasvir edilen 'yüce, her şeye kadir, kutsal' Tanrıça Febris'e (ateş tanrıçası) hep birlikte dua" ederek bu hastalıktan kurtulmaya çalıştığı; ancak sürecin şair Lucreitus'un ifadesiyle "tanrıçanın sınıf ayrımı gözetmeden, adaletle öldürdüğü" kendi doğasında işleyen bir yapısının olduğu görülmektedir. Diğer yandan bu dönemlerde tıbbi uygulamaları yerine getiren ve şaman, medicine-man, büyücü ya da sihirbaz gibi farklı isimlerle adlandırılan kişilerin mistik ve dini güçlerinin olduğu ve bu alandaki otoriteleri üzerinden insanlara şifa dağıttığı bir yapının etkin olduğu söylenebilir.[1] Özellikle bu çağlarda ön plana çıkan şamanlar, ruhunu bedeninden ayırıp göğe tırmanabildiği, yer altına inebildiği, cinler veya ruhlarla aracısız iletişim kurup müdahalelerde bulunabilme yetkinliğine sahip bir otorite olarak görülmekte. Dini ve mistik uygulamaların sıklıkla uygulandığı dönemlerden Antik Çağ'a geçiş süreciyle birlikte insanlığın doğaya ve evrene yönelik artan bilgi birikiminin bir sonucu olarak bazı bitkilerin, gıdaların veya maddelerin çeşitli rahatsızlıklara iyi geldiğinin keşfedildiği, hastalık ve sağlık süreçlerinin algılanmasında önceki dönemlere nazaran daha akılcı ve öngörülebilir bir yapının yerleşmeye başladığı bir süreç yaşanmıştır. Örneğin Antik Yunan'da beden ve hastalık kavramlarının anlaşılması ve açıklanmasında daha bilimsel bir bağ kurulduğu ve modern tıbbın temellerinin atıldığı[2] bir süreç ortaya çıkmıştır (Eliade, 1999; Akdur, 2006: 2; Nikiforuk, 2020: 39). Sağlık hizmetlerinin Anadolu coğrafyasındaki tarihsel gelişim seyrine bakıldığında ise, bu bölgenin birçok medeniyete ev sahipliği yapmasından kaynaklı tıbbın gelişiminde büyük katkılarının olduğu söylenebilir. Anadolu'daki Antik, Hitit, Antik Helenistik, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı uygarlıkları dönemlerinde tıp alanının birikimli bir şekilde geliştiği görülmektedir. Aynı şekilde Antik Helenistik dönemde Hipokrat'ın hastalıkları daha materyalist ve rasyonel ilkelere göre ele aldığı ve bu alandaki meslek ilkelerini (etik kuralları) belirlediği bir dönem ortaya çıkmıştır (Yalçın, vd., 2016: 33). İlk Çağ'dan Orta Çağ'a geçişle birlikte dinlerin ortaya çıkışı ve dog-

1 Dini ve mistik güçlere sahip olduğu düşünülen şifacı/sağaltıcıların bu özelliklerinin o kişilere sağladığı maddi ve manevi avantajlar yanında; bu kimselerin yakın dönemlere kadar (18.-19. yüzyıllara kadar) kimi durumlarda büyücülük, cadılık ve şeytani sanatları uygulayan bireyler olarak suçlanıp yargılandığı ve ağır cezalarla karşılaşabildikleri bir süreç de söz konusu olmuştur (Ramsey, 1997:14).

2 Antik Yunan'da yaşayan Hipokrat (M.Ö. 460-370) tıp alanını büyü, kehanet ve dinsel inançlardan kurtarmaya çalışmış, "önce zarar verme" ilkesinden hareketle ilk tıp okulunu kurmuş ve günümüzde tüm dünyada kabul gören ve "Hipokrat Yemini" olarak bilinen mesleki etik ilkelerini ortaya koymuştur. Aynı şekilde Hipokrat, çağdaşlarının aksine hastalıkları temelde insanın ve toprağın sağlığında ortaya çıkan büyük değişiklikler sonucu ortaya çıkan problemler olarak görmekte ve hekimlerin "Doğa'yı tanıması, insanın yiyecek ve içeceklerle, yaşadığı ortamla ilişkisini, bunların birbirleri üzerindeki etkilerini bilmeye çalışması" durumunu bir zorunluluk olarak onlara tavsiye etmektedir (Nikiforuk, 2020: 31; Budak, 2021: 8).

matik düşüncenin güçlenmesine paralel, din alanındaki otoritelerin beden, ölüm ve tıp alanlarında[3] güç elde etmeye başladıkları bir süreç ortaya çıkmıştır. Dogmatik düşüncenin dayandığı bu organik anlayış, varlıkların Tanrı tarafından yaratılma gayesini anlama amacı taşıdığını ve buna bağlı olarak hastalık ve sağlık süreçlerinin dinsel günah ve ceza kavramlarıyla ilişkilendirildiği bir anlayışı ön plana çıkarmıştır. Diğer yandan Orta Çağ'da Haçlı seferleri döneminde tüm Avrupa'da yaygın olarak görülen ruhani şövalye tarikatları hasta bakımı işlevlerini üstlenen kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarikatlara üye olan şövalyeler itaatkâr ve sadık üyeler olarak evlenme, mal edinme haklarından vazgeçmişler ve kendilerini hasta ve terkedilmiş olan din kardeşlerine hizmet etmeye adamışlardır. Bu tarikatlar kendilerine yapılan bağışlar, verilen tımarlardan elde edilen gelirlerle kendilerine hastaneler kurup işletmişlerdir. Bu hastanelerde fakir ve ihtiyaç sahibi olan kimseler ücretsiz olarak yatmakta ve uzman doktorlarca muayene ve tedavi hizmetlerini alarak sağlıklarına kavuşmaktaydı. Hastaneye yatırılmayan hastalara ise muayene, tedavi ve ilaç yardımları sunulmaktaydı. Bu tarikatlar, üyelerinin şövalyelik görevlerinin aksamaması için zaman içerisinde dışarıdan eleman temin ederek bir nevi kurumsallaşma sürecine girmişlerdir. Bu süreçte temin edilen elemanlar, kardeş olarak nitelendirilmiş ve ilerleyen süreçlerde bu kişiler hastane yönetimlerini ele alarak hastane kardeşlik birimlerini kurmuşlardır. Bu birlikler zamanla şövalye tarikatlarının yerini alarak, hastaneciliğin gelişimi[4] açısından yeni bir dönemi başlatmışlardır (Dilik, 1988: 50).

3 Orta Çağ'da Avrupa'da tıp alanında dini ve skolastik düşüncenin hakim olduğu yapıya karşın İslam dünyasında bu dönemlerin aydınlanma dönemi olarak nitelendirildiği ve bu dönemlerde Antik Yunan eserlerinin önce Arapçaya sonra Latinceye çevrilip Avrupa'ya aktarıldığı, dönemin önemli tıp bilgini ve filozoflardan olan İbn-i Sina'nın (M.S. 980-1037) El Kanun fi't-tıbb isimli eseriyle bu alana önemli katkılar sunduğu ve çalışmalarının uzun dönemler tıbbın gelişimine ışık tutan bir nitelikte olduğu söylenebilir (Budak, 2021: 8-9).

4 Tıbbi uygulamaların merkezi alanları olan hastanelerin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında karşımıza üç ana dönemin çıktığı söylenebilir. 335-1150 yılları arasında Avrupa'da hastanelerin temelini dinsel kurumların oluşturduğu görülmektedir. Bu dönemdeki dinsel kuruluşlar pagan tapınaklarının kapatılması ve Hristiyan hastaneleri inşa edilmesi akabinde aktif bir konuma gelmiş, 16. yüzyılda manastır hastanelerinin kapatılmasıyla birlikte merkezi önemlerini kaybetmişlerdir. Hastanelerin kurumsallaşmasının ikinci döneminde hayır hastanelerinin merkezi bir konumda bulunduğu ve ilk hastanenin İngiltere'de 1719'da kurularak 1913 yılında Ulusal Sağlık Sigortası Yasası'nın çıktığı döneme kadar devam ettiği söylenebilir. Kurumsallaşmanın son dönemi ise Britanya'da Ulusal Sağlık Yasası'nın uygulamaya girmesiyle birlikte modern bürokratik hastanelerin ortaya çıktığı dönemdir. Modern hastane sisteminin gelişiminde Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı değişim süreçlerinin de büyük etkisi olmuştur. Sağlık çalışanlarının eğitiminde teorik ve pratik eğitimin kurumsallaşması ve bu alana sınavla girmenin ön koşul haline gelmesi, yoksullara temel bakım hizmetlerini sunacak yeni sağlık personeli kategorilerinin ortaya çıkması gibi gelişmeler bu dönemlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerle birlikte sağlık sigorta sistemlerinin gelişmesi, hastanelerdeki yüksek hastalık görülme/bulaşma oranlarının artan hijyen ve sağlık önlemlerine bağlı düşmesi, zengin ve orta sınıflar için hastanelerde özel odaların açılmaya başlanması, sağlık çalışanı olmanın eğitim alma ve sınavda başarılı olması ön koşuluna bağlanması gibi birçok gelişmenin hastanelerin merkezi öneme kavuşmasına yol açtığı söylenebilir (Turner, 2011:186-191).

Erken Modern Dönemde Sağlık ve Sağlıkçı Kimliği

Aydınlanma dönemiyle birlikte din kurumunun kendi alanına çekilmesi, Descartes ve Newton'un biyo-mekanist beden anlayışlarının sağlık alanında hâkim olmaya başlamasıyla birlikte beden, ölüm, tıp kavramlarının sekülerleştiği ve din kurumunun bu alandaki otoritesinin gerilemeye başladığı bir dönem ortaya çıkmıştır (Nazlı, 2013: 196). Foucault, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde tıbbi uygulamaların büyük bir kısmının halen hekim olmayan kesimlerin (kocakarılar, kırıkçı çıkıkçılar, şarlatanlar, büyücüler, sihirbazlar, hastane tarikatı biraderleri, keşişler, rahibeler, müstahzaratçılar, aktarlar, cerrahlar, eczacılar) elinde olduğunu ve bu kesimlerin loncalarının güçlü ve işlevsel bir görünüme sahip olduğunu, ancak ilerleyen süreçte mevcut yapının hekimler lehine işlemeye başladığını belirtmektedir. Bu süreçte 'hasta yatağının' araştırma ve bilimsel söylem uzamı haline geldiğini ve bir klinik bilim olarak tıp disiplininin tarihsel sürecin uygunluğu, deney alanını ve ussallığın yapısını tanımlayan koşulların bir ürünü olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (Foucault, 2002: 15; Foucault, 2006: 447). Güç ve bilgi arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaya çalışan Foucault, hekimlerin "bilimsel" bilgiler yapısını bu dönemlerle birlikte inşa etmelerinin onlara büyük bir saygınlık ve nüfuz sağladığını belirtmektedir. Klinik tetkik (gaze) hekimlere, gerçekliği tanımlama, sapkınlık ve toplumsal düzensizliği saptama noktalarında önemli bir toplumsal güç uygulama yeteneği sunmuştur. Bu durum, bu dönemlerle birlikte toplumsal gerçekliğin bekçileri olarak rahiplerin yerlerini tıpçılar ve polislere bıraktığını (Turner, 2011: 21) ve özellikle hekimlerin bir sistem olarak toplumun inşası ve devamlılığı noktasında sosyal kontrolü sağlayan aktörler olarak (Parsons, 1991:303) ön plana çıktığını göstermektedir. Tıp alanındaki iktidar süreçlerinin anlaşılmasında açıklayıcı bir kavram olan tıbbi kozmolojiler kavramı, tıbbi bilginin tarihsel gelişimini toplumsal ilişkiler, tıbbi bilginin üretimi ve diğer toplumsal bağlam içerisinde ele almakta, sürecin temelde insan yönelimli bir yaklaşımdan nesne yönelimli bir yaklaşıma doğru değiştiğini ve her dönemin mevcut özgül koşullarının tıp alanındaki iktidar süreçlerini de belirlediğini öne sürmektedir. Tıbbi bilginin 1770-1870 yıllarında Batı Avrupa toplumlarındaki konumu ele alan Jewson başlıca yatak yanı tıbbı (18. yy. son çeyreği), hastane tıbbı (19. yy. ilk yarısı), laboratuvar tıbbı (19. yy. ortaları) kozmolojileri üzerinden bu alandaki değişimleri ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre yatak yanı tıbbının güçlü olduğu dönemlerde hasta ve doktor ilişkilerinde hastanın patron konumunda olduğu, doktorun hastanın evine giderek hizmet sunduğu, tıbbi hizmetin özel ücreti ödenerek satın alınan bir niteliğinin olduğu, hastalığın daha çok psikosomatik bir rahatsızlık olarak görüldüğü ve sürecin birey yönelimli bir yapısının olduğu söylenebilir. İlerleyen dönemlerde gelişen hastane tıbbında ise hastanelerin merkezileştiği ve dok-

torların bu merkezlerde hastaların üzerinde konumlandıkları ve sürecin patronu haline geldikleri, hastalıkların daha çok organik lezyon ve işlev bozukluğundan kaynaklı ortaya çıktığı ve bu yönüyle medikal bir bakış açısının bu süreçlerde baskın hale geldiği, birey merkezli yapının nesne yönelimli bir yapıya doğru dönüştüğü bir süreç ortaya çıkmıştır. Daha sonra laboratuvar tıbbında ise tıbbi bilginin kontrolünde, hücre teorisinin gelişmesine bağlı X ışınları, patoloji raporları, kan analizleri ve kimyasal testleri yürüten laboratuvar uzmanlarının bu alanda ön plana çıkmaya başladığı ve hastalıkların teşhisinde bu uzmanların süreç içerisinde baskın bir konuma ulaştığı bir dönem ortaya çıkmıştır.[5]

Diğer yandan modern dönemlere kadar tedavi hekimliğinin bütünsel olmayan yapısının bu dönemlerle birlikte değişmeye başladığı ve hekimlerin bu alandaki otoritelerini sağlamlaştırdıkları bir süreç ortaya çıkmıştır. Örneğin günümüzde cerrahlık, ortopedi ve kadın doğum gibi bölümler hekimliğin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, 18. yüzyılın ortalarına kadar bu meslekler el becerisine dayalı ayrı meslekler olarak sınıflandırılmakta ve hekim olmayan kişilerin[6] de bu meslekleri yerine getirmesinin mümkün olduğu bir yapı söz konusu idi. Hekimler ile cerrahların aynı kaynaklardan gelmeleri, 1724 yılında Fransa Kralının emriyle Paris Tıp Fakültesi'nde Cerrahi Kürsüsünün kurulması ile uygulanmaya başlanmış ve hekim olmayan kişilerin bu meslekleri yerine getirmesinin yasaklandığı ve mesleki kapanma süreçlerinin ortaya çıktığı bir dönem yaşanmıştır (Weber, 2012: 464; Fişek, 1983: 24). Bu gelişmelerin yaşandığı dönemlerde Osmanlı sağlık sisteminin genel görünümüne bakıldığında, sağlık sisteminin başında yer alan Reisul Etıbba'nın (Hekim Başı) bulunduğu bir yapı söz konusudur. Reisul Etıbba'lar (Hekim Başı) temelde hekimleri atama, yer değiştirme, yükseltme ve görevden alma, hastane yönetici heyeti tarafından önerilen hekim dışı personellerin atanmasını kabul veya reddetme, hastane açılmasına izin verme, hekimler için sınav yapma ve yetersiz olanları meslekten menetme, hekim ve cerrahlara muayenehane açma izni verme, savaş durumlarında harp hekimbaşılığını yerine getirme, salgın hastalıkların önlenmesi gibi görevleri yerine getirmekle sorumluydu. Hekim kimliği yanında Müneccimbaşılık görevini de yerine getiren Hekimbaşıların, hastalıklar konusunda bir nevi falcılık yaptığı ve her yıl olayları düzenledikleri yıllık cetvelleri padişaha sunmakla mükellef oldukları bir yapı söz konusu idi. Hekimbaşı'ların yetkileri, 19.

5 Armstrong, 20. yüzyılın erken dönemlerinde ortaya çıkan dördüncü kozmoloji olan "gözetim tıbbında", tıbbi gözetimin hastane dışında tüm topluma nüfuz edecek bir konuma geldiğini; toplumun gözetimi, denetimi ve günlük yaşamın medikalize edilmesi süreçlerinde başat aktör konumuna kavuştuğunu belirtmektedir (Armstrong, 1995: 397; Jewson, 2009: 622-5).

6 Bu dönemlerde hekimler daha çok iç hastalıklarla ilgilenen ve sağlık sistemi içerisinde statüsü en yüksek şifacılar niteliğinde olup; hekimlerin emrinde yer alan cerrahlar ise usta çırak ilişkisine dayalı yetişen, daha az maaşla çalışan esnaflar niteliği taşımaktadır (Akdeniz,1977'den akt. Karataş, 2017: 74).

yüzyılda tıp alanında modernleşme sürecinin başlamasına paralel azalmaya başlamış ve bu alanda çıkarılan yasa ve yönetmelikler sonucunda ortadan kaldırılmıştır ve süreç içerisinde daha pozitif bir karakter kazanmıştır. Diğer yandan Batılılaşma süreçlerine paralel sivil nitelikli modern tıp okullarının kurulduğu, tıp ve cerrahi okullarının Avrupa'daki gelişmelere paralel tek çatı altında birleştirildiği ve modern eğitim programlarının bu kurumlarda yerleşmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Erdemir, 1996: 284; Sur, 1998: 221; Beylik vd, 2015: 184-5). Diğer yandan bu süreçlerin ebelik mesleği üzerindeki yansımalarına bakıldığında 19. yüzyıla kadar daha çok geleneksel/mahalli ebeler eliyle yürütülen mevcut yapı bu dönemlerle birlikte değişmeye başlamış ve anne bebek ölümlerinin önlenmesi noktasında mevcut geleneksel ebelerin eğitilmesi, ilerleyen süreçte de ebelik işlemlerini uygulayanlara şahadetname (diploma) verilmesi ve bu yolla bu alanın düzenlenmeye ve denetlenmeye başlandığı bir sürecin ortaya çıktığı görülmektedir (Altay, 2017: 167). Aynı şekilde Osmanlı'da ilk modern tıp eğitim kurumu olan Askeri Tıp Okulu (Tıphane ve Cerrahhane-i Amire) 14 Mart 1827'de, sivil alan ilk tıp okulu ise 1867 yılında kurulmuş ve daha sonra bu iki okul Haydarpaşa'da birleştirilerek Tıp Fakültesi adını almıştır. Diğer yandan Balkan ve I. Dünya Savaşları dönemlerinde hemşirelik kurslarının açıldığı, hemşirelik tarihinin önemli şahsiyetlerinden Florence Nightingale'in[7] Kırım Harbi esnasında Selimiye Kışlası'nda görev yapması, ilk ebe okulunun 1909'da, 1842'de askeri veteriner okulunun açılması, 1909 yılında ise dişçilik ve eczacılık okullarının açılması gibi gelişmelerle kurumsallaşma süreci hız kazanmıştır (Öztürk, 1999: 37-38). Tıp alanındaki gelişmelerin özellikle on dokuzuncu yüzyılla birlikte büyük bir ivme kazanmasıyla birlikte hemen her hastalığın etkeni, oluş nedeni, teşhisi ve tedavi süreçlerinin daha bilimsel temellere oturduğu bir süreç ortaya çıkmaya başlamıştır. Diğer yandan bu dönemlerle birlikte tıp eğitimi almış hekimlerin de ön plana çıkmaya başladığı bir süreç yaşanmıştır. Objektif kriterlere göre hastalıkları tedavi etmeye çalışan hekimlerin yanında tıp eğitimi almamış kişilerin de hizmet sunmaya devam ettiği bu dönemlerde, süreç içerisinde hastalıkların tedavisinin bilimsel kriterlere dayalı olarak ölçümler, testler üzerinden yürütüldüğü sistemin giderek hâkim olduğu bir süreç ortaya çıkmıştır (Akdur, 2006: 11; Sezgin, 2011: 42). Sonuç olarak sağlık hizmetleri alanında kurumsallaşma süreçlerinin hızlandığı bu dönemlerde tıp profesyonellerinin süreç içerisinde bu alandaki diğer aktörleri (din adamları, geleneksel iyileştiriciler gibi) alanın dışına iterek/etkisizleştirerek bu alanda mutlak otoritelerini tesis

7 Florence Nightingale'in her ne kadar hemşirelik mesleğinin kurumsallaşmasında önemli bir yeri olsa da; bu mesleği ataerkil yapıların etkisi altında annelikle ilişkilendirmesi, kadın kişiliğine uygun bir meslek olarak tanımlaması ve sağlık sistemi içerisinde doktorun (erkeğin) belirleyen hemşirenin (kadının) ise belirlenen/tabi olan olarak konumlandığı bir yapıyı öne çıkarması noktalarında da eleştirildiğini belirtmek gerekir (Gamarnikow, 2013: 97; Turner, 2011: 173).

etmeye yöneldikleri, mesleki kapanma süreçlerinin hızlıca yerleştiği ve pozitif tıbbın ve uygulayıcılarının iktidar alanını gittikçe genişlettiği bir gelişme yaşanmıştır.

Modern Dönemde Sağlık ve Değişen Sağlıkçı Kimliği

Modern dönemle birlikte tıbbın iktidar alanını genişletme süreçlerini açıklayıcı kavramlardan biri olan tıbbileştirme kavramı, tıp dışı konuların/sorunların tıbbi alan içerisine dâhil edilerek, onun söylem alanı içerisinde yeniden inşa edildiği ve tıp profesyonellerinin öneri ve tedavileriyle ilişkilendirildiği süreçler bütünü olarak tanımlanabilir (Conrad, 1992: 211). Tıbbileştirme kavramının 3 düzeyde ele alınabileceğini belirten Cornwell; tıbbileştirmeyi kavramsal düzeyde mevcut sorunun tanımlanması ve düzeltilmesi noktasında tıbbi kavramların kullanılması, kurumsal düzeyde belirli bir problemi çözme noktasında uzmanlaşmış kurumların bu sorunu çözme noktasında yetkili hale gelmesi ve doktorların da bu kurumlarda merkezi bir konumda olması, etkileşimsel düzeyde ise doktor hasta etkileşimi üzerinden, doktorun teşhis koyma ve süreci belirleme rolü ve gücüne sahip olması olarak ele almaktadır (Cornwell 1984'den akt. Conrad, 1992: 211). Le Breton ise, Acının Antropolojisi isimli kitabında 19. yüzyılla birlikte ağrı ve acıya yaklaşım biçimleri noktasında önemli değişimler ortaya çıktığını, bu dönemlerde güçlenen gelişim ideolojisinin bir yansıması olarak ağrı ve acıların önlenmesi noktasında amansız bir mücadelenin ortaya çıktığını belirtmektedir. Tıp alanındaki ilerlemeler, modern ilaçların ve anestezinin yaygınlaşması gibi gelişmeler tıbbı günlük hayatın merkezine yerleştirmeye başlamış ve insanların da problemlerini çözme maksatlı daha çok tıp alanına müracaat ettiğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde modern değerlerin yaygınlaşması ve tıp efsanesinin yayılmasına paralel bireylerin hastalığa ve acıya karşı daha az toleranslı hale geldiği, önemsiz görülen birçok şikâyetin daha çok tıp alanıyla ilişkilendirilmeye başlandığı görülmüştür (Le Breton, 2010:17). Illich ise, sosyal iatrojenez kavramını kullanarak modern dönemlerle birlikte tıp kurumunun stresi çoğaltan, kişileri aciz düşüren, bağımlılığı arttıran, yeni ıstıraplı ihtiyaçlar yaratan, ağrı ve rahatsızlıklara karşı dayanma eşiğini düşüren, herhangi bir problem varlığında insanların yakınlarına sığınma aralığını daraltan, bireyin kendi kendisini iyileştirme hakkını ortadan kaldıran bir yapıyı ortaya çıkardığını belirterek, sağlık hizmetlerinin ticari bir metaya dönüştüğünü vurgulamaktadır. Bu dönemlerle birlikte tüm acıların "hastanelik" olduğu, evlerin artık doğum, hastalık ve ölüm olaylarının gerçekleştiği mekânlar olmaktan uzaklaştığı, hasta rolü dışında acı, yas ve iyileşmenin sapkınlık olarak nitelendirildiği bir yapı sağlık sistemi içerisine yerleşmeye başlamıştır (Illich, 2011:36). Bu noktada modern dönemlerde ortaya çıkan bilimsel ve teknik gelişmeler bir yandan tıp alanını rasyonel ilkelere dayalı işleyen bir alan haline getirmiş, diğer yandan pozitif tıp eğitimi

almış sağlık profesyonellerinin alanda giderek otorite sahibi olduğu bir yapıyı doğurmuştur. Aynı şekilde bu dönemlerle birlikte sağlık hizmetlerinde kapitalist ilkelerin yerleşmeye başladığı, tıp alanının etki alanının genişlediği, tıbbın bir gözetim ve denetim aracı haline geldiği, günlük hayatın giderek daha fazla oranda tıp alanı içerisine dahil edildiği (tıbbileştirildiği) ve böylelikle sağlık hizmetlerinin tüketilecek bir meta konumuna indirgendiği ve sağlık çalışanlarının da bu alandaki tüketim süreçlerinin teşvikini ve buna dayalı düzenlenmesini sağlayan yardımcı aktörler konumuna sürüklendiği bir yapıyı ortaya çıkmıştır.

ABD Başkanı Eisenhower 1961 yılında yaptığı Başkanlık veda konuşmasında, halkı 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren muazzam bir askeri güce sahip olmaya başlayan, ekonomi ve siyaset alanlarında büyük bir güç haline gelen "askeri endüstriyel kompleks" konusunda uyararak, ilerleyen dönemlerde ulusal savunma alanında kamusal ve özel çıkarların çatışabileceğine işaret etmiştir. Eisenhower'ın kamu güvenliği alanındaki uyarısını örnek gösteren Relman ise, kamu sağlık alanında da benzer bir sürecin bu dönemlerle birlikte ortaya çıktığını öne sürerek, "yeni tıbbi-endüstriyel kompleks"[8] olarak adlandırdığı, geniş ve büyüyen bir özel şirketler ağının gitgide kamusal sağlık hizmetleri alanının sınırlarını daraltarak bu alanlarda hâkim olmaya başladığını belirtmektedir (Relman,1980: 963). Sağlık sistemi içerisinde doktorların artık tıbbi endüstriyel kompleksin sunduğu teşhis cephaneliğine başvurmadan teşhis koymaya isteksiz oldukları, bunun yanında hastaların da bu süreçte benzer bir tavır içinde oldukları söylenebilir. Bu noktada sadece test yaptırmak amaçlı doktora giden veya teşhis amaçlı birçok sağlıklı bireyin sağlık kurumlarından hizmet almaya yönlendirdiği bir dönem ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktada teşhis sürecinin kendisinin hastalığın tedavisi sürecinin önüne geçtiği, yapılan test ve girişimsel işlemlerin çoğunun gereksiz olduğu bir eğilim sağlık sistemi içerisine yerleşmeye başlamıştır (Taylor, 1979: 65). Ritzer, modern dönemde özellikle özel sağlık kurumlarında tıbbi uygulamaların nicelleşmesine bağlı olarak doktorlar ve diğer sağlık çalışanlarının şirket kârlılığına katkı sunma noktasında bir baskı altına girmeye başladıklarını belirtmektedir. Her hastaya belirli bir süre ayırma zorunluluğu, birim zamanda daha fazla sayıda hastaya bakma, uzun sürecek tanı, tetkik ve tedavileri tercih etmeme, ödeme gücü olmayan hastaları geri çevirme, maliyetleri azaltma gibi niceliği ön plana çıkaran uygulamaların sağlık hizmetlerinin niteliğini azaltıcı etkisinin olduğu söylenebilir. Bu süreç sadece özel sağlık kurumlarında ortaya çıkmamakta, kamu sağlık kurumlarının da

8 Tıbbi endüstriyel kompleks kavramı ilk olarak Barbara Ehrenreich ve John Ehrenreich'in "The American Health Empire: Power, Profits, and Politics" isimli kitaplarında kavramsallaştırdıkları ve daha sonra başlıca Navarro (1976), Relman (1980), Wohl (1984), Himmelstein and Woolhandler'ın (1990) geliştirdiği ve temelde tıp alanındaki metalaşma süreçlerine işaret eden bir kavram niteliği taşımaktadır.

hesaplanabilirlik baskısı altında işlemeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Ritzer, 2011:103). Bu dönemlerle birlikte çok çeşitli güçlerin tıp alanını öngörülebilirlik yönüne doğru ittiği ve tıp alanında standartlaştırma süreçlerinin hız kazandığı söylenebilir. Bürokratik süreçlerin doktorlar üzerindeki öngürülebilirlik baskısının artması bu alanın bir dizi kural, yönetmelik ve resmi denetime bağlı olmasına yol açarak, doktorların davranışlarının yere ve zamana göre farklılaşmadığı ve standart bir forma büründüğü bir yapıya yol açmıştır. Özellikle kâr amacı güden sağlık kuruluşlarının çalıştırdıkları doktorlardan daha fazla öngörülebilirlik talep ettikleri ve dev tıp şirketlerinde bu eğilimin bir sonucu olarak "McDoktorlar"ın ortaya çıktığı söylenebilir (Ritzer, 2011:138). Bu dönemlerle birlikte tıp alanında teknolojik değişmelerin hızlı bir şekilde bu alanı dönüştürmesine bağlı olarak bu alandaki profesyonellerin ihtiyaç duydukları alet ve teknolojilerden kaynaklı sermayeye duydukları ihtiyacın ve bağımlılığın her geçen gün arttığı ve sermaye kesiminin bu alanlardaki üretim süreçlerini belirleme gücünün giderek arttığı (Light & Levine, 1996: 176) ve bu noktada hekimlerin mesleki süreçlerde otoritelerinin azalma eğilimi içerisine girdiği bir süreç yaşanmıştır. Aynı şekilde bu dönemlerle birlikte kamu sektöründe çalışan sağlık çalışanlarının da birim zamanda daha fazla değer yaratma baskısı altında hizmet üretimine zorlandığı bir sistem yerleşmeye başlamıştır. Yeni dönemin en önemli kavramları olarak verimlilik, etkinlik, performans kriterleri, kâr-maliyet analizlerinin kamusal hizmet üretim süreçlerini biçimlendirdiği ve bu alanları köklü bir şekilde dönüşüme tabi tuttuğu söylenebilir (Ercan, 2013: 18).

Modern dönemden postmodern (küresel) döneme geçildiği 1970'li yılların sonuyla birlikte, neoliberal ekonomi politikalarının yaygınlaşmasına paralel sosyal refah devletinin gerilemeye başladığı, başta sağlık ve eğitim hizmetleri olmak üzere birçok alanda özelleştirme politikalarının yaygınlaştığı, sağlık hizmetleri alanının serbest piyasa ekonomisinin bir parçası haline geldiği bir süreç ortaya çıkmıştır (Turancı & Bulut, 2016: 41). Bu dönemlerle birlikte sağlık hizmetleri sunumunun özelleştirildiği ve küreselleştiği, ulusal ve uluslararası göçmen emeğinde büyük artışların ortaya çıktığı, ilaç ve sağlık şirketlerindeki sermayenin devasa boyutlarda arttığı, küresel örgütlerin kamusal sağlık hizmetlerine farklı yollarla (dayatmalarla) müdahale ettiği bir dönem ortaya çıkmış ve bu sürecin temel nihai amacının da sağlık ve ölüm alanlarını daha da metalaştırmak ve özelleştirmek olduğu görülmüştür (Shahmanesh, 2007: 316). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemlerinin 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yıllarının başından itibaren köklü dönüşüm süreçlerine tabi tutuldukları ve mevcut iktidarların bu reform süreçlerinin temel gerekçesi olarak da "giderek şiddeti artan sağlık krizi'ni" öne sürdükleri söylenebilir (Ağartan,2007: 37). 20. yüzyılda sağlık hizmetleri alanlarında egemen

hale gelen tekelci kapitalizm süreci, uluslararası kuruluşlar (Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) vb.) ve anlaşmalar (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) vb.) ile sermayenin ve malların serbest dolaşımını mümkün kılarak sağlık alanında metalaşma süreçlerinin önünü açmıştır (Yavuz, 2013: 46). Aynı şekilde sağlık alanında küresel bir aktör olduğu düşünülen Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ), finans ve ticaretin küresel kurumları olan IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'ye göre sağlık alanında etki gücünün az olması durumunun da üzerinde düşünülmesi gereken bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Sağlık alanı bu küresel kurumların birincil sorumluluk alanı içerisinde yer almasa da bu kurumların geliştirdikleri politikaların sağlık alanını ciddi anlamda (genelde olumsuz) etkileme gücüne sahip olduğu görülmüştür (Mooney, 2014: 80).

Sosyal refah devletinin hâkim olduğu Fordist dönemde (1945-1975) devletin sağlık alanında güçlü bir aktör olarak yer almasının doğal bir sonucu olarak hekimlerin yüksek mesleki özerkliğe ve bu alandaki politikaları belirleme noktasında büyük bir güce sahip olduğu yapı söz konusu idi. Bu dönemlerde mesleklerin bireylere ekonomik kazanımlar yanında güçlü bir statü ve prestij konumu sunduğu[9] ve bireyin mesleğiyle olan ilişkisinin yaşam boyu devam eden, sabit ve kararlı yapısının olduğu söylenebilir. Neoliberal dönemlerle birlikte sağlık alanında ortaya çıkan dönüşümlerle birlikte bu alandaki aktörler arasındaki güç dengesinin piyasa lehine işlemeye başladığı[10] bir süreç yaşanmıştır. Piyasalaşma süreçlerinin yerleşmesiyle birlikte sağlık alanında müşteri/hasta odaklı bir anlayışın yerleşmeye başlaması, hasta/hekim ilişkilerinde hekimin güçlü olduğu paternalist yapının kırılmaya başlamasına ve bu alandaki aktörler arasındaki ilişkinin daha yatay bir düzlemde inşa edildiği bir yapıyı ortaya çıkarmaya başlamıştır (İlhan, 2008: 318; Adaş, 2013: 207). Bu süreç sağlık hizmetle-

9 İnsanlık tarihinin her döneminde mesleklerin kimlik oluşumu süreçlerinde belirleyici bir rolü olsa da sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla birlikte mesleklerin bu noktadaki belirleyiciliğinin arttığı söylenebilir. Örneğin Antik Yunan'da ve Orta Çağ'da çalışma kavramı ve bununla ilintili belirli mesleklerin daha çok alt sınıflar ve kölelerle ilişkilendirildiği ve çalışmanın temelde aşağılayıcı bir bağlama sahip olduğu ve özgür yurttaşların daha çok siyaset ve kültürel alanlardaki faaliyetlerle ilişkilendiği bir yapı söz konusu idi. Sanayi Devrimi ile kitlesel eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte insanın yaşam dönemlerinin (çocukluk, yetişkinlik, yaşlılık) çalışma merkezli bir şekilde tanımlandığı, kazanılmış statülerin ön plana çıktığı bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemlerle birlikte kişinin sahip olduğu işin o bireye sağladığı ekonomik avantajlar yanında, ortak bir kimlik örüntüsü ve sosyal bir konum kazandırdığı ve bu durumun 1970'li yıllara kadar güçlü olduğu belirtilebilir (Beck, 2011: 210).

10 1970'li yılların sonuna kadar ömür boyu- tam zamanlı işin hem çalışma alanlarında hem de günlük hayatta emek gücünün standart biçimini oluşturduğu bir yapı söz konusu iken bu dönemlerle birlikte ortaya çıkan gelişmelerin standartlaşmış tam istihdam sisteminin esneklik temelinde çözülmeye başladığı ve bu yapının dayandığı iş hukuku, işyeri ve çalışma sürelerinde aşınmaların ortaya çıktığı; iş ile iş dışı arasındaki sınırların akışkanlaşmaya başladığı, esnek, çoğulcu ve eksik istihdam biçimlerinin yaygınlaşmaya başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Beck, 2011: 214).

rindeki profesyonel sınıfların ekonomik, politik ve klinik boyutlarda sahip oldukları özerkliklerini yitirmeye başlamasına (Randall & Williams, 2009: 51), bu kaybın genel pratisyen hekimlerde daha hızlı ortaya çıkmasına (Marjoribanks & Lewis, 2003) ve aynı şekilde hemşirelik mesleğinin de yönetim ve denetim süreçleri alanlarında yeniden yapılandırılmasına (Wong,1998) yol açmıştır.

Sağlık hizmetlerindeki neoliberal dönüşümün Türkiye'deki izdüşümlerine bakıldığında 1980'li yıllardan itibaren bu alanda başta hizmet sunumu ve istihdam alanlarında olmak üzere köklü dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. 1982 Anayasası'nın kabulüyle birlikte sağlık hizmetleri alanının neoliberal bir anlayışa dayalı dönüştüğü bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemlerle birlikte gerek küresel kuruluşların (DSÖ) gerekse de hükümet programlarında sağlık alanının köklü bir reforma tabi tutulmasının gerekliliği vurgulanmış ve bu alanda kısmi uygulamalarla sistemin dönüşümü hedeflenmiştir. Bu dönemlerde ortaya çıkan plan ve etütlerde 2000 yılına kadar Genel Sağlık Sigortası'nın (GSS) kurulduğu, ademi merkeziyetçiliğe dayalı bir sağlık sisteminin oluştuğu, aile hekimliği modeline geçildiği, hastanelerin özel sektör mantığına dayalı işletildiği ve bu alanlarda esnek istihdam biçimlerine geçildiği bir sistemin[11] inşa edilmesinin hedeflendiği görülmektedir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008: 224). 2000'li yılların başlarına gelindiğinde Türkiye'de toplumun %30'unun hiçbir sağlık güvencesinin olmadığı, vatandaşların bulundukları istihdam biçimlerine (SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Yeşil Kart) göre hiyerarşik gruplara ayrıldığı ve bu hiyerarşideki yerlerine göre farklı düzeylerde/kalitede hizmet alabildikleri bir yapı söz konusuydu. Kamuda çalışan doktorların mesai saatleri dışında muayenehanelerinde çalıştıkları ve hastaların sağlık hizmeti almak için bu muayenehaneler üzerinden doktorlara ekstra ödemeler yaptığı, ameliyat ve diğer işlemler için "bıçak parası" adı altında ek ödeme yapma koşuluyla ihtiyacı duyduğu hizmeti alabildiği bir yapı bulunmaktaydı. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçimi kazanmasında sağlık güvencesi olmayan ve sağlık sistemine dair büyük şikayetleri olan toplumsal kesimlerden aldığı desteğin büyük bir rolünün olduğu söylenebilir. İlerleyen dönemde sağlıkta dönüşüm sürecinin tam anlamıyla uygulama alanına girmesiyle birlikte, önceki sistemde var olan hiyerarşik yapının ortadan kalkması ve mevcut sigorta kurumlarına dahil kitleler arasında eşitlik getirmeye yönelik atılan adımlarla[12] birlikte toplu-

11 2003 yılında uygulamaya giren Sağlıkta Dönüşüm Programı ile kamu sağlık istihdamında sözleşmelilik esasına dayalı bir yapının sisteme yerleşmeye başladığı, sağlık hizmetlerinin özel hukuk sözleşmelerine dayalı üçüncü kişilere yaptırılmasının önünün açıldığı (taşeron personel çalıştırma); özel hastane işletmeciliğinin geliştirildiği ve ucuz işgücü ihtiyacını karşılamaya yönelik yabancı personel (hekim, hemşire) istihdamı mümkün hale gelmiştir (Sayan & Küçük, 2012: 173).

12 Her ne kadar önceki sistemle kıyaslandığında daha eşitlikçi bir yapı ortaya çıkmışsa da getirilen sistemin temelde prim esasına bağlı işlemesi ve asgari ücretin 1/3'ünden daha fazla geliri olan herkesin prim ödeme zorunluluğunun olması durumu; Türkiye'de çalışan aktif

mun sağlık hizmetlerin memnuniyet düzeylerinin yükseldiği söylenebilir (Keyder, 2007: 17-22). Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte önceki dönemlerde çeşitli nedenlerle sağlık sisteminin dışında kalmış kesimlerin genel olarak sağlık sistemine, özel olarak da doktorların yaptığı etik ihlallere (bıçak parası, muayenehaneye yönlendirme gibi uygulamalara) duydukları öfkenin bu kesimleri sağlık reformlarına karşı olumlu bir yaklaşım[13] sergilemeye yönelttikleri söylenebilir (Elbek & Adaş, 2009: 35).Sağlıkta dönüşüm sürecine yönelik gelen tepkilerin bu noktada bugüne kadar sağlık sisteminin dışarıda bıraktığı halk kitlelerinden ziyade toplumun orta/ orta üst sınıflarından ve beyaz yakalı sağlık profesyonellerinden[14] gelmesinin manidar olduğu söylenebilir (Elbek ve Adaş, 2009: 43). Bu noktada bu dönemlerden itibaren sistemin neoliberal bir anlayışa dayalı inşa edilmesinin bu alandaki aktörler arasındaki eşit olmayan/hiyerarşik yapıyı hizmet alanlar (hasta/hasta yakınları) lehine dönüştürmüş ve daha yatay ilişkilerin bu alana yerleşmeye başladığı (müşteri memnuniyetinin ön plana çıktığı/hasta her zaman haklıdır söyleminin giderek güçlendiği) bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu süreçle birlikte sağlık çalışanlarının toplumsal saygınlık ve statü konumlarında dramatik gerilemelerin ortaya çıktığı ve sağlıkçı kimliğinin sıradanlaştığı bir süreç yaşanmıştır.

Diğer yandan Türkiye'de sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık sistemi içerisinde aşırı teşhisin ve tedavilerin yaygınlık kazanmaya başladığı ve başlıca hekime başvuru, teknoloji kullanımı, cerrahi girişim ve ilaç tüketiminde olağanüstü artışların[15] yaşandığı gözlemlenmiştir. Her

---

nüfusun yarısının enformel sektörde istihdam edildiği ve bu noktada toplumun önemli bir kısmının mevcut primleri ödeme sıkıntısı yaşayacağı ve sağlık hizmetlerine ulaşımda engel teşkil edebileceği söylenebilir. Bu noktada sistemin prim ödemeye dayalı yapıdan ziyade genel vergilerden finanse edilen bir yapıyla daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşacağı belirtilebilir (Keyder, 2007: 35).

13 Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte her ne kadar önceki döneme nazaran toplumun özellikle alt kesimlerinin sağlık hizmetlerine ulaşımı noktasında süreç rahatlamış ve daha eşitlikçi bir yapıya doğru dönüşmüşse de; Elbek sağlıkta dönüşüm sürecinden önce devletin yurttaşlarını onların istihdam biçimlerine göre ayırdığı ve buna göre hizmet sunduğu yapının sağlıkta dönüşümle birlikte devletin yurttaşları cebindeki paraya göre değerlendirdiği ve buna dayalı bir sağlık hizmeti sunduğu bir yapının ikame edildiğini (Elbek, 2015: 49) belirterek sistemin bir çok defoyla malul olduğunu ve daha adil ve eşitlikçi bir inşasının gerekliliği üzerinde durmaktadır.

14 Kendisini solda konumlandıran sendikalar ve sağlık örgütleri (KESK, Tabipler Birliği gibi) sağlıkta dönüşümü sadece sağlığın piyasalaşması ve istihdam politikalarında ortaya çıkacak değişimler üzerinden eleştirdiği görülmüştür. Sağlık örgütlerinin sağlıkta dönüşüme yönelik daha çok bu alanlar üzerinden eleştiriler getirmesine karşın; sağlık hizmeti alan kesimler için asıl önemli olan şeyin, kendilerine hizmet sunan personelin kadrolu veya taşeron olmasından ziyade, sağlık hizmetlerine kolaylıkla ulaşabileceği ve nitelikli bir hizmet alabilecek bir yapının olup olmadığı söylenebilir (Keyder, 2007: 34).

15 Örneğin 2002 yılında hekimlere yapılan başvuru sayısı 209 milyon iken bu sayı 2011 yılında 611 milyona (kamu hastanelerinde 3 kat bir artış olurken özel hastanelerde aynı dönemlerde 10 katın üzerinde bir artış söz konusu); çekilen bilgisayarlı tomografi sayısı 2008 yılında 5,5 milyonken 2011 yılında 8,3 milyona;1000 kişi başına yapılan MRG tetkik sayısı 2008 yılında 48,8 iken bu rakam 2011 yılında 103'e; kullanılan ilaç miktarı 2002'de 700 milyon kutuyken, 2011 yılında 1,7 milyar kutuya çıktığı görülmüştür (Kılıçaslan & Kılıçaslan, 2013).

ne kadar yaşanan bu artışlarda sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık hizmetlerine ulaşımın önceki döneme kıyasla daha kolaylaşmasını etkili olduğu belirtilebilse de; ortaya çıkan bu artışlarda sisteme hâkim olan performansa dayalı hizmet üretiminin kışkırtılmış bir talep patlamasına[16] yol açması durumunun da etkili olduğu söylenebilir. Sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan bu anormal artışlarda sağlık sisteminin herhangi bir problem durumunda hekimleri tek "suçlu" olarak görüp malpraktis[17] uygulamalarının bir sonucu hekimlerin dava ve tazminatlarla karşılaşmama amacıyla daha çok tetkik ve tedavi durumuna yönelmeleri durumunun da etkili olduğu belirtilebilir (Kılıçaslan & Kılıçaslan, 2013: 188-192). Bu durum sistem içerisinde yer alan sağlık çalışanlarının (özellikle hekimlerin) tıbbi hata yapma korkusundan kaynaklı savunmacı tıp anlayışına dayalı bir eğilim içerisine girmesine ve özellikle hekimlerin kendilerini güvence altına alma amacıyla hastaların ihtiyacı olmayan teşhis ve tedavileri uygulamaya veya hasta bakmama ve tedavileri geciktirme gibi davranışlara yönelmesine yol açmıştır (Sungur, 2019: 191). Güvensizliğe dayalı inşa edilen bu yapının hekimlerin teşhis ve tedavi süreçlerinde inisiyatif kullanma yetkilerinin (özerkliklerinin) elinden alındığı, hasta ve hekim arasında var olması gereken güven ilişkisini bozulduğu ve hastaların daha çok yönetim mercileri üzerinden kendi güvenliklerini sağlamaya çalıştıkları bir yapının ortaya çıkmasına yol açtığı gözlemlenmiştir (Kart, 2013:128). Diğer yandan bu dönemlerle birlikte sağlık hizmetleri alanında bireyselleşme eğilimlerinin arttığı, ekip anlayışına dayalı hizmet üretim yapısının parçalandığı, sendikal örgütlenmenin gerilediği bir yapı ortaya çıkmıştır. Çalışanlar bu dönemlerle birlikte "yoğun iş yükü, ölümcül hastalara bakım verme, çalışma süresi uzunluğu, vardiyalı çalışma zorunluluğu, hasta ve yakınlarına duygusal destek vermek zorunda kalma, sağlık hizmetlerindeki finansal ve insan kaynaklı yetersizlikler, kamu hastanelerinde çalışma, tıbbi cihazların hızlı teknolojik değişimi, ücret düşüklüğü, iş ortamında otonominin kısıtlanmasına yol açan mesleki kıdemsizlik, eğitim sonrasında kazanılan bilgilerin günlük çalışma sürecine aktarılamaması, akademik ve personel hiyerarşi piramidinde araştırma görevlisi, pratisyen hekim, tıp fakültesi öğrencisi gibi alt basamaklarda bulunma ve personelin dengesiz dağılımı" gibi birçok sorunla baş etmek zorunda kalmışlardır (Elbek ve Adaş, 2009: 41). Bu noktada neoliberal dönemle birlikte çalışmanın ve ücretli emeğin merkezi konumunu kaybetmeye başlamasının bir sonucu olarak, meslek-

16 Sağlık hizmetleri alanı, hizmetin niteliğinden kaynaklı hizmet alan ve hizmet sunan tarafların bu alandaki sağlık bilgilerinin eşit olmadığı / asimetrik bir karaktere sahip olduğu bir nitelik taşımaktadır. Bu durumun sağlık hizmeti sunan kesimlerin (doktorların), hizmet üretiminde/talep yaratılmasında kritik bir konumda oldukları bir yapıyı ortaya çıkardığı söylenebilir. Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte bu alanlarda ortaya çıkan artışlarda sağlık alanındaki bilgi asimetrisinin ve sağlık çalışanlarının daha fazla performans/kazanç elde etme maksatlı hareket ettikleri söylenebilir (Elbek, 2012)

17 "Malpraktis, tıbbi uygulamadaki bilgi-beceri eksikliği ya da ihmal nedeniyle hizmet sunulan kişinin sağlığına zarar gelmesi anlamına gelmektedir" (TTB, 2009)

lerin kişinin ekonomik ve sosyal konumunu belirleme gücünün gittikçe gerilediği bir süreç yaşanmıştır (Beck, 2011: 210). Aynı şekilde bu dönemlerle birlikte mesleklerin kişinin hayat hikayesinde anlamlı bir anlatı oluşturma ve karakter/kimlik inşa etme gücünde gerilemelerin yaşandığı söylenebilir. Yeni kapitalizmin esnek ve kısa vadeli zaman anlayışının çalışma süreçlerinde ve meslekler alanında ortaya çıkardığı değişimler, artık kişinin mesleki alanda ve kişiliğinde süreklilik ve amaç hissi oluşturmasının gittikçe zorlaştığı ve işe yaramazlık kabusuyla daha sık karşılaştığı bir eğilimi gittikçe güçlendirmiştir (Sennett, 2011a: 129; Sennett, 2011b: 58).

Sağlık hizmetleri alanındaki üretim süreçleri ve istihdam alanlarındaki değişimler yanında; küreselleşme süreciyle birlikte kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına bağlı kitlelerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin yükselmesinin de sağlık alanındaki aktörler arasındaki ilişkileri ve sağlıkçı kimliğini dönüştürücü bir etkisinin olduğu söylenebilir. DSÖ, sağlık okuryazarlığını[18], bireylerin sağlıklı olması noktasında gerekli bilgilere erişebildiği ve bu bilgileri etkin bir şekilde kullanabildiği ve bu noktada sahip olunması gereken bilişsel ve sosyal beceriler olarak tanımlamaktadır (Nutbeam,2000: 264). Serbest piyasa koşulları altında ticarileşen sağlık hizmetleri piyasada çok sayıda sağlık kuruluşu, hekim, tedavi tekniği, ilacın olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Alternatiflerin arttığı bu dönemde sağlık okuryazarlığının doğru bilgiye, uzmana ve tedaviye ulaşmada kritik bir işlev gördüğü söylenebilir (Turancı & Bulut, 2016: 45). Bilgi teknolojilerine ve internete ulaşımın kolaylaşmasının bir sonucu olarak yeni bir tıbbi kozmolojinin imkanları üzerinde duran Nettleton, "internet tıbbı" adını verdiği dönemde uzman vatandaş/hastaların ortaya çıktığını belirtmektedir. Her ne kadar bu dönemlerde sağlık alanındaki yapısal eşitsizliklerin ortadan kalkması noktasında esaslı değişimler söz konusu olmasa da, bu alandaki aktörler açısından (sağlık çalışanları ve hastalar) yeni bir dönemin ortaya çıktığı söylenebilir (Nettleton & Burrows, 2003: 165; Nettleton, 2004:661). Küreselleşme süreciyle birlikte profesyonel meslek sahiplerinin sahip oldukları bilgi birikiminin bilgisayarlar üzerinden ulaşılabilir bir konuma kavuşması, toplumun eğitim düzeyinin artması gibi gelişmeler toplumun profesyonellerin sahip oldukları uzmanlık bilgisine daha az gizem atfetmesine, bu kesime karşı eleştirel olmasına ve profesyonellere meydan okuyan eğilimlerin daha sık ortaya çıkmasına yol açmıştır (Friedson, 1996:104). Diğer yandan bu süreçlere paralel müşterilerin (hastaların) profesyonel meslekler üzerindeki denetiminin artmasının mesleki özerkliğin yıpranmasına ve profesyonel tarafsızlığa yönelik ortaya çıkan müdahalelerin bu alanlarda profesyonelleşmeme eğilimlerini ortaya çıkardığı söylenebilir (Haug, 1996: 146). Aynı şekilde Turner, uz-

18 Nutbeam, sağlık okuryazarlığını işlevsel, etkileşimli ve eleştirel sağlık okuryazarlığı olmak üzere üçlü bir sınıflandırma şeması üzerinden ele almakta ve sağlık okuryazarlığını bireyselden başlayıp toplumsal faydaları olan bir kavram olarak tanımlamaktadır (Nutbeam, 2000: 265).

man mesleklerin mevcut statülerini, iş üzerindeki özerkliklerini ve alandaki kontrol güçlerini yitirmeme amacıyla müşterilerinin bilgisizliğinin devamı ve kendilerine olan talebin azalmaması noktasında var olan yapının devamı yönünde bir eğilim içerisinde olduklarını belirtmektedir (Turner, 2011: 165). Sonuç olarak bilgi teknolojileri alanındaki dönüşümler ve internetin günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi, popüler sağlık programlarında sağlık temalı yayınların yaygınlaşması gibi gelişmeler daha çok sorgulayan, eleştiren ve talep eden bir hasta profili ortaya çıkarmıştır. Bu durum da sağlık alanında her durumda hekim otoritesine boyun eğen, ona minnet duyan hasta profilinin gittikçe ortadan kalktığı, hekimle daha demokratik bir etkileşim sürecine girmeyi talep eden eleştirel bir hasta profilinin yaygınlaştığı bir yapıya yol açmış ve bu alandaki aktörler arasındaki ilişkileri daha gerilimli bir hale dönüştürmüştür (Elbek, Adaş, 2012: 10-11).

Sağlık sisteminin yeni dönemde kar odaklı bir anlayışla inşa edilmesinin sonucu olarak sistemin güven, bağlanma ve uzun vadeli planlamalardan ziyade sistem içerisinde yer alan aktörlerin (sağlık çalışanı ve hasta/hasta yakınlarının) birbirlerine gitgide tahammülsüzleştikleri, empati ve tolerans yitiminin ortaya çıktığı ve gündelik hayatta var olma amaçlı bencilce rekabetin olumlu bir değer olarak bu alana yerleştiği bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerle birlikte sistem içerisine yerleşen ve sunulan hizmetin başka koşullarda daha iyi sunulabileceği yönündeki bir algının/düşüncenin sağlık alanındaki aktörler arasında bir yarılma ortaya çıkardığı ve hasta hekim ilişkilerinin özünde şiddet dolu bir yapıya doğru dönüşmesine yol açtığı söylenebilir. Aynı şekilde hasta hakları söyleminin tek taraflı algılanması, bazı kesimlerin tek taraflı ve hesapsız bir talepkârlık eğilimi içerisinde olmaları durumunun da bu dönemlerle birlikte sisteme yerleştiği söylenebilir. Böyle bir yapıda sağlık hizmeti sunan ve alan kesimlerin sıklıkla gerilimli bir etkileşim sürecine girdikleri ve kimi durumlarda da şiddete varan sonuçların ortaya çıktığı söylenebilir (Elbek & Adaş, 2009: 42; Ergur, 2019). Sağlıkta şiddet olgusunun sadece hasta/hasta yakınlarından sağlık çalışanlarına yönelik ortaya çıkmadığı diğer yandan sağlık çalışanlarının da kendi aralarında birbirlerine veya kimi durumlarda hastalara yönelen bir yapısının da olduğu söylenebilir. Özellikle hekimlik mesleğinin niteliği gereği ciddi bir iktidar kaynağı olması ve bazı hekimlerin/ sağlık çalışanlarının bu gücü keskin bir şekilde işletmeye çalışması ve süreç içerisinde hastalarla iyi iletişim kurulamaması gibi nedenlerin de sağlıkta şiddet olaylarının bir nedeni olarak karşımıza çıktığı söylenebilir (Ergur, 2019). Neoliberal dönemlerle birlikte sağlık hizmetleri alanında gerek hizmet üretim süreçleri ve istihdam biçimlerinde ortaya çıkan değişimler gerekse de sağlıkta şiddet olgusunun daha da görünür bir hal almasının sonucu olarak sağlık çalışanlarının küresel

işgücüne daha fazla sayıda dahil olma eğilimi içerisine girdikleri bir süreç yaşanmıştır.

ILO verilerine göre dünya genelinde 169 milyon uluslararası göçmenin olduğu ve bu sayısının küresel işgücünün %4-9'unu oluşturduğu; göçmenlerin %86,9'unun yüksek ve üst-orta gelirli ülkelerde yoğunlaştığı ve göçmenlerin %66,2'sinin ise hizmet sektöründe istihdam edildiği ve sağlık sektörünün de bu noktada önemli bir alan olarak ön plana çıktığı görülmektedir (ILO, 2019). 1970'li yıllardan sonra ağır sanayi yatırımlarının merkez ülkelerden çevre ülkelere kaydırılması sonucu merkez ülkelerde başlıca eğitim ve sağlık alanlarında çok fazla yüksek ve düşük vasıflı işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaya başlamıştır (Güllüpınar, 2012: 70). Bu dönemlerle birlikte sağlık çalışanlarının uluslararası göçe daha fazla tabi oldukları bir dönem ortaya çıkmıştır. Sağlık çalışanlarının küresel olarak dolaşımında kaynak (göç veren) ülkelerdeki itici faktörlerin ve göç alan ülkelerdeki çekici faktörlerinin temel belirleyici olduğu söylenebilir. Sağlık çalışanlarının çalışma koşulları kötü olması ücret düzeylerinden düşüklüğü, eğitim ve kariyer olanaklarının yetersizliği gibi nedenlerden kaynaklı daha iyi çalışma ve yaşam koşulları sunan ülkelere yöneldikleri söylenebilir (Yıldırım, 2009: 92). Birçok Avrupa ülkesinde sağlık bölümlerindeki mezun sayısının azlığı, çalışma çağında bulunan nüfusun azlığı ve nüfusun yaşlanma eğiliminde olması gibi nedenlerin uluslararası sağlık işgücünün bu ülkelere yönelmesine yol açmaktadır. Bu noktada eğitimlerini kendi ülkelerinin yüksek öğretim programlarından alan sağlıkçıların (özellikle doktor ve hemşire) daha sonra yüksek gelirli ülkelere göç etmesi durumu kaynak ülkelerde eğitim alanlarına gelecekte yapılacak yatırımların azaltılması, sağlık alanında yetişmiş insan gücü açığı ortaya çıkması ve hizmet sunumu kalitesinde düşüşler ortaya çıkarması gibi sonuçlara yol açacağı söylenebilir (WB, 2019:39). Sonuç olarak neoliberal dönemlerle birlikte sağlık çalışanlarının farklı motivasyonlar (daha iyi yaşam ve çalışma koşulları) çerçevesinde daha fazla sayıda küresel işgücü içerisine dahil olma eğilimi içerisine girdikleri ve bu alandaki mesleklerin ve kimliklerin hızlı bir dönüşüm sürecine girdikleri söylenebilir.

Sonuç

Modern öncesi çağlarda sağlık alanının genel görünümü itibariyle daha mistik, dini öğeleri içeren bir yapısının olduğu ve bu alandaki aktörlerin de hem din hem de sağlık alanında otorite sahibi kişiler olduğu görülmektedir. Modern döneme geçişle birlikte, bu dönemlere kadar sağlık alanında güçlü olan dini, mistik paradigmanın gerilemeye başladığı ve bu alandaki dini/iyileştirici/şifacı aktörlerin güçlü konumlarını kaybettikleri; sağlık alanının daha bilimsel ve rasyonel bir alan olarak şekillendiği ve pozitif tıp bilgisine sahip aktörlerin bu alanda bilgiyi/otoriteyi ele geçirdikleri ve mesleki kapanma süreçlerini hızlıca tamamladıkları bir dönem

ortaya çıkmıştır. Bu noktada sağlık alanı ve sağlıkçı kimliği bu dönemlerle birlikte daha rasyonel, bilimsel bir karakterde inşa edilmiş ve pozitif tıp bilgisine sahip olmanın kişinin toplumsal statüsünün ve kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici bir role sahip olduğu bir süreci ortaya çıkarmıştır. İlerleyen süreçte sağlık alanında kapitalist ilkelerin yerleşmesine paralel sağlık çalışanlarının bu alanda sahip oldukları otoritelerini yitirmeye başladıkları ve mesleğin kimliği oluşturucu gücünde gerilemelerin ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer yandan sağlık alanının ticari bir bilinç üzerinden inşasının sonucu olarak sağlık çalışanı-hasta ilişkilerinde bu dönemlere kadar daha çok sağlık çalışanlarının baskın olduğu yapının kırılmaya ve hasta/hasta yakınlarının sağlık çalışanları karşısında güçlü bir aktör (müşteri) olarak ortaya çıktığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde neoliberal dönemle birlikte sağlık çalışanlarının istihdamında ortaya çıkan esneklik ve güvencesizlik biçimleri de bu alandaki mesleklerin kimlik inşa etme ve statü sağlama güçlerinde gerilemeler ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, neoliberal dönemle birlikte sağlık alanında kapitalist ilkelerin yerleşmesi, kitlelerin sağlık okuryazarlığı düzeylerinin yükselmesi, sağlıkta şiddet olgusunun görünürleşmesi ve sağlık çalışanlarının daha fazla uluslararası göçe tabi olması gibi gelişmeler sağlık alanının ve sağlıkçı kimliğinin daha esnek, kırılgan ve değişken bir niteliğe dayalı inşa edildiği bir süreci ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Ağartan, T. (2007). Sağlıkta Reform Salgını. Ç. Keyder, & N. Üstündağ (Dü) içinde, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları, Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar* (s. 37-55). İstanbul: İletişim.

Akdur, R. (2006). *Sağlık Sektörü Temel Kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uyumu.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Altay, S. (2017). Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitimine ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1923-1938). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 167-217.

Armstrong, D. (1995). The rise of surveillance medicine. *Sociology of Health & Illne, 17*(3), 393-404.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2008). *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum. .* İstanbul: Yordam Yayınları.

Beylik, U., & vd. (2015). 13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türk sağlık sisteminin gelişim süreci üzerine bir derleme. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 183-189.

Breton, D. L. (2010). *Acının Antropolojisi.* (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Sel.

Budak, D. (2021). İlkçağlardan Günümüze Hekimliğin Gelişimi. *Journal of Medical Sciences, 2*(2), 6-10.

Conrad, P. (1992). Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology, 18*, 209-232.

Dilik, S. (1988). Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 43*(1), 41-80.

Ehrenreich, B., & Ehrenreich, J. (1971). *The American Health Empire: Power, Profits and Politics.* New York: Vintage.

Elbek, O. (2012). Performans ve Hekimlik. A. Soyer (Dü.) içinde, *Sağlığın Sosyal Ekonomisi Hekim/Sağlıkçı Emek Tartışmaları* (s. 52-72). İstanbul: Sorun.

Elbek, O. (2015). Herşey Sermaye İçin Sevgilim. *Türkiye'de Sağlık Siyaset Piyasa* (s. 21-57). içinde Ankara: NotaBene.

Elbek, O., & Adaş, E. B. (2009). Sağlıkta Dönüşüm: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni, 12*(1), 33-44.

Elbek, O., & Adaş, E. B. (2012). *Şiddetin Gölgesinde Hekimlik.* Aydın Tabip Odası.

Eliade, M. (1999). *Şamanizm, İlkel Esrime Teknikleri.* (İ. Birkan, Çev.) Ankara: İmge.

Ercan, F. (2013). Meta Neleri İçerir? Sağlık Hizmetlerinin Metalaşması. O. Elbek (Dü.) içinde, *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* (s. 15-41). İstanbul: Hayykitap.

Erdemir, A. D. (1996). *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi.* Bursa: Güneş & Nobel Yayınları.

Ergur, A. (2019). *Hekime Yönelik Şiddet Olgusunun Toplumsal Nedenleri Üzerine.* https://toraks.org.tr/site/community/downloads/2360.

Fişek, N. (1983). *Halk Sağlığına Giriş.* Ankara: Çağ

Foucault, M. (2002). *Kliniğin Doğuşu.* (T. Keşoğlu, Çev.) Ankara: Doruk.

Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge.

Friedson, E. (1996). Mesleksel Kontrolün Değişen Doğası. *Meslekler ve Sosyoloji* (Z. Cirhinlioğlu, Çev., s. 99-128). içinde Ankara: Gündoğan.

Gamarnikow, E. (2013). Sexual division of labour: the case of nursing. A. K. Wolpe (Dü.) içinde, *Feminism and Materialism Women and Modes of Production* (s. 96-124). London: Routledge.

Güllüpınar, F. (2012). Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* (4), 53-85.

Haug, M. R. (1996). Profesyonelleşmeme: Gelecek İçin Alternatif Bir Hipotez. *Meslekler ve Sosyoloji* (Z. Cirhinlioğlu, Çev., s. 129-150). içinde Ankara: Gündoğan.

Himmelstein, D. U., & Woolhandler, S. (1990). The Corporate Compromise: A Marxist View of Health Policy. *Monthly Review*, 14-29.

Illich, I. (2011). *Sağlığın Gaspı.* (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

ILO. (2019). *ILO Küresel Yabancı Göçmen İşçi Tahminleri Sonuçlar ve Metodoloji.* Uluslararası Çalışma Örgütü.

Jewson, N. (2009). The disappearance of the sick-man from medical cosmology, 1770–1870. *International Journal of Epidemiology, 38*, 622-633. doi:10.1093/ije/dyp180

Karataş, P. (2017). *İnsanlar İkiye Ayrılır: Meslek Folkloru Bağlamında Hekimlik.* Ankara: Grafiker.

Kart, E. (2013). Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Performansa Dayalı Ücretlendirmenin Hekimler Üzerindeki Etkileri. *Çalışma ve Toplum, 3*, 103-139.

Keyder, Ç. (2007). Giriş. Ç. Keyder, & N. Üstündağ (Dü) içinde, *Keyder, Ç. (2007). "Giriş". Ç. Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar* (s. 15-37). İstanbul: İletişim.

Kılıçaslan, A., & Kılıçaslan, Z. (2013). Aşırı Tanı ve Tedavi. O. Elbek (Dü.) içinde, *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* (s. 177-192). İstanbul: Hayykitap.

Light, D., & Levine, S. (1996). Tıp Mesleğinin Değişen Yanı: Kuramsal Bir İnceleme. *Meslekler ve Sosyoloji* (Z. Cirhinlioğlu, Çev., s. 169-196). içinde Ankara: Gündoğan.

Marjoribanks, T., & Lewis, J. M. (2003). Reform and autonomy: perceptions of the Australian general practice community. *Social Science & Medicine, 56*(10), 2229-2239.

Mooney, G. (2014). *Ulusların Sağlığı Yeni Bir Ekonomi Politiğe Doğru.* (C. Terzi, Çev.) İstanbul: Yordam.

Navarro, V. (1976). *Medicine under Capitalism.* New York: Prodist.

Navarro, V. (1988). Professional Dominance or Proletarianization?: Neither. *The Milbank Quarterly, 66*(2), 57-75.

Nazlı, A. (2013). Bedenin Ölümü ve Tıp. O. Elbek (Dü.) içinde, *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* (s. 193-203). İstanbul: Hayykitap.

Nettleton, S. (2004). The Emergence of E-Scaped Medicine? *Sociology, 38*(4), 661-679.

Nettleton, S., & Burrows, R. (2003). E-Scaped Medicine? Information, Reflexivity and Health. *Critical Social Policy, 23*(2), 165-185.

Öztürk, M. (1999). Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 37-41.

Parsons, T. (1991). *The Social System.* London: Routledge.

Ramsey, M. (1997). Magical healing, witchcraft and elite discourse in eighteenth- and nineteenth-century France. H. M. Marijke Gijswit-Hofstra içinde, *Illness and Healing Alternatives in Western Europe* (s. 14-38). London and New York: Routledge.

Randall, G. E., & Williams, A. P. (2009). Health-care reform and the dimensions of professional autonomy. *Canadian Public Administration*, 51-69.

Relman, A. S. (1980). The New Medical-Industrial Complex. *The New England Journal of Medicine, 303*(17), 963-970.

Sayan, İ. Ö., & Küçük, A. (2012). Türkiye'de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67*(1), 171-203.

Sennett, R. (2011a). *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri.* (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Sennett, R. (2011b). *Yeni Kapitalizmin Kültürü.* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Shahmanesh, M. (2007). Neoliberal Globalisation and Health: A Modern Tragedy. *Critique, 35*(3), 315-338.

Sungur, C. (2019). Hekimlerde Tıbbi Hata Suçlamalarına Karşı Savunmacı Tıp Davranışları. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22*(1), 191-206.

Sur, H. (1998). Sağlık Hizmetlerinin Geçmişi ve Gelişimi. *Sağlık Hizmetleri El Kitabı* (s. 217-229). içinde İstanbul: Yüce Yayım.

Taylor, R. (1979). Over-investigation. *Medicine Out of Control*, https://doi.org/10.1007/978-1-349-05776-4_4.

TTB. (2009). *Türk Tabipler Birliği Malpraktis Bildirgesi.* Ankara: TTB.

Turancı, E., & Bulut, S. (2016). Neo-Liberalizm ve Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü: Özel Sağlık Sektörünün İletişim Politikaları Üzerine Bir Analiz. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (43), 40-63.

Turner, B. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi.* (Ü. Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez.

WB. (2019). *Göç ve Beyin Göçü Dünya Bankası ECA Ekonomik Güncelleme Raporu.* World Bank Group.

Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum 1.* İstanbul: Yarın.

Wohl, S. (1984). *The Medical Industrial Complex.* New York: Harmony.

Wong, F. K. (1998). Health care reform and the transformation of nursing in Hong Kong. *Journal of Advanced Nursing, 28*(3), 437-482.

Yalçın, B. M., & vd. (2016). Anadolu tıp tarihi. *Türk Aile Hek Derg, 20*(1), 33-44.

Yavuz, C. I. (2013). Sağlık Hizmetleri ve Kapitalizm. O. Elbek (Dü.) içinde, *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* (s. 41-57). İstanbul: Hayykitap.

Yıldırım, T. (2009). Sağlık Çalışanları ve Uluslararası Göç: Göç Nedenleri Üzerine Bir. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 87-94.

BÖLÜM 4

KÜRESEL KENTLER VE TURİZM

Serdar CEYLAN[1]
İhsan BULUT[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586
2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

Kentlerin geçmişi günümüzden 5-6 bin yıl kadar geriye götürülse de kentlerin mekânsal ve sosyodemografik bakımdan paradigmatik bir değişim geçirmesi, son birkaç asır öncesinde, Endüstri Devrimi ile birlikte başlamıştır. Endüstri Devrimi öncesinde tüccarların ve zanaatkârların öne çıktığı ticaret şehirlerinin yerini endüstrileşmeyle birlikte sanayi şehirleri almıştır. Endüstriyel Devrimi'nden sonra dünya nüfusunun hızla artması ve kırın aleyhine dönüşecek şekilde nüfusun kentlerde toplanmaya başlaması ile kentler kalabalık nüfus gruplarını barındıran mekânlar haline gelmiştir. Endüstriyel dönemde yarı vasıflı ve vasıfsız işçi sınıfı ve post-endüstriyel dönemde hizmetler sektöründe çalışan nitelikli nüfus, kentlerin toplumsal yapısını değiştirmiştir. Endüstri Devrimi ile sermayenin kentlerde toplanması, kentlerin ekonomik olarak büyümesine ve fonksiyonel olarak çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Endüstri sonrası dönemde kentlerde artan nüfus ve sermaye birikimi, kentlerin altyapı ve üst yapısında da önemli değişimleri beraberinde getirerek hızlı bir kentleşmeye neden olmuştur. Bu değişim ve dönüşümler, Endüstri Devrimi öncesi tarihi kentlerde kendisini daha fazla hissettirmiş, ancak Endüstri Devrimi sonrasında kurulan kentlerin ise daha planlı ve modern bir donanımla inşa edildiği görülmüştür. Ancak Endüstri Devrimi, kentlerin mekânsal ve toplumsal yapısında değişim ve dönüşümleri beraberinde getirse de 1970 sonrası (post-endüstriyel) dönemde ulaşımda yaşanan gelişmeler, bilgisayar ve internetin ortaya çıkışı ile iletişimin gelişmesi, kentlerin diğer bölgelerle bütünleşerek yeni ağsal ilişkiler kurmasına neden olmuş ve kentsel alanları yeni bir forma ve yapılanmaya itmiştir. Bilgi, haber, para, mal ve insanın mekânsal hareketliliğinin arttığı bu dönem, "*küreselleşme*", bu hareketliliğin mekânsal boyutu ise "*küresel dünya*" ya da "*küresel köy*" olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu dönemde bilgi, haber, sermaye ve insanlar yeniden dağılmış ve bunlar büyük nüfusa sahip metropoliten kentlerde toplanmıştır. Ağ toplumu, bilgi toplumu, enformasyonel toplum ve sanayi sonrası toplum gibi farklı kavramsallaştırılmalarla ifade edilen bu dönemde büyük kentler, "*dünya kentleri*", "*küresel kentler*" "*uluslararası kentler*" ve "*mega kentler*" gibi farklı isimlerle sınıflandırılarak diğer milyonluk kentlerden ayrı değerlendirilmiştir.

Kentler, günümüzde sahip oldukları fonksiyonlara göre sanayi kenti ve turizm kenti gibi öne çıkan fonksiyonuna göre sınıflandırılmaktadır. Ancak her turizm kentinin bir dünya kenti olduğu ya da küresel bir kent olduğu söylenememektedir. Diğer bir deyişle küresel kentlerde hâkim ekonomik fonksiyon turizm olmasa da bu tür küresel kentler, gelen yabancı ziyaretçilerden önemli ölçüde ekonomik bir gelir elde etmektedir. Örneğin küresel bir kent olan İstanbul, sanayi, ulaşım, finans (borsa, uluslararası ve ulusal banka merkezleri) ve hizmetler sektöründe önde gelmesinin yanı

sıra Türkiye'de en fazla yerli ve yabancı ziyaretçiye ev sahipliği yapan küresel bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, Antalya, Marmaris, Bodrum, Kuşadası gibi yerleşmeler, turizm kentleri olarak sınıflandırılmakta, ancak bu kentlerin küresel bir kent olduğu iddia edilmemektedir.

Günümüzde bölgesinde öne çıkan küresel kentler, dünyada en fazla tanınan ve en çok ziyaret edilen şehirlerdir. Bu kentler; havayolu ve kent içi ulaşım, konaklama, yeme içme ve rekreasyonel eğlence ve alışveriş hizmetlerinde ulusal ve uluslararası ziyaretçilere nitelikli bir hizmet vermek için kamu ve özel yatırımlarla desteklenmekte ve küresel piyasada daha fazla turisti kendisine çekebilmek için birbirleri ile rekabet etmektedirler. Bu araştırmada, küreselleşmeyle birlikte bölgesinde belirli özellikleriyle (nüfus, finans, ulaşım, sanayi vb.) öne çıkan küresel kentlerin şehir turizmi ile ilişkisi ele alınmış ve çalışma betimlenerek yorumlanmıştır. Araştırmada küreselleşme, küresel kent ve turizm gibi farklı değişkenlerin birbiriyle olan ilişkisinin ele alınması, çalışmayı farklı alt başlıklar altında ele almayı zorunlu kılmıştır. Araştırmada cevap aranan sorular: Küresel kentler ile kent turizmi arasında nasıl bir ilişki vardır? Küresel kentler hangi çekicilikleri ve imkânları ile yabancı ziyaretçileri kendisine çekmektedir?

Küreselleşme ve Küresel Sermaye Bağlamında Küresel Kentler

Küreselleşme, dünya haritasında küçülme ya da zaman-mekân sıkışması (Harvey, 1989) olarak ifade edildiği gibi, dünyanın küçülmesi, tek bir yer haline gelme süreci (Waters, 1995) şeklinde de tanımlanmıştır. Robertson'a (1992) göre, farklı yaşam alanları arasındaki etkilemişim süreci olarak bahsedilen küreselleşme, Giddens'e (1991: 21) göre varlık ve yokluğun kesişimi, uzaktaki sosyal olgu ve eylemin yerel bağlam ile etkileşimidir (Aslanoğlu, 2000: 127-139). Küreselleşme sürecini ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal etkilerini ele alarak, iletişim ve ulaşım teknolojileri ile yerel-küresel etkileşimden bahsederek kavramsal tartışmayı uzatmak mümkün olsa da bu araştırmada küreselleşme olgusunun küresel kent ile ilişkisine bakmak daha anlamlı olacaktır.

Ulus devletin devlete ve içindeki kentlere siyasi olarak belirlemiş olduğu sınırlar, küreselleşmeyle birlikte anlamını yitirmeye başlamıştır. Kentler, bir anlamda ulus devletleri by-pass ederek dünyayla buluşma imkânına kavuşmuştur. Bunda, kuşkusuz, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin büyük bir payı olmuştur (Şahin, 2015: 60). Başka bir anlatımla, küreselleşme, modern toplumun örgütlenme biçimi olan ulus-devleti ve onun mekân ile olan ilişkisini yeniden tanımlamıştır. Küreselleşme, ülkeler arasındaki fiziksel ve ekonomik sınırları önemsizleştirerek ülkelerin egemenliklerini aşındırırken, kentleri küresel sistemin temel

birimlerinden birisi haline getirmiştir. Küreselleşme sürecinde sermaye ve kent ilişkisi önemli hale gelmiştir. Küresel sermaye, sermaye birikimi için kendine uygun mekânları seçerek, buraların büyümesine, önem kazanmasına ve hatta küresel akışlarla birlikte, kendisi de küreselleşen bir kent formunun oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ancak bu süreçlerden bazı kentler etkilenmiştir. Bunlar, küresel akışların merkezileştiği, daha önemli pozisyonlara kavuşabilen kentler olarak, *küresel kent* kavramıyla isimlendirilmiştir (Konak, 2019: 55). Başka bir deyişle, küreselleşmeyle ilgili gelişmelerden kentler de nasibini almaktadır. Küreselleşme, en açık biçimde sermayenin hareketliliği şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kentler, uluslararası sermayeyi kendine çekebilmek için diğer kentlerle bir yarışa girmektedir. Günümüzde artık, "kentlerin pazarlanması", "girişimci kentler" gibi kavramlardan söz edilmektedir. Bir ülkeye giren ya da bir ülkeden çıkan sermaye, o ülkenin kentleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkilerde bulunabilmektedir (Şahin, 2015: 20-21). Eskiden ulus devletler aracılığı ile gerçekleştirilen sermaye, mal, hizmet ve bilgi akışlarının çoğu artık kentler arasında gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Işık, 1995: 100; Görmez, 2005: 160). Bu küreselleşme sürecinde, hem dünya ekonomisinin yönlendirildiği dünya kentleri oluşmakta hem de kentler küreselleşme sürecince etkili olmaktadır. Küreselleşme ile kent içinde sosyo-mekânsal farklılıklar oluştuğu gibi, kentler arasında da ekonomik gelişmişlik bakımından bölgesel kalkınma farklılıkları oluşmaktadır.

Küreselleşme ile büyük kentler önem kazanırken, bazı kentler adeta kaderine terk edilmektedir. Bazı kentler gelişirken bazıları taşralaşmakta, küresel süreçlerin dışında bırakılmaktadır (Aslanoğlu, 2000: 151, 158). Başka bir ifadeyle, küreselleşme süreçleri tüm dünyayı etkilemektedir. Burada bazı yerler (kentler) öne çıkmakta, bazıları önemini kaybetmektedir. Değişimin tüm boyutları dünya yüzeyinde yaşanmaktadır. Bu çerçevede görülen mekânsal sınırların aşılmasıdır. Gelişen iletişim, bilişim teknolojileri ve sermayenin mekânsal hareketliliği kentleri farklılaştırmaktadır (Harvey, 1989; Aslanoğlu, 2000: 148). Diğer bir deyişle, küreselleşme, dünya çapında bir kentler hiyerarşisin oluşmasını da beraberinde getirmektedir. Her ülke, kentlerinin bu hiyerarşi içinde yer alması için uğraş vermektedir. Bu hiyerarşi bazen finansman merkezi, bazen komuta-kontrol merkezi, bazen kültür merkezi olarak kentlerin belli kriterlere göre sıralanması şeklinde oluşabilmektedir. Örneğin kentler, değişik olimpiyatların yapıldığı yerler olmak için birbiriyle yarışmaktadırlar. Zira bir olimpiyat, söz konusu kentin kendini dünyaya pazarlamasının bir aracı olarak görülmektedir. Dünya kupasına ev sahipliği yapan bir kent, dünya nüfusunun önemli bir bölümünün bildiği bir yer haline gelmektedir. Nitekim ekonomik küreselleşme ile birlikte küresel kentlerin içerisinde ve kenarında büyük alışveriş merkezlerinin yapılması, kentin altyapısal ola-

naklarının (havalimanı, demiryolu, liman, otoyol, çevre yolları vb.) geliştirilmesi, kent içerisinde ve havalimanlarında dünya standartlarında yeni otellerin inşa edilmesi (Şahin, 2015: 21, 388-389), bu kentlerin uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapmasına ve çok sayıda yabancı ziyaretçiyi kendisine çekmesine imkân vermektedir. Görmez'in (2005) ifadesiyle, kültürün uluslararası bir karaktere bürünmesi ve mekândan bağımsız hale gelmesi, büyük kentleri başta spor müsabakaları olmak üzere, sergi, opera ve sinema gibi aktivitelerle farklı kültürlerin bir araya geldiği "panayır" yerlerine dönüştürmektedir (Görmez, 2005: 167).

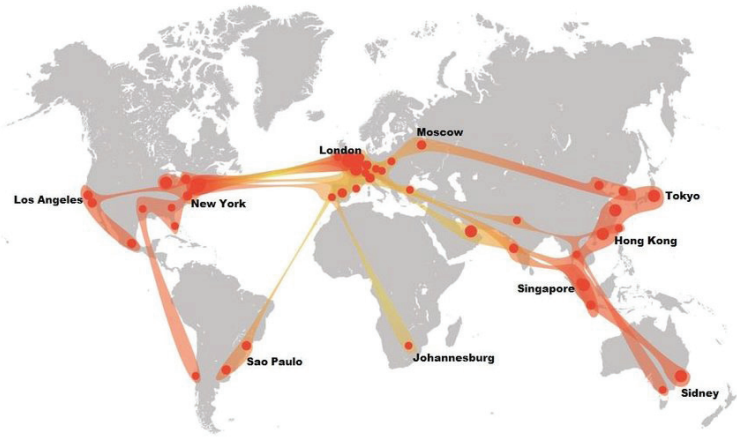
Lefebvre, Castells ve Harvey, modern kentleşme süreçlerinin kapitalist sistemle ilişkili olduğunu savunmuş ve kentlerin bu kapitalist özelliğini analiz etmeye başlamışlardır. Uluslararası kapitalist kent yaklaşımına göre günümüz kentleri, özellikle sermaye birikimi ve sınıf çatışmasını da içeren kapitalist üretim tarzı ile bağlantılı olan sosyal süreçlerin mekânsal somutlaştırılmış hallerinden başka bir şey değildir. Kuramcılar, sürekli gelişen ve mekânsal olarak durmadan genişleyen kapitalist dünya ekonomisi tarafından mevkisinin belirlendiği kentleri, makro coğrafya bağlamı içinde gömülü olduğunu kabul ederek analiz etmeye başlamışlardır (Brenner ve Keil, 2006: 7). Dolayısıyla kentleri şekillendiren uluslararası kapitalist ekonomik süreçlerdir (Konak, 2019: 55). Kapitalizm, kentleşme ve sosyo-mekânsal yapılanışın üretimi arasındaki karşılıklı etkileşim üzerine yapılan kuramsal tartışmaların 1970-1980'lerde yoğunlaştığı görülmektedir. Kentler hakkında tematik bakımdan yapılan çok boyutlu ve karmaşık literatür, günümüz kentlerinin tamamen yerel, bölgesel ve ulusal koşullarla anlaşılamayacağını vurgulamaktadır. 1970'ler sonrası kentlerin ve bölgelerin yeniden yapılanması, dünya genelinde sürekli vuku bulan ekonomik, politik ve sosyo-mekânsal dönüşümlerin dışa vurumu ve bir sonudur şeklinde yorumlanmaktadır (Brenner ve Keil, 2006: 7; Konak, 2019: 55-56).

Uluslararası sermayenin toplandığı, küresel finans piyasalarının, ulaşım ve iletişim faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar, iç ve dış göç akımlarının hedefi olan merkezler, ekonomik ve siyasal gelişime yön veren kentler dünya kentleri (küresel kentler) olarak tanımlanmaktadır (Harvey, 1997; Emekli, 2018: 470). Friedman (1986), dünya kenti hipotezinde konuyu şu şekilde formüle etmektedir: Kentin dünya ekonomisine eklemlenme biçimi ve bu süreçteki mekânsal fonksiyonlar kentte oluşan yapısal değişikleri etkilemektedir: (i) Küresel sermayeyi çekebilecek altyapıya sahip olan kentler giderek dünya kent hiyerarşisinde yerlerini alacaktır. (ii) Dünya kentlerinin küresel kontrol fonksiyonları kentin yapısında etkin bir şekilde yansıtılırlar. (iii) Dünya kentleri gerek iç göç, gerek uluslararası göç konusunda odak noktaları olarak öne çıkmaktadır. (iv) Dünya kenti mekânsal kutuplaşma, sosyal sınıf kutuplaşması gibi sanayi kapitalizminin çelişkilerine sahne ol-

maktadır. (v) Dünya kenti devletin mali kapasitesinin üzerinde sosyal maliyetler oluşturmaktadır (Aslanoğlu, 2000: 147). Başka bir deyişle, Friedman'a göre dünya kentleri; farklı piyasa ve üretim faaliyetleri için önemli kavşak noktaları, uluslararası sermayenin toplandığı merkezler, uluslararası şirketlerin merkezlerinin bulunduğu yerler, küresel finans piyasaları ile ulaşım ve iletişim faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar, iç ve dış göç akımlarının başlıca hedefi olan merkezlerdir (Short, 1999: 53). Friedman dünya kentleri sınıflandırmasında kullandığı kriterler: Belli başlı finans merkezlerine ev sahipliği yapma, uluslararası şirketlerin merkezlerini bulundurma, önemli imalat merkezlerine sahip olma, içinde uluslararası kurumların var olması, *business* hizmet sektöründe hızlı bir büyüme gerçekleştirebilme, önemli ulaşım merkezlerine sahip olma, nüfus yoğunluğu. Kısaca dünya kentlerinin en önemli özelliği, uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketliliğinin kilit öneme sahip "komuta ve kontrol" merkezlerini barındırmalarıdır (Clark, 1996: 137; Görmez, 2005: 169-171).

Küresel Kentler

Küresel kentler, küresel ekonomik sistem içinde önemli bir düğüm noktası olarak görülen uzmanlaşmış kentlerdir. Küresel kent terimi, küreselleşme fikrine oturtulan coğrafya ve şehir çalışmalarından çıkan bir kavram olup, 1991 yılında Saskia Sassen'in yayınladığı "*The Global City: New York, London, Tokyo*" isimli çalışmasıyla popülerlik kazanmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2020: 106). Dünya şehri (*The world city*) kavramını ise, ilk olarak İskoçyalı kent çalışmacısı Patrick Geddes 1915'te "*Cities in Evolution"* isimli kitabında dönemin büyük metropolitan alanlarını tanımlamak için kullanmış ve dünya kentlerinin merkezi ekonomik fonksiyonları üzerinde durmuştur (Hall, 1966: 7). Fakat kavramın günümüzdeki anlamıyla kullanımı, ünlü plancı Peter Hall'ın 1966'da yayınlanan "*The World Cities"* kitabında yer almıştır (Konak, 2019: 58). Yukarıda bahsi geçen kavramsal ve kuramsal açıklamalar ışığında bakıldığında, kentler arasında küresel bir rekabetten söz edildiği görülmektedir. Küresel kent olmak, dünyanın ilgi gösterdiği bir mekân olmak, daha fazla sermaye, daha fazla mal ve hizmet ve daha fazla insan çekmek anlamına gelmektedir (Şahin, 2015: 61). Küresel kentler; müzelere, sanat galerilerine, opera, film ve tiyatrolara sahip olması, uluslararası festivallere ve spor etkinliklerine (olimpiyat, dünya kupası, tenis turnuvası vb.) ev sahipliği yapması gibi kültürel özellikleri ile bilinmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2020: 106). Küresel kentlerde dünyaya yönelikliğin ve uluslararası düzeyde hizmet vermenin gereği olarak tüm iletişim ağları, havaalanları ve telekomünikasyon ileri standartlarda oluşturulmakta, küreselleşmenin yan ürünü olarak yer değiştiren insanların kendilerini yerel dokudan arınmış, steril atmosferlerde rahat hissetmelerine yönelik olarak beş yıldızlı oteller kurulmakta ve restoranlar açılmaktadır (Keyder, 1993: 100; Görmez, 2005: 177).

Şekil 1. *Küresel Şehir Ağı*

(Kaynak: Globalization and World Cities Research Network, 2020; Antic, 2020)

İletişim teknolojileri sayesinde, finans merkezi konumunda olan New York, Londra ve Tokyo gibi küresel kentlerin kendi aralarında kurdukları iletişim ağları ve bu yolla gerçekleşen ekonomik etkinlikler, bu kentlerin ait oldukları ülkelerin gücünü aşmakta, oluşturdukları dalgalanmalar dünyanın kalanını yakından ilgilendirmektedir (Sassen, 2001; Ergül ve Gökalp, 2018: 171). New York, Londra ve Tokyo önemli operasyon ve aktivitelerin koordinasyon merkezi olmasının yanı sıra, özelleşmiş hizmetler, finansal inovasyonlar ve piyasaların üretildiği dünyanın önde gelen küresel kentleri olarak öne çıkmaktadır (Sassen, 1998). Taylor (2000) ve Castells (1996) gibi yazarlar ise, küresel kentlerin ve dünyadaki önemli şehirsel merkezlerin listesini genişletmektedir: Hong Kong, Singapur, Şanghay, Pekin, Dubai, Paris, Sidney, Los Angeles, Toronto, Mumbai, Amsterdam, Milano, Frankfurt, Mexico City, Sao Paulo, Chicago, Kuala Lumpur, Madrid, Moskova, Jakarta, Brüksel vb. (Şekil 1) (Antic, 2020: 90). Bu küresel kentler, daha düşük nüfuslu küçük kentler ve çevresindeki ulus devletler için, ulaşım ve finans bakımından merkezi konum özelliği göstermektedir.

Hall'e (1966) göre, dünya kentleri (küresel kentler), altı temel fonksiyonun bir yerde toplandığı mekânlardır. Bunlar: (i) *Nüfus yoğunluğu* (nüfusun temel karakteristik özelliği, kayda değer bir denginler topluluğunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu nüfus dünyadaki lüks tüketim kültürüne ve bu tüketim kültürünün yeniden üretilmesine ev sahipliği yapmaktadır. (ii) *Merkezileşmiş politik güç* (büyük hükümet kuruluşları, uluslararası nitelikli ve hükümetler arası organizasyonlara ev sahipliği yapmaktadır). (iii) *Ticaret* (hükümetlerle iş yapan birçok şirket, büyük ticari organizasyonlar, ticaret birlikleri, işveren federasyonları ve endüstri ile ilgili büro

merkezlerine ev sahipliği yapmaktadır). (iv) *Finans* (merkez bankaları ve diğer büyük bankaların merkezleri, büyük sigorta şirketlerinin ofislerine ev sahipliği yapmaktadır). (v) *Taşımacılık* (büyük limanları bünyesinde barındıran ve bu limanlarda ürünlerin toplandığı ve bütün dünyaya yeniden dağıtıldığı ihracat alanlarıdır). (vi) *Hizmet* (dünyadaki büyük hastaneler, eğitim kuruluşları, bilim ve teknoloji merkezleri, kültür ve sanat faaliyetleri, büyük kütüphane ve müzeler, ulaşım ve haberleşme ağlarının merkezleri bu kentlerde toplanmıştır (Konak, 2019: 58-59).

Cohen'in (1981) dünya kentleri (küresel kentler) olarak tanımladığı kentlerin ortak özellikleri ise şunlardır: Bu kentler, ticari faaliyetlerle ilgili karar verme ve şirket stratejilerinin biçimlendirildiği uluslararası merkezler olarak görev yapmaktadır. Bu kentler, yeni uluslararası iş bölümünün koordinasyon ve kontrolünü sağlayan kentler olarak ortaya çıkmıştır. Cohen'e göre gerçek dünya kenti, uluslararası ticaret kurumlarının (çokuluslu şirketlerin genel merkezleri, uluslararası bankacılık, stratejik şirket hizmetleri) büyük bir bölümünü içinde barındıran mekânlardır. Dünya kenti hipotezi (*The World City Hypothesis*) ile literatürde ün kazanan Friedmann (1986: 68-71) ise, dünya kentlerinin yedi özelliğine vurgu yapmaktadır: (i) Kentin dünya ekonomisi ile bütünleşme düzeyi ve formu ve emeğin yeni mekânsal dağılımı sürecinde kente yüklenen fonksiyonlar, kentin içinde ortaya çıkan yapısal değişikliklerle olmaktadır. (ii) Yeni mekânsal organizasyonda, üretim ve pazarın eklemnebilmesinde, küresel sermaye anahtar dünya kentlerini düğüm noktaları olarak kullanmaktadır. Böylece dünya kentleri arasında karmaşık mekânsal bir hiyerarşi ortaya çıkmaktadır. (iii) Dünya kentlerinin küresel kontrol fonksiyonu direk olarak, bu kentlerin üretim sektörü ve istihdam yapısı ve dinamikleri tarafından yansıtılmaktadır. (iv) Dünya kentleri uluslararası sermayenin yoğunlaştığı ve biriktiği önemli merkezlerdir. (v) Dünya kentleri iç ve dış göçün yöneldiği önemli çekim merkezleridir. (vi) Dünya kentleri, mekânsal ve sınıfsal kutuplaşmalar gibi endüstriyel kapitalizmin ana karşıtlıklarını içinde barındırmaktadır. (vii) Dünya kentlerinin büyümesi, hükümetin mali kapasitesini aşan sosyal maliyetler oluşturmaktadır (Konak, 2019: 59).

Küresel Kentlerde Nüfus ve Küresel Kent İndeksi

Dünya Bankası (2022) verilerine göre, 1960 yılında dünya nüfusunun yüzde 33,6'sını kentsel nüfus oluşturmuştur. 1980 yılına gelindiğinde dünya kentsel nüfus oranı yüzde 39,3'e çıkmış, 2000 yılına gelindiğinde ise %46,6'ya yükselmiştir. 2007 yılında dünya kentsel nüfusu %50,1'e çıkmıştır. 2007 yılındaki bu oran, dünyada yaşayan her iki kişiden birisinin kentte yaşadığı anlamında gelmektedir. 2020 yılında dünya kentsel nüfusunun %56,1'e yükselmesi (Dünya Bankası, 2022) kentlerin giderek kalabalıklaşması anlamında gelmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. *Dünyanın En Kalabalık Nüfuslu 30 Kenti*

Sıra	Kentler	Ülke	Şehir Nüfusu 2022	Ülkenin 2021 Kentsel Nüfus Oranı (%)*
1	Tokyo	Japonya	37.274.000	92
2	Delhi	Hindistan	32.066.000	35
3	Şanghay	Çin	28.517.000	63
4	Dakka	Bangladeş	22.478.000	39
5	Sao Paulo	Brezilya	22.430.000	87
6	Mexico City	Meksika	22.085.000	81
7	Kahire	Mısır	21.750.000	43
8	Pekin	Çin	21.333.000	63
9	Bombay (Mumbai)	Hindistan	20.961.000	35
10	Osaka	Japonya	19.060.000	92
11	New York	ABD	18.867.000	83
12	Çongçing (Chongqing)	Çin	16.875.000	63
13	Karaçi (Karachi)	Pakistan	16.840.000	37
14	İstanbul	Türkiye	15.636.000	77
15	Kinşasa (Kinshasa)	Kongo	15.628.000	46
16	Lagos	Nijerya	15.388.000	53
17	Buenos Aires	Arjantin	15.370.000	92
18	Kalküta (Calcutta)	Hindistan	15.134.000	35
19	Manila	Filipinler	14.406.000	48
20	Tianjin	Çin	14.012.000	63
21	Guanghou, Guangdong	Çin	13.965.000	63
22	Rio de Janeiro	Brezilya	13.634.000	87
23	Lahor (Lahore)	Pakistan	13.542.000	37
24	Bangalore	Hindistan	13.193.000	35
25	Shenzhen	Çin	12.831.000	63
26	Moskova	Rusya	12.641.000	75
27	Los Angeles	ABD	12.488.000	83
28	Madras	Hindistan	11.503.000	35
29	Bogota	Kolombiya	11.344.000	82
30	Paris	Fransa	11.142.000	81

Kaynak: Macrotrends 2022, *The World Bank 2022

Günümüzün 10 milyonun üzerinde nüfusa sahip büyük kentlerin büyük bir kısmının halen gelişmekte olan ülkelerde bulundukları görülmektedir. Tokyo, Mexico City, New York, Seul, Sao Paulo, Mumbai ve Delhi bunlar arasındadır. Birleşmiş Milletler 1970'lerde "mega kent" terimini ileri sürdüğünde tüm dünyada yalnızca 5 mega kent bulunurken, bu büyüklükteki mega kentlerin sayısı 2014 yılında 35'e çıkmıştır. Bu kentlerden 15-20 tanesinde kent nüfusu 20 milyonu, bazılarında da 30 milyonu aşmış durumdadır (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 417-418). Gelecek dönemlerde dünya nüfusunun gelişmekte olan Güney Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde daha fazla artacağı öngörüsüne göre, milyonluk kentlerin gelişmekte olan ülkelerde her geçen gün bir yenisinin ekleneceği ve mevcut milyonluk (küresel) kentlerin nüfuslarının da giderek daha fazla kalabalıklaşacağı beklenmektedir. Kalabalık nüfuslu küresel kentlerin gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olduğu, bu kalabalık nüfuslu şehirlerin genelde ülkenin başkenti ya da önemli bir sanayi merkezi ya da liman

kenti olduğu görülmektedir. Ülke başkentlerinin, sanayi ve liman kentlerinin ülkenin diğer kentlerinden ve kırsalından aşırı göç alması ve nüfusun birkaç kentte toplanması milyon nüfuslu kentlerin doğmasını beraberinde getirmektedir. Ancak nüfus bakımından dünyada öne çıkan her milyonluk kentin küresel bir kent olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır.

Sassen'e (1991: 169) göre New York, Londra ve Tokyo kentlerinin küresel kent kimliğine sahip olmasında bu kentlerin nüfus oranlarının çok da etkili olmadığını belirtmektedir. Bu kentlerin küresel kent olarak bir kimlik kazanmasında, dünya ticaretinin yüzde 70-80'ine yön veren belli başlı şirketlerin merkezlerinin bu kentlerde konumlanmış olmasının önemine dikkat çekmektedir (Görmez, 2005: 175).

Yirminci yüzyılın sonunda dünyadaki büyük kentlerin, yüzyılın başındakilerden çok büyük ölçüde farklı olduğu görülmektedir. Londra, Paris, Berlin gibi geçmişin büyük kentleri artık mega kentler listesinde (nüfus kriterine göre) ön sıralarda yer almamaktadır. Bir zamanlar, gökdelenleriyle Batı Dünyası'nın ekonomik gücü, dünyanın en büyük şehri olan New York bile alt sıralardayken, tahminlere göre 2025 yılında artık (nüfus bakımından) daha alt sıralarda yer alacaktır. Üstelik bu kentler, gelişmekte olan ülke kentleri kadar da nüfuslanamayacaklardır. Örneğin Mumbai'nin (Bombay) ve Dakka'nın on beş yılda 10 milyon kadar daha nüfus alacağı hesaplanırken, Tokyo ve New York için ise yapılan tahminler nüfus artış miktarının ya duracağı ya da çok az olacağı şeklindedir (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 418-419). Nitekim BM şehir raporları da durumu bu doğrultuda özetlemektedir: 1950'de yüzde 25 olan küresel şehir nüfusu, 2020'de yaklaşık yüzde 50 ile iki katına çıkmıştır. Gelecek 50 yılda bu oranın yavaş yavaş yüzde 58'e çıkması beklenmektedir. 2020-2070 yılları arasında, düşük gelirli ülkelerdeki şehirlerin sayısı %76 artacaktır. Yüksek gelirli ülkelerde ve düşük-orta gelirli ülkelerde ise şehirlerin sayısı %20 artacaktır. Yüksek-orta gelirli ülkelerde ise şehirlerin sayısı yüzde 6 gibi daha düşük bir oranda artacaktır (UN-Habitat, 2022: 65).

Gerçek anlamda küresel kent; küresel sermayeyi, insanları ve fikirleri kendisine çekebilmesi, bunu elinde tutabilmesi ve bu performansı uzun vadede sürdürme yeteneği gösterebilmesi ile ölçülmektedir (Tablo 2). Küresel kentler dünyanın geri kalan kısmı ile sürekli bir bağlantısı olan; bireylerin, işletmelerin ve toplulukların küresel kaynaklarla geliştiği yerlerdir. Bu bağlamda küresel kentler indeksi; kentlerin ticari faaliyet, insan sermayesi, bilgi alışverişi, kültürel deneyim ve siyasi katılıma küresel olarak ne kadar bağımlı olduğunu ölçmektedir. İndeks; bir kentin küresel bağlantısını ölçmeyi amaçlamakta olup, pazar dinamikleri, eğitim seviyeleri, bilgi erişimi, kültür ve eğlence seçenekleri ve uluslararası sivil kuruluşların varlığı gibi faktörlere göre 156 kentin rekabet gücü değerlendirilmektedir (Kearney.com 2022). Farklı göstergelere göre sıralanan kentlerin

küreselleşme düzeyi ve küresel kentler içerisindeki sıralamasındaki değişimler indeks üzerinden görülüp yorumlanabilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. *Küresel Kentler İndeksinde İlk 30 Kent*

Küresel Kentler	Ülke	2021 Dünya Sıralaması	2016 Dünya Sıralaması	Ülkenin 2021 Kentsel Nüfus Oranı (%)*
New York	ABD	1	2	83
Londra	İngiltere	2	1	84
Paris	Fransa	3	3	81
Tokyo	Japonya	4	4	92
Los Angeles	ABD	5	6	83
Pekin	Çin	6	9	63
Hong Kong	Çin	7	5	63
Chicago	ABD	8	7	83
Singapur	Singapur	9	8	100
Şanghay	Çin	10	20	63
San Francisco	ABD	11	23	83
Melbourne	Avustralya	12	15	86
Berlin	Almanya	13	16	78
Washington D.C.	ABD	14	10	83
Sydney	Avustralya	15	14	86
Brüksel	Belçika	16	12	98
Seul	Güney Kore	17	11	81
Moskova	Rusya	18	18	75
Madrid	İspanya	19	13	81
Toronto	Kanada	20	17	82
Boston	ABD	21	24	83
Amsterdam	Hollanda	22	22	93
Dubai	BAE	23	28	87
Frankfurt	Almanya	24	29	78
Viyana	Avustralya	25	19	86
Münih	Almanya	26	33	78
İstanbul	Türkiye	27	25	77
Barselona	İspanya	28	26	81
Montreal	Kanada	29	27	82
Zürih	İsviçre	30	31	74

Kaynak: *Kearney.com 2022, *The World Bank 2022*

Kent Turizmi[1]

Turizm de küreselleşme için bir ürün ve araç (Hjalanger, 2007) olup, kentler küresel, ulusal ve yerel insanların buluştuğu ve etkileşime girdiği mekânlar olmaktadır (Chang and Huang, 2004). Kentsel peyzaj ve yaşam tarzları küreselleşmeyle birlikte homojenleşse de kentler, boş zaman tu-

1 1996-2021 yılları arasında, dergilerde yayınlanan kentsel turizm makalelerinin sayısında önemli bir artış olmuştur. Özellikle 2017'den sonra araştırmacılar kentsel mekân bağlamında turizme daha fazla dikkat çekmeye başlamışlardır. Başka bir deyişle, 1996-2001 yılları kent turizmi araştırmaları için "başlangıç dönemi", 2002-2013 yılları kent turizmi araştırmalarında "dalgalanma dönemi", 2014-2021 yılları ise kent turizmi araştırmalarında "büyüme dönemi" olarak üç dönemde ele alınabilir (Yang vd., 2022: 3).

ristleri ve iş seyahatleri için önemli ve eşsiz destinasyonlar haline gelmektedir (UNWTO, 2012). Belediye yetkilileri de günümüzde turizmin şehirlerdeki artan öneminin ve potansiyelinin farkına varmaktadırlar (Hoffman vd., 2003). Kentsel turizm, turizm araştırmalarında da fark edilebilir bir alan olmaktadır (Ashworth ve Page, 2011; Bellini ve Pasquinelli, 2017; Henderson, 2017: 147).

BM Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) göre kent turizmi, sanayi ve hizmetler sektörünün yoğunlaştığı ve ulaşımın geliştiği kentsel bir mekânda gerçekleşen turizm aktivitelerinin bir türüdür. BM göre, 2015 yılında dünya nüfusunun %54'ü kentlerde yaşamaktadır. 2030 yılına kadar bu oranın %60'lara ulaşması beklenilmektedir. Bu nedenle turizm, kalabalıklaşan birçok kentin ekonomisinde merkezi bir bileşeni oluşturmakta ve bu yüzden kentsel kalkınma politikalarında anahtar bir unsur olmaktadır. Kentsel turizm, birçok şehrin ve ülkenin gelişiminde itici bir gücü temsil edebilmektedir (UNWTO, 2022). Nitekim kentler, özellikle de büyük kentler, en önemli turizm kaynaklarıdır ve kendileri başlı başına önemli destinasyonlardır. Birçok turizm çekiciliğini bir anda sundukları gibi, kendi sakinlerine sağladıkları çeşitli kolaylıklar da büyük şehirlerin diğer yerleşmelere göre daha üst düzeydeki fonksiyonları olmaktadır. Büyük kentler aynı zamanda da iletişim merkezleridir; karayolu, demiryolu ve havayolu ağları turistleri istedikleri yönde kanalize etmektedir. Bu yüzden de herhangi bir şehir için ihtiyaç duyulan ulaşım ve konaklama altyapısı aynı zamanda turistler için de gerekli olmaktadır. Turizm, büyük kentlerin ekonomilerinde bir sayfiye yerleşmesindeki gibi egemen biçimde kendisini hissettirmemekte, ancak, turizmle ilgili kolaylıklar kentsel coğrafi görünümün gittikçe daha önemli birer parçası haline gelmektedir (Özgüç, 2007: 155).

Kent turizminin varlığı bazı gelişmiş ülkelerde oldukça eskiye dayansa da gelişmekte olan birçok ülkede popülerliğini yeni kazanan bir kavram olduğu görülmektedir (Deffner ve Liouris, 2005). Kent turizmi, metropol ölçeğindeki büyük kentlerde gerçekleştirilen bir turizm türü olup, kentin doğal, tarihi ve kültürel çekicilikleri, altyapısal imkânları, konaklama hizmetlerinin niteliği, rekreasyonel hizmet alanları (restoran, bar, oyun ve dans salonları, lunapark, su parkı vb.) ve rekreasyonel etkinlikleri (festivaller, yarışmalar, spor karşılaşmaları vb.) kapsamaktadır (Emekli, 2011: 30). Tatil yapmak, tarihsel ve kültürel bilgi ve deneyim elde etmek, spor etkinliklerini izlemek, sanatsal etkinliklere katılmak, arkadaş ve akraba ziyareti, alışveriş ve iş seyahatlerini kapsayan "kent turizmine" olan ilgi dünyada hızla artmaktadır (Soykan, 2002). Nitekim günümüzde birçok kişi turistik seyahatini, hiç bilmediği ya da merak ettiği bir kentte geçirmek istemektedir (Limburg, 1998). Bu nedenle ülkeler açısından bir kentin pazardaki herhangi bir ürün gibi pazarlanmasının ve rekabet edi-

lebilirliğinin artırılmasının önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır (Paddison, 1993). Bu anlamda bugün birçok kent, çekiciliklerini artırmakta, kentsel imajını güçlendirerek çok sayıda turisti kendisine çekmektedir. Üstelik turistlerin tekrar tekrar gelmelerini sağlayacak çalışmalar yapmakta, kentin etkin bir şekilde pazarlanabilmesi için hedef kitleye uygun ürün ve hizmetler geliştirmektedir (Sohn ve Park, 1999; Emekli, 2011: 30).

Kentlere çok sayıda ziyaret yapılmasının nedenlerinden ilki, kentlerin ulaşım ve konaklama merkezleri olmasıdır. İkinci olarak kentler, yoğunluğun ve çeşitliliğin simgesidir. Bu özellikler kentleri kırsal bölgelerden ayırmaktadır. Üçüncü olarak, kentler ekonomik ve siyasi gücün, organizasyonarın, aktivitelerin, kültürün ve eğlencenin merkezleridir. Kentlere seyahat de daha çok kültür ve eğlence amaçlı olmaktadır. Ayrıca kentlerde kalış süreleri, yazlık ve kışlık tatil türlerine göre daha kısa olmaktadır. Kent turizmi, genellikle iki günlük ziyaretleri içermektedir. Küçük şehirlerde kalış süresi saatlerle bile ölçülebilmektedir (Asworth ve Page, 2011; Şarkaya-İçellioğlu, 2014: 42).

Kentlere turistleri çeken hususların başında kent merkezinde oluşturulmuş olan ***hoş ortam*** gelmektedir. Değişik mimarileri olan kent sokakları, caddeler, meydanlar, binalar, yeşil alanlar, limanlar ve tarihsel yapılar kente kültürel bir çeşitlilik kazandırmaktadır. Kentin kendine özgü toplumsal-kültürel ortamı, yani şehirsel yaşam tarzı ve canlılığı da son derece önemli bir turistik çekicilik unsurdur. Turistler kentlerde tarihsel özellikler kadar rekreasyonla ilgili eğlence, alışveriş ve bankacılık gibi olanaklardan da yararlanmaktadırlar. Kentlerde turistlerin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi için ***rekreasyonla ilgili birçok kolaylık*** bulunmaktadır. Bu kolaylıkların büyük bir kısmı şehrin merkezinde ya da yakınında yer almaktadır. Bunların bazıları kamu bazıları ise özel sektör tarafından karşılanmaktadır. Kentlerde rekreasyonel faaliyetlere yönelik ticari işletmeler de gittikçe daha büyük bir egemenlik kazanmaktadır. Turizmle ilgili kentlerde yapılması gereken en önemli düzenlemelerden birisi de ***bilgi verme*** ile ilgilidir. Kentlerde turizmle ilgili gerekli olan enformasyon büroları, çeşitli posterler, ulaşım sektörleri ile ilgili açıklayıcı işaretler (park yerleri, demiryolu istasyonu, otobüs garı, havalimanı yönü vb.) turist açısında büyük önem taşımaktadır. Turistleri çeken birinci derecede özellik olmasa da, kentsel turizmin temel unsurlarından birisi de ***alışveriş***tir. Yeme-içme ve turistik alışveriş kolaylıkları şehirlerin merkezlerinde yer alan rekreasyonel alanlarda toplanma gösterebilmektedir. Alışveriş, artık önemli bir turizm çekiciliği haline dönüşmüş durumdadır. Kuzey Amerikalı tüccarlar, şehir dışından gelen ziyaretçileri mağazalar, restoranlar, eğlence yerleri ve çok çeşitli başka hizmetlerden oluşan büyük merkezlere çekme fikrini, bir başka ifadeyle de "rekreasyonel alışveriş" denilen kavramı yakın zamanlarda keşfetmişlerdir. Bu keşif ise, gerek ABD'de gerekse dün-

yanın farklı bölgelerinde alışveriş merkezlerinin (*mall*, *shopping centre*) kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu yeni "tüketim katedralleri" çeşitli satış kavramlarıyla birlikte gelmiştir. Kapalı alışveriş ve eğlendirme kompleksleri, rekreasyonel pazarlamalar içinde en hızla büyüyenlerden birisidir. Kentlerde belirli yerlerde toplanma eğilimi gösteren ve kentlerin yaşamını da etkileyen turizm kolaylığı ***konaklama tesisleri***dir. Bu tesisler genelde kent merkezlerinde toplanırken, kent büyüdükçe yine birbirlerine yakın yer seçerek başka bazı yerlerde de toplanma eğilimi gösterebilmektedir. Konaklama tesisleri ile bağlantılı olan ve kentlerin gittikçe daha çok yöneldikleri bir husus da ***konferans ve toplantılar****dır.* Bu tür nedenlerle gelenlerin normal turistlerden daha fazla zaman geçirmeleri ve daha fazla harcama yapabilmeleri ve çok çeşitli iş olanaklarının oluşturulabilmesi kentleri bu konuda daha fazla çaba harcamaya sevk etmektedir. Örneğin ABD'de New York, Dallas, Chicago, Orlando gibi kentler, yılda yaklaşık 2 milyonun üzerinde delege ile birer milyar dolarlık gelir elde etmişlerdir. Kent içinde daha uzun süreli kalmayı sağlayan ***müzik ve sanat festivalleri*** ve başka düzenlemeler de kentlere önemli turistik kazançlar getirmektedir. Örneğin Londra'nın *West End* denilen tiyatrolar kesimindeki sanat faaliyetlerine katılma, tur operatörlerinin Londra paket programlarının bir parçası haline gelmiştir. Avrupa ülkelerinde her yıl bir başka kentin "*Avrupa kültür kenti*" olarak seçilmesi de dikkatleri her yıl değişik bir şehir üzerinde toplamakta ve orayı turizm çekicilik alanı haline getirmektedir (Özgüç, 2007: 156-159).

Kıyı turizm bölgelerinde, turistler genellikle her şey dâhil 5 yıldızlı otellerde konaklamaktadır. Otel dışına çıkmayı tercih etmediklerinden daha az harcama yapmakta ve ülke ekonomisine daha az katkıda bulunmaktadırlar. Oysa kent turizminde, daha kısa süreli konaklamalarına rağmen, turistlerin daha çok harcama yaptıkları görülmektedir (Asworth ve Page, 2011; Şarkaya-İçellioğlu, 2014: 42). Nitekim kentlerdeki rekreasyonel eğlence alanları (AVM, sinema, lunapark, Disneyland, temapark; kuyumcular çarşısı, kapalı pazar; restoranlar, mağazalar vb.) şehre gelen ziyaretçilerin daha fazla harcama yaptığı mekânlar olmaktadır. İranlıların İstanbul'da yapmış oldukları altın alışverişi, Suudi Arabistanlıların İstanbul Kapalı Çarşı'da yaptıkları harcamalar, Bulgaristanlıların Edirne şehrinde yapmış oldukları alışverişler son dönemde dikkat çekmektedir.

Küresel Kentler ve Turizm

Kentlerde turizmin gelişimi hakkında 1990'ların başından itibaren çeşitli bilimsel araştırmaların yapılmaya başlandığı literatürde görülmektedir: Yerel durum çalışmaları (*case studies*), küresel çalışmalar (kent turizm destinasyonlarının sınıflandırılması), teorik çalışmalar (kent turizm araştırmalarına teorik yaklaşım) ve uygulamalı araştırmalar (turizm ve kentsel yenileme). Şehirler kendi içinde küresel şehirler, mega şehirler,

metropoller, büyük ve orta büyüklükte şehirler, küçük şehirler olarak sistematize edilmektedir; ancak kent turizmin bilimsel alanında büyük şehirlerin daha çok araştırıldığı görülmektedir (Antic, 2020: 84). Theuns (2008: 100), "*Globalization and Tourism: Pros and Cons*" isimli makalesinde, küreselleşmenin turizm üzerindeki etkilerinin sonuçlarını tartışmıştır. Theuns, küreselleşmenin ülkeler arasında ve ulusal ekonomiler içinde zenginliğin yaratılmasında ve gelirlerin yeniden dağıtılmasında etkisi olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Theuns, küreselleşmenin uluslararası ekonomik ilişkilerin arenasında, devletlerin rolünün azalmasına neden olduğu fikrini savunmaktadır. Diğer bir anlatımla, "*küresel sermayenin gücü arttığında devletin gücü azalır*" görüşünün arkasında durmaktadır (Zmyslony, 2011: 299). Küreselleşmenin şehirlerdeki turizm fonksiyonunun gelişimi üzerine olumlu ve olumsuz birtakım etkisi bulunmaktadır. Küreselleşmenin etkisinden dolayı, şehirlerdeki turizm yönetimi içerisinde belirli değişimlere ihtiyaç olduğu da ortaya çıkabilmektedir. Theuns'un (2008) da belirttiği üzere, günümüzde, şehirlerde yatırım faaliyetlerinin artması ve şehirlerarasındaki rekabetin büyümesi; şehirlerdeki kültürel kaynakların korunması ve sürdürülebilir kentsel kalkınma, pazarlamada bilgi sistemlerinin önemi ve uluslararası turist pazarları üzerinde şehirlerin bağımlılığı konuları günümüzde tartışılmaktadır (Zmyslony, 2011: 304-305).

Şehirleri ziyaret eden insanların tipolojik yapısı ve metropolitan alanlar çok çeşitlidir. İnsanlar şehir içerisindeki bazı yerleri ziyaret etmek için ya da iş, akraba ve arkadaş ziyaretleri için şehirlere gitmekte ve uluslararası şehirleri deneyimlemektedirler (Maitland ve Newman, 2009a: 135). Dahası, küreselleşme bir şehirde yaşamın turizme açılması sürecinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Şehir sakinlerinin kendi tüketim davranışları bile, turistlere bakılarak değişmektedir. Şehrin büyüklüğü ve turistlerin sayısı, şehir sakinlerin kendi şehirlerinde bir turist gibi davranmasına bile neden olmaktadır (Maitland ve Newman, 2009b: 4). Kentlerdeki konaklama ve kaynakların çeşitliliğindeki standart ve kamu hizmetleri ise; bir kentin ölçeği üzerinde büyük karlar ve gelirlerin doğrudan bir kaynağı olmasa da, yerel ekonominin diğer sektörlerinde dış yararlar sağlamaktadır. Aynı zamanda bu faktörler, şirketlerin yatırım kararlarında ve şirketlerin yöneticilerinin nerede yaşayacakları ve çalışacakları kararlarında da önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Dziembowska-Kowalska ve Funck, 2000; Zmyslony, 2011: 305).

Kentlerdeki modern müzeler, kongre ve kültür merkezleri, stadyumlar ve eğlence parklarının yanı sıra büyük etkinliklerin organizasyonu ile bütün yaşam alanları ve caddelerin yeniden canlandırılması gibi girişimler, turist çekiciliğini artırmak için bir araç olmaktadır. Şehirler, turistik çekiciliklerini artırarak, ziyaretçilerin boş zamanlarını harcamaları için

daha fazla yeni seçenek ve arayış içerisine girmişlerdir. Şehirler, ziyaretçiler için hem tarihsel çekicilikler hem de zevk alabileceği modern nesneler yapmak için çabalamaktadırlar (Aleksandrova vd., 2011: 149; Clark, 2004: 294; Maitland ve Newman, 2009b: 11). Turizm çekicilikleri genellikle mekânsal olarak şehirlerin merkezinde yoğunlaşmış olup, şehirler kendi etraflarında dönen turistlerin büyük bir yoğunluğuna ev sahipliği yapmaktadır (Richards, 1996; Russo, 2002). Dünyada şehirlerin bu çekiciliklerin popülaritesi ve ulaşım araçlarındaki teknolojik gelişmeler, şehirlerin turist akımına uğramasına neden olmakta, aynı zamanda şehirlerin turizmdeki rekabet gücünü artırmaktadır. Şehir merkezlerinde fiyatların artmasının yanı sıra, merkezde çoğunlukla otel binalarının inşa edilmesi durumları görülmektedir. Tüketici turist sayısının artması ile şehirdeki turistik hizmetlerin ekonomik değeri de büyümektedir (Russo ve Van der Borg, 2002; Zmyslony, 2011: 305, 307-308).

Küresel şehirler ve başkentler gibi büyük şehirler, turist akışının oluşturulmasına çok önemli merkezler olup, ana ekonomisi turizm olmayan daha küçük şehirler üzerinde de karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olabilmektedir. Bu durum, "*dünya turizm şehri*" olarak karakterize edilen Londra, Paris, New York gibi şehirlerde çok daha belirgin olmaktadır (Ashworh ve Tunbridge, 2000; Schofield, 2001; Asworth ve Page, 2011; Antic, 2020: 84). Ancak dünyada en fazla ziyaretçi alan kentler yıllara göre değişse de küresel kentlerin ve başkentlerin daha fazla ziyaretçi alarak diğer şehirlere göre genelde önde oldukları görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. *En Fazla Ziyaretçi Alan Kentler*

Sıra	2009			2022		
	Şehir	Şehir Nüfusu (milyon)	Uluslararası Ziyaretçi Sayısı (milyon)	Şehir	Şehir Nüfusu (milyon)	Uluslararası Ziyaretçi Sayısı (Milyon)
1	Londra	8.9	14.1	Bangkok	10.9	22.78
2	Bangkok	7.0	10.0	Paris	11.1	19.10
3	Singapur	4.8	9.7	Londra	9.7	19.09
4	Kuala Lumpur	1.5	9.4	Dubai	3.3	15.93
5	Antalya	0.8	8.9	Singapur	6.0	14.67
6	New York	19.4	8.5	Kuala Lumpur	8.4	13.79
7	Dubai	1.6	7.8	New York	18.8	13.60
8	Paris	10.5	7.7	İstanbul	15.6	13.40
9	İstanbul	10.5	7.5	Tokyo	37.2	12.93
10	Hong Kong	7.1	7.0	Antalya	2.6	12.41
11	Mekke	1.5	7.0	Seul	9.9	11.25
12	Roma	3.4	5.5	Osaka	19.0	10.14
13	Maimai	5.7	5.2	Mekke	1.5	10.00
14	Las Vegas	1.9	4.7	Phuket	0.89	9.89
15	Los Angeles	12.8	4.5	Pattaya	0.98	9.44

Kaynak: *Antic, 2020'den geliştirilerek; Travelnes, 2022; Macrotrends 2022,*

Kentleşme ve küreselleşme sürecinin genişlemesiyle birlikte, şehirler turist akışının en önemli kavşak noktası haline gelmekte ve şehir turizmi turizmin en önemli bir formu olarak gelişmektedir. Şehirlerin gelişmesinde turizmin artan önemi, gelişmiş bölgelerde özellikle daha belirgin olmaktadır. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika şehirlerinin kötüleşmiş şehirsel çevrelerinin yenilenmesinde ve ulaşım altyapısının geliştirilmesinde şehir turizminin olağanüstü bir potansiyeli bulunmaktadır. Bu durum, kentsel turizmin daha fazla onaylanıp kabul görmesinde önemli kilometre taşlarından birisi olmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki şehirler bugün, geleneksel olarak en çok ziyaret edilen destinasyonlar olmaktadır, ama aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin şehirleri, büyüyen turizm piyasası ve geliştirilen turistik fonksiyonlar ile önemli ekonomik etkiler başarmaktadır. Küreselleşme çağında, bütün turistik şehirler arasında (küresel şehirler, ulusal başkentler, kültürel başkentler, sanayi şehirleri, festival şehirleri vb.) dünya şehirleri; finans, ticaret ve hizmet merkezleri ile daha fazla öne çıkmakta ve kent turizminin gelişmesinde ve yeniden şekillenmesinde büyük önem taşımaktadırlar (Antic, 2020: 93). Küresel kentler içerisinde, New York, Londra, Tokyo ve İstanbul üzerinden şehir turizmi ele alınacak olursa, durum daha iyi anlaşılacaktır.

New York

Turizm, New York şehir ekonomisinde birkaç önemli kalemden birisidir. 1977-1994 arasında yerel turist ile ilişkili endüstrideki istihdamdaki büyüme bütün şehirdeki oranın altı katından daha fazla olmuştur. Dönemin sonunda otellerin doluluk oranı altı yılın en yüksek seviyesine ulaşmış ve gelecekte bu oranın daha da yükseleceği tahmin edilmektedir. Şehir turizmi, yerel işletmelere doğrudan yarar sağlamaktadır. New York şehrinde iç ve dış turizmi hangi güçler yönlendirmektedir? Turizm endüstrisi şehrin ekonomisini derin bir şekilde nasıl etkilemektedir? New York şehrinde turizmin istihdama, kazançlara, perakende satışlara katkısı ölçülerek ve çıkan sonuçlar ABD içindeki diğer şehirlerle karşılaştırılarak bu sorulara cevap bulunmaya çalışılmaktadır. New York şehri turistleri, metropolitan alan dışından gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerden oluşmaktadır. Turizm endüstrisi ise, şehre gelen ziyaretçilerin kentte harcama yaparak ürettikleri işlerden oluşmaktadır. Turistin şehirdeki harcamaları, turistin sayısından daha etkili bir ölçüm olmaktadır. Başka bir anlatımla, şehre gelen ziyaretçinin şehirde kalma süresi ve amacı (akraba ya da arkadaş ziyareti, toplantı vb.) değişebileceğinden dolayı, ziyaretçi sayısının turizm endüstrisini ölçme yönü zayıf kalırken, ziyaretçinin şehirdeki harcamaları daha anlamlı bir ölçüm olmaktadır. Örneğin şehirde günübirlik bir tur yapan bir kişi, şehirde bir hafta kalan kişiden daha az harcama yapmaktadır (Bram, 1995: 1).

New York şehrinin turizm endüstrisinde, ülkenin kuzeydoğusundaki yakın çevreden günübirlik gelenler şehirde daha az harcama yaparken, ülkenin diğer bölgelerinden gelenler, harcamaların kabaca yüzde 30'unu oluşturmaktadır. Ancak yabancı turistler, New York şehrinin turizm endüstrisinde önemli bir rol oynamaktadır. Yabancı turistler, şehri ziyaret eden ziyaretçilerin yüzde 15'ini oluşturmasına rağmen, bütün turizm harcamalarının yüzde 40'ından fazlasını oluşturmaktadırlar. Turizm endüstrisinin yerel ekonomi üzerindeki etkisini değerlendirmek zor olduğu için, belirli göstergeler üzerinden bu etki ölçülmeye çalışılmaktadır. New York şehrindeki müzeler ve kültürel çekicilikler, eğlence ve rekreasyon yerleri, yeme ve içme mekanları ve oteller, şehirdeki turizm endüstrisinin kazanç ve istihdam alanlarını oluşturan göstergeler olmaktadır. Örneğin New York şehrindeki oteller, şehirdeki çalışanların yüzde 1'ini istihdam etmekte ve şehrin kazancının ise 0,7'sini oluşturmaktadır. Ancak yeme içme yerleri, eğlence ve rekreasyon hizmetleri, müzeler ve kültürel çekicilikler ve hediyelik eşya mağazaları ile şehrin turistten kazancı çok daha yüksek bir orana ulaşmaktadır (Bram, 1995: 2-4).

Amerika şehirleri arasında New York ve Los Angeles, uluslararası ziyaretçiler için önde gelen destinasyonlardır. 1997'de New York'u ziyaret eden 33 milyon ziyaretçinin yaklaşık 6 milyonunu (%18) yabancı turistler oluşturmuştur. New York'un en büyük yabancı pazarını ise Avrupa (%39), Kanada (%19) ve Asya (%16) oluşturmaktadır. Uluslararası turistler, daha fazla para harcadıkları için, New York'ta ekonomik olarak daha önemlidirler. Örneğin 1995'te uluslararası ziyaretçiler New York'un turist trafiğinin yüzde 18'ini oluşturmasına karşılık, şehrin turizm gelirlerinin yüzde 40'tan fazlasını üretmişlerdir. 1997'de New York'u ziyaret edenler, şehirde 13,5 milyar dolardan fazla harcama yapmışlardır. Bu gelirde yüksek otel oda fiyatlarının etkisi büyüktür. Turizm, New York için önemli bir istihdam kaynağı olup, şehir nüfusunun istihdamında turizm altıncı en büyük sektördür. Örneğin 1995'te New York'un turizm firmaları, yaklaşık 130 bin kişiyi turizm ve turizmle bağlantılı diğer endüstrilerde doğrudan ve dolaylı olarak istihdam etmiştir. (Gladstone ve Fainstein 2001: 27-30).

New York şehri; müzeler, eğlenceler, restoranlar ve alışveriş çekiciliklerinin yanı sıra, ticaret fuarları ve kongreler ile de ziyaretçiler için en iyi küresel bir destinasyondur. Ayrıca turizm endüstrisi (alışveriş, konaklama, yeme içme, ulaşım vb.), 376.800 kişiden fazlasını destekleyerek New York şehir ekonomisinin hayati bir bileşenini oluşturmaktadır. 2019 yılında New York'a gelen 66,6 milyon ziyaretçi şehirde 47,4 milyar dolarlık bir harcama oluşturmuştur. 2019 yılında yerli turistlerin her biri ortalama 458 dolar harcama yaparken, uluslararası her bir ziyaretçi ise ortalama 1709 dolar harcama yaparak şehir ekonomisine daha fazla bir etki yapmıştır. Ocak 2020 itibariyle, New York'ta bulunan 705 otelin 127.810

odası konaklamada önemli bir arzı oluşturmaktadır (The Office of the State Comptroller, 2022).

Londra

Londra'da turizm, uzun bir tarihi olan köklü bir endüstridir ve şehir hala geçmişten gelen önemli dönemlere bağlı olarak gelişmektedir. Londra'nın görünümü Roma dönemlerinin tarihi çekiciliklere dayansa da şehrin turizm endüstrisi 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1820-1840 arasında oluşturulan rekreasyonel alanlar şehrin turizm sektörünün belkemiğini oluşturmaktadır. Londra hayvanat bahçesi, mal mumu heykel müzesi (Madame Tussauds), Biritish Museum, botanik bahçeleri (Kew Gardens), kamu parkları, alışveriş caddeleri, oteller ve tren istasyonları Londra şehir turizminin önemli bileşenleri olup, tüm bunlar şehre çağdaş bir görünüm sağlamaktadır. 1851'de Londra'da modern turizm endüstrisi doğmaya ve küreselleşmeye başlamıştır. Bu dönemde binlerce ziyaretçi, trenler ile Londra'ya gelmeye başlamıştır. Nitekim şehrin tarihi ve sahip olduğu miras, ziyaretçileri her zaman kendisine çekmektedir. 20 yüzyılın ilk yarısında savaş, siyasi ve ekonomik krizler Londra'daki turizmi etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı Londra'nın büyük bir kısmını ve kamu finansını harap etmesine rağmen, hükümet turizm ticaretini geliştirmek adına, Londra'da 1948'de Olimpiyat Oyunları düzenlenmiştir. Savaş sonrasında ise, Londra'ya önemli ölçüde küresel bir göç olmuştur. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen Yahudilerin ve diğer Avrupa insanlarının yanı sıra, Karayipler, Hong Kong, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'dan göç edip gelen insanlar ile Londra bir dünya şehri olmuştur. Farklı ülkelerden Londra'ya gelen göçmenlerin yemekleri, gelenekleri ve müziği Londra şehrinde deneyimlenebilir olmuştur. Londra'nın çeşitli yerlerinde kümelenen göçmenlerin yaşam alanları da şehri ziyaret eden turistler için, görülmesi gereken cazip alanlar haline gelmiştir. 1960'larda Londra, popüler kültürün önemli çekim alanlarından birisi olmuş; çok sayıda yüksek profilli müzisyenler, sanatçılar, moda tasarımcıları, film yönetmenleri ve fotoğrafçılar ile kent bir cazibe yerine dönüşmüştür. 1980'lerden sonra Londra'da turizmin gelişimi ve şehre gelen ziyaretçi sayısında önemli gelişmeler olmuştur (Smith, 2019: 6-8).

Londra, son birkaç yıldır dünyanın en çok ziyaret edilen şehirlerinden birisi olmuştur. Londra; tarihi binaları, şehir manzarası, parkları ve gezinti alanları, kültürel kurumları, çok sayıda restoran, bar ve kulüpleri, gerçekleştirilen çeşitli kültürel ve sportif etkinlikler ile ziyaretçilere çok çeşitli çekicilikler sunmaktadır. Şehrin ülke konaklama arzının beşte birini elinde bulundurması, küresel bir finans merkezi olması, başkent olması ve önemli kültürel kurumlara sahip olması işlevselliğini ve cazibesini artırmaktadır (Stevenson ve Inskip, 2009; Maitland ve Newman, 2009b; Maxim, 2017: 9).

Yaklaşık 9 milyon nüfusu ile Avrupa'nın en büyük şehirlerinden birisi olan Londra, havayolu ile ülkeye gelen ziyaretçilerin yüzde 75'ine ev sahipliği yaparak, ülke turizminin kalbini oluşturmaktadır. Şehir her yıl milyonlarca insan (12 milyon turist) tarafından ziyaret edilmektedir. Bu nedenle turizm, ülke GSYİH'e yüzde 12 katkıda bulunan finansal hizmetlerden sonra, şehrin ekonomisine katkı sağlayan en önemli ikinci sektör durumundadır (Maitland ve Newman, 2009b) Ancak, şehrin ekonomisinde turizm önemli rol oynamasına rağmen ve son birkaç on yıldır Londra'nın dünya turizm destinasyonu olmasına rağmen, gelinen nokta "Londra'da turizminin sürdürülebilirliği" tartışmaları olmuştur. En iyi dünya şehirlerinden birisi olan Londra'da turizmi planlamak ve planlı yönetmek hedeflenmiş; politika yapıcılar tarafından kentte turizm nedeniyle karşılaşılan çeşitli sorunları tartışılır olmuştur (Maxim, 2017: 9).

Tokyo

Tokyo, Japonya'nın başkenti olmasının ve sahip olduğu nüfus büyüklüğünün yanı sıra, ekonomik, siyasi, kültürel ve eğitim merkezi olması ile önde gelen bir dünya şehri olarak kabul edilmektedir. Tokyo, 37 milyon civarı nüfusu ile dünyanın en kalabalık şehri olan büyük bir metropolitan alandır. 2015'te ülke GSYİH'nin %19.4'üne katkıda bulunan Tokyo'nun şehir bütçesinin İsveç'inkine eşit olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus yoğunluğu, güçlü finansal sistemi, fiziksel altyapısı ve doğal afetlerle başa çıkma yeteneğinin yanı sıra, teknoloji, sağlık, güvenlik ve yazılım gibi göstergelere göre, dünya şehir indeksi sıralamasında ön sıralarda gelmektedir. Tokyo'ya 53 dakika uzaklıkta yer alan Narita Uluslararası Havalimanı, 33 ülkenin 101 şehrine haftalık 1450'nin üzerinde uluslararası uçuş hizmeti vermektedir. Tokyo'ya 14 dakika uzaklıkta olan Haneda Uluslararası Havalimanı 2010 yılından itibaren 27 şehre her hafta 600 civarında uçuş hizmeti vermektedir. Deniz yolcu gemileri ile de şehre önemli miktarda turist gelmekte, şehir içerisinde her gün 30 milyon kişiye hizmet veren gelişmiş bir ağa sahip demiryolu ulaşım hizmeti bulunmaktadır. Tokyo, 2013'te 684 civarında otelin sahip olduğu 98 bin oda ve 1230 civarında geleneksel küçük otel işletmesinin 33.216 odası, motel ve konuk evleri ile konaklamada önemli bir arz oluşturmaktadır. Tokyo 160 binin üzerinde restorana sahip olması gıda hizmeti endüstrisinde de öne çıkmaktadır. Tokyo Disneyland ve tema parklar Japonya'nın en çok ziyaret edilen yerleridir. Şehirde 46 alışveriş merkezi ve 100'den fazla perakende mağazası (*department store*) bulunmaktadır. Teknoloji ve bilim müzesi, geleneksel festivaller, animasyon ve çizgi romanları gibi popüler kültürü, park ve bahçeleri ve 2020 Olimpiyatlarına ev sahipliği yapacak olması ile şehir öne çıkmaktadır. Tokyo, Japonya'nın en büyük sergi ve toplantı salonuna ve 40 kongre oteline sahip olarak iş seyahatleri için de önemli bir destinasyondur (Henderson, 2017: 148-149).

Japonya'nın başkenti ve dünyanın en kalabalık nüfuslu metropol alanı olan Tokyo, ziyaretçilerine gelenek ve yeniliğin yanında, yeme içme ve alışveriş gibi sınırsız fırsatları da sunmaktadır. Tokyo, lüks caddelerindeki moda ve alışverişleri, Shinjuku semtindeki gökdelenleri ve arka sokaklardaki küçük barları ile tanınmaktadır. Asakusa semti, geleneksel mağazaları ve antik tapınakları ile Tokyo şehir merkezinin adeta kalbi durumundadır. Tokyo şehri, ucuz ve lezzetli restoranların (ramen shops) yanı sıra çok sayıda Michelin yıldızlı restoranı ile de adeta bir yemek cennetidir (Japan Travel, 2022). Tokyo 2019'da 10.44 milyon turist ile dünyada en fazla turisti kendisine çeken şehirler arasında yer almaktadır. Tokyo'ya 2020 yılında yerli ziyaretçiler ortalama 1796 dolar harcama yaparken, şehre gelen her bir turist ortalama 2341 dolar harcama yaparak şehre daha fazla ekonomik bakımdan katkı sağlamıştır (Worlddata.info, 2022).

İstanbul

İstanbul'u küresel kent hipotezi çerçevesinde değerlendirdiğimizde bu kentin tarihsel arka planının ona ayrıcalıklı bir konum sağladığı görülür. Ortadoğu ve Karadeniz'e merkez olmasıyla dikkatleri üzerine çeken İstanbul, bulunduğu bölge içinde ticaret ve borsa işlevlerini gören bir transit merkez konumundadır. Teknolojik gelişme, İstanbul'un kontrol ve etkisini daha geniş çevrelere yayılmasını mümkün kılmaktadır. Örneğin Gürcistan, Azerbaycan, Romanya ve Ukrayna'da yapılacak yatırımların hukuk, muhasebe, iletişim, reklam, pazarlama ve mühendislik hizmetleri için İstanbul'un servislerinden yararlanmak zorunda kalacak olması (Keyder, 1993: 93-110), İstanbul'un bölgede merkezi bir rol oynama şartı taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak İstanbul'un gerek tarihi avantajları gerek içinde bulunduğu bölgedeki ayrıcalıklı konumu gerekse yukarıda ele alınan hususlar sayesinde "küresel kent" için gerekli koşulları büyük ölçüde taşıdığına kuşku yoktur (Görmez, 2005: 178).

İstanbul'un küresel sistemdeki en önemli üç işlevi: Küresel şirketlerin komuta kontrol merkezi olması, doğu-batı ve kuzey-güney yönlü enerji, ulaşım, ticari ya da politik akışların merkezinde önemli bir koridor işlevi görmesi, coğrafi konumu nedeniyle dünyanın ve bölgenin en önemli havayolu ulaşım merkezlerinden biri olmasıdır (Sayın, 2020: 123). Keyder ve Öncü (1993) ise, İstanbul ve Dünya Kentleri Kavramı (*Istanbul and Concept of World Cities*) adlı çalışmasında İstanbul'un nüfusu, vergi gelirleri, toplu konut yapısı, uluslararası bankalar ve beş yıldızlı otelleri gösterge olarak alıp şehrin küreselleşme dinamiklerini irdelemiştir. Çalışmada, 1980'lerle birlikte özellikle yabancı bankaların ve beş yıldızlı otellerin şehirde belirgin bir büyüme gösterdiği, belediyelerin mali gelirlerinin yükselmesiyle şehrin gelirlerinde yüksek bir artışın olduğuna, kentin önemli bir küreselleşme dinamiği yaşadığına dikkat çekilmiştir (Konak, 2019: 70). Nitekim Tarihi Yarımada'da ya da Beyoğlu'nun arka sokaklarında ta-

rihi oteller hizmet verirken, metropolün başka bölgelerinde gökdelen iş büroları ve dünyanın en ünlü otelleri faaliyettedir. İstanbul metropol alanı, büyük turizm yatırımları ile bir kültürel turizm merkezi olma niteliğini güçlendirmiş ve şehirde turizmle ilgili arazi kullanışında bazı zonlar oluşmuştur. Küreselleşmiş otel zincirleri yanında, yeme-içme faaliyetlerinin temsilcileri olan dünyanın en büyük küresel şirketleri (McDonald's, Wendy, Pizza Hut, Burger King vb.) ve Çin lokantaları İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmakta ve bu sektör giderek çeşitlenmektedir. İstanbul'un belirli yerleri ise rekreasyonel eğlence alanları olarak gelişmektedir (Tümertekin, 1997: 14, 24).

İstanbul'un Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren bir coğrafi bölgede olması, Bizans ve Osmanlı devletlerine başkentlik yapmış olması, şehirde farklı kültürel çeşitlilikte insanların yaşaması onu özel kılmaktadır. Ayrıca Ayasofya'nın Hristiyanları için, Topkapı Sarayı'nın ise İslam dünyası için önem taşıması, sahip olduğu kültürel miras değerleri (sur, saray, köşk, cami, sarnıç, su kemeri, çeşme, bedesten, kule, meydan, anıt vb.), geleneksel el sanatları (el yazmaları, ebru sanatı, hat sanatı, seramik, çini, bakır vb.) şehrin çekiciliklerini artırmaktadır. Havayolu ile şehre erişilebilirlik imkânının olması, şehirdeki alışveriş yerlerinin zenginliği ve çeşitliliği, konaklama sektöründeki hizmet kalitesi, şehrin cazibesini artıran güçlü yönler olmaktadır (Şarkaya-İçellioğlu, 2014: 48-49). Ünlü Yedi Tepe, Tarihi Yarımada, Haliç ve Boğaziçi İstanbul'a emsalsiz güzelliğini kazandırmaktadır (Tümertekin, 1997: 16). Galata Köprüsü, Galata Kulesi, İstiklal Caddesi, adalar, parklar (Gülhane, Emirgan), Kız Kulesi ve Kapalı Çarşı İstanbul'un kimliğini yansıtan diğer turistik çekiciliklerdir. İstanbul; kültürel çekiciliklerin ve Borsa İstanbul'un yanı sıra, uluslararası firmaların ve bankaların finans merkezi olması bölgede kendisini öne çıkarmaktadır. Ayrıca kente gelen ziyaretçi sayısı da dikkat çekmektedir.

İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün Aralık 2021 raporuna göre, İstanbul'a 2019 yılında 1.127.915 yabancı ziyaretçi giriş yapmıştır. 2020 yılında ise 1.044.693 kişi yabancı ziyaretçi şehre giriş yapmıştır. İstanbul, "turizm işletme belgeli" 671 tesisin 65.019 odasının 131.048 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Bu tesislerden 119 tanesini beş yıldızlı, 162 tanesini ise 4 yıldızlı oteller oluşturmaktadır. 2020 yılında toplam 9.890.945 kişi (6.390.575'i yabancı) şehirdeki "turizm işletme belgeli" tesislerde konaklama yapmıştır. Şehirde "turizm işletme belgeli" toplam 488 işletmenin (lokanta, gastronomi, kafeterya vb.) 150.874 kapasitesi bulunmaktadır. Şehirde "turizm işletme belgeli" 13 eğlence tesisi (bar vd.) 2.480 kapasite ile hizmet vermektedir. Şehirde "turizm işletme belgeli" 2 golf tesisi, 2 kongre ve sergi merkezi, 1 temalı park, 1 yüzme havuzu, 1 akvaryum, 5 hamam, 1 kongre merkezi başta olmak üzere 16 diğer tesis bulunmaktadır. Ayrıca şehirde "turizm işletme belgeli" 113 günübirlik gezi teknesi, 276 ti-

cari yat ve 37 yüzer tesis hizmet vermektedir (İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). İstanbul Havalimanı'ndan 262 farklı noktaya yolcu seferinin olması şehrin dünya havayolu ağındaki büyüklüğü ve bölgesinde vermiş olduğu ulaşım hizmeti hakkında bir fikir vermektedir. İstanbul Havalimanı'nı 2019 Nisan ayından 2022 Eylül ayına kadar 154.083.517 yolcunun havalimanını kullanmış olması ve aynı dönemde havalimanından 1.054.452 uçuş yapılmış olması İstanbul'da yaşanan insan hareketliliği ve yoğunluğu hakkında bir gösterge olmaktadır (İstanbul Airport, 2022). Sabiha Gökçen Havalimanı'nda 2019 yılında 21.393.028 iç hat yolcu sayısı, 14.072.480 dış hat yolcu sayısı ile toplam 35.465.508 yolcu havalimanını kullanmıştır. 2021 yılında ise 16.127.849 iç hat yolcu sayısı, 8.854.067 dış hat yolcu sayısı ile toplam 24.991.916 yolcu Sabiha Gökçen havalimanını kullanmıştır (İstanbul Sabiha Gökçen, 2022).

SONUÇ

Küreselleşmenin siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal etkilerinin kendisini en fazla yerelde (kentte) hissettirmesi, küreselleşmenin kentler ile ele alınarak değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Turizmin yereldeki etkileri ampirik araştırmalarda tartışılsa da küreselleşme sürecinde belli başlı kentlerin daha merkezi (küresel) bir duruma geldiği, bu kentlerde şehir turizminin geliştiği ve ziyaretçi sayısının öne çıktığı görülmektedir. Küreselleşen kentlerin turistik çekiciliği ve ziyaretçi yoğunluğu, turizmin kentler ile olan ilişkisini ele almaya neden olmaktadır. Deniz kenarları, dağlık alanlar ve göl alanları gibi doğal turistik yerlerden farklı olarak şehirlerin mimarisi, caddeleri, müzeleri, konser ve sergi salonları, alışveriş merkezleri ve eğlence alanları kente gelen ziyaretçiler için turistik bir çekiciliğe dönüşmektedir. Başka bir anlatımla, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişmeye başlayan kitle (deniz) turizmine yönelik artan uluslararası hareketlilik, 1970'lerden sonra teknoloji, iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmelerle birlikte, deniz turizminin yanında, küresel kentlerin ziyaret edilmesine doğru kaymaktadır. Başka bir deyişle, Endüstri Devrimi ile kitle turizmi talep görürken, post-endüstriyel dönemde kentlerdeki postmodern tüketim kültürü (sanal mekân-dijital dünya, AVM, eğlence alanları vb.) ziyaretçilere çekici gelmektedir.

Küresel kentler küresel sermayeyi kendisine çekebilmesinin yanı sıra, milyonlarca yerli ve yabancı ziyaretçiye ev sahipliği yapması ile de kent ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Diğer bir anlatımla, her bir kıtada ve bölgede noktasal olarak beliren küresel kentler, farklı kıta ve bölgelerden çok sayıda ziyaretçiyi adeta bir mıknatıs gibi kendisine çekerek önemli bir kent turizmi destinasyonu olmaktadır. Küresel kentler daha fazla ziyaretçiyi kendisine çekebilmek için havayolu ve kent içi ulaşım altyapısını güçlendirme, uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapma yarışına girme, alışveriş, yeme-içe, eğlence ve konaklama mekân-

larının sayı ve niteliğini artırma çabaları göstermektedirler. Nitekim New York, Londra, Tokyo ve İstanbul kentleri incelendiğinde; gerek gelen ziyaretçi sayısı, gerek turizm altyapısı (otel, restoran, bar, ulaşım vb.) gerekse ziyaretçilerin harcamaları bakımından kente doğrudan ve dolaylı olarak önemli ekonomik katkılar sağladıkları görülmektedir.

Küresel kentler, günümüz dijital dünyasında insanların ve toplumların mekânsal algısını etkilemektedir. Küresel kentlerin sokak ve caddelerinde ve kentin önemli simgesi olan yerlerde çekilen filmler, sinema salonlarında kentin dolaylı olarak da tanıtılmasına ve pazarlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, dünyanın çok uzak mekânlarında bile bu kentlerin bilinir olması anlamına gelmektedir. Ülkeden çok küresel kentin bilinir olması ya da Türkiye denilince İstanbul'un, Fransa denilince Paris'in, İngiltere denilince Londra'nın dile getirilmesi bu durumu doğrulmaktadır. Başka bir deyişle, internet, TV ve sosyal medya gibi iletişim araçları sayesinde insanların zihinlerindeki mekân tasavvuru değişmektedir. Kentler hakkındaki zihinsel algı (zihinsel mekân), daha sonra gidip görülen ve birkaç gün de olsa kentin içinde yaşanılarak tüketilen bir mekâna dönüşmektedir. Diğer bir anlatımla, günümüz dijital dünyasında internet, TV ve sosyal medyadan dünya kentleri hakkında yapılan haberler, reklamlar ve sosyo-kültürel (futbol, karnaval, olimpiyat oyunları, formula 1 yarışları, şarkı yarışmaları vb.) paylaşımlar küresel kentlerin tanınmasını kolaylaştırmakta, bu durum da insanlarda küresel kentler hakkındaki merak duygusunu artırmaktadır. Ayrıca havayolu ulaşımın gelişmesi, demiryolu ulaşımında hızlı trenlerin yaygınlaşması ve ülkeler arası vizesiz seyahat edebilme kolaylıkları sonucunda insanların belirli dönemlerde ulusal sınırların ötesinde yer alan bu küresel kentleri ziyaret etme motivasyonun arttığı ve seyahat tercihlerini bu kentleri ziyaret etme yönünde kullandıkları görülmektedir. Gelecek on yıllarda yeni nesil uçaklar (*overture plane*) ile kıtalar arası yolculuk sürelerinin yarı yarıya kısalacağının tartışılması, küresel kentlerin farklı kıta ve bölgelerden daha fazla sayıda ziyaretçiyi kendisine çekeceği ve küresel kentlerin öneminin daha da artacağı ve bölgedeki merkezi pozisyonunun güçleneceği öngörülebilir. Başla bir anlatımla, ulaşım araçlarındaki hızın artması bir anlamda insanların mekânsal hareketliliğinin (*spatial mobility*) daha da artmasına, insanların birbirinden uzak çok farklı mekânları kısa sürede tüketmesine neden olacaktır.

İnsanların mekânsal hareketliliğinin arttığı günümüz küresel dünyasında küresel kentlerin hareketliliği ve canlılığının turizm adı altında pazarlanması, tüketim kültürünü yaşayan günümüz postmodern toplumunun orta-üst ve üst gelir grubunun yeni tüketim mekânları (boş zaman mekânları) olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'ya gidip de Londra ve Paris gibi küresel kentleri görüp gezmeden dönmek, içinde bulunulan toplum ya da sosyal grup arasında önemi bir eksiklik olarak görülmektedir.

Dijitalleşen günümüz dünyasında, küresel kentlerde tüketilen mekânların ve kent peyzajının sosyal medyada bir gösterge olarak pazarlanabilme olanağı, kişilerin küresel kentlere olan uluslararası ziyaretlerini gelecekte daha da artıracağı söylenebilir.

Bu araştırmada da küreselleşme sürecinde öne çıkan küresel kentler, şehir turizmi bağlamında ele alınmıştır. Daha fazla ziyaretçiyi kendisine çekerek önemli bir şehir turizm destinasyonu olan New York, Londra, Tokyo ve İstanbul gibi küresel kentler üzerinden şehir turizmi olgusu tartışılarak konu anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Aleksandrova, A., Rogova, S. & Sluka, N. (2011). "Miasta globalne w systemie osrodkow turystyki miedzynarodowej", ["Global cities in the international tourism destination network"], Inside (Ed. B. Wlodarczyk) Turystyka [Tourism]. Wydawnictwo UL, Lodz, pp.137-152.

Antic, M. (2020). Development of Urban Tourism Within the Urbanization and Globalization Framework, Bulletin of The Serbian Geographical Society, 100(2), 83-106.

Ashworth, G. & Tunbridge, J. (2000). The Tourist-Historic City: Retrospect and Prospect of Managing the Heritage City. Oxford: Pergamon, Elsevier Science Ltd.

Ashworth, G. & Page, S.J. (2011). Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes, Tourism Management, 32(1), 1-15.

Aslanoğlu, R.A. (2000). Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Bellini, N. & Pasquinelli, C. (Eds) (2017). Tourism in the City: Towards an Integrative Agenda on Urban Tourism, New York: Springer.

Bram, J. (1995). Tourism and New York City's Economy, Current Issues in Economics and Finance, 1(7), 1-6.

Brenner, N. & Keil, R. (2006). The Global Cities Reader. London: Rutledge.

Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell.

Chang, T.C. & Huang, S. (2004), "Urban Tourism: Between the Global and Local", Inside (Eds. A. Lew, C.M. Hall, A.M. Williams), A Companion to Tourism. pp. 223-234, Oxford: Blackwell.

Clark, D. (1996). Urban World / Global City. London and New York: Routledge.

Clark, T.N. (2004). The City as an Entertainment Machine, Research in Urban Policy, 9, Oxford: Elsevier.

Cohen, R.B. (1981). "The New International Dvision of Labor, Maltinational Corporation and Urban Hierarchy" Inside (Der. M. Dear ve A.J. Scott), Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society. New York: Methuen.

Dünya Bankası, (2022). https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS (Erişim: 03.04.2022).

Deffner, A. & Liouris, C. (2005). City Marketing: A Significant Planning Tool for Urban Development in A Globalised Economy, 45th Congress of The European Regional Science Association (23-27 August 2005), pp. 1-21.

Dziembowska-Kowalska, J. & Funck, R. H. (2000). Cultural Activities as a Location Factor in European Competition Between Regions: Concepts and Some Evidence, Annals of Regional Science, 34, 1-12.

Emekli, G. (2011). Öğrenen Turizm Bölgeleri, Kentler ve Kent Turizmine Kuramsal Yaklaşım, Ege Coğrafya Dergisi, 20(2), 27-39.

Emekli, G. (2018). Kent Turizminde Kültür ve Yaratıcılık, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (3-6 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı, s. 469-489.

Ergül, H. & Gökalp, E. (2018). "Medya" İçinde (Ed. E. Gökalp) Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2616, AÖF Yayını No: 1584.

Friedmann, J. (1986). The World City Hypothesis, Development and Change, 17(1): 69-83.

Geddes, P. (1915). Cities in Evolution. London: Oxford University Press.

Giddens, A. (1991). Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press.

Gladstone, D.L. & Fainstein, S.S. (2001). Tourism in US Global Cities. A Comparison of New York and Los Angeles, *Journal of Urban Affairss*, 23(1), 23-40.

Globalization and World Cities Research Network. (2020). "The World According to GaWC 2020", Retrieved from: https://www.lboro.ac.uk/gawc/world2020t.html

Görmez, K. (2005). Küreselleşme ve Yerelleşme. Ankara: Odak Yayınevi.

Hall, P. (1966). The World Cities. London: Weidenfeld and Nicholson.

Harvey, D. (1989). The Condition of Postmodernity. Oxford: Blackwell.

Harvey, D. (1997). Postmodernliğin Durumu (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.

Henderson, J. (2017). Global Cities, Tokyo, Urban Tourism, International Journal of Tourism Cities, 3(2), 143-157. DOI 10.1108/IJTC-01-2017-0006

Hjalanger, A.M. (2007). Stages in the Economic Globalisation of Tourism, Annals of Tourism Research, 34(2), 437-57.

Hoffman, L., Fainstein, S. & Judd, D. (2003). Cities and Visitors: Regulating People, Markets and City Space, Blackwell, Oxford.

Işık, O. (1995). Globalleşme Süreci ve Kentin / Kentliliğin Değişen Anlamları, Birikim, 68-69, 98-105.

İstanbul Airport. (2022). "Sayısal Veriler", https://www.istairport.com/tr (Erişim: 06.09.2022).

İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). "İstanbul Turizm İstatistikleri Raporu Aralık 2021" https://istanbul.ktb.gov.tr/Eklenti/92718,aralik-2021-turizm-istatistikleripdf.pdf?0 (Erişim: 13.08.2022).

İstanbul Sabiha Gökçen. (2022). "Havalimanı Trafik Raporu", https://www.sabihagokcen.aero/kurumsal-bilgiler/havalimani/havalimani-trafik-raporu (Erişim: 13.08.2022).

Japan Travel (2022). "Tokyo" https://www.japan.travel/en/destinations/kanto/tokyo/ (Erişim: 07.09.2022).

Kearney.com (2022). "2021 Global Cities Report" https://www.kearney.com/global-cities/2021 (Erişim: 03.04.2022).

Keyder, Ç. (1993). Ulusal Kalkınmacılığın İflası. İstanbul: Metis yayınları.

Keyder, Ç. & Öncü, A. (1993). Istanbul and the Concept of World Cities, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

Konak, N. (2019). "Küresel Kent Kuramları" İçinde (Ed. F. Güneş), Kent Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu üniversitesi Yayını No: 3676, AÖF Yayını No: 2501.

Limburg, B.V. (1998). City Marketing: A Multi-Attribute Approach, Tourism Management, 19(5), 475-479. https://doi.org/10.1016/S0261-5177(98)00044-2

Macrotrends (2022). "Largest World Cities by Population, 2022 Metro Area Rankings" https://www.macrotrends.net/cities/largest-cities-by-population (Erişim: 06.08.2022).

Maitland, R. & Newman, P. (2009a). "Conclusions" İnside (Eds. R. Maitland, P. Newman) World Tourism Cities: Developing Tourism off the Beaten Track, Oxon: Routledge, pp.134-140.

Maitland, R. & Newman, P. (2009b). "Developing World Tourism Cities" İnside (Eds. R. Maitland, P. Newman), World Tourism Cities: Developing Tourism off The Beaten Track, Oxon: Routledge, pp.1-21.

Maxim, C. (2017). Challenges Faced by World Tourism Cities – London's Perspective, *Current Issues in Tourism*, 22(9), 1-34. DOI:10.1080/13683500.2017.1347609

Özgüç, N. (2007). Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler. (5. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.

Paddison, R. (1993). City Marketing, Image Reconstruction and Urban Regeneration, Urban Studies, 30(2), 339- 350. DOI:10.1080/00420989320080331

Richards, G. (1996). Production and Consumption of European Cultural tourism, Annals of Tourism Research, 23(2), 261-283.

Robertson, R. (1992). Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage.

Russo, A.P. (2002). The "Vicious Circle" of Tourism Development in Heritage Cities, Annals of Tourism Research, 20(1), 165-182.

Russo, A.P. & Van der Borg, J. (2002). Planning Considerations for Cultural Tourism: A Case Study of Four European cities, Tourism Management, 23(6), 631-637.

Sarıoğlu, S. (2005). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri: Dünya Kentleri ve İstanbul Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sassen, S. (1991). The Global City. New Jersey: Princeton University Press.

Sassen, S. (1998). The Global City: New York, London, Tokyo. Princenton: Princenton University Press.

Sassen, S. (2001). The Global City: New York, London, Tokyo. Revised edition Princeton University Press, Princeton.

Sayın, Ö. (2020). Bir Küresel Kent Olarak İstanbul'un Küresel Ekonomideki Konumu ve İşlevlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme, Türk Dünyası Araştırmaları, 125(246), 109-128.

Schofield, P. (2001). Urban Tourism and Small Business. Inside (Eds. N. Douglas, R. Derrett), Special Interest Tourism: Context and Cases, pp. 432-450. Brisbane: John Wiley.

Short, J.R. (1999). Globalization and the City. New York: Addison Wesley Longman.

Smith, A. (2019). Destination London: An Expanding Visitor Economy. Inside (Eds. A. Smith, A. Graham) Destination London: The Expansion of the Visitor Economy. pp. 1–13. London: University of Westminster Press.

Sohn, H.S. & Park, C. (1999). International Visitors Satisfaction with Pusan City and Its Implications for City Marketing, Asia Pacific Journal of Tourism Research, 4(1), 71-76. https://doi.org/10.1080/10941669908722032

Soykan, F. (2002). Kent Turizminde Son Eğilimler, Avrupa'dan Örnekler ve İzmir, III. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu (07-08 Kasım 2002) Bildiriler Kitabı, s. 181-198.

Stevenson, N. & Inskip, C. (2009). Seeing the Sites: Perceptions of London. Inside (Eds. R. Maitland, B. W. Ritchie), City Tourism: National Capital Perspectives. pp. 94–109. Wallingford: CABI.

Şahin, Y. (2015). Kentleşme Politikası (5. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.

Şarkaya-İçellioğlu, C. (2014). Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açsından İstanbul'un Swot Analizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 37-55.

Taylor, P. (2000). World Cities and Territorial States Under Conditions of Contemporary Globalization, Political Geography, 19(1), 5-32

The Office of the State Comptroller (2022). "The Tourism Industry in New York City: Reigniting the Return" https://www.osc.state.ny.us/files/reports/osdc/pdf/report-2-2022.pdf (Erişim: 06.09.2022).

The World Bank (2022) "Urban Population (% of Total Population) https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS (Erişim: 05.08.2022).

Theuns, H.L. (2008). Globalization and Tourism: Pros and Cons, Tourism Recreation Research, 33(1), 99-105.

Travelnes (2022). "What are the 20 most visited cities in the world?" https://travelness.com/most-visited-cities-in-the-world (Erişim: 14.08.2022).

Tümertekin, E. (1997). İstanbul İnsan ve Mekân. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2015). Beşeri Coğrafya: İnsan Kültür Mekân. (15. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2020). Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma. (17. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.

UN-Habitat (2022). "World Cities Report 2022", https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/06/wcr_2022.pdf (Erişim: 05.08.2022).

UNWTO (2012). "Global Report on City Tourism", UNWTO, Madrid.

UNWTO (2022). "Urban Tourism". https://www.unwto.org/urban-tourism (Erişim: 10.07.2022).

Waters, M. (1995). Globalization. London: Routledge.

Worlddata.info (2022). "Most Popular Destinastions in Japan" https://www.worlddata.info/asia/japan/tourism.php#:~:text=Most%20popular%20destinations%20in%20Japan&text=In%202019%20Tokyo%20reached%20the,one%20overnight%20stay%20were%20counted.&text=On%20average%2C%20each%20of%20the,spent%20about%202%2C341%20US%20Dollars. (Erişim: 07.09.2022).

Yang, Z., Shuying, Z., Liu, J. & Sun, H. (2022). Network of Tourism-Industrial Complex in Cities: Typologies and Implications through a Critical Literature Review, International journal of environmental research and public health, 19(9) DOI:10.3390/ijerph19094934

Zmyslony, P. (2011). Globalization, Tourism and Cities: Pros and Gros, Folia Turistica, 25(1), 299-312.

BÖLÜM 5

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSININ CRITIC TABANLI ARAS YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE BİR ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI

Abdulhamit EŞ[1]

Hakan Tahiri MUTLU[2]

1 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, es_a@ibu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4120-0768

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, tahirimutlu@ibu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8964-2696

1. Giriş

Sürdürülebilirlik kelime anlamı itibariyle; çeşitlilik ve üretkenliğin devamlılığı sağlanırken, daimi olma yeteneğine zarar verilmemesi olarak tanımlanabilmektedir (Eş ve Kamacı, 2020: 807-831). İlk defa 1972 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansında ortaya atılan ve 1987 Brundtland Raporunda tanımlanan sürdürülebilirlik kavramı, ilk başlarda firmaların doğaya karşı negatif etkilerinin azaltılmasını öngören bir tanım olarak karşımıza çıksa da zamanla yerini 'sürdürülebilirliğin üçayağı' olarak tanımlanan firmaların ekonomik, sosyal ve çevresel gayelerinin dengeli bir şekilde gözetilmesini savunan yaklaşıma bırakmıştır (Aras ve Sarıoğlu, 2015: 24). Sürdürülebilirlik kavramı devamlılık, sürdürülebilme anlamlarına gelmektedir. Firmalar, kurumlar günü kurtarmaktan çok gelecekte yaşayabilme korkusu ile karşı karşıyadırlar. Firmalar sürdürülebilirlik politikaları izleyerek devam edebilen firma pozisyonunda kalmalıdırlar.

Kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomi ile birlikte sosyal ve çevresel konularında kurumsal yönetim ilkeleri ile bütünleştirilerek yönetilmesini ifade etmektedir. Bu çerçevede kurumsal sürdürülebilirlik; kurumun sahip olduğu çevresel, ekonomik ve sosyal kaynaklarının verimli kullanılmasıdır (Yaman, 2019). Kurumsal sürdürülebilirlik; işletmelerde uzun vadeli değer oluşturma gayesiyle iktisadi, çevresel ve sosyal etkenlerin kurumsal yönetim ilkeleriyle birlikte işletme faaliyetlerinde ve karar mekanizmalarında göz önünde bulundurulması ve bu etkenlere bağlı olarak risklerin en verimli şekilde yönetilmesi olarak tanımlanabilir. Firmalar için oldukça önemli olan bu kavramın alt boyutları olan sosyal sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirlik kavramları bir arada yönetilebildiği sürece firmalar sürdürülebilir duruma geleceklerdir.

Çevresel boyutta işletmelerin çevreye olan olumsuz etkisinin minimize edilmesi, firma faaliyetlerinden neşet eden zararların bertaraf edilmesi ve gelecek nesillere daha az kirletilmiş bir dünya bırakmak amaçlanmaktadır. Ekonomik boyutta firmalar bir yandan kâr ederken diğer taraftan gelecek nesillerin tüketimini göz önünde bulundurmayı ve gerekli tedbirlerin alınmasına odaklanmayı ihmal etmemelidirler. Kurumsal sürdürülebilirliğin sosyal boyutu ise insan yaşamının kalitesini arttırmayı hedeflemekte ve insanların eğitim, güvenlik, sağlık ve sosyal hakların her bireye adil bir şekilde ulaştırılmasını ve arttırılmasını kendilerine bir sorumluluk olarak algılanması gerektiğini belirtmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramının firmaların karar alma sürecindeki yerinin önemi, sürdürülebilirliğin bir performans kriteri olmasından ileri gelmektedir. Sürdürülebilirliğin performans kriteri olarak değerlendirilmesinde farklı performans göstergelerinin seçimi yer almaktadır. Firmalar ekonomik, sosyal, çevresel kriterlerin performanslarının ölçümü ile kendilerine yeni strateji ve hedefler belirleyebilirler ve değişimlere ayak uydurabilirler (Kaya, Öztel, 2018: 98-130). Sürdürülebilirlik raporlaması ile işletmelerin sürdürülebilirlikle ilgili riskleri anlaması sağlanırken risklerin yönetimini geliştirebilir ve değişen sosyal beklentileri karşılamaya yardımcı olur (Yükçü ve Kaplanoğlu, 2016: 74).

Yapılan bu çalışmada firmaların kurumsal sürdürülebilirlik performansı incelenmiştir. Kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi için çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve ARAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın temel kavramı ile alakalı genel bir giriş yapılmış; ikinci bölümünde ise kurumsal sürdürülebilirlik, ARAS yöntemi ve CRITIC yöntemi ile ilgili literatür çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; ARAS ve CRITIC yöntemlerinin açıklaması yapılarak uygulama aşamaları açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde; ARAS ve CRITIC yöntemlerinin uygulaması yapılmış ve uygulama sonuçları tablo halinde ifade edilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde; analiz ve çalışma sonuçları açık bir şekilde ifade edilerek sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Literatür

Çalışma için incelenen literatürde kurumsal sürdürülebilirlik, ARAS ve CRITIC yöntemin incelendiği çalışmalara yer verilmiştir.

Yalçın, N ve Karakaş, E. (2019), kurumsal sürdürülebilirlik performans değerlendirmesi için çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve EDAS yöntemlerinin entegre edildiği bütünleşik bir yaklaşım önermişlerdir. Firmanın kurumsal sürdürülebilirlik performansının istikrarlı bir durum sergilemediği ancak 2018 yılı itibariyle tekrar yükselişe geçtiği görülmüştür. Ayrıca, farklı kriter ağırlıklandırma yöntemleriyle EDAS yöntemi entegre edilerek elde edilen sonuçlar kıyaslanmıştır. Mevcut yaklaşımın kurumsal sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesinde uygun bir araç olduğu ortaya konmuştur.

Altın, F, Tunca, M ve Ömürbek, N. (2020)'in çalışmalarında tüm NATO üyesi ülkeler baz alınarak bu ülkelerin asgari güçleri ENTROPI tabanlı ARAS ve SAW yöntemleri ile analiz edilerek global fire power sitesinde bulunan listeyle karşılaştırılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda

yapılan yöntemler birbirlerine paralel olup, ilk sırada ABD, ikinci sırada ise Türkiye'nin yer aldığını ortaya koymuştur.

Akgül, Y. (2019) 2010-2018 yıllarını kapsayan Türk Bankacılık sisteminin finansal göstergelere dayalı finansal performansı analiz etmiştir. Analiz edilirken ENTROPI tabanlı ARAS, SAW ve MAUT yöntemlerinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda ise 2010 yılının en iyi, 2018 yılının ise en kötü performansı gösterdiği belirlenmiştir.

Pala, O. (2022), BIST sigorta endeksinde bulunun firmaların birden fazla finansal oranın karşılaştırılması amacıyla çok kriterli karar verme yöntemiyle firmaların finansal performanslarını analiz etmek için objektif bir değerlendirme yaklaşımına sahip olan CRITIC yöntemi kullanmıştır.

Ömürbek, N, Yıldırım, H, Parlar, G ve Karaatlı, M. (2021) yapmış oldukları çalışmada oyun teorisi ve CRITIC yöntemi bütünleşik olarak kullanarak hastane performans değerlemesi yapmışlardır. CRITIC yöntemle ağırlık ataması yapılan kriterler; yatak sayısı, hekim sayısı, ortalama yatış günü ve ağırlıklı ameliyat sayısı olarak sıralanabilir. Ağırlıklandırılan bu kriterler oyun teorisinde kullanılmış ve buna göre hastaneler arası performans sıralaması yapılmıştır.

Şener, S. (2021), Legatum refah endeksi göstergelerinden yararlanarak toplumların ve bireylerin refah düzeylerini sosyal ve ekonomik açıdan ölçmeye çalışmıştır. Bu çalışmada ağırlık belirleme yöntemlerinden CRITIC ve ENTROPI yöntemleri kullanılırken, yöntemlerin sonuçları birbirinden farklı sonuçlar ortaya koymuştur. CRITIC yönteme göre, refah düzeyini etkileyen en önemli gösterge kişisel özgürlük iken ENTROPI yöntemine göre ise yönetim en önemli gösterge olarak belirlenmiştir.

Özkan, T ve Ağ, A. (2021), imalat sektöründe bulunan işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını CRITIC tabanlı ARAS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda ekonomik performans açısından OTKAR, sosyal performans açısından KERVT, çevresel performans açısından ise AYGAZ ilk sırada yer almıştır.

Maruf, M ve Özdemir, K. (2021) çalışmalarında Türkiye'de bulunan ticari bankalar arasından 15 bankanın web sitelerinin performansını incelemişlerdir. İncelenen bu çalışmada SWARA ve ARAS yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kullanılan yöntemler sonucunda performans olarak en iyi sırada yer alan bankalar HCBC, Hibabank ve Şekerbank iken, Akbank, İNGbank ve Teb bankası en kötü performansa sahip bankalar olarak yer almıştır.

Koşaroğlu, Ş. (2021)'de gelişmekte olan büyüme hızıyla dikkat çeken E7 ülkelerinin son 9 yıla ait makroekonomik performansları incelenmiştir. Çalışmada ENTROPI temelli ARAS yöntemi kullanılmıştır. Aras yöntemine göre Çin en iyi ekonomik performansa sahip ülke iken, Brezilya en düşük ekonomik performansa sahip ülke olarak analiz edilmiştir.

Sihombing vd. (2020)'in çalışmalarında Murni Sadar İngilizce kursunun yer seçimi konusunda toplumun tercih etme kriterleri belirlenerek ARAS yöntemi ile analiz yapılmıştır. Belirlenen beş kriter arasında; nüfus yoğunluğu seviyesi, lokasyonlara erişim, kalabalıklık düzeyi, kira maliyetleri ve nüfus geliri yer almaktadır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, en önemli kriter lokasyon olarak belirlenmiştir.

Salman, S ve Peker, İ. (2021), Türkiye savunma sanayinde faaliyet gösteren ARGE merkezlerinin performanslarını çok kriterli karar verme yöntemlerinden ENTROPI tabanlı ARAS yöntemi ile değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda en yüksek ağırlığa sahip olan kriter ARGE gelirleri, en düşük ağırlığa sahip kriter ise ARGE harcamaları iken A9 alternatifi en yüksek performansa sahip ARGE merkezi olarak bulunmuştur.

Gençoğlu ve Aytaç (2016), kurumsal sürdürülebilirlik performansı ve entegre raporlarının literatüre dayandırılarak ve kavram olarak ele alınarak faaliyet raporlarının hazırlanmasına ilişkin düzenlemeleri incelemişlerdir. Çalışmada BIST sürdürülebilirlik indeksinde yer alan şirketler incelenmiştir. Şirketlerin faaliyet raporlarına bakılarak, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik uygulamaları analiz edilmiştir.

Önder (2017) yapmış oldukları çalışmada sürdürebilirlik endeksinin kârlılık üzerinde etkisinin olup olmadığını BIST 100'deki firmalar üzerinden incelemişlerdir. Verilerin analiz edilmesinde çoklu doğrusal regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; kurumsal sürdürülebilirlik ile kârlılık arasında ilişkinin olmadığı analiz sonuçlarıyla desteklenmiştir.

Dalgıç Turhan vd. (2018) çalışmalarında kurumsal sürdürülebilirliğin kurumsal stratejik karar verme sürecindeki önemini dikkate almışlar ve iki önemli kurumsal boşluğun doldurması için literatüre katkı sağlamayı amaçlamışlardır. Çalışmanın verileri sürdürülebilirlik raporlarından alınmış ve sürdürülebilirlik için kriter göstergeleri incelenmiştir. Çalışmada sürdürülebilirliğin stratejik önemine sahip örgüt kuramlarındaki farklı bakış açıları derlenerek, sürdürülebilirlik raporları kullanılmış ve sürdürülebilirlik performansı için kritik göstergeler tartışılmıştır.

Öztel vd. (2018), Ak Enerji firmasının kurumsal sürdürülebilirlik performansını incelemişlerdir. Çalışmanın verileri firmanın paylaştığı sürdürülebilirlik raporlarından alınmıştır. Çalışmada ele alınan verilerin analiz edilmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan ENTROPI ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. ENTROPI yöntemi çalışmada ele alınan kriterlerin ağırlıklandırılmasının yapılmasında kullanılırken, TOPSIS yöntemi alternatiflerin sıralanması için kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; sürdürülebilirlik performansları arasında uyumsuzluk olduğu ortaya konulmuştur. Ekonomik boyutun yüksek olduğu durumlarda çevresel ve sosyal boyutun düşük olduğu anlaşılmıştır.

Levi Coşkun (2013) çalışmasında kurumsal sürdürülebilirlik alt bileşenlerinden; çevresel, sosyal ve kurumsal yönetimi dikkate almıştır. Marka bileşenlerinin alt boyutları; farklılaştırma, algılanan kalite, itibar, uygunluk, sadakat, bilgi, inovasyon ve sertifikasyondur. Çalışmada Türkiye'deki tüketicilerin bakış açıları dikkate alınarak kurumsal sürdürülebilirlik ile marka bileşenleri arasındaki ilişkiler ölçülmüştür.

Eş (2008) yapmış olduğu çalışmada firmaların kurumsal sürdürülebilirlik performansını incelemiştir. Çalışmadaki veriler British Petrelium BP firmasının 2003-2006 yılları arasında paylaştığı sürdürülebilirlik raporlarından elde edilmiştir. Çalışmada sürdürülebilirlik ana başlığı altında; 10 ekonomik, 15 çevre ve 14 sosyal sürdürülebilirlik performansı kriterleri ele alınmıştır. Verilerin analizleri için çok kriterli karar verme yöntemlerinden ENTROPI, TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri kullanılmıştır

Tutkavul (2020), firmaların kurumsal sürdürülebilirlik performansını ölçmek ve ölçüm sonuçlarını değerlendirmek için bir model geliştirebilmeyi amaçlamıştır. Çalışma için seçilen firma BIST sürdürülebilirlik endeksine ilişkin işlem gören Arçelik A.Ş firmasıdır. Çalışmanın verileri 2010-2017 yılları arasında sürdürülebilirlik raporlarından alınmıştır. Çalışmada TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS analiz sonuçlarına göre kurumsal sürdürülebilirlik performansı yıllara göre değerlendirilmiştir. En iyi ve en kötü yıllar belirlenmiş ve bunlar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Eş ve Kamacı, (2020). Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik performanslarını analiz ederek karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden EDAS, ARAS ve ENTROPI yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ENTROPI sonuçlarına göre tüm yıllarda vergi öncesi kar kriteri en önemli kriter olarak hesaplanmıştır. Farklı yıllara göre farklı sonuçların

elde edildiği sıralamalarda tüm yıllarda ve her iki yöntemde de iş bankası birinci sırada yer almıştır.

Ecer (2016) yapmış olduğu çalışmada işletmelerin faaliyetlerini etkin, verimli bir şekilde gerçekleştirmek için kurumsal kaynak planlaması ERP yazılım sistemlerini kullandıklarını ifade etmiştir. ERP sistemleri seçilirken üretimi planlama, muhasebe ve dağıtım fonksiyonlarını içerisinde barındırdığı için en uygun ERP seçiminin yapılması gerekmektedir. ERP sisteminin yanlış seçilmesinden dolayı işletme zaman, maliyet ve pazar kayıpları yaşayabilmektedir. İşletmelerin uygun bir ERP sistemi seçmesi için kriterler ve alternatifler barındıran bir çeşit çok kriterli karar verme problemi oluşturulmuştur. Bu problemin çözümünde kullanılacak yöntem ARAS Eklemeli Nispi Değerlendirme yöntemidir. Yöntem optimal çözüme oransal olarak en büyük olma prensibine dayanmaktadır. Hesaplama süresi kısa olan yöntemin anlaşılması kolay ve matematiksel işlemi azdır. Aynı zamanda güvenilir bir yöntemdir. Yapılan çalışmada ERP alternatifleri değerlendirilmiştir. En iyi ERP alternatif seçimini ARAS yöntemi ile gerçekleştirmek amacıyla yapılan çalışmada ERP yazılım alternatifleri en iyiden en kötüye sıralanmış ve ARAS yönteminin en uygun ERP seçiminde kullanılacak bir yöntem olduğu gösterilmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler; maliyet, fonksiyonellik, kullanım kolaylığı, esneklik, yazılım güvenilirliği, tedarikçi firmanın tanınmışlığı, destek ve hizmetlerdir.

Kenger (2017), işletmelerin verimlilik ve rekabet yolunda avantaj sahibi olabilmesi için, doğru personelin işe alınması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelere bakıldığı zaman başarılı işletmelerde yer alan personellerin vasıflı, bilgili ve donanım sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle personel seçimi için yapılan analizler dikkatli yapılmalı ve detaylar gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle çalışmada bankaya alınacak en uygun personel seçimi amaçlanmıştır. Örneklemin Hatay olduğu çalışmada bankaya alınacak bir personel için beş aday başvuru yapmış, adaylar üç farklı karar verici ve on kritere bakılarak başvurulan adaylar değerlendirilmiştir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan ENTROPI ile kriterlerin ağırlıkları hesaplanarak önem derecelerine göre sıralandırma yapılmıştır. ENTROPI yönteminin sonundaki veriler dikkate alınarak ARAS yöntemi uygulanmıştır. Banka için en uygun personel belirlenmeye çalışılmıştır.

Kundakçı ve Ercan (2017), işletmeler için müşteri memnuniyetinin sağlanmasının oldukça önemli olduğunu, özellikle de tekstil işletmeleri için müşterilerin değerli olduğunu ifade etmiştir. İşletmelerin müşterilere sunacağı numune tasarımlarının en iyi şekilde hazırlanıp sunulması işletme ve müşteri için önemli bir durumdur. Bu nedenle çalışmada tasarımların

desen çıktı kalitesi, zaman ve fiyat kriterlerine odaklanılmıştır. Aynı zamanda ARAS ve OCRA yöntemi ile tekstil işletmesinde numune tasarım için desen programı seçimi yapılmıştır. Desen programı seçimi kriterlerin ağırlıkları, MOCBETH yöntemi ile bulunmuştur. Alternatifler için ise ARAS ve OCRA yöntemi ile değerlendirilmiştir. ARAS ve OCRA yöntemleri ile aynı sıralama elde edilmiştir. İşletme için en iyi desen programı belirlenmiş ve işletme ile paylaşılmıştır.

Ömürbek vd. (2017), banka sektörünün sürdürülebilirlik aşamasında ön plana çıkan sektörlerden biri olduğunu belirtmiş; bankaların göstermiş oldukları finansal hizmetlerin yanlarında çevresel ve sosyal sonuçları ele alarak bir bütün içinde incelemişlerdir. Çalışmada aktif büyüklüğe bakılarak büyük bankaların sürdürülebilirlik performansları ENTROPI, ARAS ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırılmış ve bankaların faaliyet ve sürdürülebilirlik raporları hazırlanmıştır. Bankaların değerleme işleminde ele alınan kriterler olarak aktif değişim oranı, toplam öz kaynak değişim oranı, mevduat değişim oranı, nakdi kredi değişim oranı, sermaye yeterlilik oranı, toplam şube, toplam müşteri, ATM sayısı, toplam personel, personel başına ortalama eğitim süresi, kapsam 1 ve kapsam 2 emisyonu kullanılmıştır.

Arslan (2017) yapmış olduğu çalışmada lojistik taşımacılık, toplu araç alımlarında ele alınan kriterler ve karar analizi için ARAS ve AHP yöntemleri hakkında bilgi vermiştir. Lojistik işletmelerin toplu araç alımlarında bilimsel yöntemlerin uygulanabilirliği ve sonuçları incelenmiştir. Analizler AHP ve ARAS yöntemlerinin birlikte kullanımı ile sonuçlanmıştır. Çalışma Gürcistan merkezli lojistik işletmelerin toplu araç alımlarında karşılaştığı problemler üzerinde yapılmıştır. Karar vermede yetkili kişi yöneticidir. Analizler için alternatifler ve kriterler yöneticiler tarafından bağımsız şekilde yapılan puanlama ile tespit edilmiştir. ARAS, AHP hibrit yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlara göre VOLVO A1 markası birinci sırada çıkmış ve sonuç işletme ile paylaşılmıştır.

Koç ve Uysal (2017) çalışmalarında tekstil perakende ve otomotiv sektörlerini literatürden seçilen tersine lojistik kritik başarı faktörlerini dikkate alarak incelemişlerdir. Kritik başarı faktörleri; ulaşım, süreç planlama, kaynak yönetimi, bilgi teknoloji ve paylaşımı, üst yönetim uyumu, lojistik ağ tasarımı, kontrol, standardizasyon, organizasyonel strateji, yönetim kalitesi, insan kaynakları yönetimi, kapasite, kültür, otomasyon, yenilik, iş birliği ve iletişimdir. İncelemede, çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan ARAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın soncuna göre otomotiv sektörü tersine lojistik uygulamaları açısından ilk sırada, perakende sektörü ikinci sırada ve tekstil sektörü üçüncü sırada yer

almaktadır. Farklı sektörlerin tersine lojistik uygulamalarına verdikleri önem değerlendirilmiştir.

Kaplanoğlu (2018) firmaların finansal performansının değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul BIST KPKP (kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler) sektörlerinde yer alan firmaların nakit akış bilgilerine göre ARAS ve COPRAS yöntemine göre sıralamaları bulmak ve öneriler getirmektir. BIST ve KPKP sektöründe faaliyet gösteren 32 şirketin performans sıralamalarını bulmak için nakit akış bilgilerine göre 18 oran kriter olarak belirlenmiştir. 16 kriter yüksek 2 kriter düşük değerler olması tercih edilmiştir. ARAS ve COPRAS yöntemine göre yapılan sıralamalarda birebir aynı sonuçlar olmasa da yakın sonuçlar elde edilmiştir.

Işık (2019)'a göre birbiri ile çelişen çok fazla kriterleri dikkate alarak optimum çözümü sunmalarından dolayı çok kriterli karar verme yöntemleri son zamanlarda çok fazla ilgi görmektedir. Otel üzerinde yaptığı çalışmada otel işletmelerinin karşılaştıkları karar problemlerinin değerlendirme ve çözüm sürecinde çok kriterli karar verme yöntemlerinin uygulanabilirliğini göstermek ve bu konularda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Çalışmada otel işletmelerinin su ısıtma ihtiyacının karşılanmasında güneş enerjisi su ısıtma sistemlerinin en etkin olanının belirlenebilmesi için çalışılmıştır. Çalışmada ARAS ve ORESTE yöntemleri kullanılmıştır. ARAS ve ORESTE yöntemlerinin her ikisinin analiz sonuçları birbirlerini desteklemiştir. Analiz sonuçlarında ilk sırada A4 Cam Borulu Vakum Tüplü Güneş Enerjisi Su Isıtma Sistemi, ikinci sırada ise A3 Cam Borulu Statik Boyalı Vakum Tüplü Güneş Enerjisi Su Isıtma Sistemi çıkmıştır. Çıkan analiz sonuçları işletme ile paylaşılmıştır.

Aksoy vd. (2017) çalışmalarında aktif büyüklüğe bakarak büyük bankaların sürdürülebilirlik performanslarını ENTROPI, ARAS ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırmış; bankaların faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarını hazırlamışlardır. Bankaların değerleme işleminde ele alınan kriterler; aktif değişim oranı, toplam öz kaynak değişim oranı, mevduat değişim oranı, nakdi kredi değişim oranı, sermaye yeterlilik oranı, toplam şube, toplam müşteri, ATM sayısı, toplam personel ve personel başına ortalama eğitim süresidir.

Koca vd. (2019) OECD'ye üye olan 33 ülkenin 2007 ve 2016 yıllarında vergi gelirleri açısından performanslarının değerlendirmesini yapmışlardır. Performans değerlendirmede ENTROPI, ARAS yöntemleri karşılaştırılarak kullanılmıştır. Ülkelerin değerlendirilmesinde kurumlar vergisinin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı, gelir vergisinin gayri safi

yurtiçi hasıla içindeki payı, katma değer vergisinin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı, gayri safi yurtiçi hasıla ve sabit sermaye yatırımları gayri safi yurtiçi hasıladaki payı kriter olarak kullanılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda 2007 ve 2016 yılları için en önemli kriter sabit sermaye yatırımlarının gayri safi yurtiçi hasıladaki payı olarak belirlenmiştir. Vergi gelirlerinin karşılaştırılmasında performansı en iyi olan ülke Amerika Birleşik Devletleri olarak saptanmıştır.

Akçakaya (2019)'ya göre, çevresel performansın ölçülmesi sürdürülebilir bir kent oluşturma sürecinde önemlidir. Çalışmada büyük şehirlerin çevresel performanslarının değerlendirilmesi ve bu alanda farkındalığın arttırılması amaçlanmıştır. Değerlendirilme için 11 kriter dikkate alınmıştır. Kriterlerin ağırlıkları ENTROPI ile hesaplanmıştır. COPRAS ve ARAS yöntemleri ile şehirlerin çevresel sıralamaları elde edilmektedir. Yüksek performans gösteren şehirler; İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir ve Bursadır. Düşük performanslı şehirler; Aydın, Konya, Tekirdağ, Muğla ve Kahramanmaraş'tır.

Aytekin ve Erol (2018) yapmış oldukları çalışmada finansal performansın sürdürülebilirlik endeksinde yer alabilmesi için yeterli bir göstergeye sahip olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmanın örneklemi Kasım 2014 ve Eylül 2015 döneminde değerlendirilmeye alınan BIST 30 firma, Kasım 2015 ve Ekim 2016 dönemi için değerlendirilmeye alınan BIST 50 firma, Kasım 2016 ve Ekim 2017 döneminde değerlendirilmeye alınan 63 firmadır. Değerlendirme yapımında 10 kriter dikkate alınmıştır. Kriterler; çalışma sermayesi devir hızı, duran varlık devir hızı, net kâr marjı, öz sermaye karlılığı, aktif karlılık, cari oran, kaldıraç oranı, yatırım oranı ve duran varlıklar/devamlı sermayedir. Kriterler ARAS yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmalar karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; Kasım 2014-Eylül 2015 için yüzde 45 5/11, Kasım 2015 ve Ekim 2016 için yüzde 64 14/22 ve Kasım 2016 ve Ekim 2017 için yüzde 74 25/34 olarak ifade edilmiştir. Finansal performansın endekste yer alabilmesi için tek başına yeterli olacağı tespit edilmiştir.

Orhan ve Aytekin (2020) yaptığı çalışmada Avrupa birliğine katılmış 13 ülkenin AR-GE performanslarını kıyaslamışlardır. Ele alınan kriterlerin ağırlıklandırmaları CRITIC yöntemi ile yapılmıştır. Daha sonra SAW ve MAUT yöntemleri ile ülkeler sıralanmıştır. Sıralamaya göre ilk sırada yer alan ülke Türkiye'dir.

Akbulut (2019), İş Bankasının 2009-2018 yılları arasındaki finansal performansını karşılaştırmıştır. Ele alınan kriterler sermaye yeterlilik oranı, mevduat düzeyi, alınan krediler, mevduatın krediye dönüşüm oranı,

takibe düşen krediler, likidite düzeyi, ortalama aktif karlılığı, ortalama öz kaynak karlılığı, gelir çeşitlendirme ve faaliyet giderleri olarak 10 adettir. Kriterlerin ağırlıklandırılması CRITIC yöntemi ile yapılmıştır. Bankanın performansının en yüksek olduğu yıl 2009, en düşük olduğu yıl ise 2018'dir.

Akçakanat vd. (2018)'e göre, finansal sektörlerin başında gelen bankacılık sektörü ekonomik büyüme çerçevesinde ülke ekonomisinde önemli yere sahiptir. Çalışmada TR-61 bölgesinde yer alan Antalya, Isparta ve Burdur için EDAS yöntemi ile il bazlı değerlendirme yapılmaktadır. Değerlendirmeler için alınan kriterlerin 2012-2017 yılları arasındaki değişim oranları dikkate alınmıştır. Çalışmada ele alınan kriterler; nüfus şube sayısı, bankada çalışan kişi sayısı ve kredi mevduat oranıdır. Ele alınan kriterlerin ağırlıklandırılması için çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan CRITIC ve Modifiye Edilmiş Dijital Mantık (MDL) yöntemleri kullanılmıştır. Her iki yöntem ile yapılan ağırlıklandırma sırası aynıdır. 2012-2017 yılı değişim oranına göre en iyi performans gösteren iller sıralaması şu şekildedir; Isparta, Antalya ve Burdur'dur.

Kiracı ve Bakır (2018) küresel finans krizi ve öncesi performans sonuçlarını analiz etmiş; havacılığa özgü ölçüm yöntemleri kullanmışlardır. Performans değerlemesi için 13 hava yolu şirketi seçilmiş ve şirketlerin 2005-2012 yılları arasındaki performansları değerlendirilmiştir. Kriterlerin önem düzeylerini tespit etmek için CRITIC yöntemi kullanılarak, seçilen 13 şirketin performanslarına göre sıralanması EDAS yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Çalışmada hava yolu şirketlerinin küresel finans krizinden; ayrıca kriz sonrası 2010-2012 yıllarından bile etkilendiği görülmektedir. Finans krizinin en çok 2010 yılında şirketleri etkilediği görülmüştür.

Can ve Kargı (2019) yaptıkları çalışmada 17 farklı sektör üzerinde iş sağlığı ve güvenliği risk seviyelerini değerlendirmişlerdir. Risk değerlendirmesi için çok kriterli kara verme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Değerlendirilen faktöreler; iş kazası geçiren kişi sayısı, meslek hastalığına yakalan kişi sayısı, toplam geçici iş göremezlik sayısı, meslek hastalığı sonucu gelir bağlanan sigortalı sayısı, iş kazası sonrası gelir bağlanan sigortalı sayısı ve iş kazası sonrasından ölen sigortalı sayısı olmak üzere altı kritere bakılmıştır. Kriterlerin önem ağırlıkları CRITIC yöntem ile hesaplanmıştır. Ele alınan sektörlerin sıralaması ise çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan EDAS yöntemi ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda en riskli sektör bulunmuş ve nedenleri tartışılarak alınabilecek önlemlere değinilmiştir.

Işık (2019) çalışmasında firmaların finansal performans analizlerini çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemleri ile yapmıştır. Çalışmada hayat dışı sigorta şirketleri incelenmiştir. Analiz kapsamında sektöre özgü 10 adet finansal oran; prim/öz sermaye, öz sermaye/varlık toplamı, öz sermaye/teknik karşılıklar, prim alacakları/öz sermaye, sermaye yeterlilik oranı, teknik karşılık oranı, cari oran, likidite oranı, öz sermaye kârlılığı ve aktif kârlılık kriter olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre en başarılı yıl 2017, en başarısız yıl ise 2002 olarak bulunmuştur.

Arslan (2019), çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak teknoparklarda faaliyet gösteren işletmelerin geçmiş yıllar bazında finansal oranlarını dikkate alarak performans değerlendirmesi yapmıştır. Hibrit bir yaklaşımla gerçekleştirilen uygulamada ilk olarak kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemiyle belirlenmiştir. Bulunan ağırlıklar ile TOPSIS yönteminin analiz aşamaları uygulanmıştır. Söz konusu hibrit yöntemle alternatiflere ait tek bir sıralama elde edilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde en iyi 2016 yılı birinci ve 2015 yılı ikinci sıradadır. Analiz sonuçları ilgili işletmenin yetkilileri ile paylaşılmıştır.

Can vd. (2018), HTEA ve CRITIC yöntemlerini birleştirerek yeni bir risk değerlendirme yaklaşımı oluşturmuşlardır. Çalışma devlet hastanesi üzerinde yapılmış ve öncelikle önlenmesi gereken tehlike türleri belirlenmiştir. Hastanenin genelinde ortaya çıkacak on farklı tehlike türü beş farklı risk faktörü dikkate alınarak sıralama yapılmıştır. Çalışma sonucunda; yangın söndürücülerin periyodik kontrollerinin yapılmaması, ilaç ve malzeme dolaplarının duvara sabitlenmesi, yoğun bakım ünitesine izinsiz giriş çıkışların olması durumlarının önlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Bağcı ve Kılıçaslan (2020), 2013-2018 yılları arasında Borsa İstanbul BIST'e kayıtlı 7 işletmenin finansal durumlarını incelemiştir. İşletmelerin finansal durumlarının incelenmesi için; cari oran, finansal kaldıraç oranı, aktif devir hızı ve aktif karlılık olmak üzere dört kriter baz alınmıştır. Çalışmanın amacı her oranın ağırlığını hesaplamak ve belirlenen ağırlıklara göre girişim sermayesi yatırım ortaklıklarını kıyaslamaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan CRITIC ve ORESTE kullanılmıştır. CRITIC ve ORESTE yöntemlerinin seçilmesinin nedeni birbirleriyle ilişkili ve birbirini tamamlayıcı yöntemler olmasıdır. CRITIC tekniğine göre, girişim sermayesi yatırım ortaklıkları için kârlılık oranı en önemli iken aktif devir hızı ise en az önem verilen mali oranlardır. Sonuç olarak, firmaların karşılaştırılması için kullanılan ORESTE yöntemine göre Hedef Girişim

Sermayesi Yatırım Ortaklığı mali durumu en iyi firma olarak tespit edilmiştir.

Apan ve Öztel (2020), Borsa İstanbul'da hisse senetleri halen işlem gören ve 2012-2016 dönemi için Kamu Aydınlatma Platformunda (KAP) finansal verisi tam olan 7 adet Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları firmasını analize dahil etmişlerdir. GSYO'ların finansal performansları için seçili finansal oranlar yardımıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden PROMETHEE kullanılmıştır. Finansal oranların önem düzeylerini belirlemede, CRITIC ağırlıklandırma yöntemi kullanılmıştır. Kriterlerin, genel olarak yakın ağırlık değerleri aldığı bulunmuştur. Bununla beraber, kısa vadeli yabancı kaynaklar/pasif oranı ile uzun vadeli yabancı kaynaklar/pasif oranı en yüksek ağırlıklara sahip olmuşlardır. Tüm dönemlerdeki başarı ortalamaları dikkate alındığında GOZDE en başarılı firma olurken, VERTU en düşük performansı göstermiştir. Bu çalışmada finansal performans analizinde CRITIC tabanlı PROMETHEE yöntemi ile nesnel tabanlı bir çerçeve ortaya konulmuştur.

Ayrım ve Can (2017), 14 farklı iş kolunun risk değerlendirmesini yapıp, risk düzeyi en yüksek iş kolunun bulunmasını amaçlamışlardır. Araştırma madencilik, metal, inşaat ve ulaştırma sektöründe yer alan 14 farklı iş kolu üzerinde yapılmıştır. Çalışmanın ele aldığı kriterler; iş koluna ait kaza sayısı, ölüm sayısı, kaza oranı, ölüm oranı ve hastalık olaylarıdır. Kriterlerin analizleri çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan CRITIC yöntemi ile yapılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda risk faktör değeri en yüksek çıkan iş kolu tekstil imalatıdır.

Oliver vd. (2005), çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik ve iş vakaları kavramlarını incelemiş ve konu ile alakalı sistemleştirmeler ve değerlendirmeler yapmışlardır. Kurumsal sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki varsayımlar incelenmiştir. İncelenen faktörler; teorik çerçeveler, araçsal çalışma, araçlar ve yöneticilerin gerçek algısını ve uygulamalarını inceleyen çalışmalar kullanılmıştır.

Roca ve Searcy (2012)'in yapmış oldukları çalışmanın amacı, kurumsal sürdürülebilirlik çalışmasındaki raporlarda kullanılan göstergelerin belirlenmesidir. Çalışma için Kanada vaka çalışması olarak ele alınmıştır. Çalışmada 2008 94 Kanada raporlarının içerik analizleri yapılmış ve 585 gösterge olduğu tespit edilmiştir. Göstergelerin sektörel farklılıklara sahip olduğu; rapordan 31'inin GRI göstergesi bulundurduğu ifade edilmiştir. Çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik raporları içerisinde kullanımı olan göstergelerin ayrıntılı bir şekilde incelemesi yapılmıştır.

Cristian ve Schaltegger (2012) yapmış oldukları çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik raporları ile kurumsal iletişimi incelemişler ve kurumsal sürdürülebilirliğin önemini vurgulamışlardır. Çalışma son on yılda kurumsal sürdürülebilirlik raporlarında yaşanan gelişimlerin temel fayda ve amaçlarında yaşanılan zorluklara odaklanmıştır.

Searcy (2011) çalışmasında kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçüm sistemleri olan SPMS'yi incelemiştir. Kurumsal sürdürülebilirlik performansı son zamanlarda çok fazla araştırmanın konusu olmuştur. Çalışmanın amacı; kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçüm sisteminin tasarlanışı, uygulanışı, kullanılması ve evrimi ile ilgili olan gelecekte oluşabilecek yönelimleri ortaya çıkarmaktır. Araştırmada 2000-2010 yılları arasındaki çalışmaların kısa bir literatürü yapılmıştır.

Hahn ve Scheermesser (2005), kurumsal sürdürülebilirlik kavramını Alman firmalar üzerinden incelemişlerdir. Ele alınan şirketlerin büyük bir kısmı sürdürülebilirliğin firmalar için önemli rol oynadığını ifade etseler de, yapılan analiz sonuçlarına göre kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımlarında farklılıklar tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarında üç yaklaşım şu şekildedir; çevreciler, gelenekçiler ve sürdürülebilirlik liderleridir. Sonuç olarak; kurumsal sürdürülebilirlikte uygulama ve motivasyon kavramlarında farklılıklar saptanmıştır.

3. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemler

3.1. Veri Setleri

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramının çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerinin kriterleri aşağıdaki tablolarda ifade edilmiştir.

Tablo 1. Çevre sürdürülebilirlik kriterleri

Kriter Kodu	Kriter Adı(ölçüm Birimi)	Optimizasyon Değeri
Ç1	Enerji Tüketimi (GJ)	**Min**
Ç2	Sera Gazı Emisyonu (GJ)	**Min**
Ç3	Su Tüketimi (M^3)	**Min**
Ç4	Tehlikeli Atık (Ton)	**Min**
Ç5	Tehlikesiz Atık (Ton)	**Max**
Ç6	Ambalaj Geri Kazanım Oranı (%)	**Max**

Ç7	Çevre Eğitimi (TL)	**Max**
Ç8	Toplam Çevre Yönetim Harcaması (TL)	**Min**
Ç9	Çevre Kriteriyle Değerlendirilen Tedarikçi Sayısı (Adet)	**Max**

Tablo 2. Ekonomik sürdürülebilirlik kriterleri

Kriter Kodu	Kriter Adı	Optimizasyon Yönü
E1	Üretim Miktarı (Adet)	**Max**
E2	Perakende Satış Miktarı (Adet)	**Max**
E3	İhracat Miktarı (Adet)	**Max**
E4	Kapasite Kullanımı Yüzdesi	**Max**
E5	Net Satış Tutarı (Bin TL)	**Max**
E6	Vergi Öncesi Kar Değeri (Bin TL)	**Max**
E7	Vergi Sonrası Kar Değeri (Bin TL)	**Max**
E8	Faiz ve Vergi Öncesi Kar Değeri (Bin TL)	**Max**
E9	Dağıtılan Ekonomik Değer (Bin TL)	**Max**
E10	Biriken Ekonomik Değer (Bin TL)	**Max**
E11	Devletten Alınan Teşvik (Bin TL)	**Max**
E12	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu	**Max**
E13	AR-GE Bütçesi (TL)	**Max**
E14	AR-GE Çalışan Sayısı	**Max**
E15	Patent Sayısı	**Max**
E16	Hisse Başına Kazanç	**Max**

Tablo 3. Sosyal sürdürülebilirlik kriterleri

Kriter Kodu	Kriter Adı	Optimizasyon Yönü
S1	Kişi Başı Çalışana Verilen Toplam Eğitim Süresi	**Max**
S2	Kişi Başı İş sağlığı ve Güvenliği eğitim süresi	**Max**
S3	Kayıp Günsüz Kaza (%)	**Min**
S4	Kayıp Günlü Kaza (%)	**Min**
S5	İş Gücü Kriteriyle Değerlendirilen Tedarikçi Sayısı	**Max**
S6	Çalışan Eğitimine Katılan Kişi Sayısı	**Max**
S7	Çalışan Başına Ortalama Saat	**Max**
S8	İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Katılımcı Sayısı	**Max**

3.2. Yöntemler

3.2.1. ARAS Additive Ratio Assessment Yöntemi

ARAS (Additive Ratio Assessment) Zavadskas ve Turskis tarafından çok kriterli karar verme yöntemi olarak geliştirilmiştir. Her bir alternatifin ideal alternatife yakınlığına göre değerlendirildiği bu yöntemde, alternatiflerin fayda fonksiyon değerleri optimal alternatifin fayda değerlerine göre karşılaştırılmakta ve her alternatifin ideal alternatife benzerlik oranı belirlenmektedir (Shariati vd., 2014; Dadelo vd., 2012). Elde edilen oran değerlerinden yüksek değere sahip olan alternatif en ideal ve tüm kriterler dikkate alındığında en optimal alternatif olarak kabul edilmektedir. ARAS yönteminin uygulama süreci 4 aşamadan oluşmaktadır(Zavadskas, 2010).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması:

Bu aşamada m adet alternatif ve n adet kriterden oluşacak karar matrisi aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır. Ayrıca her bir kriter için optimal

değerler karar matrisinden seçilmektedir. Herhangi bir kriterde optimal değer kriterin maksimizasyon olması durumunda kriterlerden en yüksek değere sahip olan değer optimal kriter olurken, minimizasyon olması durumunda ise en küçük değere sahip olan kriter değeri optimal değer olarak kabul edilmektedir.

$$x=\begin{bmatrix} x_{01} & x_{0j} & x_{on} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{ij} & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{mj} & x_{mn} \end{bmatrix}$$

x_{ij} : i. alternatifin j. kriterde gösterdiği performans değerini,

x_{0j}: j. kriterin optimal değerini ifade etmektedir.

Maximizasyon durumu: Minimizasyon durumu:

$$x_{0j} = max_i x_{ij} \quad (1) \qquad x_{0j} = min_i x_{ij} \quad (2)$$

2. Aşama: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:

Farklı ölçüm birimlerine sahip olan kriterlerin standartlaştırılması amacıyla normalleştirme yapılmaktadır. Bu amaçla maksimizasyon yapılan kriterlerde 3. formül kullanılırken, maliyet esaslı kriterlerde ise 4. ve 5. formüller kullanılmaktadır.

$$\bar{x}_{ij}=\frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^{m} x_{ij}} \quad (3) \qquad x_{ij}^{*} = \frac{1}{x_{ij}} \quad (4)$$

$$\overline{x}_{ij}=\frac{x_{ij}^{*}}{\sum_{i}^{m} x_{ij}^{*}} \quad (5)$$

3. Aşama: Ağırlıklandırılmış Karar Matrisinin Oluşturulması:

Bu aşama elde edilmiş kriter ağılıklarının yönteme dahil edildiği aşamadır. Normalize edilmiş kriter değerleri ağırlık değerleriyle çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulur.

$$\hat{x}=\begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \hat{x}_{0j} & \hat{x}_{on} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \hat{x}_{i1} & \hat{x}_{ij} & \hat{x}_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \hat{x}_{mj} & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix} \sum_{j=1}^{n} w_j = 1 \qquad \hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} w_{ij} \tag{6}$$

***4. Aşama*:** Optimal Değerlerin Elde Edilmesi:

Bu aşamada her bir alternatif için elde edilen fayda fonksiyon değeri (Si), optimal değer (So) ile oranlanarak alternatiflerin fayda dereceleri (Ki) elde edilir. Bu değerler büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatiflerin sıra değerleri elde edilmektedir.

$$s_i=\sum_{j=1}^{n} \hat{x}_{ij} \tag{7} \qquad K_i = \frac{S_i}{S_o} \tag{8}$$

3.2.2. CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) Yöntemi

CRITIC (The Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi çok kriterli karar verme problemlerinde kullanılan kriter ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla Diakoulaki ve arkadaşları tarafından 1995'te ortaya çıkarılmıştır (Diakoulaki vd., 1995). Çok kriterli karar verme problemlerinde kullanılan kriterlerin önem derecelerinin farklı karar vericilere göre sübjektif olabileceğinden yola çıkılarak, elde edilecek sonuçların daha güvenli olması gerekliliği ağırlık belirleme yöntemlerinin ortaya çıkış nedeni olarak kabul edilmektedir. CRITIC yöntemi, kriterlerin standart sapmalarının ve kriterler arası korelasyonun birlikte kullanılarak gerçekleştirilen öznel bir ağırlıklandırma yöntemidir. Alternatiflerin objektif bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla kriterlerde oluşacak sübjektif yargıları bertaraf etmek istenmektedir.

CRITIC Yönteminin uygulama süreci 4 aşamadan oluşmaktadır (Diakoulaki vd., 1994; Akyüz ve Aka, 2017;).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması:

Birçok çok kriterli karar verme tekniğinde olduğu gibi ilk aşamada araştırmada kullanılan karar matrisi oluşturulur. M adet alternatif ve n adet kriterden oluşan karar matrisi aşağıdaki gibidir.

$$A = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & & x_{mn} \end{bmatrix}$$

2. Aşama: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:

Farklı ölçüm birimlerine sahip olan kriterlerin standartlaştırılması amacıyla normalleştirme yapılmaktadır. Bu amaçla maksimizasyon yapılan kriterlerde 1. formülüzasyon kullanılırken, maliyet esaslı kriterlerde ise 2. Formül kullanılmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (1)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

x_j^{max}= j kriterine ait en yüksek değer x_j^{min}= j kriterine ait en düşük değer

3. Aşama: Kriterler arasındaki korelasyon matrisinin oluşturulması:

Kriterler arası ilişkilerin belirlenmesi amacıyla aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$p_{kj} = \frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \overline{r_j})(r_{ik} - \overline{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \overline{r_j})^2 \sum_{i=1}^{m}(r_{ik} - \overline{r_k})^2}} \quad (3)$$

4. Aşama: Cj Bilgi Değerlerinin Elde Edilmesi:

Kriterlerin standart sapmalarının da dikkate alınarak, her bir kriter için aşağıdaki formüllerle bilgi değerleri elde edilmektedir.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \overline{r_j})^2}{m}} \quad (4) \qquad c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{m}(1 - t_{jk}), \quad (5)$$

5. Aşama: Kriter Ağırlık Değerlerinin Elde Edilmesi:

Bu aşamada her bir kriterin önem derecesi aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır. Elde edilen sonuçlarda en yüksek değere sahip olan kriter en önemli kriter olarak belirlenmektedir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^{n} C_k} \tag{6}$$

4. Uygulama

Çalışmanın bu kısmında sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik kriterlerinin ağırlıklarını belirlemek amacıyla kullanılan CRITIC yöntemi ve firmanın sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik performansının yıllara göre sıralama değerlerinin elde edildiği ARAS yöntemi uygulama sonuçlarına ye verilmiştir.

4.1. CRITIC uygulaması

Firmanın yıllara göre sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik kriter değerlerine CRITIC yönteminin uygulama aşamalarında yer alan formülasyonlar uygulanmış ve her bir aşamada elde edilen tablo değerleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Yıllara göre sosyal sürdürülebilirlik karar matrisi

	MAX	MAX	MİN	MİN	MAX	MAX	MAX	MAX
	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
2014	268.412	67.181	0,17	0,53	21	7.131	40	16.543
2015	94.918	34.896	0,86	0,71	20	8.187	40	8.756
2016	665.629	60.865	1,75	0,84	21	8.113	82,04	14.173
2017	191.507	73.016	0,10	0,24	26	7.527	45	17.881
2018	324.605	91.556	0,51	0,10	14	8.090	37	11.691

Farklı ölçüm birimlerine sahip olan kriterlerin standart hale getirilmesi amacıyla elde edilen normalizasyon matrisi aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Sosyal sürdürülebilirlik normalize karar matrisi

	MAX	MAX	MİN	MİN	MAX	MAX	MAX	MAX
	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
2014	0,3040	0,5698	0,0424	0,5811	0,5833	0,0000	0,0685	0,8534
2015	0,0000	0,0000	0,4606	0,8243	0,5000	1,0000	0,0763	0,0000
2016	1,0000	0,4583	1,0000	1,0000	0,5833	0,9299	1,0000	0,5936
2017	0,1692	0,6728	0,0000	0,1892	1,0000	0,3750	0,1702	1,0000
2018	0,4025	1,0000	0,2485	0,0000	0,0000	0,9081	0,0000	0,3216

Normalize edilen değerler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için elde edilen ilişkiler matrisi aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Sosyal sürdürülebilirlik korelasyon matrisi

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**
1	1	0,3	0,4	0,1	-0,103	-0,1	0,1	0,1
2	0,3	1	-0,6	-0,9	-0,051	-0,6	-0,5	0,4
3	0,4	-0,6	1	0,7	-0,462	0,8	0,3	-0,7
4	0,1	-0,9	0,7	1	0,205	0,5	0,7	-0,2
5	-0,103	-0,051	-0,462	0,205	1	-0,462	0,667	0,872
6	-0,1	-0,6	0,8	0,5	-0,462	1	0,3	-0,8
7	0,1	-0,5	0,3	0,7	0,667	0,3	1	0,3
8	0,1	0,4	-0,7	-0,2	0,872	-0,8	0,3	1
	1	2	3	4	5	6	7	8
Standart Sapma	0,380	0,363	0,406	0,420	0,356	0,437	0,416	0,403

Tablo 7. Sosyal sürdürülebilirlik Cj değerleri

1	2	3	4	5	6	7	8	∑
2,3606	3,2534	2,6697	2,4775	2,2577	3,2202	2,1376	2,8353	21,2119

Tablo 8. Sosyal sürdürülebilirlik Wj değerleri

1	2	3	4	5	6	7	8	∑
0,1113	0,1534	0,1259	0,1168	0,1064	0,1518	0,1008	0,1337	1

CRITIC yönteminin sonuçlarına göre ağırlık değeri en yüksek kritik değer *İSG eğitimi* iken, ağırlık olarak değeri en düşük kritik değer *çalışan başına ortalama saat eğitimleri* değeridir.

Tablo 9. Ekonomik kriterler karar matrisi

	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8
2014	222.807	92.355	142.281	56	7.440.009	472.253	574.238	815.607
2015	278.252	113.929	173.873	70	10168542	617.987	830.801	1.062.668
2016	383.491	109.021	279.537	95	14.605.281	797.936	970.228	1.336.148
2017	384.174	122.818	270.760	85	17.467.806	1.229.472	1.282.818	2.002.064
2018	301.750	72.764	243.833	67	18.603.331	1.290.894	1.330.423	2.484.452
	E9	E10	E11	E12	E13	E14	E15	E16
2014	7.301.164	132.885	95.174	9	541	605	4	1,15
2015	10.066.710	92.208	73.449	9	584	674	6	1,66
2016	14.039.839	552.117	69.938	9,1	498	628	5	1,94
2017	16.244.902	1.224.111	169.575	9,2	244	620	5	2,57
2018	17.001.071	1.603.733	160.643	9,2	244	690	32	2,66

Ekonomik sürdürülebilirlik kriterler karar matrisine CRITIC yönteminin 2. 3. ve 4. uygulama aşamalarında yer alan formüllerin uygulanmasıyla elde edilen kriter ağırlıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10. CRITIC yöntemi ağırlıkları

	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8
Wi	0,0508	0,0932	0,0594	0,0678	0,0383	0,0400	0,0376	0,0371
	E9	E10	E11	E12	E13	E14	E15	E16
Wi	0,0384	0,0518	0,0868	0,0455	0,1877	0,0663	0,0617	0,0376

CRITIC yönteminin sonuçlarına göre ağırlık değeri en yüksek kritik değer 13'üncü değer olan AR-GE bütçesi iken, ağırlık olarak değeri en düşük kritik 8. değer FVÖK değeridir.

Tablo 11. Çevresel kriterler karar matrisi

	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9
2014	1.063.686	109.198	772.247	1.484	62.753,10	5.987	3.917	1.581.544	9
2015	1.303.923	134.569	894.265	1.447	78.479	9.316	6.407	2.230.971	7
2016	1.496.302	157.606	1.254.487	2.305	86.514	11.768	3.826	1.034.007	15
2017	1.446.336	141.405	1.210.039	2.341	93.109	10.263	1.662	1.309.448	14
2018	1.165.961	118.757	1.073.623	1.861	74.310	8.298	6.664	1.340.123	14

Çevresel sürdürülebilirlik kriterler karar matrisine CRITIC yönteminin uygulama aşamalarında yer alan formüllerin uygulanmasıyla elde edilen kriter ağırlıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 12.CRITIC değerleri ağırlıkları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
wj	1,8103	1,6825	1,8020	2,6317	1,7782	1,6088	4,7673	4,8701	2,3984

CRITIC yönteminin sonuçlarına göre ağırlık değeri en yüksek kritik değer sekizinci değer olan *toplam çevre yönetim harcaması* iken, ağırlık olarak değeri en düşük kritik altıncı değer *ambalaj geri kazanım oranı* değeridir.

4.2. ARAS Yöntemi Uygulama Aşamaları

Sosyal Sürdürülebilirlik performansının yıllara göre sıralama değerlerini elde etmek amacıyla ARAS yönteminin uygulama aşamaları sırasıyla uygulanmış ve elde edilen tablo değerleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 13. Sosyal sürdürülebilirlik karar matrisi

	Max	Max	Min	Min	Max	Max	Max	Max
	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
Optimal D	665.629	91.556	0,1	0,1	26	8.187	82	17.881
2014	268.412	67.181	0,17	0,53	21	7.131	40	16.543
2015	94.918	34.896	0,86	0,71	20	8.187	40	8.756
2016	665.629	60.865	1,75	0,84	21	8.113	82,04	14.173
2017	191.507	73.016	0,1	0,24	26	7.527	45	17.881
2018	324.605	91.556	0,51	0,1	14	8.090	37	11.691
∑	2.210.700	419.070	3	3	128	47.235	326	86.925

Farklı ölçüm birimlerine sahip olan kriterlerin standart hale getirilmesi amacıyla elde edilen normalizasyon matrisi aşağıda verilmiştir.

Tablo 14. Sosyal sürdürülebilirlik normalize karar matrisi

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
Optimal D	0,3011	0,2185	0,3381	0,3490	0,2031	0,1733	0,2520	0,2057
2014	0,1214	0,1603	0,1989	0,0659	0,1641	0,1510	0,1226	0,1903
2015	0,0429	0,0833	0,0393	0,0492	0,1563	0,1733	0,1236	0,1007
2016	0,3011	0,1452	0,0193	0,0415	0,1641	0,1718	0,2520	0,1630
2017	0,0866	0,1742	0,3381	0,1454	0,2031	0,1594	0,1367	0,2057
2018	0,1468	0,2185	0,0663	0,3490	0,1094	0,1713	0,1130	0,1345

Normalize edilen karar matrisine CRITIC yönteminden elde edilen ağırlık değerleri eklenerek oluşturulan ağırlıklandırılmış sosyal sürdürülebilirlik normalize karar matrisi Tablo 24'te verilmiştir.

Tablo 15. Ağırlıklandırılmış sosyal sürdürülebilirlik normalize karar matrisi

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
Optimal D	8466,67	3485,13	0,00224	0,0292	0,5776	223,44	1,267	494,70
2014	3414,15	2557,28	0,00132	0,0055	0,4665	194,62	0,616	457,68
2015	1207,34	1328,33	0,00026	0,0041	0,4443	223,44	0,622	242,24
2016	8466,67	2316,86	0,00013	0,0034	0,4665	221,42	1,267	392,11
2017	2435,93	2779,39	0,00224	0,0121	0,5776	205,43	0,687	494,70
2018	4128,91	3485,13	0,00044	0,0292	0,3110	220,79	0,568	323,44

Ağırlıklandırılmış sosyal sürdürülebilirlik normalize karar matrisine ARAS yönteminin uygulama aşamalarında yer alan 7 ve 8 numaralı eşitlikler uygulanarak elde edilen alternatiflerin Si ve Ki değerleri Tablo 25'te verilmiştir.

Tablo 16. Sosyal sürdürülebilirlik si ve ki değerleri

	2014	2015	2016	2017	2018
Si	6624,83	3002,43	11398,8	5916,74	8159,19
Ki	0,522	0,236	0,899	0,466	0,643

ARAS yönteminin sonucuna göre sosyal sürdürülebilirlik performansının en iyi olduğu yıl 2016 iken, en kötü olduğu yıl 2015'tir.

Tablo 17. Ekonomik sürdürülebilirlik karar matrisi

	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max
	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8
Ortalama	384.174	122.818	279.537	95	18.603.331	1.290.894	1.330.423	2.484.452
2014	222.807	92.355	142.281	56	7.440.009	472.253	574.238	815.607
2015	278.252	113.929	173.873	70	10168542	617.987	830.801	1.062.668
2016	383.491	109.021	279.537	95	14.605.281	797.936	970.228	1.336.148
2017	384.174	122.818	270.760	85	17.467.806	1.229.472	1.282.818	2.002.064

2018	301.750	72.764	243.833	67	18.603.331	1.290.894	1.330.423	2.484.452
	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max
	E9	E10	E11	E12	E13	E14	E15	E16
Ortalama	7.301.164	1.603.733	169.575	9	584	690	32	3
2014	7.301.164	132.885	95.174	9,01	541	605	4	1,15
2015	10.066.710	92.208	73.449	9,01	584	674	6	1,66
2016	14.039.839	552.117	69.938	9,14	498	628	5	1,94
2017	16.244.902	1.224.111	169.575	9,15	244	620	5	2,57
2018	17.001.071	1.603.733	160.643	9,2	244	690	32	2,66

Ekonomik Sürdürülebilirlik karar matrisine CRITIC yönteminin uygulama aşamaları ve ARAS yönteminin uygulama aşamalarında yer alan formüller uygulanmış ve elde edilen Ki değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 18. Ekonomik sürdürülebilirlik Ki değerleri

	2014	2015	2016	2017	2018
Ki	0,5287	0,5499	0,6591	0,7931	0,8502

ARAS yönteminin sonucuna göre ekonomik sürdürülebilirlik performansının en iyi olduğu yıl 2018 iken, en kötü olduğu yıl 2014'tür.

Tablo 19. Çevresel karar matrisi

	Min	Min	Min	Min	Max	Max	Max	Min	Max
	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9
Optimal D	1.063.686	109.198	772.247	1.447	93.109	11.768	6.664	1.034.007	15
2014	1.063.686	109.198	772.247	1.484	62.753,10	5.987	3.917	1.581.544	9
2015	1.303.923	134.569	894.265	1.447	78.479	9.316	6.407	2.230.971	7
2016	1.496.302	157.606	1.254.487	2.305	86.514	11.768	3.826	1.034.007	15
2017	1.446.336	141.405	1.210.039	2.341	93.109	10.263	1.662	1.309.448	14
2018	1.165.961	118.757	1.073.623	1.861	74.310	8.298	6.664	1.340.123	14

Çevresel Sürdürülebilirlik karar matrisine CRITIC yönteminin uygulama aşamaları ve ARAS yönteminin uygulama aşamalarında yer alan formüller uygulanmış ve elde edilen Ki değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 20. CRITIC tabanlı ARAS sonuç tablosu

	2014	2015	2016	2017	2018
Ki	0,655296	0,84110	0,92617	0,96632	0,79465

ARAS yönteminin sonucuna göre kurumsal sürdürülebilirlik performansının çevresel alt boyutunun en iyi olduğu yıl 2017 iken, en kötü olduğu yıl 2014'tür.

5. Sonuç

Bu çalışmada otomotiv sektöründe yer alan bir firmanın kurumsal sürdürülebilirlik performansı ekonomik, çevresel ve sosyal alt boyutlar ekseninde ele alınarak incelenmiştir. Bu amaçla firmanın 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2018 yıllarındaki sürdürülebilirlik raporları kullanılarak ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik göstergeleri oluşturulmuştur. Sürdürülebilirlik performansı için ele alınan kriterlerin önem derecelerini belirlemek için CRITIC yöntem kullanılmıştır. CRITIC yöntemine göre; ekonomik kriter değerleri arasında önem derecesi en iyi olan kriter AR-GE bütçesi iken önem derecesi en düşük kriter FAVÖK olmuştur. Çevresel kriter değerleri arasında önem derecesi en yüksek kriter toplam çevre yönetim harcaması iken önem derecesi en düşük kriter ambalaj geri kazanım oranıdır. Sosyal kriter değerleri arasında önem derecesi en yüksek kriter İSG eğitimi iken önem derecesi en düşük kriter çalışan başına ortalama saat eğitimleridir.

Firmanın sürdürülebilirlik performansının yıl bazında sıralanması CRITIC yöntemi önem dereceleri ele alınarak ARAS yöntemi ile yapılmıştır. Aras yönteminin uygulama aşamaları sonucunda; ekonomik sürdürülebilirlik açısından en iyi yılın 2018, en kötü yılın 2014 olduğu; çevre sürdürülebilirliği açısından en iyi yılın 2017 en kötü yılın ise 2014 olduğu; sosyal sürdürülebilirlik açısından ise en iyi yılın 2016 en kötü yılın da 2015 olduğu bulunmuştur.

CRITIC yöntemine göre firmanın ekonomik açıdan sürdürülebilirliğini üst seviyelere çıkarmak istemesi durumunda AR-GE bütçesinde artış yapmalıdır. Çevresel sürdürülebilirliğini üst seviyeye çıkarmak istemesi durumunda toplam çevre yönetim harcamalarına ağırlık

vermelidir. Sosyal sürdürülebilirliğini üst seviyelere çıkarmak istemesi durumunda İSG eğitimlerini arttırmalıdır.

Konuyla ilgili gelecek çalışmalarda kullanılan sürdürülebilirlik kriterleri başka sektöre uygun şekilde geliştirilerek uygulanması ve benzer sektörlerde birden fazla firma karşılaştırması yapılarak sektörler için bir ölçek oluşturulması ve kullanılan çok kriterli karar verme yöntemleri değiştirilerek birden fazla yöntem ile karşılaştırma yapılması bu alandaki literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akbulut, O. Y. (2019). CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 249-263.

Akçakanat, Ö., Aksoy, E., & Teker, T. (2018). CRITIC ve MDL temelli EDAS yöntemi ile TR-61 bölgesi bankalarının performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(32), 1-24.

Akçakaya, O., & Akçakaya, E. D. U. (2019). Türkiye'deki büyükşehirlerin çevresel performanslarının ENTROPI temelli COPRAS ve ARAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *11*(18), 1437-1473.

Akgül, Y. Borsa İstanbul'da işlem gören ticari bankaların finansal performansının bütünleşik CRITIC COCOSO modeliyle analizi. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 71-90.

Akyüz G., & Aka S. (2017). Çok kriterli karar verme teknikleriyle tedarikçi performansı değerlendirmede toplamsal bir yaklaşım, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Volume: 15 Sayı/Issue: 2 Mayıs/May 2017 ss./pp. 28-46.

Altin, F. G., Tunca, M. Z., & Ömürbek, N. (2020). ENTROPI temelli SAW ve ARAS yöntemleri ile NATO ülkeleri askeri güçlerinin sıralanması. *Alanya Akademik Bakış*, *4*(3), 731-753.

Apan, M., & Öztel, A. (2020). Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının CRITIC-PROMETHEE bütünleşik karar verme yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 54-73.

Aras, G., & Sarıoğlu, G. U. (2015), Kurumsal raporlamada yeni dönem: entegre raporlama, *TUSİAD*, 23-25.

Arslan, H. M. (2017). Determination of optimal vehicle selection of logistics companies with AHP-ARAS hybrid method. *Alphanumeric Journal*, *5*(2), 271-282.

Arslan, H. M. (2019). CRITIC-TOPSIS yöntemi ile teknoparklarda faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(2), 144-153.

Ayrım, Y., & Can, G. F. (2017). Risk değerlendirmesinde CRITIC metodu ile sektörlerin karşılaştırması. *Journal of Turkish Operations Management*, *1*(1), 67-78.

Aytekin, S., & Erol, A. F. (2018). Finansal performans kurumsal sürdürülebilirlik performansının temel belirleyicisi midir? BIST sürdürülebilirlik endeksinde ARAS yöntemi ile bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 869-886.

Bağcı, H., & Kılıçaslan, S. (2020). BIST'e kayıtlı girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının finansal performansının CRITIC ve ORESTE yöntemleriyle analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *30*(1), 223-240.

Can, G. F., & Kargı, Ş. (2019). Sektörlerin iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk seviyelerinin CRITIC-EDAS entegrasyonu ile değerlendirilmesi. *Endüstri Mühendisliği*, *30*(1), 15-31.

Ceran, E. B. (2017). Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı ve ölçümüne ilişkin bir ön çalışma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *46*, 59-70.

Dadelo, S., Turskıs, Z., Zavadskas, E., & Dadeliene, R. (2012), Multiple criteria assessment of elite security personal on the basis of ARAS and EXPERT methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research,* 46 (4), s.65-88.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method, *Computers & Operations Research*, 22/7, 763-770.

Ecer, F. (2016). ARAS yöntemi kullanılarak kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçimi. *Journal of Alanya Faculty Of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, *8*(1).

Ercan, E., & Kundakçı, N. (2017). Bir tekstil işletmesi için desen programı seçiminde ARAS ve OCRA yöntemlerinin karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(1), 83-105.

Ergüden, E., & Çatlıoğlu, E. (2016). Sustainability reporting practiceses in energy companies with TOPSIS method. *Journal of Accounting & Finance*, (71).

Eş, A., (2008). Sürdürülebilirlik ve firma düzeyinde kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçümü, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.

Eş, A., & Kamacı, T. B. (2020). Bankaların sürdürülebilirlik performanslarının EDAS ve ARAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 807-831.

Gençoğlu, Ü. G., & Aytaç, A. (2016). Kurumsal sürdürülebilirlik açısından entegre raporlamanın önemi ve BIST uygulamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 51-66.

Hahn, T., & Scheermesser, M. (2006). Approaches to corporate sustainability among German companies. *Corporate social responsibility and environmental management*, *13*(3), 150-165.

Işık, Ö. (2019). Türk mevduat bankacılığı sektörünün finansal performanslarının ENTROPI tabanlı ARAS yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(1), 90-99.

Işık, Ö. (2019). Türkiye'de hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansının CRITIC tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, *7*(1), 542-562.

Kaplanoğlu, E. (2018). ARAS ve COPRAS yöntemleriyle nakit akışına dayalı performans ölçümü: BIST kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe bir uygulama. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, *11*(2), 153-184.

Kaya, Y., & Öztel, A. (2018). Kurumsal sürdürülebilirlik performansının gri ilişkisel analiz yöntemi ile değerlendirilmesi: Otokar örneği, *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2): 98-130

Kenger, M. D., & Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden ENTROPI temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *4*(4), 152-170.

Kiracı, K., & Bakır, M. (2018). CRITIC temelli EDAS yöntemi ile havayolu işletmelerinde performans ölçümü uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.

Koca, G., Ekinci, F. & Şimşek, M. (2019). Vergi gelirleri bakımından OECD ülkelerinin performansının bütünleşik ENTROPI ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,18(70), 964-985.

Koşaroğlu, Ş. M. (2021). E7 Ülkelerinin makroekonomik performanslarının ENTROPI ve ARAS yöntemleriyle karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 203-221.

Kurnaz, N., & Kestane, A. (2016). Kurumsal sürdürülebilirliğin ekonomik açıdan incelenmesi ve yatırımcı davranışları ilişkisi: BIST sürdürülebilirlik

endeksinde bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 278-302.

Levi Coşkun, İ., (2013): Türkiye'de tüketici bakış açısıyla kurumsal sürdürülebilirlik bileşenlerinin marka varlığı bileşenleri ile ilişkisi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.

Maruf, M., & Özdemir, K. (2021). Türkiye'deki ticari bankalara ait web sitelerin performanslarının SWARA ve ARAS yöntemi ile sıralanması. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *18* (Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1-1.

Nesrin, K. O. C., & Uysal, F. (2017). Reverse logistics and application of ARAS method. *Journal of Management Marketing and Logistics*, *4*(2), 178-185.

Orhan, M. (2020). Avrupa Birliği ülkeleri ile Avrupa Birliği üyeliğine aday olan ülkelerin makroekonomik performanslarının Aras yöntemi ile kıyaslanması, *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (1): 115-129.

Ömürbek, V., Aksoy, E., & Akçakanat, Ö. (2017). Bankaların sürdürülebilirlik performanslarının ARAS, MOOSRA ve COPRAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *8*(19), 14-32.

Ömürbek, N., Yıldırım, H., Parlar, G., & Karaatlı, M. (2021). CRITIC yöntemi ve oyun teorisi bütünleşik yaklaşımı ile hastane performanslarının değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *8*(1), 539-560.

Önder, Ş. (2017). İşletme karlılığına kurumsal sürdürülebilirliğin etkisi: BIST'te bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, *19*(4), 937-956.

Özkan, T., & Alirıza, A. Ğ. Corporate sustainability performance assessment: CRITIC-ARAS ıntegrated model. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *18*(42), 1-1.

Öztel, A., Aydın, B., & Köse, M. S. (2018). ENTROPI tabanlı TOPSIS yöntemi ile enerji sektöründe kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümü: Ak Enerji örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(24), 1-24.

Pala, O. (2022). BIST sigorta endeksinde CRITIC ve multı moosral tekniklerine dayalı finansal analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, *37* (1), 218-235.

Roca, L. C., & Searcy, C. (2012). An analysis of indicators disclosed in corporate sustainability reports. *Journal of cleaner production*, *20*(1), 103-118.

Salman, S., & Peker, İ. (2019). Savunma sanayi AR-GE merkezlerinin performanslarının ENTROPI ve ARAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7 (1), 51-73.

Shariati, S., Yazdani-Chamzini, A., Salsani, A., Tamošaitienė, J. (2014). Proposing a new model for waste dump site selection: case study of ayerma phosphate mine. *Engineering Economics*, 25(4), 410-419

Sihombing, V., Nasution, Z., Al Ihsan, M. A., Siregar, M., Munthe, I. R., Siregar, V. M. M., ... & Asfar, D. A. (2021, June). Additive ratio assessment (ARAS) method for selecting english course branch locations. *In Journal Of Physics: Conference Series* (Vol. 1933, No. 1, P. 012070). Iop Publishing.

Şener, S. (2022). Legatum refah endeksi göstergeleri ve verileri kullanılarak refahın çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 46-70.

Salzmann, O., Ionescu-Somers, A., & Steger, U. (2005). The business case for corporate sustainability: literature review and research options. *European management journal*, *23*(1), 27-36.

Searcy, C. (2012). Corporate sustainability performance measurement systems: A review and research agenda. *Journal of business ethics*, *107*(3), 239-253.

Schaltegger, S., Lüdeke-Freund, F., & Hansen, E. G. (2012). Business cases for sustainability: the role of business model innovation for corporate sustainability. *International journal of innovation and sustainable development*, *6*(2), 95-119.

Turhan, G. D., Özen, T., & Albayrak, R. S. (2018). Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, stratejik önemi ve sürdürülebilirlik performansı ölçümü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, *9*(1), 17-37.

Tutkavul, K. (2020). Kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında sürdürülebilirlik raporları ve sürdürülebilirlik performansının ölçümü: Arçelik AŞ'de bir uygulama.

Yalçın, N., & Karakaş, E. (2019). Kurumsal sürdürülebilirlik performans analizinde CRITIC-EDAS yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *34*(4), 147-162.

Yaman, T. (2019). Sürdürülebilirlik performansı değerlendirilmesinde kullanılan çok kriterli karar verme yöntemleri. *Ekonomik ve Sosyal Eğilimler* (s. 99-126), Ankara: İmaj Yayınevi

Yükçü S. ve Kaplanoğlu E. (2016). Sürdürülebilir kalkınmada finansal olmayan raporlamanın önemi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (Özel Sayı-1), 63-101.

Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, *16*(2), 159-172. https://doi.org/10.3846/tede.2010.10,

BÖLÜM 6

PANDEMİNİN ETKİSİ ALTINDA BİGADAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YEREL EKONOMİYE KATKISININ İNCELENMESİ

Nur DİLBAZ ALACAHAN[1]

Yağmur AKARSU[2]

1 Doç. Dr. Nur DİLBAZ ALACAHAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 0000-0001-8009-6361

2 Öğr. Gör. Yağmur AKARSU Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 0000-0002-9277-5019

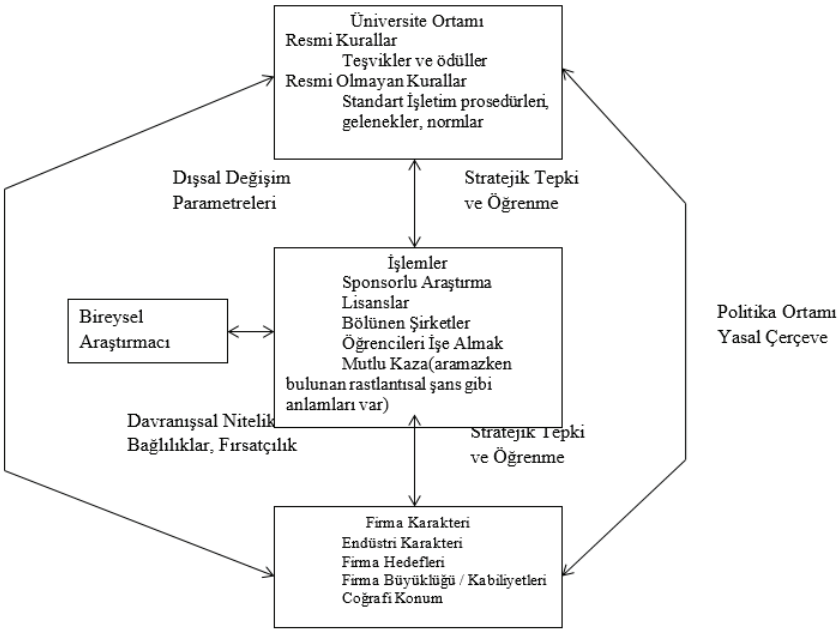
GİRİŞ

Ülke düzeylerinde insan sermayesi gelişme ve ekonomik büyüme için en önemli etkenlerden birisidir. Üniversiteler insan sermayesinin üreticileridir ve her zaman vasıflı işgücü, vasıfsız işgücünden daha üretken durumdadır (Sianesi vd. 20031: 58). Üniversiteler eğitim arzını artırmaktadır. Bununla birlikte kurumların büyümesi ve gelişmesini de teşvik etmektedir. Üniversiteler, güçlü kurumları doğrudan tanıtabilir, politika yapıcılara etkinlik, yayınlar ve raporlar aracılığıyla fikir paylaşımları için platform sağlar. Böylelikle talep kanallı büyümeyi etkileyebilirler (Valeroa vd. 2009: 54; Glaeser,vd. 2004: 275).

Verimlilik iyileştirmelerine dayalı istikrarlı sürdürülebilir büyüme elde etmek için insan sermayesi, inovasyon ve Ar-Ge ve bilgiye yatırımın temel olduğu uzun zamandır bilinmektedir. Çünkü üniversiteler bilgi ve araştırmaları aktararak bulundukları alanlarda gelişmeyi sağlar. Üniversitelerin uzun vadeli faydalarının yanı sıra üniversiteler kurumlar üzerinde kısa vadede de etkiye sahiptirler. Mal ve hizmetlere yapılan harcamalarının yanında çalışanlara ödenen maaşlar içinde bulunarak yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra önemli bir nüfus hareketliliğine yapılan eğitimler, kongreler, seminerler aracılığıyla yol açmaktadırlar. Maddi etkinin yanı sıra yerel çevrenin itibarını ve imajını da olumlu yönde etkilemektedir. Üniversiteler bulundukları alanın ekonomik, finansal ve işgücü kaynaklarını kullanmaktadır. Üniversitelerin yerel ekonomiye katkılarını dört kategoride incelemek mümkündür. Bunlar; mal ve hizmetlere yapılan harcamalar, personel ödemeleri yoluyla yapılan doğrudan gelir üretimi, öğrenci harcamaları ve üniversiteye gelen ziyaretçilerin yaptıkları harcamalardır (Pastor vd. 2008:2-6). Üniversitelerin bölgesel kalkınmayı etkileyen konuları şunlardır: Yükseköğretim kurumlarının bir bilgi çevirmeni olması, bilimsel sonuçların üreticisi olması, yeni bilgi üretmesi ve bu bilginin akademik olmayan sektöre aktarılması ve ticarileştirme süreçleridir. (Rodnyansky vd. 2012:186).

Küreselleşme ve yoğun rekabet şartları altında sürdürülebilir bir büyüme elde etmek oldukça zordur. Sürdürülebilir büyüme açısından inovasyon önem arz etmektedir. İnovasyon bölgelerin ekonomik büyümesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki inovasyonu teşvik etmek için üniversiteler bir araçtır ve genellikle önemli ekonomik birimlerdir. Ayrıca, uzun zamandır araştırma, geliştirme ve teknoloji neslinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle araştırma üniversiteleri bilgi yaratır. (Bleaney, 1992: 305; Florida vd.2006: 46; Hill, 2009:10; Kumar vd. 2020: 2).

Şekil 1: Üniversite-Sanayi İlişkisi Evrim Şeması

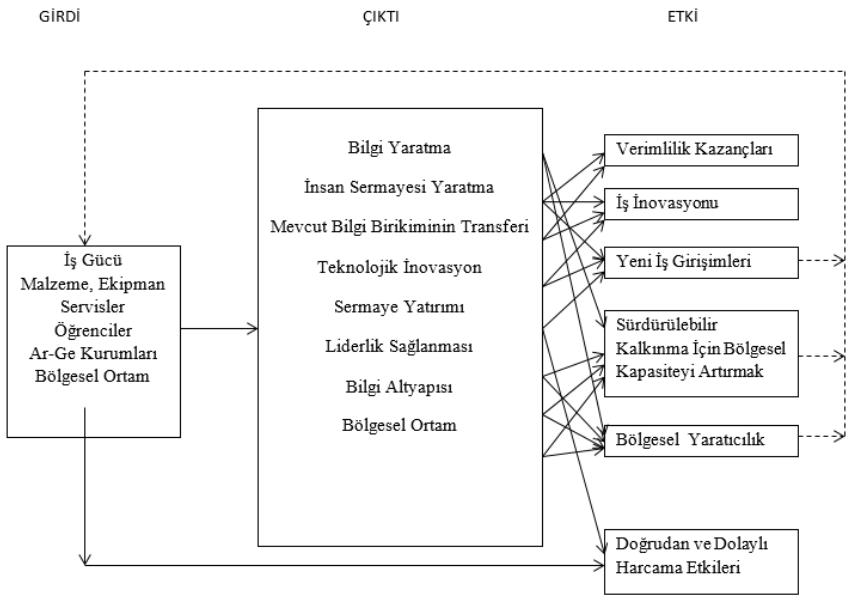

Kaynak: Bercovitz ve Feldmann, 2006: 176

Şekil 1 Üniversite-Sanayi ilişkilerini göstermektedir. Buna göre, üniversite-sanayi ilişkilerinin merkezindeki işlemler, bireysel bir araştırmacı, firma özellikleri ve üniversite teknoloji transfer stratejisi ve yapısından oluşmaktadır. Üniversite-sanayi işbirliği, yeni inovasyonların temelini oluşturan karşılıklı bilgi alışverişini teşvik etmektedir. Ayrıca, politika ortamı ve yasal çerçeve üniversite sanayi ilişkisini geliştirmekte önemli bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, üniversitelerin gelişmekte olan ülkelerdeki politikalar, hükümet, endüstri arasında ve bunlar içinde etkili bir etkileşim sistemi aracılığıyla öğrenmeyi ve inovasyonu teşvik etmeye çalışması gerekmektedir. Ayrıca inovasyon için destekleyici ortamı teşvik etmek üzere üniversite ve sanayi arasında daha fazla koordinasyona ihtiyaç olduğunu görülmektedir (Saad, 2004: 20).

Üniversiteler, kendi kuralları, ödülleri ve teşvik yapıları olan karmaşık bürokrasilerdir. Ayrıca, nispeten basit bir kâr motivasyonu olan ticari firmaların aksine, üniversiteler, öğretim üyelerinin ve daha geniş bilim camiasının çıkarlarının yanı sıra çeşitli eğitim ve toplumsal hedefleri içeren karmaşık amaç işlevlerine sahiptir. Üniversitelerin sanayi ile ilişkileri, sponsorlu araştırmalar, lisanslar, bölünen firmalar ve öğrencilerin işe alınması gibi bir dizi ardışık işlem yoluyla şekillendirilmektedir (Bercovitz ve Feldmann, 2006: 177).

Şekil 2: Üniversite Çıktıları ve Beklenen Ekonomik Etkiler

Kaynak: Kumar vd. 2014:8.

Şekil 2 üniversite çıktılarını ve ekonomik katkılarını sunmaktadır. Buna göre, bilgi üretimi ile bölgelerin ekonomik büyüme ve kalkınma performansları arasında pozitif etki ettiği aşikârdır. Şekil göstermektedir ki her bir çıktı türü potansiyel olarak ekonomik kalkınma etkilerine yol açabilir. Bunun yanı sıra üniversiteler sanayi ve hükümet ile bölgesel yenilik sistemlerinin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma Covid-19 pandemisi sırasında Biga'da eğitim gören öğrencilerin yerel ekonomiye olan katkılarını ölçmek amacı ile yapılmıştır. Çalışmadan eğitim gören öğrencilerin harcama eğilimleri analiz edilmiş olup ekonomiye olan katkısı ölçülmüştür. Bu amaçla 2021-2022 eğitim öğretim yılında Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Biga Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve Biga Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören 286 öğrenciye online anket uygulanmıştır. Anket 30 sorudan oluşmakta olup ankette demografik bilgiler içeren sorular, açık ve kapalı uçlu sorular ve beşli likert ölçeği içeren sorulara yer verilmiştir. Verilerin analizi SPSS 21 istatistiki paket programı ile analiz edilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Üniversitelerin yerel ekonomiye katkıları uzun yıllardan beri akademik çalışmalara konu olmuştur. Çalışma, Covid-19 pandemi zamanında üniversitelerin yerel ekonomiye etkisini araştırmak üzere yapıldığından dolayı literatürde sadece son üç yıllık yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Atılgan vd. (2020), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli Meslek Yüksekokulu'nun yerel ekonomiye katkısını incelemiştir. Bu amaçla, her iki okulda eğitim gören 750 öğrenciye anket uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kişi başı ortalama harcamalarının 1.479 TL olduğunu, bunun da yerel ekonomiye olan katkısının 19.525 TL olduğu hesaplanmıştır. Ayrıca, Salihli'de eğitim gören öğrencilerin buradaki yiyecek içecek fiyatlarını pahalı bulduğu da çalışmanın bulguları arasındadır.

Mammadov vd. (2020), yabancı uyruklu öğrencilerin Eskişehir'in yerel ekonomisine olan katkılarını araştırmıştır. Bu amaçla, Eskişehir'de eğitim gören 370 yabancı uyruklu öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre, yabancı uyruklu öğrenciler barınma için aylık ortalama 249,44 TL ödemektedir. Ayrıca, yabancı uyruklu bir öğrencinin Eskişehir'de ortalama aylık harcama tutarı ise 1.123,47 TL olarak hesaplanmıştır. Buna göre, yabancı uyruklu bütün öğrencilerin Eskişehir'in yerel ekonomisine olan toplam katkısı 74.706.261,12 TL'dir

Gürsel vd, (2021), Bursa Uludağ Üniversitesi'nin yerel ekonomiye olan katkılarını araştırmıştır. Bu amaçla, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde eğitim gören 381 öğrenciye yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, üniversitenin yerel ekonomiye katkısına bakıldığında, uyarılmış gelir etkisi 2,57 milyar TL olurken, uyarılmış istihdam etkisi ise 21.227 çalışan olarak hesaplanmıştır.

Kablay ve Çakmak (2021) Ordu Üniversitesi'nin yerel ekonomiye olan katkılarını araştırmıştır. Bu amaçla, Ordu Üniversitesi'nde eğitim gören 1059 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin % 38'i 250 TL ve altında, %18,9'u 251-500 TL, % 4,9'iseu 500 TL üstünde harcama yaptığı hesaplanmıştır.

Rasulı ve Konak (2020), Karabük Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin yerel ekonomiye olan katkılarını araştırmıştır. Bu amaçla, Karabük Üniversitesi'nde eğitim gören 400 yabancı uyruklu öğrenciye anket uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, yabancı uyruklu öğrencilerin ortalama aylık gelirleri 1195 TL olmakla birlikte ortalama harcamaları ise 1027.5 TL olduğu hesaplanmıştır. Sonuç olarak Karabük Üniversitesi'nde eğitim gören yabancı uyruklu öğrencilerin yerel ekonomiye olan katkıları dolaylı statik gelir katkısı 84.033.060 TL, toplam uyarılmış statik katkısı ise 599.155.717,8 TL olarak hesaplanmıştır.

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışma Covid-19 pandemisi sırasında Biga'da eğitim gören öğrencilerin yerel ekonomiye olan katkılarını ölçmek amacı ile yapılmıştır. Çalışmada eğitim gören öğrencilerin harcama eğilimleri analiz edilmiş olup ekonomiye olan katkısı ölçülmüştür. Bu amaçla 2021-2022 eğitim öğ-

retim yılında Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Biga Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve Biga Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören 286 öğrenciye online anket uygulanmıştır. Anket 30 sorudan oluşmakta olup ankette demografik bilgiler içeren sorular, açık ve kapalı uçlu sorular ve beşli likert ölçeği içeren sorulara yer verilmiştir. Verilerin analizi SPSS 21 istatistiki paket programı ile analiz edilmiştir.

Anketin ölçme yetisini değerlendirmek, iç tutarlılığı ile bağlantılı olarak meydana gelebilecek problemleri çalışmanın başında öngörmek ve anketin bir ölçme aracı olarak performansını değerlendirmek adına test grubuna uygulanan anketler üzerinden güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi için Alfa Modeli ile değerlerin tam olduğu 30 adet soru formu analiz için kullanılmıştır. Harcamaların değerlendirildiği sorular için Standardized Cronbach Alpha Katsayısı 0.64 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçek oldukça güvenilirdir. Biga'da öğrencilere arz edilen hizmet ve gider kalemlerinin fiyatlarının öğrenciler açısından ucuzdan ve pahalıya olmak üzere likert ölçeği ile ölçüldüğü 3 soru için Standardized Cronbach Alpha Katsayısı 0.79 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçek oldukça güvenilirdir.

BULGULAR

Aşağıdaki tablolarda ankete katılan öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları, hangi okulda öğrenim gördükleri, öğrenim türleri, okulda kaçıncı yılı olduğu, Biga'ya nereden geldikleri, Biga'yı neden tercih ettikleri, eğitim gördükleri yerin fakülte, uygulamalı bilimler yüksekokulu ya da yüksekokul olup olmadığı, nerede ve kiminle kaldıklarına yönelik olarak sorulmuş soruların cevaplarına yer verilmiştir.

Tablo 1: *Öğrencilerin Cinsiyet, Yaş, Öğrenim Gördükleri Okul, Öğrenim Türleri ve Okullarındaki Kaçıncı Yıllarında Oldukları.*

Cinsiyet	**Frekans**		**Yüzde**
Kadın	159		55,6
Erkek	127		44,4
Yaş	**Frekans**		**Yüzde**
18-25	276		96,5
26-35	8		2,8
36-45	2		0,7
Eğitim gördüğünüz okul	**Frekans**		**Yüzde**
Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi	176		61,5

Biga Meslek Yüksekokulu	63		22,0
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	47		16,4

Öğrenim Türü	**Frekans**		**Yüzde**
I. Öğretim	239		83,6
II. Öğretim	47		16,4

Bu sene itibari ile okuldaki kaçıncı yılınız?	**Frekans**		**Yüzde**
1	89		31,1
2	64		22,4
3	70		24,5
4+	63		22,0

Ankete katılan öğrencilerin %55,6'sı kadın, %44,4'ü erkektir. Ankete katılanların yaş aralıklarına bakıldığında ise; %96,5'i 18-25 yaş, %2,8'i 26-35 yaş, %0,7'si ise 36-45 yaş aralığındadır. Eğitim gördükleri okul açısından incelendiğinde; %61,5'inin (176 kişi) Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesinde, %22'sinin (63 kişi) Biga Meslek Yüksekokulu'nda ve %16,4'ünün (47 kişi) Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde eğitim görmektedir. Ankete katılan öğrencilerin %83,6'sı (239 kişi) 1. öğretim, %16,4'ü (47 kişi) ise 2.öğretim öğrencisidir. Biga'daki eğitim gördükleri sürenin tarih itibari ile incelendiğinde ise %31,1'i (89 kişi) 1. sınıf, %22,4'ü (64 kişi) 2. sınıf, %24,5'i (70 kişi) 3. sınıf ve %22'si (63 kişi) ise 4. ya da daha üzeri süre ile Biga'dadır.

Tablo 2: *Öğrencilerin Geldikleri Yer ve Okul İlişkisi*

Çanakkale dışında bir ilden mi geldiniz?	**Frekans**		**Yüzde**
Evet	272		95,1
Hayır	14		4,9

Geldiğiniz il/ilçede burada okumuş olduğunuz program var mı?	**Frekans**		**Yüzde**
Evet	140		49,0
Hayır	146		51,0

Geldiğiniz il/ilçede uygulamalı bilimler yüksekokulu var mı?	**Frekans**		**Yüzde**
Evet	189		66,1

Hayır	97		33,9

Geldiğiniz il/ilçede meslek yüksekokulu var mı?	**Frekans**		**Yüzde**
Evet	266		93,0
Hayır	20		7,0

Ankete katılan öğrencilerin, %95,1'i (272 kişi) Çanakkale dışından, %4,9'u (14 kişi) ise Çanakkale'den okumak için Biga'ya gelmektedir. Geldiği il ya da ilçede Biga'da okudukları program olan öğrencilerin oranı %49 (140 kişi) iken, olmayan öğrencilerin oranı ise %51'dir (146 kişi). Geldiği yerde uygulamalı bilimler yüksekokulu bulunan öğrencilerin oranı %66,1 (189 kişi) iken, bulunmayanların oranı ise %33,9'dur (97 kişi). Ankete katılanlardan geldiği yerde meslek yüksekokulu bulunanlar %93 (266 kişi) iken bulunmayanların oranı da %7'dir (20 kişi).

Tablo 3: *Öğrencilerin nerede ve kimle kaldıkları.*

Nerede kalıyorsunuz?	**Frekans**		**Yüzde**
Devlet yurdu	109		38,1
Kiralık ev (eşyalı)	122		42,7
Özel yurt	41		14,3
Kendi evim	10		3,5
Otel Pansiyon	4		1,4
Kimlerle birlikte kalıyorsunuz?	**Frekans**		**Yüzde**
Arkadaşlarımla	185		64,7
Yalnız	64		22,4
Ailemle	37		12,9

Öğrencilerin, %38,1'i (109 kişi) barınma ihtiyacını karşılamak için devlet yurdunu, %14,3'ü (41 kişi) özel yurtları tercih ederken, %42,7'si (122 kişi) kiralık evi, %3,5'i (10 kişi) kendi evini, %1,4'ü (4 kişi) ise otel pansiyonlarda barınma ihtiyaçların karşılamayı tercih etmektedir. Ankete katılan 286 kişiden 185'i (%64.7) Biga'da arkadaşlarıyla kalırken, 64'ü (%22.4) yalnız, 37'si (% 12.9) ise ailesi ile birlikte kalmaktadır.

Tablo 4: *Öğrencilerin Biga'yı tercih etme nedenleri*

Biga'yı tercih etme nedeniniz?	**Frekans**		**Yüzde**
Puanı	152		53,1
Yakınlığı	50		17,5
Eğitim-öğretimdeki şöhreti	30		10,5
Tavsiye edildiği için	30		10,5
Doğal ortamın güzelliği	16		5,6
Okulun fiziki olanakları	8		2,8

Ankete katılan öğrencilere Biga'yı tercih etme nedenleri sorulduğunda, %53,1'inin (152 kişi) okulun puanı, %17,5'inin (50 kişi) yaşadığı yere yakınlığı, %10,5'i (30 kişi) eğitim öğretimdeki şöhreti, %2,8'i (8 kişi) de okulun fiziki olanakları sebebi ile tercih ettiklerini belirtirken %10,5'i (30 kişi) tavsiye edildiği ve %5,6'sı (16 kişi) da doğal ortamın güzelliği cevabını vermiştir.

Tablo 5: *Öğrencilerin 2021-2022 eğitim öğretim yılında Biga'da yapmış oldukları harcamaların aylık ve yıllık verileri*

Tüm giderler hesaba katıldığında ortalama aylık harcamaları	Frekans	**Yüzde**
5001+	7	2,4
3001-5000	33	11,5
2001-3000	87	30,4
1001-2000	114	39,9
0-1000	45	15,7

Tabloda ankete katılan öğrencilerin Biga'daki toplam harcama giderlerine yer verilmiştir. Buna göre, ankete katılan 286 öğrenciden 45'i (%15,7) 0 ila 1000 TL arasında harcama gerçekleştirirken, 114 kişi (%39,9) 1001-2000 TL, 87 kişi (%30,4) 2001-3000 TL, 33 kişi (%11,5) 3001-000 TL, 7 kişi (%2,4) 5000 TL ve üzeri aylık harcama gerçekleştirmektedir.

Barınma giderleri **(ev kirası, pansiyon ücreti vb.)**	Frekans	**Yüzde**
5001+	1	0,3
2501-5000	8	2,8
1001-2500	75	26,2
501-1000	99	34,6
0-500	103	36

Tabloda ankete katılan öğrencilerin Biga'da yapmış oldukları barınma giderlerine yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan kişiden 103 kişi (%36) 0-500 TL barınma masrafı yaparken, 99 kişi (%34,6) 501-1000 TL, 75 kişi (%26,2) 1001-2500 TL, 8 kişi (%2,8) 2501- 5000 TL, 1 kişi (%0,3) 5000 TL ve üzeri barınma masrafı yapmaktadır

.

Şehir içi aylık ulaşım harcamaları	Frekans	Yüzde
1001+	5	1,7
501-1000	12	4,2
251-500	79	27,6
101-250	112	39,2
0-100	78	27,3

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin şehir içi aylık ulaşım masraflarına yer verilmiştir. Buna göre ankete katılanların %27,3'ü (78 kişi) 0-100 TL arası aylık ulaşım masrafı yaparken, %39,2'si (112 kişi) 101-250 TL, %27,6'sı (79 kişi) 251- 500 TL, %4,2'si (12 kişi) 501-1000 TL, %1,7'si (5 kişi) ise 1001 TL ve üzeri aylık şehir içi ulaşım masrafı yapmaktadır.

Şehirlerarası aylık ulaşım harcamaları	**Frekans**	**Yüzde**
1001+	6	2,1
501-1000	51	17,8
251-500	131	45,8
101-250	56	19,6
0-100	42	14,7

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin şehirlerarası aylık ulaşım masraflarına yer verilmiştir. Buna göre ankete katılanların %14,7'si (42 kişi) 0-100 TL arası aylık ulaşım masrafı yaparken, %19,6'sı (56 kişi) 101-250 TL, %45,8'i (131 kişi) 251- 500 TL, %17,8'i (51 kişi) 501-1000 TL, %2,1'i (6kişi) ise 1001 TL ve üzeri aylık şehirlerarası ulaşım masrafı yapmaktadır.

Yiyecek-içecek için aylık harcamaları (Market alışverişi vb.)	Frekans	Yüzde
2501+	5	1,7
1001-2500	27	9,4
501-1000	69	24,1
251-500	118	41,3
0-250	67	23,4

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin ev için yaptığı yiyecek içecek için aylık harcama miktarlarına yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan 286 kişiden 67'si (%23,7) 0-250 TL arası harcama yaparken, 118 kişi (%41,3) 251-500 TL, 69 kişi (%24,1) 501-1000 TL, 27 kişi (%9,4) 1001-2500 TL, 5 kişi (%1,7) 2501 TL ve üzeri aylık harcama yapmaktadır.

Yiyecek-içecek için aylık harcama (Yemekhane, kantin, restaurant vb.)	**Frekans**	**Yüzde**
2501+	2	0,7
1001-2500	7	2,4
501-1000	36	12,6
251-500	119	41,6
0-250	122	42,7

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin ev dışında yaptığı yiyecek içecek için aylık harcama miktarlarına yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan 286 kişiden 122'si (%42,7) 0-250 TL arası harcama yaparken, 119 kişi (%41,6) 251-500 TL, 36 kişi (%12,6) 501-1000 TL, 7 kişi (%2,4) 1001-2500 TL, 2 kişi (%0,7) 2501 TL ve üzeri aylık harcama yapmaktadır.

Eğlence ve kültür sanat aktiviteleri toplam harcamaları	**Frekans**	**Yüzde**
750+	7	2,4
501-750	6	2,1
251-500	57	19,9
101-250	58	20,3
0-100	158	55,2

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin eğlence ve sanat aktiviteleri için yaptıkları aylık toplam harcama giderlerine yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan 286 kişiden 158'i (%55,2) 0-100 TL aylık harcama yaparken, 58 kişi (%20,3) 101-250 TL, 57 kişi (%19,9), 251-500 TL, 6 kişi (% 2,1), 501-750 TL, 7 kişi (%2,4) 750 TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Aylık ortalama ısınma harcamaları	**Frekans**	**Yüzde**
2501+	2	0,7
751-2500	10	3,5
501-750	16	5,6
251-500	33	11,5
0-250	225	78,7

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin aylık ısınma için yaptıkları harcama giderlerine yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan 286 kişiden

225'i (%78,7) 0-250 TL arası ödeme yaparken, 33 kişi (%11,5) 251-500 TL, 16 kişi (%5,6) 501-750 TL, 10 kişi (%5,6) 750-2500 TL, 2 kişi (%0,7) 2500 TL ve üzeri ödeme yapmaktadır.

Elektrik, su, tüp gaz ve sabit internet aylık harcamaları	**Frekans**	**Yüzde**
1001+	7	2,4
501-1000	17	5,9
251-500	55	19,2
101-250	31	10,8
0-100	176	61,5

Tabloda Biga'da eğitim gören elektrik, su, tüp gaz ve sabit internet için yaptıkları harcama giderlerine yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan 286 kişiden 176'sı (%61,5) 0-100 TL arası ödeme yaparken, 31 kişi (%10,8) 101-250 TL, 55 kişi (%19,2) 251-500 TL, 17 kişi (%5,9) 501-1000 TL, 7 kişi (%2,4) 1001 TL ve üzeri ödeme yapmaktadır.

İletişim (sabit telefon, cep telefonu) **aylık harcamaları**	Frekans	Yüzde
1001+	2	0,7
501-1000	1	0,3
251-500	6	2,1
101-250	62	21,7
0-100	215	75,2

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin aylık iletişim giderleri için yaptıkları harcama giderlerine yer verilmiştir. Buna göre ankete katılan 286 kişiden 215'i (%75,2) 0-100 TL arası ödeme yaparken, 62 kişi (%21,7) 101-250 TL, 6 kişi (%2,1) 251-500 TL, 1 kişi (%0,3) 501-1000 TL, 2 kişi (%0,7) 1001 TL ve üzeri ödeme yapmaktadır.

Giyim için Biga'da yapılan yıllık harcama	**Frekans**	**Yüzde**
10001+	2	0,7
5001-10000	1	0,3
2501-5000	6	2,1
1001-2500	62	21,7
0-1000	215	75,2

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin giyim için yaptıkları yıllık harcama giderlerinde yer verilmiştir. Buna göre ankete katılanların %75,2'si (215 kişi) yıllık 0-1000 TL arası giyim için harcama yaparken, % 21,7'si (62 kişi) 1001-2500 TL, % 2,1'i (6 kişi) 2501-5000 TL, %0,3'ü (1 kişi) 5001-10000 TL, %0,7'si (2 kişi) 10000 TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Eğitim öğretim için yapılan yıllık **harcamalar**	Frekans	**Yüzde**
25001+	8	2,8
10001-25000	14	4,9
5001-10000	21	7,3
1001-5000	46	16,1
0-1000	197	68,9

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin eğitim öğretim için yaptıkları yıllık harcama giderlerinde yer verilmiştir. Buna göre ankete katılanların %68,9'u (197 kişi) yıllık 0-1000 TL arası eğitim öğretim için harcama yaparken, % 16,1'i (46 kişi) 1001-5000 TL, % 7,3'ü (21 kişi) 5001-10000 TL, %4,9'u (14 kişi) 10001-25000 TL, %2,8'i (8 kişi) 25001 TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Katılınan kursların yıllık harcamaları (dil kursu, yüzme, basketbol vb.)	**Frekans**	**Yüzde**
2501+	6	2,1
1001-2500	6	2,1
501-1000	4	1,4
251-500	14	4,9
0-250	256	89,5

Tabloda Biga'da eğitim gören öğrencilerin katıldıkları kurslar için yaptıkları yıllık harcama giderlerinde yer verilmiştir. Buna göre ankete katılanların %89,5'i (256 kişi) yıllık 0-250 TL arası harcama yaparken, % 4,9'u (14 kişi) 251-500 TL, % 1,4'ü (4 kişi) 501-1000 TL, %2,1'i (6 kişi) 1001-2500 TL, %2,1'i (6 kişi) 2501 TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Tablo 6: *Öğrencilerin Biga'da yaşam maliyetleri* **hakkındaki görüşleri**

Sizce Biga'daki öğrenci maliyeti, alternatiflerine göre nasıldır?	**Frekans**		**Yüzde**
Çok pahalı	150		52,4
Pahalı	100		35,0
Normal	33		11,5
Ucuz	2		0,7
Çok ucuz	1		0,3

Biga'da yiyecek-içecek fiyatlarını nasıl değerlendirirsiniz?	Frekans		Yüzde
Çok pahalı	121		42,3
Pahalı	113		39,5
Normal	46		16,1
Ucuz	5		1,7
Çok ucuz	1		0,3

Biga'da barınma maliyetinin (ev kirası, pansiyon ücreti vb.) Nasıl değerlendirirsiniz?	Frekans		Yüzde
Çok pahalı	148		51,7
Pahalı	79		27,6
Normal	56		19,6
Ucuz	3		1,0

Tabloda ankete katılan öğrencilerin Biga'daki yaşam maliyetleri ile alakalı fikirlerini ortaya koymak amacıyla öğrencilere; genel yaşam maliyetinin diğer alternatiflerine göre nasıl olduğu, yiyecek içecek fiyatları ve barınma giderlerini nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Buna göre, ankete katılan 286 kişiden 150 kişi (%55.4) maliyetlerin alternatiflerine oranla daha pahalı olduğunu düşünürken 33 kişi (%11.5) ise Biga'daki maliyetlerin normal olduğunu ifade etmiştir. Biga'daki yiyecek içecek fiyatlarına bakıldığında ise, 121 kişi (%42.3) çok pahalı, 113 kişi (%39.5) pahalı, 46 kişi (%16.1) normal, 5 kişi (%1.7) ucuz, 1 kişi (% 0.3) ise çok ucuz olduğunu ifade etmiştir. Son olarak Biga'daki barınma maliyetleri değerlendirildiğinde, 148 kişi (%51.7) çok pahalı olduğunu ifade ederken, 79 kişi (%27.6), pahalı, 56 kişi (%19.6) normal, 3 kişi (%1) ise Biga'daki barınma maliyetlerinin ucuz olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç

Çalışmada Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde bulunan Biga İlçesi'ndeki Biga İİBF, Biga UBF ve Biga MYO'da eğitim ve öğretim gören öğrencilerin yapmış oldukları harcamalardan yola çıkılarak biga'nın yerel ekonomisine katkısı incelenmeye çalışılmıştır. Her ne kadar öğrencilerin % 52.4'ü Biga'daki öğrenci maliyetlerinin alternatiflere göre çok pahalı, %35'i pahalı olduğunu, Biga'daki yiyecek içecek fiyatlarının ve barınma maliyetlerinin çok pahalı olduğunu belirtse de diğer sorulara verdikleri cevaplardan yola çıkılarak şu tespitlerde bulunulmuştur. Ankete katılan öğrencilerin %39.9'u ortalama aylık harcamaların 1001-2000 TL arasında olduğunu, %36'sının barınma giderlerinin 0-500

TL arasında olduğunu, % 39.2'sinin şehir içi ulaşım harcamalarının 101-250 TL aralığında olduğunu, % 41.3'ünün yiyecek içecek harcamalarının (market alışverişi) 251-500 TL aralığında olduğunu, % 42.7'sinin yiyecek içecek harcamalarının (yemekhane, kantin, restaurant vb.) 0-250 TL aralığında olduğunu belirtmiştir.

Eğlence ve kültür sanat aktivitesine yapılan harcamalar sorusuna katılan öğrencilerin % 55.2'si yaptıkları harcamanın 0-100 TL aralığında olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ısınma harcamalar**ının**, elektrik, su, tüp gaz ve sabit internet aylık harcamalar**ının,** aylık iletişim harcamalarının, giyim için yapılan harcamalar**ının, eğitim-öğretim için yapılan harcamalarının,** katılınan kursların yıllık harcamalarının tespitine yönelik sorulan sorulara katılanlar en alt fiyat aralığında harcama yaptıklarını belirtmiştir.

Yapılan çalışmada sorulan sorulara verilen cevaplar incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun Biga'daki yaptıkları harcamaların değerlendirilmesinde alt kategorilerdeki fiyat aralıklarını işaretledikleri gözlenmiştir. Bu durum da Biga'da eğitim alan öğrencilerin büyük çoğunluğunun maddi durumlarının ortalamanın altında olması ile açıklanabilir. Biga öğrencilere pahalı bir yer olarak görülse de yapılan analiz sonucunda harcamaların çoğunun en alt fiyat aralığında yapıldığı gözlenmiş olup Biga'nın öğrenci dostu bir yer olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ATILGAN YAŞA, A., BAKIRTAŞ, D. (2020), Üniversite Öğrencilerinin Harcama Analizi: Manisa-Salihli Örneği, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(3), 2237-2261. Retrieved from http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/759066

BERCOVITZ, J., & FELDMAN, M. (2006), Entpreprenerial universities and technology transfer: A conceptual framework for understanding knowledge-based economic development, *The Journal of Technology Transfer,* 31(1), 175-188

BLEANEY, M. F., BINKS , M. R., GREENAWAY, D., REED G. V., ve WHYNES , D.K. (1992), What does a University add to its local economy?, *Applied Economics,* 24:3, 305-311,

DOI: 10.1080/00036849200000143

FLORIDA, R., GATES, G., KNUDSEN, B., ve STOLARICK, B. (2006), The University and the Creative Economy, George Mason University, Carnegie Mellon, and UCLA, 45-76

GLAESER, E. L., LAPORTA, R., LOPEZ-DE-SILANES, F., ve SHLEIFER, A. (2004), Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*, 9, 271–303.

GÜRSEL, V., TUNCEL, C. O., GELDIMYRADOV, S. (2021), Üniversitelerin yerel ekonomiye etkileri: Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 12(3), 613-627. http://dx.doi.org/10.20409/berj.2021.341

HILL, K. (2009), The Contrıbutıon of Unıversıtıes to Regıonal Economıes, *Arizona State Univercity*, 1-21.

KABLAY, S., ÇAKMAK, G. (2021), Üniversite Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisinin Kent Ekonomisine Katkısı: Ordu Üniversitesi Örneği, *Emek Araştırma Dergisi (GEAD*), 12(19), 191-224.

KUMAR, V., KUMARİ, A., SAAD, M. (2014), The role of universities in local economic development: *A literature review,* 1-13.

MAMMADOV, R. BAYKARA, B., and KARIMOV, B.,(2020), Uluslararası Öğrencilerin Harcama Eğilimleri Ve Şehir Ekonomisine Katkıları: Eskişehir/Türkiye Örneği*, Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı* 13, 69- 89 DOI: 10.30546/2616-4418.13.2020.69

PASTOR, J.M, and PÉREZ, F., (2008), Measuring the local economic impact of universities: an approach that considers uncertainty, 1-29.

RASULI, A. F. ve KONAK, A. (2022), Üniversitelerin Bağlı Bulunduğu Şehrin Ekonomik Gelişimine Katkısı: Karabük Üniversitesindeki Yabancı Öğrenciler Üzerine Bir Uygulama, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (25), 91-117.

RODNYANSKY, D.V., ABRAMOV R.A, BULGAKOVA V.N., KHRYUCHKINA E.A., MAKAROV I.N. (2019), Universities as social and economic development drivers in regions, Advances in Economics, *Business and Management Research,* 105, 186-191.

SAAD, M. (2004), Issues and challenges arising from the application of innovation strategies based on the triple helix culture, *International Journal of Technology Management & Sustainable Development,* 3(1), 17-34.

SIANESI, B., VAN REENEN, J. (2003), Education and Economic Growth: A review of the literatüre, *Journal of Economic Surveys,* 17(2), 157–200.

VALEROA, A., REENEN, J.V. (2009), The economic impact of universities: Evidence from across the globe, *Economics of Education Review*, 68, 53-67.

BÖLÜM 7

DELİLLİ VE ÇOKLU TASIMLARIN BİRBİRİNE ÇEVRİLMESİ

Fikret OSMAN[1]

1 Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Mantık Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye, e- posta: fikretosman@mynet.com, (ORCID: 0000-0003-2542-4515).

GİRİŞ

Düşüncelerimizin geçerliliğini ortaya koymak için sık sık çıkarımlara başvururuz. Çünkü çıkarımlar sonucun öncül ya da öncüllerden zorunlu olarak çıktığı akıl yürütmelerdir. Başvurduğumuz bu çıkarımlar içerisinde en az bir öncülü gerekçeli olan tasımlar ve birden fazla basit tasımın bir araya getirilmesiyle oluşturulan tasımlar da yer alır. Bu tasımlardan birincisi delilli tasım (Pinon, 2004: 145); ikincisi de çoklu tasım (Stebbing, 1961: 109) olarak adlandırılır. Delilli ve çoklu tasımların yapılarını incelediğimizde söz konusu tasımların birbirine çevrilebildiklerini fark ederiz. Burada adım adım bu çevirilerin önce delilli tasımlardan çoklu tasımlara, daha sonra da çoklu tasımlardan delilli tasımlara nasıl yapılabileceğini sembolik mantıktan da yararlanarak gösterelim.

1. DELİLLİ TASIMLARIN ÇOKLU TASIMLARA ÇEVRİLMESİ

Delilli tasımlarda gerekçeli öncül ya da öncüller kısaltılmış tasımların sonucudur (Ünder, 2013: 58). Kısaltılmış tasımlar; birinci sıradan, ikinci sıradan ya da üçüncü sıradan olabilirler (Emiroğlu, 2011: 182-183). Yani bu tasımlar; birinci öncülün, ikinci öncülün ya da sonucun gizli olduğu tasımlardır (Copi, 1959: 204-205). Buna göre, delilli tasımlardaki öncül ya da öncüllerin gerekçeli kısmı da birinci ya da ikinci sıradan bir kısaltılmış tasımın öncülüdür. Bu hususlar doğrultusunda aşağıdaki adımları izleyerek delilli bir tasımı çoklu bir tasıma çevirelim.

1.1. Birinci Adım

Şu tasımı ele alalım:

"Ahmet gururlu ve mutludur."

"Ahmet kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

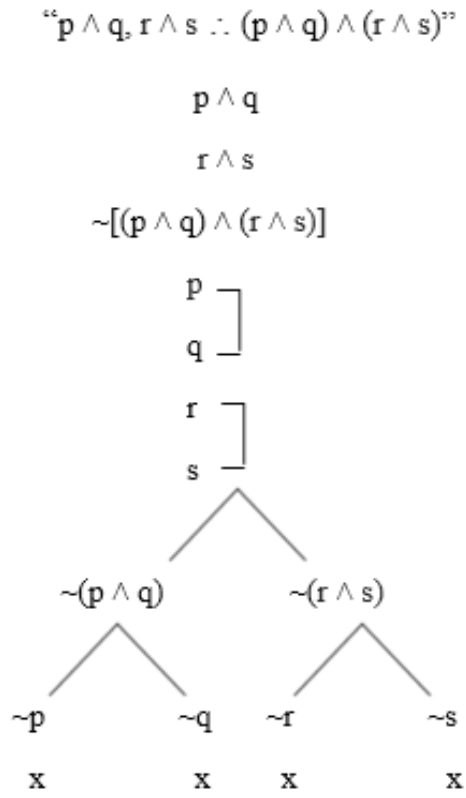
"O hâlde, Ahmet hem gururlu ve mutludur hem de kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

Şimdi ele aldığımız bu tasımın geçerli olduğunu gösterelim. Bunun için de sembolik mantıktan ve bu mantıkta kullanılan çözümleyici çizelge yönteminden yararlanalım.

1.1.1. Ele Alınan Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$p \wedge q$$
$$r \wedge s$$
$$\therefore (p \wedge q) \wedge (r \wedge s)$$

1.1.2. Ele Alınan Tasımın Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

1.2. İkinci Adım

Ele aldığımız ve geçerli olduğunu ortaya koyduğumuz tasımı delilli bir tasıma dönüştürelim ve sembolik mantık açısından ifade edelim.

1.2.1. Ele Alınan Tasımın Gündelik Dil Açısından Delilli Bir Tasım Olarak İfade Edilmesi

"Ahmet gururlu ve mutludur; çünkü rakibini yenmiştir."

"Ahmet kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur; çünkü şampiyon olmuştur."

"O hâlde, Ahmet hem gururlu ve mutludur hem de kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

1.2.2. Ele Alınan Tasımın Sembolik Mantık Açısından Delilli Bir Tasım Olarak İfade Edilmesi

$$p \wedge q \because t$$
$$r \wedge s \because u$$
$$\therefore (p \wedge q) \wedge (r \wedge s)$$

1.3. Üçüncü Adım

Oluşturduğumuz delilli tasımın ayrı ayrı iki öncülü üzerinde duralım ve bu öncülleri birinci sıradan kısaltılmış birer tasıma dönüştürüp önce sembolik mantık açısından belirtelim, daha sonra da söz konusu kısaltılmış tasımların gizli öncüllerini dikkate alarak çözümleyici çizelge yöntemiyle geçerli olduklarını ortaya koyalım.

1.3.1. Birinci Öncül

"Ahmet gururlu ve mutludur; çünkü rakibini yenmiştir."

$$p \wedge q \because t$$

1.3.1.1. Öncülün Birinci Sıradan Kısaltılmış Bir Tasıma Dönüştürülmesi

a. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"……"

"Ahmet rakibini yenmiştir."

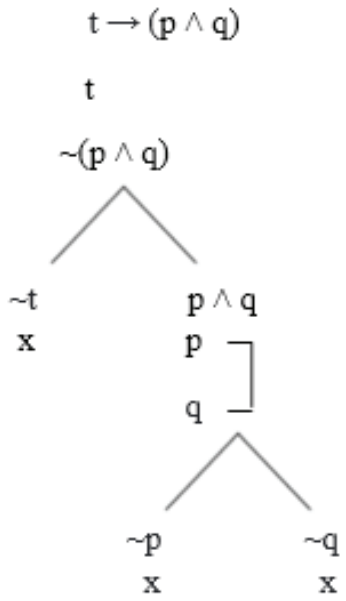
"O hâlde, Ahmet gururlu ve mutludur."

b. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$(\ldots\ldots\ldots)$$
$$t$$
$$\therefore p \wedge q$$

c. Tasımın Gizli Öncülünün Dikkate Alınarak Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

"$[t \rightarrow (p \wedge q)], t \therefore p \wedge q$"

1.3.2. İkinci Öncül

“Ahmet kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur; çünkü şampiyon olmuştur.”

---

r ∧ s ∵ u

1.3.2.1. Öncülün Birinci Sıradan Kısaltılmış Bir Tasıma Dönüştürülmesi

a. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

“……”

“Ahmet şampiyon olmuştur.”

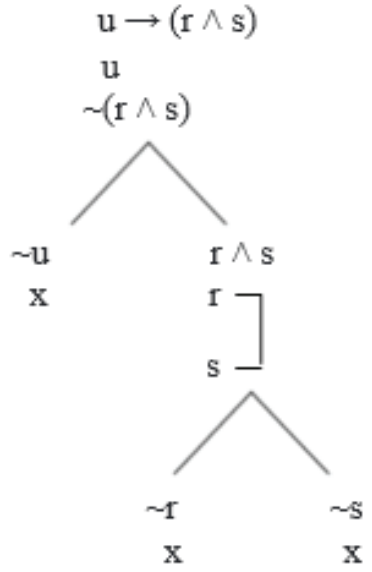
“O hâlde Ahmet kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur.”

b. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

(.....)
u
∴ r ∧ s

c. Tasımın Gizli Öncülünün Dikkate Alınarak Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

"[u → (r ∧ s)], u ∴ r ∧ s"

1.4. Dördüncü Adım

Bu aşamada önce kısaltılmış tasımların gizli öncüllerini belirtelim ve bu tasımları art arda getirelim; ardından da elde edilen bileşik tasımın ara sonuçlarını kaldırarak delilli tasımı çoklu tasıma dönüştürme işlemini tamamlayalım.

1.4.1. Tasımın Ara Sonuçlarla Ele Alınması

1.4.1.1. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"Ahmet rakibini yendiyse gururlu ve mutludur."

"Ahmet rakibini yenmiştir."

"(Buna göre, Ahmet gururlu ve mutludur.)"

"Ahmet şampiyon olduysa kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

"Ahmet şampiyon olmuştur."

"(Buna göre, Ahmet kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur.)"

"O hâlde, Ahmet hem gururlu ve mutludur hem de kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

1.4.1.2. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$t \rightarrow (p \wedge q)$$

$$t$$

$$(\therefore p \wedge q)$$

$$u \rightarrow (r \wedge s)$$

$$u$$

$$(\therefore r \wedge s)$$

$$\therefore (p \wedge q) \wedge (r \wedge s)$$

1.4.2. Ara Sonuçların Kaldırılması

1.4.2.1. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"Ahmet rakibini yendiyse gururlu ve mutludur."

"Ahmet rakibini yenmiştir."

"Ahmet şampiyon olduysa kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

"Ahmet şampiyon olmuştur."

"O hâlde, Ahmet hem gururlu ve mutludur hem de kendisini destekleyen yakınlarını ve taraftarları sevince boğmuştur."

1.4.2.2. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$t \rightarrow (p \wedge q)$$

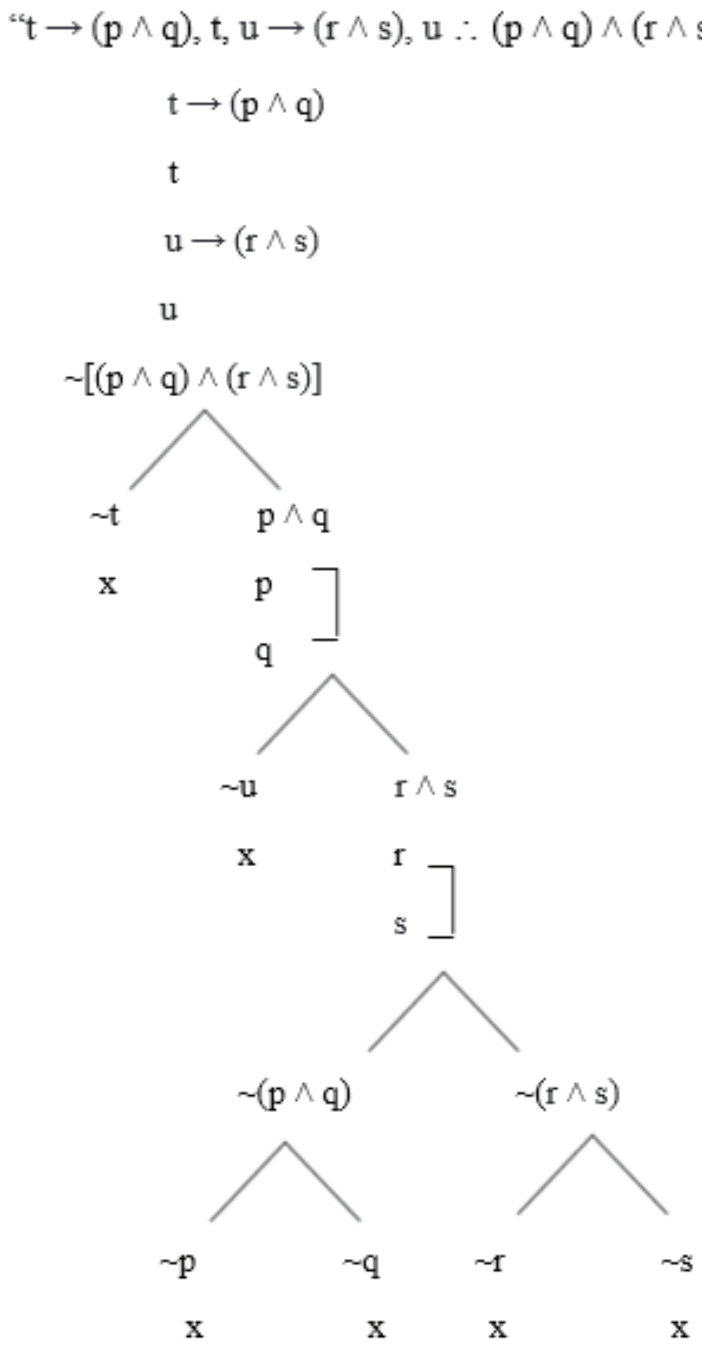
$$t$$

$$u \rightarrow (r \wedge s)$$

$$u$$

$$\therefore (p \wedge q) \wedge (r \wedge s)$$

1.4.2.3. Tasımın Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

2. ÇOKLU TASIMLARIN DELİLLİ TASIMLARA ÇEVRİLMESİ

Çoklu tasımlarda önce gelen tasıma ön tasım; ön tasımdan sonra gelen tasıma da art tasım denir. Bu tasımlarda sadece en son sonuç ifade edilir. Ara sonuçlar, yani ön ve art tasımların sonuçları ifade edilmez (Stebbing, 1963: 109; Ünder, 2013: 56). Şimdi bu hususlar doğrultusunda önce çoklu bir tasımı ele alalım ve bu tasımın geçerli olduğunu gösterelim; daha sonra da söz konusu tasımın ara sonuçlarını ifade edelim ve bu ara sonuçlardan hareketle gerekçeli öncüller oluşturarak çoklu tasımdan delilli tasıma geçiş yapalım.

2.1. Birinci Adım

Şu çoklu tasımı ele alalım:

"Ödevlerini yapmazsan üzülürsün."

"Ödevlerini yapmıyorsun."

"Derslerine çalışmazsan sınıfını geçemezsin."

"Derslerine çalışmıyorsun."

"O hâlde, hem üzülürsün hem de sınıfını geçemezsin."

Ele aldığımız bu çoklu tasımın geçerli olduğunu ortaya koyalım.

2.1.1. Ele Alınan Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\sim p \rightarrow q$$

$$\sim p$$

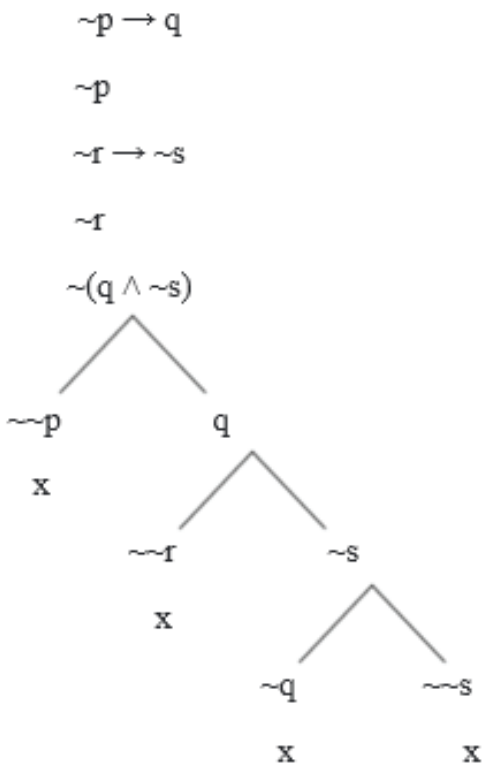
$$\sim r \rightarrow \sim s$$

$$\sim r$$

$$\therefore q \wedge \sim s$$

2.1.2. Ele Alınan Tasımın Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

"$\sim p \rightarrow q, \sim p, \sim r \rightarrow \sim s, \sim r \therefore q \wedge \sim s$"

2.2. İkinci Adım

Geçerli olduğunu ortaya koyduğumuz çoklu tasımın ara sonuçlarını belirtelim.

2.2.1. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

“Ödevlerini yapmazsan üzülürsün.”

“Ödevlerini yapmıyorsun.”

“(Buna göre, üzülürsün.)”

“Derslerine çalışmazsan sınıfını geçemezsin.”

“Derslerine çalışmıyorsun.”

“(Buna göre, sınıfını geçemezsin.)”

“O hâlde, hem üzülürsün hem de sınıfını geçemezsin.”

2.2.2. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\begin{array}{l} \sim p \rightarrow q \\ \sim p \\ (\therefore q) \\ \sim r \rightarrow \sim s \\ \sim r \\ (\therefore \sim s) \\ \therefore q \wedge \sim s \end{array}$$

2.3. Üçüncü Adım

Ara sonuçlarını belirttiğimiz çoklu tasımın ön ve art tasımlarını ayrı ayrı değerlendirelim.

2.3.1. Ön Tasım

2.3.1.1. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"(Ödevlerini yapmazsan üzülürsün.)"

"Ödevlerini yapmıyorsun."

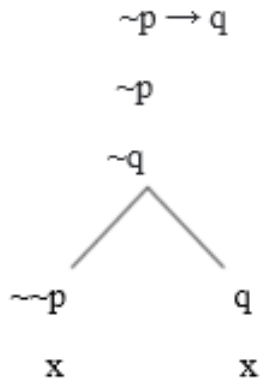
"O hâlde, üzülürsün."

2.3.1.2. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\begin{array}{l} (\sim p \rightarrow q) \\ \sim p \\ \therefore q \end{array}$$

2.3.1.3. Tasımın Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

"$(\sim p \rightarrow q), \sim p \therefore q$"

2.3.2. Art Tasım

2.3.2.1. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

“(Derslerine çalışmazsan sınıfını geçemezsin.)”

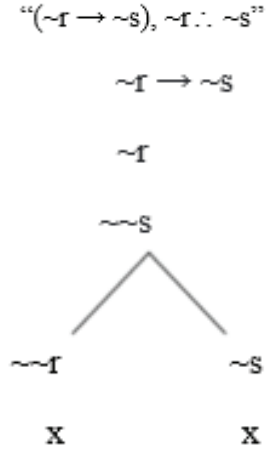
“Derslerine çalışmıyorsun.”

“O hâlde, sınıfını geçemezsin.”

2.3.2.2. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$(\sim r \rightarrow \sim s)$$
$$\sim r$$
$$\therefore \sim s$$

2.3.2.3. Tasımın Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

2.4. Dördüncü Adım

Şimdi ön ve art tasımlarını ayrı ayrı değerlendirdiğimiz çoklu tasımın söz konusu bileşenlerini dikkate alarak gerekçeli öncüller oluşturalım. Bunun için ara sonuçları birer öncül, ön ve art tasımın ikinci öncüllerini de bu öncüllerin gerekçeleri olarak ifade edelim.

2.4.1. Birinci Gerekçeli Öncülün Oluşturulması

2.4.1.1. Öncülün Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"Üzülürsün; çünkü ödevlerini yapmıyorsun."

2.4.1.2. Öncülün Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$q \because \sim p$$

2.4.2. İkinci Gerekçeli Öncülün Oluşturulması

2.4.2.1. Öncülün Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"Sınıfını geçemezsin; çünkü derslerine çalışmıyorsun."

2.4.2.2. Öncülün Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\sim s \because \sim r$$

2.5. Beşinci Adım

Oluşturduğumuz gerekçeli öncülleri çoklu tasımın sonucuyla birleştirip çoklu tasımı delilli tasıma çevirme işlemini tamamlayalım.

2.5.1. Elde Edilen Delilli Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

"Üzülürsün; çünkü ödevlerini yapmıyorsun."

"Sınıfını geçemezsin; çünkü derslerine çalışmıyorsun."

"O hâlde, hem üzülürsün hem de sınıfını geçemezsin."

2.5.2. Elde Edilen Delilli Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\begin{aligned} & q \because \sim p \\ & \sim s \because \sim r \\ \therefore\ & q \wedge \sim s \end{aligned}$$

2.6. Altıncı Adım

Oluşturulan delilli tasımın öncüllerindeki gerekçeleri kaldıralım ve bu tasımın geçerliliğini gösterilim.

2.6.1. Tasımın Gündelik Dil Açısından İfade Edilmesi

“Üzülürsün.”

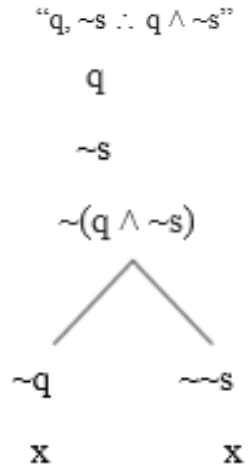
“Sınıfını geçemezsin.”

“O hâlde, hem üzülürsün hem de sınıfını geçemezsin.”

2.6.2. Tasımın Sembolik Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$q$$
$$\sim s$$
$$\therefore q \wedge \sim s$$

2.6.3. Tasımın Çözümleyici Çizelge Yöntemiyle Geçerliliğinin Gösterilmesi

SONUÇ

Verilen örneklerde görüldüğü gibi, çoklu ve delilli tasımlar birbirine çevrildiklerinde işlemler öncüller üzerinden yapılır ve sonuçlara dokunulmaz. Buna göre, delilli tasımlar çoklu tasımlara çevrildiklerinde, önce gerekçeli öncül ya da öncüller birinci ya da ikinci sıradan kısaltılmış birer tasım olarak ifade edilir; daha sonra da oluşturulan kısaltılmış tasım ya da tasımların gizli öncülleri belirtilip sonuçları kaldırılır. Çoklu tasımlar delilli tasımlara çevrildiklerinde ise önce ön ve art tasımların ifade edilmeyen sonuçları, yani ara sonuçlar belirtilir; daha sonra da belirtilen bu ara sonuçlar birer öncül, ön ve art tasımların birinci ya da ikinci öncülü de ara sonuçlardan oluşturulan öncül ya da öncüllerin gerekçesi olarak ele alınır.

KAYNAKÇA

Copi, I. M. (1959). *Introduction to Logic* (7. Edition). New York: The Macmillan Company.

Emiroğlu, İ. (2011). *Klasik Mantığa Giriş* (8. Baskı). Ankara: Elis Yayınları.

Pinon, M. (2004). *Logic Primer*. Manila: Rex Printing Company.

Stebbing, L. S. (1961). *A Modern Introduction to Logic*. New York: Harper & Brothers.

Stebbing, L. S. (1963). *A Modern Elementary Logic* (2. Edition). (Rev. G. W. K. Mundle). London and New York: Methuen & Co Ltd. and Barnes & Noble.

Ünder, H. A. (2013). Tasımlar. *Klasik Mantık* (Ed. Semiha Akıncı). Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 40-63.

BÖLÜM 8

YEREL HALKIN İNANÇ TURİZMİNE KARŞI TUTUMLARI: AKÇAENİŞ VE TEKKE KÖYLERİ (ELMALI) ÖRNEKLEMİ

Cemali SARI[1]
Gamze ÇAKIR[2]
Mustafa BAŞKURT[3]

1 Prof. Dr. Cemali SARI, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. 0000-0001-8377-2337.
2 Gamze Çakır, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. 0000-0003-2060-1711.
3 Mustafa BAŞKURT, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. 0000-0003-4823-2022.

GİRİŞ

İnsanoğlu için din kavramı geçmişten günümüze önemli bir kavram olarak yerini korumuştur ve dinlerin var oluşundan bu yana insanlar, inançları için kitleler halinde seyahatler gerçekleştirmişlerdir (Akdağ,. 2019,s. 35). Farklı dinlere mensup bulunan turistlerin çeşitli dini nedenlerle (kutsal sayılan yerlerin ziyaret edilmesi, dini inançları gereği olan ibadetlerin gerçekleştirilmesi) yaptıkları geziler inanç turizmi olarak görülmektedir (Karaman vd. 2008: 210). İnanç turizmi kavramı "kutsal yerlere yönelik turizm etkinlikleri" olarak ifade edilmektedir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2019, s. 35). Başka bir ifadeyle "insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek, inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi" inanç turizmi olarak tanımlanmaktadır (https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-276236/inanc-turizmi.html).

Yapılan araştırmalar neticesinde, insanları inanç turizmine iten sebepler şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar; inanç turizmi altında dini yayma faaliyetleri, psikolojik sebepler, dini gün ve bayramlardır (Aksoy,1998, s. 8). Dini binalar, ritüeller, festivaller, dini törenlerle ilgili olaylar inanç turizmi için önemli çekim merkezlerini oluşturmaktadır (Henderson, 2002). İnanç turizmi ile insanlar, kendisinden önce bu mekânlarda yaşamış kişilerin hissiyatlarını anlama, çektikleri sıkıntıların veya yaşadıkları coşkuların farkına varma dolayısıyla inançlarını pekiştirme ve isteklendirme kazanma amaçlarıyla kutsal mekânlara ziyaretler gerçekleştirmektedir (Aksoy, 2002, s.422). İnanç turizmi özellikle 2000 yılından sonra önemi gittikçe artan bir turizm çeşidi olarak önem kazanmıştır (Şahiner,2012, 50). Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2013 yılında dünyada turizm amaçlı ziyaret eden kişi sayısı 1 milyar kişiyi aşmıştır ve bunun 300 milyon kişisi tatiline "inacını" dâhil etmiş olduğu görülmüştür ve her geçen gün dini inançlarını yerine getirmek için seyahat eden kişi sayısı artmaktadır (Usta, 2005,s. 2). Özellikle inanç turizminin, yıl boyunca yapılabilirliği ve inanç turizmine katılan turistlerin bu konu üzerine yaptıkları seyahat ve diğer harcamalarda kısıtlı davranmaları, inanç turizminin ülkeler açısından öneminin artmasına neden olmuştur (Karaman ve Usta, 2006, s. 473).

Anadolu özel konumu nedeniyle Asya ve Avrupa arasında köprü görevi üstlenmektedir. Köprü görevi üstlenmesi nedeniyle birçok devlet ve imparatorluklar bu topraklar üzerinde ev sahipliği yapmıştır ve bu topraklar maddi ve manevi değerler açısında önemli kültürel mirasları barındırmaktadır. Bu mirasların başında ise dini değerler ve inançlar gelmektedir. Türkiye; Müslümanlık, Hristiyanlık ve Musevilik gibi üç büyük dinin önemli merkezlerinin bulunduğu, farklı inançları olan insanların hoşgörü ve anlayış ortamında asırlardır birlikte yaşadıkları dünyanın en ilgi çeken

ülkelerinden birisini oluşturmaktadır (Serçek, 2011). Ülkemizin turizm başkenti olarak ifade edilen Antalya, Hristiyanlık (Aziz Nikolaos Noel Baba Kilisesi, Patara) ve İslam (Abdal Musa Türbesi, Ömer Paşa Camii, Sokullu Mehmet Paşa Camii, Kesik Minare Camii) dini için önemli inanç turizm merkezleri arasında yer almaktadır. Halk arasında veli, eren, ermiş, evliya gibi adlar verilen kişilerin, Allah'ın sevgili kulları olduklarına ve bundan dolayı kendilerine birtakım olağanüstülükler bahşedildiğine inanılmaktadır. Veli ve zatların yaşarken gösterdiği keramet ya da üstün vasıflar, onun ölümü ile birlikte daha da güçlenmiş, adı etrafında oluşturulan çeşitli efsanelerle inandırıcılık özelliğini daha da arttırmış, bunun sonucunda veli ve zatların mezar ya da türbesi de kutsallaştırılmıştır (Coşkun: 2013, s.1206). TDK tarafından, genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı olarak tanımlanan türbeler, yaşadıkları dönemde, bulundukları yerlerde topluma özellikle manevi anlamda katkı sağlamış ve rehber olmuş kişilere verilen değerin bir yansımasıdır. Bu bağlamda insanlar, yüzyıllar geçse bile, bu tür insanlara olan hürmetlerini sürdürmekte ve onlara değer vererek türbelerini ziyaret etmekte ve manevi anlamda doyuma ulaşmayı istemektedirler. Söz konusu inanç noktaları büyük bir çekim gücüne sahip oldukları için, inanç turizmi bağlamında da dikkat çekmektedirler (Bekdemir ve Sezer, 2014).

Ülkemizin Evliyalar Diyarı olarak adlandırılan Antalya'nın Elmalı İlçesinde birçok önemli din âliminin türbesi bulunmaktadır. Bu türbeler arasında Baltası Gedik, Vahib-î Ümmî, Sinan-ı Ümmî, Niyazı-î Mısrı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İbrahim Bedrettin Elmalı ve Abdal Musa'nın türbesi yer almaktadır. Bölge sahip olmuş olduğu türbe ve kutsal emanetler nedeniyle inanç turizmi açısından önemli destinasyon noktası oluşturmaktadır. Elmalı İlçesinde bulunan Akçaeniş ve Tekke köyü bölgenin ve ilçenin önemli inanç turizm merkezilerini oluşturduğu için araştırmamıza konu olmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI

İnanç turizmi bakımından insanların dini ibadetlerini gerçekleştirmek için inandıkları ve kutsal saydıkları mekânlara ziyaretler gerçekleştirmesi, çeşitli törenlerin, ayinlerin ve etkinliklerin düzenlenmesi turistler için ilgi çekici unsurlar oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Antalya'nın Elmalı ilçesi sınırları içerisinde yer alan doğal zenginlikleri, kültürel, tarihi ve inanç varlıklarıyla ulusal ve uluslararası öneme sahip çeşitli etkinliklerin ve törenlerin düzenlendiği Akçaeniş ve Tekke Köyündeki yerel halkın inanç turizmine karşı tutumlarının belirlenmesidir.

ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE SINIRLARI

Araştırma sahası Akdeniz Bölgesinin Antalya bölümünde yer alan Elmalı İlçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Elmalı ilçesi il merkezinin

115 kilometre batısında yer alır. İlçe, Güney Anadolu'yu kapsayan Toros Dağlarının Batı Akdeniz Bölgesinde uzanan kıvrımları arasına sıkışmış polye üzerinde kurulmuştur.

İlçenin kuzeyinde Korkuteli, doğusunda Kumluca, batısında Seydikemer (Muğla), güneybatısında Kaş, güneyinde ise Finike ilçeleri bulunmaktadır. Elmalı ilçesinin doğal sınırlarını batıda yer alan Akdağlar, doğuda yer alan Bey dağları, kuzeyde yer alan Elmalı ve Kızılcadağ, güneyini ise genel uzanış yönü doğu-batı yönünde olan Susuz ve Kohu Dağları oluşturur (Aydın ve Koday, 2019,s. 68). Harita Genel Müdürlüğü verilerine göre Antalya il topraklarının toplam yüzölçümü 20177 km²'dir. Elmalı İlçesi, 1433 km² yüzölçümüne sahip olarak Antalya il topraklarının %7,1'ni oluşturur. Akseki, Alanya, Korkuteli, Manavgat ve Kaş ilçelerinden sonra Elmalı ilçesi yüzölçümü bakımdan il sınırları içerisinde altıncı sırada yer almaktadır (https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri). Araştırma sahamız Antalya'nın Elmalı İlçesine bağlı olan Akçaeniş ve Tekke Köyüdür. İlçe, büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde yer aldığından kasaba ve köyler idari açıdan mahalle sayılmaktadır. Elmalı İlçesi toplamda 49 köyden (kırsal mahalleden) oluşmaktadır. Bu köyler arasında bölgenin ve ilçenin önemli inanç turizm merkezi olan Abdal Musa Tekke Köyü bulunmaktadır. Abdal Musa Tekke Köyü Elmalı İlçesinin güneybatısında bulunan ve ilçe merkezine 17 km'lik uzaklıkta yer alan bir Bektaşi Köyüdür. Bu köyü önemli kılan en önemli özellik Hoca Ahmet Yesevî'nin öğrencilerinden biri olan ve Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması için çalışmalarda bulunan Abdal Musa tarafından kurulmasıdır.

Araştırmaya konu olan diğer araştırma sahası ise Akçaeniş Köyüdür. Elmalının Akçaeniş Köyü'nde yaşayan bölge halkının çoğu Tahtacıdır. Bir kısmı ise Bektaşi'dir. Akçaeniş Köyü, Antalya il merkezine 120 km, Elmalı ilçe merkezine 15 km uzaklıkta yer almaktadır.

AKÇAENİŞ VE TEKKE YÖRESİNDEKİ (ELMALI) İNANÇ TURİZMİ

Akçaeniş Köyü, Antalya il merkezine 120 km, Elmalı ilçe merkezine 15 km uzaklıkta yer almaktadır. Elmalı Akçaeniş Köyü'nde yaşayan bölge halkının çoğu Tahtacıdır. Bir kısmı ise Bektaşi'dir. Tahtacı, Anadolu Alevilerine isimlerden biridir. Tahtacı adını almalarıyla ilgili Ethem Ruhi Fığlalı şunları söyler: "Esasen Tahtacı, Türkçe 'de ağaç kesen, tahta biçen ve kereste işleriyle uğraşan demektir. Anadolu'da, başlıca Adana, Maraş, İçel, Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Muğla, Aydın, İzmir, Balıkesir ve Trakya'nın teşkil ettiği geniş alanın ormanlık bölgelerinde, hayatlarını ekseriya göçebe olarak ağaç kesmek ve dikmek, ağaç biçmekle geçiren Anadolu-Türkmen zümrelerini ifade eder olmuştur (Fığlalı, 1998, s. 16-17). Tahtacılar Horasan'dan göç ettikten sonra yerleştikleri Anadolu bölgesinde yer alan, diğer farklı mezhep toplulukları haricinde Alevilik içeresinde

de farklı ritüellerde ve eylemlerde bulunurlar. Etnik köken olarak Türk, inanç açısından Müslüman'dırlar. Bazı dini ritüellerine kendi erkânları harici bireyleri almamaları, başka etnik ya da dini gruplarla evlilik yapmamaları onların yapılarını koruma arzuları olması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Kendi ocakları vardır ve bireyler o ocaklara mensuptur (Selçuk, 2008, s. 26). Elmalı Akçaeniş köyünde yaşayan Tahtacıların örf ve adetlerinin, inanç sistemlerini incelemek için bölge dışından birçok insan Akçaeniş ve Tekke köyüne gelmektedir.

Tahtacılar açısından büyük önem arz eden Abdal Musa türbesi köye 3 km uzaklıkta bulunan Tekke köyünde yer almaktadır. Bu sebeple yılın belli dönemlerinde türbe ziyaretçilerinin misafir edildiği yer olmuştur. Abdal Musa Tahtacılar açısından önemli erenlerden biridir. Hikâyeleri halk arasında destanlaşmıştır ve kerametleri sözlü olarak aktarıldığı için ona duyulan saygı büyüktür. Abdal Musa'nın kimliği ve doğumu tam olarak bilinmemekle beraber Horasan'dan göç ettiği kabul edilmektedir. Hacı Bektaşi Veli'ye bağlılığını sunmuştur. Onun bulunduğu konum Tahtacılar için en yüksekte olan mertebedir (Melikoff, 2010,s. 299-300). Abdal Musa kutsal ziyaret yerleri arasında yer almaktadır ve Bektaşi olan Tekke Köyü'nde bulunur. Tahtacılar için kabul gören dergâhlardan biridir (Özkırımlı, 1985,s. 68).

Abdal Musa Tekke Köyü Antalya'ya 115 km. uzaklıkta olan Elmalı İlçesinin güneybatısında bulunan ve ilçe merkezine 17 km'lik uzaklıkta yer alan bir Bektaşi Köyüdür. Bu köyü önemli kılan en önemli özellik Hoca Ahmet Yesevî'nin öğrencilerinden biri olan ve Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması için çalışmalarda bulunan Abdal Musa tarafından kurulmasıdır.

Şekil 1: Antalya'nın Elmalı ilçesine bağlı bulanan Tekke köyünde yer alan Abdal Musa Türbesi.

Abdal Musa için özet olarak şunları söylemek mümkündür:

Babası: Seyyid Gazi Hasan, Annesi: Ümü Gülsün Ana, Kız kardeşi: Hüsniye Bacı (Türbede bulunan kız kardeşinin adı Zeynep Ana)

Doğum tarihi: 1280-1300'lerde doğmuş ve 1380-1410'larda 90 veya 110 yaşlarındayken vefat etmiştir. Abdal Musa'nın doğum yeri Azerbay-

can'ın Hoy şehridir. Doğum yeri ile ilgili rivayeti destekleyen görüş ise Velayetnamesinde geçen aşağıdaki mısraları ışığında Abdal Musa'nın Horasandaki bir Türk boyundan geldiği anlaşılmaktadır (Güzel, 1999, s.44).

"Kim bilür bizi biz ne soydanız

Ne bir zerre od'dan ne de hod Su'danuz

Bizim hususumuz marifet söyler

Biz Horasan mülkindeki Boy'danuz

Neslimizi sorarsan asıl Hoy'danız."

Abdal Musa Tekkesi, XIV. yüzyılda kendi adı ile anılan Abdal Musa tarafından kurulmuştur. Tekke'nin önemi kurucusu olan Abdal Musa'dan kaynaklanmaktadır. Abdal Musa Alevî-Bektaşî geleneğinin kurumsallaşmasında, yaygınlaşmasında ve Bektaşi kültürünün oluşmasında büyük bir yeri ve önemi vardır.

Tekke, üç avlulu klasik Türk külliye planının bir örneği olma özelliğini korumaktadır. Hacı Bektaş Tekkesi büyüklük bakımından bu yapının gerisinde kalmaktadır. Ancak, külliye son derece harap olmuş, yapıların yerleri belirsizleşmiştir (Uçar, 2021, s. 97). Tekke içerisinde yer alan yapılar şunlardır; Abdal Musa Türbesi; Abdal Musa, kardeşi Zeynep, annesi Ümmü Gülsüm, babası Hasan Gazi, müridi Kaygusuz Abdal ve girişte sağda bir ve solda iki olmak üzere üç derviş sandukasından ibarettir. Ayrıca türbede kutsal emanetler de bulunmaktadır. Bunlar, Kara Sancak, Hz. Peygamberin Sancağı olduğu ifade edilir, bugün yoktur onun yerine temsilen bir sancak vardır. Mermer Çırağ, Hz. Peygamberin Fatma Ana'ya çeyiz olarak verdiği çerağdır. Türbede bulunur. Çok önemli günlerde kullanılır. Biat Değneği, İmam Hüseyin'e aittir. Özel bir ağaçtan yapılmış olup hâlâ türbededir. Hüccât, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Abdal Musa'ya verdiği berat, ancak şu an nerde olduğu bilinmemektedir. Ayrıca, iki mühür, Abdal Musa'nın kullandığı Tahta Kılıç, Hz. Peygambere ait olduğu düşünülen bir de hırka türbe içerisinde mevcuttur (Uçar, 2021, s. 98).

Budala Sultan Türbesi; külliyenin en kutsal olan üçüncü avlusunda ve Abdal Musa Türbesinin biraz uzağında dağın eteğinde yer almaktadır. Abdal Musa Türbesinden sonra Tekke'nin en fazla korunan kısımlarından biridir ve hemen yanında "Kırklar Makamı" denen bir yer bulunmaktadır (Uçar, 2021,s. 99).

Şekil 2: Dur Dağında yer alan Budala Sultan Türbesi

Türbenin hemen yukarısında bulunan ve Budala Sultan Türbesine yakın olan açıklık alanda ziyaretçiler taşları kullanarak dilekte bulunmaktadır. Taşlar ile yazı yazarak ya da onları dileklerindeki nesne haline getirerek bunu yapmaktadırlar. Örneğin üst üste koyulan taşlar ev istediklerini göstermektedir. Bölgede taşlık alanlar da yine ritüellerin gerçekleştirildiği mekânlardandır. Ziyaretçiler bu alanın hemen aşağı kısmında yer alan büyük taşların etrafında yedi kez dönerek dileklerde bulunurlar.

Kulliye içerisinde yer alan diğer yapılar ise şunlardır: Dervişan Evi ve Tekke İmareti, Mezarlık, Kutsal kuyu ve Dilek Yerleridir.

Şekil 3: Abdal Musa'nın Dur dağına sırtını yaslamış olduğu yer. Yıl içerisinde ziyaretçiler Tekke köyüne geldikleri zaman dilek yerine uzanarak dilemiş oldukları dileklerin gerçekleşebilmesi için toplam üç tane olmak üzere taşları dilek yerlerinde bulunan boşluklardan diğer tarafa atmaya çalışırlar. İnsanların atmış olduğu taşlar diğer tarafa geçer ise dileklerinin kabul olacağına inanılır. Ağaçlara çaput bağlama geleneği Tekke Köyüne gelen Tahtacı turistler arasında yangındır. Ağaç sembolik bir özellik taşır. Amaç yaratıcıya dileğini ulaştırmaktır.

Abdal Musa'nın seyyitlerden olduğu görüşü hâkimdir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifelerinden olan Abdal Musa'nın payesi "Sultanlık'', mertebesi Abdallık 'tır. Pir evindeki hizmet postu ise "Ayakçı postudur. Ünlü Alevî ozanlarından Kaygusuz Abdal, Abdal Musa'nın müritlerindendir. Her yıl haziran ayının üçüncü haftasında dergâhın bulunduğu Tekke köyünde Alevî topluluklarının büyük bir bölümünün katılımıyla Abdal Musa Anma Etkinlikleri gerçekleştirilir. Bu etkinliklere "Abdal Musa Lokması, Abdal Musa Cemi, Abdal Musa Kurbanı, Birlik Cemi, Birlik Kurbanı'' da denir. Bu cem töreninde, evler dolaşılarak lokmalar toplanır, kurbanlar kesilir, cem yapılır ve pişen lokmalar ertesi gün dağıtılır. Alevîler arasında Abdal Musa Cem'inin düzenlemesinin topluma yararlı olacağı, ürünlerin bereketli olacağı ve topluma iyilik getireceği inancı yaygındır (Zanco, 2019,s.

40). Burada her yıl yapılan ve geleneksel hale dönüşen "Abdal Musa'yı Anma Törenleri" manevi bir atmosfer oluşturmaktadır. Çeşitli ülkelerden ve ülkemizin dört bir yanından gelen ziyaretçiler, Abdal Musa Tekkesini (Türbesini) ziyaret ederek dua ve niyazlarda bulunurlar. Abdal Musa Tekkesi yörenin manevî simgesi olarak hâlâ ayakta durmakta ve fonksiyonunu yerine getirmektedir. Tekke, gelenek müntesiplerinin yanında çevrede yaşayan Sünniler için de önemli bir çekim merkezi, ziyaret ve niyaz yeri olma özelliğini korumaktadır. Bu itibarla yörede tarihin hiçbir döneminde ve günümüzde herhangi bir Alevî-Bektaşi-Sünnî çatışmasının olmaması çok anlamlıdır. Çünkü Abdal Musa, Alevi-Bektaşiler için çok önemli bir simge olmanın yanı sıra çevrede yaşayan Sünniler nazarında bir "Allah dostu" evliyadır. Görüldüğü üzere, tarihte olduğu gibi bugün de Abdal Musa Tekkesi üstlendiği misyonu en iyi şekilde yerine getirmektedir. Bundan dolayıdır ki, her yıl ülkenin birçok yerinden ve yurtdışından binlerce kişi Abdal Musa Türbesini ziyaret ederek niyazda bulunmaktadırlar.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Desen

Yerel halkın inanç turizmi üzerine görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici durum çalışması deseni benimsenmiştir. Durum çalışması tek bir durum ya da olayın derinlemesine boylamsal olarak incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir araştırma desenidir. Elde edilen sonuçlarla olayın neden o şekilde oluştuğu ve gelecek çalışmalarda nelere odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Davey, 1991).

Bu çalışmanın odağındaki durum ise Akçaeniş ve Tekke köyündeki (Elmalı) yerel halkın inanç turizmine karşı tutumlarının ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda bu çalışmada bütüncül tekli durum çalışması ana çatısı altında betimleyici bir araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Katılımcılar

Bu çalışmada görüşmecilerin seçiminde rastlantısal örneklem seçme metodu uygulanmıştır. Görüşmeye katılabilmeleri için katılımcılarda, doğum yerleri göz önüne alınmadan çalışmanın yerel halk kavramına uygun olan bireyler arasında tüm yıl Akçaeniş veya Tekke köyünde yaşıyor olmaları koşuluna uyan 2021 yılı aralık ayında görüşmeyi kabul eden 19 katılımcı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları (Geçerlilik/Güvenirlik)

Bu çalışmanın verileri öncelikle katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilmiştir. Görüşmelere ek olarak, saha ile ilgili belgeler, saha fotoğrafları, gözlem ve yetkili kişilerle yapılan yüz yüze

görüşmelerden elde edilen veriler de ilgili durumun derinlemesine incelenmesi ve var olan durumun resmedilmesi için kullanılmıştır.

Birincil veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşmeler ses kaydı ile kayıt altına alınmış, ses çözümlemeleri yapılmış ve araştırmacı tarafından geliştirilen bir görüşme formu ile içerik analizine hazır hale getirilmiştir.

Görüşme soruları alanyazın taramasından elde edilen benzer sorulardan oluşturulan bir soru havuzundan (n=50) uzman görüşleri doğrultusunda seçilen 13 sorudan oluşmuştur.

Veri Analizi

Doküman ve görüşmelerden elde edilen ham veriler içerik analizi tekniği ile tematik analizi yapılmış ve elde edilen bulgular temalar doğrultusunda bulgular bölümünde yüzdelik ve sıklık bilgileriyle birlikte tablolar halinde sunulmuştur. Önce kodlar sonra bu kodlar doğrultusunda temalar belirlendi. Örneğin yerel halkı Akçaeniş ve Tekke köyüne çeken ögeler teması altında Abdal Musa Türbesi, Abdal Musa Şenlikleri, Budala Sultan Türbesi, Dur Dağı, Dur Dağı'nın Eteklerinde Yer Alan Dilek Yerleri, Mestan Dede Türbesi kodlar arandı. Görüşmeden elde edilen veriler, MAXODA 2022 metin içerik analizine tabi tutularak kodlamalar yapılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Akçaeniş ve Tekke köyündeki (Elmalı) yerel halkın inanç turizmine karşı tutumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada turistleri Akçaeniş ve Tekke köyüne çeken ögeler, gerçekleştirilen etkinlikler ve törenler, yerel halkın karşılaştıkları sorulara cevap aranmış ve içerik analizi yoluyla elde edilen bulgular ilgili araştırma soruları doğrultusunda sunulmuştur. Görüşme formlarından elde edilen bilgiler ışığında katılımcıların demografik özellikleri Tablolar halince aşağıda sunulmuştur. Örneklemin demografik özellikleri ile ilgili betimsel veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Akçaeniş ve Tekke Köyündeki Görüşmeye Katılan Yerel Halkın Demografik Özellikleri

CİNSİYET	**F**	**%**	**MESLEK**	**F**	**%**	**ÖĞRENİM**	**F**	**%**
Erkek	11	57,89	Yönetici	4	21,05	İlköğretim	11	57,89
Kadın	8	42,11	Ev Hanımı	4	21,05	Ortaöğretim	1	5,26
YAŞ	**F**	**%**	Öğrenci	3	15,79	Lise	2	10,53
18-20	2	10,53	Çiftçi	3	15,79	Ön Lisans	2	10,53
21-30	3	15,79	Öğretmen	1	5,26	Lisans	2	10,53
31-40	2	10,53	Emekli	1	5,26	Yüksek Lisans	1	5,26
41-50	6	31,58	Marangoz	1	5,26	**TOPLAM**		**%**

51+	6	31,58	Aşçı	1	5,26	19	100
			Muhtar	1	5,26		

Araştırmanın uygulanmış olduğu yerel halkın, cinsiyet özellikleri Tablo 1'de görüldüğü üzere 11'i (%57,89) erkek katılımcılardan, 8'i (%42,11) ise kadın katılımcılardan oluşan toplam 19 kişidir. Araştırmaya katılan yerel halkın, yaş özellikleri incelendiğinde 18-20 yaş aralığındaki kişi sayısı 2 (%10,53), 21-30 yaş aralığındaki kişi sayısı 3 (%15,79), 31-40 yaş aralığındaki kişi sayısı 2 (%10,53), 41-50 yaş aralığındaki kişi sayısı 6 (%31,58), 51 ve üstü yaş aralığındaki kişi sayısı ise 6 (%31,58)'dir (Tablo 1). 41-50 yaş aralığı ve 51 üzeri yaş aralığında bulunan kişi sayısı en fazla kişinin bulunduğu yaş aralıklarıdır. En az kişinin bulunduğu yaş aralıkları ise 18-20 ve 31-40 yaş aralığıdır. 40 yaşın altındaki katılımcılar, toplam sayının %36,85'ini oluşturmaktadır. 40 yaşın üstündeki katılımcılar ise %63,16'sını oluşturduğu görülmektedir. Yani araştırmaya katılan turistlerin genelinin orta yaş grubunun üzerindekilerin oluştuğu bu tablodan çıkarılan en önemli sonuçtur.

Araştırma katılan yerel halkın, eğitim durumu özellikleri incelendiğinde ilköğretim olan kişilerin sayısı 11 (%57,89), ortaöğretim olan kişilerin sayısı 1 (%5,26), lise olan kişilerin sayısı 2 (%10,53), ön lisans olan kişilerin sayısı 2 (%10,53), lisans olan kişilerin sayısı 2 (%'10,53), yüksek lisans olan kişilerin sayısı 1 (%5,26)'dir (Tablo 1). Araştırmaya katılan yerel halkın meslek durumu incelendiğinde yönetici olan kişi sayısı 4 (%21,05), öğretmen olan kişi sayısı 1 (%5,26), öğrenci olan kişi sayısı 3 (%15,79), emekli olan kişi sayısı 1 (%5,26), çiftçi olan kişi sayısı 3 (%15,79), ev hanımı olan kişi sayısı 4 (%21,05), aşçı olan kişi sayısı 1 (%5,26), marangoz olan kişi sayısı 1 (%5,26), muhtar olan kişi sayısı 1' (%5,26) dir (Tablo 1).

Araştırmaya göre yerel halkın en fazla ev hanımı, yönetici ve diğer meslek gruplarından olan kişilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Araştırmada ilk cevap aranan soruya verilen yanıtlardan elde edilen bulgulara göre katılımcıların büyük çoğunluğu (38%) inanç turizminde Abdal Musa Türbesinin turist çektiğini düşündüğü belirlenmiştir. Bunu Abdal Musa şenlikleri, Budala Sultan Türbesi, Dur dağı, Dur Dağı'nın eteklerinde yer alan dilek yerleri ve Mestan Dede Türbesi takip etmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Akçaeniş ve Tekke Köyüne Çeken Ögeler

Kodlar		Yüzde (%)	Kodlar		Yüzde (%)
Abdal Musa Türbesi	19	38,00	Dur Dağı	6	12,00
Abdal Musa Şenlikleri	11	22,00	Dur Dağı'nın Eteklerinde Yer Alan Dilek Yerleri	3	6,00
Budala Sultan Türbesi	9	18,00	Mestan Dede Türbesi	2	4,00

Tablo 2'de katılımcıların "Size göre turistleri inanç turizmi açısından Akçaeniş ve Tekke köyüne çeken ögeler (ziyaret edilecek yerlere yönelten etmenler) nelerdir?" sorusuna verdikleri bazı cevaplar şu şekildedir;

"Abdal Musa Türbesi, Budala Sultan Türbesi, Dilek yerleri, Dur dağı, Mestan Dede Türbesi ve şenlikler nedeniyle turistler Tekke Köyüne geliyorlar" (K11).

Tablo 3: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen İnanç Turizm Faaliyetleri Açısından Katılımcıların Görüşleri

Kodlar		Yüzde (%)	Kodlar		Yüzde (%)
Köyün tanıtılmasını sağlıyor	12	35,29	Kültürümüzün (geleneklerimizin ve göreneklerimizin) tanıtılmasını sağlıyor	4	11,76
Ekonomik katkı sağlıyor	8	23,53	Turistlerle tanışmamızı sağlıyor	2	5,88
Alevilik ve Bektaşilik inancının tanıtılması ve öğrenilmesini sağlıyor	7	20,59	Kültürler arası etkileşimi sağlıyor	1	2,94

Tablo 3'de katılımcıların "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen inanç turizm faaliyetleri (Abdal Musa şenlikleri, Abdal Musa Türbesi ziyareti vb.) açısından ne düşünüyorsunuz? Sizin açınızdan inanç turizmi faaliyetlerinin önemi nedir?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen inanç turizm faaliyetlerine bütün katılımcıların olumlu yaklaşmasında etkili olan en önemli faktörün köyün tanıtılmasını sağlaması olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ekonomik katkı sağlıyor olması, Alevilik ve Bektaşilik inancının tanıtılması ve öğrenilmesini sağlıyor olması, kültürümüzün (geleneklerimizin ve göreneklerimizin) tanıtılmasını sağlıyor olması, turistlerle tanışmamızı sağlıyor olması ve kültürler arası etkileşimi sağlıyor olması nedeniyle inanç turizm faaliyetleri açısından katılımcıların düşüncelerini etkileyen diğer faktörleri oluşturduğu görülmektedir.

"Köyümüzde gerçekleşen inanç turizm faaliyetleri tanıtım ve ekonomik olarak köyümüze destek olmaktadır..." (K3).

"Köyümüzde her haziran ayında Abdal Musa şenlikleri yapılmaktadır. Nevruz, Hıdırellez ve cemler yapılır. Bu şenliklerin köyümüzde katkısı fazladır. Örneğin köyümüzün dışarıdan tanıtılmasına, köy ekonomisine insanların birbirleri ile tanışmasına katkı sağlar..." (K4).

Tablo 4: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen Törenler

Kodlar		Yüzde (%)	Kodlar		Yüzde (%)
Cemler	20	24,69	Hıdırellez	17	20,99
Abdal Musa şenlikleri	19	23,46	Yıl ziyaretleri	8	9,88
Nevruz	17	20,99			

Tablo 5: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen Etkinlikler

Kodlar		Yüzde (%)	Kodlar		Yüzde (%)
İbadetlerini yerine getirmek için kurban kesme	16	25,40	Cenazeler, askerler ve eskiden ölmüş kişileri anmak için kurban kesme	3	4,76
Semah dönmek	13	20,63	Gülbenkler okuma	2	3,17
Lokma (pişmiş kurban eti) dökülmesi	8	12,70	Tiyatro ve müzik etkinlikleri	2	3,17
Nefesler, deyişler ve türkülerin söylenmesi	8	12,70	Kötülüklerden korunmak için türbeden toprak alma	1	1,59
Asker uğurlamak ve hastalar iyileştiğinde yapılan yemekler	4	6,35	Köyün büyüklerinin bayram günlerinde birbirlerini ziyaret edip dua okuması	1	1,59
Hastalar ve güzel işler için kurban kesme	4	6,35	Eskiden ölmüş kişileri anmak için yemek verme	1	1,59

Tablo 4'de katılımcıların "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen törenler nelerdir ?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde katılımcılar en fazla Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen törenlerin cemler olduğu görülmektedir. Tekke köyüne çoğunlukla yaz aylarında gelen turistler cemlerini yaz aylarında yapmaktadırlar. Köylü ise cemlerini kışın tarladaki mahsulleri kaldırdığı zaman yaparlar. Bununla birlikte Abdal Musa şenlikleri, Nevruz, Hıdırellez ve Yıl ziyaretleri Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen diğer törenler olduğu görülmektedir.

Tablo 5'de katılımcıların "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen etkinlikler nelerdir ?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde en fazla Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen etkinliklerin ibadetlerini yerlerine getirmek için kurban kestikleri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte nefesler, deyişler ve türkülerin söylenmesi, gülbenkler okuma, lokma (pişmiş kurban eti) dökülmesi, cenazeler, askerler ve eskiden ölmüş kişileri anmak için kurban kesme, eskiden ölmüş kişileri anmak için yemek verme, köyün büyüklerinin bayram günlerinde birbirlerini ziyaret edip dua okuması, asker uğurlamak ve hastalar iyileştiğinde yapılan yemekler, tiyatro ve müzik etkinlikleri, kötülüklerden korunmak için türbeden toprak alma, hastalar ve güzel işler için kurban kesme, semah dönülmesi Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen diğer etkinler olduğu görülmektedir.

"Köyümüze gelen insanlar genellikle Alevilik ve Bektaşilik inancını taşıdıkları için Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden biri olan Abdal Musa'yı ziyaret etmek için köyümüze gelmektedir. Ziyaretleri sırasında has-

taların iyileşmesi, iş bulmak, çocuklarının olması için kurbanlar keserek dileklerde bulunurlar. Yaz aylarında gelen turistler, türbenin etrafında veya türbenin içerisinde yer alan cem evinde ibadetlerini ve cemlerini yerine getirirler. Abdal Musa şenlikleri, Hıdırellez, Nevruz, hastalar iyileştiği için ve asker uğurlamak için yapılan yemekler köyde yapılan etkinliklere örnektir... Köyde yapılan tören ve etkinliklerde gelen turistler ve köylü kurbanlar keserek yemekler verirler. Böylelikle ihtiyaç sahibi olan insanları da düşünürüz. Yemekler köylüleri bir arada tuttuğu için benim için önemlidir. Tören ve etkinliklerde cemler yapılır. Turistler yazın, köylüler ise kış aylarında Cemlerini (birliklerini) yaparlar. Dualar okurlar. Dualar sırasında başta peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali, 12 İmamlar, Abdal Musa, Hacı Bektaşi Veli, Mustafa Kemal Atatürk ve şehitlerimiz için iyi dileklerde bulunarak dualar okunmaktadır. Törenlere gelen turistler, Dur Dağı'nın eteklerinde bulunan dilek yerlerinde dileklerini dilerler..." (K2).

Katılımcılar "İnanç turizmi açısından Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleşen Uluslararası Abdal Musa şenliklerinin önemi hakkında bilgi verir misiniz?" sorusuna genel olarak Hoca Ahmet Yesevî'nin öğrencilerinden biri olan ve Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması için çalışmalarda bulunan Tekkenin kurucusu olan Abdal Musa'nın tanıtılmasının sağlaması, ibadetlerinin tanıtılması ve ibadetlerini yerlerine getirmeleri bakımından önemli olduğunu ifade etmiştir.

"... Abdal Musa Şenlikleri, Tekkenin kurucusu ve Alevilik-Bektaşilik inancının en önemli temsilcilerinden olan Abdal Musa'yı anmak için yapılır. Bu törenler sırasında köyümüze sanatçılar, gelerek deyiş ve nefesler söylenir. Deyişler ve nefesler eşliğinde turistler ve köylü semahlar dönerler. Törenler sırasında köyümüze gelen turistler kurbanlar keserek dualar eder. Haziran ayında genelde köye gelen turistlerimiz cem yaparlar. Bizler ise cemlerimizi (birliklerimizi) kış aylarında yaparız. Abdal Musa Şenlikleri köyümüzün tanıtımını sağlar. Köyümüzün ekonomisine katkı sağlar. Köyümüzün kültürünü tanıtır. Bu yüzden törenler köyümüze olumlu anlamda katkı sağlar..." (K6).

Tablo 6: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen Törenler ve Etkinliklerin Yerel Halkın Değerlerini Yansıtabildiğini Düşünme Durumu

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	19	100,00	Hayır	0	0,00

Tablo 6'da "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen törenler ve etkinliklerin değerlerinizi yansıtabildiğini düşünüyor musunuz? Bu tören ve etkinliklerde uygulanan bir inanç ritüeli var mı?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde bütün katılımcıların Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen törenler ve etkinliklerin değerlerini yansıtabildiğini düşünmekte olduğu görülmektedir.

"…Cemler yapılır. Kurbanlar kesilip, lokmalar pişirilir. (Yapılan lokmalar bütün köylü ve misafirler ile birlikte yenir.) Semahlar dönülür. Deyiş ve nefesler söylenir. Dualar edilir. (Peygamber efendimiz, Hz. Ali, 12 İmam, Abdal Musa, Hacı Bektaşi Veli, Mustafa Kemal Atatürk ve şehitlerimizi içinde dualar edilir.) …" (K19).

Tablo 7: Akçaeniş ve Tekke Köyündeki İnanç Varlıklarının Turizme Açılması ve Turistler Tarafından Ziyaret Edilmesi Yerel Halkı Rahatsız Etme Durumu

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	1	5,26	Hayır	15	78,95
Kararsızım	3	15,79			

Tablo 7'de "Akçaeniş ve Tekke köyündeki inanç varlıklarının turizme açılması ve turistler tarafından ziyaret edilmesi sizi rahatsız ediyor mu?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde Akçaeniş ve Tekke köyündeki inanç varlıklarının turizme açılması ve turistler tarafından ziyaret edilmesinden katılımcıların 15'inin rahatsız olmadığı aksine inançlarının tanıtılması, ibadetlerini gerçekleştirmek için gelen turistlerden memnun olduğu görülmüştür. Katılımcıların 3'ü ise geldiklerinden memnun olduğunu ancak çevreye verdikleri zarar ve hırsızlık ile kavga olaylarından dolayı kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların 1'i ise bilinçsiz ve çevreyi kirleten turistlerin gelmesi nedeniyle rahatsız olduğunu dile getirmiştir.

"...Turistlerin köyümü ziyaret etmesi beni rahatsız etmiyor. Tam aksine köyümüzün güzel bir şekilde tanıtılması ve bilinmesi beni ve ailemi mutlu ediyor. Olumsuz herhangi bir etkisi olduğunu da düşünmüyorum. Köyümüze gelen misafirlere ziyaretleri sırasında yardım ettiğimiz için daha sonralarda aile dostu oluyoruz. İnanç konusu hassas bir konu. Hiç kimsenin inancına veya inanç görüşüne karışamayız. O yüzden bize küçüklükten beri öğretilen saygı konusuna dikkat ederiz. Ben herkesi inancına saygılı bir şekilde yaklaşırım. Sadece ben değil bütün köylü herkesin inancına saygılı bir şekilde yaklaşır" (K9).

"...Köyüme bilinçsiz ve çevreyi kirleten turistlerin gelmesinden rahatsız oluyorum. Tören zamanlarında hırsızlık ve kavga olayları olduğu için dedemler evlerini gidiyorlar. Bizlere "eve geç gelmeyin ve kavga etmeyin" diye uyarıda bulunuyorlar..." (K11).

Katılımcılar "Akçaeniş ve Tekke köyünde ziyaret eden turistlerin inanç varlığı sizin inancınıza ters düştüğüne genel olarak nasıl bir tepki veriyorsunuz?" sorusuna genel olarak saygı ile karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise oradan uzaklaştıklarını ya da inançlarını tekrar tekrar anlattıklarını ifade etmişlerdir ancak bazı katılımcılar bunları yapmalarına rağmen bazen saygı sınırını aştıklarını vurgulamışlardır.

"...Görüşlerimiz uyuşmadığında herhangi bir tepki vermiyoruz. Herkes kendi inancını yaşar. Önemli olan "insan-ı kemal olmak" dır. Herkesin inancına saygı duymak önemlidir... (K6)".

"...İnançlarımız ters düştüğü zaman turistlere inançlarımızı uygulamalı bir şekilde örnekler vererek anlatmaya çalışırız. Eğer karşı taraftan inançlarımıza karşı saygısız bir geri dönüş alırsak sessiz sakin bir şekilde uyararak tekrardan inançlarımızın nedenleri ile birlikte anlatmaya çalışırız..." (K12).

"...İnançlarımız ile ters düşülen bir durum olduğunda da saygı ve sevgi çerçevesinde uyarırız. Bunları yapmamıza rağmen karşı taraftan saygısızca bir dönüş alırsak tartışırız. Doğruyu söylemek gerekirse bu tartışma büyürse kavga ettiğimizi anlar da oluyor..." (K2).

Tablo 8: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen Festivaller ve Etkinliklerin Yerel Halka Ekonomik Bir Katkısı Olup Olmadığına Dair Yerel Halkın Görüşleri

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	19	100,00	Hayır	0	0,00

Tablo 8' de "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen festivaller ve etkinliklerin yerel halka ekonomik bir katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen festivaller ve etkinliklerin yerel halkın ekonomisine katkısının olduğunun hâkim görüş olduğu görülmektedir.

"...Turistler, yerel halka katkı sağlıyor. Törenlerde köylü ve dışarıdan gelen satıcılar satış yaprak para kazanıyor..." (K 16).

Tablo 9: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen Törenler ve Etkinlikler Bölgedeki Mal ve Hizmetlerin Fiyatlarında Artışa Sebep Olma Durumuna Yerel Halkın Görüşleri

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	19	100,00	Hayır	0	0,00

Tablo 9' da "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen törenler ve etkinlikler bölgedeki mal ve hizmetlerin fiyatlarında artışa sebep olur mu?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen törenler ve etkinlikler bölgedeki mal ve hizmetlerin fiyatlarında artışa sebep olduğu görüşünün hâkim olduğu görülmüştür.

"... Törenler olduğu zaman kurbanlık küçükbaş, büyükbaş hayvanların fiyatları artmaktadır. Örneğin 1000 TL civarındaki küçükbaş kurban, törenler ve ziyaretler sırasında 1200-1500 civarında oluyor. Özellikle türbenin etrafında bulunan manav, giysici gibi satıcıların satmış olduğu

ürünlerde daha fazla zamlanıyor" (K 12).

"...Haziran aylarında olan Abdal Musa şenlikleri de süslü hatıra eşyaları satanlar güzel paralar kazanıyorlar. Hayvan satışları da artmaktadır. Yerel halk yapmış olduğu tereyağı, yoğurt, kaymak gibi ürünleri de satarak evlerine katkı sağlar. Törenlerde (Nevruz, Hıdırellez) ziyaret aylarının olduğu zaman köyün içerisinde bulunan kurbanlık hayvan satışı ve fiyatları az da olsa artmaktadır" (K 13).

"... Tekke köyüne dışarıdan gelen satıcılarda oluyor. Çevre köylerden ve ülkemizin çeşitli illerinden gelen insanlar köylünün ve diğer satıcıların satmış olduğu ürünleri alırlar. Fiyatlarda ise çok az bir artış oluyor. Törenin son gününde satıcılar tezgâhlarını topladıkları için fiyat indirimleri de oluyor. Bunu genelde dışarıdan gelen satıcı yapıyor" (K18).

Tablo 10: Ziyaretler ve Etkinlikler Akçaeniş ve Tekke Köyünde İnanç Varlıklarına Tahribat ve Çevre Kirliliğine Neden Olma Durumuna Dair Katılımcıların Görüşleri

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	19	100,00	Hayır	0	0,00

Tablo 10' da "Ziyaretler ve etkinlikler Akçaeniş ve Tekke köyünde inanç varlıklarına tahribat ve çevre kirliliğine neden oluyor mu (Ziyaretçiler- yerel halk)? Bu konu hakkında görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde ziyaretlerin ve etkinliklerin Akçaeniş ve Tekke köyünde inanç varlıklarına tahribat ve çevre kirliliğine neden olduğu görüşünün hâkim olduğu görülmektedir. Katılımcılar çevre kirliliği ve tahribatın ziyaretçiler ve yerel halk tarafından yapıldığını en fazla kim tarafından yapıldığı konusunda kararsız oldukları görülmüştür ancak bu konu hakkında yerel halkın ve ziyaretçilerin hassas davranmaları gerektiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 11: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleştirilen Festivaller ve Etkinliklere Daha Fazla Katılma Durumu

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Yurtiçinden daha fazla katılım gerçekleşiyor	19	100,00	Yurtdışından daha fazla katılım gerçekleşiyor	0	0,00

Tablo 11'de "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen festivaller ve etkinliklere genel olarak yurtiçinden mi yurtdışından mı daha fazla katılım gerçekleşmektedir?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen festivaller ve etkinliklere en fazla yurtiçinden katılım gerçekleştiği görülmektedir ancak yurtdışından da gerçekleştirilen festivaller ve etkinliklere ibadetlerini gerçekleştirmek için turistler gelmektedir.

"... Köyde yapılan törenlere ve etkinliklere yurtiçinden katılımcı daha fazla gelir ama yurtdışından da misafirlerimiz geliyor. Tören zamanlarında köyümüz kalabalık oluyor. 5-6 bin kişi geliyordu. Sanki eskiden daha fazla kalabalık oluyordu. Eskiden tören alanları tıklım tıklım oluyordu. 12 ay boyunca köye gelen misafir sayısı 10 bin kişiyi rahat geçer diye tahmin ediyorum. İstanbul, Aydın, Tunceli, Ankara'dan gelen misafirlerimiz otobüsler ile her sene köyümüze gelirler..." (K9).

"...Yurtiçinden katılımcı sayısı daha fazla oluyor. 10-15 yıl önce törenlerimize 30-35 bin turist geliyordu. Ama bu sayı günümüzde 10-15 bin kişiye düştü.12 ayda ise 50 bin kişiden fazla misafirimiz köyümüze gelmektedir..." (K19).

"...Yurtiçinden katılım fazla. Yurtdışından ise Almanya'dan, Avusturya'dan gelenlerde var. Törenlerde köye 5-6 bin kişi geliyordur. 12 ayın ortalamasında ise 20 bin kişiyi geçiyordur..." (K17).

Katılımcıların "Uluslararası Abdal Musa şenlikleri için gelen turistler hakkında neler düşünüyorsunuz ?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde gerçekleştirilen Uluslararası Abdal Musa şenliklerinin Alevilik ve Bektaşiliğin önemli temsilcilerinden Abdal Musa'yı anmak, değerlerini yansıtabilmek adına üstlenmiş olduğu misyonu en iyi şeklinde yansıtabilmeyi amaçladıkları ve olumlu yaklaştıkları görülmektedir.

"Turistler ibadetlerini yapmak için köyümüze geliyorlar. Karşılaştığımız turistte köylü ve bizler hoş geldiniz abi, abla, kardeş diye hitap ederiz. Onlara bildiğimiz kadarıyla köyümüzü, Abdal Musa'yı anlatarak yardımcı olmaya çalışırız. Buraya inançlıda, inançsızda bir sürü insan gelir ama hepsinin en güzel yanı saygılı ve hoşgörülü insanlardır" (K 17).

"Misafirlerimiz köyümüze ibadetleri ve ziyaretlerini yapmak için gelirler. Köyümüze geldikleri zamanda ise kurbanlar keserek, dualar ederler. Turistler hakkında herhangi olumsuz bir şey düşünmüyorum. Çünkü köyümüzün ve kendi inançlarını yanlarında getirmiş olduğu misafirlere de tanıtıyorlar" (K8).

"... Köyümüze gelen misafirler için olumsuz hiçbir şey diyemem. "Allah ziyaretlerini kabul etsin ve seneye de nasip olsun" diyebilirim..." (K 14).

"*…Gelen turistler için herhangi bir şey düşünmüyorum çünkü onlar da bizim gibi buraya inançlarını ibadetlerini yapmaya geliyorlar" (K 12).*

Tablo 12: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleşen İnanç Turizm Faaliyetlerinin Gelişmesi İçin Katılımcıların Görüşleri

Kodlar		Yüzde (%)	Kodlar		Yüzde (%)
Yol bakım ve çevre temizliğinin yapılması	16	13,33	Müze ve sergi alanlarının yapılması	6	5,00
Otel, konut, pansiyon, çadır vb. konaklama alanlarının yapılması	15	12,50	Sanat evi, kütüphane ve konser alanlarının yapılması	4	3,33
Sosyal medya ve televizyondaki tanıtımlar ile reklamların yapılması	15	12,50	Duyuru araçları ile tanıtımların yapılması	3	2,50
Park alanlarının yapılması	12	10,00	Rehberler ve tur organizasyonlarının yapılması	3	2,50
Şenliklerin, etkinliklerin ve köylerin tanıtılması	10	8,33	Dergi ve kitapların basılması	2	1,67
Pazar alanlarının yapılması	9	7,50	Alışveriş yerleri yapılması	2	1,67
Afişler, posterler ve broşürler yapılması	7	5,83	Birlik evlerinin kurulması	1	0,83
Kurban kesim alanlarının yapılması	7	5,83	Gençlere semah ve saz kursu verilmesi	1	0,83
Çay bahçesi, kafe ve restoran yapılması	6	5,00	Törenlerin canlı yayınlanması	1	0,83

Tablo 12'de katılımcıların "Akçaeniş ve Tekke Köyünde gerçekleşen inanç turizm faaliyetlerinin gelişmesi için neler yapılabilir?" sorusuna verdiği cevaplar incelendiğinde en fazla yol bakım ve çevre temizliğinin geliştirilmesi yönünde öneri bildirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte sosyal medya ve televizyonlardaki tanıtım ve reklamların yetersizliği, konaklama alanlarının yetersizliği, şenliklerin, etkinliklerin ve köylerin (Akçaeniş ve Tekke Köyü) tanıtılmasının yetersizliği ve park alanlarının yetersizliğinin ön plana çıkmış olduğu görülmektedir.

"Turistler için park ve çay bahçesi yapılabilir, konutlar veya pansiyonlar yapılabilir, sergi ve müze olanları yapılabilir, kamp alanları yapılabilir, yol bakım ve çevre temizliği yapılabilir, pazar alanları inşa edilebilir, konser alanı düzenlenebilir. Sosyal medya hesapları açılabilir. Eskiden olduğu gibi posterler yapılabilir, duyuru araçları köylerde gezebilir, Elmalı ve Antalya'daki reklam panolarına ilanlar verilebilir..." (K1).

"Otel yapılabilir. Alışveriş yerleri yapılabilir. Köyümüzü hep birlikte temiz tutabiliriz. Tanıtımlar daha fazla yapılabilir. Radyo, televizyon, gazete veya Elmalı merkezdeki yerlere reklamlar verilebilir. Duyuru araçları ile tanıtımlar yapılabilir" (K14).

Tablo 13: Akçaeniş ve Tekke Köyünde İnanç Turizminin Gelişmesinin Barış ve Huzur Ortamının Gelişmesine Etkisi Üzerine Katılımcıların Görüşleri

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Bulunuyor	19	100,00	Bulunmuyor	0	0,00

Tablo13'de katılımcıların "Sizce Akçaeniş ve Tekke köyünde inanç turizminin gelişmesi barış ve huzur ortamının gelişmesine etkisi bulunuyor mu? Bu konu hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?" sorusuna verdiği cevaplar incelendiğinde bütün katılımcılar inanç turizminin gelişmesi barış ve huzur ortamının gelişmesine etkisinin bulunduğunu belirtmiş olduğu görülmektedir.

"... Akçaeniş ve Tekke köyünde inanç turizminin bulunması barış ve huzur ortamının gelişmesine katkıda bulunuyor. Köyümüzde yapılan bütün etkinlikler ve törenlerde birlikte hareket edilip, Allah adına güzel şeyler yapıldığı için paylaşma, kardeşlik ve beraberlik duygusu oluşuyor" (K16).

Tablo 14: Akçaeniş ve Tekke Köyünde Gerçekleşen İnanç Turizm Faaliyetlerinin Tanıtımının Yeterli Olma Durumuna Dair Katılımcıların Görüşleri

Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kodlar	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	2	10,53	Hayır	17	89,47

Tablo 14'de katılımcıların "Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleşen inanç turizm faaliyetlerinin tanıtımının (sosyal medya tanıtımı, reklam vb.) yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konu hakkında görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdiği cevaplar incelendiğinde katılımcıların %89,47'si yeterli olmadığı görüşüne hâkim olduğu görülmektedir.

"...Tanıtımları yeterli buluyorum ama kültürümüzü tanıtmak için daha fazla etkinlikler yapılabilir..." (K7).

"...Tören ve etkinliklerin tanıtımlarını yeterli bulmuyorum... (K5)."

SONUÇ

Ülkemizin Evliyalar Diyarı olarak adlandırılan Elmalı ilçesinin sınırları içerisinde yer alan Akçaeniş ve Tekke köyü, önemli bir inanç turizmi potansiyeli taşımaktadır fakat Akçaeniş ve Tekke köyünün inanç kaynakları bakımından zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen inanç turizmi pazarında paydaşları arasında önemli bir destinasyon olması gerekirken bugün bu durumu gerçekleştiremediği görülmektedir. Bu nedenle Akçaeniş ve Tekke köyündeki yerel halkın inanç turizmi ve gelen turistler hakkındaki tutumlarının belirlenmesi turizmin sahadaki gelişiminin ve sonrasında planlama çalışmalarına katkısı açısından oldukça önemlidir.

Bu araştırmanın örneklemini, 2021 yılının Aralık ayında Antalya ili 'nin Akçaeniş ve Tekke köyündeki (Elmalı) yerel halktan olan 19 katılımcı oluşturmaktadır. Tahtacıların örf ve adetlerinin, inanç sistemlerini incele-

mek için ve Abdal Musa Türbesi, Budala Sultan Türbesi, Dur Dağı, Dur Dağı'nın eteklerinde yer alan dilek yerleri, Mestan Dede Türbesini ziyaret etmek amacıyla yurtiçinden ve yurtdışından birçok turist yıl içerisinde Akçaeniş ve Tekke köyüne gelirler.

Akçaeniş ve Tekke Köyünde yapılan dini törenler ve etkinlikler: Cem, her yıl haziran ayının ortasında yapılan Abdal Musa Şenlikleri, Hıdırellez, Nevruz, yıl ziyaretleri, asker ve belirli aylarda köylünün vermiş olduğu yemeklerdir.

Tekke köyünde Abdal Musa'yı anmak ve ibadetler gerçekleştirmek için Haziran ayının her 15'inde Uluslararası Abdal Musa Şenlikleri yapılmaktadır. Araştırmaya katılan yerel halkın %100'ü şenliklere en fazla yurtiçinden katılım gerçekleştiğini belirmiştir. Özellikle Alevilik ve Bektaşilik inancının yangın olduğu İstanbul, İzmir, Aydın, Ankara, Mersin, Çorum, Sivas, Tunceli, Erzurum, Antalya illerinden ziyaret ve ibadetlerini yerine getirmek amacıyla turistler Tekke köyüne gelmektedir. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler sonucunda resmi olmayan verilere göre yıl içerisinde 20 bin kişiden fazla turist Tekke köyüne otobüsler ve arabalar ile gelerek ziyaretlerini gerçekleştirirler.

Akçaeniş ve Tekke köyünde en fazla yapılan dini tören cemdir. Çoğunlukla yaz aylarında Tekke köyüne gelen turistler ziyaretleri sırasında cem yaparlar. Cem töreninden önce turistler adak olarak adamış oldukları kurbanlarını kesip, lokmalar pişirirler. Lokmalar piştikten sonra bu işlemde kendilerine yardımcı olan köylüler ile beraber yemeklerini yerler. Yemekler yendikten sonra kendilerine yardım eden köylüler ve turistler birlikte Abdal Musa Türbesine gelerek dua ederler.

Akçaeniş ve Tekke köyünde yer alan yerel halk çoğunlukla cemlerini hasat dönemi bittiği için kış aylarında yaparlar. Cem öncesinde kurbanlar kesilir ve dualar eşliğinde lokmalar pişirilir. Cem töreni sırasında dede dualar (gülbenk) okur. Dua sırasında başta peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali, On İki İmamlar, Hacı Bektaşi Veli, Abdal Musa, Mustafa Kemal Atatürk ve şehitlerimiz anılır. Deyişler ve nefesler eşliğinde bazı köylüler semah dönerler. Cem töreninin sonlarına doğru ise köylü bir sonra yapılacak olan cem töreni ve köyün sorunları hakkında konuşur.

Köylü tarladaki hasatı verimli aldığı için şükür etmek amacıyla ekim ayında türbeye yıl ziyaretleri yapar. Yıl ziyaretleri sırasında köye turistler de gelmektedir. Köylü, turistler ile birlikte yıl ziyaretleri için adak olan kurbanları keserek, lokmalar pişirir. Lokmalar bittikten sonra bütün köylü ve turistler türbeye giderek dede ve köyün imamı eşliğinde dua ederler.

Yerel halkın, şenlikler zamanında turistleri evlerinde ağırlaması ve turistlerin şenlik zamanlarında yerel halktan hediyelik eşyalar ve alışveriş yapması turistler ile yerel halkın kaynaşmalarında etkili olmaktadır.

Bununla birlikte araştırmaya katılan yerel halkın %100'ü şenliklerin ve etkinlerin yerel halkın ekonomisini olumlu etkilediğini ifade etmektedir.

Araştırmaya katılan yerel halkın %78,95'i Akçaeniş ve Tekke köyündeki inanç varlıklarının turizme açılması ve turistler tarafından ziyaret edilmesinden memnun olduklarını, %15,79'u ise çevre kirliliğinin meydana gelmesinden dolayı kararsız olduklarının ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan yerel halkın %100'ü ziyaretler ve etkinlikler sırasında Akçaeniş ve Tekke köyünde inanç varlıklarında tahribat ve çevre kirliliğinin meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu nedenle çevre kirliliğinin ve tahribatın önüne geçilmesi için Elmalı Belediyesi ile görüşmeler yapılıp projeler geliştirilebilir çünkü yerel halk bölgeye turistlerin gelmesinden memnun olduklarını ifade etmektedir. Araştırmaya katılan yerel halk Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleşen inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesi için en fazla yol bakım ve çevre temizliğinin geliştirilmesi yönünde öneri bildirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte sosyal medya ve televizyonlardaki tanıtım ve reklamların yetersizliği, konaklama alanlarının yetersizliği, şenliklerin, etkinliklerin ve köylerin (Akçaeniş ve Tekke Köyü) tanıtılmasının yetersizliği ve park alanlarının yetersizliğinin ön plana çıkmış olduğu görülmektedir. İnanç turizm faaliyetlerinin gelişmesi için Akçaeniş ve Tekke köyündeki katılımcıların %13,33'ü yol bakım ve çevre temizliğinin yapılması, %12,50'si köye gelen turistlerin rahat bir şekilde kalabilmesi için otel, pansiyon, çadır vb. konaklama alanlarının yapılması, %12,50'si sosyal medya ve reklamlar ile köyün tanıtılması , %7.50'si pazar alanlarının inşa edilmesi , %5,83'ü kurban kesim alanlarının genişletilmesi , %5,00 çay bahçesi, kafe ve restoran yapılması, %5,00 müze ve sergi alanlarının yapılması , %3,33'ü sanat evi, kütüphane ve konser alanlarının yapılması, %2.50'si tur organizasyonları ve rehber eşliğinde köyün gezilmesi gibi inanç turizminin gelişmesi için önemli fikirler sunmuşlardır.

Araştırmaya katılan yerel halkın %89,47'si Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleşen inanç turizmi faaliyetlerinin tanıtımının yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Köylerde gerçekleşen inanç turizmi faaliyetleri günümüzde etkin rol oynayan sosyal medya araçları kullanılarak tanıtabilir. Akçaeniş ve Tekke köyünde yapılan tören ve etkinlikler turistler ve köylüler arasında paylaşma, yardımseverlik duygularını ortaya çıkardığı için barış ve huzur ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Araştırmaya katılan bütün katılımcılar inanç turizminin gelişmesinin barış ve huzur ortamının gelişmesine etkisi olduğunu belirtmiştir.

Akçaeniş ve Tekke köyünde gerçekleştirilen inanç turizmi faaliyetlerine bütün katılımcıların olumlu yaklaşmasında etkili olan en önemli faktörler: İnanç turizm faaliyetlerinin köy ekonomisine katkı sağlaması, Alevilik ve Bektaşilik inancının tanıtılması ve köyün gelenek ve görenek-

lerini tanıtılması yer almaktadır. Araştırmamız göstermiştir ki Akçaeniş ve Tekke köyünde yaşayan yerel halkın köye gelen turistlere karşı herhangi bir olumsuz düşüncede olmadıkları, tam aksine bölgeye turistlerin gelmesinden memnun olduklarını anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Aksoy, M. (2002). Türkiye'de İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve Hristiyanlığın Seyahate verdiği Önem. 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) (9-10 Haziran 2001) İçinde (S. 417-431). Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları-III.

Aksoy, Mustafa, Türkiye'de İnanç Turizmi ve Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmine Olan İlgilerine Yönelik Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1998.

Aydın, T. (2019). Elmalı İlçesinin Coğrafyası. Iksad Publications, Ankara.

Coşkun, N., (2013), "Yatır ve Ziyaretlerin Halk Kültüründeki Rolü Bağlamında Mersin'deki Muğ-Dat Dede Türbesinin İncelenmesi", Turkish Studie-International Periodical For The Languages, Literature-And History Of Turkishorturkic Volume 8/1 Winter 2013, P.1205-1219, Ankara-Turkey.

Davey, Lynn. (2009). The application of case study evaluations.(Çev: Tuba Gökçek). Elementary Educatıon Online, 8(2), 1-3.

Fığlalı, E. R. Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik. İstanbul, 1990.

Fığlalı, E.T. Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, İstanbul, 1978.

Güzel, Abdurrahman, Abdal Musa Velayetnamesi, Ankara, 1999, s.44.

Henderson, J.C. (2002). Managing Tourism And Islam İn Peninsular Malaysia. Tourism Management 24, PP. 447–456.

Irene, Melikoff. Uyur idik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları, Türkçesi: Turan Alptekin, Cem/Kültür Yayınevi, İstanbul 1994, 288 s.

Karaman, S. ve Usta, K. (2006). İnanç Turizmi Açısından İznik ve Bir Uygulama Çalışması, III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, Balıkesir, Ss:473-489.

Karaman, S., Demirkol Ş. ve Şahin S. (2008). İnanç Turizmi. N. Hacıoğlu ve C. Avcıkurt (Editörler), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi (S.209-238), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Koday Z, Aydın T (2019). İdari Coğrafya Özellikleri Açısından Elmalı (Antalya) İlçesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(1), 67-92.

Kozak, M., Kozak, N. ve Kozak, M. (2019). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Detay Yayıncılık, Ankara,35.

Özkırımlı, A. (1985). Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyat. İstanbul: Cem Yayınevi.

Selçuk, A. (2008). Ağaçeri Türkmenleri: Tahtacılar. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Serçek, S. (2011). Bütünleşik Pazarlama İletişimi Çerçevesinde Türkiye'de İnanç Turizminin Geliştirilmesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şahiner, T. (2012). İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından Karaman. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Uçar, Ramazan. (2012): Alevilik-Bektaşilik-Abdal Musa Tekkesi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Ankara.

Zanco, M. (2019). Antalya Türkmen Alevilerinde Dini ve Sosyal Hayat. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-276236/inanc-turizmi.html

https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284420858

https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri

BÖLÜM 9

AHLAK SAHNESİNDE İKİ BARBAR: NİETZSCHE'NİN AHLAK FELSEFESİ İLE SHAKESPEARE'İN *VENEDİK TACİRİ* ARASINDAKİ EŞSESLİLİK

Metin TOPUZ[1]

1 Dr. Öğr. Üye. Metin Topuz, Mersin Üniversitesi Felsefe Bölümü, ORCİD: 0000-0001-8482-5568.

Giriş

Nietzsche fragmanlarında, kendi sanat ve değer anlayışıyla kesiştiği noktalarda *Macbeth*, *Othello*, *Hamlet*, *Julius Caesar*'ı ele alır fakat açıkça *Venedik Taciri*'nden hiç söz etmez. Bununla birlikte Shakespeare'in bizzat kendisinden (Nietzsche, 1968: 103) ve sanat anlayışından birkaç yerde söz eder. Onun ahlaki indirgemecilikle mücadelesi göz önüne alındığında Shakespeare'de gördüğü en büyük özellik karakterlerindeki çok katmanlılıktır. Örneğin Shakespeare'in sanatında insan bitkisinin en kuvvetli halinin, yani en yüce insan tipinin ortaya çıktığını vurgular. Buradaki yücelik, özellikle Antonio, Shylock ve Portia'da görülecek, en fazla sayıda çelişen/aykırı dürtüyü taşıma becerisini göstermektir (Nietzsche, 1968: 966). İkinci olarak Shakespeare, ona göre eserlerinde dinsel önyargılardan ve 'Hıristiyan kasvetinden' uzak bir kurgusal atmosfer yaratmıştır – ki mahkeme sahnesi bunun bir örneğidir (Nietzsche, 2011: III.22; 2014: 125; 2020: 76). Ayrıca insan tutkularına yönelik yüksek gözlem gücü, bunlar hakkındaki ciddi konuları son derece incelikli ele almasını sağlamıştır (Nietzsche, 2014: 176). Öyle ki Nietzsche, bu inceliklerin yalnızca düşünmekle elde edilemeyeceğini, Shakespeare'in derin filozof-doğasından, öz-gerçeğinden beslenmiş olması gerektiğine işaret eder (Nietzsche, 2015b: Neden Böyle Akıllıyım, 4). Bu bağlamda Nietzsche Shakespeare'i, Sofokles ile kıyaslar ve onu Sofokles'in tamamlayıcısı olarak görür. O, trajik bilginin şairi olarak Yunan ruhunu yakalayan 'büyük barbar'dır (Nietzsche 2004: 162; 2010: 130, 131, 134; 2014: 221; 2020: 240;). Burada barbar (*βάρβαρος*) sözcüğü, hakim kültürün bütün değerlerini taşımama anlamında olduğu kadar bu değerleri taşıyanlara karşı 'yıkıcı/şüpheci' olmayı da içerir. Yani Nietzsche gibi Shakespeare de ancak 'öteki' olarak çağlarına aittirler. Erken dönem düşüncesinde Nietzsche'ye göre ahlaki yüceliğe sahip bir klasikçi olarak Shakespeare'de Sokrates'in ruhu vardır; o, müzikle-uğraşan Sokrates'tir (*musiktreibender Sokrates*) (Nietzsche, 1968: 848; 2016b: 17; 2010: 166). Bu filozofça doğanın, bir başka anlamda 'yaban deha'nın etkilerini, Nietzsche'nin değerler alanına ilişkin belirlemeleriyle, Shakespeare'in Dionysosçu ölçülere göre değerlendirilmeye layık *Venedik Taciri*'nde yarattığı karakterler ve atmosfer arasındaki çeşitli karşılıklılıklar üzerinden göstermek olanaklıdır (Nietzsche, 1968: 1051; 2010: 126; 2015b: Neden Böyle Akıllıyım, 3; 2016b:2).

Çalışmanın amacı da bu bağlamda Nietzsche'nin öç, vicdan, kötülük, iyilik, suç, ceza, vb. kavramlara yüklediği anlamlarla Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nde yarattığı kurgusal karakterler ve dünya arasındaki karşılıklı çağrıyı irdelemektir. Çünkü bazı açılardan bu çağrılardaki bir takım harmonik eş-seslilikler (*equivocal*) açıktır, fakat öte yandan bazı açılardan birbirlerine öteki/şüpheli (*equivocal*) kalırlar. Çalışmada sözcüğün bu birliktelik ve ayrılık anlamlarından hareketle –Sokrates ve Nietzsche ara-

sında ilişkiye benzer biçimde– Shakespeare ve Nietzsche arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılmıştır.

Nietzsche'nin Ahlak Felsefesinin Temel Kavramları

Venedik Taciri'ni Nietzsche'nin ahlak anlayışı bakımından değerlendirebilmek için onun bu alana ilişkin ayrımlarını ve kavramlarla kurduğu dokuyu doğru anlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Nietzsche ahlaki iyilik konusunda yaygın kabulleri, örneğin 'kendi başına değerli' veya 'bencil-olmayan' olmak gibi kabulleri 'düzeltmekle' işe başlar. Örneğin Paul Rée ahlaki iyiliği, bencilce olmayan eylemlerin, eylemin yöneldiği kişi tarafından yararlı görülüp övüldükten sonra bu övgünün nedenini unutarak bencilce olmayan eylemleri ahlaki iyi olarak değerlendirmesi fikri üzerine inşa eder (Nietzsche, 2011: I.2). Nietzsche'ye göreyse ilk olarak ahlaki iyinin 'yararlılık, unutma, alışkanlık ve yanılgı'ya indirgenmesi ironiktir, zira yararlı/iyi olduğu düşünülen eylem örneklerinin *giderek artan bir belirginlikle bilince işlenmiş* olması gerekir (Nietzsche, 2011: I.3). Öte yandan değerlerin iyi olarak belirlenmesinde kendilerine iyilik edilenler değil, iyi olanlardan, yani değeri ortaya koyanlardan kaynaklanması gerekir. Bir başka yerde iyiliğin, eşitlikten kaynaklandığını (Nietzsche, 1968: 52, 246; 2011: II.11), bir başka yerde de yaşamın özünde olduğu savını (Nietzsche, 2014: I, 28) eleştirir. Dolayısıyla Nietzsche ahlaki iyilik adı altında bir araya gelen mevcut değerlerin değerinin sorgulanması gerektiğini düşünür. Bunun için de değer koyan bakış açısının ne olduğu, yani kimlerin nasıl değerler ortaya koyduğunu belirlemek önemlidir. Ancak bu şekilde şiddet, kurnazlık, öç alma gibi ahlaken kınanan değerler kadar merhamet, bağışlama, duygudaşlık ve tevazu gibi yüce görülen değerlerin de kendi değerleri ve bu değerleri koyan istençlerin değerleri belirlenebilecektir.

Bu bağlamda Nietzsche en yüzeysel haliyle değerlendirme biçimlerini ruhban ve şövalye değerlendirme tarzları olmak üzere birbirinden ayırır. Heroik *aretḗ*ye veya Roma *virtù*suna[1] gönderimde bulunur biçimde şövalyeliği bedensellik, zengin sağlık, savaş, macera, dans, özgürlük, sevinç ve eylemlilikle belirlenmiş değerlendirme biçimi olarak sunar. Oysa ruhban değerlendirme biçimi değeri, acizlik, tinsellik, planlı öç alma, zayıflık, yoksulluk, hastalık, çirkinlik ve acı çekmek gibi niteliklerde bulmaktadır. Bu değerlendirme biçiminin en etkili temsilcileri Yahudilerdir. Zira aristokratik değerlerin 'iyi=asil=iktidar sahibi=güzel=mutlu=tanrıların sevdiği' eşitliğini, bu değerleri koyan efendilerinden öç alma yoluyla tersine çevirmişlerdir; onlarla birlikte 'ahlakta köle başkaldırısı'[2] başlamıştır. Değerlerin bu tersine çevrilmesi Hıristiyanlıkla birlikte olgunlaşmıştır.

1 Bknz. MacIntyre, A. (2019). *Erdem Peşinde*. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

2 Nietzsche'ye göre başkaldırıyla birlikte Yahudiliğin değer kazanında zengin, tanrısız, kötü, zorba, iyi ve duyusal birlikte kaynatılmış ve 'dünya'da olmak bir utanç vesilesi olmuştur (Nietzsche, 2016a: 195).

Dolayısıyla Hıristiyanlık Yahudiliğin karşıtı değil, Nietzsche'ye göre, bir uzantısıdır (Nietzsche, 2011: I.7-8). Bu bağlamda Nietzsche köle/zayıf/ruhban/çileci/sürü/Yahudice/Hıristiyanca ahlaki değerlendirme biçiminin karşısına efendi/güçlü/özgür tinli/üst-insanın ahlak-dışı/üstü değerlendirme biçimini konumlandırır.

Nietzsche'ye göre Yahudilikle değer alanına giriş yapan ve Hıristiyanlıkla olgunluğa ulaşan köle ahlakının temeli, hıncın (*ressentiment*) yaratıcı hale gelmesine dayanır. Bir başka deyişle köle ahlakı yaratıcı bir etkinliğin değil, aksine tepkiselliğin bir ürünüdür. Soylu ahlakın kendini olumlamasının, mutluluğunun ve sevincinin karşısında köle ahlakı 'kurmaca bir öç' ile kendinden olmayanı olumsuzlar. Bu ahlakın temeli tepki olduğu için var olmak için bir karşıya ihtiyaç vardır (Nietzsche, 2011: I.10). Köle bakış açısı kendi iyisini, çifte değilleme ile devşirir. Önce bu karşı veya kendisi-gibi-olmayanın sahip olduğu değerler olumsuzlanır ve kötü olmak ile damgalanır. Ardından köle kendi iyisini, kötü olarak belirlenen değerin yeniden olumsuzlanmasıyla elde eder. Soylu ahlak için fethedici olmak, savaşmak, güçlü olmak birer iyidir (*gut*) ve yüceltilmelidirler; aksi nitelikler ise fenadır (*schlecht*) ve yalnızca ilineksel olarak bir anlamları vardır. Oysa köle ahlakı açısından etkinlik/güçlülük, kötüdür (*böse*); dolayısıyla zayıflık, sükûnet ve hissizlik birer iyi (*gut*) olarak değerdirler. Soylu insan kendine ve düşmanına karşı açık yürekli ve dürüsttür. Oysa köle de aynı açıklık bulunmaz; aksine onun başat erdemi gizliliktir/kurnazlıktır:

... hınçlı insan ne samimidir ne saf ne de kendisine karşı dürüst ve açık. Ruhu şaşı bakar; tini gizli delikleri... sever... saklanmış her şey onun dünyası, onun güvencesi, onun merhemi gibi gelir ona; iyi bilir sunmayı, unutmamayı, beklemeyi, geçici olarak kendini küçültmeyi ve alçaltmayı...[3] (Nietzsche, 2011: I.4, 10).

Soylu, karşısında kendine yaraşır düşman ister. Buna karşın köle ahlakının merceği hınç olduğu için köle kendisini de düşmanını da çarpık değerlendirmesinin temsilleri olarak kurar. Nasıl ki kölece iyi, soylu iyinin olumsuzlanması ve tersine çevrilmesiyse köle ahlakında düşman, soylu iyiyi taşıyandır. Kölece kişilik ise bu yansımanın yansıması olarak var olur, yani köle, önce soyludan temsili bir kötü düşman yaratır, daha sonra onun taşıdığı değerlerin tersini yüklenen bir iyi yaratır ve buna 'ben' der. Bu çifte temsilin yarattığı ahlak çerçevesinde merhamet, dostluk, sükû-

3 *Venedik Taciri*'nde de görüleceği üzere ne Shylock ne de Portia açıktırlar. Shylock geçici olarak zayıflık zırhına bürünür ve kötü niyetini bu şekilde görünmez kılar. Hukuki üstünlüğü elde eder etmez Shylock'un niyetinin bütün gizliliği ortadan kalkar. Portia ise kılık değiştirerek Hıristiyan ahlakı açısından kendi-olmama, olduğu-gibi-görünmeme anlamında kendini alçaltır. Erkek-hukukçu olarak bu dünyada var-olmasını engelleyen zorlukları kamufle eder. Bu nedenle hem Shakespeare hem de Nietzscheci anlamda Shylock ile Portia ahlaki mutlaklıkların birer yorumdan ibaret olduğunu gösterir biçimde aynı ahlaksal düzlemin farklı oyuncularıdır.

net, ölçülülük, ortalama olma, birbirini kollama, üzerinde uzlaşılan ortak değerler halini alır. Ne var ki sürü/köle hem mevcut değerlerini korumak hem de 'düşman' değerleri ortadan kaldırmak için, sürü-dışı/soylu olana karşı öfkesini hınç (*ressentiment*) aracılığıyla boşaltır[4]. Fakat Nietzsche'ye göre aynı ahlak içinde zayıf olmak, acı çekmek, 'öç almayı tanrıya bırakmak', saldırmayan veya misilleme yapmayan olmak herkes için iyi olarak addedilir (Nietzsche, 2011: I.13). Bu nedenle Nietzsche'ye göre sürü ahlakını olanaklı kılan, sürü içgüdüsü tarafından yüceltilen cüretkârlık, intikamcılık ve kurnazlık gibi içgüdüler, zamanla yine sürü ahlakı tarafından ahlak-dışı ilan edilmiştir. Öyleyse mantıksal tutarsızlık da bu ahlaka dâhildir. Ona göre bu yeni ahlaki perspektif, 'topluluğa ve eşitliğe ne kadar tehlike oluşturuyor' sorusuna göre belirlenir: *Burada korku yine ahlakın anasıdır* (Nietzsche, 2016a: 195). Bu nedenle sürüde korku yaratan her şey bir yandan onun olanaklı olmasını sağlayan temeli bir yandan da sürünün kötü olarak adlandırdığı şeyi oluşturur. Böylece de uyum, merhamet, alçakgönüllülük ve mütevazılık ahlaki değer statüsü kazanır. Böylece sürü ahlakının soylu ahlak üzerindeki amacı onu ortadan kaldırmak değil, hakikat olduğunu düşündüğü ahlaka uygun kılmak, soyluyu evcilleştirmek ve kendi gibi kılmak olur. Yahudilerin Romalılara karşı zaferinin tam da böyle bir zafer olduğunu düşünür Nietzsche.

Nietzsche soylu ve köle ahlakının arasındaki motivasyonel ayrımı belirledikten sonra –*Venedik Taciri*'nin yorumlanmasında da temel kavram bağlantılarından biri olacak olan– bellek-özgür istenç-vicdanlılık-sorumluluk-suç-borç kavramsal ilişki ağını ele alır. Temel hareket noktası, 'diğer hayvanlar arasında bir hayvanken insan nasıl olur da sorumlu-tutulabilir bir canlı olarak belirlendi?' sorusudur. Nietzsche'ye göre diğer canlılar pasif unutkanlığa teslim olurken insan için unutkanlık, deyim yerindeyse, bilişsel hazım için gerekli aktif bir yeti olarak kendini gösterir. Ne var ki sorumlu-tutulabilir bir hayvan olmak için unutkanlığın bu aktif gücüne karşı-bir-alet gerekir. Unutkanlığın geçici olarak askıya alınmasıyla bellek ortaya çıkar. Bellek de algıların daimi etkisine maruz kalma anlamında pasif bir yeti değil, aksine unutuşa bırakmamayı arzulama, arzulananı arzulamaya devam etmeye yönelik arzudur. Nietzsche arzu ile bellek arasındaki bu bağdan hareketle belleğin aslında bir 'istenç belleği' olduğunu ifade eder. Fakat istemek ile yapmak arasındaki süreklilik bağı, sorumlu-tutulabilir hayvan yaratmak için özne-edim, neden-sonuç, zorunlu-rastlantısal, araç-amaç ayrımlarına tabi tutulur. Her şey hesaplanabilirlik açısından ve atomik bağlamda değerlendirilir. Böylece de insan, kendi sorumluluğunu yüklenebilen ve kendi istenciyle, özgürce eylemde bulunan bir varlık olarak tasarımlanır (Nietzsche, 2004: 11; 2005a: 11; 2005b: Zamana Aykırı

4 Nietzsche için hınç ile öç arasındaki fark yüzeysel olarak şöyledir: öç, güçlü ve yaratıcı bir istencin etkinliği olduğu sürece olumludur. Ancak hınç hem edimi bakımından olumsuzlayıcıdır hem de yaratıcı değildir.

Birinin Göz Gezdirmeleri, 33; 2011: II.1; 2016a: I.17).

Nietzsche ahlakın varlık koşulları olan özgürlük ve sorumluluğun nasıl dolaşıma girdiğini ifade ettikten sonra bu sürecin amacına odaklanır. Ona göre görenek ahlakının amacı tek tip, birbirine benzer, kendisini birey olarak düşünmeyen, kurallı ve zorunlu insan yetiştirmektir (Nietzsche, 2020: I.9, 14). Ancak sonuna kadar götürüldüğünde bu görenek kendisinden sapan ahlak-üstü egemen bireyin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Nietzsche'nin olumladığı anlamda sorumluluğa sahip bu 'özgür' insan, diğerlerinin karşısında kendine kefil olan, kendi üzerinde hâkimiyet kuran ('ben istiyorum' – *ich will*– diyendir), kendi değer ölçütüne sahip ve diğerlerine kendinden yola çıkarak bakan bir değer bakışına sahiptir (Nietzsche, 1968: 940; 2015a: Üç Dönüşüm Üzerine). Ondaki *bu özgürlüğün bilinci, bu kendine ve yazgıya hükmetme gücü en derinlerine işlemiş ve içgüdüyü, baskın bir içgüdüye dönüştürmüştür onda*; bu içgüdüye vicdan (*conscience*)[5] adı verilir (Nietzsche, 2011: II.2). Bu olumlu vicdan kavramı, efendinin değer koyan ve kendini evetleyen perspektifinin içselleştirilmesini ifade eder. Fakat Nietzsche açısından vicdanın ahlaklaştırılmasıyla onda büyük bir dönüşüm gerçekleşir. Görenek ahlakının, belleği acıyla –kan, işkence, kurban etme, iğdiş etmeyle– damgalaması bu dönüşümün önemli bir aşamasıdır. Acıyla belleğe işlenen olaylar, kuralların oluşmasına ve zamanla değerlerin belirlenmesine neden olur. Burada Nietzsche'nin işaret ettiği şudur; ahlak-dışı/öncesi insanın evetleyici edimi karşısında, toplum ve onun kültür araçlarıyla önce çeşitli 'hayır'lar[6] belleğe işlenir ve insan ahlaklı kılınır, daha sonra ise toplumun yararı için insan-hayvandan bu 'hayır'lara ilişkin söz vermesi beklenir (Nietzsche, 2011: II.3).

Ahlak-öncesi insanın kendini evetlemesinden ahlak insanının 'hayır'larına geçiş Nietzsche'ye göre hem vicdani hem de hukuki anlamda bir dönüşüme neden olmuştur. Bu dönüşümün anlaşılması için Nietzsche'nin ahlak tarihine ilişkin bölümlemesi önemlidir. Birinci kısım insanlık tarihinin en uzun dönemi olan, eylemin değerinin sonucundan türetildiği ve niyetin hesaba katılmadığı ahlak-öncesi dönemdir. İkincisi eylemin değerinin, eylemin kaynağı aracılığıyla, yani niyete göre belirlendiği ahlaksal dönemdir. Üçüncüsü ise kendisinin gelmekte olduğunu düşündüğü, güç istencinin niteliğine göre belirlenen bir ahlakı içeren ahlak-ötesi dönemdir (Nietzsche, 2014: 39; 2016a: 32). Suç ve ceza kavramlarının ahlaklılık içindeki anlamları, yukarıda dökümü yapılan sürecin sonunda ortaya çıkan

5 Sözcüğün genel anlamının vicdan, bilinç, ahlaki duygu, farkındalık, kasıtlılık, ahlaki bilinç vb. gönderimleri mevcuttur. Nietzsche, sözcüğün ahlak içinde sorumlulukla ilişkilendirildiği gönderimi eleştirir. Ancak bu eylemin nedensiz olduğu anlamına gelmez. Onun eleştirisi eğer eylem bir sürece bağlı olarak ortaya çıkıyorsa, bilinçli etkinliğin, bu sürecin küçük bir parçasını oluşturduğu yönündedir. Öte yandan onun olumladığı anlamda sözcüğün anlamı kendini gerçekleştirmekle ilintilidir.

6 Burada 'hayır' ile ifade edilen, iyilik anlamı taşımaktan ziyade özellikle Yahudi-Hıristiyan ahlakı içinde oluşturulan '… yapmamalısın, yoksa' türünde ahlaki formülasyonlardır.

özgür istenç sahibi insan belirlenimi çerçevesinde inşa edilmiştir. Oysa bu kavramların tarihi daha eskidir. Bu eski kökü açığa çıkarmak için Nietzsche, ahlaklılık bağlamında anlamlı olan "*suç, özgür istence bağlıdır*" ve "*suçlu cezalandırılmalıdır, çünkü başka türlü davranabilirdi*" gibi savları eleştirir. Ona göre insanlığın en uzun dönemi olan ahlak-öncesi dönemde fail, özgürlüğünden ve sorumluluğundan dolayı değil, eyleminin öteki üzerindeki zararı bakımından 'suçlu' addedilirdi: *... mücrim: - daha ziyade halen ana babaların çocuklarını cezalandırdıkları gibi, zarara uğramışlığın öfkesini zarar verenden çıkarmak için cezalandırılmıştır* (Nietzsche, 2011: II.4).

Nietzsche buradan hareketle suç ve ceza kavramlarının kökeninin özgürlük, niyet, sorumluluk gibi soyut ahlaki ifadelerden ziyade suç (*Schuld*) ile borç (*Schulden*) arasındaki maddi ilişkiden kaynaklanmış olabileceğini ifade eder. Bir başka deyişle ahlak-öncesi dönemde geçerli hukuki kabul, faillerin karşılıklılık ilişkisi gereği suçun maddi veya duygusal tazminin yapılabileceği yönündeydi. Bu bağlamda her zararın bir eşdeğerinin bulunduğu ve bu zararın maddi karşılık kadar zarar verenin canının yakmak veya öç almak yoluyla da ödenebileceği düşünüldü. Dolayısıyla ahlak öncesi dönemde suç-ceza ilişkisi aslında bir alacaklı-borçlu, yani sözleşme ilişkisidir. Bu eşdeğerlilik/karşılıklılık zamanla hem vaatte bulunabilirliğin pekişmesine hem de köle-efendi ahlakının ortaya çıkmasına neden olur. Çünkü borçlu, borcu karşılığında borçlu olduğu kişiye kendi üzerinde hâkim olmasını olanaklı kılan fakat aynı zamanda kendisini ödev ve yükümlülük altına sokan bir eylemde bulunur[7]; Bunun karşılığında kendi sahibi olduğu bir şeyi (bedeni, karısı ya da özgürlüğünü) rehin olarak verir:

Borçlu, geri ödeyeceğine dair verdiği sözün güven uyandırmasını sağlamak, verdiği sözün ciddiyetine ve kutsallığına ilişkin güvence vermek, kendi vicdanına da geri ödemeyi bir ödev, bir yükümlülük olarak belletmek için, sözleşmenin yaptırım gücü yoluyla, borcunu ödememe durumu için, "sahibi olduğu", hala tahakkümü altında bulunan başka bir şeyi, örneğin bedenini, ya da karısını ya da özgürlüğünü, hatta yaşamını... kendi ebedi mutluluğunu, ruh selametini, hatta mezardaki huzurunu bile... alacaklıya rehin olarak gösterir. Ama alacaklı her şeyden önce borçlunun bedeni üzerinde her tür rezilliği ve işkenceyi uygulayabilirdi, örneğin ***borcunun tutarına uygun görülen kadar bir parçayı borçlunun bedeninden kesip alabilirdi***[8] (Nietzsche, 2011: II.5).

Buradaki takas ekonomisinin birimi güç istencidir, çünkü Nietzsc-

7 Nietzsche daha sonra bu borçluluğu önce mevcut neslin, kurucu soya olan borçluluğuna ve en sonunda da asla ödenemeyecek Tanrı'ya karşı borçluluğa dönüştüğünü ifade eder (Nietzsche, 2011: II.19).

8 Vurgu yazara aittir.

he'ye göre beden, bir anlamda –Schopenhauer'e göndermede bulunur biçimde– güç istencinin somutlaşmasıdır. Bedene hâkimiyet veya onu hizmete sunmak aynı zamanda bir insanın atalarının soyut niteliklerinin ve eğilimlerinin bir toplamı olduğu için –Shylock ve Antonio arasındaki sözleşmesinin örtük maddesinde olduğu gibi– bir türün/grubun başkası üzerindeki istence bağlı zaferi veya yenilgisidir (Nietzsche, 2016a: 259, 264).

Söz konusu köle-efendi/borçlu-alacaklı ilişkisinde uğranılan zararın pozitif olarak, örneğin para veya toprak gibi maddi yararla karşılanması mümkündür fakat gücünü, güçsüzün üzerinde sakınmadan kullanabilmenin verdiği tatmin daha güçlü bir motivasyondur. Zira borcun acı ile eşdeğer kılınması, alacaklıya içgüdüsel bir tatmin duygusu olanağı yaratır: *Gücünü bir güçsüz üzerinde sakınmadan gösterebilmenin verdiği tatmin duygusu, hazzı,* [bu], *kötülük yapmanın vereceği zevk için kötülük yapmak*[tır] (*de faire le mal pour le plaisir de la faire*) (Nietzsche, 2011: II.5). Nietzsche için zarara uğramışlığı bir karşı hazla takas etmek zalimce görünse de, bu aslında acıyı sevincin parçası kılan 'kayıtsız kötücüllük'ün bir parçasıdır ve insan ilişkilerinde yaygın bir sözleşme ilişkisidir[9] (Nietzsche, 2011: II.6; 2020: I.18, 77, 113). Bu bağlamda Nietzsche'ye göre eğer alacaklı –Shylock'un konumunda olduğu gibi– toplumun daha alt tabakasından geliyor ve bu 'hakkı' elde ediyorsa, uygulayacağı güç ona üst sınıftan olmanın ve bir varlığı kendi altında görerek aşağılamanın zevkini tattıracaktır. Böylece *alacaklı, borçluya verilen "ceza" sayesinde bir efendiler-hukukundan pay alır* (Nietzsche, 2011: II.5).

Nietzsche'nin yer yer zalimliğe övgü gibi görülen ifadelerinin ardında aslında ahlakçıların ahlakın temeline yerleştirmeye çalıştıkları kutsallığı yıkma çabası vardır. Özellikle Yahudi ve Hıristiyan ahlakında merhamet özelinde önce çıkarılan bencilce-olmayan eylem motifleri, Nietzsche açısından hiç de ahlakın temelini ve kutsallığını meydana getirmezler. Ona göre yıkım, başkasına zarar verme, öç alma ve bunlardan keyif alma uzun süre insan ilişkilerinin önemli belirleyicileriydiler. Çünkü böylece içgüdüler onaylanıyordu. Oysa ahlaktaki tinselleşmeyle birlikte, Nietzsche'nin ifadesiyle bir 'yumuşama' ve içgüdülerden utanma baş göstermiştir. Öyle ki acı vermenin sağladığı hazzın yerini, acı çekmeye anlam verme çabası almıştır. Ruh ve imgelem alanına aktarılan acıya anlam vermek için tanrılar ve doğaüstü varlıklar icat edilmiştir. Dolayısıyla suç/günah ve acı/haz takası bütünüyle ortadan kalkmamış ancak tinselleştirilmiştir (Nietzsche, 2016a: 229). Nietzsche'ye göre merhamet ve bağışlama gibi ahlaki değerler

9 Nietzsche bu konuda şunları söyler: … *yaralama-isteği, ruhun temel istencidir, sürekli görünüşe ve yüzeye gelme eğilimindedir* (Nietzsche, 2016a: 229). Bir başka yerde ise şunları söyler: "*Yaşam: Ölmek isteyeni sürekli kendinden iten demektir. Yaşam: Bizde gelişen eski, güçsüz her şeye karşı amansız, acımasız olan demektir –yalnızca bizdekilere değil. Öyleyse yaşam, ölen, enkaza dönen, kocayana karşı acımasız olan, durmadan katil olan değil mi? – Yine de yaşlı Musa 'Öldürmeyeceksin!' dedi*". (Nietzsche, 2003: 26).

bu bağlamda nihai anlamda kendi-başlarına-değerli değildir; *bedel belirlemek, değer ölçmek, eşdeğer bulmak, takas etmek* gibi insanca belirlemelerin altında, belirli bir güç istencinin yorumu olarak varlık göstermişlerdir (Nietzsche, 2011: II.8, 11, 12). Tam da bu nedenle Nietzsche birkaç yerde "a*hlaksal olay yoktur, yalnızca olayların ahlaksal yorumu vardır*" cümlesini tekrar eder (Nietzsche, 1968: 258; 2003: 337; 2016a: 108; 2005b: İnsanlığı İyileştirenler, 1). Olayların ahlaksal olduklarına dair yargı, bu yanlış bilinçten ileri gelmektedir.

Nietzsche'ye göre takas, sözleşme, suç, hak, yükümlülük ve tazminat kavramları, ahlaki olan da dâhil bütün düzenlerin temelini oluşturur; kurallar ve anlamlar değişseler de düşünmenin biçimsel aktarımı süreklidir. Örneğin adaletin en eski ahlak yasalarından biri olan, "*her nesnenin bir bedeli vardır; her şey geri ödenebilir*" yasası, eşit güçte olanların 'anlaşmak' için gösterdikleri 'iyi niyet'e, daha az güçlü olanların 'anlaşmak' için 'zorlanma'larına dayanır (Nietzsche, 2011: II.8). Toplumsallaşmayla birlikte kişi-kişi düzeyindeki borçlu-alacaklı/zarar-zararın tazmini ilişkisi kişi-toplum düzeyindeki bir başka sözleşme ilişkisine dönüşür. Bu noktada kişisel fayda adına, toplumsal faydanın korunması üzerine söz verilir ve yükümlülük altına girilir. Suçlu ise verdiği sözü ve yükümlülüğü bozandır[10]. Bu durumda mücrimin cezası, toplumsallığın ona kazandırdığı faydalardan yoksun bırakılmak, toplumsallaşma öncesindeki konumuna terk edilmektir, yani dışlanmadır (Nietzsche, 2011: II.9). Ne var ki toplumsal yapı büyüdükçe dışlama da yerini uzlaşmaya, yani her suçun karşılığının ödenebilir olduğu bir uzlaşma zeminine bırakır. Nietzsche'ye göre bir topluluğun özbilinci arttıkça ve zarar uğrayan alacaklı varsıllaştıkça insancıllaşır, öyle ki zarar verenlerin cezasız bırakıldığı bir toplumsal iktidar bilinci düşünülemeyecek bir şey değildir. Çünkü Nietzsche'ye göre erken dönem topluluklarda eylem-eyleyenden ayrılmaz, oysa uzlaşımsal toplumlarda bunlar birbirinden ayrılırlar. Geri ödenebilirlik, eşdeğerlik ve toplumsal huzurun bozulmaması gerekçesiyle suçlu dışlanmaz, cezasının bir borç gibi ödenmesi sağlanır. Böylece Portia'nın sonuca ulaştırdığı mahkemede lütfedildiği üzere bağışlama, hukukun önemli bir parçası haline gelir. Bu bağlamda eylemdeki kişisel öğe olan öç duygusu etkisiz hale getirilir ve yerini kişisellikten uzak, 'nesnel yasalar' (!) aracılığıyla belirlenen 'haklı' ve 'haksız' kavramlarına bırakır. Ne var ki Nietzsche'ye göre yaşamın özündeki devindirici ve güç yükseltici güçler göz önüne alındığında, bu ahlaki/hukuki pasiflik/tarafsızlık özelindeki adaletin –Shylock veya Portia örneğinde olduğu gibi– *en son fethettiği alan, tepkisel duygu-*

10 Shylock açgözlülüğü ile toplumun, et kesme ve kan akıtma ısrarıyla Hıristiyan düzenine karşı suçludur. Antonio borcunu ödeyemediği için mali hukuk açısından suçludur. Bassanio, sadakat için verilen yüzüğü bir başkasına verdiği için evlilik hukuki bakımından suçludur. Jessica, Hıristiyanlığı seçtiği için Yahudi hukukuna karşı, babasına karşı Hıristiyan bir eş seçtiği için hem Yahudi hem de aile hukukuna karşı suçludur. Ama sonunda yalnızca Shylock suçu için cezalandırılır.

lar alanıdır (Nietzsche, 2011: II.10,11). Bir başka deyişle normatif/nesnel anlamda bir adalet, yani suçları belirlenen yasalar bağlamında tasnif eden ve cezalandıran bir adalet sağlamak mümkün gibi görünse de duygusal/kişisel düzeyde 'adalet duygusu'nu aynı belirlilikle sağlamak zordur, zira bir tür merhamet ve bağışlamaya tabi kılınmıştır. Burada merhamet ile bağışlama, nesnel yasa ile adalet duygusu arasındaki boşluğun, kendini-olumlama aracılığıyla kapatılması olarak kendilerini gösterirler.

Nietzsche cezanın tarafsızlık, eylem-eyleyen ayrımı, bağışlama, sorumluluk vb. kavramlar çerçevesinde aldığı uzlaşımsal biçimin ardında ceza kavramının bizzat kendisinin yanlış yorumlanmasının da bulunduğunu düşünür. Ona göre ahlak soykütükçüleri döngüsel bir akıl yürütmeyle cezanın, cezalandırmak için bulunduğu hatalı yargısına ulaştıklarını ifade eder. Buna göre onlar ilk önce ceza için, öç veya caydırma amacıyla cezalandırma gibi, bir amaç bulurlar; daha sonra ise bu amacı cezanın *causa fiendi*si (asıl nedeni) olarak başlangıca koyarlar (Nietzsche, 2011: II.12). Bir başka deyişle Nietzsche bir şey 'oluşum' nedeniyle bir amaç için 'kullanımını/yararlılığını' birbirinden ayırır. Cezanın ortaya çıkışı ile onun sonradan ahlak veya tarafsız hukuk tarafından kullanılması arasında fark vardır. Ceza, ahlak öncesi dönemde zararın duygusal tazmini anlamına gelebilirken ahlak içinde sağaltıcı bir amaç veya 'suçluluk duygusu uyandırmak' (Nietzsche, 2011: II.14) için kullanılabilmektedir. Dolayısıyla 'cezanın kökeni, cezalandırmak içindir' demek yüzeysel bir yorumdur. Bir amaca yönelik kullanmak, o şeyi kullanacak bir iktidarı gerektirdiği için Nietzsche'ye göre *tüm yararlılıklar bir iktidar istencinin… göstergeleridir* (Nietzsche, 2011: II.12).

Öyleyse cezanın 'bir' amacı/anlamı olduğunu söylemek anlamsızdır; o, tekrar yorumlamalara ve düzenlemelere bağlı olarak bir göstergeler zinciri içinde anlamlıdır, yani 'anlamlar' vardır. Bu göstergeler zinciri içinde ceza, bir boyun eğdirme ve efendi olma biçiminde ortaya çıkan güç istenci ilişkileri bağlamında anlaşılmalıdır. –Portia ve Shylock'un cezalandırma istekleri bu bağlamda farklılaşır. Bu ilişkilerde biçim ve anlam akışkandır. Cezanın öç için veya caydırıcı olarak kullanılması bağlamsaldır, prosedüreldir veya bir yorumlayıştır; öç, onun kalıcı özünü ifade etmez. Nietzsche'nin ceza için verdiği olası yorumlama biçimlerinden bazı örnekler şunlardır –ki bunlar *Venedik Taciri*'nde tarafların istençlerinin anlaşılmaları açısından önemlidirler:

Zararsız kılma, daha fazla zarar verilmesini önleme olarak ceza; zarar görenin zararının herhangi bir biçimde (duygusal tatmin de olabilir) geri ödenmesi olarak ceza; bir denge bozukluğunun yayılımını önlemek amacıyla ceza; cezayı belirleyenler ve uygulayanlar hakkında korku salmak olarak ceza; suçlunun o zamana kadar nasiplendiği nimetlerin bedelini ödemesi olarak ceza; yozlaşmaya yüz tutmuş bir öğenin elenmesi

olarak ceza; alt edilmiş bir düşmana zulmetme ve onu aşağılama olarak ceza; bellek oluşturmak ve ıslah etmek olarak ceza; kötülük yapanı öcün taşkınlıklarından koruyan iktidar tarafından şart koşulan ücretin ödenmesi olarak ceza; bir ayrıcalık olarak görüldüğü sürece öcün doğal hali ile bir uzlaşma olarak ceza; bir savaş ilanı ve alınan bir savaş önlemi olarak ceza vb. (Nietzsche, 2011: II.13).

Nietzsche'ye göre kendisinde suç ile ceza kavramları, 'suçluluk duygusu uyandırma' amacıyla ilişkilendirilen ahlak felsefesinin nihai amacı bu araçlarla insanda vicdan azabı/rahatsızlığı denilen ruhsal tepkiyi ortaya çıkarmaktır. Nietzsche bu ahlaki amacı birkaç düzeyde eleştirir. İlkin insanlık tarihinin uzun dönemi dediği ahlak-öncesi dönemde ahlaksal bağlamda suçlu yerine zarar-veren vardı ve o da cezaya çarptırıldığında 'bunu yapmamalıydım' anlamında herhangi bir 'iç sıkıntısı' yaşamazdı. Bir şeylerin beklendiği gibi gerçekleşmemesi anlamında olsa olsa Spinoza'nın ifade ettiği biçimde 'keder' ortaya çıkardı (Nietzsche, 2011: II.15). İkinci olarak bütün insanlarda bulunan bir ahlaki hakikatmiş gibi sunulan vicdan azabı aslında suçlularda bulunmamaktadır. Ona göre ahlaki sağaltım amaçlı ceza, suçluda vicdan azabı yaratmak yerine onu suça karşı dayanaklı ve duyarsız hale getirebilmektedir. Bir başka deyişle onları kurnaz kılabilmekte ne var ki 'daha iyi' hale getirememektedir. Ve son olarak suçlu, cezayı veren gücün cezaya konu suçu (işkence etmek veya boyun eğdirmek gibi) kendisinin ceza almadan işlediğini gördüğünde ceza onda vicdan rahatsızlığı yaratmaz; aksine suçun bağlamsal olduğu bilincini ona yükler (Nietzsche, 2011: II.14).

Öyleyse vicdan rahatsızlığı, ahlaklılık sahibi olmanın bir aracı/nedeni değildir; aksine insandaki vicdan rahatsızlığı 'hastalığının' nedeni ahlaklılıktır. Çünkü Nietzsche'ye göre toplumsallaşmayla birlikte insan ahlaksal uzlaşma adına içgüdülerini –ve bunlara bağlı değerlerini– askıya almıştır. İçgüdülere bağlı insan yerini, bilince indirgenmiş insana bırakmıştır (Nietzsche, 2003: 127). Ne var ki kökü kazınamaz olan bu içgüdüler nedeniyle biriken güçler –ceza korkusuyla– dışarıda boşalamadıkça içe dönük hale gelmiş ve insanın kendisine yönelmiştir. Tam da bu anlamda vicdan rahatsızlığı, insanın kendisinden acı çekmesi bağlamında bir hastalık olarak ortaya çıkar: *Düşmanlık, zulüm, takipten, baskından, değişimden, yıkıp dökmekten alınan haz – bunların tümünün, böylesi içgüdülere sahip olan insana karşı cephe alması: budur "vicdan rahatsızlığı"nın kaynağı"* (Nietzsche, 2011: II.16). Nietzsche'ye göre ahlak-dışı olanın özgürlük içgüdüsü, yani içgüdülerden gelen gücünü vicdan azabı duymadan dışa-vurma özgürlüğü, bunların tinselleştirilmesiyle yerini özgür istenç tasarımına bırakır. Bir başka deyişle özgürlük, kötü addedilen içgüdüleri bastırma veya 'kendine-hâkim-olma' olarak yeniden anlam kazanır: Nietzsche vicdan rahatsızlığın başlangıcına bunu yerleştirir. İçgüdüler,

kendi olmanın önemli bir parçası olduğu için ve fakat ahlak aracılığıyla bastırıldıkları için Nietzsche'ye göre zamanla 'kendini yadsıma' ve buna bağlı olarak bencilce-olmayan değerler idealleştirilir (Nietzsche, 2011: II.18; 2016a: 33) –ki onun açısından bu değerler *décadence* değerleridir. Bu değerler aracılığıyla insan 'kendini' değerden düşürür, dolayısıyla kendine karşı suçlu hale gelir.

Bu noktada merhamet bencilce-olmayan erdemlerin en önemli örneği olarak öne çıkar. Nietzsche açısından Yahudi/Hıristiyan ahlakinin/hukukunun temel erdemi olan merhametin ne olduğunu anlamak için yukarıda değinildiği üzere onu ortaya koyan güç istencinin ne olduğunu anlamak gerekir. Nietzsche için yaşam ve bu dünya *kavranabilir karakterine göre yalnızca bir güç istencidir*, bir başka deyişle dünya, güç ilişkileri toplamını, güçlerin oyununu ifade eder (Nietzsche, 1968: 1067; 2016a: 259). Nietzsche'ye göre özellikle Kant'ta özgürlükle birlikte ahlakın teminatı bir yeti ve Schopenhauer'de ise 'şeylerin kendi-başınalığı' olarak belirlenen istenç hiçbir biçimde var değildir (Nietzsche, 1968: 692). Onun açısından istencin neliğini belirleyen[11] onun bir yeti olması veya özgür olup olmaması değil, yönelimselliğidir. Bu yönelimin amacı ise güçtür. Güç yalnızca kendini korumak, diğerlerinden üstün olmak, ahlaken iyi olmak gibi tekil anlamlara sahip değildir, aksine yaşam gibi çok-anlamlılığa (*Vieldeutigkeit*) sahiptir (Nietzsche, 1968: 134). Bunlar da dâhil olmak üzere güç istencinin dışavurumunu ifade eden sayısız yorum-olanağı vardır. Ne var ki Nietzsche bunları zayıf veya güçlü bir istencin dışavurumları olarak kategorik anlamda ikiye ayırır. Güçlü bir istenç yaşam olanağını değerler ortaya koyarak yükselten, yaşamı olumlayan, verili değerlerin değerini sorgulayan, değerler yaratan, kendini aşmasını bilen, mesafe koyan, kaderini seven (*amor fati*) ve etkin bir istençtir. Oysa zayıf bir istenç, yaşamı olumsuzlayan, pasif, dingin, tepkisel, verili değere uyan, korunaklı alanını terk etmeyen, güçlüye karşı hınç duyan, inanan, eşitlikçi bir istençtir.

Bu yorumlama biçimlerinin ortaya koydukları değerler de dolayısıyla bu ayrıma tabidirler, çünkü ister zayıf ister güçlü olsun her yorumlama, belirli bir güç istencinin, yarattığı değerlerle birlikte açığa çıkmasıdır. Güçlü istenç yaşamın değerini yükselten, değer koyan, fethedici, buyuran yargılara bağlı değerler ortaya koyar. Oysa zayıf istencin ağzında, gücü ifade eden değerler ödev, yükümlülük, olumsuzlama ve tepkisellik adı altında *décadence* değerleri olarak başka bir dile çevrilirler:

... zayıflık, ***yararlık*** *yalanına çevrilmeliymiş... misillemede bulunmayan acz, '****iyilik****'e; ödlek aşağılık '****alçakgönüllülük****'e; nefret duydukları karşısında boyun eğme, '****itaat****'e (bu boyun eğişi buyurduğunu söyledikleri*

11 Nietzsche açısından ahlaki değerlendirme biçiminin istenci anlaması yüzeyseldir. Çünkü ilk olarak o çok katmanlıdır. İkinci olarak bütünüyle kavranması olanaksız bir sürecin yalnızca bir parçasıdır (Nietzsche, 2016a: 19).

*birine karşı bir itaat bu, - **Tanrı** diyorlar ona) çevrilmeliymiş. Zayıfın zararsızlığı… **sabır** diye geçiyor burada ve erdemin ta kendisi sayılıyor; 'öç alamamak'a 'öç almak istememek', hatta belki de '**bağışlamak**' deniyor… '**düşmanını sevmek**'ten de söz ediyorlar – ve ter döküyorlar bu arada… perişanlıklarının Tanrı'nın bir seçimi ve nişanı olduğunu söylüyorlar; hırpalanan köpekler en çok sevilen köpeklermiş; bu perişanlık belki de bir hazırlık, bir sınama, bir talimmiş… ileride denkleştirilecek ve muazzam bir faizle altın olarak… 'en büyük **mutluluk**' diyorlar buna… gelecekte onlardan* [efendilerinden] ***daha iyi** bir durumda olacaklarını ima ediyorlar… 'biz iyi'ler – biz adil olanlarız' – talep ettiklerine öç değil '**adaletin zaferi**' diyorlar; nefret ettikleri düşmanları değil, hayır! 'haksızlık'tan, 'tanrısızlık'tan nefret ediyorlar; inandıkları ve umdukları öç almak değil, o tatlı öcün sarhoşluğu değil de… adil Tanrı'nın tanrısızlar karşısındaki zaferi*[12] (Nietzsche, 2011: I.14).

Nietzsche değerlerin, genel olarak ahlakın ama özellikle Yahudi/Hıristiyan ahlakının içinde aldığı çöküş ve yozlaşma biçimleri nedeniyle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Nietzsche, 1968: Önsöz 4; 2008: 6, 13). Çünkü merhamet, bağışlama, özveri bulunma gibi değerler Nietzsche'ye göre insanın özgürlüğünü, gururunu ve kendini güvenini feda etmesi, kendini köleleştirmesi ve yadsıması anlamlarına gelir (Nietzsche, 2016a: 46, 47). Etkin, olumlayıcı ve güç yükseltici değerlerin değerlerini kaybetmeleri ve insanın kendini böylesine yadsıması bir değer krizi ortaya çıkarmaktadır. Nietzsche 'en büyük değerlerin kendi öz değerlerini kaybetmeleri' anlamına gelen bu krizin adını nihilizm olarak belirler (Nietzsche, 1968: 2). Böylece o, değer krizini ahlakın yozlaşmasına bağlayan gelenekten kopar ve bizzat Yahudi/Hıristiyan ahlaki değerlendirme biçiminin bu krizin/*décadence*ın nedeni olduğunu ifade eder (Nietzsche, 1968: I.1, 43). Dünyayı gerçek (öte dünya) ve görünüş (yeryüzü) olarak ikiye bölmek (Nietzsche, 2016a:10, 62), güç istencini merhamet ahlakıyla sınırlandırmak (Nietzsche, 2011: Öndeyiş 5), insanı ahlaki iyi idealine göre ortalama kılmak (Nietzsche, 2011: I.12), vicdan rahatsızlığına ve suçluluk duymaya mahkûm etmek (Nietzsche, 2011: II.24), çileciliği yüceltmek (Nietzsche, 2011: III.14), kötümserlik (Nietzsche, 1968: I.9), insanı ruh ve beden olarak bölmek ve buna bağlı olarak içgüdünün/bedenselliğin

12 Vurgular yazara aittir. Benzer bir değerlendirmeyi *Ecce Homo*'da da bulmak olanaklıdır: *Tanrı kavramı, yaşama karşıt kavram olarak uydurulmuş… Öte dünya, gerçek dünya kavramları, var olan biricik dünyayı değerden düşürmek, yersel gerçekliğimiz için bir tek amaç, neden, ödev bırakmamak için uydurulmuş! Ruh, tin giderek ölümsüz ruh kavramları, bedeni hor görmek… için uydurulmuş! Sağlık yerine ruhun selameti… Günah kavramı o kendinden ayrılmaz işkence aracılığıyla, özgür istem kavramıyla birlikte, içgüdüleri saptırmak, onlara karşı güvensizliği bizde ikinci bir yaradılış yapmak için uydurulmuş! Çıkar gözetmezlik ve kendini yadsıma kavramları yoluyla… kendi kendini yıkmak, gerçek değerin ta kendisi, ödev, ermişlik, insandaki tanrısal yan katına yükseltilmiş… İyi insan kavramıyla tüm zayıfların, hastaların… yanı tutulmuş… geleceği doğrulayan insan[a]… kötü denmiş bundan böyle* (Nietzsche, 2015b: Neden Bir Yazgıyım Ben, 8).

dışlanması, tinselliğin ise yüceltilmesi (Nietzsche, 2008: 6) vb. bütün düşünme biçimleri *décadence* değerlerin ve nihilizmin ortaya çıkmasında etkendirler.

Nihai olarak bu zihinsel ve pratik yozlaşma Nietzsche'ye göre çoğunlukla fiziksel/bedensel yozlaşmayla bağlantılıdır[13] (Nietzsche, 1968: 38, 52); çünkü kendini koruma isteğinden acı çekme isteğine kadar yaşamın kendisi bütününde güç istenciyle bağlantılıdır. Bu bağlamda 'ruhun temel istenci' olan fethedici ve boyun eğdirici edim ile fizyolojinin yaşamak ve büyümek için öngördüğü gereksinimler arasında bir örtüşme vardır (Nietzsche, 2016a: 230). Fizyolojik güçteki yükseliş veya azalış ile değerlendirme biçimi arasında karşılıklı birbirini belirleme mevcuttur[14], çünkü insan sıklıkla fizyolojik düzenini insanlarla olan ilişkilerine aktarır (Nietzsche, 2005b: Dört Büyük Yanılgı 2). Bu bağlamda Nietzsche'ye göre her değerlendirme, ahlaki olan da dâhil, bir yorumlama biçimidir ve her yorumlama da bazı fizyolojik koşulların, özellikle duygulanımların semptomudur. Örneğin kendi çıkarını düşünmemek, kendi çıkarını nasıl gözeteceğini bilmeme fizyolojik gerçeğinin üstünü örtmektir (Nietzsche, 2005b: Zamana Aykırı Birinin Göz Gezdirmeleri, 35). Dolayısıyla kendi başına değerli olduğu düşünülen erdemlerin tümü fizyolojik koşullara bağlıdır. Öyle ki Nietzsche'ye göre merhamet ve insan sevgisi, cinsel dürtünün; adalet ise intikam dürtüsünün gelişimidir (Nietzsche, 1968: 254-5).

Bu noktada Nietzsche açısından merhamet/acıma/duygudaşlık (*mitleid*) kavramının ahlaki/fizyolojik anlamına özel bir yer ayırmak gerekmektedir. İlk olarak kelimenin Almanca etimolojisine odaklanır Nietzsche. Ona göre *mit* (birlikte) + *Leid* (acı, üzüntü) köküne sahip olan sözcük, kök anlam olarak acı çekmeyi yüceltmektedir, dolayısıyla sürü içgüdüsünün ve zayıf bir istencin değeridir. Hıristiyanlığın temel değeri olarak acıma, fizyolojik anlamda yaşam yükseltici olmaktan ziyade 'çöküntü veren' bir duygudur ve yaşamın gelişim yasasına karşıdır, zira 'boşa harcanan bir duygu'dur. Yaşama karşıt bir değer olduğu ve öte dünyaya referansla varlık kazandığı için ahlaki anlamda bir nihilizm pratiğidir, 'tükenmişlerin değeri'dir. Öyle ki Nietzsche'ye göre merhamet, her türlü ahlaksızlıktan daha tehlikelidir (Nietzsche, 1968: 54, 229, 368; 2003: 270; 2008: 7). Hıristiyan

13 Nietzsche fizyoloji ve değerlendirme biçimi arasındaki ilişkiye birkaç yerde değinir. Örneğin ona göre her çağda yaygın fizyolojik tutukluk duygusu ortaya çıkar. Ancak fizyoloji bilgisinin zayıflığı nedeniyle çare ahlaksal-dinsel alanda aranır. Bu tutukluklara örnek verirken Nietzsche, Shakespeare'in *On İkinci Gece* eserindeki Christoph karakterinden örnek verir. Aslında bu karakter Sir Andrew Aguecheek adlı karakterdir. Ve çok et yediği için aklına zarar verdiğini düşünür. Bir başka örnek Luigi Cornaro'nun diyet ile erdemlilik arasında kurduğu bağa Nietzsche fizyoloji üzerinden yönelttiği eleştiridir (Nietzsche, 2005b: Dört Büyük Yanılgı, 2-3).

14 "*Nerede güç istenci herhangi bir biçimde alçalıyorsa, her seferinde aynı zamanda fizyolojik bir gerileme, bir decadence vardır orada. Decadence'ın tanrısı en erkekçe erdemler ve güdüleri budandığından artık zorunlukla fizyolojik olarak gerilemişlerin, zayıfların tanrısı haline gelir. Onlar kendilerine zayıflar demezler, 'iyiler' derler*" (Nietzsche, 2008: 17).

geleneği acıyı, mücadele/yok edilmesi gereken bir duygu, acı çekeni de merhamet gösterilmesi ve duygudaşlık gösterilmesi gereken bir kişi olarak değerlendirmiştir –oysa Portia, merhamet edenin de edilenin de ondan fayda sağladığını düşünür, ne var ki Nietzsche için bu, ahlaki bir nitelik taşımaktan çok, merhamet gösterenin kendisini olumlamasıyla bağlantılıdır. Nietzsche'ye göre acı, var oluşun bir defosu değil, yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır, çünkü mücadele gücünü artırır ve insanın kendisiyle yüzleşmesini olanaklı kılar. Bu anlamda acıya katlanmak bir erdemdir; insanlık tarihinde büyük adımlar bu erdem sayesinde atılmıştır (Nietzsche, 2011: III.9). Ama bu durum onun Hıristiyan ahlakı içinde aldığı anlamıyla yüceltilmesini ve anlaşılır kılınmasını gerektirmez.

Özetle Nietzsche dünyayı bir güç istenci toplamı olarak görür. Güç istencinin görünür hale gelişi dünyayı anlam ve yorum aracılığıyla kuran insan değerlendirmesi sayesinde olur. Bu değerlendirmelerin niteliği yaşamın değerini yükselten, değer yaratan, buyurucu, bedensel, insanın kendini aşmasına vesile olduğu sürece güçlü bir istenci; verili değerler içinde güvenli konumu terk etmeden yaşamayı, olumsuzlamayı, hıncı, yeryüzünü değersizleştirmeyi amaç edindiği sürece zayıf bir istenci ifade eder. Nietzsche açısından Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ahlakı böylesi zayıf bir istencin dünya yorumlamalarıdır. Bu istencin değerleri, sürü/köle değerleridir, yani *décadence* değerleridir. Dünyanın anlamıyla *décadence* değerleri arasındaki uyumsuzluk, nihilizm adı altında bir değer krizini beraberinde getirmiştir. Bu krizden çıkış, yani insanın kendi omuzları üzerinde yükselmesi ancak söz konusu 'yüce' değerleri yeniden değerlendirilmesiyle mümkündür. Çalışmanın ikinci bölümünde bu kavramlara ilaveten Nietzsche'nin merhamet, değerlendirme, beden, vicdan, adalet duygusu kavramları çerçevesinde Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nin değerlendirilmesi sunulacaktır.

Shakespeare'in *Venedik Taciri*: Ahlak İçin Kurulan Mahkeme

Yüzeysel olarak bakıldığında Shakespeare'in *Venedik Taciri* oyunu, normatif adalet ile adalet duygusu arasındaki ilişkinin/boşluğun Hıristiyan ahlakının merhamet kavramıyla kurulmasını/doldurulmasını ele alıyor. Bu üçlü merkez beraberinde öç, hınç, vicdan, şiddet, beden kavramları kadar kadın-erkek, Yahudi-Hıristiyan, akıl-tutku, tercih-zorunluluk, köle-efendi, borçlu-alacaklı ve suç-ceza gibi karşıt kavram çiftlerini de kendilerine dâhil eder. Karakterlerin güç istençleri ve değer yargıları bu bağlamda anlam kazanır. Dramatik yapının bir unsuru olarak Shakespeare'in kullandığı (maskeli balo, Portia'nın kutu ve yüzük oyunları gibi) oyun ve (Portia'nın erkek kılığına girmesi gibi) maske unsurları ise onu Nietzsche'nin dünyasına yaklaştırmayı olanaklı kılan diğer etkenlerdir[15].

15 *Derin olan her şey maskeyi sever* (Nietzsche, 2016a: 40). Oyun ve maske için bizzat Zerdüşt'ün kendisi en önemli örneklerden biridir.

Örneğin sonunda mahkemenin kendisi bir oyuna, beden oyun alanına, bedene indirgenmiş Antonio, erkek bilge olarak Portia, şeytan kılığındaki Shylock, yüzük taşıyıcıları Bassanio ve Graziano bu oyunun oyuncularına dönüşürler.

Oyunun başında Antonio mal-mülk hırsı olmayan, karşı-cinse yönelik duygusal bağlantılardan etkilenmeyen, hayatı fazla ciddiye almayan ve hayatta herkesin bir rolü olduğunu düşünen ama Bassanio'ya karşı da dostluk erdeminin altını fazlasıyla dolduracak biçimde aşırı sevgi gösteren neredeyse altruistik bir karakterdir. Bassanio ise dostluğa önem vermekle birlikte zengin bir kadın olan Portia ile evlenerek, kaybettiği servete tekrar sahip olmayı amaçlayan ancak bunun için hâlihazırdaki borcunu ödemesi gereken bir karakterdir. Aslında buradaki dramatik yapı her şeyin bir biriyle koşullu olmasında yatmaktadır. Antonio'nun servetinin durumu gemilerinin seferlerinden gelmelerine bağlıyken, Bassanio'nun serveti Antonio'non Shylock'tan kredi alabilmesine, aldığı krediyle Belmont'a yola çıkmasına, borcunu ödemek ve servetini tazelemek için Portia'ya sevgisini ve sadakatini göstermesine bağlıdır. Bütün bunlar içinse Antonio'nun, Bassanio'nun isteğini karşılamak adına Shylock'tan kredi kullanabilmesi gerekmektedir. Ancak malları açık denizde olduğu için kredi alma olanakları dardır. Dolayısıyla Antonio, Shylock'un karşısına 'borçlu-vekili' olarak çıkacaktır (Shakespeare, 2021: I.1). Shylock'un varsıllığı ise kızı ile uşağının kendisine sadakatlerine ve karşılıksız borç vermemesine bağlıdır. Ama öç istenci bütün bunları tehlikeye atmasını gerektirmektedir.

Belirli bir anlamda Shakespeare eserlerindeki tipik kadın karakterine uyan Portia, babasının ölmeden önce belirlediği kutu oyununun kurallarına göre eş seçmek zorunda kalan, bir başka deyişle çocuk ve eş olmanın sınırlarınca zorunlu olarak belirlenen bir karakterdir. Ancak onun özgünlüğü Antigone gibi bu sınırları sorgulamasından, (erkek-hukukçu kılığına girerek) maske ve oyun aracılığıyla erkek-egemen dünyaya sızarak mahkemede ortaya çıkan değer ve değerlendirme krizini –ki bu bir anlamda Yahudi-Hıristiyan ahlakının düştüğü nihilistik bir açmazdır– yargılarıyla –Hıristiyan ahlakın lehinde– 'çözüme' kavuşturmasından kaynaklanır (Shakespeare, 2021: I.2). Diğer kadın karakter Nerissa, Portia'nın yardımcısı ve yüzükle yapılan sadakat testinin bir parçası olarak varlık gösterir. Sonuncu kadın karakter Jessica ise Shylock'un kızıdır. Oyun açısından önemi bir Yahudi olarak babasına karşı gelmesinden, bir Hıristiyana âşık olmasından ve sonunda din değiştirmesinden, bu bağlamda Shylock'un 'kendi eti/bedeni' tarafından sınanmasının aracı olmasından kaynaklanır. Jessica'da da sadakat bir sorundur; çünkü babasına ve Yahudi ahlakına olan sadakatini, sevgilisine ve Hıristiyan ahlakına sadakatle 'takas' eder.

Shylock ise değerlendirme perspektifini, tüccar zekâsına ilişkin yargılarının ama aynı zamanda bir Yahudi olarak toplum içindeki 'öte-

ki' olma konumunun belirlediği, Nietzscheci anlamda Yahudi ahlakının temsilcisi bir hınç insanıdır. Örneğin Bassanio için kredi istemeye gelen Antonio'nun iyi biri olduğunu düşünür, ancak bu iyi, ahlaki bir belirleme değildir, 'borcunu ödeyebilir' anlamında ekonomik olarak makbul olmak demektir. Öte yandan onun hıncının aynı zamanda değer karşıtlığına ve güç istenci farkına dayandığını şu sözlerinden açıkça görmek olanaklıdır: *ondan* [Antonio'dan] *nefret etmeme yeter Hıristiyan olması; ama nefretimi daha da arttırıyor, o aptalca alçakgönüllülüğü ile faizsiz para aktarması. Bir punduna getirip kurt kapanı ile yere bir çakarsam, yüzyılların hıncını çıkarırım ondan* (Shakespeare, 2021: I.3). Shylock'un Hıristiyan ahlakının çıkarlarını temel alan Venedik yasaları nedeniyle dışarı boşalamayan ve zamanla kristalize hale gelmiş hıncı, borç verme yoluyla efendilikten pay alma olanağı ortaya çıkınca, gizlendiği yerden bir anda çıkar ve kişisel öç halinden süblimleşerek dinsel/topluluğa ilişkin öç halini alır. Kendine Yahudi ahlakının bir neferi olarak bir 'ben' inşa eder Shylock.

Bu 'kutsal ödev' altında Shylock değerlerin görünür değerleri üzerinde oyunlar oynar. Antonio aslında faize karşı olduğunu söylediğinde, Kutsal Kitap'tan örnek vererek tanrının faizi hoş gördüğünü göstermeye çabalar. Shylock, Antonio borç alan olarak göstermesi gereken 'mahcubiyeti' göstermediği, kendisi ise borç veren olarak görmesi gereken hoşgörü ve dostluğu görmediği için, bir başka deyişle öç adaletinin duygusal takası gerçekleşmediği için iyiliksever görünerek bir teklifte bulunur. Bu teklif tam da Nietzsche'nin sözünü ettiği (Nietzsche, 2011: II.5) sözleşme aracılığıyla başkasının bedeni üzerinde tahakküm kurabilmeyi amaçlayan bir tekliftir. Ne var ki sözleşme, faizsiz borç verme iyilikseverliği ve gerçekleşemeyecekmiş gibi görünen bir ceza maddesi altında Antonio'ya sunulur. Bu ceza, Antonio borcunu belirlenen süre içinde ödeyemezse, ceza olarak onun bedeninin istenilen bir yerinden yarım kilo et kesmeyi kapsamaktadır (Shakespeare, 2021: I.3). Burada olası cezanın sağaltıcı ve ahlaki *bir* anlamı yoktur, aksine Shylock suça, 'ahlak-öncesi' bir anlam verdiği için Nietzsche'nin *Soykütük*'te ifade ettiği üzere (Nietzsche, 2011: II.13) *pek çok* anlamı vardır. Shylock'un görünen iyiliğinin ardında gizlenen öç alma tutkusunu görmeyen Antonio sözleşmeyi kabul eder. Ne var ki dramatik kurgu bağlamında gemilerinin batması sonucu Antonio'nun Shylock karşısında suçlu-borçlu olmasına ve mahkemeye düşmesine neden olur.

Oyunun II. Perdesi iki olay merkezdedir. Birincisi Jessica ve Lancelot'un, Shylock'tan ayrılmalarıdır. Shylock'un bakış açısından, Hıristiyan değerlerinin kendisinde bedenleştiği Antonio'nun varsıllığı, yani bedeni, düşman değerlerin alaşağı edileceği nesnedir. Ne var ki Shylock da kendi varsıllığının parçaları olan uşağı Lancelot ve kızı Jessica aracılığıyla karşıt değerlerin tehdidinin yöneldiği nesnesi halini alır. Onun bedeninin uzantısı, kendisinin deyimiyle 'eti' olarak kızı Jessica, babasının güvenini

kullanarak ve mal varlığından bir parça alarak Hıristiyan Lorenzo'ya kaçar (Shakespeare, 2021: II.6). Hıristiyan ahlakının karşılıklılık ilkesinin en ayırt edici özelliklerinden biri, suçluya/günahkâra kendi zehrini tattırmaktır. Dolayısıyla Shylock'un iki sahipliği, kanı ve malı yağmalanmıştır. Öte yandan uşak Lancelot da sahibinin 'şeytanlığından' bıktığı ve şeytandan şeytanca öç almak gerektiğin düşündüğü için –babasının telkinine rağmen– Bassanio'nun uşaklığına girer (Shakespeare, 2021: II.2, 5). Ama aynı zamanda Jessica'nın kaçırılmasının da bir parçası olur. Shylock için bu kayıplar, bir yandan da kendi değerlerinin Hıristiyan ahlakı karşısında sınanmasıdır. Çünkü istencinin dışavurumları olan öç, erdem görünüşü altında erdemsiz olmak, gizli ajandalara sahip olmak, amaç için araçları meşru kılmak, yararlılık vb. 'sürü içinde olanlar' tarafından kendisine uygulanır. Metinde Hıristiyanlık ahlakı bağlamında bir tür ilahi adaleti ifade eden bu durum aslında bir yandan da Nietzsche'nin deyimiyle değerlerin kendilerinin bir problem olarak yüzeye çıktığı yerdir. Ancak Shylock gibi derinden bu değerlere bağlı bir karakter için eleştirel anlamda bu problematiğe eğilmek olanaklı değildir. Shylock Yahudi değerlerin kendi değerlerini ancak III. Perde 1. Sahnedeki meşhur tiradında, o da ancak karşıt değerlerin olumsuzlanması üzerinden ve tepkisellikle ele alacaktır. Aynı durum Portia için de geçerlidir.

Bu sahnedeki –üçüncü sahneye de uzayacak olan– ikinci önemli olay Portia'nın Hıristiyan ahlakı bağlamında değerin, görünüş ve gerçeklik arasındaki farka yerleştirildiği kutu oyunudur. Üç kutu vardır ve bunların her biri altın, gümüş ve kurşundandır. Her ne kadar görünüşü bakımından değer sırası altın, gümüş ve kurşun olsa da ahlaki değeri bakımından sıralama ters yönlüdür. Zira altın kutu görünüşe değer vermenin cezasını, gümüş kutu kararsız kalmanın cezasını ve kurşun kutu ise fedakârlığın mükâfatına ulaşmayı simgelemektedir[16] (Shakespeare, 2021: II.7). Fas Emiri altın ve Arragon Prensi ise gümüş kutuyu seçerler ve ahlaki sınamada başarısız olurlar (Shakespeare, 2021: II.8). Ne var ki Hıristiyan değerlerin taşıyıcısı olarak Bassanio görünüşün aldatıcı labilse de gerçekliği alt edemeyeceğini üzerine şu tiradı atar:

Dış görünüş çoğu kez yansıtmaz içinin ne olduğunu. Oysa dünya hala süslerle avunup aldanıyor. Hukuku ele alalım: duruşmada en yoz, en çürük dava bile, etkili bir ses ve sözcüklerle kötülüğü gizlemiyor mu? Din de böyle: bir bilgiç ortaya çıkar, iğrenç bir günahla kutsar, buna da kendine göre, kutsal kitapta bir dayanak arar; işin yüceliğini birtakım süslerle saklar. Dışarıdan bakıldığında meziyetmiş gibi gösterilmeyecek, kötülük yoktur yeryüzünde. Yürekleri kum tepecikleri gibi sahte, kim bilir kaç öd-

16 Fedakârlık erdeminin mükâfatından diğer yararlananlar arkadaşı için fedakarlıkta bulunan Antonio, mahkemedeki yetki hakkından fedakarlıkta bulunan Dük, boşboğazlık etmeyerek saadete ulaşan Graziano, 'şeytana uşaklığı' bırakan Lancelot ve babasından fedakarlıkta bulunan Jessica ve nihayet gerçekliğinden feragatte bulunan Portia'dır.

leğin suratında, Herkül ile çatık kaşlı Mars'ın sakalı vardır, oysa içlerinde ciğerleri süt beyazıdır? (Shakespeare, 2021: III.2).

Ahlaki açıklık ancak görünüşün bu türden güçlü göz boyamalarına karşı dirençle kazanılabilir. Bassanio bu direnci gösterir; ahlaki sınamadan geçişinin ödülü olarak Portia'nın eşi ve onun zenginliğinin ortağı olmak ayrıcalığını kazanır.

Aslında Bassanio'nun yukarıdaki tiradı Shylock'un meşhur tiradının karşıtıdır, dolayısıyla bir anlamda bunlarda dile gelen değerler çarpışmaktadır. Çünkü Shylock görünüşe, mala, kendi yararına önem veren ve bunlar uğruna hukuksal ve dinsel kuralları kullanmaktan çekinmeyen kurnaz kişidir. Oysa Antonio, Bassanio ve Portia davranışlarıyla her şeyin altındaki ahlaksal temeli ifade eder gibi görünürler. Değerler arasındaki bu indirgenemez karşıtlığa, Shylock'un kızının/etinin/kanının kendisine başkaldırması ve başka bir tür sözleşmeyle bedenine sahip olduğu uşağını düşmanına kaptırması eklenince, Shylock adalet duygusunun tatminini normatif adalet içerisinde kalarak ama takası, kendisi açısından gücünü hukuken borçlunun üzerinde keyfince kullanma hazzını sağlayacak ama aynı zamanda borçluyu olabilecek en fazla zararı verecek ve böylece kendisine ikincil bir haz (*schadenfreude*) daha sağlayacak biçimde kurgular. Üstelik bu kurgu içinde hıncını, adalet adı altında meşrulaştırmak için zararın giderilmesi, merhamet, eşitlik, karşılıklılık gibi Hıristiyanca değerleri onlardan yana olanlara karşı araçsallaştır. Antonio'nun borcunu nakdi olarak ödemek isteyenler karşısında sözleşmenin hükmünün yerine getirilmesinde ısrar eder ve bu konuda asıl amacının Antonio'yu 'pek çok anlamda' cezalandırmak olduğuna işaret eden bahaneler bulur:

Balık yemi olarak kullanılır. Hiç kimseyi doyurmasa bile, intikamımı besler. Beni aşağıladı... kazancımla alay etti, halkımı hor gördü, işlerimi engelledi... Peki bütün bunlara sebep neydi? Ben Yahudi'yim de ondan. Yahudi'nin gözleri yok mu? Yahudi'nin elleri, organları, bedeni, duyguları, sevgileri, tutkuları yok mu?... etimizi kesseniz bizim de kanımız akmaz mı? Gıdıklarsanız, gülmez miyiz? Bizi zehirlerseniz ölmez miyiz? Bize haksızlık yaparsanız öcümüzü almayacak mıyız? Her şeyde benzediğimize göre bunda da benzeyeceğiz elbette. Bir Yahudi, bir Hıristiyan'a haksızlık ederse, karşısında göreceği hoşgörü ne? İntikam. Bir Hıristiyan bir Yahudi'ye haksızlık ederse, Hıristiyan töresine göre karşılığı ne olmalı? Elbette intikam! Bunları sizlerden öğrendim, sizlere uygulayacağım. Zarar verici bir şey ama öğrettiklerinizden daha iyisini yapacağım (Shakespeare, 2021: III.1).

Sonunda Shylock zararının tazmini için 'Yahudi etine' karşılık 'Hıristiyan eti' talep eder. Bu talebin haberi, kendisi Antonio'nun bedenine, yazılanlar da onun bedeninde açılmış yaralara benzetilen bir mektup ara-

cılığıyla Bassanio'ya ulaştırılır. O da ortağı olduğu Portia'nın servetinden borcun misli karşılığını alarak yola çıkar (Shakespeare, 2021: III.2). Fakat Shylock'un, Antonio'nun kefalet borcunun tazminini para yoluyla gerçekleştirmeyeceği Jessica'nın tanıklığıyla anlaşılınca Portia, yasa aracılığıyla düğümü çözmek üzere kılık değiştirerek Venedik'e doğru yola çıkar. O sırada zindanda olan Antonio da kendisinden nedamet, teslimiyet ve merhamet dilemesini bekleyen Shylock karşısında, Platon'un *Kriton* diyalogunda Sokrates'in kendisinin kaçırılması teklifi karşısında yasaların üstünlüğüne işaret etmesinde olduğu gibi, yasaları işaret eder. Ancak buradaki yasa, Hıristiyan ahlakını temel alan bir yasadır. Dolayısıyla mahkeme sahnesi merhametsiz de olsa yasalara uygun bir kararın gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin Venedik yasalarına/sözleşmesine yönelik bir ikilem olduğu kadar, bu yasaların dayandığı Hıristiyan ahlakının değerine yönelik de bir ikilemdir. Zira ikinci durumda Shylock'un hukuksal haklılığına rağmen, Hıristiyan ahlakı bağlamında, kendisinin temel olduğu hukukun tarafsızlık ilkesini çiğneyerek Hıristiyan suçluyu gözeten bir karar vermek bu ahlakın temelini aşındırmak anlamına gelecektir. Bütün parlaklığı altında bu değerlerin çöküş (*décadence*) değerleri olduğu ortaya çıkacaktır.

Mahkeme sahnesine kadar oyun boyunca Shylock'un istenci ile Antonio, Bassanio ve Portia'nın istençleri arasındaki karşıtlık, Yahudi-Hıristiyan, ticari/maddi-insansal/manevi, zayıf-güçlü, haklı-haksız, görünüş-gerçeklik karşıtlıkları üzerinden işlenir. Fedakârlık, hoşgörü, sadakat, merhamet gibi değerlerin taşıyıcıları olan ikinciler, Shylock karşısında hem ahlaki hem de hukuki bakımdan üstün gibi görünürler. Ne var ki Nietzsche'nin Yahudi ve Hıristiyan ahlakına biçtiği değer göz önüne alınırsa, bu mahkeme mutlak olarak birinin haklı olamayacağı, iki tarafın da ahlak/hukuk adı altında bunları araçsallaştırdığı, öç almak için cezalandırmayı kullandığı, niyetlerin gizlenmesi için hukukun etrafından dolaşıldığı *décadence* değerlerin bir oyun alanıdır. Hukukun olumlu amacı yerini burada, tarafların birbirlerini hukuk veya ahlak ilkelerine uymamakla, adaletli veya merhametli olmamakla suçlamaya, böylece birbirlerinde vicdan rahatsızlığı yaratmaya çalışmaya, dolayısıyla karşılıklı olumsuzlamaya bırakır. Dolayısıyla burada hukukun gereğinin ve amacının icra edilmesi veya temelinin gösterilmesi değil, çift yönlü araçsallaştırılması vardır ki Nietzsche açısından bu baktığı her şeyi baş aşağı çeviren köle ahlakının amaçlarından biridir.

Yakından bakıldığında aslında mahkemedeki taraflar Nietzscheci anlamda iyiyi/adaleti değil ahlakileştirilmiş iyiyi savunurlar. Ne var ki eğer iyiye ahlaki niteliğini veren bencilce-olmama veya kendi başına değerli olma ise ne Shylock da ne Portia da bunu görmeyiz. Shylock kendisinde bir bellek halini almış Yahudi ahlakının bir uzantısıdır; Bassanio, Portia

ve Antonio ise Hıristiyan ahlakının belleği ve uzantısı olarak var olurlar. Bencilce olmama ve kendi başınalık her iki ahlakta da yerini bir tür yararlılığa, hem de ötekinin zararına bağlı bir yararlılığa bırakmıştır. Öte yandan Nietzsche'nin ahlak için biçtiği yaşamın değerini artırmak veya yaratmak ölçütlerine göre her iki tarafın istenci de zayıf ve sürüye özgüdür, değerleri ise *décadence* değerleridir. Zira bedene düşmanlık, planlı öç almak, tinsellik, niyette gizlilik, ahlaki açıklıktan uzaklık vb. bütün bunlar bağlı oldukları ahlakın toprağını gevşek hale getiren etkenlerdir. Buna rağmen birbirlerine ihtiyaç duyarlar, birbirlerinin varlık koşuludurlar. Çünkü Antonio'nun cezalandırılması Shylock'un istencinin/Yahudi ahlakının varlık kazanması, Shylock'un cezalandırılması ise Portia-Bassanio-Dük'ün istencinin/Venedik-Hıristiyan ahlakının varlık kazanması anlamına gelmektedir. Yani ancak karşıdakini olumsuzlayarak kendilerini olumlarlar. Her ikisinin de cezalandırılmasında Nietzsche'nin sözünü ettiği 'suç, özgür istence bağlıdır' veya 'suçlu cezalandırılmalıdır, çünkü başka türlü davranabilirdi' gibi ahlaki gerekçelendirmeler ilineksel olarak anlamlıdır. Tam tersine kişiler suç-borçlu-alacaklı olmak bakımından birbirlerinden ayrılmıştır; temel güdüleri de zarara uğramışlığın öfkesini almak üzere karşı tarafın cezalandırılmasını istemektir. Bu nedenle mahkeme, ahlak-öncesi dünyaya aittir.

Bu belirlenimler altında gücü yasalarla sınırlandırılmış olan ve karar verici olarak tarafsızlığı ilke edinmesi gereken Dük, merhamet göstermediği için Shylock'u 'taş yürekli, acımasız ve insanlık dışı' olmakla suçlar (Shakespeare, 2021: IV.1). Öte yandan Antonio'nun borcunu ödemek isteyenler olmasına rağmen neden para da değil de ette ısrarcı olduğu sorusu karşısında Shylock, normatif hukukun ona sağladığı korunaklı alandan konuşarak, 'keyfi öyle istediği için' cevabını verir. Çünkü Antonio bedenini sözleşmeye konu ederek, bir *köle gibi* Shylock'a ait olmuştur. O, para karşılığı köle sahibi olan her efendi gibi hukukun belirlediği ölçüde efendinin köle üzerindeki gücünden, üstünlüğünden ve keyfiyetinden pay almak ister. Antonio'nun eti, Shylock için hakları olan bir insana ait değildir, sözleşme gereği maddi bir maldır ve Shylock'a aittir.

Olayların düğümlendiği noktada erkek-olmayan, Venedikli-olmayan, hukukçu-olmayan ama erkek bir hukukçu kılığında Portia sahne alır. Her ne kadar gerçekliğin görünüş üzerindeki ahlaki üstünlüğü kendisi ve kutu oyunuyla meşruluk kazanmış olsa da Portia belki de Venedik yasalarının görünüş değerleri altındaki gerçek/ahlaki değeri, Hıristiyan merhametini göstermek adına gerçeklikten görünüş konumuna geçer. Ona göre merhametin özünde zorlama yoktur. Merhamet hem edene hem edilene gösterdiği fayda göz önüne alındığında herkes için 'rahmet'tir ve bu anlamda yönetme erkinin bile üstündedir. Ayrıca merhametin nüfuz etmediği, yalnızca hukukun biçimsel yanının referans alındığı bir dünyada kim-

senin hayatta kalamayacağını ifade eder (Shakespeare, 2021: IV.1). Portia, bir yandan Shylock'un merhametsizlik direncini kırmaya çalışırken bir yandan da Bassanio'nun doğru bir şey yapmak için hukukun gücünü 'azıcık' yanlış kullanma talebini, bunun hukukun üstünlüğünü sarsacağı ve münferit bir yargının hatalı genel bir yargıya dönüşerek devlete zarar vereceğini söyleyerek savuşturmaya çalışır (bir başka Sokratesçi tavır).

Portia ne hukukun etrafından dolaşmak ne de merhametten ödün vermek de ister. Daha çok hukuku merhamet temelinde yerli yerine oturtmak ister. Bu anlamda yukarıda merhametin gerekliliği için sıraladığı, onunla iki tarafın da yarar sağlayacağı ve onsuz hukukun yargısının her iki taraf için de keskin olacağına dair niteliklerin bir sınaması gerçekleşir. Yasaya göre Antonio'nun bedeninden yarım kilo eti almak Shylock'un hakkıdır. Ancak Hıristiyan kanını akıtmak, özellikle de bir Yahudi'nin akıtması yasalara göre suçtur. Ayrıca Shylock'un Antonio'nun etinden yarım kilodan fazla da kesmemesi gerekir. Shylock kararından geri adım atar ve altını almayı kabul eder. Ancak bu konuda kendisine merhamet gösterilmez, senette ne yazıyorsa onu yapmasının yasal bir zorunluluk olduğu söylenir. Shylock parasını tazmin edemeyeceğini anlayınca uzaklaşmak ister ama Portia bu sefer de haksız yere bir Hıristiyanın canına kast etmekle suçlar onu ve bunun cezası olarak malının yarısını bir Hıristiyana diğer yarısını da devlet hazinesine bırakması gerekmektedir. Bu konuda karar/merhamet hakkı Dük'ün ve Antonio'nundur. Dük, Shylock'un mallarını alır, oysa Antonio merhamet gösterir. Dük'ten malını ona geri vermesini ister ama bir şartı vardır Shylock'un Hıristiyan olmasını ister. Ve mallarını, öldüğünde, kızının Hıristiyan kocasına bırakmasını ister. Böylece merhametsizlik nedeniyle Shylock'un üç sahipliği, yani kızı, malları ve Yahudiliği elinden gider.

Nietzsche'nin ahlaki indirgemeciliğe eleştirileri göz önüne alınırsa burada Portia'nın amacının hukuki haklılıktan ziyade '*dava*yı kazanmak' olduğu anlaşılacaktır. Olumlu ahlaki içerik, varsa, bu kazanma isteğine tabi kılınmıştır. Söz konusu kazanç, hukuki bir zafer olmanın ötesinde anlamlara da sahiptir. Shylock'un cezalandırılması, Aksine Dük ile tebaasının, eşlerin (Baasnio-Portia, Jessica-Lorenzo ve Nerissa-Grazziano), dostların (Antonio-Bassanio) ilişkilerinin güçlenmesi anlamına da gelir. Çünkü toplumsal düzen için tehlike oluşturan bir korku merkezi, elde ettiği faydalardan yoksun bırakılarak etkisiz kılınmıştır. Ne var ki bütünüyle de ortadan kaldırılmamış veya dışlanmamıştır, yalnızca onu 'vicdan rahatsızlığına zorlayan' 'insancıl' bir yolla 'sürüye-uygun' hale getirilmiştir.

Değerlendirme

Shakespeare ve Nietzsche biri felsefi-tiyatro oyunu/şiiriyle diğeri şiirsel/teatral felsefesiyle birbirlerine seslenen iki düşünürdür. Özellikle

insan doğasının ve insanın ahlaki durumunun ele-geçmezliği, tam kavranamazlığı, her zaman bilinmeyen bir X'in onda daimi mevcudiyeti, bir kişinin davranışlarının başka bir kişininkine ve hatta kendi içinde tek bir kişinin eylemlerinin birbirlerine indirgenemezliği, çağı için birer öteki/barbar olan bu iki düşünürü birbirlerine yaklaştırılan hareket noktalarıdır. Shakespeare'in düşüncesinin bu çerçevesini tragedyalarında ve *Venedik Taciri* oyunlarında görmek olanaklıdır. Ama yine de doğası belirlenemez olanı bütün çok yönlülüğüyle *dile getirebilme* onun dehasının asıl özünü oluşturur. Nietzsche de aynı dehadan pay alır: çağlar boyunca insan hakkında yapılan değerlendirmelerin değerini yoklar, sistemlerin söyledikleri kadar söyleyen sistemlerin/değer dizgelerinin bizzat kendilerini eleştirisi konusu yapar. Çünkü ne tek tek kişiler ne de büyük insanlık ailesi indirgemeci ölçütlerle anlaşılamaz. Bu anlamda her ikisi de insan hakkındaki mutlak belirlemeleri yavan bulurlar ama kendilerini bir tür bilinemezciliğe veya göreceliğe de bırakmazlar. Daha çok olanaklı perspektifler yaratırlar; insana, onu anlayabilecek mümkün en çok açıdan bakmak isterler. Çünkü insanın kendisiyle ve dünyayla kurduğu anlam dünyası herhangi bir tekilliğe indirgenemeyecek kadar zengin ve derindir. Dolayısıyla Shakespeare'in oyunlarında can verdiği insanlık halleri ile Nietzsche'nin ahlaki indirgemecilikle mücadelesi ve birer olanak olarak işaret ettiği sürü insanı, köle, efendi, son insan, üstinsan, özgür tinli, cambaz, 'uyku ve erdem üzerine vaaz veren bilge', kahin, krallar[17] vb. insan tipleri bir anlamda birbirlerini tamamlarlar.

Venedik Taciri'ndeki karakterler belirli güç istençleri çerçevesinde birbirlerine gönderimde bulunan, birbirleriyle koşullanmış karakterlerdir. Daha önce sözü edildiği üzere kadın-erkek, Hıristiyan-Yahudi, merhamet-öç, borçlu alacaklı, sadakat-sadakatsizlik gibi istekler ve bunlara bağlı değerler etrafında kurgusal olaylar gerçekleşir. Venedik toplumu için kurnazlığı, 'şeytanlığı', paraya düşkünlüğü, içten pazarlıklı oluşu ve Yahudi ahlakına bağlılığı ve öç almaya düşkünlüğüyle belirlenen Shylock bir tarafta, içtenlik, sadakat, şefkat ve merhametle Hıristiyan ahlakına bağlı olan Antonio, Bassanio, Portia ve Dük diğer taraftadır. Her iki taraf da Antonio'nun borcunu ödeyememesinden kaynaklanan hukuki krizi kendi ilkeleriyle çözmeye çalışırlar. Ancak mahkeme, Nietzscheci anlamda iki yanlış değerlendirme biçiminin sahne aldığı ahlakların bir oyunu olarak varlık kazanır. Çünkü Shylock'un dilinde ahlaki ilkeler, öç dilinde çevrime uğrar ve araçsallaşırlar. Aynı biçimde Portia da hukukun temelinin Hıristiyan ahlakının merhamet ilkesi olduğunu göstermek üzere savunmaya başlasa da zamanla onun Shylock'un ahlakına üstünlüğünü kanıtlamaya dönüşür. Zira Portia'nın, kararını uygulama konusunda Shylock'a çıkardığı zorluklar, yalnızca cezanın uygulanmasındaki hukuki incelikleri gös-

17 Sözü edilenlerin bir kısmı *Zerdüşt*'teki karakterlerdir.

terir, Shylock'un haksız olduğunu değil. Portia tarafından cezanın uygulanması, daha yüce bir cezayla –Hıristiyan kanını akıtmakla veya fazla et kesmekle– koşullandırılır. Böylece Nietzsche'nin ifadesiyle bir ahlaki gerekçelendirme değil, istençler ve değerler arasındaki farkın, Hıristiyanlık lehinde tescillenmesi gerçekleşir.

Öte yandan Bassanio belki görünüş-gerçeklik arasındaki ahlaki farkı kavrayan ve Antonio'ya gerçek anlamda dostluk gösteren biri olarak makbul ahlaki bir kişidir. Ne var ki Portia'nın yüzük aracılığıyla yaptığı sadakat testini geçemez, kaldı ki oyunun başında Portia'nın huzuruna gitmekteki amacının gerçek aşkı bulmak mı yoksa kaybettiği servetini tazelemek mi olduğu da açık değildir. Benzer ahlaki tutarsızlığı Jessica'da da görmek olanaklıdır. Çünkü Yahudi değer sistemiyle yaptığı sözleşmeyi ve babasıyla arasındaki kan bağını, Hıristiyan bir eş ve Hıristiyan değer sistemi lehinde bozduğunda veya babasının servetinden hırsızlık yaptığında bu, Hıristiyan güç istencinin, Yahudi güç istenci üzerindeki egemenliğinin onaylanması anlamı taşıdığı için ahlaki bir problem olarak görülmez. Jessica'nın 'suçu' cezalandırılmaz, aksine 'düşman'a zarar verdiği ve 'doğru' ahlaki yolu seçtiği için muzaffer olarak görülür. Dük'ün mahkemede göstermekle yükümlü olduğu tarafsızlığı yine Hıristiyan ahlakı lehinde bozulur. Portia tam da bu krizi bozmak üzere mahkemede yer alabiliyor. Ancak yukarıda da sözü edilen gerekçelerle bu defa da Hıristiyan ahlaki içinde cezalandırmanın aldığı sağaltıcı/düzeltici/ıslah edici nitelik ortadan kalkar ve yerini Shylock'u 'merhametsiz' kılan öç isteğine bırakır. Shylock, Antonio ve Dük'ün bağışlamasına terk edilir. Fakat örneğin Dük, Shylock'un kendisi gibi, onun malını almaktan çekinmez. Böylece sonunda biri haklı biri haksız iki taraf arasında gerçekleşiyor gibi görünen mahkemede, taraflar, Nietzscheci anlamda aynı değer dünyasının insanları oldukları için, birbirlerine benzerler. Mahkeme sonunda hukukun veya Hıristiyan ahlakının zaferiyle mi sona erer? Zafer kimden yana olursa olsun kazanan, Nietzscheci anlamda, üzerinde yükseldiği kendi değer sisteminin köklerine vurmaktadır.

Bütün bu ahlaki savaş sahnesinde, kısmen, Antonio çeşitli özellikleriyle bir istisna olarak varlık gösterir. Onun Bassanio'ya olan bağlılığı dışarıdan bakıldığında bir yarar ilişkisine veya bir tutkuya bağlı görünmez; çıkarsız bir dostluk duyar ona karşı. Öyle ki kendi varlığını tehlikeye atacak kadar fedakârlıkta bulunur ama bunu herhangi bir yükümlülükten dolayı değil, dostluğun getirdiği duygudaşlıktan yapar gibidir. Bunu iki yerde, biri Shylock'tan Bassanio adına borç alırken diğeri de sadakat sınamasından kalan Bassanio'ya kefil olurken görmek olanaklıdır. Dostlarına karşı açık yürekli ve dürüsttür, düşmanlarına karşı da öyledir; gizli niyetle taşımaz. Örneğin Shylock'la ilk karşılaşmasında efendi tavrından taviz vermez, borçlunun alacaklı karşısında sıklıkla girdiği küçülmeyi onda

görmek olanaklı değildir. Gemileri batıp da mallarının kaybedince malı için değil arkadaşının borcunun ödeyememekten dolayı üzülür. Borcunun ödeyememenin neden olduğu hukuki anlamdaki suçluluk iç sıkıntısına veya vicdan azabına dönüşmez. Borcunu ödeyememenin sorumluluğunu duygusal bir taşkınlık göstermeden kabul eder. Bunun için bahaneler bulmaz veya kendisi dışında suçlular aramaz. Shylock onu mahkemeye verdiğinde öç almak veya ayrıcalıklarını kullanmak istemez; yasaya işaret ederek tecelli edecek hükme koşulsuz uyacağını işaret eder. Mahkeme sonunda Shylock'un 'Hıristiyanlaştırılan' servetinden bir şey istemez. Bu anlamda 'ben istiyorum' diyen, kendisine ve yazgısına hükmetmek isteyen birine benzemektedir. Dolayısıyla onun için olumlu anlamda vicdanlıdır. Antonio'nun zaferi Bassanio, Graziano ve Jessica'nın eş ile servet sahibi olmalarını sağlamak, Dük'ün egemenliğini yerli yerine oturtmaktır kuşkusuz. Ama öte yandan Antonio'nun durumu neredeyse Hıristiyan ahlakının değerlerinin bir zaferi gibidir, özellikle de Hıristiyan merhametinin ve vicdanının bir zaferi gibidir. Çünkü nihai galibiyet Hıristiyan değer sistemini tehdit eden bir düşmanın/Shylock'un Hıristiyanlaştırılmasıdır. Bu nedenle Nietzsche ahlakı çerçevesinde Antonio bir gri bölge karakteri olarak kalır. Shakespeare ve Nietzsche arasındaki eşseslilik, bu bağlamda kendini en çok Antonio karakteri üzerinden gösteriyor gibidir.

KAYNAKÇA

1. Nietzsche, F. (1968). *Will to Power*. (W. Kaufmann & R. J. Hollingdale, Trans.). USA: Vintage Books.
2. Nietzsche, F. (2003). *Şen Bilim*. (Çev. Levent Özşar). Bursa: Asa Yayınevi.
3. Nietzsche, F. (2004). *İnsanca, Pek İnsanca 2*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İthaki Yayınları.
4. Nietzsche, F. (2005a). *Gezgin ve Gölgesi*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İthaki Yayınları.
5. Nietzsche, F. (2005b). *Putların Batışı*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İthaki Yayınları.
6. Nietzsche, F. (2008). *Deccal*. (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: İthaki Yayınları.
7. Nietzsche, F. (2010). *Writings from the Early Notebooks*. (Edt. R. Geuss & A. Nehamas). UK: Cambridge University Press.
8. Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın Soykütüğü*. (Çev. Zeynep Alagonya). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
9. Nietzsche, F. (2014). *İnsanca, pek insanca 1*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
10. Nietzsche, F. (2015a). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
11. Nietzsche, F. (2015b). *Ecce homo*. (Çev. Can Alkor). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
12. Nietzsche, F. (2016a). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
13. Nietzsche, F. (2016b). *Tragedyanın Doğuşu*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
14. Nietzsche, F. (2020). *Tan Kızıllığı*. (Çev. H. Salihoğlu & Ü. Özdağ). İstanbul: İmge Kitabevi.
15. Nietzsche, F. (2022) *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*. (Çev. G. Aytaç). İstanbul: Say Yayınları.
16. Shakespeare, W. (2021). *Venedik Taciri*. (Çev. Ö. Nutku). İstanbul. İş Bankası Kültür Yayınları.

BÖLÜM 10

ERKEN OKURYAZARLIK GELİŞİMİNDE OYUNUN ROLÜ

Asya Çetin[1]

Elif Sultan Özdemir[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi Asya Çetin/ Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişim Bölümü.Orcid: 0000-0002-3083-7202

2 Bilim Uzmanı Elif Sultan Özdemir / Sağlık Bakanlığı Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi.Orcid: 0000-0001-7772-0776

1. Giriş

Oyun çalışmalarının uzun bir geçmişi vardır. Platon'dan Kant'a, Froebel'den Piaget'e filozoflar, tarihçiler, biyologlar, psikologlar ve eğitimciler nasıl ve neden oynadığımızı anlamak için her yerde bulunan bu davranışı incelemişlerdir (Hirsh-Pasek ve Golinkoff, 2008). Paley'e (2004) göre oyun, çocukların yeni beceriler geliştirdikleri, dünyayı deneyimledikleri ve yeni fikirleri içselleştirdikleri bir mekanizmadır ve bu nedenle "çocukların çalışmasıdır". Oyunun tanımlanmaya meydan okuyacak kadar karmaşık olduğu ileri sürülmüştür (Moyles, 1989).

Oyun temelli öğrenme etkinlikleri, çocukların çeşitli becerileri ve kavramları öğrenmeleri için birçok yol sağlar. Çocuklara ilgili becerileri öğrenme fırsatı verir ve rahat ve destekleyici bir ortamda öğrenme yetenekleri konusunda yetkin hissetmelerini sağlar (Klenk, 2001). Bir çocuk ebeveynleri, kardeşleri, ailesi, öğretmenleri ve sınıf arkadaşları ile etkileşime girdiğinde, bu etkileşimler öncelikle oyun yoluyla gerçekleşir (Tsao, 2008) Araştırmacılar, oyunun öğrenmede merkezi bir bileşen olduğunu, çocukların yetişkin davranışlarını taklit etmelerine, motor becerilerini uygulamalarına, duygusal olayları işlemelerine ve dünya hakkında çok şey öğrenmelerine izin verdiğini öne sürmektedirler (Hirsh-Pasek ve Golinkoff, 2008). Öğrenme eğilimleri, hafıza ve düşünme becerileri, dil ve okuryazarlık becerileri dahil olmak üzere bilişsel becerilerin gelişimi oyunla güçlü bağlantılara sahiptir (Bodrova ve Leong, 2005). Okul öncesi yıllarda oyun, küçük çocuklara temel erken okuryazarlık kavramlarını ve becerilerini öğrenmek için oldukça ilgi çekici ve anlamlı bir bağlam sağlama potansiyeline sahiptir (Christie ve Roskos, 2009). Araştırmalar, okuryazarlık ve oyunun birbirini dışlamadığını, aksine bağlantılı olduğunu öne sürmektedir (Clark, 2020).

Erken okuryazarlık, bebeklik döneminde gelişmeye başlayan ve erken çocukluk süresince keşif ve eğitim olanaklarıyla geliştirilen bir beceri seti şeklinde ifade edilmektedir (Phillips ve Lonigan, 2009). Bir başka ifadeyle, okuryazarlık, başkalarından aktarılan mesajları iletişim aracı olarak yorumlama ve anlama yeteneği olarak tanımlanabilir (Tsao, 2008). Oyun, okuma ve yazma pratiği yapmak için bir alan sunar. Çocuklara dil pratiği yapma, yazılı ve sözlü dil arasında bağlantı kurma fırsatları verir. Çocuklar oyunda dili kullandıklarında kelime dağarcığı ve anlatım yetenekleri artar. Nesneler ve semboller arasındaki bağlantıyı anlamalarının yanında dil konusundaki farkındalıkları artar. Çocuklar dilin sesleriyle oynadıklarında fonolojik farkındalıkları artar (Bodrova, 2008). Araştırmalar, çocukların oyun sırasında en ileri dil becerilerini gösterdiklerini ve bu dil becerilerinin gelişmekte olan okuryazarlıkla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Christie ve Enz, 1992; Hirsh-Pasek ve Golinkoff, 2008).

Oyun ve okuryazarlık becerileri, erken çocukluk eğitiminin gelişimsel açıdan önemli özellikleridir ve bunlar hakkında yayınlanan çok sayıda literatür bilgisi vardır. Oyunun tanımını ve ortaya çıkan okuryazarlık becerilerini anlamak, bunlar arasındaki ilişkiyi anlamak açısından çok önemlidir. Okul öncesi dönemde ortaya çıkan okuryazarlık becerileri, öğrencilerin okulda uzun vadede okumaya, yazmaya ve başarılı olmaya hazırlanmasına yardımcı olur (Roskos ve Christie, 2011). Oyun, küçük çocuğun pratik yapmasına, detaylandırmasına ve ortaya çıkan okuryazarlık becerilerini geliştirmesine izin veren ideal bir ortamdır (Morrow ve Rand, 1991). Okul öncesi dönemde çocuklar, okuryazarlık materyallerinin sunulduğu ve öğretmenlerin çocukları bu materyalleri kullanmaları için yönlendirdiği serbest oyun zamanlarında muhtemelen daha gönüllü okuma yazma davranışları sergileyeceklerdir (Morrow ve Rand, 1991). Okuryazarlıkla zenginleştirilmiş merkezlerdeki oyunun interaktif doğası, çocukların okula çeşitli okuryazarlık deneyimleriyle başlamaları açısından özellikle önemlidir (Neuman ve Roskos, 1990).

Alan yazında erken okuryazarlık ve oyun arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelendiğinde, Milelonen ve Paterson (2009), yaptıkları bir vaka çalışmasının sonucunda, çocukların sosyal akran etkileşimi ve oyun yoluyla okuma ve yazma gibi erken okuma yazma becerilerini kazandıklarını ve oyun oynayarak sosyal etkileşim yoluyla dil, okuma ve yazma gibi erken okuryazarlık becerilerini geliştirdiklerini belirlemişlerdir. McDaniels (2011), yaptığı çalışmadan elde ettiği sonuçlara dayanarak çocukların okuyormuş gibi yapma, kelimeleri seslendirme, resim ipuçlarını kullanma, harf / ses tanıma, kitap işleme ve bağlantı kurma gibi gelişen okuryazarlık becerilerinin oyun sırasında ortaya çıktığını belirtmiştir. Roopnarine ve Dede Yıldırım'ın (2018) ise yaptıkları çalışmalarında, çocukların erken okuryazarlık becerilerinin gelişimi için oyun, kitap okuma ve hikaye anlatmanın önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Literatürde temel erken okuryazarlık becerileri olmadan anaokuluna giren çocukların, okulları boyunca okuma güçlükleri açısından risk altında olabileceği ifade edilmektedir (Alexander vd., 2007; Juel, 1988). Okuryazarlık kaynakları ile yapılandırılmış oyunun ve öğretmenin doğrudan katılımının, okuryazarlık becerileri üzerindeki olumlu etkisini açıktır (Clark, 2020). Her çocuk okuma yazmaya hazırlık becerilerinin gelişimiyle ilgili farklı bir geçmişe sahiptir. İlkokula başlamadan önce çocuklara erken okuryazarlık becerilerini kazandırmak, çocukların okuma yazmayı daha kolay öğrenmelerine yardımcı olmaktadır. Oyunun, çocukların en doğal öğrenme aracı olarak okuma yazma becerilerinin kazanılmasında da önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir (Karaman 2006).

Literatür taramaya dayalı yapılan bu çalışmada oyun ve okuryazarlık arasındaki ilişkiyi açıklamak ve gelecekteki araştırmalara rehberlik etmek amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Oyun, erken okuryazarlık gelişiminin teşvik edildiği bir araçtır ve oyun, çocuklara resmi okuma ve yazma eğitimine başlamadan önce okuryazarlıkla ilişkili öğeleri kullanma fırsatları sağlamaktadır. Literatür taramaya dayalı yapılan bu çalışmada oyun ve erken okuryazarlık arasındaki ilişkiyi açıklamak ve gelecekteki araştırmalara rehberlik etmek amaçlanmıştır. Bunun için oyun ve erken okuryazarlık arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmalarda bu iki kavram arasındaki ilişkinin nasıl çerçevelendirildiğini, öne sürülen iddialar ve bu iddiaları destekleyen kanıtlar incelenmiştir.

3. Literatür Bilgisi

Bu bölümde oyun kavramı, erken okuryazarlık kavramı, oyun ve okuryazarlık ilişkisinin tarihçesi, oyun ve erken okuryazarlık ilişkisinden bahsedilecektir.

3. 1. Oyun Kavramı

Oyunun ne olduğu ve çocuklukların neden oyun oynadıklarını açıklamaya çalışan kuramcılar, araştırmacılar ve eğitimciler, oyunun öğrenme ve gelişimde önemli bir rol aldığını, sağlık, mutluluk ve yaratıcılık içerdiğini ifade etmektedir. Montaigne oyunu, çocukların en gerçek uğraşları; Piaget ise dış dünyadan alınan uyaranları özümleme ve uyum sistemine yerleştirme yolu olarak tanımlamıştır (Aral vd., 2001),

Oyun tam anlamıyla işlevsel olmayan bir davranış, bir seçim faaliyetidir, rahatlatıcı ve tekrarlayıcıdır (Roskos ve Christie 2013). Oyun, eylemi gerçekleştiren kişi için ödüllendirici, zevkli ve pekiştirici olarak kabul edilir (Guirguis, 2018). Oyun çocuk için motive edici olmalı ve çocuk etkinlikten doyum sağlamalıdır. Oyun, tanıdık nesnelerle, yeni yani tanıdık olmayan nesnelerle veya hiç nesne olmadan gerçekleşebilir (Clark, 2020). Geçmişte çocuk oyunları, çocukların boş zamanlarını değerlendirmek, enerjilerini harcamak, taklit ihtiyaçlarını gidermek ve çocuğu yaramazlık yapmasını engellemek için kullanılmıştır. Ancak günümüzde oyun, "öğrenme sanatı" olarak görülmeye başlanmıştır (Özdenk, 2007). Çocuklarda öğrenmenin sağlanmasında oyunun yerinin önemli olduğu bilinmektedir. Çocuk için çok önemli olan okul öncesi dönemde oyun, çocuklara doğal öğrenme ortamları sağlayarak çocukların duygusal, zihinsel, sosyal ve fiziksel yönden gelişimlerini desteklemektedir (Ulutaş, 2011).

Saracho ve Spodek (2006), oyunun insanların başarısına katkı sağladığını ve kültür için bir temel oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Oyun yoluyla, küçük çocuklar taklit deneyimleri, fikirlerini iletme, somut nesnelerle etkileşim ve çeşitli sosyalleşme düzeyleri gibi oyun deneyimleri edinirler. Çocuklar oyun oynarken, entelektüel ve sosyal dünyaları hakkında bilgi edinirler. Oynamayı öğrenirken farklı aşamalardan geçerler. Bebeklik dö-

neminde sınırlı etkileşimle tek başlarına oynarlar. İki yaş civarında paralel oyuna başlarlar. Çocuk başka bir çocuğun yanına oturabilir ve hatta benzer oyuncakları kullanabilir, ancak tek başına oynamaya devam eder. Çocuklar büyüdükçe, başkalarıyla paylaşarak ve yakından oynayarak diğer çocuklarla etkileşime girmeye başlarlar. Bu, iletişim becerilerinin gelişimi için önemlidir. İşbirlikli oyun, çocuklar okula başladığında, birinci sınıf civarı başlar. Gruplar oluştururlar ve rol oynamak için hayal güçlerini kullanırlar, birlikte ne yapacaklarına dair önerilerde bulunurlar. Oyun, küçük çocukların entelektüel, sosyalleşme, semboller ve dil dünyasını öğrenmelerine yardımcı olur. Çocuklar rol oyununa katıldıklarında, farklı konuşma kalıpları, esnek ve ifade edici tonlar kullanarak ve dil kurallarını uygulayarak sosyal dillerini zenginleştirirler. Dil, sosyal ve sembolik oyunu besler. Çocukların sembolik oyunları, onların dil ve okuryazarlık gelişimini destekler (Saracho, 2003).

Oyun türleri incelendiğinde ise duyu-motor oyunları, işlevsel oyun, sembolik oyun, yapı inşa oyunları ve kurallı oyunlar görülmektedir.

Duyu-Motor Oyunları: Oturma, emekleme, ayakta durma, koşma, tırmanma, atlama, atma, tekme atma, yakalama ve benzeri işlemlerde baş, gövde ve uzuvlar kullanılarak oynanır. Bebeklikten itibaren oynanan bu oyun çocukların kaba motor becerilerini kullanmasını gerektirir. Bu becerilerin kullanımı, çocukların fiziksel gelişimini doğrudan desteklemektedir (Sheridan vd., 2010).

İşlevsel Oyun: Çocuk dört aylıktan itibaren çevresindeki nesneleri alır; sallama, yakalama, atma gibi hareketleri keşfeder. Çocuk yaptığı bu davranışlardan keyif alır ve eline aldığı her yeni nesnede bu hareketleri tekrarlar (Özdoğan, 2009).

Sembolik Oyun: Sembolik oyun, gerçeğin kasıtlı olarak bozulması yoluyla nesnelerin, kişilerin veya eylemlerin işlevine uygun olarak değil, farklı işlev ve özellikler atfedilerek kullanılmasıdır (Leslie, 1987). Sembolik oyunun temelinde temsili olarak düşünebilme becerisi mevcuttur. İki yaşında başlayıp on iki yaşına kadar devam eden bir süreci kapsar. Bu dönemde çocuk hayatındaki önemli olayları ve varlıkları taklit etmeye başlar. Nesneleri başka nesnelerin yerine kullanabilir veya oyun içinde farklı rollere girip bu rollere özgü davranışları sergileyebilir (Russ, 2003). Sembolik oyunun ortaya çıkışı, küçük çocuğun en önemli bilişsel gelişmelerinden biri olarak kabul edilir. Ertelenmiş taklit ve dilin yanı sıra sembolik oyun, temsili düşüncenin gelişimine işaret eder. Temsili düşüncenin anahtar önemi, çocuğun artık nesneleri ve olayları sembolik olarak temsil edebilmesidir. Sembolik oyun, "çocukların nesneleri ve olayları sembolik olarak temsil etme pratiği yapmalarını sağlayan asimilasyon sürecidir" (Pellegrini, 1985).

Yapı İnşa Oyunları: Yaklaşık 18–20 ayda bloklardan basit bir kule oluşturmayla başlamaktadır. Daha önce öğrenilen tüm motor ve duyusal yeteneklerin kullanılmasına fırsat verir ve yeni yapılar inşa edilir. Bu oyun türünde çocuğun strateji geliştirme becerileri desteklenir (Sheridan vd.,2010).

Kurallı Oyunlar: Dört yaşından itibaren oyunlarda kural anlayışı oluşmaya başlar ve kurallara uymanın oyunun gerekliliği olduğunun farkına varmaya başlarlar. Zamanla çocuk oyun kurallarını öğrenir ve kurallara uyması gerektiğinin farkına vararak kendini kontrol eder ve sosyalleşmeye başlar (Poyraz, 2003).

3.2. Erken Okuryazarlık Kavramı

Okuryazarlık kavramına ilişkin geçmişten günümüze kadar birden çok tanım yapılmıştır. Bu kavramın ilk anlamı; yazının sembollerini anlamak ve bunları aktarmaktır. Okuma ve yazmayı birlikte ifade eden "okuryazarlık" kavramı, sadece okumak değil aynı zamanda 'yazı ile olan iletişimi' karşılayan bir kavramdır (Aşıcı, 2009). Okuryazarlık kavramı, geçmişten bugüne değişimler yaşamıştır. Geçmişte harfleri seslendirerek ve harfleri bir araya getirerek oluşan metni okumaya karşılık gelen bu terim, günümüzde anlam değiştirerek ve genişleterek dil ve bilişsel gelişimi de kapsayan iletişim becerilerini ifade eden bir kavrama dönüşmüştür (Aşıcı, 2009; Sağlam, 2019).

Erken okuryazarlık; çocuğun sözcüklerin, dilin, hikâyelerin, kitapların dünyasına erken dönemde giriş yapması olarak görülmektedir. Çocukların sözcüklerin, görsel ve yazılı malzemelerin ve dilin seslerinin farkında olabilmelerini göstermektedir. (Gül, 2007). Erken okuryazarlık, bebeklik döneminde gelişmeye başlayan ve erken çocukluk süresince keşif ve eğitim olanaklarıyla geliştirilen bir beceri seti şeklinde ifade edilmektedir (Phillips ve Lonigan, 2009). Erken okuryazarlık, çocukların okuma yazmayı öğrenme süreci öncesinde edinmesi gereken becerilerilere karşılık gelmektedir. Erken okuryazarlık kavramında amaç, hazırbulunuşluk düzeyi gelişmemiş çocukların okuma yazmasını beklemek değil yalnızca gerekli ön bilgi ve becerilerin kazandırılmasını sağlamaktır. (MacLean, 2008) Başka bir ifade ile çocuğun kitap hakkında bir fikrinin olması, kitabı doğru bir şekilde tutması, kitaptaki yazının soldan sağa doğru okunacağını kavraması, kitabın sayfalarını doğru bir şekilde çevirmesi, kullandığı cümlelerin yazı dilinde bir karşılığı olduğunu kavraması, kendi karalamalarını okuyormuş gibi bir ifade biçimine bürünmesi, çizdiği resimlere adını yazmak istemesidir (Roskos ve Neuman, 1994) National Institutes of Child Health and Human Development (NICHD)'e göre ise erken okuryazarlık, çocukların gerçekten okuma ve yazmayı öğrenmeden önce okuma yazma hakkında bildikleridir. Çocuklara okul çağına kadar okuryazarlık deneyimi yaşat-

mamak, ulaştıkları okuma yazma düzeylerini ciddi şekilde etkilemektedir. Sözlü dilin nasıl işlediğini bildiklerinde arka planda dünyayı anlamlandırma ve keşfetme serüveninde genel kültürlerini geliştirecek; yazılı dilin sembollerden oluştuğunu kavradıklarında anlama ve anlamlandırma konusunda ciddi deneyimler yaşayacaklardır (Ghoting ve Martin-Diaz, 2006). Bu beceriler sanıldığı üzere okul öncesinde başlamamakta, çocuk dünyaya ilk geldiği andan itibaren gelişim göstermektedir (Strickland vd., 2004).

Alan yazındaki çeşitli araştırmalar, çocukların ilk sınıf okuma başarısının erken okuryazarlık becerileriyle ilişkili olduğuna belirtmiştir (Blachman ve Munger, 2013; Coats-Kitsopoulos, 2011; Kim ve Petscher, 2011;) Erken yazım ile ilgili bilgilerin, sözel dil yeterliliğinin ve sözel olmayan / görsel becerilerin daha sonraki okuma başarısıyla ilişkili olduğu da yapılan bir metaanaliz çalışmasında tespit edilmiştir (Scarborough, 2001).

Erken okuryazarlık becerileri; ses bilgisel farkındalık, yazı farkındalığı, harf bilgisi, sözcük bilgisi ve yazı farkındalığı becerilerden oluşmaktadır. Sözcük bilgisi, kişinin bildiği ve kullandığı kelimelerin bütünü olarak görülebilir (Kayhan, 2010). Sözcük bilgisi, çocukların erken okuryazarlık becerilerinin gelişiminde oldukça önemlidir (Silverman, 2007). Sözcük bilgisi sadece okuduğunu anlamanın gelişimi için değil aynı zamanda genel okuma becerisi için de önemlidir (Schmitt vd., 2018). Ses bilgisel yani fonolojik farkındalık kelimelerin içerdiği seslerin içeriğini kavrama anlamına gelmektedir. Eğer çocuk kelimelerdeki ilk harfleri birbirine bağlayabiliyorsa veya fonemleri sayabiliyorsa fonolojik bir farkındalık geliştirdiğini bizlere düşündürebilir (Stahl ve Murray, 1994). Yazı farkındalığı, yazının konuşulan kelimeleri sembolize ettiğinin; yazının ve yazılı materyallerin temel özelliklerinin bilinmesidir (Ergül vd., 2014). Yazı farkındalığı becerisi, çocukların ilerleyen süreçte okuma becerisi üzerinde oldukça önemlidir (Lonigan vd., 2000). Çocuğun kitabı tutma şeklinden okuma yönüne kadar geçerli bilgiler yazı ve yazılı materyal düzeyini ifade etmektedir. Bu beceriyi kazandırmanın en önemli yollarından biri yetişkinin rol model olmasıdır. Kitabı tutma biçimi, kitabın ilgili bölümüne odaklanıp durması gibi eylemler çocuğun basılı materyale dair bilgi edinmesini kolaylaştırmaktadır (Pillinger ve Wood, 2014). Harf bilgisi her harfin bir ismi olduğuna dair bilgiyi ifade etmektedir (Kargin vd., 2017) Eğer çocuk erken okuryazarlık becerisi geliştirmiş ise bu harflerin birbirinden farklı olduğunu bilir ve bazı kurallar çerçevesinde birbiri ile ilişkisi olduğunun farkına varır (Whitehurst ve Lonigan, 1998). Çocukların okuma ve okuduğunu anlama becerileri ile harf bilgisi becerisinin ilişkili olduğu literatürde ifade edilmektedir (Denton ve West, 2002).

3.3. Oyun ve Okuryazarlık İlişkisinin Tarihçesi

Oyun ve okuryazarlık arasındaki ilişkinin çerçevesi Piaget (1962) ve Vygotsky (1978) tarafından oluşturulmuş ve Wolfgang tarafından 1974

gibi erken bir tarihte araştırılmıştır. Ancak bu iki kavram arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalar 1990'larda artmıştır. Bununla birlikte yeni olan bu fikri doğrudan ortaya çıkaran gelişen okuryazarlık bakış açısıdır (Christie ve Roskos, 2009). 1970'lerin sonları ve 1980'lerde oyun ve okuryazarlık üzerine yapılan araştırmalar, öncelikle Piaget (1962) ve Vygotsky'nin (1976) teorilerine dayanıyordu. Her iki teori de oyun ve okuryazarlık arasındaki bilişsel bağlantılara çok fazla vurgu yapmıştır.

Piaget teorisinde, çocukların çevrelerini nasıl deneyimlediklerini ve çevreleriyle etkileşime girdiklerini, çevrelerinin işleyiş şeklini nasıl anladıklarını ifade etmiştir (Mielonen ve Paterson, 2009). Piaget, kendiliğinden oyunlarda çocukların dünyayı zihinsel yapılarına yerleştirdiklerini vurgular. Oyunun çocuklar için sadece eğlenceli bir etkinlik olmadığını, okuryazarlığı geliştirmek için bir araç olarak kullanılabileceğini ve kullanılması gerektiğini öne sürmüştür (Rajapaaksha, 2016). Piaget sembolik temsil ve erken okuryazarlık becerileri gibi bilişsel becerileri uygulamak ve pekiştirmek için sosyal rol oyununun değerini vurgulamaktadır. Bu bakış açısı aynı zamanda fiziksel ortamdaki bireyler ve nesneler arasındaki etkileşimlere de odaklanır (Christie ve Roskos, 2009). Piaget teorisinde, dramatik oyunun gelişimsel olarak küçük çocuklar için uygun olduğunu belirtir. Dramatik oyunda çocuklar bilgi edinir ve deneyimlerinden anlamlar çıkarır. 18 ay ile 7 yaş arasında, hayal ürünü veya sembolik oyunlar ortaya çıkar. Çocuk oyunlarının sembolik doğası, okuryazarlığın sembolik doğasına paraleldir (Saracho, 2003). Bu teori, çocukların ilk önce gördüklerini taklit ettikleri ve sonra hatırladıklarını ifade eder. Teoride belirtilen bu bilgiye dayalı olarak, oyun ve okuryazarlık hatırlamanın gelişimi ile ilişkilendirilmektedir. Sonuç olarak, çocuklar hem oyunda hem de okuryazarlıkta bağlam içinde yeni anlamlar oluşturmak için bellekte tutulan gerçekleri ve deneyimleri ister oyunda olduğu gibi üç boyutlu ister metinde olduğu gibi iki boyutlu olarak hatırlamalıdır (Roskos ve Christie, 2001).

Vygotsky (1978) ise oyun ve okuryazarlık arasındaki bilişsel bağlantılara işaret etmenin yanı sıra oyun sırasında sosyal okuryazarlık pratiklerini edinmede yetişkin-çocuk etkileşimlerinin rolünü vurgulamıştır. Okuryazarlık ediniminin yaşamın erken dönemlerinde başlayan sosyal ve yapıcı bir süreç olduğunu savunan bu sosyal-etkileşimci görüş (Christie ve Roskos, 2009), gelişen okuryazarlığın ilkeleri ile fazlaca uyumludur. Vygotsky'nin "Yakınsak Gelişim Alanı' yapısına göre, yetişkinler veya daha yetkin akranlar, çocukların kendi başlarına yapamayacakları etkinliklere katılmalarına yardımcı olabilir. Araştırmacılar bu yapıyı, okuryazarlıkla ilgili oyunda doğrudan yetişkin katılımının ve akran etkileşiminin etkilerini araştırmak için bir mantık olarak kullanmışlardır (Christie ve Enz, 1992; Morrow, 1990). Sonuçlar, oyuna belirli düzeyde yetişkin katılımının oyun sırasındaki okuryazarlık etkinliği miktarını artırdığını ortaya

koymuştur. Vygotsky 'nin teorisine göre hayali oyunlar okumayı ve yazmayı öğrenmek için gerekli olan zihinsel süreçleri geliştirmesi nedeniyle okuryazarlığın gelişimine doğrudan etki etmektedir (Roskos ve Christie, 2013). Bu teoride, çocukların sembolik oyunlarda temsil edilen anlamlar geliştirmelerinin başarılı bir okuryazarlık gelişimi için temel teşkil ettiği vurgulanmıştır. Çocuklar bu sembolik oyunlar aracılığı ile soyut düşünceyi geliştirme sürecine girerler. Sembolik oyun dönüşümleri soyut düşüncenin gelişmesine izin verir ve soyut düşünceyi destekler. Çocuklar soyut düşünce olmadan dünyayı sembolik olarak temsil eden nesneler için çizimler yapma, sesleri temsil eden harflerin bilgisini edinme veya sözcükler için birden fazla harf kullanma vb. becerileri edinemezlerdi (Stone ve Stone, 2015). Özetle Pellegrini ve Galda'nın (1993) belirttiği gibi, her iki kuramcı için sembolik oyun çocukların pratik yapabilecekleri (Piaget) veya öğrenebilecekleri (Vygotsky) önemli bir alandır. Bu bilişsel bakış açısı, çocukların sembolik oyuna katılımı ile Metropolitan Hazırbulunuşluk Testi gibi erken okuma başarısının genel ölçütleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir dizi korelasyonel çalışmanın yapılmasına yol açmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar oyun ve okuryazarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir (Pellegrini, 1980). Bununla birlikte bilişsel olgunluk gibi üçüncü bir değişkenin sembolik oyun ile okuryazarlık testlerindeki puanlar arasındaki ilişkiyi etkileyebileceği ihtimali de dile getirilmiştir.

1980'lerin ortalarında gelişen okur yazarlık- erken okuryazarlık gelişimi ile ilgili ortaya çıkan yeni bakış açıları ön plana çıktı. Bu bakış açıları okuryazarlık ile oyun arasındaki bağlantılara bakış açısını kökten değiştirmiştir (Hall, 1987). Buna göre çocuklar, okuma ve yazmayı içeren günlük etkinliklerde başkalarıyla etkileşimde bulunurken yazı dili hakkında kendi bilgilerini oluşturmaktadırlar. Aynı dönemde, ekolojik psikoloji de oyun / okuryazarlık araştırmaları üzerinde bir etkiye sahip olmaya başladı. Bazı psikologlara göre, çocukların davranışları fiziksel çevrenin özelliklerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu ekolojik perspektif, okuryazarlıkla zenginleştirilmiş oyun ortamları için sağlam bir mantık sağladı. Buna göre çocukların oyun sırasında okuma yazma faaliyetine girmesi için oyun ortamlarında kitaplar, işaretler, menüler, takvimler, kalemler, keçeli kalemler, kağıt, not defterleri, banka çekleri gibi materyallerin bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir (Barker, 1978; Gamp, 1989).

1980-1990'ların sonlarında araştırmacılar, okul öncesi ve anaokulu sınıflarındaki dramatik oyun ortamlarına okuryazarlıkla ilgili materyaller yerleştirmenin etkilerini araştırmaya başladılar. Elde edilen sonuçlar, yazıyla zenginleştirilmiş oyun ortamlarının, oyun sırasında ortaya çıkan gelişen okuma ve yazma becerilerinin gelişmesine olumlu yönde etki ettiğini göstermiştir (Christie ve Enz, 1992; Morrow, 1990; Vukelich, 1994).

3.4. Oyun ve Erken Okuryazarlık

Oyun ve erken okuryazarlık becerileri, erken çocukluk eğitiminin gelişimsel açıdan önemli özellikleridir. Her iki kavrama ilişkin literatürde oldukça fazla bilgi yer almaktadır. Oyunun tanımı ve gelişen okuryazarlık becerilerini anlamak, bunlar arasındaki ilişkiyi anlamak açısından oldukça önemlidir. Son yirmi yıl boyunca yazı odaklı toplumlarda, okuryazarlık ve oyun (özellikle sosyodramatik oyun) arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapılmaktadır (Christie ve Roskos, 2009).

Oyun, okul öncesi dönemdeki çocuklara erken okuryazarlık kavram ve becerilerini öğrenmek için oldukça ilgi çekici ve anlamlı bir bağlam sağlama potansiyeline sahiptir. Isenberg ve Jacob (1985) okuryazarlığa ilişkin materyallerin bulunduğu bir ortamda oyun oynayan dört yaşındaki iki çocuğu gözlemlediği çalışmasında her iki çocuğun da evde ve okulda eğlenceli/oyunla bütünleştirilmiş okuma-yazma faaliyetlerine katıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Çok sayıda araştırma, oyun alanlarının temayla ilgili okuma ve yazma materyalleri ile dolu olduğu okuryazarlık açısından zenginleştirilmiş oyun merkezi stratejisine odaklanmıştır. Örneğin, bir pizza salonu oyun merkezinde "Siparişinizi Buraya Verin" yönergesine uygun duvar işaretleri, menüler, pizza kutuları, çalışan adı etiketleri, indirim kuponları, sipariş almak için kalem ve not defteri olabilir.

Elde edilen veriler, fiziksel çevrenin bu tür manipülasyonunun oyun sırasında okuryazarlık davranışlarının kapsamını ve miktarını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra elde edilen veriler okuryazarlıkla zenginleştirilmiş oyun ortamlarının, küçük çocukların yazının işlevleri hakkında bilgi edinmeleri, oyunla ilgili yazıları tanıma yeteneğini geliştirebilmeleri ve kendini kontrol etme ve düzeltme gibi anlama stratejilerinin kullanılabilmeleri için kısa vadeli kazanımlar elde ettiklerini ortaya koymuştur (Anderson ve Stokes, 1984; Isenberg ve Jacob, 1983; Jacob, 1984; Roskos, 1988). Çocuklar oyun sırasında resmi okuma eğitimi için ihtiyaç duydukları okuryazarlık becerilerini geliştiren okuma ve yazma deneyimlerine katılırlar.

Tablo 1'de oyun ve okuryazarlık arasındaki ilişkinin incelendiği bazı araştırmalardan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Oyun ve okuryazarlık ilişkisi

Araştırmacılar	Sonuçlar
Roskos and Christie (2001)	Oyun ortamları okuryazarlık faaliyetleri, becerileri, stratejileri ve edinimini geliştirir.
Kendrick (2005)	Çocuk oyunları, okuryazarlık öğrenimi ve kendi kendine yapılanmayı etkilemektedir.
Kim (1999)	Rol oyunları, hikayeyi canlandıran 4-5 yaşındaki çocukların hikayeyi hatırlaması ve ifade etmesini kolaylaştırır.

Bergen and Mauer (2000), Kendrick (2005), Saracho (2002, 2003), Saracho ve Spodek (1998)	Çocuklar, oyun yoluyla okuma ve yazma faaliyetlerinde bulunurlar
Strickland and Morrow (1989)	Oyun ortamlarındaki okuryazarlık etkileşimleri çocukların okuryazarlık becerilerini edinmelerini sağlar.
Vukelich (1994)	Anaokulu çocukları gömülü eğitim yoluyla sınıf ortamında yapılan düzenlemeler sayesinde yazıyı okuyabilirler.
	Okuryazarlıkla ilgili yazı açısından zengin bir merkezde öğretmenlerinin rehberliğinde oynayan çocuklar bir listedeki sözcükleri tanıyabilirler
Bergen and Mauer (2000)	Okul öncesi dönemde okuryazarlık materyalleri sağlanan çocuklar işaretleri kendiliğinden okuyabilirler
Saracho and Spodek (1998)	Aile üyeleri, hikaye okumak, hikaye anlatmak, çocukların anlattığı hikayelerini dinlemek, çocukları öykülerdeki bölümleri tahmin etmeye dahil etmek, hikayeler aracılığı ile çocukların sözcük dağarcığını genişletmek, hikayeleri yeniden anlatmak için kuklaları kullanmak, şiir okumak, hikayeleri dramatize etmek, hikayeyi tartışmak, hikaye yazmak ve bunlarla etkileşim kurmak gibi oyun ve okuryazarlığı bütünleştiren okuryazarlık-oyun materyalleri, stratejileri ve etkinliklerini kullanmaktadırlar.
Vedeler (1997)	Çocuklar oyun sırasında sözdizimi becerilerini geliştirmektedirler.
Neuman (2000)	Sosyal etkileşim, çocukların okuryazarlık bilgisine sahip olmalarına yardımcı olur.

Kaynak: (Saracho ve Spodek, 2006)

Erken çocukluk programları küçük çocuklara kendi bilgilerini geliştirmeleri ve biriktirmelerini sağlayan oyun deneyimleri sunmalıdır. Çocukları aktif öğrenenler olarak motive etmelidir. Dramatik oyun ve erken okuryazarlık, kategorize etme ve problem çözme gibi bilişsel süreçleri içermektedir. Küçük çocuklar dramatik oyunda akranlarına katıldıklarında, genellikle başka roller oynayan sınıf arkadaşlarıyla ilişkili olarak bir rol üstlenirler ve oynarlar. Bu tür dramatik oyun durumları genellikle çocukların yaşam deneyimlerini temsil eder. Bu oyun türü, çocukların gerçek dünyayı keşfetmelerine ve anlamalarına yardımcı olur. Bilişsel oyunda çocuklar nesneler ve roller yaratır. Bir nesneyi sembol olarak kullansalar da, nesnenin orijinal kimliğini ve amacını bilirler (Saracho, 1993). Çocuklar dile ait özellikleri ve okuryazarlığı günlük sosyal aktiviteleri yoluyla geliştirmektedirler. Oyun deneyimleri, küçük çocuklara dili okuryazar bir şekilde kullanma fırsatları sağlar. Çocuklar oyun oynayarak ve oyun yoluyla iletişim kurduklarında, dilin nasıl çalıştığını öğrenirler ve diğer insanlarla nasıl etkileşim kuracaklarını anlarlar. Sonra konuşma dilinin anlamını, okulda başarının anahtarı olan yazı diline bağlarlar (Mielonen ve Paterson, 2009). Oyun, sembolik temsil ve sözel dilin kullanımı ve anlaşılmasını desteklerken, çocuklara bildiklerini gösterme ve genişletme fırsatları sağlar (Wood, 2017). Oyun, bir çocuğun öğretilen tüm becerileri uygulama yoludur. Bu nedenle sosyal duygusal, akademik, bilişsel beceriler, dil ve erken okuryazarlık becerileri oyun aracılığı ile daha kolay edinilir (Clark, 2020). Oyun, çocukların sözlü dil ve fonolojik farkındalık becerilerinin

gelişimini destekleyerek, hayal gücünü arttırarak erken okuryazarlık becerilerinin gelişimine etki eder. Oyun aynı zamanda çocukların okuma ve yazma becerilerini anlamlı bir ilişkide uygulamaları ve okuma ve yazmanın amacını anlamaları için fırsatlar yaratır (Bodrova, 2008). Oyun, erken okuryazarlık gelişiminin teşvik edildiği bir araçtır. Okul öncesi dönemdeki çocuklara resmi okuma ve yazma öğretiminden önce okuryazarlıkla ilişkili öğeleri kullanma fırsatları sağlar (Nicolopoulou, 2010). Yazı kavramları, alfabeyi tanıma, sesleri tanıma ve diğer erken okuryazarlık becerileri oyun yoluyla geliştirilebilir (Clark, 2020).

Çocuklar toplumun okuryazar bir bireyi olmanın nasıl bir şey olduğunu sosyo dramatik oyun yoluyla öğrenebilirler. Okuryazarlık sosyal bir uygulamadır. Örneğin bir hastaneye gittiğinizde takip etmeniz gereken işaretler ve doldurmanız gereken formlar vardır. Sekreterler bilgilerinizi bir bilgisayara girebilir. Doktoru beklerken bekleme odasında bir dergi okuyabilirsiniz. Hastaneye yatışınız bileğinize bir kimlik bileziği takmanız gerekebilir. Yatağınızın ayak ucunda 'ilaç göstergesi' olarak işaretlenebilecek bir takip kartı bulunabilir. Bunların hepsi hastanede olmanın bir parçası olan sosyal okuryazarlık uygulamalarıdır. Bu şekilde genişletilebilecek pek çok sosyo dramatik oyun aktivitesi vardır. Örneğin kuaför salonu, çeşitli dükkanlar, restoran, sınıf, postane, seyahat acentesi, inşaat alanları vb. (Makin ve Whitehead, 2004). Bir çocuğun erken okuryazarlık becerileri ile okuldaki akademik başarıları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Fischel vd., 2007). Bu yüzden, öğretmenler oyun bağlamında erken okuryazarlık becerilerini geliştirmek için, spontane, eğitsel ve kaliteli etkileşimler için fırsatlar sağlamalıdır (Mielonen ve Paterson, 2009; Neuman ve Roskos, 2003). Oyun sırasında okuryazarlık öğrenimini en üst düzeye çıkarmanın basit bir yolu, okuryazarlık oyununu teşvik etmek için okuma yazma materyallerinin eklenmesidir. Panolar, oyun hamurları, takvimler, el ilanları ve diğer okuryazarlık materyalleri gibi materyallerin sınıf ortamına dahil edilmesiyle, çocukların okuryazarlık kullanımları ve anlayışları önemli ölçüde artmaktadır. Bu materyaller çocukların dili anlamlı şekillerde kullanmalarına olanak tanımaktadır (Wood, 2007).

4. Sonuç ve Öneriler

İlgili literatürde yer alan araştırmalar, oyunda kullanılan dil, sembolik temsil ve anlatılar gibi oyun süreçlerinin erken okuryazarlık becerileriyle ilişkili olduğu ve bu becerileri desteklediğine dair bazı kanıtlar sağlamıştır. Buna ek olarak, okuryazarlıkla zenginleştirilmiş oyun merkezleri üzerine yapılan araştırmalar, oyun ortamlarının küçük çocukların okuma yazma deneyimlerini geliştirmek için tasarlanıp zenginleştirilebileceğini göstermektedir. Elde edilen bu bilgilere göre erken çocukluk eğitim programlarında oyun ve okuryazarlıkla zenginleştirilmiş oyun ortamlarına çocukların dahil olabilmesi için bazı standart özelliklerin yer alması gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Anderson, A., ve Stokes, S. (1984). Social and institutional influences on the development and practice of literacy. In H. Goelman, A. Oberg, & F. Smith (Eds.), *Awakening to literacy.* Portsmouth, NH: Heinemann.

Alexander, K.L., Entwisle, D.R., ve Olson, L.S. (2007). Schools, achievement, and ınequality: a seasonal perspective. Educational Evaluation and Policy Analysis, 23(2), 171-191.

Aral, N., Gürsoy, F., ve Köksal, A. (2001). *Okulöncesi eğitimde oyun.* YA-PA.

Aşıcı, M. (2009). Kişisel ve sosyal bir değer olarak okuryazarlık. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 9-26.

Barker, R. (1978) 'Stream of ındividual behavior', in R. Barker and associates (Eds) Habitats, *Environments, and Human Behavior*. San Francisco: Jossey-Bass.

Blachman, B. A. ve Munger, K. A. (2013). Taking a ―simple view of the dynamic ındicators of basic early literacy skills as a predictor of multiple measures of third-grade reading comprehension. *Psychology in the Schools*, 50(7), 722–737.

Bodrova, E. ve Leong, D.J. (2005). Vygotskian perspectives on teaching and learning early literacy. In D. Dickinson and S. Neuman (Eds). *Handbook Of Early Literacy Research* (Vol. 2). New York, NY: Guilford Publications, 243-256.

Bodrova, E. (2008). Make-believe play versus academic skills: a Vygotskian approach to today's dilemma of early childhood education. *European Early Childhood Education Research Journal*, 16(3), 357-369.

Christie, J. F. ve Enz, B. (1992). The effects of literacy play ınterventions on preschoolers' play patterns and literacy development. *Early Education and Development*, 205-220.

Christie, J. F. ve Roskos, K. A. (2009). Play's potential in early literacy development. Encyclopedia on early childhood development, (1–6). http://www.child-encyclopedia.com/play/according-experts/plays-potential-early-literacy-development Erişim Tarihi: 11.11.2020.

Clark, K. (2020). Play-Based Early Childhood Curriculum and Early Literacy Success Link. https://nwcommons.nwciowa.edu/education_masters/233/ Erişim Tarihi: 20.11.2020.

Coats-Kitsopoulos, G. J. (2011). The Relationship Between Early Literacy Assessment and First-Grade Reading Achievement for Native American students (Doctoral dissertation), University of South Dakota.

Denton, K., ve West, J. (2002). Children's reading and mathematics achievement in kindergarten and first grade. National Center for Education Statistics,

Office of Educational Research and Improvement, US Department of Education.

Ergül, C., Karaman, G., Akoğlu, G., Tufan, M., Sarıca, A. D.,ve Kudret, Z. B. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin "Erken Okuryazarlık" kavramına ilişkin bilgi düzeyleri ve sınıf uygulamaları. *Elementary Education Online*, 13(4).

Fischel, J. E., Bracken, S. S., Fuchs-Eisenberg, A., Spira, E. G., Katz, S., ve Shaller, G. (2007). Evaluation of curricular approaches to enhance preschool early literacy skills. *Journal of Literacy Research*, 39(4), 471-501.

Ghoting, S. N. ve Martin-Diaz, P. (2006). Early Literacy Storytimes. Your Library: Partnering with Caregivers for Success. American Library Association.

Gump, P. (1989) Ecological psychology and ıssues of play, in M. Bloch and A. Pellegrini (eds) *The Ecological Context of Children's Play*, pp. 35–56. Norwood, NJ: Ablex.

Guirguis, R. (2018). Should we let them play? Three key benefits of play to improve early childhood programs. *International Journal of Education and Practice* 6(1), 43-49.

Gül, G. (2007). Okuryazarlık sürecinde aile katılımının rolü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 8 (1), 17-30.

Hall, N. (1987) *The Emergence of Literacy*. Portsmouth, NH: Heinemann.

Hirsh-Pasek, K., ve Golinkoff, R. M. (2008). Why play= learning. *Encyclopedia On Early Childhood Development*, 1, 1-7.

Isenberg, J., ve Jacob, E. (1983). Playful literacy activities and learning: Preliminary observations. Paper pre sented at the International Conference on Play and Play Environments, Austin, TX.

Isenberg, J., ve Jacob, E. (1985). Playful literacy activities and learning: Preliminary observations. In J. L. Frost & S. Sunderlin (Eds.), *When children play*. Wheaton, MD: Association for Childhood Education International.

Jacob, E. (1984). Learning literacy through play: Puerto Rican kindergarten children. In H. Goelman, A. Oberg, & F. Smith (Eds.), *Awakening to literacy* (pp. 73-83). Portsmouth, NH: Heinema.

Juel, C. (1988). Learning to read and write: A longitudinal study of 54 children from first through fourth grades. *Journal of Educational Psychology*, 80, 437-447.

Kargin, T., Güldenoğlu, B., ve Ergül, C. (2017). Anasınıfı çocuklarının erken okuryazarlık beceri profili: Ankara örneklemi. *Ozel Egitim Dergisi*, 18(1), 61.

Kayhan, E. (2010). İlköğretim birinci kademe çocuklarında okuduğunu anlama ile sözcük bilgisi, görsel algı ve kısa süreli bellek arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kim, Y. S. ve Petscher, Y. (2011). Relations of emergent literacy skill development with conventional literacy skill development in korean. *Reading and Writing*, 24(6), 635–656.

Klenk, L. (2001). Playing with literacy in preschool classrooms. *Childhood Education*, 77(3), 150-157.

Karaman, G. (2006). Anasınıfına devam eden farklı sosyokültürel seviyedeki çocukların fonolojik duyarlılıklarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Leslie, A. M. (1987). Pretense and representation: The origins of "theory of mind." *Psychological Review*, 94, 412–426.

Lonigan, C. J., Burgess, S. R., ve Anthony, J. L. (2000). Development of emergent literacy and early reading skills in preschool children: evidence from a latent-variable longitudinal study. *Developmental psychology*, 36(5), 596.

MacLean, J. (2008). Library preschool storytimes: Developing early literacy skills in children. Library Preschool Storytimes, 1-13.

Makin, L. ve Whitehead, M. (2004). How to Develop Children's Early Literacy: A Guide for Professional Carers and Educators (First Edit.). London: SAGE Publications LTD.

McDaniels, M. (2011). The connection between play and emergent literacy in universal pre kindergarten students. https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1058&context=ehd_theses adresinden Erişim Tarihi: 19.12.2020.

Mielonen, A., ve Paterson, W. (2009). Developing literacy through play. *Journal of Inquiry and Action in Education*, 3(1). 28-34.

Morrow, L. M. (1990). Preparing the classroom environment to promote literacy during play. *Early Childhood Research Quarterly*, 5(4), 537-554.

Morrow, L.M. & Rand, M.K. (1991). Promoting literacy during play by designing early childhood classroom environments. *The Reading Teacher*, 44(6), 396-402.

Moyles, J. (1989). *Just Playing: Role and Status of Play in Early Childhood Education.* Buckingham: Open University Press.

National Center for Family Literacy, National Early Literacy ve (U.S.) National Institute for Literacy. (2008). Developing Early Literacy Report of The National Early Literacy Panel. National Institute for Literacy (U.S.) https://lincs.ed.gov/publications/pdf/NELPReport09.pdf Erişim Tarihi: 10.10.2020.

Neuman, S.B. ve Roskos, K. (1990). Play, Print, and Purpose: enriching play environments for literacy development. *The Reading Teacher*, 44(3), 214-221.

Neuman, S.B. ve Roskos, K. (1992). Literacy objects as cultural tools: Effects on children's literacy behaviors in play. *Reading Research Quarterly*, 27(3), 203-22.

Neuman, S. B., ve Roskos, K. (2003). Access to print for children of poverty: Differential effects of adult mediation and literacy-enriched play settings on environmental and functional print tasks. *American Educational Research Journal*, 30, 95-122.

Nicolopoulou, A. (2010). The alarming disappearance of play from early childhood. *Education Human Development*, 53, 1- 4.

Özdenk, Ç. (2007). 6 Yaş Grubu Öğrencilerinin Psikomotor Gelişimlerinin Sağlanmasında Oyunun Yeri ve Önemi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdoğan, B. (2009). *Çocuk ve Oyun*. Anı Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara.

Paley, V. (2004). *A child's work*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Pellegrini, A. (1980). The relationship between kindergartners' play and achievement in prereading, language, and writing. *Psychology in the Schools,* 17: 530–5.

Pellegrini, A. D. (1985). Relations between preschool children's symbolic play and literate behavior. In L. Galda & A. D. Pellegrini (Eds.), *Play, language and stories: The development of children's literate behavior.* Norwood, NJ: Ablex.

Pellegrini, A. ve Galda, L. (1993). Ten years after: a reexamination of symbolic play and literacy research, *Reading Research Quarterly,* 28: 163–75.

Phillips, B. M.,ve Lonigan, C. J. (2009). Variations in the home literacy environment of preschool children: A cluster analytic approach. *Scientific Studies of Reading,* 13(2), 146-174.

Pillinger, C. ve Wood, C. (2014). Pilot study evaluating the impact of dialogic reading and shared reading at transition to primary school: Early literacy skills and parental attitudes. *Literacy*, 48(3), 155–163.

Poyraz, H. (2003). *Okul öncesi dönemde oyun ve oyuncak.* Anı Yayıncılık.

Rajapaksha, P. (2016). Promoting oral language skills in preschool children through sociodramatic play in the classroom. *International Journal of Education and Literacy Studies,* 4(1), 15-23

Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood.* New York: Norton.

Roskos, K. (1988). Literacy at work in play. *The Reading Teacher*, 41,562-567.

Roskos, K.ve Christie, J. (2001). Examining the play–literacy interface: a critical review and future directions, *Journal of Early Childhood Literacy*, 1(1), 59–89.

Roskos, K. A.ve Christie, J. F. (2011). Mindbrain and play-literacy connections. *Journal of Early Childhood Literacy*, 11(1), 73–94.

Roskos, K., ve Christie, J. (2013). Gaining ground in understanding the play-literacy relationship. *American Journal of Play*, 6(1).

Roskos, K. A. ve Neuman, S. B. (1994). Of scribbles, schemas, and storybooks: using literacy albums to document young children's literacy growth. *Young Children*, 49(2), 78–85.

Roopnarine, J. L., ve Dede Yildirim, E. (2018). Paternal and maternal engagement in play, story telling, and reading in five caribbean countries: associations with preschoolers' literacy skills. *International Journal of Play*, 7(2), 132-145.

Russ, S. W. (2003). Play and creativity: Developmental issues. *Scandinavian Journal Of Educational Research,* 47(3), 291-303.

Sağlam, C. (2019). Okul öncesi dönemde çalışma belleği ve erken okuryazarlık becerilerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü..

Saracho, O.N. (1993). A factor analysis of young children's play. *Early Child Development and Care*, 84, 91-102.

Saracho, O. N. (2003). Young children's play and cognitive style, O. N. Saracho & B. Spodek (Eds*) Contemporary perspectives on play in early childhood* (vol. 3) (Greenwich, CT, Information Age Publishing), 75–96.

Saracho, O. N. ve Spodek, B. (2006) Young children's literacy-related play, *Early Child Development and Care*, 176:7, 707-721.

Scarborough, H. (2001). Connecting early language and literacy to later reading (dis)abilities: evidence, theory and practice. (S. Neuman ve D. Dickinson, Ed.) *Handbook for Research in Early Literacy.* New York: Guilford Press.

Schmitt, K. L., Hurwitz, L. B., Duel, L. S., ve Linebarger, D. L. N. (2018). Learning through play: The impact of web-based games on early literacy development. *Computers in Human Behavior*, 81, 378-389.

Sheridan, M., Howard, J., ve Alderson, D. (2010). *Play in early childhood: From birth to six years.* Routledge.

Silverman, R. D. (2007). Vocabulary development of english-language and english-only learners in kindergarten*. The Elementary School Journal*, 107(4), 365–383.

Stahl, S. A. ve Murray, B. A. (1994). Defining phonological awareness and ıts relationship to early reading. *Journal of Educational Psychology*, 86(2), 221–234.

Stone, S. J., ve Stone, B. A. (2015). Play and early literacy: An analysis of kindergarten children's scaffolding during symbolic play transformations. *The International Journal of Holistic Early Learning and Development*, 2, 3-16.

Strickland, D. S., Morrow, L. M., Neuman, S. B., Roskos, K., Schickedanz, J. A. & Vukelich, C. (2004). The role of literacy in early childhood education. *The Reading Teacher,* 58(1), 86–100.

Tsao, Y. L. (2008). Using guided play to enhance children's conversation, creativity and competence in literacy. *Education,* 128(3), 515-520.

Ulutaş, A. (2011). Okul öncesi dönemde drama ve oyunun önemi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 4(6), 24-32.

Vukelich, C. (1994). Effects of play ınterventions on young children's reading of environmental print, *Early Childhood Research Quarterly* 9, 153–70.

Vygotsky, L. (1976) 'Play and its role in the mental development of the child', in j. Bruner, a. Jolly and k. Sylva (eds) *Play: Its Role in Development and Evolution*, pp. 537–54. New York: Basic Books.

Whitehurst, G. J. ve Lonigan, C. J. (1998). Child development and emergent literacy. Child Development, 69(3), 848–872.

Wood, J. (2017). Supporting early literacy learning through play. What Works? Research into Practice. https://oere.oise.utoronto.ca/wp-content/uploads/2017/07/ww_Supporting_Learning_Through_Play.pdf Erişim Tarihi: 20.11.2020.

BÖLÜM 11

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KURAMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ[1]

Fatih TÜRKMEN[2]
Alikhan SÜLEYMANOV

1 Alikhan Süleymanov (2022). Otel İşletmelerindeki Örgüt Tipleri ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Samsun İli Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Fatih TÜRKMEN, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı. Eylül-2022. Bu çalışma, künye bilgileri verilen Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

2 Doç. Dr.

Örgüt Kavramının Tanımı

Örgüt kelimesi aslında herkes tarafından bilinen fakat bireylerin tanımlarını yaparken bir hayli zorlanacağı kavramlardan biridir. Örgüt kavramının temeli insanların önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda, birlikte belirlemiş oldukları iş birliği çerçevesinde meydana gelmiş toplumsal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında örgüt kelimesi kullanıldığı anda o yapı içerisinde birden fazla kişinin yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda bireylerin bu yapı içerisinde önceden belirlenmiş bazı prosedür, kural ve kaidelere göre hareket ettikleri de unutulmamalıdır. Bu kişilerin bir arada bulunmasını sağlayan ana unsur ise tanımın başında da bahsedildiği üzere ortak amaçlar ve hedeflerdir. Kişiler bilmeden bu ortak amaçları gerçekleştirmek adına bir araya geldiklerinde örgütü meydana getirmiş olurlar. İster toplumun en küçük yapı taşı aile olsun, ister dünyanın en büyük işletmelerinden biri olsun temelde hepsi birer örgüt olarak isimlendirilmektedir (MEB, 2012).

Elma'nın (2012) yayınlamış olduğu eserinde de bahsettiği üzere örgüt; sosyal, fiziksel, biyolojik ve psikolojik öğelerden oluşmakta ve birbirleri ile düzenli ilişkileri bulunmaktadır. İki ya da daha fazla bireyin faaliyetlerini bilinçli bir şekilde organize ettiği iş birliği sistemi ise örgüt olarak ifade edilmiştir. Örgütün oluşabilmesi adına var olması gereken faktörler, ortak amaç, iş birliği, haberleşme, etkinlik ve verimliliktir.

Hicks (1975) ise örgütü tanımlarken her örgütte bulunması gereken beş temel özelliği ortaya koymuştur;

1. Her örgütte mutlaka bireyler bulunur
2. Örgütteki bireyler arasında bir etkileşim mevcuttur
3. Bireyler arasındaki bu etkileşim bir düzen içerisinde (hiyerarşik düzen) gerçekleşir
4. Örgüte üye olan bireylerin davranışlarının temel nedeni kişisel amaçlarıdır
5. Her bireyin amacı farklı olsa da ortak amaçlar kişisel amaçlarla ilgili ve paraleldir

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi bir topluluğun örgüt olarak kabul görmesi için bu topluluğun birden fazla bireyden oluşması, ortak amaçlarının olması ve aralarında yapısal bir düzen çerçevesinde etkileşimin olması gerekir.

Örgüt kavramı farklı anlamlarda kullanılabilir. Bunlar ilki; planlanmış bir ilişkiler yapısı olarak örgüt, diğeri bu yapıyı gerçekleştirme süreci anlamına gelen örgüt, sonuncusu ise daha genel olarak kullanılan ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulmuş sosyal ilişkiler birliği olan ör-

güttür (Koçel, 1989).

Dünya üstünde var olan ilk örgütlere bakıldığında bu yapılanma içerisinde yer alan insanların bazı amaç veya amaçlar doğrultusunda bir araya geldiği görülmektedir. Aynı zamanda örgüt yapılanmasının ortaya çıkışında etkili olan diğer bir unsur ise bu yapılanma içerisinde yer alan insanların tek başlarına olduklarında ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayamayacak olmalarıdır. Bu olumsuz durum diğer yandan insanların bazı şeyleri karşılamak adına kendilerinin yetersiz olabileceklerini kabul etmelerine neden olmuştur. Bu sebeple insanlar işbirliği yapmak adına çaba sarf etmeye başlamışlardır. Bu çaba belirli kuralları ve süreçleri içeren örgüt kavramını ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ertekin, 2017).

Anlaşılacağı üzere örgütlerin bazı amaçları birleştirmek adına kuruldukları ortadadır. Fakat bu amaçlar örgüt için yeterli değildir. Örgütler amaçlara ulaşabilmek adına bazı ilkelere de ihtiyaç duymaktadır. Bu ilkeler literatürde belirtildiği üzere, amaç birliği, gerekli iş bölümünün belirlenmesi, yeterlilik, görev tanımlarının yapılması, hiyerarşik bir düzenin olması, emir komuta zinciri, ayrılık, yöneltmenin bir olması, sorumluluk aktarımı, yetki aktarımı, örgüt içi dengelerin gözetilmesi, değişim, süreklilik ve liderliğin kolaylaştırılması şeklinde sıralanabilmektedir. Bu ilkeler şu şekilde açıklanabilmektedir (Demir, 2019):

- Amaç Birliği: Çalışmada daha öncede bahsedildiği üzere örgütte yer alan insanların belirli amaçları gerçekleştirmek adına bir araya gelmeleridir. Bu amaçların aynı olması ve örgütün bu amaçlara hangi ölçüde ulaştığı, örgütün başarısını değerlendirmede de bir kriterdir.

- Yeterlilik: Örgütün veya üyelerinin üstlenilen bir görevi hangi düzeyde başarılı bir şekilde yerine getirdiğini ifade etmektedir. Aslında yeterli olan örgütler için aynı zamanda başarıyı hak eden örgütler de denebilmektedir. Tabi örgütün yeterli olması kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmasıyla da ilişkilidir.

- İş Bölümü: Örgütün üstlenmiş olduğu işlerin belirli plan ve programlar dahilinde insanlara paylaştırılması gerekmektedir. Fakat bu paylaştırma bireylere uygun şekilde yapılmalıdır. Tam bu nokta işlerin kişilere uygun bir şekilde dağıtılmasını ifade eden iş bölümü kavramını tanımlamaktadır.

- Birimlere Ayrılma: Aynı grup içerisinde yer alan faaliyetlerin, görevlerin veya işlerin yönetimlerinin kolay olması adına aynı gruplar halinde bir araya getirilmesini ifade etmektedir. Bu birimlere ayırma işlerin işlevlerine, coğrafik unsurlarına, mal veya hizmet esasına, müşteriye göre tercih edilebilmektedir.

- Görevlerin Tanımlanması: Organizasyon içerisinde yer alan veya yapılması planlanan işlerin kimlere verileceği, ne zaman verileceği, bitiş tarihlerinin ne zaman olacağı, hangi kurallar içerisinde gerçekleştirileceği gibi sorulara karşılık veren ilkeyi ifade etmektedir. Bu sayede çalışanlar yapacak oldukları işi tam olarak nasıl yapacaklarını bilirler aynı zamanda iş yaparken hata yapma olasılıkları da düşmektedir.

- Hiyerarşik Düzen: Örgüt içerisinde yer alan insanları ast-üst ilişkilerini net bir şekilde ortaya koyan ilkedir. Bireyler kim tarafından denetleneceklerini, kime rapor sunmaları gerektiğini, kimsen izin almaları gerektiğini veya kime izahat vermeleri gerektiğini bu ilke neticesinde bilmektedir.

- Yetki ve Sorumluluk Aktarımı: Öncelikle bu ile dengelilik esasıyla birlikte ele alınabilir. Örgüt içerisinde yer alan her grup üyesine dengeli iş dağılımı, yetki dağılımı ve sorumluluk dağılımı yapılmalıdır. Grup üyeleri ise faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için bu yetki ve sorumlulukları kullanmalıdır. Ayrıca yöneticiler çalışanlara yetki aktarımı yapmalı ve sorumluluk paylaştırmalıdır.

- Komuta Birliği: Hiyerarşik düzen içerisinde yer alan kişilerin ve grup üyelerinin her birinin yalnızca bir üstünden emir almasını ifade etmektedir. Bireylerin birden fazla kişiden aynı anda emir alması karışıklığa yol açacağından bu karışıklığın önlenmesi önem teşkil etmektedir. İlgili emir komuta zincirinin bozulması, iş ve yetkilerin kim tarafından gerçekleşeceğine dair de karışıklık yaratmaktadır.

- Merkezileşme Derecesi: Örgütlerde var olan karar verme süreçlerinin hiyerarşik düzen esas alınarak dağılımını ifade etmektedir. Eğer yetkiler alt veya üst kademelere doğru aktarılmaktaysa dikey bir yapılanma, yatay bir şekilde sorumluluk paylaştırılmaktaysa yatay bir yapılanmadan bahsedilebilir. Bu ilke gereği örgütlerde aşırım merkeziyetçi yapıların çok fazla fayda sağlamayacağı da unutulmamalıdır.

Örgüt Bileşenleri

Yaşar (2005) örgütlerin devamlılıkları ve sürdürülebilirlikleri için bazı unsurlara sahip olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu unsurlar kendi içerisinde iki alt başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki yapısal unsurlar, ikincisi ise süreçle ilgili unsurlardır. Bu bileşenler şuşekilde açıklanabilmektedir (Child, 2005);

- Yapısal Unsurlar: Örgütün kendi içerisinde barındırmış olduğu yapısal unsurlar kendi içerisinde de ikiye ayrılmaktadır. Öncelikle açıklanması gereken unsur örgütün temel yapısıdır. Örgütün sahip olduğu temel yapı sayesinde, grup üyeleri arasında sorumluluklar daha açık ve net bir şekilde dağılım göstermektedir. Temel yapı bileşeni yardımıyla,

önceden iş tanımı yapılmış ve ayarlanmış görevler veya sorumluluklar grup üyeleri arasında daha rahat dağılabilir. Bu dağıtımın sağlamış olduğu diğer bir fayda ise verilen sorumlulukların, yöneticiler tarafından daha rahat bir şekilde denetiminin yapılmasıdır. Bahsedilen prosedürler örgüt içerisinde yer alan faaliyetleri, kuralları ve daha önceden belirlenmiş olan standartları içermektedir.

- Örgüt unsurlarının ikincisi ise süreçsel bileşenlerdir. Bu unsur örgütleme süreci olarak da adlandırılabilir. Bu bileşenin içerisinde kişilerin bir ütün şeklinde örgüt içerisinde yer almasını ifade eden bütünleşme sürecidir. Diğer bir deyişle, toplam bir değer yaratmak için örgüt faaliyetleri arasında uyum sağlanmasıdır. Kontrol ise örgütün önceden belirlenen hedeflerine ulaşılması adına grup üyelerinin erişimlerinin ve faaliyetlerinin izlenmesini içermektedir. İş birliği, grup üyelerinin örgütün ortak hedeflerine ve amaçlarına ulaşılması adına gereken güç birliğini ifade etmektedir. Son unsur olan ödül ise, grup üyelerinin faaliyetleri gerçekleştirirken motive olmasını sağlayan araçlar şeklinde tanımlanabilir.

Çalışmanın bu aşamasında örgütlenme sürecinden de bahsedilmesi faydalı olacaktır. Literatür dikkate alındığında örgütleme süreci bazı aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamaların sırayla gerçekleşmesi örgütün sağlıklı bir yapı kazanması, tüm unsurlarına dikkat edilerek kurulması ve devamlılık sağlaması adına önem teşkil etmektedir. Bu aşamalar şu şekilde sıralanabilmektedir (Nurluöz, 2015):

- Amaçların ve bu amaca nasıl ulaşılacağının planının ortaya konulması gerekmektedir.

- Yapılacak faaliyetlerin ortaya konulması gerekmektedir.

- Çeşitli iş analizleri yöntemleri ile faaliyetlerin sınıflandırılması sağlanmalıdır.

- Örgütteki bireylerin yetki ve sorumluluklarının tespit edilmesi ve iş bölümünün dengeli ve adil bir şekilde yapılması gerekmektedir.

- Yeni işe alımların gerçekleştirilmesi için kişilerde aranılan kriterlerin net bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir.

- Mevcut yapılan iş tanımları gibi yeni istihdam sağlanacak pozisyonlar için de iş tanımlarının net bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir.

- Örgütün faaliyetleri için fiziki ve teknik şartları sağlanmalıdır.

- Yöneticilerin görev, yetki ve sorumluklarının net olarak ortaya konulması, bunların sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir.

- Yöneticilerin kendi aralarındaki iş dağılımı belirlenmelidir.

- Diğer örgütler ile hangi şekilde iletişim kurulacağını ve yapılacak muhtemel iş birliklerininkriterleri belirlenmelidir.

- Tüm departman yöneticilerinin genel örgüt yapısı içerisindeki yetki ve sorumluluk sınırları belirlenmelidir.

- Bilimsel normlar çerçevesinde yetkin kişilerin istihdam edilmesi sağlanmalıdır.

Örgüt Kuramları

Örgütsel teoriler veya örgüt kuramları, toplumsal faaliyetleri ve coğrafi çevresi ne olursa olsun, herhangi bir örgüte uygun olan genel fikir ve yaklaşımların oluşturulmasıyla ilgilenmektedir. Örgütsel teorinin ana çalışma öğesi, resmi veya karmaşık olan organizasyonlar şeklinde ifade edilebilir. Örgüt teorileri ile ilgilenen bilim insanları, kuruluşların genellikle kendilerine özgü hedefleri, yönergeleri, hiyerarşisi, üyelik tanımları ve güçlü kariyer izleri fikirleri olduğunu savunmaktadır. Örgütsel teori, temel örgütsel düzenlemenin üyelere ilham vermek ve örgütü düzenleyenlerin hedefleriyle uyumlu sonuçlar vermek için ne şekilde çalıştığıyla ilgilenmektedir. Aynı zamanda, bir organizasyonun dış dünyasının, belirli bir organizasyon ile hangi uyum seviyesinde hareket ettiği ve nasıl etkilediğiyle ilgilenmektedir. Son olarak, çekirdek örgütün ve dış alanın örgütsel varoluşu nasıl etkileyebileceği konusunda fikirlerini sunmaktadırlar (Fligstein, 2001).

Çalışmanın bu bölümünde örgütün yapısının ortaya çıkmasına ön ayak olan kuramlar ele alınmıştır. Fakat literatür taraması yapıldığında birçok kuramın daha önceki çalışmalarda defalarca ele alınması sebebiyle çalışmada daha az incelenmiş olan ve çalışmanın özünü bozamayacak, tarihsel gelişim sırasına zarar getirmeyecek üç kuram incelenmiştir. Bu kuramlar sırasıyla Weber'e ait olan *Bürokratik Örgüt Kuramı*, *Destekleyici Örgüt Teorisi* ve *Yenilikçi Örgüt Teorisi* ele alınmıştır.

Bürokratik Örgüt Kuramı

Bürokrasinin çağdaş sosyolojik çalışmasını başlatan Max Weber (1864-1920), örgütlerin amaçlarına rasyonel bir şekilde ulaşmak için bürokrasinin gerekliliğini vurgulamıştır. Weber, ortaya koyduğu örgütsel yapıyı "ideal tip" olarak adlandırmıştır. İdeal tip, bir organizasyon tarafından seçilen en makul girişimler şeklinde tanımlanabilmektedir. Hiyerarşik bir düzenlemede veya organizasyonda bir bireyin patronunun talimatlarını neden kabul ettiğini bulmak amacıyla üç ideal otorite tipi hakkında tartışma yürütmüştür. Weber'e göre otorite türleri şu şekilde ifade edilmektedir (Legaard ve Bindslev, 2006):

- Geleneksel Otorite: Otoritenin miras alındığı ve bağımlı astlara dayandırıldığı geleneksel olarak şekillendirilmiş meşruiyete odaklanmaktadır. Bir diğer deyişle bireyler yaşadıkları toplum içerisinde kendilerini ve yaşam biçimlerini toplumun geçmişten gelen geleneklerine ve göreneklerine göre belirlemektedir. Bireyler bu örfler, adetler, alışkanlıklar neticesinde her türlü karar alma davranışlarını gerçekleştirmektedir. Bireyler ne yapıp yapmaması gerektiklerini bu düzene göre sağlamaktadır. Geleneksel otorite tipini benimseyen toplumlarda kişilerin yaşam biçimlerini değiştirme şansları daha azdır. Bu açıklamalardan yola çıkıldığında örgütlerde de toplumlarda olduğu gibi bir yapı ortaya çıkmaktadır. Hiyerarşinin en tepesinde yer alan kişi ile en altında yer alan kişi bulundukları örgütlerin iş şartlarına, uyguladıkları yöntemlere, örgütlerin adetlerine tam uyum göstermektedir. Dolayısıyla çalışanlar daha işe girmeden önce ilgili şartları kabul etmiş sayılmaktadır. Geleneksel otoriteye dayanan yetki kaba kuvveti veya zor kullanmayı içermemektedir (Gödek, 2006).

- Ussal-Yasal Otorite: İş, emir komuta zinciri vb. için normatif prosedürlere dayanan bürokratik otorite tipini ifade etmektedir. Bu otorite tipinin akılcı, yasal ve bilimsel yaklaşımları dikkate aldığı unutulmamalıdır. Bu otorite tipinin en temel özelliği yetkinin kişisellikten uzak olmasıdır. Yönetim gücünü elinde bulunduran kişiler bu yetkileri, seçim yoluyla yani demokratik bir yöntemle elde etmişlerdir. Ayrıca seçim ise tamamen yasal ve ussal kurallar neticesinde yapılmaktadır. Bu yetki tipinde verilen emirler veya görevler herkesi eşit derecede ilgilendirmektedir. Örgüt tipleri dikkate alındığında ise Weber bu modelin örgüt yönetimlerinde veya yapılarında kullanılabilecek en iyi model olduğunu öne sürmektedir. Bunu ise bazı nedenlere bağlayarak pekiştirmektedir. Öncelikle bu modelin diğer otorite tiplerine göre daha sürdürülebilir olduğunu öne sürmüştür. Aynı zamanda bireylerin ilgili makam ve mevkilere atanırken ussal olarak atandığını söylemiştir. Aslında burada Weber liyakat ilkesine de vurgu yapmıştır. Yöneticilerin seçilirken ilgili görevleri gerçekten yerine getirebilecek yetenekleri olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan burada verilen görevlerin yasal dayanakları olduğuna, dolayısıyla yöneticilerin yetkilerinin de hukuksal normlara dayandığına vurgu yapmıştır. Böyle kişiler keyfi kararlar almaktan mümkün olduğunca kaçınmak zorunda kalacaklardır. Son olarak yapılacak olan işlerin ve verilen görevlerin tanımlarının da sınırları açık ve net bir şekilde belirlenmiştir (Gödek, 2006).

- Karizmatik Otorite: Bir tür 'baştan çıkarma' ve dolayısıyla takipçilerin kendini adaması üzerine inşa edilen belirli otorite tipini ifade etmektedir. Burada baştan çıkarma tabiri ile kastedilen, takipçilerin liderlerinin fiziksel veya kişisel özelliklerinden ciddi bir şekilde etkilenmeleri ve bu etki sonucunda itaat etmeleridir. Karizmatik otorite tipinde de tıpkı geleneksel otorite tipinde olduğu gibi kişisel yetki barındırmaktadır. Ka-

rizmatik otorite genellikle Allah tarafından kişiye bahşedilen üstün özellikler neticesinde kişiye yetki vermektedir. Yani kişi yönetim faaliyetini kişisel üstünlükleri neticesinde yürütmektedir (Gödek, 2006).

Weber'in yaklaşımında ayrıca bürokratik örgüt tipinin hangi karakteristik özelliklere sahip olması gerektiği de belirtilmiştir. Weber, yaklaşımın önemli noktalarını netleştirmek adına ideal tip bürokrasiye bazı özellikler atfetmiştir. Weber tarafından tarif edildiği şekliyle Naidu (1996) tarafından özetlenen bürokrasinin özellikleri şu şekilde sıralanabilmektedir;

1. Bürokratik ofisler hiyerarşik olarak yapılandırılmıştır; yani her alt makam, daha büyük bir makamın gözetimi ve denetimi altındadır.

2. Her ofisin meşru mantıkta açıkça sınırlandırılmış bir eylem alanı vardır.

3. Bürokratlar, sertifikalar veya rekabetçi sınavlarla kararlı olarak katı niteliklerin kaynağına göre seçilir.

4. Bürokratlar, açık bir anlaşma kaynağına göre seçilmez, seçilir. Resmi bürokratların her zaman istifa etmelerine izin verilir.

5. Bürokratlar, örgütün hiyerarşisinde yer almaya izin veren, para cinsinden sabit ücretleri kabul eder. Büyük ölçüde emeklilik maaşı alma hakları vardır.

6. İş, bürokratların tek veya en azından kilit işidir.

7. Terfilerin liyakat merkezli olduğu ve/veya kıdem terfisinin amirin kararına dayandığı bir kariyer ilerleme yapısı vardır.

8. Bürokratlar, makamlarını ve idarenin kaynaklarını belirtmezler. Pozisyonunu uygun tutamaz.

9. Bürokratlar, sıkı ve düzenli bir disiplin içerisindedir ve ofisin davranışını düzenlemektedir.

10. Bürokratik bir organın çalışanları, bireysel olarak sınırsızdır ve yalnızca kişisel olmayan resmi sorumlulukları bakımından otoriteye tabidir.

Buraya kadar sayılan tüm unsurlar bürokratik örgüt modelinin esasları olarak adlandırılabilir. Fakat literatürde yapılan araştırmalara bakıldığında bürokratik örgüt modelinin olumsuz yönleri neticesinde bazı eleştirilere maruz kaldığı da görülmektedir. Çalışmada bu kısım sonlandırılmadan bu olumsuz yönlerinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Öncelikle bürokratik örgüt ile yönetim faaliyetlerini gerçekleştiren örgütler değişime fazlasıyla kapalı bir hal almaktadır. Her türlü faaliyetin

kural ve prosedürlerle belirlendiği bu model değişime karşı fazlasıyla direnç göstermektedir. Diğer bir eleştiri yönetimde kişilerin etkisinin sıfıra yakın olmasıdır. Modern yönetimlerde birey etkisi indirilmeli ancak asla insan etkisiz bir unsur haline getirilmemelidir. Aynı zamanda örgüt içerisinde bölümler arası koordinasyon yok denecek kadar azdır. Başka bir eleştiri ise bürokratik örgütlerin aşırı kırtasiyecilik gibi bir kaybı bulunmaktadır. Bu katı hiyerarşik düzen aşırı denetim mekanizmasını da çalıştırmaktadır. Bu örgüt tipi içerisinde yer alan bireyler inisiyatif almaktan giderek uzaklaşmaktadır. Eleştirilerden bir diğeri bürokratik örgütlerin fazla siyasallaşma eğilimi göstermeleridir. Son olarak bilim insanları kurulan bürokratik bir örgütün zaman içerisinde yararı ortadan kalksa dahi kendini ortadan kaldırmanın zor olduğunu ifade etmektedir. Bu ise bürokratik örgütlerin kendi kendilerini devam ettirme gibi olumsuz bir özelliğe sahip olduklarını göstermektedir (Gödek, 2006).

Destekleyici Örgüt Kuramı

Yetgin (2017) tarafından yapılan çalışma sonucunda da aktarıldığı üzere destekleyici örgütler için en önemli değer, örgüt içerisinde yer alan grup üyelerinin mümkün olan en uzun süre bir arada tutmaktır. Diğer yandan bu örgütler değerlere ve inançlara fazlasıyla önem vermektedir.

Kathryn (2002) yılında yapmış olduğu çalışmada, başlangıçta destekleyici örgüt kültürünü, örgüt içindeki çalışanlar arasında tutarlı bir değerler, inançlar, varsayımlar ve uygulamalar dizisi olarak kavramsallaştırmıştır. Ardından, tutarlı değerlerin, inançların, varsayımların ve uygulamaların yaygınlığının yanı sıra, örgüt içindeki üyelerin çeşitli değerlerinin, inançlarının, varsayımlarının ve uygulamalarının tutarlılığının kapsamına çok fazla vurgu yapmıştır. Aslında Kathryn (2002) tarafından destekleyici örgüt, çalışanın ve örgütün bir bütün olması şeklinde ifade edilmiştir.

Destekleyici örgütlerin birden fazla özelliğinden bahsedilebilir. Bu özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır. Birden fazla öğenin (değerler, inançlar vb.) birleşmesinden meydana gelmektedir. Örgütü hayatın olağan akışına karşı düzene sokmaktadır. Bu düzen örgütün tutumları, davranışları, örgütün değerleri, normları, örgütün çevresel ilişkileri konularını içerebilmektedir. Diğer bir özellik destekleyici örgüt kültürü, grup üyeleri arasında ortak bir dilin veya algının oluşmasına yardımcı olmaktadır. Destekleyici örgüt kültürünün diğer bir özelliği ise örgütün varlık gösterdiği süreç içerisinde örgüte özgü bir karakter geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Yetgin, 2017).

Schein (1992) da ödüllendirme ve tazminat, iletişim, eğitim ve büyüme fırsatları gibi destekleyici kültürün ve ayrıca denetim desteğinin çalışan iş tatminleri, motivasyonları, performansları için büyük bir itici

güç ve rekabet avantajı kaynağı olduğuna inanmaktadır.

Ayrıca destekleyici örgüt yapısına sahip olan örgütlerin grup üyelerinin bürokratik örgütlerde olanın aksine daha fazla inisiyatif alma ve risk alma şansları bulunmaktadır. Çalışanların arasındaki bilgi akış hızı ve bilgi alışverişi diğer örgüt yapılarına oranla çok daha fazladır. Destekleyici örgüt kültürlerinde grup üyelerinin yapmış oldukları bireysel ve ufak hatalar dolayısıyla fazla tepki verilmemekte, aksine bu hataların birlikte giderilmesi yolunda politikalar izlenmektedir. Ayrıca kişilik haklarına ve bireylerin kişisel çıkarlarına fazlasıyla önem verildiği de unutulmamalıdır (Danışman ve Özgen, 2003). Bununla beraber, her örgütün destekleyici kültürünün çalışanların iş tatminini artırabileceğini ve örgütün iş gücü devir oranını azaltabileceği bilim insanlarınca savunulmaktadır (Asiedu, 2015).

Özetle, destekleyici bir organizasyon kültürü, çalışanların sağlığını, güvenliğini ve refahını optimize eden sosyal ve psikolojik koşulları sağlamaktadır. Bu sayede, örgüt grup üyelerinin hem büyümesini hem de gelişmesini yüksek oranda desteklemektedir. Örgütün içerisinde yer alan grup üyeleri, çalışmaları ve kuruluşları arasında isteyerek olarak olumlu ilişkiler kurmaya çabalamaktadır.

Tüm bu olumlu yönler çalışanların kendilerini iyi hissetmelerine, performanslarının artmasına, örgüt ile grup üyesi arasında olumlu ilişkilerin ortaya çıkmasına, bireylerin birbirleri ile düzgün ilişkiler kurmasına, çalışanın örgütsel bağlılık düzeyinin artmasına imkân vermektedir. Aynı zamanda grup üyelerinin kendilerini iyi hissetmesi örgütün daha etkin ve verimli bir işleyişe sahip olmasını sağlayacaktır. Bu olumlu görüşlerin yanı sıra bilimsel metinler içerisinde destekleyici örgüt kuramı adına birtakım eleştirilerin de var olduğu unutulmamalıdır. Bu eleştirilerden de bahsetmek yerinde olacaktır.

Belirtilen değerlendirmelerin aksine, Perrow (2014) yılında yapmış olduğu çalışmada, destekleyici kültürün bazen çalışanların şirketten kısıtlamasız taleplerde bulunmasına neden olabileceğini söylemektedir. Ayrıca bu isteklerin çalışanlar tarafından uyum ve değişimin önünde olumsuz bir engel olarak kullanılabileceğini gözlemlemiştir. Burada eleştirinin temel noktası çalışanların hangi koşulları altında ve hangi düzeyde isteklerinin karşılanacağının örgüt tarafından önceden belirlenmesi gerekmektedir. Bu belirlenen sınırları ise çalışanlara bildirildiği takdirde bu problemin çözülebileceği söylenebilir. March ve Simon (1958) grup üyelerine sağlanan ödüllendirme, tazminat, kariye fırsatları, eğitim imkanları, iletişim ve denetim desteği gibi destekleyici kültürün bazen hedeflerin yer değiştirmesine yol açabileceğini ifade etmişlerdir. Bu destekleyici kültürlerin çalışanların dikkatini örgütsel hedeflerden kişisel gelişimlerine veya ka-

zanımlarına kaydırabileceğini savunmaktadırlar. Bireyler örgütün çıkarlarını düşünmek yerine kendi çıkarlarını daha ön plana çıkarmaktadırlar. Merton (1949) ise davranış normları ve verilen görevleri yerine getirmek grup üyeleri tarafından daha önemli bir hale gelirse, organizasyonun asıl amacı zedelenebilmektedir.

Örgütlerin kültürel özellikleri (adil ödüllendirme, ücret, iş güvenliği, değerlendirme ve terfilerde adalet, ücret ve yan hakların adaleti vb.), büyüme fırsatı (çalışan eğitimi, eğitim, kariyer geliştirme fırsatları vb.), etkili iletişim (değişim) olduğunu ortaya çıkardı. Fikirler, gerçekler, duygular ve saygı) ve örgütsel destek (kişisel ve ailevi konularda destek, personel prosedürlerinde adalet, karar verme süreçlerinde destek) örgütlerin çalışanlarını elinde tutabilmesi, bağlılıklarını ve sadakatlerini kazanabilmesi açısından büyük önem teşkil etmektedir. Yapılan tüm eleştirilere rağmen destekleyici özelliklere gereken özeni göstermeyen herhangi bir örgütün, çalışanlarının bağlılığını ve sadakatini kaybetme ihtimalinin yüksek olduğu yaygın bir kanaat olarak literatürde yer almaktadır (Asiedu, 2015).

Yenilikçi Örgüt Kuramı

Örgütlerde yer alan farklı uygulamalar ve faaliyetlerin tamamı örgütün sahip olduğu yönetim yapısı ve örgüt kültürü ile ilişkilidir. Bir örgüt yapısının yeniliklere açık, değişim adına gerekli fikirlerin üretilmesine imkân sağlayan, bu değişimlerin örgüt içerisinde kabul edilmesine ve uygulanması adına gerekli politikaları benimseyen bir tutum sergilemesi örgüt için faydalı olmaktadır. Tüm bu unsurlar yenilikçi örgüt kültürünün önem teşkil eden unsurlarıdır (Erol, 2018).

Örgütlerde yenilikçi örgüt kültürünün oluşturulması süreci hem yüksek çabayı hem de belirli bir zamanın harcanmasını gerektirmektedir. Bu sürecin gerçekleştirilmesi adına yapılması gerekenler öncelikle bilginin grup üyeleri arasında yüksek bir hızda ve doğruluk oranıyla paylaşılmasını sağlamaktır. Yenilikçi örgütlerin en temel özelliklerinden biri bilgiye ulaşabilmek ve aynı zamanda ulaşılabilen bilgiyi işleyebilmek adında her türlü değişime ve yeniliğe açık olmalarıdır. Özellikle bu husus ile ilgili esnek bir yönetim anlayışını benimsemektedir. Bu örgüt tipinde yeni düşüncelere, mal veya hizmet gibi ürünlere karşı yenilikçi bakış açısına ve değişim süreçlerine karşı ılımlı bir bakış mevcuttur (Kapucu, 2012).

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Çalışmanın bu bölümünde ise çalışmanın esası gereği organizasyonlarda yer alan çalışanların devamlılığının en etkili faktörlerinden biri olan örgütsel bağlılık kavramı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ardından bu kavramın daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi adına örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler izah edilmiştir. Literatürde yer alan diğer çalışmaların

çoğundan farklı olarak bu çalışmada örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler iki ayrı açıdan ele alınmıştır. İlk olarak işletmeler açısından örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler açıklanmış ardından ise çalışanların bakış açısından örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler açıklanmıştır.

Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütlerin devamlılıklarını sağlayabilmesi her şeyden önce yaşayabilmesi adına en önemli unsurlardan biri örgüt içerisinde yer alan çalışanların veya iş görenlerin çalışmakta oldukları örgütten ayrılmamaları ilişkilidir. İş görenlerin ise bu işten ayrılmamaları esasında örgüte olan bağlılıkları ile pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir. Örgütler kendi yaşamlarını idame ettirebilmek adına çalışanların örgütten ayrılmalarını önlemeye yönelik politikalar uygulamakta ve her geçen gün çözüm önerileri geliştirmeye devam etmektedirler (Çetin, 2004).

Hızla akan zaman dilimi dahilinde örgütlerin en temel unsuru olan insan unsuru tüm kavramlar gibi değişime ayak uydurmuştur. Ancak bu değişim insan unsurunun yer aldığı her kavramı olumlu veya olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle 1950'li yılların sonuna doğru yapılan çalışmalarda iş görenlerin örgüte bağlılık düzeylerini etkileyen en önemli faktör olarak aldıkları ücretler gösterilmiştir. Örgütsel bağlılık ise maddi unsurlar neticesinde bu dönemde açıklanmaya çalışılmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde çalışanların örgüte karşı olan duygusal bağlılıkları incelenmeye başlanmış ve bunun örgütsel bağlılıkla ilişkilendirilebileceği düşünceleri bilim insanları tarafından kabul görmeye başlamıştır. Tüm bu tanımlamalar aslında örgütsel bağlılığı tanımlamada yetersiz kalmış birçok araştırmacı yeni tanımlamalar ve örgütsel bağlılığı etkileyen unsurlar keşfetmek adına çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu araştırmacıların çoğu tek bir fikir üzerinde birleşmişlerdir. Bahsedilen bu düşünce ise örgütsel bağlılığın iş gören ve örgüt arasında yaşadıkları psikolojik durum şeklinde özetlenebilmektedir. Dünya üzerinde birçok kavramda yaşanan değişim insan psikolojisinin de farklı şekillerde tanımlanmasını ve buna bağlı olarak örgütsel bağlılığın da farklı şekillerde izah edilmesine neden olmuştur (Güçlü, 2006).

Örgütsel bağlılık kavramı aslında iş görenlerin yer aldıkları örgütlerle aralarındaki özdeşleşmeyi diğer bir deyişle bir bütün olabilmeyi ifade etmektedir (Arı, 2003). Çetin (2004) tarafından yapılan bir çalışmada bireylerin örgütsel bağlılığının üş aşamada gerçekleştiği iddia edilmektedir. Bu üç aşama öncelikle bireyin örgüte olan itaatinin gerçekleşmesi, ardında kendini örgütün içerisinde dahil etmesi ve son olarak ise örgütte belirli bir kimlik kazanımının gerçekleşmesidir. İlk aşama olan itaat gerçekleşmesinde, kişi kendini kabul ettirmeden önce organizasyon içerisinde yer alan kişilerin kabul etmesi olarak tanımlanabilir. Ardından kişi kendinin kabul edildiğini anlar ve örgüt içerisine dahil olduğunu idrak etmektedir.

Son olarak ise örgüte ait olan değerler bütünü ile kendi değerler bütününün uyuştuğunu gözlemleyerek kimlik kazanımını gerçekleştirir.

Meyer ve Allen (1991) tarafından gerçekleştirilen çalışmada esasen örgütsel bağlılığın üç esas unsurla ilişkili olduğunu savunmaktadır. Bu üç unsur kişilerin istekleri ve arzuları, kişiler tarafından algılanan maliyet ve zorunluluklar olarak sıralanabilmektedir. Örgütsel bağlılığın bu üç unsur ile farklın şekillerde ortaya çıkabileceğini savunmuşlardır. Kişilerin örgütsel bağlılıkları arzularıyla ve istekleri ile doğru orantılı bir şekilde ortaya çıkmakta ise bu bağlılık duygusal bağlılık olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlılık türünde kişilerin gönüllülükleri ve değerler arasındaki uyum büyük önem teşkil etmektedir. Kişilerin algıladıkları maliyetleri ve örgütsel bağlılıkları arasında eş yönlü bir ilişki var ise bu bağlılık devamlılık bağlılığı olarak isimlendirilmiştir. Bu bağlılık türünde kişinin kendi çıkarları ve kendilerine yapmış oldukları yatırımların önemi büyüktür. Son olarak iş görenlerin zorunlulukları ve bağlılıkları arasındaki ilişki kişinin örgüte olan bağlılığın normatif bağlılık olduğunu göstermektedir. Bu bağlılık türünde kişilerin örgüte hangi düzeyde sadık oldukları önem teşkil etmektedir. Bu bağlılık türünde etkin olan zorunluluk ise ahlaki boyutla ilişkilidir. Çalışanlar örgütü terk etmenin ahlaki açıdan doğru olmadığını düşünmeleri sebebiyle örgüte karşı bağlılık duymaktadır.

Örgütsel bağlılıkla ilişkili olan bu üç boyut ile ilgili literatürde de birçok araştırma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda duygusal bağlılığın, devamlılık bağlılığı ve zorunluluk bağlılığına oranla iş performansı ile çok daha fazla ilişkili olduğu, katılımcıların cinsiyet değişkeni ile duygusal bağlılık arasında anlamlı ilişkilerin saptanamadığı, iş görenlerin yaş düzeyleri değişkeni ile üç bağlılık türünün de istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerinin bulunduğu, eğitim düzeyi artan bireylerin örgüte olan bu bağlılık türlerinde azalmalar meydan geldiği, şeklinde sıralanabilmektedir (Suliman ve Iles, 2000).

Tüm bu tanımlamalar ve unsurlar dikkate alındığında örgütsel bağlılığın esasen iş görenlerin kurumsal amaç ve değerleri kabul etmeleri, kişilerin amaçlara ulaşabilme adına sarf ettikleri çaba ve kişilerin devamlılık sağlama konusundaki istekleridir. O halde örgütsel bağlılığın temel ifadeleri, iş görenlerin bulundukları örgütün amaçlarına ve değerlerine tamamen inanmış ve bunları kabullenmiş olmaları, örgütün hedeflerine ulaşabilmesi adına tüm çabalarını ortaya koymak, ayrıca örgüte devamlılık sağlayabilmek adına güçlü bir iradeye sahip olmak, şeklinde belirtilebilmektedir (Durna ve Eren, 2005).

Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Faktörler

Deneyimli çalışanları elde tutmanın avantajları, yeni çalışanların işe alınması ve eğitmenin dezavantajları göz önüne alındığında işverenler

genellikle çalışanları örgüt içerisinde tutabilmek adına ellerinden geleni yapmakta ve motivasyonlarını mümkün olabildiğince üst düzeye çıkarmak adına yüksek bir çaba göstermektedir. Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütle ilişkisini karakterize eden psikolojik bir durumdur. Örgütsel bağlılık işte kalma, iş tatmini, iş performansı, devamsızlık ve örgütsel vatandaşlık gibi birçok sonuçla yakın bir ilişki içerisindedir (Meyer vd., 2002).

Bağlılığın farklı bileşenleri, araştırmacıların belirli faktörlerin örgütsel bağlılığın her bir bileşenini etkileme konusunda büyük bir etki ettiğine inandıkları farklı bağlılık düzeylerini göstermektedir. Bir çalışan, neye inandığına dayalı olarak farklı düzeylerde örgütsel bağlılık gösterebilir. Faktörler ile bağlılık düzeyi arasındaki bağlantının yanı sıra faktörlerin de incelenmesi, bir çalışanın örgütsel bağlılığının daha rahat tahmin edilebilir bir hal almasını sağlayabilmektedir (Meyer ve Herscovitch, 2001).

Araştırma özelinde örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler bilim insanları tarafından işverenlerin bakış açısından ve çalışanların bakış açısından örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu faktörlerin kendi içlerinde farklı değişkenlere göre açıklandığı görülmektedir. Bu sebeple devam eden başlıklarının altında bu faktörlerin alt boyutları detaylı bir şekilde açıklamak uygun olacaktır.

İşverenlerin Bakış Açısından Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Faktörler

Rol Belirsizliği: Organizasyonlarda bölüşülen işlerin kimin tarafından yapıldığı konusunda net bir görüşe sahip olmak örgütlerde büyük önem teşkil etmektedir. Organizasyonlarda iş bölümü ve yapılacak işin açık bir şekilde tanımlanması rol belirsizliğini ortadan kaldıran en önemli husustur. Bu faktör, duygusal bağlılıkta güçlü bir etken olarak görev yapmaktadır. Bir kişi açık bir iş tanımına sahip olduğunda, doğal olarak kişinin işine ve örgüte karşı olan bağlılık düzeyini arttırmaktadır. İş tanımları belirsiz ve çelişkili olduğunda ise örgüte bağlılık daha düşük seviyelerde yer alacaktır (Suryani, 2018). Judeh (2011) tarafından yapılan bir araştırma, bireyin iş tanımının belirsiz olduğu bir durumla karşı karşıya kalındığında, organizasyonlarda daha düşük bağlılığa sebep olabileceğini belirtmiştir.

İş Kontrolü: İş kontrolü, çalışanların sağlıklarını ve iş konforlarını iyileştirmek için önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Paul, 2002). İş kontrolü, bireyin işe ne ölçüde katıldığının yanı sıra bireye karar verme sürecinde ne kadar özerklik verildiği şeklinde ifade edilebilir (Spector 1998). Önceki araştırmalar, bir çalışanın karar verme sürecinde daha geniş özerkliğe ve yüksek katılıma sahip olması durumunda, bağlılık düzeyinin yüksek olacağını ortaya koymuştur (Wasti ve Can, 2008). 1988 yılında Cotton vd., tarafından yapılan çalışmada bir çalışanın karar verme

sürecine aktif olarak katılmasının, iş performansı, çalışan motivasyonu ve örgütsel bağlılığı artıracağı tespit edilmiştir.

İş Sürekliliği: İş kontrolü gibi, iş sürekliliği de bir örgütte iş görenin örgüte bağlılık düzeyini etkilemektedir. İş sürekliliği, birinin mevcut işini kaybedebileceği duygusu olarak tanımlanmaktadır (De Witte, 1999). Ruokolainen (2005) araştırmasında, bir kişinin örgütteki akıbeti belirsiz ise daha düşük bağlılık düzeyi göstereceğini belirtmiştir. Bireyler bir organizasyonda kariyerleri üzerinde hiçbir garanti olmadığına inandıklarında, doğal olarak kendilerine uygun başka bir iş aramaya odaklanmaktadırlar. Sonuç olarak, garantisi olmayan işçiler verilen iş ve göreve daha az odaklanacak ve bağlılıkları giderek azalacaktır. Bununla birlikte iş gören, çalıştığı örgütte gelişme ve öğrenme fırsatı olduğuna inandığında ise örgüte bağlılık düzeyi yükselecektir (Okpara, 2004).

Kariyer Planlaması: Çalışanların gelecek hedeflerini ve ileriki dönemlerini öngörebilmeleri adına önem teşkil etmektedir. Önü açık bir kariyer gelişimi planlayabilmek ve işverenlerden bu hususta tam destek görebilmek çalışanların arzu ettikleri pozisyona ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Araştırmalar, kariyer planlaması yapabilen bireylerin, örgütsel bağlılık düzeylerinin üst seviyelerde olduğunu ortaya koymaktadır. İş görenler, kariyerlerini organizasyonda planlayabileceklerine inandıklarında, daha yüksek bağlılık hissetmektedir (Enache vd., 2013). Ayrıca, çalışanların kariyerlerinde ilerlemeleri için terfi olanaklarının yüksek olması bağlılık düzeyi arttıran bir başka unsur olarak görülmektedir (Kanter, 1977).

Performans Değerlendirme: Çalışanların performansını değerlendiren insan kaynakları yönetimi uygulamalarından biri olarak tanımlanabilir. Edgar ve Geare (2005), çalışanların tutumları ile ilgili ölçekler kullanarak performans değerlendirmenin çalışanın performanslarını nasıl etkilendiğini ve iş görenlerin verimli bir şekilde çalışıp çalışmadıklarını anlayabilmek adına araştırmalar gerçekleştirmişlerdir.

Pozitif Takım Tecrübeleri: Daha yüksek performans ve üretkenlik etkili ve pozitif ruha sahip bir ekibin sonucudur (Applebaum ve Batt, 1994). Takım tecrübeleri ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalar, aralarında bir bağlantı olduğunu tespit etmiştir (Mitchell vd., 2001). Gerçekleştirilen bir araştırmada da ekip üyelerinin kendilerini takıma bağlı hissetmelerinin, takım hakkında olumlu hissetmelerinin, takımla birlikte çalışmalarının örgütlerde daha uzun süre kalmalarını etkilediğini ortaya koymuştur. Bu nedenle pozitif deneyimler örgütsel bağlılık düzeyine olumlu yönde etki yapmaktadır, denilebilir. Araştırmalar ayrıca pozitif yönde elde edilen tecrübelerin, üyelerin birbirini desteklemeleme, birlik içinde davranma ve saygılı duyma davranışlarını arttırdığı da elde edilen sonuçlar arasında yer almaktadır (Suryani, 2018).

Yönetim Desteği ve Çalışma Ortamı: Yönetimin desteğini alabilme ve çalışma ortamı, çalışan tarafından işyerinde olumlu bir ortam olarak algılanabilmekte ve çalışanın bağlılık düzeyini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Kahn (1990), psikolojik iklim ile çalışanın işe bağlılığı arasında pozitif bir bağlantı olduğunu bulmuştur. Esnek ve teşvik edici yönetim modeli, iyi tanımlanmış bir iş tanımı, kendini ifade edebilme ve bilgi paylaşımı iş görenlerin bağlılık düzeyini daha da artıran olumlu unsurlar arasında yer almaktadır. Başka bir deyişle, bir çalışan örgüte katkı sağladığı oranda başarısı neticesinde kimlik kazanmış ise olumlu iş atmosferini algılayacak ve dolayısıyla örgüte daha yüksek düzeyde bağlılık gösterecektir. (Brown ve Leigh, 1996).

Çalışanların Bakış Açısından Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Faktörler

Kontrol Odağı: Bir kişinin yaşamı üzerinde kontrol sahibi olduğuna inanması şeklinde tanımlanır. Kontrol odağı kavramı dış ve iç olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Dış kontrol odağı bir kişinin hayatında olup bitenlerin dış etkenlerden etkilendiği anlamına gelirken, iç kontrol ise olaylar ve sonuçlar üzerinde kişinin kontrol sahibi olduğu anlamına gelmektedir. Araştırmalar iç kontrol odağının örgütsel bağlılığı etkilediğini tespit etmiştir (Spector, 1988; Csikszentmihalyi, 1990). Yüksek düzeyde iç kontrol odağına sahip kişiler, kariyer ilerlemelerinin, ikramiyelerinin ve maaş artışlarının kendi kontrollerinde olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca bu iş görenler çalışma ortamlarını kontrol edebileceklerine inanmakta ve bu da kendilerini örgüte daha bağlı hissetmelerini sağlamaktadır (Lau ve Woodman, 1995).

İş Görenin Yaşı ve Görev Süresi: Önceki araştırmalar, yaş ve görev süresinin, örgütsel bağlılığın üç türünü de etkileyebileceği tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık farklı iş bulma zorluğundan dolayı organizasyonda kalarak da sergilenebilmektedir. Belirli bir süre örgütte çalışan bireyler örgütün amaçlarına ulaşabilmesi adına gönüllü olarak hayatlarının uzun bir süresini çalışarak geçirmektedirler çünkü ne kadar uzun süre kalırlarsa sahip oldukları aidiyet duygusu o kadar yükselmektedir. Bu arada ileri yaşa sahip olan iş görenler yeni bir işin gerekliliği yüksek değilse yeni bir işyerine geçmektense kuruluşta kalmayı tercih etmektedir (Suryani, 2018).

Öz-Yeterlilik: Bir bireyin verilen görevi tamamlama konusunda kendisine olan güveni şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu faktör, bireyin işteki bağlılığını, özellikle de duyuşsal bağlılığını yüksek düzeyde etkilemektedir. Öz-yeterliği yüksek olan bir iş gören daha yüksek düzeyde bir örgütsel bağlılığa sahip olmaktadır. Bağlılığın kişinin görevi yerine getirirken iyi hislerinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Kişilerin öz-yeterlikleri

ve örgütsel bağlılıkları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu araştırmalarda yer almaktadır (Suryani, 2018).

Kültür: Bireyin örgüte olan bağlılık düzeyini tahmin etmede de önemli bir rol oynamaktadır. Meyer vd. (2002) bağlılıkla ilgili çok sayıda araştırma yapmış ve kültürün bağlılık üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ispat etmiştir. Örnek verilecek olunursa bireyci kültüre sahip ülkelerden gelen iş görenlerin kendilerine verilen görevi yerine getirme sorumluluğu nedeniyle zorunlu örgütsel bağlılık türüne daha yüksek bağlılık gösterecekleri tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise bireycilik kültürünün, yönetici ve astlar arasında eşit güç dağılımı yoluyla normatif bağlılığı etkilemesidir.

İş Tatmini: İş tatmini kavramı iş performansını iyileştirme, daha düşük devamsızlık oranları ve işten ayrılma ile ilgili bir kavram olarak kabul edildiğinde örgütsel bağlılığı öngörülebilir bir hale getiren önemli faktörlerden biri olmuştur. İş tatmini, bireyin işine karşı algıladığı olumlu duyguları ifade etmektedir (Luthans, 1998). Dubinsky vd. tarafından 1990 yılında yapılan bir araştırmaya göre iş tatmini ile örgütsel bağlılık değişkenleri arasında önemli bir ilişki tespit edilmiş, 2007'de ise Ayeni ve Phopoolaiş tatmininin iş görenin bir organizasyondaki bağlılığını güçlü bir şekilde etkilediğini belirtmişlerdir. Irwing vd. (1997) tarafından yapılan bir araştırmada da örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bileşenlerinin iş tatmininden etkilendiğini ortaya koymuştur.

Çalışan Bağlılığı: Saks (2006) tarafından bireyin verilen görevlere ne kadar dikkat ettiği olarak tanımlanmaktadır. Çalışan bağlılığı, işe bağlılık ve organizasyon bağlılığı olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Çeşitli araştırmalar, çalışan bağlılığı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Schaufeli ve Salanova (2007) tarafından yapılan bir araştırmada iş görenin işiyle meşgul olma düzeyinin, örgüte bağlılık düzeyiyle doğru orantılı olduğunu savunmaktadır. Eğer iş gören işiyle fazla meşgul değil ise örgütsel bağlılığı da düşük düzeylerde seyretmektedir.

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Örgütleri kültür olarak görme fikri, nispeten yeni bir olgu olan, üyeler arasında paylaşılan bir değerler sistemi olarak tanımlanabilir. 1980'lerin ortalarına kadar örgütler, insan gruplarını koordine eden ve kontrol eden entelektüel yapılar olarak bilinmekteydi. Örgütlerin dikey hiyerarşisi, bölümleri, güçlü ilişkileri ve kadrosu örgütlerin unsurları arasında yer almaktadır. Ancak organizasyonların, insan gibi karakterlere sahip oldukları, esnek veya hoşgörülü, düşmanca veya destekleyici, yenilikçi veya muhafazakâr olabildikleri gündeme gediğinde bu unsurlar değişime uğ-

ramıştır. Günümüzde örgüt kültür, üyelerinin örgütsel çalışma hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Bu arada, personelin görüş ve davranışlarını etkileyen bağımsız bir değişken olarak kültürün kökeni, bu kavramın 50 yılı aşkın bir kurumsallaşma fikrinden kaynaklandığını göstermektedir (Pouramen, 2001).

Güçlü bir örgüt kültürüünün faydaları, personelin davranışlarını şekillendirme, koordine olma, ortak inançlar oluşturma, iş bağlılığı oluşturma, personel için örgütsel kimlik oluşturma, bireylerin görünüşünü belirleme, bir organizasyondaki düzensizliği önleme, dış kontrolü azaltma (öz kontrol) ve çelişkiyi, maliyetleri ve iş memnuniyetsizliğini azaltma, şeklinde sıralanabilmektedir (Moshabaki ve Rahmani, 2009).

Örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştıran, örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır. Örgüt kültürü, çalışanın organizasyonda kalma süresinin arkasındaki önemli bir itici güç olarak tanımlanmıştır. Yapılan araştırmalarda, kurumsal kültür, örgütsel bağlılığı geliştirmek için önemli bir araçtır. Belirtilen ve algılanan değerler arasındaki uyum ne kadar iyi olursa, örgütsel bağlılık düzeyinin de o denli yüksek olduğu savunulan görüşler arasındadır (Aranki vd., 2019).

Örneğin, Shim vd., (2015) tarafından yapılan 385 Koreli polis memuruna uygulanan çalışma ile grup kültürüne bağlı memurların örgütlerine daha bağlı oldukları tespit edilmiştir. Diğer yandan Messner (2013) yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, Hindistan'ın BT hizmetlerinde örgütsel bağlılığı artırmak için bir kurum kültürü değişim stratejisinin tasarlanmasını önermiş, kurum kültürü ile kurumsal bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Literatürde yer alan başka bir çalışmada ise, örgüt kültürü ve kişi-örgüt uyumu ile ilgili kavramların örgütsel başarı için önemli olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, uyum ve örgüt kültürünün iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi kavramlarla da etkileşim içerisinde olduğu savunulmuştur. Yürütülen çalışmada örgüt kültürünün hem çalışanların deneyimlediği iş tatmini düzeyinde hem de iş gücü devri ile ölçülen örgütsel bağlılık seviyelerinde kilit bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Kişi-örgüt uyumu organizasyon kültürü ile bağlantılıdır. Örneğin, bürokratik bir örgüt kültürüne sahip bir örgüte dahil olmak, düşük iş tatmini ve örgütsel bağlılık seviyeleri ile ilişkili iken, destekleyici bir kültüre sahip örgütte yüksek düzeyde iş tatmini ve örgütsel bağlılık tespit edilmiştir. Bulgular, örgüt kültürünün bir örgütte iş tatmini ve bağlılık düzeyinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Silverthorne, 2004).

Örgüt kültürünün örgüt üzerindeki etkisinin önemi göz önüne alındığında, yöneticiler her zaman örgüt kültürünü belirlemenin, değiştirme-

nin ve geliştirmenin yollarını aramalı, böylece bireysel davranış ve örgüt düzeyini etkilemeli ve örgütün amaçlarına erişimini kolaylaştırmalıdır (Moshabaki ve Rahmani, 2009). Bazı örgütlerde, örgüt üyelerinin ve liderlerinin alt yapı inançları, değerleri örgüt kültürüyle aynı yönde olmadığı, personelin örgüte olan bağlılıklarında sorunlara neden olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda örgütün düşük performans göstermesi sorunu ortaya çıkmaktadır (Azizollah vd., 2016).

Yer alan bilgiler ve çalışma sonuçları dikkate alındığında örgüt içerisinde yer alan çalışanların bulundukları örgüte olan bağlılık hisleri sağlıklı bir örgütsel iklimle veya örgütsel kültürle yakın ilişki içerisindedir. Bu bağlılık da bahsedildiği üzere çalışanların tatmin düzeylerine ve performanslarına da yansımaktadır (Erdem, 2007).

Örgütün güçlü değerleri benimsemesi, sağlıklı hedefler belirlemesi, yöneticilerini iyi bir şekilde seçmesi, çalışanlarını dikkate alması, yöneticilerin örnek davranışlar sergilemesi, örgüt içerisinde güven ortamının oluşturulması, yaratıcılığa izin veren bir örgüt yönetim yapısının belirlenmesi, kişilerin birbirleri ile iyi ilişkiler kurmasını sağlayan bir yapının oluşturulması ve en önemlisi bu özelliklerin bir örgüt kültürü haline getirilmesi büyük önem teşkil etmektedir. Tüm bu olumlu özellikleri bünyesinde bulunduran bir örgütün çalışanlarının memnuniyet düzeylerinin düşük olma ihtimali neredeyse yoktur. Bu sebeple bu çalışanların işlerini bırakma ihtimalleri de çok düşüktür denebilir (Weterings, 1998).

Örgütleri yöneten kültürü takip eden personelde bağlılık, personelde özgüven ve değer duygusuna neden olur. Aynı zamanda öz-yönetim anlayışıyla örgütte bağlılığın da zeminini hazırlar. Örgütlerin politika yapıcıları ve teorisyenleri, kadroları kısıtlamak yerine inançların gelişmesine, bunlara bağlı yönetici değerlerinin ve yeteneklerinin büyümesine zemin hazırlamalıdır. Örgütsel bağlılık söz konusu olduğunda, arzu edilen sonuçların elde edilmesi için personel maddi ve manevi olarak desteklenmelidir. Çalışmalar bir organizasyonda davranışların, normların, inançların ve olumlu yaklaşımlarla dolu bir atmosferin kullanılmasının ve yaygınlaştırılmasının en uygun çalışma ortamını sağlayabileceğini göstermiştir. Bu anlayış da örgütsel bağlılığın artmasını sağlayan unsurlar arasındadır (Azizollah vd., 2016).

Çalışmanın önceki kısımlarında da bahsedildiği üzere birçok bilim insanı çalışmalarının çoğunda, organizasyonlar için örgütsel bağlılığın olumlu etkilerine odaklanmıştır. Bu olumlu etkiler anlaşılacağı üzere yüksek iş motivasyonu, yüksek üretkenlik, düşük seviyede işten ayrılma niyeti ve devamsızlık şeklinde örneklendirilebilir. Bu nedenle, birçok bilim insanı ve uygulamacı, örgütsel bağlılığı, çalışanları kuruluşa bağlamak, çalışanların üretkenliğini ve etkinliğini artırmak için arzu edilen,

güçlü bir araç olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte bazı çalışmalar ise, bazı durumlarda örgütsel bağlılığın, çalışanın sosyal ve kişisel işleyişinin yanı sıra örgütün etkin işleyişini de bozabildiğini göstermiştir. Meyer ve Allen'in (1991) belirttiği gibi, çıkarımlar çoğunlukla bağlılığın bileşenine bağlıdır. Bununla birlikte, araştırmacılar, çalışanlar veya örgütler için olumlu sonuçları araştırmak için sıklıkla örgütsel bağlılığın duygusal bileşenini kullanmışlardır. Yine de birkaç araştırma, çalışan refahı için bağlılığın bazı olumsuz sonuçlarını göstermiştir; çalışan ne kadar fazla ve sürekli bağlı kalırsa, stresin arttığını, iş ve aile çatışmasının arttığını, daha düşük yaşam memnuniyeti deneyimlediklerini vurgulamıştır (Janonienė ve Endriulaitienė, 2014).

Tüm yapılan bu açıklamalar neticesinde örgütsel bağlılığın hem tanımları hem de örgütlere sağladıkları açısından fikir birliği olmadığı görülebilmektedir. Örgütsel bağlılık kavramı literatüre bakıldığında özellikle son dönemlerde sıklıkla adından bahsettiren ve araştırmacıların her geçen gün hakkında daha fazla çalışma yaptığı konular arasında yer almaktadır. Bunun en büyük nedenlerinden biri ise kavramın temelinde insan unsurunun yer almasıdır. Günümüzde küreselleşmenin etkisini giderek arttırması, teknolojinin yüksek hızla gelişmesi (Öztürk ve Işınkaralar, 2019; Öztürk vd. 2021a; Öztürk vd. 2021b; Birnur ve Dönmez, 2021; Dönmez ve Çufalı, 2022; Mankuri ve Dönmez, 2022). İnsanların bilgiye erişim hızının artması da birçok değişime neden olmuştur. Tüm bu değişim hareketinden en çok etkilenen ise insan unsurudur. İnsan faktöründe yaşanan bu değişim elbette insan faktörünün önemli bir rol oynadığı sosyal bilimlerde yer alan kavramlarda da değişimlere neden olmuştur. Örgütsel bağlılıkta bu değişimden nasibini alan kavramlar arasındadır. Asıl olarak çalışmanın bu bölümünde örgütsel bağlılığın olumlu ve olumsuz etkilerinin incelenmesinin nedeni de budur. Geçmiş dönemlerde örgütsel bağlılığın olumlu etkisi olarak görülebilen bir sonuç günümüzde örgütler açısından olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bunun tam tersinin yani geçmişte olumsuz olarak bahsedilen bir sonucun günümüzde olumlu bir sonuç olarak karşımıza çıkabileceği unutulmamalıdır.

SONUÇ

Günümüzde küreselleşmenin, bilgi akış hızının ve teknolojinin büyük bir hızla artmasısonucunda (Dönmez ve Türkmen, 2015; Özyavuz ve Dönmez, 2016; Dönmez ve Türkmen, 2018) başta kentler olmak üzere insan yaşamını yönlendiren sürekli bir yenilenme ve değişim süreci yaşanmaktadırÖztürk ve Işınkaralar, 2019; Öztürk vd. 2020; Öztürk vd. 2021c). Tüm alanlarda yaşanan gelişmeler gibi işletmelerde de birçok değişim yaşanmıştır. Bu değişimler işletmelerde olduğu gibi çalışma hayatından bulunan çalışanlara da yansımıştır. Çalışanlara yansıyan bu değişimler özel-

likle insan unsurunun fazlasıyla önemli olduğu turizm sektöründe kendini çok daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Turizm sektörü emek unsurunun fazlasıyla öne çıktığı, nitelikli personel bulundurmanın ve bu personelin devamlılığının sağlanması gerektiği, işletmelerin daha çok hizmet kalitesi ile sürdürülebilir olduğu bir sektör olarak nitelendirilmektedir. Tüm bunlar düşünüldüğünde çalışanların örgütle olan ilişkisi hayati bir önem teşkil etmektedir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere örgütlerin benimsemiş oldukları kültür ile çalışanların örgütsel bağlılıkları arasında bir ilişkinin varlığı konuyu araştıran bilim insanları tarafından kabul edilmiştir. Bu yapılan çalışmaların bazı örneklerinden de bahsedilmesi gerekmektedir. Çağlar (2008) tarafından literatüre kazandırılmış bir çalışmada genellikle destekleyici örgüt kültürünü benimseyen işletmelerin çalışanları bürokratik örgüt kültürünü benimseyen işletmelerin çalışanlarına oranla daha fazla örgütsel bağlılık hissettiklerini belirtmişlerdir.

Farklı bir çalışmada Silverthorne tarafından 2004 yılında yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarında da yenilikçi örgüt kültürünü benimseyen işletmelerin çalışanlarının diğer örgüt kültürünü benimseyen işletmelerin çalışanlarına oranla daha fazla örgütel bağlılık duygusuna sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın literatür kısmı dikkate alındığında bazı öneriler de geliştirilmiştir.

Öncelikle hem işletmelere hem de işletmelerde yer alan çalışanlara örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık kavramlarının detaylı bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Bu sayede çalışanlar bu kavramların kendilerine nasıl faydalar sağlayabileceği, işletmeler ise bu kavramlar neticesinde amaçlarına ve hedeflerine nasıl daha rahat bir şekilde ulaşabilecekleri konusunda fikir sahibi olmuş olur. Bu bilgilendirmenin genellikle işletmeler tarafından yapılabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca işletmeler daha kuruluş aşamalarında vizyon, misyon, amaç, hedef gibi kavramların üzerinde durmalıdır. Aslında bir örgütün kültürünün oluşturulmasında ilk adımlar bu kavramların belirlenmesidir. Bu kavramlar sayesinde gelecekte ortaya çıkma ihtimali olan problemler için önceden önlem alınabilir. Diğer yandan işletmeler çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını arttırmak adına çalışanlarına daha fazla değer verdiğini, çalışanlarını önemsediğini göstermelidir. Bu sayede işletme adına görev yapan çalışan daha fazla aidiyet duygusu benimseyecek ve örgüte olan bağlılığı artacaktır.

KAYNAKÇA

Applebaum, E. ve Batt, R. (1994). *The New American Workplace: Transforming Work Systems İn The United States*. Ithaca, NY: Cornel ILR Press.

Aranki, D. H., Suifan, T. S. ve Sweis, R. J. (2019). The Relationship Between Organizational Culture And Organizational Commitment. *Modern Applied Science*, *13*(4), 137-154.

Arı, G. (2003). Yöneticiye Duyulan Güven Örgütsel Bağlılığı Artırır mı? *Gazi Üniversitesi Ticaret Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: 17-36.

Asiedu, E. (2015). Supportive Organisational Culture and Employee Job Satisfaction: A Critical Source of Competitive Advantage. A Case Study in a Selected Banking Company in Oxford City-UK. *International Journal of Social Sciences and Management*, 2(3), 290-300.

Ayeni, C. O. ve Phopoola, S. O (2007). Work motivation, job satisfactions and organizational commitment of library personnel in academic and research libraries in Oyo State, Nigeria. Library Philosophy and Practice.

Azizollah, A., Abolghasem, F. ve Amin, D. M. (2016). The Relationship Between Organizational Culture And Organizational Commitment In Zahedan University Of Medical Sciences. *Global Journal Of Health Science*, 8(7), 195.

Brown, S. P. ve Leigh, T. W. (1996). A New Look At Psychological Climate And Its Relationship To Job Involvement, Effort, And Performance. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 358–368.

Carvalho, C. R. S. P., Castro, M. A. R., Silva, L. P., & Carvalho, L. O. P. (2018). The Relationship Between Organizational Culture, Organizational Commitment And Job Satisfaction. Rebrae, 11(2), 201-215.

Child, J. (2005). *Organization*. Blackwell Publishing, U.S.A.

Cotton, J., Vollrath, D., Froggatt, K., Lengnick-Hall, M., ve Jennings, K. (1988). Employee Participation: Diverse Forms And Different Outcomes. *Academy of Management Review*, 73, 103-112.

Csikszentmihalyi, M. (1990). *The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper Colins.

Çağlar, E. M. (2008). *Örgütsel iklimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çetin, M. (2004). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1.Basım, Ağustos.

Çufalı, A.B. ve Dönmez, Y. (2022). Kent İçi Otopark Çözümlerine Akıllı Yaklaşımlar: Safranbolu KentÖrneği. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 24(1), 177-193.

Danışman, A. ve Özgen, H. (2003). Örgüt Kültürü Çalışmalarında Yöntem Tartışması: Nitelik-Niceliksel Yöntem İkileminde Niceliksel Ölçümler ve Bir Ölçek Önerisi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 91-124.

De Witte, H. (1999). Job İnsecurity And Psychological Well-Being: Review Of The Literature And Exploration Of Some Unresolved İssues. *European Journal of Work and Organizational Psychology* 8 (2), 155–177.

Demir, E. (2019) *Yönetim Süreçleri Bağlamında Bilgievlerinin Incelenmesi: Küçükçekmece Belediyesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Dönmez, Y. ve Türkmen, F. (2015). The role of landscaping in the purchasing decision of tourists: The caseof Belek. Tourism Academic Journal, 2(2).

Dönmez, Y. ve Türkmen, F. (2018). The relation between the landscape design and brand image inpurchase preferences of tourists: the case of Safranbolu and Nevşehir, in Turkey. Applied Ecology andEnvironmental Research,16(1):629-643.

Dubinsky, A. J., Micheals, R. E., Kotabe, M., Chae, U. L. and Hee-Cheol, M., (1990). Influence of Role Stress On Industrial Salespeople's Work Outcomes in The United States, Japan, And Korea. *Journal of International Business Studies*, First Quarter, 77-99.

Durna, U. ve Eren, V. (2005). Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2).

Edgar, F. ve Geare, A. (2005), "HRM practice and employee attitudes: Different measures different results", Personnel Review, 34, 534–549.

Elma, C. (2022). *Neoklasik Yönetim Kuramları* II. Akademik Veri Yönetim Sistemi

Enache, M., Sallan, J. M., Simo, P. ve Fernandez, V. (2013). Organizational Commitment Within A Contemporary Career Context. *International Journal of Manpower* 34(8), 880–898.

Erdem, R. (2007). Örgüt Kültürü Tipleri ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Elâzığ İl Merkezindeki Hastaneler Üzerinde Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi iibf Dergisi*, 2(2), 63-79.

Erol, F. (2018) *Yenilikçi Örgüt Kültürünün Sinizm Algısına Etkisi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ertekin, İ. (2017). Klasik Örgüt Kuramlari. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 64-73.

Fligstein, N. (2001). *Organizations: Theoretical Debates and the Scope of Organizational Theory*, Department of Sociology. University of California, Berkeley.

Gödek, S. (2006). *Bürokratik Örgütlerde Yetki Devri, Balıkesir İl ve İlçe Belediyeleri Uygulaması.* Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Güçlü, H. (2006). *Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi*, Eskişehir. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Hicks, H. G. (1975). *Örgütlerin Yönetimi: Sistemler ve Beşeri Kaynaklar Açısından.*Çev: Osman Tekok vd., Ankara: Turhan Kitabevi.

Irving, P. G., Coleman, D. F., ve Cooper, C. L. (1997). Further Assessments Of A Three-Component Model Of Occupational Commitment: Generalizability And Differences Across Occupations. *Journal of applied psychology*, 82(3).

Janonienė, G-J. ve Endriulaitienė, A. (2014). Employees' Organizational Commitment: Its Negative Aspects for Organizations, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 140(2014): 558-564.

Judeh, M. (2011). Role Ambiguity And Role Conflict As Mediators Of The Relationship Between Orientation And Organizational Commitment. *International Business Research* 4(3), 171- 181.

Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *Academy of Management Journal*, 33, 692–724.

Kanter, R. M. (1977). *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.

Kapucu, A. (2012). *Örgütsel Öğrenme Kültürü, Yenilikçi Kültür ve Yenilikçiliğin Firma Performansı Üzerine Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kathryn A. B. (2002). *Organisational Culture*.

Koçel, T. (1989). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.

Köse, B. ve Dönmez, Y. (2021). Mahalle Ölçeğinde Kültürel Değerlerin Kent Kimliğine Etkileri: Kale Mahallesi-Samsun. Kent Akademisi, 14 (4), 1156-1190

Lau, C. ve Woodman, R. C. (1995). Understanding Organizational Change: A Schematic Perspective. *Academy of Management Journal*, 38, 537–554.

Legaard, J. ve Bindslev, M. (2006). *Organizational Theory*.

Luthans, F. (1998). Organizational Behavior, (8th ed.) Boston: Irwin McGraw-Hill.

Mankuri, D. P. A. ve Dönmez, Y. (2022). Assessment of Urban Identity and Its Components: a Case Study of Erbil. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 24(1), 1-1.

March J. G. veSimon H. A. (1958). Organisations. John Wiley and Sons, New York.

MEB. (2012). *Örgüt İletişim*, MEB Yayınları, Ankara.

Merton, R. K. (1949). *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Free Press, USA.

Messner, W. (2013). Effect Of Organizational Culture On Employee Commitment In The Indian IT Services Sourcing Industry. *Journal Of Indian Business Research*, 5(2), 76-100.

Meyer JP, Stanley LH, Herscovitch L.ve Topolnytsky L (2002). Affective, Continuance, And Normative Commitment To The Organization. *Journal Vocat Behav* 61(1), 20–52.

Meyer, J. P. ve Herscovitch, L. (2001). Commitment in the Workplace. Toward a General Model. *Human Resource Management Review*, 11, 299–326.

Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.

Mitchell, T. R., Holtom, B. C., Lee, T. W., Sablynski, C. J., ve Erez, M. (2001). Why People Stay: Using Job Embeddedness to Predict Voluntary Turnover. *Academy Of Management Journal*, 44(6), 1102-1123.

Moshabaki, A. ve Rahmani, J. A. B. N. (2009). *Organizational Culture And Behavior*. Moalef Publication.

Naidu, S. P. (1996). *Public Administration: Concepts and Theories*. Delhi: New Age International Publishers.

Nurluöz, Ö. (2015). *Örgütleme Süreci.* Erişim Adresi: http://docs.neu.edu.tr/staff/ozdem.nurluoz/%C3%96rg%C3%BCtleme%20s%C3%BCreci%20IV_3.pdf, Erişim Tarihi: 10.03.2022.

Okpara, J. O. (2004). Job Satisfaction And Organizational Commitment: Are There Differences Between American And Nigerian Managers Employed In The US Mncs İn Nigeria? *Academy Of Business & Administrative Sciences*, Briarcliffe College, Switzerland.

Özturk, S., Isinkaralar, O., Yilmaz, D. ve İhtiyar, M. (2020). As A Protection Approach, The HistoricalRoute Which is Converting to The Cultural Route: The Case of Kastamonu. Turar Journal of Tourismand Research, 9(2), 144-159.

Öztürk S. ve Işınkaralar, Ö. (2019). Kastamonu kent merkezinde otopark sorunsalı: Eleştirel bir değerlendirme. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(67), 506-511.

Öztürk, S, Işınkaralar, Ö, Yılmaz, D. ve Çılgınoğlu, H. (2021b). Bir kültür turizmi destinasyonu olarak Hasankeyf örneğinde ziyaretçi memnuniyeti. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 23(2).

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D., Şimşek, M., Almansourı, H. M. S. ve Elahsadı A. H. M. (2021c). Covıd-19'un tüketici alışkanlıklarına etkisi üzerine bir araştırma: Türkiye-Libya karşılaştırması. Doğu Coğrafya Dergisi, 26 (46), 97-108.

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö. ve Yılmaz, D. (2019). Cittaslow Hareketi ve Toplumsal Farkındalık: Gerze (Sinop) Örneği. Academic Studies on Social and Education Sciences.

Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., ve Yılmaz, D. (2021a). Restorasyon Çalışmaları Sonrası Yerel Halkın Algı ve Tutumları (Kayseri Kalesi Örneği). Doğu Coğrafya Dergisi, 26(45), 183-194.

Özyavuz, M. ve Dönmez, Y. (2016). Konut ve Site Alanlarında Uygulanan Peyzaj Tasarımlarının Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma: Tekirdağ Kenti. Düzce Üniversitesi Ormancılık Dergisi, 12(2), 108-122.

Paul, E. S. (2002). Employee Control And Occupational Stress. *Association For Psychological Science.*

Perrow C. (2014) *Complex Organisations: A Critical Essay*. Echo Point Books and Media, USA.

Pouramen B. (2001). Study of the existing situation of organizational culture of information centers and scientific documents of Iran. Scientific Document Center publication.

Ruokolainen, J. (2007). The Use of a Customer Reference for Marketing in Start-Up Technology Companies–A Constructive Study. In Proceedings of International Marketing and Purchasing (IMP) Asia Conference.

Ruokolainen, M. (2011). Do Organizational and Job Related Factors Relate to Organizational Commitment? A Mixed *Methodology Study Of The Associations*. University of Jyväskylä. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research. Academic Dissertation.

Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. Journal of Managerial Psychology, 21: 600–619.

Schaufeli, W., ve Salanova, M. (2007). *Work Engagement: An Emerging Psychological Concept And İts İmplications For Organizations*. In S. W. Gilliland, D. D. Steiner, & D. P. Skarlicki (Eds.), *Research İn Social İssues İn Management Managing Social And Ethical İssues İn Organizations*, (5), 135-177.

Schein E. H. (1992). *Organisational Culture and Leadership (2nd Ed).* San Francisco: Jossey-Bass.

Shim, H. S., Jo, Y., ve Hoover, L. T. (2015). Police Transformational Leadership And Organizational Commitment: Mediating Role Of Organizational Culture. *Policing: An International Journal Of Police Strategies & Management*, 38(4), 754-774.

Silverthorne, C. (2004). The Impact Of Organizational Culture And Person-Organization Fit On Organizational Commitment And Job Satisfaction In Taiwan. *Leadership & Organization Development Journal*. 25(7): 592-599.

Spector, P. E. (1988). Development of the Work Locus of Control Scale. *Journal of Occupational Psychology*, 61, 335–340.

Suliman, A. ve Iles, P. (2000). Is Continuance Commitment Beneficial To Organizations? Commitment-Performance Relationship: A New Look. *Journal of Managerial Psychology*, 15(5), 407-426.

Suryani, I. (2018). Factors affecting organizational commitment. Jurnal Manajemen Inovasi, 9(1), 26-34.

Wasti, S. A., ve Can, Ö. (2008). Affective And Normative Commitment To Organization, Supervisor, And Coworkers: Do Collectivist Values Matter? Journal of Vocational Behavior 73(3), 404–413.

Weterings, S. (1998) Leadership: The Face in The Mirror, *New Zealand Management*, 45(5), 23.

Yaşar, Ö. (2005). *Örgütsel Güvenin Örgüt İklimine Etkisi; Gaziantep Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama*, Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Yetgin, M. A. (2017) *Örgütsel Psikolojik Sermaye ve Destekleyici Örgüt Kültürünün Otantik Liderlikte Rolü: Görgül Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BÖLÜM 12

İTİBAR YÖNETİMİ VE METAVERSE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ömer Faruk ÖZGÜR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZGÜR, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, omerfarukozgur@duzce.edu.tr, Orcid ID:0000-0001-5263-2403

Bu çalışmada son birkaç yıldır sıklıkla duyduğumuz ve birçok alanda tartışılan bir kavram olan "metaverse" kavramı ile kurumsal itibar arasında bir bağ kurarak kurumların itibarı, itibarın yönetilmesi ve metaverse kavramları ile alakalı bir değerlendirme sunmak istiyoruz. Bunun için ilk olarak itibar kavramının tanımı ile başlamak istiyoruz. Ardından kurumsal itibarın nasıl ölçüldüğüne değinmek istiyoruz. Sonrasında kurumsal itibarın nasıl yönetileceğine değinerek en son bölümde de metaverse kavramı ve itibar ilişkisine değinerek çalışmamızı sonlandırmak istiyoruz.

İTİBAR NEDİR?

İlk olarak itibar kavramının açılımı ile başlamak istiyoruz. Türk Dil Kurumu Sözlüğüne bakıldığında itibar kavramı "saygınlık" kelimesi ile karşılanmıştır. Saygınlık kelimesi de "saygı görme, değerli, güvenilir olma durumu, itibar, prestij" gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Oxford İngilizce Sözlüğünde itibar kavramının karşılığı olan "reputation" kavramına bakıldığında karşılık olarak "geçmişte olanlara dayanarak, insanların birinin/bir şeyin neye benzediği hakkında sahip oldukları görüş" şeklinde anlamlar verildiğini görüyoruz. O halde itibar kavramı dediğimizde bir kişi veya bir kurum hakkında insanların (bu bir şirketin paydaşları veya çalışanları da olabilir) zihninde geçmişte yaşanmış olaylardan da yola çıkarak oluşan kanaat aklımıza gelebilir. Peki kurumsal itibar kavramı nedir? Aşağıda bu soruya ilişkin literatürde verilen cevaplardan bir derleme yapılmaya çalışılmıştır:

Burke ve diğerleri "Kurumsal itibar, belirli bir paydaş grubunun bireysel üyeleri tarafından sahip olunan algı ve tutumların bir fonksiyonudur. Kurumsal itibar, kurum dışındaki kişiler tarafından yapılan değerlendirmelere dayanır" (Highhouse vd., 2009; Schwaiger, 2004; Wartick, 2002) (aktaran Burke, Martin, & Cooper, 2011, s. 1) demiştir. Fombrun, kurumsal itibarı "Belirli bir şirketin çeşitli bileşenlerinin elinde tuttuğu genel tahmin" olarak tanımlar (C. J. Fombrun, 1996, s. 37). Zyglidoupoulos itibarı "Bir firmanın yönü ve faaliyetleri ile ilgili olarak çeşitli paydaş grupları tarafından tutulan bilgi ve duygular seti" olarak tanımlamaktadır (Zyglidopoulos, 2001, s. 418). Kurumsal itibarın birçok yönü vardır (örneğin çok boyutludur) ve farklı paydaş gruplarına göre değişir (örneğin paydaşlara özeldir) (Burke vd., 2011, s. 1). İtibar ve marka arasındaki farkı anlamak da önemlidir. İkisi çoğu zaman karıştırılır. Marka farklılaştırıcıdır: Bir şirket, markalarını aktif olarak müşteri tabanının satın alması için vaatler ve istekler olarak yansıtır. İtibar aktif olarak yansıtılmaz; kazanılır. Bu, çok daha geniş bir kitle için kabul edilebilirlik ve meşruiyetle ilgilidir. Şirketler güçlü markalara sahip olabilir ancak itibarları zayıf olabilir veya tersi olabilir (Griffin, 2014, s. 3).

İtibar bir kurum hakkındaki görüşlerin dağılımı (kolektif bir ima-

jın açık ifadeleri) olarak (Bromley, 2001) veya kurumun doğrudan rolü veya girdisi olmayan paydaşlar arasındaki etkileşimler olarak tanımlanabilir (Mahon, 2002). Roberts ve Dowling (Robetrs & Dowling, 2002), Fombrun'un (1999) tanımını yineleyerek bunu bir şirketin geçmişteki eylemlerini ve gelecekteki beklentilerinin algısal bir temsili olarak tanımlar. Şirketin diğer önde gelen rakiplerine kıyasla kilit bileşenlere yönelik genel çekiciliğini tanımlar (Dolphin, 2004, s. 79). İtibar, kimlik ve imaj kavramlarıyla bağlantılıdır. Bazı araştırmacılar, bunların yakınsak veya özdeş olduğunu düşünürken, diğerleri anlamlarını ayırır. Basitleştirmek gerekirse, kurumsal itibar kavramı, şirket hakkında hâkim olan görüşle özdeşleştirilir. İtibar, şirketin dışındadır (kimliğin aksine) ve bir değerlendirme unsuru içerir (imajın aksine). İtibar her zaman sosyal niteliktedir. Değerlendirme, şirketin gelecekteki paydaşlarının beklentilerini ne ölçüde karşılayabildiğini ifade eder (Dacko-Pikiewicz, 2022, s. 2).

İtibar açısından, literatür, yorumlayıcı resmileştirilmiş görüşlerden neredeyse gayri resmi nitelikteki görüşlere kadar geniş bir görüş yelpazesi sunar. Genel olarak, tüm bu görüşler, bir ticari varlık olarak itibarın son derece kırılgan bir unsur olduğu konusunda hemfikirdir. Aynı zamanda itibarın her organizasyonun ayrım gözetmeksizin sunmak zorunda olduğu bir unsur olduğu iddiasıyla karşı karşıyayız (Marsden H., 2013; aktaran Pollák vd., 2020, s. 57). İtibar kavramı literatürde sadece birkaç yıldır var olan bir kavramdır. Bu, değerlendirme kriterlerinin önemi ve kapsamının değiştiği ve önemli içeriğinin hızla değişen sosyo-ekonomik gerçeklikten etkilendiği anlamına gelir. Bir şirketin itibar algısı üzerinde etkisi olan paydaşlar tarafından bir şirketin değerlendirmesinin bileşenleri, ekonomik olmayan faktörleri, yani ölçülmesi zor ve hatta bazen ölçülemez olanları içerir. İtibarın sağlam temelleri, güvenilirlik, saygı, güven, şirketin gelecekteki davranışları hakkında kesinlik, saygı, güvenilirlik ve tanınırlığa dayanmaktadır (Dąbrowski, 2010; Głuszek, 2015). İyi bir itibara sahip şirketler görünürlük, şeffaflık, bireysellik, uyum (tutarlılık) ve özgünlüğe sahiptir (Dąbrowski, 2010)(aktaran Dacko-Pikiewicz, 2022, s. 3).

İTİBAR NASIL ÖLÇÜLÜR?

İtibar ölçümünün gerekliliği konusunda farkındalık hâkim olsa da, ölçümün nasıl yapılacağı konusunda henüz bir fikir birliği yoktur: İtibarın oluşturulması, korunması ve yönetilmesi konusunda karşılaşılan en büyük engel, bunun nasıl etkili bir şekilde ölçüleceğidir (aktaran Sabrina Helm, Gobbers, & Storck, 2011; Larkin, 2003). Wartick bir şeyin ne olduğu bilinmeden o şeyin ölçülmesinden bahsedilemeyeceğini belirtmektedir (Wartick, 2002b). Birçok araştırmacı kurumsal itibarı ölçme sorunlarını incelemiş olsa da kurumsal itibarın tek boyutlu mu yoksa çok boyutlu bir yapı mı olduğu konusunda çok az fikir birliği vardır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar ikinci durumun söz konusu olduğunu göstermektedir (Walsh

& Beatty, 2007, s. 128). İtibarın tanımlanması, kavramsallaştırılmasının zor olması (Nguyen & LeBlanc, 2001) ve ayrık ölçüme elverişli olmaması (Cole & Cole, 1979) nedeniyle zor bir iştir (Dolphin, 2004, s. 78). İtibar karmaşık ve soyut bir yapıdır, ancak katılımcılardan basitçe bir firmanın itibarını kötüden iyiye derecelendirmeleri istenerek ölçülebilir (Goldberg & Hartwick, 1990), ancak bu tür küresel ölçüler itibarın nasıl iyileştirilebileceğini açıklamaz (Gary Davies, 2011, s. 51). Şirketler için itibarı ölçmek isteyen birçok kuruluş vardır. Bu, öncelikle paydaş gruplarının anketleri (itibar başkaları tarafından belirlendiğinden, en açık yol insanlara sormak gibi görünüyor) veya medya ve diğer çıktıların analizi yoluyla yapılır (Griffin, 2014, s. 6). Şu anda literatürde mevcut olan çok boyutlu ölçeklerin başında "İtibar Katsayısı" gelmektedir. Fombrun ve arkadaşları çok sayıda odak grup çalışması ve farklı kesimlerden toplanan veri setlerinin faktör analizlerini yaptıktan sonra itibar katsayısının paydaşların davranışlarını ve şirket kârlarını etkilemesi muhtemel altı boyuttan oluştuğu sonucuna varmıştır (Walsh & Beatty, 2007, s. 133). Fombrun ve Rindova, itibarı ölçümlemek için itibarın farklı boyutlarını ele alan modellerinde itibarın şu altı boyutuna dikkat çekmişlerdir: a. Duygusal itiraz b. Ürün ve hizmetler c. Vizyon ve liderlik d. İşyeri ortamı e. Sosyal ve çevresel sorumluluk f. Finansal performans (Charles J Fombrun & Rindova, 2000).

Kurumsal itibarı tüketiciler (Brown & Dacin, 1997; G. Davies, Chun, Silva, & Roper, 2001), çalışanlar (örn. Albinger & Freeman, 2000), yatırımcılar (S. Helm, 2007) ve toplum (örn. Handelman & Arnold, 1999) gibi belirli bir paydaş grubu perspektifinden ölçmeye odaklanan bir grup çalışma vardır. İkinci grup çalışmalar, kurumsal itibarı ölçmek için daha genel bir yaklaşım önermektedir. Bu grup, kurumsal itibarın ölçümü için tüm paydaş gruplarına uygulanabilecek daha standart bir yaklaşım önermektedir. İtibar Katsayısı (C. J Fombrun, Gardberg, & Sever, 2000), kurumsal kişilik ölçeği (G. Davies vd., 2001) gibi iyi bilinen ölçümler, birden fazla paydaş grubunda incelenebilecek genel bir ölçüm kullanmaktadır. Bu grup, kurumsal itibarın itibarı yansıtması gereken genel bir ölçüt olması gerektiğine inanmaktadır (Shamma, 2012, s. 160).

Money ve Hillenbrand itibar yönetimi ile alakalı yapmış oldukları literatür çalışmasında itibar ölçümü ile alakalı öne çıkan ölçekleri şu şekilde sıralamışlardır: Fombrun İtibar Katsayısı (RQ) (1996), Davies Kurumsal Kişilik Ölçeği (2003), Walsh ve Wiedmann (2004) Almanya'da İtibar Katsayısının Genişletilmesi, Mac Millan ve diğerleri SPIRIT (2004). Fombrun çalışmasında algısal düzeyde, paydaşların hem inançlarının hem de tutumlarının bir ölçüsünü sağlar, Davies Kurumsal Kişilik Ölçeği (2003), paydaşlardan bir kuruluşun kişiliği hakkında yargıda bulunmalarını isteyerek kuruluşların itibarını ölçer, Walsh ve Wiedmann çalışmalarında araştırmacılara gelecekteki çalışmalarda itibarın öncüllerini ölçmeleri için

bir çağrı sunar ve paydaş deneyimini ve bu konudaki katılımını ölçmenin önemini vurgular, MacMillan ve diğerlerinin SPIRIT (2004) itibar modeli dört alanda ölçümler sağlar (Money & Hillenbrand, 2006, s. 10). Fortune birkaç yıldır yıllık bir kurumsal itibar endeksi yayınlamaktadır. Endeks, ABD'de, sektörlerindeki en büyük on şirketi derecelendirmeleri istenen yaklaşık 10.000 üst düzey yönetici arasında yapılan araştırmaya dayanmaktadır. Her firma sekiz özellik açısından değerlendirilmektedir: Yönetim kalitesi; ürün veya hizmet kalitesi, yenilikçilik; uzun vadeli yatırım değeri, finansal sağlamlık; yetenekli insanları çekme, geliştirme ve elde tutma becerisi; topluma ve çevreye karşı sorumluluk ve kurumsal varlıkların akıllıca kullanımı (Caruana, 1997, s. 109).

Berens ve Van Riel tarafından yapılan çalışma, kurumsal itibar ölçüm literatürünün üç ana kavram üzerine kurulu olduğunu öne sürmektedir (Berens & van Riel, 2004): 1. İnsanların şirketlerle ilgili sosyal beklentileridir (S. Helm, 2005; Schwaiger, 2004b). 2. İnsanların şirketlere atfettiği farklı kurumsal kişilik özellikleridir. Davies'in (G. Davies, Chun, Vinhas da Silva, & Roper, 2004) ve Chun'un (Chun, 2001) araştırma çalışmaları bu yaklaşımın örnekleridir. 3. İnsanların bir şirkete duyduğu güven veya güvensizlik düzeyidir: Bir şirketin dürüstlüğü, güvenilirliği ve yardımseverliği algısı. Kurumsal Güvenilirlik ölçeği (Newell & Goldsmith, 2001) bu yaklaşımın bir örneğidir (Lloyd, 2007, s. 70).

Reputation Institute kurumsal itibarı etkileyen yedi ana faktör tanımlamaktadır: Ürünler, inovasyon, işyeri, yönetişim, vatandaşlık, liderlik ve son olarak bir şirketin performansı ve sonuçları, toplu olarak kurumsal itibar modelini -RepTrak- oluşturmaktadır. RepTrak, itibar araştırmaları yapan bir şirket olan Reputation Institute tarafından geliştirilen ve küresel şirketlerin itibarını düzenli olarak ölçen bir model ve sistemdir (Dorcak, Dorcakova, Svetozarovova, & Pollak, 2017, s. 2).

Kurumsal itibarın değerlendirilmesine ilişkin akademik tartışmalarda karışık bir tablo söz konusudur. İyi davranış ve uygulamaların iyi itibara eşit olduğu yönündeki basit gerçekler, bir şirketin büyüklüğü ile bazı iletişim alanlarındaki harcamaları arasındaki korelasyon nedeniyle sorgulanmaktadır (Watson, 2010, s. 352).

Schwaiger çalışmasında, Fortune'un AMAC/GMAC endekslerinin en yaygın ve en iyi bilinen endeksler olmasının yanı sıra, aşağıda kullanılan bazı diğer itibar endekslerini de listelenmiştir (Schwaiger, 2004a, s. 56):

- Financial Times: Dünyanın (Avrupa'nın) En Saygın Şirketleri
- Management Today: İngiltere'nin En Beğenilen Şirketleri
- Burson-Marsteller: Kurumsal İtibarı En Üst Düzeye Çıkarma

- Corporate Branding LLC: Kurumsal Marka İndeksi
- Asya Ticareti: Asya'nın En Beğenilen Şirketleri
- Uzak Doğu Ekonomik İncelemesi: İnceleme 200
- Delahaye Medialink: Delahaye Medialink Kurumsal İtibar Endeksi (Schwaiger, 2004a, s. 56):

Temel soruya dönersek: İtibar nasıl ölçülmeli veya değerlendirilmelidir? Bu sorunu çözmek hem teoriyi hem de pratiği ilerletmek için kritik öneme sahiptir ve bu makalenin sunduğu katkıdır. Uygulama için birkaç sonuç garantili görünüyor. Birincisi, ulusal, bölgesel veya yerel iş yayınlarında yayınlanan şirketlerin sıralamaları, en iyi ihtimalle sınırlı ve kendine özgü itibar ölçütleridir. İtibar, anlatısal, metne dayalı bir açıklamadan tek bir sayısal puana kadar çeşitli şekillerde rapor edilebilir. Farklı raporlama metriklerinin farklı kullanımları vardır. Akademik araştırmacılar tarafından kullanılan ölçümler, organizasyonlardaki karar vericiler için o kadar yararlı olmayabilir. Karar vericiler olarak yöneticiler, eyleme geçirilebilir bilgiler ister; kuruluşlarıyla ilgili inanç ve tutumların müşterilerinin veya müşterilerinin popüler zihninde ne olduğunu bilmeleri gerekir. Kısacası, örgütsel itibar, genel kamuoyunun zihnindeki (veya bunlardan çeşitli özel alt gruplardaki) hem inançlara hem de tutumlara dayanan bir bilişler bütünüdür; kurumsal itibar, söz konusu kuruluşu yöneten veya çalışan kişilerin bilişleri olmayacaktır (Clardy, 2012, s. 300).

Buraya kadar itibarın ölçümü ile alakalı yapmış olduğumuz literatür taraması ve yazılanlar açıkça göstermektedir ki itibarın ölçümü konusunda üzerinde herkesin hemfikir olduğu bir itibar ölçümleme aracı mevcut değildir. Ayrıca itibarı tek bir araçla ve tek bir yöntemle ölçmek zorunda değiliz. Farklı araçlarla itibarın farklı yönlerini ölçebileceğimizi unutmamak gerekiyor. İtibar ölçmek için kullanılan araçların her birinin diğerine göre daha başarılı olduğu bir ölçümleme tarafı bulunabilir. Bizim burada yapmaya çalıştığımız şey her ne kadar itibar elle tutulur somut bir şey olmaktan ziyade elle tutulamayan soyut bir kavram olsa da çeşitli enstrümanlar kullanılmak suretiyle kurumların itibarını ölçmenin mümkün olduğu konusunda bir kanaat oluşturmaktır.

İTİBAR YÖNETİMİ NEDİR? İTİBAR NASIL YÖNETİLİR?

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde itibar nedir sorusuna yanıt arandı. Literatürde kurumsal itibara ilişkin tanımlamalardan yola çıkılarak bir çerçeve çizilmeye çalışıldı. Ardından kurumsal itibarın ölçülmesine yönelik literatürdeki çalışmalardan yola çıkılarak kurumların itibarını ölçmede kullanılan parametreler ve ölçekler konusunda fikir verilmeye çalışıldı. Bu başlık altında ise kurumsal itibar yönetilebilir mi? Yönetilebilirse nasıl yönetilir sorularına yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Bazı akademisyenler itibarın yönetilebileceğine inanırken, bazıları da bunun olamayacağına inanıyor. İtibar yönetimi alanında daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulurken, akademik literatürün yönetim yanlısı yapısı, aksi yöndeki çalışmalar kadar güçlü olmasa da kesinlikle güçlüdür. Ve son iş skandallarının en keskin şekilde gösterdiği gibi kesin olan bir şey var: İtibarlar kesinlikle yanlış yönetilebilir ve çoğu durumda tamamen yönetilemez. Şirketlerin ve diğer kuruluşların itibarlarını ve kuruluş çapında itibara katkıda bulunan faktörleri uzun vadede ölçmelerine, izlemelerine ve yönetmelerine yardımcı olacak yeni bir yaklaşıma açık bir ihtiyaç vardır (Doorley & Garcia, 2007, s. 8). Biz bu çalışmada itibarın yönetilebileceği görüşünü savunan akademisyenler arasındayız. Bir kurumun itibarı birçok unsurdan etkilenebilir, olumlu veya olumsuz olarak. Ancak kurumun itibarının olumsuzdan olumluya değiştirilmesi kesinlikle mümkündür, yeter ki kurum üst düzey yöneticileri bu konuda gerekli adımları iletişim bilimi doğrultusunda yapmaya gönüllü olsunlar.

Literatürde kurumsal itibarı etkileyen beş genel unsur veya sosyal değerden bahsedilmektedir. Bunlar: a. Ahlak/Etik b. Yasallık c. Tutarlılık d. Uyum/Ahenke. Kapsayıcılık (Burke vd., 2011, s. 164). Reputation Institute, iş itibarını etkileyen yedi ana faktörden oluşan bir dizi tanımlamıştır: Ürünler, Yenilik, İşyeri, Yönetişim, Vatandaşlık, Liderlik ve Performans (Ayman & Kaya, 2020, s. 60). Kurumsal itibar aslında üç faktörün birleşimidir: İtibar = Performans + Algı + Uygunluk. Bu formülde örtük olarak, performansın veya bir şirketin ticari, sosyal ve çevresel alanlardaki tüm varlıklarını ne kadar iyi yönettiğinin- itibarın temeli olduğu inancı vardır (Stopford, 2011, s. 208).

Yukarıdaki vurguyu biz de çok önemsiyoruz. Zira insanların bir bölümünde şöyle hatalı bir yargı olabiliyor: İtibar inşa edilebilir bir şeyse o zaman ben en iyi iletişim ajansları ile çalışır ve en başarılı reklam kampanyalarını yaptırırsam ürün, mal ve hizmetlerim ne durumda olursa olsun benim itibarım iyi olur. Bu kesinlikle hatalı bir düşüncedir. Elbette itibar inşa edilir, yönetilir bunda bir sorun yok. Ancak şu temel noktayı unutmamalı. İtibarı oluşturan en önemli bileşenlerden biri ürün ve hizmetlerinizdir. Yani sizin ürettiğiniz ürün veya sunduğunuz hizmet kalitesiz, sorunlu ise size dünyanın en iyi iletişim ajansı ile de anlaşsanız sizin itibarınız yüksek olamaz. İnsanların bir marka veya kurum hakkındaki itibarı, algısı sadece reklam filmlerinde veya iletişim çalışmalarında yapılan faaliyetlerle oluşmuyor. Dünyanın en iyi itibara sahip markalarının en önemli özelliklerinden biri de sektörlerindeki en kaliteli ürün veya hizmetleri sunuyor olmaları gerçeğidir.

Stopford çalışmasında Coca Cola'nın itibar yönetimi sürecine ilişkin diğer markalara da örnek teşkil edecek 5 temel ders öğrendiğini ifade etmiştir. Bu dersler şu şekildedir:

1. Ders: Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Girişimlerini Temel İşinize Bağlayın 2. Ders: Paydaşlarla etkileşim kurun ve etkileşimde kalın. 3. Ders: Döndürme (Dönme). Gerçekleştir. 4. Ders: Uzun vadeli bir bakış aç. 5. Ders: İtibar yönetiminin işinize yerleştirilmesi (entegre olması) gerekiyor (Stopford, 2011, s. 206).

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere itibar yönetimi işi kısa bir süre içinde örneğin bir ayda birkaç reklam filmi çekmekle hallolacak bir konu değildir. İtibar yönetimi süreci kurumların bu faaliyeti bir yönetimsel süreç olarak düşünmeleri ve sürekli bir şekilde gündemlerinde tutmaları gereken bir konudur. Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin düzenli yapılması, yapılan faaliyetleri kurum iç ve dış paydaşlarla sürekli ve düzenli paylaşılması, sadece konuşmak ve reklam yapmak değil aynı zamanda söylediklerini veya vaat ettiklerini fiiliyata geçirerek ve uzun dönemli bir bakış açısı ile itibarın sağlıklı bir şekilde yönetilebileceği unutulmamalıdır.

İtibarın nasıl yönetilmesi gerektiği ile alakalı olarak Türkiye'de iletişimle alakalı uzman ve önemli isimlerden Ali Saydam "Algılama Yönetimi İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi" adlı kitabında başarılı bir itibar yönetimi için 11 temel kuralı şu şekilde sıralamıştır:

1.Temel Kural: Hedef kitlenin değerleriyle uyumlu davranmalısın 2. Temel Kural: Hedef kitlenin kültürüne özen göstermelisin 3. Temel Kural: Beklentilerin üzerinde yaklaşım sergilemelisin 4. Temel Kural: Kafaları karıştırmamalısın 5. Temel Kural: Sonuca odaklanmalısın 6. Temel Kural: Ölçmüyorsan yapmamalısın 7. Temel Kural: Gerçeklere dayanmalısın 8. Temel Kural: Tekrar etmelisin, tekrar etmelisin 9. Temel Kural: Farklılaşmaları yönetebilmelisin 10. Temel Kural: Görselliği doğru yönetmelisin 11. Temel Kural: Düşüncelerden çok duygulara hitap etmelisin (Saydam, 2005, s. 1).

Alıntıda görüldüğü üzere itibar yönetimi kolay ve basite indirgenebilecek bir iş değil. Zira hedef kitlenin ve birçok parametrenin dikkate alınması gereken, uzun soluklu ve son derece detaylı bir süreçtir itibar yönetimi. Saydam'ın yukarıda sıraladığı temel kuralların belki her biri bir kitap şeklinde çalışılabilir.

Kuruluşların iyi itibar elde etmelerinde nasıl göründüklerini, nasıl görünmek istediklerini ve amaçlarını gerçekleştirmek için nelere ihtiyaçları olduğunu tespit etmeleri gerekmektedir. Weber Shandwick, tüm bu unsurları değerlendiren bir halkla ilişkiler molekülünü ortaya koymuştur (Okay & Okay, 2014, s. 428)

Kurumsal itibar yönetimi yaklaşımının çeşitleri vardır. Bu yaklaşımlar şöyle sıralanabilir (Jackson, 1997, 571): a. Proaktif İtibar Yönetimi:

Örgütün itibarının inşa edilmesi ve korunması birlikte düşünülen itibar yönetimi yaklaşımıdır. Önceden hareket etme temelinde çalışır. b. Savunmaya Dayalı İtibar Yönetimi: İtibarın tehlikelerle karşılaşabileceğinin farkına varılarak, bu tehlikelere karşı itibar korunmalıdır. c. Bakım-Korumaya Dayalı İtibar Yönetimi: İyi bir itibara sahip örgüt, bu itibarının devam etmesini arzulayacaktır. O zaman, itibarın korunması ve güçlendirilmesi için bir dizi faaliyet içinde olmak gerekmektedir (aktaran Işık & Akdağ, 2011, s. 214). İtibar yönetimi süreci içinde kurumların üzerinde durması gereken pek çok konu bulunmaktadır. İtibar yönetimi açısından gerekli olan durumlar şu şekilde sıralanmaktadır (Davies, 2006): "Kilit paydaşların beklenti ve istekleri anlaşılmalıdır. İtibar anlaşılır olmalıdır. Kurumun davranışlarına yönelik alınan kararlarda reel bilgiler kullanılmalıdır ve alınan kararlarda kurumun değerleri, vizyonu ve marka değerlerine dikkat edilmelidir. Geliştirilmiş veya yeni konulara ve iddialara yönelik hazırlıkları olunmalıdır. Alınan kararların uygulamaya konulmasında dikkatli olunmalıdır. Yani hassasiyete, her değer ve konudaki ticari potansiyele uygun şekilde olmalıdır. Medya problemlerine ya da saldırgan iddialara doğru ve hızlı bir biçimde cevap verebilme hususunda kabiliyetli olunmalıdır."(aktaran Yeşil & Purtaş, 2017, s. 179).

İşletmenin iç ve dış hedef kitlelerinde olumlu izlenimler bırakabilmek ve saygınlık kazanabilmek adına gerçekleştirdiği faaliyetlerin tümü olarak tanımlanabilecek olan itibar yönetimi sadece planlı iletişim stratejilerini değil aynı zamanda hedeflerin uyumunu da içeren bir süreçtir. Bu noktada denilebilir ki itibar yönetimi sürecinde en çok önem taşıyan noktalardan biri işletmenin hedefleriyle çalışanların hedeflerinin uyumlu hale getirilmesidir zira itibar yönetimi süreci işletmedeki her kesimin gönüllü katılımıyla ve iç hedef kitlenin de tatminiyle sürdürülebilecek bir süreçtir. İtibar yönetimi sürecinin başarıyla yürütülebilmesi için işletmenin üç aşamalı bir süreçten geçmesi beklenmektedir. Bu süreçler a. İtibar durum analizi b. İtibar hedeflerinin belirlenmesi c. Uygun itibar stratejisinin belirlenmesi şeklinde sıralanabilir (Berkup, 2015, s. 861).

Kurumlarda etkin ve başarılı itibar yönetimi için (Kuyucu, 2003);

- Süreç içinde kurum için önem taşıyan zihinlerin hangileri olduğunu saptamak.
- Kurumun rakipleri arasındaki mevcut görünürlük ve güvenilirliğini gerçekçi bir şekilde teşhis etmek.
- Konum oluşturmada şirketin kontrolü altındaki faktörlerin hangisinin kullanılacağına karar vermek.

- ❖ Kurumun farklılaşmış bir konuma ulaşıp ulaşmadığını, hedef pazar dilimleri açısından iyi bir konuma ulaşıp ulaşmadığını belirlemek.
- ❖ Son olarak, hedef müşterilerin zihnine ve kalbine etki eden yolları belirlemek üzere geniş iletişim taktiklerinden yararlanmak gerekmektedir (aktaran Özcengiz, 2014, s. 7).

Kostak'a göre (Kostak, 2014, s. 1) itibar yönetiminde ilk olarak yapılması gereken şirket için önemli olan ve marka değeri taşıyan isime sahip çıkılması ve ön plana çıkarılmasıdır. Daha sonra, akılda kalıcı ve görüldüğünde şirket isminin hemen akla gelebileceği logo ve hatta bir slogan kullanmalıdırlar. İkinci olarak, her türlü risk değerlendirmesinin göz önünde bulundurularak risk analizi yapılmasıdır. Yani bir "B" planı oluşturulmalıdır. Teknolojik altyapıya önem verilmeli, çalışanlar bu konuda eğitimden geçirilmeli, bulunulan ortam dikkate alınarak çalışma alanları ve çevre düzenlemesi yapılmalıdır. Önce çalışanların memnuniyeti sağlanmalı, ürün satış, iade, garanti vb. müşteri memnuniyeti konuları üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Her şeyden önce itibarı yönetecek olan yöneticilerin lider özellikli, günün koşullarına göre gerekli vasıfları taşıyan, bu konularda eğitimli personelden oluşması gerekmektedir (Artantaş & Gürsoy, 2020, s. 357).

İşletmeye finansal açıdan, pazar açısından ve insan kaynakları açısından büyük değer kattığı görülen itibarın; yaratılması, korunması ve yönetilmesi artık bir zorunluluktur. Bu da ancak stratejik iletişim yöntemlerinin kullanıldığı halkla ilişkiler faaliyetleriyle mümkündür. İtibarın gün geçtikçe değerinin artması, işletmelerin halkla ilişkiler fonksiyonlarının öneminin artmasını sağlamaktadır (Ural, 2002, s. 92) .

Kurumsal İtibar Yönetiminin koşulları Green tarafından şu şekilde sıralanmıştır (Green, 1996, s. 74): 1. Erken uyarı ve izleme sistemleri kurmak 2. Medyanın izlenmesi 3. Hükümetin izlenmesi 4. Sanayi grupları 5. Özel çıkar grupları 6. Risk yönetimi 7. Hareket planları ve stratejiler (aktaran Yağcıoğlu, 2012, s. 37).

Görüldüğü üzere itibarın yönetilmesinde başarı elde edilmesi hedefleniyorsa birden fazla hedef kitle grubu örneğin hükümet, sanayi grupları, özel çıkar grupları gibi paydaşların da muhakkak dikkate alınması gerekmektedir. Bu sebeple itibar yönetimi faaliyeti birçok boyutu olan geniş kapsamlı bir iletişim faaliyetidir. Bu manada kurumların itibarının yönetilmesi son derece meşakkatli bir süreçtir diyebiliriz.

Etkili bir itibar yönetiminin boyutları şu şekilde özetlenebilir: a. Duygusal çekicilik b. Ürünler ve hizmetler c. Finansal Performans d. İletişim becerileri e. Yenilikçilik f. Çalışan yeteneği ve çalışma ortamı g. Vizyon

ve liderlik h. Sosyal sorumluluk (Selvi & Solmaz, 2018, ss. 76-79). İtibar yönetimi faaliyeti birçok unsurun beraber yürütülmesini gerektiren bir faaliyet türüdür. Tek bir kelimeden oluşan itibar kavramının var olandan daha iyi hale getirilmesi ve itibarın hedef kitle nezdinde iyileştirilmesi için iletişim uygulamacılarının aynı anda bir orkestra şefi gibi birçok unsuru birbiri ile koordineli ve aynı ortak hedefe (itibarı iyileştirme) doğru yönetmesi gerekmektedir. İtibar yönetiminin bir zorluğu da bu durumdan ileri gelmektedir diyebiliriz.

İyi bir kurum imajının ve kurum itibarının işletmeye temel olarak üç açıdan değer kattığı söylenebilmektedir. Bunlar (Howard, 1998, s. 31): 1. Finansal açıdan kattığı değer 2. Pazar açısından kattığı değer 3. İnsan kaynakları açısından kattığı değerdir (Ural, 2002, s. 88).

İtibarı daha iyi olan şirketlerin finansal açıdan itibarı kötü olan şirketlerden daha iyi konumda olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Ayrıca itibarı iyi olan markalar ürünlerinin fiyatlandırmasını yaparken dahi marka değeri gerekçesi ile daha yüksek fiyatla ürünlerini satma imkânına sahiptirler. İyi itibarlı firmaların pazarda diğer rakiplerinden daha fazla pastadan pay aldığı da itibarı iyi olan şirketler ve pazar payları konusunda yapılacak küçük bir araştırma ile hemen ortaya çıkacaktır.

İtibarı iyi olan firmaların bir diğer avantajı ise bünyesinde daha iyi, başarılı ve daha yüksek kariyer sahibi kişilerin çalışma imkânı bulmasıdır. Bu da zaman içinde iyi itibara sahip olan kurumların iyi itibara sahip olmayan kurumlara göre her geçen gün daha büyük fark oluşturmaları doğal sonucunu doğurmaktadır.

METAVERSE ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Metaverse veya Türkçe tabiriyle sanal evren, geleneksel kişisel bilgisayarların yanı sıra sanal ve artırılmış gerçeklik cihazları aracılığıyla kalıcı çevrimiçi 3 boyutlu sanal ortamları destekleyen, İnternet'in varsayımsal bir yinelemesidir. Aynı zamanda "evren ötesi" ya da "öte evren" olarak da adlandırılan Metaverse, bilgisayarlar, Android cihazlar, VR lensler ve çeşitli 3D kullanıcı ara yüzleri sayesinde içinde bulunulan zaman ve mekân boyutundan uzaklaşılarak, fiziksel olarak içinde bulunulan evrenin ötesine geçme potansiyeli olarak da tanımlanmaktadır (Wikipedia, 2022).

Metaverse, "meta" (öte) ve "evren" (universe) sözcüklerinin birleşimiyle oluşturulmuş bir söz öbeği olmakla birlikte, fiziksel evrenin/mekanın ötesinde bilgisayar destekli (CG) olarak oluşturulmuş sanal evren(ler) i nitelemektedir. Temsil, etkileşim, üç boyutluluk, sanal olma ve orada bulunma bileşenlerini barındıran metaverse kavramının, fiziksel ve dijital mekanların gerek iç içe mevcudiyeti gerekse yalnızca dijital teknolojilerle oluşturulmuş tamamen sanal mekanların yaratılmasıyla meydana gelebi-

lecek, sosyal, ekonomik, sanatsal eylemlerin tümünü kapsayıcı yapıda olduğu (ön)görülmektedir (Emrem, 2022, s. 268).

Metaverse'ün, ikinci evren hatta alternatif bir yaşam alanı olduğu yönündeki tartışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Bazı görüşler Metaverse'ün, teknoloji şirketleri tarafından kurgulanmış ancak geleceği olmayan bir konsept olduğunu belirtirken (Bogost, 2021); bazıları da (Hollensen, Kotler, & Opresnik, 2022) bu durumun tersini savunmaktadır. Metaverse kavramının bir devrim olduğunu ve yaşamlarımızı kökten değiştireceği yönündeki görüşlerin daha baskın olduğu görülmektedir (aktaran Tavman, 2022, s. 24).

Metaverse kavramının teknoloji ve ekosistem olmak üzere iki temel boyutu bulunmaktadır (O. Kuş, 2021, s. 249). İnternet tabanlı bir teknoloji ve hatta evren kurgusu olması sebebiyle donanım, yazılım, yapay zekâ, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, bulut, ağ, blok zincir gibi kavramlar ile yakından ilişkilidir. Bu yönüyle Metaverse kavramının Web projesinin gelişiminin hem bir parçası hem de geliştiricisi olduğu söylenebilir. Web 1.0 projesi kullanıcı esaslı olması sebebiyle tek yönlüdür. Bu yaklaşımda tüketici internet kanalını yalnızca kullanandır. Web 2.0 projesi etkileşim temellidir. Kullanıcı içerikleri hem üreten hem de tüketen pozisyonundadır. Web 3.0 projesi ise gerçek evren ve sanal evreni birbirine yakınlaştırmak hatta Web'i bir yaşam alanı haline getirmek fikrinden doğmuştur (Fiğan, 2021; aktaran Özkahveci, Civek, & Ulusoy, 2022, s. 401).

Metaverse kavramının ilk kez Neal Stephenson tarafından yazılan "Snow Crash" isimli kitapta geçtiği pek çok yazıda ifade ediliyor. Ancak elbette Stephenson'un önemi kavramı ilk kez kullanması değil, onun nasıl bir şey olduğunu tasvir etmesi. Sonrasında başka edebi eserlerde ve "Ready Player One" filmi başta olmak üzere farklı film ve dizilerde metaverse – adı bazen anılmasa da- karşımıza çıktı. Metaverse'ün konu olduğu içerikleri genel olarak yorumlayamayacak olsak da hem "Snow Crash"ta hem de "Ready Player One"daki karakterler gerçek dünyadan sıkıldıkları için ya da dünya bir distopyaya döndüğü için metaverse'ün yolunu tutuyorlar. "Snow Crash" küresel ekonominin çöktüğü, federal hükümetlerin güçlerinin çoğunu dev şirketlere kaptırdığı bir dünyada geçiyor (Jr, 2021; aktaran Şener, 2021, s. 176). Günümüzde birden fazla çevrimiçi alanı 3 boyutlu bir platformda toparlamak için inşa edilen birçok meta evreni platformu bulunmaktadır. Bu platformlar, kullanıcıların 3 boyutlu olarak (imkânlar dahilinde sanal gerçeklik ekipmanlarıyla) iletişim kurmalarına, konser, sinema gibi sanatsal aktivitelere katılmalarına, birlikte oyun oynamalarına, toplantılar ve eğitimler düzenlemelerine kadar çok çeşitli eylemlere imkân tanıyacak şekilde geliştirilmektedirler (Arvas, 2022, s. 66) .

Metaverse fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren sürekli ve

kalıcı çok kullanıcılı bir ortam olan gerçeklik sonrası evrendir. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi sanal ortamlar dijital nesneler ve insanlarla çoklu duyusal etkileşim sağlayan teknolojilerin yakınsamasına dayanır. Dolayısıyla Metaverse kalıcı çok kullanıcılı platformlarda sosyal, ağ bağlantılı sürükleyici ortamların birbirlerine bağlı bir ağıdır. Dijital eserlerle gerçek zamanlı ve dinamik etkileşimlerde kesintisiz vücut bulmuş kullanıcı iletişimi sağlar. İlk yinelemesi, avatarların aralarında ışınlanabildiği bir sanal dünyalar ağıydı. Metaverse'ün çağdaş yinelemesi devasa çok oyunculu çevrimiçi video oyunları, açık oyun dünyaları ve AR iş birliği alanlarıyla uyumlu sosyal, sürükleyici VR platformları içeriyor (Mystakidis, 2022, s. 1).

Metaverse'ün hedefleri arkadaşlarla etkileşimden oyun ve eğlenceye, iş ve eğitime, icat ve ticarete kadar çeşitlilik göstermektedir. Kuşkusuz her büyük teknolojik ilerlemeyle birlikte bir dizi sorun da ortaya çıkacaktır (Abbate, Centobelli, Cerchione, Oropallo, & Riccio, 2022, s. 257). Ning ve diğerleri Metaverse evrenine ilişkin muhtemel bazı sorunları şu şekilde sıralamışlardır: a. Etkileşim sorunu b. Hesaplama sorunları c. Etik sorunlar d. Gizlilik sorunları e. Siber sendrom f. Standartlar ve uyumluluk (Wang vd., 2021, s. 30).

Metaverse kavramı her ne kadar son birkaç yıldır yoğun bir şekilde gündemimizde olsa da hala iyi mi yoksa kötü mü olduğu veya olacağı konusunda tartışmalar mevcuttur. Metaverse'ün hayatımıza olacak etkilerine ilişkin akademik alanda da çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri olan "Metaverse Dijital Büyük Patlamada Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar" adlı çalışmada bu yeni dünyaya ilişkin endişeler Youtube platformunda metaverse ile alakalı bilgilendirici videonun altına yazılan yorumların analiz edilmesi sonucu şu başlıklarla ifade edilmiştir: **a.** Gerçek His, Deneyim ve Sorunlara Odaklanma: Metaverse'ün fiziksel dünyadan bütünüyle bir kopuş olduğuna yönelik kaygılar **b.** Olumsuz Düşünce ve Tehdit Algısı: Meaverse'ün geçici bir moda olduğu, Metaverse hakkında distopik senaryoların üretilmesi, komplo teorileri, sınırları çizilemez bir evren algısı olduğuna ilişkin kaygılar **c.** Erişim Kısıtlılıklarına Vurgu: Metaverse evrenine bağlanmak için ihtiyaç duyulabilecek teknolojilere sahip olabilmek için ekonomik sınırlılıkların mevcudiyetine ilişkin kaygılar **d.** Özgürlüğe Yönelik Kaygılar: Metaverse ile beraber insanlığın gerçeklikten koparılıp sanal dünyaya mahkum edilmesi, toplumun pasifize edilmesi, dijital tahakküm ve dijital hiyerarşiye yönelik kaygılar **e.** Dini ve Ahlâkî Değerlere Yönelik Kaygılar: Metaverse'ün ahlâkî bir bozulmaya sebep olabileceğine değerlere yönelik olumsuzluklar oluşturabileceği kaygısı **f.** Kötüye Kullanım Kaygısı: Metaverse teknolojisinin gizlilik, toksik içerik, güvenlik riski oluşturabileceğine yönelik kaygılar g. Sağlık Sorunu Potansiyeli: VR teknolojilerinin insan sağlığı üzerindeki muhtemel olum-

suz etkileri ile alakalı kaygılar (Oğuz Kuş, 2021, ss. 256-260).

Metaverse'ün insanlar üzerindeki olumsuz etkilere ilişkin Baltaş şu ifadeleri aktarmıştır: Şizofreni benzeri semptomları olanlar için Metaverse'ün sunduğu öte evren, gerçek hayattan kaçmak isteyenler için bir güvenli cennet (safe haven) olacak. Öte evrenin, bugün "normal" kabul edilen insanların hayatlarını nasıl etkileyeceği ise yaşanarak görülecektir. Muhtemel sonuç, sanal dünyanın insanları çeşitli ölçülerde gerçeklerden kopartacağı, sorumluluklarından uzaklaştıracağı ve genel popülasyonda hezeyan ve psikotik semptomların daha sık görülmesidir (Baltaş, 2022).

Metaverse sisteminde bu sisteme dahil olan aktörlerin (ticari işletmeler veya girişimci ve yatırımcılar) karşılaşabilecekleri bazı zorluklar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (aktaran Anıl & Alankuş, 2022, s. 154; Dale, 2021; Quantilus, 2022):

a. Pazarın belirsizliği

b. Model satış yetersizliği

c. Hack, crack gibi müdahaleler

d. Kırılgan kripto para piyasası

e. Tüketici karasızlığı

f. Pazara tutunma zorluğu

g. Alt evrenden kaynaklanan sorunlar

h. Talep esnekliği

ı. Talep esnekliği

i. Merkeziyetsizlik

j. Zorlayıcı rekabet koşulları

k. Yeni nesil tüketicilerin tercih belirsizliği

l. Hukuki altyapı belirsizliği

Metaverse evreni gibi dijital bir teknolojik evrende güvenlik ve gizlilik konularında çıkabilecek bazı problemler şu şekilde sıralanabilir (Mandal vd., 2022, ss. 102-104):

a. Kimlik doğrulama

b. Kişisel bilginin gizliliği

c. Davranışların gizliliği

d. İletişimin gizliliği

e. Yanlış bilgilerin yayılması

f. İnsan güvenliği ve siber sendromlar

Metaverse, Baudrillard'ın simülasyon kavramıyla altını çizdiği "gerçekliğin yerine simülasyonlar geçmiştir ve ilişkide olduğumuz nesneler birer simülakrdır" yaklaşımı ve Foucault'un heterotopya kavramıyla betimlediği "bir gerçek mekanın içinde birden fazla zaman ve mekan barınması" açıklaması üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmekte, gerçeklik, zaman ve mekan mefhumlarının insan hayatındaki yeriyle ilgili tartışmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır (Bostancı & Uncu, 2021, s. 68). Metaverse yalnızca gerçek dünyayı temsil etmenin veya artırmanın ötesine geçerek, Neal Stephenson'ın romanında görüldüğü gibi alternatif gerçeklikler yaratmayı amaçlamaktadır. Etkileşim ve sosyalliği içerdiğinden ve çok çeşitli insan deneyimlerini birbirine bağladığından basit bir hayali bilişim kavramının ötesine geçmekte ve bilişimin evriminde başka bir adımın habercisi olmaktadır: Transcendantal bilişim. Yani yeni deneyim kategorilerine olanak tanıyan bilişim. Bu aşkınlık, kökleri internet teknolojilerine dayanan teknik bir yığına dayanacaktır (Seidel, Berente, Yepes, & Nickerson, 2022, s. 6705). Metaverse ile birlikte sosyal mühendislik saldırıları muhtemelen daha da kolay ve güçlü hale gelecek ve dolayısıyla daha sık görülecektir. Sosyal mühendisliğe ek olarak metaverse kullanıcı davranışlarının gizliliğiyle ilgili ek endişeleri de beraberinde getirmektedir. Casusluk ve takip bu türden pratik örneklerdir (di Pietro & Cresci, 2021, s. 283) . Görüleceği üzere metaverse konusu teknoloji dünyasında son derece tartışılan bir konudur. Kimileri tarafından büyük yenilik, insanların hayatını kolaylaştıracak bir keşif olduğu düşünülürken kimileri tarafından da yukarıda sıralandığı gibi yine birçok konu üzerinden son derece tartışmalı ve endişe verici bir teknoloji olarak kabul edilmektedir.

Rosenberg yapmış olduğu "Metaverse'ün Düzenlenmesi: Bir Yol Haritası" adlı akademik çalışmada bu platformun olumsuz etkilerini veya risklerini azaltmak adına yapılabilecekleri "Metaverse'e Düzenleyici Çözümler" şeklinde şu başlıklarla sıralamıştır: 1. Metaverse Kullanıcılarının İzlenmesini Kısıtlayın 2. Metaverse Kullanıcılarının Duygusal Analizini Kısıtlayın 3. Metaverse İçinde Sanal Ürün Yerleştirmelerini Kısıtlayın 4. Metaverse İçinde Simule Personaları Kısıtlayın (Rosenberg, 2022, s. 7). Rosenberg'in Metaverse evrenine ilişkin düzenleme önerileri her ne kadar kulağa hoş gelse ve olumsuz etkileri azaltacak gibi gözükse de bu düzenlemelerin merkezsizleşmiş (decentralized) yani bir ülke veya bir merkez tarafından yönetilmeyen bu platformun önerilen düzenlemeleri nasıl alacağı ve Metaverse'e milyarlarca dolar finanse eden şirketleri bu uygulamaları yapmaya ikna edip edemeyeceği ayrı bir tartışma ve merak konusudur.

Metaverse'ün toplumsal hayata etkilerini meslek alanında yansımaları açısından değerlendirmek gerekirse, yeni uzmanlık birimlerine ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir. Çok daha fazla beyin gücüne ihtiyaç du-

yulacağı için Metaverse Araştırma Bilimcisi yeni bir meslek olarak gündeme gelebilecektir. Yine fikirlerin planlar dahilinde işlerlik kazandığını hesaba katarsak, Metaverse Planlayıcısı olacaktır. Aracılarla bağlantıya geçilen internet tecrübesindeki, güvenlik ve mahremiyete işaret eden gizlilik bakımından ele alındığında meta evrenin güvenlikli ve korumalı bir dünya olacağı öngörüsü mümkün değildir (Büyükbaykal & Sönmezer, 2022, s. 145). Metaverse ile aklımıza gelecek her şeyin dijital ortama taşınacağını söylemek mümkündür. Bu yeni sanal evren oluşumu ile pek çok yeni iş ortamları ve yeni meslekler de ortaya çıkacaktır. İşletmelerin bu yeni pazarda müşterilerinin talep ve isteklerini karşılayabilmeleri için bu sürece ne kadar çabuk uyum sağlarlar ise o kadar erken kârlı duruma geçeceklerdir. Bu sanal alanda yer alabilmek için işletmelerin, bütün fonksiyonlarını gözden geçirmeleri ve gerekli alt yapı oluşturma hazırlığına başlaması gerekmektedir (Özkaynar, 2022, s. 142).

Dünya'da ve Türkiye'de birçok alanında öncü marka artık Metaverse ortamında yer almak için ciddi ciddi yatırım yapmakta. Bazı markaları örnek verecek olursak; Dolce&Gabanna, Balenciaga & Fortnite İş birliği, Charlie Cohen'den Pokemon Mağazası, Clinique: Sosyal medya çekilişi ile NFT, Coca Cola NFT Koleksiyonu, Nvidia & BMW iş birliği, Gucci&Roblox İş birliği ilk akla gelen örnekler olarak verilebilir (Yüksel, 2022). Türkiye'den Metaverse'e giren markalara bakacak olursak; Turkcell, Doğtaş, Vestel, İş Bankası, Tazefikir Group Reklam Ajansı, Havaş Grubu, Aktif Bank, Sagra gibi firmaların metaverse ortamına yatırım yaptığı ifade edilmiştir (Önder, 2022). Helal ve de Marco Costa yapmış oldukları araştırma çalışmasında markaları metaverse evrenine girmeye sevk eden motive edici unsur olarak üç ayrı öğe keşfetmişlerdir, bunlar: a. Oyunlaştırma b. Kültürel evrim c. Eksik kalma korkusu (Helal & de marco Costa, 2022, s. 53). Oyunlaştırma faktörü olarak Metaverse ile birlikte dijital anlamda oyun oynamanın sadece oyun oynamaktan öte markalar için büyük bir ticari fırsat olacağı çalışmada belirtilmiştir. Özellikle son yıllarda yaşanan pandemi süreci ile beraber insanların evlerine kapanması ile beraber dijital ortamlarla daha fazla iletişim halinde oldukları ve bunun da markalar için dijitalde yer alma anlamında büyük bir fırsat olduğu vurgusu yapılmış. Eksik kalma korkusu başlığında ise markaların internet ve e ticaret teknolojilerini geç farketme sebebiyle yaşadıkları tedirginliği Metaverse evrenine girme konusunda yaşamak istemediklerini göstermiştir.

Covid pandemisi çeşitli sözleşmeleri, etkinlikleri ve toplantıları sanal bir ortama geçmeye zorladı ve bu sanal modda toplantılar ve etkinlikler için neredeyse ikinci doğa haline geldi. Metaverse, etkileşimin yeni bir sürükleyici deneyim haline gelmesi için bir platform sağlayacaktır. Sanal da olsa, bir etkinlikte birlikte olma hissinin hologramlar ve avatarlarla simüle edileceği yeni bir dijital evren deneyimi sunacaktı. Tüketici davra-

nışlarının sürükleyici oyunların popülaritesinden uyarlanması, sürükleyici 360 derecelik videolar, meta veri deposunun dönüşümsel olabileceğini ve dijital pazarlama için önemli bir sürükleyici platform olduğunu kanıtlayacağını açıkça gösteriyor (Dwivedi vd., 2022, s. 19) . İnsanlık tarihinde yaşanan bazı trajik olaylar kimi teknolojik gelişimlerin çok hızlı olmasını mecbur hâle getirmiştir. Covid pandemisi ve Metaverse ilişkisine de bu şekilde bakılabilir. Tüm dünyayı sarsan ve kitlesel boyutta ölümlere sebep olan Covid pandemisine karşı devletlerin birçoğu tam kapanma uygulamaları getirmiştir. Tam kapanma uygulaması getirilmesi sebebi ile zorunlu olarak dışarıya çıkamayan ve evde kalmak zorunda olan insanlar gerek iş hayatlarının devamı gerekse sosyalleşmelerinin devamı için Metaverse benzeri sanal ortamlara ihtiyaç duymuşlardır. Bir anda çok hızlı şekilde insanların teknolojik dijital platformlara olan ihtiyacı artmıştır.

Metaverse insanlara yalnızca insan etkileşimlerinin değil aynı zamanda ürün ve hizmetlerin de sürükleyici bir 3D deneyimini sunuyor. Metaverse'de ürünleri aletlerin veya makinelerin nasıl çalıştığını, kıyafetlerin sizin için nasıl olduğunu, müzeleri ve turistik yerleri nasıl deneyimleyeceğinizi gösterme olanakları sonsuzdur. İşletmeler, alışveriş merkezlerinde ve ulaşım merkezlerinde üretim merkezleri kurma ve Metaverse avatarları için şablon olması amacıyla müşterilerin vücutları için yüksek doğrulukta profesyonel 3D taramalar sağlama fırsatlarına sahip olacaktır (Shin, 2022; aktaran Yemenici, 2022, s. 78).

Metaverse üzerinde yeni iş fırsatlarını destekleyebilecek en önemli faaliyetlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz (Enache, 2022):

a. Dijital avatarlar için ürün satın almak: Kıyafetler, aksesuarlar ve çeşitli ev dekorasyon ürünleri b. Dijital sanat edinimlerini değiştirilemez token nesneler olarak yapmak c. Müşteri hizmetleri kullanıcılarla dijital avatarlar olarak etkileşime girecek d. Satış, yardım veya diğer iş iletişimlerinde kullanıcılar ve çalışanlar arasındaki etkileşimlerin avatarlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi, iletişimin yer ve zamandan bağımsız olarak yapılması, bir tık uzakta olması e. Sanal sosyal deneyimler yaratılması ve bunlara dahil olunması f. Emlakta alışveriş, sanal evler gibi dijital emlak ürünleri g. Sürükleyici, mekândan bağımsız öğrenme deneyimleri yaşatmak için sanal mekânları kullanarak sanal sınıflar oluşturmak ve bunlara katılmak h. Metaverse ademi merkeziyetçilik, işbirliği ve birlikte çalışılabilirlik ile karakterize edildiğinden bu nitelikler Metverse'de yürütülen işletmelere fayda sağlayabilir. Aynı zamanda işbirliğine dayalı ademi merkeziyetçi ve birlikte çalışılabilirlik ile karakterize edilebilir (Enache, 2022, s. 69).

Metaverse'ün ilk geliştiği alanlara baktığımızda daha çok eğlence, oyun, markalaşma ve satış temelli bir bakış açısının üzerinden inşa edil-

diği görülmektedir. Markaların kendilerini en iyi ifade etme yolu olarak sanal dünyadan yararlanma isteği de bu sürecin belirleyicisi olma yolunda önemli bir ayrıntıdır. Özellikle markaların görünürlüğünü arttırması, hedef kitleyi genişletmesi ve yeni gelir kapıları oluşturması açısından çok hızlı şekilde büyüyen bir platform haline gelmektedir(Çelik, 2022, s. 70). Elbette metaverse ortamına giriş yapan markalar kadar bu ortamın oluşturulması için teknik destek sağlayan şirketlerin de önemi büyüktür. Zira bu şirketlerin yaptıkları yatırımlar sayesinde metaverse ortamının hızlı bir şekilde geliştiği aşikârdır. Bu manada dünya genelinde 2022 yılında metaverse dünyasına ürünleri ve projeleri ile destek veren en büyük 10 şirket şu şekilde sıralanmıştır: Meta, Nvidia, Epic Games, Microsoft, Apple, Decentraland, Roblox Corporation, Unity Software, Snapchat, Amazon (Sinha, 2022). Bir diğer sıralamaya göre dünyanın en iddialı 13 Metaverse şirketi şu şekilde sıralanmıştır: 1. Microsoft 2. Alphabet Inc. 3. Amazon.com 4. NVidia Corporation 5. Linden Lab 6. Meta Platforms Inc. 7. Tencent Holdings Limited 8. QUALCOMM Incorporated 9. Autodesk, Inc. 10. Unity Software Inc. 11. Roblox Corporation 12. Animoca Brands 13. Matterport, Inc.(Farooq, 2022). Metaverse dünyasına en çok yatırım yapan şirketlere bakıldığında şaşırtıcı olmayan bir şekilde dünyanın teknoloji alanında en önde gelen şirketlerinden Microsoft ve Alphabet hemen göze çarpmaktadır. Ardından üçüncü sırada karşımıza A'dan Z'ye her ürünün dünyanın her yerinden sipariş verilebileceği internet satış platformu Amazon çıkmaktadır. Bu da metaverse dünyasına en çok yatırım yapan ve bu alanı domine eden şirketlerin teknoloji ve e ticaret şirketleri olduğunun açık bir göstergesi durumundadır. 6.sırada yer alan Meta Platforms şirketi de Mark Zuckerberg'in sahibi olduğu Facebook, Whatsapp ve Instagram'ı bünyesinde barındıran ve metaverse konusunun dünya gündemine hızlı bir şekilde girmesine katkı sağlayan şirket olarak dikkat çekicidir.

Metaverse dünyasının daha iyi anlaşılması için Jon Radoff tarafından ortaya atılan "Metaverse Değer Zinciri" adlı çalışmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Radoff yedi katmanla açıkladığı metaverse değer zincirinde şu başlıklara yer vermiştir: Katman 1: Deneyim, Katman 2: Keşif, Katman 3: İçerik Oluşturucu Ekonomisi, Katman 4: Mekansal Hesaplama, Katman 5: Yerinden Yönetim (Merkezsizleşme), Katman 6: İnsan Arayüzü, Katman 7: Altyapı (Radoff, 2021). Radoff (Radoff, 2021) birinci katmandaki "deneyim" başlığında Metaverse sayesinde insanların sanal oyunlar, konserler, sanal sanat etkinlikleri sayesinde evlerinden çıkmadan birçok etkinliğe özgür bir şekilde katılım sağlayabileceğini ifade etmektedir. Keşif katmanında ise inbound (kişi aktif olarak bir deneyim hakkında bilgi arıyor) ve outbound (kişi tarafından özellikle talep edilmeyen pazarlama, tercih etmiş olsalar bile) olarak iki boyutlu değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Üçüncü katmanda ise sanal olarak insanlara yeni deneyimler

sunmayı vaat eden Metaverse'ün içerik üreticiler açısından da büyük fırsatlar barındıran bir yapısı olduğu ifade edilmiştir. Mekânsal Hesaplama katmanında Metaverse'ün fiziksel dünya ile idealar dünyası denebilecek alanlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya imkân veren bir teknoloji olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yerinden yönetim (Merkezsizleşme) katmanında ise Metaverse'ün insanların internet ortamında tek bir yerden örneğin DNS ve IP zorunluluğu olmadan özgür bir şekilde ortamlara giriş yapabileceği vurgulanmıştır. İnsan arayüzü başlığında artık makinelerin insanlarla entegre olduğu bir düzenin Metaverse sayesinde mümkün olabileceği hatta bazı erken örneklerin şu anda dahi çalıştığı aktarılmıştır. Altyapı başlığında ise Metaverse evreninde her yeni uygulama ve gelişmenin aynı zamanda mikroçipler, küçük sensörler vb. teknolojik gelişmelere zemin hazırladığı vurgusu yapılmıştır.

Her yeni teknolojide olduğu gibi Metaverse konusunda da olaylara yukarıdaki analizde olduğu gibi çok yönlü bakmak fayda sağlayacaktır. Biz de Metaverse'ün olumlu yanları ve olumsuz yanlarını objektif bir şekilde ele almanın daha doğru olacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda yukarıdaki analizi önemli ve değerli buluyoruz.

Günümüzde Metaverse bu dünyada mümkün. Bu Metaverse dünyasının beklendiği gibi hem faydaları hem zararları olabilir. Sosyal medyanın hem iyi hem kötü yanları olduğu gibi, Metaverse'ün de iyi ve kötü yanları var. Tabii ki bu konular pek çok konuda tartışılacaktır. Bilimsel çalışmalar Metaverse konusuna geliştiricilerin artan ilgisine rağmen, literatürde Metaverse konusunda az sayıda açıklayıcı ve kapsamlı çalışma bulunmaktadır. Ancak blockchain teknolojisi, sensör teknolojisi, teknolojideki gelişmelerle birlikte bu teknoloji talebinin önümüzdeki birkaç yıl içinde artacağı düşünülmektedir (Ramesh vd., 2022, s. 96).

Metaverse konusunda yapılan bazı çalışmalarda konuya eleştirel bakanların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Kim (Kim, 2021) e göre Metaverse belirsizliklerle dolu bir kavramdır ve bazı büyük teknoloji devleri tarafından ve onların tüketicileri tarafından kullanılabilecektir. Bogost (2021)' e göre MetaGirişimciler, hayatımızı kontrol ederek bizi "tüketimin kara deliğine" sürükleyecektir. Metaverse ise bu tüketim çılgınlığını destekleyen güçler tarafından oluşturulan bir fantezi dünyasıdır. Olaya olumsuz bakanların haklı oldukları yönler elbette ki vardır. Metaverse ortamı doğru yönetilmediğinde veya doğru kullanılmadığında bu olumsuzluklar ortaya çıkabilecektir. Kullanıcılar açısından da birtakım olumsuzlukları barındırmaktadır (Bozkurt & Gümüş, 2022, s. 83). Metaverse savunucularının anlattıklarına inanılacak olursa, şu anda gerçek dünyada gerçekleşen her türlü kurumsal faaliyet yakında Metaverse'de paralel bir varoluşa sahip olacak, hatta onun yerini alacak. Müşterilerin, çalışanların ve iş ortaklarının avatarlarının sanal dünyada tam bir faaliyet

yelpazesine dahil olmasıyla, ne tür yeni veriler üretilecek ve bunlar nasıl ele alınmalıdır? Şimdiye kadar, yalnızca en müdahaleci şirketler müşterilerinin ve çalışanlarının gerçek zamanlı konuşmalarını ve duygusal durumlarını yakaladı. Metaverse'de avatarların söylediği ve yaptığı her şey, hatta belirli bir anda nereye baktıkları bile teorik olarak saklanabilir. Bu verilerin kullanılmamasını/üçüncü taraflara satılmamasını ve uygun şekilde silinmesini nasıl sağlayabilirsiniz? Veri yönetimi için kapsamlı bir planın uygulamaya konulması gerekmektedir. Bunun herhangi bir düzenleyici yükümlülükten çok önce yapılması gerekecektir (Hirsch, 2022, s. 334). Metaverse şu ana kadar konuşulan büyük veri (big data) uygulamaları arasında muhtemelen birbiri ile entegre olan ve içerisinde en fazla veriyi barındıran sistemlerden biri olma ihtimali çok yüksek. Dolayısı ile bu kadar büyük verinin merkeziyetsiz olmakla (tek bir yerden kontrol edilmeyen) övünen bir sistemde nasıl güvenliğinin sağlanacağı da büyük bir merak ve endişe konusu olmaya devam edecektir.

Metaverse'ün geliştirilmesiyle ilgili farklı riskler bulunmaktadır: 1. Katılım için gerekli teknolojiye ya da becerilere sahip olmayan toplumun belirli kesimlerini dışlama riski 2. Metaverse'e aşırı güvenmek ve dolayısıyla paralel bir gerçeklik yaratmak, uyum, kapsayıcılık ve iş birliği yerine bölünme ve kızgınlığa yol açabilir 3. Herkesin rekabet edebileceği açık, birlikte çalışılabilir bir dünyaya kıyasla tekel oluşturmaya izin veren eksik teknik ve protokol standartları 4. Yaratıcı ekonomi için önemli bir geliştirme ve yönlendirme aracı olarak etik olmayan yapay zeka riski (Schmitt, 2022, s. 13). Facebook ve Disney gibi şirketler bu yeni iş modelini (metaverse) geliştirmek için büyük miktarlarda yatırım yapıyor ancak risklerini de göz önünde bulundurmalı ve sorumlu ve etik bir şekilde yatırım yapmalıdırlar. Kuruluşlar sanal dünyada etkileşim, etik sorular, gizlilik riskleri, dolandırıcılık riskleri ve benzeri konular üzerine düşünmelidir. Metaverse'e yatırım yapma cazibesi yalnızca yeni fırsatlar ve gelecekteki potansiyel finansal faydalar açısından değil, aynı zamanda kuruluşların, bireylerin ve toplumun bu değişime hazır olup olmadığı açısından da daha geniş bir perspektiften değerlendirilmelidir. Kuruluşlar, yönetim ve yöneticiler Metaverse'e bağlı riskleri önlemek için sağlam programlar oluşturmalıdırlar (Smaili & de Rancourt-Raymond, 2022, s. 15).

Metaverseler tarafından sunulan üç boyutlu alan, Panopticon'un yeni, modern bir versiyonudur. Metaverseler, insanı kontrol etmenin ve izlemenin başka bir yoludur, yalnızca daha yenilikçi ve daha az belirgindir. Panopticon şeffaf hücresindeki bir suçlunun yaşamı ile metaversedeki bir katılımcının yaşamı ardında belirli paralellikler çizebiliriz. Tabii ki metaverse sakinlerinin görüntüleri ve içerikleri, fiziksel dünyadaki "ev sahiplerininkilerle" tamamen eşleşmeyecektir. Ancak teknolojinin hızla yayılması, insanlar ve onların avatarları, gerçek ve sanal arasındaki anlaşılması

zor sınır üzerinde ciddi bir yansımaya neden oluyor (Gurov, 2022, s. 21). Metaverse evrenini olumlayanlara baktığımızda bu sanal dünya sayesinde mesela hayatında pahalı bir tatil yapma imkânı bulunmayan bir kişinin gerçek hayatta gidemediği tatile veya otele Metaverse evreninde gidebileceğini ifade etmesine rağmen bu durumun iyi mi yoksa kötü mü olduğu bakış açınıza göre değişebilir. Mesela olumlu bakacak olursanız herkes gerçek hayatta yaşayamadığı her türlü kısıtlılık veya imkânsızlıktan kurtulup imkânlara eşit şekilde erişim yapılabileceği vurgulanabilir. Ancak olaya olumsuz yönünden bırakacak olursanız gerçek hayatta tatile gidecek ekonomik durumu olmadığı için Metaverse evreninde pahalı tatil yapan kişiye aslında bir nevi ilaç vererek çeşitli halüsinasyonlar gösterilen ama ilacın etkisi bittiğinde tekrar gerçek hayatın acımasız yüzü ile karşılaşan kişinin yaşayacağı travmatik süreç dikkatinizi çekecektir. Metaverse bu boyutu ile bakıldığında insanların gerçek ve gerçeklikle olan bağını koparıp onlara Metaverse evreni içinde kaldıkları sürece sahte bir cennet süren adeta Matrix filmindeki gibi bir hayali mutluluk sunan bir araç olarak karşımıza çıkacaktır ki bu durum etik olarak son derece tartışmalıdır.

Duwe ve diğerleri markaların Metaverse evrenine nasıl yaklaşacaklarına ilişkin şu önerilerde bulunmuşlardır: 1. Tarafsız Deneme ve Yanılma: Mevcut sanal dünyalardan birini veya daha iyisi birkaçını ziyaret ederek Metaverse'ü tanıyın 2. Metaverse Kurallarını Anlayın: Metaverse'ün iş modeliniz üzerindeki potansiyel etkisini değerlendirmek için, sanal dünyalardaki (farklı) kuralları, örneğin hareket ve ödeme açısından anlamanız gerekir. 3. Kullanım Durumlarını Tanımlayın: Şirketinizdeki hangi ürün ve süreçlerin Metaverse'de uygulanabileceği veya oraya taşınabileceği hakkında bir fikir edinin. 4. Becerileri ve Yetkinlikleri Analiz Edin: Potansiyel kullanım durumları belirlediniz ve Metaverse aracılığıyla daha yüksek bir değer teklifi elde edebileceğiniz sonucuna vardınız. Şimdi, bunu yapmak için hangi becerilere ihtiyacınız olduğunu anlama meselesi. 5. Metaverse Ortaklarını Tanımlayın: Konferanslara gidin ve örneğin Metaverse'de ilk kullanım durumlarını başarıyla gerçekleştirmiş olan endüstrilerdeki insanlara sorun. Bu şekilde, olası fikir tartışması ortaklarını belirleyebilirsiniz (Duwe, Busch, & Weissenberger-Eibl, 2022, s. 24).

Öncelikle fiziksel dünyada var olan şirketler için, metaverse kavramı her şeyden önce özellikle genç demografik hedef gruplara doğrudan erişimi olan dev bir laboratuvardır. Metaverse çoğunlukla Fortnite veya Roblox gibi çevrimiçi dünyalar aracılığıyla sanal oyunlarla tanınır. Metaverse'ün oyunla bittiğini düşünmek dar görüşlülük olur. Metaverse her şeyi kapsayan bir etkiye sahip olabilir. Gelecekte sağlık, tüketici ürünleri, eğlence ve işletmeler arası teknik çözümlerden ödemelere kadar neredeyse tüm sektörlerde ve şirketlerin değer işlevlerinde devrim yaratacağını tahmin ediyoruz. Ayrıca bu geleceği mümkün kılmak için tamamen yeni

endüstriler, pazarlar ve kaynaklar ile yeni beceri, meslek ve sertifika türleri oluşturulacaktır. Bu değişikliklerin toplu mali değeri milyarlarca ve trilyonlarca dolar olacaktır (Hollensen vd., 2022, s. 1).

Tüm yeni teknolojileri yeni, daha iyi ve daha parlak gelecekler yaratmak için mekanizma olarak görme eğilimindeyiz ve genellikle olumsuz tarafları ve potansiyel tuzakları ihmal ediyoruz. Bu dönüşümün en önemli paydaşı olan kuruluşların yeni iş fırsatları yaratmak ve finansal olarak kârlı olmak için metaverse kavramını benimsediğini unutmayalım. Platform şirketleri neredeyse tekeller içinde faaliyet gösterme eğilimindedir. Bu şirketlerle rekabet edebilecek yeni bir Facebook, Google veya Amazon oluşturmak zordur. Çevrimiçi şirketler ayrıca yeni tekliflerle onları hedefleyebilmek için kullanıcılar hakkında aşırı miktarda bilgi toplama eğilimindedir. Metaverinin altında yatan düşünce insanlar üzerinde olumlu bir etki yapmak, iyilik yapmaktır. Ancak altta yatan riski ve kullanıcılar için potansiyel zararı göz önünde bulundurarak saf olmamalıyız (Dwivedi vd., 2022, s. 14). Her yeni teknoloji ve gelişmede olduğu gibi olaylara iki yönü ile fayda ve zarar doğrultusunda bakmak gerekmektedir. Zira üzerinde konuştuğumuz Metaverse ne pazarlamacıların bize sunduğu kadar güzel bir dünya ne de distopya şeklinde bize sunanların anlattığı kadar karanlık bir ortamdır. Her iki anlatının da haklı olduğu taraflar olabilir. Önemli olan bu konuyu iki boyutu ile de bütüncül ve objektif şekilde irdeleyebilmektir.

Metaverse'ün henüz erken ve dolayısıyla kritik gelişim aşamasındayız, bu da sanal dünyanın geleceğini doğru yönde yönlendirmemize olanak tanıyor. Ancak jeopolitik gerilimler ve farklı fikir ve değerler nedeniyle Metaverse'ün küresel olarak uygulanması zor olacaktır. Ancak düzensiz gelişimin tetiklediği distopik bir gelecekten kaçınmak için çok önemli olacaktır. Metaverse'ün ütopik mi yoksa distopik bir gelecek mi yaratacağını zaman gösterecek ama sonuçta bu bize bağlı (Schmitt, 2022, s. 14). Biz çalışmamız boyunca bu görüşü destekliyoruz. Metaverse tamamen kötü veya tamamen iyi bir teknoloji diyemeyiz. Bilakis Metaverse evreni insanların onu kullanım şekline göre insanların hayatını kolaylaştıran bir teknoloji de olabilir ya da tam tersi insanlar için bir korku filmini aratmayacak distopik bir evren de sunabilir. Bunun anahtarı Metaverse evrenini şekillendirecek olan insanoğlunun ona yüklediği misyon ile yakından alakalı olacaktır.

Metaverse hızla büyüyor ve yalnızca deneyim yaratmak, eğlendirmek, memnun etmek ve insanlarla etkileşim kurmak için yeni bir alan değil, aynı zamanda kendi başına bir ekonomi haline gelecek. E-ticaret, sosyal medya ve hatta web siteleri ve e-posta gibi geçmiş trendlere benzer şekilde, birçok marka bir metaverse stratejisine ihtiyaç duymadıklarını düşünecektir. Ancak elbette bu geçmiş trendlere baktığımızda, bunun

temelde doğru olmadığını biliyoruz. Metaverse'de her marka için fırsat var (Hackl, Lueth, & di Bartolo, 2022, s. 120). Metaverse her ne kadar bugünkü manada son birkaç yılın teknolojisi olarak sunulsa da dünya çapında başta teknoloji markaları olmak üzere birçok global markanın ilgisini çekmiş durumda. Elbette şu an yapılan projeksiyonlar sonuç itibarı ile elimizdeki verilerden yola çıkarak ileriye dönük tahminleri ifade ediyor. Ancak Metaverse evrenine olan ilgi de yadsınamaz bir boyutta.

SONUÇ

Çalışmamızda buraya kadar aktarılanlardan yola çıkarak konuyu özetlemek ve bir sonuca bağlamak istiyoruz. İlk olarak yapmış olduğumuz tüm literatür okumalarında itibarın kurumlar için olmazsa olmaz ve önemli bir kavram olduğunda hemfikiriz. İtibar işletmelerin geçmişte yaptıklarından, şu an yapmakta olduğundan yola çıkarak markanın veya kurumun hedef kitlesinin zihninde oluşturduğu kavramsal bütün ve algılamaların tamamı olduğunu düşünüyoruz. Markaların veya kurumların ister ürün, ister mal isterse hizmet olsun, üretmiş olduklarından yola çıkarak insanların o ürün veya hizmeti satın aldığı kurum veya marka hakkında zihninde oluşan düşüncelerin toplamı olan itibarın markaların çok kıymetli elle tutulamayan bir varlığı olduğunu düşünüyoruz.

İtibarın ölçülmesi konusunda yapmış olduğumuz literatür okumalarından yola çıkarak itibarın her marka veya kurum açısından aynı şekilde ve aynı kriterlerle ölçülemediğini görmüş bulunmaktayız. Şu ana kadar farklı farklı kriterlerle itibarın ölçümlendiği ama herkesin üzerinden hemfikir olduğu bir itibar ölçme sisteminin mevcut olmadığını görüyoruz.

Ancak tek bir ölçümleme kriteri olmaması itibarın ölçülemeyeceği anlamına elbette gelmemektedir. Günümüzde bir marka veya kurumun itibarı farklı ölçütlerle son derece sağlıklı bir şekilde ölçülebilmektedir. İtibarı ölçümlemenin kurumların gelecekte yer alacağı konum açısından çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

Yaptığımız literatür okumalarında itibarı yönetmenin kurumlar açısından olmazsa olmaz bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Bir kurumun şu an hedef kitlesi nezdinde iyi bir itibarı olması gelecekte de mutlaka iyi bir itibarı olacağını garanti etmez ve edemez. Bir marka veya kurumun itibarı yıllar içinde elde edilse de itibarın yok edilmesi veya olumlu noktadan olumsuz noktaya geçmesinin an meselesi olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda kurumlar ve markalar itibarlarını düzenli olarak ölçümlemeli, itibarlarında olumludan olumsuza göre bir değişim olması durumunda hemen duruma müdahale etmeli. Markalar var olan itibarlarını sürekli daha ileri götürme gayreti içinde olmalılar. Zira markalar için itibarı yönetmek bir lüks değil ihtiyaçtır.

Metaverse konusuna gelecek olursak; internetin hayatımıza ilk girdiği Web 1.0 olarak ifade edilen dönemde internet kullanıcıları olarak son derece pasiftik. Sadece internet sitesinin içerik yöneticisinin yüklediği bilgileri okuyabiliyor ancak basit ve hızlı bir şekilde geri bildirim yapamıyorduk. Sonrasında 2000'li yıllarla beraber hayatımıza Web 2.0 teknolojileri olarak ifade ettiğimiz daha basit ifade ile sosyal medya diye tarif edebileceğimiz araçlar girdi. Bu sayede bizler internet kullanıcıları olarak sadece içerikleri izleyen değil aynı zamanda yorum yapan, paylaşan hatta bire bir içerik üreten kullanıcılar haline geldik. İleride ise Web 3.0 denilen teknolojiler muhtemelen hayatımızda büyük oranda yer alacak. Web 3.0 teknolojilerinde artık makinelerin birbiri ile ve insanlarla iletişimde olduğu bir evrenden bahsediyor olacağız. Makine öğrenmesi, yapay zekâ, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik gibi kavramlar artık daha sık hayatımızda karşılık bulacak.

Metaverse'de firmaların geleceği nasıl olacak? Metaverse teknoloji firmalarının bahsettiği gibi insanların avatarları ile her şeyi deneyimleyebildiği sınırsız bir ortam mı? Yoksa fazlaca abartılı bir teknolojik kavram mı? Bu konuda MakerCodes Kurucu Ortağı Volkan Keskin şu ifadeleri kullanmış: "Metaverse kimin kazanacağı belli olmayan bir yarış. İleride mevcut 3D dünyaların bir araya geleceği büyük bir dijital evren olarak görülüyor ama kimin domine edeceği belli değil. Ciddi firmaların yatırım yapması önemli bir kriter. Samsung, Decentraland'den arsa aldıysa potansiyel olduğunu gösteriyor. Facebook ismini Meta yapıp öncülük etme çabasında. Kurdukları dünya Horizon Worlds. Buradaki gelişmeler Metaverse'ün geleceğine ışık tutacak" (Milliyet.com.tr, 2022). Güner ve Tezer de Metaverse'de markaların geleceğine ilişkin şu görüşleri paylaşmışlardır: "Metaverse kaynaklı gelişmeler marka sahiplerinin fikri mülkiyet haklarına ilişkin ortaya çıkabilecek yeni konuları ve olası sorunları takip etmelerinin önemini arttırmaktadır. Bu yeni ekosisteme inanan ve yerini şimdiden sağlamlaştırmak isteyen marka sahiplerinin, bir an önce kullanıcı sözleşmelerini, marka tescillerinin kapsamlarını, lisans sözleşmelerini gözden geçirmesinde fayda olacaktır. Şu anda metaverse bitmiş ve kesinleşmiş bir kavram değildir, ileride hangi evrenin daha popüler olacağı en azından hakların nerede daha sıkı takip edilmesi ve korumanın kapsamının nerede genişletilmesi gerektiğine ilişkin olarak marka sahiplerine ışık tutacaktır. Marka sahipleri, metaverse ile birlikte marka hakları alanında çok fazla değişim ile karşılaşabileceklerini bilmeli ve gelişmeleri yakından izlemelidir" (Sunar & Tezer, 2022).

Çağdaş, Metaverse'in markalara sağladığı faydaya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: "Gelinen noktada tüketiciler ve özellikle de Z kuşağı gibi ulaşılması zor olan kitleler, etkileşimli, ilgi çekici marka arayışı içerisinde. Metaverse evreni, bu beklentiyi karşılamak için mükemmel bir ortam sağ-

lıyor. Markalar, bu noktada sadece sanal dünyada yer almıyor; ürünlerine odaklanan sürükleyici dünyalar yaratıyorlar"(Çağdaş, 2022).

Görüldüğü üzere Metaverse ortamının özellikle Z Kuşağı olarak adlandırılan genç nesli yakalamak için önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır. Z Kuşağı tamamen Web 2.0 teknolojilerinin içine doğduğu için bu kitleyi yakalamak isteyenlerin teknolojik araçları yoğun bir şekilde kullanması kaçınılmaz bir durum.

Metaverse konusunun gelecekte nasıl olacağı konusunda iki ayrı projeksiyon veya senaryo düşünülebilir. Birinci senaryoda Metaverse'ün insanların hayatında büyük bir yer edineceğinin öngörüldüğü senaryo. İkinci senaryo ise Metaverse evreninin teknoloji firmalarının bize lanse ettiği kadar hayatımızda yer almayan bir teknolojik ortam olacağı senaryosu. Metaverse'de markaların yer alması gerekip gerekmediği ve Metaverse'de yer alıp almamanın doğuracağı sonuçlar aslında hangi senaryonun gerçekleşeceğine bağlı. Eğer Metaverse teknoloji firmalarının bize lanse ettiği gibi insanların hayatında büyük bir yer edinecekse o zaman markaların da itibarlarını güçlü kılmak için bu alanda yer almaları kaçınılmaz olacaktır. Zira teknolojik yeniliklerin dışında kalan firmaların gelecekte ayakta kalması çok mümkün olmayacaktır. Ancak eğer ikinci senaryo gerçek olursa bu durumda markaların Metaverse evreninde yer alıp almamalarının itibarları açısından büyük bir önemi olmayacaktır.

Son olarak bizim Metaverse'ün geleceği ile beklentilerimiz sorulacak olursa bu konuya ilişkin görüşümüz şu şekilde özetlenebilir: Gelecekte Metaverse evreninin insanların hayatında önemli bir yer tutma potansiyeline sahip olduğunu düşünüyoruz. Ancak Metaverse evreni ile alakalı birçok konunun da şüpheli olduğunu düşünüyoruz. Örnek vermek gerekirse Metaverse alanının yönetiminin nasıl olacağı, Metaverse alanının hukuki altyapısının nasıl oluşturulacağı, Metaverse evreninin etik boyutu, Metaverse'e erişimin eşit ve adaletli olup olmayacağı, Metaverse alanında verilerin güvenliği ve kişilerin mahremiyetinin korunması, Metaverse evreninin siber güvenlik konularındaki muhtemel açıkları vb. birçok konuda çokça soru işareti bulunmaktadır.

Sonuç olarak markaların Metaverse evreninde var olmaları ve bu durumun marka itibarlarına katkısı konusunda yapılacak en doğru iş Metaverse evreninin dünya ve Türkiye'deki gidişatının markalar tarafından sürekli ve detaylı bir şekilde incelenmesi ve markaların rakiplerinin Metaverse evrenine yaptıkları yatırımları da takip ederek buna göre her markanın kendi konumlandırmasını yapması en doğru hamle olacaktır.

KAYNAKÇA

Abbate, S., Centobelli, P., Cerchione, R., Oropallo, E., & Riccio, E. (2022). A first bibliometric literature review on Metaverse. *2022 IEEE Technology and Engineering Management Conference: Societal Challenges: Technology, Transitions and Resilience Virtual Conference,*

Albinger, H. S., & Freeman, S. (2000). Corporate Social Performance and Attractiveness as an Employer to Different Job Seeking Populations. *Journal of Business Ethics*, *28*(3), 243-253.

Anıl, F., & Alankuş, Z. (2022). Metaverse Evreninde Pazarlama 7P Pazarlama Karması Üzerinden Bir Değerlendirme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, *5*(1), 134-168.

Artantaş, E., & Gürsoy, H. (2020). İşletmelerde Kurumsal İtibar, Kurumsal İtibarın Yönetilmesi ve Ölçülmesi: Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 352-367.

Arvas, İ. S. (2022). Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0. *Academic Journal of Information Technology*, *13*(48), 54-71.

Ayman, U., & Kaya, A. K. (2020). *Promotion and Marketing Communications*. Intechopen Limited.

Baltaş, A. (2022). Metaverse'ün Hayatımıza Getirecekleri IV.

Berens, G., & van Riel, C. B. M. (2004). Corporate Associations in the Academic Literature: Three Main Streams of Thought in the Reputation Measurement Literature. *Corporate Reputation Review*, *7*(2), 161-178.

Berkup, S. (2015). Fombrun İtibar Katsayı Ölçeği Çerçevesinde Bir İtibar Vaka Çalışması Arçelik A.Ş. *Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi*, *8*(38), 859-886

Bogost, I. (2021). *The Metaverse Is Bad*. The Atlantic.

Bostancı, M., & Uncu, G. (2021). Metaverse: Sanal mı gerçek mi? Içinde *Dijital İletişimi Anlamak-2*. Palet Yayınları.

Bozkurt, Ö., & Gümüş, İ. (2022). Metaverse ve Metagirişimcilik: Kavramsal Bir Çerçeve. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, *17*(1), 75-85.

Bromley, D. B. (2001). Relationships between personal and corporate reputation. *European Journal of Marketing*, *35*(3), 316-334.

Brown, T. J., & Dacin, P. A. (1997). The company and the product: corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, *61*(1), 68-84.

Burke, R. J., Martin, G., & Cooper, C. (2011). *Corporate Reputation Managing Opportunities and Threats*. Gower Publishing Limited.

Büyükbaykal, C. I., & Sönmezer, Z. (2022). Metaverse ile Toplumsal Yaşam Arasındaki İlişki. *International Journal of Cultural and Social Studies*, *8*(1), 139-148.

Çağdaş, F. K. (2022). Metaverse marka pazarlamasında hangi fırsatları sunuyor?

Caruana, A. (1997). Corporate reputation: Concept and mesasurement. *Journal of Product & Brand Management*, *6*(2), 109-118.

Çelik, R. (2022). Metaverse Nedir? Kavramsal Değerlendirme ve Genel Bakış. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 67-74.

Chun, R. (2001). *The Strategic Management of Corporate Reputation, Aligning Image and Identity. Manchester*.

Clardy, A. (2012). Organizational Reputation: Issues in Conceptualization and Measurement. *Corporate Reputation Review*, *15*(4), 285-303.

Cole, J. R., & Cole, S. (1979). *Social Stratification in Science* .

Dąbrowski, T. J. (2010). Crisis communication as a tool of establishing corporate reputation. *Marketing i Rynek, 8*, 9-15.

Dacko-Pikiewicz, Z. (2022). *Reputation Management and Family Business* (First). New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Dale, S. (2021). Making the Metaverse: Hardware Hurdles.

Davies, D. (2006). Managing Your Reputation.

Davies, G., Chun, R., Silva, R. V. D., & Roper, S. (2001). The personification metaphor as a measurement approach for corporate reputation. *Corporate Reputation Review*, *4*(2), 113-127.

Davies, G., Chun, R., Vinhas da Silva, R., & Roper, R. (2004). A Corporate Character Scale to Assess Employee and Customer Views of Organization Reputation. *Corporate Reputation Review, 7*, 125-146.

Davies, Gary. (2011). The Meaning and Measurement of Corporate Reputation. Içinde R. J. Burke, G. Martin, & C. L. Cooper (Ed.), *Corporate Reputation Managing Opportunities and Threats* (ss. 45-61). Gower Applied Business Research.

di Pietro, R., & Cresci, S. (2021). Metaverse: Security and Privacy Issues. *Proceedings - 2021 3rd IEEE International Conference on Trust, Privacy and Security in Intelligent Systems and Applications, TPS-ISA 2021*, 281-288. Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc. https://doi.org/10.1109/TPSISA52974.2021.00032

Dolphin, R. R. (2004). Corporate reputation – a value creating strategy. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, *4*(3), 77-92.

Doorley, J., & Garcia, H. (2007). *Reputation ManageMent The Key to Successful Public Relations and Corporate Communication*. New York: Taylor & Francis Group, LLC.

Dorcak, P., Dorcakova, I., Svetozarovova, N., & Pollak, F. (2017). Reputation Management, Selected Assessment and Measurement Tools Theoretical Overview. *International Journal of Business Administration and Management Research*, *3*(4), 1-5.

Duwe, D. ;, Busch, M. ;, & Weissenberger-Eibl, M. A. (2022). *Enabling the Metaverse. Whitepaper on international user preferences, business models and innovation processes in the Metaverse*. https://doi.org/10.24406/publica-220

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., … Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, *66*.

Emrem, E. (2022). Dijital Teknolojilerle Üretilen Metaverse [Öte Evren] Kavramı ve Etik Üzerine Bir Tartışma. *Global Media Journal TR Edition*, *12*(24), 263-285.

Enache, M. C. (2022). Metaverse Opportunities for Businesses. *Annals of Dunarea de Jos University of Galati. Fascicle I. Economics and Applied Informatics*, *28*(1), 67-71. https://doi.org/10.35219/eai15840409246

Farooq, O. (2022). 13 Most Ambitious Metaverse Companies in the World.

Fiğan, M. (2021). Üç Boyutlu Bir Dünya'ya Doğru: Metaverse.

Fombrun, C. J. (1996). *Reputation: Realizing value from the corporate image*. MA: Harvard Business School Press.

Fombrun, C. J, Gardberg, N. A., & Sever, J. M. (2000). The reputation quotient: A multi-stakeholder measure of corporate reputation. *The Journal of Brand Management*, *7*(4), 241-255.

Fombrun, Charles J, & Rindova, V. P. (2000). The road to transparency: Reputation management at Royal Dutch/Shell. *The Expressive Organization*, *7*, 7-96.

Głuszek, E. (2015). The multidimensionality of corporate reputation-can publicity be one if dimensions. *Management Forum*, *3*(2), 30-37.

Goldberg, M. E., & Hartwick, J. (1990). The effect of advertiser reputation and extremity of advertising claim on advertising effectiveness. *Journal of Consumer Research*, *17*, 172-179.

Green, P. S. (1996). *Şirket Ününü Korumanın Yolları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Griffin, A. (2014). *Crisis Issues and Reputation Management*. Kogan Page Limited.

Gurov, O. N. (2022). Metaverse—Flight From Dusk to Darkness? *The Art and Science of Television*, *18*(1), 11-46. https://doi.org/10.30628/1994-9529-2022-18.1-11-46

Hackl, C., Lueth, D., & di Bartolo, T. (2022). *Navigating The Metaverse A Guide To Limitless Possibilities in A Web 3.0 Worl* (J. Arkontaky, Ed.). John Wiley & Sons, Inc.

Handelman, J. M., & Arnold, S. J. (1999). The role of marketing actions with a social dimension: Appeals to the institutional environment. *Journal of Marketing*, *63*, 33-48.

Helal, A. E., & de marco Costa, T. (2022). *Branding in the Metaverse Exploring established brand management perspectives and the advent of decentralized branding on Web 3.0*.

Helm, S. (2005). Designing a Formative Measure for Corporate Reputation. *Corporate Reputation Review*, *8*(2), 95-109.

Helm, S. (2007). The Role of Corporate Reputation in Determining Investor Satisfaction and Loyalty. *Corporate Reputation Review*, *10*(1), 22-37.

Helm, Sabrina, Gobbers, K., & Storck, C. (2011). *Reputation Management* (Sabrina Helm, K. Gobbers, & C. Storck, Ed.). New York: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Highhouse, S., Broadfoot, A., Yugo, J. E., & Devendorf, S. A. (2009). Examining corporate reputation judgments with generalizability theory. *Journal of Applied Psychology*, *94*, 782-789.

Hirsch, P. B. (2022). Adventures in the metaverse. *Journal of Business Strategy*, *43*(5), 332-336. https://doi.org/10.1108/JBS-06-2022-0101

Hollensen, S., Kotler, P., & Opresnik, M. O. (2022). Metaverse–the new marketing universe. *Journal of Business Strategy*, 1-7.

Howard, S. (1998). *Corporate Image Management*. Butterworth-Heinemann.

Işık, M., & Akdağ, M. (2011). *Dünden Bugüne Halkla İlişkiler* . Eğitim Akademi Yayınları.

Jr, T. H. (2021). This 29-year-old book predicted the 'metaverse' — and some of Facebook's plans are eerily similar.

Kim, J. (2021). Advertising in the Metaverse: Research agenda. Journal of Interactive Advertising. *Journal of Interactive Advertising*, 141-144.

Kostak, F. (2014). Kurumsal İtibar Yönetimi.

Kuş, O. (2021). "Metaverse: 'Dijital Büyük Patlamada' Fırsatlar Ve Endişelere Yönelik Algılar. *Intermedia International E-Journal*, *8*(15), 245-266.

Kuş, Oğuz. (2021). Metaverse Dijital Büyük Patlamada Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar. *Intermedia International E-Journal*, *8*(15), 245-266.

Kuyucu, B. A. (2003). *Kurumlarda Etkin ve Başarılı İtibar Yönetimi, İtibar Yönetimi*. İstanbul: ARGE Danışmanlık Yayınları.

Larkin, J. (2003). *Strategic Reputation Risk Management.* (First Edition). PALGRAVE MACMILLAN.

Lloyd, S. (2007). *Corporate Reputation: Ontology and Measurement* (PhD).

Mahon, J. F. (2002). Corporate reputation a research agenda using strategy and stakeholder literature. *Business and Society*, *41*(4), 415-454.

Mandal, T., Sağır, A., Öztürk, M., Uysal, M., Külekçi, M., & Büyükakıncı, B. (2022). Metaverse: Sanal Dünyadan Gerçek Gizlilik ve Güvenlik Problemlerine. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *4*(2), 100-106.

Marsden H. (2013). *Guard Your Reputation*. Smartebookshop.

Milliyet.com.tr. (2022). Türk markalardan metaverse'e hücum.

Money, K., & Hillenbrand, C. (2006). Beyond Reputation Measurement: Placing Reputation within a model of value creation by integrating existing measures into a theoretical framework. *Journal of General Management*, 1-12. Geliş tarihi gönderen https://www.researchgate.net/publication/268276288

Mystakidis, S. (2022). Metaverse. Içinde *Enclopedia* (C. 2, ss. 486-497).

Newell, S. J., & Goldsmith, R. E. (2001). The development of a scale to measure perceived corporate credibility. *Journal of Business Research, 52*(3), 235-247.

Nguyen, Y., & LeBlanc, G. (2001). Corporate image and corporate reputation in customers retention decision in services. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *8*(1), 227-236.

Okay, A., & Okay, A. (2014). *Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.

Önder, N. (2022). Metaverse'e Adım Atan Öncü Markalar.

Özcengiz, P. (2014). *İletişim Kanalları Üzerinden Duyurulan Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Sponsorluk Projelerinin İtibar Yönetimi Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkahveci, E., Civek, F., & Ulusoy, G. (2022). Endüstri 5.0 Döneminde Metaverse (Kurgusal Evren)'ün Yeri. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, *8*(50), 398-409.

Özkaynar, G. (2022). Metaverse İşletmeleri Sanal Takımlara Sürükler Mi? *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *8*(1), 132-145.

Pollák, F., Dorčák, P., & Markovič, P. (2020). Reputation Management. Içinde U. Ayman & A. K. Kaya (Ed.), *Promotion and Marketing Communications* (1st bs). London: INTECHOPEN LIMITED.

Quantilus. (2022). SWOT Analysis of the Metaverse for Businesses.

Radoff, J. (2021). The Metaverse Value-Chain.

Ramesh, U. v, Harini, A., Gowri, D., Durga, K. V., Druvitha, P., & Siva Kumar, K. (2022). Metaverse: Future of the Internet. *International Journal of Research Publication and Reviews Journal Homepage: Www.Ijrpr.Com*, *3*(2), 93-97. Geliş tarihi gönderen www.ijrpr.com

Robetrs, P. W., & Dowling, G. R. (2002). Corporate reputation and sustained superior financial performance. *Strategic Management Journal*, *23*(1), 1077-1093.

Rosenberg, L. (2022, Mart 25). *Regulation of the Metaverse: A Roadmap*. 21-26. Association for Computing Machinery (ACM). https://doi.org/10.1145/3546607.3546611

Saydam, A. (2005). *Algılama Yönetimi* (Birinci). İstanbul: Rota Yayın Yapım.

Schmitt, M. (2022). *Metaverse: Bibliometric review, building blocks, and implications for business, government, and society*. Geliş tarihi gönderen https://ssrn.com/abstract=4168458

Schwaiger, M. (2004a). Components and parameters of corporate reputation – an empirical study. *Schmalenbach Business Review*, *56*, 46-71.

Schwaiger, M. (2004b). Components and parameters of corporate reputation -- an empirical study. *Schmalenbach Business Review, 56*(1), 46-71.

Seidel, S., Berente, N., Yepes, G., & Nickerson, J. v. (2022). Designing the Metaverse. *International Conference on System Sciences*, 6699-6708. Geliş tarihi gönderen https://hdl.handle.net/10125/80151

Selvi, Ö., & Solmaz, B. (2018). İtibar Yönetimi ve Özel Sağlık Kurumlarına Yönelik Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *6*(1), 68-100.

Şener, N. K. (2021). Facebook Nasıl "Meta"laştı? *Yeni Medya Hakemli Uluslararası E Dergi*, *2021*(11), 174-179.

Shamma, H. M. (2012). Toward a Comprehensive Understanding of Corporate Reputation: Concept, Measurement and Implications. *International Journal of Business and Management*, *7*(16), 151-169.

Shin, D. (2022). The actualization of meta affordances: Conceptualizing affordance actualization in the metaverse games . *Computer Human Behaviour*, *133*.

Sinha, D. (2022). Top 10 Companies Working on Metaverse and Its Developments in 2022.

Smaili, N., & de Rancourt-Raymond, A. (2022). Metaverse: welcome to the new fraud marketplace. *Journal of Financial Crime*. https://doi.org/10.1108/JFC-06-2022-0124

Stopford, M. (2011). Reputation Management at Coca-Cola and Beyond. Içinde Sabrina Helm, K. Liehr-Gobbers, & C. Storck (Ed.), *Reputation Management* (ss. 201-215). Springer-Verlag Berlin Heidelberg,.

Sunar, M. G., & Tezer, F. (2022). Metaverse: Marka sahiplerini bu yeni evrende neler bekliyor?

Tavman, E. B. (2022). Metaverse Çağında Dijital Pazarlama. Içinde E. S. Yılmaz (Ed.), *Dijital Pazarlama Yaklaşım ve Uygulamalar*. Ankara: Orion Akademi.

Ural, E. (2002). İtibar Yönetimi Değer Yaratan Bir Halkla İlişkiler Çalışması Olarak İtibar Yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, *1*(2), 83-93.

Walsh, G., & Beatty, S. E. (2007). Customer-based corporate reputation of a service firm: scale development and validation. *Journal of the Academy of Marketing Science Volume*, *35*, 127-143.

Wang, H. N., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J., & Daneshmand, M. (2021). *A Survey on Metaverse: the State-of-the-art, Technologies, Applications, and Challenges*.

Wartick, S. L. (2002a). Measuring corporate reputation. *Business and Society*, *41*, 371-392.

Wartick, S. L. (2002b). Measuring Corporate Reputation. *Business and Society*, *41*(4), 371-392.

Watson, T. (2010). Reputation models, drivers and measurement. Içinde *Handbook of Public Relations.* (C. 2nd, ss. 339-352). Sage Publications.

Wikipedia. (2022). Metaverse.

Yağcıoğlu, A. (2012). *İtibar Yönetimi Kavramının İşlevselliği ve İtibar Unsurlarının Birbiriyle İlişkisi Otel İşletmeleri Açısından Bir Uygulama* (Yüksek Lisans). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yemenici, A. D. (2022). Entrepreneurship in The World of Metaverse: Virtual or Real? *Journal of Metaverse*, *2*(2), 71-82.

Yeşil, S., & Purtaş, S. (2017). Farklılıkların Yönetimi Kurumsal İtibar ve İşletme Performansı Üzerine Etkileri Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 173-194.

Yüksel, Y. (2022). Daha Şimdiden Metaverse'te Varlığını Göstermeye Başlayan 9 Büyük Marka.

Zyglidopoulos, S. C. (2001). The impact of accidents on firms' reputation for social performance. *Business and Society*, *40*, 416-441.

BÖLÜM 13

MUŞ OVASININ JEOMORFOLOJİSİ

Nurcan AVŞIN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Avşin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 0000-0003-2542-6334

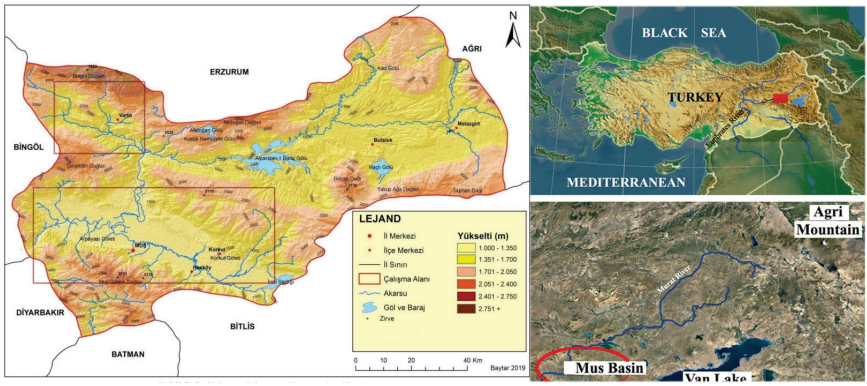
1. Giriş

Bir bölgenin jeomorfolojik gelişimi, tektonizma, volkanizma gibi yerkabuğunun iç dinamikleri ile akarsu, rüzgâr, buzul gibi dışsal kontrol faktörlerinin zaman içerisindeki karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmektedir. Türkiye ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesi bunun en güzel örneklerindendir. Oldukça etkin bir tektonik aktivite sonucu ana hatları oluşan bu sahanın çok çeşitli aşındırıcı güce (akarsu, buzul, dalga-akıntılar, karst, rüzgâr) eş zamanda maruz kalması neticesinde jeomorfolojik olarak zengin ve eşsiz bir topografya meydana gelmiştir.

Doğu Anadolu'nun ana hatlarını oluşturan neotektonik dönem Orta Miyosen'de başlamış (Şengör vd., 1979), peneplen ya da peneplene yakın bir paleo topografya ile karakterize edilen bu dönemde tektonizma ve volkanizma bölgede kendini hissettirmiştir. Bu durum diğer pek çok yerde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun da yapısal ve jeomorfolojik gelişimini değiştirmiş, eski peneplenler dağ oluşturacak şekilde yükselmiştir (Erinç, 1953). Bugün Doğu Anadolu'daki aktif tektonik etkinlik ve zengin volkanik topografya bu özelliğin ürünüdür. Buna bağlı olarak bölgede çok sayıda yapısal jeomorfolojik oluşum meydana gelmiştir. Oldukça yüksek rakıma sahip yüzeyler, Ağrı Dağı başta olmak üzere farklı köken ve yükseltiye sahip dağlar, ovalar- depresyonlar, kanyonlar, karstik, flüvyal, glasyal yer şekillerinin çeşitli örnekleri bunlar arasında sayılabilir.

Söz konusu depresyonların en bilinen örneklerinden biri Muş Ovası'dır (Şaroğlu ve Güner, 1981). Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ovalarından olan Muş Ovası Yukarı Murat Bölümü'nde almaktadır (Şekil 1). Güneyinde, Güneydoğu Tororslar'ın uzantısı durumundaki Bitlis Dağları (Bitlis masifi/kenet kuşağı), kuzeyinde Otluk ve Şerafettin Dağları, daha kuzeyinde ise Varto Ovası bulunan sahanın batısında Solhan, doğusunda Nemrut Dağı ve Van Gölü konumlanır. Ovanın en alçak kesimi doğuda 1280 m, batıda 1220 m seviyeleri arasında olup ortalama yükseklik 1300 m civarındadır. Yaklaşık 35 km genişliğe ve 75 km uzunluğa sahip olan havzada D-B yönündeki ova tabanı eğimi ise on binde 64 değeri ile oldukça düşüktür (Atalay, 1983).

Olasılıkla Pliyosen sonuna kadar kapalı bir havza durumunda olan ve çevresindeki dağlık alanlardan taşınan sedimentler ile doldurulmuş flüvyal-gölsel bir ortam sunan Muş Ovası, Kuvaterner başlarında Murat Nehri tarafından kapılarak dış drenaja bağlanmış ve boşaltılmıştır (İzbırak, 1955; Atalay, 1983). Ovanın özellikle batı kesiminde akarsu sekileri bulunmakta, doğu kesiminde ise düşük topografya ve yüksek taban suyu seviyesi ile oldukça farklı bir morfoloji kendini göstermektedir.

Şekil 1: *Alanın lokasyon haritası (Baytar 2021'den değiştirilerek)*

Bu alan, neotektonik önemi nedeniyle uzun yıllar özellikle jeologların dikkatini çekmiş, yapılan araştırmalar büyük ölçüde bu çerçevede yoğunluk kazanmıştır. 1900'lü yılların başlarından itibaren ortaya konulan çalışmalarda sahanın tektonizması ve depremselliği (Arni, 1939; Egeran ve Lahn, 1944), genel jeolojik yapısı (Egeran ve Lahn, 1948), Nemrut volkanı ve krater gölü öncelikli konular arasındadır (Maxon, 1935). Bununla birlikte 1950'lerden itibaren daha detaylı jeolojik çalışmalar göze çarpar. Söz konusu çalışmalar alandaki jeolojik formasyonlar ile bölgenin jeolojik evrimini ele almaktadır (Baykal, 1950; Şengör vd., 1979). Sahaya dair jeomorfolojik araştırmalar ise yine 1950'li yıllarda ortaya çıkmış, bugünkü modern jeomorfolojik çalışmaların temelini oluşturmuştur. İzbırak tarafından (1951) Cilo Dağı ve Hakkâri ile Van Gölü çevresinde gerçekleştirilen coğrafi araştırma, bu çalışmaların başında gelmektedir. Bölgenin jeomorfolojisi, iklimi, bitki örtüsü ve beşeri faaliyetlerini ele alan çalışma oldukça kapsamlı olup bölge için bilimsel alt yapı niteliğindedir. Yine Erinç tarafından (1953) Cilo Dağları ve Van arasında kalan kesimin morfolojisi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi özellikleri, Muş Ovası'nın fiziki ve beşeri yapısını ortaya koyan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Doğrudan Muş Ovasını ele alan ilk jeomorfolojik çalışma İzbırak'a (1955) aittir. Ovanın tektonik bir çöküntü sahası olduğunu vurgulayan bu araştırmada ovayı işgal eden göller, sahadaki tektonik hareketler, havzanın kapılma ve boşaltılma süreci anlatılmıştır. Benzer şekilde Atalay (1983), Muş Ovası ve çevresinin jeomorfolojisi ve toprak özelliklerini incelediği çalışmasında sahanın jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, toprak ve bitkisi özellikleri gibi temel konular üzerinde durmuştur.

Bugün Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en önemli topografik unsurlarına sahip olup Anadolu'nun neotektonik sürecini temsil eden yapısını ve önemini korumaktadır. Daha önce temelleri atılmış morfolojik evrim araştırmalarına niteliksel ve analitik çalışmalar ışığında yeni bir soluk ge-

tiren güncel çalışmalar, Muş Ovası gibi önemli temsil gücüne sahip havzalarda yeni bulgulara ulaşarak literatüre önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışma ile analitik veriler ışığında Muş Ovası ve çevresinin jeomorfolojik evrimi, morfotektonik şekillenme süreci, flüvyal sistemi ve hidrografik geleceği açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Alanın jeolojik yapısı

Bugün Türkiye karasını oluşturan yerkabuğu parçaları Paleozoik öncesinde başlayan bir süreç içinde oluşmuştur. Kristalen masifler ve plütonik kütleler halindeki bu temel parçalar, Orta Jura-Orta Trias (Mezozoik) sürecinde en geniş durumunu kazanmış olan Neotetis okyanusunun temelini oluşturmuş ya da adalar halinde Tetis üzerinde yükselmiştir. Üst Kretase sonları, Neotetis okyanusunda daralma-kapanma hareketlerinin başladığı dönemdir. Önceleri okyanus tabanında dalma-batma şeritleri halinde başlayan hareket Kretase sonlarında genel olarak Kuzey Anadolu'da (Pontidlerde) bir yükselme karalaşma halinde kendini göstermiştir (Ketin 1966, 1983). Bu kuşak güneyindeki Neotetis'in kuzey kolundan oluşan ofiyolitik ve kalker nap dilimleri Orta Anadolu'nun (Anatolitlerin) Menderes ve Kırşehir masifleri üzerinden aşarak Torosların (Toridlerin) yerleşik otokton serileri üzerine itilmeye başlamıştır (Erol, 1989).

Kretase sonlarındaki bu büyük değişikliklerden sonra Anadolu'nun dört ana tektonik kuşağı, yani Pontidler, Anatolidler, Toridler ile Güneydoğu Anadolu ilk özellikleri ile belirmiş ve Erken Tersiyer'de, Türkiye alanından geri çekilmese bile Neotetis, yeni beliren dağ sıraları arasındaki oluk ve havzaları dolduran bir özellik kazanmıştır. Bu nedenle Erken Tersiyer, daha önceki dönemlerde dağlık iskeleti oluşup gelişmiş olan Anadolu'da özellikle Pontid ve Anatolid kuşaklarında, daha sonra genel olarak ovalara dönüşecek olan havzaların ilk biçimleri ile ortaya çıktığı dönemdir (Erol, 1989).

Bitlis Kenet Kuşağındaki okyanus kapanmasının sonunda kıta kıta çarpışması ile Doğu Anadolu'da neotektonik dönem başlamıştır (Şengör, 1980). Çarpışma sonucu Doğu Anadolu'da bir sıkışma ve bu sıkışma tektoniğine bağlı olarak kabaca:

1 — D - B doğrultulu kıvrımlar,

2 — D - B doğrultulu ve K ya da G'e eğimli yüksek açılı bindirmeler,

3 — KD - GB, KKD - GGB doğrultulu sol yönlü doğrultulu atımlı faylar,

4 — BKB - DGD, KB - GD doğrultulu sağ yönlü doğrultu atımlı faylar,

5 — K - G doğrultulu açılma çatlakları gelişmiştir (Şaroğlu ve Güner, 1981).

Bu dönemin başlangıcında düze yakın bir topografyanın üzerindeki

sığ ve büyük göller ya da akarsu ortamlarında çökelme olmuş, etkin bir tektonik rejim başlamıştır. Bu tektonik rejim ile belirginleşmeye başlayan D-B doğrultulu kıvrımlar düze yakın olan topografyada dalgalanmalara yol açmıştır. Oldukça yayvan dalgalı olan bu topografya üzerinde antiklinaller yavaş yavaş sırtları, senklinaller ise havzaları oluşturmaya başlamıştır. Alandaki kıvrımlanma süreci aşınmaya göre çok hızlı olduğundan morfolojide dalgalanmalar gittikçe artmış, bu dalgalanmalar zamanla başlangıçta sığ ve yayvan olan havzaları daraltmış, sırtlarla havzalar arasındaki yükselti farkını belirginleşmiştir. Bu arada sözü edilen ortamda iki tip akarsu ağı gelişmiştir (Şaroğlu ve Güner, 1981).

1 — D - B yönlü olup havzalara ve aynı zamanda yapılara paralel olan akarsular.

2 — K - G yönlü olup sırtları ve yapıları dikine kesen akarsular.

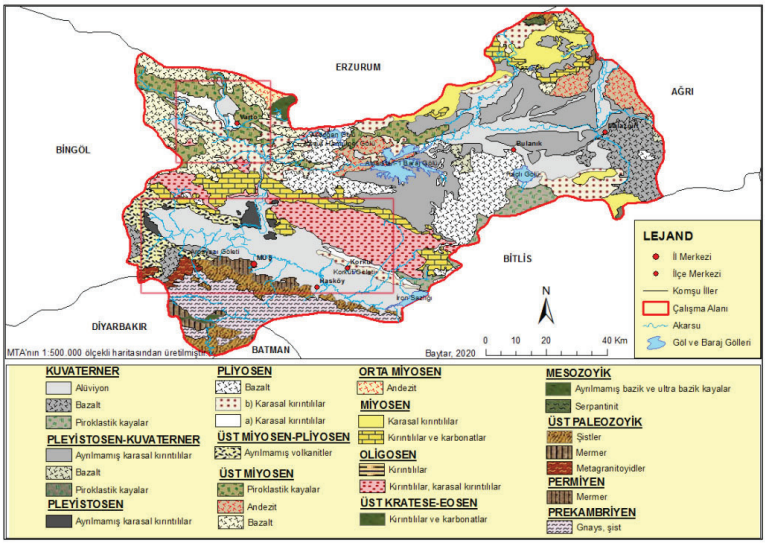
Neotektonik rejim sonucu metamorfik masif kütleler, çek ayır havzaları ve dağ arası havzalar ile karakterize edilen Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli havzalarından biri olan Muş Ovası da Kurtman ve Akkuş (1971) ile Şaroğlu ve Yılmaz (1984, 1986) tarafından dağ arası havza olarak nitelendirilmiştir. Akay (1989) ise sahanın çarpışma sonucu oluşan kratonik bir havza olduğunu belirtmektedir. Bu tespitler, sahadaki D-B uzanımlı kıvrımlar ve KB-GD uzanımlı, dikey atımlı faylar ile doğrulanmaktadır. Nitekim söz konusu yapılar havzanın oluşumu sırasında K-G yönlü bir sıkışmalı tektonik rejimin kanıtıdır.

Muş Ovası aynı zamanda Toros-Zagros orojenik kuşağı üzerindeki konumuyla da neotektonik rejimin önemli temsillerindendir. Anadolu'nun Arabistan ve Avrasya plakaları tarafından sıkıştırılması ile oluşan KAF (Kuzey Anadolu Fayı) ve DAF (Doğu Anadolu Fayı) zonlarının birleştiği Karlıova-Varto kesiminin güneyinde konumlanan alan, bu nedenle neredeyse tüm jeolojik devirlerdeki tektonik hareketlerin etkisi altında kalmıştır (Şekil 2). Ayrıca bölgenin tektonik yapısına uygun yönde uzanarak Alp Orojenik kuşağının diğer havzaları ile (Elbistan, Malatya, Uluova, Çapakçur, Van) büyük bir benzerlik göstermektedir.

Şekil 2: *(A) Havza dolgularında gözlenen aktif tektonik deformasyon. (B) Havzanın kuzey yamaçlarında gözlenen fay dikliği.*

.

Şekil 3: *Alanın jeoloji haritası (Baytar 2021'den değiştirilerek)*

Muş Havzası içerisinde Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar tespit edilen çeşitli yaşlardaki (Kretase, Eosen, Oligosen, Miyosen ve Pliyosen) karasal ve denizel kayaçlar genellikle genç volkaniklerle örtülüdür (Şaroğlu ve Güner, 1981). Bu formasyonlar; Paleozoyik-Mesozoyik yaşlı metamorfik kayaçlar (şistler, gnays, mermer), Oligosen yaşlı karasal ve denizel kırıntılı kayaçlar (Kelereş Formasyonu), Miyosen yaşlı denizel kireçtaşı ve karasal kırıntılar (Adilcevaz Formasyonu), Kuvaterner yaşlı Nemrut volkanitleri, yine Kuvaterner yaşlı eski ve yeni alüvyonlardır (Muş Formasyonu). Bütün bu unsurlar (tektonizma, volkanizma ve kayaç yapısı), araştırma alanının morfolojik gelişiminde büyük paya sahiptir.

3.Jeomorfolojik özellikler

Doğu Anadolu Bölgesi'nin morfolojik yapısı neotektonik dönemle birlikte ana çizgilerini kazanmıştır. Dolayısıyla bölgenin genel jeomorfolojik özellikleri jeolojik yapısı ile uyumludur. Bugün bölgeyi karakterize eden dağlık alanlar, yüksek platolar, derin kanyonlar, depresyonlar/havzalar ve volkanik sahalar yeni tektonik rejimle başlayan volkanik ve tektonik etkinliğinin bir ürünüdür. Bu dönemde gelişen yapılar Doğu Anadolu'nun uzamasına ve kabuğun kalınlaşmasına, böylece yüksek bir bölgenin meydana gelmesine neden olmuştur. Yapı kontrolünde gelişen morfolojik birimlerden D-B uzanımlı kıvrımlar (antiklinaller) aynı yöndeki sırtları oluştururken senklinaller de havzaları meydana getirmiştir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1984, 1986).

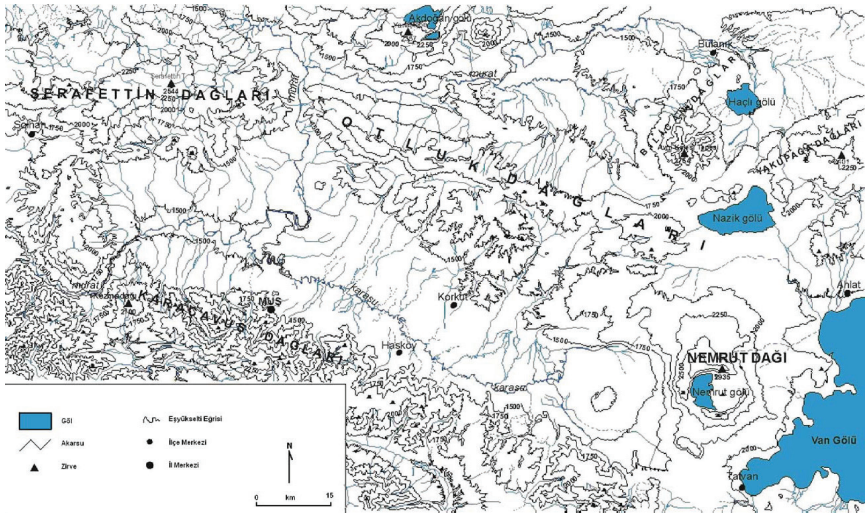
Bununla birlikte bölgede eş zamanlı ya da farklı dönemlerde etkili

olan buzul, rüzgâr, akarsu ve dalga aktiviteleri ile karstik erime süreçleri zengin bir jeomorfolojik yapı ortaya çıkarmıştır. Örneğin söz konusu yapısal unsurlara yerleşen akarsular, K-G yönde yarma vadileri, D-B yönde ise menderesli akarsu yataklarını oluşturmuştur (Şaroğlu ve Güner, 1981). Yine yüksek dağlık sahalardaki glasyal süreçler bölgenin rakımı ve karasallığı ile ilişkilidir.

3.1. Muş Ovası'nın Jeomorfolojisi

Muş Ovası, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat Bölümü'nde yer almakta olup Iğdır Ovası'ndan sonra bölgenin en büyük ovasıdır. Kuzeyinde Otluk ve Şerafettin Dağları, güneyinde Kavuşşahap Dağları (Bitlis Masifi), doğusunda Nemrut Dağı ve batısında Genç Boğazı ile sınırlandırılan ova yaklaşık 6400 km2' lik bir yüz ölçümüne sahiptir (Şekil 4). Murat Nehri ve onun en büyük kollarından olan Karasu Nehri tarafından drene edilen havza bu iki önemli flüvyal sistemin etkisiyle morfolojik gelişimini bugün halen sürdürmektedir. Alanın şekillenmesinde büyük payı olan Murat ve Karasu nehirleri havzanın batı yarısında (Çatbaşı mevkiinde) birleşerek Genç Boğazı'ndan ovayı terk etmektedirler.

Havzada iki ana morfolojik üniteden bahsetmek mümkündür. Bunlar dağlık sahalar ve ova kesimidir. Dağlık alanların ova ile birleşim yerlerinde çok sayıda birikinti koni ve yelpazesi görülürken ova içerisinde akarsu sekileri, taşkın yatağı, menderes kıvrımları, terk edilmiş yataklar ve kum-çakıl adaları gözlenmektedir (Şekil 5). Ayrıca dağlık alanlarda derin boğazlar mevcuttur.

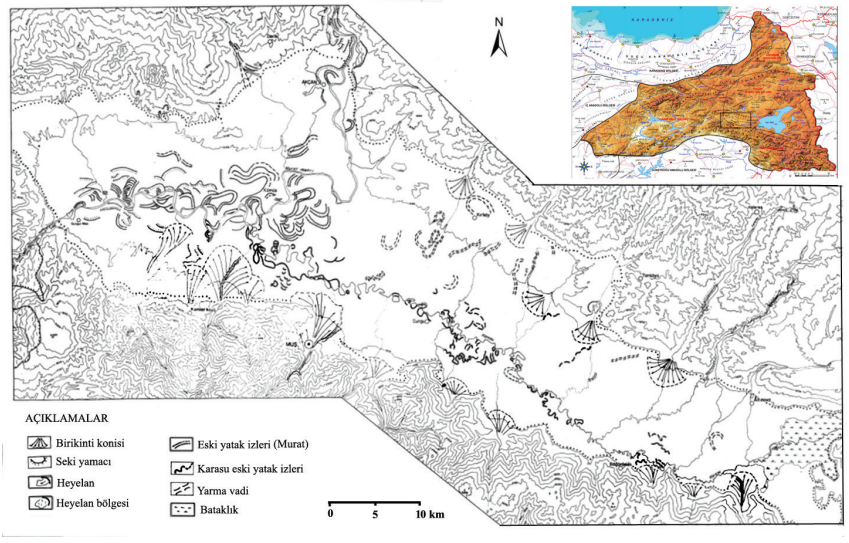

Şekil 4*: Muş Havzası'nın topografya haritası*

1. Dağlık alanlar

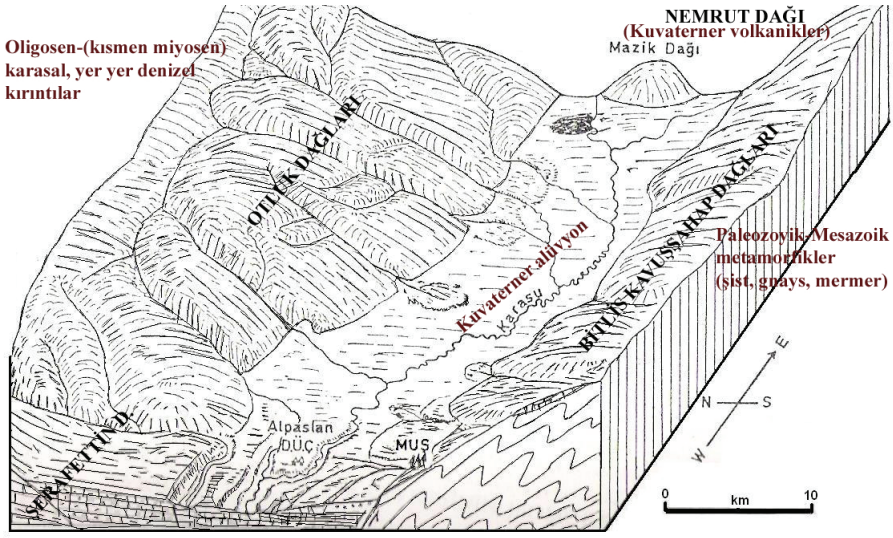
Muş Ovası'nı güneyden ve kuzeyden kuşatan dağlık alanlar bölgedeki tektonik hareketlerin bir neticesi olup faylanma ve bindirmelerle havzayı sınırlandırarak bu sahayı bir dağ arası havza niteliğine kavuşturmuşlardır. Ovanın güney sınırını oluşturan Bitlis Dağları, Güneydoğu Torosların uzantısıdır ve çok eski bir kara kütlesi olması sebebiyle hemen hemen bütün tektonik hareketlerden etkilenmiştir. Bitlis Masifi/Kenet kuşağı olarak da adlandırılan bu dağların kuzey etekleri şiddetli tektonik deformasyonlar sonucunda faylanarak yükselmiştir (Atalay, 1983). Muş Ovasını doğudan sınırlandıran Nemrut Dağı ise Geç Miyosen'de beliren kırık hatları nedeniyle meydana gelen bir stratovolkandır (Atıcı ve Türkecan, 2017).

Muş Havzası kuzeyden de yüksek dağlarla sınırlandırılmaktadır. Sahayı bu kesimden kuşatan kütle, Murat Nehri tarafından derince kazılarak Şerafettin ve Otluk (Elçiler) Dağları şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Şerafettin Dağları, gerek epirojenik hareketlere, gerekse dikey atımlı faylanmalara maruz kaldığı için yükselmiş ve akarsular tarafından derince parçalanmıştır (Şekil 6). Pliyosen'de tamamen su yüzeyine çıkan bu arazide kırık hatlar boyunca ara ara volkanik malzeme çıkışının olmasıyla Tersiyer sedimentleriyle karışık halde bazalt, andezit, tüf gibi sedimentler bulunmaktadır. Bu dağlardaki püskürmeler Eosen-Neojen boyunca sürmüştür. Devamındaki Otluk (Elçiler) Dağları ise Geç Miyosen'deki tektonik hareketler sonucunda tamamıyla su yüzeyine çıkmış, kırık hatlar boyunca volkanik olaylara maruz kalmış ve kısmi şekilde lavlarla örtülmüştür (Atalay, 1983).

Şekil 5: *Muş Havzası'nın jeomorfoloji haritası (Şaroğlu ve Güner 1981'den değiştirilerek)*

Havzanın dik yamaçlı dağlık kütleler ile kuzeyden ve güneyden sınırlandırılması, bölgenin morfolojik evriminde oldukça önemli paya sahip olan akarsu drenajının da gelişimini etkilemiştir (Şaroğlu ve Güner, 1981). Özellikle Kuvaterner flüvyal (akarsu) aktivitesi bu dönemdeki tektonik hareketlere ve iklim değişimlerine önemli tepkiler vermiştir. Örneğin Bitlis Dağları'nın kuzey yamaçlarının adeta bir duvar gibi uzanan fay dikliğine sahip bölümleri akarsu aşındırmasına oldukça uygun bir topografya sunmakla birlikte farklı jeolojik devirlerde meydana gelen tektonik hareketlerle dönem dönem gençleşerek flüvyal aşınımı daha çok tetiklemiştir (Atalay, 1983). Bu durum güneydeki dağlık saha için de geçerlidir. Havzayı çevreleyen yükseltilerden kaynağını alarak Murat ve Karasu nehirlerine karışan yan kollar yamaçları hızla parçalamaktadırlar (Şekil 6). Belirtmek gerekir ki flüvyal aşınımın şiddeti, tektonik gençleşme ile (arazinin yükselmesi ile) yakından ilişkilidir (Schumm, 1977; Sür, 1994).

Şekil 6: *Muş Havzası'nın blokdiyagramı (Atalay, 1983)*

Söz konusu yan kollar aynı zamanda dağlık sahalardan aşındırarak taşıdıkları sedimenti yamaç eğiminin azaldığı kesimlerde (ovaya geçiş yerlerinde) biriktirerek çok sayıda ***birikinti koni ve yelpazesi*** oluşturmaktadırlar (Şekil 5). Öyle ki bu yelpazeler havza içerisinde birçok yerde akarsu yatağının itilmesine ve lokalite değiştirmesine neden olmaktadırlar. Atalay da (1983) bu oluşumları, dağlık sahaların Kuvaterner'deki yükselimi, bu kesimde yağış miktarının fazla olması ve litolojideki az geçirimli şistlerin yamaçta sellenmelere sebep olması nedeniyle artan aşınım-birikim ürünleri şeklinde değerlendirmiştir. Bunun yanında yazar, bölgedeki yelpazelerin (Hasköy, Karaağaçlı, Arak, Kurt yelpazeleri) o bölgedeki en kalın yelpa-

zeler olduğunu ve alanda hem eski hem de yeni oluşumların bulunduğunu ifade etmiştir. Yeni yelpaze oluşumu yukarıda bahsi geçen koşulların/sebeplerin halen devam etmekte olmasının bir sonucudur.

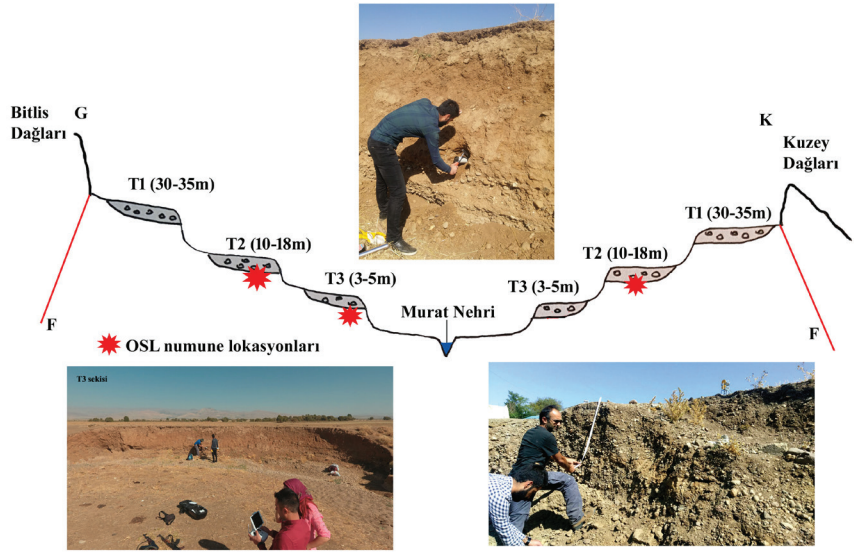
Dağlık alanlardaki bir diğer morfolojik oluşum ise ***boğazlar***dır. Havzanın kuzeyinde bulunan ve buradaki dağlık sahayı ikiye ayıran Murat Nehri Boğazı havzanın morfolojik evriminde oldukça önemlidir. Çünkü alan göl ortamı halindeyken Murat Nehri'nin geriye aşınım ile kapma olayı gerçekleştirdiği ve bu boğazı oluşturduğu düşünülmektedir. O dönemde Varto-Bulanık arasındaki alanda varlığını koruyan Pliyosen gölünün fazla suları taşarak bugünkü Murat Nehri vadisinin kuzeyindeki alçak bir eşikten Muş Havzası'na aktığı düşünülebilir (Atalay, 1983). Günümüzde Murat Nehri bu boğazdan Muş Ovası'na girer ve bir süre sonra Karasu Nehri'ni de bünyesine alarak flüvyal aktivitesine devam eder (Şekil 4, 5). Alandaki bir diğer boğaz olan Genç Boğazı ise havzanın batı sınırını oluşturmakta olup nehrin alanı terk ettiği kesimdir.

2. Ova Kesimi

Muş Ovası/Havzası, Doğu Anadolu Fayı boyunca uzanan Maraş, Gölbaşı, Çelikhan, Malatya, Elazığ, Uluova, Bingöl ve Van havzaları gibi tektonik bir depresyondur. Bu havzaların büyük bir bölümü Pliosen sonu-Kuvaterner başlarında oluşurken Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş-Van ovaları Miyosen sonlarında belirmiş, ancak bugünkü yapısını Pliosen sonu ile Kuvaterner başlarındaki dikey tektonik hareketlerle kazanmıştır (Atalay, 1983). Bölgede çalışma yapan çok sayıda araştırmacı bu havzaların tektonik kökenli olduğunu belirtmişlerdir (Lahn, 1944; İzbırak, 1951, 1955; Erinç, 1953; Şaroğlu ve Güner, 1981).

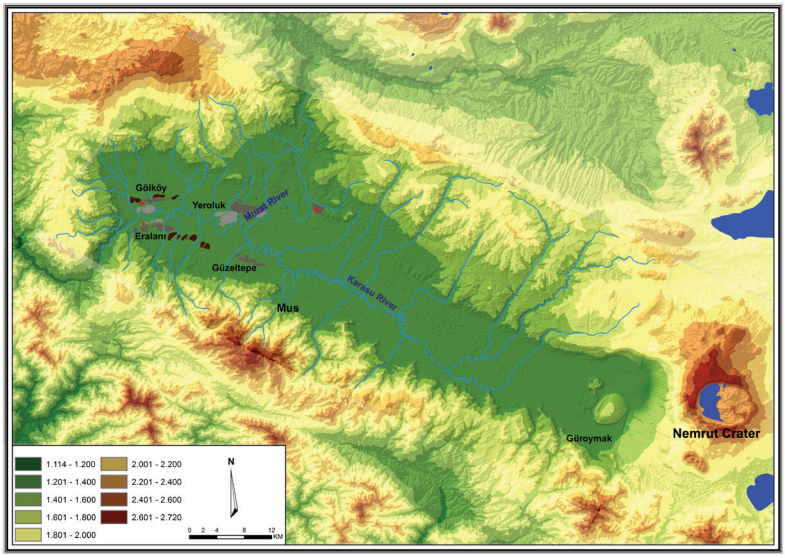
Muş Ovası'nın jeomorfolojik gelişim süreci, alanın jeolojik evrimine paraleldir. Üst Miyosen'de meydana gelen tektonik hareketler, kuzeydeki Şerafettin ve Otluk dağları ile güneydeki Bitlis Dağları'nın faylanarak yükselmesine sebep olurken ova tabanı da çökmeye başlamıştır (subsidansa uğramıştır). Pliyosen'de tekrar eden dikey tektonik hareketler ile bu faylar yeniden canlanmış ve önceki süreç yinelenmiştir. Pleistosen'de ise epirojenik hareketlerle dağlık sahalar yükselmeye, Muş Ovası ise çökmeye devam etmiştir. Böylece yüksek alanlar devamlı aşınmış, ova tabanı ise sedimantasyona (tortulanma, birikim) maruz kalmıştır. Özellikle Miyosen sonlarından itibaren ova, göllerin işgali altında olup göl çökelleri ile kaplanmıştır. Ova tabanında yaklaşık 300 metre tespit edilen Neojen dolgusu (killi, kireçli, marnlı, kumlu depolar) ovanın Miyosen sonlarından beri göllerle (Pliyosen gölü) işgal edildiğini göstermektedir (Şekil 3). Kuvaterner başlarındaysa saha Murat Nehri tarafından kapılarak dış drenaja bağlanmış ve boşaltılmıştır. Alanı drene eden Murat ve Karasu nehirleri havzayı kazarak şekillendirirken bir yandan da bölgede devam eden tektonik hareketle-

rin etkisiyle yataklarını derinleştirmiş veya değiştirmişlerdir. Böylece ova dolgusu üzerinde Kuvaterner yaşlı alüvyonlar istiflenmiştir. Sonuç olarak Muş Ovası'nın bugünkü jeomorfolojisi ana hatlarıyla tektonizma ve akarsu drenajı tarafından şekillendirilmiştir (Atalay, 1983).

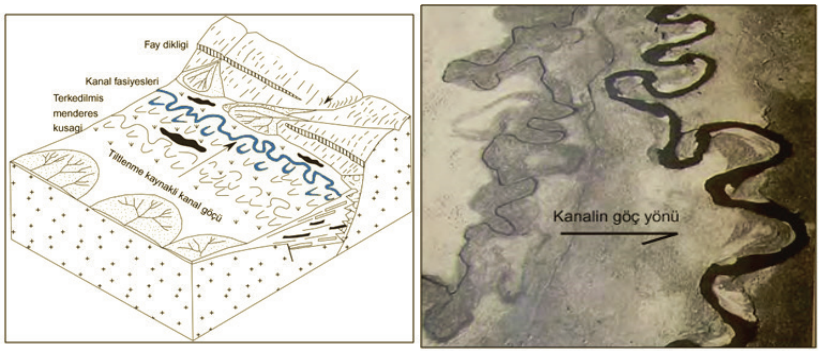

Şekil 7: *Murat Nehri vadisinin genelleştirilmiş enine profili ve seki seviyeleri*

Ovada yapılan araştırmalarda 3 ***seki basamağı*** tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla; T1 (30-35 m), T2 (10-20 m) ve T3 (3-5 m) sekileridir. Bu seviyeler nehrin eski yatak kalıntıları olup en az üç fazlı bir derine aşındırma sürecine işaret etmektedirler (Şekil 7). Ancak ovada akarsu sekileri yalnız Murat Nehri boyunca gözlenmiş, Karasu Nehri'ne ait herhangi bir akarsu sekisi tespit edilememiştir (Şekil 8). Bunun nedeni, Karasu Nehri'nin yaklaşık olarak Murat Nehrine birleştiği bölüme kadar düşük yatak eğimine sahip menderesli bir akış göstermesidir ki bu durum havzanın o bölümünün çökme eğiliminde olduğunun işaretidir. Havza batısında ise (Murat Nehri vadisinde) üç basamak halinde gözlenen sekiler, doğudaki sürecin aksine o kesimde tektonik bir yükselmenin olduğunu, dolayısıyla akarsuyun yatağını derine kazdığını kanıtlar niteliktedir (Leopold vd., 1964; Schumm, 1977). Alandan toplanan seki numuneleri üzerinde yapılan tarihlendirme analizleri (Lümnesans/OSL Analizi) neticesinde sekilerin, Kuvaterner devrinin ilk yarısı olan ve buzul devirleriyle bilinen Pleistosen dönemine ve Kuvaterner'in ikinci yarısı olan, günümüzü de kapsayan Holosen devrine ait olduğu tespit edilmiştir (Avşin vd., 2021). Ortaya çıkan bu sonuç, Murat Nehri'nin hem Holosen interglasyalinde (buzul arası dönemde), hem de Pleistosendeki son buzul çağında (Würrm) seki oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla iklimsel değişimler havzayı daima kontrol etmiştir.

Şekil 8: *Muş Havzası'nın seki lokasyonları ve genel fiziki haritası*

Şekil 9: *Akarsu yataklarında gözlenen tiltlenme ve asimetrik yatak göçü (Schumm vd., 2000)*

Ovadaki bir diğer oluşum da ***terk edilmiş akarsu yataklardır*** (Şekil 5, 9). Bu yatakların bir bölümü kopmuş menderesler şeklinde olup farklı dönemlerde, nehrin su potansiyelinde ve hidrolojik gücündeki değişimler nedeniyle yatağını terk etmesi sonucu meydana gelmiştir. Bazılarında su bulunan yataklar art bataklık halinde varlıklarını korumaktadır. Terk edilmiş yatakların diğer bir bölümü ise ana nehir yatağının daha çok güneyinde yer almakta olup nehrin kuzeye doğru göç etmesiyle ilgili görünmektedir. Çünkü bazı kaynaklara göre (Şaroğlu ve Güner 1981; Atalay, 1983; Şaroğlu ve Yılmaz, 1984) güneydeki Bitlis masifi kuzeye göre daha çok yükselmekte, bu da ovada bir çarpılmaya neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak meydana gelmesi beklenen tiltlenme olayı ve yatak göçünün (avulsiyon) (Schumm vd., 2000) araştırma alanında gerçekleştiği söylenebilir (Şekil 9).

4.Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli havzalarından olan Muş depresyonu Anadolu'nun morfolojik evrimini aydınlatan ve jeomorfoloji-yapı (jeoloji) ilişkisini ortaya koyan iki önemli havzadır.

Şaroğlu ve Güner'in (1981) belirttiği gibi, iki havza da tektonik sıkışma rejimi sonucu oluşan D-B uzanımlı antiklinaller (sırtlar) arasında kalan senklinallere karşılık gelmektedir. Özellikle Muş Havzası, Anadolu'nun neotektonik dönemi için önemli bir temsil olup K-G doğrultusunda sırtları dikine kesen akarsulara (Murat) ve D-B doğrultusunda havza uzanışına paralel akan nehirlere (Karasu) sahiptir. Havzanın doğu bölümünün çökme eğiliminde olması menderesli bir akarsu sistemi meydana getirirken batı bölümünün yükselimi (**0.6 mm/yıl**) (Avşin vd., 2021) seki basamaklarına sahip, yatağını kazan bir akarsu sistemi doğurmuştur. Böylece havzada asimetrik bir yapıdan söz edilebilir. Bu asimetri aynı zamanda K-G doğrultusunda da mevcuttur. Bitlis masifinin, kuzeydeki dağlık sahaya göre daha fazla yükselmesi Karasu Nehri'ni kuzey yönünde itmekte ve yatak göçüne sebebiyet vermektedir.

Alan, gerek tektonizma gerekse Kuvaterner iklim değişimleri (Pleistosen buzul çağları) etkisi altında şekillenmiş olmakla birlikte bugün bölgenin aktif tektonik yapısı halen devam etmektedir (Avşin vd., 2021). Sahadaki yerleşmeler için yüksek deprem riski olduğunu açıkça ortaya koyan tarihsel ve güncel deprem kayıtları (Işık vd., 2012) tektonik aktivitenin süreceğini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, alandaki yükselme ve çökme sürecinin aynı şekilde devam etmesi halinde Karasu Nehri'nin tam menderesli bir yatak paternine dönüşerek daha çok yatak terki ve avulsiyon gerçekleştireceğini, Murat Nehri'nin ise yatağını derine kazmaya devam ederek yeni seki seviyeleri oluşturacağını söylemek mümkündür.

REFERANSLAR

Akay, E., 1989, "Doğu Toroslar'da Çarpışma Sonrası Kratonik Havzaların Evrimi", MTA Dergisi Sayı:109, Ankara,s.77-88.

Arni, P., 1939. Doğu Anadolu ve mücavir mıntıkaların tektonik ana hatları.M.T.A. Yayınl., seri B, no. 4, Ankara.

Atalay, İ., 1983, Muş Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Toprak Coğrafyası, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 24, İzmir

Atıcı, G., Türkecan, A., 2017. Doğal Kay. ve Eko. Bült. (2017) 22: 1-18.

Avşin, N., Erturaç, K., Şahiner, E., Demir, T., 2021. The Quaternary Climatic and Tectonic Development of the Murat River Valley (Mus Basin, Eastern Turkey) as Recorded by Fluvial Deposits Dated by Optically Stimulated Luminescence, Quaternary 2021 (4), 1-14.

Baykal, F., 1950. Şerafettin ve Çotela dağları dolaylarında jeolojik görüşler (Bingöl ve Diyarbakır vilâyetleri, Doğu Anadolu), İst. Üniv. Fen Fak. Mecm., seri B, cilt XV, sayı 2, istanbul.

Baytar, İ., 2021. Muş ili kırsal alan potansiyeli ve kalkınmaya etkisi. (Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Egeran, N., Lahn, E., 1944. 1/2.400.000 Mikyaslı Türkiye Yer Depremleri Haritası Hakkında Muhtıra. M.T.A. Mec., 9.

Ergin, K., Güçlü, U., Uz, Z., 1967. Türkiye ve Civarının Deprem Katalogu (Milattan sonra 11 yılından 1964 sonuna kadar). İstanbul Teknik Üniversitesi, Maden Fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü yayını, No:24.

Erinç, S., 1953. Doğu Anadolu Coğrafyası, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:15, İstanbul.

Erol, O., 1983, Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi, Jeomorfoloji Dergisi, Sayı:11, Ankara, s.1-22

Erol, O., 1989. Türkiye Jeomorfolojisi. Türkiye'nin Jeomorfolojik Evrimi ve Bugünkü Genel Jeomorfolojik Görünümü, Yayınlanmamış Ders Notu, İstanbul. Hazırlayan: (D.Doğu ATEŞ, 2005, Ankara).

Işık, E., Aydın, M.C., Bakış, A., Özlük, M. H., 2012. Bitlis ve Civarındaki Faylar ve Bölgenin Depremselliği, BEU Fen Bilimleri Dergisi 1 (2), 153-169.

İzbırak, R., 1951. Cilo Dağı ve Hakkari ile Van Gölü çevresinde coğrafi araştırmalar Ankara Üniv., Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay. No: 67.

İzbırak, R., 1955. Muş ovasında morfolojik müşahedeler: Dokuzuncu coğrafya meslek haftası; tebliğler ve konferanslar, Türk Coğ. Kurumu Yayınları Sayı: 2.

Ketin, İ., 1966. Anadolu'nun Tektonik Birlikleri. Maden Tetkik ve Arama Dergisi(66), 20-34.

Ketin, İ., 1983. Türkiye jeolojisine genel bir bakış, İTÜ Yayınları, İstanbul.

Kurtman, F., Akkuş, M.F., 1971. Doğu Anadolu'daki ara basenler ve bunların petrol olanakları. M.T.A. Dergisi, 77, 1-10, Ankara.

Kurtman, F., Akkuş, M. F., Gedik, A., 1978. The geology and oil potential of the Muş-Van region, Miner. Res. Explor. Inst., 169, (1978), 124-133.

Lahn, E., 1944. Anadolu'da Neojen Ve Dördüncü Zaman Volkanizması. Türk Coğrafya Dergisi (7), 37-49.

Lepold, L.,Wolman, M., Miller, J., 1964. Fluvial process in geomorphology, Dover Publications.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), 2008. 1:500.000 ölçekli Türkiye Haritası.

Maxon, C. H., 1935. Türkiye'nin krater gölü, Nemrut Gölü (A crater lake in Turkey). — M.T.A. Mec, 5/5.

Schumm, S., 1977. The Fluvial System, The Blackburn Press.

Schumm, S., Dumont J., Holbrook J. M., 2000. Active Tectonics and Alluvial Rivers. Cambridge University.Press.

Sür, Ö., 1994. Türkiye'de Volkanizma Ve Volkanik Yer Şekilleri. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Dergisi, S 3: 29-52.

Şaroğlu, F., Güner, Y., 1981. Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Öğeler: Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri", Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni Cilt: 24, Sayı: 2, s.: 39-50.

Şaroğlu, F., Yılmaz, Y., 1984. Doğu Anadolu'nun Neotektoniği ve İlgili Magmatizması. Türkiye Jeoloji Kurumu, Ketin Sempozyumu: 149–163.

Şaroğlu, F., Yılmaz, Y., 1986. Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri. Maden Tetkik ve Arama Dergisi(107), 73-94

Şengör, A.M.C., White, G.W., Dewey, J.F., 1979. Tectonic evolution of the Bitlis suture, southeastern Turkey : Implications for the tectonics of eastern Mediterranean : Rapp. Coinm. Int. Mer Medit., 25/26-2a, 95-97.

Şengör, A.M.C., 1980. Türkiye'nin Neotektoniğinin Esasları, T.J.K. Yayınları, Ankara.

BÖLÜM 14

KİLİS GÜNLÜK HALK GAZETESİNDE YER ALAN DIŞ KAYNAKLI HABERLER (1937-1939)

Nermin Zahide AYDIN[1]

1 Nermin Zahide AYDIN, Doçent Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, nzahideaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7772-6764

Giriş

Gazeteler, geçmişte ve günümüzde meydana gelen olaylar hakkında bilgi sahibi olmamıza yardım eden, aynı zamanda siyasi, iktisadi, sosyal ve ekonomik konularda bilgi vermek amacıyla günlük olarak yayımlanan yazılı iletişim araçlarındandır. Gerek büyük şehirlerde gerekse taşrada yayın yapan gazetelerde yöresel, ulusal ve yabancı ülkelerde yaşanan gelişmeler hakkında önemli haberlere ulaşmak mümkündür. Gazetelerde yer alan bu tür haberler, ülke halkının dünyada yaşanan gelişmeleri takip etmesine yardım ettiği gibi, gazetelerin bilgilendirme görevini de başarıyla sürdürdüğünün bir işareti sayılabilir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'de özellikle taşrada birçok gazete yerel yayın yapmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Gaziantep'e bağlı bir ilçe olan Kilis'te de Kilis Günlük Halk Gazetesi ismi ile bir gazete yayın hayatına başlamıştır. Gazeteyi kuran ve yayımlanmasını sağlayan Mahmud Ragıb Bey'dir. Gazete, Latin harflerinin kabulünden sonra Kilis Basımevinde Latin harfleri ile basılmıştır. Yerel gazete olan Kilis Günlük Halk Gazetesinde bölgesel konuların yanı sıra dünyada yaşanan gelişmeler hakkında haberler de yer almıştır. Bu durum bize Kilis halkının sadece yerel değil dış kaynaklı haberlere olan ilgisini de göstermesi açısından önemlidir. Gazetede yer alan dış kaynaklı haberlerin büyük çoğunluğu dönemin siyasi gerginliğini ön plana çıkarsa da yine dış kaynaklı haberlerin önemli bir bölümü halkın gerek günlük ve gerekse başta bilimsel olmak üzere birçok alanda bilgilenmesini de sağlamıştır. Buradan hareketle öncelikle Kilis coğrafyasını ve bu coğrafyada yaşayan halkı kısaca tanımakta fayda bulunmaktadır.

1.Kilis

Türkiye-Suriye sınırında yer alan ve ortalama yüksekliği yaklaşık 650 metre olan Kilis ilinin batısında Hatay, kuzey ve doğusunda Gaziantep ve güneyinde Suriye bulunmaktadır. Şehir doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan yollar üzerinde bulunması nedeni ile geçmişten günümüze stratejik bir öneme sahip olmuştur (Kavak, 2022, 45).

Kilis ve çevresi tarih boyunca Asur, Pers, Selefkiler ve Roma hâkimiyeti altına girmiş, Bizans döneminde İslam akınlarının başlamasıyla birlikte Halife Ömer zamanında İslam topraklarına katılmıştır. Yöre XI. yüzyıl sonlarında Haçlıların istilasına uğrayarak Urfa Haçlı Kontluğu topraklarına dâhil edilmiştir. Fakat Artukoğulları'ndan Belek Gazi'nin düzenlediği seferle tekrar yörenin İslam topraklarına katılması sağlanmıştır. Kilis daha sonra Eyyubi ve Memluk idaresi altına girmiş, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise Halep'e bağlı, kendisiyle aynı adı taşıyan sancağın merkezi durumuna gelmiştir. Kilis XVII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl başlarına kadar zaman zaman mahalli derebeylerin idaresi altına girmiş,

XIX. yüzyıl sonlarında Halep vilayetinin merkez sancağına bağlı bir kazanın merkezi haline gelmiştir. Kilis, Mondros Mütarekesi'nin ardından 6 Aralık 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiş, İngilizler burayı 29 Ekim 1919'da Fransız kuvvetlerine terk etmiş, 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile tekrar geri alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Gaziantep iline bağlı bir kaza merkezi olan Kilis, 3 Haziran 1995 tarihli kanun hükmünde kararname ile aynı adla kurulan yeni bir ile merkez olmuştur. Bu kararname 6 Haziran 1995 tarihli resmi gazete de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Tuncel, 2002, 5-7).

Yöredeki temel ekonomik etkinlik tarım, ticaret ve küçük sanayidir. Osmanlı döneminde Halep'in meyve ve sebze bahçesi konumunda olan şehirde daha çok üzüm, zeytin, incir, nar, Antep fıstığı, buğday, arpa, mercimek, nohut, soğan ve sarımsak üretimi yapılmıştır (Ana Britannica, 1989, 308).

Kilis halkı okumaya, araştırmaya ve eğitime oldukça fazla önem vermiştir. Geçmişten günümüze Kilis'in yetiştirdiği şahsiyetlerden Canbolad Bey, Ruhi Efendi, Bekir Vahid Efendi, Abdullah Sermest Efendi, Hocazade Abdullah Enveri Efendi, Necip Asım Yazıksız, Muallim Rıfat Bilge, İslam Bey, Hafız Kamil Kıdeyş, Prof. Dr. Alaeddin Yavaşça, Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı, Nejat Uygur, Hıncal Uluç, Öztürk Serengil, Org. Doğan Güreş, Org. Safter Necioğlu, Nedim Ökmen, Aydan Şener, İ. Halil Taşkent, Reşit Muhtar, Prof. Dr. Doğu Ergil, Prof. Dr. Selahattin Sulhi Tekinay, Mehmet Ali Kışlalı ilk akla gelen isimlerdendir (Kilis Gezi Rehberi, s.74).

Tarih boyunca önemli şahsiyetler yetiştiren Kilis'te okumaya gösterilen ilgi oldukça fazladır. Bu nedenle yörede yayın yapan, içeriğinde yerel ve yabancı ülkelerde meydana gelen olaylar yer alan Kilis Günlük Halk gazetesi yayımlandığı tarihlerde Kilis halkının oldukça fazla ilgisini çekmiştir. Çalışmamızın ana konusunu temsil eden gazetede yer alan dış kaynaklı haberler, genellikle farklı ülkelerde yaşanan olayların genel bir özeti şeklindedir.

2.Kilis Günlük Halk Gazetesinde Yer Alan Dış Kaynaklı Siyasi Haberler

1937 yılında dünya basınını meşgul eden en önemli siyasi olaylardan biri Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerdi. Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer alan haberlere göre Filistin ile Suriye birleştirilerek büyük bir Arap İmparatorluğu kurulacak ve Emir Abdullah kral ilan edilecekti (Büyük Arap İmparatorluğu, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 12 Temmuz 1937, s.3). Bu durum ise tepkilere neden oldu. Lazkiye seçimlerinde hükümetin müdahalesine karşı halk, protesto gösterilerinde bulundu (Suriye'de, Ki-

lis Günlük Halk Gazetesi, 14 Ekim 1937, s.3). Filistin ise çok karışmış ve mahalli hükümet tarafından asayişin muhafazası için önemli tedbirler alınmıştı. Müslümanlar hukukun yerine getirilmediğinden şikâyet etmekte, sözü geçen müftünün İtalya hükümetinden himaye ve yardım istemek meylinde olduğu iddia edilmekteydi (Filistin İşleri, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Ekim 1937, s.1).

Sadece Filistin değil Suriye'de de genel durum bozulmaktaydı. Humus'ta kadınlar çarşıya giderek, dükkânları yağmalamışlardı (Suriye'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1 Temmuz 1937, s.1). Öte yandan Filistin'in parçalanmasını protesto eden iki Arap gazetesi süresiz kapatılmıştı. Bununla birlikte müftü, bu taksim projesini Cenevre'de Cemiyet-i Akvam huzurunda protesto etmeye karar verdi. Filistin'in Suriye ile birleşmesine taraftar olduğunu belirtmek için yaptığı Suriye seyahatinde, Filistin'e yani kendi memleketine Güney Suriye demekten de çekinmedi (Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Temmuz 1937, s.1). Çok geçmeden İngilizler tarafından Filistin baş müftüsü azledildi ve Arap komitesi azası sürgüne gönderildi. Araplar bunun üzerine büyük bir Arap kongresi toplamaya karar verdi (Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Ekim 1937, s.1). Filistin'de durum gün geçtikçe kötüleşti, şehirlerarasındaki telefon şebekeleri kesildi (Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2), demiryolları söküldü (Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2), sıkıyönetim ilan edildi fakat Filistin'de durum düzelmedi. Değişim taraftarı olan Yahudilerden 30 kişi tutuklandı. Geceleri Hayfa'da ve Kudüs'te bombalı suikastlar başladı. Kudüs, Yafa ve Tel Aviv'de zabıta nezaret ve kontrolü takviye edildi. Kudüs'teki Arap otobüsleri, Yahudi mahallelerinden geçemez hale geldi. Araplara karşı askeri harekât başladı (Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 22 Kasım 1937, s.2). Bir süre sonra Filistin'de sürgün müftü ile Yahudi lideri arasında Araplarla Yahudilerin gelecekteki durumunu ilgilendiren gizli bir anlaşma yapıldı (Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.1). Filistin ve Suriye'de gerginlik devam ederken, Suudi Arabistan Kralı İbni Suud'un, Bağdat'tan Fas'a kadar tek bir krallık kurma düşüncesinde olduğu ile ilgili haberler yayılmaya başladı (Bağdat'tan Fas'a Kadar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Kasım 1937, s.2).

Mısır'da ise farklı gelişmeler yaşanmaktaydı. Kapitülasyonların lağvedilmesinden sonra (Kapitülasyon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Mayıs 1937, s.1) Kral Faruk ile Nahas Paşa arasındaki anlaşmazlık şiddetlendi (Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Aralık 1937, s.2). Kral Faruk ile Nahas Paşa arasındaki anlaşmazlık, kabinenin istifası ile neticelendi ve yeni kabineyi kurmak için Mehmet Mahmut Paşa görevlendirildi (Mısır Kabinesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Aralık 1937, s.2). Yeni Mısır kabinesi, Londra'ya dostluk teminatı verdi. Mavi gömlekliler isimli teşkilat

feshedildi. Bu teşkilat ile polis arasında çarpışmalar meydana geldi. Parlamento bir ay tatil edildi. Birçoğu Ezher Üniversitesinden olmak üzere binlerce öğrenci Abidin alanında, Kral Faruk lehinde tezahüratta bulundu. Yeni kabine askeri mahiyetteki teşekkülleri silahtan tecrit etti (Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Ocak 1938, s.1). Fakat bir türlü asayiş sağlanamadı. Kral konuşmasını yaparken Meclis'te karışıklık meydana geldi. Meclis toplantısından sonra Meclisin önemli partilerinden olan Vefd partisi meclis grubu mebus azalarından bazılarının uzaklaştırılmasına karar verdi. Çok geçmeden Vefd partisi ikiye bölündü (Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.2). Mısır parlamentosu 3 Şubat tarihinde dağıtıldı. Anayasa gereğince iki ay zarfında yeni seçim yapılmasına karar verildi (Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Ocak 1938, s.2). Mısır'da seçim yaklaştıkça hadiseler de artmaktaydı. Nahas Paşa lehinde yapılan bir gösteri çok zor dağıtıldı. Gösteride bulunan 40 kişi yaralandı (Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2).

Ortadoğu'da durum oldukça karışıktı. Lübnan'da üye sayısı 10.000'e varan bir teşkilat hükümet tarafından lağvedildi. Bunun üzerine gösteriler düzenlendi (Lübnan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2). Irak'ta da durum kötüleşmeye başlamıştı. Musul'da öldürülen Irak Genelkurmay Başkanı'nın yerine General Hüseyin Fevzi atandı. Suikastla ilgili olarak bir şebeke ortaya çıkarıldı ve birçok tutuklama yapıldı. Faciayı önleyemedikleri için sorumlu tutulacaklarını zanneden birçok askeri görevli ortadan kayboldu (Irak'ta, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Ağustos 1937, s.3). Çok geçmeden Irak ordusunda meydan gelen karışıklıkların hemen ardından kabine çekildi. Yeni kabineyi kurmak için Şam'da sürgün bulunan bir kişi görevlendirildi. Mısır'da kaçak olan Nuri Said Paşa da Irak'a döndü. Irak'ta telgraf ve telefon iletişimi kesildi (Irak'ta, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Ağustos 1937, s.1). Meclis feshedilerek yeni seçim yapılmasına karar verildi (Irak'ta, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Eylül 1937, s.3). Hicaz, Yemen ve Irak hükümetlerinin delegeleri arasında 26 Ağustos 1937 tarihinde Sana'da imzalanan Dostluk ve Ademi Tecavüz Anlaşması, her üç ülkenin başkentinde ilan edildi (Hicaz Yemen Irak, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Aralık 1937, s.2). Hicaz Kralı İbni Suud ile Yemen Kralı Yahya arasında bir ittifak ve kardeşlik muahedesi yapıldı (Hicaz-Yemen, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.2).

Sadece Ortadoğu değil Avrupa'da da durum oldukça karışıktı. Dünya bir savaşa doğru hızla ilerliyordu. Fransa'da mali buhran had safhaya ulaşmıştı. Bütçede 18 milyar açık olup, hazinede para yoktu (Fransa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 5 Temmuz 1937, s.2). Kısa bir süre sonra Paris'te grev ilan edildi. Havagazı, elektrik, su, çöp amelesi ile otobüs şoförleri ve metro işçileri iş bırakma eyleminde bulundular. Hükümet amme hizmetlerini askeri kuvvetle yaptırmaya karar verince grev sona erdi (Paris'te

Grev, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.2). Paris Üniversitesi öğrencileri ise İtalya Sefarethanesi önünde "Venedik'i İsteriz" diye bağırarak tezahüratlarda bulundular. Roma'da da üniversite öğrencileri sokaklarda gösteriler yaparak, Fransa sefarethanesi önüne geldiler. Fakat kalabalık öğrenci grubu, polis tarafından dağıtıldı, üzerlerine hortumlarla su sıkıldı (Fransa-İtalya, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Ocak 1939, s.2). Öte yandan Fransa Hükümeti, kendi sömürgelerine 79 askeri uçak gönderdi (79 Uçak, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2). Yaşanan gelişmeler üzerine Fransa Dış İşleri Bakanı Delbos, Orta Avrupa hükümet merkezlerinden sonra Atina ve Ankara'yı ziyaret etmeye karar verdi (M. Delbos Geliyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 18 Kasım 1937, s.1). Bu esnada Paris'te bir şebeke keşfedildi, birçok ev arandı, bazı tutuklamalar yapıldı. Şebekenin aranan birçok evde silah depoları bulundu. Bulunan silahlar oldukça fazlaydı. Yalnız bir depoda 400 bomba, 100 mitralyöz ve 100.000 fişek bulunmuştu. Polis bir aile pansiyonunun bodrumunda yaptığı aramada iki ton ağılığı olduğu tahmin edilen harp levazımını ele geçirdi (Fransa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2).

Akdeniz'de de durum gün geçtikçe ağır bir hal almaya başladı. Akdeniz'de denizaltı gemilerine karşı düzenlenen korsanlığa karşı alınması gereken tedbirleri konuşmak üzere İngiltere'nin teklifi üzerine Fransa ile diğer Akdeniz devletleri bir konferans düzenlediler. Konferansa İtalya katılmadı. Denizaltı taarruzları İspanyol, İngiliz ve Rus vapurlarına yönelikti. Ruslar bu durumu İtalya'nın yaptığını düşünerek, Roma'yı protesto etti. Konferansın sonunda Akdeniz'in İngiliz ve Fransız devletleri tarafından kontrolünün sağlanması ve diğer devletlerin de kendi karasularını müdafaa etmeleri karar altına alındı. Adriyatik'te kontrol görevi ise İtalya'ya teklif edilecekti (Akdeniz, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Eylül 1937, s.1). Fakat denizlerde de durum gün geçtikçe daha da karmaşık bir hal aldı. İspanya'nın işlerine müdahale eden İtalya ve Almanya, Akdeniz'e harp gemileri göndermeye başladı. Bu durum karşısında İngiltere ile Fransa'da harekete geçti (Avrupa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Haziran 1937, s.3). İspanyol asiler Madrid önünde 25000 kayıp vererek (Madrit Önünde, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Ağustos 1937, s.3), büyük bir bozguna uğradı (İspanya'da' Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Ağustos 1937, s.3).

Avrupa'da ise siyasi buhran günden güne arttı. Leningrat'ta yabancıların oturması yasaklandı. İngiltere oradaki konsolosluğunu kapattı. Leningrat'ta yabancı bırakılmamasının nedeni bu şehrin müstahkem olmasından kaynaklanmaktaydı (Leningrat'ta, Kilis Günlük Halk Gezetesi, 24 Şubat 1938, s.2). Viyana'da ise gençlerin gösteri hazırladığını haber alan hükümet, gece kamyonlu polis devriyeleri dolaştırarak düzenlenen toplantıların dağıtılmasını sağladı, birçok kişi tutuklandı (Viyana'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2). Durum her geçen gün daha da

kötüye gitmekteydi. Öyle ki Avrupa'da bazı incelemelerde bulunan eski Belçika başvekili, siyasi vaziyetin 1918'den çok kötü gördüğünü bir raporda belirtti (1918'den Kötü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.2). Örneğin Yunanistan'ın Girit adasında Hanya kasabasında bir isyan çıkmış ama kısa sürede bastırılmıştı. İsyanda yer alan asiler tutuklanarak Divanı harbe verildi. Yapılan mahkemeden sonra asilerin dördü idama, diğerleri de çeşitli cezalara çarptırıldı (Girit Asileri, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29 Ağustos 1938, s.3). Belçika Adliye Nazırı, hükümetin af kanununa destek verdiği için binlerce kişi tarafından protesto edildi (Nazır Döğüldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 8 Temmuz 1937, s.3). Almanya, emekli subayların vesikalarını verirken, İtalya da yedek subayları orduya çağırdı (Avrupa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 5 Eylül 1938, s.2). İtalya ve Trablusgarp'a 7.000 asker daha gönderildi. Böylelikle Trablusgarp'a gönderilen İtalyan asker sayısı 60.000 kadar oldu. Habeş savaşından beri ilk defa İtalya'dan Afrika'ya bu kadar büyük kuvvet gönderilmişti. Bazı İngiliz gazetelerinin yazdıklarına göre Mısır'dan Trablus sınırına doğru önemli hareketler görülmekteydi. Asker ve harp levazımı dolu birçok kamyon filosu, Trablus sınırı istikametine hareket etmiş, bu kollardan biri 140 kamyondan oluşmuştu (İtalya ve Mısır'da Karşılıklı Hareketler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Kasım 1937, s.2). Bu arada ilginç bir gelişme yaşandı. Trablusgarp sınırındaki araştırmalar neticesinde mühim bir altın madeni bulundu (Mısır'da Altın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Mart 1938, s.2). Avrupa ülkeleri arasında çıkar birliği daha belirgin hal almaya başladı. İtalya propagandasına karşı sessiz kalmayan İngilizler, öncelikle Londra'da Arapça radyo yayınına başladı. Daha farklı merkezlerde de radyo yayını yapılması Nazırlar Meclisi tarafından düşünülmekteydi. İtalyanlar ise buna çok sinirlenmişlerdi (Arapça Radyo, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.1). İlk başlarda İtalya ile Almanya arasındaki ilişkiler gayet iyiydi. Hatta Mussolini, Alman fakirlere dağıtılmak üzere Almanya'ya bir hayli kahve göndermişti (Fakirlere Kahve, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2). Esasında Almanya'da durum fena da değildi. Ülkede 1937'de şampanya olarak içilen içki miktarı 18.000.000 şişeydi (İçki Miktarı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Ocak 1938, s.2). Almanya'nın en büyük istasyonu olan Leipzig istasyonuna dünyanın en büyük saati konulmuştu. İstasyonda bundan başka 200 saat daha vardı (Büyük Saat, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.3). 1936 yılında sayıları 1.000.000 olan işsiz sayısı 1937 yılında 573.000 kişi olarak gerçekleşmişti (İşsizler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3). Fakat her ne kadar Almanya'nın durumu iyi gibi görünse de daha çok çıkar ilişkilerinin ön plana çıktığı bu karışık dönemde İtalya başvekil Mussolini, İtalyan-Alman ilişkilerinin istenilen düzeyde olmamasından dolayı İngiltere ile yakınlaşmaya başladı. İspanya'da asilere yardım etmekte olan 40.000 İtalyan gönüllüsü ise geri döndü. İtalyan radyolarında İngiltere aleyhine yapıl-

makta olan yayına son verildi. Mussolini ayrıca İngiltere'den bazı beklentileri bulunmaktaydı. Genel anlamda bu yakınlaşma sonunda İngiltere'nin Habeş ilhakını ve İtalya'nın Habeşistan'daki imparatorluğunu tanıyacağı tahmin edilmekteydi (İngiltere-İtalya Münasebeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2). İngiltere ise birtakım hazırlıklar içindeydi. İngiliz Maliye Nazırı, İngiliz tayyare fabrikalarının bir ay içinde eskisinin iki katı tayyare yaptığını, 12 aya kadar bu imalatı eskisinin üç katına çıkaracağını açıkladı (İngiltere Ne Halde, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Ocak 1939, s.2). Ayrıca İspanyalı General Franko ile anlaştıklarına dair bilgiler alınmaktaydı. Fransa'da ise Frankocu bir cemiyet kuruldu (Franko İle, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 8 Kasım 1937, s.1). İspanyalı General Franko'nun muhariplik hak ve sıfatı bazı devletler tarafından tanındı (Gl. Franko, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 22 Kasım 1937, s.2). Bu arada papa ölmüş yeni papanın seçilmesi için hazırlıklara başlanmıştı. Roma Kardinaller Meclisi yeni papayı seçmek üzere toplandı. Seçim sonunda Vatikan Hariciye Nazırı Kardinal Paçelli papa olarak seçildi. Yeni papa 12. Pie adını aldı. Seçimin sonucu Vatikan radyosu ile bütün dünyaya Latince olarak ilan edildi. Yeni papa balkona çıkarak halkı takdis etti (Yeni Papa Seçildi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 9 Mart 1939, s.2).

Balkanlar ise bir ateş topuna dönmüştü. Örneğin Bulgaristan'da şeriye mahkemeleri kaldırıldı. Türklere ait davaların da Nizamiye mahkemelerinde görülmesi kararlaştırıldı. Türkler bundan dolayı Bulgar Adliye Nazırına telgrafla teşekkür ettiler. Fakat iyi sayılabilecek bu gelişme bile bazı kişiler tarafından baltalanmaya çalışıldı (Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Aralık 1937, s.2). Bulgaristan'da geceleri gizli radyo yayını yapanlar olduğu iddia edildi. Bulgar Radyo Müdürlüğü, gizli radyo yayını yapanları bildirenlere 10.000 leva mükâfat verileceğini ilan etti (Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Ocak 1938, s.2). Bulgaristan'da Türklere işkence yapan iki kişi, temyiz mahkemesi kararı ile asılarak idam edildi (Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3). Gizli komünist matbaası keşfedildikten sonra Bulgaristan'da birçok Komünist tutuklandı (Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.3). Romanya'da da işler bir hayli karışıktı. Bu nedenle Romanya kabinesi istifa etti. Yeni kurulan kabine dostluklara ve ittifaklara sadık kalacağını teyit etmekle birlikte (Rumen Kabinesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.2), Yahudileri sınır dışı etme kararı aldığını ve parlamentoyu feshedeceğini beyan etti (Yahudiler Kovuluyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Ocak 1938, s.1). Romanya'da önce 500 bin Yahudi sınır dışı edilecek, meyhaneleri kapatılacaktı. Bütün belediye meclisleri de feshedilecekti (Romanya'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.3). Romanya'dan sürülmekte olan Yahudilerin İtalya tarafından Habeşistan'a kabul edilmeyecekleri (Habeş'e de Alınmıyorlar, Kilis

Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3), bu nedenle Yahudilerin ıssız bir yerde iskânlarına çalışılacağı söylenmekteydi (Yahudilerin Yurdu, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3). Romanya'da henüz kurulan yeni kabine iç meselelerden dolayı çok geçmeden istifa etti. Kabinenin istifası Londra'da şaşkınlıkla karşılandı. Yeni kabinenin de istifa edeceğine dair söylentiler konuşulmaktaydı. Yeni başvekil Patrik Miron, istifasını vermiş olsa da kral tarafından kabul edilmedi. Anayasada değişiklikler olacağı, kabinenin istişari ve icrai adları ile iki kısımdan teşekkül edeceği söylenmekteydi. (Romanya'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Şubat 1938, s.2). Yunanistan'da da bazı hareketlenmeler yaşanmaktaydı. Yunan Hükümeti asayişi ihlal etmekle suçladığı bazı eski siyaset adamlarının ülkeyi terk etmelerini istedi (Payitahttan Uzağa, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3). Çok geçmeden Yunan hâkimlerinin hususi şahıslardan ödünç para almaları yasaklandı (Yunan Hakimleri, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Şubat 1938, s.2). Yunanistan'ın Pire limanında 1827 senesinde 12 nüfus yaşarken bu sayı 1938 yılında 350.000'i buldu (12-350.000, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2). Nüfus oldukça hızlı bir şekilde artmıştı.

Dünyada siyasi durumun gün geçtikçe gerginleşmeye başladığı bu dönemde suikast haberleri de arttı. Örneğin Portekiz Başbakanı Salazar'a bir İspanyol tarafından suikast yapıldı (Komplolar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 12 Temmuz 1937, s.3). Paris'te Fransa Dış İşleri Bakanı Delbos'a karşı bir suikast girişimi tespit edildi, suçlu görülen iki kişi tutuklandı (Delbos'a Suikast, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.1). Mısır Kralı Faruk'a 4 Eylül 1938 tarihinde bir Suriyeli tarafından ateş edildi. Suikastı düzenleyenin yanında bulunan kişinin müdahalesi ile suikast amacına ulaşmasa da bir seyirci ayaklarından yaralandı (Mısır Kralına Suikast, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 8 Eylül 1938, s.2). Siyasi gerginliğin gün geçtikçe arttığı bu dönemde savaş haberi Uzak Doğu'dan geldi. Çinliler ile Japonlar arasında savaş başladı. Pekin'e yangın bombalar atıldı, civardaki Çin bataryaları etkisiz hale getirildi (Çin Japon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26 Temmuz 1937, s.1). Japonlar Pekin'e girerek, birçok Çin şehrini yaktı. Harekâta devam edeceğini belirten Japonlar, (Japon Çin, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Ağustos 1937, s.3) Şanhghay'ı tehdit etmeye başladı. Çinlilerin yeni bir taarruza hazırlanmakta olduğu, Japon kabinesinin ise genel seferberlik ilanına karar verdiği haberleri yayılmaktaydı (Çin Japon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Ağustos 1937, s.3). Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt, Japonya'nın Çin'e karşı yaptığı saldırıyı protesto etti. Japon hükümeti ise bunu bir blöf olarak algıladığını belirtti (Japonya ve Amerika, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Ekim 1937, s.1). Öte yandan Japonların Şanghay'a girdikleri haber alınmaktaydı (Japon-Çin Harbi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2). Nankin düşmüş,

Çinlilerle Japonlar arasında Nankin sokaklarında şiddetli bir çatışma başlamıştı (Japon Çin, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.2). Çatışmanın şiddetlendiği esnada bir Japon casus Çin askerleri tarafından öldürüldü (Casus Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.2). Bu dönemde casusların yakalanarak cezalandırıldıklarına da sıkça rastlanmaktaydı. Örneğin Rusya'da vatana ihanet ve casuslukla itham edilip mahkemeye verilen 8 Sovyet üst görevli idama mahkûm edildi (Rusya'da İdam, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Aralık 1937, s.2). Yabancı bir devletin himayesinde Ermenistan'da kapitalist bir idare kurmak suçu ile tutuklanan 8 Ermeni, Rusya'da kurşuna dizildi (8 Ermeni'nin İdamı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.2). Berlin'de yine 3 casus idam edildi. Litvanya Hükümeti, casusluk yapmakla suçladığı 12 Polonyalıyı yakaladı (Casusluk Modası, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3). Çin'de casus yakalayan her kişiye üç İngiliz lirası verileceği ilan edildi (Casus Kıymeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.4). Öte yandan Japonya'nın, Çin sahillerinde İngilizlerin topçekerini batırması üzerine, İngilizlerin kendi menfaatlerini korumak için Çin sularına bir donanma göndereceği haberi yayıldı. İngiliz donanması Atlas Okyanusunu, Fransız donanması Batı Akdeniz'i, diğer müttefik devletlere ait donanmalar da Doğu Akdeniz'i koruyacaktı (İngiltere Japonya, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3). Bununla birlikte savaşın ilerleyen safhalarında ilginç olaylar da yaşanmıştı. Örneğin Bir Japon gemisi tarafından atılan top, Çin uçağına tesadüf etmiş, Çinli pilot ise uçağı Japon gemisinin üzerine düşmesini sağlamıştı. Meydana gelen infilak neticesinde Japon gemisi batmıştı (Hayatını Pahalıya Satan Bir Çinli, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Mart 1939, s.3).

3.Kilis Günlük Halk Gazetesinde Yer Alan Yabancı Kaynaklı Diğer Haberler

Kilis Günlük Halk Gazetesinde dış kaynaklı haberler de geniş oranda yer almıştır. Bu haberler genel olarak bilim, sağlık, magazin, kaza, ölüm, doğa olayları, hayvanlarla ilgilidir.

3.1.Magazin Haberleri

Siyasi gerginliğin had safhaya ulaştığı hatta Uzak Doğu'da savaşın başladığı bu dönemde diğer ülkelerde birçok kutlamalar yapılmaktaydı. Örneğin Noel yortusu nedeni ile Londra postasına verilen tebrik mektubu 150.000.000 adetti. Mektupları sahiplerine yetiştirmek için 75.000 yardımcı memur görev almıştı (150.000.000 Mektup, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3).

Kilis Günlük Halk Gazetesinde daha çok krallıkla yönetilen ülkelere ait magazin içerikli birçok haber vardı. Örneğin İngiliz kralının taç giyme törenine katılmak üzere Türkiye'yi temsilen Başbakan İsmet İnönü

gidecek, bazı siyasi temaslarda da bulunacaktı (Taç Giyme, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mayıs 1937, s.1). Yeni İngiliz Kralı VI. George'un taç giyme törenine katılmak üzere Londra'ya gidecek olan Başbakan İsmet İnönü, İstanbul'dan Avrupa'ya hareket etti (Başbakan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Mayıs 1937, s.1). İngiliz Kralı VI. George ile kraliçenin 12 Mayıs tarihinde yapılan törenle taç giyme merasimini, Londra'da yaklaşık 9.000.000 kişi izledi (Taç Giydiler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Mayıs 1937, s.1). Başbakan İsmet İnönü ise Londra ve Paris'te siyasi görüşmelerine devam etti (Başbakan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Mayıs 1937, s.1). Kraliyet ailesine ait diğer bir önemli haber ise Windsor dükünün evlenme haberi idi (Son Haberler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 7 Haziran 1937, s.3). Windsor dükü unvanını alan eski İngiliz Kralı VIII. Edward, evlenerek Avusturya'ya dönecekti (Windsor Dükü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Haziran 1937, s.3). Kraliyet ailesine ait diğer bir evlenme haberi ise Mısır Kralı Faruk'un Safinaz Zülfikar ile 1938 tarihinde yapılacak olan düğünüydü (Kralın Düğünü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2). Merakla beklenen düğün hazırlıklarına kısa bir süre sonra başlandı (Kralın Düğünü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3) ve Mısır Kralı Faruk, adı Feride'ye çevrilen Safinaz Zülfikar ile evlendi. Evlenme töreni ise beklenilenin aksine oldukça görkemli oldu (Kral Evlendi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3). Çünkü Kralın düğününün Kubbe sarayında sade ve dini merasimle yapılacağı söylenmekteydi (Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.2). Düğünden bir süre sonra Mısır Kraliçesi Feride bir kız çocuğu doğurdu (Mısır Prensesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Kasım 1938, s.4). Krallıkla yönetilen diğer ülkelerdeki genç aile üyelerine ait haberler de Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer almaktaydı. Örneğin Yugoslavya'nın genç kral adayı S. M. Piyer, orta eğitimini başarıyla tamamlamış (Kral Okudu, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Haziran 1937, s.3), İtalya kralının küçük kızı Prenses Marie ise İstanbul'a gelmişti (Prenses, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Mayıs 1937, s.1). Öte yandan Paris ulusal sergisinde teşhir edilmekte olan bir ülkenin sultanına ait milyonlar değerindeki hazine ise çalınmıştı (Çalınan Hazine, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2).

3.2.Bilim İle İlgili Haberler

Dünya ülkeleri arasında her ne kadar siyasi gerginlik had safhaya ulaşmış, Uzak doğuda savaş başlamış olsa da önemli bilimsel gelişmeler de meydana gelmekteydi. Örneğin Avusturyalı bir mühendis, cisimleri göstermeyen bir ışık keşfetmiş, eserini ise bir Avusturya kurumuna satmıştı (Bir Işık, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Mayıs 1937, s.1). Diğer bir gelişme ise yeni bir yıldızın keşfedilmesiydi. Güneşten beş kat büyük çift bir yıldız keşfedilmiş, bu yıldıza "Epsilon Aurigae" adı verilmişti (Güneşten Büyük, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3). Üniversitede profesör olarak

görev yapan Dr. Funk tarafından icat edilen bir makine ise yumurtadan çıkacak civcivlerin cinsiyetlerini önceden göstermekte ve gerektiğinde civcivlerin cinsiyetini değiştirmekteydi (Civciv Makinesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4). Bir İngiliz fabrikası ise her tarafı camdan yapılmış şimendifer vagonu imal etmişti. İlk kez camdan yapılan bu trenle, 80 şehir ziyaret edilecekti. Vagonun tavan ve döşemeleri koltuk ve masa gibi bütün mobilyası da tamamen camdandı (Cam Vagon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4). Bilimsel gelişmeler hız kesmeden devam etmekteydi. Bir Alman paraşütçü 3000 metreden atlamak için bir alet icat ederken (Kuş Adam, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Ocak 1938, s.4), Cezayir'deki Pastör Enstitüsü doktorlarından biri tarafından genellikle ölümle neticelenen akrep sokmalarına karşı başarıyla sonuç veren bir serum keşfedildi (Akrep Sokarsa, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Mart 1938, s.3). Armstrong adında Amerikalı bir binbaşı ise parazitsiz radyo makinesini icat etti (Parazitsiz Radyo, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Mart 1939, s.1). Londralı bir mühendisin yaptığı yapay adam modeli ise oldukça başarılıydı. Londra'da bir fen heyeti karşısına çıkarılan ve makineden üretilen yapay adam, heyetin bile şaşkınlık içinde kalmasına neden olmuştu. Amerika'da yapılan yapay insan modelleri, makine halinde ve bir elektrik merkezine bağlı idi. İsmine M. Ruper denilen yeni yapay adam modelinin neredeyse gerçek insandan hiçbir farkı yoktu. Ortadan ayrılmış saçlarıyla sahneye çıkan yapay adam sigarasını içmiş, içeceğini kendi bardağına doldurup bitirmiş, ondan sonra kendini yapan mühendisle birkaç kelime konuşmuştu. Sahneden kendi başına yürüyerek çıkan yapay adam modeli, kapıda bekleyen otomobiline binmiş ve otomobili kendisi kullanarak uzaklaşmıştı (Suni Adam, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3). Bütün bilimsel gelişmelerin yanı sıra eski şeylere meraklı olan Amerikalılar, Avrupa'daki antika denebilecek eski eşyaları toplamaya merak salmışlardı. Macaristan'da 1797'de yapılmış ve üzerinde sanatkârın imzası olan bir kemanın bulunması Amerikalıların harekete geçmesine neden olmuş ve kemanı satın almak istemişlerdi (Keman Eskisi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Eylül 1939, s.2).

Diğer taraftan çeşitli araştırmalar yapmak üzere kuzey kutbunda bulunan bir profesör ve arkadaşlarından oluşan Rus heyeti, üzerinde bulundukları buz adasının parçalanmasından dolayı oldukça tehlikeli zamanlar geçirmişti. Heyet, avuç içi kadar bir buz parçası üstünde kalmış, bu parça ise güneye doğru hareketlenmişti. Heyet incelemelerine devam etmekte, yardımlarına ise uçaklar gönderilmekteydi (Rus Kutup Heyeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.3). Çok geçmeden bir yardım uçağı, heyetin yanına inerken, bir diğeri de erzak attı (Papanin Heyeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Şubat 1938, s.2). Nihayet yapılan çalışmalardan sonra heyet kurtarıldı (Papanin Heyeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2).

3.3.Sağlık İle İlgili Haberler

Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer alan önemli konulardan biri de dünyada yaşanan sağlık ile ilgili konulardı. Sağlıkla ilgili konular dönem şartları dikkate alındığında oldukça ilginçti. Örneğin Hindistan'daki bir kasabada bir İngiliz kadını altı çocuk doğurmuştu. Çocukların ağırlığı yaklaşık 700-800 gram arasında değişmekteydi. Çocukların bakım ve tedavileri için bir yardım sandığı kurulmuş, 50 kadar hekim fahri hizmet edeceklerini bildirmişti (6 Doğurmuş, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.4). Marsilya'da ise bir köylü kadın, 70 yaşında olduğu halde ikiz çocuk doğurmuştu (70 Yaşında İkiz, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Şubat 1938, s.3). Gazetede yer alan diğer ilginç bir olay ise Bulgaristan'da yaşandı. Bulgaristan'da Gurgof ismindeki bir şahıs, 1932 yılında Kuzey Bulgaristan'a gitmiş, bir daha kendisinden haber alınamamıştı. 1935'te bir hastaneden Gurgof'un ailesine gelen bir kâğıtta Gurgof'un öldüğü bildirilmiş, çocukları o hastaneye giderek babalarından geriye kalan eşyaları almış ve kabrini de ziyarete giderek mezara bir çelenk koyup geri dönmüşlerdi. Gurgof'un çocukları dönüşte mirası paylaşmışlardı. Fakat Gurgof sağ salim memleketine gelmiş, mirasının bile paylaşıldığını görünce kızmıştı. Çocuklar da mirası geri verecekleri için üzüntü duymuşlardı. Polis, ilgili hastanenin sahte ölüm ilmühaberini nasıl ve ne sebeple doldurup gönderdiğini soruşturmaya başlamıştı (Dünyada Olanlar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.3).

Sağlıkla ilgili olarak gazetede yer alan diğer bir ilginç olay ise Macaristan'ın eski başkenti olan Peşte'de, Pavel Kern adındaki bir adamın 22 yıldır uyumaması ile ilgili olan haberdi. Kern geceleri bir koltuğa oturarak gazete okumakla vakit geçirdiğini, Saat 2'den sonra iki saat kadar gözlerini kapattığını ama uyumadığını, bunu sırf gözlerinin yorulmaması için bir hekimin tavsiyesine uyarak yaptığını, aksi halde gözlerinin zayıflamasından korktuğunu anlatmaktaydı. Gözlerini iki saat kadar dinlendirdikten sonra yine çalıştığını, öğleden sonra bir rehavet hissettiğini, o zaman işini bıraktığını, savaşta aldığı yaranın buna sebep olduğunu, o vakitten beri uyumadığını, öldükten sonra kendilerine teslim edilmek üzere şimdiden kafatasına birçok para teklif eden mektuplar aldığını sözlerine ekledi (22 Yıldır Uyumamış, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.4).

Günümüzün tehlike arz eden sağlık sorunlarından olan obeziteye karşı geçmişte de bazı önlemler alındığını gazetede yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Gazete haberine göre Madin Mohan ismindeki Hind reislerinden biri ise Tapsi Dişam Das adlı bir kişinin gözetimi altında 41 günlük bir diyet uygulamaya karar verdi. Reis 174 yaşındaydı ve diyete devam ederken yaşlılık belirtileri yok olmaya başladı (174 Yaşında Gençleşiyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Şubat 1938, s.3). Uzun süre sağlıkla yaşamak ülke refahının bir işareti sayılabilirdi. Örneğin Amerika'da

100 yaşını geçenlerin sayısı artarak 3960 kişiyi bulmuştu (100 Yaşayanlar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.4). Amerika'da insan ömrü uzarken Bulgaristan'da durum daha farklı bir gelişme gösterdi. Ülkede kanser hastalığı çok arttı. Hastaların sayısı 60.000'i buldu (Bulgarya'da Kanser, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.2). Fransa'nın Afrika'da bulunan sömürgelerinden biri olan Cezayir'de yaşayan Abdullah Fevzi isminde bir yaşlı da 163 yaşındaydı (Dünyada Olanlar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.3). Dünyada mevcut körlerin sayısı ise neredeyse 3.000.000'u bulmuştu. Bu sayının %65'i Çin ve Hindistan'da yaşamaktaydı (Körlerin Sayısı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.3).

3.4.Ölüm İle İlgili Haberler

Gazetede yer alan haberlerin bir kısmı, dünya siyasetine yön veren kişilerin ölüm haberleri ile ilgiliydi. Örneğin Petrol kralı ve dünyanın en zengin kişilerinden biri olan Rockfeller 97 yaşında ölmüş (Rockfeller, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Mayıs 1937, s.1), cenaze merasimine ancak 100 kişi katılmıştı (İbret, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Haziran 1937, s.1). Sovyetler Birliği Merkezi İcra Komitesi başkanı Çernikov ise şahsi ve ailevi sebeplerden dolayı intihar etmişti (Çernikov Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Haziran 1937, s.3). İngiltere'de bir yıl içinde 10 milyoner ölmüş, hazine bunlardan 4.500.000 lira vergi almıştı. Büyük bir tersane sahibi olan ve vefat eden vapur mühendisi ise 1.250.000.000 lira miras bırakmıştı (Miras Vergisi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Ocak 1938, s.2). Londra'da 334 milyonerin bulunduğu dikkate alınırsa devlet hazinesine yüklüce bir miktar para gireceği de aşikârdı (Milyoner Sayısı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3). Telsiz telgrafın mucidi İtalyan Markoni 63 yaşında kalp sektesinden ölürken (Markoni'nin Ölümü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26 Temmuz 1937, s.1), eski Bakan Franklin Bouillon'un vefatı Türkiye'de derin bir üzüntüye neden oldu (Franklin Bouillon Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 18 Kasım 1937, s.1). Akıl hastalığından dolayı İngiltere'de bir sanatoryumda bulunurken üvey babasının yanına getirilen Mısır hanedanına mensup Prens Seyfettin ile (Mısırlı Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2), yakalandığı bir hastalıktan kurtulamayan Yunan prenslerinden Nikola da vefat edenler arasındaydı (Nikola Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2).

3.6.Kaza İle İlgili Haberler

Kaza haberleri de gazetede yer alan önemli haberler arasındaydı. Çanakkale Boğazı'ndan geçmekte olan bir İspanyol gemisi İtalyan bandralı bir gemiye çarparak parçalanmasına sebep olmuş, yolcular kurtarılmış, fakat büyük miktarda maddi hasar meydana gelmişti. İspanyol gemisi kaptan ve mürettebatı, Çanakkale'de ve İstanbul'da adliyeye getirilerek soruşturma başlatılmıştı. İspanyol gemisi hasarlı olduğundan Karade-

niz'e gidememiş, İtalyan acentesi vekilinin talebi ile hasarlı gemiye haciz konmuştu (Deniz Kazası, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1 Temmuz 1937, s.3). Paris'ten hareket eden İmperial Airguail adlı büyük bir uçağa Manş Denizi'ni geçerken yıldırım çarpmış, uçağın telsiz tesisatından başka bir yeri bozulmadığı gibi içerisindeki 27 yolcudan hiç birisine bir şey olmamıştı (Zararsız Yıldırım, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.2). Bununla birlikte Hindistan'da düşen Fransız yolcu uçağından ise kurtulan olmamıştı (Hava Faciası, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.3). Sentetiyen şenlikleri nedeni ile yapılan bir uçak gösterisi esnasında içerisinde dokuzu gazeteci olmak üzere 12 kişi bulunan Macar uçağı düşmüş ve uçakta bulunanlar ölmüştü. Prag ile Paris arasında uçuş yapan bir Çekoslovak uçağı ise Almanya'da bir dağa çarparak parçalanmış, uçakta bulunan 16 kişiden kurtulan olmamıştı (Tayyare Kazaları, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 18 Ağustos 1938, s.2).

Kazalarda yaşanan büyük can kayıplarının sebebi sadece uçak kazaları değildi. Örneğin Amerika'da Noel eğlenceleri esnasında meydana gelen kazalarda 280 kişi (Elektrikten, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.3), 1937 senesinde Newyork'ta otomobil kazaları sonucunda ise 40.000 kişi ölmüş, 1.062.000 kişi yaralanmıştı (Otomobilden, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Ocak 1938, s.2).

3.7.Doğal Afetler İle İlgili Haberler

Doğal afetler bugün olduğu gibi geçmişte de büyük maddi ve manevi kayıplara neden oldu. İtalya'da Stromboli yanardağının faaliyete geçmesi sonucunda meydana gelen sarsıntıda adadaki evlerin camları kırıldı (Yanardağ, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3). Japonya'da bulunan bir okulda çıkan yangında 78 kişi ölürken (Yangında Ölenler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3), Amerika'da Montreal civarında papazların idaresindeki okulda çıkan diğer bir yangında 100 kişi öldü, 25 kişi yaralandı ve 20 kişi kayboldu (Amerika'da Yangın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3). Aşağı Mısır'da çıkan yangında ise dört köy yandı, 23 kişi öldü, yanan evlerin sayısı 900'ü buldu. Hayvanlar telef oldu (Mısır'da Yangın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.2). Londra'da Sahibinin Sesi kurumuna ait mağazada çıkan yangında 250 itfaiyeci tulumba ile dört saat süre ile çalışmalarına rağmen yangını söndüremedi. Mağazada 100.000 gramofon plağı ile birçok radyo makinesi yandı (Yangın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.3).

Şili'de meydana gelen deprem sonunda bazı şehirler kısmen bazıları ise tamamen tahrip oldu. Depremin olduğu bölgede yaşayan 200.000 kişinin büyük kısmı öldü. Diğer yerlerde nüfus kaybı %25'ten aşağı değildi (Şili Zelzelesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Şubat 1939, s.3). Meksika'da meydana gelen depremde, sarsıntının şiddetiyle bütün rasat aletleri kırıldı.

Depremin merkez üssünün 400 km. uzakta olduğu tespit edildi (Depremin Şiddeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3). Meksika'da ise büyük bir dağ kaymaya başladı (Dağ Kayıyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29 Ağustos 1938, s.3).

Batı Amerika'da bulunan Los Angeles'ta şiddetli yağmurlar nedeniyle seller meydana geldi. Yüzden fazla şehir ve kasaba harabeye döndü. 300 insan öldü, 25.000 kişi açıkta kaldı. Su baskınına uğrayan yerlerde ürünler zarar gördü. Zarar 5.000.000 dolardı. Bazı şehirlerde yağmalar oldu, polis yağmacıları güç kullanarak dağıttı (Amerika'da Sel, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Mart 1938, s.3). Japonya'da meydana gelen sel felaketinde, 10.000 ev su altında kaldı. 1.000.000'dan fazla insan evsiz kaldı (Japonya'da Sel, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29 Ağustos 1938, s.3). Şam'ın kuzey doğusunda yağan yağmurlardan dolayı bazı köyler kayboldu, 4-5 bin kişi öldü. Kaybolan insan sayısı belli değildi. Hadisenin önemli bir felaket şeklini alması nedeni ile Suriye hükümeti bazı tedbirler aldı (Suriye'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Kasım 1937, s.2). Şiddetli yağmurlardan dolayı Roma su altında kaldı. Evler boşaltıldı. İtalya'da Tiber nehri önce 14 metreye (Roma Su Altında, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.2) daha sonra 17 metreye yükseldi (Tuğyan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Aralık 1937, s.2). Can kayıpları sadece soğuk havalardan değil, sıcak havalardan da kaynaklanmaktaydı. Havaların ısınmasıyla birlikte, kırlarda sıcaktan bayılanların yanı sıra Amerika'da ısı derecesinin 42 dereceyi geçmesi ile birlikte 100 kişi öldü (Sıcak, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Temmuz 1937, s.2). 1937 yılında sadece Newyork'ta sıcaktan ölenlerin sayısı 400'ü, suda boğulanların sayısı ise 100'ü geçti (Sıcaktan, Sudan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Temmuz 1937, s.2).

Yaşanan doğal afetlerin yanı sıra çok farklı olaylar da görülmekteydi. Örneğin Avrupa'nın kuzeyinde daha önce görülmeyen bir olay meydana geldi. Havada önce kırmızımtırak daha sonra ise portakal rengi, beyaz ve yeşil ışıklar ortaya çıktı. Halk bunu bir yangın zannederek ürkse de ışık kaybolunca korku ve endişe azaldı. Hadise İtalya, Avusturya, Portekiz, İsviçre, Belçika, Hollanda ve İngiltere'den de gözlendi (Semavi Bir Hadise, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.3).

3.8.Hayvanlar İle İlgili Haberler

Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer alan yabancı kaynaklı haberlerden bir diğeri ise hayvanlarla ilgili olanlardı. Bu haberler o günün koşulları dikkate alındığında oldukça ilginç haberlerdi. Örneğin Londra'da açılan bir kuş sergisinde Andy Wilson, İskoç şivesi ile konuşan ve gülen bir kuş teşhir etmişti. Konuşan ve gülen kuş Londra'ya Hindistan'dan getirilmişti (Konuşan Kuş, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3). Hindistan'da karada yaşayan sülükler de bulunmaktaydı. Bunlar da diğer

su sülükleri gibi canlılara yapışır, kendi ağırlıklarının 11 misli kan emerler ve senede bir defa karınlarını doyururlardı. Ömründe bir defa karnı doyduktan sonra da yaşayan sülükler de görülmüştü (Sülük, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4). Öte yandan hayvanların insanlara farklı yönlerden zararları da olmaktaydı. Örneğin Amerika'da bir böcek, bir pul koleksiyonu meraklısının 60.000 dolar kıymetindeki koleksiyonunu tahrip etti (Böcek, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4). İtalya sınırında bulunan bir köye garip bir hayvan musallat oldu. Bu hayvan fil büyüklüğünde olup, anlatılanlara göre insanlar için büyük tehlike arz etmekteydi. Hayvanı ilk gören köylüler, korkularından kaçarken iki kişi ezilmişti (Garip Hayvan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Ocak 1938, s.4). Viyana Belediyesi ise büyük binalara yaptıkları zararı göz önüne alarak güvercinleri ortadan kaldırmaya karar verdi, bu iş için memurları kullanılmaya başlandı (Güvercin Katliamı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.2). Avrupalıların sümüklüböcek yemeğini sevmeleri ve bu hayvanın çok bulunup satılması yüzünden Macaristan'da önceden fakir olan bir şehir, satışların artmasıyla birlikte zenginleşmişti (Sümüklü Böcek, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.3). Amerika'da ise kedi sevenlerin ve kedilerin sayısı o kadar fazlaydı ki kişi başına bir kedi düşmekteydi (Adam Başına Bir Kedi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.4). Güney Afrika sahillerinde bulunan bir balığın 400 volta eşdeğer elektrik taşıdığı tespit edildi (Elektrikli Balık, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.4). Hint sularında yakalanan Kırlangıç balığına benzeyen bir balığın kuyruğunda ise Arap harfleri ile kelime-i şahadet yazılıydı (500 Liraya Bir Balık, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Mart 1938, s.3).

Bu dönemde yaşanan en ilginç olaylardan biri ise Amerika'da ölen bir kadının yılda 60.000 frank gelir getiren mühim bir servetini köpeğine vasiyet etmesi ile ilgili olan bir haberdi. Kadının varisleri bu vasiyeti kabul etmeyerek mahkemeye müracaat etmişlerdi. Mahkeme şahitleri dinledikten sonra kadının dünyadaki tek dostunun bu köpek olduğuna kanaat getirmiş, vasiyetin uygulanmasına karar vermişti (Zengin Köpek, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Mart 1938, s.3). Diğer bir ilginç olay ise Hindistan'da avcıların, kurt sürüleri arasında gördükleri vahşi bir çocuğu yakalayarak hastaneye getirmeleri ile ilgili olan haberdi. Yedi yaşında bulunan çocuk 18 yaşında İngilizce ve Hintçe bilen kibar bir genç haline gelmişti. Fakat ormana nasıl girdiğini bilmemekteydi (Vahşi Çocuk, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.3).

Sonuç

Kilis Günlük Halk Gazetesi Kilis'te yayımlanan yerel bir gazeteydi. Gazetede ulusal haberlerin yanı sıra diğer dünya devletlerinde yaşanan olaylarla ilgili haberler de yer almaktaydı. Yapılan haberler sayesinde hem ülke içinde hem de diğer ülkelerde yaşanan olaylar hakkında bilgi sahibi

olunmaktaydı. Diğer gazetelerde olduğu gibi Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer alan haberlerde İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidilen süreçte ülkelerin içinde bulundukları kaotik ortama dikkat çekilmiş, bir anlamda gereken uyarılar yapılmıştı. Fakat yapılan uyarılara rağmen savaşın başlamasına engel olunamamıştı.

Kilis Günlük Halk Gazetesinde sadece dış kaynaklı siyasi haberler değil aynı zamanda dış kaynaklı magazin, bilim, doğal afetler vb. gibi konulara da yer verilmişti. Dünyada yaşanan gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmak, Kilis halkının hem genel kültürünün artmasına hem de halkın ufkunun gelişmesine neden oldu. Gazetenin cumhuriyetin ilk yıllarında yayım hayatına başladığı dikkate alınırsa, yörede yetişen nesillerin gazetenin okumayı özendiren itici gücünden faydalandığından da bahsetmek doğru bir tespit olabilir. Diğer bir tespit ise gazetenin 1937-1939 tarihleri arasında Latin harfleri ile basılmış olmasıdır. Gazete yayım hayatını sürdürdüğüne göre gazeteyi Latin harflerini öğrenerek okuyan insan sayısının da fazla olduğu söylenebilir. Fakat bir gazetenin yayım hayatını sürdürmesi için gazeteye olan talebin de fazla olması gerekmektedir. Kilis Günlük Halk Gazetesinde yer alan yerli ve yabancı haberler, zaten okumayı seven halkın gazeteye karşı olan ilgisini arttırmıştır.

KAYNAKÇA

Kavak, Abdulhamit (2022). Eskiçağ'da Kilis, Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XII, Ed. Dr Öğr. Üyesi Aysel Öztürkçü Akçay, Eğitim Yayınevi, ISBN. 978-625-8109-71-2, İstanbul, 45-60ss.

Tuncel, Metin (2002). Kilis, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi, Ankara, 5-8.

Ana Britannica Ansiklopedisi (1989), Kilis Maddesi, Ana Yayıncılık Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi, İstanbul, s.308.

Kilis Gezi Rehberi, TC. Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, GNG Ofset, Kilis.

Gazete Arşivi

Adam Başına Bir Kedi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.4.

Akdeniz, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Eylül 1937, s.1.

Akrep Sokarsa, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Mart 1938, s.3.

Amerika'da Sel, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Mart 1938, s.3.

Amerika'da Yangın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3.

Arapça Radyo, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.1.

Avrupa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Haziran 1937, s.3.

Avrupa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 5 Eylül 1938, s.2.

Bağdat'tan Fas'a Kadar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Kasım 1937, s.2.

Başbakan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Mayıs 1937, s.1.

Başbakan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Mayıs 1937, s.1.

Bir Işık, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Mayıs 1937, s.1.

Böcek, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4.

Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Aralık 1937, s.2.

Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Ocak 1938, s.2.

Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3.

Bulgaristan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.3.

Bulgarya'da Kanser, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.2.

Büyük Arap İmparatorluğu, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 12 Temmuz 1937, s.3.

Büyük Saat, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.3.

Cam Vagon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4.

Casus Kıymeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.4.

Casus Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.2.
Casusluk Modası, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3.
Civciv Makinesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4.
Çalınan Hazine, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2.
Çernikov Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Haziran 1937, s.3.
Çin Japon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26 Temmuz 1937, s.1.
Çin Japon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Ağustos 1937, s.3.
Dağ Kayıyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29 Ağustos 1938, s.3.
Delbos'a Suikast, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.1.
Deniz Kazası, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1 Temmuz 1937, s.3.
Depremin Şiddeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.
Dünyada Olanlar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.3.
Elektrikli Balık, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.4.
Elektrikten, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.3.
Fakirlere Kahve, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2.
Filistin İşleri, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Ekim 1937, s.1.
Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Temmuz 1937, s.1.
Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Ekim 1937, s.1.
Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2.
Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 22 Kasım 1937, s.2.
Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.1.
Filistin'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2.
Franklin Bouillon Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 18 Kasım 1937, s.1.
Franko İle, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 8 Kasım 1937, s.1.
Fransa-İtalya, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Ocak 1939, s.2.
Fransa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 5 Temmuz 1937, s.2.
Fransa'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2.
Garip Hayvan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Ocak 1938, s.4.
Gl. Franko, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 22 Kasım 1937, s.2.
Girit Asileri, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29 Ağustos 1938, s.3.
Güneşten Büyük, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3.
Güvercin Katliamı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.2.

Habeş'e de Alınmıyorlar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3.

Hava Faciası, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.3.

Hayatını Pahalıya Satan Bir Çinli, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Mart 1939, s.3.

Hicaz Yemen Irak, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Aralık 1937, s.2.

Hicaz-Yemen, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.2.

Irak'ta, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Ağustos 1937, s.3.

Irak'ta, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Ağustos 1937, s.1.

Irak'ta, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Eylül 1937, s.3.

İbret, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Haziran 1937, s.1.

İçki Miktarı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Ocak 1938, s.2.

İngiltere-İtalya Münasebeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2.

İngiltere Ne Halde, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Ocak 1939, s.2.

İngiltere Japonya, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.

İspanya'da' Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Ağustos 1937, s.3.

İşsizler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.

İtalya ve Mısır'da Karşılıklı Hareketler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Kasım 1937, s.2.

Japon Çin, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Ağustos 1937, s.3.

Japon-Çin Harbi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2.

Japon Çin, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.2.

Japonya ve Amerika, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Ekim 1937, s.1.

Japonya'da Sel, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29 Ağustos 1938, s.3.

Kapitülasyon, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Mayıs 1937, s.1.

Keman Eskisi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Eylül 1939, s.2.

Komplolar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 12 Temmuz 1937, s.3.

Konuşan Kuş, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.

Körlerin Sayısı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.3.

Kral Evlendi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3.

Kral Okudu, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Haziran 1937, s.3.

Kralın Düğünü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2.

Kralın Düğünü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.

Kuş Adam, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Ocak 1938, s.4.

Leningrat'ta, Kilis Günlük Halk Gezetesi, 24 Şubat 1938, s.2.

Lübnan'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2.
M. Delbos Geliyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 18 Kasım 1937, s.1.
Madrit Önünde, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Ağustos 1937, s.3.
Markoni'nin Ölümü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26 Temmuz 1937, s.1.
Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Aralık 1937, s.2.
Mısır Kabinesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Aralık 1937, s.2.
Mısır Kralına Suikast, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 8 Eylül 1938, s.2.
Mısır Prensesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Kasım 1938, s.4.
Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Ocak 1938, s.1.
Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.2.
Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Ocak 1938, s.2.
Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2.
Mısır'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.2.
Mısır'da Altın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Mart 1938, s.2.
Mısır'da Yangın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.2.
Mısırlı Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.2.
Milyoner Sayısı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3.
Miras Vergisi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Ocak 1938, s.2.
Nazır Döğüldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 8 Temmuz 1937, s.3.
Nikola Öldü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2.
Otomobilden, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 13 Ocak 1938, s.2.
Papanin Heyeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Şubat 1938, s.2.
Papanin Heyeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Şubat 1938, s.2.
Parazitsiz Radyo, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 2 Mart 1939, s.1.
Paris'te Grev, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.2.
Payitahttan Uzağa, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3.
Prenses, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Mayıs 1937, s.1.
Rockfeller, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Mayıs 1937, s.1.
Roma Su Altında, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 20 Aralık 1937, s.2.
Romanya'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.3.
Romanya'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Şubat 1938, s.2.
Rumen Kabinesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.2.

Rus Kutup Heyeti, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.3.
Rusya'da İdam, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30 Aralık 1937, s.2.
Semavi Bir Hadise, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.3.
Sıcak, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Temmuz 1937, s.2.
Sıcaktan, Sudan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Temmuz 1937, s.2.
Son Haberler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 7 Haziran 1937, s.3.
Suni Adam, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ocak 1938, s.3.
Suriye'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1 Temmuz 1937, s.1.
Suriye'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 14 Ekim 1937, s.3.
Suriye'de, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 11 Kasım 1937, s.2.
Sülük, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.4.
Sümüklü Böcek, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.3.
Şili Zelzelesi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Şubat 1939, s.3.
Taç Giydiler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Mayıs 1937, s.1.
Taç Giyme, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mayıs 1937, s.1.
Tayyare Kazaları, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 18 Ağustos 1938, s.2.
Tuğyan, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 23 Aralık 1937, s.2.
Vahşi Çocuk, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Mart 1938, s.3
Viyana'da, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2.
Windsor Dükü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Haziran 1937, s.3.
Yahudiler Kovuluyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Ocak 1938, s.1.
Yahudilerin Yurdu, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Ocak 1938, s.3.
Yanardağ, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.
Yangında Ölenler, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.
Yangın, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.3.
Yeni Papa Seçildi, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 9 Mart 1939, s.2.
Yunan Hâkimleri, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Şubat 1938, s.2.
Zararsız Yıldırım, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Ocak 1938, s.2.
Zengin Köpek, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Mart 1938, s.3.
6 Doğurmuş, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, s.4.
8 Ermeni'nin İdamı, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Ocak 1938, s.2.
12-350.000, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Şubat 1938, s.2.

22 Yıldır Uyumamış, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.4.

70 Yaşında İkiz, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Şubat 1938, s.3.

79 Uçak, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 15 Kasım 1937, s.2.

100 Yaşayanlar, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 17 Mart 1938, s.4.

174 Yaşında Gençleşiyor, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Şubat 1938, s.3.

500 Liraya Bir Balık, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Mart 1938, s.3.

1918'den Kötü, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Şubat 1938, s.2.

150.000.000 Mektup, Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937, s.3.

BÖLÜM 15

SAĞLIK İLETİŞİMİ ÜZERİNE ALAN YAZINSAL BİR DEĞERLENDİRME

Yılmaz DAŞLI[1]

Büşra AKYOL[2]

1 Doç. Dr. Yılmaz DAŞLI, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID:0000-0001-6569-1103, ydasli@cumhuriyet.edu.tr

2 Büşra AKYOL, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği ABD, ORCID: 0000-0002-1880-3288, bpplt40@gmail.com

Giriş

Sağlık Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre; "sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik hali" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım doğrultusunda, sağlık sadece halkın eylemlerini ve direk sağlığın teşviki ile değil, aynı zamanda bir annenin bakışından sağlık belirtilerini evde bulunan hasta çocuğa etkili olan her türlü gayreti, özel sağlık sigorta şirketlerinin hizmetlerini de kapsar. Bundan dolayı sağlık üzerindeki en etkili ve zorunlu olan kavram iletişimdir. İletişim, insan etkileşimlerinin temelini oluşturan, kişilerin birbirleriyle ilişki kurmalarına yarayan bir kavramdır. İnsanların birbirleri arasında etkileşime geçmesinde birden çok yolu vardır. Rastgele bir yol kullanılarak düşünce, duygu ve davranışların iletilmesi sürecine iletişim denilmektedir. insanların birbirleriyle diyalog kurması, birbirlerini etkilemesi, anlaması şahısların iletişim kurması ile olağandır. İletişimin alt sistemi olarak ele alınan sağlık iletişimi; kişilerin sağlık ile ilgili işlemleri, buna etki eden faktörleri ve sağlıkla ilgili konuları nasıl ele aldıkları üzerinde durmaktadır.

Sağlık iletişimi bir bilim dalı olarak ilk defa Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili ilk çalışma ise International Communication Association (ICA) tarafından 1972 yılında yapılmıştır. ICA tarafından 1970'ler süresince üniversitelerde konferans ve çalışma hazırlaması konu ile ilgili yayınların ve kitapların basılmasının ardından, sağlık iletişimi bilim dalı olarak bir boyut kazanmıştır. İlk sağlık iletişimi komisyonunu Speech Communication Association (SCA) 1985 yılında kurmuştur (Koçak ve Bulduklu, 2010:5).

Akademik çalışmaların yakın zamanda olması ve çalışma alanı olarak tanımlanmasına rağmen, sağlık iletişimi diye isimlendirilmese de, Türkiye'de toplum sağlığı çalışmaları uzun zamandır devam ettirilmektedir. Aynı adla yapılmamış olsa da geçmiş çalışmaları güncel literatür ile ele almak; geçmişte yapılan çalışmaları değişik bir perpektif ile ortaya koyacağı gibi, gelecek çalışmalara yol gösterici olacaktır (Sezgin, 2015:34).

Sağlık İletişimi Nedir?

Sağlık iletişimi bir bilim dalı olarak ilk kez ABD'de Ulusal Kanser Enstitüsü (The National Cancer Institute) tarafından Kanser Bilgilendirme Servisi'nin önderliğinde yapılan akademik çalışmalarla birlikte ortaya çıkmış bir alandır (Işık, 2019:4). International Communication Association (ICA) tarafından 1972 yılında konuyla ilgili ilk çalışma gerçekleştirilmiştir (Şengün, 2016: 79). ICA tarafından 1970'ler boyunca üniversitelerde, konferanslar ve çalışmalar yapılması, konuyla ilgili yayınların ve kitapların basılmasının ardından sağlık iletişimi disiplinler arası bir nitelik kazanmıştır. Sağlık iletişimi komisyonu ilk kez Speech Communi-

cation Association (SCA) tarafından 1985 yılında kurulmuştur (Şengün, 2016: 79).

Sağlık iletişimi kavramı, Birleşik Krallık'ta önemli ölçüde kişilerarası iletişim bağlamında kullanılırken, Avustralya ve Amerika da sağlık alanında kullanılmaya başlanmıştır. Genel olarak sağlık iletişimi; sağlık ve sağlık bakım sürecinde insan etkileşiminin rolü ile ilgili aktif bir araştırma alanı olarak tanımlanmıştır (Deborah 1994: 56). Sağlık iletişimi, bireysel ve toplumsal sağlığın geliştirilmesinde rol oynayan önemli bir enstürmandır. Bu yönüyle sağlık iletişimi, belirli iletişim teknikleri kullanılarak hedef kitlenin sağlık alanında yaşamış olduğu problemlerin çözümüne katkı sağlaması oldukça muhtemeldir (Koçak ve Bulduklu ,2010:5).

Sağlık iletişimi, sağlığı iyileştirmek için yapılabildiği gibi, toplumsal ve bireysel kararları etkilemek ve iletişim tekniklerini kullanmak amacıyla da uygulanmaktadır. Sağlık iletişimi hastalığın kontrolü, hastalığın önlenmesi, acil durum hazırlığı, tarafların şiddete karşı korunması, toplum sağlığının geliştirilmesi gibi konular içermektedir (Sezgin,2015: 34). Sağlık iletişimi, kişiler tarafından toplum sağlığını geliştirme alanında kullanılmaktadır (Çobaner, 2018: 809), doğru sağlık bilgisine gerek duyan kişilerin işine yaramakla kalmayıp, toplumsal bir amacı yerine getirmesi bakımından genel bir bakış açısından kamusal fayda da sağlamaktadır. Önleyici ve koruyucu tedavilerin varlığı ve bu tedavilerle ilgili bilgi sahibi olan bireylerden dolayı, hastalık ortaya çıkmadan önce ya da hastalık ilerlemeden kontrol altına alınabildiği için ülke ekonomisine de azımsanmayacak derecede bir yararın olduğunu söylemek mümkündür (Hoşgör,2014: 51).

İletişimin alt boyutu olarak ele alınan sağlık iletişimi; bireylerin sağlık ile ilgili konuları, yöntemleri ve bu yöntemlere etki eden faktörleri ne şekilde inceledikleri üstüne yoğunlaşmaktadır. Rogers (1996)'ın tarafından belirtildiği haliyle sağlık iletişimi; kişiler arasında sağlık ile ilgili konularda ortaya çıkan etkileşime, iletişim kavram ve kuramlarının uygulanması şeklinde yorumlanmaktadır. Konusu sağlık olan bütün insan iletişimi, sağlık iletişimi alanında incelenirken; doğru sağlık enformasyonlarının yayılması, sağlık ile ilgili konularda fikirlerin değişmesi ve sağlık davranışının ilerletilmesi konularına dikkat çekmektedir. Bu açıdan incelendiğinde kitle iletişim araçları, sağlık ile ilgili mesajların geniş insan topluluklarına iletilmesi bakımından önemli bir fonksiyon taşımaktadır (Utma, 2020: 1594). Bu kapsamda sağlık iletişimi hekimler ve hemşireler başta olmak üzere tüm sağlık çalışanları ile hastalar arasında meydana gelen iletişimi ifade etmektedir (Erdem, vd. 2020: 23).

Sağlık konusunda toplumun mevcut durumunun bilinmesi önemlidir. İyi bir analizden yoksun bir biçimde hareket edilmesi, emek ve zaman

kaybına neden olabileceği gibi, sağlık sorunlarının devam etmesi veya büyümesine yol açabilir. Sağlıkla ilgili yanlış inanış ve alışkanlıklar yakından incelenmeli, olası hatalar, tercihler ortadan kaldırılmalıdır. Hazırlanacak sağlık ile ilgili iletişim materyallerinin amaca, hedef kitleye ve stratejiye uygun olması büyük önem taşımaktadır. (Sezgin, 2015:35) İnsanlar, gündelik yaşantılarında sağlık ile ilgili birçok mesajla farklı biçimlerde karşılaşmaktadırlar. Billboardlar, eczane vitrinleri, radyo, broşürler, gazete, dergi, televizyon ve internet bunlardan birkaçıdır (Koçak ve Bulduklu, ,2010:6).

Ergül (2013) tarafından Azerbaycan'da yapılan *Etkili Bir Sağlık İletişimi: Azerbaycan'da Bir Saha Araştırması,* adlı araştırmaya göre; katılımcıların büyük bir çoğunluğu sağlık ile ilgili bilgilere televizyon vasıtasıyla ulaştıkları, gazetelerin ise sağlık ile ilgili bilgi edinmede en az kullanılan kitle iletişim aracı olduğu ortaya konulmuştur (Ergül, 2013:171). Özellikle internetin çok yayın kullanılmadığı zamanlarda sağlık ile ilgili haberlerin geleneksel medya araçları kullanılarak topluma iletildiği gözlenmektedir. Günümüzde ise akıllı telefon ve internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte yeni medya yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanmış ve sağlık ile ilgili bilgilerin topluma iletilmesinde önemli bir mecra haline gelmiştir. Son zamanlarda gittikçe çoğalan sağlık programları görüntülü ve sözel şekilde sağlık iletilerini izleyenlere iletmektedir (Hoşgör,2014: 57).

Sağlık İletişiminin Amacı ve önemi

İletişim, karşılıklı sohbet etme, ilişkileri iyi tutma yeteneği, ne söylendiğini anlama ve uygun tepkiler üretme gibi konuşmalardan daha fazlasını içerir. Aslında, iletişim insanların ömür boyu devam ettirdiği bir süreçtir (Rovshanov, 2020:4). Günümüz dünyasında iletişimin önemi hiç şüphesiz kabul edilmektedir. İnsanı esas alan ve insanlar için elzem nitelikler taşıyan sağlıkta da hatasız iletişim muhtemelen hiç bu kadar önemli olmamıştır (Hoşgör, 2014:54). Sağlıkla ilgili konularda doğru bilgilendirme ile davranış ve tutum değişimleri konularını dikkate alan sağlık iletişimi bu sebeptendir ki; son zamanlarda önemi gittikçe artan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Utma,2020:1591).

Sağlık iletişimi kullanımlarında ana hedef, kişinin sağlık davranışının sağlığını iyileştirecek veya ilerletecek biçimde değiştirilmesi ile halk sağlığının geliştirilmesi yönündedir (Mendi, 2015: 278). Sağlık alanında etkili rol oynayan sağlık çalışanlarının iletişim becerilerinin ileri seviyede olması ve aynı zamanda da bireylerle etkili iletişim kurmaları gerekmektedir (Hoşgör, 2014:61). Makro ve disiplinler arası hale gelmiş sağlık iletişimi taktik ve kullanımlarının esas ölçüde karşılığı hasta/hekim, hasta/sağlık çalışanı, hekim / sağlık çalışanı arasında oluşan iletişim bağıdır (Şengün, 2016:41). Sağlık çalışanıyla hasta veya hasta yakını arasında olu-

şan sözlü iletişim sağlık iletişimi açısından oldukça fazla öneme sahiptir ve kişilerin iletişim kurmak istemeleri, ortak dili konuşmaları, iletişimin kalitesini ve yapısını etkileyebilmektedir. Hastaların kendini daha iyi hissetmeleri ve rahat etmeleri açısından taraflar arasında kurulacak iletişim büyük önem taşımaktadır (Utma, 2020:1596). Kalender ve Uludağ'ın (2004:131) yapmış olduğu çalışmada ortaya çıkan sonucu özetlersek halk güvenebileceği, güler yüzlü, aradığı zaman da bulabileceği, ilgili, samimi, rahat bir şekilde soru sorabilen ve bilgi alabilen, kendisine değer veren sağlık çalışanı istemektedir.

Sağlık iletişimi araştırmalarında, stres altındaki sağlık çalışanlarının sunduğu sağlık hizmetlerinde kişilerin konuşma biçimine dikkat etmesi gerekmektedir. Çoğunlukla hasta kişi ile ilgili bilgi sahibi olmak oldukça önemlidir. Hastayı tanımak, beklentilerini, tedirgin oldukları ve korktukları durumları bilmek ya da doğru varsayımda bulunmak; stresli hastanın hekimin öneri ve yönlendirmelerine daha açık olmasına sebep olur (Uludağ, 2011:12). Işık (2021:743) tarafından yapılan: *Sağlık İletişimi Bağlamında Hekim-Hasta, Hasta-Hekim İletişim İnceleme Çalışması: Özel Bir Hastane Analizi,* adlı çalışmada; hasta ve hekim iletişiminde hekimlerin sağlık iletişimi ve mesleki memnuniyet bakımından, memnun oldukları olay hastaların kendilerine teşekkür etmesi ve sağlığına kavuşan hastaların ve yakınlarının hekimlere iyi dileklerde bulunmasıdır. Hasta memnuniyeti bakımından ise hastalar kendilerini yeterli seviyede dinleyen, onlara ilgi gösteren, soru sormakta çekinmedikleri hekimlerle etkin bir sağlık iletişimi kurabilmektedirler. Bu doğrultuda sağlık kuruluşlarında çok basit bir teşekkür, gülümsemenin bile kişilerarası iletişimi geliştirebileceğini söylemek mümkündür.

Günümüz dünyasında sürekli gelişen teknolojinin her alanda olduğu gibi sağlık iletişimine de katkısı oldukça fazladır. Teknolojinin gelişimi sonucunda ortaya çıkan sosyal medya ise birçok insanın kullandığı bir iletişim ağıdır. Pak, Dinler ve Tunceli (2016: 210)'nin yapmış olduğu *'Ali Gibi Ol!': Sosyal Medyada Bir Sağlık İletişimi Kampanyası Örneği,* adlı çalışma sonucunda: Sağlık iletişimi kapsamında sağlığa dair birçok konu ile ilgili kampanyaların hazırlanıp sosyal medya vasıtasıyla büyük topluluklara, iletilmesi, toplumsal bilgilendirmenin oluşmasına katkı sağladığı belirtilmektedir. Karagöl (2017:88)'ün: *Sosyal Medyanın Sağlık İletişimindeki Yeri*, adlı yüksek lisans çalışmasında da belirttiği gibi, sosyal medya ve sağlık iletişiminin bireylerin sağlık davranışları geliştirmeleri üzerindeki etkileri dikkate alınarak hastaneler, sivil toplum örgütleri ve ilgili bakanlıklar tarafından toplumu ilgilendiren sağlık konuları üzerinde daha fazla çalışmalar yaparak, bunu yaparken de sosyal medya araçlarından yararlanarak toplumda daha fazla kişinin bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.

Sağlık İletişiminde Kullanılan Modeller

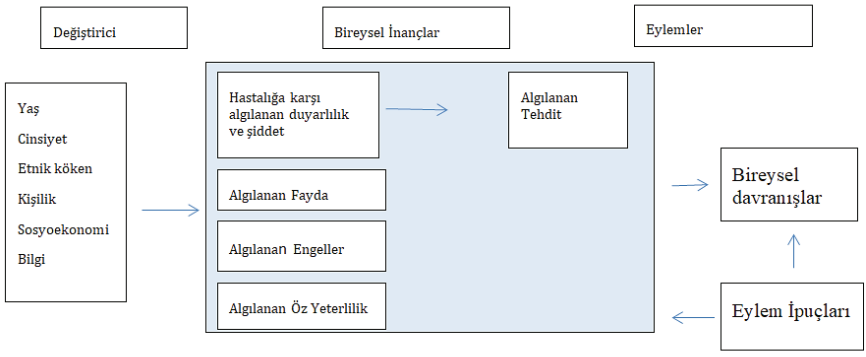
İnsanların sağlığı idrak etmesi ve belli bir davranış tarzını ilerletmesi bakımından türlü model ve kuramlar geliştirilmiştir. Sağlık İletişimi konusu ile ilgili model ve kuramlar ise; *Sağlık İnancı Modeli, Planlanmış Davranış Teorisi, Sosyal Biliş Teorisi ve Korunma Motivasyonu Teorisidir* (Yıldız, 2019: 26).

1. *Sağlık İnanç Modeli*

1950'li yılların başlarında model, hastalığın engellenmesi ve erken teşhisinde bulunan tarama programlarına katılımların eksikliğini ortaya koymak (Tuzcu ve Bahar, 2012: 3) üzere Godfrey Hochbaum, Stephen Kegels ve Irwin Rosenstock tarafından geliştirilmiştir (Irwin, 2015: 32). Bu modeli geliştiren en önemli kuramcılardan biri olan Rosenstock'a göre, model bireyin davranış ve inançları arasındaki bağlantıyı ve kişisel karar verme seviyesinde sağlık davranışlarına kişisel güdüleme etkisini belirtirken bireyi sağlık ile ilgili hareketleri yapmaya veya yapmamaya neyin motive ettiğini ve bilhassa sağlık davranışlarının gösterilmesinde etkili olan tavırları göstermektedir (Okay, 2020: 84). Kişinin sağlığına karşı bir tehdit oluştuğunu düşündüğünde, daha önceden yaşanmış olan tecrübelere dayanarak sağlığını korumak sürecinde hareket ettiği ve bu tehdide karşı koruyucu sağlık davranışını arttırdığı varsayımına dayanır (Bulduklu, 2010: 3). Bu modelde kişinin sağlığını tehlikeye sokan durumla ilgili hareketlerinde psikolojik hazır bulunma hali oldukça önemlidir. Bu durum bireylerin; hastalığın önemli çıktılarının ve hastalığa yakalanmada şahsi tehlikelerden haberdar olmasını, hastalığın ciddiyetini anlamasını ve sağlık davranışlarının yararlarına inanmalarını, sağlık davranışlarını güçleştiren etmenlerin de farkın da olmalarını zorunlu hale getirmektedir (Nahcivan ve Seçginli, 2003: 33). Bu modelin, meme kanseri, osteoporoz, astım, diyabetin yanında kadınların pap-smear testi yaptırma durumları (Tuncay, vd. 2019: 39) ve ulusal çocuk aşılama programları ile ilgili çokça araştırmada olumlu davranışların kazandırılması için kullanıldığı belirtilmiştir (Smith, vd. 2011: 136). Birey, sağlık riskinin ciddi olduğuna ve buna maruz kalabileceğine daha sonra kendisine sunulan çözümlerin sağlığı üzerinde etkili olabileceğine inanmalıdır. Bununla birlikte birey kendisini harekete geçirecek bir başlangıca sahip olmalı ve bunun hastalığa yakalandıktan sonra oluşabilecek sakatlık, ölüm veya ağrı ciddiyetinin engelleyebileceğine inanmalıdır (Çınarlı, 2020: 127).

Bu model yalnızca henüz ortaya çıkmamış bir hastalığın riskini azaltmak için değil aynı zaman da mevcut bir hastalığın gelişmesinde ki riskleri de azaltma konusunda etkili olmaktadır. Böylelikle; insanların, hastalık durumlarını önlemek, tespit etmek veya kontrol etmek için harekete geçmelerini sağlayan sağlık inanç modelinin temel bileşenleri ortaya çık-

mıştır. Bu bileşenler; algılanan duyarlılık, algılanan ciddiyet, algılanan fayda, algılanan engel, eylem ipuçlarıdır. Yakın zamanda bu bileşenler şu kavramları içerecek şekilde değiştirilerek öz yeterlilik, çeşitli demografik, sosyal, psikolojik ve yapısal değişkenler olarak eklemeler yapılmıştır (Thomas, 2005: 67).

Şekil 1: Sağlık inanç modelinin bileşenleri (Glanz, Rımer, Vıswanath, 2015:102)

Şekil 1 *: Sağlık İnanç Modelinin Bileşenleri (Glanz, vd. 2015:102)*

Yukarıda verilen şekil 1'e göre, algılanan duyarlılık; bir bireyin oluşabilecek riskten (hatalık veya engel durumundan) etkilenme olasılığı üzerine oluşturmuş olduğu inançtır. Bu inanç yalnızca çevresinde gördüğü popülasyonun yakalanma oranı değil, fark edilen genetik yapının iç ve dış faktörlerden etkilenme olasılığı ile oluşabilir (Thomas, 2005:67).

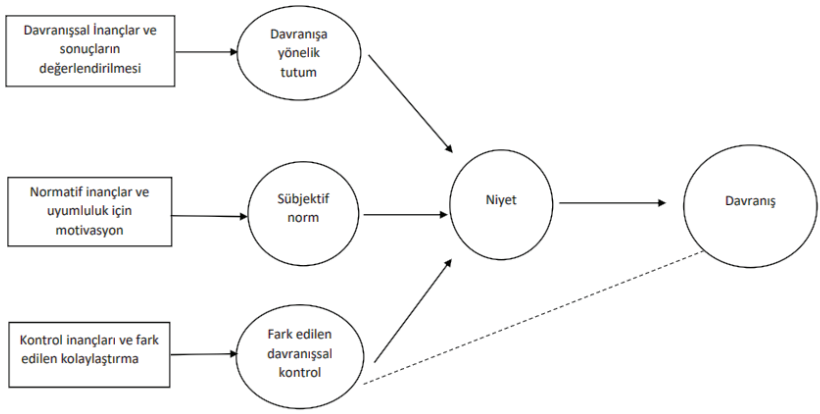
Sonuç olarak Bu modeli geliştirenlerden Rosentock' ın da açıkladığı gibi, sağlık inanç modeli sağlık davranışlarının oluşmasında bireysel motivasyonun etkisini ve bireysel karar vermede kişinin inanç ve davranışları arasında ki ilişkiyi belirtir, bununla birlikte bireyin sağlığa dair eylemleri gerçekleştirip gerçekleştirmediğine neyin motive ettiğini ve bu sağlık davranışlarını göstermesinde etkili olan durumların neler olduğu üzerinde durulmaktadır (Nahcivan ve Seçkinli, 2003:34).

2. ***Planlanmış Davranış Teorisi***

Bu teori 1985 yılında Icek Ajzen tarafından geliştirilmiştir (Hoşgör, 2014:60). Teori; insan davranışlarını tahmin etmek ve açıklamak amacıyla oluşturulmuş olup bireylerin ortaya koyacağı bir hareket değişkenliğinin kökeninde niyet olduğunu belirtmektedir. Teori de niyetlerin; bireylerin büyüdüğü kültürden, sosyo-ekonomik yapıdan ve günümüze dek kabul görmüş hareket biçiminden etkilendiği vurgulanmaktadır (Öztürk, 2020: 23). Planlanmış Davranış Teorisi'ne bakarak davranış, doğrudan "Davranışa Yönelik Amaç," "Davranışa Yönelik Tutum" ve "Algılanan Davranış Kontrolü" aracılığıyla uygulanır. Bireyin belirli bir davranışı orta-

ya koymasına sebep olan en önemli etmenler bunlardır. Bireyin hareketi "Davranışa Yönelik Amaç"ın gücüne bağlıdır. Davranışa yönelik hedef ne kadar kuvvetliyse; asıl davranışın ortaya konma ihtimalide o kadar fazladır. Başka bir söylemle "Davranışa Yönelik Amaç": Bir bireyin belli bir davranışı ortaya koyabilmesi için tükettiği gayretlerin derecesini gösteren etmendir (Erten, 2002: 220).

Teoriye göre sağlık davranışı (örneğin; aşı olmak) davranışsal niyetin bir işlevi olarak açıklamaktadır. Bu teori aşı olmaya dair engelleyici sebepleri ortaya koymak ve sınıflandırmak sebebiyle kullanılabilmektedir (Özata ve Kapusuz, 2019: 71). Planlı davranış halihazırda olan ilgili bütün bilgilerin düzenli bir sonucu olarak görülmektedir. Gerçekten de planlı davranış teorisi niyet ve tutumları, sebebe dayalı eylem teorisine göre çok daha iyi bir şekilde ön görebilmektedir (Okay, 2020:79).

Şekil 2: *Planlanmış Davranış Teorisi (Okay, 2020: 80)*

Planlanmış davranış teorisinde bireylerin davranışları planlanmış bir şekilde belirli faktörlerin kontrolü altında, belirli sebeplerle ortaya çıkmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, davranışların sonuçları için belli bir planlama ve değerlendirme düşüncelerini gerekli görmektedir. Planlanmış davranış teorisinin gösterimi yukarıdaki görseldeki gibidir (Okay, 2020:80).

3. *Sosyal Biliş Teorisi*

Albert Bandura tarafından geliştirilen teori, arzu, düşünce, birey ve davranışını etkileyen psiko-sosyal işleyişi anlamak sebebiyle teorik bir çatı sağlar (Okay,2020:89). Bu kuram bilhassa fonksiyon faktörü üzerinde yoğunlaşmakta ve bilişsel fonksiyonlar ve hastaların fonksiyonları arasında bir moderatör olarak sorumluluk almaktadır. Bununla birlikte beklenti,

özümseyerek damgalanma, özerklik ve özsaygı gibi hastanın, hastalığı ve iyileşmesi ile ilgili olan bireysel kararları da bu ilişki türünü fazlaca etkilemektedir (Hoşgör, 2014:60-61). Önceki teorik modellerin tersine sosyal biliş teorisinde, davranışın yalnızca içsel faktörlerle sınırlandırılmadığını ve bir kişinin yalnızca etrafının bir ürünü olmadığını belirtir. Kişiler bununla birlikte gerçekleştirdikleri davranışları, şahsi özellikleri, etraflarına ve aslında etrafında ne olduğuna gösterdikleri reaksiyonlarla hareketlerini göstermektedirler. Bu üç faktörden herhangi birindeki değişikliğin diğerlerinde de değişikliğe sebep olduğu görülmektedir (Şentürk,2020:611).

Sosyal öğrenme teorisi olarak ta adlandırılan sosyal bilişsel kuram, davranış teorileri ile sosyal öğrenme teorilerinin niteliklerini bir araya getirir. Bu kuram, bilişsel davranışının yalnızca iç psikolojik güçler aracılığıyla değil, bununla birlikte sosyal çevre tarafından şekillendiğini ileri sürmektedir. Kişilerin davranışları, dışsal olaylar ile bireysel donanım gibi bireysel belirleyicilerin karşılıklı etkilenmenin bir çıktısıdır (Gözüm ve Bağ, 1998:35). Sosyal biliş üzerinde çalışanlar, toplumsal uyaranlar, öncelikle de kişiler ve gruplar üstünde yoğunlaşan bilişsel süreçleri incelerler. Sosyal biliş yaklaşımının temelinde sosyal algının (birey algısı) bilişsel bir süreç olduğu düşünülür. Bu görüşe göre, kişiler durgun alıcılar değildirler. Aktif birer örgütleyicidirler. Dokunduklarını, duyduklarını, tattıklarını gördüklerini ve kokladıklarını, kısaca değişik taraflardan kendilerine gelen enformasyonları çelişki olmadan ve anlamı olan bütünler halinde örgütlemek yönelimindedirler (Göktaş, 2018:361). Bu teoride birden çok dış etken davranışın ortaya çıkmasını bilişsel seviyede etkiler. Mesaj veren bir kişi, formlar, resimler, sözcükler, davranışı destekler ve davranışın ortaya çıkması için kişinin aklında bir rehber oluşturur. Bu süreçte incelenen davranış, model alınır (Bandura, 2004: 146).

Sosyal bilişsel teorinin birçok yapısı vardır fakat bunlar içerisinde dört psikososyal determinant öne çıkmaktadır. Bunlar;

Öz yeterlilik; davranışın en önemli ve tek belirleyicisidir çünkü bireyler inandıkları eylemleri yapmayı isterler. Bireylerin sağlık davranışlarını kabul etmesi için öncelikle kendilerine inanmaları gerekmektedir. Bir davranışı benimseyerek değişiklik oluşturmak için bu davranışı gerçekleştireceğine dair kendinde becerilerin var olduğuna, davranışı gerçekleştireceğine dair başarma bilgisinin oluşması gerekmektedir (Glanz, vd. 2015:174).

Beklentiler; davranışlar beklentilerden etkilenir. Herhangi bir sağlık davranışının oluşması için mantıklı sonuçların bireyler tarafından algılanmasını anlatmaktadır. Bir davranışın sonucu ile ilgili beklentiler o davranışın benimsenmesine ya da davranıştan kaçınmaya neden olabilir. Örneğin bireyler grip aşısının kendilerini hastalıktan koruyacağına ve sonu-

cunda hasta olmayacaklarına inanırlarsa aşı olmaya kabul eder fakat tersi yönde inanmazlarsa aşı olmaktan kaçınacaklardır (Glanz, vd. 2015:174).

Yakınsal ve uzak hedefler; sağlık davranışının oluşmasında ki uyumdan bahsetmektedir (Glanz, vd. 2015:174).

Kişinin zihninde oluşan yapısal engeller; bireyin sağlık davranışı edinmesi sürecinde algıladığı engelledir (Glanz, vd. 2015:174).

Davranışların sadece başka bireylerin eylemleri izlenerek ve taklit edilerek uygun bir şekilde öğrenildiğini belirtmiştir. Bu teori, duyguları ve bilinçaltı eylemleri, karar almada etkili olan biyolojik, hormonel etmenleri göz ardı ettiği için eleştirilmektedir (Çınarlı, 2020:130).

4. ***Korunma Motivasyonu Teorisi***

Ronald W. Rogers tarafından ortaya atılan bu teori (Rogers, 1975:93); herhangi bir sağlık tehdidi ile karşılaşıldığında, kişilerin korku etmenini ortaya koyup, korku oluşturmak amacıyla geliştirilmiştir (Koçak ve Bulduklu:2010:7). Yapılan deneyler ve araştırmalar sonucunda 'Korunma Motivasyonu Teorisi' ilerletilerek, model haline getirilmiştir. Bu modele göre kişilerin, beklenilen davranışları yapma ihtimalini arttıran ve bütünleşik olarak etkide bulunan dört faktör ortaya çıkmaktadır. Bu dört faktör; insanların tehdit eylemine karşı hassasiyeti, ikna edici mesajda bulunan tehdidin ciddiyeti, bireylerin çözümü uygulama yeterliliği ve mesajda önerilen çözümün etkinliğidir (Çakar, 2009:44). Sağlık inancı modelinde de belirtildiği üzere korunmaya güdülenme teorisi de kişilerin sağlık davranışlarının anlaşılabilmesini sağlamaktadır (Şentürk, 2020:610). Mevcut olan bir tehlike hakkında kişide korku yaratmak nedeniyle davranışın ortaya konması açısından kişiyi motive etmek anlayışına dayanan bu teori, sağlık riski ve bu riskin çıktıları hakkında tehditler kullanılarak, pozitif sağlık davranışını geliştirme amacı taşımaktadır (Bulduklu, 2010:78).

Rogers'a göre kişiyi sağlık problemi olabilecek tehditlerden korumaya yönelik olan motivasyon aşağıdaki adımları içermektedir (Kumbasar, 2012: 81):

- Tehlikenin yoğunluğunu hissetmek- önemlilik
- Tehlikeye karşı duyarlı olduğunu hissetmek-olasılık
- Tehlikeye karşı lazım koruyucu davranışı yapabileceğine inanmak- bireysel yeterlilik
- Tepkinin etkili olacağını hissetmek- tepkisel yeterlilik

Sağlık İletişiminde Kullanılan Yöntemler

Hedef kitlesi insan olan sağlık iletişimi, istenilen hedeflere ulaşmak için bireylerle direk iletişim kurabilecek yöntemleri kullanmaktadır (Fi-

dan, Yetiş, 2018:160). Bu alanda kullanılan yöntemler; medyada savunuculuk, sosyal pazarlama ve halkla ilişkiler olarak ifade edilmektedir (Becerikli, 2012:164).

1. ***Sosyal Pazarlama***

Sosyal pazarlama; davranış değişikliğine daha iyi ulaşmak amacıyla sosyal etkileme kuramları ile pazarlama görüşlerini bir araya getiren bir çalışmanın ürünüdür (Şengün, 2016:41). Ayrıca, sosyal pazarlama; "faydalı ve kazançlı toplumsal değişim çabası içerisinde olan iyi niyetli bilgi sağlayıcılarının varlığını kabul eden yönetsel teori veya bazı hedef kitlelerin veya bütün bir toplumun refah düzeyini geliştirecek veya sağlığını iyileştirecek bir davranışın benimsenmesi için ticari pazarlama yöntem ve tekniklerinin kullanılması" olarak da tanımlanmıştır (Sever, 2019:9). Sosyal ihtiyaçların giderek artmasıyla birlikte sağlık sektöründe sosyal pazarlamanın önemi de aynı şekilde artmaktadır. Sağlık sektöründeki sosyal pazarlamanın temel amacı insanları bilgi sahibi yapmak ve hatta davranış değişikliği geliştirmektir. Sağlık hizmeti sunumunda pazarlama süreci için kar amacı önemli değildir. Önemli görülen sağlık hizmetine ulaşılabilirlik, kaliteli ve eşit şekilde toplumun bütün kesimine ulaşabilmesine katkıda bulunarak halkın sağlıklı şekilde yaşamını devam ettirmesini sağlayabilmektir (Temel ve Akıncı, 2016: 30).

2. ***Medyada Savunuculuk***

Toplumu etkisi altına alabilmekte önemli güçlerden biri haline gelen medya, politika geliştiricilerin ve konuyla ilgili idarenin etkilenmesi sebebiyle sağlık iletişiminde oldukça fazla yer almaktadır. Medyada savunuculuk hizmetlerinde, sağlık ile ilgili bir konunun ortaya konmasıyla beraber politika yapıcıların hareket ettirilmesi hedeflenerek toplumsal bir ilerleme ortaya konmaktadır (Yıldız, 2019:69). Sağlıkla ilgili doğru bilgi ve bilginin yayılımında, sağlıklı davranışa inandırmada ve sağlık algısını ortaya koymada kullanılabilmektedir (Çınarlı, 2004:61).

Medyada savunuculuk, bir aktivizm şekli olarak da kabul edilebilir. Ünlü bireyler bazı hastalıklarla savaşmakta önemli ilerleme sağlanmasında etkili aktivistler biçiminde araştırmalar yapmaktadır. Örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Muhammet Ali parkinson hastası, Christopher Reeve omurga sakatlığıyla ilgili televizyon programlarına ve sosyal organizasyonlara dahil olarak hastalık ile ilgili medyada savunuculuk yapmışlardır. Buna ek olarak internet siteleri, kurdukları vakıflar ve üye dernekler ile kendileriyle aynı veya benzer durumda olan kişilerle iletişime geçip onların hayata bağlanmalarını sağlamıştır. Ayrıca Parkinson hastalığına ve omurga sakatlığına dikkat çekerek bu hastalıkların tedavisi için araştırma fonlarının arttırılmasında da oldukça etkili bir faktör olmuştur (Geysi, 2019:37).

3. *Halkla İlişkiler*

Halkla ilişkiler kavramı; toplumun davranışlarını, örgüte karşı olan bakış açısını değiştirmek için kullanılan iletişim stratejileri ve yöntemleri şeklinde tanımlanmaktadır (İkinci, 2014:4). Sağlık açısından incelendiğinde ise tehlikeli bulunan mevzuların hedef kitleye gönderilmesi sebebiyle gerçekleştirilen halkla ilişkiler araştırmalarında yazılı medya (dergi, gazete vb.) araçları, işitsel görsel (radyo, film vb.) medya araçları ve podcast, bloglar, sosyal medya bağlantılarına benzeyen internet kaynakları kullanılmaktadır. Bütün bu kanallar vasıtasıyla hedef toplumlar ile sağlık konusunda karşılıklı güven oluşmasında ve ilişkilerin gerçekleştirilmesi bağlamında bireylerin bilgilendirilmesi gerekmektedir (Yıldız, 2019:70). Sağlık iletişimi de; halkla ilişkileri doğru bilginin yaygınlaşması ve güvenilir olmasında, toplumun sağlıklı davranış bakımından ikna edici olmada ve sağlık okuryazarlık meydana getirmede etkili biçimde uygulanabilir. Özel sağlık kurumları, kamu sağlığı için çalışan sivil toplum kuruluşlarının toplum sağlığına özgü bilgi aktarma etkinliklerinde toplumla ilgili bağlantılardan faydalanılmaktadır (Çınarlı, 2008: 72). Bununla birlikte kamu faydasına dayalı tüm sağlık iletişimi faaliyetlerinde halkla ilişkiler uygulamalarının proaktif gerekliliği de de önemli bir konudur. Halkla ilişkiler bahsedilen alanda sağlık iletişiminde dört temelden yararlanmaktadır (Geysi, 2019: 42):

- Basın ajansı tanıtım modeli: tek yönlü iletişime dayalı bu model tanıtıcı bir bakış açısıyla toplumun ilgisini çekmek için uygulanır ve amacı kişiyi herhangi bir davranışta bulunmaya ikna etmektir
- Kamu bilgilendirme modeli: Bu modelde tek yönlü iletişime bağlı bir modeldir ve hedef toplumu razı etmekten ziyade haberdar etmeyi hedeflemiştir
- Çift yönlü simetrik model: Bu model hedef kitle ile kurum arasında ortak bir ortam yaratmayı hedefler ve esas amacı ise bilimsel araştırmaların sonuçlarını kullanarak kişiyi belli bir davranışta bulunmaya ikna etmektir
- Çift yönlü asimetrik model: Hedef kitlede davranış farklılaşmaları meydana getirecek seçenekleri sarf ederek hedef kitleyi inandırmayı hedefler

Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı

Teknolojide ortaya çıkan ilerlemeler her alanı etkilediği gibi sağlık alanını da etkilemiştir. Ucu bucağı olmayan internet, kişilerin son zamanlarda sağlık kapsamında müracaat ettiği en önemli kaynaklar içinde yer almaktadır. İnsanlar önceden yalnızca kendi hastalığı veya hastalıklar ile ailgili, hekimlerden ve etrafındaki insanlardan bilgi alıyorken, günümüzde

bu tarz bilgilere bulunduğu yerden hiç kalkmaya ihtiyaç duymadan internet sayesinde ulaşabilmektedir (Yılmaz, Biricik, 2017:178). Teknolojinin günümüz dünyasına kazandırdığı sosyal medya da, insanlar tarafından sağlık ile ilgili dijital paylaşımlar yaparak kullanılmaktadır. Teknolojik paylaşımların artması ile hekimler de birbirleriyle bilgi alışverişi yapabilmekte aynı zamanda, hastalıkların önlenmesi ve sağlığın korunması konusunda halkı bilgilendirme mesajları paylaşabilmektedir. Sosyal medya ortamı sağlığın geliştirilmesi ve pozitif sağlık davranışlarının toplumun büyük çoğunluğunda elde edilmesiyle ilgili katılımcılar arasında iletişim alanının meydana gelmesine neden olmaktadır (Vardarlıel ve Öztürk, 2020:10).

Chou ve ark.'nın yaptığı Amerikadaki araştırmaya göre (2009); sosyal medyanın son zamanlarda giderek büyümesi, yaş gruplarına eşit miktarda ayrılmamaktadır; bu sebeple, sosyal medyada aktif olan sağlık iletişimi programları, iletilerin hedeflenen gruplara ulaşılmasını sağlamak amacıyla ilk olarak bu kitlenin yaşına önem vermelidir. Sosyal ağa erişimde ırk ve sağlık durumu ile ilgili farklılıklar bulunurken, sosyal ağa erişim sağlayanlar içinde bu özellikler sosyal medya kullanımını etkilememektedir. Bu bulgu, sosyal medya tarafından temsil edilen yeni teknolojilerin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iletişim modelini değiştirebileceğini gösteriyor (Chou vd.. 2009:10).

Kartal ve Erigüç 'ün (2018) yaptığı araştırmanın sonucunda; sağlıkla ilgili yasal ayarlamalar, duyuru ve açıklamalarla ilgili haber topluluğu araştırdığında 309 haberin aşağı yukarı %13'lük bir bölümün içeriğinin yetersiz olduğu incelenmiştir. Üstelik bu haberleri paylaşanların çoğunluğu, editör yerine sitede üyeliği bulunan bireylerdir. Üye olanlara içerik paylaşımı yapma olanağı sağlayan bu sitenin, bununla birlikte paylaşılan bu içerikleri gözden geçirme sorumluluğuna da sahip olması, haber değeri olmayan, yetersiz yada alakasız içerik varsa onları tespit etmesi lazımdır (Kartal ve Erigüç, 2018:583). Kaya'nın yaptığı çalışamaya göre karşılıklı iletişime imkân tanıyan, eylemsel ve sosyal içerikle paylaşılan sağlık mesajları daha fazla etkileşim almaktadır (Kaya, 2014:114).

Toplumsal yaşantının doğması ve bu hayata uyarlanmış bulunan kişilerin ihtiyaçlarında bulunan haber alma ihtiyacını giderme etkinliklerini gideren medya yapıları, öncelikle topluluklar yoluyla özümsenmiş, zamanla toplumsal yaşantı üzerinde etkililiğini arttırmıştır. Bu etki genellikle iletilen haberlerle toplumun yönlendirilmesi olarak görülmektedir. Aynı zamanda medyanın toplumu; sosyal, idari, kültürel ve benzeri alanlarda etkinliğini koruduğu ve toplumuda yönlendirdiği anlaşılmaktadır (Zafer ve Vardarlier, 2019:358).

Alanların tümünde olduğu gibi dijital platformların ve bilhassa da sosyal medyanın sağlıkla ilgili yararları olmakla birlikte zararları da vardır. Bir taraftan sağlığın iyileştirilmesi için farklı birden çok fırsatlar meydana getiren dijital medya, bir başka yandan da daha sağlıklı olmayan kişilerden meydana gelen topluluk biçimine taban hazırladığına ulaşılmaktadır. Dijital medyalar, doğru bilginin yayılmasının yanında doğru olmayan bilginin de hızlıca yayılmasına imkan sağlar, insanların sağlığını daha zararlı duruma sokabilir ve bununla birlikte asılsız kimlikle hekim olduğunu iddia eden insanlar, kişilerin hem sağlığını hem de maddiyatını tehlike altına atabilir (Yılmaz ve Biricik, 2017:178). Sağlık hiç bir zaman hatayı kabul etmeyen bir sektördür. İnsan yaşamını etkileyen oldukça narin ve özenli hareket edilmesi lazımdır ve aynı zamanda sağlık hizmetleriyle bağlantılı paylaşımlarda da aynı dikkatin gösterilmesi gerekmektedir. Olayın tamamına bakıldığında sosyal medya ağlarının sağladığı avantajların yanında dezavantajların ve yanlış kullanımların ortaya çıkaracağı zorluklar ve tehlikelerde bulunmaktadır (Vardarlier ve Öztürk, 2020:16).

Bir Sağlık İletişimsizliği Örneği Olarak İnfodemi

İnfodemi, "terör saldırıları, deprem, pandemi gibi kriz anlarında yüksek oranda yanlış bilginin yayılması sebebiyle kişilerin doğru ve güvenebileceği bilgiye ulaşamamaları ve bu doğru olmayan bilgilerin oldukça hızlı yayılması" (http://infodemiegitimi.org/) olarak tanımlanır. Kriz anlarında bilgiye olan ihtiyacın fazlalaşmasıyla kişilerin doğru ve doğru olmayan bilgileri ayıramaması infodeminin yayılmasına sebep olur. Bu durum kriz anlarında kişilerin ihtiyacı olan rehberliğe erişim sağlamasında engel teşkil etmektedir ve infodemi bir kamu sağlığı sorununa dönüşmektedir (http://infodemiegitimi.org/). Dünya sağlık örgütüne göre infodemi; bir salgın sırasında fiziksel ve dijital platformlarda yanıltıcı veya yanlış bilgiler bulunduran oldukça fazla bilgidir. Sağlığa zarar veren, insanların kafasını karıştıran ve risk alma davranışına sebebiyet veren bir kavramdır. Bununla birlikte sağlık profesyonellerine güvensizliğe yol açar ve halk sağlığı müdahalesini baltalar (WHO, 2022). Sosyal medyanın kullanım alanının artması, bilimsel çıktıların bölüşülmesinde aktif şekilde bilgilenme seviyesini arttıran demokratik bir mecra da olsa şahsi görüşler topluluğu sebebiyle güven düzeyi negatif yönde etkilenebilmektedir (Tosun, 2021: 61).

Geçer 'in yapmış olduğu bir çalışmada; asla kontrol etmeyen tamamen kendi gerekçesine uyum sağladığı sebebiyle alabildiği her çeşit çıktıya inananların (%38) oldukça fazla olması, doğru olmayan bilgilerin yaygınlaşması ve onay görmesine de daha çok imkân sağlamaktadır. Böylesi durumda kamu kuruluşlarının sistemli ve güvenli çıktılar takdim etmesi, televizyonların da bu bilgileri düzenli paylaşımını yapıyor olması, doğru bilgilerin ön planda olmasını ve doğru olmayan bilgilerin görmezden

gelinebilmesini kolaylaştıracaktır. Bu sebeple sosyal medya platformları yanlış haber tespitinde daha seri hareket etmeli ve gerekirse bazı cezalar uygulamalıdırlar Türkiye'de ve bazı diğer ülkelerde örnekleriyle karşılaşsak ta bağımsız haber doğrulama (fact-checking) sistemleri geliştirilip yayılması sağlanmalıdır. İnfodemi ile mücadele kapsamında yerel otoritelerle daha çok iş birliği yapılmalıdır (Geçer, 2020: 225).

Günümüz de tüm Dünyayı etkisi altına alan koronavirüsle ilgili doğru bilinen yanlışlar hakkında Dünya Sağlık Örgütü tarafından açıklanan toplumda sık görülen "yanlış" bigilerin bir kısmı; "Yeni koronavirüs sıcak ve nemli bölgelerde bulaşmaz", "Soğuk havalarda koronavirüs ölür", "Çok sıcak suyla duş almak hastalığa yakalanmayı önler", "Ağzı ve burnu düzenli olarak tuzlu su ile çalkalamak yeni koronavirüs hastalığını önler", "Sarımsak koronavirüsten korur", "Evcil hayvanlar yeni koronavirüsle enfekte olup hastalığı bulaştırabilir", "Antibiyotikler koronavirüse fayda edebilir", "Yeni Koronavirüs hastalığından sadece yaşlı ve kronik hastalığı olanlar etkilenir", "Türk geni sahiplerine virüs bulaşmaması", "Salgının ilk dönemlerinde herkesin diline doladığı sigara ve/veya alkol kullananlara covid-19 bulaşmaması", "Limon kürü, rakı, sumak suyu, kahve, tonik, üzüm sirkesi tüketmenin Covid-19'dan koruyacağı iddiası", "Buhar solumanın ya da sırt üstü öksürmenin Covid-19'u tedavi ettiği", "Saç kurutma makinesinin Covid-19'u öldürdüğü", "Hastalığın gerçek nedeninin virüs değil 5G teknolojisi olduğu", "Aşı ile Otizm arasında bağ olduğu iddiası" gibi söylemler bulunmaktadır (Alpyıldız ve Aslan, 2020: 458). Dünya Sağlık Örgütü, 2019, infodemi Covid-19 salgınının yayılımının hızını kesme gayretine önayak olmuştur. Fakat sosyal medya mecraları ve başka kurumlar aracılığıyla seri bir şekilde yayılan global çapta doğru olmayan bilgilendirme salgını, toplum sağlığı için önemli bir problem ortaya koymaktadır. Özetle böylesi zamanlarda yalnızca bir salgınla değil, aynı zamanda infodemiyle de mücadele edilmektedir (Zarocostas, 2020: 676).

Ülkemizde sosyal medya aracılığı ile yayılan bu iddiaların benzerleri tüm dünyada görülebilmektedir. Bu iddialar kültür düzeyine göre farklılık göstermekle birlikte politika geliştiricilerin salgınla mücadelesini az veya çok aksatmaktadır. Örneğin, "İtalyan Başbakanlığının resmî açıklamasından birkaç saat önce CNN Televizyonu tarafından Lombardiya bölgesinin kapatılacağı tahmininin yayınlanması neticesinde Lombardiya'dan güney bölgelere kaçmak için trenleri ve havaalanlarını aşırı kalabalık hale getiren insanlar neticesinde salgınların kontrol altına alınması zorlaşmış ve potansiyel olarak bulaşıcılık artmıştır" (Cinelli vd, 2020). Almanya'da 16 yaş ve üzeri katılımcılardan oluşan bir kesitsel temsili çalışma, çevrimiçi bir anket kullanılarak yapılmış, bu çalışmada sağlık okuryazarlığı düşük olanlar arasında koronavirüs bilgileriyle ilgili kafa karışıklığı önemli öl-

çüde daha yüksek çıkmıştır. "Bu, bilgi salgınları sırasında bilgi ortamlarında daha iyi gezinme, dezenformasyonun belirlenmesi ve güvenilir bilgilere dayalı karar verme için hedeflenen halkı bilgilendirme kampanyaları ve nüfusa dayalı sağlık okuryazarlığının teşvik edilmesini gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır" (Orkan vd, 2020:1).

Daha önce Ebola, SARS, MERS, H5N1, H7N9 vb. hastalıklarda oluşan salgınlarla ilgili gerçekleştirilen infodemiyolojik incelemelerde genellikle etkileşime müsaade eden, alıcı ve kaynak arasında bir vasıta gerektirmeden bilginin iletilmesine sebep olan sosyal medya varlıkları üstünden alınan dikkat çekici veriler meydana getirmiştir. Örnek verecek olursak, Ebola salgını zamanında Gine, Liberya ve Nijerya'da enfeksiyon önleme tedbirleriyle ilgili Twitter sosyal medya iletilerinin 7 gün araştırıldığı ve iletilerin "tıbben doğru, tıbben yanlış ve diğer" olarak 3 e ayrıldığı bir incelemede yalnızca 7 gün içinde yanlış tıbbi bilgi kapsayan tweetler ortalama 15 milyon aktif okuyucuya ulaşabilmiştir (Oyeyemi, vd. 2014:1)

Sonuç

İletişim, insanların birbirleriyle ilişki kurmalarına yarayan temel bir olgudur. Sağlık iletişimi kavramı ise temel olan iletişim kavramının sağlık ile ilgili konularda insanların kurduğu etkileşim ve süreçtir. Modern tıbbın ve sağlık hizmeti sunum sistemlerinin gelişimine bağlı olarak sağlık alanında iletişim, geçmişe nazaran daha fazla önemli hale gelmiştir. Sağlık iletişimi, sağlık bakımının kalite oranını, başarı seviyesinde ciddi derecede etkileyici olan, insanların ve toplumun sağlığının ilerlemesine neden olan taktiklerin tümüdür. İnsanların ciddi sağlık problemleri ile ilgili bilgide bulunması, toplum sağlığıyla ilgili kararların alınması sürecinde sürekli yararlanılmaktadır. Sağlık bakım politikalarının meydana gelmesinde oldukça etkileyici olan sağlık iletişimi; sağlık hizmetlerinin meydana gelmesinde, pazarlanmasında hastalıkların engellenmesinde, sağlık hizmetinden faydalanan insanların tedavi süreçlerinde ve sağlık bakım kalitesi ile ilgili eğitilmesi ve bilgilendirilmesin de sık sık kullanılabilmektedir.

Sağlık iletişimi hakkında yapılan araştırmalar gün geçtikçe artış göstermektedir. Yapılan araştırmalar ortaya yeni kuramlar ve modeller koymuşlardır. Bu kuram ve modeller daha çok hekim-hasta iletişimine ve davranışsal boyutlara yönelmişlerdir. Hasta – hekim iletişimini de kapsayan sağlık iletişimi teşhis ve tedavi süreçlerinin olumlu geçmesi adına her iki tarafında üstlenmesi gereken rol ve davranışları gözden kaçırmaması gerekmektedir. Tabi ki bu süreç sadece hasta- hekim iletişimi ile sınırlı değildir. Kişinin sağlık kuruluşuna girdiği andan itibaren ayrıldığı ana kadar karşılaştığı iletişim süreçlerinin bütünü de sağlık iletişimi kapsamına girmektedir. Sağlık iletişiminde sağlık hizmeti talep edenlerin memnuniyet

düzeyleri açısından bir kişinin olumlu bir izlenim edinmesi gerektiği ve dolayısıyla bu süreçlere bir bütün olarak bakılması gerektiği söylenebilir. Sağlıklı bir denge olması gereken böyle bir yapıda, iletişimin en gerekli ihtiyaçları meydana getirdiği sürece problemsiz bir sağlıkta iletişimden söz edebiliriz.

Sağlık hizmetlerinde karşımıza çıkan sorunların başında iletişimsizlik veya eksik iletişim gelmektedir. Hasta ve hasta yakını ile sağlık çalışanlarının arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamaktadır. Örneğin; hemşire, hekim ve ebe gibi sağlık profesyonelleri başta olarak bütün sağlık çalışanları ile hasta-hasta yakını arasında genel olarak sağlıklı bilgi alışverişi alanı gerçekleşmemektedir. Burdaki en önemli etmen; sağlık hizmetlerinin diğer serbest piyasa şartlarından değişik olan biçimidir. Sağlık hizmetlerindeki bilgi simetrisizliği ne kadar çok azaltılırsa iletişim mahallî de o kadar çok fazladır. Bununda olumlu yanı kendisini, Türkiye'deki sağlık hizmetleri kalitesinin yükselmesinde ortaya koymaktadır.

Sağlık kuruluşların da ki hizmetlerin kalitesini arttırmak için ve artan hizmetin stabil hale getirilmesi için sağlık çalışanlarına iletişim ve bilhassa da sağlık iletişimi dersi, hizmet içi eğitimi veya kursu verilmesinden geçmektedir. Fakat Kreps ve Thornton (1992:208) yalnızca sağlık çalışanlarının değil aynı zamanda hasta bireylerin de iletişim konusunda kendilerini ilerletmeleri gerekliliğini belirtmektedir. Yolunda giden bir sağlık iletişimi sadece iletişim bakımından donanımlı çalışanlarla yapılamaz. İletişim çift yönlü kurulduğundan dolayı sağlık iletişiminde bir tarafta meydana gelen hasta veya hasta yakınlarının da iletişim becerileri başarılı sağlık iletişimi için oldukça önemlidir.

Sağlık iletişiminde başarıya giden yol için kılavuzluk yapan yazarların önerilerinin yaygın olanı, kişiye karşı saygılı olmak, iletişimin merkezinde kişinin olması ve kişiye vakit ayırabilmektir. Bu durum da hasta merkezli bakış açısının tabanını meydana getirmektedir.

KAYNAKÇA

Alpyıldız, G. Aslan, D. (2020). Yeni Koronavirüs Hastalığı (covıd-19) İle İlgili Yanlış Bilgilerle Mücadele Yöntemleri. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi , 13 (3) , 457-464

Bandura, A.(2004). Health promotion by social cognitive Means. Health Education & Behaviour. 31(2): 143-164.

Becerikli, Y. S. (2012), Sağlık İletişimi Çalışmalarında Alımlama Analizinin Kullanımı: Odak Grup Çalışması Yoluyla Kamu Kampanyaları ve Reklam Metinlerine İlişkin Çapraz Bir Okuma Pratiği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 11(43) 163-177

Bulduklu, Y. (2010), Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programları ve İzleyicileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (24) 75-83

Cinelli, M., Brugnoli, M., Brugnoli, E., Galeazzi, A., Scala, Antonio., Schmidt, A.L., Quattrociocchi, W., Valensise, M.C., Zola, Paola., Zollo, Fabiana. (2020). "The Covid-19 Social Media Infodemic" Scientific Report.. (*Rapor No: 16598*). Erişim: 25 Aralık 2021. *https://www.nature.com/articles/s41598-020-73510-5.pdf*

Çakar, S. (2009), Reklamlarda Korku Çekiciliğinin Kullanılması, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Çobaner, A. A. (2018), Bir Sağlık İletişimi Kampanyası Geliştirmek: Sağlık Bakanlığı'nın Tütün Karşıtı Kampanyası Üzerine Bir Analiz, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(60) 809-823

Çınarlı İ. (2004)Sağlığın Geliştirilmesine Sağlık İletişimi Yöntemleri Olarak Sosyal Pazarlama, Medyada Savunuculuk ve Halkla İlişkilerin Etkisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hekima Tezi

Çınarlı, İ. (2008). Sağlık İletişimi ve Medya. Nobel Yayınları

Çınarlı, İ. (2020). 21. yy için Sağlık İletişimi. Nobel yayıncılık.

Chou, W. (2009). Social Media Use in the United States: Iplications for Health Communication. Journal of Medical Internet Research, 11(4), 48.

Deborah, L. (1994) , Toward the Development of Critical Health Communication Praxis, Health Comunication, 6(1) 55-67

Erdem, R. Yılmaz, A. Bostan, S., (2020) Sağlık Kurumlarında İletişim Örgütsel Perspektif, Nobel Yayınları, Ankara (2020)

Ergül, H. (2013) ,Etkili Bir Sağlık İletişimi: Azerbaycan'da Bir Saha Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28 (2), 171-172

Erten S. (2002), Planlanmış Davranış Teorisi ile Uygulamalı Öğretim Metodu, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 19 (2) ,217-233

Fidan, M. Yetiş, A. (2018), Sağlık İletişiminde Algı: Kamu Spotları Üzerine Bir Araştırma, Selçuk İletişim Dergisi,11 (2) 159-178

Geysi, A. (2019), Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Yeri: Kocaeli İlindeki Sağlık Kurumlarının Sosyal Medya Kullanımlarının İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Geçer, E. (2020) TRT Akademi İnfodemi Araştırması, TRT Akademi Dergisi 218-249

Göktaş, B. (2018), Sosyal Biliş Teorisi ve Pazarlama Disiplininde Kullanımına Dair Örnekler, Finans Araştırmalar ve Sosyal Ekonomi Dergisi, 3 (1) 359-381

Gözüm, S. Bağ B. (1998), , Etkin Sağlık Eğitiminde Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramının Kullanımı, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 1(2) 32-43

Glanz, K., Rımer, B. K., Vıswanath, K. (2015). Health Behavıor: Theory,Research and Practice,

Harter, L. M., Japp, P. M., Beck, C. S. (2005). *Narratives, Health and Healıng Communication Theory, Research and Practice.* London: EA.

Hoşgör, G. D. (2014) İletişim ve Sağlık İletişimi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hekima Tezi

Irwin, M. (2015) Theoretical Foundations of Adherence Behaviors: Synthesis and Application in Adherence to Oral Oncology Agents. Clinical Journal of Oncology Nursing. Jun; 19(3): 31-35.

Işık T (2021) Sağlık İletişimi Bağlamında Hekim-Hasta, Hasta-Hekim İletişim İnceleme Çalışması: Özel Bir Hastane Analizi, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26, ss. 720-753.

Işık T (2019) Sağlık İletişimi Bağlamında Kullanım Şekilleri Açısından Dijital Algı ve Önemi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (Özel Sayı) , 1979-1994

URL 1: http://infodemiegitimi.org/ Erişim Tarihi : 15.01.2022, 21:15

İkinci, S. S. (2014), Halkla İlişkiler Kavramı Bağlamında Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Kullanılan Araçlar ve Sağlık Sektöründeki Yansımaları, İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 2 (2) 1-21

Kalender, A. ,Uludağ, A. (2004) , Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesinde Hekim-Hasta İlişkisinin Rolü, Amme İdaresi Dergisi. 37(4) 117-132

Karagöl, B. (2017), Sosyal Medyanın Sağlık İletişimindeki Yeri. U.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Kartal, N., Erigüç, G. (2018). Sağlı İletişiminde Bir Unsur Olarak Sosyal Medya: Bir Sosyal İçerik Platformundaki Sağlık Haberlerinin İncelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(1), 570-587.

Kaya, E. (2014), Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Koçak, A. , Bulduklu Y. (2010), "Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları", Selçuk İletişim Dergisi, 6(3), 5-12

Kumbasar, B. (2012), Sağlık İletişiminde Mesaj Tasarlamada Kültürel Faktörlerin Rolü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hekima tezi

Kreps, G. L. ve B.C. Thornton (1992). Health Communication Teory–Practice (2th edition) Long Grove, İllinois: Waveland Pres.

Mendi, B. (2015), Sağlık İletişiminde Sosyal Medyanın Kullanımı: Dünyadaki ve Türkiye'deki Uygulamalar, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 11(44), 275-290

Nahcivan, Ö N. ve Seçginli S. (2003), "Meme Kanserinde Erken Tanıya Yönelik Tutum Ve Davranışlar: Bir Rehber Olarak Sağlık İnanç Modelinin Kullanımı", CÜ, Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, C. 7(1) 33-38

Orkan, O., Bauer, U., Berens, E-M., Bollweg, T. M., Hurrelmann, K., ve Schaeffer, D. (2020). "Coronavirus-Related Health Literacy: A Cross-Sectional Study in Adults during the Covid-19 Infodemic in Germany". *International Journal of Enviromental Research and Public Health*.

Okay A., (2020) Sağlık İletişimi, Der Yayınları, İstanbul

Oyeyemi, O., Gabarron, E., Wynn, R. (2014) Ebola, Twitter, and misinformation: a dangerous combination? BMJ : British Medical Journal, 349:g6178.

Özata, Z., Kapusuz, S., (2019), Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi Konusuna Sosyal Pazarlama Bakış Açısından Çözüm Önerileri, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1), 65-83

Öztürk C., (2020), Sağlığın Geliştirilmesinde Sağlık İletişiminin ve Sosyal Medyanın Rolü, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Pak, D. M., Dinler B., Tunceli H. D. (2016) "Ali Gibi Ol!": Sosyal Medyada Bir Sağlık İletişimi Kampanyası Örneği, Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, 1-3 Aralık Kızılcahamam- Ankara

Rogers, R. W. (1975) A protection motivation theory of fear appeals and attitude change. The Journal of Psychology, 91, 93–114.

Rovshanov, S., (2020), Kişilerarası İletişimde Sosyal Ağların Kullanımı ve Dijital Nesil İletişim Biçimlerinin Dönüşümü: İstanbul'daki Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Ağlardaki Kişilerarası İletişimleri Üzerine Araştırma, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Sever, Y., (2019), Toplumsal Davranış Değişikliği Oluşturmada Sağlık İletişimi Kampanyalarının Rolü: Akılcı Antibiyotik Kullanımı Kampanyası Üzerine bir Değerlendirme, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Sezgin D. (2015) Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye 'de Sıtma İle Mücadele, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi (50) 33-47

Smith, P. J, Humiston, S. G, Marcuse, E. K, Zhao, Z., Dorell, C. G, Howes, C., Hibbs, B., (2011), Parental delay or refusal of vaccine doses, childhood vaccination coverage at 24 months of age, and the Health Belief Model. Public Health Reports. 126(2) 135-46.

Şengün, H., (2016), Sağlık Hizmetlerinde İletişim Yönetimi, İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi 79(1) 38-42

Şentürk, T. (2020), Sosyal Pazarlamada Kullanılan Teori ve Modeller, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 23 (2) 603-621

Temel, K., Akıncı, F, (2016).''Sağlık Hizmetleri Pazarlamasında Reklam Ve Sosyal Medyanın Rolü'', Hastane Öncesi Dergisi, 1(2), 27-37.

Thomas, R. K. (2005). Health Communication. Springer.

Tosun, Ş. P. (2021), İnfodemik Dünya: Sağlık Habercilerinin Pandemi Sürecinde İnfodemiye İlişkin Tespit ve Önerileri, 2021 (55) ,56-79

Tuncay, Y. S., Demirhan, İ., Şahin S.yıldız ,Kaplan, S., (2019), Sağlik İnanç Modeli Örneği: Tütün Bağımlısı Gebe, Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi, 2(1), 38-46

Tuzcu, A., Bahar, Z., (2012), Göçmen Kadınlarda Sağlık İnanç Modeli ve Sağlığı Geliştirme Modeli Kullanımının Meme Kanseri Erken Tanı Davranışlarındaki Değişime Etkisi, Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 28 (2) 91-103

Uludağ, A. (2011) , Hekim-Hasta İletişimi Açısından Hastanelerde Hekim Seçme Uygulaması: Karşılaştırmalı Bir Çalışma, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla ilişkiler Dalı, Hekima Tezi,

Utma S. (2020) Sağlık İletişimi Kavramı: Koronovirüs (Covid-19) Salgınında Ülkemizde Sağlık İletişimi Uygulamaları, Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(31) 1591-1605

Vardarlıer, P., Öztürk, C., (2020), Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımın Rolü, 5(1), 1-18

Yıldız E.(2019), Sağlığa İlişkin Risklerin Önlenmesi Bağlamında Sağlık İletişimi Kampanyalarının ve Yeni Medyanın Rolü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Yılmaz A. Biricik Z. (2017). "Sağlık İletişiminde Dijital Medya Kullanımının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri: Sosyal Medya ve Çevrimiçi Oyunlar Üzerine Bir İnceleme". Erzurum. Atatürk İletişim Dergisi. (14): 173-186.

Zafer, C.,Vardarlıer, P. (2019). Medya ve Toplum. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22(2), 355-361

Zarocostas J. (2020), How to fight an infodemic, World Report, 395,676

URL2: WHO (2022). (https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1) Erişim Tarihi: 07.01.2022

BÖLÜM 16

SOSYAL MEDYANIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ[1]

Selçuk KIRAN[2]

1 Yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

2 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, selcuk.kiran@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6088-2701

Frigyes Karinthy 1929 yılında yazdığı "Láncszemek" (Zincirlemeler) isimli öyküsünde herhangi iki kişinin birbirlerine en fazla altı kişi üzerinden bağlanabildiklerini iddia ediyordu. Stanley Milgram kişilerden belli bir kişiye sadece eş, dost üzerinden posta kartı yollamalarını istemiştir. Seçilen kişiye göre posta kartları ortalama 4,4 – 5,7 arası kişinin elinden geçerek hedef kişiye ulaşmıştır (Milgram, 1967, Travers ve Milgram, 1969). 2012 yılında Facebook üzerindeki 721 milyon aktif kişi ve 69 milyar arkadaşlık bağlantısı üzerinde yapılan bir çalışma sonucunda herhangi iki kişi arasındaki bağlantı sayısı ortalama 3,74 çıkmıştır (Backstrom vd, 2012). ABD başkanıyla teknolojiden uzak bir kabile üyesinin arasında en fazla 4 kişinin olduğu düşünülürse dünyanın sanıldığından daha küçük olduğu anlaşılır.

MySpace, Facebook, Cyworld gibi sosyal ağ siteleri ilk kullanıldıklarından itibaren, kullanıcıların günlük İnternet hayatlarının merkezinde kendilerine yer bulmuşlardır. Günümüzde farklı teknolojiler kullanan, farklı ilgi konularında çeşitli kültürleri bir araya getiren yüzlerce sosyal ağ sitesi bulunmaktadır. Bir grup site varolan fiziksel sosyal ağları devam ettirmeye yararken bir diğer grup da ortak ilgi alanları, politik inançlar veya aktiviteler yardımıyla yabancıları bir araya getirmektedir. Bu sırada sitelerin bazıları tüm kullanıcılara fark gözetmeksizin hizmet verirken diğer siteler cinsiyet, inanç, milliyet gibi kimliklerine göre hizmet vermektedirler. Aynı zamanda mobil bağlantı ve aplikasyon, fotoğraf/video paylaşımı vb. gibi kullandıkları teknolojik imkanlara göre de farklılıklar göstermektedirler (Boyd ve Ellison, 2008).

Sosyal ağ siteleri bireylere, sınırlandırılmış bir sistemde kullanıcıların hepsine veya bir kısmına açık profiller oluşturmaya, bağlantı paylaştıkları diğer kullanıcıların listesini oluşturmaya ve kendileriyle bağlantı paylaşan kullanıcıların listesini görmeye ve incelemeye izin veren İnternet tabanlı servislerdir. Downes bunu bir araya getirilen kişisel bağlantıların birleşimi olarak adlandırmaktadır (Downes, 2005). Bu bağlantıların doğası ve isimleri siteden siteye değişmektedir. Facebook'ta arkadaş olma, takip etme, beğenme gibi kavramlar kullanılırken, Twitter ve Instagram gibi sitelerde takip etme, Linkedin gibi sitelerdeyse bağlantı kurma tanımları kullanılmaktadır. Facebook'ta arkadaş olunan kişiye, paylaşılan bilgilerden, sitenin belirlediği kurallar dâhilinde, istenildiği kadarı gösterilebilirken, diğer sitelerde yaygın olarak, bir kere bağlantı kurulduktan sonra paylaşılan tüm bilgiler gösterilmektedir.

Sosyal ağ siteleri kullanıcıların yabancılarla tanışmaktan çok kendi varolan fiziksel ağlarında kendilerini ifade etmeleri için var olsalar da, normal hayatta bir araya gelmeyecek olan kişileri de bir araya getirmekte ve genelde bu buluşmalar örtülü bir şekilde sanal hayat dışında fiziksel dünyada gerçekleşmektedir (Haythornthwaite, 2005). Ancak bu durum, kul-

lanıcıların sosyal ağ sitelerinde öncelikle kendi genişletilmiş ağlarındaki kişilerle iletişime geçtikleri gerçeğini değiştirmez.

Sosyal ağ siteleri değişen teknolojiyle birlikte farklı özellikler gösterseler de omurgaları kullanıcılar ve onların aynı sitelerdeki kullanıcı arkadaşlarından oluşur. Bu bağlamda sosyal ağ siteleri genelde küçük gruplarla yayına başlar, sonrasında beğenildikleri takdirde kişilerin gerçek hayattaki bağlantılarını davet etmeleriyle genişlerler, dolayısıyla ağızdan ağıza pazarlama sitelerin en başta gelen itici gücüdür (Trusov vd, 2009). Facebook gibi siteler genel kitlelere hitap ederken LinkedIn gibi siteler daha çok profesyonel ağlara yoğunlaşmıştır. MySpace, Youtube, Flickr, Instagram gibi siteler medya paylaşımına odaklanmışken blogger gibi blog siteleri fikir dışavurumları için başarılı bir platform olmuşlardır. Reddit gibi etiketleme sitelerinde kullanıcılar içeriği oylarken, twitter gibi mikroblog siteleri yardımıyla gerçek zamanlı güncellemeler yapabilmektedirler. Foursquare gibi siteler de kişilere gerçek zamanlı konumlarını güncelleme şansı vermektedir (Kietzmann vd, 2011).

Sosyal ağ sitelerine üye olma süreci sitenin kullanım amacına ve sunduklarına göre siteden siteye değişmektedir. Facebook, Linkedin gibi siteler yaş, yaşanan yer, ilgi alanları, ve "Hakkımda" gibi detaylı sorular barındıran birer form doldurulmasını isterken, Twitter, Instagram gibi sitelerde e-posta adresi, parola yeterli olmaktadır. Genelde tüm sosyal ağ sitelerinin ortak yanı bir fotoğraf yüklenmesini teşvik etmeleridir. Bu bilgilerle oluşturulan profiller, kişilerin kendilerini yarattıkları benzersiz İnternet sayfalarıdır (Sunden, 2003).

Profillerin görünümü, sitelere ve kullanıcıların uygun görmesine göre değişmektedir. Twitter gibi sitelerde hesabı olmayan kullanıcılar bile, kişi profilini gizlemediyse, profili görebilmektedirler. Linkedin ise kullanıcı olmayanlara sadece kişinin resmini, adını ve soyadını gösterirken, kullanıcılara da ücretli üye olup olmadıklarına göre farklı haklar tanımaktadır. Facebook gibi sitelerde tüm kontrol Facebook kuralları çerçevesinde kullanıcıdadır ve kullanıcı istemediği takdirde hesabı ne kullanıcı olanlara ne de kullanıcı olmayanlara gösterilmez. Tumblr, Instagram gibi siteler, profil sahibi profilini gizlemediyse, kullanıcı olmayanlara profilin bir kısmını gösterirken, profilin geri kalan kısmı için kişinin geçerli bir kullanıcı hesabıyla giriş yapmasını beklemektedir. Ücretsiz siteler yaygın olarak, kullanıcının profillerinin görünürlüğünü ve erişimini kolay bir şekilde ayarlamalarına izin vermektedirler.

Kullanıcı kendisinden beklenen asgari bilgileri doldurup sosyal ağ sitesine üye olduktan sonra kendi ağını kurmaya başlayabilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bazı ilişkiler arkadaşlık, bağlantı gibi çift yönlüyken bazı ilişkiler ise takip etmek ve beğenmek gibi tek yönlüdür. Çift

yönlü olanlar karşı tarafın onayını gerektirirken tek yönlü olanlar genelde gerektirmemektedir. Bunun istisnası olan durumlarda, Twitter gibi sitelerde, kullanıcı isterse takip edilmeyi onayına bağlayabilir. Kullanılan "Arkadaş" terimi yanlış anlaşılabilir, burada kelimenin kastedilen anlamı günlük dilde kullanıldığı gibi değildir, kişilerin bağlantı sebebi değişebilir (Boyd ve Heer, 2006).

Bağlantıların genel gösterimi sosyal ağ sitelerinin çok önemli bir parçasıdır. Kişilerin arkadaşları listesi, bakanların tıklayarak o kişilerin sayfalarına gidebildikleri bağlantılar içerir. Sosyal ağ sitelerinin büyük bir kısmında bu liste herkese görünürdür. Kalan kısmındaysa kişi listeyi gösterip göstermeme iznini verebilir. Örneğin, Twitter'da atılan mesajlar, takip edilenler listesi ve takip edenler listesi toptan profil iznine bağlıdır ve izin verildikten sonra ne gösterileceği konusunda ayrım yapılamaz. Buna karşın Facebook'ta hepsi için ayrı ayrı ayarlar yapabilmek mümkündür. LinkedIn de ise kullanıcı ücretsiz üyelik kullanıyorsa sadece 1. derece (kendi bağlantıları) ve 2. derece (bağlantısının bağlantısı) bağlantıların profil sayfalarına girebilir.

Birçok sosyal ağ sitesinde kullanıcının profiline mesaj herkesin görebileceği gönderiler şeklinde bırakılabilir, bu gönderilerin içerikleri fotoğraf, video, metin ve medyaya ilişkin karışık oluşumlar şeklinde çeşitlilik gösterirler (Komito ve Bates, 2009). Bu gönderi Twitter'da "bahsetme" (mention) şeklinde yapılırken, Instagram'da "etiketleme" (tag), Facebook'ta bunlara ek olarak "yorumlama" (comment) şeklinde olur. Bunların dışında bu sosyal ağ sitelerinde genelde normal e-postaya benzer bir direkt mesajlaşma sistemi de bulunur.

Çoğu site en baştan itibaren sosyal ağ sitesi olarak kurulmamıştır. Çin ağı QQ başlarda anlık mesajlaşma sitesi olarak yayına başlamıştır. Skyrock (eski Skyblog) sosyal ağ sitesi özelliklerini eklemeden önce Fransızca blog sitesi olarak kurulmuştur. Classmates ise 1995'de okul kataloğu olarak kurulduktan sonra arkadaş listelerini destekleyerek sosyal ağ sitesine dönüşmüştür. Bazı siteler belirli etnik, dinsel, cinsiyet, siyasi vb kimliklere hitap edecek şekilde tasarlanmıştır. Asianavenue (ABD'deki asyalıların sosyal ağ sitesi), Migente (ABD'deki latinlerin sosyal ağ sitesi), Blackplanet (ABD'deki siyahilerin sosyal ağ sitesi) popüler etnik topluluk siteleriyken 2005, 2006 yıllarında arkadaşlık fonksiyonlarını ekleyerek sosyal ağ sitelerine dönüşmüştürler. Cyworld (Kore), Lunarstorm (İsveç) gibi ülkelere has siteler sosyal ağ sitelerine dönüşmelerine rağmen günümüze kadar gelememişlerdir. Her ne kadar sahipleri tarafından profil oluşturulması gerekse de kedi (catster) ve köpekler (dogster) için bile sosyal ağlar bulunmaktadır (Boyd ve Ellison, 2008).

Sosyal ağ siteleri, profil oluşturma, arkadaş olma, yorum yapma ve

özel mesajlaşma dışında fotoğraf / video paylaşma, dahili blog ve anlık mesajlaşma gibi birçok özellik barındırmaktadır. Bu sitelerdeki profillere İnternet üzerinden erişim dışında özel aplikasyonlar vasıtasıyla mobil erişim de mümkündür. Çoğu sosyal ağ sitesi belirli coğrafi bölge ve belli dil grupları için özel olarak oluşturulmuş olsa da bu durum sitenin hedef kitlesini sınırlamamaktadır. Örneğin orkut ABD'de sadece İngilizce olarak yayına başlamış olsa da kısa süre içinde Portekizce konuşan Brezilyalılar bu sitedeki baskın kullanıcılar haline gelmişlerdir (Kopytoff, 2004). Aynı şekilde vk sitesi sadece Rusça konuşanları, Facebook sitesi de sadece Harvard Üniversitesi öğrenci ve mezunlarını hedeflerken dünya çapında siteler haline gelmişlerdir.

Yukardaki tanıma uyan ilk sosyal ağ sitesi 1997 hizmete giren Sixdegrees sitesidir. Bu site kurulduğu andan itibaren kullanıcıların profil oluşturmalarına ve arkadaşlarını listelemelerine izin vermiştir, 1998 yılından itibaren de arkadaş listesinden arkadaşların sayfalarına gezinti mümkün olmuştur. Bu özellikler daha önceden örneğin flört ve topluluk sitelerinde de vardı ancak başkalarına arkadaş listeleri gösterilmiyordu. Classmates sitesinde de arkadaş listeleri gösterilebiliyordu fakat yıllar sonra yeni fonksiyonlar eklenene kadar profil oluşturulamıyordu, Sixdegrees bu fonksiyonların hepsini bünyesinde toplayan ilk sitedir. Milyonlarca kullanıcıyı kendine çeken site zamanın ilerisinde bir konsept olduğundan sürdürülebilir bir iş modeli oluşturamadı ve 2000 yılında kapandı. 1997 ile 2001 arasında AsianAvenue, BlackPlanet, and MiGente gibi sosyal ağ siteleri ortaya çıkmıştır. Bu sitelerdeki kullanıcılar profillerinde başkalarını, onların onayları olmaksızın arkadaşları olarak gösterebiliyorlardı. 1999 yılında kurulan LiveJournal sitesinde de kullanıcılar kişileri arkadaş olarak tanımlayıp kendi sayfalarını takip etmelerini sağlıyorlardı. Bunlardan bağımsız olarak 1999'da kurulan Kore sitesi Cyworld 2001 yılında sosyal ağ sitesi özelliklerini kendine adapte etti. Aynı şekilde İsveç sitesi LunarStorm 2000 yılında arkadaş listeleri, ziyaretçi defterleri ve günlük sayfaları içererek kendini sosyal ağ sitesi olarak tekrar düzenledi (Boyd ve Ellison, 2008).

2001 yılında iş ağlarını güçlendirmek amaçlı olarak Ryze sitesi kuruldu. Gene bu dönemde kurulan arkadaşlık sitesi Tribe, profesyonel iş ağı sitesi LinkedIn ve arkadaşlık sitesi Friendster birbirleriyle rekabet etmeden birbirlerini destekleyerek güçlenebileceklerini öngörüyorlardı (Festa, 2003). Sonuç olarak Ryze hiçbir zaman kitlesel popülerlik kazanmamıştır. Tribe tutkulu bir kitlenin ağı olarak kalıp nihayetinde kapanırken, LinkedIn kuvvetli bir sosyal ağ sitesi olarak yoluna devam etmiştir. Friendster, Ryze'ın tamamlayıcısı ve dönemin kârlı flört etme sitesi match.com'un rakibi olarak 2002 yılında yayına başlamıştır (Cohen, 2003). Çoğu flört sitesi insanları tanımadıklarıyla buluştururken Friendster bu sitelerin aksine, kişilerin tanıdıklarıyla görüşmelerini sağlamıştır. Çok hızlı yaygınlaşan

Friendster, hem fonksiyonlarının yetersizliğinden hem de yanlış iş planlamaları dolayısıyla teknik ve sosyal problemlerle karşılaşmıştır (Boyd, 2006). Ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışırken yapılan uygulamalar kullanıcı kaybına sebep olmuştur. Bunların sonucunda İnternet tarihinin en büyük hayal kırıklıklarından biri olarak tarihin tozlu sayfalarında yerini almıştır (Chafkin, 2007).

2003 yılından itibaren birçok yeni sosyal ağ İnternet dünyasına katılmıştır. Bunlardan daha önce de adı geçen LinkedIn, VisiblePath ve Xing (önceden OpenBC) gibi siteler iş dünyasına yönelikken Dogster gibi siteler kişilerin ilgi alanlarına yönelik kurulmuşlardır. Care2 aktivistlerin buluşmasına yardım etmekte, Couchsurfing gezginleri kalabilecekleri yerlerle bağlamakta ve MyChurch hıristiyan kiliselerini cemaatleriyle buluşturmaktaydı. Sosyal medya büyüdükçe ve kullanıcı tarafından üretilen içerik arttıkça fotoğraf paylaşım sitesi Flickr, müzik dinleme sitesi Lastfm, ve video paylaşım sitesi Youtube gibi medya paylaşım siteleri kendilerine sosyal ağ özellikleri eklemeye başladılar.

Sosyal ağ siteleri bir anda artmalarına ve arkalarında büyük sermayeler olmasına rağmen bulundukları ülkelerden çok başka coğrafyalardaki toplulukları cezbetmişlerdir. Örneğin Google'ın arkasında olduğu Orkut, ABD'de pek tutulmazken Brezilya'yi fethetmekteydi (Fragoso, 2006), Microsoft'un MSN Spaces'ı ise ABD hariç tüm dünyada ziyadesiyle popüler olmuştur.

2003 yılında MySpace, Friendster'ın kendinden soğuttuğu üyeleri platformuna alma hedefiyle yayına başladı, Friendster sitesinin ücretli üyelik sistemi getireceği söylentileri de buna tuz biber oldu. MySpace'in üye sayısı hızla artmaya başladı ve bunda önemli etkenlerden biri de, Friendster'ın profil düzenlemelerine adapte olamayan indie-rock gruplarının bu platforma geçerek diğer kullanıcıları cesaretlendirmesidir. MySpace, kullanıcılardan gelen talep üzerine kullanıcıların sayfalarını özelleştirebilmelerini sağlaması diğer sitelerden farklılaşmasını sağladı (Boyd, 2006).

2004 yılında gençler kitleler halinde MySpace'e katılmaya başladılar ve arkadaşlarını da katılım için cesaretlendirdiler. MySpace'in 18 yaşından küçükleri de üyeliğe kabul etmesiyle beraber sitenin popülerliği arttı. Bu dönemdeki üyeler, müzisyenler / artistler, gençler ve üniversiteli, şehirli sosyal topluluk olmak üzere üç ana grupta toplanmaktadır. Bunun sonucunda Temmuz 2005'te News Corporation MySpace'i 580 milyon dolara satın aldı.

MySpace dünyadaki büyük kesimin ilgisini çekerken sosyal ağ siteleri dünyadaki popülerliklerini arttırdılar. Friendster Pasifik adalarında, Orkut Brezilya'da ve ardından Hindistan'da hızla büyüdü (Madhavan, 2007). Mixi Japonya'da, LunarStorm İsveç'te, Hyves Hollanda'da, Grono Polon-

ya'da, Hi5 Latin Amerika, Güney Afrika ve Avrupa'daki küçük ülkelerde, Bebo Birleşik Krallık'ta, Yeni Zellanda ve Avustralya'da çok popüler oldular. Kore forum aracı CyWorld sosyal ağa dönüşüp Kore'yi ele geçirirken (Ewers, 2006), Çinli QQ isimli, anlık mesajlaşma servisi de sosyal ağ siteleri fonksiyonları olan profil oluşturma ve arkadaş listeleri işlevlerini ekleyince dünyanın en büyük sosyal ağ sitesi olmuştur (McLeod, 2006). Eş zamanlı olarak sosyal ağ sitesi fonksiyonlarına sahip blog siteleri de popülerleşmişlerdir. Xanga, LiveJournal ve Vox ABD'de, SkyRock Fransa'da ve Windows LiveSpaces Meksika, İtalya ve İspanya'yı da içeren çeşitli pazarlarda büyük ilgi çekmişlerdir.

Herkese açık bu servislerin paralelinde niş ağ siteleri de yayına çıkmaya başlamıştır. Facebook 2004 yılında sadece "harvard.edu" e-posta uzantısıyla üye olunabilen Harvard Üniversitesi'ne özel bir sosyal ağ sitesiydi (Cassidy, 2006) ve amacı Harvard öğrencileriyle mezunlarını iletişimde tutmaktı. Sonrasında site diğer üniversitelere de açıldı ve buradaki kullanıcılar da Harvard'da olduğu gibi ait oldukları üniversiteye ait e-postalarıyla siteye üye olabilir hale geldiler. Bu şekilde topluluğun kapalı ve özel kalması hedefleniyordu. Eylül 2005'ten itibaren liselere ve kurumlara, kuruma ait e-posta adresi kullanılması şartıyla, 2006'dan sonraysa herkese açılan Facebook'un getirdiği en önemli yenilik, kullanıcıların üçüncü parti yazılımcılar tarafından Facebook platformu için özel hazırlanmış yazılımlardan faydalanabilmeleriydi.

Sosyal ağ sitelerinin artmasıyla birlikte daha küçük kitlelere yönelik, dar kapsamlı niş siteleri oluşmaya başlamıştır. Smallworld ve BeautifulPeople gibi daha seçici davranan ve kitlesinin daha elit olmasını isteyen siteler buna örnektir. CouchSurfing gibi aktivite bazlı, BlackPlanet gibi kimlik bazlı ve MyChurch gibi cemaat bazlı siteler doğal olarak daha küçük kalmışlardır. Bunların sonucunda Ning gibi isteyenlerin üzerinde istedikleri türde sosyal platform oluşturabildikleri siteler de çıkmıştır.

İnternet teknolojilerindeki Adobe Flash, RSS, XML, AJAX vb gibi gelişmeler ve Web 2.0'ın standart hale gelmesinin, içeriğin kullanıcılar tarafında oluşturulmasında büyük katkısı olmuştur. Bunun sonucunda yeni teknolojik gelişmelerle, farklı türde, kullanıcıların ilgisini çekmeyi başarabilen sosyal ağ siteleri çıkmıştır (Kaplan ve Haenlein, 2010). Web 2.0'ın felsefesinin kullanıcıyı içerik oluşturma aşamasına çekmek olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu sonuç çok da sürpriz değildir.

2006 yılında kurulan Twitter 140 harfle sınırlı mesajlar atılmasına izin veren ve takip sistemine dayanan bir sitedir. Mobil teknolojilerindeki gelişmeler ve İnternet bağlantılarındaki kalite artışları sayesinde 2009 yılından itibaren büyük gelişme göstermiştir. Özellikle baskıcı rejimlerdeki eylemlerde sınır ve yasak tanımaması sayesinde popülerliğini arttırmıştır.

140 karakter sınırı olmayan, aynı kategorideki Tumblr da 2007 yılında yayına başlamış ve popülerliğini arttırıp 2013 yılında Yahoo'ya 1,1 milyar USD'ye satılmıştır (Bronstein, 2020).

2004 yılında Flickr resim ve fotoğraf paylaşma amaçlı kurulmuştur. 2005 yılında Yahoo tarafından 35 milyon USD'ye satın alınan bu site 2008'de video paylaşımına da izin vermeye başlamıştır. Aynı kategorideki sitelerden 2010'da yayın hayatına başlayan Instagram popülerliğine paralel olarak 2012 yılında Facebook tarafından 1 milyar USD'ye satın alınmıştır (Arti vd., 2019). 2010 yılında kurulan panoya resim ve fotoğraf iğnelemek (ve tabii ki paylaşım) amaçlı Pinterest 2011 yılında çok popülerleşmiştir. 2009 yılında Foursquare insanların bulundukları yeri bağlantılarına bildirmek amacıyla kurulmuştur. Daha sonra çıkarttıkları Swarm isimli eklentiyle gidilebilecek mekanların popülerliklerini, kişilerin bağlantıları üzerinden görmelerine de yardımcı olmuştur.

Sosyal ağ sitelerinin popülerlikleri karşısında bazı kurumlar çalışma süreçlerinde çalışanların bu ağlara bağlanmasını yasaklama yoluna gitmekte ya da devletler sitelere erişimi sınırlandırmaktadır. Örneğin ABD genelkurmayı 2007 yılında askerlerin MySpace ve Youtube'a girmesini yasaklamış (Frosch, 2007), Kanada çalışanların facebook'a girmesini önleyecek yasalar çıkarmış (Benzie, 2007), Mısır, Arap Baharı sırasında ülkenin İnternet iletişimini toptan kapatmıştır (Aouragh ve Alexander, 2011).

Tüm bunlara rağmen WeAreSocial isimli sosyal medya üzerine uzmanlaşmış dijital ajansın. 2014 sonu 2015 başında yaptığı araştırmadan elde edilen sonuçlara göre tüm dünyada 2,08 milyar (toplam nüfusun %29'u) sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Dünyadaki İnternet'e bağlanan kullanıcı sayısı göz önüne alındığında İnternet'e bağlananların yaklaşık %69'unun sosyal ağlarda hesabı olduğu görülebilir. Bu hesapların 1,69 milyarına (toplam nüfusun %23'ü) mobil bağlantı üzerinden erişilmektedir (Kemp, 2015). 2010 yılında yapılan bir araştırmada İnternet kullanım sıklığıyla sosyal ağ kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ve bu istatistikler de ona uygundur (Vural vd., 2010). Aktif kullanıcı istatistiklerine göre 2015 Mart'ında dünyadaki ilk on sosyal medya platformu Tablo 1'de görülebilir. Bu arada, sosyal medya tanımı sosyal ağları da kapsayıcı olarak kullanılmaktadır. Sosyal medyada sosyal ağlara ek olarak kullanıcıların diğer kullanıcılar tarafından görüntülenebilecek arkadaş listelerinin olmaması da mümkündür.

Tablo 1 - 2015 Mart'ında aktif kullanıcı sayısına göre dünyadaki ilk on sosyal medya sitesi

Sıra	Site	Kullanıcı Sayısı
1	Facebook	1,184 milyar
2	QQ (Tencent)	816 milyon
3	QZone	632 milyon
4	Whatsapp	400 milyon
5	Google+	300 milyon
6	Wechat	272 milyon
7	LinkedIn	259 milyon
8	Twitter	232 milyon
9	Tumblr	230 milyon
10	Tencent Weibo	220 milyon

2014 Ocak ayına göre %11 artarak 2015 yılında 40 milyon aktif sosyal medya hesabının bulunduğu Türkiye'de bu hesapların 32 milyonu mobil bağlantı üzerinden bağlanmaktadır.

Sosyal ağların yükselişiyle birlikte çevrimiçi toplulukların organizasyon yapısında da kayma olmuştur. Artık siteler ilgi alanları ya da ortak konuların etrafında değil de kişilerin etrafında oluşmaktadır. Eskiden çevrimiçi topluluklar, forumlar gibi hiyerarşik sıralanmış konular etrafında oluşurken bugün kişilerin bağlantıları etrafında, kişileri merkeze alarak kümelenmektedirler. Wellman'ın 2003'te dediği gibi dünya gruplardan değil bağlantılardan oluşmaktadır.

Sosyal ağlar kişilerin kendilerini dışavurumları açısından eşsiz bir araştırma örneği teşkil etmektedir. Friendster'la ilgili bir araştırmada görülmüştür ki, sosyal ağlar kişilerin kendilerini tanıtmalarını ve başkalarıyla bağlantıya geçmelerini sağlamaktadır (Boyd, 2004). Bağlantıların topluma ifşası, kişilerin sosyal dünyada kendilerini tanıtmalarında önemli kimlik sinyalleri olarak görülmektedir (Donath ve Boyd, 2004). Kişilerin durum bildirileri, özel mesaj aktiviteleri ve resimleri (fotoğraf veya çizim vb.) insanların davranışlarına ve ifşa edeceklerine etki etmektedir (Skog, 2005). Sitelerin kişileri gerçek kimlikleriyle üye olmaya teşvik etmesine rağmen sahte (fake) hesaplar da yaygın olarak kullanılmaktadır. Kullanıcıların arkadaş bağlantıları da kimliklerinin bir parçası olarak sosyal ağ sitelerinde yerlerini almaktadır. Bu dikkate alınarak MySpace sosyal ağında yapılan bir araştırma göstermiştir ki, spam yapmak isteyenler, insanların ilginç kişilerle bağlantıya geçme (ve dolaylı olarak kendi kimliklerini ilginçleştirme) isteklerini kullanarak hedeflerini belirlemektedirler (Zinman ve Donath, 2007). Kullanıcıların sosyal ağlardaki arkadaşlarının normal hayatta arkadaşları olmalarına gerek olmadığı gibi kişilerin cazibesi arkadaşlarının çekiciliğinden etkilenmektedir (Walther vd., 2008).

Ergenlik çağında olan gençler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre ergenlerin profillerine aldıkları geribildirim kendilerine olan saygılarını etkilemektedir. Gelen olumlu tepkiler ergenlerin özsaygılarını arttırırken, olumsuz tepkiler de kendilerine olan saygılarını azaltmaktadır (Valkenburg vd., 2006). Bir başka çalışmada da görülmüştür ki Facebook sayesinde elde edilen bilgi ve fırsatlar konusunda, bu açıdan eksiklik çekenlerin birikimlerini arttırdığı, eksiklik duymayanların durumunda bir değişiklik olmadığı görülmüştür (Ellison vd., 2007).

Sosyal ağ siteleri aynı zamanda davranış verileriyle ilgili çok büyük bir kaynak sunmaktadır, örneğin bir araştırmada, dört milyonun üzerinde Facebook kullanıcısı tarafından yazılmış 362 milyon anonimleştirilmiş özel mesaj, mesaj aktiviteleri açısından incelenebilmiştir (Golder vd., 2007). Sosyal ağ sitelerinin bazıları diğerlerinin işlevlerini de üzerine almaktayken, birçok site kendisinde üretilenlerin Facebook, vk gibi çok amaçlı sosyal ağ sitelerinde gösterilmesine izin vermekle kalmayıp bu işlemi özel bağlantılar vb aracılığıyla kolaylaştırmaktadır.

İstisnalar olsa da araştırmalar göstermiştir ki sosyal ağ siteleri önceden varolan sosyal ilişkileri devam ettirmektedir (Boyd ve Ellison, 2008). Yeni insanlarla tanışmaktansa Facebook daha çok gerçek hayattaki arkadaşlıkları devam ettirmek ve daha sıkılaştırmak için kullanılmaktadır. Bu ilişkiler zayıf da olsalar, aynı sınıfa gitmek gibi ortak noktalar, sosyal ağları haber bülteni ve türevi eski çevrimiçi iletişim yollarından farklılaştırmaktadır. Aynı zamanda teknik olarak mümkün olan ama sosyal olarak henüz oluşmamış bağları tarif eden "gizli bağlar", Facebook sayesinde "zayıf bağlar"a dönüşerek gerçekleşmektedir (Ellison vd., 2007). Pew Research isimli kâr amacı gütmeyen, Amerikan düşünce kuruluşunun yaptığı bir çalışmaya göre, ABD gençlerinin %91'i sosyal ağ sitelerini, arkadaşlarıyla bağlantıda kalmak için kullanmaktadırlar (Lenhart ve Madden, 2007). Cyworld kullananların %85'i kendi sosyal ağlarının muhafazası ve desteği için Cyworld kullandıklarını söylemişlerdir (Choi, 2006). Aynı şekilde MySpace ve Facebook'un, ABD gençliğinin arkadaşlarıyla doğrudan toplanamadığı durumlarda bu işlevi yerine getirdikleri belirlenmiştir (Boyd, 2008).

Sosyal ağlarla ilgili olarak popüler basın, özellikle gençlerin gizlilik endişelerini ön plana çıkarmaktadır. Araştırmacılar gizlilik için sosyal ağlardaki potansiyel tehditleri incelemişlerdir. Bunların ilk örneklerinden birinde, 4000 Carnegie Mellon Üniversitesi öğrencisinin profili incelenmiş ve öğrencilerin sosyal güvenlik numaralarını tahmin etmeye yarayarak onlar için tehdit unsuru olabilecek, memleket, doğum tarihi tarzı bilgileri listelenmiştir (Gross ve Acquisti, 2005). Başka bir araştırmaya göre de öğrencilerin gizliliklerini koruma istekleriyle davranışları arasında bir uyumsuzluk olduğu gözlenmiştir (Acquisti ve Gross, 2006). Bu uyumsuz-

luğu Stutzman da 2006 yılında Facebook'la ilgili yaptığı bir araştırmada keşfetmiştir, Barnes da gençlerin İnternet'in doğasının farkında olmadıklarında gizlilik çelişkisi denen durumun ortaya çıktığını tespit etmiştir (Barnes, 2006). Sosyal ağ sitelerine olan güvenle ilgili bir araştırmaya göreyse Facebook kullanıcıları Facebook'a, MySpace kullanıcılarının MySpace'e güvendiklerinden daha fazla güvenmektedirler ve sitede daha fazla bilgi paylaşma niyetindedirler (Dwyer vd., 2007). Gene Facebook ve MySpace üzerinde yapılan bir araştırmaya göre kadınlar erkeklere göre daha fazla gizlilik endişesine sahiptir ve bu yüzden de kendileriyle ilgili daha az bilgi ifşa etmektedirler, aynı çalışmada erkeklerin profillerinde anlık mesajlaşma adreslerini daha çok paylaştıkları da görülmüştür (Fogel ve Nehmad, 2009). Bunun sebebi erkeklerin kadınlara göre anlık mesajlaşmada daha çok vakit geçirmeleri olabilir (Acquisti ve Gross, 2006).

Bir diğer çalışmada kişilerin, arkadaşlarının ağlarından birileri gibi oluşturulan sahte profillere, yabancı bir profile göre daha istekli olarak bilgi verdiği tespit edildi (Jagatic vd., 2007). Anket verisine göre gençler potansiyel gizlilik tehditlerinin daha farkında çıkmışlardır ve aktif bir şekilde riskleri azaltmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. Başka bir çalışmada ise, çevrimiçi gençlerin % 55'inin profillerinin olduğu, bunların % 66'sının tüm İnternet kullanıcılarına görünür olmadığı, görünür olanların profillerinin % 46'sının ise en az bir yanlış bilgi ihtiva ettiği bulunmuştur (Lenhart ve Madden, 2007).

Sosyal ağ siteleri aynı zamanda mahremiyetle ilgili yasaları da zorlamaktadır. Örneğin Amerika'da polis memurlarının arama emri olmadan Facebook duvarına konmuş bir gönderiye erişim haklarının olup olmadığı açık değildir. Sonuçta bu kişinin gizlilik beklentisiyle ve Facebook profillerinin kamuya açık mı yoksa kişiye özel mi addedildikleriyle ilgilidir (Hodge, 2006).

Bunların dışında sosyal ağlar insanlarla ile ilgili eksikliği yıllarca çok hissedilmiş olan davranış verisinin toparlanabilmesini sağladığından, birçok konuda araştırmaya konu olmaktadır ve olmaya da devam edecektir. Irk ve etnik kimliğin (Byrne, 2008; Gajjala, 2007), dinin (Nyland ve Near, 2007), cinsiyetin ve cinselliğin (Geidner vd., 2007; Hjorth ve Kim, 2005) sosyal ağ sitelerine nasıl bağlandığı, bu sitelerden nasıl etkilendiği ve kimliğin bu sitelerde nasıl şekillendiği konularında araştırmalar yapılmaktadır. Öğrencilerin profesörlerinin Facebook'ta olmalarını nasıl karşıladıkları (Hewitt ve Forte, 2006), öğretim üyelerinin Facebook'ta olmasının öğrenci – profesör ilişkilerini nasıl etkilediği (Mazer vd., 2007) konulu araştırmalar, yeni platformların farklı insan gruplarının ilişkilerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktadırlar.

Bir çalışmaya göre sosyal ağ sitesinde profili olan kişilerin, olmayan-

lara göre belirgin bir şekilde daha fazla risk alma davranışlarına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Gene aynı araştırmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla arkadaşları olduğu öte yandan kadınların erkeklere göre başkalarının duvarlarına daha fazla gönderide bulundukları görülmüştür (Fogel ve Nehmad, 2009).

Karaktere göre bakıldığında dışa dönük karakterdeki kullanıcıların sosyal ağlarda daha fazla arkadaşlarının olduğu ve açık sözlü karaktere sahip kişilerin şahsi bilgilerini daha fazla doldurdukları gözlemlenmiştir (Amichai-Hamburger ve Vinitzky, 2010). San Diego Devlet Üniversitesi'nde lisans öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada, sosyal ağlarda geçirilen vakit arttıkça kendini beğenme ve narsisizm gibi hastalıklı durumların arttığı gözlemlenmiştir (Gentile vd., 2012).

Çalışmalar göstermiştir ki kadınlar erkeklere göre daha fazla cinsellik içeren fotoğraf paylaşmakta ve cinsellikle ilgili topluluklarla ilgili daha fazla bağlantı göndermektedir. Gençler yaşlılara göre profillerinde daha çok bilgi paylaşmakta ve yaşını belirtmeyen kullanıcılar diğerlerine göre daha fazla cinsel içerik yayınlamaktadır (Pierce, 2007). Çıkan bir başka sonuç da arkadaşlarının fiziksel çekiciliğinin kişinin profilinin başkaları tarafından algılanmasını etkilediğidir (Walther vd., 2008).

2008 yılında yapılan bir araştırma, kişilerin sosyal ağ kullanmalarındaki en büyük sebeplerin, eski arkadaşlarla bağlantıda kalma, şu anki arkadaşlarla bağlantıda kalma, fotoğraf gönderme, fotoğraflara bakma, yeni arkadaş edinme, eski arkadaşları bulma olduğunu belirlemiştir. Aynı araştırmada kişilerin ortalama 235 arkadaşa sahip oldukları ve günde 2,5 saatten fazla arkadaşlık sitelerinde vakit geçirdikleri belirlenmiştir (Raacke ve Bonds-Raacke, 2008). Bir başka araştırmada da erkeklerin arkadaşlık sitelerini kadınlara göre daha fazla flört amaçlı kullandıkları ve daha çok arkadaşları olduğu, kadınlarınsa erkeklere göre sayfalarını daha özel yaptıkları ve kamuyla paylaşmaktan imtina ettikleri görülmüştür (Bonds-Raacke ve Raacke, 2010).

2007 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerika'daki gençlerin sosyal ağ sitelerini günlük işlerinden gördükleri ortaya çıkmıştır, üniversite öğrencileri günde 10 ila 30 dakikalarını Facebook'ta geçirmektedirler (Ellison vd., 2007). Bir başka araştırmada da 12-17 yaş arası gençlerin %22'sinin günde birkaç kere, %26'sının günde bir kere, %17'sinin haftada üç beş kere, %15'inin haftada bir iki kere, %20'sinin ise birkaç haftada bir bağlandıkları anlaşılmıştır (Lenhart ve Madden, 2007). Günümüzde aplikasyonlar vasıtasıyla mobil hatlar üzerinden bağlanma işlemi gerçekleştiğinden kişilerin sosyal ağla bağlantısı hiç kesilmemektedir.

Birçok araştırmacı kullanıcıları tüketenler ve üretenler olarak sınıflandırmıştır. Valck 2009'daki çalışmasında sosyal ağ üyelerini, bilgi akti-

vitelerine bakarak, çekirdek üyeler, konuşkan üyeler, bilgi amaçlı üyeler, hobi üyeleri, fonksiyonel kullanıcılar ve fırsatçılar olarak altıya ayırmıştır. Shao ise 2009 yılında çeşitli çevrimiçi aktivitelere bakarak, kullanıcıların bilgi ve eğlence tüketimi (tüketim), sosyal etkileşim ve topluluk oluşturulması (katılım) ve kendini gerçekleştirme ve ifade etme (üretim) şeklinde üç farklı aktivitede bulunduklarını tespit etmiştir. Kişiler bunları tek olarak gerçekleştirebildikleri gibi ikili olarak veya tamamını da yapabilmektedirler. Heinonen ise kullanıcıların tüketim, katılım, üretim amaçlı bu aktiviteleri, eğlenme, sosyal bağlantı ve bilgi amaçlı olarak yaptıklarını ifade etmekte ve şirketlerin de bunu göz önüne alarak sosyal medya pazarlama stratejilerini geliştirmelerini önermektedir (Heinonen, 2011).

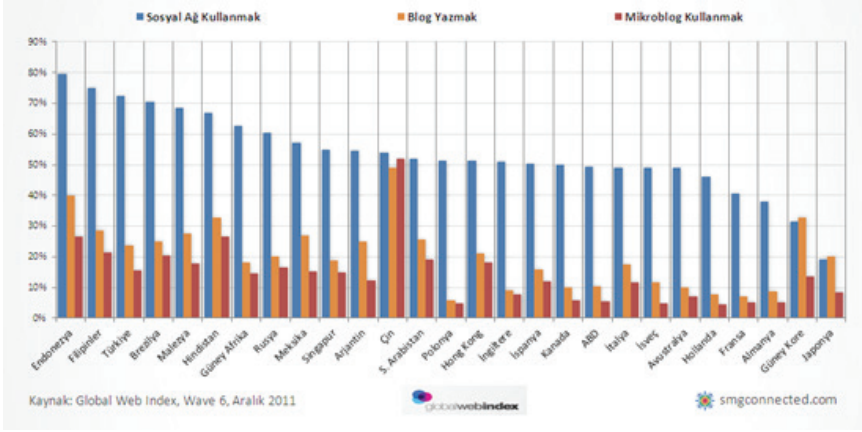
Tufekci ve Spence'in 2007'de yaptıkları çalışmaya göre, Facebook kullanıcılarının yarısı arkadaşlarının profil sayfalarında çok önemli bir şey bulmuşlardır. Bir başka çalışma, sosyal medya sitelerini, sosyal mevcudiyet/medya zenginliği ve kendini sunum/ifşa başlıklarında incelemiştir. Bu kriterlere göre Tablo 2'deki gruplandırmalara ulaşılmıştır.

Tablo 2 - Sosyal mevcudiyet/medya zenginliği ve kendini sunum/ifşa gruplandırması (Kaplan ve Haenlein, 2010)

		Sosyal Mevcudiyet / Medya Zenginliği		
		Düşük	Orta	Yüksek
Kendini Sunum / İfşa	Yüksek	Bloglar (örn: Blogger)	Sosyal ağ siteleri (örn: Facebook)	Sanal sosyal dünyalar (örn: Second Life)
	Düşük	Ortak projeler (örn: Wikipedia)	İçerik toplulukları (örn: Youtube, Flickr)	Sanal oyun dünyaları (örn: World of Warcraft)

Gelişen ülkelerdeki sosyal ağ kullanımına bakıldığında Facebook gibi genel kitleye yönelik sosyal ağların ezici bir yoğunlukta kullanıldığı görülebilir. Blogger gibi blogların ve Twitter gibi mikroblog sitelerinin kullanımı da bunları takip etmektedir. Özellikle gelişmekte olan pazarlarda kullanma oranları gelişmiş pazarlara göre daha yüksektir. Şekil 1'de bu istatistikler gözlemlenebilir.

Şekil 1 - Gelişmekte olan ve gelişmiş pazarlardaki sosyal ağ kullanımı (Global Web Index, 2015)

Bu araştırma, doğuşundan 2014'e kadar olan sosyal medya tarihini incelemiştir. Sonrasında dünyadaki gelişmeler ve bilişimle ilgili donanımdaki olağanüstü iyileşmeler sonucunda video ve fotoğraf gibi medyalar metinlerin önüne geçmiş ve sosyal medya platformlarında merkeze yerleşmiştir. Diğer yandan sosyal medya kullanımında mobil araçlar sabit bilgisayarların yerini almışlardır. Bu yüzden bu tarihten sonrasının başka araştırmalarda incelenmesi doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Acquisti, A., & Gross, R. (2006, June). Imagined communities: Awareness, information sharing, and privacy on the Facebook. In International workshop on privacy enhancing technologies (pp. 36-58). Springer, Berlin, Heidelberg.

Amichai-Hamburger, Y., & Vinitzky, G. (2010). Social network use and personality. Computers in human behavior, 26(6), 1289-1295.

Aouragh, M., & Alexander, A. (2011). The Arab spring| the Egyptian experience: Sense and nonsense of the internet revolution. International Journal of communication, 5, 15.

Arti, S. M., Aldaihani, A., Mustafa, A. R. A., & Al-Hashemi, M. A. (2019). Instagram Your Life: Why Do Female Kuwait University Students Use Instagram?. Media Watch, 10(2), 251-261.

Backstrom, L., Boldi, P., Rosa, M., Ugander, J., & Vigna, S. (2012, June). Four degrees of separation. In Proceedings of the 4th Annual ACM Web Science Conference (pp. 33-42).

Barnes, S. B. (2006). A privacy paradox: Social networking in the United States. First Monday.

Benzie, R. (2007). Facebook banned for Ontario staffers. The Star. Retrieved July, 21, 2007.

Bonds-Raacke, J., & Raacke, J. (2010). MySpace and Facebook: Identifying dimensions of uses and gratifications for friend networking sites. Individual differences research, 8(1).

Boyd, D. (2006). Friendster lost steam. Is MySpace just a fad. Apophenia Blog, 21, 2006, (Çevrimiçi) http://www.danah.org/papers/FriendsterMySpaceEssay.html, 1 Mayıs 2015

Boyd, D. (2008). Why youth (heart) social network sites: The role of networked publics in teenage social life. YOUTH, IDENTITY, AND DIGITAL MEDIA, David Buckingham, ed., The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning, The MIT Press, Cambridge, MA, 2007-16.

Boyd, D. M. (2004, April). Friendster and publicly articulated social networking. In CHI'04 extended abstracts on Human factors in computing systems (pp. 1279-1282).

Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2008). Social network sites: Definition, history, and scholarship. Journal of computer-mediated Communication, 13(1), 210-230.

Boyd, D., & Heer, J. (2006, January). Profiles as conversation: Networked identity performance on Friendster. In Proceedings of the 39th annual Hawa-

ii international conference on system sciences (HICSS'06) (Vol. 3, pp. 59c-59c). IEEE.

Bronstein, C. (2020). Pornography, trans visibility, and the demise of tumblr. Transgender Studies Quarterly, 7(2), 240-254.

Byrne, D. N. (2008). Future of (the)" Race": Identity, Discourse, and the Rise of Computer-mediated Public Spheres (pp. 15-38). MacArthur Foundation Digital Media and Learning Initiative.

Cassidy, J. (2006). Me media: How hanging out on the Internet became big business. The New Yorker, 82(13), 50.

Chafkin, M. (2007). How to kill a great idea. Inc. Magazine, (Çevrimiçi) http://www.inc.com/magazine/20070601/features-how-to-kill-a-great-idea.html, 1 Mayıs 2015.

Choi, J. (2006). Living in cyworld: Contextualising cy-ties in South Korea. Uses of blogs, 173-186.

Cohen, R. (2003). Livewire: Web sites try to make internet dating less creepy. Reuters. Retrieved July, 5, 2003.

De Valck, K., Van Bruggen, G. H., & Wierenga, B. (2009). Virtual communities: A marketing perspective. Decision support systems, 47(3), 185-203.

Donath, J., & Boyd, D. (2004). Public displays of connection. bt technology Journal, 22(4), 71-82.

Downes, S. (2005). E-learning 2.0. ELearn, 2005(10), 1.

Dwyer, C., Hiltz, S., & Passerini, K. (2007). Trust and privacy concern within social networking sites: A comparison of Facebook and MySpace. AMCIS 2007 proceedings, 339.

Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. Journal of computer-mediated communication, 12(4), 1143-1168.

Ewers, J. (2006). Cyworld: Bigger than YouTube. US News & World Report. (Çevrimiçi) http://bjoern.releasemyalbum.com/literature/EwersJ_2006_Cyworld-bigger%20than%20youtube.pdf, Mayıs, 1, 2015.

Festa, P. (2003). Investors snub Friendster in patent grab. CNet News, (Çevrimiçi) http://news.cnet.com/2100-1032_3-5106136.html, 1 Mayıs 2015.

Fogel, J., & Nehmad, E. (2009). Internet social network communities: Risk taking, trust, and privacy concerns. Computers in human behavior, 25(1), 153-160.

Fragoso, S. (2006). WTF a crazy Brazilian invasion. Proceedings of CATaC, 255-274.

Frosch, D. (2007). Pentagon blocks 13 web sites from military computers. New York Times. Retrieved July, 21, 2007.

Gajjala, R. (2007). Shifting frames: Race, ethnicity, and intercultural communication in online social networking and virtual work. The role of communication in business transactions and relationships, 257-276.

Geidner, N. W., Flook, C. A., & Bell, M. W. (2007, April). Masculinity and online social networks: Male self-identification on Facebook. com. In Eastern Communication Association 98th Annual Meeting, Providence, RI (pp. 25-29).

Gentile, B., Twenge, J. M., Freeman, E. C., & Campbell, W. K. (2012). The effect of social networking websites on positive self-views: An experimental investigation. Computers in human behavior, 28(5), 1929-1933.

Global Web Index (2015), "İnternet Kullanıcılarının Çevrimiçi Ürün Satın Alma ve Araştırma Oranları", (Çevrimiçi) https://www.globalwebindex.net/, 5 Mayıs 2015

Golder, S. A., Wilkinson, D. M., & Huberman, B. A. (2007). Rhythms of social interaction: Messaging within a massive online network. In Communities and technologies 2007 (pp. 41-66). Springer, London.

Gross, R., & Acquisti, A. (2005, November). Information revelation and privacy in online social networks. In Proceedings of the 2005 ACM workshop on Privacy in the electronic society (pp. 71-80).

Haythornthwaite, C. (2005). Social networks and Internet connectivity effects. Information, Community & Society, 8(2), 125-147.

Heinonen, K. (2011). Consumer activity in social media: Managerial approaches to consumers' social media behavior. Journal of Consumer Behaviour, 10(6), 356-364.

Hewitt, A., & Forte, A. (2006). Crossing boundaries: Identity management and student/faculty relationships on the Facebook. Poster presented at CSCW, Banff, Alberta, 1-2.

Hiorth, L., & Kim, H. (2005). Being there and being here gendered customising of mobile 3G practices through a case study in Seoul. Convergence, 11(2), 49-55.

Hodge, M. J. (2006). The Fourth Amendment and privacy issues on the new Internet: Facebook. com and MySpace. com. S. Ill. ULJ, 31, 95.

Jagatic, T. N., Johnson, N. A., Jakobsson, M., & Menczer, F. (2007). Social phishing. Communications of the ACM, 50(10), 94-100.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business horizons, 53(1), 59-68.

Kemp, S. (2015). Digital, social & mobile. We are social. 21 Ocak 2015, (Çevrimiçi) http://wearesocial.net/blog/2015/01/digital-social-mobile-worldwide-2015/, 19 Mayıs 2015.

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. Business horizons, 54(3), 241-251.

Komito, L., & Bates, J. (2009, May). Virtually local: social media and community among Polish nationals in Dublin. In Aslib Proceedings. Emerald Group Publishing Limited.

Kopytoff, V. (2004). "Google's orkut puzzles experts", http://www.sfgate.com/business/article/Google-s-Orkut-puzzles-experts-Internet-2633049.php, 01.05.2015.

Lenhart, A., & Madden, M. (2007). Teens, privacy and online social networks: How teens manage their online identities and personal information in the age of MySpace.

Madhavan, N. (2007). India gets more Net cool. Hindustan Times. (Çevrimiçi) http://www.hindustantimes.com/columnsbusiness/india-gets-more-net-cool/article1-235066.aspx, 1 Mayıs 2015

Mazer, J. P., Murphy, R. E., & Simonds, C. J. (2007). I'll see you on "Facebook": The effects of computer-mediated teacher self-disclosure on student motivation, affective learning, and classroom climate. Communication education, 56(1), 1-17.

McLeod, D. (2006). QQ Attracting eyeballs. Financial Mail (South Africa), 36, http://mybroadband.co.za/nephp/4478.html, 1 Mayıs 2015.

Milgram, S. (1967). The small world problem. Psychology today, 2(1), 60-67.

Nyland, R., & Near, C. (2007, February). Jesus is my friend: Religiosity as a mediating factor in Internet social networking use. In AEJMC Midwinter Conference, Reno, NV.

Pierce, T. A. (2007). X-posed on MySpace: A content analysis of 'MySpace'social networking sites. Journal of Media Psychology, 12(1), 1-15.

Raacke, J., & Bonds-Raacke, J. (2008). MySpace and Facebook: Applying the uses and gratifications theory to exploring friend-networking sites. Cyberpsychology & behavior, 11(2), 169-174.

Shao, G. (2009). Understanding the appeal of user-generated media: a uses and gratification perspective. Internet research.

Sundén, J. (2003). Material virtualities: Approaching online textual embodiment. Peter Lang.

Travers, J., & Milgram, S. (1977). An experimental study of the small world problem. In Social networks (pp. 179-197). Academic Press.

Trusov, M., Bucklin, R. E., & Pauwels, K. (2009). Effects of word-of-mouth versus traditional marketing: findings from an internet social networking site. Journal of marketing, 73(5), 90-102.

Tufekci, Z., & Spence, K. L. (2007). Emerging gendered behavior on social network sites: Negotiating between the pull of the social and the fear of the stalker. In annual meeting of the International Communication Association, San Francisco.

Valkenburg, P. M., Peter, J., & Schouten, A. P. (2006). Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem. CyberPsychology & behavior, 9(5), 584-590.

Vural, Z., & Bat, M. (2010). YENİ BİR İLETİŞİM ORTAMI OLARAK SOSYAL MEDYA: EGE ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA. Journal of Yasar University, 5(20).

Walther, J. B., Van Der Heide, B., Kim, S. Y., Westerman, D., & Tong, S. T. (2008). The role of friends' appearance and behavior on evaluations of individuals on Facebook: Are we known by the company we keep?. Human communication research, 34(1), 28-49.

Wellman Wellman, B. (2003). Structural Analysis. From Method and Metaphor to Theory and Substance. Social Networks. Critical Concepts in Sociology, 1, 81-122.

Zinman, A., & Donath, J. S. (2007, August). Is britney spears spam?. In CEAS.

BÖLÜM 17

İŞ GÜVENCESİ VE ÇALIŞAN MOTİVASYONUNA ETKİSİ[1]

Hüsnü Akın ÖZCAN [2]

Mehmet Murat TUNÇBİLEK [3]

1 Bu makale Hüsnü Akın Özcan'ın hazırlamış olduğu Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Bilim Dalı "İş Güvencesinin Motivasyona Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr., Karabük Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu. husnuakinozcan20@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3604-4198

3 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi. mtuncbilek@yahoo.com ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8771-3756

1. Giriş

Motivasyon araçları, motivasyon teorilerinin bir ürünüdür. Yöneticinin motivasyon araçlarının tümünü eş zamanlı olarak kullanması her zaman mümkün değildir. Yapılması gereken örgüt ve üyeleri için doğru motivasyon araçlarını seçmektir. Genelde motivasyon araçları; ekonomik, psikolojik ve sosyal, örgütsel ve yönetsel araçlar olarak sınıflandırılmaktadır (Gül & Alaç, 2014). İş güvencesi veya iş güvencesizliği, yöneticinin bu bağlamda kullanacağı örgütsel ve yönetsel motivasyon araçlarından bir tanesidir.

Motivasyon bireylerin arzu, istek, dürtü ve ihtiyaçlarını kapsayan bir kavramdır. Kişide davranış değişikliklerine neden olabilen motivasyonun örgütsel ve yönetsel araçlarından bir tanesi de iş güvencesi kavramıdır. İş güvencesi olan bir çalışanın çalışma koşulları keyfi değiştirilemediği gibi sözleşmesi de keyfi feshedilememektedir.

İş güvencesizliği, çalışanda sağlık problemleri, işten tatminsizlik, örgütsel bağlılıkta zayıflık, işten ayrılma niyetinin oluşması, düşük performans gibi sorunlara yol açmaktadır (Yıldırım, 2021). İş güvencesizliği bireysel olarak kısa vadede iş doyumu ve işe bağlılığı etkilerken, uzun vadede kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığını etkilemektedir. İş güvencesizliğinin örgütsel açıdan kısa vadeli etkileri örgütsel bağlılık ve güvenle ilişkili iken uzun vadeli etkileri performans ve işten ayrılma eğilimiyle ilişkilidir (Sverke, Hellgren&Naswall, 2002).

İş güvencesi motivasyonu iki yönüyle etkilemektedir. Birincisi işveren çalışanı yasal olarak haklı bir nedene dayandırmadan işine son veremeyecektir, ikincisi ise işçi bu yasal güvenceye dayanarak işten atılma korkusu yaşamayacaktır. Bunun sonucunda çalışan işine daha fazla odaklanacak, performansı artacak ve motivasyonu daha yüksek olacaktır.

Edward Deci ve Richard Ryan tarafından geliştirilen "çok boyutlu iş motivasyonu ölçeği"nin dayanağı olan süreç teorilerinden "Öz Belirleme Kuramı"na göre; bireyin davranışlarını yönlendirmesinde içsel süreçler ve motivasyon önemlidir (Bacanlı , 2021). İçsel motivasyon kişinin hiçbir zorlama yapılmaksızın görevini ifa etmekten duyduğu hazzı ifade etmektedir. Dışsal motivasyon ise bireyin yaşadığı çevrenin beklenti ve değerlerine uygun dışsal bir ödül kazanmak ya da cezadan kaçınmak amacına yönelik motivasyonunu ifade etmektedir. Kuram dışsal motivasyonun önemini görmezden gelmemekle birlikte, kişilerin ihtiyaç ve yönelimleri için hür iradeleri ile belirlenmiş amaçlar doğrultusunda meydana gelen içsel motivasyonun gelişimlerindeki katkısına ağırlık vermektedir (Işık, 2021). Bu nedenle dışsal bir motivatör olan iş güvencesinin çalışana sağlanmaması içsel motivasyonu azaltıcı etkiye sahip olabilmektedir.

Literatürde iş güvencesi ve motivasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle kuramsal olarak motivasyonu etkilemesi düşünülen iş güvencesinin gerçekte nasıl olduğunu araştırmak için Denizli ilinde tekstil ve hazır giyim sektöründe bir saha araştırması yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, çalışanların iş güvencesi algısının motivasyon üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.

2. İş Güvencesi Kavramı

"Çalışma hakkının korunması" olarak da ifade edilen iş güvencesi kavramı için literatürde "işçi çıkarma yasağı", "fesih hakkının sınırlandırılması", "feshe karşı koru(n)ma", "istihdam güvencesi" kavramları kullanılabilmektedir (Aktuğ, 2009). İş güvencesi ile işverenin iş akdini feshetme hakkı geçerli bir sebep gösterme koşulu ile sınırlandırılmıştır (Alp, 2003). Dar anlamda iş güvencesi, geçerli bir sebep olmaksızın iş akdi sonlandırılan işçinin işe iadesini ifade etmektedir (Şakar, 2014). İş güvencesi sistemi daha çok iş görenin bireysel çıkarı ile ilgilidir, iş görenin yaşamını sürdürmesini ve iş ilişkisinin korunmasını sağlar. Bu koruma ayrıca sosyal devlet ilkesinin bir gereğidir (Alpagut, 2008). İşçinin korunmasının ön planda olduğu Türk çalışma mevzuatında çalışanlara güvence ve koruma sağlayan bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bu koruma ve güvenceler; ayrımcılık tazminatı, kötü niyet tazminatı, sendikal güvenceler ve iş güvencesi olarak sıralanabilir (Orhan, 2014). İş güvencesi işçinin işten çıkartılmasını güçleştiren tedbirler içerdiği gibi işten çıkarılma sonucunda ortaya çıkacak zararları da telafi edici önlemleri içermektedir (Alp, 2003).

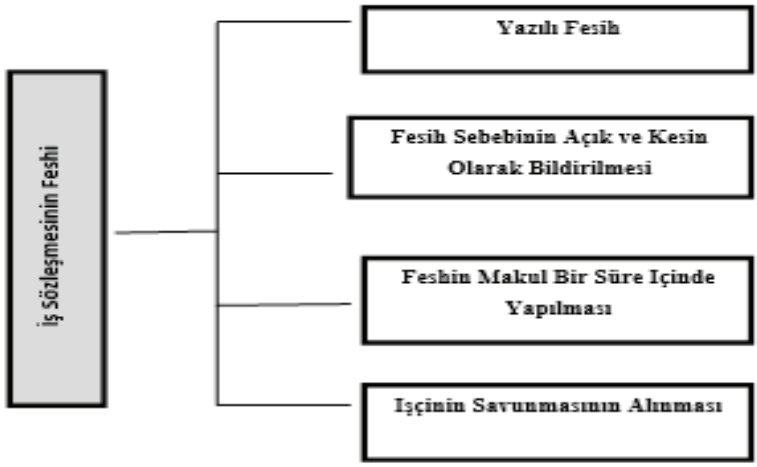
Türkiye 1932 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üye olmuş 1994 yılında ise 158 sayılı "Hizmet İlişkisine İşveren Tarafından Son Verilmesi Hakkında" sözleşmeyi imzalamıştır. İç hukuk kurallarının bu sözleşme gereği uyarlanması yükümlülüğü doğmuş ancak iş güvencesine ilişkin düzenlemeler uzun yıllar geçmesine rağmen çıkartılamamıştır. Nihayet 158 sayılı ILO sözleşmesine uyum amacıyla 4773 sayılı "İş Kanunu, Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlar ile Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetin Tanzimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile 1475 sayılı İş Kanunun 13.maddesinden sonra gelmek üzere 13/A, 13/B, 13/C, 13/D ve 13/E maddeleri eklenerek iç hukukta ilk defa iş güvencesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Daha sonra 10.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu'nda iş güvencesine ilişkin temel düzenlemeler 18, 19, 20 ve 21.maddelerinde yer almıştır. İşçi ve işveren arasındaki iş sözleşmesi veya kanundan kaynaklanan her türlü hukuki uyuşmazlığın çözümü amacıyla 25.10.2017 tarihinde yürürlüğe giren 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile zorunlu arabuluculuk uygulaması getirilmiş ancak zorunlu arabuluculuk uygulaması iç hukukta 01.01.2018 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (Demir C. A., 2018; Evren, 2013).

2.1. **İş Güvencesinin Hukuki Kapsamı**

İş Hukuku anlamında iş güvencesi bütün işçileri kapsamamaktadır. İş güvencesi kapsamında işçiye ve işyerine ilişkin bir takım şartlar aranır. İş güvencesinden yaralanabilmek için işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışması, en az 6 aylık kıdeminin olması, işveren vekili veya yardımcısı olmaması gerekirken, iş yerinde 30 veya daha fazla işçi çalışıp, iş sözleşmesinin de işveren tarafından feshedilmesi gerekir (Göktaş, 2008). İşveren iş güvencesi kapsamındaki işçisinin iş akdini keyfi olarak sonlandıramaz. İş Kanunu 18.maddesi gereğince işveren tarafından yapılacak feshin gerekçesi, işçinin yeterliliğine veya davranışlarına ya da işletme, işyeri veya işin gereklerine dayanması gerekir. Bununla birlikte geçerli bir fesih söz konusu olabilmesi için bu gerekçelere ilaveten iş akdinin feshi İş Kanunu 19.maddede belirtilen usul kurallarına da uymalıdır. Aksi bir durum işçinin feshin geçersiz olduğu iddiası ile işine iadesini talep hakkı sağlayacaktır (Baş, 2018).

4857 sayılı İş Kanunu 19.madde gereğince fesih bildirimi yazılı yapılmalıdır. Bu durum bir geçerlilik şartıdır. İş güvencesinde fesih bildirimi yazılı yapılmazsa feshin içeriği incelenmeyecektir. 4857 sayılı İş Kanunu 19.madde gereğince iş güvencesine ilişkin geçerli fesih usulünde yazılı yapılması dışındaki bir başka geçerlilik şartı fesih sebebinin açık ve kesin olarak işverence belirtilmesidir. Burada işveren fesih sebeplerini belirli, farklı anlamlar taşımayan, bir olay, söz veya davranış olarak ortaya koymalıdır. 4857 sayılı İş Kanunu'nda iş güvencesi kapsamında feshin olayın gerçekleşmesinden itibaren hangi süre içerinde yapılabileceğine ilişkin bir hüküm bulunmamasına karşılık, uygulamada Yargıtay fesih hakkının objektif ve iyi niyet kurallarına uygun makul bir süre içinde kullanılması gerektiğini pek çok kararında belirtmiştir (Yargıtay 9.HD KT.02.10.2006-2006/1797 E.-2006/25426 K). 4857 sayılı İş Kanunu 19/2 gereğince bir işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesi, işçinin davranışı veya verimi ile ilgili iddialar dolayısıyla feshedilmek isteniyorsa, mutlaka savunması alınmalıdır. Bu gibi fesih nedenlerinde savunma almak bir geçerlilik şartı sayılmıştır. Uygulamadaki yargı kararlarında bu tür durumlarda işçinin savunmasının alınmaması işe iade için yeterli görülmüştür (Evren, 2013; Yargıtay 9.HD KT.27.05.2004-2004/646 E.-2004/12696 K).

Şekil 1. İş Güvencesi Kapsamında İş Sözleşmesinin Feshi Usulü

İş güvencesi hükümleri uyarınca mahkeme veya özel hakeme yapılan fesih itirazlarına karşılık, müracaat makamları tarafından feshin geçerli olduğuna ya da geçersiz olduğuna karar verilebilir. Feshin geçerliliğine karar verilmiş ise işçi geçersiz feshin doğuracağı haklardan mahrum kalacak sadece ödenmemiş ihbar ve kıdem tazminatı ile diğer işçilik haklarını almaya hak kazanacaktır. İşçinin feshe itirazına yönelik, feshin geçersizliği kararı verilmesi halinde ise işçi için hem işe iade kararı verilecek hem de boşta geçirdiği en çok dört aylık süre için ücret ve sair haklarının ödenmesine karar verilecektir. Fakat burada işçi işverence işe başlatılmaz ise işveren işçiye iş güvencesi tazminatı ödeyecektir (Evren, 2013). İş güvencesi(işe başlatmama) tazminatı işçinin en az dört en fazla sekiz aylık ücreti tutarındaki tazminattır.

2.2. **İş Güvencesizliği (İşini Kaybetme Kaygısı)**

İş güvencesizliği, işin sürekliliğine engel olabilecek, yasal ve yasal olmayan organizasyonel değişimler nedeniyle çalışanda işini kaybetme kaygısının oluşmasıdır. İş güvencesizliğinin oluşmasında ekonomik krizler, özelleştirme ve taşeronluk sistemi ile birlikte özel sektör işletmelerinin küçülme, yeniden yapılanma, örgütsel değişim gibi sebeplerle esnek çalışmaya gitmesi etkili olmuştur. İş güvencesizliğinin unsurları; belirsizlik, çalışma koşullarının değişmesine yönelik tehdit algısı ile kaygıdır (Çakır, 2007). İş güvencesizliği; kısmi süreli çalışanlar, mevsimlik işçiler, uzmanlık ve teknik bilgi gerektiren işlerde belirli süreli çalışanlar, tele çalışanlar, işe yeni başlayanlar ile deneme süreli çalışanları daha çok etkileyen bir konudur (Jacobson&Hartley,(1991) akt. Çakır, 2007).

İş güvencesizliği; bireysel, örgütsel ve ekonomik nedenlerle ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. İş güvencesizliğine Neden Olan Faktörler

Bireysel Faktörler	Örgütsel Faktörler	Ekonomik Faktörler
➢ Cinsiyet farklılıkları ➢ Yaş faktörü ➢ Eğitim düzeyi ➢ Kişilik özellikleri ➢ Medeni durum ➢ Kıdem ve statü ➢ Sendikaya üyelik durumu ➢ Algılanan sosyal destek ➢ İstihdam edilebilirlik algısı	➢ Örgütsel yapıdaki değişiklikler ➢ Örgütsel iletişimdeki aksaklıklar ➢ Esneklik uygulamaları ➢ İstihdam biçimleri	➢ İşsizlik ➢ Ekonomik krizler

Kaynak: Balun, B. (2021). Covid-19 Pandemisinde İş Güvencesizliği Algısı: Tıbbi Mümessiller Üzerinde Bir Araştırma. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

İş güvencesizliği ile ilgili farklı alanlarda yapılan araştırmalarda, çalışanda iş güvencesizliği algısının bulunmasının sağlık sorunlarına neden olması, iş tatminsizliği yaratması, örgütsel bağlılıkta zayıflık, işten ayrılma niyetinin oluşması, performans kayıpları gibi neticeleri görülmüştür. Araştırmalardaki bir başka sonuç, iş güvencesizliğinin işte kalma niyeti ile ters orantılı olmasıdır (Yıldırım, 2021). Sverke, Hellgren&Naswall (2002)'a göre iş güvencesizliğinin bireysel ve örgütsel anlamda hem kısa vadeli hem de uzun vadeli etkileri vardır. İş güvencesizliği bireysel olarak kısa vadede iş doyumu ve işe bağlılığı etkilerken, uzun vadede kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığını etkilemektedir. İş güvencesizliğinin örgütsel açıdan kısa vadeli etkileri örgütsel bağlılık ve güven iken uzun vadeli etkileri başarım (performans) ve işten ayrılma eğilimi gösterilmesidir.

Şekil 2. İş Güvencesizliğinin Sonuçları

		Tepkinin Odağı: Bireysel	Tepkinin Odağı: Örgütsel
Tepkinin Biçimi	Kısa Vadeli	**İş Tutumları** İş Doyumu İşe Bağlılık	**Örgütsel Tutumlar** Örgütsel Bağlılık Güven
	Uzun Vadeli	**Sağlık** Fiziksel Sağlık Ruhsal Sağlık	**İş ile İlgili Davranışlar** Başarım İşten Ayrılma Eğilimi

Kaynak: Sverke, Hellgren&Naswall (2002)'den aktaran Dursun, S., & Bayram, N. (2013). İş Güvencesizliği Algısının Çalışanların Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi:Bir Uygulama. *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15*(3), 20-27.

3. Motivasyon Kavramı

Motivasyon kavramı Türkçe'de güdülenme, isteklendirme ve teşvik etme gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Karaköse & Kocabaş, 2006). Motivasyon, kişilerin örgütlerde verimli davranışını açıklayan, amaca yönelik davranış süreçleri ile ilgili, iç ve dış enerji toplamıdır (Şahin, 2004). İnsanların gerçekleştirdikleri davranışları niçin yaptıkları motivasyon kavramı ile açıklanabilir (Şeker, 2015). Literatürde motivasyon için yapılan tanımların geneli motivasyonu işveren gözünden değerlendirmektedir. Oysaki yönetici ve çalışanın beklentileri, düşünceleri farklıdır. Çalışanın korkusu, ailesini geçindirebilmek ve aç kalmamaktır. Yöneticide bu tür bir korku olmayabilir. Çalışan bu korkusunu gidermek için yöneticinin işletmenin amaçları ile uyumlu emir ve talimatlarına uymak durumunda kalmakta ancak benimseyemediği amaca yönelik talimatlara işi yavaşlatarak ve hatalı sonuçlar üreterek karşılık verebilmektedir. Dolayısıyla motivasyon çalışanın işini benimsemesi, yaptığı işi kendi işi gibi görmesi ve o işi sahiplenmesi olarak değerlendirilmelidir (Aktaş ve diğerleri, 2015). Bireyleri amaçları doğrultusunda harekete geçiren psikolojik güç olarak tanımlanan motivasyon kaynağına göre ikiye ayrılır. İlk ayrım; açlık, susuzluk, annelik ve cinsellik gibi fizyolojik motivler (içsel dürtüler)dir. İkinci ayrım; güvenlik, sevgi, takdir ve saygı, başarı ve liderlik gibi sosyal motivler (dışsal dürtüler)dir. Fizyolojik motivler yaşamın devamı için zorunlu olan temel gereksinimlerdir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu temel ihtiyaçlar her insanda bulunmasına rağmen şiddet ve kuvveti farklılaşabilmektedir. Sosyal motivler, toplumda değer verilen durumlardan oluşmaktadır. Toplum yapısına göre farklılaşabilen bu motivlere bireyler erişebilmek için oldukça çaba aramaktadırlar (Yılmazer, 2020). Simpson (2001)'den aktaran Özüpek ve Aktan (2008)'e göre motive olmuş çalışanlar; yüksek performans göstererek başarıyı yakalarlar, enerjik oldukları için başarı için kararlıdırlar, yaşanan sorunlara karşı gönüllü olarak iş birliği içinde olurlar, istekli olarak sorumluluk yüklenirler, zorunlu değişiklikleri yapmakta istekli davranırlar. Motive olamamış çalışanlar ise işe karşı isteksizdirler, devamsızlıkları artmaktadır, problemlerin çözümünü abartarak, tartışma ve şikâyet ortamı yaratırlar, problem ve zorluklarla mücadelede işbirliğinden kaçınırlar, değişimlere karşı ayak diremektedirler.

Tablo 2. Motivasyon Sisteminin Çalışanlara Sağladığı Yararlar

- ✓ Kişilerarası olumlu rekabetin gelişmesi,
- ✓ Toplumsal ihtiyaçların karşılanması,
- ✓ İş yaşam tatmini,
- ✓ Yetenek geliştirme fırsatı,
- ✓ Yaratıcı yetenekleri geliştirmek.

Kaynak: *Yılmazer, A. (2020). İnsan Kaynakları Yönetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.*

Çalışma yaşamında çalışanlar arası psikolojik farklılık sebebiyle kişiyi motive edecek araçların belirlenmesi de farklılaşabilecektir. İnsan kaynakları sürecinin de bir parçasını oluşturan motivasyonun maddi ve manevi araçları (Yılmazer, 2020; Genç, 2019);

Ücret, prim ve ödemeler,
Sosyal kolaylıklar,
Takdir, övgü ve eleştiri,
Terfi ve kariyer geliştirme olanakları,
Sosyal statü sağlamak,
İş güvenliği,
Çalışma düzeni sağlamak,
Çalışma ortam ve koşullarını iyileştirmek,
Moral vermek,
Prestij sağlamak,
Sosyal etkinliklere önem vermek,
İlginç ve önemli iş vermek,
Yetki vermek,
İnisiyatif ve sorumluluk vermek,
Önem ve değer vermek,
Açık yönetim politikası uygulamak,
Eğitmek ve yetiştirmek,
olarak sıralanabilir.

Motivasyon araçları, motivasyon teorilerinin bir ürünüdür. Motivasyon araçlarının hepsinin aynı anda uygulanması zordur. Yöneticinin yapması gereken işyeri ve çalışanlar için en uygun motivasyon araçlarını seçip uygulamaktır. Motivasyon araçları; ekonomik, psikolojik ve sosyal, örgütsel ve yönetsel araçlar olarak gruplandırılmıştır (Gül & Alaç, 2014).

Tablo 3. Motivasyon Araçları

Ekonomik Araçlar	Psiko-Sosyal Araçlar	**Örgütsel ve Yönetsel Araçlar**
Ücret Artışı	Bağımsız Çalışma	Amaç Birliği
Primli Ücret	Güç ve Yetki	Yetki Devri
Kâra Katılma	Sosyal Statü	Kararlara Katılma
Ekonomik Ödül	Eğitim ve Geliştirme	Etkin Bir İletişim Sistemi
	Psikolojik Güvence	İş Tasarımı
	Öneri Sistemi	Fiziksel Şartların Değiştirilmesi
	Çevreye Uyum	**İş Güvencesi**
	Önem ve Değer Vermek	
	İlginç ve Önemli İş	
	Sosyal Kolaylıklar	

Ekonomik araçlar, iş görenleri çalışmaya sevk eden en önemli motivasyon faktörleridir. Pek çok insan ekonomik gelir elde edebilmek için işinde gayret göstermektedir. Psiko-sosyal araçlar, iş görenleri işlerini görürken manevi açıdan etkileyip tatmin eden unsurlardır (Sezici, 2008'den aktaran, Tunçer, 2013). İş güvencesi kavramı, iş görenleri motive edebilmek için kullanılabilecek örgütsel ve yönetsel motivasyon araçlardan birisidir.

Çalışanların motivasyonları nasıl sağlanabilir ve devam ettirilebilir sorularının cevabını motivasyon teorileri vermektedir. Motivasyon teorilerinin benzer tarafları olsa da motivasyonu farklı bakış açısıyla değerlendirirler. Bu farklılıklar örgütler için çalışanları motive etmede bir zenginliktir (Gül & Alaç, 2014). Motivasyon teorileri kapsam teorileri ve süreç kuramları olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kapsam teorileri içsel faktörlere ağırlık verirken süreç teorileri dışsal faktörlere ağırlık verir (Koçel, 2018). Bu kuramlar mutlak doğru olarak kabul edilmese de aksi ispatlanamadığı için iş görenleri motive edebilmek için yöneticiler tarafından kullanılmaktadır (Ergül, 2005).

Edward Deci ve Richard Ryan tarafından geliştirilen "çok boyutlu iş motivasyonu ölçeği" süreç teorilerinden "Öz Belirleme Kuramı"na göre; bireyin davranışlarını yönlendirmesinde içsel süreçler ve motivasyonun önemlidir (Bacanlı , 2021). İçsel motivasyon kişinin hiçbir zorlama yapılmaksızın görevini ifa etmekten duyduğu hazzı ifade etmektedir. Dışsal motivasyon ise bireyin yaşadığı çevrenin beklenti ve değerlerine uygun dışsal bir ödül kazanmak ya da cezadan kaçınmak amacına yönelik motivasyonu ifade etmektedir. Kuram dışsal motivasyonun önemini görmezden gelmemekle birlikte, kişilerin ihtiyaç ve yönelimleri için hür iradeleri ile belirlenmiş amaçlar doğrultusunda meydana gelen içsel motivasyonun gelişimlerindeki katkısına ağırlık vermektedir (Işık, 2021).

Tablo 4. Öz Belirleme Kuramı Süreci

<table>
<tr><th rowspan="2">Motive Olmama</th><th colspan="3">Dışsal Motivasyon</th><th rowspan="2">İçsel Motivasyon</th></tr>
<tr><th>Dışsal Düzenleme</th><th>İçe Yansıtılan Düzenleme</th><th>Kişisel Düzenleme</th></tr>
<tr><td>Kasıtlı düzenleme eksikliği</td><td>Ödül ve ceza koşulu</td><td>Özsaygı koşulu</td><td>Hedeflerin, değerlerin ve düzenlemelerin önemi</td><td>Göreve duyulan ilgi ve keyif</td></tr>
<tr><td>Motivasyon Eksikliği</td><td colspan="2">Kontrollü Motivasyon
Dışarıdan gelen düzenlemeler</td><td colspan="2">Özerk Motivasyon
Öz düzenlemeler</td></tr>
</table>

Kaynak: *Gagne ve Deci, 2005:336'dan aktaran Göksel&Ayhan (2020).*

Kuram davranışın ardındaki içsel süreçlere vurgu yapmaktadır ve bu içsel motivasyonu ifade etmektedir. Motivasyonunun sürekliliğinde kişinin her hangi bir yöneliminin bulunmadığı güdüsüzlük (motive olmama) hali de bulunur. Dışsal güdülenmenin aşamaları bulunur. Kişinin cezadan kaçınmak ve ödül kazanmak için yaptığı davranışlar dışsal motivasyonun en az güdüleyen hali olan dışsal düzenlemeyi oluşturur. Bu aşamadan sonra belirlenmiş düzenleme (içe yansıtılan düzenleme) aşaması gelir. Burada yeni beceri kazanmada olduğu gibi kişisel değerler yanında içsel dayanaklara dair bir tutarlılık ortaya çıkmaktadır. Bütünleşmiş düzenleme (kişisel dü-

zenleme) aşaması dışsal motivasyonun en üst aşamasıdır. Burada kişinin davranışı psikolojik ihtiyaçlarını doyurmaktadır. Bu aşamanın sonrası ise içsel motivasyondur. Yani kişi ceza ve ödül olmadan eğlence için davranış sergiler hale gelmiştir (Bacanlı , 2021). Kısaca öz belirleme kuramı, motive olmama, içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olmak üzere motivasyonu üç kategoriye ayırmaktadır. Öz belirleme kuramı özerk motivasyon ile kontrollü motivasyon arasındaki farklılığa da yer vermektedir. İçsel motivasyon ile dışsal motivasyon aşamalarından kişisel düzenleme özerk motivasyona dahildir. Buna göre kişinin bir faaliyete ilgisi nedeniyle motive olması özerk motivasyonu ifade etmektedir. Dışsal motivasyonun dışsal düzenleme ile içe yansıtılan düzenleme aşamaları kontrollü motivasyonu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle kişinin kendisini zorlaması ve dışsal olasılıklarca baştan çıkarılması kontrollü motivasyondur (Gagne & Deci, 2005). Gagné vd. (2014) dışsal düzenlemeyi; "dışsal düzenleme-sosyal" ve "dışsal düzenleme-maddesel" olarak iki boyutlu ifade etmiştir. Dışsal düzenleme-sosyal boyutunda çalışan; meslektaş, amir ve aile gibi kesimlerin kendisine saygı duymaları, onaylarını almak ve kendisini eleştirmelerinden kaçınmak için çaba göstermektedir. Dışsal düzenleme-maddesel boyutunda ise çalışan işini kaybetmemek, ekonomik olarak ödüllendirilmek ve daha fazla iş güvenliği elde etmek için çaba sarf etmektedir. İçe yansıtılan düzenleme, kişilerin öz saygılarının yüksek olmasını ifade etmektedir. Bu tür motivasyonda kişinin davranışı gerçekleştirmesinin nedeni çevresinin tepkilerinden korkması veya çekinmesidir. Kişisel düzenlemede hedefler, değerler ve düzenlemelerin önemi kişiyi motive etmektedir. Burada kişiyi motive eden kendisini hedefe ulaştıracak derece önemli gördüğü davranışını kendi düzenlemesi olarak kabul etmesidir. Kişi yaptığı davranışı kişisel gelişimine katkı sağladığını düşündüğü için benimsemektedir (Göksel & Ayan, 2020).

3.1. **Motivasyonun Faydaları**

Çalışanların motive edilmesi, işletmede daha verimli çalışmalarını sağlayacak dürtülerin neler olduğunu tespit etmekte bir araçtır. Motivasyon, çalışanların kişisel ihtiyaçlarını anlayarak daha azimli çalışmak isteyecekleri iş koşulları oluşturmakla sağlanabilmektedir. Motivasyonu yüksek insanlarla çalışmak şu yönlerden yarar sağlamaktadır (Keenan, 1996'dan aktaran Özer, Sökmen vd. 2019);

- ✓ İşler belirlenen standartlar ve zaman aralıklarına göre yapılır.
- ✓ Çalışanlar işi zevkle yaparken kendisine değer verildiğini de hissederler.
- ✓ Hedeflenen işler için daha çok çalışılır.
- ✓ Çalışanların başarı durumu kendileri tarafından izleneceği için çok fazla denetime gerek kalmaz.

- ✓ Moral durumu yüksek çalışanlar mükemmel bir iş ortamı oluştururlar.

4. İş Güvencesinin Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Türkçe'de güdü, dürtü gibi anlamlarda kullanılan motivasyon kişiyi hedeflenen amaçlar için harekete geçiren güçtür. Motivasyon bireylerin hem ihtiyaçlarının giderilmesi hem de sıkıntılı hallerden kurtulması olarak da ifade edilebilir. Motiv ya da dürtülerin pek çoğu insanlar için benzer nitelik taşısa da toplumlar arası farklılık gösterebilir. Motivasyon kişinin toplumdaki davranış şekilleri, harcadığı çabanın seviyesi ile amaçlara ulaşmadaki kararlılığını ortaya çıkaran psikolojik güçlerdir. Kişileri harekete sevk eden psikolojik güç anlamındaki motivasyonun iki çeşit kaynağı vardır. Bunlar; açlık, susuzluk, cinsellik, annelik gibi içsel dürtüler (fizyolojik motivler) yanında, güvenlik, sevgi, başarı ve liderlik, takdir ve saygı gibi dışsal dürtüler(sosyal motivler)dir. Motivasyon sürecinin başlangıcı iç uyarılmadır. Birey iç uyarılma bir hedef belirleyip harekete geçer. Belirlenen hedefe ulaşılması kişiyi doyuma ulaştırır. Örgüt çalışanlarının fizyolojik, psiko-sosyal ihtiyaçları yanında sosyal güvence ihtiyaçları da bulunur. Örgütler başarıya ulaşmak için etkin ve verimli çalışana sahip olmak isterler. Dolayısıyla işletmeler çalışanların bu tür maddi, mali, fiziki ve psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamaları için gösterdiği çaba onları motive etmelidir. Maddi ve manevi ihtiyaçları karşılanan çalışanlar, iş ve yaşam tatminine erişmekte, işyerinde verimli olmakta, kurumsal sadakati yükseldiği için örgütsel vatandaşlığı artmaktadır (Yılmazer, 2020).

Çalışanın motivasyon ve verimliliğini iş güvencesi iki anlamda etkileyebilmektedir. İlk olarak işveren, iş güvencesi kapsamında çalışanı haklı bir neden olmaksızın çıkarmayacağı için işe en uygun kişileri seçmeye çalışmaktadır. İkinci olarak iş güvencesi kapsamındaki işçi, çalışma ilişkisine keyfi son verilemeyeceğini bildiği için işyerindeki geleceğine daha umutla bakabilmektedir. Her an işten çıkarılma kaygısı yaşamayan çalışanın motivasyon ve verimliliği de artacaktır. Bireysel motivasyonun ve verimliliğin yüksek olması örgütsel verimliliği de olumlu yönde etkilemektedir. Sonuç olarak iş güvencesi kavramı çalışanların motivasyonu yükselten unsurlardan birisi olduğu gibi işletme menfaatlerini de yakından ilgilendirmesi nedeniyle insan kaynakları yönetiminin daha fazla önem vermesi konuların başında gelmektedir (Kaçan, 2009).

5. İş Güvencesinin Motivasyon Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma

5.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı "iş güvencesi algısının çalışanın motivasyonunu nasıl etkilediğini" belirlemektir. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1:Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyonları da artar.

H1a: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan motive olamama düzeyleri azalır.

H1b: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan içsel motivasyon düzeyleri artar.

H1c: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan dışsal düzenleme-sosyal düzeyleri artar.

H1d: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan kişisel düzenleme düzeyleri artar.

H1e: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan içe yansıtılan düzenleme düzeyleri artar.

5.2. Evren ve Örneklem

Araştırma yapılan dönemde Covid-19 pandemisinin etkisini sürdürmesi, zaman ve maliyet kısıtı ile tez konusu olarak seçilen iş güvencesi kavramının firmalar için hassas bir konu olması, sadece altı firmanın çalışmaya olumlu katkı sunmasına neden olmuştur. Denizli Çalışma ve İŞKUR İl Müdürlüğü verilerine göre bu 6 firmanın toplam işçi sayısı 1882'dir (Denizli Ticaret Odası Yayınları, 2020). Araştırmanın Denizli'de yapılıyor olmasının nedeni; kentin Türkiye'nin en önemli tekstil merkezlerinden birisi olmasıdır. Denizli ili tekstil sektöründeki ana kütlenin tamamına ulaşmak yukarıda belirtilen sebepler nedeniyle imkânsız olduğu için araştırmaya katılmayı kabul eden altı firmanın toplam 1882 çalışanı üzerinden örnekleme yoluyla veriler elde edilmiştir.

Örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme türlerinden kolayda örnekleme seçilmiştir. Kolayda örnekleme, ulaşılabilen herkesin örnekleme dahil edildiği yöntemdir. Bu yöntemde araştırmacının istediği, gözüne kestirdiği kişiler ile çalışılır. İhtiyaç duyulan örneklem büyüklüğüne ulaşılıncaya kadar örneklem oluşturulmaya devam edilir (Tutar & Erdem, 2020). Kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 403 işçiye ait anket formu elde edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda ise 11 çalışanın anket formunu eksik doldurduğu tespit edilmiş ve bu kişilere ait formlar analiz dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan faktör analizi ile veri dağılımlarında aşırı uç değerlerden başlanmak üzere, normalliği bozan

veriler analizden teker teker çıkartılmış, her işlem sonucunda normalliğin sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilerek kalan 383 veri ile normal dağılıma yaklaşıldığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak 383 çalışandan elde edilen veriler analizlerde kullanılmıştır.

5.3. **Veri Toplama Yöntemi**

Araştırma amacı doğrultusunda hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmuştur. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgileri istenmiş, ikinci bölümünde iş güvencesi algısı için bir ölçek kullanılmış, üçüncü bölümünde ise motivasyon değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. İş güvencesine ilişkin kavramsal yapı Probst (1998)' un geliştirdiği ve Önder&Wasti (2002) tarafından Türkçeye uyarlanan; "İş Güvencesi Memnuniyeti Ölçeği"dir. Motivasyona ilişkin kavramsal yapı, Gagné, Forest, Gilbert, Aubé, Morin & Malorni (2010) tarafından geliştirilen Çivilidağ & Şekercioğlu (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanıp uygulanan "Çok Boyutlu İş Motivasyonu Ölçeği"dir. Anket çalışmasının etik kurallara uygunluğu, Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 08.03.2021 tarih ve E.16448 sayılı yazısı ile onaylanmıştır. Araştırma verileri 2021 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında toplanmıştır. Öncelikle internet ortamında hazırlanan anket formları, firmaların olumlu geri dönüş yapmamaları nedeniyle fiziki olarak bastırılıp araştırmaya katılmayı kabul etmiş olanlara elden dağıtılmıştır.

5.4. **Bulgular**

Altı faktörlü ve on sekiz maddeden oluşan çok boyutlu iş motivasyonu ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi ilk haliyle 392 veri üzerinden hesaplanmıştır. Analiz sonucunda karşılaştırılmalı uyum indeksi (CFI)=0.890, Ki-Kare serbestlik derecesi(x^2/df)=2.917, normlaştırılmış uyum indeksi(NFI)=0.844, yaklaşık hataların ortalama karekökü(RMSEA)=0.070, uyum iyiliği indeksi(GFI)=0.910, düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi(AGFI)=0.871 olarak hesaplanmış ancak bu sonuçlar yazında kabul edilen uyum iyiliği değerlerine ulaşılamadığını göstermiştir. Bu sebeple veri dağılımlarında aşırı uç değerlerden başlanmak üzere, normalliği bozan veriler analizden teker teker çıkartılmış, her işlem sonucunda normalliğin sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilerek kalan 383 veri ile normal dağılıma yaklaşıldığı gözlemlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ile içsel motivasyon alt boyutundan bir ifade, içe yansıtılan düzenleme alt boyutundan bir ifade ile dışsal düzenleme-maddesel alt boyutundaki tüm ifadelerin faktör yükü 0,50'nin altında kaldığı tespit edilmiştir. Standardize regresyon katsayılarının (0,50) üzerinde olması beklenir. Ancak bu değerin altında kalan ve gözlenen değişkenler arasında faktör yükü oldukça düşük olan bu değişkenler modelden çıkartılıp analiz tekrar yapılmıştır. Yapılan yeni analiz neticesinde modeldeki x^2/sd=2.586, GFI=0.945, AGFI=0.909,

NFI=0.916, CFI=0,946 ve RMSEA=0,064 değerlerinin kabul edilebilirlik şartını sağladığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, araştırmada çok boyutlu iş motivasyonu ölçeğinin 18 madde ve altı alt boyuttan oluşan kuramsal yapısının doğrulanamadığını göstermiştir. Analiz sonucu 13 madde ve beş alt boyuttan oluşan bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Bu yapıya göre; motive olmama alt boyutu üç ifadeden, içsel motivasyon alt boyutu iki ifadeden, dışsal düzenleme-sosyal alt boyutu üç ifadeden, kişisel düzenleme alt boyutu üç ifadeden, içe yansıtılan düzenleme alt boyutu ise iki ifadeden oluşmaktadır. Çok boyutlu iş motivasyonu ölçeği Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0,759 olarak belirlenmiştir. Ayrıca çok boyutlu iş motivasyonu ölçeğinin alt boyutları olan motive olmama için 0.757, içsel motivasyon için 0.793, dışsal düzenleme-sosyal için 0.737, kişisel düzenleme için 0.715 ve içe yansıtılan düzenleme alt boyutu için de 0.616 olarak Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları belirlenmiştir. Bu değerler ölçek ve alt boyutlarının oldukça güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

İş Güvencesi Memnuniyeti Ölçeği tek boyut ve 6 ifadeden oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda ulaşılan uyum iyiliği değerleri; karşılaştırılmalı uyum indeksi(CFI)=0.825, Ki-Kare serbestlik derecesi(x^2/df)=11.712, normlaştırılmış uyum indeksi(NFI)=0.813, yaklaşık hataların ortalama karekökü(RMSEA)=0.167 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar yazında kabul edilen uyum iyiliği değerlerine ulaşılamadığını göstermektedir. Yapılan yeni faktör analizi ile faktör yapısını ve uyum iyiliği değerlerini bozan 2 ifade analizden çıkartılmış ve modeldeki x^2/sd=1.400, GFI=0.996, AGFI=0.982, NFI=0.993, CFI=0.998 ve RMSEA=0.032 değerlerinin kabul edilebilirlik şartını sağladığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, iş güvencesi memnuniyet ölçeğinin tek boyuttan oluşan kuramsal yapısının doğrulandığını göstermiştir. Bu 4 ifadeye göre ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0,736 olarak belirlenmiştir.

İş güvencesinin motivasyona etkisi araştırılmadan evvel öncelikle hipotez testlerinde kullanılacak olan ölçek ve alt boyutların ilişkisine yönelik korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 5.Korelasyon Katsayı Mutlak Değerine Göre İlişki Düzeyi

İlişki Düzeyi	Korelasyon Katsayı Değerleri	
	(Büyüköztürk vd., 2011)	(Gerber ve Finn,2005)
Kuvvetli İlişki	|r|> ,70	|r|> ,60
Orta Kuvvette İlişki	,30< |r| ≤ ,70	,30 < |r| ≤ ,60
Zayıf İlişki	|r| ≤ ,30	|r| ≤,60

Kaynak: *Bursal, M. (2019). SPSS ile Temel Veri Analizleri. Ankara: Anı Yayıncılık, s.131.*

Korelasyon analizine ilişkin bulgular tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6.Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenler		Korelasyonlar						
		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
1.	**İş Güvencesi Memnuniyeti**	1	,143**	-,223**	,211**	-,092	,352**	,220**
2.	**Çok Boyutlu iş Motivasyonu**		1	,300**	,685**	,720**	,741**	,566**
3.	Motive Olmama			1	,037	,250**	-,153**	-,273**
4.	İçsel Motivasyon				1	,352**	,474**	,279**
5.	Dışsal Düzenleme Sosyal					1	,276**	,176**
6.	Kişisel Düzenleme						1	,649**
7.	İçe Yansıtılan Düzenleme							1

Not: **p<0,01; N=383

Tablo 6'da verilen pearson korelasyon analizine göre tekstil işletmelerinde çalışanların iş güvencesi memnuniyet algıları ile çok boyutlu iş motivasyonları arasında zayıf düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r=,143; p<0,01). Yine çalışanların iş güvencesi memnuniyet algıları ile çok boyutlu iş motivasyonunun alt boyutları olan motive olmama arasında zayıf düzeyde ve negatif yönde (r=-,223; p<0,01), içsel motivasyon alt boyutu arasında zayıf düzeyde ve pozitif yönde (r=,211; p<0,01), kişisel düzenleme alt boyutu arasında orta düzeyde ve pozitif yönde (r=,352; p<0,01), içe yansıtılan düzenleme alt boyutu arasında ise zayıf düzeyde ve pozitif yönde (r=,220; p<0,01) anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışanların iş güvencesi memnuniyet algıları ile çok boyutlu iş motivasyonun alt boyutlarından dışsal düzenleme-sosyal arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur (r=-,092; p=0,071; p>0,01).

İş güvencesi memnuniyeti ile çok boyutlu iş motivasyonu arasında ilişki kurulduğu için bu ölçekler arası basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişkendeki değişimin, bağımlı değişken üzerindeki değişimi yordaması (açıklaması) için regresyon analizi kullanılmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenin birer tane olduğu regresyon analizine basit doğrusal (tek değişkenli) regresyon analizi denir (Tutar & Erdem, 2020). Tek değişkenli regresyon analizi ile elde edilen sonuçlar tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7.İş Güvencesi Memnuniyetinin Çok Boyutlu İş Motivasyonunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	Std.Hata	β	t	p
Sabit	2,426	0,135	-	17,942	0,000
İş Güvencesi Memnuniyeti	0,115	0,041	0,143	2,823	0,005
Bağımlı Değişken: Çok Boyutlu İş Motivasyonu					
R: 0,143	**R^2:** 0,020		**$F_{(1;381)}$:** 7,968		**p:** 0,005

İş güvencesi memnuniyet algısının çok boyutlu iş motivasyonu ölçeğini yordamasına ilişkin yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre F(1; 381)=7,968; p<0,05 olduğu için model anlamlıdır. Regresyon analiz sonuçlarına göre; tekstil sektöründe çalışanların iş güvencesi memnuniyetine ilişkin algıları, motivasyonlarını pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Modelin açıklama gücü olan R^2 değeri 0,020 olarak hesaplanmıştır (R=0.143, R^2=0,020; p<0,05). Bu değer, motivasyon değişkeninin %2'sinin, modeldeki bağımsız değişken, yani iş güvencesi memnuniyeti tarafından açıklandığını göstermektedir. Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenin Beta katsayısı= 0,143'tür(p<0.05). Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi çok boyutlu iş motivasyonu=2,426+0,115(iş güvencesi memnuniyeti) şeklindedir. Buna göre iş güvencesi memnuniyeti p<0.05 olduğu için, motivasyon üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. İş güvencesi memnuniyeti arttıkça motive olmada artmaktadır. Bu doğrultuda H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8.İş Güvencesi Memnuniyetinin Motive Olmama Alt Boyutunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	Std.Hata	β	t	p
Sabit	2,664	0,186	-	14,353	0,000
İş Güvencesi	-0,250	0,56	-0,223	-4,459	0,000
Bağımlı Değişken: Motive Olmama					
R: 0,223	**R^2:** 0,050		**$F_{(1;381)}$:** 19,886		**p:** 0,000

İş güvencesi memnuniyet algısının motive olmama alt boyutunu yordamasına ilişkin yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre F(1; 381)=19,886; p<0,05 olduğu için model anlamlıdır. Regresyon katsayısı ve anlamlılığa ilişkin t testi sonucuna göre, iş güvencesi memnuniyeti, motive olmama üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkiye sahiptir (β=-0,223; t=-4,459; p<0,05). Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi motive olmama=2,664-0,250(iş güvencesi memnuniyeti) şeklindedir. Buna göre iş güvencesi memnuniyeti arttıkça motive olmama azalmaktadır. İş güvencesi memnuniyeti, motive olmama değişkenindeki değişimin %5'ini açıklamaktadır. Değişim kalanı başka nedenlerden kaynaklanmaktadır (R^2: 0,050). Bu doğrultuda H1a hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9.İş Güvencesi Memnuniyetinin İçsel Motivasyon Alt Boyutunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	Std.Hata	β	t	p
Sabit	1,914	0,247	-	7,747	0,000
İş Güvencesi	0,315	0,075	0,211	4,215	0,000
Bağımlı Değişken: İçsel Motivasyon					
R: 0,211	**R^2:** 0,045		**$F_{(1;381)}$:** 17,767		**p:** 0,000

İş güvencesi memnuniyet algısının içsel motivasyon değişkenini yordamasına ilişkin yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre F(1; 381)=17,767; p<0,05 olduğu için model anlamlıdır. Regresyon analiz sonuçlarına göre; tekstil sektöründe çalışanların iş güvencesi memnuniyetine ilişkin algıları, içsel motivasyonu pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Modelin açıklama gücü olan R^2 değeri 0,045 olarak hesaplanmıştır (R=0.211, R^2=0,045; p<0,05). Bu değer, içsel motivasyon değişkeninin %4,5'inin, modeldeki bağımsız değişken, yani iş güvencesi memnuniyeti tarafından açıklandığını göstermektedir. Değişim kalanı başka nedenlerden kaynaklanmaktadır. Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenin Beta katsayısı= 0,211'dir(p<0.05). Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi içsel motivasyon=1,914+0,315(iş güvencesi memnuniyeti) şeklindedir. Buna göre iş güvencesi memnuniyeti p<0.05 olduğu için, içsel motivasyon üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir. İş güvencesi memnuniyeti arttıkça içsel motivasyon da artmaktadır. Bu doğrultuda H1b hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10.İş Güvencesi Memnuniyetinin Dışsal Düzenleme-Sosyal Alt Boyutunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	Std.Hata	β	t	p
Sabit	3,049	0,229	-	13,288	0,000
İş Güvencesi	-0,126	0,069	-0,092	-1,809	0,071
Bağımlı Değişken: Dışsal Düzenleme-Sosyal					
R:0,092	**R^2:** 0,009		**$F_{(1;381)}$:** 3,272		**p:** 0,071

İş güvencesi memnuniyet algısının çok boyutlu iş motivasyonu ölçeğini yordamasına ilişkin yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre model F(1; 381) =3,272; p=0,071'dir. Buna göre iş güvencesi memnuniyeti p>0.05 olduğu için, dışsal düzenleme-sosyal değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bu doğrultuda H1c hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11.İş Güvencesi Memnuniyetinin Kişisel Düzenleme Alt Boyutunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	Std.Hata	β	t	p
Sabit	1,765	0,210	-	8,404	0,000
İş Güvencesi	0,466	0,064	0,352	7,338	0,000
Bağımlı Değişken: Kişisel Düzenleme					
R: 0,352	**R^2:** 0,124		**$F_{(1;381)}$:** 53,849		**p:** 0,000

İş güvencesi memnuniyet algısının kişisel düzenleme alt boyutunu yordamasına ilişkin yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre F(1; 381)=53,849; p<0,05 olduğu için model anlamlıdır. Regresyon analiz sonuçlarına göre; tekstil sektöründe çalışanların iş güvencesi memnuniyetine ilişkin algıları, kişisel düzenleme değişkenlerini pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Modelin açıklama gücü olan R^2 değeri 0,124 olarak hesaplanmıştır (R=0.352, R^2=0,124; p<0,05). Bu değer, kişisel düzenleme değişkeninin %12'sinin modeldeki bağımsız değişken, yani iş güvencesi memnuniyeti tarafından açıklandığını göstermektedir. Değişim kalanı başka nedenlerden kaynaklanmaktadır. Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenin Beta katsayısı= 0,352'dir(p<0.05). Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi kişisel düzenleme=1,765+0,466(iş güvencesi memnuniyeti) şeklindedir. Buna göre iş güvencesi memnuniyeti p<0.05 olduğu için, kişisel düzenleme değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. İş güvencesi memnuniyeti arttıkça kişisel düzenleme de artmaktadır. Bu doğrultuda H1d hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 12.İş Güvencesi Memnuniyetinin İçe Yansıtılan Düzenleme Alt Boyutunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	B	Std.Hata	β	t	p
Sabit	2,637	0,225	-	11,700	0,000
İş Güvencesi	0,300	0,068	0,220	4,397	0,000
Bağımlı Değişken: İçe Yansıtılan Düzenleme					
R: 0,220	**R^2:** 0,048		**$F_{(1;381)}$:** 19,336		**p:** 0,000

İş güvencesi memnuniyet algısının içe yansıtılan düzenleme alt boyutunu yordamasına ilişkin yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre F(1; 381)=19,336; p<0,05 olduğu için model anlamlıdır. Regresyon analiz sonuçlarına göre; tekstil sektöründe çalışanların iş güvencesi memnuniyetine ilişkin algıları, içe yansıtılan düzenleme değişkenlerini pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Modelin açıklama gücü olan R^2 değeri 0,048 olarak hesaplanmıştır (R=0.220, R^2=0,048; p<0,05). Bu değer, içe yansıtılan düzenleme değişkeninin %4,8'inin modeldeki bağımsız değişken, yani iş güvencesi memnuniyeti tarafından açıklandığını göstermektedir. Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenin Beta katsayısı= 0,220'dir(p<0.05). Değişkenler ara-

sındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi içe yansıtılan düzenleme=2,637+0,300(iş güvencesi memnuniyeti) şeklindedir. Buna göre iş güvencesi memnuniyeti $p<0.05$ olduğu için, içe yansıtılan düzenleme değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. İş güvencesi memnuniyeti arttıkça içe yansıtılan düzenleme de artmaktadır. Bu doğrultuda H1e hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 13. Hipotez Test Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H1: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyonları da artar.	Kabul
H1a: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan motive olamama düzeyleri de azalır.	Kabul
H1b: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan içsel motivasyon düzeyleri de artar.	Kabul
H1c: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan dışsal düzenleme-sosyal düzeyleri de artar.	Ret
H1d: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan kişisel düzenleme düzeyleri de artar.	Kabul
H1e: Tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyon alt boyutu olan içe yansıtılan düzenleme düzeyleri de artar.	Kabul

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çalışma hayatında motivasyon, bireylerin iş yapma isteklerini ifade etmektedir. Motivasyon, durağan bir kavram değildir, hemen ortaya çıkmaz, dinamik bir süreçtir. Bir örgüt için üretim gerçekleştirmek kadar çalışanların doyumunu sağlamak da önemlidir. Çalışanların ihtiyaçları, örgütlerin sunmuş olduğu araçlar ile giderilebilmektedir. İşletmelerin amaçlarına ulaşabilmesi için yöneticiler motivasyon araçlarını kullanarak çalışanların performansını, verimliliğini ve iş tatminini artırmaya çalışmaktadırlar. Bir örgütte çalışanların motivasyon sürecini yöneticiler belirlemektedirler. Bu maksatla yöneticiler öncelikle çalışanları nasıl motive edeceğini bilmelidirler. Yöneticilerin çalışan motivasyonunu artırabilmek için kullanabileceği araçları, çalışan davranışlarını yorumlayarak bulması gerekmektedir. Heyecan, korku, mutluluk gibi ruhsal durumlar çalışanların iş motivasyonunu etkilemektedir. Motive olmuş bir çalışan yaptığı işten memnuniyet duymakta, moralinin yükselmesiyle, işine ve çalışma arkadaşlarına karşı olumlu bir tutum takınmaktadır (Kantar, 2008). Çalışanların yaptıkları işe konsantre olarak iş yapma isteklerini artırmayı sağlayan ücret, statü, saygınlık, çalışma koşulları gibi dışsal motivasyon araçlarından birisi de iş güvencesidir. İşçinin işyerindeki çalışma koşullarının yasal yükümlükler nedeniyle işveren tarafından keyfi değiştirilememesi, sözleşmesinin keyfi bir şekilde feshedilememesi anlamına gelen iş güvencesi, çalışanın verimliliğine olumlu bir katkı sunmaktadır. Çalı-

şanların en büyük korkularından birisi işlerini kaybetmektir. İş güvencesi olan bir çalışan örgütüne bağlılığını arttırırken, kendisi ve geçindirmek zorunda olduğu kişilerin geleceğine güvenle bakabilmektedir. Bir işletmede iş güvencesi hükümlerinin uygulanıp uygulanmaması aynı zamanda çalışanların motivasyonlarını da ilgilendiren bir konudur.

Literatürde iş güvencesi kavramının pek çok kavram ile ilişkisi tespit edilmiştir. Örneğin Önder & Wasti'nin (2002) araştırmasında iş güvencesi algısı ile iş stresi arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dursun & Bayram (2013), Bursa il merkezinde özel sektör çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada iş güvencesi algısının çalışanların kaygı düzeyine anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Boya ve diğerleri (2008) özel sektör hastane çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada çalışanların iş güvencesi algısının kaygı ve depresyon düzeylerine anlamlı bir etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Ancak literatürde iş güvencesinin motivasyona etkisini açıklayan bir araştırmaya rastlanılamamıştır. Bu araştırmada "**tekstil çalışanlarının algıladıkları iş güvencesine ilişkin memnuniyet düzeyleri arttıkça, çok boyutlu iş motivasyonları da artar**" şeklinde kurulmuş olan temel hipotez doğrulanmıştır. Bulgulara göre iş güvencesi memnuniyet algısının çok boyutlu iş motivasyonu algısı üzerinde pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir etki yarattığı görülmektedir (Tablo 7). Araştırma ile tekstil sektöründe, iş güvencesine sahip olan yani çalışma ilişkisine keyfi son verilemeyeceğini bilen, işyerindeki geleceğine daha umutla bakabilen işe en uygun kişileri seçerek çalıştırmanın iş görenlerin motivasyonunu yükselteceği ve dolayısıyla örgütsel verimliliği olumlu yönde etkileyeceği, bununla birlikte kayıt dışı istihdamın azaltılmasını da sağlayacağı için hem insan kaynakları yönetimine hem de ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulgularına göre iş güvencesi memnuniyet algısının motive olmama boyutu üzerinde negatif yönlü ve zayıf düzeyde anlamlı bir etki yarattığı görülmektedir (Tablo 8). Buradan çalışanların iş güvencesi algıları arttıkça yaptıkları işe yönelik motivasyon eksikliklerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bir başka regresyon analizine göre iş güvencesi memnuniyet algısının içsel motivasyon boyutu üzerinde pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir etki yarattığı görülmektedir (Tablo 9). Yani çalışanların iş güvencesi algıları arttıkça yaptıkları işe yönelik ilgi ve keyifleri de artmaktadır.

Bulgularda iş güvencesi memnuniyet algısının kişisel düzenleme boyutu üzerinde pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir şekilde etki yarattığı görülmektedir (Tablo 11). Elde edilen bu sonuca göre çalışanların iş güvencesi algıları arttıkça yaptıkları işin kişisel gelişimlerine katkı sağla-

yacağı düşüncesi de artmakta ve işlerini daha fazla benimsemektedirler.

Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuçta, iş güvencesi memnuniyet algısının içe yansıtılan düzenleme boyutu üzerinde pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir şekilde etki yarattığı görülmektedir (Tablo 12). Başka bir ifadeyle iş güvencesi algıları arttıkça çalışanların öz saygıları yükselmekte, çevrelerinin tepkilerinden korktukları veya çekindikleri için işlerinde çaba sarf etmektedirler.

Çalışanların iş güvencesi memnuniyeti algısı ile çok boyutlu iş motivasyonun dışsal düzenleme-sosyal alt boyutu arasında istatiksel açıdan anlamlı bir etkiye rastlanılamamıştır (Tablo 10). Bu sonuca göre, çalışanların çevrelerinden onay alarak, eleştirilerinden kaçınarak veya saygı duyularak işini yaparken motive olmasında iş güvencesi algısının bir önemi olmadığı söylenebilir.

İş güvencesi algısı motivasyonu düşük seviyede de olsa (%2) olumlu ve anlamlı olarak açıklamaktadır. Bunun dışındaki motivasyonu açıklayan faktörler ücret artışı, ekonomik ödül, bağımsız çalışma, güç ve yetki, kararlara katılma, fiziksel şartların değiştirilmesi vb. olabilir. Bu etkinin düşük seviyede kalmış olması, bağımlı çalışan olan katılımcıların sorulara işsizlik ve gelecek kaygısı çekincesi ile cevaplandırma ihtimali olabilir. Yine araştırma bulgularına göre çalışanların işe yönelik motivasyon eksikliklerini ifade eden motive olmama alt boyutuna yönelik ortalamanın düşük olduğu, iş motivasyonunun temel kaynağının ise çalışanların öz saygılarını ifade eden içe yansıtılan düzenleme alt boyutu olduğu sonucuna varılabilir. Bu motivasyon alt boyutunun ortalamasının yüksek çıkma nedeni ise tekstil çalışanlarının çalışma hayatlarında kendilerini ispatlamak ve başarılı olmak hedefleri olabilir.

ÖNERİLER

Araştırma verileri 2021 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında, Covid-19 pandemi sürecine denk gelen bir zaman diliminde toplandığı için iş güvencesi algısının zamanla değişebilmesi ihtimali nedeniyle karşılaştırılabilir başka ampirik araştırmalarla elde edilen bulgular daha anlamlı hale gelebilecektir. Farklı sektörlerde ya da tekstil sektöründe önde gelen İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Gaziantep, Tekirdağ, Kırklareli, Adana, Mersin, Malatya ve Adıyaman gibi diğer önemli sanayi kentlerimizde ve geniş örneklem gruplarında yeni araştırmaların yapılarak bulguların desteklenmesi daha sağlıklı sonuçlar verebilecektir.

Araştırma sonuçlarına göre iş güvencesi algısının motivasyonu etkilediği sonucu dikkate alındığında;

- ✓ Motive olmuş çalışanın, işyerinde mutlu ve duyarlı olacağı, iş arkadaşları ile örgütsel amaçlar doğrultusunda bütünleşeceği, zihinsel olarak rahat çalışacağı,
- ✓ İş güvencesi motivasyonu, motivasyon da işletme amaçları ile çalışanların amaçlarını aynı hizaya getireceği,
- ✓ İş güvencesinin çalışanı motive etmede kullanılacak bir araç olduğu,
- ✓ Motivasyonun düşük olduğu durumlarda iş güvencesizliğinden kaynaklanan faktörlerin de dikkate alınarak durum tespiti yapılmasını,
- ✓ İçsel motivasyonun sağlanmasında iş güvencesinin bir araç olarak kullanılabileceği hususları yöneticiler ve insan kaynakları profesyonelleri tarafından dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Aktaş, Y., Cesur, E. E., Cesur, E., Özkan, E., & Soysal, P. (2015). *Bir Bakışta İnsan Kaynakları Yönetimi.* Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Aktuğ, S. S. (2009). İş Güvencesinin Sosyal, Ekonomik, Hukuki Temelleri ve Türkiye Değerlendirmesi. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alp, M. (2003). İşçinin Feshe Karşı Korunması (İş Güvencesi Yasası). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1)*, 1-40.

Alpagut, G. (2008). Yargıtay Kararları Işığında İş Güvencesi ve Çalışma Koşullarında Esaslı Değişiklik. *Bankacılar Dergisi, 65*, 89-110.

Bacanlı , H. (2021). *Eğitim Psikolojisi.* Ankara: Pegem Akademi.

Balun, B. (2021). Covid-19 Pandemisinde İş Güvencesizliği Algısı: Tıbbi Mümessiller Üzerinde Bir Araştırma. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Baş, T. (2018). İş Güvencesi Kapsamında Geçerli Nedenle Feshe İtiraz ve Hukuki Sonuçları. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Bayrakçeken, S., Samancı, O., Canpolat, N., & Doymuş, K. (2021). Motivasyon ve Başarı: Öz Belirleme Kuramı Temelinde Öğrenciler Öğrenmeye Nasıl Motive Edilebilir? *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(66), 482-505.

Bursal, M. (2019). *SPSS ile Temel Veri Analizleri.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Boya, F. Ö., Demiral, Y., Ergör, A., Akdavar, Y., & Witte, H. D. (2008). Effects of perceived job insecurity on perceived anxiety and depression in nurses. (46), 613–619.

Çakır, Ö. (2007). İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği. *Çalışma ve Toplum, 1*, 117- 140.

Çivilidağ, A., & Şekercioğlu, G. (2017). Çok Boyutlu İş Motivasyonu Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması. *Mediterranean Journal of Humanities, VII*(I), 143-156.

Demir, C. A. (2018). *İş Güvencesi ve İşe İade Davaları.* Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Denizli Ticaret Odası Yayınları. (2020). *47(SSN 1300-3658)*, 169-184.

Dursun, S., & Bayram, N. (2013). İş Güvencesizliği Algısının Çalışanların Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi:Bir Uygulama. *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15*(3), 20-27.

Ergül, H. F. (2005). Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(14), 67-79.

Evren, Ö. K. (2013). *İş Güvencesi El Kitabı.* Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Gagne, M., & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior, 26*(4), 331–362.

Gagné, M., Forest, J., Gilbert, M. H., Aubé, C., Morin , E., & Malorni, A. (2010). The Motivation at Work Scale: Validation Evidence in Two Languages. *Educational and Psychological Measurement, 70*(4), 628-646.

Gagné, M., Forest, J., Vansteenkiste, M., Braud, L. C., Broeck, A. V., Aspeli, A. K., et al. (2014). The Multidimensional Work Motivation Scale:Validation Evidence in Seven Languages and Nine Countries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 1-19.

Genç, N. (2019). *Meslek Yüksekokulları İçin Yönetim ve Organizayon.* Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş. .

Göksel, A., & Ayan, B. (2020). Yeni Nesil İşte Nasıl Güdüleniyor? İş Motivasyonu Ekseninde X-Y Kuşaklararası Farklılaşma. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 3*(11), 885-899.

Göktaş, S. (2008). İş Sözleşmesinin İşverence Feshi ve İş Güvencesi. *Ankara Barosu Dergisi , 66*(1), 16-43.

Gül, S. K., & Alaç, A. E. (2014). *Güvenlik Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi.* Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Işık, Ş. (2021). *Psikolojiye Giriş, .* Ankara: Pegem Akademi.

Jacobson, D. (1991). The Conceptual Approach to Job İnsecurity. J. Hartley, D. Jacobson, B. Klandermans, & T. V. Vuuren içinde, *Job Insecurity Coping With Jobs At Risk* (s. 23-39.). London: Sage Publications.

Kaçan, A. S. (2009). Türkiye'de İş Güvencesinin İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri: Bir Alan Araştırması. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Karaköse, T., & Kocabaş, İ. (2006). Özel ve Devlet Okullarında Öğretmenlerin Beklentilerinin İş Doyumu ve Motivasyon Üzerine Etkileri. *Egitimde Kuram ve Uygulama, 2*(1), 3-14.

Keenan, K. (1996). *Yöneticinin Kılavuzu Motivasyon* (1. b.). (E. Koparan, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği* (Cilt Genişletilmiş 17.Baskı.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım, A.Ş.

Orhan, S. (2014). İş Güvenliği Uzmanlarının İş Güvencesi Sorunu. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3 (6)*, 70-89.

Önder, Ç., & Wasti, S. A. (23-25 Mayıs 2002). İş Güvencesi Endeksi ve İş Güvencesi Memnuniyeti Ölçeği:Güvenirlik ve Geçerlik Analizi. *10.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi.* Antalya.

Özer, M. A., Sökmen, A., Akçakaya, M., & Özaydın, M. M. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi.* Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Özüpek, M. N., & Aktan, E. (2008). Konya Emniyet Müdürlüğü Örneği'nde İşgören Motivasyonu ve Liderlik İlişkisi. *Selçuk İletişim, 5*(2), 68-79.

Probst, T. (1998). Antecedents and Consequences of Job Security: An İntegrated Model. University of İllinois; Urbana. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Sezici, E. (2008). *"Motivasyon", İşletme Beceri Grup Çalışması.* (K. M. Ekici, & T. Z. Şahım, Dü) Ankara: Savaş Yayınları.

Simpson, W. A. (2001). *Motivasyon.* (M. Akyan, Çev.) Ankara: Yeryüzü Yayınevi.

Sverke, M., Hellgren, J., & Naswall, K. (2002). No Security: A Meta-Analysis and Review of Job İnsecurity and Its Consequences. *Journal of Occupational Health Psychology, 7*, 242-64.

Şahin, A. (2004). Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*.

Şakar, M. (2014). *Meslek Yüksekokulları İçin iş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku.* İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Şeker, S. E. (2015). Motivasyon Teorisi. *YBS Ansiklopedi, 2*(1), 22-26.

Tunçer, P. (2013). Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon. *Sayıştay Dergisi*(88), 87-108.

Tutar, H., & Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları.* Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Yıldırım, B. A. (2021). Teknostresin Çalışanların Karar Verme Eğilimlerine Olan Etkisinde İş Güvencesizliği ve Duygusal Zekanın Düzenleyici Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Doktora Tezi.

BÖLÜM 18

COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Emek Aslı CİNEL[1]

1 Doç. Dr, Giresun Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emekasli@yahoo.com, 0000-0002-4201-2427

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yenidünya ekonomik düzeninde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünü koruyabilmeleri ileri teknoloji seviyesine ve uyguladıkları stratejilere bağlıdır. Ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde ülke iç dinamiklerini aktif hale getiren dış ticaret oldukça büyük önem kazanmaktadır. Dış ticaret olmadan kalkınma gerçekleşmemektedir (Aslan ve Yörük, 2008). Kalkınma yatırımlarının dinamikleri ihracattan edinilen gelire bağlı olduğu için bu gelirlerin yükselmesi ülke ekonomisinin kalkınması anlamına gelmektedir. İhracattaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik büyüme hane halkı gelir düzeyini artırmakta, satın alma gücü artmakta ve yoksulluk oranı da azalmaktadır. Dış ticaret ödemeler dengesinin iyileşmesine, cari açığın azalmasına, piyasa aksaklıklarının düzeltilmesine, istihdam artışına ve hazine gelirlerinin artmasına zemin hazırlayarak ülke refah düzeyini artırmaktadır.

Dış ticaret, ülke ekonomilerinde önemi oldukça fazla olan bir rekabet gücünü temsil etmekte, uluslararası platformda ülke prestijini belirlemektedir. Dünya genelinde gelişmiş ülkelerin dış ticaret hacminin oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla küresel piyasalarda güçlü ve avantajı yüksek bir konumda olmanın en önemli belirleyicisinin dış ticaret olduğu gözlenmektedir. Dış ticaret üzerinde belirleyici olan oldukça farklı unsur bulunmaktadır. Enflasyon, döviz kuru, faiz oranları, milli gelir düzeyi gibi makroekonomik değişkenlere bağlı olarak dış ticaret değerleri de değişmektedir. Bunun yanı sıra küresel gelişmeler, savaşlar, afetler ve olağanüstü durumlar da dış ticaret dengesini etkilemektedir (Çütçü, 2021).

2019 yılında ortaya çıkan ve dünya genelindeki tüm ülkelerin üretimini, talebini, tedarik zincirini ve dış ticaretini etkileyen pandeminin olumsuz etkileri Türkiye gibi kırılgan ekonomilerde daha fazla hissedilmektedir. Pandemi mal ve hizmetlerin uluslararası ticaret akışlarında ciddi düşüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, arz azalmış, nakliye kanalları kapanmış, ithal mallara olan talep düşmüş ve bir ülkeden diğer ülkeye gidişin zorlaşmasıyla mal ve hizmet ihracat, ithalatı zedelenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler salgın süresince uygulanan ihracat sınırlamalarından oldukça yüksek düzeyde etkilenmişlerdir (Espitia vd., 2020). Sınırların kapatılarak, taşımacılık faaliyetlerinin engellendiği Covid-19 krizi döneminde mal ticaretindeki gecikmelerin maliyeti yüksek olmuştur (Oran ve Gökmen, 2021). Ortaya çıkan ekonomik belirsizliğin yanı sıra nakliye ve lojistik hizmet maliyetlerinin artması sonucunda yatırım faaliyetleri iptal edilmiştir. Bunun sonucunda ekonomik büyüme ve kalkınmada dış ticaretle doğrudan yabancı yatırım girişlerine bağlı olan gelişmekte olan ülkeler ağır bir bedel ödemiştir. Pandemi sürecinde alınan tedbirlerin çok büyük bir kısmının dış ticareti engelleyici yönde olduğu dikkat çekmektedir.

Çalışmanın amacını, pandeminin Türkiye dış ticareti üzerindeki etkilerini incelemek, ithalat ve ihracat değerleri üzerindeki değişimleri tespit etmek oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle pandemi sürecinde Türkiye'de dış ticaretteki gelişim incelenmiş daha sonra seçilmiş ülke gruplarına göre dış ticaret göstergeleri değerlendirilmiştir. Çalışmada Türkiye'de pandeminin dış ticaret üzerindeki etkileri araştırılırken farklı kurumların resmi internet sitelerinden elde edilen istatistiki verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

1.Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkileri

Pandemi, farklı ülkelerde uluslararası ticareti ve küresel tedarik zincirlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Farklı sektörlerde ihracat ve ithalatta ciddi kayıplar meydana gelmiş, doğrudan yabancı yatırım ve sermaye girişi azalmıştır. Küresel talep ve arzda meydana gelen daralma ticareti faaliyetleri azaltarak dünya ticaret hacminin küçülmesine yol açmıştır.

Tablo 1. Pandemi Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Göstergeleri

Göstergeler	2019 (Bin ABD Dolar)	2020 (Bin ABD Dolar)	2021 (Bin ABD Dolar)	2020 (Değişim %)	2021 (Değişim %)
İhracat	180.832.722	169.637.755	225.291.385	-6,2	32,8
İthalat	210.345.203	219.516.807	271.424.473	4,4	23,6
Dış Ticaret Hacmi	391.177.924	389.154.562	496.715.859	-0,5	27,6
Dış Ticaret Dengesi	-29.512.481	-49.879.052	-46.133.088	69,0	-7,5
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	86,0	77,3	83,0	-	-

Kaynak: TÜİK, SBB, 2022.

2020 yılında pandeminin etkisiyle bir önceki yıla göre hızla azalan ve 169.638 milyon dolar olan ihracatın 2021 yılında 225.291 milyon dolara yükseldiği, ithalatın ise 219.517 milyon dolardan 271.424 milyon dolara yükseldiği gözlenmektedir. 2020 yılında 389.154 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2021 yılında 496.716 milyon dolara ulaşmıştır. 2020'de 49.879 milyon dolar olarak belirlenen dış ticaret açığı 2021 yılında azalarak 46.133 milyon dolar olarak belirlenmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranının 2021'de 5,7 puan yükselerek %83'e ulaştığı görülmektedir.

2020 yılı son çeyreğinde Türkiye'nin dış borç stoku bir önceki çeyreğe göre hızla yükselmiş, kısa ve uzun vadeli dış borç stoku artmaya devam etmiş, Dış Borç/GSYH oranındaki artış oldukça yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2001 yılında ortaya çıkan kriz sonucunda Dış Borç/GSYH oranı %56, 2008-2009 küresel finansal kriz döneminde ise %41olarak

belirlenmiştir. Pandeminin de etkisiyle 2020 yılında Türkiye'nin dış borç stoku GSYH'nin %63'üne ulaşarak daha önce yaşanan krizlerde görülmemiş düzeyde bir borçlanma oluşmuştur (Gürbüz, 2021).

Tablo 2. Dış Ticaretin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	2020 (Milyon Dolar)	2021 (Milyon Dolar)	2020 (Pay %)	**2021 (Pay %)**	**2021 (Değişim %)**
Tarım, ormancılık, balıkçılık	770	894	4,3	4,0	16,2
Madencilik ve taş ocakçılığı	349	342	2,0	1,5	-2,0
İmalat	16.630	20.919	93,2	93,9	25,8
Diğer	88	123	0,5	0,6	39,1
Toplam	17.837	22.278	100,0	100,0	24,9

Kaynak: TÜİK, 2022.

Türkiye'de 2020 ve 2021 yıllarında dış ticaretin sektörlere göre dağılımına bakıldığında en yüksek payı (%93) imalat sektörünün aldığı gözlenmektedir. 2020 yılında dış ticarette imalat sektörünün payı %93,2 iken 2021 yılında %26 oranında artarak %93,9 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında dış ticarette tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı %4, madencilik ve taş ocakçılığının payı da %1,5 olarak belirlenmiştir.

2021 yılında küresel imalat sektöründe büyüme artmış, girdi maliyetlerindeki artış hızlanmıştır. Tedarik zinciri kısıtları, yüksek hammadde ve emtia fiyatları, yüksek enerji fiyatları, yüksek oranlı nakliye ücretleri ve yükselen faiz oranları girdi maliyetlerinde artışı beraberinde getirmiştir. Pandemi kaynaklı sorunlar ve yüksek fiyat artışlarına bağlı olarak imalatçılar stoklarını yükselterek üretim artışına yol açmıştır. Hammadde sıkıntısı ara malı üretiminde zayıflığa yol açarken, pandemi kaynaklı belirsizliklerin de etkisiyle küresel çapta imalatçılar yatırım malı üretimini geri planda tutmaya devam etmiştir.

Tablo 3. İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	2019 (Milyon Dolar)	2020 (Milyon Dolar)	2021 (Milyon Dolar)	2019 (Pay %)	2020 (Pay %)	**2021 (Pay %)**	**2020 (Değişim %)**	**2021 (Değişim %)**
Tarım, ormancılık, balıkçılık	5.589	5.957	7.160	3,1	3,5	3,2	6,6	20,2
Madencilik ve taş ocakçılığı	3.200	2.932	4.060	1,8	1,7	1,8	-8,4	38,5
İmalat	171.219	159.953	212.855	94,7	94,3	94,5	-6,6	33,1
Diğer	825	796	1.190	0,5	0,5	0,5	-3,6	49,5
Toplam	180.833	169.638	225.264	100,0	100,0	100,0	-6,2	32,8

Kaynak: TÜİK, 2022.

2021'de tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü ihracatı %20,2 oranında artış göstererek 7.160 milyon dolara ulaşmıştır. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ihracatı bir önceki yıla oranla %38,5 oranında artarak 4.060 milyon dolar, imalat sektörü ihracatı %33,1 yükselişle 212.855 milyon dolar olarak belirlenmiştir. İmalat sektörünün toplam ihracat içerisindeki payı %94,5 olup tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü %3,2, madencilik ve taş ocakçılığı sektörü %1,8 pay almıştır.

Tablo 4. Yatırım, Hammadde ve Tüketim Mallarına Göre İhracat

	2019 (Bin ABD Dolar)	**2020 (Bin ABD Dolar)**	**2021 (Bin ABD Dolar)**	**2019 (Pay%)**	**2020 (Pay%)**	**2021 (Pay%)**	**2021 Değişim (%)**
Yatırım Malları	21.607.242	19.777.862	24.841.385	11,9	11,7	11,0	25,6
Hammadde Malları	85.379.506	80.344.476	115.183.861	47,2	47,4	51,1	43,4
Tüketim Malları	72.742.386	68.300.564	83.843.514	40,2	40,3	37,2	22,8
Diğerleri	1.103.587	1.214.854	1.345.698	0,6	0,7	0,6	10,8
Toplam	180.832.722	169.637.755	225.214.458	100,0	100,0	100,0	32,8

Kaynak: TÜİK, 2022.

2019 yılında 21.607 milyon dolar olan yatırım malları ihracatı 2020 yılında 19.778 milyon dolara gerilemiştir. 2021 yılında bu değer 24.841 milyon dolara yükselmiştir. Hammadde malları ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla oranla %5,9 oranında azalarak 80.344 milyon dolara ulaşmıştır. Tüketim malları ihracatı 2019 yılında 72.742 milyon dolar, 2020 yılında 68.300 milyon dolar ve 2021 yılında 83.843 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Pandeminin ortaya çıktığı 2020 yılında ihracatın %11,7'sini yatırım malları, %47,4'ünü hammadde malları, %40,3'ünü tüketim malları ihracatı oluşturmuştur.

Tablo 5. İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	2019 (Milyon Dolar)	2020 (Milyon Dolar)	2021 (Milyon Dolar)	2019 (Pay %)	2020 (Pay %)	**2021 (Pay %)**	**2020 (Değişim %)**	**2021 (Değişim %)**
Tarım, ormancılık, balıkçılık	9.835	9.834	12.082	4,7	4,5	4,5	0,0	22,9
Madencilik ve taş ocakçılığı	31.696	22.334	40.086	15,1	10,2	14,8	-29,5	79,5
İmalat	162.143	179.809	205.981	77,1	81,9	75,9	10,9	14,6
Diğer	6.671	7.540	13.273	3,2	3,4	4,9	13,0	76,0
Toplam	210.345	219.517	271.423	100,0	100,0	100,0	4,4	23,6

Kaynak: TÜİK, 2022.

2019'da 9.835 milyon dolar olan tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü ithalatı 2020 yılında değişmezken 2021 yılında %22,9 artışla 12.082

milyon dolara ulaşmıştır. 2019 yılında 31.696 milyon dolar olan madencilik ve taş ocakçılığı ithalatı azalarak 2020 yılında 22.334 milyon dolara gerilemiştir. 2019 yılında imalat sektörü ithalatı 162.143 milyon dolar iken 2020 yılında %10,9 oranında artarak 179.809 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 6. Yatırım, Hammadde ve Tüketim Mallarına Göre İthalat

	2019 (Bin ABD Dolar)	**2020 (Bin ABD Dolar)**	**2021 (Bin ABD Dolar)**	**2019 (Pay%)**	**2020 (Pay%)**	**2021 (Pay%)**	**2021 Değişim (%)**
Yatırım Malları	26.067.878	31.817.025	35.948.045	12,4	14,5	13,2	13,0
Hammadde Malları	162.529.946	163.014.731	210.142.495	77,3	74,3	77,4	28,9
Tüketim Malları	21.195.909	24.117.886	24.947.170	10,1	11,0	9,2	3,4
Diğerleri	551.470	567.165	387.844	0,3	0,3	0,1	-31,6
Toplam	210.345.203	219.516.807	271.425.553	100,0	100,0	100,0	23,6

Kaynak: TÜİK, 2022.

Yatırım malları ithalatı 2019 yılında 26.068 milyon dolar iken 2020 yılında %22'lik artışla 31.817 milyon dolar olarak belirlenmiştir. 2021 yılında bu değer %13 oranında artarak 35.948 milyon dolar olmuştur. Hammadde malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı 2019 yılında %77,3 iken bu oran 2020 yılında %74,3 seviyesine gerilemiştir. Tüketim malları ithalatı 2020 yılında %14 oranında artarak 24.118 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019-2021 döneminde toplam ithalat içerisindeki en yüksek payı hammadde malları ithalatının aldığı görülmektedir.

Tablo 7. Ülke Gruplarına Göre İhracat Değerleri (Bin ABD Dolar)

Ülkeler	**2019**	**2020**	**2021**
Avrupa Birliği Ülkeleri	76.726.198	70.019.688	93.052.537
Diğer Avrupa (AB Hariç)	24.445.348	24.406.435	31.465.045
Afrika Ülkeleri	16.623.201	15.240.673	21.211.923
Amerika Ülkeleri	13.556.652	14.570.005	22.443.635
Asya Ülkeleri	48.408.578	44.108.761	55.588.277

Kaynak: TÜİK, 2022.

2020 yılında baş gösteren pandeminin yarattığı olumsuz etkilerin 2021 yılında azalmaya başlamasıyla birlikte küresel platformda oluşan talep yükselişi Avrupa Birliği ülkeleri önde olmak üzere tüm ticaret ortaklarıyla olan ihracat değerlerini pozitif yönde etkilemiştir. 2020 yılında Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat değerleri bir önceki yıla oranla azalarak 70.020 milyon dolara gerilemiştir. Ancak 2021 yılında tekrar artış eğilimi göstererek 93.052 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 8. Ülke Gruplarına Göre İthalat Değerleri (Bin ABD Dolar)

Ülkeler	**2019**	**2020**	**2021**
Avrupa Birliği Ülkeleri	67.913.047	73.337.528	85.383.160
Diğer Avrupa (AB Hariç)	36.934.693	35.754.498	44.757.747
Afrika Ülkeleri	5.820.748	7.309.784	8.232.594
Amerika Ülkeleri	19.995.087	19.632.336	23.098.006
Asya Ülkeleri	63.429.504	69.306.580	84.367.980

Kaynak: TÜİK, 2022.

2019 yılında Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat değeri 67.913 milyon dolar iken 2020 yılında 73.337 milyon dolara yükselmiştir. AB hariç olmak üzere diğer Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat 2019 yılında 36.935 milyon dolar iken 2020 yılında 35.754 milyon dolar ve 2021 yılında da 44.758 milyon dolar olarak belirlenmiştir.

Tablo 9. Türkiye'nin 2019-2021 Döneminde En Fazla İhracat Yaptığı İlk 5 Ülke

Ülkeler	2019 (Bin ABD Dolar)	**2020 (Bin ABD Dolar)**	**2021 (Bin ABD Dolar)**
Almanya	16.617.244	15.978.698	19.311.023
ABD	8.970.658	10.182.966	14.720.364
Birleşik Krallık	11.278.615	11.235.582	13.703.695
İtalya	9.753.018	8.082.560	11.473.021
Irak	10.223.292	9.142.047	11.125.650

Kaynak: TÜİK, 2022.

Türkiye 219-2021 döneminde en fazla ihracat sırasıyla Almanya, ABD, Birleşik Krallık, İtalya ve Irak'a yapmıştır. 2019 yılında Almanya'ya yapılan ihracat değeri 16.617 milyon dolar olup Covid-19'un getirdiği sınırlamalar ve yarattığı kriz nedeniyle 2020 yılında Almanya'ya yapılan ihracat değeri azalarak 15.979 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında ilk beş ülkeye yapılan toplam ihracat değeri 54.623 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında bu değer artarak 70.168 milyon dolar olmuştur.

Tablo 10. Türkiye'nin 2019-2021 Döneminde En Fazla İthalat Yaptığı İlk 5 Ülke

Ülkeler	**2019 (Bin ABD Dolar)**	**2020 (Bin ABD Dolar)**	**2021 (Bin ABD Dolar)**
Çin	19.128.160	23.041.354	32.238.052
Rusya Federasyonu	23.115.236	17.829.309	28.959.361
Almanya	19.280.399	21.732.759	21.726.305
ABD	11.847.373	11.524.951	13.147.623
İtalya	9.349.593	9.199.617	11.562.694

Kaynak: TÜİK, 2022.

2021 yılında en çok ithalat gerçekleştirilen ülke 32.238 milyon dolar ile Çin olmuştur. Sonra sırasıyla Rusya Federasyonu, Almanya, ABD ve İtalya en fazla ithalat yapılan ülkeler olmuştur. 2020 yılında ilk beş ülkeye yapılan toplam ithalat değeri 83.328 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında bu değer artarak 107.665 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 11. Teknoloji Yoğunluğuna Göre İmalat Sanayi Ürünleri İhracatı (2020-2021)

Teknoloji Yoğunluğu	**2020 Değer (Milyon ABD Dolar)**	**2020 (Pay %)**	**2021 Değer (Milyon ABD Dolar)**	**2021 (Pay %)**	**Değişim (%)**
Toplam İmalat Sanayi	159.953	100,0	212.880	100,0	33,1
Yüksek Teknolojili Ürünler	5.478	3,4	6.450	3,0	17,7
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	57.360	35,9	71.029	33,4	23,8
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	43.444	27,2	66.124	31,1	52,2
Düşük Teknolojili Ürünler	53.671	33,6	69.277	32,5	29,1

Kaynak: TÜİK, 2022.

2020 yılında imalat sanayi ürünleri toplam ihracat değeri 159.953 milyon dolar iken 2021 yılında %33 oranında artarak 212.880 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılında yüksek teknolojili ürünler ihracatı 5.478 milyon dolar olup 2021 yılında toplam imalat sanayi ürünleri ihracatı içerisinde yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı 6.450 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında toplam imalat sanayi ürünleri ihracatı içerisinde en yüksek payı (%34) orta yüksek teknolojili ürünlerin, en düşük payı da (%3) yüksek teknolojili ürünlerin aldığı gözlenmektedir.

Türkiye'nin 2023 yılı ihracat hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, pandemi süresince gereksinim duyulan ürünlerin yenilenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin ihtiyacı doğrultusunda yüksek teknolojili ürünlerin üretiminin artmasını destekleyici çalışmalar yapılmıştır (TOBB, 2020).

Tablo 12. Teknoloji Yoğunluğuna Göre İmalat Sanayi Ürünleri İthalatı (2020-2021)

Teknoloji Yoğunluğu	**2020 Değer (Milyon ABD Dolar)**	**2020 (Pay %)**	**2021 Değer (Milyon ABD Dolar)**	**2021 (Pay %)**	**Değişim (%)**
Toplam İmalat Sanayi	179.809	100,0	205.983	100,0	14,6
Yüksek Teknolojili Ürünler	23.429	13,0	25.606	12,4	9,3

Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	74.960	41,7	95.140	46,2	26,9
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	61.945	34,5	62.577	30,4	1,0
Düşük Teknolojili Ürünler	19.474	10,8	22.660	11,0	16,4

Kaynak: TÜİK, 2022.

2020 yılında imalat sanayi ürünleri toplam ithalatı 179.809 milyon dolar, 2021 yılında ise %15 artışla 205.983 milyon dolar olmuştur. 2020 yılında toplam imalat sanayi ürünleri ithalatı içerisinde yüksek teknolojili ürünlerin ithalatı 23.429 milyon dolar olup 2021 yılında bu oran yükselerek 25.606 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında toplam imalat sanayi ürünleri ithalatı içerisinde en yüksek payı (%44) orta yüksek teknolojili ürünler, en düşük payı da (%11) düşük teknolojili ürünler almıştır.

Dünyayı etkisi altına alan salgın çok farklı alanlarda dijital dönüşümün oluşmasını hızlandırmış, bireylerin teknoloji ile daha fazla iç içe olmasına yol açmıştır. Teknolojik anlamda alt yapı oluşturan şirketler salgın sürecine daha çabuk uyum sağlamış, en az hasarla bu süreçten çıkmıştır. Teknolojik alt yapıyı oluşturamayan şirketler hızla kapanmıştır.

Tablo 13. 2021 Yılı İhracat ve İthalat Gelişim Hızı (%)

	İhracat Gelişim Hızı (%)	**İthalat Gelişim Hızı (%)**
Enerji ve Altın Hariç	22,2	23,2
Altın Hariç	24,2	41,8
Enerji Hariç	22,9	11,5
Toplam	24,9	29,9

Kaynak: TÜİK, 2022.

2021 yılında enerji ürünleri ve altın hariç ihracat %22,2 ve ithalat %23,2 oranında artış göstermiştir. Enerji ve altın hariç ihracatın ithalatı karşılama oranı %96,9 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında toplam ihracat gelişim hızı %24,9 ve toplam ithalat gelişim hızı da %29,9 olmuştur.

SONUÇ

Pandemi öncesi dönemde mevcut olan küresel ticaret savaşları, ekonomik durgunluk, dünya genelinde var olan düşük faiz oranları ve ekonomik büyüme gibi sebeplerle küresel ekonomide büyük bir sıkıntı görülmekteydi. Küresel durgunluğa Covid-19 pandemisinin yarattığı olumsuz sonuçların eklenmesiyle zaten kırılgan olan Türkiye ekonomisi daha fazla kırılgan hale gelmiştir.

Pandemi sürecinde oluşan ekonomik zararı en düşük seviyeye indirebilmek amacıyla alınan mali ve finansal tedbirler, uygulanan politikalar, ülkeler arası gidiş gelişlere konulan yasaklar, mal ve hizmet tedarik zincirlerine getirilen kısıtlamalar sonucunda Türkiye'nin dış ticareti ciddi anlamda zarar görmüştür. Dış ticaret dengesi açık vermiş, dış ticaret hacmi azalmıştır. Piyasalarda ortaya çıkan arz ve talep dengesizliği sonucunda dış ticarette toparlanması zor bir daralma yaşanmıştır. Türk Lirasının aşırı değer kaybetmesi ve Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata bağlı bir yapıda olması sonucunda dış ticaret verileri pandemi öncesi döneme göre kötüleşmiştir. Üretimde yüksek oranda ithal girdi kullanımına bağlı olarak kurdaki ve enflasyon oranındaki artış ithalat düzeyini daha fazla artırmıştır. Dış ticarette genel olarak ortaya çıkan bu olumsuz tablo Türkiye'nin ihracat faaliyetlerinde daralmaya yol açmıştır. İthal ürünlere olan talebin artması sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı negatif yönde etkilenmiştir.

Salgın nedeniyle başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere, ihraç ülkelerinde görülen daha önce görülmemiş boyuttaki pazar ve talep daralmalarıyla sınırlarda uygulanan karantina önlemleri sonucunda ülkeler arasındaki ticaret hacminde ciddi bir azalma ortaya çıkmıştır. Küresel ticarette görülen bozulma Türkiye'de de ihracat ve dış ticaret hacmini hızla azaltmıştır. Alınan pandemi önlemleri fabrikaların üretiminin engellemesine ve gümrük denetimlerinin artmasına yol açarak dış ticareti önemli oranda zedelemiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde pandemi sürecinin olumsuz etkileri 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren görülmeye başlamıştır. Türkiye için en önemli ihracat pazarları Almanya (%8,6), ABD (%6,5), Birleşik Krallık (%6,1), İtalya (%4,9) ve Irak (%5,1) olarak öne çıkmaktadır. İthalatta ise Çin (%11,9), Rusya (%10,7), Almanya (%8), ABD (%4,8) ve İtalya (%4,3) ilk beş içerisinde yer almaktadır.

Pandemi kaynaklı sorunlar enflasyonu tetiklemekte ve üretim kaybına yol açmaktadır. Küresel arz kısıtları enflasyonu tetiklemektedir. Malzeme kıtlığı, lojistiğe bağlı problemler ve yüksek emtia fiyatları girdi maliyetlerini ve dolayısıyla da fabrika satış fiyatlarını hızla yukarıya çekmektedir. Pandemi sonrası süreçte Türkiye'de mal ve hizmet ihracatının artırılması, Türkiye'ye daha fazla doğrudan yatırımın gelmesi önem kazanmaktadır. Dış ticareti destekleyici ve koruyucu politikalara önem verilmeli, ekonomide mevcut olan temel yapısal sorunlar ve riskler belirlenmeli, fırsatlar iyi bir şekilde değerlendirilmelidir. Türkiye ekonomisinde ithalat ile üretim, istihdam ve ihracat gerçekleştiğinden dolayı Türkiye genel olarak dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Dolayısıyla ihracatta rekabet gücünü etkileyen her bir unsur dikkate alınmalı, Türkiye yatırım ve ara malı ithalatçısı konumundan yatırım ve ara malı üreticisi konumuna getirilmeli, bu şekilde sürdürülebilir ekonomik büyüme yaratılmalıdır.

KAYNAKÇA

Aslan N. ve Yörük, D.(2008). Teori ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2).

Çütçü İ. (2021). Pandemi Sonrası Dünya ve Türkiye'de Dış Ticaret. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-21.

Espitia, A., Rocha, N., Ruta, M. (2020). Covid-19 and food protectionism: the impact of the pandemic and export restrictions on world food markets. *Policy Research Working Paper*, No.9253, World Bank. 1–30.

Gürbüz, F. (2021). Pandemi. Türkiye'nin Dış Borç Stoku 450 Milyar Dolara Yükseldi. https://fulyagurbuz.com/tag/pandemi/ (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

Oran, İ. B., ve Gökmen, M. (2021). Covid-19'un Dünya ve Türkiye Dış Ticaretine Etkileri. *The Journal of Social Science*, 5(10), 377-391.

S.B.B., Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020), http://www.sbb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 02.10.2022).

TOBB (2020). Medikal Meclisi, Covid-19'un Sektöre Etkilerini Değerlendirdi. https://www.tobb.org.tr/ (Erişim Tarihi: 29.09.2022).

TÜİK, (2022). Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535 (Erişim Tarihi: 03.10.2022).

BÖLÜM 19

YONCATEPE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN URARTU TOPLUMUNUN OSTEOLOJİK KARAKTERLERİ[1]

Ayşe ACAR[2]

1 Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Prof. Dr. Mehmet Yaşar İşcan danışmanlığında Ayşe Solmaz (ACAR) tarafından tamamlanan "Urartu Toplumunun Osteolojik Karakterleri" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Kat 2 Oda No:33, Diyarbakır yolu üzeri Kampüs yerleşkesi Artuklu/Mardin. E-mail: ayseacar@artuklu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1327-6378.

GİRİŞ

Kazı alanlarından elde edilen iskelet materyallerinin antropolojik açıdan değerlendirilmesi, toplumların demografik ve yaşam koşullarının anlaşılmasını mümkün kılar. Böylece toplumun sosyal ve kültürel durumu bireylerin, fizik, sağlık ve genetik yapıları hakkında bilgi sahibi olunabilir (İşcan, 1988). Arkeolojik mezarlarda genellikle gömülerin kimliği belli olmasa da bu mezarlar o toplumun demografisini tanımlamak için önemli kalıntılardır (Krogman ve İşcan, 1986; Angel ve Bisel, 1986).

Arkeolojik toplumlar üzerinde yapılan çalışmalarla modern insanların toplum içi ve toplumlar arası varyasyon gösterebildiği bilinmektedir. Örneğin; bu toplumların geleneksel ve kültürel değerlerini, günlük yaşamdaki uygulamalarının yansımasını, ölü gömme adetlerinde görebiliriz (Akyurt, 1988). Ölünün yanına bırakılan hediyeler, gömü ve mezar türleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu özelliklerin, insanın biyolojik karakterlerini içeren bilgilerle birlikte değerlendirilmesi, toplumu daha geniş bir perspektiften anlamamıza katkı sağlar. Ayrıca bu kültürel özellikler, biyolojik incelemelerle, sosyokültürel olarak değerlendirilen toplumların geçmişlerinin aydınlatılmasına önemli veriler sunar.

Tarihin köklü medeniyetlerinden olan Urartu medeniyetine ait toplumlardan olan Yoncatepe popülasyonu, Demir çağı özellikleri taşıması bakımından önem taşımaktadır (Köroğlu ve Konyar, 2005). Urartu devleti Klasik Dönemdeki Büyük Armania'nın kapladığı alanda kurulmuştur (Çilingiroğlu, 1994; Tarhan, 1982). Dokuzuncu yüzyılın sonrasında ortaya çıkan Kral Amanu tarafından kurulan devletin, yerleşim bölgesi sınırlarını, batıda Karasu-Fırat, kuzeyde kuzey Ermenistan dağları, doğuda Savalan dağları, güneyde ise Zagros dağları ile birleşen doğu Toroslar oluşturur. Bu bölge bugün Türkiye, Ermenistan, İran ve küçük bir kısmıyla da Irak arasında kalmaktadır. Bugüne kadar alanda yapılan arkeolojik kazılar saray/kale ve nekropol ile su kanalları gibi bölümleri gün ışığına kavuşturmuştur (Belli, 2004). Urartular doğal bitki örtüsünü kullanarak toplayıcılık yapmış, doğa koşulları gereği avcılık yaparak geçimlerini sürdürmüşlerdir. Jeomorfolojinin imkânlarını kullanarak kale ve evlerini inşa etmiş, organik ve inorganik maddelerden faydalanarak alet ve silah yapımını gerçekleştirerek madencilik alanında önemli adımlar atmışlardır. Urartu uygarlığı bulundukları yerlere çok sayıda baraj ve gölet yapmalarından dolayı "Su Uygarlığı" olarak da bilinmektedir.

Urartular da, diğer kültürler gibi ölümden sonra hayata inanmışlardır (Yiğitpaşa, 2010). Bu dünyadaki yaşamın diğer dünyada da devam edeceğini düşünerek mezarlarını ev ve oda şeklinde düzenleyerek kişiye ait özel eşyaları ile birlikte gömmüşlerdir. Ölen kişilerin sosyal, politik statüsü ve ekonomik durumlarına göre mezar ve gömü gelenekleri şekillenmektedir.

Urartular'da oda mezarları, yer altında çukur içinde taş örgülü duvarlara oyularak yapılır. Dikdörtgen planlı bu odalarda belirli bir yön anlayışı olmayıp odaların tavanı giderek daralır ve odaların standart bir boyutu yoktur. Arkeolojik bulgulara göre ölülerini hem yakarak hem de basit şekilde gömdükleri ve yanlarına ölü hediyeleri bıraktıkları anlaşılmaktadır (Zorlu, 2009).

Kremasyon ve basit toprak gömüler için farklı bir mezar odası mimarisi geliştirmemiş oldukları yapılan kazılar sonucunda anlaşılmaktadır (Sevin, 1982; Çevik, 2000). Aynı mezar içerisinde kremasyon ve inhumasyonun (yakmadan gömme) aynı anda uygulandığı görülmüştür. Gömülme biçimi geleneklerle ilgili olup halk ya da soylu ayrımı yapılmamaktadır. Kaya oyuklarından taşlarla örülmüş odalara, yer altı odalarına ve urnelere yapılan gömü türlerine rastlanmaktadır. Soylu ve halk arasında kremasyon veya cesedin basit gömülmesi arasında ayrım yoktur. Bu tercihte nelerin etkili olduğu yeteri kadar bilinmemektedir. Ancak Urartu prens ve kral mezarlarında halk mezarlarından farklı olarak, cesetlerin mezar tabanına gelişi güzel bırakılmayıp önceden hazırlanmış tekneler ve yüksek platfromlara yerleştirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Ateşin kötülükleri yatıştırıcı, sağlık ve canlılık verici nitelik taşıması, arındırıcı olması, yeniden doğumla ilişkilendirilmesi, hijyen amacı güdülmesi, bedenin tam anlamıyla temizlenmesi, bireyin yeni bir ruha kavuşması gibi dinsel ve büyüsel düşünceler ile kremasyon uygulandığı varsayılmaktadır (Erdal, 2002).

Yoncatape Nekropol Alanı

Erken Demir Çağı, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi için Urartu Krallığı öncesini tanımlamaktadır (Köroğlu ve Konyar, 2005). Dönemin başlangıcı kesin sınırlarla çizilemediğinden, sonunun Urartu Krallığı'nın kuruluş evresi olduğu genel olarak kabul edilir. Asur yazılı belgelerinden Uruatri ve Nairi adlı bölgeler buradaki toplumlarla bağlantılı bilgilere rastlanmakta fakat döneme ait arkeolojik verilerin eşlenirliği tartışılmaktadır. Bu nedenle Van bölgesinde yapılan Dilkaya, Karagündüz ve Yoncatepe mezar kazılarından çıkan buluntuların büyük bölümü Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Yoncatepe, Prof. Dr. Oktay Belli yönetiminde yürütülen 1995 yılı "Doğu Anadolu Bölgesi"nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırması" konulu yüzey araştırması sonucunda keşfedilmiştir (Belli ve Kavaklı, 2000). Doğu Anadolu Bölgesi için arkeolojik bir önemi olan Yoncatepe, Erken Demir Çağı kalesi olarak kazılmaya başlanmış daha sonra içerisinde çıkan çanak, çömlek ve mimari özelliği ile Urartu yerleşkesi olduğu saptanmıştır.

Yoncatepe Kalesi'nin iç kısmında kuzey yamacı boyunca nekropol alanı belirlemek için yapılan kazı çalışmaları sonucunda yedi oda, bir taş sandık ve on basit toprak mezar ortaya çıkartılmıştır (Belli, 2001; Belli

ve Konyar, 2003; Belli ve Tozkoparan, 2005). Mezarların bazıları dromosa sahip değildir. Oda mezarların hepsinin yönü doğu-batı yönünde olup girişleri alanın topoğrafyasına bağlı olarak batıya bakmaktadır. Mezar odalarına yüzeyden kuyu biçimli bir açıklıktan girilir. Mezarlarda toprağa gömü ve kremasyon birlikte görülmektedir. Mezar odalarında bireyler, cinsiyet ve yaş gözetmeksizin toplu bir şekilde gömülmektedir.

Gömülerin yanında ölü yemeği niteliğinde çanakların içinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanlara ait kemiklere rastlanmaktadır (Onar vd., 2002; Toker vd., 2005). Aynı zamanda mezarlarda köpek iskeletleri de bulunmaktadır. Mezarlardan çıkarılan buluntular çeşitlilik sergilemektedir (Konyar, 2011). Bunlara Erken Demir Çağı'na ait yivli ve Urartu karakteri taşıyan çanak çömlekler, demir silahlar, bilezikler, süs iğneleri, değişik malzemelerden yapılmış boncuklar, tunç fibula ve yüzükler sayılabilir.

Şekil 1*: Yoncatepe Coğrafik Konumu*

1. Oda Mezar

E1 olarak adlandırılan alnın 65 m kuzeyinde S1 sondaj çalışması sonucunda yüzeyden 70 cm aşağıda duvar izlenimi veren taş dizilere rastlanmıştır (Belli ve Kavaklı, 1999). Daha sonra sondaj alanı genişletilerek 60x60 cm ölçülerinde bir dromos açıklığı ortaya çıkarılmıştır. Dromosun doğu kenarından 1,00 m genişliğinden, 67 cm yüksekliğindeki açıklıktan mezar odasına girilmektedir. Mezar girişinin 1,20 m doğusunda kuzey duvarına bitişik hoker şeklinde gömü ortaya çıkarılmıştır. Buluntunun yanında çanak ve çömlek ele geçirilmiştir. Bölümün doğu kenarında yığın halinde insan ve hayvan kemikleri ile çanak ve çömleklere rastlanmıştır. Karışık ve yığın şeklinde bulunması daha önceki mezarlarda da görülen yeni gömülere yer açabilmek için eski gömülere ait kalıntıların ve ölünün yanına konulan hediyelerin ileriye doğru itilmesi sonucunda oluşmuştur. Mezar içerisinde normal gömülerin yanında kremasyon da bulunmaktadır.

2. Oda Mezar

Sondaj 2 ile saptanan ikinci oda mezar doğu batı yönünde uzanır ve dromosu bulunmamaktadır (Belli ve Kavaklı, 2000). Mezar içerisindeki iskeletler, mezar odasının doğu ve batı kısmında yoğunluktadır. Mezar odası içerisinde 40 adet kafatasının bulunması bu mezarın yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bulunan iskelet materyallerin hiçbiri in situ durumunda değil dağınık bir şekildedir. Diğer mezarlarda da görülen yeni gömülere yer açmak için iskeletler ve ölü hediyeleri üst üste yığılmıştır. Mezar odasında çanak, çömlek, amorf durumda demir ve tunçtan yapılmış takı ve silah bulunmuştur.

3. Oda Mezar

S2 olarak adlandırılan sondaj çalışması sonucunda üçüncü oda mezar ortaya çıkarılmıştır (Belli ve Kavaklı, 1999). Dikdörtgen bir planı olan mezarın batı kısmında başı kuzeye gelecek şekilde kuzey güney yönünde in situ durumunda hoker gömü bulunmuştur. Odada bulunan kemiklerin çoğu kremasyon sonucu oluşmuş kalıntılardır. Mezar içinde ölü hediyesi olarak bütünlüğü bozulmamış çanak ve çömleğe rastlanmıştır. Diğer mezarlarda olduğu gibi M3'de de yeni gömülere yer açabilmek için eski gömüler ve ölü hediyeleri odanın sonuna doğru yoğunlukta bulunmaktadır. Mezar içerisinde bulunan çanakların içinde hayvan kemikleri bulunmuştur. Bunun yanında mezar içinde amorf durumda demir, bıçak, kama, yüzük ve bilezik parçaları ile bronz, iğne, yüzük parçaları, bol sayıda da akik, cam ve bir çift altın küpe bulunmuştur.

4. Oda Mezar

El4 açmasının d plan karesinde S2 sondaj çalışması sonucunda dördüncü oda mezar ortaya çıkarılmıştır (Belli ve Kavaklı, 1999). Gömülerin mezarın güney kısmında yoğunlukta olması, mezarın güney kısmının ana gömü yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Kuzeyde ve giriş kısmında çok az gömüye rastlanmaktadır. Mezarın güney bölümünde in situ durumunda bir köpek iskeleti ile karşılaşılmıştır. M4 mezarı içinde 18 adet hemen hemen hiç bozulmamış bütün halinde çanak ve çömlek bulunmuştur. Amorf durumda bulunan aşırı korozyona uğramış demir ve tunçtan yapılmış takı ve silahlar ortaya çıkarılmıştır.

5. Oda Mezar

M3 oda mezarının doğusunda yapılan sondajlar sonucunda F15 a plan karesinde beşinci oda mezar ortaya çıkarılmıştır (Belli ve Kavaklı, 2000). Doğu batı yönlü ve dikdörtgen bir yapı gösteren mezar odası 1x2,20 m. boyutlarıyla diğer mezarlara göre daha küçüktür. İskelet malzemeye ulaşmadan önce in situ durumda büyük çaplı çömleğin içinde köpek kemikleri, küçükbaş hayvan ve insan kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Mezarda

7 adet çanak çömlek ile amorf durumda demir ve tunçtan yapılmış, silah ve takılar bulunmuştur. Nadir olmakla birlikte altın takılara da rastlamak mümkündür. Mezardan elenen toprağın analiz edilmesi sonucunda, gömü toprağında arpa, buğday, yulaf ve üzüm çekirdekleri olduğu saptanmıştır.

6. Oda Mezar

Mezar 5'in güneyinde, E15 a-b plan karelerinde altıncı mezar odası ortaya çıkarılmıştır (Belli ve Konyar, 2003). Çalışmalar esnasında doğu batı yönlü üst örtünün çökmesi ve mezarın mimari özellikleri göz önünde bulundurularak üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde basamakların üzerinde yoğun bir şekilde küçükbaş, büyükbaş hayvan ve köpek kafatasları ve diğer vücut kemiklerine ait kalıntılar tespit edilmiştir. İkinci bölüme dört basamakla inilmektedir. Basamakların üzerinde ve etrafında küçükbaş ve büyükbaş hayvan kemikleri dağılmış halde bulunmuştur. Ölü armağanı olarak sunulan yiyecek kalıntılarına da rastlanmıştır. Üçüncü bölüm, ikinci mezar odasının doğusuna açılmaktadır. Bu bölümde 1 insan kafatası ile birlikte 5 adet köpek kafatası bulunmuştur. Yine küçükbaş ve büyükbaş hayvan kalıntıları da ortaya çıkarılmıştır. Kabaca kuyu mezarına benzeyen M6 mezarının Erken Demir Çağına ait ilginç bir mimariye sahip olması diğer mezarlar arasında bir farklılık yaratmaktadır. Tasarım açısından Urartu Krallığı'nın başkentinde Kral I. Argişti'ye ait mezar kompleksinin benzerini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, arkeolojik devirlere ait iskelet kalıntılarından faydalanarak Anadolu ve çevresinde Urartu Krallığı'nın egemen olduğu bu bölgede mezar buluntularını belgelemektir. Araştırma için, Van-Yoncatepe 1998–1999 kazı dönemlerinde çıkan iskelet kalıntıları incelenmiştir. Van ilinin Demir Çağı'na ait Yoncatepe bölgesinde karışık halde bulunan 6 oda mezardaki iskeletlerin analizini yaparak ve o devirde yaşayan insanların yaşam durumlarını incelemek ve betimlemektir. Oda içerisindeki buluntular değerlendirilip, mezarlar arasındaki statü konumlanması, kemiklerin antropometrik varyasyonu o topluma ait kemik boyutlarını, cinsiyet farklarını, vücut yapısını ve büyüklüğünü tespit ederek Yoncatepe örneğinden Urartu toplumunun osteolojik karakterleri hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Materyal Metot

Çalışmada, Demir Çağına ait Van-Yoncatepe 1998–1999 kazı dönemlerinde elde edilen mezar odalarındaki insan kalıntıları incelenmiştir (Belli ve Kavaklı, 1999). Yoncatepe nekropolünde kazı çalışmaları sonucunda 6 adet mezar odası (M1, M2, M3, M4, M5, M6) ortaya çıkarılmıştır. Mezarlardan çıkan kemik kalıntılar paketlenerek incelenmek üzere İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Antropoloji laboratuvarına getirilmiştir.

Yapılan Yoncatepe nekropol kazısında bulunan iskeletler, in situ olarak temizlenmiş ve iskeletlerin onarımı yapılarak incelemeye hazırlanmıştır. Temizleme işlemi su kullanılmadan, yumuşak diş fırçası ve dişçi aletleri kullanılarak mekanik bir şekilde yapılmıştır. Onarım gerektiren kemiklerde yapıştırıcı kullanılıp bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Gömü biçimi, toprağın durumu kemikleri etkilediği için çok sayıda eksik ve parçalı kemik bulunmaktadır.

Çalışmada bütün olarak elde bulunan ya da bütünlenmeye imkân sağlayan kemikler kullanılmıştır. Standart antropolojik yöntemlerle kafatasında morfolojik karakterlerden olan alt çene, apertura nasalis, orbitalar, zigomatik kemikler, kaş çıkıntıları, glabella, alın süturları, mastoid çıkıntı, oksipital bölge, damak ve dişler incelenerek cinsiyet tayin edilmiştir (WEA, 1980; Krogman ve İşcan, 1986; Bass, 1995). Pelvis kemiğinin cinsiyete özgü karakterleri, pubis kolları, subpubik açı, ventral ark, subpubik konkavlık, iliak tuberosite, postaurikuler fossa, postaurikuler fossa incelenmiştir.

Yaş belirleme yöntemlerinde, çeşitli yaş gruplarına farklı yöntemler kullanılmıştır (Krogman ve İşcan, 1986). Yirmi yaşın altındaki olgularda diş gelişimine, daha erişkin bireylerde kraniyal süturların kapanma dereceleri ve dişlerin aşınması esas alınmıştır (Scheuer ve Black, 2000; Perizoinus, 1984).

Çalışmayı yaparken kemikler üzerinden standart osteometrik ölçüm yapılmış ve matematiksel yöntem kullanılmıştır. Ölçülerde, uzunlukta osteometri tahtası, genişlikte kumpas, çevre ölçülerinde şerit metre tercih edilmiştir. Bütün ölçüler sağ ve sol taraftan alınıp, her kemik üzerinden elde edilen istatistiksel veriler hesaplanıp yorumlanmıştır. Tablo 1'de bütün oda mezarlardaki kemikleri sayıları sağ ve sol tarafları belirterek tablolaştırılmıştır.

Tablo 1: Oda Mezarlarında Bulunan Kemik Sayısı

Kemik Adı	N	Sağ	Sol	Kemik Adı	N	Sağ	Sol
Kafatası	21			Lunate	14	4	10
Maksilla	42			Kapitatum	23	11	12
Mandibula	78			Hamate	14	4	10
Atlas	17			Naviküler (el)	14	1	13
Axis	35			Multangular	9	1	8
Klavekula	62	28	32	Triquadral	1		1
Sternum	14			Femur	2	1	
Skapula	38	21	16	Patella	65	29	36

Humerus	3		2	Tibia	2		
Ulna	16	11	4	Kalkaneus	64	34	29
Radius	9		2	Talus	79	43	36
Servikal Vertebra	142			Küboid	24	12	12
Torakal Vertebra	330			1. Küneiform	27	15	12
Lumbar Vertebra	137			2. Küneiform	20	10	10
Sakrum	14			3. Küneiform	4	3	1
Koksa	40	18	18	Naviküler (ayak)	40	18	12

BULGULAR

Yoncatepe nekropol alanındaki kemik kalıntılar mezar odalarına göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

1. Oda Mezar Bulguları

Birinci oda mezarda çoğunlukla erişkin bireylere ait kalıntılar tespit edilmiştir. Oda mezardaki kalıntıların dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir. Mezar içerisinde kremasyona uğramış kalıntılar da bulunmaktadır. Birey sayısı patella sağ ve sol kemiklerin aynı bireye ait olması durumunda 4 kişi, diğer durumunda 7 kişi olarak tahmin edilmiştir. Bulunan bir adet kafatasından yapılan cinsiyet değerlendirmesi sonucunda bireyin erkek olabileceği tahmin edilmiştir. Mandibula kemiğinin değerlendirilmesi sonucu 2 bireyin çocuk, 2 bireyin ise yetişkin olduğu anlaşılmıştır. Kemiklerin korunma durumun zayıf olması ve kalıntıların küçük parçalardan oluşması yetişkin bireylerde cinsiyet tahminini zorlaştırmıştır.

Tablo 2: Birinci Oda Mezar Bulguları

Kemikler	N	Sağ	Sol	Kemikler	N	Sağ	Sol
Kafatası	1			Kapitatum	1		1
Mandibula	4			Hamatum	1		1
Maxilla	2			Multangular	1	1	
Axis	2			Triquadral	1		1
Klavekula	1	1		Naviküler (el)	2		2
Skapula	1	1		Patella	7	3	4
Sternum	1			Kalkaneus	1		1
Servikal vertebra	3			Talus	3		3
Torakal vertebra	17			1. Küneiform	2	1	1
Lumbar vertebra	6			2. Küneiform	2	1	1
Koksa	1	1		Naviküler (ayak)	2	1	1
Lunate	4	1	3				

2. Oda Mezar Bulguları

İkinci oda mezarda iskelet materyaller bütünlük taşımamaktadır. Mezar içerisindeki kalıntılar Tablo 3'de gösterilmiştir. Birey sayısı kafatası kemiğine göre en az 12 birey, mandibula kemiğine göre en fazla 26 birey olabileceği tahmin edilmiştir. Morfololojik olarak cinsiyetin tahmin edildiği 8 adet koksadan 1 adet erkek, 2 adet kadın, 3 adet yetişkin olmayan birey, 2 adet bireyin cinsiyeti tahmin edilememiştir. Elde edilen bulgulardan 11 adet yetişkin kafatasına göre cinsiyet dağılımı 6 adet erkek, 2 adet kadın, 3 adet çocuk diğer 1 kişinin cinsiyeti belirlenememiştir. 22 adet alt çene parçasından 8 adet erkek, 4 adet kadın tahmin edilmiştir. Yetişkin olarak değerlendirilen 12 adet üst çeneden sadece 1 bireyin cinsiyeti belirlenerek erkek olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3: İkinci Oda Mezar Bulguları

Kemikler	N	Sağ	Sol	Kemikler	N	Sağ	Sol
Kafatası	12			Lunate	8	1	7
Maksilla	17			Kapitatum	15	7	8
Mandibula	26			Hamate	6	2	4
Atlas	5			Naviküler (el)	7		7
Axis	9			Multangular	1	1	
Klavekula	9	2	7	Patella	12	3	9
Skapula	11	7	4	Kalkaneus	21[1]	10	10
Ulna	1			Talus	27	13	14
Servikal vertebra	45			Küboid	2	1	1
Torakal vertebra	70			1. Küneiform	13	5	8
Lumbar vertebra	36			2. Küneiform	14	8	6
Sakrum	5			3. Küneiform	10	6	4
Koksa	8[2]	3	3	Naviküler (ayak)	14	6	8

3. Oda Mezar Bulguları

Üçüncü oda mezar bulguları Tablo 4'te gösterilmiştir. Bu oda mezarda yanmış kemik parçalarının genellikle 1-3 cm boyutlarında olması ve çok az sayıda örneğin 10 cm boyutlarına ulaşmaması nedeniyle birey sayısını belirlemek zorlaşmıştır. Mezar içerisindeki kalıntılardan cinsiyeti tahmin edilmeye elverişli kemik bulunmadığı için tahmin yapılamamıştır. Kahverengi görünümündeki kemiklerin yağlı maddelerin etkisine bağlı

1 Sağ- sol taraf sayılarının toplamının farklı olması bulunan parçaların küçük olması nedeniyle taraf belirlenememesi nedeniyledir.

2 Sağ- sol taraf sayılarının toplamının farklı olması bulunan parçaların küçük olması nedeniyle taraf belirlenememesi nedeniyledir.

olduğu düşünülmektedir. Yanma dereceleri, kemiğin rengi değerlendirildiğinde 800- 1200 C olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 4: Üçüncü Oda Mezar Bulguları

Kemikler	N	Sağ	Sol
Klavekula	1	1	
Servikal vertebra	5		
Torakal vertebra	7		
Lumbar vertebra	4		
Ulna	4	3	1
Mandibula	1		
Hamate	2	2	
Kalkaneus	1	1	

4. Oda Mezar Bulguları

Kremasyon ve inhumasyon kemiklerin birlikte görüldüğü oda mezardaki kalıntılar Tablo 5'te gösterilmiştir. Yetişkin olmayan bireylere ait 1 adet koksa, 5 adet servikal vertebra ve 1 adet klevikulaya rastlanmıştır. Birey sayısı patella kemiği sağ ve sol birlikte değerlendirildiğinde 7 birey, farklı olarak değerlendirildiğinde 14 birey olarak tahmin edilmiştir. Mezar içerisindeki bireylerin cinsiyet tahmini için 1'er adet mandibula ve koksa kemikleri kullanılmış, buna göre iki kemiğe göre de cinsiyet erkek olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 5: Dördüncü Oda Mezar Bulguları

Kemikler	N	Sağ	Sol	Kemik Adı	N	Sağ	Sol
Atlas	2			Kapitatum	2		2
Axis	2			Naviküler (el)	1		1
Mandibula	4			Multangular	3		3
Klavekula	2	1	1	1. Küneiform	3	2	1
Skapula	1		1	3. Küneiform	2	2	
Servikal vertebra	15			Küboid	2		2
Torakal vertebra	30			Kalkaneus	6	3	3
Lumbar vertebra	5			Talus	8	5	3
Koksa	2			Naviküler (ayak)	6	4	2
Patella	14	7	7				

5. Oda Mezar Bulguları

Beşinci oda mezarda yetişkin ve çocuk bireylere ait kalıntılar birlikte

görülmüştür. Tablo 6'da oda içerisindeki kalıntıların dağılımı sağ ve sol taraf bilgileri ile verilmiştir. Birey sayısı mandibula ve maksilla kemikleri tek bir birey olarak değerlendirildiğinde 12 kişi tahmin edilmiştir. Cinsiyet tahmini için koksa kemiği kullanılmış, 1 adet bireyin cinsiyeti kadın olarak tahmin edilmiştir. Diğer kemiklerin korunma durumu iyi olmadığı için cinsiyet tahmin edilememiştir.

Tablo 6: Beşinci Oda Mezar Bulguları

Kemikler	N	Sağ	Sol	Kemikler	N	Sağ	Sol
Maxilla	6			Tibia	1[3]		
Mandibula	6			Naviküler (el)	2		2
Atlas	1			Lunate	2	2	
Axis	3			Multangular	5	2	3
Skapula	1			Kapitatum	3	2	1
Klavekula	2		2	Hamate	5		5
Humerus	1			Talus	8	5	3
Ulna	2		2	Kalkaneus	6	3	3
Radius	4			1. Küneiform	3	3	
Servikal vertebra	15			2. Küneiform	2	1	1
Torakal vertebra	24			3. Küneiform	2	1	1
Lumbar vertebra	10			Küboid	3	3	
Patella	8	6	2	Naviküler (ayak)	5	2	3
Koksa	4	2	2				

6. Oda Mezar Bulguları

En fazla kalıntının bulunduğu altıncı oda mezar kemik bulguları Tablo 7'de gösterilmiştir. Birey sayısı, mandibula ve maksillanın ayrı ayrı değerlendirilmesi ile en fazla 54 kişi, vücuttaki tek kemiklere göre en az, kafatasına göre 8 kişi, atlasa göre 9 kişi, axise göre 19 kişi, sternuma göre 13 kişi olarak değerlendirilebilir. Mezardaki bireylerin cinsiyet dağılımı morfolojik inceleme sonucunda kafatasına göre 2 adet erkek, 4 adet kadın, mandibulaya göre 19 adet erkek, 2 adet kadın, maksillaya göre 1 adet erkek, 1 adet kadın birey tahmin edilmiştir. Koksadan cinsiyet tahmini sonucunda 14 birey erkek, 4 birey kadın olarak belirlenmiştir.

3 Tibia kemiğinin çok küçük olması sebebiyle taraf belirlenememiştir.

Tablo 7: Altıncı Oda Mezar Bulguları

Kemikler	N	Sağ	Sol	Kemikler	N	Sağ	Sol
Kafatası	8			Sakrum	9		
Maxilla	17			Femur	2[4]	1	
Mandibula	37			Tibia	1[5]		
Atlas	9			Patella	24	10	14
Axis	19			Koksa	25	12	13
Skapula	24	13	11	Naviküler (el)	2	1	1
Klavekula	45	23	22	Kapitatum	2	2	
Sternum	13			Talus	33	20	13
Humerus	2		2	Kalkaneus	29	17	12
Ulna	9	8	1	1. Küneiform	6	4	2
Radius	5		2	2. Küneiform	2		2
Servikal vertebra	59			Küboid	17	8	9
Torakal vertebra	182			Naviküler (ayak)	13	5	8
Lumbar vertebra	76						

Yaş Tahmini

İskelet haline gelmiş kalıntılarda kemik ve dişlerden bireyin yaşı hakkında güvenilir sonuçlar elde edilebilir. Erişkinlik öncesi dönemde dişlerin sürme zamanları önem kazanmaktadır (Demirjian vd., 1973). Yoncatepe'de erişkin olmayan bireylerde ölüm oranı yüksek olan dilimler, doğumdan 7,5 yaş arasında bebek ve çocuk olarak kabul edilen kişilerde görülür. Bebek ve çocuk kemiklerinin kırılgan bir yapı göstermesi erişkin bireylerin kemiklerinden daha az görülmesine sebep olmaktadır. Dişlerin aşınma durumlarına göre çalışmada bütün mezar bulgularından 77 adet mandibula ve 42 adet maksilla incelenmiş yaş tahmini yapılmıştır. Mandibula üzerindeki diş sayısı maksilladaki diş sayısından daha fazla bulunmuştur. Tablo 8'de mandibula ve maksillada erişkin bireylerin diş aşınmalarına göre yaş dağılımları görülmektedir. Alt ve üst çenedeki aşınma durumlarına göre yaş tahmini yapıldığında % 24 ile 20-24 yaş arasında 20 birey görülmektedir. Onu 17 bireyle 24-30 yaş arasındaki bireyler takip etmektedir.

Tablo 8: Alt ve Üst Çene Aşınma Durumlarına Göre Yaş Dağılımı

Yaş	16-20	18-22	20-24	24-30	30-35	35-40	40-45	40-50	45-55
N	13	4	20	17	13	4	4	5	4
%	15	5	24	20	15	5	5	6	5

4 Femur kemiğinin çok küçük olması sebebiyle taraf belirlenememiştir.
5 Tibia kemiğinin çok küçük olması sebebiyle taraf belirlenememiştir.

Bir diğer yaş tahmini çalışması, kafatası süturlarının kapanma dönemi incelenerek yapılmıştır. Elde edilen kafataslarından birinci oda mezarda ve ikinci oda mezarındaki bireylerin yaş ortalaması 30 yaş, altıncı oda mezarındaki bireylerin yaş ortalaması 25 yaş olarak hesaplanmıştır.

Paleopatolojik Bulgular

Yoncatepe popülasyonunda gözlenen paleopatolojik lezyonlar, torakal vertebralarda %51 oranında 0 aşamasında osteofit, lumbar vertebrada %35,7 oranında 1 aşamasında osteofit, torakal vertebrada Schmorl's nodülü %1,2, lumbar vertebrada %7 oranındadır. Vertebralarda görülen diğer rahatsızlıklar 1 adet processus spinousta eğrilik ve 3 adet vertebra gövdesinde incelme gözlenmiştir. İleri yaşlarda görülen osteoporoza 2 adet vertebrada rastlanmıştır. Klevekulada 1 bireyde iyileşmiş kırık gözlenmiştir (Fotoğraf 1). Kalkaneus kemiklerinin incelenmesi sonucunda kalkaneus spur (topuk dikeni) (Fotoğraf 2) görülme oranı bütün mezarlarda %5,09 oranındadır.

Fotoğraf 1: Klevikulada kırık

Fotoğraf 2: Kalkaneus Spur

Yoncatepe bireylerine ait bir adet kafatasında sağ parietal kemikte trepenasyon bulunmaktadır (Acar ve Mergen, 2013) (Fotoğraf 3). Trepenasyonda yuvarlak plan tekniği kullanılmıştır. Deliğin çapı 6,40 mm.'dir. Kafatasında delik açılan bölgede kemik onarımı olmadığı için, bu işlem bireyin ölümüne yakın zamanda ya da birey öldükten sonra gerçekleştirilmiştir. Süturları ileri derecede kapanmıştır. Bireyin yaşı 40 ve üzerinde tahmin edilmiştir. Cinsiyet kriterleri bulunmadığından tahmin yapılamamıştır. Trepenasyon örneğine diğer mezarlardan çıkan kalıntılarda rastlanmamıştır.

Fotoğraf 3: Trepenasyon Örneği

Urartu toplumuna ait alt çenede 385, üst çenede 135 daimi diş incelenmiştir. Toplumda görülen en fazla diş patolojisi çürüktür (Fotoğraf 4). Toplum genelinde en fazla çürük daimi birinci molar (M1) üzerinde görülmüştür. Toplam çürük oranı % 4'tür. Görülen diğer patoloji ise apsedir (Fotoğraf 5). Bütün çenelerdeki apse oranı % 1,9'dur.

Fotoğraf 4: Maksillada görülen çürük

Fotoğraf 5: Mandibulada görülen apse

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Biyolojik antropolojide metrik ve morfolojik yöntemlerin kullanılması, genel karakterlerin yanı sıra toplumların biyolojik özelliklerinin de belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Krogman ve İşcan, 1986). Metrik olarak değerlendirilen iskeletlerden cinsiyet, boy ve yaş tahmini sıklıkla kullanılan metotlardır. Arkeolojik kazı esnasında ortaya çıkan iskelet kalıntılarının morfolojik, paleopatolojik ve dental analizleri antropolojik çalışmalar açısından son derece önem arz etmektedir. Bu çalışmalar, toplumun ağız-diş sağlığı ile beslenme alışkanlıklarını, paleodemografik analizleri sayesinde de toplumun nüfus yapısını ve kültürel yaşamını öğrenmemize katkı sağlamaktadır.

Arkeolojik toplumlarda yapılan çalışmalarda genellikle kişi sayısı az ve iskeletler tam olmayabilir (İşcan ve Konyar, 2005). Kazılar az veya çok

kemikler üzerinde tahribat yapmaktadır. Bu unsurların varlığı araştırmadaki örneklem sayısını sınırlamaktadır. Bütün mezarların değerlendirilmesi sonucunda Yoncatepe popülasyonunun toplam birey sayısı 133 kişi olarak bulunmuştur. Bütün mezar odalarında yetişkin olmayan birey sayısı kemiklerin tek tek incelemesi sonucu 31 kişidir. Bütün mezarlardaki çocuk bireylerin küçük yaşta ölüm sebeplerinin, yetersiz ve kötü beslenme, sağlıksız çevre koşulları ve enfeksiyonel hastalıklar olabileceği tahmin edilmiştir.

Van-Yoncatepe kazı alanından 1999 yılında çıkarılan iskelet materyalleri bu çalışmada kullanılmıştır. Erken Demir çağına tarihlenen iskelet materyalleri, 6 adet oda mezardan elde edilmiştir. Yoncatepe toplumu oda mezarlardan da anlaşılacağı üzere kendine özgü bir ölü gömme geleneğine sahiptir (Çevik, 2000; Yiğitpaşa, 2010; Köroğlu, 2011). Yüksek bir alanda bulunan Yoncatepe'de ölüler, taşlarla örülü dikdörtgen planlı oda mezarlara çok sayıda bireyi cinsiyet gözetmeksizin toplu bir şekilde gömülmüştür. Odalardaki kalıntıların ölü gömme geleneğine bağlı olarak, karışık ve yığın şeklinde bulunması, daha önceki mezarlarda görülen yeni gömülere yer açabilmek için eski kalıntıların ileri doğru itilmesi sonucunda oluşmuştur (Belli, 2001; Belli ve Konyar, 2003). Mezar odalarında ölülerin şahsi eşyaları da hediye olarak bırakılmıştır (Çevik, 2000). Aynı durum, yakın bölgede bulunan Karagündüz ve Dilkaya popülasyonlarında da görülmektedir ve Urartular dönemine ait bulguların analizi ile uyumludur (Güleç, 1986; Sevin ve Kavaklı, 1996)

İnançları gereği kremasyon ve in situ bir arada aynı odada görülmektedir. Mezarlarda normal gömünün yanında kremasyon kemiklerin bir arada bulunması farklı kültürlerin birlikte yaşadığı veya aynı dönemde değişik uygulamanın beraber kullanıldığını göstermektedir. Kemiklerin yumuşak dokularla birlikte yanması, boyuna ve enine doğru düzensiz çatlaklara, aynı zamanda da belirgin eğilme ve büzülmelere yol açar (Krogman ve İşcan, 1986; Correia, 1997). Yoncatepe'de kremasyon değerlendirildiğinde kremasyonun ölüm sonrası ya da ölümden hemen sonra gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Mezarlarda köpek ve küçükbaş hayvan kemiklerine de rastlanmaktadır.

Yumuşak dokuları çürümemiş bireylerde cinsiyet tayini kolaylıkla yapılabilmektedir (Krogman ve İşcan, 1986). İskelet haline gelmiş ya da iskeletlerin çok azı sağlam kalabilmiş kalıntılarda bu tayin güçleşmektedir. Bireye ait kalıntıların tam olması durumunda yüksek oranlarda doğruluk sonucuna ulaşabilirken, tek tek kemikler söz konusu olduğunda bu oran azalmaktadır. Erkek ve kadın iskelet varyasyonu cinsiyetler arasında bir devamlılık gösterdiği için erkek ve kadın arasında keskin geçişler bulunmamaktadır. İki cinsiyetin çakıştığı bir alan oluşur. Bu alan kişilerin sayısı, toplum ve kemiğe göre değişiklik göstermektedir. Çakışan alanda-

ki cinsiyeti tahmin etmek oldukça zordur.

Cinsiyet tahmini için hem metrik hem de morfolojik metotlar kullanılmaktadır (Rogers ve Saunders, 1994; İşcan, 2005). Morfolojik yöntemde en iyi sonucun alındığı iskelet kısımları pelvis, kranyum ve uzun kemiklerdir. Birinci oda mezar kalıntıları arasında cinsiyet tahminine imkân tanıyan 1 adet kafatası ve koksanın cinsiyeti erkek olarak, ikinci oda mezarda 11 adet yetişkin kafatasından 8 adet erkek, 2 adet kadın birey tahmin edilmişken 1 adet bireyin cinsiyeti tahmin edilememiştir. Üçüncü oda mezar kremasyon geleneğinin yoğun görüldüğü bir alandır. Bu oda mezara ait olan kalıntılar arasında cinsiyeti tahmin edecek materyal bulunmamıştır. Dördüncü oda mezarda 1 adet mandibula ve 1 adet koksa erkek olarak tahmin edilmiştir. Beşinci oda mezardaki kalıntılardan 1 adet koksada tahmin yapılmış ve kadın olduğu saptanmıştır. Altıncı oda mezarda mandibula kemiğinin morfolojik değerlendirilmesi ile 19 adet erkek, 2 adet kadın birey bulunmaktadır. Çalışmada kullanılan aritmetik ortalama metodunda, cinsiyet belirlenmesinde bazı problemler görülmüştür. Erkek ve kadın bireylerin kemiklerinin aynı sayıda olmaması veya mezar odalarındaki değerlendirilen kemik sayılarının az ya da hiç olmaması bu problemler arasında sayılabilir.

Yaş tahmini çalışmalarında ne kadar çok kriter birlikte kullanılırsa daha güvenilir sonuçlara ulaşılabilir (Krogman ve İşcan, 1986). Metotların tek başına kullanılması hataların oluşmasına sebep olabilir. Örneğin: yaşlandırma metodu olan sütural yaşlandırma tek başına tercih edildiğinde önemli derecede standart sapmalar göstermektedir. Bunun için tek başına kullanılması yaş tahmininde sorun yaratabilir. Aynı zamanda her bireyin farklı gelişim süreci göstermesi bireyden bireye bir standart göstermemesi yaşlandırma sürecini kompleksleştirir (Bass, 1995). Yaş tahmin metotlarından biri olan dişlerin aşınma durumu, çene üzerindeki diş sayısının fazlalığı sayesinde tahminin güvenilirliğini arttırmaktadır (Özbek, 2007).

Yoncatepe bireylerinde bebek ve çocuk bireylerin erken yaşta ölüm oranının yüksek olması, doğum ve doğum sonrası süreçte bebek ve annenin bakımının toplumun gelişmişlik seviyesi ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bebeklerin anne sütünü yeterli sürede alamaması, bağışıklık seviyesinin azalmasına, yetersiz ve dengesiz beslenmesinin yanı sıra kötü çevre koşullarının etkisi bebeklerde enfeksiyonel hastalıkların artmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Bu sebepler sonucunda bebek ve çocuklarda ölüm oranlarında artış olabilmektedir. Yaş tahmini çalışmalarında sonra Van çevresinde yapılan diğer kazılardan olan Dilkaya popülasyonunda yaş ortalaması 47 (Güleç, 1986), Karagündüz popülasyonunda ise 42 olarak bulunmuştur (Gözlük, 2004).

Bütün oda mezarlardan elde edilen uzun kemiklerden Yoncatepe bi-

reylerinin boy tahmini erkek bireyler için 163,99 cm, kadın bireyler için 151,91 cm olarak hesaplanmıştır (Mergen, 2006). Yine aynı popülasyona ait 56 adet kalkaneus ve 70 adet talus üzerinden alınan metrik analiz sonucunda maksimum kalkaneus uzunluğu kullanılarak ortalama boy uzunluğu 164,09 +- 6,25 cm olarak hesaplanmıştır (Acar, 2014). Kalkaneus kemiğinden yapılan cinsiyet tahmini sonucunda 19 adet erkek, 36 adet kadın birey tahmin edilmiştir. Cinsiyeti bilinmeyen maksimum talus ölçüleri kullanılarak tüm mezarlardan çıkan talus kalıntılarına uygulanan formül sonucunda ortalama boy uzunluğu 163,90 +-6,18 cm olarak hesaplanmıştır. Talus kemiği ölçümleri sonucunda 24 adet erkek, 39 adet kadın birey tahmin edilmiştir. Van ve çevresinde yapılan kazılardan olan Dilkaya ve Karagündüz toplumuna göre boy uzunluğu açısından karşılaştırma yapılmıştır. Dilkaya toplumunda erkek bireylerin boy uzunluğu 163,00 cm., kadınların 153,00 cm.'dir (Güleç, 1989). Karagündüz toplumunda erkeklerin boy uzunluğu 168,00 cm., kadınların 153,00 cm.'dir (Özer vd., 1999). Yoncatepe buluntularından elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında boy uzunluklarının birbirine yakın değerlerde olduğunu söyleyebiliriz. Boy hesaplaması yapılırken güvenirliğin yüksek olması için popülasyonlar arasındaki farklar göz önünde bulundurulmalıdır. Yani kemiklerden elde edilecek ölçüler, materyalin ait olduğu başka bir popülasyonla karşılaştırıldığında hata payı olacağı dikkate alınmalıdır.

Paleopatolojik rahatsızlıklarının saptanması toplumların çevre ile olan ilişkilerinin aydınlatılması açısından antropolojik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Ortner ve Putschar, 1981). Vücut kemiklerinde ve dişlerde görülen patolojiler toplumların yaşam biçimleri ile doğrudan ilişkilidir. Kalkaneus kemiğinde görülen kalkaneus spur oluşum nedenleri arasında mekanik faktörler sayılmaktadır. Şişmanlık, ileri yaş, uzun süreli yürüme, ayakta kalma, ağır iş yükü ve günlük ev işleri gibi faktörlerin kalkaneusa binen yük miktarını arttırması, bununla beraber yaşam boyunca ayağın sert yüzeylerle temas etmesi de bu lezyonun görülme sıklığına etki etmektedir. Van çevresinde yapılan Karagündüz ve Dilkaya popülasyonlarında kalkaneus spur sıklık durumuna bakılarak karşılaştırma yapılmıştır (Yılmaz, 2010). Karagündüz popülasyonlarında erkek ve kadın bireylerin birlikte incelenmesi sonucunda toplum genelinde %12,69 oranında kalkaneus spur görülmüştür. Dilkaya popülasyonlarında örneklem grubu az olması nedeniyle kalkaneus spura rastlanmamıştır.

Dişlerde ve çenelerde görülen patolojik lezyonların sıklığı toplumların yaşama biçimi ile doğrudan ilişkilidir. Avcı toplayıcı, karışık ve yoğun tarımın yapıldığı toplumlar ile diş ve çene hastalıkları arasında ilişki sonucunda, avcı toplayıcı toplumlarda diş çürüğü ve diş aşınma derecesi daha fazlayken karışık beslenme sisteminde bu lezyonlar orta derecededir (Özbek, 2007). Yoğun tarımın yapıldığı toplumlarda diş çürüğü daha

fazla görülürken, diş aşınma derecesi daha düşük değerdedir. Beslenme biçimi, beslenmenin niteliği, besinlerin hazırlanış teknikleri ve kültürel alışkanlıklara bağlı olarak aşınma dereceleri farklı oranlarda görülebilir. Çalışmada incelenen toplumda diş aşınma derecesi, avcılık ve toplayıcılık modeline uygun bir biçimdedir (Acar, 2016). Avcı-toplayıcı ve erken tarım toplumlarında apse oluşumunda aşınmanın, tarım toplumlarında ise çürüğün etkili olduğu ileri sürülmektedir. Yoncatepe popülasyonunda apse oranının düşük oranda gözlenmesi nedeni hem aşınmanın hem de çürüğün ileri derecede olmamasındandır.

Dişlerin aşınma durumları aynı zamanda toplumun beslenme diyeti hakkında bilgi verir (Lovejoy, 1985). Aşınma derecesinin yüksek olması sert yiyeceklerin toplumun beslenme diyetleri arasında bulunması nedeniyle olabilir. Beslenme biçimi, beslenmenin niteliği, besinlerin hazırlanış teknikleri ve kültürel alışkanlıklara bağlı olarak aşınma dereceleri farklı oranlarda görülebilir. Çalışmada incelenen toplumun diş aşınma derecesi, bu toplumun avcılık ve toplayıcılık modeline uygun bir biçimde yaşam sürdürdüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak, Yoncatepe'de Urartu Dönemine tarihlenen iskelet kalıntıları antropomorfik ve antropometrik analizler sonucu yaş, cinsiyet, boy, patoloji tespit çalışmaları için kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan toplumun Van ve çevresinde aynı veya yakın dönem popülasyonlar ile karşılaştırılması, bu toplumlar arasında varyasyonun uyumunu göstermektedir. Tarihi ve coğrafi özelliklerin toplumun biyolojik karakterlerine yansıması, çevresel olarak benzer geçmişe sahip toplumlarla yakın özellik taşıdığı sonucu ile örtüşmüştür. Bu çalışma, Yoncatepe (Urartu Toplumu) kazılarından açığa çıkarılan oda mezarlarından elde edilen osteolojik karakterler sayesinde dönemin gömü geleneklerini ve toplumun ölüm algısını yorumlamada katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR, A. (2014). Yoncatepe Toplumunda Calcaneus ve Talus Kemiklerinden Cinsiyet ve Boy Tahmini. *Antropoloji*, (28), 109–122.

ACAR, A. (2016). Van-Yoncatepe Urartu Mezarlarında Ortaya Çıkarılan Kafatası ve Çene Kemeiklerinin Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 11–26.

ACAR, A., MERGEN,A.B. (2013) "Erken Demir Çağında Trepenasyon Örneği" Poster Sunumu, 10. Anadolu Adli Bilimler Kongresi, İnönü Üniversitesi, 30 Ekim-2 Kasım 2013, Malatya.

AKYURT, I.M. (1998). *M.Ö 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ANGEL, J.L. ve BISEL, S.C. (1986). Health and Stress in an Early Bronze Age Population. In JV Canby, E Porada, BS Ridgway and T Stech (eds.): *Ancient Anatolia: Aspects of Cahange and Cultural Develeopment*. Madison: The University of Wisconsi Press, pp. 12-31.

BASS, W.M. (1995). *Human Osteology: A Laboratory and Field Manual*. 4th. edition. Special Publication No. 2. Missouri: Missouri Archaeological Society.

BELLİ, O. (2001). 2000 yılı Van - Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23(2):265-274.

BELLİ, O. (2004). 2003 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması. *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1:203-216.

BELLİ, O. ve KAVAKLI, E. (1999). 1998 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20(I):435-48.

BELLİ, O. ve KAVAKLI, E. (2000). 1999 yılı Van - Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22:369-384.

BELLİ, O. ve KONYAR, E. (2003). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale Ve Nekropolleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

BELLİ, O. ve TOZKOPARAN, M. (2005). 2004 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 27(1).

CORREIA, P. (1997). Fire Modification of Bone: A Review of the Lİterature. In W Haglund and M Sorg (eds.): *Forensic Taphonomy: The Postmortem Fate of Human Remains*. New York: CRC Press, pp. 275-286.

ÇEVİK, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları Ve Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÇİLİNGİROĞLU, A. (1994). *Urartu Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

DEMIRJIAN, A., GOLDSTEIN, H. ve TANNER, J.M. (1973). A New System of Dental Age Assessment. *Human Biology*, 45:211-227.

ERDAL, Y. S. (2002). Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarlarından Gün Işığına Çıkarılan Yanmış İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2):115-130.

GÖZLÜK, P. (2004). *Van Karagündüz Popülasyonunun Dişlerinin ve Çenelerinin Paleopatolojik Açıdan İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı.

GÜLEÇ, E. (1986). Van Dilkaya İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelemesi. *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 4.:369-380.

İŞCAN, M.Y. (1988). Rise of Forensic Anthropology. *Yearbook of Physical Anthropology*, 31:203-30.

İŞCAN, M.Y. (2005). Forensic Anthropology of Sex and Body Size. *Forensic Science International*, 147:107-112.

İŞCAN, M.Y. ve KONYAR, E. (2005). Adli Arkeoloji: Olay Yerine Arkeolojik Yaklaşım. *Arkeoloji Ve Sanat*, 120(27):89-100.

KONYAR, E. (2011). Urartuda Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri. In K Köroğlu and E Konyar (eds.): *Urartu Doğu'da Değişim*, pp. 188-205.

KÖROĞLU, K. (2011). Urartu: Krallık ve Aşiretler. In K Köroğlu and E Konyar (eds.): *Urartu Doğu'da Değişim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, pp. 12-55.

KÖROĞLU, K. ve KONYAR, E. (2005). Van Gölü Havzasında Erken Demir Çağı Problemi. *Arkeoloji ve Sanat*, sa.119, ss.25-38.

KROGMAN, W.M, ve İŞCAN, M.Y. (1986). *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

LOVEJOY, C. (1985). Dental Wear in Libben Population: Its Functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68:47-56.

MERGEN, A.B. (2006). *Erken Demir Çağında Cinsiyet ve Boy Gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı.

ONAR, V., ARMUTAK, A., BELLİ, O. ve KONYAR, E. (2002). Skeletal Remains of Dogs Unearthed from the Van-Yoncatepe Necropolises. *International Journal of Ostearchaeology*, 12:317-334.

ORTNER, D.J. ve PUTSCHAR, W. (1981). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington: Smithsonian Institution Press.

ÖZBEK, M. (2007). *Dişlerle Zamanda Yolculuk*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

ÖZER, İ., SEVİM, A., PEHLEVAN, C., ARMAN, O., GÖZLÜK, P. ve GÜLEÇ, E. (1999). Karagündüz Kazısından Çıkarılan İskeletlerin Paleoantropolojik Analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 14:75-96.

PERIZONIUS, W. (1984). Closing and Non-closing Sutures in 256 Crania of Known Age and Sex from Amsterdam (A.D.1883-1909). *Journal of Human Evol*. 13:201-216.

ROGERS, T. ve SAUNDERS, S. (1994). Accuracy of Sex Determination Using Morphological Traits of the Human Pelvis. *Journal of Forensic Sciences,* 39(4):1047-1056.

SCHEUER, L. ve BLACK, S. (2000). *Developmental Juvenile Osteology*. New York: Academic Press.

SEVİN, V. (1982). Van Kalesi'nden Bir Kaya Mezarı ve Urartularda Ölü Yakma Geleneği. *Anadolu Araştırmaları*, Sayı 8, 151-164.

SEVİN, V. ve KAVAKLI, E. (1996). *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü: Van/Karagündüz*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

TARHAN, T. (1982). Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarda Lutipri=Lapturi Hakkında Yeni Görüşler. *İstanbul Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, 69-114.

TOKER, N., ONAR, V., BELLİ, O., AK, S., ALPAK, H. ve KONYAR, E. (2005). Preliminary Results of the Analysis of Coprolite Material of a Dog Unearthed from the Van-Yoncatpe Necropolis in Eartern Anatolia. *Turk Journal of Vet. Anim. Sci*. 29:759-765.

WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGİSTS, Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons, *J. Hum. Evol*. 9 (1980) 517–549.

YILMAZ, H. (2010). *Eski Anadolu Tolumlarında Calcaneus Spur Anomalisinin Paleoantropolojik Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı.

YİĞİTPAŞA, D. (2010). Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25:177-203.

ZORLU, F. (2009). *Urartu Ölü Gömme Adetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.

BÖLÜM 19

HAYFÂ` ZANKANA'DAN SADDAM HÜSEYİN'İN ZULMÜ ÜZERİNE BİR ANLATI (BAĞDAT'I DÜŞLEMEK)

Ercan BARAN[1]

1 Dr. MEB. ercanbaran773@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9604-0300

GİRİŞ

İslam dünyası ve Arap dünyası diktatörleriyle meşhurdur. Bu diktatörlerden birisi de 1979-2003 yılları arasında Irak liderliği yapmış Saddam Hüseyin'dir. Saddam Hüseyin ülkesi Irak'ı demir bir yumrukla yönetmiş ve geniş bir istihbarat ağı kurmuştur. Ülkede konuşan bütün muhalif kesimler ya susturulmuş ya da öldürülmüştür. Ülkedeki diktatörlükten dolayı ülkesini terk edenler buna dâhil değildir. Saddam'ın Irak'ta birini hedef alması fikirlerinden ziyade kendi şahsına karşı çıkanlaradır. Saddam döneminde ülkede halk adına konuşacak aydın ve entelektüel kalmamıştır denilebilir. Böyle diktatörlüklerin olduğu yerde aydınlar susturulur ya da susmak zorunda kalır. Necip Mahfûz'un Sersera Fevka'n Nîl (Nil Üzerinde Gevezelikler) adlı romanı bize bu konuda fikir vermektedir. Mısır diktatörü Cemal Abdunnasır dönemindeki aydınlar konuşamadıklarından Nil üzerinde yüzer bir evde bir araya gelip Mısır rejimini eleştiriler. İslam dünyası ve Arap dünyasındaki yazılan anlatılara baktığımızda yazan kalemlerin özellikle antidemokratik uygulamaları kurgularına yansıttıkları görülmektedir. Yazan kalemlerin özellikler anlatılarında diktatörler ve zulüm üzerine yazmaları ayrıca anlamlıdır. Iraklı kadın kalemlerin en önde gelenlerinden biri olan Hayfâ` Zankana'da bu kalemlerden biridir. Yazar ülkesini demokratik anlamda geliştirmek adına hayatını feda etmeyi göze almış bir kalemdir. Bu uğurda ülkesini terk eden yazar -bir gün demokratik bir Irak görmek adına- ülkesi adına anlatılar yazmaya devam ediyor.

1. HAYFÂ` ZANKANA' HAYATI

Hayfa´ Zankana (1950 , Bağdat , Irak) Iraklı- Kürt romancı, yazar ve ressamdır. Bağdat'ta büyüdü ve üniversitesinden mezun oldu ve 1974'te eczacılık diploması aldı. Yetmişlerin başında, Hayfa, Baas Partisi tarafından hapsedildi, ancak Saddam Hüseyin'in yakın korumalarından olan akrabası Sabah Mirza Mahmut'un şefaati sayesinde ölüm cezasından kurtuldu. Hapisten çıktıktan sonra eğitimine devam etti ve daha sonra Filistin Kurtuluş Örgütü'nde eczane birimi yöneticisi olarak çalıştığı Suriye ve Lübnan'a gitti oradan 1976'da İngiltere'ye geçti. Zankana, The Guardian , Al Quds Al Arabi ve Al Ahram Weekly de dâhil olmak üzere bir dizi Arapça ve İngilizce gazete için yazıyor. Ayrıca, Zankana özellikle 2003'te Irak'a döndüğünde ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Irak ve gerçekliği ile ilgili sergilere katılıyor. Zankana, kadın sorunları, edebiyat, savaş ve direniş konularında uluslararası sergilere katılıyor. Yazar, Uluslararası Çağdaş Irak Araştırmaları Komisyonu'nun kurucu üyesi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu'nun danışmanıdır. Son kitabı "Bir İsyan Partisi (2016)"dir. Şu anki projesi ise Tunuslu kadın mahkûmların hikâyelerini yazmaya teşvik etmektir. Ayrıca yazar, Nablus ve Kudüs'te PalFest edebiyat sempozyumlarına katıldı.

Haifa Zankana, Irak'ın kuzeydeki Kerkük şehrinden Kürt bir baba ve Kerbelalı Arap bir annenin çocuğu olarak Bağdat'ta dünyaya geldi. Ailesinin evi her zaman kuzey şehirlerinden akrabalarla doluydu. Irak'ta 1958 devrimi gerçekleştiğinde yedi yaşındaydı ve Baas Partisi iktidara geldiğinde onlu yaşlarındaydı. 1960'larda Cezayirli siyasi mahkûm Djamila Bouhired'in serbest bırakılması için düzenlenen protesto yürüyüşüne katıldı. Hayfa, 1970'lerin başında siyasi kargaşa ortamında büyüyen genç bir Iraklı olarak Irak Komünist Partisi'ne katıldı. Üniversitelerinde broşür dağıttıkları ve siyasi toplantılara katıldıkları için hapsedilen direnişçi kadınlardan biriydi. Yazar, genç bir aktivist olarak Baas rejimi tarafından Abu Gurayb hapishanesine hapsedildi. Tutuklandılar, işkence gördüler ve itirafları imzalamaya zorlandılar, ancak Zankana, Saddam'ın yakın korumalarından akrabası Sabah Mirza'nın müdahalesi sayesinde idamdan kurtuldu. Hapisten çıktıktan sonra eğitimini tamamlamak için Irak'ta kaldı. 1974 yılında Bağdat Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden mezun oldu. Mezun olduktan sonra Suriye'de Şam yakınlarındaki Kızılay'ın ilaç birimini yönetmekle görevlendirildi. Finansman eksikliği nedeniyle bu onun için zor bir roldü ve işi, Suriye ile Lübnan arasında sık sık hareket etmesini gerektiriyordu. Siyasi nedenlerle Irak'tan ayrıldı ve önce Suriye'ye taşındı ve burada Filistin Kızılay'ı ile çalışmaya devam etti. Sonunda 1976'da İngiltere'ye taşındı ve oraya yerleşti.

Bir illüstratör ve yazar olarak, 1980'lerde çok sayıda Avrupa ve Amerika yayınına ve Londra ve İzlanda'daki gösterileri olan karma sergilere katıldı. Ayrıca yazar the Guardian, Red Pepper, Al Ahram, Weekly ve Al-Quds gazetesi (haftalık yorum) gibi yayınlara yorum yaparak Avrupa ve Arap yayınlarına da katkıda bulunuyor. Yazar, Uluslararası Çağdaş Irak Araştırmaları Derneği'nin kurucu üyesi ve Brüksel Irak Özel Mahkemesi Danışma Kurulu üyesidir. Yazar, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı "Arap Dünyasında Kadınların İlerlemesi İçin" (2005) raporunda danışman olarak çalıştı. Ayrıca, ESCWA'da danışman olarak çalıştı (Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından sunulan "Arap Entegrasyonu" raporuna ve "Arap dünyasında adalete doğru" raporuna katkıda bulundu. Irak'taki siyasi durumla ilgili 2005 tarihli makalesinde, yeni bir anayasa hazırlıklarını "işgalciliği meşrulaştırmayı amaçladığı" gerekçesiyle sert bir dille eleştirdi ve " uzun bir süre Irak'ta en çok özgürleştirilen Iraklı kadınların durumu hakkında yorum yaptı. Zankana, eserlerinin ve yazılarının reklamını yapmak için sürgünde yaşama deneyimini sürekli olarak kullandı ve eski Filistinli mahkûmların durumunda olduğu gibi, diğer kadınların yaşamları hakkında yazmalarına yardım etmede aktif oldu. Çalışmaları, geçiş dönemi adaleti sürecinin bir parçası olarak kendi deneyimlerini yazmalarına yardımcı olurken, eskiden siyasi mahkûm olan kadınlara odak-

lanıyor (Zankana, 2017:7).

Iraklı yazar, romancı ve araştırmacı Hayfa Zankana'nın romanları:

- Arap kadınlarının siyasi katılımı (Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut, 2012).
- The Torturer in the Mirror, Ramsey Clark ile ortaklaşa, Thomas Ehrlich Reifer, Seven Stories/ Yedi Hikâye, NY, 2010
- Bağdat Rüyası (İngilizce ve Türkçe çevirisi)/Belleğin Dehlizlerinde (Arapça adı) (2009)
- Dullar Şehri: Iraklı Bir Kadının Savaş ve Direniş Öyküsü (2008)
- Yolculukta Kadınlar: Bağdat ve Londra Arasında (2007)
- Şehir Anahtarları (2000)
- Başkalarının Varlığı (1999)
- Karınca Evi (1996)
- Başka ve Kaşka Hikâyeler Var (1999)
- Hafıza Koridorlarında (2006)
- Şehir Anahtarları (2000)
- Seyahat Eden Kadınlar (2001)
- Asi Parti (2016)

Dwelling/ Konut iki dilli (Arapça / İngilizce) Al-Sayyab Corporation for Printing, Publishing, Distribution and Translation (Londra) tarafından yayınlandı.

Bazı kitaplara ve araştırmalara katkıları:

"Irak'ta Sömürge ve Feministlerinin Büyüyen Rolü," Jean Makdisi, Noha Bayoumi ve Rafif Sidawi (Editörler), IB Tauris, 2014.

"Irak," Paul Ammar ve Vijay Prashad (Editörler), University of Minnesota Press, 2013

"Irak Savaş Bölgesinde Kadınlar ve Öğrenme", Scheherazade Mujab (Editör), Routledge, 2010.

Abu Gurayb: Bir Kolektif Hafıza Olarak Hapishane, Ed Louise Burbric, Palgrave, 2007.

"Direniş Şarkısı"

Maskenin Arkasında, Ed Amy Schulder, Yedi Öykü, 2007.

"Demokrasi Doğuştan Boğulur" Ed Corinne Kumar, Strelikha, 2007.

"İmparatorluğun Üç Tepegözü: Irak Toplumunun Dokusunu Hedeflemek", içinde: Empires Law, Pluto, Şubat 2006

Sömürge Feminizmi: Washington'dan Bağdat'a, University of Washington Press, 2006.

"Kendimizi Yönetme Hakkı" [Irak'ın İşgaline Karşı Yazılar Koleksiyonu] STW ve Verso - Mart 200 (Zankana, 2017:7).

Romanı anlamak açısından Saddam Hüseyin dönemi Irak ve Irak 5. Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in hayatını veriyoruz.

SADDAM HÜSEYİN ABDÜLMECİD ET-TİKRİTİ'NİN HAYATI (TİKRİT 1937 – 30 ARALIK 2006)

Irak toplumu, farklı etnik kimliklerden oluşur. Müslümanlar nüfusun % 95'ini, Hristiyan'lar % 3,6'sını, Sâbiî ve Yezîdîler % 1,4'ünü oluştururlar. Ülkedeki en büyük din İslam olup onun çoğunluğunu yani %60'ını Şiiler oluşturu. Güney Irak büyük ölçüde Şiî, Orta, Batı ve Kuzey Irak ise genellikle Sünnî'dir. Daha önceleri iktidar olarak Sünnilerin ağırlığı varken bu üstünlük şu ana Şiilere geçmiş durumdadır. Irak etnik olarak da çok ulusludur. Nüfusun % 75'ini Araplar, % 18'ini Kürtler ve geri kalan % 7'sini de Türkmenler, Asurlular, Ermeniler ve diğer etnik gruplar oluşturur. Kürtlerde geçen yıllara göre göçebeliği bırakıp yerleşik bir duruma geçmiştir.

14 Temmuz 1958 günü bir grup subay tarafından iktidar ele geçirilerek Kral II. Faysal öldürülür ve cumhuriyet ilân edilir. General Abdülkerîm Kāsım demokratik bir tutum sergilemez. Komünistler demokratik bir ortam istediklerinden Irak siyasasına bu noktada baskı yaparlar. Böylece bütün Arap ülkelerindeki gibi ülkeyi milliyetçiler-Baasçılar ve komünistler idare etmeye çalışır. 1958 yılının Irak'ının en önemli gündem maddesi Birleşik Arap Cumhuriyetine Irak'ın alınması meselesidir. Dikta yönetimi komünistleri önemli mevkilerden uzaklaştırır fakat bunu yeterli görmeyen Baasçılar 1963 Şubatında General Abdülkerîm Kāsım'ı darbeyle devirip öldürürler. 1966 yılında İktidara geçen Abdurrahman Ârif 1968 Temmuzunda bir başka Baas darbesiyle düşürülür. Komünistler Abdülkerîm Kāsım'ı desteklerler. Komünistlerden sonra önemli olan siyasi güç Molla Mustafa liderliğindeki Kürt millî hareketidir. Barzani Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) nin de kurucusudur. Kürtler 1920 yılından sonra otonom istedikleri için var olan sultayla hep silahlı çatışma halinde olurlar. Baasçılar hâkim güç olmak için Irak'ta 1951 yılını beklerler. 17 Temmuz 1968 günü Baasçı olan eski başbakanlardan General Ahmed Hasan el-Bekr önderliğinde bir grup Baasçı subay bir darbe düzenler. Ahmet Hasan Bekr Arap dünyasındaki sol hareketleri destekelr ve 1972 yılında Sovyetlerle on beş yıllık anlaşmalar imzalar. 1973 Arap-İsrail Sa-

vaşı sonrasında Irak petrolü millileştirildiği için Irak devletinin gelirleri iyice artar. Irak rejimi Kürtleri kendi saflarına kazandırmak için çalışmalar yapar ve Mart 1970'te hükümet ve Molla Mustafa Barzânî arasında dört yıl içinde bir otonom Kürt bölgesinin kurulmasını için anlaşılır. Ama Irak rejiminin maksadı Kürtleri oyalamaktır. İran şahı bu sırada Kürtleri destekler. Ürdün Kralı Hüseyin Ekim 1974'te Kürt sorununu Cezayir Antlaşması ile çözer. Cezayir Antlaşması Kürt problemini Baas'ın istediği şekilde çözer. İranla anlaşan Irak Kürtleri sıkıştırır ve Barzani 1979 yılında öleceği Amerika'ya gider. Bu arada Saddam Hüseyin yavaş yavaş kendi otoritesini kurarak istihbarat servisini kendine bağlar. Nisan 1980'de Şii liderlerin önde gelen âlimlerinden biri olan Âyetullah Muhammed Bekr es-Sadr ve kız kardeşi Bint Hudâ idam edilir. Irak-İran savaşı ise Şiilerin hain diye damgalanmasıyla sonuçlanır. Irak-İran savaşı Irak lehine sonuçlanır ve İran 18 Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler'in ateşkes kararını kabul eder. Irak 1988'de biten Irak-İran savaşından sonra 2 Ağustos 1990 günü Kuveyti işgal eder. Irak Kuveyti ilhak ettiğini açıklar. Birleşmiş Milletler Saddam'a 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çıkmasını yoksa güç kullanacağını söyler. Savaş bbeş hafta sürer ve en az 100.000 kişinin ölümü ve 300.000 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanır; 2,5 milyon insan yer değiştirir ve 170 milyar doların üzerinde zarar oluşur. Savaşın bitmesinden sonra Şiiler Irak'ın güneyinde Kürtler ise Kuzey Irak'ta ayaklanma başlatır. Ağır bombardıman olunca Kürtler Türkiye sınırına yönelir. Çözüm olarak Nisan 1991'de 36. paralelin kuzeyinde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimiyle hava sahaları Irak uçaklarına kapatılır; aynı çözüm Ağustos 1992'de 32. paralelin güneyinde Şiîler içinde uygulanır. Irak'ın petrol ihracatı durdurulur, sadece 1996'dan itibaren savaş tazminatı ödeyebilmesi ve yiyecek, ilâç ve diğer bazı temel ihtiyaç maddelerini alabilmesi için yılda en fazla 4 milyar dolarlık satış yapmasına izin verilir. Buna rağmen Birleşmiş Milletler-Irak ilişkileri problemli biçimde devam etmeyi sürdürür (Farouk Sluglett ve Peter Sluglett, 1990:95-99).

Hayfa´ Zankana bu anlatısında 1970 yılında bizzat kendisinin de içinde olduğu Saddam Hüseyin ve rejimine karşı mücadele eden devrimci bir grubu anlatılar. Bu anlatı içerisinde tutuklanmaları, Ebu Gureyb hapishanesindeki yaşadıkları işkenceler ayrıntıları ile tasvir edilir. Yazar bir anlamda bize Saddam Hüseyin dönemini ve rejimini kirli yüzünü bize anlatısıyla tasvir eder. Yazarında bizzat Saddam Hüseyin rejimi tarafından tutuklanmış olması da ayrıca kurguya değer kazandırır. Yazar bu anlatısıyla bir anlamda kurguyla gerçeği çakıştırır ve otobiyografik yönünü de tasvir eder. 10 Temmuz 1971'de bir grup Faslı askere, Fas Kralı II. Hasan'ın Tazmamart zindanlarında yirmi yıl yaşattıklarını (Jelloun,2022:1-228) Saddam Hüseyin Ebu Gureyb Hapishanesi'nde yaşatır.

Roman "fî Ervika'z Zâkire / Belleğin Dehlizlerinde" adıyla Arapça yayınlanmıştır. Roman kaynak dil Arapça'dan Türkçe'ye yani erek dile ilk olarak Can Yayınlarından 2017 yılında "Bağdat'ı Düşlemek" adıyla Murat Erşen çevirisi ile yayınlanmıştır. Romanın İngilizcesi "Dreaming of Baghdat" tır. Murat Erşen'in romanının ismini ara dil İngilizce çevirisinden almıştır. Romanın arka kapağındaki alanında ünlü iki ismin romana dair yazı yazmış olması da yazarın fikir dünyası açısından bize ipucu veriyor. Bunlardan ilki Mısırlı Nevâl es-Sa´dâvî ikincisi de Hamit Dabashi'dir. Mısırlı Nevâl es-Sa´dâvî romanın arka sayfasına şöyle yazmıştır:

"Tutku ve sorumluluk duygusuyla yazılmış Bağdat'ı Düşlemek kendi düşlerimi, belleğin bugüne taşıyabileceği mutluluk ve acıyı hatırlattı. Mutlaka okunmalı (Zangana,2017:124)."

Hamit Dabashi'nin romanın arka sayfaya yazdığı yazı da şudur:

"Irak'ı işgal eden ABD-emperyal aygıtının yanı sıra, onunla yatıp kalkan bir antropologlar ordusu artık Iraklı kadınlar hakkında yazma piyasasını ele geçirdi. Haifa Zangana ise Iraklı kadınlar hakkında yazmıyor. O Iraklı bir kadın (Zangana,2017:124)."

Roman Hamit Dabashi'nin önsözüyle başlıyor ve yazarın üç sayfalık giriş yazısıyla roman başlıyor. Roman başlangıçta Sevgili Haifa diye başlayan altı mektubun bulunduğu kurgu ile devam ediyor.

Romanın özeti şöyledir:

"Yazar mektuplarla romanında giriş yaparken Sevgili Haifa diye başlayan birinci mektup Londra'ya gittiğini Londra'nın ve insanlarının sevgiden yoksun bir kent olduğunu ve vize sorununu tasvir ediyor. Sevgili Haifa diye başlayan ikinci mektup çocukluğunun geçtiği yere olan özlemini ve hatıralarını dile getiriyor. Memleketine olan nostaljisi bir yerde depreşiyor ve önem arz ediyor. 1980-1988 yılları arasında devam eden Irak-İran savaşı ve iki tarafında haberlerde zafer kazandığını veren yalancı haberler aklına geliyor. Ve bu cesetler üzerinden siyaset yapan çıkarcı insanlar sürüsü. Yazar ayrıca Bağdat'taki el-Raşid Caddesindeki on iki imamlardan birinin mihrabının örtüsünün değiştirilmesi sırasındaki heyecanı da anımsıyor. Savaş zamanında yapılan sanatın emniyet supabından başka bir şey olmadığını da yazıyor. Sevgili Haifa diye başlayan üçüncü mektup işkenceleri ve yapılan sorgulamaları akla getiriyor. Ülkesinde muhalefetin korkudan dolayı kalmadığını ve ülkesinde işkencenin devam ettiğini yazıyor. Sevgili Haifa diye başlayan dördüncü mektup rüyasında bile işkence ve sorgulamaların devam ettiğini görmesidir. Sevgili Haifa diye başlayan beşinci mektupta anlatıcı-yazar ülkesinde tüm heykellerin yalnızca bir adam adına Saddam Hüseyin adına dikildiğini söylüyor. Sevgili Haifa diye başlayan altıncı mektupta Irak'a ait şeylerin resmedilmesi

istendiğinde ressam tabutları mı resmedeceğiz diyerek ülkesinde kol gezen ölümün resmini çiziyor.

Bir sonraki bölümde, "Yeni yerler görmek için ayrılmadım" yazan yazar, zamanı sol bir hareketle örtüştürüyor: Sekiz yaşındayken babasıyla İran-Irak sınırındaki "Zino" köyüne yaptığı geziden bahsediyor. Anlatıcı Zino'da Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe yayınları bir dükkânın önünde görür. Köyün Irak-İran sınırında olmasından dolayı köyde tek bir meslek vardır oda karaborsadır. Oradaki Kürt bölgelerinde evler bir kerede inşa edilmez parça parça inşa edilirdi. O zamanlar sekiz yaşında olan anlatıcı babasını Kürtçe, Farsça, Süryanice konuşan ama Arapça anlamayan biri olarak tasvir eder. Sekiz yaşındaki anlatıcı okuyup yazma bildiği için babası tarafından övülür. Zino'da akrabaları Mahmut Amca'nın evine giderler evde fazla bir şey olmamasına rağmen evdeki Acem halısı güzeldir. Jinmam (Amcakarısı) da onların yanındadır. Anlatıcı amcalarından iki halı alıp şehre döndüklerini yazar.

Bağdat adlı başka bir bölümde yazar sol hareketler içinde yer aldığından yirmi yaşında Irak rejimi tarafından tutuklanır. O dönemler Irak istihbaratının başında Nazım Kazar vardır. Irak'ta siyasi mahkûmların götürüldüğü yerin adı Kasr el-Nihaye yani Nihaye Sarayı'dır. İnsanlara işkence eden Nazım Kazar dört yıl kendi hükümeti tarafından tutuklanıp, işkence görüp infaz edilecektir. İşkence yeri olan bu bataklığa geldiğinde biri yirmi üç diğeri on altı yaşında olan iki kişinin idam edildiğini görür. Tuvalet için gardiyandan izin isteyen anlatıcıya gardiyan odaya işemesini söyler. Anlatıcının babası kızının hapishanedeki yerini değiştirmek için bayağı uğraşmış ve sıradan bir hapishane olan Ebu Gureyb hapishanesine naklini sağlamıştı. Anlatıcı Ebu Gureyp'te fahişeler hapishanesine taşınmıştır artık. Çektiği acılardan saçları dökülmeye başlamıştır artık. Anlatıcı-yazar birden Londra adlı bölüme geçiş yapar ve babasının gelmesini bekler. Babası yaşlanmış arak içip bir sürü hap alan bir adam haline gelmiştir. Anlatıcı-yazarın babasını son görüşüdür çünkü babası iki ay sonra yaşamayı reddettiği için ölmüştür. Yazar bu bölümde geriye flashback yaparak Bağdat'ın semti Bab el-Mulatham'da tutuklandığı günü anlatır. Yazar bu bölümde Mulatham'daki karanfil kokan Türk şehitliği gibi mezarlıklara da değinir. Yazar burada 1958 yılı darbesini de hatırlar çünkü kendisi bu sıralar yedi yaşında olup Saray'a ilk ziyaretini yapmıştır. Saray yeni rejim tarafından hücrelere dönüştürülmüştür. Anlatıcı-yazar zorlu bir süreç yaşadığı için her akşam saat altıda uyku hapı aldığını da söylemeyi unutmaz. Zaman ve olaylar arasında kronolojik bir zaman olmayıp zamanlar arasında geçişler söz konusudur. Yazar portre kısmında Fuad adlı bir yoldaşı anlatır. Fuat on yedi yaşında tutuklanan ama yirmi dört yaşında idam edilen bir birisidir. Anlatıcı Fuat'la Irak Müzesi'nin önünde buluşur ne de olsa onu üstü olduğundan önemli birisidir. Çok geç-

meden Fuat bir öğlen vakti Irak rejimi tarafından tutuklanır. Üç ay sonrada Fuat ve iki yoldaşı idam edilir.

Romanın diğer bölümü Kürt bölgesinde bulunan adı "Nawchılıcan" olan devrimcilerin mekânı yani üssüdür. Yazar burada devrimcilerin hayatını vererek onları tasvir eder. Devrimcilerin kendilerini korumalarını, yemek yapmalarını, eğlencelerini, cesurluklarını ve gelecek üzerine düşüncelerini tasvir eder. Oranın yerli halkının da onları desteklediğini yazarın kurgusundan anlarız. Oranın çitçilerinden biri Kaka (Keke/erkek kardeş) oraya gelir ve Kawa Doktor Abbası sorar. Çiftçi ishalden muzdarip olduğunu söyleyerek yardım ister ve ona yardım edilir. Bu bölümde Kürt bölgesindeki akarsu ve derelerin güzelliğinden bahsedilir. Yine bu bölümde Irak yani Saddam rejiminin faşistliğinden bahsedilip yaptığı işkenceler ve zulümler anlatılır. Hatta yapılan zulümlerin Irak'la sınırlı olmadığı başka ülkelere de sıçradığı Lübnan örneği ile verilir. Beyrutta kaçırılan Abdul Cabbar Abdullah bir köprünün altında Faşist Irak rejiminin ajanları tarafından havaya uçurulur. Yazarın bu devrimci karargâhta beraber nöbet tuttuğu Falih bir ordu müfrezesine yaptığı bir saldırıda öldürülecektir. Büyük Birader adlı bölümde abisinin anlatıcıyı söz dinlemediği için yüklüğe kilitlediğini yazar. Öteki kıyı adlı bölümde ölüme değinilerek annesinin karanlıktan korktuğu anlatıcı tarafından yazılır. Ayrıca annesinin hapishanenin önüne gelerek kızının sağ mı ölümü onu bilmek için beklediğini yazar. On gün hapishanenin önünde bekleyen annesine çavuş kızının adını söyle vereceğini ver burada bekleme git diye söyler. Anlatıcı-yazar hapishanede Bahai olan Dr. Fatıma el-Harasani'nin kendisine toka verdiğini yazarak o gün ailesinin kendisini ziyarete geldiğini de anlatır.

Anlatıcı-yazar devrimcilerin Kürt bölgesindeki karargâhı olan "Nawchılıcan" geri döner ve oradakilerin isimlerini vererek bu isimleri ölümsüzleştirir. Bu ölümsüz isimler Ebu Semra, Ebu Cafer, karısı ve çocukları, Falih, Casım, Kadir, Fahri, Faruk, Sabir, Muzaffer, Faiz, Sabir, Hazım, Ömer ve Ebu Leyla'dır.

Diğer bölüm Kasr el-Nihaya Hapishanesidir. Bu hapishanede daha yeni üç kişi idam edilmiştir. Bu hapishanede her türlü iğrençlikler yapılır ve mahkûma bir kâğıt kalem verilip imzalamaları istenir. Mahkûmlara zorla imzalattırılan metinlerden biri şu şekildedir:

"Aşağıda imzası bulunan ben… tarihinde Komünist Parti'ye katıldım ve … tarihinde tutuklandım. Evimde el bombaları, patlayıcılar, devrimci hükümete ve İlerici Ulusal Cephe'ye karşı broşürler bulundu. Kendi özgür irademle, partiye siyasi sebeplerle değil erkek bulmak ve olabildiğince çok kişiyle seks yapabilmek için katıldığımı beyan ederim. İlişkilerimin hepsi ahlak dışıydı… ile seks yaptığımı kabul ediyor ve Kasr el-Nihaya'ya gir-

diğimde bakire olmadığımı doğruluyorum. Güvenlik güçlerinden iyi muamele gördüm."

Bu itiraf zorla hapishane yönetimi tarafından mahkûmlara imzalattırılır.

"Kalp, Sen Ne Gördün" adlı bölümde Ebu Gureyb hapishanesi anlatılıyor ve romanda en uzun bölüm burası. Burada mahkûmlara yapılan zulümler ve işkenceler tasvir ediliyor. Anlatıcı-yazarın ailesinin kendisini ziyarete gelişi de yine bu bölümde tasvir ediliyor. 20 Kasım'da sosyalist ülkelerden gelecek bir heyetin hapishaneyi teftiş edeceği söyleniyor. Bunun üzerine her şey güllük gülistanlıkmışçasına bu heyete takdim ediliyor. Anlatıcı-yazar "Olağan Düşler" bölümünde gördüğü üç rüyayı resmediyor. Sessizlik bölümünde sessizliğin önemine değinen yazar kapanış bölümüne geçiyor. Anlatıcı-yazar 1999 yılında Tunus'a arkadaşına yaptığı ziyarette kendisine Irak'ın ulusal gazetesi es-Sevre'nin eski baskıları hediye edilir. 1 Mayıs 1988 yılındaki gazete haberlerine bakınca Haydar isimli bir gencin evinden ayrıldığı ve o zamandan beri bulunamadığı haberi vardır. Anlatıcı-yazar birden Haydar'ı hatırlar. Haydar Irak rejimi tarafından tutuklanır ve serbest bırakılır Haydar eski yoldaşlarının yanında döner fakat yoldaşlar Haydar'ın hiç işkence görmemiş olmasından şüphelenir ve onu muhbir diye öldürürler. Anlatıcı-yazarın romanının son cümleleri unutma üzerinedir ve şöyledir:

"Hafıza çok katmanlıdır; mimarisi bu hafızayı taşıyan niyetlerine göre çeşitlilik gösterir. Geçmişin yazılmamış kaydıdır. Tek ortağı unutmadır. (Zangana,2017:123)"

Yazar özellikle Saddam Hüseyin döneminde yaşanan işkenceleri ve ülkede yaşanan korku iklimini bu otobiyografik romanı ile biz okuyucularına tasvir etmektedir. Ayrıca yazar Saddam'ın baskı rejiminin otuz yılı aşkın bir süredir binlerce Iraklının ruhunda bıraktığı tahribatı, gözaltıları, hapishaneleri, psikolojik ve fiziksel işkence yaşayan insanları tasvir ediyor. Romanın İngilizce'ye tercüme edilip iki baskı yapması bu ilginin en önemli nedenlerinden biridir. Bu romanın yazarının Saddam Hüseyin'in işkence tezgâhlarından geçmiş olması da anlatıya farkındalık kazandıran başka bir etkendir.

Ortadoğu ülkelerinde Askeri Darbeler birbirine yakın tarihlerde meydana gelmiştir. Romanları Arapçadan Türkçeye çevrilen bir diğer Mısırlı yazar Sunullah İbrahim, 1973 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Sunullah İbrahim'in, 1966 yılında yayınlanan Tilke Raiha 'O Koku' adlı romanı Arap ve Türk kültürleri arasındaki benzerliği okuyucuya sunan önemli bir eserdir. 1966 senesinde okuyucusu ile buluşan kitap sakıncalı görülerek toplatılmıştır. İktidar değiştikten 20 yıl sonra tekrar yayınlanmıştır. Romanda 1952 senesinde Mısırda askeri darbe yaparak yönetimi

ele geçiren Cemal Abdunnasır (ö.1970) dönemi anlatılmaktadır. Abdunnasır darbeden sonra Mısır Devlet Başkanlığı'da yapmıştır. Büyük vaatlerle iktidara gelen Abdunnasır, ülkeyi kaosa sürüklemiş birçok kişiyi solcu veya muhalif olarak kabul ederek hapishanelere attırmış ve işkence yaptırmıştır. İktidar tarafından yapılan hukuka aykırı bu uygulamalara Mısır halkı korktuğu için tepki göstermemiştir (Bölükbaşı, 2021:69).

Yazar, hikâyeye ve olay örgüsüne daha fazla derinlik ve gerilim veren birçok teknik kullanarak onu yenilikçi bir şekilde bizlere sunmaktadır. Anlatıcı-yazar, Iraklı yoldaşlarıyla beraber Irak halkı için Marks'ın ideal devletinin ve ütüpyasının peşindedir. Yazar, Irak halkı için bir ütopya hayalinin peşinden koşarken, hayatının erken dönemlerinde işkence görür ve aşağılanır. Bu romanın önemi metnin ruhundan ve temasından kaynaklanmaktadır. Bu tema, bir toplumda küçük düşürülen benliğin eziyeti, şiddet ve baskıcı iktidarla meşgul olan metnin sanatsal yapısını dayatmış ve bu da ister istemez ideolojik mücadele boyutuna değil, toplum üzerindeki baskının kalıntılarına odaklanılmasına yol açmıştır. Bu tür toplumlarda ve ortamlarda insan benliği önemsizdir.

Yazar anlatısına mektuplarla başlamaktadır. Yazar mektuplarla romanında giriş yaparken Sevgili Haifa diye başlayan birinci mektup Londra'ya gittiğini Londra'nın ve insanlarının sevgiden yoksun bir kent olduğunu ve vize sorununu tasvir ediyor. Sevgili Haifa diye başlayan ikinci mektup çocukluğunun geçtiği yere olan özlemini ve hatıralarını dile getiriyor. Memleketine olan nostaljisi bir yerde depreşiyor ve önem arz ediyor. 1980-1988 yılları arasında devam eden Irak-İran savaşı ve iki tarafında haberlerde zafer kazandığını veren yalancı haberler aklına geliyor. Ve bu cesetler üzerinden siyaset yapan çıkarcı insanlar sürüsü. Yazar ayrıca Bağdat'taki el-Raşid Caddesindeki on iki imamlardan birinin mihrabının örtüsünün değiştirilmesi sırasındaki heyecanı da anımsıyor. Savaş zamanında yapılan sanatın emniyet supabından başka bir şey olmadığını da yazıyor. Sevgili Haifa diye başlayan üçüncü mektup işkenceleri ve yapılan sorgulamaları akla getiriyor. Ülkesinde muhalefetin korkudan dolayı kalmadığını ve ülkesinde işkencenin devam ettiğini yazıyor. Sevgili Haifa diye başlayan dördüncü mektup rüyasında bile işkence ve sorgulamaların devam ettiğini görmesidir. Sevgili Haifa diye başlayan beşinci mektupta anlatıcı-yazar ülkesinde tüm heykellerin yalnızca bir adam adına Saddam Hüseyin adına dikildiğini söylüyor. Sevgili Haifa diye başlayan altıncı mektupta Irak'a ait şeylerin resmedilmesi istendiğinde ressam tabutları mı resmedeceğiz diyerek ülkesinde kol gezen ölümün resmini çiziyor (Zangana, 2017:19-23).

Yazar, Irak'ta acı bir deneyim yaşayan bir arkadaşını bize kapsamlı bir şekilde mektup tekniği üzerinden anlatır. Bu açılış, yazarın, Londra'daki arkadaşının durumunu, yalnızlığını, depresyonunu özetleyen ve zamana teşhis koyan dört mektubuyla okuyacağımız gibi, çeşitli teknikler

kullanarak, ölen arkadaşının kâğıtlarını karıştırırken de mevcuttur. Anlatıcı-yazara yazılmış mektuplardan Irak-İran savaşı hakkında bilgi ediniyoruz. Ayrıca bu mektuplardan biride, sürgündeki her korkmuş Iraklının rüyasını, Irak'a dönüş hayalini ve güvenlik görevlileri tarafından boğulma anını anlatmaktadır.

Bir sonraki bölümde, "Yeni yerler görmek için ayrılmadım" diye yazan yazar, zamanını sol bir hareketle örtüştürüyor: Sekiz yaşındayken babasıyla İran-Irak sınırındaki "Zino" köyüne yaptığı geziden bize bahsediyor. Yazar Zino'daki Abdullah Amcasına yaptığı gezide babasının ailesinin evini, köy dükkânlarının kokularını ve birçok şeyi hafızasına kazıyor. Yazar köyde gördüğü Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe yayınlardan bahsediyor. Yazar, Irak-İran sınırında bir köy olan Zino'dan babasıyla beraber iki Acem halısı alarak dönüyor. (Zangana, 2017:25-28).

Anlatıcı-yazar "Bağdat" adlı bölümde Saddam'ın istihbarat şefi ve anlatıcı-yazarın içeri alınmasını anlatır (Zangana, 2017:29-34). Bunun gözaltına alınan bir Iraklı kadın için ne anlama geldiğini kurguda önemlidir. Nazım Kazar'ın odanın ortasında, güvenlik görevlilerinin arasında çırılçıplak dururken, sahne, içgüdüsel tepkiden bile daha derine inen yoğun bir şehvetli dille çizilmiştir:

"Adamlardan biri bana döndü, sonra elini bedenime uzattı ve odada kahkahalar koptu. Ellerin yapışkanlığından iğrenmenin anlamını unutacak kadar korktum (Zangana, 2017:29-30).

Kaderin cilvesi Nazım Kazar dört yıl sonra Saddam rejimi tarafından tutuklanır, işkence edilir ve infaz edilir (Zangana, 2017:29). Romanın başkarakteri Haifa'nın hapiste tuvaletini bile yapmasına izin verilmez ve ona odana tuvaletini yap denir (Zangana, 2017:30). Tuvalet olayı Saddam döneminde mahkûmlara uygulanan insanlık dışı olayların en önemsizidir. Yazarın kendisine yani Haifa'ya muhbirlik teklif edilir ama Haifa muhbirliği kabul etmez (Zangana, 2017:30). Haifa hapishanede iken biri yirmi üç diğeri on altı yaşında iki genç idam edilir (Zangana, 2017:31). Buda fidan gibi gençlerin Saddam rejimi döneminde solduklarının bir göstergesidir. Haifa altı ay sonra Ebu Gureyb hapishanesine götürülür ve fahişelerle aynı hapiste kalır yazarın saçıda burada dökülmeye başlar (Zangana, 2017:33).

Yazar buradan "Londra" adlı bölüme geçer. Yazarı babası Londra'da ziyaret eder ki bu babasının son ziyaretidir. Babası kızını ziyaretten iki ay sonra vefat eder. Babası üzüntüden değişmiş arak içmeye ve günde bir avuç ilaç almaya başlamıştır. (Zangana, 2017:35). Yazar bu bölümde tutuklandığı yer olan Bab el-Mulatham'ı anlatır. Yazar bu bölümde çarşaf giymenin zorunluluğuna lanet eder. Ayrıca yazar bu bölümde karanfillerin olduğu Türk Şehitliği'nden bahseder (Zangana, 2017:36-37).

Yazar Haifa Zankana "Portre" adlı bölümde yoldaş Fuad'la Bağdat'ta tanışmalarından bahseder (Zangana, 2017:43). Yine yazar bu bölümde Fuad'ın Saddam Hüseyin rejimi tarafından tutuklanmasını da verir (Zangana, 2017:45). Fuad'ın üç ay sonra idam edilmesi de bu bölümde anlatılır. Fuad idam edilmeden önce Haifa'ya bir mektup göndermeye muvaffak olmuştur (Zangana, 2017:47). Haifa Zangana bu bölümde bütün insanlığı ilgilendiren şöyle bir soru sorar:

"Şimdiye kadar, tarih tek bir eksen –yani insanlar- etrafında dönerek kendini tekrar etmeye çabaladı. Gelecekte bizim de işkencecilerin yüzlerini takınmayacağımızın garantisi var mı? (Zangana, 2017:47). "

Haifa Zangana yukarıdaki bu cümlelerle insanlığın çok çabuk saf değiştirebileceğine vurgu yapar.

Zangana Kürt bölgesinde Komünist Parti Merkez Komutanlığı'nın karargâhı konumunda bulunan Irak Kürt bölgesindeki Revanduz ve Kalala arasındaki karayolu üzerindeki "Nawchılıcan" adlı yerden bahseder (Zangana, 2017:49-60). Karargâh kurmak için özellikle Irak Kürt bölgesi seçilmiştir. Buradaki Marks'ın erdemli devletini bütün Irak'ta kurmak isteyen yoldaşlar bulunmaktadır. Saddam Hüseyin'in istihbaratçıları bu mekânı takip ettikleri gibi Irak dışında da komünist olanları takip etmektedir. Hatta Saddam Hüseyin'in istihbaratçıları Lübnan'daki Abdul Cabbar Abdullah adlı şahsı Beyrut'ta bir köprüde sallandırıp patlatmışlardır (Zangana, 2017:56). Buradaki Falih adlı devrimci üç yıl sonra ordu müfrezesine yapılan bir saldırıda öldürülecektir (Zangana, 2017:58). Yazarın bu cümlelerinden komünistlerin Saddam Hüseyin rejimine karşı silahlı eylemde bulunduğunu da anlamaktayız. Anlatıcı-yazar devrimcilerin Kürt bölgesindeki karargâhı olan "Nawchılıcan" geri döner ve oradakilerin isimlerini vererek bu isimleri ölümsüzleştirir. Bu ölümsüz isimler Ebu Semra, Ebu Cafer, karısı ve çocukları, Falih, Casım, Kadir, Fahri, Faruk, Sabir, Muzaffer, Faiz, Sabir, Hazım, Ömer ve Ebu Leyla'dır (Zangana, 2017:73).

Haifa Zangana, büyük birader kısmında flashback tekniğiyle geriye dönüşler yaparak zamanda kırılmalar yaratır ve abisinin yani ataerkilliğinin kendisi üzerindeki etkisinden bahsederek abisinin kendisini yüklüğe kilitlediğini anlatır (Zangana, 2017:65).

Yazar "Öteki Kıyı" adlı bölümde ölümü vurgulayarak cezaevi önünde ailesinin onun yaşayıp yaşamadıklarını öğrenmek için on gün beklemelerini konu edinir. Çavuşlardan biri annesinin getirdiklerini alarak kızlarının yaşadıklarını anlatmaya çalışır. Aile bu çavuşun hareketinden kızlarının yaşadıklarına emin olur (Zangana, 2017:68).

Yazar ailesinin kendisini hapishane ziyareti esnasında korkularından havadan sudan şeylerden konuşmuşlardır. Bu kısım Saddam Hüseyin dö-

neminin insanlar üzerindeki bıraktığı korku iklimini çok güzel anlatmaktadır. Yazarın bir sonraki nesle roman yoluyla da olsa Saddam Hüseyin dönemi korku iklimini anlatması açısından da bu bölüm önemlidir. Çünkü bu bölümde kurgu ile gerçek birebir örtüşmektedir.

Diğer bölüm Kasr el-Nihaya Hapishanesidir. Bu hapishanede daha yeni üç kişi idam edilmiştir. Bu hapishanede her türlü iğrençlikler yapılır ve mahkûma bir kâğıt kalem verilip imzalamaları istenir. Mahkûmlara zorla imzalattırılan metinlerden biri şu şekildedir:

"Aşağıda imzası bulunan ben… tarihinde Komünist Parti'ye katıldım ve … tarihinde tutuklandım. Evimde el bombaları, patlayıcılar, devrimci hükümete ve İlerici Ulusal Cephe'ye karşı broşürler bulundu. Kendi özgür irademle, partiye siyasi sebeplerle değil erkek bulmak ve olabildiğince çok kişiyle seks yapabilmek için katıldığımı beyan ederim. İlişkilerimin hepsi ahlak dışıydı… ile seks yaptığımı kabul ediyor ve Kasr el-Nihaya'ya girdiğimde bakire olmadığımı doğruluyorum. Güvenlik güçlerinden iyi muamele gördüm."

Bu itiraf zorla hapishane yönetimi tarafından mahkûmlara imzalattırılır (Zangana, 2017:77).

Yukarıdaki pasaj Saddam Hüseyin döneminde insanlara zulmün geldiği noktayı göstermesi adına önemlidir. Hem mahkûmların ırzına geçilmesi hem de kağıt imzalatılarak aşağılanmaları tarihin en çirkef yöntemlerinden birisidir.

"Kalp, Sen Ne Gördün" adlı bölümde Ebu Gureyb hapishanesi anlatılıyor ve romanda en uzun bölüm burası. Burada mahkûmlara yapılan zulümler ve işkenceler tasvir ediliyor. 20 Kasım'da sosyalist ülkelerden gelecek bir heyetin hapishaneyi teftiş edeceği söyleniyor. Bunun üzerine her şey güllük gülistanlıkmışçasına bu heyete takdim edilerek Saddam Hüseyin rejimi şirin gösterilmeye çalışılıyor (Zangana, 2017:89).

Anlatıcı-yazar "Olağan Düşler" bölümünde gördüğü üç rüyayı resmediyor. Sessizlik bölümünde sessizliğin önemine değinen yazar kapanış bölümüne geçiyor. Anlatıcı-yazar 1999 yılında Tunus'a arkadaşına yaptığı ziyarette kendisine Irak'ın ulusal gazetesi es-Sevre'nin eski baskıları hediye edilir. 1 Mayıs 1988 yılındaki gazete haberlerine bakınca Haydar isimli bir gencin evinden ayrıldığı ve o zamandan beri bulunamadığı haberi vardır. Anlatıcı-yazar birden Haydar'ı hatırlar. Haydar Irak rejimi tarafından tutuklanır ve serbest bırakılır Haydar eski yoldaşlarının yanında döner fakat yoldaşlar Haydar'ın hiç işkence görmemiş olmasından şüphelenir ve onu muhbir diye öldürürler (Zangana, 2017:117-118).

Tüm dünyadaki örgütlere bakıldığında muhbir sevilmez. Hapisten çıkan muhbirler eğer işkence görmemiş ve hırpalanmamışsa casus oldu-

ğundan şüphelenir ve öldürülür. Bu durum bilindiğinden rejimler konuşmayan örgüt taraftarını öttü, sizi ele verdi diye örgüt taraftarlarına öldürtebilmektedirler. Hatta muhbir olanlara muhbir olmadığı belli olsun diye onlarda biraz hırpalanmaktadırlar. Bu tür durumları belli filmlerde de görmekteyiz.

Anlatıcı-yazarın romanının son cümleleri unutma üzerinedir ve şöyledir:

"Hafıza çok katmanlıdır; mimarisi bu hafızayı taşıyan niyetlerine göre çeşitlilik gösterir. Geçmişin yazılmamış kaydıdır. Tek ortağı unutmadır (Zangana, 2017:112)."

Yukarıdaki pasajdan unutmanın insan için önemini anlamaktayız. Yazar romanında ben ve üçüncü tekil şahıs tanrısal bakış açısı o'yu kullanır.

Romanda kurgu yoluyla oluşturulan karakterler başkarakter Haifa Zankana, Mahmut Amca, Mahmut Amcanın karısı (Jinmam), Irak gizli servisinin başı Nazım Kazar, biri yirmi üç diğeri on altı yaşında idam edilen iki genç, Hassan el-Mutairy, Baba, Doktorlar, Anne, idam edilen Fuat, yoldaşlar, Kaka, Doktor Kawa, Saad, Dr. Abbas, Um Cafer, Ebû Samira, Irak bataklığında öldürülen Halid Ahmet Zeki, Nasır, Said, Ali Mustafa, Um Halid, Falih, Çoban, Um Wahid, Dr. Fatıma el-Horasani, Ebu Leyla, muhbir denilerek örgütiçi infaza kurban giden Haydar. Aslında yazar bu romanında bazı gerçek isimleri romanında verebilirdi. Çünkü yazar Saddam'ın ölümünden sonra bu romanını 2009 yılında yazmıştır.

Anlatıyı zaman açısından ele alırsak şunları söyleyebiliriz. Yazar, hayali olarak yaşam tecrübesiyle hatıratını oluştururken, -70'lerin başındaki Irak ve 80'lerin sonunda Londra'yı ele alıyor. Romanda Baas rejiminden bahsetmesi hikâye aralığını 1959-2003 zamanları aralığına götürse de roman daha çok 1970'lerin başında, resmi olarak Bakr'ın ikinci komutanı olan Devrim Komuta Konseyi'nin başkan yardımcısı Saddam zamanları anlatır. Bu romanda anlatı çizgisel ilerlemeyip, kahramanın henüz çocuk olduğu 1950 yıllara da geri dönüş yapar. Bu geri dönüşler kronolojik zaman dilimleri halinde olmaz. Yazar geri dönüş ve ileriye dönüşlerle biz okuyucularına güçlü bir Irak panoraması sunar. Yazarın 1972 yılında Bağdat Üniversitesine başladığı ve hapse atıldığı yıl zamanı belirtmesi açısından önemlidir. Yine zamanı belirtmesi açısında 1934'lerde kurulan Irak Komünist Partisi (İKP) önemlidir. Bu parti Baas ve Saddam tarafından en ağır saldırılara maruz kalmıştır. Romanın başında verilen altı mektup bizi 1980'lerin sonuna Irak-İran savaşının kızıştığı bir döneme götürürken, sonraki Zino adlı bölüm 1950'lerin sonuna Irak-İran sınırındaki bir Kürt köyüne götürüyor. Zankana 1958 yılında yapılan darbe ile halk sarayına dönüşen kralın sarayını ziyaretini flashback ile tasvir ediyor. Yazar ayrıca

"Kalp, Ne Gördün Sen?" bölümünde hapishane yaşamını, 20 Ağustos ile 17 Aralık 1972 aralığında ise Ebu Gureyb hapishanesine transfer edilişini tasvir ediyor. Haydar isimli yoldaşın Saddam rejimince 1999'da tutuklanıp geri döndüğünde muhbir diye örgüt içi infaza kurban gitmesi anlamlı olup, yazar burada flashback tekniğiyle geriye dönmüştür.

Kapalı ve açık mekân olmak üzere anlatıda mekân ikiye ayrılır. Kapalı mekân olarak Ebu Gureyb hapishanesi, hücre, olarak sıralanabilir. Açık mekân için ise Zino yolu, Irak, Londra, Bağdat, Bağdat'ın bir semti Bab el-Mulatham, Türk Şehitleri Kabristanı, Bab el-Mulatham Mezarlığı, Kasr, Irak Müzesi, Karargâh, Nawchılıcan, akarsular, pınarlar, Şam, Filistin, Lübnan, mezar, Kerkük, Tunus, örnek verilebilir.

Yazar ayrıca bilinci, bilinçaltını, rüyaları ve günlükleri, diyaloğu ve bilinç akışını, devingen bir hikâyeyi iç içe geçirme ve iki olay arasında zamansal birliği vurgulamak için yararlanılan croscutting tekniğini kullanır. Ayrıca yazar, hapishane dışındaki anılarını anlatırken adet dönemlerini, doğum sancılarını ve eşcinsel yakınlıkları tasvir etmekten çekinmez.

Yazar genelde edebiyat üzerinden kurgularında siyasasını vererek siyaset yapmaktadır. Hayfâ` Zankana'da Yâsemîna Hadrâ' nın "Kaddafi'nin Son Gecesi" adlı romandaki gibi siyaset yapar (Baran, 2022: 1-20). Yazarın bu romanı Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'îm (Baran, 2022:61-80), Radva Aşur'un et-Tanturiyye romanı (Baran, Mart 2022: 659-670), Sun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'iha İsimli Romanı (Baran, 2022:141-148), Faslı Yazar Tâhir Bin Cellûn'un Rüşvet Üzerine Sarsıcı Bir Kurgu (Bay Ahlakın Çöküşü) (Baran, 2022:447-456) ile siyasayı ele alması açısından kurguda benzerlik gösterir.

SONUÇ

Yazar bu romanında Saddam Hüseyin dönemi hapishanelerinde yapılan işkenceleri anlatmaktadır. Saddam Hüseyin döneminde muhalif kesimlerin susturulduğu ülkede korku ikliminin hâkim olduğu bu anlatıda verilir. Anlatıcı-yazar özellikle bu otobiyografik anlatısında kendi yaşamından ve tecrübelerinden de istifade ederek kurgusunu oluşturmuştur. Yazarın bu noktada eleştirilecek tarafı bu anlatıyı 2009 yılında yazmış olmasına rağmen gerçek isimleri kurgulayarak vermiş olmasıdır. Bu da yazarın bu kurgusunda eleştirilecek taraflarından birisidir. Yazarın olay örgüsü her ne kadar bir bütünlük arz etse de dağınık bir bağlamdadır. Yazar Irak hapishanelerinde yaşananları, idamları, insanların ortadan kaybolmalarını tasvir eder. Ülkede Saddam Hüseyin'in yaşattığı korku iklimi ayrıca önem arz eder. Entelektüel ve aydınlar öldürülmemek adına ülke dışına kaçarlar. Buda ülkeyi her anlamda çoraklaştırır. Fasta Kral 2. Hasan'ın Tazmamart hapishanesinde yaptığı işkenceleri Saddam Hüseyin Irak hapishanelerinde yapmıştır. Anlatıcı-yazarın kendisinin de Sadam

Hüseyin'in işkence tezgâhından geçmiş olması bu anlatısal kurgusunu daha bir anlamlı kılmaktadır.

Yazar bu anlatısıyla aslında tarihsel iki soruna anlatısıyla odaklanmaktadır. Birinci sorun darbeler sorunu ikincisi de hapishaneler sorunudur. Yazar, bu anlatısında hapishanelerin ağır koşullarını Irak Kasr el-Nihaya, Ebu Gureyb ve fahişelere ayrılmış bir cezaevi olan el-Za'afaraniya Hapishanesi üzerinden vermektedir. Yazar, hapishanelerin insanlık dışı koşullarını mahkûmlar üzerinden anlatmaktadır. Yazar, hapishanelerin insanların hayatlarını öldürdükleri gibi hayallerini de öldüren bir yer olduğunu bu anlatısıyla biz okuyucularına tasvir etmektedir. Ayrıca müellif, yapılan darbelerin halka rağmen halk için yapıldığını da kurgudaki karakterleri üzerinden vurgulamaktadır. Anlatıcı-deha, hapisten çıkanların fiziksel ve duygusal olarak çok değiştiklerini de kurgusunda özellikle vurgular. Romanın son cümlesi hafızanın önemi ve unutmaya dairdir. Çünkü insanın yaşaması için bazı kötü olayları unutması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Baran, E. (2022). Yâsemîna Hadrâ''nın Kaddafi'nin Son Gecesi Adlı Romanı Üzerine Genel Değerlendirmeler. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Baran, E. (2022). Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'îm Romanında Siyaset. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Baran, E. (2022). Filistin Göç Edebiyatı (Radvâ ʿÂşûr'un Et-Tantûriyye Adlı Romanı). Ankara: 2. Uluslararası Göç Sempozyumu Olgusu.

Baran, E. (2022). Çağdaş Arap Edebiyatında Zindan Edebiyatı (Sun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'iha İsimli Romanı) . Asya Studies, 6 (20).

Baran, E. (2022). Faslı Yazar Tâhir Bin Cellûn'dan Rüşvet Üzerine Sarsıcı Bir Kurgu (Bay Ahlakın Çöküşü).Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,11(3),447-456.

Bölükbaşı, M. (2021). Arapçadan Türkçeye Yapılan Çevirilerde Kültür Aktarımı. (Ed). Kara, Ö.T. Erol, S. Güncel Alan Eğitimi Araştırmaları III. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Zangana, H. (2017). Bağdat'ı Düşlemek. Çev. Murat Erşen. İstanbul: Can Yayınları

Farouk Sluglett, M. (1990). Irak (3. Son Dönem). (Cilt. 19, ss. 95-99). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

BÖLÜM 21

SOSYAL MEDYA ÇAĞINDA KİŞİSEL MARKALAŞMA OLGUSU: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Nilgün KÖKSALAN[1]

1 Dr. Trakya Üniversitesi Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID: ID/0000-0002-2338-8074.

GİRİŞ

Yeni iletişim teknolojileri ve internet alanında yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte dijitalleşme, sosyal medya, sosyal ağlar ve sanal dünya gibi birçok fenomenin bireysel ve sosyal hayatı etkisi altına aldığı görülmektedir. Söz konusu fenomenler bir yandan sosyal, ekonomik ve kültürel boyutta küresel dünyaya yeni açılımlar sunarken diğer taraftan gerek tüketicilere ve işletmelere sağladığı kolaylıklar, gerekse kitle bazında duygu ve düşünce paylaşımı olanaklarıyla gündelik yaşamın hemen her anının içine dahil olmaktadır. Son yıllarda sosyal ağ kullanımında yaşanan artış ürün ve hizmet tanıtımlarından pazarlama kararlarına, marka iletişiminden sosyal ilişkilere kadar birçok alanda yürütülen çabaları sosyal medya mecralarına taşımış durumdadır. Bu noktada özellikle kişilerin de ürün, hizmet ve örgütler gibi pazarlanabileceğini ve dolayısıyla markalaşabilme potansiyeline sahip olabileceğini savunan kişisel marka ve markalaşma olgusu ve bu bağlamda yürütülen çabalarda sosyal medya kullanımının giderek öne çıkması dikkat çeken bir gelişme olarak göze çarpmaktadır.

Kişisel marka ve markalaşma 1990'lı yıllar itibariyle popülerlik kazanmış ve temel olarak markalaşma çabalarının birey odaklı yürütüldüğü süreçleri kapsayan bir uygulamadır. Birey herhangi bir konu ya da alanda bilinirliğini ve tanınırlığını artırmak amacını taşımakta ve bu doğrultuda bilgi, tecrübe ve uzmanlığını kitlelere sunmaktadır. "Kişinin kendisini pazarda tanıtmak amacıyla çabaladığı planlı bir süreci" ifade eden kişisel markalaşma olgusu "belirli bir kişi ile ilişkilendirilen çağrışımlar bütünü" olarak adlandırılmaktadır (Khedler, 2014: 29; Parmentier, Fischer ve Reuber, 2013: 374).

Tarihsel süreçte bakıldığında görece yeni sayılabilecek bir kavram olan kişisel markalaşmanın daha önce yalnızca spor ve sanat alanında ün kazanmış kişilerle sınırlandırıldığı görülmektedir. Ancak kişisel markalaşma zaman içerisinde kapsamını genişleterek günümüzde politikacılardan tıp uzmanlarına, yöneticilerden girişimcilere hemen her alanda uygulanabilen popüler bir olguya dönüşmüş durumdadır. Bu değişim ve dönüşümde dijitalleşme ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasının etkisinin büyük olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bugün küresel düzeyde birçok alanda etkili olan sosyal medya kişisel markalaşma çalışmalarında da önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal medya üzerinden kitlelere ulaştırılan içerik ve paylaşımlarla ünlüler ve uzmanlar haricinde herhangi bir bireyin de hedeflediği düzeyde bir marka değerine ulaşabilme potansiyeli bulunabilmektedir. Bu doğrultuda yaygınlaşan markalaşma çabaları beraberinde fırsatlar getirebildiği gibi aynı zamanda çeşitli tehditler de barındırabilmektedir.

Kişinin gerek kendini tanıtmak gerekse iletişim kurmak amacıyla sosyal medya ve dijital mecraları kullanması akademik anlamda ilgi çeken bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda literatüre ve uygulamalara bir bakış açısı sunmayı amaçlayan çalışmanın konusunu son yıllarda ivme kazandığı görülen sosyal medya üzerinden kişisel markalaşma uygulamalarının ortaya koyduğu fırsatlar ve tehditlerin irdelenmesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle sosyal medya, sosyal medya pazarlaması ve ardından marka ile kişisel markalaşma olguları incelenmiştir. Çalışmada son olarak sosyal medya çağında kişisel markalaşmaya ilişkin olası fırsatlar ve tehditler tartışılarak bu bağlamda alana bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.SOSYAL MEDYA VE PAZARLAMA

Sosyal medya geleneksel medyadan ayrışan yönleriyle zaman içerisinde iletişim olgusunu farklı boyutlara ulaştırmıştır. İletişim bağlamında ortaya koyduğu değişim ve dönüşümlerin yanı sıra aynı zamanda bireysel ve kitlesel bazda bir fark edilme unsuru olarak da dikkat çeken sosyal medya bugün artık önemli bir pazarlama aracına dönüşmüştür. Bu bölümde sosyal medya ve sosyal medya pazarlaması konuları incelenmiştir.

1.1.Sosyal Medya

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte yaşamımıza giren sosyal medya, bugün hemen hemen her sosyal gruptan insanın sosyal ilişkiler kurması, iletişim sağlaması, çeşitli konu ve alanlarda kendini geliştirmesi, özel yetenek ve bilgi birikimlerini paylaşabilmesi gibi olanaklar sunan devasa bir platforma dönüşmüş durumdadır. Sosyal medya kullanımında son yıllarda görülen artış hem kişisel hem örgütsel düzeyde iletişim, marka, pazarlama ve ürün çalışmalarının internet mecralarına taşınmasını gerekli kılmıştır. Bugün artık marka bilinirliğinin artırılması ve müşteri sadakati gibi önemli pazarlama amaçlarına ulaşılmasında Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, Youtube, TikTok vb. sosyal medya platformlarının kullanımının öne çıktığını ifade etmek mümkündür.

Sosyal medya, etkileşimli katılımı içeren yeni medya biçimlerine atıfta bulunmak için sıklıkla kullanılan bir terimdir (Manning, 2014: 1158). Bir diğer ifadede ise "içeriğini kullanıcıların oluşturduğu ve paylaştığı sanal topluluk" olarak tanımlanmaktadır (Kim, Jeong ve Lee, 2010: 216). Kapsam açısından "sohbet odaları, tartışma forumları, lokasyona dayalı hizmetler, sosyal ağ hizmetleri, sosyal rehberler, sosyal imleme, sosyal itibar ağları, webloglar, bloglar, podcastler, videocastler, wikiler, facebook, tweeter" gibi uygulamalarla oldukça geniş bir platform olan sosyal medya, kullanıcılarına internet ya da mobil sistemler üzerinden etkileşim olanakları sunmaktadır (Sü, Eröz ve Doğdubay, 2012: 134).

Küresel rekabette ortaya çıkan yoğunluğa paralel olarak önemli bir iletişim aracı olarak uygulamalarda yer edinen sosyal medya, "radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi geleneksel iletişim araçlarının tüketiciler tarafından kullanımını belirgin bir şekilde" azaltmıştır. Zaman içerisinde sosyal medyanın "tüketicilerin sosyal ve kültürel yaşamlarını etkilemekle kalmayıp" aynı zamanda "pazarlama yöneticileri tarafından da önemli bir pazarlama iletişim aracı" haline dönüştüğü görülmektedir (Barutçu ve Tomaş, 2013: 6-7).

Sosyal medya yaklaşık olarak 4,7 milyara ulaşan aktif kullanıcı sayısıyla günümüzde "iş, alışveriş, sosyalleşme, politik ya da günlük iletişim" gibi birçok amaçla kullanılabilmektedir. Son yapılan istatistikler küresel bazda sosyal medya kullanım süresinin günlük 147 dakika olduğunu göstermektedir (Statista, 2022). Bir diğer istatistiğe göre ise dünya nüfusunun yarıdan fazlası sosyal medya kullanmaktadır, 2022 yılında bir önceki yıla göre sosyal medya kullanıcı sayısında 400 milyonluk bir artış gerçekleşmiştir, dünya üzerinde 10 kişiden altısının bir sosyal medya hesabı bulunmaktadır ve internet kullanıcılarının % 45'i ürün araştırmalarını sosyal medya üzerinden gerçekleştirmektedir (Statusbrew, 2022). Bu istatistiklerden de hareketle sosyal medyanın yaşamlarımızda oynadığı rolün boyutunun giderek arttığını ifade etmek mümkündür.

Bugün artık birçok tüketici marka, ürün ve hizmet araştırmalarını sosyal medya üzerinden gerçekleştirmektedir. Sosyal medyanın ulaştığı noktada tüketicilerin satın alma kararlarını etkilediği görülmektedir. Gerek işletme ve tüketici arasındaki gerek tüketicilerin kendi arasındaki iletişime getirdiği boyut sosyal medya ve pazarlama ilişkisinin farklı disiplinlerden araştırmacı tarafından kapsamlı bir şekilde araştırılmasını ve işletmelerin bu noktadaki çabalarını önemli hale getirmiştir.

1.2.Sosyal Medya Pazarlaması

Sosyal medya, pazarlama iletişiminin son dönemde en önemli etkinlik alanlarından birisini oluşturmaktadır. Sosyal medya pazarlaması olarak ifade edilen yaklaşım, alan yazında birçok araştırmacı (Evans, 2008; Borges, 2009; Weinberg, 2009; Akar, 2010) tarafından incelenmiş ve çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiştir.

Köksal ve Özdemir (2013) çalışmalarında, sosyal medyanın "işlevi itibariyle bir tutundurma faaliyeti" olduğu üzerinde durmaktadır. Pazarlama karması içerisinde sosyal medyanın en uygun şekilde tutundurma faaliyetleri kapsamında değerlendirileceği belirtilen çalışmada, sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen paylaşımların işletmelerin tutundurma faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırdığının altı çizilmektedir (Köksal ve Özdemir, 2013: 324).

Sosyal medya pazarlamasının kullanıldığı tek alanın kâr amaçlı kuruluşlar olmadığını ifade etmek mümkündür. Sosyal medya pazarlaması bugün aynı zamanda kâr amacı gütmeyen organizasyonların faaliyetlerinde de önemli bir yer tutmaktadır (Yalçın ve Canoğlu (2021, 1137). "İnternetin sunduğu fırsatlardan faydalanmak isteyen ve yeni teknolojilerin farkında olan kâr amacı gütmeyen kuruluşlar" "faaliyetlerini duyurma ve online bağış toplama" gibi fonksiyonlarını sosyal medya aracılığıyla daha etkin bir şekilde yerine getirebilmektedir (Yılmazel, 2011: 2).

Bugün sosyal medya, tüketicilerin ürün ve hizmet araştırmalarında da öne çıkan araçlardan birisi haline gelmiştir. Sosyal medyanın yaygın kullanımı işletmelerin de bu noktada stratejiler ve uygulamalar geliştirmesini gerekli kılmaktadır. İşletmeler sosyal medya üzerinde tüketicilerin satın alma kararlarını çeşitli pazarlama araçları kullanarak etkilemeye çalışmaktadır. Bu araçlar, "sosyal medya takip, sosyal imleme ve etiketleme, sosyal ölçümleme ve raporlama, sosyal müşteri ilişkileri yönetimi ve blog pazarlaması" şeklinde sıralanabilir. Sosyal medya takibiyle işletmeler rekabet ortamında "daha fazla müşteri çekmeyi ve/veya mevcut müşterileriyle ilişkilerini geliştirmeyi" amaçlamaktadır. Diğer bir pazarlama aracı da sosyal imleme ve etiketlemedir. Bu sayede "benzer içeriğe sahip sayfaların linkleri kullanıcıların beğenisine" sunulmaktadır. Sosyal ölçümleme ve raporlamada marka hakkında sosyal ağlar üzerinden bir geri bildirim sağlanmaya çalışılmaktadır. Sosyal müşteri ilişkileri yönetimi ise işletmenin "müşteri ile etkileşimine" destek olmakta ve "müşteri deneyimi iyileştirmeyi" sağlamaktadır. Blog pazarlaması da yine işletmelerin müşterileri ile "diyalog halinde" kalabilmelerine yardımcı olmaktadır. Bloglar aracılığıyla işletmelerin "iç ve dış müşterileri nezdinde görünürlüğünü ve bilinirliğini artırdığını" ifade etmek mümkündür (Koçak Alan, Tümer Kabadayı ve Erişke, 2018: 498-499).

2.MARKA VE KİŞİSEL MARKALAŞMA

Günümüz dünyasında marka kavramı yaşamın hemen her alanında karşılaşılan bir olgudur. Dünden bugüne tüketim toplumunun da bir gerçeği olarak popülerliğini sürdüren markalar gerek pazarlama uygulayıcıları gerek araştırmacılar tarafından dün olduğu gibi bugün de ilgi görmeye devam etmektedir. Bu bölümde genel bir çerçevede öncelikle marka kavramı incelenmiş, ardından kişisel markalaşma hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

2.1.Marka Kavramı

Marka en genel ifadesiyle bir ürün veya hizmetin benzer ürün ve hizmetlerden ayrışmasını sağlayan sembol ve/veya simgeleri tanımlamaktadır. Bugünün yoğun küresel rekabet şartlarında markalar işletmeler ve tüketiciler açısından çeşitli faydalar içermektedir. İlettiği sembolik mesaj-

larla tüketici duygu ve davranışlarını etkileyen markalar işletmeler adına stratejik bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ürün ve hizmetlerin yasal boyutta korunmasını sağlayan marka aynı zamanda marka kimliği aracılığıyla rekabet avantajına destek olmaktadır. Tüketiciler açısından ise bir yandan ürün ve hizmetleri karşılaştırma ve kolay hatırlama olanağı sağlarken diğer yandan sembolik birtakım faydalar sunmaktadır.

Marka kavramı, İngilizce "brand" kelimesinin karşılığıdır ve etimolojik kökeninin eski İskandinav dillerinden "brandr" sözcüğüne dayandığı ve XIX. yy. itibariyle eski anlamı olan "kızgın demirle dağlamak" ifadesinden günümüzdeki anlamına evrildiği kabul edilmektedir (Harper, 2020). Türkçe'ye İtalyanca "marca" kelimesinden geçtiği belirtilen marka kavramı, sözlük anlamı itibariyle "resim veya harfle yapılan işaret"; "bilet, para yerine kullanılan metal veya başka şeyden parça"; "bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaret" ve "tanınmış ürün, saygın kişi vb." olarak ifade edilmektedir (TDK, 2022).

Pazarlama literatüründe de marka kavramına yönelik birçok tanımın yapıldığı görülmektedir. Pınar (2005: 45), markayı "bir teşebbüsün mal ve hizmetini, bir başka teşebbüsün mal ve hizmetinden ayırt etmeyi sağlamak koşuluyla harf, logo, şekil olabilen her türlü işaret" olarak ifade etmektedir. Gülsoy (1999: 52)' a göre ise marka bir ürün, hizmet ya da kurumun diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan sözcük ya da simge ve sözcük bileşimidir. Bir diğer ifadede ise marka, "kelime veya sembollerden meydana gelen, bir şeyi benzerlerinden ayırt ederek onun tanınmasını ve tercih edilmesini sağlayan, güven verici olan ya da sembolik değer taşıyan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Altunışık, Özdemir ve Torlak, 2006: 82). Bu tanımlardan yola çıkarak markanın temel olarak ürün ve hizmetlerin rakiplerinden ayrıştırıcı yönüyle pazarlama literatüründe öne çıktığını ifade etmek mümkündür.

2.2.Kişisel Markalaşma

Rekabetin küresel düzeyde yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz ekonomilerinde marka kavramı ürün ve hizmetlerin ötesine geçerek örgütler ve kişilerin de markalaşabileceği bir kapsamda incelenmektedir. 1990'lı yıllar itibariyle popüler bir kavram olarak incelenen kişisel marka olgusu hakkında son yıllarda birçok pazarlama uzmanının (Canbay, 2015; Eker, 2007; Arvidsson ve Bandinelli, 2013; Tek, 2006; Rampersad, 2008, 2009; Gall, 2010; Ak, 2011; Dereli ve Baykasoğlu, 2011; Close, Moulard ve Monroe 2011) çalışmaları dikkat çekmektedir.

İngilizce "personal branding" ifadesinin karşılığı olan kişisel markalaşma kavramı, ürün ve hizmetlerin yanı sıra kişilerin de markalaştırılabileceği esasına dayanmaktadır. Kavramsal olarak ilk defa Goffman (2004)

tarafından 1959 yılında kaleme alınan "Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" adlı kitapta ortaya atılan kavramın bilinirliğini artıran ise bir yönetim uzmanı olan Tom Peters (1997) tarafından yazılan "The Brand Called You" adlı makale olmuştur. Peters (1997), "The Brand Called You" (Sizi Arayan Marka) başlıklı makalesinde kişilerin çeşitli özelliklerini sosyal ağlar aracılığıyla pazarlayabileceği fikri üzerinde durmaktadır. (Khedler, 2014).

Kişisel marka toplum tarafından iyi tanınan veya yeni tanınmaya başlayan kişiler için kullanılan bir kavramdır (Close, Moulard ve Monroe, 2011:4). Kavram olmanın yanı sıra aynı zamanda bir uygulama alanı olan (Gürel ve Arslan, 2020: 702) kişisel markalaşmaya yönelik literatürde birçok farklı tanım bulunmaktadır. En yalın ifadelerden birisi, "kişinin kim olduğunu ve neyi, nasıl yaptığını görünür bir biçimde ifade etmesi" şeklindedir (McNally ve Speak, 2003: 4). Kişisel marka konusunda çalışan bir diğer araştırmacı Rampersad (2008) ise kişisel markanın "markanın adı görüldüğünde ya da duyulduğunda başkalarının zihninde oluşan tüm beklentiler, görüntüler ve algıların bir sentezi" olduğunu belirtmektedir.

"Kişinin kendisini ve yeteneklerini tanıtma eylemi" olan kişisel markalaşmada "insanların en çok ne istediği, rakiplerin ne yaptığı ve kişinin kendisinin en iyi neyi yaptığı" gibi sorular sürecin odak noktasını oluşturmaktadır (Pawar, 2016: 842).

Şekil 1. *Kişisel marka yaratma süreci (Pawar, 2016: 842)*

Kişisel markalaşma, bireyin kendisini diğerlerinden ayıran ve farklılaştıran "zeka, yetenek, potansiyel, deneyim, tavır, görünüm ve benzeri niteliklerini" kullanarak bir marka kimliği oluşturma süreçlerini kapsamaktadır (Gürel ve Arslan, 2021: 269). Arruda (2005), kişisel markalaşma olgusunu temel olarak üç aşamalı bir süreç şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. Bu süreçlerden birincisi, kişinin sahip olduğu benzersiz de-

ğeri veya temel farklılaşmayı keşfetmesi, ikincisi; bunun için bir strateji geliştirmesi ve bunu iletmesi ve üçüncüsü ise bu stratejiyi uygulaması ve kişisel markasını dış dünyada görünür kılmasıdır (Arruda, 2005'ten akt. Tarnovskaya, 2017: 30).

Bugün ülke, şehir, fikir, değerler, kültür vb. pazarlanabilen her şeyin marka olabilmesi söz konusudur. Ticari markalara benzer olmakla birlikte kişisel markalarda kullanılan araçların kişi odaklı olduğu görülmektedir. Bu araçlar Tablo 1'de şu şekilde gösterilmektedir (Bişkin ve Kaya, 2011: 560).

Tablo 1. Ticari ve Kişisel Marka Oluşumunda Kullanılan Araçlar Arasındaki Benzerlikler

Ticari Marka	**Kişisel Marka**
Marka Adı	Kişinin İsmi
Marka Kimliği	Kişilik
Ambalaj	Beden Dili
Marka Değeri	Değerler
Logo	Kişisel İmaj

Kaynak: Bişkin ve Kaya, 2011:560.

Kişisel markalaşma süreçleri "kişisel pazarlama, imaj oluşturma, satış, ambalajlama, yansıtılan görünüşler, kendini tanıtma ve ün kazanma" odaklıdır. Bu süreçte bireyin öz değeri ve kişisel özelliklerinin farkında olarak kendi pazarlama stratejilerini geliştirmesi esastır. Kişisel marka, kişinin gerçek değerini yansıtmalı ve kişinin değerleri, güçleri, eşsizliği ve zekası üzerine inşa edilmelidir. Bu "organik, otantik ve bütünsel yol" kişisel markayı diğerleri karşısında "güçlü, net, bütün ve değerli" bir konuma taşıyabilmektedir. Bu noktada öncelikle kişinin kendisini sevmesi, diğerlerini sevmesi ve yaptığı işi sevmesinin de öneminin altını çizmek gerekmektedir (Rampersad, 2008: 34).

3.SOSYAL MEDYA ÇAĞINDA KİŞİSEL MARKALAŞMA OLGUSU: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Dünden bugüne markalaşma gerek ürün ve hizmetlerin rakiplerinden ayrışmasında gerek müşteri memnuniyeti ve sadakatinin elde edilmesi ve sürdürülmesinde işletmeler açısından stratejik bir pazarlama uygulaması olmuştur. Zaman içerisinde artan zorlu rekabet koşulları, teknolojik ilerlemeler ve toplumsal dönüşümler markalaşma olgusunu artık ürün, hizmet ve işletmeler için olduğu kadar kişiler açısından da sürdürülebilir bir başarı sahibi olmanın gereği haline getirmiştir. Kişisel markalaşma kavramı üzerinden açıklanan bu fenomen bireyin toplum içerisindeki bilinirliğini artırarak çeşitli fırsatlar elde edebilmesine odaklanmaktadır.

Kişisel markalaşma temelinde "bireyin yetenekleri, karakteri, görünüşü ve söyledikleri ile bir bütün oluşturarak dış dünyada bir algı yaratması süreci" olarak tanımlanmaktadır. Kişisel markalaşma açısından sosyal medya platformlarının "yaratılmak istenen markanın büyük kitlelerle buluşmasını sağlayan günümüzün en önemli kitle iletişim aracı" olarak kabul edildiğini ifade etmek mümkündür (Hepekiz ve Gökaller, 2019: 763).

İnsanların da ürün ve hizmetlere benzer şekilde pazarlanabileceği görüşünden yola çıkan bir yaklaşım olarak kişisel markalaşma kişinin halkın kendisini algılama şeklini kontrol etmeye çalışmasıdır (Kaytaz Yiğit, 2021: 897). Dolayısıyla, bireyin toplum nezdinde edinmek istediği imaj doğrultusunda hayırseverlik, yaratıcılık, mücadele, haksızlıklar karşısında sesini yükseltme, sosyal problemlere duyarsız kalmama, toplumsal ve kültürel değerlere saygılı davranma gibi çok çeşitli alanlarda kendisine bir kimlik kazandırabildiği görülmektedir. Sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla daha da görünür hale gelebilen bu kimliklerle bireyin oluşturduğu pozitif ya da negatif profil üzerinden verdiği mesajların kitlelere iletimi giderek kolaylaşmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere kişisel markalaşma, sosyal medyanın etkin olduğu bu dönemde oldukça stratejik pazarlama kavramlarından birisi haline gelmiştir ve bireyin beklenti ve hedefleri doğrultusunda kendisini diğerlerinden farklılaştırabileceği sayısız iletişim yöntemleri barındırmaktadır.

Sosyal medya ve kişisel markalaşma olgusu gerek yerli gerek yabancı literatürde farklı disiplinlerden araştırmacıların (Tarnovskaya, 2017; Johnson, 2017; Wetsch, 2012; Poeppelman ve Blacksmith, 2014; Işıklı, 2019; Şakar ve Bayazıt, 2020) ilgisini çeken bir konudur.. Bunun yanında özellikle son yıllarda sosyal medyanın gündelik hayat içerisinde aktif kullanımının kişisel markalaşma olgusunu uygulamada da giderek farklı bir boyuta taşıdığı görülmektedir. Sosyal medya üzerinden kişiler artık kendi içeriklerini üretip paylaşımlar gerçekleştirerek kendi markalaşma sürecinin baş aktörü haline gelmekte ve toplum içerisinde kısa bir sürede bilinirliğini artırabilmektedir. Bu sayede birey kendi kişisel markasına yönelik kurguladığı imaj doğrultusunda hedef kitlesine ulaştırmak istediği mesajları etkin bir şekilde iletebilme imkanına sahip olmaktadır. Bu bağlamda sosyal medyanın kişisel marka oluşturma sürecini kolaylaştıran bir unsur olarak kabul edildiğini ifade etmek mümkündür (Özsevinç, 2013). Kişisel markalaşma yalnızca girişimci, uzman, siyasetçi, yönetici, sanatçı gibi alanında uzman ve tanınmış kişilere ait bir fenomen olmaktan çıkarak herhangi bir sosyal grup içerisinde yer alan "sıradan kişiler" için de bir iletişim kurma ve farkındalık yaratma aracı haline dönüşmüş durumdadır (Thomson, 2006: 106). Bu noktada sosyal medya üzerinden yürütülen kişisel markalaşma faaliyetlerinin barındırdığı fırsatlar ve tehditlerin ortaya konularak olgunun bu doğrultuda değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Günümüzün dijitalleşen ekonomik sistemleri kişisel marka geliştirme noktasında bireyin yüz yüze olduğu kadar online iletişimi kapsayan süreçleri de dikkate almasını gerektirmektedir (Peters, 1997; Khedher, 2015). Artan küresel rekabet ortamında "fırsatların değerlendirilerek" olası "tehditlerin önüne geçilebilmesi" amacıyla markaların sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanımı bir "zorunluluk" haline gelmiş durumdadır (Barutçu ve Tomaş, 2013: 7).

Kişisel markalaşma bireye birçok faydalar sunan bir pazarlama uygulaması olarak kabul edilmektedir. Öncelikle kişisel markalaşma ile bireyin fırsatları kendine çekmesi mümkün olmaktadır. Birey, zaman içerisinde kendisini bir uzman olarak insanları etkilemekte ve dolayısıyla kişisel hedeflerine ulaşabilmektedir. Yine kişisel markasıyla "özgün benliğini" yansıtabilen birey bu sayede diğerlerinden farklılaşabilmekte bir marka yüzü olarak tüketicilerin zihinlerinde yer edinebilmektedir. Bu aynı zamanda bireyin gelirini de artırabilmekte ve bir yandan hedeflerine ulaşırken diğer yandan şöhret elde edebilmesinin de önünü açmaktadır (Arruda, 2022).

Günümüz internet ortamlarında kişisel markalaşma olgusunu değerlendirdiği çalışmasında Gehl (2011:4), kişisel markalaşmanın doğası ve potansiyel faydalarını şu şekilde özetlemektedir:

1. Kişisel markalaşma, yalnızca istihdam edilenler veya beyaz yakalı çalışanlar için değil, evrensel olarak tüm insanlar için geçerlidir.

2. Evrensel olmakla birlikte, bireylerin benzersiz kimliklerini ifade etmelerine de olanak tanır.

3. Kişinin kişisel markası, devredilemez bir mülkiyettir. Alınamaz, ama aynı zamanda tüm insanlara bir sorumluluk yükler.

4. Kişisel markalar geliştirilirse, finansal ve kişisel başarıya yol açar.

Kişisel markalaşmanın faydaları sosyal medyanın sağladığı olanaklarla birlikte değerlendirildiğinde bu etkileşimin sayısız fırsatlar barındırdığı açıktır. Öncelikle sosyal medya bir kişinin "sosyal sermayesi"ni artırabilen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Sosyal sermaye, bireyin "kaynakları kullanma ve bir sosyal ağ aracılığıyla karşılıklı olarak avantajlı sosyal işbirliğine girme yeteneğini" ifade etmektedir (Ellison, Steinfield ve Lampe, 2007). Sosyal ağlar yoluyla takipçi sayısının artırılması, sanal dünyada görünür olunması ve paylaşımların kullanıcılar tarafından ilgiyle karşılanmasını bireyin sosyal sermaye değerini artırdığını ifade etmek mümkündür. Bu durum, sosyal medyada kişisel markalaşmanın sunduğu fırsatlardan birisi olarak değerlendirilebilir.

Sosyal ağlar yoluyla kişisel markalaşmada anlık çevrimiçi yorum ve geri bildirim alınabilmesi ve sosyal çevrenin de etkisiyle markanın çev-

rimiçi olarak büyümeye devam etmesi bir diğer fırsat olarak görülmektedir. Sosyal ağlar kişisel markalaşma için dünyanın her yerinden insana ulaşabilme olanağı sunmakta ve bireylerin kendilerini olumlu şekillerde etiketlemeleri için araçlar sağlamaktadır (Gehl, 2011: 12).

Kişisel markalaşmada "kalabalık bir hedef kitleye ulaşabilmek ve bu kitleyle etkileşim içinde olmak, o markanın bilinirliğini ve tercih edilirliğini" artırabilmektedir (Hepekiz ve Gökaller, 2019: 780). Buna göre, sosyal medya üzerinden bireyin ulaşabileceği kitlenin niceliksel olarak büyüklüğü bu hedefi mümkün kılabilecek bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bireyin sosyal medya aracılığıyla hedef kitleyle doğrudan iletişim kurabilmesi ve "sahip olduğu özellikler ve yetenekler" doğrultusunda "hedef kitlenin zihninde bir lider" olarak konumlanması sosyal medyanın kişisel markalaşma bağlamında sunduğu en önemli fırsatlar arasındadır (Bişkin, 2011: 567).

Sanal mecralarda kişisel markalaşma uygulamalarının sunduğu fırsatların yanı sıra bu olgunun bazı olası tehditleri de barındırdığını ifade etmek gerekmektedir. Goffman (2004)'a göre birey kendisine yönelik olumlu görüşleri koruyabilmek adına kişiliğine dair bazı unsurları gizleme yoluna gidebilmektedir. Bu sayede dışarıda onay görmeyen imajların değiştirilebilmesi söz konusu olmaktadır (Hepekiz ve Gökaller, 2019: 768). Bu noktada sosyal medyanın gerçek dışı sanal kimliklere zemin hazırladığını ifade etmek mümkündür. Sosyal medya aracılığıyla "bireyin internet ortamında kendi bilgilerini gizleyerek ya da değiştirerek sunabilmeleri" mümkün hale gelmektedir. (Dursun ve Barut, 2016: 537). Gerçek bilgilerden oluştuğu kadar gerçek dışı bilgilerin de yer alabildiği sanal kimlikler sosyal medya üzerinden sunulan kişisel markalaşma faaliyetlerinde güven unsurunun sorgulanmasına yol açabilmektedir.

Sosyal medya çağında kişisel markalaşma artık "kişinin iyi bir kariyere sahip olmasını sağlayacak düzeyde üne kavuşmasının ön şartı" olarak kabul edilmektedir ((Naghiyev, 2019: 68). Bu durumda bireyler için sosyal medya pazarlaması faaliyetleri kaçınılmaz olmaktadır. Sosyal medyayı daha aktif kullanarak hedef kitle üzerinde algı yaratabilen birey kariyerinde daha hızlı bir üne sahip olabilmektedir. Özellikle kariyer noktasında sosyal medya kullanımının bir tercihten çok bir zorunluluk halini aldığı görülmektedir. Sosyal medya bugün geldiği noktada her yaştan ve gruptan insanın tanınma ve bilinir olma hayaliyle kendisini bir pazarlama çabası içerisinde bulmasına yol açmaktadır.

Sosyal medya üzerinden kişisel markalaşma süreçleri bağlamında ele alınabilecek bir diğer tehdit ise sosyal medyanın bir ilgi çekme aracı haline gelerek "ilgi ekonomisi" oluşumunu meydana getirmesidir (Canbay, 2014: 30-31). Sosyal medya kullanımı bu noktada birey için bir bağımlılık

halini alabilmekte ve bireyin gerçek işinden uzaklaşarak sanal dünyada oluşturduğu gerçek dışı bir dünyada yer almayı tercih edebilmesine yol açabilmektedir. Bu durumda kişisel markalaşma sürecinde bireyin başarılı olmasından çok başarılı algılanmasının önem taşıması fikri öne çıkmaktadır. Diğer taraftan, sosyal medya kullanımı kişinin sosyal ilişkilerinin bozulmasına, yalnızlaşmasına ve hemen her anın hedef kitleyle paylaşımı sonucunda özel hayatın mahremiyetine yönelik toplumsal duyguların zarar görmesine neden olabilmektedir (Bozkurt, 2018: 409).

SONUÇ

Dijitalleşen dünyada internet ve sosyal medya insanlar tarafından birçok amaçla kullanılabilmektedir. Bilgi edinme, aile ve arkadaşlarla iletişim kurma, çeşitli etkinliklerden haberdar olma, müzik dinleme, film izleme, yeteneklerini geliştirme, ürün ve markaları araştırma, yeni insanlarla tanışma gibi gerek ticari gerek gündelik hayatı ilgilendiren birçok davranış ve eylem internet üzerinden gerçekleştirebilmektedir. Bu bağlamda sosyal medya platformları sağladığı iletişim kolaylıkları, paylaşım seçenekleri ve içerik üretimi olanaklarıyla dikkat çeken bir iletişim aracı olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya bireylerin bir yandan sosyal ilişkiler kurmasına yardımcı olurken diğer yandan kişilerin paylaşımları aracılığıyla tanınırlık ve bilinirliğini artırmasına destek olabilmektedir.

Günümüzde insanların kendi kişisel markasını oluşturma ve kendisini bir ürün markası gibi pazarlama fikri sosyal medyanın da gelişimiyle birlikte önemli bir uygulama alanına dönüşmüştür. Bugün artık bir alanda uzmanlığı olan herhangi bir sosyal medya kullanıcısı özel yeteneklerini, bilgi ve tecrübelerini hedef kitlelerle paylaşarak kendi markasını daha kısa sürede oluşturabilmektedir. Zaman içerisinde "topluma rol model olabilmeyi ve bilinir olmayı başarabilmiş bireyler" ise "kişi marka" olarak toplumsal yaşamda kabul görebilmektedir. Bu noktada, "kişisel değerler, iletişim becerileri, farkındalık ve olumlu karakteristik özellikler" ile kişinin yarattığı "özgün imaj"ın kişi marka için gerekli unsurlar olarak öne çıktığı görülmektedir (Hepekiz ve Gökaller, 2019: 775).

Sonuç olarak, kişinin kendi kendini markalaştırma süreci dünden bugüne önemli bir fenomen olarak araştırmalarda yerini almış ve almaya devam etmektedir. Bireyin duygu, düşünce, davranış, imaj ve sunduğu mesajlar kişisel markalaşma sürecinde bireyin bir fark yaratmasını ve kitlelerin dikkatini çekmesini sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, özellikle sosyal medya platformları markalaştırma sürecinde hedef kitleye ulaşmada sağladığı hız, kolaylık ve etkinlik gibi unsurlar bakımından birçok fırsatlar barındırmaktadır. Ancak sunduğu fırsatların yanı sıra içerdiği psikolojik, sosyal ve kültürel tehdit unsurlarının da irdelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ak, M. (2011). *Marka yönetimi ve imaj.* İstanbul: Hayykitap.

Akar, E. (2010). *Sosyal medya pazarlaması, sosyal webde pazarlama stratejileri*,Ankara: Efil

Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2006). *Pazarlamaya giriş.* İstanbul: Sakarya Yayıncılık.

Arruda, W. (2022). 9 incredible benefits of personal branding, https://careerblast.tv/power-of-personal-branding/, Erişim: 02.10.2022.

Arvidsson, A. ve Bardinelli, C. (2013). Brand yourself as a changemaker. *Journal of Macromarketing*, 1(33), 67-71.

Barutçu, S. ve Tomaş, M. (2013). Sürdürülebilir sosyal medya pazarlaması ve sosyal medya pazarlaması etkinliğinin ölçümü, *Journal of Internet Applications and Management*, 4(1), 5-24.

Bişkin, F. ve Kaya, Y. (2011) İş yaşamında kişisel marka. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(21), 555-570.

Borges, B. (2009). *Marketing 2.0 bridging the gap between seller and buyer through social media marketing*, Wheatmark.

Bozkurt, Ö. (2018). Sosyal medya ve kültürel yansımaları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 406-417.

Canbay, B. (2015). Edebiyatta pazarlama ve kişisel markalaşma. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi,* 1(40), 190-209.

Close G. A. Moulard G. L. ve Monroe B. K. (2011), Establishing human brands: determinants of placement success for first faculty positions in Marketing, *Journal of the Academic Marketing Science*, 39, 922-941.

Dereli, T. ve Baykasoğlu, A. (2007). *Toplam marka yönetimi*, İstanbul: Hayat.

Dursun, Ö. Ö. ve Barut, E. (2016). Sosyal medyanın yeni sorunsalı: sanal kimlikler, *Eğitim Teknolojileri Okumaları*, Ed. Aytekin İşman, Hatice Ferhan Odabaşı, Buket Akkoyunlu, Ankara, Salmat, ss.535-555.

Eker, S. (2007). *Provasız hayatta kişisel marka olabilme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ellison, N.B., Steinfield, C. ve Lampe, C. (2007). The benefits of facebook "friends:" social capital and college students" use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication.*

Evans, D. (2008). *Social media marketing an hour a day*. Indiana: Wiley Publishing Inc.

Gall, D. (2010), Librarian like a rock star: using your personal brand to promote your services and reach distant users, *University of Iowa. USA, Journal of Library Administration*, 50, 628-637.

Gehl, R. W. (2011). Ladders, samurai and blue collars: personal branding in web 2.0. *First Monday,* 16(9) 3-24.

Goffman, E. (2004). *Günlük yaşamda benliğin sunumu.* (Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis

Gülsoy, T. (1999). *Reklam terimleri ve kavramları sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayıncılık.

Gürel, E ve Arslan, A. (2020). Kişisel marka ve kişisel markalaşma: bir literatür çalışması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10 (3), 694-706.

Gürel, E. Arslan, E. (2021). Kişisel marka ve kişisel markalaşma: google doodle üzerine bir analiz. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* 36, 268-301.

Harper, D. (2020). Brand. https://www.etymonline.com/search?q=brand, Erişim Tarihi: 01.10.2022.

Hepekiz, İ. ve Gökaliler, E. (2019). Sosyal medya aracılığıyla yaratılan kişisel markalar ve benlik sunumu. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 761-781.

Işıklı, H. G. (2019). Kişisel markalaşma bağlamında youtube içeriklerinin görsel tasarım açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Johnson, K. M. (2017). The Importance of Personal Branding in Social Media: Educating Students to Create and Manage their Personal Brand, *International Journal of Education and Social Science* 4(1), 21-27.

Kaytaz Yiğit, M. (2021). Kişisel Markalaşma Üzerine Bir Derleme Çalışması, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 895-928

Khedher, M. (2014). Personal Branding Phenomenon. *International Journal of Information, Business and Management.* 6 (2), 29-40.

Khedher, M. (2015). An inspiring resource for developing personal branding phenomena. Marketing Review, 15(1) 117-131.

Kim, W., Jeong, O-R. ve Lee, S-W. (2010). On Social Web Sites, *Information Systems,* 35, 215-236.

Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E. ve Erişke, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 493-504.

Köksal, Y. ve Özdemir, Ş. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya'nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 323-337.

Manning, J. (2014.) Social Media, Definition And Classes of. In K. Harvey (Ed.), *Encyclopedia of social media and politics* (pp. 1158-1162). Thousand Oaks, CA: Sage.

McNally, D. ve Speak, K.D. (2003). Be Your Own Brand. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, San Francisco.

Naghiyev, A. (2019). Tanınmış Kişilerin Markalaşmasında Sosyal Medyanın Rolü: Sanatçı Gülşen Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Özsevinç, T. (2013). Marka Değerleme Yöntemleri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pawar, A. (2016). The Power of Personal Brand. *International Journal of Engineering and Management Research*, 6 (2), 840-847.

Parmentier, M., Fischer, E. ve Reuber, A. (2013). Positioning Person Brands in Established Organizational Fields. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41, 373-387.

Peters, T. (1997). The Brand Called You, *Fast Company*, 10: 83-89.

Pınar, İ. (2005). Doğrudan Pazarlama. Ankara: Seçkin.

Poeppelman, T. ve Blacksmith, N. (2014). Personal Branding Via Social Media: Increasing SIOP Visibility One Member At A Time. *The Industrial Organizational Psychologist,* 15(3) 112-119.

Rampersad, H.K. (2008). A New blueprint for powerfuland authentic personal branding. *Performance Improvement*, 6(47), 34-37.

Rampersad, H. K. (2009), *Authentic Personal Branding*, Information Age Publishing, Inc.

Statista (2022). Social Media, Statistics & Facts. https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/#topicHeader__wrapper Erişim: 01.10.2022

Statusbrew (2022). 100 Social Media Statistics You Must Know in 2022 https://statusbrew.com/insights/social-media-statistics/#social-media-usage-statistics, Erişim:01.10.2022.

Sü Eröz, S. ve Doğdubay, M. (2012). Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü ve Etik İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 133-157.

Şakar, C. B. ve Bayazıt, Z. (2020). Sosyal Medyada Kişisel Marka Yönetim Uygulamaları. *Working Paper Series*, 1(1),18-26.

Tarnovskaya, V. (2017). Reinventing Personal Branding Building A Personal Brand Through Content On Youtube. *Journal of International Business Research and Marketing*, 3(1), 29-35.

Tek, Ö. B. (2006), *Pazarlamada Değer Yaratmak/Pazarlamada Değer Çağı Türkiye'de Değer Pazarlaması*, İstanbul: Hayat Yayıncılık.

TDK (2022). Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 02.10.2022

Thomson, M. (2006). Human Brands: Investigating Antecedents to Consumers' Strong Attachments to Celebrities. *Journal of Marketing*, 70, 104-119.

Yalçın, Z. ve Canoğlu, M. (2021). Social Media Marketing Effectiveness of Non-Profit Organizations: An Analysis on Environmentalist Organizations. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı (18), 1136-1163.

Yılmazel, M. (2011). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Vakıfların Sosyal Medya Kullanımlarına Yönelik Bir İçerik Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Weinberg, T. (2009). *The New Community Rules; Marketing On The Social Web*, O'Reilly.

Wetsch, L.R. (2012). A Personal Branding Assignment Using Social Media. *Journal of Advertising Education*, 16(1), 30-36.

BÖLÜM 22

KURUM BAKIMINDA KALAN YAŞLILARDA YAŞAM KALİTESİ VE MANEVİYAT İLİŞKİSİ

Ümmügülsüm Aysan[1]

1 Dr. Öğr.Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID 0000-0002-5489-763X

Giriş

Şehirleşme, kadınların işgücüne katılım oranının artması, doğurganlık oranlarındaki hızlı düşüş gibi toplumsal ve ekonomik değişimler yaşlıların toplumsal rolleri ile yaşlılıktaki yaşam düzenlemelerinde değişikliklere sebep olmuştur. Nüfusun yaşlanması olarak ifade edilen yaşlı nüfus oran ve sayısındaki artış bu toplumsal değişimlerle birlikte değerlendirildiğinde ülkemizde kurum bakımında kalan yaşlıların sayısının giderek artacağı düşünülmektedir (Aysan & Aysan, 2016; Dündar & Alptekin, 2022; Küdür Çırpan et al., 2019).

Bu durum kurum bakımında kalan yaşlıların yaşam kalitesinin nasıl iyileştirileceğini önemli bir mesele haline getirmiştir. Yaşam kalitesi yaşamın fiziksel ve psikolojik sağlık, sosyal ilişkiler, çevresel koşullar ve sosyal ilişkiler gibi çok farklı alanlarının bütüncül bir değerlendirmesini içerir. Maneviyat gerek farklı yaşam alanlarında çıkan sorunlarla baş etmede önemli bir mekanizma olması gerekse yaşama anlam katması ve ölüme yaklaşan bireyi ürküten belirsizliklere net cevaplar sunması gibi nedenlerle yaşlılarda yaşam kalitesinin önemli belirleyicilerindendir. Kurum bakımında kalan yaşlıların yaşam kalitesin iyileştirmeye yönelik çalışmalarda bu alanın ihmal edilmemesi gerekir. Bu makalede kurum bakımında kalan yaşlıların yaşam kalitesi ve maneviyatları arasındaki ilişki Darülaceze örneği ile incelenmektedir. İlk bölümde yaşlanma, yaşam kalitesi ve maneviyat arasındaki ilişki aktarılmıştır. Sonraki bölümlerde ise araştırma yöntemi ve bulguları paylaşılmıştır.

Yaşlanma ve Yaşlı Bakımı

Demografik projeksiyonlar dünya çapında yaşlı nüfusun giderek arttığını göstermektedir (United Nations, 2019). Türkiye'de yaşlı nüfusun hızla arttığı ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de yaşlı nüfusu (65 yaş ve üzeri nüfus); 2000 yılında %5,7 iken 2014 yılında %8,0'a çıkarak belirgin bir artış göstermiş, 2019 yılında %9,1 ile toplam 7 milyon 550 bin 727 kişiye ulaşmıştır. Nüfus projeksiyonlarında 65 yaş ve üstü yaşlı nüfus artış hızının; 2040 yılında %16,3'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021). Tüm bu göstergeler Türkiye nüfusunun yaşlandığını ve yaşlanma eğiliminin ilerleyen yıllarda da devam edeceğini göstermektedir. Türkiye'de yaşlanma süreci demografik geçiş kuramı çerçevesinde açıklanabilir. Bu kurama göre; nüfuslar belirli sosyo-ekonomik dönüşümler neticesinde doğum ve ölüm oranlarının yüksek olduğu birinci aşamadan, doğum ve ölüm oranlarının düştüğü ikinci aşamaya geçerler. Bu aşamada doğurganlık daha yavaş düştüğünde nüfus hızla artar. Günümüz Türkiye'sinin de içinde bulunduğu üçüncü aşamada ise doğum ve ölüm oranlarının düşük seyretmesi nüfusun yaşlanmasına neden olur. Demografik yaşlanma gerek sosyo-ekonomik boyutları gerek artan sağlık ve

bakım ihtiyaçları bakımından toplumu etkilemekte, ülkelerin sosyal politikalarında da dönüşüme neden olmaktadır (Aysan ve Aysan, 2021, s.151).

Yaşlı nüfusun artmasının yanında geleneksel olarak yaşlıların evlatları ile birlikte yaşaması anlayışı da değişmekte, giderek artan sayıda yaşlı evlatlarına yakın olsa da ayrı evlerde yaşamayı tercih eder hale gelmektedir. Huzurevlerine dair olumsuz algılar devam etmekle birlikte, kendine yetemeyecek kadar yaşlandığında kurumsal bakım tercih eden bireylerin sayısı da artmaktadır. Evlenme yaşının yükselmesi, çocuk sayısının azalması ve boşanma oranlarının artması ileride bu ihtiyacın daha da artacağını göstermektedir. Nitekim, Türk Aile yapısı verilerine göre kendilerine bakamayacak kadar yaşlandıklarında katılımcıların %9.3'ü 2006 yılında huzurevine gideceğini söylerken bu oran 2011'de %10.3'e 2016'da da %11.3'e çıkmıştır (Aysan, 2018). 2021 yılı verilerine göre 15 yaş üstü nüfusun %15'i 65 yaş üstü nüfusun ise %10.3'ü kendilerine bakamayacak kadar yaşlandıklarında huzurevi veya bakımevine gitmeyi istediğini belirtmiştir (TÜİK, 2021). Yaşlıları kurumsal bakım hizmeti almaya ve huzurevlerine yönelten temel nedenler yaşlıların çocuklarına yük olmak istememeleri ve kendileriyle ilgilenecek kişi bulamamalarıdır (Aysan & Güneş, 2022: 287). Ayrıca yaşlı nüfusun artması, bu grup içinde kendisine bakamayacak durumda olan ve bakım vereni olmayan bireylerin sayısını doğal olarak arttıracaktır.

Demografik yaşlanmanın ve sosyal değişimlerin getirdiği artan yaşlı bakım ihtiyacı kamu ya da özel kurumlar yoluyla yapılan kurumsal bakımın nicelik ve nitelik yönünden zenginleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim 11. Kalkınma Planında yer alan "Uzun süreli bakıma gereksinim duyan yaşlılar için hizmetler çeşitlendirilecek ve yaygınlaştırılacaktır" ve "Evde ve kurumsal yaşlı bakım hizmetlerinde çalışacak işgücünün nitelik ve niceliği artırılacaktır." hedefleri bu alandaki farkındalığın göstergesidir (11. Kalkınma Planı, 2019). Nicelik artarken çeşitlilik ve niteliğe de vurgu yapılması, kurum bakımındaki yaşlıların yaşam kalitesi açısından önemlidir. Nitekim esas önemli olan bireylerin sadece yaşam süresinin artması değil, artan yaşam süresinin kaliteli geçirilmesidir.

Yaşam Kalitesi ve Maneviyat

Literatürde çok fazla tanımı olan yaşam kalitesini Dünya Sağlık Örgütü "hedefleri, beklentileri, standartları, ilgileri ile bağlantılı olarak kişilerin yaşadıkları kültür ve değer yargılarının bütünü içinde durumlarını algılama biçimi" şeklinde tanımlar (WHO, 1997). Bireyin kendi yaşam alanlarıyla ilgili olarak durumunu nasıl değerlendirdiği üzerine odaklanır. DSÖ'nün yaşam kalitesini ölçmek amacıyla geliştirdiği WHOQOL-100 altı alanı içerir: (1) fiziksel sağlık, (2) psikolojik durum, (3) bağımsızlık seviyeleri, (4) sosyal ilişkiler, (5) çevresel özellikler ve (6) maneviyat.

Dolayısıyla yaşam kalitesi bireylerin günlük yaşamlarının, çevrelerinin, alışkanlıklarının ve yaşam tarzlarının etkilerine tabi olan içsel ve dışsal faktörlere bağlıdır. İyi bir yaşam kalitesine sahip olmak için bireylerin rollerini ve sosyal işlevlerini tatmin edici bir şekilde yerine getirmeleri gerekir (Lima et al., 2020).

Azalan zihinsel ve fiziksel kapasiteleri, iş gücünden ayrılmaya bağlı rol ve gelir kayıpları, akranları ve özellikle eşlerini kaybetmeleri yaşlıları fazlasıyla kırılgan hale getirir. Bu durum yaşlıların yaşam kalitesini özel olarak incelemeyi gerekli kılar. Çalışmalar özellikle aile ve yakın çevreyle sosyal ilişkiler; sağlık, maddi ve çevresel koşullar yaşlıların yaşam kalitesini etkileyen en önemli boyutlardan olduğunu göstermektedir (Farquhar, 1995; Xavier et al., 2003).

İlerleyen yaşla birlikte bireylerin farklı yaşam alanlarından beklentileri değişebilmektedir. Yaşam alanlarından duyulan tatmin iki farklı başa çıkma mekanizmasıyla düzenlenir asimilatif (özümseyici) ve akomodatif (uyum sağlayıcı) baş etme (Brandtstädter & Renner, 1990). Özümseme mevcut durumu beklentilere göre şekillendirme diğer bir değişle bireyin kendisi için hedefler belirleyip bu hedeflerin peşinden ısrarla koşmasını ifade eder. Uyum sağlama ise hedefleri mevcut duruma göre dönüştürmeyi ifade eder (Kurt & Uçanok, 2021). Bireylerin yaşlandıkça özümseyerek başa çıkma eğiliminden uyum sağlayarak başa çıkma eğilimine evrildiği tespit edilmiştir (Brandtstädter & Renner, 1990). Yani ileri yaştaki birey fiziksel sağlık ile ilgili beklentisini gençlik çağındaki sağlık durumunda olmak değil, kimseye muhtaç olmadan yaşayacak kadar sağlıklı olmak şeklinde dönüştürerek revize eder. Bu şekilde elde edeceği yüksek tatminin diğer psikolojik durum ve sosyal ilişkiler gibi diğer yaşam boyutlarına da olumlu yansımaları olacaktır.

Yaşlıların önemli adaptif başa çıkma mekanizmalarından biri aynı zamanda yaşam kalitesinin bir boyutu olan maneviyattır. Maneviyat kimi zaman dindarlığın bir boyutu, kimi zaman dindarlığı da içeren daha kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Maneviyatı dindarlıktan ayıran yaklaşıma göre "maneviyat insan ruhunun tabiatıdır; maneviyat kişinin hayatını yaşama, hayatını anlamlandırma ve başkalarıyla ve nihai olarak aşkın olanla münasebet kurarken takındığı tavırdır" (Rio & White, 2016). Bu görüşe göre her bireyin manevi bir boyutu vardır, herhangi bir dine inanmayanların da manevi ihtiyaçları vardır. Aslında maneviyatı dinden ayıran, ya da dini de kapsayan daha geniş bir kavram olarak gören bu yaklaşımların artması ile sekülerleşme arasında bir ilişki vardır. Dine ve dini kurumlara duyulan inanç azaldıkça dinden bağımsız bir maneviyat arayışı artmakta, maneviyat kavramının kapsamı genişledikçe dindarlık kavramının kapsamı daralmaktadır (Zinnbauer et al., 1997). Din ve maneviyatın birbirinden ayrılamayacağını savunanlara göre hem din hem

de maneviyat insanın affedicilik, merhamet, minnettarlık, adalet, uzlaşma, hoşgörü, alçakgönüllülük, izzetinefis gibi asil yönlerine vurgu yapan kavramlardır. Maneviyatı dindarlığın bir boyutu olarak gören yaklaşıma göre ise " maneviyat, dindarlığın kalbi ve ruhu, dinî hayatın temel işlevi"-dir (Apak & Acar, 2018). Literatürdeki bulanıklığa rağmen dindarlık ve maneviyat tamamen bağımsız kavramlar değildir ve aralarında pozitif bir ilişki mevcuttur (Zinnbauer et al., 1997). Ampirik çalışmaların çoğunda fonksiyonel bir yaklaşımla maneviyat ve dindarlığın birlikte kullanıldığı görülmektedir (Zimmer et al., 2016).

Farklı gruplarla yapılan çalışmalar maneviyat ve dini inançların yaşlı bireylerin güçlüklerle başa çıkmalarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Lee & Chan, 2009). Maneviyat yaşlı bireylerin kardiyovasküler hastalıklar (Sørensen et al., 2011), böbrek hastalığı (Egan et al., 2015), kanser (Whitford et al., n.d.) ve siroz (Abdi et al., 2015) gibi pek çok kronik hastalıkla başa çıkmasında önemli bir faktördür. Ayrıca maneviyatın özellikle yaşlılarda düşük depresyon ve kaygı oranlarıyla ilişkili olduğu bilinmektedir (Lucchetti et al., 2011). Maneviyatı yüksek olan bireylerin depresyon ve izolasyon eğilimleri düşük, ümit düzeyleri yüksektir, stresle daha iyi bas ederler ve yasam kaliteleri yüksektir (Boztilki & Ardıç, 2017).

Maneviyat ve dindarlığın yüksek yaşam kalitesiyle ilişkisini açıklayan mekanizmalardan biri manevi topluluklar ve dini kurumların sağladığı sosyal destektir. Bireyler belli dini gruplara dahil olarak o dini gruptan maddi ve manevi sosyal destek görebilirler(Holt et al., 2018). Kilisenin ihtiyaç sahibi yaşlı üyelerine yemek hizmeti vermesi veya camiye gidenlerin orada akranlarıyla sohbet etmesi örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer mekanizma dinlerin inananlarını sağlıklı davranışlara yönlendirmesidir. Dünyadaki birçok dini yönelim, tütün, alkol tüketimi, uyuşturucu ve evlilik dışı riskli seks hakkında olumsuz görüşlere sahiptir (Zimmer et al., 2016). Bir diğer önemli mekanizma dindarlık ve maneviyatın stres ve stresli yaşam olaylarıyla başa çıkma üzerindeki etkisidir. Dinin zorlu yaşam olaylarında yatıştırıcı bir rol üstelendiği ve kriz durumlarında insanların dine yöneldikleri, ayrıca dinin korku uyandıran ve stresli durumlarda adeta bir güvenlik üssü olarak işlev gördüğünü gösteren pek çok araştırma mevcuttur (Cufta, 2016). Kronik hastalık, yaklaşan ölüm, yakınların kaybı gibi pek çok stres faktörünün devreye girdiği yaşlılık döneminde maneviyatın bu rolü daha da önem kazanmaktadır.

Maneviyat ve dindarlığın önemini artıran hususlardan biri de yaşlıların en dindar nüfus grubu olmasıdır (Nişancı & Aysan, 2019; Zimmer et al., 2016). Yaşlanan ve ölüme yaklaştığını hisseden bireyler, ölümden sonra ne olduğuyla daha fazla ilgilenmeye başlarlar ve din bu sorulara net cevaplar sunar. Ayrıca yaşlı bireyler yaşlandıkça daha izole bir hayat yaşamaya başlarlar. Akranlarını ve sevdiklerini kaybeden ve çevreleriyle

sosyal etkileşime girmelerine engel olacak sağlık sorunları yaşayan yaşlı bireyler yalnızlaşan yaşamlarındaki boşluğu maneviyat ile doldurma eğilimine girebilir. Nitekim Yaman'ın (2020) İstanbul'daki özel bir huzurevinde yaptığı araştırmadaki tüm katılımcılar tek başına kalmanın verdiği yalnızlık içinde dini ritüellerinde önemli artışın olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaşlılıkta ortaya çıkan kayıp ve güçlüklerle başa çıkmada güçlü bir mekanizma olan maneviyata başvurma olasılığı artmaktadır.

Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır (Akbolat, 2021; Uçar, 2017). Yaşlılıkta maneviyat ve yaşam kalitesi ilişkisini inceleyen araştırmaların artması bu alana gösterilen önemi artıracak, yaşlıların biyopsikososyal ve manevi ihtiyaçlarının bütüncül bir anlayışla giderilmesi için ampirik kanıt sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı kurumsal bakım alan yaşlı bireylerin maneviyat ve yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın temel hipotezi:

H_1=Yaşlıların yaşam kalitesi ile maneviyat seviyeleri arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki vardır.

Yöntem

Bu çalışma Okmeydanı Darülaceze'de yaşamakta olan yaşlı bireylerle yapılmış kesitsel bir araştırmaya dayanmaktadır. Veriler 2022 yılında Mart Nisan aylarında yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. 60 yaş ve üzeri, sağlık durumu cevap vermeye elverişli yaşlılar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Toplamada sorulara cevap verebilecek bilişsel kapasitedeki 100 yaşlı ile görüşülmüştür.

Darülaceze 1895 yılında Sultan II. Abdülhamit Han tarafından kurulmuş olan bir sosyal hizmet kurumudur. Kurumun kökenleri 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar uzanmaktadır. Bu yıkıcı savaşın ardından, Balkanlar'dan İstanbul'a göçler artmış 1877-1879 arasında İstanbul'a dört yüz bine yakın göçmen gelmiştir. Sokaklarda evsiz, hasta, kimsesiz çocuk ve dilenci sayısı hızla artmıştır. Bu grupların huzur içinde yaşamalarını sağlamak amacıyla Sultan II. Abdülhamid Han, bir Darülaceze kurulmasını emretmiştir. Darülaceze Nizamnamesi'ne göre **"**Darülacezeye ancak İstanbul'da doğmuş ve yerleşmiş olup da malül iş göremez durumda olan geçinmesini temin edecek miktarda mala malik olmamakla beraber kazanabilme imkanlarından da aciz olduğu halde İstanbul'da veya taşrada kanunen kendisine bakacak kudrette ve mükellefiyette bulunmayanlar ve sokakta bulunmuşlar kabul olunurlar." Buna göre Darülaceze'ye yalnızca yaşlılar değil genç ve çocuklar da kabul edilmektedir.

Hali hazırda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veren Darülaceze'de toplam 456 kişi kalmaktadır. Lakin bu sayı içinde daha genç veya bilişsel veya fiziksel sebeplerle kendi kendine yetemeyen

bireyler de dahildir. Kendi kendine yetemeyen bireylerin bir kısmı yatağa bağımlı bir kısmı ise bilişsel açıdan anket sorularını cevaplayamayacak bireylerdir. Dolayısıyla bu araştırmanın evrenini kendi kendine yetebilen 60 yaş üstü 120 erkek ve 57 kadın toplam 177 yaşlı oluşturmaktadır.

Kullanılan Ölçme Araçları

Maneviyatı ölçmek için FACIT-Sp-12 (Manevi İyilik Ölçeği) yaşam kalitesini ölçmek için CASP-19 Yaşlı yaşam kalitesi ölçeği ve katılımcıların sosyodemografik özelliklerini ölçen soru formu kullanılmıştır.

FACIT-Sp-12 (Version 4) (Manevi İyilik Ölçeği): Kronik hastalığı olan bireylerin manevi iyilik düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilmiş 5'li likert tipte 12 maddelik bir ölçektir(Peterman et al., 2002). Ölçek maddeleri 0 ile 4 arası (0-Hiç, 4-Çok fazla) puanlanır. 4 ve 8. maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçeğin üç alt boyutu Barış(madde 1,4,6,7), Anlam (Madde 2,3,5,8)ve İnançtır(Madde 9,10,11,12). Barış alt boyutu bireyi iç barışını; anlam alt boyutu, bireyin içsel uyumunu; inanç alt boyutu ise bireyin dini inançlarında rahatlık ve güç bulma durumunu değerlendirmeyi sağlar. Cevaplar 0'dan 4'e kadar 5'li Likert ölçeğinde puanlanır. Her bir alt ölçek 0-16 puan arasında değerlendirilir. Toplam puanlar 0 ile 48 arasında değişir, yüksek puanlar daha yüksek manevi iyi oluşu gösterir. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenirlik çalışması Ay ve arkadaşları (2018) tarafından huzurevlerinde yaşayan yaşlı popülasyonu üzerinde yapılmıştır.

Casp-19-Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeği

65 yaş üstü bireylerde yaşam kalitesini ölçen Kontrol (Control), bağımsızlık (Autonomy), kendini gerçekleştirme (Self-realization) ve pleasure(zevk) ölçeğin aynı zamanda ilk harfleriyle ismini oluşturan 4 boyutudur. Orijinal ölçek maddeleri "hiçbir zaman" (0 puan) ile "her zaman" (3 puan) arasında değişen 4'lü likert tipi şeklinde derecelendirilmiştir. 1, 2, 4, 6, 8, 9 no'lu maddeler ters kodlanmaktadır. Orijinal ölçekten alınabilecek toplam puanlar 0-57 arasında değişmektedir. Toplam puanın yükselmesi yaşam kalitesinin arttığını göstermektedir(Hyde et al., 2003). Ölçeğin Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışmasında 2 faktör ve 13 maddeden oluşan bir yapı gösterdiği tespit edildi. Türkçe ölçekten alınabilecek puanlar 0-39 arasındadır. Faktör 1 (Madde 3, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18 ve 19.) yaşlı kişilerin hem özgürlük hem de geçmişte yaşananlardan memnunluk ve geleceğe umutla bakma söz konusu olduğundan "özerklik ve memnuniyet algısı"nı ifade etmektedir. Faktör 2 (Madde 1, 2 ve 8.) ise yaşlıların yapmak istediği şeylerle ilgili engel durumlarından bahsettiği için "engel algısı"nı ifade eder. Cronbach's alfa güvenirlik katsayısı Faktör 1 için 0.93, Faktör 2 için 0.75, toplam ölçek için 0.91 olarak tespit edilmiştir (Türkoğlu & Adıbelli, 2014).

Analiz Yöntemi

Verilerin analizleri SPSS programı ile gerçekleştirilmiştir. Öncelikle tanımlayıcı istatistikler ve frekans dağılımlarına bakılmıştır. Normallik testinin ardından, iki bağımsız grubun ortalamaları arasındaki farkın dağılımı için Mann Whitney U, üç veya daha fazla sayıda bağımsız grubun ortalamaları arasındaki farklılığın anlamlılığını test amacıyla Kruskal Wallis testleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve derecesini tanımlamak için ise Spearman korelasyon testleri kullanılmıştır (Higgins, 2004).

Bulgular

Tablo 1 katılımcıların sosyodemografik özelliklerini göstermektedir. Katılımcıların %50 sı 60-69, %38'i 70-79, %12si ise 80 yaş ve üstü olup, yaş ortalaması 70.74'tür(min 60-maksimum 92 Sd. sapma 7,56). Cinsiyet dağılımına bakıldığında %28'inin kadın, %72'sinin ise erkek olduğu görülmektedir. Bekarların oranı %52, boşanmış/duloranı ise %48'dir. Okuryazar olmayan %8, ilkokul mezunu %57, Ortaokul mezunu %14, lise mezunu %17 ve üniversite mezunu %4'tür. Yaşlıların %69'u kurumda manevi ihtiyaçlarının yeterince karşılandığını ifade etmektedir. %17'si ihtiyacın karşılanma düzeyinin orta seviyede, %14'ü ise yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Sosyodemografik Özellikler

Yaş grubu	N	%
60-69	50	50.0
70-79	38	38.0
80 üstü	12	12.0
Cinsiyet		
Kadın	28	28.0
Erkek	72	72.0
Eğitim		
Okuryazar değil	8	8.0
İlkokul	57	57.0
Ortaokul	14	14.0
Lise	17	17.0
Üniversite	4	4.0
Medeni durum		
Bekar	52	52.0
Boşanmış / Dul	48	48.0
Manevi İhtiyaçların Karşılanma Durumu		
Yetersiz	14	14
Orta	17	17
Yeterli	69	69

Shapiro Wilks normal dağılım testine göre veriler normal dağılım göstermemektedir (Maneviyat=.899 p<.000; Yaşam Kalitesi=.965 p=0.01). Bu sebeple gruplar arasındaki yaşam kalitesi ve maneviyat puanları arasındaki farklar parametrik olmayan testlerle ölçülmüştür. Cronbach's alpha değeri Yaşam Kalitesi ölçeği için 0. 738, Maneviyat Ölçeği için ise 0.856 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. farklı sosyo demografik grupların yaşam kalitesi ve maneviyat toplam ve alt boyut puan ortalamalarını ve ortalamalar arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını gösteren Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testlerinin sonuçlarını vermektedir.

Tablo 2. Sosyodemografik gruplara göre Maneviyat ve Yaşam Kalitesi Puan Ortalamaları

	Yaşam Kalitesi Toplam	Yaşam Kalitesi Faktör 1	Yaşam Kalitesi Faktör 2	Maneviyat Toplam	Maneviyat Anlam	Maneviyat Barış	Maneviyat İnanç
Yaş grubu							
60-69	22.62	17.48	5.14	32.86	10.72	9.90	12.24
70-79	23.79	17.92	5.87	34.50	10.58	10.79	13.13
80 üstü	24.92	18.50	6.42	40.08	12.25	13.33	14.50
KW-H	0.61	0.35	2.39	**5.31**	1.55	**8.10**	3.34
p	0.74	0.84	0.30	**0.07**	0.46	**0.02**	0.19
Cinsiyet							
Kadın	25.07	19.36	5.71	35.68	10.50	11.32	13.86
Erkek	22.67	17.15	5.51	33.83	10.99	10.39	12.46
MW-U	**731.50**	**739.50**	908.00	898.00	991.50	882.00	846.00
p	**0.03**	**0.04**	0.44	0.40	0.90	0.33	0.20
Eğitim Durumu							
Okuryazar	22.25	18.88	3.38	31.25	8.50	9.38	13.38
İlkokul	23.86	17.93	5.93	35.07	11.16	10.79	13.12
Ortaokul	24.71	18.71	6.00	35.71	11.50	11.64	12.57
Lise	20.41	15.76	4.65	30.71	9.65	9.53	11.53
Üniversite	25.75	18.50	7.25	41.00	14.00	12.50	14.50
KW-H	3.43	2.54	5.01	4.58	6.02	3.01	3.96
p	0.33	0.47	0.17	0.21	0.11	0.39	0.27
Medeni Durum							
Bekar	23.81	18.38	5.42	34.06	11.13	10.33	12.60
Boşanmış/Dul	22.83	17.10	5.73	34.67	10.54	11.00	13.13
MW-U	1,126.50	1,042.50	1,160.50	1,206.50	1,200.00	1,160.50	1,237.50
p	0.40	0.16	0.54	0.77	0.74	0.54	0.94
Manevi İhtiyaçların Karşılanma Durumu							
Yetersiz	18.79	13.64	5.14	27.43	7.71	8.86	10.86
Orta	24.24	18.94	5.29	33.88	11.06	9.82	13.00
Yeterli	24.04	18.32	5.72	35.87	11.43	11.22	13.22
KW-H	**5.00**	**6.55**	0.48	**6.45**	**5.80**	3.90	3.17
p	**0.08**	**0.04**	0.79	**0.04**	**0.06**	0.14	0.20

KW-H= Kruskal Wallis test değeri

MW-U=Mann-Whitney U test değeri

Maksimum 39 puan alınabilen yaşam kalitesi ölçeğinden örneklemin toplam puan ortalaması 23.34'tür. Farklı yaş gruplarının yaşam kaliteleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (H=0,61, p=0.74). Cinsiyete yaşam kalitesi puanlarında farklılık olduğu tespit edilmiştir (U=731.5, p=0.03). Kadınların yaşam kalitesi medyan değeri (27,5) erkeklerden (23) daha yüksektir. Cinsiyete göre yaşam kalitesinin ilk boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilirken(U=739.5, p=0.04); ikinci alt boyutunda ise herhangi bir farklılık saptanmamıştır(U=908, p=0.44). Manevi ihtiyaçların karşılanma düzeyine göre yaşam kaliteleri (Yaşam Kalitesi Faktör 1) anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır(H=6.55, p=0.038). Manevi ihtiyaçlarının karşılanma düzeyini yetersiz bulanların medyan puanı(13.5) orta seviyede(20) ve yeterli(18) bulanlardan anlamlı ölçüde düşüktür. Farklı eğitim

gruplarının yaşam kaliteleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir(H=3.43, p=0.33). Farklı medeni durum grupları arasında da anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür(U=1,126.5, p=0.40).

Maneviyat ölçeğinden alınabilecek maksimum puan 48'dir. Katılımcıların Maneviyat ölçeği toplam puan ortalaması 34.38'dir. maneviyat ölçeğinin anlam boyutu ortalama puanı 10.85, barış boyutu ortalama puanı 10.65, inanç boyutu ortalama puanı 12.85'dir. Farklı yaş gruplarının Maneviyat toplam puanları arasındaki fark istatiksel olarak anlamlıdır (H=5.31 p=0.07). 60-69 yaş grubunun maneviyat medyan değeri 35.5, 70-79 yaş grubunun medyan değeri 36.5, 80 yaş üstünün medyan değeri ise 42.5'tur. Yani yaş arttıkça maneviyat toplam puanı artmaktadır. Maneviyat barış alt boyutunda yaş grupları arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir (H=8.1, p=0.017). 60-69 yaş grubunun maneviyat barış medyan değeri 10, 70-79 yaş grubunun medyan değeri 11.5, 80 yaş üstünün medyan değeri ise 15'tir. İkili karşılaştırmalar 60-69 yaş grubu ile 80 yaş üstü arasındaki farkın anlamlı olduğu göstermektedir. Diğer alt boyutlarda ise herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Kadınlar ve erkeklerin maneviyat seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir. Farklı eğitim gruplarının maneviyat düzeylerinde de anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Aynı şekilde medeni gruplar arasında da maneviyat istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir. Manevi ihtiyaçların karşılanma durumuna göre toplam maneviyat puanı önemli ölçüde farklılaşmaktadır (H=6.45, p=0.04). Kurumda manevi ihtiyaçlarının yeterince karşılanmadığını düşünenlerin toplam maneviyat medyan değeri 31.5, orta seviyede karşılandığını belirtenlerin medyan değeri 35, yeterli düzeyde karşılandığını düşünenlerin medyan değeri ise 37'dir. Sonuç olarak manevi ihtiyaçlarının karşılanmadığını düşünen grubun maneviyatı en düşük seviyededir.

Tablo 3. Yaşam Kalitesi ve Maneviyat İlişkisi

		Maneviyat Toplam	Maneviyet Anlam	Maneviyet Barış	Maneviyet İnanç
Yaşam Kalitesi Toplam	*Spearman-Rho*	.597**	.503**	.591**	.351**
	p	0.000	0.000	0.000	0.000
Yaşam Kalitesi Faktör 1	*Spearman-Rho*	.579**	.484**	.583**	.353**
	p	0.000	0.000	0.000	0.000
Yaşam Kalitesi Faktör 2	*Spearman-Rho*	.434**	.382**	.390**	.261**
	p	0.000	0.000	0.000	0.009

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3 yaşam kalitesi ve maneviyat arasındaki ilişkiye dair Spearman korelasyon analizinin sonuçlarını vermektedir. Yaşam kalitesi ve maneviyat arasında güçlü pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir r (100) = .597, $p < .000$. Maneviyatın alt boyutlarına bakıldığında: anlam ve yaşam kalitesi arasında güçlü pozitif r (100) = .503, $p < .000$; barış ve yaşam kalitesi arasında güçlü pozitif r (100) = .591, $p < .000$; inanç ve yaşam kalitesi arasında orta seviyede pozitif yönlü r (100) = .351, $p < .000$ ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir.

Yaşam kalitesinin 1. faktörü olan "memnuniyet ve özerklik algısı" ve maneviyat arasında güçlü pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur, r (100) = .579, $p < .000$. Memnuniyet ve özerklik algısı ile anlam faktörleri arasında orta seviyede pozitif, r (100) = .584, $p < .000$; barış ile güçlü pozitif r (100) = .583, $p < .000$; inanç ile orta seviyede pozitif yönlü r (100) = .353, $p < .000$ ilişki saptanmıştır.

Yaşam kalitesinin 2. faktörü olan engel algısı ve maneviyat arasında orta seviyedi pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur, r (100) = .434, $p < .000$. Engel algısı ile anlam faktörleri arasında orta seviyede pozitif, r (100) = .382, $p < .000$; barış ile orta seviyede pozitif r (100) = .390, $p < .000$; inanç ile orta seviyede pozitif yönlü r (100) = .261, $p = .00$ ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma

Bu araştırmada Darülaceze'de yaşamakta olan 60 yaş üstü kendi kendine yetebilen yaşlıların yaşam kaliteleri ve maneviyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yaşam kalitesi ve maneviyat arasında olumlu bir ilişki

olduğu tespit edilmiştir. Maneviyat seviyesi yükseldikçe yaşam kaliteleri de yükselmektedir. Bu sonuç literatürle de uyumludur, nitekim ülkemizde (Akbolat, 2021; Uçar, 2017) ve dünyanın farklı yerlerinde yapılan araştırmalar maneviyatın yaşam kalitesi ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Lima et al., 2020; Lucchetti et al., 2011). Maneviyat bireylere hayatın anlamı, yaratıcı ile ilişkiler, doğayla ve diğer insanlarla ilişkiler gibi varoluşsal sorularına cevap verdiği gibi zorluklarla başa çıkma gücü de verir. Dolayısıyla objektif yaşam koşullarında sorunlar olsa da yüksek maneviyat yaşlı bireylerin yaşam kalitesini daha olumlu değerlendirmesine sebep olmaktadır. Araştırmanın bulgularından biri de manevi ihtiyaçlarına kurumda yeterince cevap bulamayan yaşlıların maneviyat seviyelerinin ve yaşam kalitelerinin düşük olmasıdır. Bu bulgu manevi destek hizmetlerinin kişiye özel olması gerektiğinin de göstergesidir. Manevi hizmetlerden memnun olmayan yaşlıların ihtiyaç ve beklentilerinin tespit edilerek, beklentileri doğrultusunda adımlar atılması bu alanda sorun yaşayan yaşlıların da yaşam kalitelerini artıracaktır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu maneviyatın yaş arttıkça yükseldiği yönündedir. Bu bulgu da mevcut literatür ile uyumludur (Nişancı & Aysan, 2019; Zimmer et al., 2016). Yaş ve din ilişkisini ele alan çalışmalarda, yaşlara göre dinsel inanç ve davranışlarda görülen değişmeleri analiz ederken kullanılan geleneksel model yaştaki artış ile dindarlığın artışına vurgu yapar. Fiziksel ve sosyal pek çok kayıp yaşayan yaşlılar için din yaşamın bu evresinde hayatı anlamlandırmak için gereken cevapları verdiği gibi, zorluklarla başa çıkmak için yöntemler de sunar. Ayrıca yaşla birlikte bireylerin değer verdiği yaşam alanları da değişime uğrar. Bu durum sosyo-duygusal seçicilik kuramı ile de açıklanabilir (Carstensen et al., 2003). İlerleyen yaşlarda yaşamdaki amaçlarını gerçekleştirmek için kısıtlı zamanları kaldığı düşüncesi, duygusal deneyimlerden alınacak tatmini diğer hedeflerden daha önemli görmesine sebep olur. Gelecekle ilgili kaygıların pek çoğunun gereksiz hale gelmesi, mevcut pozitif duygusal deneyimlerin önemini artırır. Örneğin gençlikte başarı ve geniş bir sosyal çevre daha önemli görülürken, ileri yaşlarda bireyin aile eve akrabalarından oluşan yakın çevresi ve maneviyatı daha çok önem kazanabilir. Yaşayacak az zamanı kaldığını düşünen yaşlı birey, daha fazla tatmin elde edebilmek için kalan zamanını verimli kullanmak adına gerçekten kendisini seven bireylerle daha fazla zaman geçirmek ve yaşamının anlamına cevap bulduğu maneviyatla ilgilenmeyi tercih edebilir.

Sonuç

Nüfus yaşlanması, yaşlıların yaşam kalitesini önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Yaşam kalitesini etkileyen faktörlerden biri de maneviyattır. Bu araştırmada kurumsal bakım alan yaşlı bireylerin maneviyat ve yaşam kaliteleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Veriler Okmeyda-

nı Darülaceze'de yaşayan kendi kendine yetebilen 100 yaşlı ile yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Analiz bulguları sonucunda yaşam kalitesi ile maneviyat arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile maneviyatı yüksek olan yaşlıların yaşam memnuniyetleri de yüksek olmaktadır.

Kendi kendine bakmakta yetersiz kaldığı için kurumsal bakım almaya karar veren, veyahut yakınları tarafından kurum bakımına yerleştirilen yaşlıların sadece fiziksel ihtiyaçları değil, psikososyal ve manevi ihtiyaçları da karşılanmalıdır. Karşılanmayan ihtiyaçların, farklı alanlarda da sorunlara yol açabildiği; ve de yeterli seviyede karşılanan ihtiyaçların diğer alanlar açısından da koruyucu faktör olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Manevi destek hizmetlerinin ilk aşamasında yaşlıların farklılaşan manevi ihtiyaçları tespit edilmeli, daha sonra manevi kaynaklar tespit edilip, gerekli bakım planı oluşturulup ve uygulanmalıdır.

Türkiye ölçeğinde daha geniş örneklem gruplarıyla yapılacak araştırmalarla çalışmada tartışılan ilişkilerin yordayıcıları ve mekanizmaları tespit edilebilir. Ayrıca hem kurum bakımı alan hem de evde kendi başına yaşayan veya bakım alan farklı yaşlı gruplarının özellikleri karşılaştırılabilir. Buna ek olarak özel bakım kurumlarında kalan yaşlılar ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve diğer devlet kurumları tarafından işletilen kamu huzurevlerinde kalan yaşlıların karşılaştırılması ilginç sonuçlar verebilir.

Araştırmaya katılan yaş grubunda bilişsel yeteneklerin zayıflaması ve benzeri sebeplerle çalışmaya katılamayan yaşlılar mevcuttur. Kendi kendine yetemeyen yaşlılara erişimdeki kısıtlılıklar sebebiyle bu grup araştırmaya dahil edilememiştir. Bu gruptaki yaşlıların manevi ihtiyaçlarının belirlenmesi için de hem nitel hem de nicel çalışmaların yapılması elzemdir. Hızla yaşlanan bir nüfusa sahip olan Türkiye'de özellikle sürekli bakım ihtiyacı olan gruplar üzerine araştırmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abdi, F., Daryani, N. E., Khorvash, F., & Yousefi, Z. (2015). Experiences of individuals with liver cirrhosis a qualitative study. *Gastroenterology Nursing*, *38*(4), 252–257. https://doi.org/10.1097/SGA.0000000000000122

Akbolat, A. (2021). Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Dindarlık İlişkisi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, *11*, 201–232. https://doi.org/10.53112/tudear.957988

Apak, H., & Acar, M. C. (2018). Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat. In Ö. Bozkurt, N. Doru, M. . F. Kılıç, A. Akbaş, & E. Nadir (Eds.), *Din Bilimleri Klasik Sorunlar, Güncel Tartışmalar* (Issue January, pp. 365–378). Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Ay, S., Gunduz, T., Ozyurt, B. C., Coban, A., & Piskin, A. A. (2018). Huzurevinde yasayan yaslilarda Manevi Iyilik Hali Olceginin (FACIT-Sp-12) Turkce surumunun psikometrik ozellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *19*, 22+. https://link.gale.com/apps/doc/A561565745/AONE?u=anon~-372720b3&sid=googleScholar&xid=f1ea7ae4

Aysan, M. F., & Aysan, U. (2016). Who Cares?: Elderly Care in Turkey. *Economia e Lavoro*, *50*(3), 33–46. https://doi.org/10.7384/85918

Aysan, M. F., & Aysan, U. (2021). Institutions and Individuals: Social Policies in Contemporary Turkey. *In Social Policy in the Islamic World* (pp. 137-157). Palgrave Macmillan, Cham.

Aysan, M. F., & Güneş, Ö. (2022). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Kurumsal Yaşlı Bakımı: İstanbul Örneği. *Pandemi ve Kadın*, Ed. Alev Erkilet, Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış, Zehra Can Kaya İstanbul: Kadem Yayınları, 283-313. ISBN:978-605-74057-4-6.

Boztilki, M., & Ardıç, E. (2017). Maneviyat ve Sağlık. *Journal of Academic Research in Nursing*, *3*, 39–45. https://doi.org/10.5222/jaren.2017.1008

Brandtstädter, J., & Renner, G. (1990). Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: Explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. *Psychology and Aging*, *5*(1), 58–67. https://doi.org/10.1037/0882-7974.5.1.58

Carstensen, L. L., Fung, H. H., & Charles, S. T. (2003). Socioemotional selectivity theory and the regulation of emotion in the second half of life. *Motivation and Emotion*, *27*(2), 103–123. https://doi.org/10.1023/A:1024569803230

Cufta, M. (2016). Stres ve Dini İnanç. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *0*(5), 50. https://doi.org/10.17859/pauifd.14501

Dündar, Ö., & Alptekin, V. (2022). Türkiye'de Yaşlı Nüfusun Huzurevi Tercihinin Mekansal Bağımlılığı. *Journal of Economy Culture and Society*, *65*, 267–287. https://doi.org/10.26650/jecs2021-850000

Egan, R., Wood, S., Macleod, R., & Walker, R. (2015). Spirituality in Renal Supportive Care: A Thematic Review. *Healthcare*, *3*, 1174–1193. https://doi.org/10.3390/healthcare3041174

Farquhar, M. (1995). Elderly people's definitions of quality of life. *Social Science & Medicine*, *41*(10), 1439–1446. https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00117-P

Higgins, J. J. (2004). *An introduction to modern nonparametric statistics*. Brooks/Cole.

Holt, C. L., Roth, D. L., Huang, J., & Clark, E. M. (2018). Role of religious social support in longitudinal relationships between religiosity and health-related outcomes in African Americans. *Journal of Behavioral Medicine*, *41*(1), 62–73. https://doi.org/10.1007/s10865-017-9877-4

Hyde, M., Wiggins, R. D., Higgs, P., & Blane, D. B. (2003). A measure of quality of life in early old age: The theory, development and properties of a needs satisfaction model (CASP-19). *Aging and Mental Health*, *7*(3), 186–194. https://doi.org/10.1080/1360786031000101157

Küdür Çırpan, F., Atalan Özlen, N., & Gürer, A. (2019). Yaşlı Bakım Hizmetleri. *Journal of Health Services and Education*, *3*(1), 1–6. https://doi.org/10.35333/johse.2019.44

Kurt, D., & Uçanok, Z. (2021). *Gelişimsel Düzenleme Modellerinde Önerilen Süreçler ve İyilik Hali Arasındaki İlişkilerin Beliren Yetişkinlerde İncelenmesi*. *36*(88), 76–91. https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191226m000035

Lee, E. K. O., & Chan, K. (2009). Religious/spiritual and other adaptive coping strategies among chinese american older immigrants. *Journal of Gerontological Social Work*, *52*(5), 517–533. https://doi.org/10.1080/01634370902983203

Lima, S., Teixeira, L., Esteves, R., Ribeiro, F., Pereira, F., Teixeira, A., & Magalhães, C. (2020). Spirituality and quality of life in older adults: A path analysis model. *BMC Geriatrics*, *20*(259). https://doi.org/10.1186/s12877-020-01646-0

Lucchetti, G., Lucchetti, A. L. G., Badan-Neto, A. M., Peres, P. T., Peres, M. F. P., Moreira-Almeida, A., Gomes, C., & Koenig, H. G. (2011). Religiousness affects mental health, pain and quality of life in older people in an outpatient rehabilitation setting. *Journal of Rehabilitation Medicine*, *43*(4), 316–322. https://doi.org/10.2340/16501977-0784

Nişancı, Z., & Aysan, Ü. (2019). *Türkiye 'de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri*. *39*(2), 303–328.

Peterman, A. H., Fitchett, G., Brady, M. J., Hernandez, L., & Cella, D. (2002). Measuring spiritual well-being in people with cancer: The Functional Assessment of Chronic Illness Therapy - Spiritual Well-Being scale (FACIT-Sp). *Annals of Behavioral Medicine*, *24*(1), 49–58. https://doi.org/10.1207/S15324796ABM2401_06

Rio, C. D. M., & White, L. J. (2016). Maneviyatı Dindarlıktan Ayırmak: Hilomorfik Bir Bakış Açısı. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, *37*(1), 73–113.

Sørensen, T., Danbolt, L. J., Lien, L., Koenig, H. G., & Holmen, J. (2011). The Relationship between Religious Attendance and Blood Pressure: The Hunt Study, Norway. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, *42*(1), 13–28. https://doi.org/10.2190/PM.42.1.b

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). 11. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021)**.** Türkiye Aile Yapısı Araştırması. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813#:~:text=Evlili%C4%9Fini%2018%20ya%C5%9F%C4%B1ndan%20%C3%B6nce%20yapan,oran%C4%B1%20%34%2C6%20oldu.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021)**.** Demografik Göstergeler, Nüfus Projeksiyonları. **Erişim:** 09.02.2021. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1

Türkoğlu, N., & Adıbelli, D. (2014). Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeğinin (CASP-19) Türk Toplumuna Adaptasyonu. Akademik Geriatri Dergisi, 6, 98–105.

Uçar, M. (2017). Yaşlılarda yaşam kalitesi ile spiritüalite (maneviyat) arasındaki ilişki. (Yüksek lisans Tezi, İnönü Üniversitesi).

United Nations. (2019). World: Population (Age 65+) DESA, Population Division. World Population Prospects 2019. Erişim: 09.02.2021. https://population.un.org/wpp/

Whitford, H. S., Olver, I. N., & Peterson, M. J. (n.d.). Spirituality as a core domain in the assessment of quality of life in oncology. https://doi.org/10.1002/pon.1322

WHO. (1997). *WHOQOL : measuring quality of life*. WHO.

Xavier, F. M. F., Ferraz, M. P. T., Marc, N., Escosteguy, N. U., & Moriguchi, E. H. (2003). Elderly people's definition of quality of life. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, *25*(1), 31–39. https://doi.org/10.1590/S1516-44462003000100007

Yaman, Y. (2020). *Modernleşme Sürecinde Yaşlı Bakımı ve Maneviyat: İstanbul Ünal Özel Huzurevi Örneği* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].

Zimmer, Z., Jagger, C., Chiu, C. T., Ofstedal, M. B., Rojo, F., & Saito, Y. (2016). Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. *SSM - Population Health*, *2*, 373–381. https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2016.04.009

Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Eric, M., Belavich, T. G., Hipp, K. M., Scott, A. B., Kadar, J. L., & Kadar, J. L. (1997). Religion and Spirituality : Unfuzzying the Fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, *36*(4), 549–564.

BÖLÜM 23

ÇALIŞANIN İŞE ADANMIŞLIĞININ GÖREV VE BAĞLAMSAL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİLER

Ceren TEKİN [1]

İrem METİN ORTA [2]

1 Bu çalışma ilk yazarın Yüksek Lisans tez çalışmasından türetilmiştir. Atılım üniversitesi İşletme Yüksek Lisans Mezunu, Orcid: 0000-0002-8777-2446

2 Doç. Dr., Atılım Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Orcid: 0000 0001 9253 9158

GİRİŞ

Çalışma hayatında günden güne artan rekabet koşulları işgörenlerin performansları üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Çalışma saatlerinin uzun olması, işsizlik, vardiyalı çalışmanın zorunlu olması gibi durumlar çalışanların uyum becerilerinin yüksek olmasını gerekli kılmakta ve sürekli değişim halinde olan rekabet çevresine karşı uyum gösterebilen kişiler olmasını sağlamaktadır (Pulakos vd., 2000). Örgütlerin varlığını sürdürebilmesi ve rakiplerine karşı üstünlük sağlaması, örgütsel performansın ve bireysel performansının iyileştirilmesi ve devamlılığının sağlanması ile mümkündür. Etkinlik ve verimlilik performansın temel belirleyicileri olan kavramlardır (Dalmış, 2021a). Bu bağlamda örgütler için performans oldukça önemlidir. Çalışanın işe adanmışlığı, bireysel iş performansını belirleyen önemli etmenlerden biri olarak öne sürülmektedir. Geçmiş çalışmalar, işe adanmış bireylerin çalıştıkları kuruma bağlılıklarının daha fazla olduğunu, işlerine karşı daha fazla heyecan duyduklarını ve bu durumun da performansları üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Esen, 2011). Buradan hareketle, bu bölümde ele alınan çalışma, işe adanmışlık ve bireysel iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Aşağıda yer alan bölümlerde sırasıyla bireysel iş performansı, işe adanmışlık ve bu iki değişken arasındaki ilişki anlatılmaktadır. Daha sonra araştırmanın amacı, hipotezleri, yöntemi ve bulgularına yer verilmiştir. Son bölümde ise araştırmanın bulguları alan yazın çerçevesinde tartışılmıştır.

BİREYSEL İŞ PERFORMANSI

1.1. Bireysel İş Performansının Tanımı ve Altboyutları

Bireysel iş performansı örgütün belirlemiş olduğu hedeflerin örgütteki faaliyetleri tamamlama derecesi ve bu doğrultuda örgütün ulaştığı nokta ve sonuçlar olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile bireysel iş performansı, işin kalitesini ve katma değerini ifade etmektedir (Borman ve Motowidlo, 1997).

Performans artışı, işgörenlerin etkinliğinin ve verimliliğin yükselmesi, çalışma ortamına uyum sağlaması ve iş doyumu gibi kavramlarla birlikte ele alınmaktadır (Pradhan ve Jena, 2017, Fernet vd., 2015, Pulakos vd., 2000). Ancak araştırmacılar bireysel iş performansı kavramının verimlilikten ya da üretkenlik kavramlarından ayrılması gerektiğini öne sürmüştür (Koopmans vd., 2011). Bu durum işin verimliliğinin girdi çıktı olarak ele alınan ekonomik boyutlu bir kavram olmasıyla açıklanmaktadır (Krugman, 1994). Performans, örgütün amaçlarına ulaşma düzeyini belirlerken, bireysel iş performansı, çalışanın belirlenmiş olan amaçlara ulaşmasındaki katma değeri göstermektedir (Motowidlo ve Kell, 2012). Bu bağlamda performans, bireylerin zihinsel yetenekleri ve bireysel özel-

likleri ile örgütün amaçlara ulaşmasını etkileyen önemli faktörlerdendir (Pelenk, 2017). Dolayısıyla, bireysel iş performansı, örgütün amaçlarına ulaşmasında belirlenen hedeflere ne derece ulaşılabileceğinin bir göstergesi olarak da tanımlanmaktadır (Borman ve Motowidlo, 1997).

Bireysel iş performansı, davranışlara odaklanmış bir yaklaşımdır. Kişilerin bireysel iş performansında işlerini zamanında yapmaları, planlanmış amaç ve hedeflere ulaşmaları ve problemlerin çözümlenmesinde yapıcı davranış sergilemelerinin önemli rolü olduğu belirtilmektedir (Koopman vd., 2011). Bu kapsamda bireysel iş performansının bireyin davranışına ilişkin çok boyutlu bir kavram olduğu ve örgütün amaçlarına yönelik davranışları içerdiği ileri sürülür (Koopman vd., 2011). Ayrıca bireysel iş performansının davranış (Campbell vd., 1990) ve sonuç (Borman ve Motowidlo,1993) olmak üzere iki boyuttan oluştuğu belirtilmektedir. Bunlar, görev performansı ve bağlamsal performans olarak ifade edilmiştir (Motowidlo vd., 1997).

Görev performansı, örgütün beklentileri ile bir işten elde edilmiş olan başarının ne ölçüde ilişkili olduğunu belirtir (Motowidlo ve Van Scotter,1994).Bireysel iş performansının temelini oluşturmaktadır ve çalışanların belirtilen iş tanımlarını ve iş analizlerini ne derece kullandıklarını göstermektedir (Landy ve Conte, 2016). Başka bir ifadeyle görev performansı, meslek tecrübeleri ve iş yeteneklerinin belirlemiş olduğu sorumluluklardır (Conway, 1999). Çalışanların görev tanımlarının net bir şekilde açıklanmış olması ve çalışma ortamlarının elverişli olması bireylerin görev performanslarının yüksek olmasında rol oynayan önemli faktörlerdir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009).

Görev performansı, bireyin davranışları ile örgütün amaçları paralel olduğunda oluşmaktadır. Görev performansını kapsayan işlerde örgütte girdilerin çıktılara çevrilmesi veya teknik görevleri sürdürmesi önemlidir (Mcshane ve Von Glinow 2007). Buna göre görev performansı iki farklı davranış biçimini barındıran özellik olarak görülmektedir (Motowidlo ve Scotter, 1994). Biri örgütlerin üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin ortaya çıkmasında girdilerin çıktılara dönüşmesidir (Motowidlo ve Scotter, 1994). İkincisi ise, verimli şekilde üretimin sürdürülmesi için planlama, yürütme, koordine etme ve kontrol olan yönetimin işlevlerinin gerçekleşmesidir (Motowidlo ve Scotter, 1994). Bu doğrultuda görev performansı hem teknik süreçlerin hem de üretimin devamlılığının sağlanmasını amaçlayan bir kavramdır (Conway, 1999; Motowidlo ve Scotter, 1994).

Bağlamsal performans ise örgütteki grup çalışmalarına yatkınlık göstermek, örgütsel kurallara uyum sağlamak, örgütün amaç ve hedeflerine katkıda bulunmak ve pozitif davranışlar sergilemek olarak tanımlanır (Organ, 1997).Bu kavram, bireyin örgüt içerisinde çalışma arkadaş-

ları ile takım çalışması ve iş birliği içerisinde olmasını ve görevlerini gerçekleştirmede istekli olmasını içeren eylemlerin tümü olarak da belirtilmektedir (Borman ve Motowidlo, 1997). Bu doğrultuda bağlamsal performans örgütün etkinliğine, sosyal anlamda ve psikolojik anlamda katkı sunmaktadır (Borman ve Motowidlo, 1997). Araştırmacılar bağlamsal performansı ayrıca çalışanın görev tanımına girmeyen ancak bir görevin yerine getirilmesinde kolaylık sağlayan ve bireyin kişisel özelliklerinin etkili olduğu davranışlar bütünü olarak da açıklamaktadır (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009). Örneğin, bu kavram güvenirlik prosedürlerine uyum sağlama, takım çalışmasına yatkınlık gibi bireyin görevi dışında kalan eylemleri içermektedir (Tarigan vd., 2020).

1.2. Bireysel İş Performansını Belirleyen Etmenler

Bireysel iş performansını belirleyen etmenler arasında çalışma ortamı, örgüt kültürü ve yapısı, politikalar, işin tasarımı, kişilerarası iletişim, rekabet ve baskı gibi iş ortamına ilişkin etmenler ile bireyin iş tecrübesi, yeteneği, eğitim seviyesi ve hedefleri gibi bireysel etmenler gelmektedir (Yusuf vd., 2012).Çalışma ortamında verimliliği artırabilecek unsurları inceleyen araştırmacılar ortamdaki ısı, ışıklandırma seviyesi ve çalışma molaları gibi etmenlerin bireysel iş performansı üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir (Baransel, 1993). İşin tasarımı da bireysel iş performansı açısından oldukça önemli bir etmendir. Şöyle ki, her bir çalışanın kendi yetenek ve becerilerine uygun işlerde çalıştırılması, örgütün başarısını da beraberinde getirmektedir (Dicle, 1982). Bunun yanı sıra örgütte adaletin sağlanması, çalışanın davranış ve tutumlarına ve işe adanmışlığına etki etmektedir. Bu durum kişinin bireysel iş performansına da yansımaktadır. Alan yazın incelendiğinde, örgütsel adaleti yüksek algılayan çalışanların olumlu davranışları daha çok sergiledikleri görülmektedir (Berkowitz vd., 1987; Elavainio vd., 2002; İşcan ve Naktiyok, 2004; Moorman, 1991; Williams vd., 2002). Bireysel iş performansını etkileyen unsurlardan bir diğeri ise psikolojik tacizdir. Psikolojik taciz, çalışanın hoş olmayan bir tutum ile karşılaşması durumudur (Friedman, 2004). Bu durum bireysel iş performansına ve iş doyumuna olumsuz yönde etki etmektedir (Einarsen vd.,2009).

Bireysel iş performansını etkileyen kişisel etmenler arasında kişilik özellikleri ve yetenek ön plana çıkmaktadır. Araştırmacılar, zihinsel becerilerin görev performansına yardımcı olduğunu, duygusal istikrarın bireysel iş performansıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu ve kişiliğin çalışma ortamında davranışı belirleyen önemli rolü olduğunu ileri sürmektedir (Pandey, 2019). Bunların yanı sıra bireysel iş performansını etkileyen diğer unsurların ise çalışanın uyumu, memnuniyeti (Beaton vd., 2009; Barrick vd., 2001), işe gösterdiği çaba (Luthans vd., 2006), işyerinde yaşadığı

stres ve kendisine atfedilen roller olduğu ifade edilmektedir (Yang, Lee, and Cheng, 2015).Çalışanın işin gerekliliği ile zekâ düzeyi ve becerilerinin örtüşmesi bireysel iş performansını büyük oranda etkilemektedir. Üretken bir kişiliğe sahip bir çalışana koşulların yetersiz olduğu durumlarda ve becerileri doğrultusunda görevler verilmediğinde, bu durum çalışanı işinden soğutmakta ve performansını olumsuz etkilemektedir (Dicle, 1982). Diğer yandan, çalışanın üzerindeki fazla stres sürekli hale geldiğinde bu durum çalışanın performansını düşürebilmekte ve sağlığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985). Bazı araştırmacılar stresin basit işlerde performansı pozitif yönde etkilediğini ancak zor görevlerde fazla stresin bireysel iş performansını negatif yönde etkilediğini belirtmiştir (Chang vd., 2007, Taris, 2006). Bununla birlikte, yaş ve cinsiyet gibi bireysel faktörler de iş performansına etki etmektedir (Ivancevich ve Matteson, 1990).

Araştırmacılar ayrıca bireyin işe adanmışlık düzeyinin bireysel iş performansını etkilediğini öne sürmektedir (Castellano, 2016). Buna göre, işe adanmış bireyler, mutluluk, tutku ve heyecan gibi duygulara sahiptir ve bu duygular çalışanları kendilerini geliştirmeye yönlendirir (Castellano 2016; Hughes ve Rog, 2008). Diğer bir ifadeyle, işe adanmışlık seviyesinin artmasıyla birlikte performans ve üretkenlik de artmaktadır. Öte yandan, işe adanmışlık düzeyi düşük olan çalışanlar arasında, diğer çalışanlarla uyumsuz ilişkiler sürdürme, işe gelmeme, işten ayrılma ve işletmeye karşı kayıtsız olma gibi olumsuz durumlar ve yapılan işin kalitesinde azalma görülebilmektedir (Mowday vd., 1979). Dolayısıyla, çalışanların işe adanmışlık düzeyleri, örgütlerin amaçlamış olduğu performans seviyesine ulaşılmasında ve örgütün başarısında önemli rol oynamaktadır. İlerleyen bölümde işe adanmışlık kavramı ve bireysel iş performansıyla olan ilişkisi anlatılmaktadır.

İŞE ADANMIŞLIK

2.1. İşe Adanmışlığın Tanımı ve Altboyutları

Günümüzde işletmelerin rakiplerine karşı üstünlük sağlamasının en önemli koşullarından biri insan kaynağından yüksek düzeyde faydalanabilmesidir (Yavan, 2012). İşletmelerin insan kaynağından maksimum düzeyde verim elde edebilmesinde kendini işine adayan çalışanlara ihtiyaç duymasının gerekliliğinden bahsetmek mümkündür. İşe adanmış çalışanlara sahip olmak örgütün başarısı ve örgütün sürdürülebilirliği açısından önemli bir unsurdur (Lee ve Ok, 2015). İşe adanmışlık kavramı ilk olarak Kahn tarafından geliştirilmiştir ve bu konuyu inceleyen araştırmacıları "pozitif psikoloji" alanına yöneltmiştir (Maslach vd., 2001;Schaufeli vd., 2002). İşe adanmışlık, çalışanın psikolojik olarak bütünleşerek adanmışlık davranışı sergilemesi ve bilişsel, duygusal ve fiziksel olarak

işe odaklanmasını ifade eder (Khan, 1992). Rich ve arkadaşları ise (2010) Kahn'nın modelini inceleyerek işe adanmışlığı, çalışanın duygusal olarak ve bilişsel olarak ve fiziksel olarak yapmış olduğu işte tam performans göstermesi ve işinde aktif olması olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde, işe adanmışlık bireyin çalıştığı işte görevlerini eksiksiz ve hevesli bir şekilde yaparak sergilemiş olduğu yüksek performans olarak tanımlanmıştır (Harzer ve Ruch, 2014). Bu kavram, işgörenin işiyle ilgili olumlu bir zihninin olması durumu olarak da ifade edilmektedir (Bakker vd., 2008; Schaufeli ve Bakker, 2004).

Schaufeli ve arkadaşlarına (2002) göre işe adanmışlık bilişsel adanmışlık (yoğunlaşma), fiziksel adanmışlık (dinçlik) ve duygusal adanmışlık (kendini adama) olarak 3 boyuttan oluşmaktadır (Maslach vd., 2001). Bilişsel adanmışlık (yoğunlaşma), işine odaklanmış olma ve kendisini tümüyle çalışmaya verme anlamına gelmektedir (Özkalp, 2005). Fiziksel adanmışlık (dinçlik), çalışanın işini, yüksek enerji ve dayanıklılık ile yapması, bundan yorulmaması ve karşısına çıkan zorluklarla mücadele etmesini ifade etmektedir (Turgut, 2010). Dinçlik "kişinin sabah uyandığında işine gitme isteği duyması, işini yaparken kendini enerji dolu hissetmesi" şeklinde tanımlamıştır (Turgut, 2010). Schaufeli ve arkadaşları (2002) duygusal adanmışlığın (adanma) ise bir doyum duygusu olduğunu ve çalışanın işinden gurur duyduğunu belirten bir kavram olduğunu öne sürmektedir. Duygusal adanmışlık, bireyin işine ilgi duyması, yaptığı işi anlamlı görmesi ve yaptığı işlerin bir hedefe yönelik olduğunu düşünmesi gibi durumları ifade etmektedir (Gül ve Erol, 2016).

Birçok araştırmacı işe adanmışlık kavramına ilişkin farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Kahn (1990) işe adanmışlık kuramında, çalışanların iş performanslarından bahsedildiğinde bilişsel, duygusal ve fiziksel olarak kendilerini hazırladıkları ve bunu yönetebildiklerini ileri sürülmektedir. Bazı araştırmalar işe adanmışlık kavramını tükenmişlik kavramı ile bir arada incelemektedir (Demerouti vd., 2001; Maslach ve Leiter, 1997; Schaufeli vd., 2006). Tükenmişlik, işgörenlerin işlerine karşı ilgilerinin azalması durumunu ifade ederken, işe adanmışlık, işgörenlerin işlerine bağlı olmasını, işlerine enerji duymasını ve işleriyle meşgul olmasını ifade eder (Bezuidenhout ve Cilliers, 2010). Tükenmişlik basit bir yıpranmadan daha fazlasıdır. Tükenmiş hisseden çalışan kendisini işe yaramayan, fiziksel olarak bitkin ve çaresiz hisseder ve diğer çalışanlara karşı olumsuz davranış ve tutum sergiler (Dalmış, 2021b). Araştırmacılar, tükenmişlik kavramını işgörenlerin huzurunun olumsuz hali, işe adanmışlığı ise olumlu hali olarak görmektedir.

2.2. İşe Adanmışlığı Belirleyen Etmenler

İlgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, örgütsel ve bireysel faktörlerin çalışanların işe adanmışlık düzeylerini etkilediği görülmektedir (Şahinbaş ve Erigüç, 2019). Örgütsel faktörler, örgütün amaçlarına ulaşmasında etkili olan ve örgütün başarıya ulaşmasını sağlayan ve çalışanların gelişmelerine destek olan faktörlerdir. Bu faktörlerden bazıları, çalışanlara iş arkadaşlarından ya da yöneticileri tarafından sağlanan sosyal destek, kişisel gelişim olanakları, liderlik, işin niteliği ile personel güçlendirmenin olmasıdır(Bakker ve Demerouti, 2009; Weigl vd., 2010). Çalışanların motivasyon düzeylerini belirlemede bu unsurların önemli etkilerinin olduğu vurgulanmaktadır

İşe adanmışlığı etkileyen bireysel faktörler ise çalışanların sahip olduğu özelliklerdir. İyimserlik, kişilik özellikleri, özsaygı ve öz yeterlilik gibi (Bakker vd., 2010) bireysel faktörler, çalışanların kariyerlerinde başarılı olmalarını sağlamaktadır ve bununla birlikte işe adanmışlıklarında önemli bir etmen olarak ele alınmaktadır (Karatepe ve Olugbade, 2009; Nerstad vd., 2010).

2.3. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Geçmiş çalışmalar adanmışlık gösteren çalışanların işlerine karşı hevesli ve bağlı olduklarını ve kendilerini işlerine daha çok verdiklerini göstermektedir (Gill, 2007). Ayrıca işe adanmışlığın çalışanın yaptığı işe gösterdiği özeni, ortaya koyduğu yaratıcılığı ve yeteneklerini kullanma becerisini artırma gibi olumlu sonuçlarının olduğu bilinmektedir (Saks, 2006; Kular, 2008).

Buradan hareketle, bu çalışmada işe adanmışlık ve bireysel iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Özellikle işe adanmışlığın alt boyutları (adanma, yoğunlaşma ve dinçlik alt boyutları) ve bireysel iş performansının alt boyutları (görev ve bağlamsal performans) arasındaki ilişkiler incelenecektir. Çalışmadan elde edilen bulguların işe adanmışlık ve bireysel iş performansı ilişkisini daha iyi anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bir önceki bölümde belirtilen alan yazından yola çıkılarak bu çalışma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H_1: İşe adanmışlık ve görev performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$H_{1a:}$ İşe adanmışlığın adanma altboyutuyla görev performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: İşe adanmışlığın yoğunlaşma altboyutuyla görev performansı

arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$H_{1c:}$ İşe adanmışlığın dinçlik altboyutuyla görev performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$H_{2:}$ İşe adanmışlık ve bağlamsal performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$H_{2a:}$ İşe adanmışlığın adanma altboyutuyla bağlamsal performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$H_{2b:}$ İşe adanmışlığın yoğunlaşma altboyutuyla bağlamsal performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$H_{2c:}$ İşe adanmışlığın dinçlik altboyutuyla bağlamsal performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma evrenini Ankara ilinde Havacılık sektöründe faaliyet gösteren çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Havacılık sektöründe çalışan 335 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Veri toplamaya başlanmadan önce ilk olarak Atılım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. Veri toplanması planlanan özel şirket yetkililerinden de izin alınmasının ardından çalışanlara gönüllü katılım formu ve anket çevrimiçi olarak (eposta yoluyla) iletilmiştir. Google Form aracılığı ile oluşturulan çevrimiçi anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerini, ikinci bölümünde işe adanmışlık düzeylerini ve üçüncü bölümünde bireysel iş performansını ölçen sorular yer almaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Bireysel iş performansını ölçmek için Queiroga'nın (2009) geliştirdiği 20 maddelik ölçeğin 10 maddelik kısa formu (Andrade, Queiroga ve Valentini, 2020) kullanılmıştır. Ölçek bağlamsal performans (5 madde; örn., ''İşteki sonuçlarımı iyileştirmek için inisiyatifler alırım.'') ve görev performansı (5 madde; örn., ''Zor görevleri düzgün bir şekilde yerine getiririm.')' olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılar maddelerin her birine ne derece katıldıklarını 5'li Likert tipi ölçek (1. Kesinlikle katılmıyorum, 3. Kararsızım. 5. Kesinlikle katılıyorum) üzerinden değerlendirmiştir.

İşe adanmışlığı ölçmek için Schaufeli ve arkadaşlarının (2002) geliştirdiği 17 maddelik Uwes Utrecht Work Engagement Scale (UWES) ölçeğin 9 maddelik kısa formu (Schaufeli vd., 2006) kullanılmıştır. Ölçek adanma, yoğunlaşma ve dinçlik olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır.

Katılımcılar maddelerin her birine ne derece katıldıklarını 5'li Likert tipi ölçek (1. Kesinlikle katılmıyorum, 3. Kararsızım. 5. Kesinlikle katılıyorum) üzerinden değerlendirmiştir. Katılımcılar ayrıca ankette yer alan yaş, cinsiyet, toplam çalışma süresi ve meslekte çalışma süresi gibi demografik bilgileri içeren soruları da yanıtlamışlardır.

BULGULAR

4.1. Ön Analizler

Araştırmadan elde edilen veri SPSS (Statistical Package For Social Sciences) programı ile analiz edilmiştir. İlk olarak değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiştir. Korelasyon analizi sayısal iki değişken arasında nedensel olmayan ilişkilerin derecesinin belirlenmesi için kullanılır. Korelasyon analizi sonucunda, cinsiyet ve toplam çalışma süresi arasında ise düşük düzeyde negatif yönlü bir ilişki görülmüştür (r=-0,242; p<0,01). Buna göre; çalışanların cinsiyeti kadın olduğunda toplam çalışma süreleri azalmaktadır.

Eğitim durumu ile sektörde çalışma süresi arasında düşük düzeyde pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür (r=0,176; p<0,01). Buna göre; çalışanların eğitim düzeyi arttıkça sektörde çalışma süresi de artmaktadır. Demografik özellikler ile ölçek puanları arasındaki ilişkiler incelendiğinde; yaş ile bağlamsal performans arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür (r=-0,124; p<0,05). Buna göre; yaş arttıkça çalışanların bağlamsal performansı azalmaktadır.

Toplam çalışma süresi ile adanma (r=-0,113; p<0,05) ve bağlanma performansı (r=-0,126; p<0,05) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir Buna göre; toplam çalışma süresi arttıkça çalışanların adanma düzeyi ve bağlamsal performansı azalmaktadır. Sektörde çalışma süresi ile görev performansı (r=-0,108; p<0,05) ve bağlamsal performans (r=-0,147; p<0,01)arasında düşük düzeyde negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre; sektörde çalışma süresi arttıkça çalışanların görev performansı ve bağlamsal performansı azalmaktadır.

Ölçek puanları ve alt boyut puanları arasındaki ilişkiler incelendiğinde; işe adanmışlık ile görev performansı (r=0,457; p<0,01) ve bağlamsal performans (r=0,478; p<0,01)arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Buna göre; çalışanların işe adanmışlığı arttıkça görev performansı ve bağlamsal performansı da artmaktadır.

İşe adanmışlığın dinçlik alt boyutu ile görev performansı (r=0,431; p<0,01) ve bağlamsal performansı (r=0,442; p<0,01)arasında da orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre; çalışanların dinçliği arttıkça görev performansı ve bağlamsal performansı da artmaktadır.

Benzer şekilde, adanma alt boyutu ile görev performansı (r=0,463; p<0,01) ve bağlamsal performans (r=0,495; p<0,01)arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre; çalışanların adanmışlığı arttıkça görev performansı ve bağlamsal performansı da artmaktadır.

Son olarak yoğunlaşma alt boyutu ile görev performansı (r=0,407; p<0,01) ve bağlamsal performans (r=0,428; p<0,01)arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre; çalışanların yoğunlaşması arttıkça görev performansı ve bağlamsal performansı da artmaktadır.

Tablo 1: Korelasyon Analizi Sonuçları

N=335	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.Cinsiyet	1											
2.Yaş	-0,169**	1										
3.Medeni Durum	0,232**	-0,433**	1									
4.Eğitim Durumu	0,122*	0,042	-0,049	1								
5.Toplam Çalışma Süresi	-0,242**	0,868**	-0,413**	0,038	1							
6.Sektörde Çalışma Süresi	0,013	0,430**	-0,156**	0,176**	0,447**	1						
7.İşe Adanmışlık	0,081	-0,008	0,021	0,023	-0,042	-0,019	1					
8.Dinçlik	0,048	0,015	0,016	0,029	-0,014	-0,058	0,890**	1				
9.Adanma	0,066	-0,074	0,023	0,017	-0,113*	-0,043	0,928**	0,776**	1			
10.Yoğunlaşma	0,106	0,037	0,027	0,029	-0,001	0,016	0,868**	0,685**	0,709**	1		
11.Görev Performansı	0,105	-0,087	0,080	0,092	-0,091	-0,108*	0,457**	0,431**	0,463**	0,407**	1	
12.Bağlamsal Performans	0,048	-0,124*	0,061	0,064	-0,126*	-0,147**	0,478**	0,442**	0,495**	0,428**	0,835**	1

**p<0,05, **p<0,01*

4.2. Regresyon Analizleri

İşe adanmışlığın görev performansını etkileyip etkilemediğini incelemek amacıyla basit doğrusal regresyon modeli kurulmuştur. Modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Durbin Watson=1,875). İşe adanmışlık değişkeninin bağımsız değişken, görev performansının bağımlı değişken şeklinde kurulduğu basit regresyon modeli istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade edebiliriz (F=260,787, p<0,001). İş performansındaki

değişimin %43,8'i modele dâhil ettiğimiz bağımsız değişken tarafından açıklamaktadır (Adj.R^2=0,438). Bağımsız değişkenin modeldeki katsayısı incelendiğinde ise işe adanmışlığın görev performansı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (p<0,001). Buna göre, işe adanmışlık puanının 1 birim artması görev performansını 0,614 (B) kat artırmaktadır.

İşe adanmışlığın alt boyutları olan dinçlik, adanma ve yoğunlaşma değişkenlerinin görev performansı üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemek amacı ile çoklu doğrusal regresyon modeli kurulmuştur. Modelde çoklu bağıntı sorunu (VIF>10) ve otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Durbin Watson=1,831). Dinçlik, adanma ve yoğunlaşma değişkenlerinin bağımsız değişken, görev performansının bağımlı değişken şeklinde kurulduğu çoklu regresyon modelinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade edebiliriz (F=89,713, p<0,001). Görev performansında değişimin %44,3'ü modele dahil ettiğimiz bağımsız değişkenler tarafından açıklamaktadır (Adj.R^2=0,443). Bağımsız değişkenlerin modeldeki katsayıları incelendiğinde ise sadece adanma alt boyutunun görev performansı üzerinde etkisinin anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (p<0,001). Buna göre, adanma puanının 1 birim artması görev performansını 0,445 (B) kat artırmaktadır. (Bkz. Tablo 2)

Tablo 2: Görev Performansını Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	Std. Beta	t	p	B için 95% GA	
						Alt	Üst
Sabit	1,845	0,151		12,198	0,000	1,548	2,143
Dinçlik	0,081	0,068	0,096	1,195	0,233	-0,052	0,214
Adanma	0,445	0,080	0,509	5,558	0,000***	0,288	0,603
Yoğunlaşma	0,080	0,059	0,093	1,355	0,176	-0,036	0,197
Model Özeti: R=0,670; R^2 = 0,448; Adj. R^2 = 0,443; F= 89,713; p=0,000***							
Bağımlı Değişken=Görev Performansı							

***p<0,001, Std. Hata=Standart Hata, Std. Beta=Standart Beta, Adj. R^2=Düzeltilmiş R^2*

İşe adanmışlığın bağlamsal performansı etkileyip etkilemediğini incelemek amacıyla basit doğrusal regresyon modeli kurulmuştur. Modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Durbin Watson=1,902). İşe adanmışlık değişkeninin bağımsız değişken, bağlamsal performansın ise bağımlı değişken olarak kurulduğu basit regresyon modeli istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (F=281,769, p<0,001). Bağımsız değişkenin modeldeki katsayısı incelendiğinde ise işe adanmışlığın bağ-

lamsal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (p<0,001). Buna göre, işe adanmışlık puanının 1 birim artması bağlamsal performansı 0,639 (B) kat artırmaktadır.

Dinçlik, adanma ve yoğunlaşma değişkenlerinin bağlamsal performans üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemek için çoklu doğrusal regresyon modeli kurulmuştur. Model, Enter Yöntemi ile test edilmiştir. Modelde çoklu bağıntı sorunu (VIF>10) ve otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Durbin Watson=1,855). Dinçlik, adanma ve yoğunlaşma değişkenlerinin bağımsız değişken, bağlamsal performansın ise bağımlı değişken olarak kurulduğu çoklu regresyon modeli istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade edebiliriz (F=97,774, p<0,001). Bağlamsal performanstaki değişimin %46,5'i modele dahil ettiğimiz bağımsız değişkenler tarafından açıklamaktadır (Adj.R^2=0,465). Bağımsız değişkenlerin modeldeki katsayıları incelendiğinde ise sadece adanma alt boyutunun bağlamsal performans üzerinde etkisinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (p<0,001). Adanma puanının 1 birim artması bağlamsal performansı 0,482 (B) kat artırmaktadır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Bağlamsal Performansı Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	Std. Betat		p	B için 95% GA	
						Alt	Üst
Sabit	1,784	0,151		11,806	0,000	1,487	2,082
Dinçlik	0,066	0,068	0,077	0,974	0,331	-0,067	0,199
Adanma	0,482	0,080	0,541	6,029	0,000***	0,325	0,640
Yoğunlaşma	0,083	0,059	0,094	1,396	0,164	-0,034	0,200
Model Özeti: R=0,685; R^2 = 0,470; Adj. R^2 = 0,465; F= 97,774; p=0,000***							
Bağımlı Değişken=Bağlamsal Performans							

****p<0,001, Std. Hata=Standart Hata, Std. Beta=Standart Beta, Adj. R^2=Düzeltilmiş R^2*

Sektörde çalışma süresi kontrol edildiğinde dinçlik, adanma ve yoğunlaşma değişkenlerinin görev performansı üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemek için çoklu doğrusal regresyon modeli tekrar kurulmuştur. Modelde çoklu bağıntı sorunu (VIF>10) ve otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Durbin Watson=1,866). Modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir(F=73,796, p<0,001). Görev performansında meydana gelen değişimin %46,6'sı modele dahil ettiğimiz bağımsız değişkenler tarafından açıklamaktadır (Adj.R^2=0,466). Bağımsız değişkenlerin

modeldeki katsayıları incelendiğinde ise sadece adanma alt boyutunun görev performansı üzerinde etkisinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ifade edebiliriz (p<0,001). Buna göre, adanma puanının 1 birim artması görev performansını 0,476 (B) kat artırmaktadır. (Bkz. Tablo 4)

Tablo 4: Görev Performansını Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	Std. Beta	t	p	B için 95% GA	
						Alt	Üst
Sabit	1,871	0,167		11,185	0,000	1,542	2,201
Dinçlik	0,067	0,068	0,078	0,992	0,322	-0,066	0,200
Adanma	0,476	0,080	0,534	5,940	0,000***	0,318	0,634
Yoğunlaşma	0,088	0,059	0,100	1,481	0,139	-0,029	0,205
Sektörde Çalışma Süresi	-0,027	0,022	-0,048	-1,208	0,228	-0,071	0,017
Model Özeti: $R=0,687$; $R^2=0,472$; Adj. $R^2=0,466$; $F=73,796$; $p=0,000^{***}$							
Bağımlı Değişken=Görev Performansı							

***$p<0,001$, Std. Hata=Standart Hata, Std. Beta=Standart Beta, Adj. R^2=Düzeltilmiş R^2*

Benzer şekilde sektörde çalışma süresi ve yaş kontrol edildiğinde, dinçlik, adanma ve yoğunlaşma, değişkenlerinin bağlamsal performansı etkileyip etkilemediğini incelemek amacı ile çoklu doğrusal regresyon modeli kurulmuşturModelde çoklu bağıntı sorunu (VIF>10) ve otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Durbin Watson=1,865) Modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir(F=50,428, p<0,001). Bağlamsal performansta meydana gelen değişimin %46,5'i modele dahil ettiğimiz bağımsız değişkenler tarafından açıklamaktadır (Adj.R^2=0,465). Bağımsız değişkenlerin modeldeki katsayıları incelendiğinde ise sadece adanma alt boyutunun bağlamsal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (p<0,001). Buna göre, adanma puanının 1 birim artması bağlamsal performansı 0,468 (B) kat artırmaktadır. (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Bağlamsal Performansı Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	Std. Beta	t	p	B için 95% GA	
						Alt	Üst
Sabit	1,964	0,219		8,985	0,000	1,534	2,394
Dinçlik	0,072	0,068	0,084	1,058	0,291	-0,062	0,206
Adanma	0,468	0,081	0,524	5,762	0,000***	0,308	0,627
Yoğunlaşma	0,091	0,060	0,103	1,525	0,128	-0,026	0,208
Yaş	-0,003	0,004	-0,030	-0,659	0,510	-0,010	0,005
Sektörde Çalışma Süresi	-0,019	0,025	-0,035	-0,768	0,443	-0,069	0,030
Model Özeti:							
R=0,688; R^2 = 0,473; Adj. R^2 = 0,465; F= 59,023; p=0,000***							
Bağımlı Değişken=Bağlamsal Performans							

****p<0,001, Std. Hata=Standart Hata, Std. Beta=Standart Beta, Adj. R^2=Düzeltilmiş R^2*

TARTIŞMA

Günümüzde rekabet koşullarının yüksek olması hızla değişen koşullarda işletmelerin işe adanmış bireylere sahip olmasının önemini artırmaktadır (Keser ve Yılmaz, 2009). İşine kendini adamış bireylerin örgütle bütünleşmesi, yaptığı işe pozitif duygular sergilemesi ve yüksek performans göstermeleri örgütün etkililiğinin ve verimliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır (Armstrong, 2008). Bu çalışmanın amacı, işe adanmışlık ve bireysel iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bunu yaparken işe adanmışlığın altboyutları (adanma, yoğunlaşma ve dinçlik altboyutları) ile bireysel iş performansının altboyutları (görev ve bağlamsal performans) arasındaki ilişkiler de incelenmiştir..

Çalışmanın bulguları H1 ve H2 hipotezlerini desteklemektedir. Buna göre, işe adanmışlık ile görev performansı (H1) ve bağlamsal performans (H2) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Diğer bir ifadeyle, çalışanların işe adanmışlığı arttıkça, görev performansı ve bağlamsal performans artmaktadır. Bu bulgular geçmiş çalışmalarla tutarlıdır. Örneğin, Bakker ve Bal (2010) işe adanmışlık ile bireysel iş performansı arasındaki ilişkiyi Hollandalı 54 öğretmen ile incelediği çalışmasında iki değişken arasında yüksek düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmanın bulgularıyla tutarlı olacak şekilde Anitha (2014), ticari bir işletmede faaliyet gösteren 383 çalışan ile yaptığı çalışmada, çalışanların işe adanmışlık seviyeleriyle bireysel iş performansları arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada çalışanların işe adanmışlıkları arttıkça bireysel iş performanslarının arttığı ifade edilmektedir. Benzer bir çalışmada Pelenk ve Acaray (2018) hizmet sektö-

ründe görevli 234 çalışan ile yapmış olduğu çalışmada işe adanmışlığın bireysel iş performansını pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Bunun yanı sıra işe adanmışlığın altboyutlarından adanma ile hem görev performansı (H1a) hem de bağlamsal performansı (H2a) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre; çalışanların adanmışlığı arttıkça görev ve bağlamsal performansı da artmaktadır. Karatepe (2013) de yaptığı çalışmasında işe adanmışlığın alt boyutları olan adanma, yoğunlaşma, dinçlik ile iş performansı üzerinde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde çalışmanın bulguları Aktaş (2019)'ın bulgularının bir kısmı ile örtüşmektedir. Buna göre Aktaş (2019), işe adanmışlığın adanma alt boyutu ile bireysel iş performansı arasında ve işe adanmışlığın dinçlik alt boyutu ile bireysel iş performans algısı arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Araştırmada bazı sınırlılıklar da mevcuttur. Örneğin, bu çalışma Ankara ilinde havacılık sektöründe faaliyet gösteren özel bir şirket çalışanlarıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu durum çalışmanın bulgularının genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecek çalışmaların farklı sektörler ve farklı şirket çalışanlarıyla yapılmasının bulguların genelleyebilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada sadece anket yöntemi ile veri toplanması ve korelasyonel bir çalışma olmasından dolayı değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi kurulamaması araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Gelecek çalışmalarda araştırmanın farklı kaynaklar (örn; yönetici, diğer çalışanlar) ve farklı yöntemlerle (örn; deneysel yöntem) yapılması önerilmektedir.

5.1. Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın bulguları işe adanmışlığın iş performansını etkilediğini göstermektedir ve geçmiş çalışmalarla da tutarlıdır. Buradan yola çıkarak yöneticilere ve İK çalışanlarına çeşitli öneriler sunulabilir. Çalışanların bireysel iş performans düzeylerini artırmak için işe adanmışlıklarını arttırmaya yönelik çeşitli yöntemlerin uygulanması önemlidir. Örneğin, yöneticilerin örgüt içerisinde adaleti sağlaması, çalışanın davranış ve tutumlarına ve işe adanmışlığına olumlu yönde etki etmekte olup, bu durum bireylerin iş performansına da yansımaktadır. Dolayısıyla, örgüt içerisinde adil bir ortamın sağlanması çalışanların iş performanslarının arttırılması açısından önem arz etmektedir. Bunu destekler nitelikte Tecimen (2020) Ankara İlinde faaliyet gösteren 495 otel çalışanları ile yapmış olduğu çalışmada yöneticiye duyulan güvenin işe adanmışlık üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Örgüt veya yöneticileri tarafından çalışanlara sağlanacak kişisel gelişim fırsatları da çalışanların işe adanmışlık sergilemesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Armstrong, 2008). Yöneticilerin

çalışanların yeteneklerini, becerilerini ve gelişimlerini destekleyen ve bilgi birikimlerini arttıran yaklaşımları uygulamalarıyla çalışanların işe adanmışlık düzeylerinin ve dolayısıyla performanslarının olumlu yönde etkileneceği öngörülmektedir. Diğer bir ifadeyle, örgüt veya yöneticileri tarafından çalışanlara sağlanacak kariyer gelişim fırsatlarının çalışanların işe adanmışlıkları üzerinde etkili olmasıyla iş performansının da artacağı düşünülmektedir. İşinin kariyer gelişimine fırsat sağlayacağını düşünen ve uzun dönemde ücret artışının olacağını öngören çalışanlar, işine daha fazla adanmışlık göstermektedirler (Roberts ve Davenport, 2002). Dolayısıyla yöneticilerin veya örgütlerin çalışanlara kariyer gelişim fırsatı sunması çalışanların işe adanmışlık göstermelerine ve iş performanslarını yüksek seviyeye ulaştırmalarına katkı sağlayacaktır (Shimazu vd., 2010).

Yöneticilerin çalışanlara sağladığı sosyal destek ile çalışanların iş performans düzeylerinin arttırılması sağlanabilir. Yapılan araştırmalara bakıldığında sosyal desteğin çalışanların işine adanmışlık göstermesinde etkili olduğu görülmektedir (Deese, 2009: Karatepe ve Olugbade, 2009). Örgütte önemsendiğini hisseden ve desteklendiğini düşünen çalışanlar, görevlerini yerine getirirken daha büyük bir arzu ile işlerine adanmışlık duyarlar (Saks, 2006). Bu sebeple yöneticiler çalışanlarına sosyal destek sağlayarak onların işe adanmışlıklarının ve bununla birlikte iş performanslarının artmasını sağlayabilirler.

Özetle, örgütlerde insan faktörü, örgüt işleyişine katkı sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bireysel iş performansını artıran faktörlerin ortaya çıkarılması örgütün başarısı için oldukça önemlidir. Bu çalışma, işe adanmışlığın bireysel iş performansı üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Bu sayede mevcut çalışma çalışanların işe adanmışlık düzeylerini artırmaya yönelik atılacak adımları belirlemeye katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu konuda yapılacak gelecek çalışmalara da ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktaş, K (2019). İşgörenlerin Adanmışlık Düzeyi ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinin Performans Algısına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Basılmamış doktora tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.

Anitha, J. (2014). Determinants of Employee Engagement and Their Impact on Employee Performance. International Journal of Productivity and Performance Management, 63(3).

Armstrong, M. (2008). Strategic Human Resource Management, 4th Edition, USA: Kogan Page Limited

Armstrong, M. (2008). Strategic Human Resource Management, 4th Edition, USA: Kogan Page Limited

Bakker, A. B., & Bal, M. P. (2010). Weekly Work Engagement and Performance: A Study Among Starting Teachers. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 83(1)

Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Taris, T. W. (2008). Work Engagement: An Emerging Concept in Occupational Health Psychology. Work and Stress, 22(3).

Bakker, A.B., & Demerouti, E. (2009) The Crossover of Work Engagement Between Working Couples, A Closer Look at The Role of Empathy, Journal of Managerial Psychology, 24 (3),

Baransel, A. (1993). Çağdaş yönetim düşüncesinin evrimi (klasik ve neoklasik yönetim ve örgüt teorileri). (Cilt: 1, 3). İstanbul: Avcıol Basım-Yayım.

Barrick, M. R., Mount, M. K., & Judge, T. A. (2001). Personality and Performance at The Beginning of The New Millennium: What Do We Know and Where Do We Go Next. International Journal of Selection and Assessment, 9(1-2), 7-32.

Beaton, D., Bombardier, C., Escorpizo, R., Zhang, W., Lacaille, D., Boonen, A. & Tugwell, P. S. (2009). Measuring Worker Productivity: Frameworks and Measures. The Journal of Rheumatology, 36(9), 2098-2111.

Berkowitz, L., Cochran, S., Colin, F. & Treasure, F. P. (1987). Pay, equity, job gratifications and comparisons in pay satisfaction. Journal of Applied Psychology, 72(4), 541-554.

Bezuidenhout, A. & Cillıers, F.V.N. (2010). Burnout, Work Engagement And Sense Of Coherence In Femaleacademics In Higher-Education Institutions In South Africa, Sa Journal Of Industrial Psychology, 36 (1)

Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1993). Expanding The Criterion Domain To include Elements Of Contextual Pedonnance. N. Schmit & Walter C. Borman içinde (ed) icinde, Personnel Selection in Organizations (s. 71-98). San Francisco: Jossey-Bass

Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task Performance and Contextual Performance: The Meaning for Personnel Selection Research. Human Performance, 10(2), 97-107.

Campbell, J. P., Mchenry, J. J., & Wise, L. L. (1990a). Modeling Job Performance in a Population of Jobs. Personnel Psychology, 43(2), 313-576.

Castellano, W. (2016). 21. Yüzyıl işgücü adanmışlığı için uygulamalar: değişen iş yerinde yetenek yönetiminin zorlukları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.

Chang, C., Russell, E., & Liu-Qin, Y. (2007). Emotional strain and organizational citizenship behaviours: a meta-analysis and review. Work & Stress, 21(4), 310-334.

Conway, J. M. (1999). Distinguishing Contextual Performance from Task Performance for Managerial Jobs. Journal of Applied Psychology, 84(1), 5-15.

Dalmış, A.b. (2021a). İzlenim Yönetimi Taktiklerinde Bireysel Performans Algısının Rolü: Kamuda Bir Araştırma. İş ve İnsan Dergisi, 8 (1), 49-58.

Dalmış, A.b. (2021b). Örgütsel Güvenin Tükenmişlik Algısına Etkisi: Kamuda Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 76, No.3, 2021, s. 793 – 813.

Deese, M. N. (2009). Testing An Extention Of The Job Demands-Resources Model: The Addition Of Personal Resources As Mediators To The Resources-Engagement Relationship, Basılmamış yüksek lisans tezi, The Graduate School Of Clemson University

Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F. & Schaufeli, W. B. (2001). The Job Demands-Resources Model of Burnout. Journal of Applied psychology, 86(3), 495- 506.

Dicle, Ü. (1982). Yönetsel başarının değerlendirilmesi ve Türkiye uygulaması. Basılmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdari İlimler Fakültesi, Ankara

Einarsen, S., Hoel, H., & Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: validity, factor structure and psychometric properties of the negatıve acts questionnaire-revised. Work & Stress, 23(1), 22-46.

Elavainio, M., Vahtera, J., & Kivimaki, M. (2002). Organizational justice: evidence of a new psychosocial predictor of health. American Journal of Public Health, 92(1), 103-110.

Esen, E. (2011). Türkiye'deki ve Dünyadaki İtibar Ölçümlerinin Karşılaştırılması. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 31(2), 288-304.

Fernet, C., Trépanier, S. G., Austin, S., Gagné, M., & Forest, J. (2015). Transformational leadership and optimal functioning at work: On the mediating

role of employees' perceived job characteristics and motivation. Work & Stress, 29(1), 11-31

Friedman, G. (2004). Global perspective on workplace harassment law: proceedings of the 2004 annual meeting, association of american law schools section on labor relations and employment law. Employee Rights and Employment Policy Journal, 8(1), 149-196.

Gill, D. (2007). Employee selection and work engagement: do recruitment and selection practices influence work engagement?. Basılmamış doktora tezi, Kansas State University, Manhattan

Greenhaus, J., & Beutell, N. (1985). Sources of conflict between work and family roles. Academy of Management Review, 10(1), 74-90.

Gül, H., & Erol, M. (2016). Muhasebe Meslek Mensuplarında İşe Bağlılık ve Çalışma Ahlâkının Mesleki Etik Davranışına Etkisi, Mali Çözüm, 26(137), 51-74

Harzer, C. & Ruch, W. (2014). The role of character strengths for task performance, job dedication, interpersonal facilitation, and organizational support. Human Performance, 27(3), 179-209.

Hughes, J. C.; Rog, E. (2008). Talent Management A Strategy for improving Employee Recruitment, Retention and Engagement Within Hospitality Organizations. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 20(7), 735-756.

Ivancevich, J. & Matteson, M. (1990). Organizational behavior and management. U.S.A.: BPI IRWIN.

İşcan, Ö. ve Naktiyok, A. (2004). Çalışanların örgütsel bağdaşımlarının belirleyicileri olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algılar. S.B.F. Dergisi, 59(1), 179-203.

Karatepe, O. M. (2013). High-Performnance Work Practices and Hotel Employee Performance: the Mediation of Work Engagement. International Journal of Hospitality Management, 32, 122-140.

Karatepe, O. M., & O.A. Olugbade, O. A. (2009). The Effects of Job and Personal Resources on Hotel Employees' Work Engagement. International Journal of Hospitality Management, 28, 2009.

Keser, A., Yılmaz, G., & Yürür, S. (2009). İşe bağlanma (engagement). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Koopmans, L., Bernaards, C. M., Hildebrandt, V. H., Schaufeli, W. B., de Vet, H. C., & van der Beek, A. J. (2011). Conceptual frameworks of individual work performance: A systematic review. Journal of occupational and environmental medicine, 856-866.

Krugman, P. (1994). Defining and Measuring Productivity. The Age of Diminishing Expectations.

Kular, S., Gatenby, M., Rees, C., Soane, E., & Truss, K. (2008). Employee Engagement: A Literature Review, Kingston University Working Paper Series, 19

Landy, F. J., & Conte. J. M. (2016). Work in the 21st century: An introduction to industrial and organizational psychology. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Lee, J., & Ok, C. (2015). Drivers of work engagement: an examination of core self-evaluation and psychological climate among hotel employees. International Journal of Hospitality Management, 44(1)

Luthans, F., Youssef, C., & Avolio, B., (2006). Psychological capital: Developing the human competitive edge. Oxford: Oxford University Press.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. San Francisco: John Wiley & Sons

Maslach, C., Schaufeli, W., & Leiter, P. (2001). Job burnout. Annual Review of Psychology, 52, 392-427.

Mcshane, S. L. & Von Glinow, M. A., 2007. Organizational behavior (essentials). New York: McGraw Hill.

Moorman, R., (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptioninfluence employee citizenship?. Journal of Applied Psychology, 76(6), 843-858.

Motowidlo, S. J., & Kell, H. J. (2012). Industrial and organizational psychology. Handbook of psychology, Edition: 2nd Chapter 5, 12, s.80-100.

Motowidlo, S. J., & Van Scotter, J. R. (1994). Evidence that task performance should be distinguished from contextual performance. Journal of Applied Psychology, 79(4), 472-489

Motowidlo, S. J., Borman, W. C., & Schmit, M. J. (1997). A Theory of Individual Differences in Task and Contextual Performance. Human Performance, 10(2), 69-85.

Mowday, R., Steers, R., & Porter, L. (1979). The measure of organizational commitment. Journal of Vocationa Behaviour, 14(2), 225-227.

Nerstad, C. G .L., Richardsen A. M., & Martinussen, M. (2010). Factorial Validity of The Utrecht Work Engagement Scale (Uwes) Across Occupational Groups In Norway. Scandinavian Journal of Psychology, 51

Organ, D. W. (1997). Organizational Citizenship Behavior: It's Construct Clean-Up Time. Human Performance, 10(2), 83-95.

Özdevecioğlu, M. & Kanıgür, S. (2009). Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri. KMU.İİBF Dergisi, 11, 59

Özkalp, E. (2005). Davranış bilimlerine giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Pandey J. (2019) Factors affecting job performance: an integrative review of literature, Management Research Review, 42(2), 261-291

Pelenk, S. E. (2017). İş Güvencesizliğinin Görev performansına etkisi: yenilikçi Davranışın düzenleyici rolü. Journal of Emerging Economies and Policy, 2(2), 4.

Pelenk, S. E. (2017). İş Güvencesizliğinin Görev performansına etkisi: yenilikçi Davranışın düzenleyici rolü. Journal of Emerging Economies and Policy, 2(2), 4.

Pradhan, R. K., & Jena, L. K. (2017). Employee Performance at Workplace: Conceptual Model and Empirical Validation. Business Perspectives and Research, 5

Pulakos, E. D., Arad, S., Donovan, M. A., & Plamondon, K. E. (2000). Adaptability in the Workplace: Development of Taxonomy of Adaptive Performance. Journal of Applied Psychology, 85(4), 610-626.

Rich, B., Lepine, J., & Crawford, E. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. Academy of Management Journal, 53(3)

Roberts, D. R., & Davenport, T. O. (2002). Job engagement: Why it's important and how to improve it. Employment Relations Today, 29(3), 21.

Saks, A. M. (2006). Antecedents and Consequences of Employee Engagement, Journal Of Managerial Psychology, 21(7)

Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. Journal of Organizational Behavior.' The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior, 25(3), 295-314.

Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The Measurement of Work Engagement with a Short Questionnaire: A Cross-National Study. Educational and Psychological Measurement, 66(4).

Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., & Bakker, A. B. (2002). The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. Journal of Happiness studies, 3(1), 67-92.

Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., & Bakker, A. B. (2002). The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. Journal of Happiness studies, 3(1), 67-92.

Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Miyanaka, D., & İwata, N. Why Japanese Workers Show Low Work Engagement: An Item Response Theory Analysis Of The Utrecht Work Engagement Scale. Biopsychosocial Medicine, 4 (17)

Şahinbaş, F., & Erigüç, G. (2019). Pozitif Örgütsel Davranış Yaklaşımıyla işyeri Arkadağlığı ve işe Adanma ilişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim iktisat ve işletme Dergisi, 15(4), 1184-1212.

Tarigan, J., Susanto, A. R. S., Hatane, S. E., Jie, F., & Foedjiawati, F. (2020). Corporate social responsibility, job pursuit intention, quality of work life and employee performance: case study from Indonesia controversial industry. Asia-Pacific Journal of Business Administration, 1-18

Tecimen, M. (2020). Yöneticiye duyulan güvenin işe adanmışlık ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. Basılmamış doktora tezi, Kirikkale Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu, Kirikkale.

Turgut, T. (2010). Çalışmaya tutkunluk. İslamoğlu içinde (ed.), Kurumlarda İyilik de Var. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ünal, Ö. F., & Günay, Z. (2016). Çalışanların algıladıkları performansları ile 360 derece performans değerleme arasındaki ilişki: Bir telekomünikasyon şirketi örneği. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 273-289.

Weigl, M., Hornung, S., Parker, S. K., Petru, R., Glaser, J., & Angerer, P. (2010). Work engagement accumulation of task, social, personal resources: A three-wave structural equation model. Journal of Vocational Behavior, 77(1), 140-153

Williams, M., Malos, S., & Palmer, D. (2002). Benefit system and benefit level satisfaction: an expanded model of antecedents and consequences. Journal of Management, 28(2), 194-216.

Yang, Y., Lee, P. K. C., & Cheng, T. C. E. (2015). Operational improvement competence and service recovery performance: the moderating effects of role stress and job resources. International Journal of Production Economics, 164, 132-147.

Yavan, Ö. (2012). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Firma Performansı. Akademik Bakış Dergisi. 32, 5-20.

Yusuf vd. (2012). The Antecedents of Employee's Performance: Case Study of Nickel Mining's Company, Indonesia. Journal of Business and Management, 2(2), 21-29

BÖLÜM 24

MUŞ-TEPEKÖY HÖYÜK'TE BİZANS DÖNEMİ VE PİŞMİŞ TOPRAK KANDİLLERİ

Yunus ÇİFTÇİ[1]

1 Dr. Yunus ÇİFTÇİ, cftc.yns@gmail.com, İzmir, ORCID ID: 0000-0001-5547-7613.

1. GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu, MS 330 yılında I. Konstantinus'un Konstantinopolis'i (İstanbul) başkent ilan etmesiyle birlikte Roma İmparatorluğundan ayrılmış ve yeni bir dönemi başlatmıştır. Her ne kadar yeni bir imparatorluk olarak görülse de çoğu bilim insanı Büyük Roma İmparatorluğu'nun ardılı olarak kabul etmiş ve çoğu kaynakta da "Doğu Roma İmparatorluğu" olarak anılmıştır (Bailly, 2006; Diehl, 2006; Honigman, 1970; Lemerle, 2008).

Bizans İmparatorluğu, tıpkı Roma İmparatorluğu gibi yayılmacı bir politika benimsemiş, özellikle ticari yollar ve zengin topraklara hükmetmek için işgaller yapmıştır. Öncelikli olarak Anadolu yarımadasına yönelen Bizanslar, Anadolu'nun batısı ve orta kesimleri işgal ettikten sonra kendi kültür izleri çok iyi bir şekilde burada göstermeye başlamıştır. Saraylar, kiliseler, bazilikalar, büyük garnizonlar gibi çeşitli mimari ile birlikte sanatsal faaliyetlerinin de çok güzel örnekleri bulunmaktadır (Honigman, 1970). Ancak bu durum Doğu Anadolu Bölgesi için aynı olmamıştır. Özellikle Fırat Nehri'nin doğusunda Bizans hakimiyeti varken, diğer bölgelere göre çok daha az Bizans özellikleri görülmektedir. Bunun sebebi ise çalışmada da değinileceği üzere siyasi ve askeri politikalar oldukça önemli rol oynamıştır. Çünkü bahsi geçen bölge Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemlerde çeşitli sorunlarla gündeme gelmeye başlamış bir süre sonra bu bölge hem imparatorluk dönemi hem de Türkler için çok büyük dönüm noktalarının yaşanacağı bir yer olmuştur (Gül, 2010; Konukçu 1993, Honigman 1970).

Bizans İmparatorluğu'nun bölgede birçok askeri yerleşkesi bulunmasına karşın (Malazgirt Kalesi, Erçiş Kalesi, Mercimek Kalesi, Patnos kalesi, Ahlat ve Erzurum'da bulunan çoğu kale)[1] sosyal (Bizans halkına ait) yerleşkelere ait veriler oldukça azdır (Konukçu, 1993; Sümer 1998). Çoğunlukla bu sosyal yerleşkelere ait veriler kazılarda ya da yüzey araştırmalarında elde edilen bilgilerle, höyük benzeri oluşumlarda görülmektedir. Ancak bu höyüklerde de çok tahribat olduğundan veriler oldukça sınırlıdır. Son dönemlerde bölgede kazıları yapılan höyük benzeri yerleşimlerde bu sorun açıkça görülmektedir. Bunlardan biri Bingöl/Solhan'da kazıları yapılan Murat Höyük'tür (Akyol vd. 2020; Özdemir, 2021; Özdemir ve Özdemir 2021). Diğer bir yerleşim ise konumuz olan Tepeköy Höyük ve Bizans Dönemi tabakasıdır.

1. MUŞ-TEPEKÖY HÖYÜK VE BİZANS DÖNEMİ TABAKASI

Tepeköy Höyük, Muş ilinin Varto ilçesi sınırları içerisinde, Muş-Varto karayolunun 22. km'sinde, ismini aldığı Tepeköy köyü içinde yükselmek-

1 Bizans İmparatorluğu bölgede savunma amaçlı birçok kale inşa etmiş ya da var olanı kullanmaya devam etmiştir, bu sebeple birçok kalede Bizans izlerini görmek mümkündür.

tedir. Höyük 35 m çapında, 14 m yükseklikte, orta ölçekli bir höyüktür (Biber-Çavuşoğlu, 2013: 307; Erdoğan vd., 2021, 65). En yüksek kesimi kuzeyde, kayalık üzerinde bulunmamaktadır ve güneye doğru eğimlidir. Höyüğün hemen kuzeyinde Kaynarca deresi akmaktadır ve bulunduğu ovanın tam ortasına denk gelecek şekilde konumlanmaktadır. Bu yönüyle geçmişten günümüze sürekli yerleşimlere sahne olmuştur (Harita 1, Resim 1).

Höyük'te ilk bilimsel çalışmalar Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasında sonra başlamıştır. 1945 yılında bölgede çalışmalar yürüten Kılıç Kökten höyükte inceleme yapmış ancak malzemeyi yetersiz bulduğu için höyüğü "höyük olabilir" olarak nitelendirmiştir (Kökten, 1947: 463). 1960'larda C. Burney höyüğün hemen kuzeydoğusunda bulunan Urartu kalesi olan Kayalıdere üzerinde çalışmalar yaparken höyüğü de ziyaret etmiş ancak höyük ile ilgili verileri kısıtlı tutmuştur. 1991-93 yıllarında M. Rothman, Bulanık ilçesi sınırlarında inşa edilecek Alparslan Barajı I için bölgede çalışmalar yürütmüştür. Rothman ilk yayınında Tepeköy Höyük'te zengin bir tabakalanmanın varlığını söylemiş ve Erken Tunç II-III, Orta Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ olarak sıralanmıştır (Rothman, 1994: 294, Tablo 1). Keza bu kronoloji kazılar sonu elde edilen verilerle çok benzerlik göstermektedir. Ancak bir süre sonra yayınladığı başka bir çalışmada ise höyükte sadece Demir Çağı'nın varlığından bahsetmiştir (Rothman, 2004: 129, Tablo 1). 2010 yılından itibaren Muş ili ve ilçelerinde arkeolojik yüzey araştırması yürüten Hanifi Biber ve ekibi höyükte araştırmalarda bulunmuş ve bunun sonucunda Demir Çağ ve Orta Çağ bulgularından bahsetmişlerdir (Biber-Çavuşoğlu, 2013: 307).

Höyükte ilk bilimsel arkeolojik kazılar bölgede yapılan ve şuan hizmet veren Alpaslan Barajı II (HES Projesi) bünyesinde, Ahlat Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılmıştır. 2014, 2017 ve 2018 yıllarında yapılan kısa süreli kurtarma kazıları sonucu höyüğün kronoloji belirlenmiş ve bunlar C14 tarihleme yöntemiyle de doğrulanmıştır (Erdoğan vd., 2021). Höyüğün belgelenen en erken dönemi, uzun yıllar bölgede yaşamını sürdüren Erken Transkafkasya Kültürü/Karaz Kültürüdür (Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı). İkinci tabaka ise yine bölgenin geneline hâkim olmuş ve hakkında çok az bilgi sahibi olunan Orta Tunç Çağı, ardından Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı (Urartu, höyüğün hemen kuzeyinde önemli bir Urartu kalesi olan Kayalıdere bulunmaktadır) ve Orta Çağ (Bizans, Selçuklu, Osmanlı) kronolojisi oluşturulmuştur (Erdoğan vd., 2021).

- 1- Erken Transkafkasya Kültürü (Erken Tunç Çağı),

- Erken Yapı katı MÖ 2856 – 2811

- Orta Yapı Katı MÖ 2461 – 2276

- Geç Yapı Katı MÖ 2220 – 2211

• 2- Orta Tunç Çağı,

- Erken Yapı Katı MÖ 1955 – 1876

- Orta Yapı Katı MÖ 1437 – 1381

- Geç Yapı Katı MÖ 1342 – 1307

• 3- Erken Demir Çağı, MÖ 1209 – 1045

• 4- Orta Demir (Urartu) Çağı,

- Erken Yapı Katı MÖ 838 – 777

- Geç Yapı Katı MÖ 540 – 388

• 5- Orta Çağ (Bizans, Selçuklu ve Osmanlı)[2] MS 9.ve 10. Yüzyıllar

Tepeköy Höyük'te Bizans Dönemi izleri taşıyan tabaka genel olarak Orta Çağ'da alınmıştır. Bunun sebebi ise höyükte Bizans, Selçuklu, Osmanlı izlerinin olması ve bu üç kültür bir öncekine ait kalıntıları tahrip etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Cumhuriyet sonrası höyük üstü ve çevresinin sürekli yerleşimlere sahne olmasından dolayı çok fazla tahrip edilmiştir. Bu kültürlere ait veriler birbirine karıştığı gibi çoğu modern köy yapılarında mimari öğeler veya diğer öğeler devşirme olarak kullanılmıştır.

Tepeköy Höyük'te Bizans dönemi, mimari, çanak-çömlek, madeni eserler, pişmiş toprak eserler, sikke ve diğer buluntu gruplarıyla temsil edilmektedir. Ancak şu var ki bu eserlerin çoğu Bizans kültürü üretimi oldukları şüphelidir. Çünkü oldukça basit yapılmış, "bir çocuğun elinden çıkmışçasına" denilebilecek eserler bulunmaktadır. Bu çalışmada da bu konu üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Mimari, Höyüğün genelinde Bizans dönemine tarihlendirilen taş-temel sıraları ortaya çıkarılmıştır ancak yukarıda da bahsedildiği gibi bunlar yüzeye yakın olduklarından ve Bizans sonrası höyük sürekli kullanıldığından oldukça tahrip edilmiş ve hatta taş sıralarının takibi bile yapılmaktadır. Ancak höyüğün kuzey alanında döneme ait iki evreli bir yapı ortaya çıkarılmış. Yapı 5.00 x 6.00 m ebatlarında ve çok odalıdır (Resim 2). Yapının bazı kısımları tahrip olduğundan ayrıntılı bilgiler vermek güçtür. Bu yapı erken evrede büyük bir oda olarak inşa edilmiş daha sonra bu oda bölmelere ayrılmıştır. Geç evrede ise yapıya dıştan eklemeler yapılmış ve daha büyük hale getirilmiştir. Her iki evrede de yapının dış duvarları, temel sıraları oldukça kalın ve kaliteli inşa edilmiş, alt kısım-

2 Sunulan veriler, tarihler tamamen C14 (radyo-carbon) tarihleme yöntemiyle elde edilen sonuçlardır. Kazı çalışmaları sırasında ayrılan yapı katlarından alınan yanmış ahşap, tahıl gibi organik malzemelerden analiz yapılmıştır (Erdoğan vd., 2021, 65).

larda iri bazalt taşlar kullanılırken bunlar çamur harç kullanılarak yükseltilmiştir. Bölme duvarları biraz daha basit işçilik göstermektedir. Sıvaya dair tam iz bulunmamış ancak yapının içinde çok fazla toprak çıkması akla hem sıva hem de kerpiç beden duvarları akla getirmektedir. Ancak kerpiç özellikleri ile ilgili kesin bir şey söylemek güçtür. Yapının her iki evresinde de kullanılan, geniş bir açıklıkla ulaşılan bir depolama alanı ortaya çıkarılmıştır. Bu depolama alanında toprağa gömülü üst kısmı kırık üç adet depolama küpü belirlenmiş, birkaç küp ise izleri belli olmasına karşın yerinde bulunamamıştır. Ortaya çıkarılan üç büyük küp içinde çalışmalar yapılmış ancak herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak ele geçen üç küpün hem tipoloji hem de kalite bakımından birbirinden farklı olması devşirme bir kullanımı işaret etmektedir. Geniş gövdeli küp Bizans özellikleri gösterirken, bir diğeri daha çok Urartu "Pithoslarını" andırmaktadır (Erdem, 2011). Üçüncü ise oldukça basit yapılı, bir bakıma açılan çukurun içinde yapılmış gibi görünen dar gövdeli küptür (Resim 3). Konumuzu ilgilendiren kandil buluntularının çoğu bu yapı içinden ve çevresinden ele geçmiştir.

Dönemin çanak-çömlek buluntuları sayı bakımından fazla örnek olmasına karşın bunların tam Bizans standartlarına uyup uymadıkları biraz şüphelidir. Bizans sırlı örneklerinden küçük parçalar ele geçmesine karşın tam bir örnekten bahsetmek mümkün değildir. Çoğunlukla kahverengi, krem ve az da kiremit renkli çanak-çömlekler bulunurken, birkaç parça kiremit renginde boyalı örnekte bulunmaktadır. Kalite bakımından çanak-çömlekler iki grupta ele alınabilir, ilk grup oldukça basit yapılmış, kalitesiz, bol saman ve kum katkılı örneklerden oluşmaktadır. Birkaç örnekte is izlerinin olması bunların günlük kullanımda tercih edildiklerini göstermektedir. İkinci grup daha kaliteli örneklerden oluşmaktadır. Genel olarak tipoloji, geniş karınlı, geniş ağızlı, boyunlu ve boyunsuz çömlekler, derin ve yayvan çanaklar, testiler, kaseler, bardaklar, minyatür kaplar ile küp parçalarından oluşmaktadır. Ele geçen çanak-çömlek buluntularında çok az Bizans örnekleri ya da etkileri vardır.

Döneme ait diğer buluntu grupları çok fazla bir repertuvara sahip değildir, aslında karışık bir tabakada oldukları için bunların ayırt edilmesi oldukça zordur. Ancak yine de mimari ile ilişkili ele geçen bronz ve demir aletler, iğneler, pişmiş toprak objeler, ağırlıklar ve sikkeler dönem hakkında bilgi vermektedir.

Kuzey alanda ortaya çıkarılan Bizans tabakasına ait yapı içinde iki adet bronz sikke ele geçmiştir. Sikkeler incelendiğinde ise *follis* olarak adlandırılan, 40 *nummi* değerinde oldukları ve Bizans imparatoru *Tzimiskes* Dönemine (MS 969-976) ait oldukları anlaşılmaktadır. İki sikkenin de ön yüzünde Hz. İsa betimlenmiş, arka yüzlerinde ise,

“IhSЧS / XRISτЧS / bASILЄЧ’ / bASILЄ”

(İsa Mesih, Kralların Kralı) yazmaktadır (Resim 4). C14 tarihleme yöntemi yanı sıra bu sikkeler de tarihlemede oldukça yardımcı olmuştur. Döneme ait sadece bir mezar araştırılmış ve mezarda ölü hediyesi olarak cam bileziklerle birlikte boncuklar ele geçmiştir. Diğer mezarlar ise kaçak kazılar ve tahribatlar sonucu sadece insan kalıntıları ve boş mezar çukurları olarak tespit edilmiştir.

2. BİZANS DÖNEMİ TABAKASINDA ELE GEÇEN KANDİLLER VE BUNLAR ÜZERİNDEN BÖLGEDE BİZANS SANATI’NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tepeköy Höyük’te Bizans Dönemi tabakası yukarıda da açıklandığı üzere farklı buluntu gruplarıyla temsil edilmektedir. Ancak bu buluntu grupları içinde kandiller ayrı bir öneme sahiptir. Kuzey alanda ortaya çıkarılan yapı içinde dört adet kandil bulunurken yapının çevresinde ise üç adet kandil ele geçmiştir. Birbirine kalite olarak benzeyen bu kandiller, Bizans İmparatorluk sınırlarında, özellikle Anadolu’nun batı ve orta kesimlerinde ele geçen kandillere benzememektedir (Metin ve Becks, 2015).

Bizans Dönemi’ne ait kandiller Anadolu topraklarında oldukça fazla ele geçmektedir (Atasoy, 2005a, 2005b; Çokay, 2000; Demirel 2002; Gürler, 2005; İnanan 2007; Kassab ve Sezer, 1995; Metin ve Becks 2015). Oldukça geniş bir tipolojisi olan Bizans Dönemi kandillerin malzeme açısında da çeşitliliği söz konusudur. Özellikle metal ve cam eserlerin yanı sıra çok iyi işlenmiş pişmiş toprak kandillerde bulunmaktadır. Bizans kandillerinin en önemli özelliği Bizans İmparatorluğuna ait simgeler taşımasıdır. Bunlarda genellikle diğer Bizans eserleri gibi çok iyi işlenmiş ve Bizans sanatının ne denli iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Dini motiflerin yanı sıra, geometrik, doğa (çiçek, bitki gibi), hayvan ve insan gibi farkı temaların işlendiği örneklerde bulunmaktadır (Atasoy, 2005b; Bağlarbaşı, 2018) . Ayrıca bu Bizans kandillerinin çoğu kalıp üretimi olup çok az elle ile üretilen örnekler bulunmaktadır. El ile üretilen örnekler çoğunlukla pişmiş toprak örneklerden oluşmaktadır ancak yine de bunlar kalite bakımından çok farklılıklar göstermektedir (Metin ve Becks, 2015) Arkeolojik kazılarda da örneklerinin ele geçmesine karşın müzelere satın alma yolu ile gelen kandiller Bizans sanatının kandiller üzerinde nasıl yansıtıldığını çok iyi göstermektedir. Bu durum aslında Bizans İmparatorluğu’nun yayılım alanı içinde, özellikle de Doğu Anadolu’nun doğusunda aynı değildir. Müzelerde çok az bu döneme ait kandil bulunmaktadır ve bunların çoğu satın alma yolu ile gelmiştir. Bundan dolayı bu bölgeye ait olup olmadıkları tam olarak bilinmektedir. Ancak bölgede son dönem yapılan kazılarda Bizans dönemine ait kandiller az da olsa ele geçmiştir. Fakat bunlar yukarıda ele aldığımız Bizans’ın mükemmel sanatsal işçiliği ile hiçbir alakası

yoktur. Daha çok elde şekillendirilmiş, gelişi güzel bir şekilde fitil yuvası, kulp gibi öğeler eklenmiş, belli bir standartta olmayan basit pişmiş toprak kandillerden oluşmaktadır.

Tepeköy'de ele geçen Bizans Dönemi kandillerinin (katalog TPK 1-7) hepsi elle şekillendirilmiş, kalıp ya da çark ile ilgili hiçbir kullanım yoktur. Bunun yanı sıra farklı tipolojide örneklerde bulunmaktadır. Örneğin TPK-5 ve TPK-6 nolu kandiller ilginç biçimleri ile farklılık göstermektedir. Özellikle TPK-6 kareye yakın biçimi ve dört köşesinden dışa doğru uzatılan dudakları ile dört fitilin kullanımı amaçlanmış gibi görünmektedir. Diğer örnekler ise bir bardak formunu andırmaktadır. Kulplu ya da kulpsuz örnekler olmasına karşın tüm kandillerde fitil yuvaları yapılmış ve nerdeyse hepsinde kullanıma dair izler görülmektedir. Oldukça basit yapılan örneklerden sadece TPK-2 örneğinde bezeme görülmektedir. Bu bezeme ise dudakla kulpun birleştiği yerde bir alet yardımıyla düzensiz, tek sıra çentik görülmektedir. Sadece kandiller değil höyükte ele geçen diğer dönem buluntularının hiçbirinde Bizans sanatının izleri görülmemektedir. Sadece ele geçen iki bronz sikkede izler olmasına karşın bunların üretim yeri höyük ya da bu bölge olmadığından değerlendirmeye alınmamıştır. Aslında bu durum Bizans İmparatorluğu'nun bu bölgede yürüttüğü politikalarla ilgilidir. Çünkü Bizans bu bölgeye tam olarak yerleşmemiş, bölgeyi askeri üs olarak kullanmıştır. Ancak yine de bu durum bölgeyi bir miktar etkilemiş ve yerel halk tarafından Bizans üretimlerine benzer malzemeler üretmelerine engel olmamıştır.

Katalog: TPK-1

Buluntu adı	: Kandil
Buluntu Konumu	: Kuzey Yapısı içi
Malzeme	: Pişmiş toprak
Durumu	: Kırık (birleştirme yapılmış)
Şekillendirme	: Elle şekillendirme (kalıp yok)
Tarihleme	: MS 9-10 yüzyıl
Tanımı	: 18 cm uzunluk, 12 cm yükseklik, 10 cm iç derinlik, oval gövdeli olan kandilin ön kısmında dudak dışa doğru çekilerek fitil koyma yeri oluşturulmuştur. Yuvarlak, delikli kulpu olan kandil diğer örneklere göre derindir. Kahverengi hamurlu, saman ve kum katkılı olan kandille de kullanıma dair izler görülmektedir.
Bezeme	: Yok

Katalog: TPK-2

Buluntu adı : Kandil

Buluntu Konumu : Kuzey Yapısı içi

Malzeme : Pişmiş toprak

Durumu : Sağlam

Şekillendirme : Elle şekillendirme (kalıp yok)

Tarihleme : MS 9-10 yüzyıl

Tanımı : 12 cm uzunluk, 10 cm yükseklik, 7 cm derinlik, oval gövdeli olan kandilin ön kısmında dudak dışa doğru çekilerek fitil koyma yeri oluşturulmuştur. Dudak kısmıyla birleştirilmiş düz, yatay, ince bir kulp bulunmaktadır. Kahverengi hamurlu, az saman katkılı olan örnekte hem iç hem de dış yüzeyde açkı izleri görülmektedir. Kullanıma bağlı izler görülmektedir.

Bezeme : Tutamak ve dudağın birleştiği yerde çentik bezeme yapılmıştır.

Katalog: TPK-3

Buluntu adı : Kandil

Buluntu Konumu : Kuzey Yapısı içi

Malzeme : Pişmiş toprak

Durumu : Kırık

Şekillendirme : Elle şekillendirme (kalıp yok)

Tarihleme : MS 9-10 yüzyıl

Tanımı : 13 cm uzunluk, 9 cm yükseklik, 7 cm derinlik, oval gövdeli olan kandilin ön kısmında dudak dışa doğru çekilerek fitil koyma yeri oluşturulmuştur. Kahverengi hamurlu, saman ve kum katkılı olan kandille de kullanıma dair izler görülmektedir. Kırık olduğundan kulp bilinmemektedir.

Bezeme : Yok

Katalog: TPK-4

Buluntu adı : Kandil

Buluntu Konumu : Kuzey Yapısı içi

Malzeme : Pişmiş toprak

Durumu : Sağlam

Şekillendirme : Elle şekillendirme (kalıp yok)

Tarihleme : MS 9-10 yüzyıl

Tanımı : 10 cm uzunluk, 9 cm yükseklik, 7 cm derinlik, oval gövdeli olan kandilin ön kısmında dudak dışa doğru çekilerek fitil koyma yeri oluşturulmuştur. Kahverengi hamurlu, saman ve kum katkılı olan kandille de kullanıma dair izler görülmektedir. Kulp kullanılmamıştır.

Bezeme : Yok

Katalog: TPK-5

Buluntu adı : Kandil

Buluntu Konumu : Kuzey Yapısı çevresi

Malzeme : Pişmiş toprak

Durumu : Sağlam

Şekillendirme : Elle şekillendirme (kalıp yok)

Tarihleme : MS 9-10 yüzyıl

Tanımı : 15 cm uzunluk, 5 cm yükseklik, 3 cm derinlik, damla biçimli gövdeye sahip kandilin kulp kısmı kırık, bu görünümü ile bir tahta kaşığı andırmaktadır. Kandilin sivri ucu fitil için kullanılmıştır. Diğer örnekler gibi fazla derin olmayan kandil biçim bakımından tek örnek durumundadır. Kahverengi hamurlu, saman ve kum katkılı olan kandille de kullanıma dair izler görülmektedir

Bezeme : Yok

Katalog: TPK-6

Buluntu adı : Kandil

Buluntu Konumu : Depolama alanı

Malzeme : Pişmiş toprak

Durumu : Sağlam

Şekillendirme : Elle şekillendirme (kalıp yok)

Tarihleme : MS 9-10 yüzyıl

Tanımı : 8 cm uzunluk, 5 cm yükseklik, 4 cm iç derinlik, kareye yakın gövdeli olan kandilin dört köşesinden dudaklar dışa doğru uzatılmış, ihtimalle 4 fitil için oluşturulmuş farklı tipte bir örnektir. Kahverengi hamurlu, saman ve kum katkılı olan kandilde kullanım izi vardır

Bezeme : Kandilin gövdesinde yatay oluk bezeme yapılmıştır.

Katalog: TPK-7

Buluntu adı : Kaideli Kandil

Buluntu Konumu : Kuzey Yapısı çevresi

Malzeme : Pişmiş toprak

Durumu : Kırık-Eksik

Şekillendirme : Elle şekillendirme (kalıp yok)

Tarihleme : MS 9-10 yüzyıl

Tanımı : Mevcut haliyle 12 cm uzunluk, 10 cm yükseklik, 2 cm derinlik, üst kısmı kırık olan kandilin oval gövdeli olduğu be ön kısmında dudak dışa doğru uzatılarak fitil koyma yeri oluşturulduğu görülmektedir. Arka kısım çok kırık olduğundan kulp ile ilgili bilgi verilememektedir. Kahverengi hamurlu, bol saman ve kum katkılı olan kandilin yüksek kaidesinde kör bir delik bulunmaktadır. Fitil yuvasında kullanıma dair izler bulunmaktadır.

Bezeme : Yok

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Muş-Tepeköy Höyük kazılarında ortaya çıkarılan Bizans Dönemi tabakası hem C14 tarihleme yöntemi hem de ele geçen ve dönem ile ilgili kesin bilgiler sunan materyallerle netlik kazanmıştır. Bu tabakada ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, çanak-çömlekler, sikkeler, kandiller ve diğer buluntu grupları dönem hakkında yeterli bilgiler sunmaktadır. Ancak çalışmada da ele alınmaya çalışıldığı üzere bu dönem Bizanslılara ait olmasına karşın ele geçen buluntularda Bizans özelliklerini (Sikkeler ve birkaç sırlı çanak-çömlek dışında) bulmak oldukça zordur. Bu durumun izahı ise çoğunlukla kandiller üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü Bizans'ın yayılım alanın neredeyse hepsinde çok özellikli kandiller ele geçerken Tepeköy Höyük'te hiç bu tür özellikli kandillerin ya da parçalarının bulunmaması ve bölge müzelerinde (Doğu Anadolu'nun Doğusu, Muş, Bitlis, Bingöl) ise birkaç satın alma örneğinin dışında örnekler olmaması düşünülmesi gereken bir konudur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin özellikle bölgenin doğusunun hem Bizans İmparatorluğu hem de Türk tarihi için önemli bir yeri vardır. Her iki kültür içinde çok önemli dönüm noktalarının odak bölgesini oluşturmaktadır (Honigman 1970; Konukçu, 1993; Sümer, 1998). Keza Bizanslılar bu bölgeyi zengin topraklar ve ticaret yollarına hakim olma düşüncesi ile yönetmeye başlamış ancak sadece savunma amaçlı kaleler ve benzeri askeri üsler inşa etmiş ya da var olanı kullanmıştır (Honigman 1970; Gül, 2010; Konukçu, 1993; Sümer, 1998). Bunun sonucunda bölgede Bizans izleri çok sınırlı kalmıştır. Ancak yine de yerel halk ile olan etkileşim Tepeköy Höyük gibi yerleşimlerde Bizans etkilerini göstermiştir. Anadolu'nun doğusu dışında diğer bölgelerde Bizanslılara ait, Bizans sanatını çok iyi yansıtan bulguların çok daha fazla ve iyi örneklerinin olmasının sebebi budur.

Tepeköy Höyük'te ele geçen kandillere bakıldığında (TPK 1-7) oldukça basit yapılmış, ana gövdede bile özen gösterilmemiş, pişmiş topraktan yapılmış örnekler görülmektedir. Ancak Bizans'ın diğer örneklerine bakıldığında oldukça kaliteli, çok iyi süslenmiş ve farklı malzemelerden yapılan ürünleri bulunmaktadır. Bu durum akla Bizanslıların bölgeye sosyal açıdan tam etki etmediğini, hem buluntular, hem mimari hem de diğer olgularda sadece sınırlı bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Tepeköy Höyük'te ortaya çıkarılan Bizans Dönemi tabakası Bizans izleri taşımasına rağmen Bizanslılara ait değildir, sadece yerel halk tarafından benimsenen Bizans özelliklerinin yansımasıdır. Çoğu tahrip olan bir yapı içinde ve çevresinde çok fazla kandilin ele geçmesi, kandillerin yaygın kullanılması bir Bizans özelliği gibi görünmektedir. Ancak ele geçen kandillerin hiçbirinde Bizans özelliği yoktur. Diğer buluntulara bakıldığında ise bölgeye hükmeden Bizanslılara ait bulguların

olması çok olağandır ki etkileşiminde bunda oldukça payı vardır. Bizanslılar bölgeyi askeri üs olarak kullanmış ve bu süre içinde yerel halkla sınırlı bir şekilde etkileşimde bulunmuştur. Bu sebepten dolayı Bizans'ın tüm özellikleri görülmemektedir.

KAYNAKÇA

Akyol, A. A., Özdemir, A., ve Kılıç, Z. (2020). "Murat Tepe Kazısı (Bingöl, Doğu Anadolu) Bizans Dönemi Seramikleri Arkeometrik Analizleri". *SRMKA (Seramik Araştırmaları Dergisi),*2020, 2: 136-157.

Atasoy, S. (2005a), Bronze Lamps in the Istanbul Archaeological Museum, Oxford.

Atasoy, S. (2005b), "Haluk Perk Koleksiyonu'ndan Bronz Kandiller", Tuliya I, 193-230

Bailly A. (2006), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Haluk Şaman (çev), İstanbul:-Nokta Kitap.

Bağbaşı, T. (2018). "Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bizans Dönemi Seramik Kandilleri", *TJSS,* 4, 195-206.

Biber, H. (2018). *Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2009-2014*. İstanbul: hiperyayın.

Biber, H. ve Çavuşoğlu, R. (2013). "2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzey Araştırması". *30. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Çorum, 303-320

Biber, H. ve Çiftçi, Y. (2017). "Malazgirt Ve Bulanık Ovalarında Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri ve Çanak - Çömlekleri". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35/1, 1-43.

Çokay, S. (2000), *Antik Çağda Aydınlatma Araçları,* Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Demirel, G. Z. (2002). "Bizans Dönemine Ait Bronz Kandiller ve Bir Tipoloji Önerisi". *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1,* Sayı 3, 173-199.

Diehl, C. (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, A. Göke Bozkurt (çev), İstanbul: İlgi Yayınları.

Erdem, A. Ü. (2011). " Ayanis Verileri Işığında Urartu'larda Tahıl Depolama", *Arkeoloji Dergisi,* 83-91.

Erdoğan, S., Erçek, M., Çiftçi, Y., Biber, H., Yılmaz, H. ve Ayaz, G. (2021). "Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları", *Anadolu Araştırmaları Dergisi (AnAr),* 25, 61-86.

Gül, M. (2010). *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihi ve XII-XIV. Yüzyıl Moğol Hakimiyeti,* İstanbul: Bilge Kültür Yayınları.

Gürler, B. (2005) "Tire Müzesi'nden M.S. 5. – 7. Yüzyıllara Ait Kandiller". *Belleten*, Cilt: LXVIII, Sayı 253, Ankara, ss. 613 – 624

Honigman,E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Fikret Işıltn (çev), İstanbul.

Metin, H. ve Becks, A. P. (2015) "Burdur Müzesi Metal Kandilleri", *OLBA XXIII*, 273-319.

İnanan, F. (2007). "İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil". *Sanat Tarihi Dergisi,* Sayı 1, 49-65.

Kassab, D ve Sezer, T. (1995) *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandil Kataloğu I: Prehistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul.

Konukçu, E. (1993). "Selçuklular'ın Doğu Anadolu'daki yerleşim Politikası*", I-II Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bildirileri*, Konya: Selçuklu Araştırma Merkezi.

Kökten, K. (1947). "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları, *Belleten XI/43*, 431-472.

Lemerle, P. (2008). *Historie de Byzance*; *Bizans Tarihi*, Galip Üstün (çev), İstanbul:İletişim Yayınları.

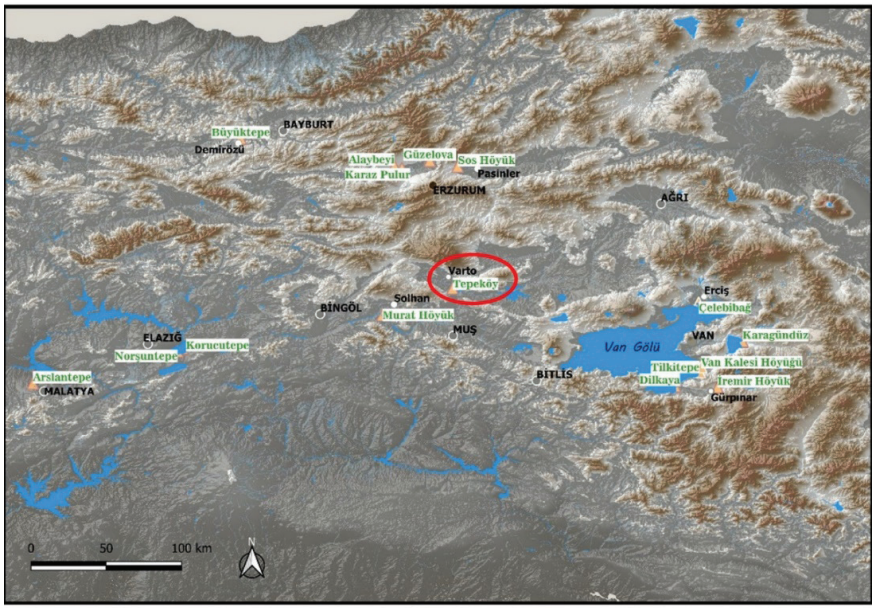
Özdemir, A. (2021). Murat Höyük Erken Tunç Çağı III: Yerleşim Yapısı, Mimari ve Seramik. In A. Özdemir, Z. Kılınç, & E. Demir (Eds.), *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük* (pp. 45-72). İstanbul: Ege Yayınları.

Özdemir, A.ve Özdemir, A. (2021). "Murat Höyük'ten Bir Çeç Damga Mühür". *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(22), 131-139.

Rothman, M. S., (1994). "The Pottery of the Muş Plain and the Evolving Place of a High Border Land". *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 281 – 294.

Rothman, M. S.,(2004). "Beyond the Frontiers: Muş in the Late Bronze to Roman Periods". In: A. Sagona (Ed.), *A View From The Highlands. Archaeological Studies in Honour Of Charles Burney*, Ancient Near Eastern Studies, 12, Tbilisi, 121-178.

Sümer, F. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK, (2.baskı).

Harita 1: Tepeköy Höyük konumu ve benzer özellikler gösteren yerleşimler (Arşiv)

Resim 1: Tepeköy Höyük son kazı çalışmaları sonrası genel görünümü (Arşiv)

Resim 2: I5-I6 açmalarında ortaya çıkarılan Bizans Dönemi Erken evre yapısı (Arşiv)

Resim 3: Bizans Dönemi depolama alanı ve üç depolama küpü (Arşiv)

Resim 4: Bizans Dönemi tabakasında ele geçen Bronz sikkeler (Tzimiskes Dönemi MS 969–976) (Arşiv)

BÖLÜM 25

SOSYAL POLİTİKALAR IŞIĞINDA DEZAVANTAJLI GRUPLAR, GÖÇ VE SOSYAL DIŞLANMA

Yunus BUDAK[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmeti Bölümü, ORCID: 00000003-3126-743X, ynsbdk04@gmail.com

1.GİRİŞ

Birey ve toplum dinamik yapıya sahip birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen unsurlardır. Bu unsurları etkileyen sayısız bağımsız değişken söz konusudur. Sosyal yapı içerisinde etkileşimin çok yoğun olduğu günümüz dünyasında bazı kavramların birbirleri içine girmiş ve toplumun bir kesimini etkileyen unsurları göz ardı edilmesi düşünülemez bir gerçekliktir. Bu açıdan sosyal meselelerin izahında kavram karmaşasının önüne geçmek için ne, nasıl ve hangi bağlamda meydana gelen sosyal unsurların irdelenmesi hassasiyet isteyen konulardır. Tüm bu bileşenlerin ışığında sosyal politikaların, tarihsel süreci ile birlikte sosyal dengenin korunabilmesi için en önemli toplumsal bileşenlerin başında gelen bir olgu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte sosyal politikaların sahası içinde bulunan dezavantajlı grupların varlığı toplumda bazı kesimlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan sosyal dışlanmaya uğradıklarının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dezavantajlı gruplardan göç edenlerin çeşitli sebeplerden dolayı yaşadıkları yerlerden başka coğrafyalara doğru yer değiştirmeleri sosyal politikanın bu kesimler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamak konunuz özü itibari anlaşılması gerekmektedir. Bu çalışmada sosyal politikaların dezavantajlı kesimler üzerindeki ilişkileri incelenirken, aynı zamanda bu gruplardan göçmenlerin sosyal dışlanma noktasında nasıl bir etkileşim yaşadıklarını kavramsal çerçevede anlamak konunun temelini oluşturmaktadır.

2.SOSYAL POLİTİKALAR

Sosyal politikalar bir zorunluluktan kaynaklı ortaya çıkmış ve uzun yıllar her hangi bir kavramsal metoda oturtulmamış dinamik bir süreçtir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte emek-sermeye denklemi ile ortaya çıkarak günümüze kadar ulaşan ve bilimsel bir sürecin nihayetinde kavram olarak kendini kabul ettirmiştir. Sosyal politikalar dinamik bir yapıda olduğu için sürekli mevcut düzenin yanında kendini güncelleyerek günümüz küresel dünyasında yoğun bir işlevi yerine getirmektedir. Kesler, sosyal politikayı " devlet ve hukuk düzeninin işlevini ve hükmünü sosyal sınıf hareketleri gibi mücadeleler karşısında kaybetmemesi için bir yöntem" olarak ifade etmiştir (Altan, 2004: 2). Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında birçok alanın etkilendiği bir sürecin başlangıcı sayılmaktadır. Bu etkileşimden emek ve sermaye yapısının da payını aldığı ve özellikle "emek" unsurunun sosyal politikalar üzerinde önemli bir etkisinin olduğu yadsınamamaktadır.

Sosyal politikayı en dar çerçevede tanımlamak gerekirse, devlet mekanizmasının genel-geçer faaliyetlerinin yanında bazı aksaklıklar gördüğü alanlara, gruplara ve bireylere yaptığı olumlu faaliyetlerin tümü olarak ifade edilebilmektedir (Talas, 1990: 31). Bu açıdan bakıldığında tarihsel

arka planda sanayi devriminin emek-sermaye çatışmasında işçi sorunlarının çözmek için ortaya atılan tüm görüş ve uygulamalar sosyal politika kapsamındadır. Bu uygulamalar ifade edilen alan, grup ve birey denklemi üzerinde gerçekleşmiş ve sosyal politikanın dar çerçevede tanımsal yapısının içine girmektedir (Güven, 2001: 13). Bununla birlikte dar anlamdan geniş anlama geçtikçe tanımda farklı boyutlar ortaya çıkmaktadır. Bilim dalının bir parçası olan sosyal politika, var olan diğer sosyal bilim alanları ile de yakın temas halindedir. Bu yakınlıktan kaynaklı diğer alanlarda kullanılan yöntemlerden faydalanan disiplinler arası bir alan olmuştur (Allock, 2008: 15).

Sosyal politika kavramının ilk olarak kullanıldığı ve kavramsal hale gelmeye başladığı yer Almanya olmuştur. 1800'lı yılların ortasından itibaren oluşan yeni üretim şekilleri ve bu alandaki emek-sermaye ilişkinin varlığı ile sosyo-ekonomik bir dinamizmin sonucunda sosyal politikanın kavramsal yapıya büründüğü görülmektedir. Sosyal politika kavramı ilk defa Almanya'da "sozialpolitik" olarak kullanılmış(Tuna ve Yalçıntaş, 1999: 21), sonraları günümüz dünyasında kullanılan adı ile varlığını devam ettirmiştir. Bu süreçte çeşitli akademik alanlar ve ülkelerde farklı farklı tanımlar kullanılmış olsa da, nihayetinde genel geçer bir ifade olarak "sosyal politika" hali ile güncelliğini koruyabilmiştir.

Sosyal politika terimi "sosyal" ve "politika" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. "Sosyal" kavramı genel olarak toplumunun bazı kesimlerinde meydana gelen sorunların oluşturduğu bir problemi çözmek için önerilen ve genel kabul gören bir iradeden söz edilmektedir. "Politika" kavramında, mevcut sorununu ele almaktan ziyade, bu sorunların çözümü noktasında yöntem tayin edilmektedir. Örnek olarak çocuklarının aldığı eğitimi doğrudan ele almamakla birlikte eğitim aracılığıyla bu çocuklara nasıl yardım edilebilecek ve ne gibi yardım imkânlarının oluşturulabilmesi için arayış içinde olma durumudur (Spicker, 1995: 5).

Sosyal politikalar belli bazı ihtiyaçların gerekliliğinden ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile ortaya çıkan sorunların çözümü için kavram olarak sosyal politikanın "bir sonucun tezahürü" ifadesinin kullanılması yanlış olmayacaktır. Sosyal politikalarının kendine özgü amaçlar dâhilinde hareket eden bir yan disiplindir. Toplumdaki temel sorunlar üzerinden iyileştirici görevi ile hem bireysel hem de toplumsal refahı arttırmayı amaçlamaktadır. Başlangıçta sadece emek-sermaye denkleminde işlevsel bir alan oluşturan sosyal politika, daha sonra bu kısır döngüden çıkarak toplumun genelini kapsayacak metodlar geliştirerek, alan hâkimiyetini kurmayı bilmiştir. Sosyal politikalar sorun giderici olmakla beraber, olaylara karşı yöntem geliştirerek amaçları doğrultusunda hem bireylere hem de toplumun geneline "sigorta" işlevi sunmaktadır.

Sosyal politikaların birçok amacı olmakla beraber, en temel amaçları (Kleinman, 2013: 159-193);

" . Hayat döngüsü içinde yeniden dağıtım

. Haneler arası yeniden dağıtım

- Zenginden fakire

- Sermayeden emeğe

- Aile olmayanlardan ailelere

.Piyasanın tedarik edemeyeceği kamu mallarını sağlama

.Refah arzı eksikliği ile sonuçlanacak dışsallıkları düzeltme

.Toplum içinde değerli mal ve hizmetleri temin etme

. Devleti güçlendiren harcamalar

. Gruplar arası sosyal barışı ya da uyumu pekiştirme

. Belirli değerleri geliştirme ya da pekiştirme" şeklinde ifade edilebilir.

Sosyal politikalar bir süreç ile birlikte özellikle küresel dünyanın son halini alarak birçok unsur tarafından etkilenip değişimlere uğramıştır. Bu değişim ile birlikte hem müdahaleye uğramış hem de birçok sosyal meseleye müdahale etmiştir. Bu denklem içerisinde sosyal politikaların uğradığı değişimden kaynaklı kapsamı, yöntemi, kaynakları bazı aşamalar kaydederek günümüze ulaşmıştır. En temelde sosyal politikalar; özellikle yoksulluğun hem birey hem de toplumlar üzerinde meydana getirdiği olumsuzlukları azaltacak, insani bir hayatın devamı için koruyucu ve sorun giderici bir yönteme sahip olan bir yapı içerisindedir.

Sosyal politikaların uygulama sahasında coğrafya, ülke, toplum, birey birden çok alan sayılabilmektedir. Bu açıdan sosyal politikaların kendi içerisinde meydana getirdiği kurumları vardır. Bu kurumların kim oldukları, örgütlenme biçimlerinin nasıl olduğu, temel ve sosyal refah fonksiyonlarında alt başlıkların nasıl şekillendiği tabloda genel olarak ifade edilmiştir.

Tablo1. Sosyal Kurumlar, Örgütlenme Biçimleri ve Fonksiyonları

Sosyal Kurumlar	**Örgütlenme Biçimleri**	**Temel Fonksiyonları**	**Sosyal Refah Fonksiyonları**
Sivil Kesim	Aile, akraba, arkadaş, komşu	Üreme, sosyalleşme, koruma, dostluk, manevi destek	Bağımlı üyelerin bakımı, aile içi mali destek

Din	Dini kurumlar	Ruhi gelişme	Üyelerine refah, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler sağlamak ve danışmanlık
İşyeri-İşletme	İş organizasyonları	İstihdam	İstihdam ödenekleri
Piyasa (Özel Sektör)	Üreticiler (firma) ve tüketiciler (hane halkı)	Mal ve hizmetlerin değişimi	Ticari nitelikli sosyal refah malları ve hizmetleri
Gönüllü Sektör Karşılıklı Yardım	Gönüllü Kuruluşlar, gruplar	Karşılıklı yardım, insan sevgisi, yardımseverlik	Kendi kendine yardım, gönüllülük, topluma yönelik sosyal hizmetler
Devlet	Merkezi yönetimler, bölgesel ve yerel yönetimler	Toplumsal amaçlarla kaynakların yönlendirilmesi ve dağıtılması	Yoksulluğun önlenmesi, ekonomik güvenlik, sağlık, eğitim ve konut hizmetleri

Kaynak: (Neil Gilbert ve Paul Terrell, 1998:3)

Sosyal kurumların; sivil kesim, din, işyeri-işletme, piyasa, gönüllü sektör karşılıklı yardım ve devlet olarak ifade edilmiş ve bu kurumların iç dinamikleri açıklanmıştır. Özellikle bu kurumların sosyal refah fonksiyonları sosyal politikaların en alt safhada görülebileceği yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal politikaların tanımsal kavram üzerinden açıklanmaya çalışıldığında dört yaklaşımın olduğu görülecektir. Doğal yaklaşım, koruyucu sosyal politika, sonuca bağlı yaklaşım ve nedene bağlı yaklaşım olarak sıralanmaktadır. Doğal yaklaşım; ruh ve psikoloji denklemi üzerinde bireylerin yaşamlarını etkileyen dinamiklerin varlığı söz konusudur. Koruyucu sosyal politika; sorunlar daha ortaya çıkmadan önleyebilecek bir sistemi ifade etmektedir. Toplumda özellikle sosyal çatışmaların yaşanmasının önüne geçmek için tüm faaliyetlerin etkili bir şekilde kullanılarak sosyal politikanın etkinliği göz önüne alınmalıdır. Nedene bağlı sosyal yaklaşım; uygulanacak sosyal politikaların temelinde bir neden aranmalı ve ortaya çıkan sorunlara istinaden bir çözüm üretilmelidir. Son olarak sonuca bağlı yaklaşım; meydana gelmiş bir sorunu sadece nedenleri ile ele almaktan ziyade, bu sorunun meydana getirdiği problemlerin çözümü için atılması gereken adımları ifade etmektedir (Çubuk, 1979: 29). Tüm bu yaklaşımlara bakıldığında sosyal politikaların karmaşık bir yapıya sahip olmakla beraber birden çok dinamik işleyişinin varlığı olay ve olgulara karşı yaklaşımlar açısından yapılabilirliği kolay olmayan bir sisteme sahip olduğu görülmektedir.

Sosyal politikaların amacı, işleyişi, nedeni, sonuçları ve bu alanla ilgili tüm dinamikleri açısından konuya bakıldığında, bu kavramının bir ihtiyaçtan kaynaklı ortaya çıktığı görülecektir. Bu açıdan özellikle sosyal politikalar yoksulluk bağlamında değerlendirildiğinde toplumun bazı dezavantajlı gruplarına karşı korumacı ve önleyici özelliği ile birçok toplumsal olayın önüne geçebildiğini söylemek yanlış olamayacaktır. Bununla birlikte birey ve toplumun refah seviyelerinde belirli bir noktaya kadar

yeniden yapılandırıcı bir onarımla gelir dağılımı üzerinde dengeleyici bir işlevinin varlığı söz konusudur. Aynı zamanda eğitim, sağlık, alt yapı, temiz su gibi temel sosyal hakların bireylere ulaştırılmasında sosyal devlet ilkesinden hareketle sosyal politikaların sahasındaki önemli faaliyetlerdir. Bu noktada verimli iş ve işleyişlerin sonucunda toplumda genel sosyal yapının korunması ileride çıkabilecek farklı sorunların önüne bir set çekmektedir. Tüm bunların ışığında sosyal politikaların bir denge mekanizması olduğu ve iyileştirici etkisinin varlığı ile toplumda önemli bir vazifeyi yerine getirdiği söylenebilir.

3. DEZAVANTAJLI GRUPLAR

Dezavantajlı gruplar kavram olarak yoksulluk, ırk, engelli olma, cinsiyet, etnik grup ve göçmenlik gibi sosyal yönlerinin ağır olduğu faktörler tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır. Dezavantajlı sayılabilmenin temel dinamiği bireylerin kendi kendine yetebilmenin önündeki engeller olarak tanımlanmaktadır (Mayer, 2003: 2-3). Dezavantajlı gruplar, yaşamın her alanında ve tarihsel süreç içerisinden günümüz dünyasına kadar sayıları artarak var olmaya devam eden grupların içerisindedir. Ülkelerin veya içinde bulundukları coğrafyaların birçok alanında bu grupların varlığı birçok unsurdan etkilenmektedir. Özellikle ait oldukları bölgelerin ekonomik ve sosyal faktörlerden kaynaklı etkilenmeleri, dezavantajlı grupların hayatlarının devamında nasıl bir yaşam tarzı ile karşılaşacaklarının ipucunu vermektedir. Ekonomik olarak güçlü bir ülke ile, ekonomik olarak güçsüz bir ülkenin dezavantajlı gruplara sunduğu sosyal refah aynı olmayacaktır. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal imkânlardan kısıtlı faydalanan veya hiç faydalanmayan toplumun bir kesiminde hayatını devam ettirmeye çalışan, özel korunma ihtiyacı olan ve risk altında olanlara dezavantajlı grup denmektedir. Bu grubun içinde; yoksul, engelli, yaşlı, kadın, genç, azınlıklar ve göçmenler başta olmak üzere birçok kesimden insan bulunmaktadır (Es ve Menteşe, 2018).

Dezavantajlı grupların topluma entegresi ve uğradıkları sosyal dışlanmanın önüne geçebilmek için, onlara yapılan ayrımcılıkların neler olduğu ve kaynağının nerden geldiği ile ilgili ülkelerin sosyal politikalar alanında ilgili tarafların etkin mücadelesi önem arz etmektedir. Bu açıdan sosyal dışlanma kavramının meydana getirdiği bireysel veya toplumsal yıkıntıların önüne geçebilmek için etkin bir sosyal politikanın uygulanması gerekmektedir. Sosyal dışlanmayı sosyal bütünleşme önündeki engellerin tamamı olarak tanımlamak yanlış bir ifade olmayacaktır. Bu açıdan dezavantajlı grupların başına gelen ayrımcılıkları engellemek için sosyal dışlanmanın meydana getirdiği bütün ayrımcılıkların önüne geçmek gerekmektedir (Kahraman-Güloğlu 2020: 24).

Dezavantajlı gruplar arasında göçmenler küresel dünyamızın ana so-

runları haline gelmiştir. Bir şekilde kendi ülkelerinden gönüllü veya gönülsüz olarak ayrılmak durumunda kalanların oluşturduğu bu grup, başka ülkelere giderek mülteci statüsünde olabilmek için gerekli resmi işlemleri başlatanların meydana getirdiği kitledir. Mülteci statüsünde başvuru yapan göçmenlerin herhangi bir ret karşısında sığındıkları ülkeden çıkmak zorunluğu vardır. Bu zorunluluğa istinaden bu grubun gerektiğinde sınır dışı edilme olasılığı yüksektir. Bununla birlikte bu grubun sağladığı şartlara uygun olmasından kaynaklı gerektiğinde geçici koruma verilerek bireysel statüye kavuştuğu bir uygulamanın da olduğu söylenebilir (İOM, 2009: 33-74).

Dezavantajlı grupları sosyal yönleri ile tasnif eden ve tanımlamaya çalışan Dünya Sağlık Örgütü, bu kavrama farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. WHO dezavantajlılığın nedenlerini birkaç yaklaşımla açıklamaya çalışmıştır. Bu tasnife göre; sosyo-ekonomik görüş, sosyo-kültürel görüş ve sosyal coğrafyaya göre dezavantajlı olmanın ayrımlarındandır. Buna göre, ekonomik, sosyal ve yaşanılan alan olarak karşımıza çıkmaktadır (WHO, 2013: 3). Dezavantajlı olmanın bir diğer anlamı; toplumsal ve ekonomik koşullara entegre olamama şeklinde tanımlanabilir (Caillods, 1999: 10).

4. GÖÇ

İnsanlığın varlığından itibaren bir yerden bir yere gitme, yer değiştirme hayatın olağan akışı içinde sürekli olmuştur. Bu yer değiştirmeler bazen zorunlu olmakla birlikte bazen de gönüllü bir şekilde meydana gelmiştir. Ancak birey ve toplumların tarih boyunca yer değiştirmelerine bakıldığında genelde zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Bu zorunluluklar savaş, kıtlık, coğrafik sebepler, ekonomik koşullar gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır. Bireylerin bir bölgeden başka bir bölgeye yer değiştirirken bazen bireysel bazen de kitlesel hareket etmesi göç kavramının insan unsuru bakımından sınırlılıklarının olmadığı göstermektedir. Göç kavramı, bireysel ya da kitlesel hareketlerin siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullardan kaynaklanarak bir yer değiştirme faaliyetinin bütünü olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2001: 59). Göçü sadece birey ve kitlesel yer değiştirme fiili olarak görmemek gerekir. Aynı zamanda göç kavramı, insanların ekonomik yaşam standartlarını arttırmak, daha iyi bir yaşam sürmek, kendileri için daha iyi istihdam koşulları oluşturmak, refah seviyelerini yükseltmek gibi birçok insani koşullarının iyileşmesi amacıyla kalıcı veya geçici başka yerlere gitme fiili olarak tanımlanmaktadır (Öngör, 1980). Göçü bu koşullardan kaynaklanan bir olgunun yanında, bireylerin hayatlarının geri kalan kısımlarını başka yerde yaşamak için bir yerden başka bir yere gitme ve coğrafi alan değiştirme olarak da gören tanımlar söz konusudur (Akkayan, 1979: 21).

Göçün çıkış noktası yer değiştirme eyleminden önce, bu eylemin gerçekleşebilmesi için bir hedefin ortaya koyulabilmesidir. Bu aşamaya gelmeden önce birçok unsurun bu yer değiştirme hedefini tetiklediği bilinmektedir. Ekonomik, sosyal, siyasal unsurların biri veya birkaçının etkilediği birey veya toplumların yer değiştirme kararlarını aldıkları sürece geçişi zihin dünyalarında tamamlamaktadırlar. Bu süreç tamamlandıktan sonra olgunlaşan fiziki koşullar ile birlikte göçün ilk adımı atılmış olacaktır. Nihayetinde fiziki yer değiştirme başlanacak ve yer değiştirme eyleminin kalıcı yerleşim yeri elde edilene kadar süreceği bir zaman dilimi devam edecektir.

Bir bireyin ilk dünyaya geldiği ve sonrasında yaşamını sürdürdüğü yerleşim yeri ile çok denklemli bir bağı bulunmaktadır. Bireyler yaşamlarını sürdürdükleri yerlerden kaynaklı sosyal ve fiziki çevrenin etkisi ile karakterlerinin oluşumu açısından çok sağlam bir bağın olduğu söylenebilir. Topluluklar yaşadıkları yerleşim yerinin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal değerlerinden etkilenmekte ve zamanla toptancı bir yaşam tarzı ile hayatlarını idame etmektedirler. Sosyolojinin önemli isimlerinden İbn-i Haldun'un teorisinde belirtildiği gibi çevresel koşulların etkisi toplumun geneli üzerinde meydana getirdiği değişikliklerin varlığı inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bu açıdan bakıldığında göç eden bireylerin uzun yıllar sürdürdükleri yaşam tarzlarını bulundukları yerlere taşıması ve uzun yıllar bu şekilde hayatlarını sürdürmeleri beklenen bir durumudur. Mekânsal bir değişiklik olarak kabul edilen göçün (Güvenç, 1996:21) hem birey üzerinde hem de göç edilen yerleşim yerleri üzerinde önemli etkilerinin olduğu söylenebilir.

Göçün temel dinamiği bir yerden başka bir yere gitme, taşınma, yer değiştirme olarak ifade edilebilir. Bu yer değiştirmenin nedenleri altında yatan birçok unsur söz konusudur. Bu unsurların çoğunda zorunluluktan kaynaklı bir sonuçlar silsilesinin getirdiği mevcut durumun devam edilememesinde kaynaklamış bir olgunun varlığı söz konusudur. Göçün meydana gelmesinde temelde ekonomik unsurların dayattığı zorunlu durumların başı çektiği görülmektedir. Sanayileşme ve sonrasında küreselleşme olgusunun tüm dünya üzerinde kurduğu hâkimiyetle birlikte bu süreç daha da hızlanmıştır. Ulaşım ve iletişim alanlarında meydana gelen gelişmeler bireylerin daha yaşanılabilir bir hayat arzulaması (Sencer, 1979: 28) noktasında göçün kontrolsüz bir şekilde arttığını göstermektedir. Daha müreffeh ülkelere gitme ve yaşam sürme arzusu dünya üzerindeki ekonomik sistemlerin bu haliyle devam etmesinin zor bir olasılık olarak görülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Göçün meydana gelmesinden önce bireylerin bu kararları almalarının nedenleri önem arz etmektedir. Bu karar alınırken zorunluluk mu yoksa gönüllülük esaslı bir isteğin yerine getirilmesi mi? Konuya bu açıdan

yaklaşıldığında genel olarak meydana gelen göçlerin birçoğu zorunluktan kaynaklı bir fiil olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu yer değiştirme hareketleri dönemsel olarak kısa ve uzun olabilmektedir. Aynı zamanda göçün yaşandığı iki yerleşim yeri arasında mesafenin yakın veya uzaklığı da farklılık gösterebilmektedir. Aynı zamanda şehir, ülke veya kıta değişikliği göçün meydana geldiği mesafeyi tayin edecektir (Mutluer, 2003:10). Unutulmamalıdır ki, göçün meydana geldiği iki yerleşim yerinin uzaklığının artması bireylerin göç ettikleri yerlerde sosyal, siyasal ve kültürel anlamda adaptasyon sürecini uzatacaktır.

Tablo 2. Analiz Düzeyine Göre Tanımlanmış Göç Teorileri

Mikro Düzey	Orta Düzey	Makro Düzey
Göçün Sebebi: Bireysel değerler/ Arzular/ beklentiler örn.; yaşam şartlarının,sağlık şartlarının iyileştirilmesi	Göçün Sebebi/GöçünSürmesi: Topluluklar ve SosyalAğlar örn.; sosyal bağlar	Göçün Sebebi/GöçünSürmesi: Makro düzeydeki fırsat yapıları örn.; ekonomik yapı (gelir ve istihdam alanlarındaki fırsatfarklılıkları)
Temel Teoriler: Lee'nin itme-çekme teorisi Neoklasik mikro göç teorisi Davranışsal modeller Sosyal sistemlerteorisi	Temel Teoriler: Sosyal sermaye teorisi Kurumsal teori Network (İlişkiler ağı)teorisi Birikimli nedensellik İşgücü göçünün yeni ekonomisi (NELM)	Temel Teoriler: - Neoklasik makro göç teorisi Göç sistemleri teorisi Dual işgücü piyasası teorisi Dünya sistemleri teorisi Hareketlilik geçiş hipotezi

Kaynak: *(Faist, 2000 ve Hagen-Zanker, 2008, Akt; Özcan: 206).*

5.SOSYAL DIŞLANMA

Sosyal dışlanma kavramı yoksulluk ve sosyal politikalar gibi genel-geçer bir tanımlama kapsamına girmemektedir. Bu durumun başlıca sebeplerine bakıldığında birden çok değişkenden etkilenebilmektedir. Özellikle bireysel, toplumsal ve ekonomik etkilerin varlığı işle birlikte bu etkileşim birden çok anlamını ortaya koymaktadır. Bu açıdan sosyal dışlanma kavramı salt bir tanımdan ziyade etkilendiği bağımsız değişkenlerin sonucu anlam kazanmakta ve nihai tanımı kolay olmamaktadır.

Sosyal dışlanmaya genel bir çerçevede bakıldığında; ekonomik, sosyal ve politik alanlardan bir şekilde uzaklaştırma, ötekileştirme, benimsenmeme olarak karşımıza çıkmaktadır (Walker and Walker, 1997: 8). Bireylerin maruz kaldığı bu duruma kurumsal anlamda ve kavramsal olarak sosyal dışlanma ile sonuçlanan sonuçlar silsilesi ifadesini kullanmak yanlış olmayacaktır. Da Haan; sosyal dışlanmaya birkaç açıdan bakmakla beraber, özellikle süreç içinde ilişkiye dikkat çekmektedir. Bu açıdan ba-

kıldığında; bireylerin diğer bireyler ile veya toplumda var olan bazı gruplar ile ilişkisinin yeterli düzeyde olmadığı ifade edilmektedir. Süreç içinde olan ilişkide bireyler üzerinden hareketle entegrasyonun eksikliğinden söz edilebilir. Aynı zamanda bireylerin yaşam tarzları ile etkileşim kuramadığı diğer birey ve grupların yaşam tarzlarının uyuşmadığı gerçeğinden dışlanmanın meydan gelebileceği Da Haan tarafından ifade edilmiştir. Aynı zamanda birey ve grupların ekonomik koşullarının farklı olması da dışlanmayı meydana getirecek denklemlerdir. Bu açıdan bakıldığında gelir düzeyleri farklı olan birey ve grupların yaşam tarzlarının diğerlerine göre farklı olacağından kendi belirledikleri alanların dışına çıkmama olarak sonuçlanacaktır. Tersi durumda dışlanmayla sonuçlanacak bir durum ortaya çıkacaktır (De Haan, 2000: 22-40).

Toplumun tüm grupları kendi bakış açısı bir yaşam tarzına sahiptir. Bu yaşam tarzının şekillenmesinde en önemli katkı ekonomik düzeyler olarak ifade edilebilir. Gelirlerin ve ekonomik koşulların farklı olduğu birey ve grupların bir arada yüksek oranda etkileşimi söz konusu olamaz. Çünkü yaşam tarzlarına sirayet etmiş bakış açıları bu dinamiklerin bir araya gelmesini engellemektedir. Bu olgunun soyut tabakalaşma olarak adlandırılması yanlış olmayacaktır. Birey ve gruplar arasında asgari bir etkileşimin varlığı hayatın olağan akışına aykırı bir sonuç olmayacaktır. İfade edilen durumların ve çizgilerin dışında özellikle ekonomik gelir ve statüleri farklı olanların yoğun etkileşimlerinin olmasından kaynaklan sosyolojik sonuç, büyük oranda dışlanma ile sonuçlanacaktır.

Sosyal dışlanmayı bir başka açıdan ele alan Saraceno, bu kavramı iki özelliği ile birlikte ortaya koymaktadır. İlk olarak bireylerin mevcut istihdam alanlarından bir şekilde uzaklaştırılmasından kaynaklı sosyal dışlanmaya uğradıkları görülmektedir. İkinci olarak; bireylerin temel insani haklardan eğitim, sağlık, hukuk ve kültür gibi çerçevelerden dışlanması ve bu alanlara erişimlerinden engellenmesi sonucudur (Saraceno, 2002). Sosyal dışlanmaya başka bir tanım kazandıran Avrupa Konseyi; sosyal dışlanmayı bireyler üzerinden hareketle bir süreç içinde ötekileştirme olarak ifade etmektedir. Mevcut süreçte, bazı değişkenler üzerinden bireyler toplum dışına atılarak sosyal yaşam dışına itilmektedir. Bu değişkenler; yoksulluk, ayrımcılık, sağlık haklarından mahrumiyet, eğitimde mahrumiyet gibi faktörler olabilmektedir. Süreç içerisinde birçok faktörden kaynaklı iktisadi anlamda dışlanmaya neden olabilme durumu söz konusudur (Adaman ve Keyler, 2007: 3).

Tablo 3. Sosyal Dışlanma Tanımlarının Sınıflandırılması

Tanımla Sınıf	Tanımlama İsmi	Açıklama
Süreçler	Durum ve süreçler	Dışlanma, kabul edilmeme, hariç tutulma, istisna edilme (dışlanmış olma), durumu veya süreçleridir.
	Çok Yönlülük	Sosyal dışlanmaya neden olan, dinamik bir biçimde işleyen farklı kaynaklar ve farklı süreçler bulunmaktadır.
	Birleşme	Dışlanma süreci ve sonuçları ile tehlikeli durumlar birbirleriyle birleşmekte ve eklemlenmektedirler.
İnsanlar	Sosyal ilişkiler	İnsanlarla toplum arasında sosyal bağın kopması, toplumda katılımın engellenmemesi.
	Dışlanmışlar	Dışlanma, bir bütün olarak bireylere, toplumlara ve gruplara göre ifade edilebilir ve bununla birlikte herkesi etkiler.
Çevre	Ekonomi ve İşgücü Piyasası	Dışlanma, öncelikle işgücü piyasasından, ekonomik yeniden yapılanmadan ve risk alma yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.
	Sosyal Sistemler	Dışlanma, sosyal sistemin (ekonomik, sosyal, kurumsal, bölgesel ve simgesel) çökmesi ile meydana gelir.
	Kaynaklar ve beklentiler	Sosyal dışlanma ya da kaynakların eksikliğinde ya da beklentilerin yetersizliğinde görülür, bu yüzden istem dışıdır.

Kaynak: *(Farrington, 2002: 1-2).*

Sosyal dışlanmada sınıflandırma birçok alan üzerine yapılmakla birlikte genel olarak; süreç, insan ve çevre üzerinde durulmaktadır. Özellikle insan kısmına bakıldığında ilişkiler ağı ve dışlanmışlar kısmı birey-toplum ilişkisinin incelenmesi açısından önemlidir.

Sosyal dışlanma ele alınırken unutulmaması gereken en önemli husus, ötekileştirmeden kaynaklı bir sonucun tezahürüdür. Özellikle dezavantajlıların bu sonuçtan etkilendiği görülmektedir. Bu gruba belirli sosyal yardımlar yapılarak sosyal dışlanmaya maruz bırakılma sebeplerinden özellikle ekonomik boyutlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Ancak bireylerin refahlarını arttırmak için yapılan bu hamlelerden kaynaklı yeni bir sosyal dışlanmaya yol açmamalıdır. Bu açıdan sosyal yardımların yapılırken küçük düşürücü ve onur kırıcı olmaması büyük önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile, sosyal yardımların yapılış şekli sosyal dışlanmaya maruz bırakabileceği ve bireyler üzerinde bir damgalama haline dönüşebileceği unutulmamalıdır (Goffman, 2018: 31-32).

Sosyal dışlanmaya uğrayan kesimlerin şiddet derecesi farklılık gösterebilmektedir. Bazı gruplar üzerinde daha yoğun hissedilmekle beraber,

bu grupları birçok noktada dezavantajlı bir yaşam sürmeye zorlamaktadır. Bu gruplar Silver;

". Fiziksel ve zihinsel hastalar ve engelliler

. Mahkûmlar ve suçlular

. Yabancılar, göçmenler ve mülteciler

. Azınlıklar

. Vasıfsız, okuma yazma bilmeyen ve okuldan erken ayrılanlar

. Madde kullanıcıları

. Uzun süreli işsizler

. Aile, arkadaşlar ve komşular gibi sosyal alanlardan dışlananlar

. Yeterli eğitime ya da iş tecrübesine sahip olmayan gençler

. Çocuk işçiler

. Kadınlar

. İstikrarsız ve vasıfsız işlerde ya da güvencesiz işlerde çalışanlar

. Düşük gelirliler ve yoksullar

. Aşağıya doğru mobiliteye sahip olanlar

. Vatandaşlık hakkını kaybedenler

. İhtiyaçları olduğu halde sosyal yardım alamayanlar

. Kötü yerlerde yaşayanlar

. Tüketim düzeyi düşük olanlar

. Sosyal yardım alanlar" tarafından tanımlanarak sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan dışlanabilmektedirler (Silver, 1995: 57-80).

Sosyal dışlanmaya birçok faktör neden olabilmektedir. Bu nedenler bölgeden bölgeye, toplumdan topluma, kültürden kültüre göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal dışlanmanın var olması tek bir nedene bağlanmamalıdır. Bu sonuç iki temel unsura dayandırılabilir. İlk olarak gelir dağılımı, küreselleşme, göç, ekonomik unsurlar gibi faktörlerin varlığıdır. İkinci olarak, aile kavramına farklı bakış açısı, cinsiyet temelli nedenler, yaş faktörü ve birey odaklı farklılaşmalardır.

6. SONUÇ

Sosyal meseleler tarihsel süreç içinde her zaman çeşitli unsurların etkise ile meydana gelmiş ve günümüz dünyasında da varlığı devam ettiren kurumsal bir müessesedir. Bu kurumsallık özellikle küreselleşme

ile birlikte dünya üzerinde çeşitli unsurların etkisinden kaynaklı geniş bir alana yayılmıştır. Bu alanı kontrol edebilmek ve toplumların özellikle bir kesiminin sosyal denge üzerinde ayrıştırıcı bir durum ile karşı karşıya kalmaması için sosyal politikaların etkin kullanımı günümüz dünyasının vazgeçilmez dinamiklerindendir. Sosyal politikaların yoğun bir şekilde önceliğini kesimlerin başında dezavantajlı gruplar gelmektedir. Bu grupların; yoksul olanlar, ırk, engelli olma, cinsiyet, etnik grup ve göçmenlik gibi unsurlar olduğu kabul edilmektedir. Bunların günümüz dünyasında ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olarak dışlanmışlığa uğradıkları gerçeği sosyal dengenin tahsisi üzerinde önemli derecede olumsuz durumlara neden olabilecek sonuçlar doğuracaktır. Özellikle göç üzerinde yoğunlaştığımızda küresel iktisadi sistemde zorunlu veya gönüllü yer değiştirmelerin yoğun yaşandığı günümüz dünyasında sosyal politika ve sosyal dışlanmanın engelleyici rolü ile büyük küresel bunalımın ortaya çıkmaması önemli bir kazanımdır. Ancak bu durumun sürdürebilirliği imkânsız bir durumdur. Çalışmada, sosyal politikalar üzerinden dezavantajlı gruplardan olan göç edenlerin sosyal dışlanması kavramsal olarak ele alınmış ve incelenmeye çalışılmıştır. Konunun anlaşılması açısından tüm kavramlar açıklanmaya çalışılmış ve diğer kavramlarla nasıl bir etkileşimin olduğu tespit edilmek istenmiştir. Göçün dünya üzerinde büyük bir sorun olduğu bilinmektedir. Bu durumu yönetmek ülkelerin sahip olduğu sosyal politikaların nasıl bir tutum sergileyeceği ile ilgilidir. Ayrıca sosyal, siyasal, kültürel açıdan entegrasyonun da ne ölçüde yapıldığı önem arz etmektedir. Olumsuz sonuçlanan bu süreçte göç edenlerin sosyal dışlanmaya uğrayacakları neredeyse kesindir. Bu sonuç uzun yıllar sonra hem göç edenler hem de göç edilen yerleşim yerinde yaşayanlar üzerinde kötü sonuçlanacak sosyal yıkıntılara neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret ve Keyler, Çağlar (2007). Türkiye"de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, İstanbul, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadele Mahalli Topluluk Eylem Planı Programı 2002-2006.

Akkayan, T. (1979). Göç ve Değişme, İstanbul: .Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 2573.

Alcock, P. (2008). "Sosyal Politikanın Konusu" Pete Alcock vd. (der.), Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar (çev. Barış Yıldırım) içinde, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Altan, Ö.Z., (2004). Sosyal Politika Dersleri, Eskişehir, Anadolu Ü. Yay., No:1592.

Caillods, F., (1999). "Educational Strategies for Disadvantaged Groups". Paris: II EP UNESCO.

Çubuk, A., (1979). Sosyal Politika, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., No: 123.

Ela Özcan, E.D., Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme, İş ve Hayat.

Es, M., ve Menteşe, B. (2018). Yerel Yönetimlerde Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 7(19).

Farrington, F. (2002). Towards a Useful Definition: Advantages and Criticisms of Social Exclusion.

Gilbert, Neil ve Terrell, Paul (1998). Dimensions of Social Walfare Policy; Massachusetts: Allyn- Bacon; Fourth Edition.

Goffman, E. (2018). Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar. Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı (çev.). Ankara: Heretik Yayınları (orijinal baskı tarihi 1963)

Güven, Sami (2001). Sosyal Politikanın Temelleri, 3. Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi.

Güvenç, Bozkurt (1996), "Göç Olgusu ve Türk Toplumu", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, Mersin: Sosyoloji Derneği Yayınları.

Haan, Arjan De. (2000)."Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation",Studies in Social and Political Thought, Issue 2,

IOM (Uluslararası Göç Örgütü) (2009) Göç Terimleri Sözlüğü, Cenevre: IOM, Yayın No: 18.

Kahraman-Güloğlu, F. (2020). Dezavanatajlı Grup(lar) Kavramı Üzerine Tartışmalar ve Dezavantajlılığa Bütüncül Bir Bakış. Meryem Serdar (ed.) Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet içinde (9-39). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kleinman, Mark (2013). "Kriz mi? Ne Krizi Avrupa Refah Devletlerinde Sürekllilik ve Değişim", Sosyal Politika Yazıları, Derleyenler: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

Mayer, S. E. (2003). What is a "Disadvantaged Group?". Effective Communities Project.

Mutluer, M. (2003). Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması-Denizli/Tavas-, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Öngör, S., (1980). Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Saraceno, Chiara, (2002)."Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a PopularConcept", Columbia: Columbia University Press.

Sencer, Yaşar (1979), Türkiye'de Kentleşme, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Silver, H. (1995). Reconceptualizing social disadvantage: Three paradigms of Social Exclusion. Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses, Ed: Gerry Rodgers vd, International Institute for Labour Studies, Geneva.

Spicker, Paul (1995). Social Policy: Themes and Approaches, UK, Prentice Hall.

Şahin, C. (2001). "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisi İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 21 (2).

Talas, Cahit, (1990). Toplumsal Politika, Ankara, İmge Kitabevi.

Tuna, Orhan ve Yalçıntaş, Nevzat (1999). Sosyal Siyaset, 7. Bas., İstanbul, Filiz Kitabevi.

Walker, A., ve Walker, C. (1997). "Britain Divided: The Growth of Social Exclusionin the 1980s and 1990s", London: Child Poverty Action Group.

World Health Organization (2013). Physical Activity Promotion in Socially Disadvantaged Groups: Principles for Action. Phan Work Package.

BÖLÜM 26

ADANA'DAKİ ERKEN DÖNEM CUMHURİYET YAPILARINA BİR ÖRNEK: ADANA HALKEVİ BİNASI

Erdem ÇANAK[1]

1 Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCİD: 0000-0002-7856-3802

Giriş

Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk, emperyalist devletlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinden sonra cumhuriyeti ilan ederek yeni Türk devletinin rejiminin adını koymuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra da muasır medeniyetler seviyesine çıkılması için birçok inkılabı hayata geçirmiştir. Ancak yapılan inkılaplara zaman zaman karşı çıkanlar da olmuştur. Bu tepkiler, İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla etkisiz hale getirilirken inkılaplar hızla devam etmiştir. Fakat 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın neden olduğu iktisadi sıkıntı ile tek parti idaresinin denetlenememesinden rahatsız olan Atatürk, Fethi Okyar'a 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurdurmuştur. Fırkanın kısa sürede rejim aleyhtarlarının toplandığı bir yer haline gelmesi üzerine Fethi Okyar, 17 Kasım 1930'da Dâhiliye Vekâletine verdiği dilekçeyle fırkanın kapatılmasını sağlamıştır.

Fırkanın kapatıldığı gün uzun süren bir yurt gezisine çıkan Atatürk[1], gezi sırasında halkın SCF'ye olan ilgisinin nedenleri ile 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülkeye olan etkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Kalabalık bir uzmanlar heyetinin de katıldığı gezi sırasında elde edilen veriler ışığında iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda uygulanacak politikalar şekillendirilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen ve toplumu sosyo-kültürel açıdan etkileyen en önemli değişiklik Türk Ocakları'nın kapatılarak halkevlerinin açılması olmuştur. Şüphesiz bu değişiklikte, SCF deneyimi ile Menemen Olayı gibi yapılan inkılâpların halka yeterince götürülemediğini ortaya koyan gelişmeler önemli rol oynamıştır (Akyüz, 1986: 208; Çeçen, 2000: 75, 77, 91, 103).

Halkevlerinin açılmasına, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasındaki CHF'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda karar verilmiştir. Çalışmaların tamamlanması üzerine de ilk halkevleri 19 Şubat 1932'de Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılmıştır (Olgun, 2008: 17).

Vatandaşların cumhuriyet rejimini ve onun getirdiği değerleri yaşayarak öğrenmesi için yoğun bir şekilde tiyatro, gezi, okuma-yazma kursları, şiir yarışmaları, spor müsabakaları ve içtimai yardım faaliyetleri gibi sosyal ve kültürel aktiviteler gerçekleştiren halkevleri, bulundukları bölgede şartların elverdiği ölçüde kitap, dergi ve broşür de yayınlamıştır. Bütün bu faaliyetleri ise bünyelerinde yer alan dokuz şube aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesi'ne göre bu şubeler;[2]

1 İki bölümden meydana gelen gezinin ilk bölümü 17 Kasım 1930'de başlayıp 6 Ocak 1931'de, ikinci bölümü ise 25 Ocak 1931'de başlayıp 3 Mart 1931'de sona ermiştir. Gezi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çanak, 2016: 128-178).

2 Ancak şubelerin isimleri zaman zaman değişmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Olgun, 2008: 56).

** Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi*

** Güzel Sanatlar Şubesi*

** Temsil Şubesi*

** Spor Şubesi*

** İçtimai Yardım Şubesi*

** Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi*

** Kütüphane ve Neşriyat Şubesi*

** Köycüler Şubesi*

** Müze ve Sergi Şubesi*

Adana Halkevi'nin Açılışı

Halkevlerinin açıldığı şehirlerden birisi de Adana'dır. Ancak Adana, cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişmiş sosyo-ekonomik yapısına rağmen halkevlerinin ilk açıldığı şehirler içinde yer almamıştır. Adana kamuoyunda ciddi rahatsızlık yaratan bu durum, yerel basın tarafından sert bir şekilde tenkit edilmiştir (Türk Sözü, 28 Kânunuevvel 1931*).* Nitekim bu tenkitlerden kısa bir süre sonra Yeni Adana Gazetesi'nde yer alan bir haberde kısa bir süre içerisinde Adana'da da halkevi açılacağı bilgisi yer almıştır (Yeni Adana, 24 Şubat 1932). Buna rağmen Adana Halkevi 24 Şubat 1933 günü açılmıştır (Türk Sözü, 22 Şubat 1933; 24 Şubat 1933; Yeni Adana, 24 Şubat 1933; Çanak, 2013a: 1-45; Çanak, 2013b: 139-156). Halkevinin açılmasını müteakiben de komiteler oluşturularak çalışmalara başlanmıştır.[3]

Adana Halkevi Binası

Adana Halkevi, faaliyetlerini uzun süre ilk açıldığı Ulus Parkı civarında bulunan ve CHF Vilayet binası olarak da kullanılan eski Türk Ocağı binasında sürdürmüştür.[4] Ancak binanın yetersiz gelmesi üzerine kısa bir süre sonra binaya ek yapılması zarureti hâsıl olmuştur. Bunun üzerine 12 Mart 1933 günü Vali Mümtaz Bey başkanlığında gerçekleştirilen ve Belediye Reisi Turhan Cemal, Halk Fırkası Reisi Operatör Doktor Yusuf Ziya, Halkevi Reisi Dr. Kâşif Ömer, Belediye Fen Müdürü Mimar Ziya, Türk Sözü Gazetesi İdare Müdürü Coşkun, Su İşleri Müdürü Nadir, mühendisler Hami, Salih ve İrfan ile fırka vilayet heyetinin katıldığı toplantıda yapılacak ek binanın nasıl olacağı görüşülmüştür (Türk Sözü, 13 Mart 1933). Binanın nehir tarafına yapılmasına karar verilen ekle ilgili çalışmaların tamamlanması üzerine de 1933 Haziranında ihaleye çıkılmıştır

3 Spor Şubesinin faaliyetleri için bkz. (Bozkurt Çanak, H. (2020), C.2, 19-36; Dil, Edebiyat, Tarih Şubesinin faaliyetleri için bkz. (Bozkurt Çanak, H. (2021), 75-92).

4 Bina, 1943 yılında Beden Terbiyesi Müdürlüğü olarak kullanılmıştır (Türk Sözü, 9 Eylül 1943).

(Türk Sözü, 17 Haziran 1933; Yeni Adana, 26 Haziran 1933). Fakat ihale, yapılan teklifler uygun görülmediği için 3 Temmuza ertelenmiş (Yeni Adana, 28 Haziran 1933; Türk Sözü, 28 Haziran 1933), yapılan ihaleyi ise 7.200 liralık teklifiyle müteahhit Süleyman Efendi kazanmıştır (Yeni Adana, 5 Temmuz 1933). İhale sürecinin tamamlanmasıyla birlikte de inşaata başlanmıştır (Türk Sözü, 7 Temmuz 1933; 11 Ağustos 1933; 23 Eylül 1933). İnşaat sürecinde Halkevi ise faaliyetlerini okuma odasının üst kısmındaki salonda sürdürmüştür (Yeni Adana, 6 Temmuz 1933).[5] Bu esnada Fırka Reisliği görevine atanan Süreyya Bey bir taraftan Halkevini yeni yerinde ziyaret ederek incelemelerde bulunurken (Yeni Adana, 24 Eylül 1933) bir taraftan da 1 Ekime kadar tamamlanması öngörülen inşaatın tamamlanması için süreci takip etmiştir (Yeni Adana, 5 Temmuz 1933; 14 Eylül 1933). Fakat çok geçmeden inşaatın öngörülen sürede bitirilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Konuya dair Yeni Adana Gazetesi'nde yer alan bir haberde inşaatın muhasebe-i hususiye ile belediyeden para alınamamasından dolayı yavaş gittiği belirtilerek Süreyya Bey'in sorunu hallederek inşaatın Cumhuriyet Bayramına yetiştirilmesi yönünde talimat verdiği dile getirilmiştir (Yeni Adana, 15 Eylül 1933). Bu haber üzerine Süreyya Bey konuya dair gazeteyi şu açıklamayı göndermiştir (Yeni Adana, 17 Eylül 1933):

Yeni Adana'nın 15.9.933 tarihli nüshasında yer alan "Fırka Binası" başlıklı havadis yazısında bir yanlışlık vardır. Fırka ve Halkevi binasının bu vakte kadar yavaş gitmesi Vilayet muhasebe-i hususiyesinden ve belediyeden para alınamamış olmasından ötürü değildir. Esasen para verme işinde bir gecikme olmamıştır ve mukavele hükümlerine göre müteahhitlere yapacakları iş için verilecek olan ve tam vaktinde verilmekte bulunan parayı fırkamız ve Halkevi vermektedir.

Süreyya Bey'in açıklamasında inşaatın yavaş ilerlemesinde parasal kaynaklı bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu esnada inşaatı devam eden bina ise Cumhuriyet Bayramına yetiştirilerek anlamlı bir günde açılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı çalışmalara hız verilmiş, hatta inşaat işi devam etmesine rağmen tesisat ve elektrik ile tezyinat işine de başlanmıştır (Yeni Adana, 22 Eylül 1933). İnşaatın 25 Ekim günü tamamlanmasıyla da taşınma işlemine başlanmıştır (Yeni Adana, 24 Teşrinievvel 1933; 26 Teşrinievvel 1933). Taşınma işleminin tamamlanması üzerine binanın bahçesinin düzenlenmesi için bir çiçekçi ile anlaşılmış (Yeni Adana, 19 Teşrinisani 1933), hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte de 29 Ekim 1933 günü açılarak hizmete girmiştir (Türk Sözü, 29 Teşrinievvel 1933; Yeni Adana, 31 Teşrinievvel 1933).[6] Mülki ve askeri erkânın yanı

5 Seyhan Mektebi veya Ticaret Odası'na taşınacağı dile getirilen Fırka ise Ticaret Odası'na taşınmıştır (Yeni Adana, 12 Temmuz 1933; 13 Temmuz 1933).

6 Binaya tadilat sırasında tiyatro salonu ile büyük bir konferans salonu eklenmiştir (Türk Sözü, 30 Teşrinievvel 1933).

sıra halkın yoğun katılımıyla gerçekleşen açılışta bir konuşma yapan CHF Vilayet Reisi ve Aksaray Mebusu Süreyya Bey, halkın ihtiyacına tekabül eden binanın açıldığını ve halkın kültürel açıdan kuvvetlendirilmesine çalışılacağını dile getirmiştir. Cumhuriyet Bayramı gibi anlamlı bir günde açılan binada Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetiyle bir de balo düzenlenmiştir (Türk Sözü, 30 Teşrinievvel 1933).

Halkevi ile Fırkanın faaliyetlerini birlikte sürdürdüğü bina, yapılan ilave kısma rağmen zaman içinde yetersiz gelmeye başlamıştır.[7] Bunun üzerine fırka, kendisi için müstakil bir bina inşa ettirmeye karar vermiştir. 6 Haziran 1934 günü gerçekleştirilen toplantıda konuya dair bir açıklama yapan Süreyya Bey, Halkevinin daha müsait şartlar içerisinde çalışabilmesi için mevcut binanın münhasıran Halkevine terkedilerek fırka için şehrin münasip bir yerinde yeni bir bina yaptırılacağını açıklamıştır (Yeni Adana, 6 Haziran 1934). Açıklamadan kısa bir süre sonra da yeni binanın inşaatına başlandığı ve 1935 yılı başında bitirilmesinin öngörüldüğü belirtilmiştir (Yeni Adana, 17 İlkkânun 1934; Türk Sözü, 17 Birincikanun 1934).

Fırkanın, Belediyenin karşısına inşa ettirdiği yeni binasına Aralık ayında taşınmasıyla birlikte Halkevinin eski binada faaliyetlerine devam edeceği (Türk Sözü, 8 Sonteşrin 1935; 8 Şubat 1936), boşalan odaların da Halkevi tarafından kullanılacağı açıklanmıştır.[8] Buna rağmen odaların bir kısmı yer sıkıntısı çeken Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Çukurova Mıntıkası ile bazı teşekküllere tahsis edilmiştir (Türk Sözü, 8 Şubat 1936). Tahsisin yanı sıra Halkevinin faaliyetlerinin artmasının da etkisiyle bir süre sonra bina yine yetersiz gelmeye başlamıştır.[9] Bunun üzerine fırka, Halkevinin daha faydalı çalışmalar yapabilmesi için yeni bir binaya ihtiyaç duyduğunu umumi merkeze bildirmiş, teklifin umumi merkezce uygun görülmesi üzerine de eski Oruzdibak arsasına yeni bir Halkevi binasının inşa ettirilmesi gündeme gelmiştir. Halkevinin yeni binasına taşınması durumunda ise eski binanın federasyona dâhil spor kulüpleri ile Seyhan Mıntıkası heyetine devredilmesi gündeme gelmiştir (Türk Sözü, 13 Haziran 1936). Nitekim Beden Terbiyesi Seyhan Bölgesi İstişare Heyeti binayı satın almaya karar vermiş ve bu kararını da CHP Seyhan Vilayeti Başkanlığı aracılığıyla genel merkeze bildirmiştir. Binanın satın alınması durumunda ise üst kata Beden Terbiyesi Seyhan Bölgesi bürosu ile Adana Atıcılık ve Avcılık Spor Kulübü'nün taşınacağı, alt katın güreş salonu, Halkevi sahnesinin ise boks ringi olarak kullanılacağı açıklanmıştır (Türk

7 Binanın alt kısmındaki odalar Halkevinin komitelerine tahsis edilmiştir (Yeni Adana, 13 Kânunuevvel 1933).

8 Fırkanın boşalttığı odaların kitap, gazete ve mecmua okunabilecek bir okuma odası ile bilardo ve satranç oynanacak bir oyun odasına dönüştürüleceği açıklanmıştır (Türk Sözü, 8 Sonteşrin 1935).

9 1937 yılındaki selde zarar gören Halkevi bahçesi, halkın bilhassa akşamüzeri istirahat etmesi ve hava alması amacıyla düzenlenmiştir (Türk Sözü, 16 Mart 1937).

Sözü, 17 Nisan 1940). Ancak öncelikle yeni Halkevi binasının inşa edileceği arsanın satın alınması gerekmiştir. Asfalt Cadde üzerinde yer alan 9.370 metrekare büyüklüğündeki arsanın 15 Kasım 1936 günü satın alınmasıyla birlikte de yeni binanın inşa edileceği arsa sorunu çözülmüştür. Hatta arsa üzerine Halkevinin yanı sıra şehir kütüphanesi ile mevcut üç idman kulübü için de yerler yaptırılacağı, Halkevinin eski binasının ise yapılacak yeni birtakım ilavelerle birlikte adliye sarayı olarak kullanılacağı açıklanmıştır (Türk Sözü, 15 Teşrinisani 1936). Ancak Halkevinin eski binasına birçok kurum talip olmuştur ki bu da kurumlarca kullanılabilecek nitelikte ve yeterlilikte şehirde bina olmadığını göstermektedir.

10 Aralık 1936 günü şehre gelen proje üzerinde yapılan incelemede bazı tadilatlar yapılması gerektiği tespit edilmiştir (Türk Sözü, 11 Kânunuevvel 1936). Fakat Halkevi yönetimi 18 Aralıkta gerçekleştirdiği toplantı sonunda projeyi müsabakaya koymayı düşündüğünü açıklamıştır (Türk Sözü, 19 Kânunuevvel 1936).[10] Bundan sonra da binaya dair basında uzun bir süre herhangi bir haber yer almamıştır. 1937 Ekimindeki ilk haberde ise binanın projesini çizme işinin mimar Seyfi Arkan'a verildiği, hatta mimarın bir proje dahi çizdiği, ancak birtakım tadilatlar yapılması için projenin iade edildiği, gerekli düzeltmelerden sonra da inşaata başlanacağı dile getirilmiştir (Yeni Adana, 23 Teşrinievvel 1937). İnşasına karar verilen projenin maketi 1938 Ocağında şehre gelmişse de yüksek maliyetli olmasından dolayı vazgeçilerek ikinci bir proje hazırlattırılmıştır (Yeni Adana, 25 Kânunusani 1938; 23 Şubat 1938; Türk Sözü, 23 Şubat 1938). Bu projeye dair maket ise 1938 Şubatında şehre gelmiştir (Türk Sözü, 23 Şubat 1938; Yeni Adana, 23 Şubat 1938).

15 Mart 1938'den itibaren basında yer almaya başlayan inşaata dair duyuruda, keşif bedeli 117.468 lira olan bina için 4 Nisan günü eksiltme yapılacağı belirtilmiştir (Türk Sözü, 15 Mart 1938; 26 Mart 1938; Yeni Adana, 2 Mart 1938; 17 Mart 1938). Ancak başvuru olmadığı için eksiltme yapılamamıştır (Türk Sözü, 5 Nisan 1938). Bunun üzerine inşaatın pazarlıkla ihalesine karar verilerek fırka binasında teşekkül edecek komisyonun huzurunda 21 Nisan günü eksiltme yapılacağı açıklanmıştır (Yeni Adana, 6 Nisan 1938). Fakat uygun nitelikte birisi bulunamadığından inşaatın emanet suretiyle yaptırılmasına karar verilmiş, inşaata nezaret etmek ve masraflarını parti adına göndermek üzere de Parti Vilayet Heyeti Üyesi Hasan Ataş, Ticaret Odası Başkanı İzzet Koçak, Nafia Müdürü Enver ile Ziraat Odası'ndan Ragıp Sepici'den müteşekkil bir komite oluşturul-

10 Yeni binaya dair çalışmalar devam ederken mevcut binaya yönelik birtakım güçlendirme çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Dönemin basınında yer alan Halkevine dair bir ilanda keşif tutarının 1.078 lira 81 kuruş olduğu belirtilen Halkevi binasının temelinin tahkiminin pazarlıkla yaptırılacağı ve eksiltmenin 21 Ekim günü gerçekleştirileceği dile getirilerek katılmak isteyenlerden Halkevine müracaat etmeleri istenmiştir (Yeni Adana, 16 Teşrinievvel 1937; Türk Sözü, 19 Teşrinievvel 1937).

muştur (Yeni Adana, 2 Haziran 1938). Komitenin oluşturulması üzerine 1938 Haziranında binanın inşa edileceği arazinin tesviyesine başlanmıştır (Türk Sözü, 9 Haziran 1938).[11]

Binanın temeli, teknik ve yasal süreçlerin tamamlanması üzerine 27 Temmuz 1938 günü atılmıştır (Yeni Adana, 26 Temmuz 1938; Türk Sözü, 27 Temmuz 1938; Seyhan, 1938: 159; Adana Halkevi, 1938: 16). Yoğun katılımın olduğu tören saat 17.00'de Halkevi orkestrasının çaldığı İstiklal Marşı ile başlamış, marştan sonra da Ticaret ve Sanayi Odası Başkâtibi Taha Toros ile Vali Tevfik Hadi Baysal birer konuşma yapmıştır. 130-150 bin liraya mâl olması beklenen binanın Türkiye'de yapılan modern binalardan birisi olacağını dile getiren Vali Tevfik Bey, emeği geçen herkese teşekkür ettikten sonra ilk harcı koymuştur. Belediye Başkanı Turhan Cemal Beriker ile Halkevi Başkanı Operatör Dr. Yusuf Ziya'nın da harç koymasıyla temel atma merasimi sona ermiştir (Türk Sözü, 28 Temmuz 1938).

1939 Mayısına kadar binanın beton kısmı büyük ölçüde tamamlanarak tahta aksamı ile bahçenin tanzimine başlanmıştır (Türk Sözü, 5 Mayıs 1939). Buna rağmen Haziran başında binaya taşınılmıştır (Yeni Adana, 5 Haziran 1940).[12] Fakat bina tam olarak tamamlanmadığı için açılışın yapılacağı Cumhuriyet Bayramına kadar inşaat sürmüştür. Isıtma-soğutma tesisatı Keryer müessesesi tarafından yapılan ve möblesiyle birlikte 250 bin liraya mâl olması beklenen binanın diğer özellikleri ise şu şekildedir (Türk Sözü, 12 Haziran 1940):

Halkevi ile partinin kullanacağı kısımların dışında misafirlerin kalacağı üç oda, bir banyo, bir hademe odası, 1.000 kişilik tiyatro ve sinema salonu, zemin katta bir gazino, bir kütüphane, bir oyun salonu, partiye ait zemin katta bir merasim salonu ile bu salona bitişik bir merasim kabul salonu, komiteler için birinci katta çalışma odaları, gece kursu salonu, partinin vilayet, kaza ve nahiye idareleri için daireler bulunmaktadır. Ayrıca misafirlere yönelik olan kısım ayrı bir antre ile bölünmüş, Halkevi ile partinin giriş holleri ayrılmış, tiyatro ve sinema salonunda yankı olmaması için kartonpiyerle akustik ses tertibatı öngörülmüş, seyirciler için 1.000 tane maroken kaplı strapontin koltuk yaptırılması planlanmıştır. Bunların yanı sıra bahçede yaptırılacak pergole kolonat serisinin nihayetine bağlanan duvara millî ve tarihî vakaları temsil edecek barelyef tablolar konulması, binanın ön kısmına gençliği temsil edecek olan başlarında defne

11 İnşaat alanından çıkarılacak ve taşınacak toprağın mikâbı 65 kuruştan verilmiş ve ilk etapta 2 bin mikâp toprak nakledilmesi öngörülmüştür (Yeni Adana, 3 Haziran 1938).

12 Binanın tamamlanmayan bazı kısımları varsa da çok önemli olmadığı dile getirilmiştir (Türk Sözü, 2 Haziran 1940; 4 Haziran 1940; Görüşler, S.28 (Eylül 1940). Hükümet Konağı karşısındaki eski Halkevi binası 16 bin liraya Beden Terbiyesi Seyhan Bölge teşkilatı tarafından satın alınmışsa da Beden Terbiyesi, Ziraat Odası ve Çiftçiler Birliği tarafından birlikte kullanmıştır (Türk Sözü, 1 Haziran 1940; Yeni Adana, 5 Haziran 1940). Çiftçi Birliği'nden yapılan duyuruda Birliğin merkezinin eski postane binasından Hükümet Konağı karşısındaki eski Halkevi binasına nakledildiği ilan olunmuştur (Yeni Adana, 4 Haziran 1940).

dalları ve ellerinde altı ok taşıyan üçer kişiden mürekkep akademik heykellerin bulunması, giriş holünün sağ ve sol yanlarındaki kitabe yerlerine de Atatürk'ün vecizelerinin yazılması düşünülmüştür.

Binanın 1940 yılındaki Cumhuriyet Bayramına yetiştirilmesi için çalışmalar aralıksız sürmüştür.[13] Binanın açılış töreni ise (Türk Sözü, 2 Haziran 1940) askeri ve mülki erkânın yanı sıra kalabalık bir vatandaş topluluğunun katılımıyla 28 Ekim 1940 günü gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana, 25 Teşrinievvel 1940; Türk Sözü, 29 Teşrinievvel 1940). Buna rağmen inşaat işi devam etmiş olup tiyatro, sinema ve konferans salonu ile sahnenin tamamlanmasına çalışılmıştır (Yeni Adana, 13 Birincikanun 1940). Bu süreç, İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu iktisadi olumsuzluklardan dolayı bir hayli uzun sürmüştür. Nitekim 1942 Martına kadar temsil salonunun koltuk ve vestiyer gişeleri ile salona ve balkona karaağaçtan yaptırılan koltukların yerleştirilmesiyle 1.000 kişilik vestiyer gişelerinin yapımı ancak tamamlanırken sahne ve kütüphanenin inşaatı ise henüz bitirilememiştir (Türk Sözü, 13 Mart 1942).

Tamamlanmasına yönelik çalışmalar devam eden bina, bu esnada zaman zaman tadilat da görmüştür. Bu tadilatlara örnek olarak 3 Eylül 1942 günü açılan aile gazinosu ile sinema salonunun yenilenerek son sistem olduğu belirtilen makinelerle yenilenmesi gösterilebilir (Türk Sözü, 5 Kasım 1947). Ayrıca binanın çatı kısmında yapılacak tamirat için 12 Aralık 1942 günü ihale düzenlenmiş (Türk Sözü, 9 Birincikanun 1942), 1943 Aralığında sahnede büyük bir tadilat yapılacağı belirtilerek sahneye ışık verecek tesisatın yeni aletlerle tamamen değiştirilmesi için de 15 bin lira ayrılmıştır. Tesisat işini yapmak üzere halkevleri sahneler mütehassısı Hami Uybadın 1943 Aralığında (Yeni Adana, 2 Aralık 1943), binada yapılması kararlaştırılan değişiklikler ile tamiratları tespit etmek üzere de 1944 Nisanında parti baş mimarı Seyfettin şehre gelmiştir.[14] 1945 yılında yapılan yenileme kapsamında ise mobilyalar değiştirilerek içme suyu tesisatı yapılmıştır.[15] Bunun yanı sıra zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlara binaen binada yeni kullanım alanları da oluşturulmuştur. Buna örnek olarak 1943 Eylülünde Halkevi bahçesine pist yaptırılması verilebilir (Türk Sözü, 19 Eylül 1943).

Şehrin en güzel yerine yapılan mükemmel bir yapı olduğu belirtilen bina, Halkevinin faaliyetlerini gerçekleştirdiği yer olmasının yanı sıra şehirdeki sosyal ve kültürel aktivitelerin de gerçekleştirildiği en önemli mekân

13 11 Temmuz 1940 günü 3.738 lira 72 kuruş keşif bedelli ceviz kaplama dolaplar ile tafsilat resimleri işi eksiltmeye konulmuştur (Yeni Adana, 6 Temmuz 1940).

14 Mimar Seyfettin, bu sırada yapılmakta olan Mersin Halkevi binasının inşaatını tetkik etmek üzere Mersin'e de gitmiştir (Yeni Adana, 14 Nisan 1944).

15 Yenileme işlemi içim 10.000 lira sarf edilmiştir (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946).

olmuştur.[16] Bu bağlamda şehirdeki önemli kurum ve kuruluşların yıldönümü kutlamaları, kongreler, balolar, geceler, film gösterimleri, yarışmalar, törenler, sergiler, toplantılar, nişan ve düğün merasimleri, defileler, aile toplantıları ve tiyatro gösterimi gibi birçok etkinlik burada gerçekleştirilmiştir. Bunlardan dönemin Adana basınına yansıyanlar şunlardır:

Yıldönümü Kutlaması ve Yıllık Kongre

- İdman Yurdu 1933 yılındaki 9. yıldönümü kutlamasını yapmıştır (Türk Sözü, 10 Teşrinisani 1933).
- Çiftçi Birliği 1933 yılındaki yıllık kongresini 7 Ocak 1934[17], 1944 yılındaki yıllık kongresini 28 Ocak 1944 (Türk Sözü, 23 İkincikanun 1944; Yeni Adana, 29 Sonkanun 1944), 1946 yılındaki yıllık kongresini ise 4 Şubat 1946 günü gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 4 Şubat 1946).
- Seyhanspor 1934 yılındaki yıllık kongresini 12 Ocak 1934 günü yapmıştır (Yeni Adana, 12 Kânunusani 1933).
- Gençler Temsil Mahfeli 1933 yılı kongresini 13 Nisan 1934 günü yapmıştır (Yeni Adana, 8 Nisan 1934).
- Atlı Spor Kulübü 8 Şubat 1936 günü ilk kongresini yapmıştır (Türk Sözü, 21 Sonkânun 1936).
- 11 Aralık 1937 günü Ortaokul resim öğretmeni Tahsin Karayel'in meslekteki 35. yıldönümü kutlaması yapılmıştır (Türk Sözü, 12 Kânunuevvel 1937).
- Kızılay 25 Ocak 1938 günü 60. yıldönümünü kutlamış (Görüşler, S.7 (2. Kanun 1938), 1941 yılındaki yıllık kongresini 5 Mart 1941 (Türk Sözü, 27 Şubat 1941), 1942 yılındaki yıllık kongresini 15 Şubat 1942 (Türk Sözü, 15 Şubat 1942), 1944 yılındaki yıllık kongresini ise 20 Kasım 1944 günü gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.71 (II. Teşrin 1944).
- CHP, Seyhan Vilayet Kongresini 22 Aralık 1940 günü yapmıştır (Yeni Adana, 23 Birincikanun 1940).
- Çocuk Esirgeme Kurumu 1942 yılındaki yıllık kongresini gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 2 Mayıs 1942).
- Yardımsevenler Cemiyeti 1943 yılındaki yıllık kongresini 19 Nisan 1943 (Yeni Adana, 20 Nisan 1943), 1944 yılındaki yıllık

16 Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasından sonra Adana Halkevi binası Belediyeye devredilmiştir (BCA, 030.18.01.02/132.34.12).

17 31 Aralık 1934 günü gerçekleşmesi öngörülen 1933 yılı kongresi çoğunluk sağlanamadığı için 7 Ocak 1934 gününe ertelenmiştir (Yeni Adana, 1 İkincikanun 1934; Türk Sözü, 8 Kânunusani 1934).

kongresini 19 Şubat 1944 (Yeni Adana, 15 Şubat 1944;), 1949 yılındaki yıllık kongresini 1 Mayıs 1949 günü gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 1 Mayıs 1949).

- Türk Basın Birliği Adana mıntıkası 1943 yılındaki yıllık kongresini 25 Ağustos 1943 (Türk Sözü, 24 Ağustos 1943), 1945 yılındaki yıllık kongresini 29 Kasım 1945 günü yapmıştır (Türk Sözü, 20 Kasım 1945).
- Türk Maarif Cemiyeti yönetim kurulu genel toplantısını 6 Ekim 1945 günü yapmıştır (Türk Sözü, 6 Ekim 1945).
- Yeşilyurt Tarım ve Barındırma Kooperatifi yıllık genel kurulunu 20 Mart 1947 günü gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 5 Mart 1947; 8 Mart 1947).
- Adana İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçiler Sendikası genel kurulunu 18 Mayıs 1947 günü yapmıştır (Yeni Adana, 17 Mayıs 1947).
- Adana Pamuk Tarım Satış Kooperatifi 1947 yılındaki yıllık kongresini 31 Ekim 1947 (Yeni Adana, 1 Kasım 1947), 1949 yılındaki yıllık kongresini ise 21 Aralık 1949 günü gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 21 Aralık 1949).
- 1949 yılı içinde muhtelif altı kongre tertiplenmiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

Balo-Gece-Gardenparti

- Hilal-i Ahmer Cemiyeti 8 Mart 1934 günü bir balo düzenlemiştir (Yeni Adana, 22 Şubat 1934).
- Himaye-i Etfal 1934 yılındaki 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası münasebetiyle 26 Nisan günü bir balo düzenlemiştir (Yeni Adana, 8 Nisan 1934; 23 Nisan 1934).
- Kızılay 1935 ve 1936 Martı ile (Türk Sözü, 3 Mart 1935; 7 Mart 1935; 4 Mart 1936; 10 Mart 1936), 3 Nisan 1937 (Yeni Adana, 5 Nisan 1937), 2 Nisan 1938 (Türk Sözü, 9 Mart 1938; 11 Mart 1938; 15 Mart 1938; 22 Mart 1938; Yeni Adana, 8 Mart 1938; 9 Mart 1938; 11 Mart 1938; 29 Mart 1938; Görüşler, S.10 (Nisan 1938), 4 Şubat 1939 (Türk Sözü, 5 Şubat 1939; Yeni Adana, 4 Şubat 1939), 8 Şubat 1941 (Türk Sözü, 8 Şubat 1941), 10 Aralık 1943 (Görüşler, S.60 (I. Kanun 1943); Yeni Adana, 4 Aralık 1943) ile Adana'nın Kurtuluş Bayramı dolayısıyla 5 Ocak 1940 günü bir balo düzenlemiştir (Yeni Adana, 14 Birincikanun 1939; 20 Birincikanun 1939; Türk Sözü, 17 Kânunuevvel 1939; 19 Kânunuevvel 1939).

- Çocuk Esirgeme Kurumu muhtaç ve yoksul öğrenciler yararına 5 Ocak 1936 (Türk Sözü, 6 İlkkânun 1935; Yeni Adana, 7 Kânunuevvel 1935; Akgünler, S.12 (20 Ocak 1936), Çocuk Haftası münasebetiyle 25 Nisan 1936 (Türk Sözü, 10 Nisan 1936), 25 Nisan 1937 (Türk Sözü, 17 Nisan 1937; Yeni Adana, 16 Nisan 1937; 26 Nisan 1937), 1 Nisan 1939, 23 Nisan 1943 (Yeni Adana, 25 Mart 1939; Görüşler, S.18 (Mayıs 1939; Türk Sözü, 21 Nisan 1943; Görüşler, S.52 (Nisan 1943), 23 Nisan 1946 ile 23 Nisan 1947 günü ücretsiz çocuk balosu gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.88-91 (Temmuz 1946; Yeni Adana, 22 Nisan 1947; 23 Nisan 1947; Türk Sözü, 23 Nisan 1947). Ayrıca Halkevi ile birlikte 23 Nisan 1935 (Türk Sözü, 4 Nisan 1935; 10 Nisan 1935; 25 Nisan 1935)[18], Türk Maarif Cemiyeti ile birlikte de 6 Mart 1937 (Türk Sözü, 5 Mart 1937; 7 Mart 1937; Yeni Adana, 4 Mart 1937; 8 Mart 1937) ile 26 Şubat 1938 günü balo düzenlemiştir (Yeni Adana, 24 Şubat 1938; Türk Sözü, 25 Şubat 1938; 27 Şubat 1938).
- Adana Belediyesi 1938 yılındaki Kurtuluş Bayramı kutlamaları kapsamında bir balo düzenlemiştir (Yeni Adana, 4 Kânunusani 1938; 6 Kânunusani 1938).
- Halkevi, Sosyal Yardım Şubesi yararına 20 Nisan 1940 (Türk Sözü, 16 Nisan 1940; 21 Nisan 1940) ile 27 Kasım 1944 günü bir balo düzenlemiş[19], 13 Mayıs 1944 günü de bir gardenparti tertiplemiştir (Türk Sözü, 7 Mayıs 1944; Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944).
- Vilayet tarafından Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla 29 Ekim 1941 (Türk Sözü, 26 Birinciteşrin 1941; 31 Birinciteşrin 1941), 29 Ekim 1943 (Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943) ve 29 Ekim 1944 günü Cumhuriyet balosu gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944).
- Yardımsevenler Cemiyeti 14 Nisan 1942 (Türk Sözü, 13 Mart 1942) ile Adana'nın Kurtuluş Bayramı nedeniyle 5 Ocak 1944 günü balo düzenlemiştir (Görüşler, S.61 (II. Kanun-Şubat 1944); Yeni Adana, 5 Ocak 1944).
- Adana Erkek ve Kız Lisesi'nden Yetişenler Cemiyeti 25 Eylül 1943 günü bir gardenparti düzenlemiştir (Görüşler, S.56 (Ağustos 1943).[20] Ayrıca geliri öğrenci yurduna verilmek üzere de 10 Haziran 1944 günü bir gardenparti gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana,

18 1935 yılı genelinde 1.200 kişinin katıldığı 4 balo düzenlenmiştir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936: 212).

19 Baloya katılanlar 5.235 lira bağışta bulunmuştur (Görüşler, S.71 (II. Teşrin 1944).

20 Cemiyet, İstanbul'daki talebe yurdunu büyütmek amacıyla bir gardenparti düzenlemiştir (Türk Sözü, 22 Eylül 1943).

18 Mayıs 1944; Türk Sözü, 4 Haziran 1944; 11 Haziran 1944; Görüşler, S.66 (Haziran 1944).

- Belediye, İsmet İnönü'nün Adana'ya geldiği 6 Ekim 1943 günü bir gardenparti vermiştir (Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943).
- Malatya Mensucat Fabrikası Gençlik Kulübü 17 Ekim 1943 günü bir gardenparti düzenlemiştir (Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943).
- Adana'daki ilkokul öğretmenleri 4 Mart 1944 günü bir balo tertiplemiştir (Görüşler, S.63 (Mart 1944); Yeni Adana, 6 Mart 1944).
- 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası dolayısıyla 23 Nisan 1944 günü bir balo gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 25 Nisan 1944; Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944).
- Demirspor Gençlik Kulübü'nün sene-i devriyesi münasebetiyle 3 Haziran 1944 günü bir gardenparti düzenlenmiştir (Türk Sözü, 4 Haziran 1944; Görüşler, S.66 (Haziran 1944).
- 1945 yılında bir gardenparti ile üç balo düzenlenmiştir (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946).[21]
- Halkevlerinin açılışının yıldönümü kutlamaları kapsamında 23 Şubat 1946 günü bir balo düzenlenmiştir (Yeni Adana, 22 Şubat 1946).
- Halkevlerinin açılışının 15. yıldönümü münasebetiyle 22 Şubat 1947 günü bir balo gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana, 22 Şubat 1947; 24 Şubat 1947).
- CHP Reşatbey Ocağı tarafından 5 Nisan 1947 günü bir balo organize edilmiştir (Türk Sözü, 5 Nisan 1947).
- Seyhanspor tarafından 26 Aralık 1936 (Türk Sözü, 24 Kânunuevvel 1936; 25 Kânunuevvel 1936; 27 Kânunuevvel 1936), 12 Aralık 1945 (Yeni Adana, 12 Aralık 1945) ile 4 Ekim 1947 günü balo tertiplenmiş (Türk Sözü, 4 Ekim 1947; 12 Ekim 1947), 30 Nisan 1946 günü de müzik gecesi düzenlemiştir (Türk Sözü, 30 Nisan 1946).
- Süheyla Bedriye ve arkadaşları, 26 Aralık 1949 gününden itibaren Necabettin Yel idaresinde her akşam gerçekleştirdikleri etkinlikler kapsamında *Filo Geliyor, Bilmece, Kâtibin Karısı, Bir Muhasip Aranıyor, Kuru Sıkı, Kırkından Sonra, Bobaitil ile Paydos* adlı oyunları da oynamışlardır (Yeni Adana, 26-29 Aralık 1949).

21 21 Temmuz 1945 günü Türk Hava Kurumu yararına gardenparti (Yeni Adana, 25 Mayıs 1945; 18 Temmuz 1945; Türk Sözü, 25 Mayıs 1945), 12 Aralık 1945 günü de Seyhanspor yararına balo gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana, 12 Aralık 1945).

Tören

- Ulusal Ekonomi Kurumu tarafından 26 Mart 1936 günü madalya ve diploma töreni gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 27 Mart 1936; Yeni Adana, 28 Mart 1936).
- CHP'nin 5. Kurultayı dolayısıyla 29 Mayıs 1939 günü (Türk Sözü, 28 Mayıs 1939), 6. Kurultayı dolayısıyla da 8 Haziran 1943 günü tören yapılmıştır (Türk Sözü, 8 Haziran 1943).
- 30 Haziran 1943 günü Seyhan regülatörünün açılış töreni yapılmıştır (Görüşler, S.54 (Haziran 1943).
- 2 Ekim 1944 günü temsil salonunda ilkokulların açılma töreni gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944).
- İkinci Dünya Savaşının sona ermesi üzerine 11 Mayıs 1945 günü bir tören yapılmıştır (Türk Sözü, 11 Mayıs 1945).
- Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Halkevi bandosunun iştirakiyle 15 Nisan 1946 günü makine töreni yapmıştır (Görüşler, S.88-91(Temmuz 1946).
- CHP'ye yeni katılan üyeler için 22 Mayıs 1946 günü bir tanışma töreni organize edilmiştir (Türk Sözü, 23 Mayıs 1946).
- Doktor ve eczacıların katılımıyla 14 Mart 1950 günü Tıp Bayramı kutlanmıştır (Türk Sözü, 15 Mart 1950).

Yarışma

- Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından 23 Nisan Millî Hâkimiyet Bayramı ve Çocuk Haftası münasebetiyle 24 Nisan 1941, 24 Nisan 1942, 24 Nisan 1943, 23 Nisan 1944, 24 Nisan 1945 ve 24 Nisan 1946 günlerinde gürbüz çocuk müsabakası düzenlenmiştir (Türk Sözü, 24 Nisan 1941; 25 Nisan 1941; 23 Nisan 1943; 25 Nisan 1945; 23 Nisan 1946; Yeni Adana, 19 Nisan 1944; 20 Nisan 1944; 21 Nisan 1944; 19 Nisan 1945; Görüşler, S.34 (Nisan 1941); S.44 (Nisan 1942); S.88-91 (Temmuz 1946).
- Ortaokul öğrencileri arasında 14 Nisan 1944 ile 11 Mart 1945 günü hitabet müsabakası yapılmıştır (Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944); Yeni Adana, 13 Nisan 1944; Görüşler, S.75-76 (Mart-Nisan 1945).
- Esnaf daireleri tarafından 17 Eylül 1949 günü ses müsabakası gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 17 Eylül 1949).

Sergi

- Artırım Haftası nedeniyle 12 Aralık 1935 günü başlayıp bir hafta süren yerli mallar sergisi gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 6 İlkkânun 1935; 13 İlkkânun 1935; Yeni Adana, 12 Kânunuevvel 1935).[22]
- Karikatürist Kemal tarafından 1937 Mayısında karikatür sergisi açılmıştır (Yeni Adana, 4 Mayıs 1937; Görüşler, S.3 (1 Haziran 1937).
- Öğretmen Okulu, Ar Şubesinin de desteğiyle 1938 yılında resim ve elişi sergisi düzenlemiştir (Görüşler, S.15 (Şubat 1939).
- İsmet İnönü Kız Enstitüsü *Ev ve Kadın İşleri* adıyla 13 Aralık 1940 günü bir sergi açmıştır (Yeni Adana, 13 Birincikanun 1940; 18 Birincikanun 1940).

* Refika-Recep Tümerkan Biçki Dikiş Yurdu kursiyerleri yıl içindeki çalışmalarını 1942-1943-1944 ve 1945 Haziranında açtıkları sergilerde teşhir etmişlerdir (Türk Sözü, 19 Haziran 1942; Görüşler, S.54 (Haziran 1943); Yeni Adana, 10 Haziran 1943; Görüşler, S.66 (Haziran 1944); Yeni Adana, 5 Haziran 1944; 6 Haziran 1944; Yeni Adana, 12 Haziran 1945; 13 Haziran 1945; Türk Sözü, 13 Haziran 1945).

- 12 Aralık 1942 günü bir hafta süreyle açık kalacak olan bir fotoğraf ve resim sergisi açılmıştır (Görüşler, S.48-51 (I. Kanun 1942-Mart 1943).
- 1943 Nisanında *İngiliz Terbiye Müesseseleri* adıyla bir sergi gerçekleştirilmiştir.[23]

* 1 Mayıs 1943 günü İsmet İnönü Kız Enstitüsü öğrencilerinin çizdiği desen ve krokilerden oluşan bir sergi açılmıştır (Türk Sözü, 30 Nisan 1943; Yeni Adana, 30 Nisan 1943; 1 Mayıs 1943; 3 Mayıs 1943; Görüşler, S.53 (Mayıs 1943). 6 Mayıs akşamına kadar devam eden sergiyi yaklaşık olarak 3.000 kişi ziyaret etmiştir (Görüşler, S.53 (Mayıs 1943).

- Latif Ariş ile eşi tarafından 23 Nisan 1944 günü ressam, afiş ve tezyinat sergisi açılmıştır (Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944).
- Ankara Halkevi Temsil Şubesinden kukla-karagöz sanatkârı Orhan Bürçe, 16-19 Mart 1944 tarihleri arasında temsil salonunda karagöz ile diğer kuklalarını sergilemiştir (Türk Sözü, 16 Mart 1944; Yeni Adana, 16 Mart 1944).

22 Sergiyi üç günde takriben 25 bin kişi gezmiştir (Türk Sözü, 15 İlkkânun 1935).
23 İngiliz Kültür Müessesesinin Mersin mümessili ve Mersin Halkevi İngilizce Öğretmeni B. Toomlin de sergiye dair 3 Nisan günü konferans vermiştir (Türk Sözü, 2 Nisan 1943; Yeni Adana, 2 Nisan 1943; Görüşler, S.52 (Nisan 1943).

- Batmaz Biçki Dikiş Yurdu 15 Haziran 1944 günü bir sergi açmıştır. Serginin açılışına Halkevi bandosu da iştirak etmiştir (Görüşler, S.66 (Haziran 1944).
- 1945 yılı genelinde biçki dikiş, amatör resim ve fotoğrafçılık olmak üzere üç sergi açılmıştır (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946). İkisini İngiliz Kültür Heyeti'nin gerçekleştirdiği (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946) sergilerin birincisi *Harp Resimleri Sergisi* adıyla 29 Mart 1945 günü açılmıştır (Yeni Adana, 29 Mart 1945; Görüşler, S.75-76 (Mart-Nisan 1945).
- 1 Ocak 1946 günü açılan amatör resim ve fotoğraf sergisinde dereceye giren eserler 24 Şubat 1946 günü Ankara'da açılan Halkevleri amatör resim ve fotoğraf sergisinde sergilenmiştir (Yeni Adana, 24 Aralık 1945; 25 Aralık 1945).
- Kız Lisesi orta kısım öğrencileri 22 Mayıs 1947 günü resim, elişi ve dikiş sergisi açmıştır (Yeni Adana, 23 Mayıs 1947).
- Refika Rifat Biçki Yurdu öğrencileri yıl içindeki çalışmalarını 30 Mayıs 1947 günü açılan sergide sergilemiştir (Yeni Adana, 30 Mayıs 1947).
- Birinci Ortaokul öğrencileri 18 Mayıs 1948 günü resim çalışmalarını sergiledikleri bir sergi açmıştır (Türk Sözü, 18 Mayıs 1948).

* Gazi Eğitim Enstitüsü Resim şubesi mezunu Adanalı Kemal Özdilek 8 Eylül 1948 günü açtığı sergide çalışmalarını sergilemiştir (Türk Sözü, 9 Eylül 1948).

* Adana Halkevi Güzel Sanatlar akademisi öğrencilerinden Ahmet ile Ulvi Soyarslan 18 Eylül 1948 günü açtıkları sergide eserlerini sergilemişlerdir (Türk Sözü, 18 Eylül 1948).

* 23 Ekim 1948 günü *Yerli Tıbbi Müstahzarlar Sergisi* açılmıştır (Türk Sözü, 21 Ekim 1948; 23 Ekim 1948).

* İngiltere Büyükelçiliği Basın Bürosu 2 Aralık 1949 günü *Bugünkü Britanya* konulu resim sergisi açmıştır (Türk Sözü, 30 Kasım 1949; 3 Aralık 1949; Yeni Adana, 30 Kasım 1949; 3 Aralık 1949). On gün açık kalan sergiyi 20 binden fazla kişi gezmiştir (Türk Sözü, 13 Aralık 1949).

* İngiltere Büyükelçiliği Basın Bürosu 1949 yılında *Bugünkü Britanya* konulu resim sergisinin dışında iki resim, üç biçki dikiş sergisi açmıştır (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

* Kız Lisesi öğrencileri 1949-1950 eğitim-öğretim yılında yaptıkları çalışmaları 11 Nisan 1950, Erkek Lisesi öğrencileri ise 22 Nisan 1950 günü açtıkları sergide sergilemişlerdir (Türk Sözü, 12 Nisan 1950; 23 Nisan 1950).

* M. Atıf Özbilen 27 Mayıs 1950 günü oyma iş sergisi açmıştır (Türk Sözü, 28 Mayıs 1950).

* Dr. İbrahim Etem Kimya Evi 2 Mayıs 1951 günü bir sergi açmıştır (Türk Sözü, 3 Mayıs 1951).

Toplantı-Aile Toplantısı

∗ Pamuk Üreme Çiftliği Direktörlüğü klevland ekilecek alan miktarını belirlemek için Yüreğir'deki 119 köye mektup gönderip 31 Ocak 1936 günü bir toplantı yapacağını belirterek her köyden bir temsilci gönderilmesini istemiştir (Türk Sözü, 31 Sonkânun 1936).

∗ İlkokul Öğretmenleri Tasarruf Sandığı üyeleri sandık nizamnamesinde yapılması düşünülen değişiklikleri görüşmek için 8 Ekim 1936 günü bir toplantı gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 8 Teşrinisani 1936).

∗ Hars komitesi 1937 ilkbaharında iki toplantı yapmıştır (Görüşler, S.3 (1 Haziran 1937).

∗ 13 Şubat 1940 günü köy muhtarlarına yönelik bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Köy Kanunu okunarak mahalli idareler müfettişi ve köy bürosu şefi tarafından köy bütçelerinin tanzimi, köy varidatının zıyaa uğratılmadan sarfı, ihtiyar heyetlerinin teşekkülü, idari ve zirai köy işlerinin hangi esas ve metotlar dâhilinde görüleceği, muhtarların başlıca vazifeleri ve köy kalkınmasına dair bilgi verilmiştir (Türk Sözü, 13 Şubat 1940). Muhtarlara yönelik olarak 14 Şubat 1940 günü bir toplantı daha gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 15 Şubat 1940).

∗ Öğretmenler arasında 4 Mayıs 1940 günü danslı bir toplantı yapılmıştır (Türk Sözü, 5 Mayıs 1940).

∗ 1940 Haziranında yapılan aile toplantısı sırasında Halkevi orkestrası da konser vermiştir (Türk Sözü, 15 Haziran 1940).

∗ 15 Haziran 1940 günü Valinin eşi Güzide Üstün'ün riyasetinde Halkevi İdare Heyeti azası kadınlarının katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, Askeri Hastane tarafından açılmış olan *Gönüllü Hasta Bakıcılar Kursu'nun* önemi anlatılarak bu nitelikteki kursların gayelerinden bahsedilmiştir (Türk Sözü, 15 Haziran 1940).

∗ 1940 Ekiminde gerçekleştirilecek olan umumi nüfus sayımında görev alacaklara yönelik olarak yıl içinde dört toplantı gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.29 (I-II. Teşrin 1940).[24]

∗ Yardımsevenler Cemiyeti 14 Kasım 1941 günü umumi bir toplantı yapmıştır (Türk Sözü, 15 İkinciteşrin 1941).

24 11 Ekim günü yapılan toplantı sonunda cetveller ve defterler tevzi edilmiştir (Türk Sözü, 12 Teşrinievvel 1940).

∗ Vilayet ve kaza hars komiteleri Eti Türklerinin olduğu bölgelerde komitenin gayesine uygun olarak yapılacak çalışmaları tespit etmek üzere 8 Kasım 1940 günü toplantı düzenlemiştir (Türk Sözü, 10 Teşrinisani 1940; Yeni Adana, 9 İkinciteşrin 1940).

∗ Adana'da görev yapan tarih öğretmenleri 1943 Mayısında gerçekleştirdikleri çaylı toplantıda Adana tarihi hakkında fikir alış verişinde bulunmuşlardır (Görüşler, S.53 (Mayıs 1943).

∗ Vali Akif Eyidoğan'ın isteği üzerine 1943 Kasımında merkeze bağlı 140 muhtarın katıldığı bir kurs düzenlenmiştir. Bir hafta süren kursta, muhtarların köy işlerine dair bilgilerinin artırılması amaçlandığından nüfus, doğum, ölüm, evlenme ve yer değiştirme gibi işlemlerde yapacakları kanuni usullere dair bilgi verilmiştir (Türk Sözü, 17 İkinciteşrin 1943).

∗ Adana'da görev yapan doktorlar 21 Kasım 1944 günü mesleki bir toplantı düzenlemiştir (Görüşler, S.71 (II. Teşrin 1944).

∗ Milletvekilleri, dilek ve önerilerini dinlemek üzere 1945 Ekiminde halkla bir araya gelmiştir (Yeni Adana, 18 Ekim 1945).

∗ Düziçi Köy Enstitüsü mezunlarından bir grup 23 Ekim 1945 günü bir tanışma etkinliği gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 24 Ekim 1945).

∗ Halkevi yönetimi, edebiyatçıları ve edebiyat sevenleri haftanın muayyen günlerinde bir araya toplayarak sanata dair fikir konuşmaları yapmak üzere teşebbüse geçmiş ve bu toplantıların birincisi 12 Kasım 1946 günü gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 14 Kasım 1946).

∗ 1947 yılının ilk aile toplantısı 26 Ocak 1947 (Yeni Adana, 27 Ocak 1947), ikinci aile toplantısı ise 2 Şubat 1947 günü gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana, 3 Şubat 1947).

∗ Okul Aile Birlikleri 2 Mart 1947 günü bir toplantı düzenlemiştir (Türk Sözü, 27 Şubat 1947).

∗ 30 Kasım 1947 günü bir aile toplantısı yapılmıştır.[25]

∗ 15 Ocak 1948 günü Sanat ve Edebiyat Sevenler toplantısı yapılmıştır (Türk Sözü, 14 Ocak 1948; 16 Ocak 1948).

∗ CHP Seyhan teşkilatı 8 Mart 1948 günü ilk kongresini gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 8 Mart 1948).

∗ Vali muavini başkanlığında 3 Kasım 1948 günü muhtarlar toplantısı yapılmıştır (Türk Sözü, 4 Kasım 1948).

∗ Adanalı gençler müstehcen neşriyatla savaşmak maksadıyla 15 Ma-

25 Haberde, toplantının danslı bir aile toplantısı olduğu ifade edilmiştir (Türk Sözü, 5 Aralık 1947).

yıs 1949 günü bir toplantı tertiplemiştir (Türk Sözü, 15 Mayıs 1949).

∗ Adana Binek ve Yük Arabacıları Derneği 13 Kasım 1949 günü umumi bir toplantı yapmıştır (Türk Sözü, 10 Kasım 1949).[26]

Nişan-Düğün-Nikâh

∗ 1934 Mart-Nisan ayları arasında üç nişan (Akgünler, S.4 (6 Nisan 1935), 1935 Haziranında bir düğün (Akgünler, S.7 (1 Temmuz 1935)[27], 1937 Şubatında beş düğün/nişan (Türk Sözü, 7 Şubat 1937; 30 Mart 1937; Görüşler, S.4 (1. Teşrin 1937), 1939 Şubat-Haziran ayları arasında on nişan/nikâh (Yeni Adana, 18 Şubat 1939; Görüşler, S.17 (Nisan 1939); S.18 (Mayıs 1939)[28], 1940 Şubat-Mayıs ayları arasında beş düğün (Görüşler, S.25-26 (Şubat-Mart 1940); S.27 (Nisan 1940); Türk Sözü, 10 Mayıs 1940), 1941 Şubat-Haziran ayları arasında dört düğün/nişan (Türk Sözü, 7 Şubat 1941; Görüşler, S.36 (Haziran 1941), 1943 Nisan-Kasım ayları arasında ondört düğün/nişan (Yeni Adana, 20 Kasım 1943; Türk Sözü, 21 İkinciteşrin 1943; Görüşler, S.52 (Nisan 1943; S.53 (Mayıs 1943); S.54 (Haziran 1943); S.55 (Temmuz 1943); S.56 (Ağustos 1943); S.58-59 (I-II. Teşrin 1943)[29], 1944 Ocak-Kasım ayları arasında onyedi düğün/nişan (Görüşler, S.61 (II. Kanun-Şubat 1944); S.63 (Mart 1944); S.66 (Haziran 1944); S.67-68 (Temmuz-Ağustos 1944); S.71 (II. Teşrin 1944); Yeni Adana, 13 Haziran 1944; 21 Temmuz 1944), 1945 yılında sekiz düğün/nişan (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946), 1946 Ocak-Mart ayları arasında üç düğün (Yeni Adana, 4 Ocak 1946; 20 Mart 1946; Görüşler, S.87 (Mart 1946), 1949 yılında elli düğün yapılmıştır. Ayrıca Adana Belediyesi evlenme memurluğu 3 Nisan 1949 tarihinden itibaren faaliyetine Halkevinde devam etmiştir (Yeni Adana, 3 Kasım 1949; Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

Tiyatro

∗ Sadi Tek-Halide Pişkin Tiyatrosu 4-8 Nisan 1941 tarihleri arasında *Hamlet*, *Otello, Aynaroz Kadısı, Bu Hesapta Yoktu'yu* oynamıştır. Ayrıca *A*dana İlkokulları Koruma Birliği yararına da *Fatoş* vodvili ile eski ve yeni tanınmış artistlerin muhtelif eserlerde taklitleri olan *Artistler Revüsü'nü* sahnelemiştir (Türk Sözü, 8 Nisan 1941).

26 Türk Sözü Gazetesi'nde 1949 yılında Halkevi salonunda 52 toplantı yapıldığı bilgisine yer verilmiş, ancak toplantıların mahiyetine değinilmemiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

27 1935 yılında 650 kişinin katıldığı 3 nişan/nikâh töreni gerçekleştirilmiştir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936: 213).

28 27 Mayıs günü gerçekleşen nişan töreni emekli ve kıdemli Yüzbaşı B. Cahit'in kızı ile tüccar Selahaddin arasında yapılmıştır (Yeni Adana, 27 Mayıs 1939; Görüşler, S.19 (Haziran 1939).

29 1943 Haziranındaki düğünlerden birisi merhum Seyhan Mebusu ve Eski Maarif Vekillerinden Sefa Özler'in kızı ile Tarsus'taki Çukurova fabrikası sahiplerinden Mehmet Karamehmet'in düğünüdür (Yeni Adana, 8 Haziran 1943). 21 Kasım günü 1943 günü de Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğenağa'nın kızı Adile ile Hatay Milletvekili Hamdi Selçuk'un kardeşi olan İskenderun Belediye Başkanı B.Cevdet Selçuk'un nişan merasimi yapılmıştır (Görüşler, S.60 (I. Kanun 1943).

∗ Sadi Tek-Muammer Karaca tiyatrosu 19-30 Aralık 1943 tarihleri arasında *Karma Karışık, Ah Şu Kaynanam, Çamurda Bir Zambak, Paşa Hazretleri, Allahısmarladık, Kudret Helvası, Süt Kardeşler, Kuyruklu Yıldız ile Sekizinci, O Kadın, Erkeler Kırkından Sonra Azarlar, Bir Apartman Hikâyesi ile Fatoş'u* oynamıştır (Görüşler, S.60 (I. Kanun 1943); Yeni Adana, 18 Aralık 1943; 25 Aralık 1943; 31 Aralık 1943).

∗ Sadi Tek-Muammer Karaca tiyatrosu ile Halkevi Temsil Şubesi elamanları 1-15 Ocak 1944 tarihleri arasında *Hamlet, Bir Donanma Gecesi, Nurbaba*, *Dünya Gözü İle, Aktör Kin, Saçlarından Utan, Hülleci, Bobstil* ile *Didişelim'i* sahnelemiştir (Görüşler, S.61 (II. Kanun-Şubat 1944); Yeni Adana, 4 Sonkanun 1944; 6 Sonkanun 1944; 8 Sonkanun 1944).

∗ 1945 Kasım ayı başında Adana'ya gelen Muammer Karaca Tiyatrosu 9 Kasımdan itibaren Halkevi sahnesinde çeşitli temsiller gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 9 Kasım 1945; Yeni Adana, 9 Kasım 1945).

∗ 4-17 Mart 1946 tarihleri arasında sahne alan Sadi Tek Tiyatrosu, 17 Mart akşamı son temsilini gerçekleştirdikten sonra Mersin'e gitmiştir (Yeni Adana, 28 Şubat 1946; 1 Mart 1946; 7 Mart 1946; 18 Mart 1946; Türk Sözü, 2 Mart 1946; 3 Mart 1946; 5 Mart 1946).[30]

∗ Raşit Rıza Tiyatrosu, 16-20 Ocak 1947 tarihleri arasında *Yumurcak, Saçlarından Utan*, *Beni Öpünüz*, *Asilzadeler, Büyük Aile Faciası O Gece* adlı oyunları sahnelemiştir (Türk Sözü, 15 Ocak 1947; 17 Ocak 1947; 18 Ocak 1947; 19 Ocak 1947).

∗ İsmail Dümbüllü Tiyatrosu ile Suzan Yakar Rutkay 26 Mayıs 1949 tarihinden itibaren yazlık sinemada dört gece sahneye çıkmış (Türk Sözü, 27 Mayıs 1949), temsiller vermek üzere şehre gelen Devlet Tiyatrosu ise 2 Haziran 1949 günü *Paydos* adlı piyesi (Türk Sözü, 3 Haziran 1949), 3 Haziran günü *Sözün Kısası* adlı vodvilini oynamış (Türk Sözü, 4 Haziran 1949), 1949 Ekiminde şehre gelen İzmir Belediyesi Şehir Tiyatrosu da 6 Ekim 1949 günü *Fidanaki*, 7 Ekim günü *Paydos*, 8 Ekim günü *O Adam* adlı oyunları sahnelemiştir (Türk Sözü, 8 Ekim 1949; 9 Ekim 1949).

∗ İçel-Tarsus Mensucat Fabrikaları İplik ve Dokuma İşçileri Sendikalar Birliği 5 Şubat 1950 günü gündüz öğrencilere, akşam da halka yönelik olarak *Alpaslan* piyesi ile *Naylon Ölü* komedisini oynamış (Türk Sözü, 4 Şubat 1950), Muammer Karaca Tiyatrosu da çeşitli eserler sahnelemek üzere 9 Mayıs 1950 günü Adana'ya gelmiş, ilk olarak da *Kiralık Odalar* operetini sahnelemiştir (Türk Sözü, 6 Mayıs 1950).

30 Tiyatro, özel nedenlerden dolayı 6 Mart 1949 akşamı gösterim gerçekleştirmemiştir (Türk Sözü, 6 Mart 1946; Yeni Adana, 7 Mart 1946).

Defile

∗ İsmet İnönü Kız Enstitüsü 27-29 Mart 1944 tarihleri arasında ilk gün enstitü öğrencilerine, ikinci gün vali, maarif müdürü ve kadın öğretmenlere, üçüncü gün de halk ile sipariş atölyesi müşterilerine yönelik defile düzenlemiştir (Türk Sözü, 30 Mart 1944; 1 Nisan 1944).

Müsamere-Temsil

∗ Orta Mektep öğrencileri 14 Aralık 1933 günü bir müsamere gerçekleştirmiştir. İstiklal Marşı ile başlayan müsamerede konuşmalar yapılıp şiirler okunarak *Kahraman* adlı piyes sahnelenmiş, piyesten sonra bir de monolog okunmuştur (Yeni Adana, 13 Kânunuevvel 1933; 15 Kânunuevvel 1933).

∗ Kız Lisesi öğrencileri 6-7 Nisan 1939 günlerinde bir müsamere gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.18 (Mayıs 1939).

∗ 24 Nisan 1939 günü gündüz ve gece Kız Lisesi, 25 Nisan 1939 günü gündüz ve gece de Tecim Okulu öğrencileri müsamere vermiştir.[31]

∗ İnönü Okulu öğrencileri 2 Mayıs 1939 günü bir müsamere vermiştir (Görüşler, S.18 (Mayıs 1939).

∗ Kız Lisesi öğrencileri 1940 Şubatında spor hareketleri, monolog ve şiirden oluşan bir müsamere gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.25-26 (Şubat-Mart 1940).

∗ 15 Nisan-15 Mayıs 1940 tarihleri arasında üç müsamere sahnelenmiştir.[32]

∗ Kızılay tarafından 11-12 Nisan 1943 günlerinde manyatizma ve ispirtizma gösterisi tertip edilmiştir (Görüşler, S.52 (Nisan 1943).

∗ İlkokullar Koruma Birliği tarafından 17-18 Nisan 1943 günlerinde iki müsamere oynanmıştır (Görüşler, S.52 (Nisan 1943); Yeni Adana, 17 Nisan 1943).

∗ İsmet İnönü İlkokulu öğrencileri 23 Nisan Çocuk Bayramında oynamak için hazırladıkları *Bir Kır Eğlencesi* adlı piyesi 28 Nisan 1943 günü sahnelemiş, piyesten sonra türküler ile şarkılar söylenmiş, zeybek oynanmış ve ront gösterisi yapılmıştır (Görüşler, S.52 (Nisan 1943); Yeni Adana, 17 Nisan 1943; Türk Sözü, 30 Nisan 1943). Öğrenciler, 22 Mayıs 1943 günü gerçekleştirdikleri müsamereden sonra da çeşitli oyunlar oynayarak ront gösterisi yapmışlardır (Görüşler, S.53 (Mayıs 1943).

---

31 Tecim Okulu öğrencilerinin sahnelediği *Vatan* ve *Vazife* piyesini yaklaşık olarak 1500 kişi izlemiştir (Türk Sözü, 27 Nisan 1939; Görüşler, S.18 (Mayıs 1939).

32 4 Mayıs 1940 günü Orta Mektep öğrencileri tarafından sahnelenen oyunda Necip Fazıl Kısakürek'in *Tohum* adlı eseri sahnelenmiştir (Görüşler, S.27 (Nisan 1940); Türk Sözü, 5 Mayıs 1940; 10 Mayıs 1940).

∗ Adana Kız Lisesi ve Birinci Ortaokul öğrencileri 25 Mayıs 1943 günü yaklaşık olarak 1.000 kişinin izlediği bir müsamere sahnelemiştir (Görüşler, S.53 (Mayıs 1943).

∗ İnönü İlkokulu öğrencileri 26 Mart 1944 günü bir temsil gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 28 Mart 1944).

∗ DDY Demirspor Kulübü 8 Nisan 1944 günü *Bir Kayıp Aranıyor* adlı oyunu sahnelemiştir (Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944).

∗ Gazi İlkokulu tarafından 29 Nisan 1944 günü bir müsamere tertiplenmiştir (Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944).

∗ Okulların eğitim-öğretime başlaması nedeniyle 2 Ekim 1944 günü yapılan törende ilkokul öğrencileri bir müsamere vermiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944).

∗ Kayalıbağ ve Ulucami Parti Ocakları 18 Kasım 1944 günü bir müsamere gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 18 Kasım 1944).

∗ Kastamonu Gölköy Enstitüsü öğrencileri 25 Kasım 1944 günü bir müsamere vermiştir (Yeni Adana, 25 Kasım 1944).

∗ Okullar ile spor kurumları tarafından 1945 yılında üç müsamere gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946).[33]

∗ İsmet İnönü İlkokulu 1945 yılı mezunları onuruna 22 Mayıs günü bir müsamere gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 22 Mayıs 1945).

∗ Sinema sanatkârlarından Muammer Karaca müsamereler vermek üzere 6 Kasım 1945 günü Adana'ya gelmiştir (Yeni Adana, 7 Kasım 1945).

∗ Anakucağı 25 Nisan 1946 günü bir temsil vermiştir (Görüşler, S.88-91 (Temmuz 1946).

∗ İsmet İnönü İlkokulu 27 Nisan 1946 günü bir müsamere gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.88-91 (Temmuz 1946).

∗ 8-10 Mart 1947 tarihleri arasında Muhlis Sebahattin'in *Ayşe* adlı opereti sahnelenmiştir (Türk Sözü, 5 Mart 1947; 6 Mart 1947; 9 Mart 1947).

∗ Muammer Karaca 19 Nisan 1947 günü *Platin Palas*, 20 Nisan günü de *Tatlı Sert* adlı iki müsamere sahnelemiştir (Türk Sözü, 17 Nisan 1947).

∗ Adanalı sanatkâr Mahmut Karındaş 1947 Nisanında iki müsamere vermiştir (Türk Sözü, 23 Nisan 1947).

∗ Anakucağı, 16 Mayıs 1947 günü bir müsamere vermiştir (Yeni Adana, 15 Mayıs 1947).

33 Müsamerelerden birisi Kız Lisesi öğrencilerinin sahnelediği Moliere'nin *Kibarlık Budalası* adlı eseridir (Yeni Adana, 28 Nisan 1945).

∗ İsmet İnönü İlkokulu öğrencileri 23 Nisan Çocuk Bayramı münasebetiyle 22 Nisan 1950 günü bir müsamere gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 22 Nisan 1950; 23 Nisan 1950).

Sinema Salonu/Film Gösterimi[34]

∗ 1935 Martında halka ve bilhassa da köylülere ücretsiz olarak gösterilmek üzere sağlık içerikli 12 film temin edilmiştir (Akgünler, S.4 (6 Nisan 1935).[35]

∗ Sağlık Bakanlığı, halka gösterilmek üzere 1935 Mayısında *Sıtmanın Yaptıkları, Sıtmanın Yeni Usul Tedavisi, Frengi, Yıkanma, Nezlenin Tedavisi, Çocuk Bakımı, Sıhhi Sular ve Sağlığı Koruma* adlı 21 film göndermiştir (Türk Sözü, 22 Mayıs 1935; 4 Haziran 1935; 16 Haziran 1935; Akgünler, S.6 (3 Haziran 1935); S.7 (1 Temmuz 1935); Adana Halkevi, 1938: 26).

∗ Türkiye İdman Cemiyeti'nin 1935 yılında gönderdiği spor hareketleri içerikli film halka, öğrencilere ve sporculara ücretsiz olarak gösterilmiştir (Türk Sözü, 26 Mayıs 1935; 29 Mayıs 1935).

∗ Filme alınmış olan Adana'nın 15. Kurtuluş Bayramı kutlamaları 26 Ocak 1937 günü halka gösterilmiştir (Türk Sözü, 26 Kânunusani 1937).

∗ Halkevinin 1937 sonbaharında açtığı Seyhan, Cumhuriyet ve Namık Kemal mekteplerindeki gece derslerine devam edenlere yönelik olarak 26 Kasım 1937 akşamı film gösterimi gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 26 Teşrinisani 1937).

∗ Türkiye'nin gösterdiği gelişmeyi anlatan Amerikan yapımı *Türkiye* adlı film ile *İnsan* adlı film 28 Kasım 1939 gününden itibaren öğrencilere gösterilmeye başlanmıştır. Filmleri ilk izleyenler Kız Lisesi öğrencileri olmuştur. Filmlerin öğrencilerden sonra iki gün de halka gösterileceği açıklanmıştır (Türk Sözü, 28 Teşrinisani 1939).

∗ 1940'ın ilk günlerinden itibaren öğrencilere yönelik olarak pazartesi, salı, perşembe ve cuma günleri *Atatürk'ün İhtifali, Bursa Dağ Sporları, Erzurum Hattının Küşadı* adlı filmler gösterilmiştir (Türk Sözü, 6 Nisan 1940). 20 Mayısa kadar gösterilmeye devam edileceği açıklanan filmleri sadece nisan ayında 5.100 kişi izlemiştir (Yeni Adana, 4 Mayıs 1940; Türk Sözü, 4 Mayıs 1940; 5 Mayıs 1940; 8 Mayıs 1940; 14 Mayıs 1940; 20 Mayıs 1940).

34 Türk Sözü Gazetesi'nin 13 Ocak 1948 tarihli sayısında yer alan bir haberde Halkevi gazinosunun işletmesini Ziya Sevindik'in üzerine aldığı bilgisi yer almıştır (Türk Sözü, 13 Ocak 1948). Ancak gazetenin 8 Aralık 1949 tarihli sayısında yer alan bir haberde ise Halkevi idaresinin 1950 yılından itibaren sinema ile gazinoyu bizzat işletmeye karar verdiği belirtilerek dünyanın önde gelen film şirketleriyle temasa geçtiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca yeni sezon başlamadan sinema dâhilinde geniş tamirat yapılacağı da açıklanmıştır (Türk Sözü, 8 Aralık 1949).

35 Tayyare hücumlarında kullanılan zehirli gazlardan korunma yollarına dair bilgi veren bir film 1 Mart 1935 günü askerlere, 2 Mart günü de halka gösterilmiştir (Türk Sözü, 1 Mart 1935; 3 Mart 1935).

∗ 1938 yılında Ankara'da açılan *Kız Sanat Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi'nin* görüntülerini kayda alan CHP ve Maarif Vekilliği, cumhuriyetin mesleki ve teknik eğitim sahasındaki başarılarını halka tanıtmak ve gençleri mesleki ve teknik eğitime teşvik etmek için kayda alınan görüntüleri 1940 Nisanında Adana'ya göndermiştir. Görüntüler, vilayet genelindeki kazalarda da gösterilmiştir (Türk Sözü, 16 Nisan 1940).

∗ Türk Sözü Gazetesi'nin 15 Haziran 1940 tarihli sayısında yer alan bir haberde, kayda alınmış olan *CHP'nin Beşinci Kurultayı, Hatay'ın Kurtuluş Bayramı ile Afyon-Isparta Hattının Açılışının* yakın zamanda gösterilmeye başlanacağı bilgisine yer verilmiştir (Türk Sözü, 15 Haziran 1940).

∗ 1940 yılında Asfalt Cadde üzerindeki yeni binasına taşınan Halkevinin 6 Ağustos 1940 günü faaliyete geçen sinemasında ilk olarak *Millî Şefin Güneydoğu Seyahati, 19 Mayıs Bayramı* ve *Erzincan Felaketi* isimli filmler gösterilmiştir (Türk Sözü, 6 Ağustos 1940). 500 kişilik salonda gösterilen filme halkın gösterdiği yoğun ilgiden dolayı 9 Ağustostaki akşam seansını 300 kişi ayakta izlemek zorunda kalmıştır (Türk Sözü, 7 Ağustos 1940; 10 Ağustos 1940; 18 Ağustos 1940).

∗ Halka gösterilmek üzere 1940 Ekiminde *Askeri Liseler Spor Bayramına* ait sekiz kısımlık spor ve gençlik filmi gönderilmiştir (Türk Sözü, 3 Teşrinievvel 1940).

∗ 14 Şubat 1941 tarihinden itibaren *İsmet İnönü'nün 1940 Senesinde Meclisteki Nutku, 1940 Cumhuriyet Bayramı, 19 Mayıs 1940 Spor Bayramı, Ankara Kömür Sergisi, Kahraman Askerlerimize Yardım* adlı filmler gösterilmeye başlanmıştır (Türk Sözü, 14 Şubat 1941; 16 Şubat 1941).

∗ CHP Genel Sekterliğinin halka gösterilmek üzere 1941 Martında gönderdiği *Yurdun Sevenler Tarafından* ile *Donanmamızın Malta Seyahati* adlı filmler (Türk Sözü, 26 Mart 1941) 10 Nisan 1941 tarihinden itibaren gösterilmeye başlanmıştır (Türk Sözü, 9 Nisan 1941; 10 Nisan 1941; 11 Nisan 1941).[36]

∗ Ziraat Mütehassısı Semih Uygur'un 28 Nisan 1941 günü verdiği Çukurova'da *Pamuk Ziraatını Nasıl Yapmalı?* başlıklı konferanstan sonra *Mısır Pamukçuluğu* konulu bir film gösterilmiştir (Türk Sözü, 27 Nisan 1941; 29 Nisan 1941).

∗ Ahmet Fadıl Demircioğlu tarafından 29 Nisan 1941 günü verilen *Çocuk Terbiyesi* başlıklı konferanstan sonra film gösterimi gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 29 Nisan 1941).

36 *Donanmamızın Malta Seyahati* adlı film, Yüksek Ziraat Enstitüsünden Doç. Necip Okay'ın 12 Nisan 1941 günü verdiği *Kimya Bakımından Gıda Maddeleri* konulu konferanstan sonra da gösterilmiştir (Türk Sözü, 11 Nisan 1941; 12 Nisan 1941).

∗ Gazi Terbiye Enstitüsü öğretmenlerinden âmâ Mithat Enç tarafından 16 Temmuz 1941 günü verilen konferanstan sonra film gösterimi gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 16 Temmuz 1941; 17 Temmuz 1941).

∗ 26-28 Kasım 1941 tarihleri arasında çeşitli film gösterimleri gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 26 İkinciteşrin 1941).

∗ 26-31 Ağustos 1943 tarihleri arasında *Dansa Davet, Telefon Rehberi, Otomobil Yolları, Akümülatör İmali* ile köylüleri ilgilendiren muhtelif ziraat makinelerinin çalışmasını gösteren filmler gösterilmiştir (Türk Sözü, 25 Ağustos 1943).

∗ 11-12 Kasım 1947 günlerinde Atatürk'ün cenazesine ait gösterilen filmin yanı sıra pazar günü hariç olmak üzere 13-20 Kasım günleri arasında tifüsle alakalı bir film gösterilmiştir (Türk Sözü, 11 İkinciteşrin 1943).

∗ Vilayet İdare Heyeti Azası B.Vakkas Ferit Savaş'ın 10 Mayıs 1944 günü verdiği *Gençlik ve Türk Felsefesi* konulu konferanstan sonra film gösterimi gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 10 Mayıs 1944).

∗ Sağlık Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü tarafından 1947 Martında gönderilen tıbbî ve öğretici filmler 23-26 Mart günleri arasında gösterilmiştir (Türk Sözü, 23 Mart 1947).

∗ 18 Kasım 1947 günü sıtma konulu bir film gösterilmiştir (Türk Sözü, 19 Kasım 1947).

∗ 22 Kasım-29 Aralık 1947 tarihleri arasında *Trendeki Kadın, Kanlı Miras, Vatan Mücadelesi, Cennette Bir Gece, Sahte Metres, Ölmiyen Rüyalar, İki Açıkgöz Kız Kolejinde, Ana Hakkı ile Beni Affet* adlı filmler gösterilmiştir.

∗ 3 Ocak-10 Kasım 1948 tarihleri arasında *Ana Hakkı, Altın Casusları, Ave Maria (Aşkın Sonu), Anaların Günahları, Aşkın Zaferi, Aşkım Böyle Geçti, Ana Izdırabı, Alo Radyo Nevyork, Alevli Sahiller, Annemin Günahı, Beni Affet, Bir Milletin Gözyaşları, Bu Gece Seninle, Cezayir Esrarı, Cennette Bir Köşe, Esrarengiz Katiller, Genç Kartallar, Gece Misafirleri, Göz Yaşlarım, Hafiye Kadın, Harman Kaya, Haydut Istırabı, Hint Yıldızı, İlahi Ses, Kadın Avcısı, Kara Kartal, Karanlık Ayna, Kartal ile Göz Yaşlarım, Kralın Gözdesi, Kahire-Bağdat, Keloğlan ile İntikam Kuvveti, Kurt Adamın Esrarı, Kızıl Irmak (Kara Koyun), Kör, Maymun Kadın, Macera Limanı (Ahlak), Meçhul Geminin Esrarı, Namus Mücadelesi, Savrulan Kılınçlar, Son Çare, Son Arzu, Senin Olacağım, Şando'nun Dönüşü, Şerlok Holmes (Öldüren İnci), Unutulmayan Aşk, Unutulmaz Mazi, Yara Öyle Bir Yara ki, 1945 Çılgınlıkları ile Toska* adlı filmler gösterilmiştir.

∗ 1949 yılında *Akıncılar, Aşk Yarışı, Arizona Kasırgası, Babam Suçsuzdur, Balıkçı Osman, Bay Tekin Vahşi Ormanlarda, Bayrağa Can Feda,*

Bir Dağ Masalı, Beyaz Melek, Cinnet, Çıldıran Kadın, Dağ Çiçeği, Firari, Firavunun Hazinesi Keleopatra, Gestapodan Nasıl Kaçtım?, Günahım, Günahsızlar, Güzellik İlahisi, Gürültülü Balayı, Hasret, Haydut Izdırabı, Hint Serenadı, Hülya, İki Açıkgöz Canavarlar Arasında, Kadının İntikamı, Kalbime Doğmuştu, Kanlı Taşlar, Kara Şeytan, Karavan, Kaynanası, Karamazof Kardeşler, Kanlı Bayram, Labohem (Ağlayan Gönül), Leylaklar Açarken, Mavi Tuna Şarkısı, Macera Limanı (Ahlak), Mazurka, Meçhul Kadının Mektupları, Nevada Şarkısı, Nehirler Kraliçesi, New York Esrarı, Ölüm Kervanı, Port Sait Faciası, Solan Gül, Sürgün, Sevmek Günah mı?, Sefahatın Sonu, Senfoniler Rüyası, Singapur İncisi, Sönen Rüyalar, Sonsuz Acı, Şeyhin Sırrı, Tarzan Fantomalara Karşı, Teksas Aslanı, Tuzak, Yaşamak Arzusu, Yuvam, Zehirli Kucak ve Öksüz Çocuklar adlı filmler gösterilmiştir. Bunların yanı sıra 28 Ekim 1949 günü oynanan *Ateşle Oynanmaz* skecinden sonra Amerikan Haberler Bürosu tarafından gezici sinema makinesiyle çeşitli öğretici filmler gösterilmiş, 10 Kasım 1949 günü gerçekleştirilen Atatürk'ü anma töreni kapsamında Atatürk'e dair filmler izlettirilmiş, İngiliz Kültür Heyeti Türkiye Başmümessilliği yönetim işleri başasistanı Mr. F. Delegrange ile Suat Kıyak'tan oluşan bir ekip de Adana'ya gelerek 12-15 Kasım 1949 tarihleri arasında *Büyük Britanya'da Öğretim* adlı bir film göstermiştir.

∗ Amerikan Haberler Bürosu 1950 yılında çeşitli film gösterimleri gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 2 Şubat günü gezici sinema makinesiyle halk ve öğrencilere yönelik çeşitli öğretici filmler, 25-26 Şubat günlerinde Adana Mücahitler Derneği yararına *Acı Senfoni* isimli müzikal film, 15 Haziran günü de yazlık sinemada *Vahşi Ormanlar Melikesi ile Günahsız Melek* adlı filmleri göstermiştir. Ayrıca yazlık sinemada 1950 Temmuzunda *Hamlet* ve *Hayat Pazarı* adlı oyunlar sahnelenmiştir (Türk Sözü, 30 Haziran 1950).

∗ 1951 Mayısında çeşitli filmler gösterilmiştir. Bu doğrultuda 3 Mayıs günü memleket ziraatının artması, yolların genişlemesi ve motorlu vasıtaların çoğalmasından dolayı bunların bakımı ve çalıştırılmasına dair faydalı bilgiler vereceği belirtilen bazı filmler, 7 Mayıs günü Reckıtt ve Colman Ltd. (Londra ve Hull) laboratuvarı tarafından dört tıbbî film ile Atatürk'ün ölüm yıldönümü dolasıyla 10 Kasım günü gerçekleştirilen tören kapsamında günün manasına uygun filmler gösterilmiştir. Bu filmlerden bilhassa *Türkiye Ortadoğu'nun Anahtarıdır* adlı film büyük ilgi görmüştür.

Halkevinde film gösterimlerinin yanı sıra farklı aktiviteler de gerçekleştirilmiştir. Buna örnek olarak İran Bale Heyetinin 7 Ocak 1948 günü gerçekleştirdiği dans gecesi verilebilir (Türk Sözü, 7 Ocak 1948).

Konser

∗ 3. Dil Kurultayı kutlamaları çerçevesinde Adana'da bulunan Ankara Musiki Öğretmen Okulu öğrencileri halka yönelik olarak bir konser vermiştir (Akgünler, S.21 (30 Eylül 1936).

∗ Fatih Halkevi Ar Kolu sanatkârlarından viyolonist Zeki Üngör ile Verda Üngör 13 Ağustos 1939 günü bir konser vermiştir (Yeni Adana, 12 Ağustos 1939).

∗ Körler, Sağırlar ve Dilsizler Cemiyetinden Aptullah Çaydam, Hamdi Gündoğarken ve kör fülütist Şahin Işıner 14 Kasım 1940 günü bir müsamere gerçekleştirmiştir. Fütülist Şahin Işıner'ın konser verdiği gecede Halkevli gençler de piyano ve kemanla kendisine eşlik etmiştir (Görüşler, S.30 (1. Kanun 1940); Yeni Adana, 14 İkinciteşrin 1940; Türk Sözü, 14 Teşrinisani 1940).

∗ 1940 Nisanında iki konser gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.27 (Nisan 1940).

∗ Samime Aydoğmuş, Hikmet Hazer ve Hilmi Tümer 25 Ekim 1942 günü bir konser vermiştir (Görüşler, S.46 (I. Teşrin 1942).

∗ 23 Ocak 1943 günü yapılan aile toplantısında Ali İboş ile Klasik Türk Musikisi ekibi konser vermiştir (Türk Sözü, 23 İkincikanun 1943; Görüşler, S.48-51 (I. Kanun 1942-Mart 1943).

∗ İstanbul Konservatuarı mezunu saksofonist Sami Övünç ve arkadaşı Muzaffer Altındağ, 1943 Eylülünde klasik parçalardan oluşan bir konser vermiştir (Türk Sözü, 3 Eylül 1943).

∗ Ses sanatkârı Mukadder Sezer Sosyal Yardım Şubesi yararına 3 Eylül 1944 günü Türk müziği konseri vermiş, konserden sonra da *Para Delisi* adlı oyun sahnelenmiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944); Yeni Adana, 29 Ağustos 1944; 30 Ağustos 1944; 2 Eylül 1944).

∗ 1944 yılında Halkevinin mandolin kursuna devam eden öğrenciler Eylül-Ekim aylarında çeşitli konserler vermiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944).

∗ Ankara radyosu ses sanatkârı Celal İnce, Sosyal Yardım Şubesi yararına 14 Ekim 1944 günü öğrencilere, 15 Ekim günü de halka konser vermiştir (Yeni Adana, 10 Ekim 1944; 14 Ekim 1944; Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944).

∗ Adil Ülkü ile Bedia Sevgüven 22 Ekim 1944 günü Türk müziği konseri vermiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944); Yeni Adana, 22 Ekim 1944).

∗ Hasanoğlan ve Savaştepe Köy Enstitüsü öğrencileri 28 Ekim 1944

günü *Anadolu Halk Türküleri* adlı konser vermiştir (Görüşler, S.69-70 (Eylül-I. Teşrin 1944).

∗ Radyo sanatkârları 20 Aralık 1946 akşamı veda konseri düzenlemiştir. Üç bölümden oluşan programın birinci bölümünde klasik Türk müziği eserleri, ikinci bölümünde saz eserleri, üçüncü bölümünde ise seçilmiş şarkılar ile halk türküleri söylenmiştir (Türk Sözü, 17 Aralık 1946).

∗ Ferdi Tayfur, 25-26 Mayıs 1946 günlerinde program yapmıştır (Türk Sözü, 25 Mayıs 1946).

∗ Şehrin tanınmış ses sanatkârlarının da katılımıyla 22-23 Kasım 1947 günlerinde CHP Karasoku ve Kocavezir ocakları yararına konser ile kukla gösterisi gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana, 19 Kasım 1947; Türk Sözü, 25 Kasım 1947).

∗ Müzeyyen Senar Işıl, 3-4 Ocak 1948 tarihlerinde konser vermek üzere Adana'ya gelmiştir (Türk Sözü, 28 Aralık 1947; 1 Ocak 1948; 3 Ocak 1948).

∗ 1949 yılında altı konser gerçekleştirilmiştir. Konserlerden üçünü Halkevli gençler vermiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

∗ Karaay Derneği 1 Şubat 1950 günü gerçekleştirdiği konserden (Türk Sözü, 2 Şubat 1950; 4 Şubat 1950) sonra ikinci bir konser daha gerçekleştireceğini açıklamıştır (Türk Sözü, 16 Şubat 1950).

∗ Perihan Altındağ 6-7 Şubat 1950 tarihlerinde iki konser vermiştir (Türk Sözü, 2 Şubat 1950).

∗ İstiklal İlkokulu Okul Aile Birliği 21-22 Şubat 1950 günlerinde bir konser düzenlemiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

∗ Zehra Bilir ile Sabite Tur 16-19 ve 21 Mart 1950 günlerinde konser vermiştir (Türk Sözü, 12 Şubat 1950; 17 Şubat 1950; 21 Şubat 1950; 17 Mart 1950).

∗ Halk Türküleri sanatkârlarından Hacer Buluş Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen ve Adana'ya iskân edilen göçmenler yararına 2 Mart 1951 günü bir konser vermiştir (Türk Sözü, 2 Mart 1951).

∗ Safiye Ayla 29 Ekim İlkokulu'nun yoksul öğrencileri yararına 31 Mart-1 Nisan 1951 tarihlerinde konser vermiştir (Türk Sözü, 30 Mart 1951; 31 Mart 1951).

Ziyafet/Çaylı Toplantı

∗ Halkevi Spor Şubesi, 1934 yılı Kurban Bayramında Halkevinin daveti üzerine Adana'ya gelen Lefkoşa Türk Spor Kulübü sporcuları şerefine bir çay ziyafeti vermiştir (Adana Halkevi, Adana: 21).

∗ 1937 Ağustosunda düzenlenen ve 39 gün süren Adana-İstanbul bisiklet turuna katılan dört sporcuya Adana'ya dönüşlerinde çay ziyafeti verilmiştir (Adana Halkevi, Adana: 61; Türk Sözü, 19 Şubat 1938).

∗ Kitapsaray ve Yayın Komitesi 7 Aralık 1935 günü çaylı bir toplantı düzenlemiştir (Yeni Adana, 7 Kânunuevvel 1935; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936: 213).

∗ Hatay'ın istiklâli dolayısıyla 31 Ocak 1937 günü gerçekleştirilen mitingden sonra çaylı ve müzikli bir gece tertip edilmiştir (Türk Sözü, 31 Kânunusani 1937; 2 Şubat 1937; Yeni Adana, 1 Şubat 1937; Adana Halkevi, 1938: 57).

∗ Vali ve Parti Başkanı Tevfik Hadi Baysal'ın başkanlığında 5 Mayıs 1937 günü çaylı bir toplantı yapılmıştır (Yeni Adana, 6 Mayıs 1937).

∗ 24 Şubat 1938 günü İspektör Viyolonist Bedri'nin onuruna çay düzenlenmiştir (Halkevinde, Görüşler, S.9 (Mart 1938).

∗ Adana'ya gelen Ankara Şehir Tiyatrosu heyeti şerefine 28 Mart 1938 günü çay ziyafeti verilmiştir (Türk Sözü, 28 Mart 1939; Yeni Adana, 28 Mart 1938; 29 Mart 1938; Görüşler, S.10 (Nisan 1938).[37]

∗ Vilayet parti kongresine katılmak üzere şehre gelen genyönkurul üyesinden Saylav Cevdet Kerim İncedayı ve parti kongresi mümessilleri şerefine 14 Aralık 1938 günü çay ziyafeti verilmiştir (Yeni Adana, 14 Birincikanun 1938).

∗ Öğretmenlerin biraraya gelmelerini sağlamak ve Halkevine karşı olan alakalarını artırmak gayesiyle 15 Ekim 1939 günü orta tedrisat kadrolarına yeni atanan öğretmenlere (Türk Sözü, 17 Teşrinievvel 1939; Görüşler, S.20-21 (Eylül-1. Teşrin 1939), 26 Kasım 1939 günü de ilkmektep öğretmenlerine yönelik çaylı ve müzikli toplantı yapılmıştır (Türk Sözü, 21 Teşrinisani 1939).

∗ 23 Aralık 1939 günü Vali Faik Üstün ile Komutan Arif Tanyeri'nin de katıldığı bir çay düzenlenmiştir (Türk Sözü, 24 Kânunuevvel 1939).

∗ 15 Mayıs 1940 günü Hars Komitesi tarafından yapılan toplantıya gelenlere çay ziyafeti verilmiştir (Yeni Adana, 15 Mayıs 1940; 16 Mayıs 1940).

∗ 1940 yazında çaylı bir aile toplantısı yapılmıştır. Bu esnada Halkevi orkestrası da konser vermiştir (Türk Sözü, 15 Haziran 1940).

∗ 27 Ekim 1940 günü çaylı bir toplantı düzenlenmiştir (Türk Sözü, 27 Teşrinievvel 1940; 29 Teşrinievvel 1940).

∗ Şehirdeki öğretmenlere yönelik olarak 14 Aralık 1940 günü çaylı

37 1938 yılında toplam üç çay ziyafeti gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.15 (Şubat 1939).

bir toplantı gerçekleştirilmiştir (Yeni Adana, 14 Birincikanun 1940).

∗ 1941 yılında 18 Ocak, 1 Şubat, 14 Eylül, 11 Ekim ile 29 Kasım günlerinde çaylı aile toplantısı yapılmıştır (Türk Sözü, 2 Şubat 1941; 14 Eylül 1941; 10 Birinciteşrin 1941; 11 Birinciteşrin 1941; 12 Birinciteşrin 1941; 29 İkinciteşrin 1941; 30 İkinciteşrin 1941).

∗ Halkevi tarafından umumi meclis azalarına 27 Şubat 1941 günü çay ziyafeti verilmiştir (Türk Sözü, 28 Şubat 1941).

* 1941 Ekiminde incelemelerde bulunmak üzere şehre gelen milletvekilleri Şemsa İşçen, Selahattin Çam, Celal Sait Siren, İbrahim Mete ve Tevfik Tarıman'ın şerefine 18 Ekim günü çaylı bir toplantı düzenlenmiştir. Partinin vilayet ve kaza idare heyetlerinin de hazır bulunduğu toplantıda Halkevinin çalışmaları hakkında da bilgi verilmiştir (Türk Sözü, 19 Birinciteşrin 1941; Görüşler, S.39 (II. Teşrin 1941).

∗ 1942 yılında 24 Ocak ile 28 Mart günü çaylı (Görüşler, S.40-41 (I. Kanun 1941-II. Kanun 1942; Türk Sözü, 24 Mart 1942; 28 Mart 1942; 29 Mart 1942), 25 Nisan ile 3 Ekim günü de çaylı ve müzikli aile toplantısı yapılmıştır (Türk Sözü, 25 Nisan 1942; Görüşler, S.44 (Nisan 1942); Türk Sözü, 4 Teşrinievvel 1942; Görüşler, S.46 (I. Teşrin 1942).

∗ Adana Sıtma Enstitüsü'nde kurs gören ve şehirden ayrılacak olan doktorlara 23 Eylül 1942 günü çay ziyafeti verilmiştir (Görüşler, S.46 (I. Teşrin 1942).

∗ Parti tarafından Vilayet Umum Meclisi azaları şerefine 9 Nisan 1943 günü çay ziyafeti düzenlenmiştir (Türk Sözü, 10 Nisan 1943).

∗ Şehirdeki ilkokul öğretmenleri 20 Ekim 1943 günü çaylı bir toplantı yapmıştır (Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943).

∗ Adana Etibba Odası 27 Ekim 1943 günü bir çay ziyafeti gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 27 Ekim 1943).

∗ Yardımsevenler Cemiyeti 29 Kasım 1943 günü çaylı ve danslı bir toplantı düzenlemiştir (Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943); Yeni Adana, 29 Kasım 1943).

∗ Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından Mersinli sporcular şerefine 12 Aralık 1943 günü çay ziyafeti gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.60 (I. Kanun 1943).

∗ Temsil Şubesi elemanları, 1943 Aralığında Adana'da bulunan Sadi Tek-Muammer Karaca tiyatrosu ile çaylı bir toplantı yapmıştır (Görüşler, S.60 (I. Kanun 1943).

∗ Halkevinin şubelerine yeni seçilen üyeleri tanıştırmak için 24 Mart 1945 günü bir çay düzenlenmiştir (Görüşler, S.75-76 (Mart-Nisan 1945).

∗ 1945 yılında 6 çaylı toplantı yapılmıştır (Görüşler, S.85-86 (Şubat 1946). Bunlardan 5 Ocak 1945 günü Yardımseverler Cemiyeti yararına gerçekleştirilen danslı çay toplantısı 4 Şubat günü tekrarlanmıştır (Yeni Adana, 5 Sonkanun 1945; 23 Ocak 1945).

∗ Yardımsevenler Cemiyeti 3 Şubat 1946 günü çaylı bir toplantı organize etmiştir (Yeni Adana, 4 Şubat 1946).

∗ Adana'da misafir olarak bulunan öğrenciler ile öğretmenler şerefine CHP Merkez Bucak Başkanı İbrahim Burduroğlu tarafından 22 Mart 1946 günü cazlı bir çay düzenlenmiştir (Yeni Adana, 21 Mart 1946; 22 Mart 1946; 23 Mart 1946; Görüşler, S.87 (Mart 1946).

∗ İngiliz Kültür Heyeti Harici Departmanlar Genel Direktörü ile Türkiye Umum mümessili şerefine 29 Ocak 1947 günü çay ziyafeti verilmiştir (Yeni Adana, 30 Ocak 1947).

∗ Namık Kemal Okulu Okul Aile Birliği 16 Şubat 1947 günü dördüncü sınıf velilerine yönelik bir çay ziyafeti düzenlemiştir (Yeni Adana, 17 Şubat 1947).

∗ 7 Aralık 1947 günü danslı ve çaylı aile toplantısı yapılmıştır (Yeni Adana, 5 Aralık 1947).

Konferans

∗ Avukat Abdullah Türkucu tarafından Yardımsevenler Cemiyeti namına 17 Kasım 1941 günü *Nikâhsız Karı Koca Gibi Yaşamanın İçtimai ve Hukuki Zararları ve Kötü Neticeleri* başlıklı kadın ve kızlara yönelik bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 6 İkinciteşrin 1941; 16 İkinciteşrin 1941).

∗ Seyhan Barosu'nun 14 Nisan 1945 günü düzenlediği konferansın konuşmacısı Avukat Ahmet Sabih Üçok, *Avukatların Hak ve Vazifeleri'nden* bahsetmiştir (Yeni Adana, 13 Nisan 1945).

Milletvekilliği Seçimi

∗ 1943 Şubatında gerçekleştirilen milletvekilliği seçimi Halkevinde yapılmıştır (Türk Sözü, 28 Şubat 1943).

Meddahlık

∗ Ferdi Tayfur tarafından 25-26 Mayıs 1946 günlerinde meddahlık gösterisi gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.88-91 (Temmuz 1946).

Anma Töreni

∗ Kız Lisesi ile Kız Öğretmen Okulu öğrencileri 21 Aralık 1947 günü *Namık Kemal Günü* düzenlemişlerdir (Yeni Adana, 22 Aralık 1947).

Halkevini Ziyaret Edenler

Adana'ya gelen devlet erkânı ve milletvekilleri ile önemli yerli ve yabancı misafirlerin ziyaret ettiği yerlerden birisi de Halkevi olmuştur. Ziyaretleri sırasında Halkevinin faaliyetleri hakkında bilgi alan devlet erkânı ve milletvekilleri, burada düzenlenen toplantı ve etkinlikler sayesinde halkla da bir araya gelmiştir. Adana basınına yansıyan bu nitelikteki etkinlikler şunlardır:

* Adana'yı görmek ve incelemelerde bulunmak üzere Kocaeli'nden gelen 60 öğretmen Halkevinde misafir edilmiştir (Akgünler, S.21 (30 Eylül 1936).

* Adana'ya gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 8 Mart 1937 günü Halkevinde bir toplantı düzenlemiştir (Yeni Adana, 8 Mart 1937; 9 Mart 1937).

* Ziraat Vekili Muhlis Erkmen 15 Mart 1937 tarihindeki ziyareti sırasında Ziraat Odası ve Çiftçiler Birliği ile şehrin ileri gelen çiftçileriyle görüşmüştür (Yeni Adana, 15 Mart 1937).

* Seyhan Milletvekilleri Esma Nayman, Naci Eldeniz, Tevfik Tarman, İbrahim Mete ve Damar Arıkoğlu 1937 Kasımında Halkevini ziyaret ederek faaliyetleri hakkında bilgi almıştır (Görüşler, S.5 (2. Teşrin 1937).

* Recep Peker,22 Şubat 1938 günü Halkevini ziyaret etmiştir (Yeni Adana, 23 Şubat 1938).

* 1940 Martında Hatay'a temsil vermek üzere giden Eskişehir Halkevi Temsil Şubesi üyesi 17 kişilik grup, dönüşlerinde Adana Halkevini de ziyaret etmişlerdir.[38]

* Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1941 ve 1943 Ekimindeki şehri ziyareti sırasında Halkevine de uğramıştır (Görüşler, S.39 (II. Teşrin 1941); Türk Sözü, 7 Birinciteşrin 1943; 8 Birinciteşrin 1943; Çukurova, S.3 (Ekim 1946).

* Ankara'dan gelen bir grup milletvekili 6-7 Şubat 1944 günlerinde Halkevinde çeşitli toplantılar yapmıştır (Türk Sözü, 6 Şubat 1944).

* Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel 20 Nisan 1945 günü Halkevini ziyaret etmiştir (Türk Sözü, 20 Nisan 1945).

* Amerikalı Tümgeneral Oliver 19 Haziran 1947 günü geldiği şehirde Halkevine de uğramıştır (Türk Sözü, 20 Haziran 1947).

* CHP Başkan Vekili Hilmi Uran 14 Kasım 1948 günü Halkevini ziyaret etmiştir (Türk Sözü, 16 Kasım 1948).

38 Şehri gezen temsil şubesi üyesi gençler öğle yemeğini kanarada, akşam yemeğini Yeni Otel lokantasında yemiş, ertesi sabah da Eskişehir'e doğru yola çıkmıştır (Türk Sözü, 26 Mart 1940).

* Başbakan Şemsettin Günaltay 1949 Eylülündeki şehri ziyareti sırasında Halkevine de uğramıştır (Yeni Adana, 13 Eylül 1949).

* 1949 Kasımında şehri ziyaret eden Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Adana ve Tarsus işçilerinin temsilcileri ve sendikalar yönetim kurulunu 6 Kasım günü Halkevinde kabul etmiştir (Türk Sözü, 8 Kasım 1949).

* Halkevini 19 Ocak 1950 günü Sağlık Bakanı Dr. Kemali Beyazıt, 19 Nisan 1950 günü de Ulaştırma Bakanı Dr. Kemal Satır ziyaret etmiştir (Türk Sözü, 20 Ocak 1950; 20 Nisan 1950; 21 Nisan 1950).

Sonuç

1933-1951 yılları arasında faaliyet göstermiş olan Adana Halkevi, ilk açıldığı yıllarda Ulus Parkı civarında bulunan ve CHF Vilayet İdaresi tarafından da kullanılan eski Türk Ocağı binasında faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak şubelerin aktif olarak çalışmaya başlamasıyla birlikte bina, hem fırka hem de Halkevi açısından yetersiz gelmeye başlamıştır. Bundan dolayı zaman zaman tadilat görmüştür. Fakat tadilatların geçici çözüm olmaktan ileriye gidememesi üzerine Halkevine mahsus müstakil bir binanın inşası gündeme gelmiştir. Şüphesiz bunda, Halkevinin faaliyetlerine yönelik artan ilginin yanı sıra şehrin sosyo-ekonomik gelişiminden kaynaklanan hızlı nüfus artışı önemli rol oynamıştır. Bunun üzerine şehrin merkezi konumunda bulunan ve hali hazırda bu konumunu ve niteliğini muhafaza eden bir bina inşa edilmiştir. 1938 yılında inşasına başlanan ve 1940 yılında tamamlanarak hizmete açılan yeni Halkevi binası, cumhuriyet ideolojisinin gücünü simgelemesi bakımından haşmetli, çizgileri bakımından da son derece modern bir yapıda olması ile dikkatleri çekmiştir. Döneminin en ihtişamlı ve modern yapısı olan bina, Halkevi tarafından kullanılan bir mekân olmanın ötesinde şehirdeki önemli etkinliklerin de gerçekleştirildiği bir yer olmuştur. Bu yönüyle önemli bir toplumsal ihtiyacı gidermiş olan binada yıldönümü kutlaması, kongre, balo, gece, gardenparti, yarışma, sergi, toplantı, nişan, düğün, nikâh, tiyatro, defile, müsamere, film gösterimi, konser, çay ziyafeti, konferans ve anma gibi birçok etkinlik yapılmıştır.

Halkevi, aynı zamanda şehre gelenlerin ziyaret ettiği müesseselerden de birisidir. Bu durum, Halkevinin önemli bir sosyo-kültürel müessese olmasının yanı sıra modern ve ihtişamlı görünümüyle rejimin gücünü simgelemesinden kaynaklanmıştır. Zira halkevi binaları, yeni rejimin gücünü ve kudretini simgeleyen yapılar olarak görüldüklerinden ayrı bir ilgi ve alaka görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

Resmi Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); 030.18.01.02/132.34.12.

Süreli Yayınlar

Akgünler (1935-1936)

Çukurova (1946)

Görüşler (1937-1946)

Türk Sözü (1933-1951)

Yeni Adana (1933-1950)

Kitaplar ve Makaleler

Adana Halkevi. (1938). Adana.

Akyüz, K. (1986). Türk Ocakları, *Belleten,* C.L, S.196, 201-228.

Bozkurt Çanak, H. (2020). Adana Halkevi Spor Şubesi ve Faaliyetleri (1933-1951), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II,* C.2, 19-36.

_____. (2021). Adana Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi ve Faaliyetleri (1933-1951), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-IV,* 75-92.

Çanak, E. (2016). Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S 24, 128-178.

Çeçen, A. (2000). *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri,* İstanbul.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, (1936). Ankara.

Olgun, K. (2008). *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,* İstanbul.

Seyhan, (1938). İstanbul.

BÖLÜM 27

TÜKENMİŞLİK, İŞ YÜKÜ VE COVID-19 PANDEMİSİ[1]

Ayşenur AÇIKEL[2]

Şaban ESEN[3]

1 Bu çalışma 2021 – 2022 yılında Prof. Dr. Şaban ESEN danışmanlığında yürütülen "Akademisyenlerin İş Yükü Algısının Tükenmişlikleri Üzerine Etkisinde Covid-19 Pandemisinin Rolü" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Ulus Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, ORCID: 0000-0002-5528-2776

3 Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-1261-5788

GİRİŞ

Örgütlerin verimliği, performansı ve karlılığı için çalışan işgörenler örgütlerinden de sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir iş ortamı gibi manevi; ücret, ikramiye, çeşitli ödüllendirmeler gibi maddi beklentiler içine girmektedirler. Örgüt ile çalışan arasındaki uyumun sağlanarak olumlu ilişkilerin kurulması ve her iki taraf için de beklentilerin karşılanmasını gerektirir. Örgütler küresel değişim ve gelişimlere ayak uydurabilmek için çalışma faaliyetlerini, yönetim şeklini veya iş yapısını değiştirmek durumunda kalabilmektedir. Bu amaçla da çalışandan mevcut bilgi birikimi, kapasitesi, görev tanımı dışında taleplerde bulunmaya başlar veya zaman, ücret, izin gibi kısıtlamalar ile mesai isteyebilir. Çalışanlar olağan dışı böyle bir durumda, ek görev, talep, fazla sorumluluk veya iş-aile yaşamı arasındaki dengenin bozulması ile çağımızın hastalığı olarak kabul edilen tükenmişlik sendromu ile karşılaşabilmektedir. Aynı zamanda sayılan bu nedenler iş görende fazladan iş yapma ile ilgili bir düşünce uyandırarak iş yükü algısına da sebep olabilmektedir.

Tükenmişlik daha çok yüz yüze insan ilişkilerinin yoğun olduğu meslek gruplarında (sağlık, eğitim, turizm, avukatlık gibi) karşılaşılan, yapılan iş ile ilgili olarak sürekli tekrar eden ve stres yapıcılara yönelik gösterilen tepkidir ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi olmak üzere üç boyutta incelenmektedir. Hangi sektörde olursa olsun sonuçta öncelikle çalışanı psikolojik ve fizyolojik açıdan olumsuz etkileyerek kişisel, ailevi ve işe yönelik sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Çalışanın verimini ve performansını olumuz yönde etkileyen bir diğer algı ise aşırı iş yüküdür. İş yükü, bireyin çalışırken bir amacı yerine getirmek için üstlendiği görevlerdir. Bu görevin miktarının, zorluk derecesinin ve karmaşıklığının artması ile iş yükünün de artması beklenen bir sonuçtur. Uzun saatler çalışmak, izin ve tatil imkanlarının kısıtlı olması, görev dağılımın net olmaması, görev tanımı harici işler talep edilmesi veya emek ve zihinsel gücünün çok altında görevler verilmesi iş yükü algısı oluşturmaktadır. İş yükü algısının sonucunda iş stresi, işe yabancılaşma, tükenmişlik, işe devamsızlık, iş aile yaşamında dengesizlik, içsel motivasyonda düşüş gibi sonuçlarla karşılaşılmaktadır.

2019 yılı aralık ayında Çin'de ortaya çıkan Covid-19 pandemisi tüm insanların hayatları üzerinde etkili olduğu gibi örgütler ve çalışanlar için de olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Çalışma hayatını iktisadi yönden etkilemenin yanında çalışanlarda psikolojik sorunlar, kaygı, endişe, hastalığa yakalanma korkusu gibi durumlarla karşılaşılmıştır. Bu süreçte işyerlerinin kapanmasına karşın çalışma hayatını evden yürüten bireylerde hem iş yüklerinin arttığı için hem de psikolojik olarak etkilenmenin sonucunda tükenmişlik algısı oluşmuştur.

TÜKENMİŞLİK

1.1. Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik kavramı günümüzde hem iş hayatı hem de sosyal hayatta birçok kişi tarafından sıklıkla kullanılan psikolojik ve ruhsal bir rahatsızlık olarak değerlendirilmesine karşın terimsel anlamı çok daha eskiye dayanmaktadır.

Modern çağın sendromları olarak görülen tükenmişlik kavramı, 1961 yılında yayınlanan Greene'nin "Bir Tükenmişlik Olayı (A Burnt-Out Case)" isimli romanıyla ilk kez gündeme gelmiştir. Bu romanda bir mimarın psikolojik açıdan çöküntüye uğraması sonucu işini bırakıp Afrika ormanlarına yerleşmesinden bahsedilmektedir (Tanrıverdi vd, 2018: 131). Tükenmişlik kavramının terim olarak kullanılması ise 1974 yılında psikxanalist Herbert Freudenberger tarafından negativizm, sinizm, mutsuzluk, katılık ve can sıkıntısı gibi durumların genel özelliklerini betimlemek için kullanılmıştır (Bozdağan, 2020: 11). Çalışma yaşamı açısından ele alındığında mesleki bir tehlike olarak görülen tükenmişlik Frudenberger'ın fikirlerinin üzerine farklı yaklaşımlar geliştirerek Cherniss, Shirom ve Cardinal gibi kuramcılar tarafından da çalışma konusu olmuştur. (Ergun Özler, 2015: 288).

Frudenberger'den sonra tükenmişlik üzerine en geniş çalışmaları gerçekleştiren sosyal psikolog Christina Maslach olmuştur (Alkaş, 2020: 52). Maslach tükenmiş kavramını sağlık sektörü çalışanları üzerinde yapmış ve bu çalışmalarda tükenmişlik kavramını işte meydana gelen sürekli duygusal olarak ve kişiler arası strese neden olanlara karşı verilen uzun süreli bir tepki olarak tanımlamıştır (Maslach, 1976). Maslach tükenmişliği daha çok insan işi olarak değerlendiği hizmet işlerinin yapılmasında ortaya çıkan ve duygusal tükenme ile başlayıp, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma aşamaları ile son bulan bir kavram olarak ele almaktadır (Maslach, 2003: 2). Maslach (2003) *Burnout: The Cost of Caring* kitabında 1970'lerde tükenmişlik üzerine çalışmaya başlamış; insanlarla yaptığı görüşmeler ve gözlemler neticesinde makale hazırlamıştır. Yaptığı çalışmadan sonra Ayala Pines ile gündüz bakım ve ruh sağlığı çalışanlarına ilişkin araştırma yürütmüş daha sonra Susan E. Jackson ile hukuk, iletişim, sağlık çalışanları üzerine araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda üç boyutu içine alan bir tükenmişlik ölçeği (Maslach Burnout Inventory MBI) geliştirmişlerdir (Maslach, 2003: 11-12).

Tükenmişlik kavramı üzerine yoğun araştırmaları bulunan Maclach ve farklı zamanlarda çalıştığı arkadaşları (Maslach ve Pines, 1978; Maclach ve Jackson, 1981; Maclach ve Schaufeli, 1993; Maslach ve Leiter, 1997; Maslach ve Goldberg, 1998; Leiter, Bakker ve Maslach, 2014) tarafından yapılan araştırmalarda tükenmişlik sendromu; sağlık, eğitim, güvenlik,

sosyal hizmet uzmanları gibi daha çok yüz yüze iletişim gerektiren sektörlerdeki çalışanlarda yoğun şekilde ortaya çıkan ve çalışma hayatındaki etkileşimlere karşı geliştirilen psikolojik ve fiziksel tepki olarak tanımlanmaktadır (Ergun Özler, 2015: 289).

Cherniss (1980) tükenmişliği, insanın aşırı stres veya iş yüküne karşı işten soğuyarak gösterdiği tepki ve aşırı taleplerin neden olduğu stres ile bu stresle baş edememenin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir (akt. Akçal; 2020: 18). Pines ve Aranson (1988) tükenmişliği; duygusal beklentiler gerektiren durumlara çok fazla maruz kalmanın sebep olduğu fiziksel, duygusal ve zihinsel tükenme durumu (akt. Sağlam Arı ve Bal, 2008: 132), Edelwich (1980) ise tükenmişlik sendromunu, hizmet sektöründe çalışanların, çalışma şartları nedeniyle idealizm, enerji ve deneyimlerinde bir azalma süreci olarak ifade etmişlerdir (akt. Cemaloğlu ve Erdemoğlu Şahin, 2007: 127).

Tükenmişlik sendromu yapılan tüm tanımlamalar neticesinde fiziksel, duygusal ve zihinsel bitkinlik durumu, aşırı taleplere, iş yüküne, stresle baş etmeye karşı yetersizlik hissetme ve dolayısıyla çalışma arkadaşlarına, çevresine ve işine karşı soğuma, tahammülsüzlük, duygusal yıpranma, kendini başarısız görme, sağlık sorunları, kronik yorgunluk, uyku bozuklukları gibi tepkilerle ortaya çıkan bir fizyolojik ve psikolojik durumdur (Ergun Özler, 2015; Küçükaltan vd., 2015; Tutar, 2016).

1.2.**Tükenmişliğin Boyutları**

Tükenmişlik kavramı ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunda Maslach ve Jackson (1981) tarafından yapılan sınıflandırma kullanılmaktadır (Çavuş vd., 2007; Demir, 2010; Tayfur ve Arslan, 2012; Faiz, 2019; Akçal, 2020; Alkaş, 2020; Yakut vd., 2020). Maslach'a göre tükenmişlik; yapılan iş ile ilgili kronik hale gelen duygusal tepki ile kişiler arası stresörlere yönelik gösterilen sürekli bir tepkidir. Tükenmişlik duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization) ve düşük kişisel başarı hissi (feeling of reduced personal accomplishment) şeklinde üç boyutta incelenmektedir (Demir,2010: 187; Işıkhan, 2016: 374; Doğan, 2020: 20).

1.2.1. **Duygusal Tükenme**

Çalışanların kendilerini yorgun, bitkin ve duygusal olarak aşırı yıpranmış hissetmelerine neden olan bu boyut tükenmişlik sendromunun en çok bilinen biçimidir (Ergun Özler, 2015: 289). Duygusal olarak tükenme enerji eksikliği ve bireyin duygusal kaynaklarının azalması hatta bitmesi hissi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu duygusal yorgunluğu yaşayan kişiler, hizmet gösterdiği kişilere karşı geçmişte olduğu kadar verici ve sorumlu olmadığını düşünür (Küçükaltan vd., 2015: 220).

Gerginlik ve engellenmişlik duygularını hisseden birey ertesi gün yeniden işe gitmeyi zorunlu görmekte ve endişe duymaktadır (Izgar, 2012: 130). Çaresizlik, umutsuzluk, kapana kısılmışlık, aldanmışlık, düş kırıklığı, yaşamın anlamını yitirmesi, isteklerinin kaybı, uğraşlardan zevk alınmaması, ödüllere anlam ve değer verilmemesi gibi durumlar duygusal tükenme davranışlarıdır (Tutar, 2016: 321).

1.2.2. **Duyarsızlaşma**

Tükenmişliğin bu boyutundaki bireyler hem işe hem de hizmet verilen kişilere karşı soğuk, ilgisiz, agresif, kötümser ve katı davranışlar sergiler ve üzüntü, keder gibi duygulara kapılırlar. Kişilerin isteklerini görmezden gelerek onlara kaba ve aşağılayıcı tutumlar ve davranışlar içine girerler (Ergun Özler, 2015: 289).

Bireyin özgüveninde azalma yaşanırken bir noktadan sonra çalışma arkadaşlarına, müşterilere, paydaşlara karşı saldırganlık biçiminde davranışlarda bulunması işteyken iş arkadaşlarıyla çok uzun süre sohbet etmesi, molalarını uzun tutması, devamsızlık yapması gibi davranışlar duyarsızlaşma belirtileridir. Bu durumda tükenmişliğin sadece bireyle sınırlı kalmayıp etkileşimde bulunduğu kişileri ve kişinin çevresindekilerle iletişimini olumsuz şekilde etkilediği söylenebilir (Küçükaltan vd., 2015: 221; Alkaş, 2020: 58).

Çalışan bireyler ilişkili olduğu çevresini ve işini kontrol edemediğini düşünerek istenmeyen bir olayla karşılaştığında kendini çaresiz hissetmesi bir duyarsızlaşma örneğidir (Tutar, 2016: 322). Duyarsızlaşma, davranışsal boyut olarak ifade edilmektedir. Çalışanın işine ve iş ortamına duyarsızlaşması nedeniyle, sahip olduğu yeterliliklerinin tükenmesiyle işinin gereklerini yerine getiremez ve verimliliği azalır (Doğan, 2020: 22).

1.2.3. **Düşük Kişisel Başarı Hissi**

Bireyin çevresindeki kişilere karşı olumsuz duygu, saldırganlık içeren düşünce ve davranışları, bir noktadan sonra artık kendisine zarar vermeye başlar. Bireyde suçluluk duygusu ile artık kimse tarafından sevilmediği, çalışma yaşamında ilerleme kaydedemediği hatta gerilediği düşünceleri öne çıkar (Ergun Özler, 2015: 290). Bu düşünce ve tutumlar çalışanın yetersizlik, aşağılık kompleksi, düşük moral, iş veriminde, benlik saygısında azalma, düşük üretkenlik gibi tutumlar ile çalışan kendini sürekli olumsuz değerlendirme eğilimi gösterir (Küçükaltan vd., 2015: 221; Tutar, 2016: 322).

Çalışma hayatındaki ağır iş yükü, uzun çalışma saatleri, dinlenme süresinin az olması veya hiç olmaması ve iş ile ilgili diğer stres nedenleri çalışanın işlerini yetiştirmede zorluk çekmesi, iş talepleri ile iş kaynakları arasındaki dengesizlik çalışan kendisini işinde başarısız hissetmesine

neden olmaktadır. Bireysel olarak başarısının azaldığı hissine kapılan bir çalışan işine odaklanmakta zorluk çeker, sık hata yapar, iş arkadaşları ve amirleri tarafından sık sık uyarılır, sürekli olumsuz geri bildirimlerle karşılaşır ve kendisini mesleğinde yararsız bir çalışan olarak görür (Doğan, 2020: 22).

1.3. **Tükenmişlik Sendromunun Nedenleri**

Tükenmişlik, özellikle iş stresi ve aşırı iş yükünün fazla olduğu sektörlerde çalışanlar başta olmak üzere son yıllarda oldukça sık görülen bir sendromdur. Ancak tükenmişliğin ortaya çıkmasında sadece işin hissettirdiği duygu ve düşünceler bir etken değildir. İşyeri koşulları, çalışanlara ait özellikler, işin özellikleri de tükenmişlik sendromuna neden olabilmektedir (Ergun Özler, 2015: 293 – 294; Alkaş, 2020: 59).

Çalışanların tükenmişlik yaşamalarında çeşitli faktörlerin etkili olduğu söylenebilir ancak tükenmişliğe sebep olan faktörlerin genel olarak bireysel (kişisel) ve örgütsel olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.

1.3.1. **Bireysel Faktörler**

Bireylerin yaşı, medeni durumu, çocuk sayısı, cinsiyetleri, eğitim durumları, iş deneyimleri, kişilik özellikleri, iş ile ilgili beklentilerin yüksek olması, işe bağlılıkları, güdülenme durumu, iş doyumu, performansı, başarısızlık korkusu, kendi ihtiyaç ve isteklerine önem gösterme durumu, ekonomik sorunları, aile yaşantısı, sosyal faaliyetleri, kendi değerlerinin farkında olması ve önem verme derecesi, kariyer hedefleri gibi bireysel etkenler tükenmişlik nedenleri arasında sıralanmaktadır (Küçükaltan vd., 2015: 221; Ergun Özler, 2015: 294 – 295; Doğan; 2020: 9)

1.3.2. **Örgütsel Nedenler**

İşin özellikleri, rol çatışmaları, rol belirsizlikleri, yetki ve sorumluluk uyuşmazlıkları, aşırı iş yükü, örgütsel ve yönetsel güvensizlikler, yetersiz kariyer olanakları, zayıf örgütsel destek, örgütsel yapı, adaletsiz ödül sistemi, kapalı ve tek yönlü örgütsel iletişim, örgütsel amaçların belirsizliği, örgütün toplumsal imaj ve itibarının kötü olması, kişinin örgüte karşı aidiyetinin yetersiz olması, yetersiz iş tatmini, zaman baskısı, haftalık çalışma saatlerinin fazla olması, çalışan üzerindeki dış denetimlerin rahatsız edici olması, ödüllendirici olmayan iş koşulları, düşük ücret politikaları gibi durumlar tükenmişliğe neden olan örgüt düzeyindeki nedenler olarak sayılabilir (Küçükaltan vd., 2015: 221; Ergun Özler, 2015: 297 – 299; Tutar, 2016: 320).

1.4. **Tükenmişlik Sendromunun Belirtileri ve Sonuçları**

Tükenmişliğin sonuçları çok yönlü şekilde ortaya çıkmakta ve etkisi birbirine bağlı birçok davranışa sebep olmaktadır. Tükenmişliğin ortaya

çıkışı ne kadar ani olsa da yavaş ve sinsice başlar. Kişi, haftalar, aylar, hatta yıllar boyunca tükenmişlik sendromundan kurtulmak ve belirlediği ideale ulaşmak için kendini zorlar (Sezgin, 2010: 48).

Yöneticiler çalışanlarda meydana gelebilecek veya meydana gelen tükenmişlik nedenlerini belirtilerden analiz ederek gerekli önlemleri alabilirler. Böylece sendrom henüz başında ve tüm çalışanlara sirayet etmeden ortadan kaldırılabilir (Palice, 2020: 31 – 32). Aşağıda tükenmişlik sendromunun belirtileri fiziksel, psikolojik, davranışsal ve örgütsel düzeyde açıklanmıştır.

Fiziksel belirtiler; yorgunluk ve bitkinlik hissi, sık tekrarlanan baş ağrıları, uykusuzluk, kilo kaybı, solunum güçlüğü, sıklıkla görülen soğuk algınlığı ve gripler, yüksek kolestrol, mide rahatsızlıkları, kalp krizleri gibi belirtilerdir (Küçükaltan vd., 2015: 222).

Psikolojik belirtiler; engellenmişlik hissi ve sinirlilik, psikolojik sorunlar, nedensiz yaşanan huzursuzluk ve tedirgin olma, sabırsızlık, özgüven eksilmesi, başkalarına karşı düşmanlık duygusu besleme, güçsüzlük, enerji kaybı, iş ve hayata karşı ümitsiz ve ilgisiz tutum sergileme, aile içi sorunlarda artışın yaşanması, iş ve yaşamda genel tatminsizlik yaşama, nezaket, saygı ve arkadaşlık gibi duygularda azalma, düşüncelerde belirsizlik ve karmaşıklık, şüphecilik, paranoya, depresyon, suçluluk hissi ve çaresizlik olarak sıralanabilir (Palice, 2020: 33).

Davranışsal belirtiler; çabuk öfkelenme, işe gitmeme arzusu, alınganlık, iş doyumsuzluğu, işe geç gelme, ilaç, alkol ve tütün kullanmada artış, benlik saygısı ve özgüvende azalma, çevresindeki kişilerden uzaklaşma, örgütlemede başarısızlık, işe yabancılaşma gibi belirtilerdir (Ergun Özler, 2015: 293).

Örgütsel belirtiler; işe bilinçli olarak geç gitme veya hiç gitmeme, işyeri kurallarını dikkate umursamama, iş arkadaşlarıyla yaşanan tartışma ve çatışmalar, performans ve hizmet kalitesinin düşmesi, sorumluluktan kaçmak, işe ilişkin görevleri yerine getirmede erteleyici davranmak, örgütsel öğrenme ve değişime karşı direnmek, örgütsel bağlılık ve iş tatmininde azalma gibi belirtiler tükenmişliği göstermektedir (Ergun Özler, 2015: 293).

Tükenmişlik yaşayan birey başta olmak üzere kişinin aile yaşamına ve iş yaşamına olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Depresyon, kaygı, stres, yorgunluk, uykusuzluk gibi bireysel etkileri; içe kapanma, huysuzluk, hoşgörüsüzlük ve bunları aileye yansıtmak gibi aile yaşamına etkileri ve özverili olmayan çalışma, örgütsel bağlılık ve tatminde azalma, işe geç gelmek gibi örgütsel etkileri bulunmaktadır.

1.5. Tükenmişlikle Mücadele Yöntemleri

Maslach ve Leiter iş ortamında tükenmişlikle ilgili problemleri çözmek için önerdikleri mücadele yöntemlerini bireysel ve örgütsel olmak üzere iki gruba ayırmışlardır (akt. Sezgin, 2010: 53). Bu yöntemlerin ikisinin birlikte kullanılmasının faydalı olacağı söylenebilir. Çünkü tükenmişlik nedenleri ve sonuçları düşünüldüğünde soruna sadece bireysel veya sadece örgütsel düzeyde başa çıkmaya çalışmak yeterli sonucu vermeyecektir.

Tükenmişlikle mücadelede bireyler fiziksel ve ruhsal açıdan kendilerini güçlendirmeli ve çeşitli rahatlama egzersizler yapmalıdır. Jimnastik, nefes egzersizleri, solunum kontrolü, gevşeme eğitimleri, meditasyon, hobi edinme, zaman ve stres yönetimi, işe ara verme, uzun veya kısa dönemli tatiller, kişisel gelişim etkinliklerine katılım gibi yöntemler tercih edilebilir (Ergun Özler, 2015: 303 – 304; Alkaş 2020: 67):

Tükenmişlikle mücadele sürecine örgütsel düzeyde başlanması, bir krize cevap vermekten daha çok gelecekte ortaya çıkabilecek tükenmişlikleri önlemeye yönelik bir girişim olmalıdır. Bu amaçla hizmet içi eğitimler düzenlenmeli, alınacak kararlarda çalışanların ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmalı, gerektiğinde çalışanlar kararlara katılmalıdır. Ayrıca çalışanların yükselme olanakları, ödül sistemleri, çalışanlara yönelik sosyal destek sistemleri, ücret politikaları iyileştirilmelidir. Çalışanların görev tanımları açık ve net yapılmalı, hoşgörülü, adaletli, esnek, dinleyen ve değer veren yöneticiler yetiştirilmelidir (Küçükaltan vd., 2015: 223).

İŞ YÜKÜ

1.1. İş Yükü Kavramı

Bireylerin yaşamlarının 25 – 30 yılını çalışma yaşamında geçirmektedir. Örgütte tutunmak zorunda olan çalışanın performans, sağlık ve mutluluklarını olumsuz etkileyen faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri olan iş yükü çalışanın performansını, verimliğini ve işe, örgüte ve çevresine karşı tepkilerini etkilemektedir (Bingöl, 2018: 3). Genel olarak iş yükü kavramı çalışanın üzerinde baskı oluşturarak performansını düşüren bir faktör olarak incelense de kabul edilmiş bir tanım bulunmamaktadır. Weiner (1982) iş yükünü bir çalışanın performansına ve işe yönelik tepkilerine etki eden baskılar olarak tanımlamaktadır (Akçal, 2020: 5). Greenberg ve arkadaşları aşırı iş yükünü çalışana verilen fazla çalışmalar ve bu çalışmalar için verilen çok az zamanın çok zorlu hissettiren bir olgu olarak tanımlamaktadır (Greenberg vd., 2011: 12).

Hart ve Wickens (1990) iş yükünü, çalışanların göreve ilişkin beklentileri yerine getirirken katlanılan maliyet olarak tanımlamaktadır. Bu maliyetler ise; dikkat, bilişsel veya tepki kaynaklarının tükenmesi, ek fa-

aliyetler gerçekleştirememe, duygusal stres, yorgunluk veya performans düşüklüğü olarak ortaya çıkmaktadır (Hart ve Wickens, 1990: 258).

Olumsuz olarak yapılan tanımlamalara karşın Shah vd. (2011) iş yükünün her zaman olumsuz olmadığını bazen hızlı öğrenmeye ve gelişmeye fırsat sağladığını dile getirmektedir. Çalışanlar daha fazla çalışarak deneyim kazanırlar, yeterli derecede iş yüküne sahip olan çalışanlar aktif ve enerjik, daha az işe sahip olanlar ise hareketsiz kalır ve tembeldir (Shah vd., 2011: 258).

İş yükü kavramı, çalışanın işyerinde kendisine yüklenen işin gerekliliklerinin normalin üzerinde olduğuna yönelik algısıdır ve çoğu işte, matematiksel olarak işin doğal yükü hesaplanamadığı için bu kavramın algıya dayalı (soyut) içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür (Keser, 2006: 105). Bununla birlikte iş yükü algısı fiili iş yükünün ne olduğundan bağımsız olarak bireyin iş yükünü nasıl algıladığı ile ilgili bir durumdur (Doğan, 2020: 41). Yapılan başka tanımlamalarda ise bu algıya dikkat çekilmiştir. Hart ve Staveland'a göre iş yükü çalışanın iş yapabilme kapasitesi veya işin yapılması için gerekli olan kaynaklar ile işin miktarı ve üstlenilen sorumluluk arasında algılanan ilişkidir (İlçin, 2019: 18). Çalışanın fazlaca yüklendiği roller, uzun zaman çalışma ve zorlayıcı görevler ile yapmakla yükümlü olduğu işin normal seviyenin üzerinde olduğuna dair algısı iş yükünü ifade etmektedir (Akçal, 2020: 5; Çelik ve Çıra 2013: 11).

1.6. **İş Yükü Sınıflandırılması**

Bireylerde iş yükü algısına neden olan etmenlerden bahsedilirken birçok faktör ortaya çıkmaktadır. Bu etmenler düşünüldüğünde iş görende farklı türlerde iş yükü algısı oluşmaktadır. İş yükü sınıflandırması aşağıda açıklandığı gibi niceliksel, niteliksel, fiziksel, zihinsel, çevresel ve konumsal iş yükü olmak üzere altı başlık alında incelenmiştir.

1.6.1. **Niceliksel İş Yükü**

Niceliksel iş yükü bireyin sorumlu olduğu ve yapmakla yükümlü olduğu görevlerin çok fazla ve bu görevleri belirli bir süre içerisinde bitirilmesi gerektiği durumlardaki iş yükünü ifade eden kavramdır (Alkaş, 2020: 5). Niceliksel iş yükü görev ve çalışmak için verilen zaman orantılandığında niceliksel aşırı iş yükü veya niceliksel az iş yükü olarak görülebilir. Niceliksel aşırı iş yükü, çalışanların mevcut bilgi, beceri ve kapasitesine göre işin yapılması için verilen sürenin yetersiz olmasıdır. Birey kısıtlı zamanda işi yapmaya çalışırken üzerinde baskı hissederek ve strese girerek olumsuz yönde etkilenebilmektedir (Kulaklıkaya 2013: 47). Niceliksel az iş yükü ise çalışanın mevcut bilgi, beceri ve kapasitesinin altında kalarak yapabileceği iş için fazla zaman verilmesi ya da iş için verilen süreden çok daha önce görevini yerine getirmesi sonucunda oluşan iş yükünü ifade etmektedir. Çalışan bu durumda da arta kalan zamanda iş yerinde

sıkılmaya, işi basit bulmaya, sahip olduğu vasıfları kullanamadığı için iş tatminsizliği yaşamaya başlayabilir (Karacaoğlu ve Çetin, 2015: 49).

1.6.2. **Niteliksel İş Yükü**

Niteliksel iş yükü bireyin sahip olduğu bilgi, yetenek ve kabiliyetlerinin üzerinde iş-görev-sorumluluk talep edilmesi durumundaki iş yükünü ifade eden kavramdır. Genellikle iş tecrübesi az olan veya benlik saygısı düşük olan bireylerde işin gerekliliklerini yeterince karşılayamamaktadır (Alkaş, 2020: 6). Niteliksel iş yükü görev ve sorumluluklar ile bireyin sahip olduğu nitelikler orantılandığında niteliksel aşırı iş yükü veya niteliksel az iş yükü olarak görülebilir.

Niteliksel aşırı iş yükünde çalışanın verilen iş için gerekli olan bilgi, beceri ve yeteneklerden yoksun olması durumudur. Birey ve iş arasında uyumsuzluk yaşanmasına ve bu uyumsuzluk neticesinde bireyin işi yaparken zorlanmasına neden olmaktadır (Bingöl, 2018: 6). Niteliksel az iş yükü ise bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerin çok altında görev ve sorumluluk beklenmesi durumudur. Çoğunlukla fazla bilgi ve tecrübe gerektirmeyen rutin işlerde görülür ve bu durum çalışanın bir zaman sonra işte monotonluk ve can sıkıntısı hissetmesine yol açmaktadır (Karacaoğlu ve Çetin, 2015: 49).

1.6.3. **Fiziksel İş Yükü**

Fiziksel iş yükü, daha çok kas gücüyle yapılan işlerde iş yükün ağırlığı, taşıma frekansı, taşıma süresi ve taşıma mesafesi ile ilgili bir kavramdır. Fiziksel iş yükünde taşınan yükün ağırlığının sakatlanma ve hastalık oranlarına etkisi diğer faktörlere göre daha fazladır (Dağdeviren vd., 2005: 520). Verilen işin yapılması sırasında yükün ağırlığı, taşınması, süresi gibi vücudun duruşuna göre işin yapılması esnasında yanlış hareketlerde bulunulması sağlığı olumuz yönde etkilediği gibi iş yükünün artmasına neden olacaktır (Oğuz, 2019: 16).

İş yükü ağırlığı yapılan işlerin türlerine farklılık gösterebileceği dikkate alınarak örgütler iş yükünü daha az zorlayıcı hale getirebilmek için düzenlemeler yapmalıdır. Dinlenme ve çalışma süreleri işin zorluk derecesine göre gerekirse yeniden düzenlenmelidir. Sağlıklı bir bireyin günlük çalışabilme kapasitesinin üzerinde iş talep edilmesi durumunda yorgunluk, dikkatsizlik, kendini işe verememe ve reflekslerinde zayıflama gibi sorunlarla karşılaşılması mümkündür (İlçin, 2019: 28).

1.6.4. **Zihinsel İş Yükü**

Zihinsel iş yükü, bir işin yapılması sırasında hesap yapma, hatırlama, karar verme, iletişim kurma, araştırma yapmak gibi zihinsel ve algısal faaliyetlerin kullanılması ile ortaya çıkmaktadır (Bingöl, 2018: 7). Zihin-

sel iş yükü, daha çok işgörenlerin bilgiyi işleme kapasitelerinin yetersiz olması veya işverenin taleplerini karşılamak için sahip oldukları yeteneklerin yetersizliği durumunda ortaya çıkmaktadır (Demir, 2020: 930).

Zihinsel iş yükü arttıkça çalışanlarda performans düşmesi, görevi yerine getirirken sürelerin uzaması, birim zamanda yapılan iş miktarı ve kalitesinde azalma, hatalarda artış yaşanması ve görev dışındaki diğer konularla ilgilenmek için performansa ve kapasitenin azalması gibi durumlar yaşanmaktadır (Doğan, 2020: 40).

1.6.5. **Çevresel İş Yükü**

Çevresel iş yükü işgörenin çalışma ortamından kaynaklanan; sıcaklık, aydınlatma derecesi, gürültü, istenmeyen sesler, titreşim, toz, gaz ve zararlı maddeler gibi faktörler nedeniyle oluşan bir iş yüküdür (İnan, 2017: 187). Çalışanların bu tür olumsuz koşullarda çalışmaya maruz kalmaları diğer iş yükü türleri gibi bireyin strese girmesine, yorgunluklara, işi yapmak açısından üzerinde baskı hissetmesine neden olacaktır. İşin yürütüldüğü ve üretimin gerçekleştirildiği çalışma ortamlarında çevresel etmenlerden kaynaklanan bu olumsuz durumların bertaraf edilmemesi çalışanlar tarafından çözülemeyen sorunlar olarak anlaşılabilir ve bu da işe yönelik devamsızlıkların, iş stresinin ve sonunda da tükenmişliğin artmasına neden olabilir (Oğuz, 2019: 16; Alkaş, 2020: 9).

Çevresel iş yükünü azaltmak için; iş yeri düzenli olmalı, temizliğe önem verilmeli, çalışma ortamının dizaynı ergonomik açıdan çalışanlara uygun olmalı, renk, şekil, büyüklük açılarından iş ortamında kapı, pencere, merdiven gibi mimari özellikler çalışanı olumsuz etkilemeyecek şekilde tasarlanmalıdır (Gencer, 2016: 26).

1.6.6. **Konumsal İş Yükü**

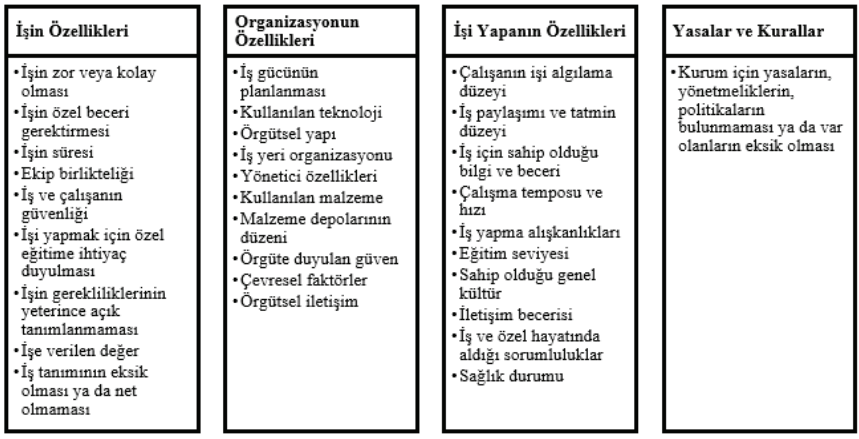
Konumsal iş yükü, işgörenin işi yaparken vücut duruşuna bağlı olarak yaptığı ters vücut hareketleri ve elverişiz konumdan dolayı yaşadığı bedensel sorunlar neticesinde oluşan iş yükü olarak ifade edilmektedir (Atik ve Akoğlan Kozak, 2016: 343).

Konumsal iş yükünü iş ortamındaki genel yerleşim, ergonomik olmayan çalışma ortamı, kullanılan alet ve ekipmanlar, çalışanın işi gerçekleştirirken yapmış olduğu duruş bozuklukları gibi faktörler etkilemektedir (Şirin, 2019: 8). Doğru duruş şeklinde olmadan yapılan işler bir süre sonra bireyin yorulmasına, ağrı hissetmesine neden olarak iş yükünü artırır (Dağdeviren, 2005: 521).

1.7. **İş Yükünü Etkileyen Faktörler**

Çalışanın iş performansını ve verimliliğini olumsuz etkileyerek, motivasyonunu düşüren ve bireyde stres, iş tatminsizliği, işten ayrılma niye-

ti, tükenmişlik gibi duyguların oluşmasına neden olan iş yükünü etkileyen faktörler bulunmaktadır. Literatürde en sık karşılaşılan faktör sınıflandırması Korkmaz (2012) tarafından hazırlanan ve Şekil 1'de görüldüğü üzere işin özellikleri, organizasyonun özellikleri, işi yapanın özellikleri ile yasa ve kurallar başlıklarından oluşmaktadır (Korkmaz, 2012: 24).

Şekil 1: *İş Yükünü Etkileyen Faktörler (Korkmaz, 2012)*

Çalışanların içsel motivasyonu ve performansını etkileyerek iş yükünün oluşmasına etki eden Şekil 1'deki faktörlerin dışında örgütlerde sağlanan asgari çalışma koşullarının dinlenme, hijyenik ortam oluşturma, çalışma süresi belli olsa bile düzensiz olması, iş dışındaki konularda özel talep ve beklentilerin oluşması gibi faktörler de idari kuralların net olmaması nedeniyle iş yükü algısı oluşturmaktadır (Oğuz, 2019: 18). Örgütlerin genel yönetim özelliklerinin dışında kalan ve işgörenler tarafından dile getirilmeyen ancak psikolojik olarak çalışanı etkileyen izin-mesai planlamasındaki resmi olmayan zorunluluklar (yıl içinde tek seferde izin almak, belirli aylarda/dönemlerde izin alabilmek, haftada belirli saatler mesai yapmak gibi), yapılan hatalar karşısında ücret kesintisi tehdidi yaşanması, yapılan iş tasarımlarının çalışan bilgi, beceri ve yeteneklerine ve işin temel özelliklerine dikkat etmeden yapılmış olması, eve iş götürme zorunluluğu, iş yeri zorbalığı gibi istenmeyen durumlar da idari faktörler olarak iş yükü artışına neden olmaktadır (Bozdoğan, 2020: 9).

İşin özellikleri, örgütün özellikleri, genel yönetim uygulamaları, yasa ve kuralların nitelikleri ile çalışanın özelliklerinin dışında son yıllarda küresel anlamda tüm örgüt türlerini etkileyen faktörler de bireylerin iş – yaşam kalitesini aşırı yükü algısının oluşmasına neden olmaktadır. Bireylerin ulaşmak istediği hayat standartları için ek işlerde çalışması, kişisel gelişim için sürekli eğitim almak istemesi, gündelik yaşamdaki trafik, alışveriş, ev işlerinin olması, dünyayı etkisi altına alan haberler, doğal afetler, salgınlar gibi etkenler bireylerin psikolojik olarak etkilenmesi ve

sonuçta bu etkinin çalışma hayatına yansıması iş yükü algısı oluşturabilmektedir (Şirin, 2019: 11). Bu küresel faktörlerden biri olarak son yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan önemli bir etken Covid – 19 salgını ile yaşanan genel sağlık sorunudur. 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan Covid-19 Pandemisi, salgınla savaşmak zorunda kalan sağlık sektörü çalışanları başta olmak üzere tüm örgüt türlerindeki işgörenler için iş – yaşam kalitesinin bozulmasına sebep olmaktadır. Salgın döneminde mesai kavramının ortadan kalkması, uzaktan eğitim uygulamasına zorunlu ve hızlı bir geçiş yaşanması, izolasyon sürecine maruz kalınması, hastalığa yakalanma korkusu ve psikolojik olarak stres ve kaygı düzeyinin artmasıyla birlikte iş yükü algısı oluşmaktadır (Elden, 2020: 40; Yakut vd., 2020: 254; Erer, 2021: 689).

1.8. **İş Yükü Algısının Nedenleri**

Bireyler iş yükünü üç farklı şekilde de algılayabilir. Bu algılamada işin gereksinimleri ile bireyin işi yaparken sahip olduğu kaynakların karşılaştırılması yapılır. İş gereksinimleri ile bireyin kaynaklarının dengeli olması durumunda iş yükü "normal" olarak algılanır. İş gereksinimlerinin çok bireyin kaynaklarının yetersiz kalması durumu "yüksek" iş yükü; iş gereksinimlerinin bireyin sahip olduğu kaynakların altında olması durumunda ise "düşük" iş yükü olarak algılanmaktadır (Faiz, 2019: 28; Doğan, 2020: 41).

İşletme veya kurumlarda çalışanların beklentilerine, önyargılarına ve önceki deneyimlerine göre iş yükü algısı da değişiklik gösterir. Her çalışanın sahip olacağı tecrübeler farklı olabileceği gibi iş yükü algıları da birbirinden farklılık gösterecektir (Şirin, 2019: 3). Çalışmalarda sıklıkla ortaya çıkan iş yükü algısına sebep olan etmenler uzun ve zor çalışma saatleri, fazla mesai yapma baskısı, hafta sonu da çalışma talepleri, daha az tatil veya molaların yetersizliği, makul olmayan aşırı iş yükü, belirli sınırlı bir zamanda ve mevcut kaynaklarla nelerin başarılabileceğine dair olasılık dışı beklentiler içeren koşullar, görev dağılımının net olmaması, çalışanın sorumlu olduğu işin sınırlarının belirsiz olması, çalışanın sorumlu olduğu iş için yeterli ve gerekli eğitimin verilmemesi, bilgi yükü fazlalıkları, son teslim tarihlerinin olması (zaman baskısının yaşanması), iş arkadaşlarıyla çatışmaların yaşanması, iş görene yöneticiler veya çalışma arkadaşları tarafından sosyal desteğin sağlanmaması iş yükü algısının oluşmasına sebep olmaktadır (Altaf ve Awan, 2011: 93; Çuhadar ve Gencer, 2016: 1326; Bingol, 2018: 4; İlçin, 2019:30; Şirin, 2019: 4-5; 19; Alkaş, 2020: 2).

Aşırı iş yüküne neden olan yukarıdaki etmenlerin dışında Bozdoğan (2020) iş yüküne neden olan beş başlıktan oluşan öncüllerden bahsetmektedir. Bu öncüller daha çok işletme ve yönetim dünyasında yaşanan gelişmeler olarak ifade edilmektedir (Bozdoğan, 2020: 6):

• ***Örgütsel Sorunlar:*** Örgütler küresel değişimlere ayak uydurabilmek ve rekabet edebilmek için zamanla örgüt yapılarında, yönetim kademelerinde, iş süreçleri ile amaç ve hedeflerinde değişiklik yapabilmektedir. Böyle durumlarda çalışanlardan fazladan iş veya yeni görev ve sorumluluk almaları talebinde bulunabilirler. Çalışanlar artan iş yükünü yerine getirebilmek için fazla mesai yapmayı göze alırken (Kuschel, 2015: 10) artan iş yükü zamanla genel sistemin performansını etkiler ve işgörenlerde sorumluluklarını yerine getirmede zorlanma, öfke, gerginlik, stres ve tükenmişlik gibi etkilere neden olmaktadır.

• ***Kültürel Normlar:*** Örgüt kültürüne bağlı kalarak üzerine düşen görev ve sorumluluklarını yerine getiren, çalışma saatlerinin uzunluğunu önemsemeyen, ailevi sorumlulukları işinden daha önemsiz gören ve hatta iş yerinde verilen sorumluluklara ilişkin rol fazlası davranışta bulunan çalışanlar "ideal çalışan" olarak nitelendirilmektedir (Bozdoğan, 2020: 7). Bireylerin kendi istekleriyle örgütsel vatandaşlık davranışında bulunmaları da yüklendikleri sorumluluklar nedeniyle bir süre sonra aşırı iş yükü hissetmelerine neden olabilmektedir (Çelik ve Çıra, 2013: 13).

• ***Teknolojik Gelişmeler:*** Dünya çapında yaşanan teknolojik gelişmeler insanların sosyal hayatlarını olduğu gibi iş hayatlarını da etkilemektedir. Örgütlerde yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde bilgisayar, telefon, internet, akıllı cihazlar, elektronik posta kullanımı artmıştır. İşgörenler yaşanan bu teknolojik değişimler nedeniyle artık görev ve sorumluluklarını her zaman ve her yerde yerine getirebilir oldukları için işten uzaklaşmanın imkansız olduğu zamanlar yaşamakta ve bu durum da bireyde iş yükü algısının oluşmasına neden olmaktadır (Şahin vd, 2015: 101; Bozdoğan, 2020: 8).

• ***Aşırı E-Posta Yüklemesi:*** Teknoloji ile iş hayatına dahil olan bir iletişim kanalı olan elektronik posta, özellikle özel sektörün ve son zamanlarda da kamu kurumlarının alt yapısı oluşturan ve iş süreçlerinde aktif olarak kullanılan bir etkileşim aracıdır (Bozdoğan, 2020: 8). Elektronik posta iletişiminin sıklıkla kullanılması, aşırı bilgi yüklenmesi ve gelen maillere cevap verme zorunluluğu hissedilmesi, cevap verirken yazı dilinin etkili kullanılmaya çalışılması gibi nedenler bireylerde iş yükü hissedilmesine neden olabilmektedir (Lüthje ve Thiele, 2020: 3).

• ***Aşırı Bilgi Yüklemesi:*** Bireyler bir durum veya konu hakkında sahip oldukları bilgilerin işe yarar ve kullanılabilir nitelikte olup olmadığının analizini gündelik yaşamında sıklıkla yapmaktadır. Bilişim teknolojilerinin ve internetin gelişmesi, örgütlerde bu teknolojilerin yoğun olarak kullanılması çalışanların bilgiyi hızlı şekilde elde etme, bilgi çeşitliliği içerisinden seçimler yapma, onu kullanılabilir bilgi haline dönüştürmesi ve anlamlandırabilmesi zihinsel olarak iş yüküne sebep olmaktadır (Bozdoğan, 2020: 8).

1.9. **Aşırı İş Yükünün Sonuçları**

Çalışanlarda oluşan iş yükü algısı hem iş hem özel hayatlarında birçok soruna yol açmaktadır. Katlanılabilir bir seviyenin üzerinde iş yükü ile karşılaşan bireyler gelecek hakkında kaygı ve endişeye kapılmaktadır. Bu kaygı bireyde stres oluşturarak zamanla işinde tükenmişlik yaşamasına neden olmaktadır (Bingöl, 2018: 4; Doğan, 2020: 15). Ayrıca işe karşı isteksizlik, işi bırakmaya niyette artış yaşanması, işe bağlılığın, iş tatminin azalması, genel performansın düşmesi, iş-aile çatışmasının yaşanması, sinizm ve stres yine bireyin algıladığı iş yükünün sonuçları arasındadır (İlçin, 2019: 31; Şirin, 2019: 12; Çelik ve Çıra, 2013: 13; Akçal, 2020: 7).

İş yükünün artması bir başka deyişle çalışanda iş yükü algısının artması sonucunda uyku bozuklukları, kaygı, stres, işe devam etmeme, kişisel başarıda düşüş görülebilir. Nedenleri ve sonuçları ile düşünüldüğünde tükenmişliğin en önemli sebebi iş görenin algıladığı iş yüküdür. İş yükü algısının görece yüksek olduğu durumlarda iş görenin tükenmişlik düzeyleri artmakta, iş doyumları azalmaktadır (Bolat, 2011: 96; Çakıcı vd., 2013: 4). Özellikle nicel iş yükü (iş talepleri) birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve tükenmişliğin aşırı yüklenmeye bir tepki olarak oluştuğu ortaya çıkmıştır. Deneyimli iş yükü ve zaman baskısı, tükenmişlikle güçlü ve tutarlı bir şekilde ilişkilidir (Maslach vd., 2001: 405).

Shah ve arkadaşları (2011) iş yükünün olumsuz sonuçlarına rağmen olumlu bir sonucun olabileceği ve bu iş yükü algısının çalışanlar tarafında fırsata çevrilebileceğini dile getirmektedir. İş yükü, çalışanların daha hızlı öğrenmesine, gelişmesine, daha fazla deneyim kazanmalarına olanak sağlar. İş yükü baskısı, üretkenliğin artmasına yol açan pozitif bir olgudur ve bir görevi ve sorumluluğu yerine getirirken gerekli yeteneklerine sahip olan çalışanlar iş yükünü olumlu karşılarlar. Ancak insan becerilerinin yetersiz kullanılması veya çalışanların tam potansiyeline ulaşamaması durumunda stres kaçınılmaz olabilir (Shah vd., 2011: 258).

COVID-19 PANDEMİSİ

1.1. **Pandemi Nedir?**

Hastalıkların çok geniş alana yayılması, büyük kitleleri etkilemesi ve küresel anlamda görülen bir olgu olması durumuna salgın veya pandemi adı verilmektedir. Belirli bir alanda, bir grup insan arasında veya bir süre boyunca beklenenden daha fazla vaka görülmesi *salgın* veya *epidemi* olarak tanımlanmaktayken *pandemi* ise birden fazla ülkede, küresel düzeyde yaygınlaşan bir salgındır (Sağlık Bakanlığı, Covid-19 Bilgilendirme Platformu, 2021). *Pandemi*, "*dünyada eşzamanlı olarak çok yaygın bir şekilde çok fazla sayıda insanı tehdit eden bulaşıcı hastalıklara verilen isim*" ve Dünya Sağlık Örgütü'ne göre de yeni bir hastalığın dünya çapında yayıl-

ması olarak tanımlanmaktadır (Kara, 2021: 30).

Pandemide hastalıkların etkisi ve ciddiyeti, yeni virüse karşı bağışıklığı olmayan çok sayıda insanın olması nedeniyle daha yüksektir. Virüse yakalanarak enfekte olan birey sayısı çokluğu önemli bir kriterdir; enfekte kişiler arasında hastalığı şiddetli veya diğerlerine göre daha az şiddetle geçirmesi ayrımı olmadan genelde ciddi vaka sayısının çok olması durumu ile karşılaşılabilmektedir (Kara, 2021: 31).

Geçmişten günümüze kadar insanlık tarihi boyunca belirli aralıklarla demografik, sosylojik ve ekonomik alanları etkileyen, ciddi ve dramatik sonuçlara sebep olabilen salgın ve pandemik vakalar görülmüştür. 14. yüzyılda veba, 19.yüzyılda kolera ve influenza, 20. yüzyılda İspanyol, Asya, Hong Kong gribi, 21. yüzyılda domuz gribi, SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu), MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu ve son olarak COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) pandemik hastalıklar olarak sıralanmaktadır (Arslan, 2021: 8; Seçgin, 2021: 18).

1.10. **Covid-19 Pandemisi**

Tüm dünyayı etkisi altına alan son pandemik hastalık koronavirüs hastalığı soğuk algınlığı gibi toplumda yaygın olarak görülen ancak hafif bir enfeksiyondan ziyade MERS ve SARS gibi daha ciddi enfeksiyon yaşanmasına neden olan bir virüs ailesidir (Tiftikçi, 2020: 17).

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde nedeni bilinmeyen bir zatürre salgını ortaya çıkmış ve Ocak 2020'ye kadar Çinli bilim insanları tarafından araştırılan bu hastalık daha önce insanlarda etkeni test edilmemiş Yeni Koronavirüs Hastalığı (2019-nCov) olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de ilk vaka 2020 yılı Mart ayında görülmüş ve ilk ölüm vakası sonrası tedbirler alınmaya başlanmıştır. Hastalığın bulaşma riski olan tüm alanlarda (eğitim, askeri, siyasi, idari, ekonomik, sosyo-kültürel faaliyetler) ciddi kararlar alınmıştır. Eğitim çevrimiçi yollarla gerçekleştirilmeye başlanmış, çalışma hayatında işler esnek zamanlı ve evden çalışma ile yürütülmeye başlanmış, insanların sosyo-kültürel ihtiyaçlarını giderdiği kafe, restoran, sinema, gezi, alışveriş merkezi gibi etkinliklerde kısıtlamalar hatta uzun süreli kapatmalar yapılmıştır. Bu süreçte "Evde Hayat Var", "Hayat Eve Sığar" ve "Evde Kal" sloganlarıyla özellikle 60 yaş üstü ve 20 yaş altı bireylerin evde olmaları, sokağa çıkmamaları için kısıtlamalar getirilmiştir (Arslan, 2020: 9; Seçgin, 2021: 49-50). Ayrıca bireylerin enfekte olma riskine karşı sürekli bir panik halinde yaşamaları, sosyal mesafe, karantina ve izolasyon nedeniyle de insanların psikolojik olarak yalnızlık, öfke, stres, kaygı, endişe gibi duygular yaşamalarına neden olmaktadır (Khan vd., 2021: 1-2).

1.11. **Covid-19 Pandemisinin Etkileri**

Covid-19 ortaya çıktığı ilk günden beri endişe ve kaygı oluşturmasının yanında pandemi olarak ilan edilmesinden sonra ülke yöneticileri tarafından alınan çeşitli önlemler, uygulanan kısıtlama ve karantinalar ile günlük yaşamı, iş yaşamını, sağlık hizmetlerini ve küresel anlamda yurtdışı seyahat, ticaret gibi hareketlilikleri de olumsuz yönde etkilemiştir.

Uygulanan karantina ve kısıtlama süreçlerinde *ekonomi ve iş hayatındaki* birçok yönetici işlerin uzaktan çalışma ile evden yürütülmesi kararı almıştır. Bazı sektörler (kafe, restoran, eğlence merkezleri gibi) ise önce süreli sonra da süresiz olarak kapanmak zorunda kalmıştır. Pandemi şartlarında çalışma koşullarını ve yöntemlerini değiştiren yeme – içme sektörü ise zorlanarak da olsa iş hayatlarını sürdürmektedir (Özdemir, 2020). Ancak başka sektörlerde işyerini kapatarak işini kaybeden yönetici ve çalışanlar ekonomik ve sosyal anlamda geçim sıkıntısına düşmüştür. Dünya genelinde işini kaybeden milyonlarca kişi işsiz kalmanın yanında, barınma, yetersiz beslenme, barınma problemleri ile karşı karşıya kalmıştır (Özaykan, 2020: 4). Bunun yanında pandemi koşullarında çalışmaya devam etmek durumunda kalan çalışanlar ise enfekte olma kaygısı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumda hastalığa yakalanma endişesi ile baş ederken panik, motivasyon düşüklüğü, kurum desteğini hissedememesi, kendisini ve ailesini koruma iç güdüsü ile psikolojik olarak yıpranmaktadır (Deloitte Türkiye, 2020: 5).

Pandeminin *ekonomi ve iş hayatına* bir başka etkisi de küresel anlamda yaşanan kısıtlamalar nedeniyle uluslararası tedarik zincirinde bozulmalar ve küresel ticarette kayıplar yaşanması sonucu imalat sektörünü devam ettirebilmek için şirketler ulusal ölçekte tedarik zinciri oluşturmaya başlamıştır (Sevin vd., 2020: 17). Bununla birlikte bazı üretim sektörlerinin, endüstriyel faaliyetlerin, turizmin gelir kaybı yaşaması hatta kimi işletmelerin kapanmasına karşılık tarım ve gıda gibi sektörlerin önemi artmıştır. Ayrıca İnsanlar bu süreçte çoğunlukla evde kaldıkları için alışveriş biçimleri değişerek çevrimiçi alışverişe yönelmiş, evde iş yapma, evden çalışma gibi iş-yaşam tarzları değişmiş hatta çevrimiçi yöntemlerin kullanılmasıyla dijital temelli üretim sektörleri ortaya çıkmıştır (Karakaş, 2020: 564 – 565). Bankacılık sektörü birçok işlemi dijital teknolojiler üzerinden gerçekleştirmeye başlamış ve hâlen müşteri sağlığını korumak için finansal işlemlerini şube dışında online bankacılık hizmetleri ile yerine getirmeye devam etmektedir. Aynı şekilde insanların alışveriş alışkanlıkları da günlük ihtiyaçlarını bile karşılamak üzere çevrimiçi alışveriş haline dönüşmüştür, bu da *e-ticaretin* yaygınlaşmasına ve daha çok tercih edilmesine neden olmuştur (Kılıç vd., 2020: 79-80). Bununla birlikte kamu kurum ve kuruluşlarından alınan kimi resmi belgeler de e-devlet üzerinden temin edilmeye başlanmıştır. Daha önce yüz yüz gerçekleşti-

rilen birçok hizmet artık çevrimiçi hizmetler ile yapılması yaygınlaşmış ve e-devlet kullanıcı sayısı da gün geçtikçe artarak bireylerde hizmet alımında alışkanlıklar değişmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020).

Turizm ve ulaşım sektörü de aynı oranda pandemi sürecinden etkilenmektedir. Ülkemizde Covid-19 vakasının görülmesiyle birlikte seyahat ve ulaşımda devlet tarafından çeşitli önlemler alınmıştır. Yurtdışı seyahatlerinin kısıtlanması ve daha sonra da şehirlerarası giriş çıkışların kontrollerle sağlanması hatta sokağa çıkma kısıtlamaları ile birlikte hem yurtiçi şehirler arası hem de şehir içi ulaşımın da kısıtlanması gibi önlemler alınmıştır (Turan ve Hamza Çelikyay, 2020: 15-17). Turizm sektöründe ise ülkemizde turistik olarak görülen şehirler ve merkezler insanlar tarafından endişe ve kaygı oluşturduğu için sağlık açısından güvenli görülmemesi ve uygulanan seyahat kısıtlamaları nedeniyle faaliyetlerini yerine getirememiştir. İnsanlar hastalıktan korunmak için tatil yapmamış veya kısıtlamalar sonrası kalabalık olmayan tatil yerlerini tercih etmişlerdir. (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020: 239-241).

Covid-19 virüsünün ortaya çıktığı ilk andan itibaren ve en çok etkilenen sektör *sağlık* sektörü olmuştur. Hastalığa yakalananlara özel tedavilerin uygulanması, hastalık yayılmasını önlemek amacıyla ve tedavisinin bulunmasıyla ilgili çalışmaların yapılması yanı sıra hastalığa yakalananlar ile birebir bir temasta bulunmak zorunda kalınması sağlık çalışanlarını olumsuz yönde etkilemiştir (Deloitte Türkiye, 2020: 5). Kamu ve özel fark etmeksizin tüm sağlık kuruluşlarında görev yapan sağlık çalışanları salgınların stresine en yüksek düzeyde maruz kalan kesimdir ve salgının psikolojik sonuçlarıyla uzun süre baş etmeye çalışan kişilerdir (Tuncay vd., 2020: 489). Aşırı iş yükü altında çalışırken bir yandan da kendilerini ve ailelerini korumak için evlerinden uzak kalmaları istenmiş, uzun mesai saatleri, izin alamama, tayin hakkı kullanamama gibi durumlarla karşılaşmış hatta kendileri enfekte olmuşlardır (Özaykan, 2020: 17). Bu durum sağlık çalışanlarının moral ve motivasyonunun azalmasına, artan aşırı iş yükü ve yüksek risk altında bulunmalarına bağlı olarak stres, kaygı, anksiyete ve tükenmişlik gibi duygular yaşamalarına neden olmuştur (Arpacıoğlu vd., 2021: 97).

Pandeminin en çok etkilediği alanlardan bir diğeri de *sosyal yaşam, aile içi ilişkiler, kişinin psikolojik durumu* olmuştur. Salgın sürecinde uygulanan kısıtlamalar ve karantinalar nedeniyle bireylerin sosyal yaşamlarında sinema, kafe, alışveriş merkezleri gibi eğlence mekanlarında bulunma, spor etkinliklerine ve kültürel etkinliklere katılım, arkadaş ve akrabalar ile görüşmeler, dini yaşamları ve eğitim yaşamları etkilenmiştir. Covid-19 virüsünün taşıdığı risk nedeniyle insanlar gündelik yaşamlarındaki bazı alışkanlıklardan (tokalaşmak, sarılmak, yüz yüze görüşmek vb.)

vazgeçmiş bunun yerine de kişiler arası sosyal mesafe, maske kullanmak, kişisel hijyene dikkat etmek, çevrimiçi uygulamalar ile görüşme gibi alışkanlıklar kazanmıştır (Duban ve Şen, 2020: 374; Büyükbeşe ve Dikbaş, 2021: 23).

Ülkeler kendi içlerinde toplumu korumak ve hastalığın yayılmasını en aza indirmek için devlet eliyle çeşitli kararlar almıştır. Türkiye'de de "Evde Kal", "Bize 14 Gün Yeter" gibi söylemler ile zorunlu kapanma, karantina ve izolasyon süreçleri uygulanmıştır. İnsanlar işlerini evden yürütmeye başlamış, eğitim uzaktan eğitim ile evde devam etmiş ve birçok sosyal ve sportif aktiviteler de yine ev ortamına taşınmıştır. İnsanların eve kapanma süresinin uzaması ile evde aile içi huzursuzluklar, aile içi gerginlikler ve şiddet artmıştır (Özaykan, 2020:18; Çelik ve Çak, 2021; 15). Pandemi sürecinde karantina ve evde geçirilen süreçlerde dijital oyunlara ve teknolojik cihazlara ayrılan sürede artış olmuştur. Özellikle çocuklar eğitimlerini de teknolojik cihazlar ile devam ettirdiği için birden fazla cihaza erişim sağlamış ancak bu arada video oyunlarına olan bağımlılıkları artmıştır (Güzen, 2021: 37). Ayrıca uzaktan çalışma, uzaktan eğitim, çevrim içi toplantılar, salgınla ilgili bilgi kirliliğinin bireylerde oluşturduğu stres, panik ve kaygıyı azaltmak, sosyal hayattan mecburi kopmanın yaşattığı psikolojik sorunlar nedeniyle insanlar yine sosyal medya, dizi ve film izlemek ve yakınlarıyla görüşmek için teknolojik cihazlara sıklıkla başvurmuştur (Öztürk, 2021: 197).

Pandeminin aile içi ilişkilere ve bireyin psikolojik durumuna olumsuz etkilerine karşın evde geçirilen süreyi olumlu karşılayarak değerlendiren bireyler de olmuştur. Okunamayan kitapları okumak, evde yeni hobiler edinmek, aile üyeleriyle birlikte yemek yapmak, oyunlar oynamak, ebeveyn-çocuk iletişimini artırmak veya kuvvetlendirmek, aile içi bağların yeniden kurulması, görüşülmeyen akraba ve eski arkadaşlar ile görüşmek, uzaktan eğitim ile seminer, kurs ve ilgi alanlarını genişletecek eğitimlere katılmak gibi etkinlikler de pandeminin eve kapanma sürecindeki olumlu etkileri olarak sayılabilmektedir (Karakaş, 2020: 554).

Covid-19 pandemisinin etkilediği alanlardan en önemli alanlardan biri de *eğitim*dir. Öğrenciler arasındaki teması azaltmak ve hastalığın yayılmasını önlemek için eğitim kurumları önce tatil edilmiş sonra da uzaktan öğretim ile eğitim-öğretime devam edilmiştir. Örgün eğitim-öğretim ortamlarından çok hızlı bir şekilde uzaktan eğitime geçilmesinde birçok eğitimci ve öğrenci sürece hazırlıksız yakalanmıştır. Eğitimin bilişim teknolojileri ve internet üzerinden devam etmesi nedeniyle teknolojik cihazları ve interneti olmayan öğrenciler ile alt yapı sorunu yaşayan eğitim kurumları bu süreçte zorlanmışlardır (Karakaş, 2020: 565-566). Bu şekilde dezavantajlı ailelerde öğrenim gören bireylerin uzaktan eğitim sürecinde fırsatları sınırlıdır. Başka kardeşlerin olması, aile bireylerinin tamamının

çalışmak zorunda kalması, ekonomik yetersizlikler nedeniyle uzaktan eğitim için ihtiyaç duyulan altyapının sağlanmasını güçleştirmektedir (Balcı, 2020: 77 – 76). Aynı zamanda böyle bir zorunluluğa kadar bilişim teknolojilerini çok kullanmayan eğitmenler de teknolojik cihazların, yazılım programlarının ve çevrim içi iletişim araçlarının kullanımında zorluk yaşamışlardır (Durak vd., 2020: 791). Pandemi döneminde mezun olan birçok öğrenci öğretimlerinde, öğrenimlerinin değerlendirilmesinde kesintiler yaşamış; örgün eğitimde olduğu gibi verimli bir öğrenme dönemi geçirememişlerdir (Balcı, 2020: 79). Bu durum mezuniyet sonrası istihdam edilmede bazı işverenler açısından olumsuz bir kriter olarak değerlendirileceği düşünülmektedir. Ayrıca ekonominin etkilenmesinden dolayı işyerlerinin kapanması ile de mezunların iş bulamaması gibi bir durumla karşılaşmaları öngörülmektedir (Güngör ve Erem, 2020).

COVİD-19 PANDEMİSİNDE YAPILAN TÜKENMİŞLİK VE İŞ YÜKÜ ALGISI ARAŞTIRMALARI

Covid-19 pandemi öncesinde iş yükü algısı ve tükenmişlik kavramına birçok çalışmada yer verildiği görülmüştür. Bu çalışmalarda iş yükü algısı ve tükenmişlik kavramları daha çok sağlık hizmetleri personeli, bankacılık ve muhasebe çalışanları ile öğretmen ve bazı kamu kurumlarındaki memurlar üzerinde ayrı ayrı veya birlikte kullanılarak araştırılmıştır. Tükenmişlik ve iş yükü algısı kavramlar birlikte veya ayrı ayrı araştırıldığı çalışmalarda işkoliklik, iş-yaşam doyumu, iş-yaşam kalitesi, iş stresi, örgütsel bağlılık, birey örgüt uyumu, işten ayrılma niyeti gibi kavramlar ile ilişkilendirilmiştir (Akçakanat ve Uzunbacak, 2019; Araslar, 2021; Kahraman ve Çelik, 2018; Kalay, 2021; Karakaya, 2018; Örücü ve Hasırcı, 2021; Pelenk ve Acaray, 2020; Tekin, 2022; Yenihan vd., 2018).

Genel olarak hizmet sektörü çalışanları (sağlık çalışanları, öğretmenler, avukatlar, muhasebeciler gibi) üzerinde iş yükü ve tükenmişlik ilişkisi inceleyen çalışmaların neredeyse tamamında pozitif ve anlamlı etki bulunmuştur (Alkaş, 2020; Anitei vd., 2015; Avanzi vd., 2018; Azizoğlu, 2021; Bolat, 2011; Çelik, 2016; Deniz ve Kaya, 2021; Erer, 2021; Milosevic vd., 2022; Ögen, 2021; Portoghese vd., 2014; Tatlı ve Akın, 2017). Pandemi döneminde ise Erer (2021) ise iş yükü algısının sağlık çalışanlarının duygusal tükenmelerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir.

Covid-19 pandemisinde yapılan çalışmalar hastalığın ilk başladığı 2019 yılı itibariyle hastalığın belirtisi, tedavisi ve bulaşıcılığını açıklamak üzerine yapılmıştır. Ülkemizde de bu konuda raporlama çalışması "TÜBA[1] COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu" olarak raporlanmıştır. Daha sonra insanların iş ve özel yaşamlarında nasıl bir etkiye sahip olduğuna ilişkin sağlık, eğitim, toplumsal, iş hayatı, yöneticiler, çalışanlar gibi birçok

1 TÜBA = Türkiye Bilimler Akademisi

alanda araştırmalara başlanmıştır (Şeker, Özer ve Korkut, 2020).

Pandeminin sağlık personelinin yaşamları üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlayan nitel bir araştırmada aile hayatı üzerindeki olumsuz etkiler, çalışma koşullarında değişiklikler, artan iş yükü, artan tükenmişlik ve yönetici tutumları olmak altı önemli etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yüncü ve Yılan, 2020). Elden (2020)'in sağlık çalışanlarının pandemi sürecinde karşılaştıkları iş yükü algısı ve Covid-19 korkularının işten ayrılma niyetine etkisine ilişkin yaptığı araştırmada hem iş yükünün hem de Covid-19 korkusunun işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etki oluşturduğunu belirtmektedir.

Arpacıoğlu ve arkadaşları (2021) tarafından yapılan bir çalışmada pandemide sağlık çalışanlarının tükenmişlik, Covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler araştırılmıştır. Erkeklerin kadınlara göre, bekar olanların evli olanlara göre, çocuk sahibi olmayanların olanlara göre ve Covid-19 hastasıyla temasta olanların olmayanlara göre daha fazla depresyon ve tükenmişlik yaşadığı belirtilmiştir. Yurt dışında da pandemi nedeniyle sağlık çalışanlarında oluşan tükenmişlik, depresyon, anksiyete, stres üzerinde yapılan çalışmalarda da yine benzer sonuçlara rastlanmaktadır (Denning, 2020; Matsou vd., 2020; Mion vd., 2021; Rossi vd., 2020).

Walker, Brewster ve Fontinha (2020) akademisyenler üzerine yaptığı bir araştırmada Covid-19 ile beraber uzaktan eğitime geçilmesinde çoğu akademisyenin baskıya maruz kaldığını ancak yine işlerini sürdürdüğünü belirtmektedirler. Ayrıca akademisyenlerin normalde de uzun çalışma saatlerine sahip olduğu ve pandemi ile birlikte doktorlardan sonra ortalama olarak en yüksek ikinci çalışma saati kaydettiğini ifade etmektedir. Şen ve Kızılcalıoğlu (2020) hem akademisyen hem öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmada akademisyenlerin uzaktan eğitimde sosyalleşme ve teknik aksaklıkların engel oluşturduğunu, ölçme değerlendirmelerin yüz yüze yapılması gerektiğini ve en önemlisi motivasyonlarının geleneksel eğitim sürecindekinden daha düşük olduğunu ifade etmişlerdir.

Alar Erkal (2021) pandemi sürecinde akademisyenlerin tükenmişlik algısını belirlemek üzere yaptığı çalışmada akademisyenlerin pandemi sürecinde işte var olmama sorunu ile karşılaştıklarını ve bu nedenle duygusal tükenme ve duyarsızlaşma durumu yaşadıklarını bulgulamıştır. Ancak akademisyenlerin kişisel başarı üzerinde işte var olmama sorunu doğrudan bir etki göstermemektedir. İşte var olmama sonucu duygusal tükenmişlik yaşayan akademisyenlerin kişisel başarılarında düşüş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kutlutürk ve Yıkılmaz (2021) pandemi sürecinde uzaktan çalışmaya başlayan akademisyenlerin iş stresi ve tükenmişliklerini inceledikleri araştırmada akademisyenlerin %41'inin orta ve %59'unun yüksek düzeyde iş stresine sahip olduğunu belirtmektedirler. Oluşan iş stresinin akademisyenlerin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve genel tükenmişlik düzeyleriyle orta düzey-

de ve kişisel başarıda düşme ile düşük düzeyde pozitif anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Buna göre iş stresi artarken akademisyenlerin tükenmişlik ve tüm alt boyutlardaki tükenmişlikleri de artış göstermektedir.

Turja, Kurtova ve Helin (2022) tarafından yapılan bir araştırmada Covid-19 sonrasın tele-çalışmanın daha geniş çalışma alanlarında yeni bir çalışma biçimi olarak görüldüğünü ifade etmiş ve iş yükü algısı ile tele-çalışma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular uzaktan çalışmanın daha çok şehirde, eğitim ve sosyal hizmet sağlayan işlerde, uzaktan çalışmanın iş yükü ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Covid-19 pandemisi sonrası da tele-çalışmanın belirtilen meslek grupları için bir fırsat olarak değerlendirebileceği ve kuruluşların bu durumu kabul etmelerinin daha mantıklı olacağını önermektedirler.

Covid-19 pandemi sürecinin "iş yükü algısı" ve "tükenmişlik"te nasıl bir etki oluşturduğu İspanya'da moda perakendeciliği üzerine yapılan bir çalışmada tespit edilmiştir (Rodríguez-López vd., 2021). Ülkemizde Covid-19 pandemisinde iş yükü algısının tükenmişlik düzeyindeki etkisini tespit etmeye yönelik çalışmalar daha çok sağlık çalışanları üzerinde yapılmıştır (Azizoğlu, 2021; Erer, 2021; Ögen, 2021).

Yaman Aktaş, Oğuzhan ve Çatal 2022) tarafından yoğun bakım hemşireleri üzerinde yapılan araştırmada kadınların, çalıştığı birimden memnun olmayanların, kronik hastalığı olanların ve Covid-19 enfeksiyonu geçiren hemşirelerin tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise kadınlarda duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Hemşireler-ebeler ve COVID-19 enfeksiyonu geçirenlerin duygusal tükenmişlikleri daha yüksek, kişisel başarı anlamlı düzeyde daha düşük olarak saptanmıştır (Keten Edis ve Keten, 2022).

Dönmez Topçuoğlu ve Genç (2021), kargo hizmeti çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada Covid-19 pandemi döneminin lojistikteki faaliyetlere ve lojistik sektöründe çalışanların yeni eklenen işlerle birlikte iş yükünde artış olduğu, bu durum ise işe karşı motivasyon düzeyini azaltan bir durum ortaya konulmuştur.

COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişliğin yordayıcılarını belirlemek üzere yapılan bir çalışmada katılanların %14,5'i klinik düzeyde tükenmişliğe sahip olduğu ve iş-aile çatışması, hazırlık/uygulama kapsamı eksikliği, duygusal taleplerin; eğitim, mesleki gelişim ve sürekli eğitim; denetim, tanınma ve geri bildirim; özerklik ve kontrol ve öz yeterliliğin tükenmişliğin önemli yordayıcıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cotel vd., 2021).

KAYNAKÇA

Akçal, M. (2020). Mali Müşavirlerin Aşırı İş Yükü Algısı ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Mersin, 99 s.*

Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı: 233-258.

Alar Erkal, E. (2021). Pandemi Sürecinde Akademisyenlerin Tükenmişlik Algısının Belirlenmesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneği. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4 (4): 207-220.

Alkaş, E. (2020). İş Yükünün Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde İş Stresinin Aracı Rolü, *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı. İstanbul, 142 s.*

Altaf, A. and Awan, M.A. (2011). Moderating affect of workplace spirituality on the relationship of job overload and job satisfaction. *J Bus Ethics* 104: 93–99. https://doi.org/10.1007/s10551-011-0891-0

Aniţei, M., Chraif, M. and Ioniţă, E. (2015). Gender differences in workload and self-perceived burnout in a multinational company from bucharest, *procedia. Social and Behavioral Sciences,* 187: 733-737, https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.155.

Arpacıoğlu, S., Baltalı, Z., ve Ünübol, B. (2021). COVID-19 Pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, Covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler. *Çukurova Medical Journal,* 46: 88-100.

Arslan, H. H. (2021). Pandemi Sürecinde Uzaktan ve Yüz Yüze Okul Öncesi Eğitimi Alan Çocukların Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı, Malatya, 148 s.*

Atik, A. ve Akoğlan Kozak, P. (2016). İş yükü algısı ve iş yükünün insan kaynakları yönetiminde kullanımı: Eskişehir'de otel işletmeleri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (Özel Sayı): 341-366.

Avanzi, L., Fraccaroli, F., Castelli, L., Marcionetti, J., Crescentini, A., Balducci, C. and Van Dick. R. (2018). How to mobilize social support against workload and burnout: The role of organizational identification, *Teaching and Teacher Education*, 69: 154-167.

Azizoğlu, F. (2021). Huzurevi ve Yaşlı Bakım Rehabilitasyon Merkezleri Sağlık Çalışanlarının İş Yükü ve Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki. *Doktora Tezi (yayımlanmamış), İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 183 s.*

Balcı, A. (2020). COVID-19 özelinde salgınların eğitime etkileri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3 (3): 75 – 85.

Bingöl, E. (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarının Aşırı İş Yükü, İş Stresi ve İş Tükenmişliği Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir, 115 s.*

Bolat İ. O. (2011). İş yükü, iş kontrolü ve tükenmişlik ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(25): 87-101.

Bozdoğan, S. C. (2020). Aşırı İş Yükünün, Tükenmişlik, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Doktora Tezi (yayımlanmamış), Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Osmaniye, 97 s.*

Büyükbeşe, T. ve Dikbaş, T. (2021). Covıd-19 Farkındalık Ölçeği (COVFÖ) geliştirme çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2): 21-40.

Cemaloğlu, N. ve Erdemoğlu Şahin D. (2007). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 15 (2): 465-484.

Cotel A, Golu F, Stoian AP, Dimitriu M, Socea B, Cirstoveanu C, et al.. Predictors of burnout in healthcare workers during the Covid-19 pandemic. *Healthc*. (2021) 9:304. 10.3390/healthcare9030304

Çakıcı, A., Özkan, C. ve Akyüz, B. (2013). İş yükü yoğunluğunun, iş ve yaşam doyumuna etkisi üzerine otomotiv işletmelerinde bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2): 1-26.

Çelik, M. (2016). Tükenmişlik yaşam doyumu ve iş yükü ilişkisi: Denizli'de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (4): 1139-1152.

Çelik, M. ve Çıra, A. (2013). Örgütsel vatandaşlık davranışının iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde aşırı iş yükünün aracılık rolü. *Ege Akademik Bakış,* 13 (1): 11-20.

Çelik, Ş. ve Çak E. (2021). COVID-19 Pandemi sürecinin aile üzerine etkisi. *Gevher Nesibe Journal of Medical and Health Sciences,* 6 (11): 43 – 49.

Çuhadar, M. ve Gencer, Z. (2016). Konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerin aşırı iş yükü ve örgütsel bağlılık algıları: Side ve Belek Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (4): 1323-1346.

Dağdeviren, M., Erarslan, E. ve Kurt, M. (2005). Çalışanların toplam iş yükü seviyelerinin belirlenmesine yönelik bir model ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi,* 20 (4): 517 – 525.

Deloitte Türkiye (2020, Mart). COVID-19: Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/human-capital/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.pdf [Erişim Tarihi 10.03.2021]

Deniz, A. ve Kaya, Ç. (2021). Çağrı merkezlerinde iş yükünün işte tükenmişlik duygusu üzerindeki etkisi. *Journal of Life Economics*, 8 (1): 81-92.

Denning M, Goh ET, Tan B, Kanneganti A, Almonte M, Scott A, et al. (2021) Determinants of burnout and other aspects of psychological wellbeing in healthcare workers during the Covid-19 pandemic: A multinational cross-sectional study. *PLoS ONE* 16(4): e0238666. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238666

Doğan, A. (2020). Mesleki Özdeşleşme ile Tükenmişlik İlişkisinde İş Yükü Algısı ve Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü. *Doktora Tezi (yayımlanmamış), Başken Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, 118 s.*

Dönmez Topçuoğlu D., ve Genç E. (2021), COVID-19 Pandemi sürecinin kargo sektörü çalışanlarının işe yönelik tutumlarına etkisi: PTT Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2021, 8(2), 373-396

Duban, N. ve Şen, F. G. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının COVID-19 Pandemi sürecine ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15 (4): 357 – 376.

Durak, G., Çankaya,S. ve İzmirli, S. (2020). COVID-19 Pandemi Döneminde Türkiye'deki Üniversitelerin Uzaktan Eğitim Sistemlerinin İncelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi,* 14 (1): 787-809.

Elden, B. (2020). Pandemi Döneminde sağlık çalışanlarının karşılaştıkları aşırı iş yükü ve Covid-19 korkularının işten ayrılma niyetine ve örgüt depresyonuna etkisi. Ed., Öztürk, S., *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* (Cilt 4), 1. basım, Gece Yayıncılık, Ankara, s. 37-48

Erer, B. (2021). Covid-19 sürecinde hastane çalışanlarının yaşadığı duygusal tükenme algıladıkları aşırı iş yükü ile açıklanabilir mi? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 23 (2): 680-693.

Ergun Özler, D. (2015). *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Gencer, Z., (2016), Otel İşletmelerinde Aşırı İş Yükünün Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Side ve Belek Bölgelerinde Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Isparta, 122 s.*

Greenberg, J. (2011). *Behavior in Organizations*, 10. basım. Pearson Education Limited, England.

Güngör, Ş. ve Erem, O. (2020, 27 Mayıs). Koronavirüs ve gençlik: Mezun olacak, bölüm seçecek ve iş arayan gençlerin tercihleri nasıl etkilendi? *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52808413, (28/10/2021).

Güzen, M. (2021). Covid-19 Pandemi Öncesi ve Pandemi Sürecinde 4-6 Yaş Çocuklarının Dijital Oyun Bağımlılık Eğilimleri ve Ebeveyn Rehberlik

Stratejilerinde Görülen Farklılıkların İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı, Denizli, 89 s.*

Hart S. G., Wickens C. D. (1990) Workload assessment and prediction. *Manprint,* Ed., Booher, H.R; Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-009-0437-8_9

Işıkhan, Vedat. (2016). Çalışanlarda Tükenmişlik Sendromu, *Akciğer Kanserinde Destek Tedavisi*, Ed: Gülhan, M. ve Yılmaz, Ü. TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi, s. 366-391.

Izgar, H. (2012). *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*, Eğitim Yayınevi, Konya.

İlçin, E. (2019). İş yükü ve Yönetici Desteğinin Çalışmaya Tutkunluk Üzerindeki Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 83 s.*

İnan, İ. (2017). İş yükü algısı ve kariyer bağlılığının örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir Araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1): 184-198.

Kara, E. (2021). Akdeniz Üniversitesi Hastanesinde Çalışan Araştırma Görevlilerinin Covid-19 Pandemisinde Tükenmişlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Uzmanlık Tezi (yayımlanmamış), Akdediniz Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Antalya, 84 s.*

Karacaoğlu, K., ve Çetin, İ. (2015). İş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisi: Afad Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5: 46-69.

Karakaş, H. (2020). Covid-19 Salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 40(1): 541-573.

Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11: 100-119.

Keten Edis, E. ve Keten, M. (2022). Covid-19 Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, iş tatmini ve yaşam doyumu. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 331-342.

Khan, A. G., Kamruzzaman, M., Rahman, M. N., Mahmood, M. and Uddin, M. A., (2021). Quality of life in The COVID-19 outbreak: Influence of psychological distress, government strategies, social distancing, and emotional recovery. *Heliyon,* 7 (3): 1-8.

Kılıç, B., Kılıç, E. ve Balcı, Ş. (2020). Covıd-19 sonrasında avukatların uzaktan çalışmaya ilişkin görüş ve hazır bulunuşlukları. *Pearson Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6 (6): 74-99.

Korkmaz, Z. (2012). Yenidoğan Hemşirelerinde İş Analizi ve İş Yükü. *Doktora Tezi (yayımlanmamış), Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Kayseri, 116 s.*

Kulaklıkaya, K. (2013). İşkoliklik, Tükenmişlik Sendromu ve İş Yükü Algısı Arasındaki İlişki. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, 91 s.*

Kuschel, K. (2015). Quantitative and qualitative work overload and its double effect on the work-family Interface. *Serie Workin Papers*, 1-34.

Kutlutürk, S. ve Yıkılmaz, İ. (2021). Covid-19 Pandemisi uzaktan çalışma sürecinde akademisyenlerin iş stresi, tükenmişlik algısı ve kas iskelet sistemi ağrılarının incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 8 (2): 297-313

Küçükaltan, D., Aydın Tükeltürk, Ş. ve Gürkan, G. Ç. (Ed.) (2015). *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Lüthje, C. ve Thiele F. (2020), Communication floods – emails in scholarly communication. *Studies in Communication and Media*, 9(3): 367 – 393.

Maslach, C. (1976). Burned-Out. *Human Relations* 9 (5):16-22.

Maslach, C. (2003). *Burnout: The Cost of Caring*. Malor Books, Cambridge, M.A.

Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout, *Journal of Occupational Behaviour*, 2(2): 99-113.

Maslach, C., Schaufeli, W. B., ve Leiter, M. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology,* 52(1): 397–422.

Matsuo T., Kobayashi D., Taki F., Sakamoto F., Uehara Y., Mori N. and Fukui T. (2020). Prevalence of health care worker burnout during the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic in Japan. *JAMA Netw Open.* doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.17271

Milosevic, M., Brborovic, H., Žaja, R., Masina, T., Bislimovska, D., Stoleski, S. and Mijakoski, D. (2022). Work engagement, job demands and burnout among croatian health care workers during the Coronavirus Disease 2019 Pandemic. *Safety and Health at Work,* 13, Supplement, https://doi.org/10.1016/j.shaw.2021.12.1267.

Mion, G., Hamann, P., Saleten, M., Plaud, B., and Baillard, C. (2021). Psychological impact of the COVID-19 pandemic and burnout severity in French residents: A national study. *The European Journal of Psychiatry.* https://doi.org/10.1016/j.ejpsy.2021.03.005.

Oğuz, R. B. (2019). Çağrı Merkezi Çalışanlarının İş Yükü – Tükenmişlik İlişkisinin Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelenmesi ve İletişim Sektöründe Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Balıkesir, 86 s.*

Ögen, A. R. (2021). Aşırı İş Yükü Tükenmişlik İlişkisinde, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Rolü: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama. *Yüksek Lisans*

Tezi (yayımlanmamış), Antalya Bilim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Tezli Yüksek Lisans Programı, Antalya, 117 s.

Özaykan, E. E. (2020). Aile Hekimliği Polikliniklerine Başvuran Adolesanların Covid-19 Pandemi Sürecinde İnternet Bağımlılığı ve Yaşam Kalitesi. *Tıpta Uzmanlık Tezi (yayımlanmamış), Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, İstanbul, 55 s.*

Özdemir, Ö. (2020, 7 Mayıs). Koronavirüs: Restoran ve Kafe Sahipleri, 'Yeme-İçme Sektörünün Toparlanması Bir Yılı Bulur' Diyor. *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52560648 (14/101/2021).

Öztürk, A. (2021). COVID-19 Pandemi sürecinde bilişim teknolojileri bağımlılığı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1): 195-219.

Palice, V. M. (2020). Akademisyenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Örgütsel Bağlılık ve Demografik Değişkenler Açışından İncelenmesi: Biruni Üniversitesi Örneği. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Biruni Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı*, *141 s.*

Portoghese, I., Galletta, M., Coppola, R. C., Finco, G., and Campagna, M. (2014). Burnout and workload among health care workers: The moderating role of job control. *Saf Health Work* 5: 152–157.

Rodríguez-López, A., Rubio-Valdehita, S., Díaz-Ramiro, E. (2021). Influence of the COVID-19 Pandemic on mental workload and burnoutof fashion retailing workers in Spain. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18: 983.

Rossi R., Socci V., Pacitti F., Di Lorenzo G., Di Marco A., Siracusano A. and Rossi A. (2020). Mental health outcomes among frontline and second-line health care workers during the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic in Italy. *JAMA Netw Open*. doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.10185

Sağlık Bakanlığı. "Covid-19 Bilgilendirme Platformu – Covid-19 Sözlüğü", https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66507/s.html (11/10/2021).

Seçgin, M. (2021). Pandeminin Gündelik Hayat Halleri Üzerine: Karabük Örneği, *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Karabük, 250 s.*

Sevin, A. E., Bektaş, B. O., Çelen, E., Kozioğlu, E., Oğuz, K. B., Kavak, K., Bitlis, M., Şalgam, S. ve Çınar, Ş. (2020). Bir eko-sosyal kriz olarak Covid-19 Salgını ve sürdürülebilirlik, *Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş. (Escarus) Raporu*.

Sezgin, A. (2010). Üniversite Hastanelerinde Çalışan Başmüdür ve Müdürlerin İş Doyumu ile Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, 113 s.*

Shah S.S.H., Jaffari A.R., Aziz J., Ejaz W., Ul-Haq I. and Raza S.N. (2011). Workload and performance of employees. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business,* 3(5): 256-267.

Şahin, L., Aydın, E. ve Güler, M. (2015). Teknolojik gelişmelerin işin yapısı ve işgücünün nitelikleri üzerine etkileri: Hastane çalışanlarının algılarına yönelik bir araştırma. *İş ve Hayat*, 1 (1): 97-130.

Şeker, M., Özer, A. ve Korkut, C. (Ed.) (2020). *Küresel Salgının Anatomisi (İnsan ve Toplumun Geleceği)*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.

Şen, Ö. ve Kızılcalıoğlu, G. (2020). COVID-19 Pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin ve akademisyenlerin uzaktan öğretime yönelik görüşlerinin belirlenmesi, *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry,* 4 (3): 239-252.

Şirin, M. S. (2019). Ağır İş Yükü ile İş-Aile Çatışması Arasındaki İlişki ve Bu İlişkide Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Erzincan, 137 s.*

Tanrıverdi, H., Koçaslan, G. ve Osmanoğlu Taştan, N. (2018). Psikolojik şiddet algısı, tükenmişlik sendromu ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Banka çalışanları üzerinde bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25 (1): 113-131.

Tatlı, M. ve Akın, H. B. (2017). Tükenmişlik ile iş yükü arasındaki ilişki: aksaray defterdarlığında bir araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3): 49-62.

Tayfur, Ö. ve Arslan, M., (2012). Algılanan iş yükünün tükenmişlik üzerine etkisi: iş – aile çatışmasının aracı rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 30 (1): 147 – 172.

TCC, Dijital Dönüşüm Ofisi. "E-Devlet Kapısı Kullanımı 2 Kat Arttı", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, https://cbddo.gov.tr/haberler/4818/e-devlet-kapisi-kullanimi-2-kat-artti (19/10/2021).

Tiftikçi, İ. (2020). Covid – 19 Pandemi Sürecinin Acil Tıp Asistanlarının Eğitimine ve İş Gerginliğine Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, Antalya, 50 s.*

Tuncay, F. E., Koyuncu, E., ve Özel, Ş. (2020). Pandemilerde sağlık çalışanlarının psikososyal sağlığını etkileyen koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin bir derleme. *Ankara Medical Journal*, (2): 488-501.

Turan A. ve Hamza Çelikyay H. (2020). Türkiye'de KOVİD-19 ile mücadele: Politikalar ve aktörler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,* 3(1): 1-25

Turja, T., Krutova, O. and Melin, H. (2022). Telework and perceived workload: Learnings prior to the COVID-19 upheaval. *Human Systems Management,* 41(2): 251-255.

Tutar, H. (2016). *Örgütsel Davranış*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Walker, J., Brewster, C. and Fontinha, R. (2020). Consultation on the Impact of Covid-19 on the working lives of business, management and economics' academics in UK – 2020. *International Business & Strategy, Henley Business School at the University of Reading.*

Yakut, E., Kuru, Ö. ve Güngör, Y. (2020). Sağlık personelinin Covid-19 korkusu ile tükenmişliği arasındaki ilişkide aşırı iş yükü ve algılanan sosyal desteğin etkisinin Yapısal Eşitlik Modeliyle Belirlenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 83: 241-262.

Yaman Aktaş, Y., Oğuzhan, H. ve Çatal, S. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinde Yoğun Bakım Hemşirelerinde Tükenmişlik. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11 (3), 1051-1057.

Yüncü, V. ve Yılan, Y. (2020). COVID-19 Pandemisinin sağlık çalışanlarına etkilerinin incelenmesi: bir durum analizi*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı: 373-401.

BÖLÜM 28

ANADOLU'DAKİ TABHANELİ CAMİLERDE SÜSLEME PROGRAMI[1]

Türkan ACAR[2]

1 Bu çalışma "Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Türkan Acar, Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler, Danş. Şakir Çakmak, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: 2011.

2 Doç.Dr.,Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi turkan.acar@usak.edu.tr ORCİD https://orcid.org/0000-0003-4357-8411

Giriş

Tabhaneli camiler, Anadolu Türk mimarisinde görülen yapı tiplerinden farklı özellikleri ve günümüz kullanımında işlev değiştirmesi ile ilgi çekici yapılardan biridir. Avlu, ibadet mekanı ve tabhane mekanlarından oluşan yapılar, dönemin sosyo-kültürel yapısının bir getirisi olarak XIV. yüzyılda sıkça tercih edilmiştir[1]. Tabhaneli camilerin dış ve iç süslemeleri aynı dönemde inşa edilen diğer yapılardan farklı değildir. Yapıların dış cephelerinde taş, taş/tuğla, sırlı tuğla ve çini; iç mekanlarında da taş, çini, kalemişi ve ahşap süslemeler görülmektedir. Dış süslemeler beden duvarlarında, pencere alınlıklarında, taçkapılarda, son cemaat yerlerinde ve minarelerde; iç süslemeler ise avlu, ibadet mekanı ve tabhane mekanlarındadır. İbadet mekanı diğer mekanlara göre daha özenli süslenmiştir. Günümüze gelebilen örneklerde çini ve kalemişi süslemelerde mavi, sarı, yeşil, beyaz, lacivert, mor, firuze ve kırmızı renkler hakimdir. Bitkisel desenlerde özellikle küçük yaprak ve çiçek motifleri, rumi ve palmet desenleri, şakayık örnekleri çok kullanılmıştır. Bunun yanında yine klasik motiflerimiz diyebileceğimiz geometrik geçmeler çiniye de uygulanmıştır. Kalemişi süslemeler ise çoğunlukla özgünlüklerini yitirmiş çeşitli müdahaleler görmüştür. Ahşap süsleme ise yapıların kapı ve pencere kanatları ile minberlerindedir. Çalışmada, tabhaneli camilerde yer alan süsleme programları altı bölüm halinde değerlendirilmiştir.

1. Taş Süslemeler

Anadolu'daki tabhaneli camilerde taş süsleme dış cephede beden duvarları, son cemaat yeri, taçkapı, pencere ve minarede karşımıza çıkmaktadır. Taş süslemeli yapılar genellikle taşın yoğun olduğu bölgelerde görülmektedir. Batı Anadolu'daki tabhaneli camilerin inşasında almaşık örgünün daha çok tercih edilmesi, süslemeyi de bu malzemelerin kombinasyonuna yöneltmiştir. Bu nedenle bu yöredeki yapılarda taş süsleme sadece *Bursa Yeşil Cami, Bursa Yıldırım Camii*, *İstanbul II. Bayezid Camii*, *Edirne II. Bayezid Camii*'nde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da ise *Amasya Bayezid Paşa Camii, Arapkir Ulu Cami, Kozluk İbrahim Bey Camii* ve *Diyarbakır Fatih Paşa Camii*'nde taş süslemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir (Acar, 2011: 761-763, Tablo 45).

[1]Tabhaneli camiler için bkz. Aslanapa, 2004; Çetintaş, 1958; Emir, 1994; Eyice, 1962a: 187-188; Eyice, 1962b: 1-80; Acar, 2011a; Acar, 2011b: 122-145; Acar, 2013: 303-326; Acar, 2016a: 89-94; Acar, 2016b: 311-326.

Taş süslemeler yapıların son cemaat yerinde[2], pencere kenarlarında ve alınlıklarında[3], şahnişinlerde[4], dış mihraplarda[5], taçkapıda[6], şebekelerde[7], minarede[8], avluda[9] ve ibadet mekanında[10] karşımıza çıkmaktadır.

Taş süslemelerde desenler dönemin süsleme zevkine uygun olarak sonsuz geometrik düzende geçmeler[11], yıldız motifleri[12], mukarnas

[2]*Milas Firuz Bey Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Amasya Yörgüç Paşa Camii, Diyarbakır Fatih Paşa Camii* Acar, 2011: 113-130, 209-223, 368-377, 611-618.

[3]*Arapkir Ulu Cami, Milas Firuz Bey Camii, Bursa Yeşil Cami, Bursa Yıldırım Camii, Edirne II. Bayezid Camii, Yenişehir Bali Bey Camii, İstanbul II. Bayezid Camii, İstanbul Sultan Selim Camii* ve *İstanbul Piri Mehmet Paşa Camii* Acar, 2011: 55-60, 113-130, 224-263, 139-158, 518-543, 576-580, 581-595, 619-627, 633-636.

[4]*Bursa Yeşil Cami, Bursa Yıldırım Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii* Acar, 2011: 224-263, 139-158, 209-223.

[5]*Bursa Yeşil Cami* Acar, 2011: 224-263.

[6]*Arapkir Ulu Cami, Milas Firuz Bey Camii, Bursa Yıldırım Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Yeşil Cami, Ankara Karacabey Camii* Acar, 2011: 55-60, 113-130, 139-158, 209-223-263, 384-396.

[7]*Bursa Hüdavendigar Camii, Milas Firuz Bey Camii* Acar, 2011: 68-94, 113-130.

[8]*Bursa Ebu İshak Zaviyesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii, Edirne II. Bayezid Camii, Kozluk İbrahim Bey Camii* Acar, 2011: 131-138, 473-479, 518-543, 640-644.

[9]*Bursa Hüdavendigar Camii, Bursa Yeşil Cami, Kastamonu İsmail Bey Camii, Bursa Karacabey Camii* Acar, 2011: 68-94, 224-263, 426-440.

[10]*Arapkir Ulu Cami, Bursa Hüdavendigar Camii, Milas Firuz Bey Camii, İstanbul Mahmut Paşa Camii, Edirne II. Bayezid Camii, İstanbul Sultan Selim Camii, Kozluk İbrahim Bey Camii* Acar, 2011: 55-60, 68-94, 113-130, 449-454, 518-543, 619-627, 640-644.

[11]*Arapkir Ulu Camii'*nin taçkapısında Acar, 2011: Res. 13, *Bursa Yıldırım Camii* kuzey duvarına açılan pencerelerin söve ve atkı taşlarında Acar, 2011: 152, Şek. 51-52, *Bursa Yeşil Cami* ve *Bursa Hüdavendigar Camii'ndeki* şebekelerde Acar, 2011: Res. 26, 162-163, *Bursa Muradiye Camii*'nin son cemaat yeri kemer aynalarında Acar, 2011: Res. 221-224, *Ankara Karacabey Camii* taçkapısında Acar, 2011: Res. 275.

[12]*Bursa Yeşil Cami*'in kuzey cephesindeki şahnişinleri kapatan ve kafes oyma tekniğinde yapılmış şebekelerde, ibadet mekanına açılan dört pencerenin tavanlarında Acar, 2011: Res. 162-163; *Amasya Bayezid Paşa Camii* son cemaat yeri cephesinde Acar, 2011: Res. 138; *Ankara Karacabey Camii* taçkapısında Acar, 2011: Res. 275.

dizileri[13], zencirek desenleri[14], palmet[15], rumi[16], lotus[17] ve hatayi[18] motifleri ile yazılardır[19]. Süslemeler düz yüzeyli alçak kabartma[20], yuvarlak ve içbükey yüzeyli alçak kabartma[21], çift yüzeyli yüksek kabartma[22], kafes

[13]*Bursa Yeşil Cami*'in pencere söve ve atkı taşlarında Acar, 2011: 162-163, *Bursa Yıldırım Camii*'nde kuzey cephe dışındaki pencerelerde 152, *Amasya Bayezid Paşa Camii, Tokat Hatuniye Camii ve Diyarbakır Fatih Paşa Camii* son cemaat yeri cephesinde Acar, 2011: Res. 138, 419-420, 547-548; *Milas Firuz Bey Camii* taçkapısında Acar, 2011: Res. 65.

[14]*Bursa Yıldırım Camii* taçkapısında Acar, 2011: Res. 81.

[15]*Bursa Yıldırım Camii*'nin taçkapı niş yüzeylerinde üç dilimli palmetlerin ters-düz şekilde dizilmesi; *Bursa Yeşil Cami*'in taçkapıyı kuşatan bordürün en dışındakinde kapalı formda dilimli rumilerin çevrelediği üç dilimli palmet; pencere alınlıklarında; *Edirne Gazi Mihal Camii* taçkapı söve başlangıçlarında; *Arapkir Ulu Cami*, taçkapı ve mihrabında; *Bursa Yıldırım Camii* son cemaat yeri destek yastıklarında Acar, 2011: Res. 81, 164, 202, 13.

[16]*Bursa Yeşil Cami'*in mihrabında, taçkapısında, taçkapı mihrabiyelerinde, eyvanların kuzeyindeki tabhane mekanlarının doğu ve batı duvarlarındaki pencere alınlıklarında, eyvanların pencere alınlıklarında, eyvanların güneyindeki tabhane mekanlarının pencere alınlıklarında ibadet mekanı güney duvarındaki pencere alınlıklarında Acar, 2011: 224-263; *Bursa Yıldırım Camii*'nin giriş eyvanının doğu ve batısındaki şahnişinlerin kemer kilit taşlarında, güneydoğu ve güneybatıdaki tabhane mekanlarının üst sıra pencerelerinin üstündeki yarım kalmış süslemelerde Acar, 2011: 139-158, *Bursa Muradiye Camii*'nde inşa kitabesinin yer aldığı kartuşun dilimlenen uç kısımlarında Acar, 2011: 345, Şek. 131, *Amasya Yörgüç Paşa Camii* taçkapısında, kitabesinde Acar, 2011: Res. 262, kuzeybatıdaki tabhane mekanının girişi üzerindeki çökertmede, giriş eyvanının kemer yastıklarında Acar, 2011: Res. 259, 262, Şek. 142; *Milas Firuz Bey Camii*'nin son cemaat yeri orta kemerinin yan yüzlerindeki nişlerde Acar, 2011: Res. 63, 65; *Amasya Bayezid Paşa Camii* son cemaat yeri cephesinde Acar, 2011:Res. 138.

[17]*Bursa Yeşil Cami*'te eyvanların güneyindeki tabhane mekanlarına açılan pencerelere alınlığında, Acar, 2011: 240; *Milas Firuz Bey Camii* son cemaat yeri sundurmasında Acar, 2011: 122-125.

[18]*Bursa Yeşil Cami*'in taçkapısını sınırlayan sütuncelerin etrafını dolaşan zarif bir bordür ve eyvanlara açılan pencerelerinde Acar, 2011: 234-237, 240; *Milas Firuz Bey Camii* son cemaat yeri sundurmasında Acar, 2011: 122-125.

[19]*Bursa Yıldırım Camii*'nin kuzey cephesine açılan pencerelerin sövelerindeki eşkenar altıgenlerinde geometrik kufi yazı Acar, 2011: 152, şek. 51-52; *Bursa Yeşil Cami'*in taçkapısını kuşatan bordürlerden birinde ve kuzeybatıdaki pencerede çiçekli kufi; *Bursa Yıldırım* ve *Bursa Yeşil* Camilerinin kuzey cephelerine açılan pencerelerin söve ve atkı taşları ile alınlıklarındaki kemerde sülüs yazı Acar, 2011: 151, 227, 237-238; *Amasya Bayezid Paşa Camii* son cemaat yeri cephesini üç yönden dolanan geometrik kufi bordür, kemer aynalıklarında kufi hatla yazılmış kabara Acar, 2011: 211, 215, Şek. 75-77, Res. 138.

[20]*Bursa Yıldırım Cami*'in taçkapısının yan nişlerinde, şahnişinlerin kemer kilit taşları, güneydoğu ve güneybatıdaki tabhanelerin pencere alınlıklarını dolduran bitkisel süslemeler; *Amasya Bayezid Paşa Camii* mihrabı bu teknikle yapılmıştır Acar, 2011: Res. 81, 148.

[21]*Bursa Yıldırım Camii*'nde beden duvarı ile saçağı ayıran silmede, *Bursa Yeşil Cami*'in pencere alınlıklarında Acar, 2011: Res. 79, 162.

[22]*Bursa Yeşil Cami*'in taçkapısındaki kitabe levhasında Acar, 2011: Res. 164; *Milas Firuz Bey Camii*'nin son cemaat yeri orta kemerinin yan yüzlerindeki nişlerde, taçkapıda Acar, 2011: Res. 63, 65; *Edirne Gazi Mihal Camii* giriş kapısının söve konsollarında, pencere söve konsollarının alt bölümünde, doğudaki tabhane mekanının penceresinde Acar, 2011: Res. 199-202; *Ankara Karacabey Camii* taçkapısında Acar, 2011: Res. 274-275.

oyma tekniği[23], kakma tekniği[24], kazıma tekniği[25] ve boyama tekniği[26] ile yapılmıştır. Sap ve kıvrım dallar[27] ise genellikle yüzeyden dik açılı olarak kabartılmıştır. Yüzeyleri nadiren yalın bırakılmıştır. Çoğunda yüzey, iç bükey veya içbükey yarım daire profille yivlenmiştir.

[23]*Bursa Hüdavendigar Camii'*nin son cemaat yeri ve üst kat revağındaki şebekeler Acar, 2011: Res. 25-26; *Bursa Yeşil Cami*'in kuzey cephesindeki şahnişinlerin ve müezzin mahfillerindeki şebekelerde Acar, 2011: Res. 162-163, 167; *Milas Firuz Bey Camii* son cemaat yeri korkuluklarında Acar, 2011: Res. 63; *Amasya Yörgüç Paşa Camii* giriş eyvanı kemer kilit taşında Acar, 2011: Res. 256.

[24]*Milas Firuz Bey Camii*'nin sundurma, taçkapı ve pencerelerinde Acar, 2011: Res. 63-65; *Edirne* ve *İstanbul II. Bayezid* Camileri minare ve avlu pencerelerinde Acar, 2011: Res. 447-450, 507-508; *Amasya Yörgüç Paşa Camii* giriş eyvanı kemer kilit taşında Acar, 2011: Res. 256.

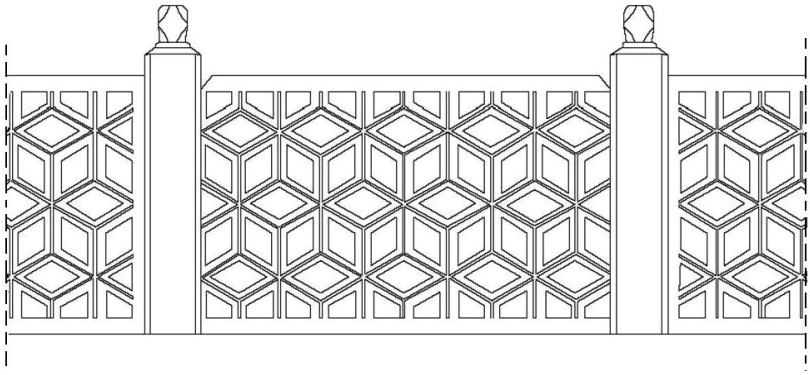
[25]*Milas Firuz Bey Camii* mihrapta Acar, 2011: Res. 69.

[26]Bu teknikte kabartılan yüzeyin veya zeminin boyanması söz konusudur. *Bursa Yıldırım Camii* kuzey duvarına açılan pencerelerin alınlıklarında kırmızı ve siyah renk boya ile yapılmış zikzak yapan çizgiler vardır Acar, 2011: 142-143.

[27]*Bursa Yeşil Cami*'in taçkapısında Acar, 2011: Res. 163-164; *Milas Firuz Bey Camii*'nin son cemaat yeri orta kemerinin yan yüzlerindeki nişlerde Acar, 2011: Res. 63, 65.

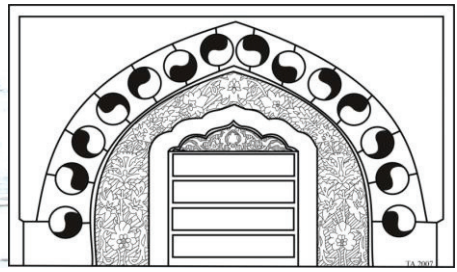

Resim 1, Şekil 1: Arapkir Ulu Camii. Mihrap (25.11.2009 *Çizim ve fotoğraflar yazara aittir*).

Şekil 2: Bursa Hüdavendigâr Camii. Son Cemaat Yeri. Mermer Korkuluk.

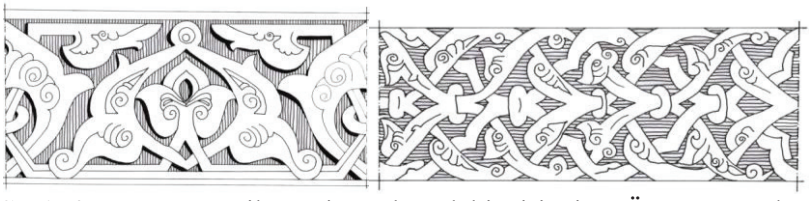

Resim 2: Milas Firuz Bey Camii. Taçkapı ve Kitabe (03.01.2008). **Şekil 3:** Milas Firuz Bey Camii. Taçkapıdaki Süsleme.

Resim 3: Bursa Yeşil Cami. Kuzey Cephe ve Taçkapı (09.08.2006)

Şekil 4-5: Bursa Yeşil Cami. Taçkapıdaki Birinci ve Üçüncü Bordür.

Şekil 6: Bursa Yeşil Cami. Taçkapıyı Kuşatan Dördüncü Bordür.

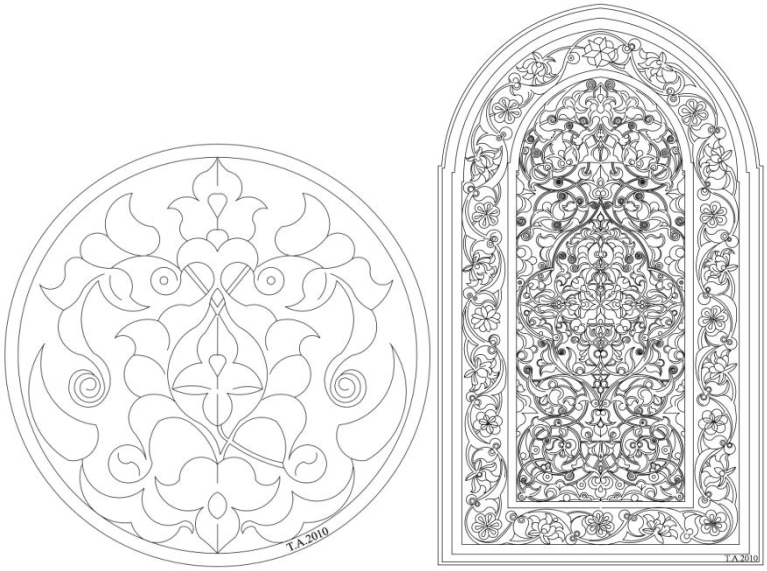
Şekil 7-8: Bursa Yeşil Cami. Pencere Alınlıklarındaki Taş Süslemelerden.

Şekil 9-10: Amasya Bayezid Paşa Camii, Son Cemaat Yerindeki Mermer Kabaralardan.

Resim 4-5: Amasya Yörgüç Paşa Camii. Kuzeydoğudaki Tabhane Mekanının Girişi ve İnşa Kitabesi (06.06.2010).

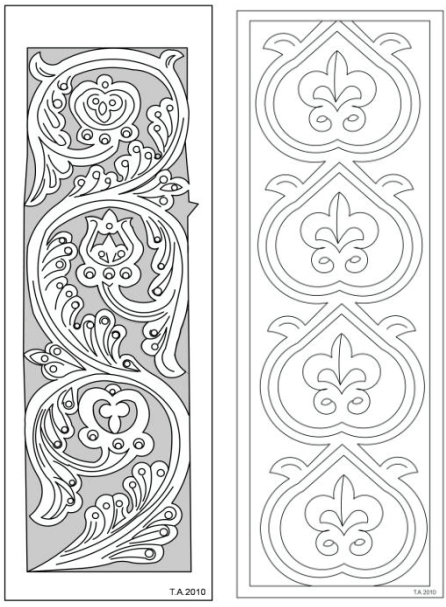
Şekil 11-12: Amasya Yörgüç Paşa Camii. Son Cemaat Yeri. Kemer Üzengilerinde Yer Alan Taş Süsleme ve Kuzeydoğudaki Tabhane Mekanının Girişinin Üst Kesiminde Yer Alan Çökertmedeki Taş Süsleme.

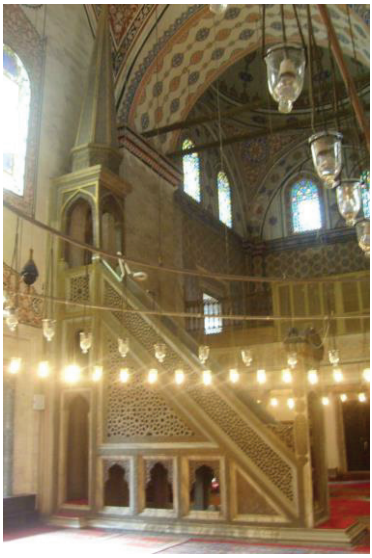
Resim 6, Şekil 13: Kastamonu İsmail Bey Camii. Taçkapı (28.11.2007).

Resim 7: İstanbul II. Bayezid Camii. Müezzin Mahfili (22.11.2008).

Şekil 14-15: Yenişehir Bali Bey Camii. Son Cemaat Yerinde Taçkapının Batısındaki Pencerede Yer Alan Taş Süslemeler.

Resim 8: İstanbul II. Bayezid Camii. Minber (22.11.2008). **Resim 9:** Diyarbakır Fatih Paşa Camii. Son Cemaat Yerinden Detay (16.02.2010).

2. Tuğla Süslemeler

Taş ve tuğla almaşık malzeme ile inşa edilmiş tabhaneli camilerde, son cemaat yerinde[28], pencere alınlıklarında[29], beden duvarlarında panolar şeklinde[30] ve minarelerde[31] tuğla süslemelere yer verilmiştir (Acar, 2011: 765-766, Tablo 46).

Tuğla süslemelerde yatay ve dikey tuğla grupları ile oluşturulmuş kompozisyonlar[32], üçgen-altıgen kompozisyonu[33], balık pulu, ağ

[28]*İznik Nilüfer Hatun İmareti, Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi, Bursa Orhan Camii, Bursa Muradiye Camii, İnegöl İshak Paşa Camii, Amasya Hatuniye Camii* Acar, 2011: Res. 35, 37, 86, 181-182, 221-224, 395, 541.

[29]*Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi, İznik Nilüfer Hatun İmareti, Bursa Ebu İshak Zaviyesi, Bursa Timurtaş Paşa Camii, Edirne Yıldırım Bayezid Camii* gibi Acar, 2011: Res. 4, 36-38, 72, 87, 94.

[30]*Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi, İznik Nilüfer Hatun İmareti, Bursa Orhan Camii, İnegöl İshak Paşa Camii* gibi Acar, 2011: Res. 4, 35-37, 181-182, 395-396.

[31]*Bursa Hüdavendigar Camii, Bursa Orhan Camii, Bursa Timurtaş Paşa Camii ve Manisa Ali Bey Camii* gibi Acar, 2011: 72-73, 87, 267, şek. 13, 18, Res. 88, 192.

[32]*Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi* pencere alınlıkları; *Bursa Ebu İshak Zaviyesi* pencere alınlıkları Acar, 2011: Res. 4, 72.

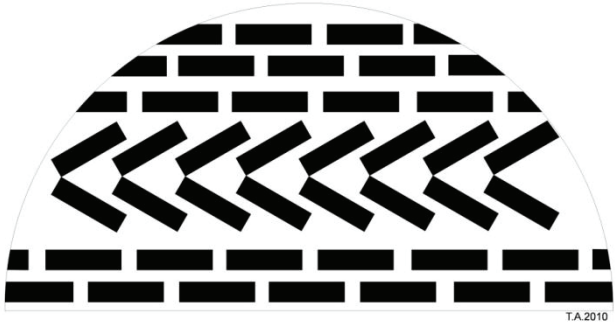
[33]*İnegöl İshak Paşa Camii* son cemaat yeri cephesi*; Bursa Timurtaş Paşa Camii*'nin doğudaki tabhane mekanının güney ucundaki pencere alınlığında, *Edirne Yıldırım Camii*'nin doğudaki tabhane mekanının güneyindeki pencere alınlığında Acar, 2011: 172, 173, Res. 87, 395.

kompozisyonu[34], sekizgen, dört kollu yıldız geçmesi[35], zikzak-balıksırtı[36], üçgen şekilli tuğla noktalı, tuğla zikzak kompozisyonu[37], altıgen, baklava-altıgen formlarla meydana getirilmiş süsleme[38], altıgen, çapraz şeritli petek kompozisyonu[39], kare taş birimli merdiven çerçeveli madalyon kompozisyonu[40], daire, ışınsal göbekli kapalı daireler kompozisyonu[41], onikigen, kapalı onikigenler kompozisyonu[42], madalyonlar[43], zencirek[44], meander[45], servi motifi[46], testere dişi şeridi[47], sekizgen-dörtgen kompozisyonu[48]; eşkenar dörtgen[49], sekizgen dörtlü yıldız kompozisyonu[50], fırıldak motifi[51], kuş gagası[52], balıksırtı[53] ters-düz su dalgası[54], altı köşeli yıldız ve eşkenar dörtgen[55], dört köşeli yıldız ve eşkenar dörtgen[56], dört kollu yıldız ve eşkenar dörtgenlerin meydana

[34] *Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi* pencere alınlığında, *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin doğu cephesindeki sivri kemerin köşeliklerinde Acar, 2011: Res. 4, 222.
[35] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin kuzeye açılan kemer gözlerinden doğudakinin batı köşeliğinde Acar, 2011: Res. 222.
[36] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinde; *İnegöl İshak Paşa Camii* son cemaat yerinde Acar, 2011: Res. 222-224, 395.
[37] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin doğu cephesinde, *İnegöl İshak Paşa Camii* son cemaat yeri cephesi Acar, 2011: Res. 222, 395.
[38] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde Acar, 2011: Res. 222-224.
[39] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde Acar, 2011: Res. 222-224.
[40] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde Acar, 2011: Res. 222-224.
[41] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde Acar, 2011: Res. 222-224.
[42] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde Acar, 2011: Res. 222-224.
[43] *Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi* güney duvarda, *İznik Nilüfer Hatun İmareti* dış cephede, *Bursa Orhan Camii* son cemaat yeri cephesi ve doğu cephe Acar, 2011: Res. 4, 35-37, 181-182.
[44] *Bursa Hüdavendigar Camii* minare gövdesinde, *Bursa Timurtaş Paşa Camii* son cemaat yeri cephesinde Acar, 2011: 72, şek. 13, 18, Res. 27, 86.
[45] *Bursa Timurtaş Paşa Camii* son cemaat yeri cephesinde, *Amasya Hatuniye* Camii son cemaat yeri cephesi Acar, 2011: Res. 86, 541.
[46] *Bursa Muradiye Camii* güney cephede alt seviyedeki batı penceresinin üst kısmında yer almaktadır Acar, 2011: 335.
[47] *Bursa Muradiye Camii*, son cemaat yeri revak kemerlerinde güney cephe alt seviye pencerelerinin kemer sırtında Acar, 2011: 335, Res. 222-224.
[48] *Bursa Orhan Camii* son cemaat yeri batı cephedeki kemer gözünde yer alan süsleme Acar, 2011: 268, 282, şek. 103.
[49] *Bursa Orhan Camii* son cemaat yeri doğu cephedeki kemer gözünde yer alan süsleme Acar, 2011: 268, 282, Res. 181
[50] *Bursa Timurtaş Paşa Camii* pencere alınlığında Acar, 2011: 161, 166-168, Res. 87.
[51] *Bursa Timurtaş Paşa Camii* ibadet mekanının batı cephesindeki pencere alınlığında Acar, 2011: 161, 166-168.
[52] *Bursa Hüdavendigar Camii* minare gövdesinde Acar, 2011: 72, 86, şek. 13, 18.
[53] *Bursa Hüdavendigar Camii* minare gövdesinde Acar, 2011: 72, 86, şek. 13, 18.
[54] *Bursa Timurtaş Paşa Camii*'nin minare gövdesinde, *Manisa Ali Bey Camii* minare gövdesinde Acar, 2011: 161, 290, Res. 88.
[55] *İnegöl İshak Paşa Camii* batıdaki beden duvarında; *Bursa Timurtaş Paşa Camii*'nin tabhane mekanlarının kuzey uçlarındaki pencerelerde, batıdaki tabhane mekanının güney duvarındaki pencerede, ibadet mekanının doğu duvarındaki pencere ile güney duvarının batı ucundaki pencere alınlığında Acar, 2011: 161, 166-168, 480-481, Res. 87, 396.
[56] *Bursa Timurtaş Paşa Camii*'nin ibadet mekanının güney duvarının doğusundaki pencere alınlığında Acar, 2011: 161, 166-168.

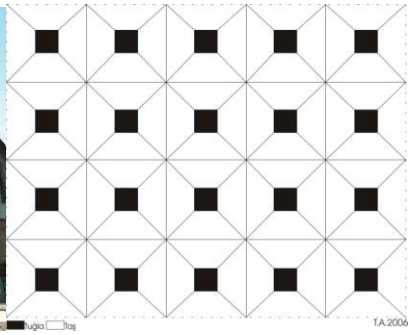
getirdiği sekizgenlerden oluşan geometrik süsleme[57] ve altıgen taşlar etrafında hasır örgüsü meydana getiren tuğlaların oluşturduğu geometrik ağ[58] kullanılmıştır. Bu süsleme kompozisyonları ile birlikte tuğladan testere dişi silmeler, yapılarda pencereleri ya da pencerelerin içerisinde bulunduğu çökertmeleri de hareketlendirilmiştir[59].

Anadolu'daki tabhaneli camilerde yukarıda da belirtildiği gibi tuğla ile yapılan süslemelerde tuğlanın formu süslemenin karakterini de belirlemiş, tuğla ile genellikle geometrik kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Tuğlalar, yatay, dikey, çapraz veya yüzey üzerinde harç içerisine girinti veya çıkıntılı yerleştirilerek farklı geometrik kompozisyonlar oluşturulabilmektedir.

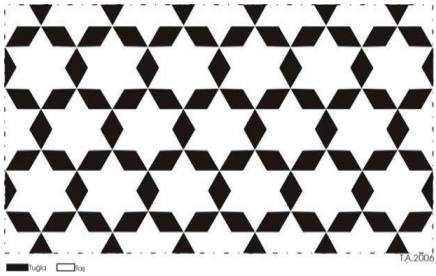

Şekil 16: Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi. Pencere Alınlığındaki Tuğla Süsleme.

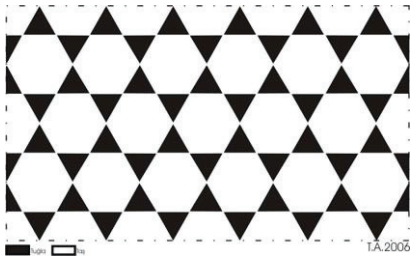

Resim 10: Bursa Orhan Camii. Doğu Cephe (08.08.2006). **Şekil 17:** Bursa Orhan Camii. Son Cemaat Yerinin Batısındaki İkiz Kemer Aynalığındaki Taş-Tuğla Süsleme.

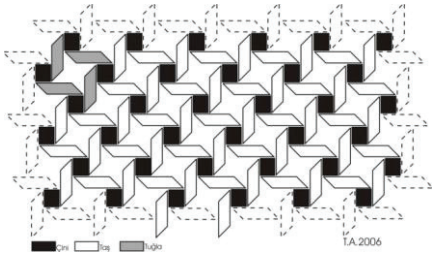
[57]*Bursa Timurtaş Paşa Camii*'nin ibadet mekanının batısındaki pencerede Acar, 2011: 161, 166-168.
[58]*Bursa Timurtaş Paşa Camii*'nin son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerindeki pencere alınlıklarında Acar, 2011: 161, 166-168.
[59]*Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi, Bursa Ebu İshak Zaviyesi, Bursa Orhan Camii* gibi Acar, 2011: Res. 4, 72, 181-182, .

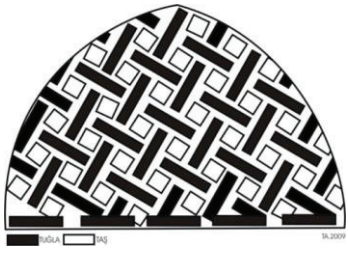

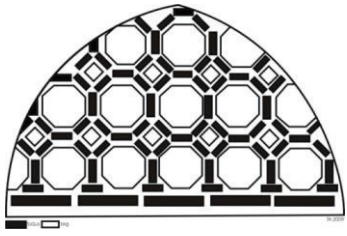

Şekil 18-19: Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi. Pencerelerdeki Taş-Tuğla Süslemelerden.

Şekil 20-21: Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi. Pencerelerdeki Taş-Tuğla Süslemelerden.

Şekil 22-23: Edirne Yıldırım Bayezid Camii. Pencere Alınlığındaki Taş-Tuğla Süsleme.

3. Alçı Süslemeler

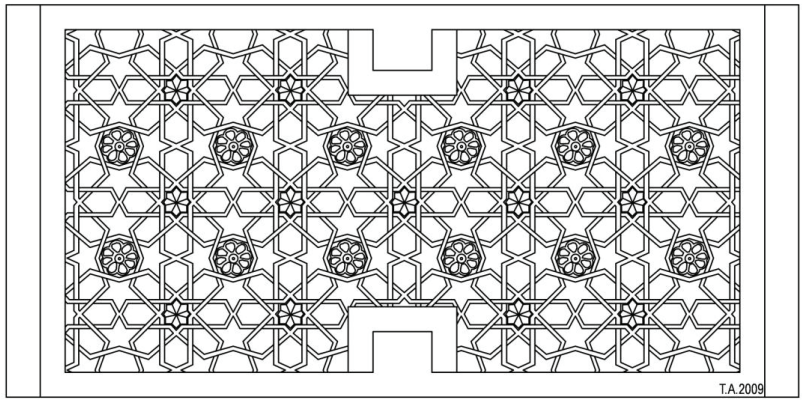
Anadolu'daki tabhaneli camilerde alçı süsleme, tabhane mekanlarındaki ocak ve dolap nişlerinde[60], örtülerin geçişlerinde[61],

[60] *Bursa Yıldırım Camii, Edirne Yıldırım Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Yeşil Cami, Ankara Karacabey Camii, Bursa Hamza Bey Camii* Acar, 2011: Res. 84, 97, 146-147, 168, 279, 342.

[61] *Bursa Muradiye Camii, Bursa Karacabey Camii, İstanbul Davut Paşa Camii, İstanbul Piri Paşa Camii* gibi Acar, 2011: Res. 231-232, 340-341, 412-414, 579, 581, 583.

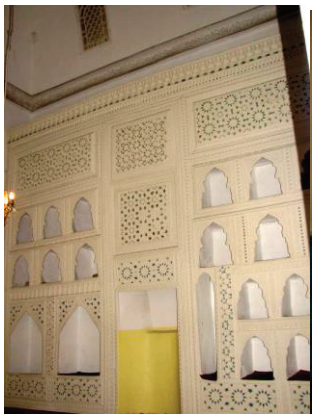
mihrapta[62] ve üst sıra pencerelerinin içlik ve dışlıklarında[63] karşımıza çıkmaktadır (Acar, 2011: 767, Tablo 47).

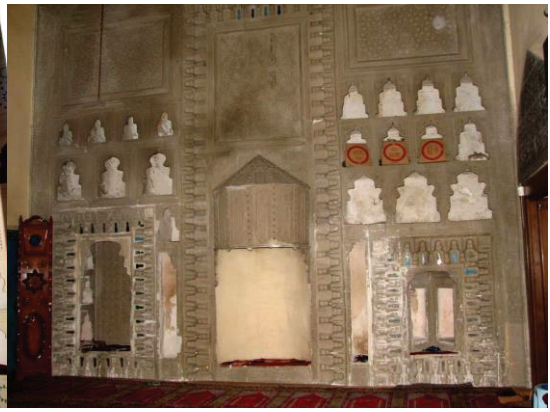
Bursa Yeşil ve *Yıldırım* camileri ile *Amasya Bayezid Paşa Camii*'nde alçıdan ocak ve dolap nişleri üzerindeki dini içerikli yazı, bitkisel kıvrım dal kompozisyonları, mukarnas bordürü, beş, sekiz, on ve oniki kollu yıldızların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar alçak kabartma olarak yapılmıştır. *Bursa Yeşil Cami* ile *Bursa Yıldırım Camii*'nde yer alan ocak ve dolap nişlerinde ayrıca geometrik panoların ve nişlerin bordürlerinde firuze renkli çini parçaları da bulunmaktadır (Acar, 2011, Resim 169, 84). *Amasya Bayezid Camii*'ndeki ocak ve dolap nişleri ile mihrap tamamen yenilenmiştir. Ocaklarda çok küçük modüller dışında özgün bölümler tamamen tahrip edilerek yok edilmiştir (Acar, 2011, Resim 146-147). *Edirne Gazi Mihal Camii*'nin tahrip olan ocağının alt kısımları tamamlanmıştır (Acar, 2011, Resim 206). Bugün metruk durumda olan *Bilecik Orhan Gazi Camii*'nin alçı mihrabı da neredeyse tamamen yok olmuştur (Acar, 2011, Resim 23). *Bursa Ali Paşa Camii*'nin mihrabı yapılan onarımda tamamen yenilenmiştir (Acar, 2011, Resim 61). *Bursa Orhan Camii*'nin mihrabı da boyalar ve yaldızlarla yeni bir görünüm kazanmıştır (Acar, 2011, Resim 186).

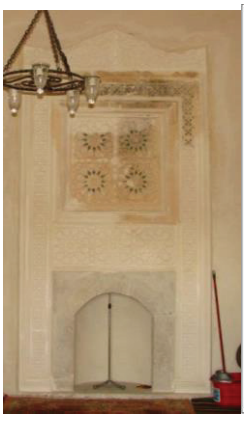

Şekil 24: Kastamonu İsmail Bey Camii. Taçkapının Tavanındaki Alçı Süsleme.

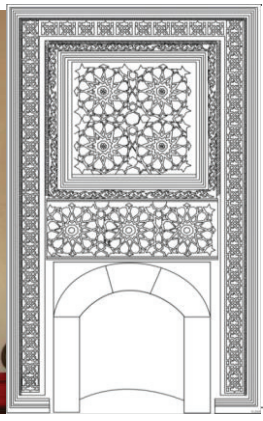
[62]*Bilecik Orhan Gazi Camii, Bursa Ali Paşa Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Orhan Camii, Edirne Gazi Mihal Camii* Acar, 2011: Res. 23, 61, 148, 186, 207.
[63]*İznik Nilüfer Hatun İmareti, İznik Yakup Çelebi Camii, İstanbul Piri Paşa Camii* gibi. İçlik ve dışlığa sahip pencereli yapılar için bkz. Acar, 2011: 719, 727, Tablo 36.

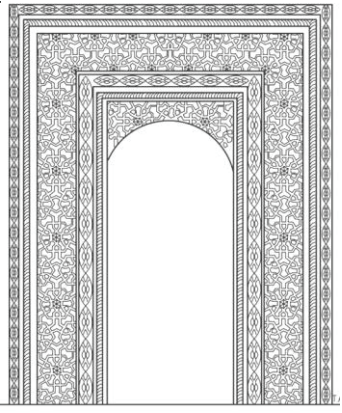

Resim 11: Bursa Yıldırım Camii. Güneydoğudaki Tabhane Mekanı. Alçı Ocak ve Dolap Nişlerinden Detay (10.08.2006). **Resim 12:** Bursa Yeşil Cami. Kuzeydoğudaki Tabhane Mekanında Yer Alan Alçıdan Ocak ve Dolap Nişleri (09.08.2006).

Resim 13, Şekil 25: Edirne Yıldırım Bayezid Camii. Güneydeki Tabhane Mekanı. Kuzey Duvarındaki Ocak (20.11.2008). **Şekil 26:** Ankara Karacabey Camii. Alçı Ocak.

4. Çini, Çini Mozaik ve Sırlı Tuğla Süslemeler

Anadolu'daki tabhaneli camilerde çini, çini mozaik ve sırlı tuğla süslemelere çok fazla rastlanmamaktadır. Çini süsleme genellikle yapıların iç yüzeylerinde avlu, ibadet mekanı, tabhane mekanları, eyvanlar ve üst kattaki mekanlarda karşımıza çıkmaktadır[64]. Dış cephede ise son cemaat

[64]*Edirne Yıldırım Camii, Bursa Yeşil Cami, Edirne Muradiye Camii, Bursa Muradiye Camii* Acar, 2011: 188, 246-254, 315-328, 349-351, şek. 90-99, 109-127.

yerinde[65], pencerelerde[66], taçkapıda[67] ve minare[68] detaylarında çini, çini mozaik ve sırlı tuğla malzeme kullanılmıştır. Çini süslemelerde altıgenler ve üçgenlerden meydana gelen altı kollu yıldız motifi[69], altı kollu yıldız[70], sekiz kollu yıldız[71] ve on kollu yıldızlardan[72] meydana gelen geometrik kompozisyonlar; palmet, rumi, lotus, hatai, şakayık gibi bitkisel süslemeler[73] ve yazı[74] süsleme repertuarını oluşturmaktadır. Renkler Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminden farklı olarak firuze, mavi, kobalt mavisi, beyaz, fıstık yeşili ve sarı kullanılmıştır. Bu renkler Timur devri eserlerinde karakteristiktir. *Edirne Muradiye Camii*'nin ibadet mekanının duvarlarında yer alan altıgen formlu çiniler ise mavi-beyazdır. Plakalar sonsuz düzendedir. Çiniler sıratlı tekniğinde bitkisel bordürlerle çevrelenmiştir. Mihraplardaki çinilerde renkli sır tekniği (cuerda seca) ve sıratlı tekniği kullanılmıştır. Çini mozaik çinilerde, sarı, açık yeşil, firuze, beyaz, lacivert ve morun tonları kullanılmıştır. Çinilerin bir kısmı ise kabartmadır (Acar, 2011: 769, Tablo 48).

Bursa Yeşil Cami tabhaneli camiler içerisinde en zengin çini süslemeye sahip yapıdır. Yapının avlu, ibadet mekanı, eyvanları, tabhane mekanları, müezzin ve hünkar mahfilleri ile üst katındaki mekanlarda bol çini malzeme kullanılmıştır. Yapının hünkar mahfilinin tavanında ve zemininde de çini kullanılması dönem için üniktir. Hünkar mahfilindeki çiniler renkli sır tekniğindedir. İçleri bitkisel bezeme unsurları ile doldurulmuş geometrik süsleme, kabartmalı şekilde uygulanmıştır. Müezzin mahfillerinin tavanlarındaki çiniler çini-mozaik tekniğindedir. Zemindeki çiniler renkli sır tekniğindedir (Acar, 2011, Resim 165-166, 168, 173, 175).

Çini süslemenin yoğun olarak kullanıldığı diğer yapılar *Bursa* ve *Edirne*'de bulunan *Muradiye* camileridir. *Bursa Muradiye Camii*'nde avlunun kuzey duvarı da tek renk sırlı çinilerle, *Edirne Muradiye Camii*'nin ibadet mekanının duvarları da mavi-beyaz renkli çinilerle kaplanmıştır.

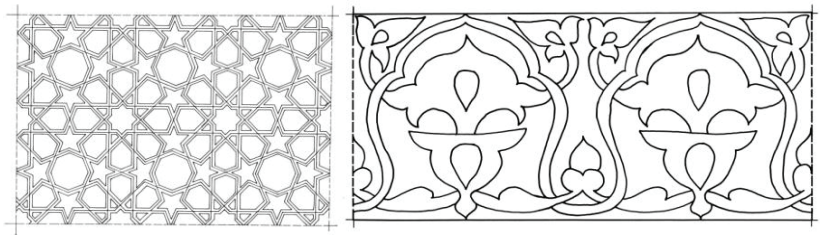
[65]*Bursa Muradiye Camii* Acar, 2011: 346-349, şek. 132-135.
[66]*Bursa Timurtaş Paşa Camii, Bursa Muradiye Camii, Diyarbakır Fatih Paşa Camii, İstanbul Sultan Selim Camii* Acar, 2011: 346-349, 617-618, şek. 136-137, Res. 87, 559, 566-567.
[67]*Bursa Muradiye Camii* taçkapı çini-mozaik tekniğinde Acar, 2011: Res. 228-229.
[68]*Ankara Karacabey Camii, Tire Yahşi Bey Camii, Bursa Hamza Bey Zaviyesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii* Acar, 2011: 443, 447, Res. 272-274, 287-290, 390-392.
[69]*Edirne Muradiye Camii* Acar, 2011: 315-328.
[70]*Bursa Yeşil Cami*'n mihrabında yer alan geometrik bezemede Acar, 2011: Res. 173, 175.
[71]*Bursa Yeşil Cami*'n hünkar mahfilinde Acar, 2011: Res. 166-167.
[72]*Bursa Yeşil Cami*'n hünkar mahfilinin kuzeyinde yer alan mekanın Bursa kemerinde ve *Bursa Muradiye Camii*'nin son cemaat yerinde yer alan pencere alınlığında Acar, 2011: Res. 167, 227.
[73]*Edirne Muradiye Camii, Bursa Muradiye Camii, İstanbul Sultan Selim Camii* Acar, 2011: 315-318, 626-627, Res. 228.
[74]*Bursa Yeşil Cami*'n duvar yüzeylerini kaplayan tek renkli sırlı çinilerin üzerindeki kalın bordürde, mihrapta, kemer karınlarında ve pencere alınlıklarında; *Edirne Muradiye Camii* mihrapta Acar, 2011: Res. 165, 167, 173, 175, 217.

Bursa Yeşil Cami, Edirne Muradiye Camii ve *Bursa Muradiye* Camii'nde uygulanan çini süslemelerdeki desen ve renklerdeki uyum, üç yapıda da aynı sanatçıların çalışmış olabileceğini akla getirmektedir. *Bursa Yeşil Cami*'in mihrabının üzerindeki "Tebrizli ustaların eseri" kitabesi bu yapıda ve *Bursa Muradiye Camii*'nin sanatçı grubunun Tebrizli ustalar olduğunu desteklemektedir. Renk ve desenlerde görülen benzerlikler de bu yapılarda Timur ekolünde yetişmiş ya da etkilenmiş sanatçıların çalıştığını gösteren en büyük delillerden biridir.

Anadolu Selçuklu döneminde özellikle minarelerde kullanılan sırlı tuğlalar, Anadolu'daki tabhaneli camilerde pek tercih edilmemiş, sadece birkaç örnekte basit formlar şeklinde karşımıza çıkmıştır. *Ankara Karacabey Camii*'nin ve *Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii*'nin yivli gövdesinin alt kesimi kobalt mavisi ve patlıcan moru renkli sırlı tuğlalar, *Bursa Hamza Bey Camii*'nde eşkenar dörtgen formlu yeşil renk sırlı tuğlalar (Acar, 2011, Resim 331-332) ve *Bursa Muradiye Camii*'nde dikdörtgen formlu yeşil renk sırlı tuğlalar şerefe altlarını hareketlendirmiştir (Acar, 2011, Resim 281).

Resim 14-15: Bursa Yeşil Cami. Giriş Eyvanı Doğu Duvarı ve Hünkar Mahfilinin Duvarlarındaki Çinilerden Detay (08.08.2006).

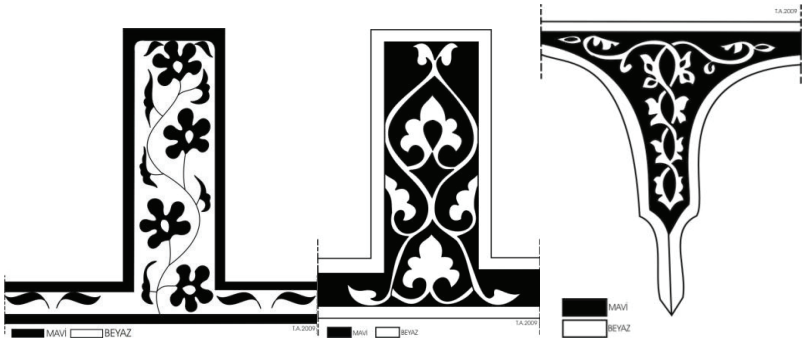
Şekil 27-28: Bursa Yeşil Cami. Hünkar Mahfilinin Duvarlarındaki Geometrik Örnekli Çini Süslemelerden ve Mihraptaki Çini Süslemelerden Detay.

Resim 16-17: Bursa Muradiye Camii. Giriş Eyvanı ve Eyvanının Tavanı (07.08.2006).

Şekil 29: Edirne Muradiye Camii. Mihrapta Yer Alan Mavi-Beyaz Tekniğindeki Çini Bordür.

Şekil 30-32: Edirne Muradiye Camii. Mihrapta Yer Alan Mukarnas Bordürden Detay.

Şekil 33: Edirne Muradiye Camii. Mihrap Kavsara Köşeliklerinde Yer Alan Çini Mozaik Süsleme. **Şekil 34-35:** Bursa Muradiye Camii. Son Cemaat Yerindeki Pencerelerde Yer Alan Çini Süsleme.

5. Kalemişi Süslemeler

Dini ve sivil mimaride çoğunlukla neme dayanıklı olmadığı için yapıların iç duvarlarında ve örtülerde tercih edilen kalemişi süslemelerin tabhaneli camilerde de yer verilmesi dönem yapılarında olduğu gibi bu yapılarda süslemeye önem verildiğini ortaya çıkarmaktadır. Kalemişi süslemeler dış cephede son cemaat yerinin örtü ve geçişlerinde[75], pencerelerde[76], taçkapıda[77], iç mekanlarda ise avlu[78], ibadet mekanı[79] ve tabhane mekanlarında[80] duvar yüzeylerinde, pencere çevrelerinde, mihraplarda, örtü ve geçişlerde uygulanmıştır. Süslemelerde içleri geometrik, bitkisel ve yazı unsurları ile doldurulmuş rozetler, palmetler, rumiler, hatailer, kıvrım dallar ve bunlardan gelişen kompozisyonlar görülmektedir. Renkler kırmızı, sarı, yeşil, mavi, siyah ve beyazdır (Acar, 2011: 772-773, Tablo 49).

Sıva dökülmeleri, nem, doğal ya da hatalı uygulamaların yanı sıra, *Bursa Yeşil Cami*'de olduğu gibi onarımlar sırasında üzerlerinin sıvanması veya badana ile kapatılması, *Bursa Ali Paşa Camii*'nde de olduğu gibi süslemelerin sökülüp yerlerine yenilerinin yapılması gibi nedenlerle,

[75]*Bursa Hüdavendigar Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Edirne Muradiye Camii* gibi Acar, 2011: 72, Res. 139-141, 211-212.
[76]*Bursa Orhan Camii, Edirne II. Bayezid Camii, İstanbul II. Bayezid Camii* gibi Acar, 2011: Res. 182-184, 186, 452, 459-461.
[77]*Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Muradiye Camii* Acar, 2011: Res. 141, 228-229.
[78]*Bilecik Orhan Gazi Camii, Bursa Ali Paşa Camii* gibi Acar, 2011: Res. 24, 59.
[79]*Bursa Ebu İshak Zaviyesi, Edirne Yıldırım Camii, Kastamonu İsmail Bey Camii* gibi Acar, 2011: Res. 76, 101, 324.
[80]*Milas Firuz Bey Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii, Amasya Yörgüç Paşa Camii* gibi Acar, 2011: 217-218, 375, Res. 68.

tabhaneli camilerde yer alan özgün kalemişi süslemelerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Ulaşabilenlerin de çoğunda, matlaşan örneklerin yeniden boyanması sırasında, renk ve desenleri değişmiş, süslemeler özelliklerini büyük ölçüde yitirmiştir. Örneğin *İstanbul Sultan Selim Camii, Edirne II. Bayezid Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii* ve *Kurşunlu Yıldırım Camii*'nin kalemişi süslemeleri yapılan son restorasyonlarda yetkili kurumların izni ile *Amasya Yörgüç Paşa Camii*'nde ise cemaatin müdahaleleri ile kalemişi süslemeler kısmı ya da bütün olarak yenilenmiş, renkleri canlandırılmıştır.

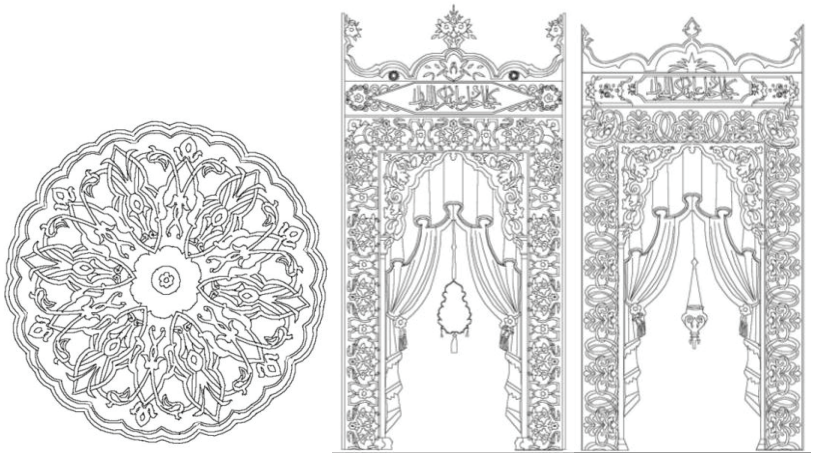
*Bursa'*daki *Orhan* ve *Hüdavendigâr* camilerinin Barok karakterli kalemişi süslemeleri (Acar, 2011, Resim 186, 31-33), *Kurşunlu Yıldırım Camii*'nin belli bir programda olmayan bitkisel süslemeleri (Acar, 2011, Resim 480) ve *İnegöl İshak Paşa Camii*'nin hatları yapıyla çağdaş değildir (Acar, 2011, Resim 402). Geç döneme özgü süslemeler yapıya sonradan eklenmiştir.

Tabhaneli camiler içerisinde özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan kalemişi süslemeler *Bursa Yeşil Cami*'de karşımıza çıkmaktadır. Tabhane mekanları ve eyvanlarda duvarların üst kesiminde, örtü ve geçişlerde sıva ya da boyanın altında kalmış kalemişi süslemeler vardır. Süslemeler sıva üzerine çoğu kırmızı veya lacivert zemin üzerine beyaz ve sarı motif ve siyah konturlu olarak yapılmıştır. Büyük kubbelerin Türk üçgenli geçiş bölgelerinde, her yüzeyde kıvrım dal esasına uygun bir dolgu bulunur. Motifler genellikle rumi, pek azı ise hatai grubundandır. Türk üçgenli bölümün altını ise bir yazı kuşağı dolaşmaktadır. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının yıldız tonozunda ve duvarların üst kesimindeki kalemişi süslemelerde kısmi bozulmalar dikkat çekmektedir. Palmet, rumi gibi soyut süslemelerin yanında çok çenekli natüralist çiçekler ve kıvrım dallarla şekillenen süslemelerde kırmızı, sarı, yeşil ve siyah renkler kullanılmıştır. Süslemelerin bir kısmı dökülmüş, bir kısmı da boya ya da sıva tabakası altında kalmıştır. Kalemişi süslemelere yönelik yapılan uygulamalarla ilgili herhangi bir veriye ulaşamamış olmamız, bu konuda net saptamalar yapmamızı engellemektedir. Duvar yüzeylerinin üst kesiminde yer alan daire formlu madalyonlar ve pencere görünümü verilmiş süslemelerin, sıva altından devamları gelecek gibi bir görünümleri vardır. Daire formlu madalyonlar giriş eyvanında yer alan çiniden madalyon süslemesini tekrarlamaktadır. (Acar, 2011, Resim 170-173). Yapı farklı tarihlerde onarım görmüş (Yavaş, 2009: 589-596), 2006 yılından sonra yapılan çalışmalar kapsamında da camideki kalemişleri canlandırılmış eksik olanlar tamamlanmıştır.

Edirne Muradiye Camii'nin ibadet mekanında tahrip edilerek kırılan çinilerin altından kalemişi süslemeler meydana çıkmıştır. Yapıdaki mevcut kalemişi süslemeler yapı ile aynı yıllara tarihlenmektedir. Duvarların üst kesiminde de içlerinde dini içerikli yazıların bulunduğu dairesel madalyonlar ve dikdörtgen formlu panolar vardır. Bu süslemelerde yapılan

ve itinalı boya raspalarından sonra iki döneme ait süslemelere rastlanmıştır (Acar, 2011: 229-230).

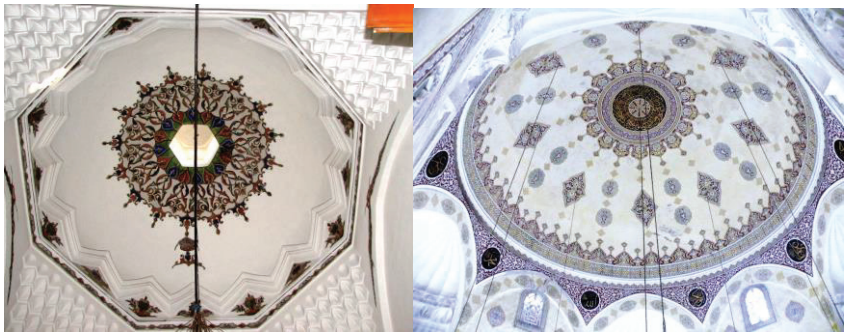
Yukarıda da görüldüğü gibi Anadolu'daki tabhaneli camilerde kalemişi süslemeler zamanın ya da onarımlar sırasında konusunda uzman olmayan kişilerin verdiği tahribatlarla özgünlüklerini yitirmiş ve hemen hemen hepsi yenilenmiştir.

Şekil 36-38: Bursa Hüdavendigâr Camii. Son Cemaat Yerinin Ortadaki Kubbenin Göbeğindeki Kalemişi Süsleme. Batı ve Doğu Eyvanlarında Yer Alan Kalemişi Mihrap Süslemeleri.

Resim 18: Milas Firuz Bey Camii. Batıdaki Tabhane Mekanının Örtüsü (03.01.2008). **Resim 19:** Bursa Yıldırım Camii. İbadet Mekanı (10.08.2006).

Resim 20: Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi. Avlunun Örtüsü (09.08.2006).
Resim 21: İstanbul Piri Mehmet Paşa Camii. İbadet Mekanının Örtüsü (22.11.2009).

Resim 22-23: Tire Yahşi Bey Camii. İbadet Mekanı ve Mihrap (21.04.2009).

Resim 24-25: Bursa Yeşil Cami. Kuzeybatı ve Güneybatıdaki Tabhane Mekanlarının Örtüsü (08.08.2006).

Resim 26: Bursa Yeşil Cami. Doğudaki Eyvanının Örtüsü (08.08.2006).
Resim 27: Edirne Muradiye Camii. İbadet Mekanının Doğu Duvarı (19.11.2008).

6. Ahşap Süslemeler

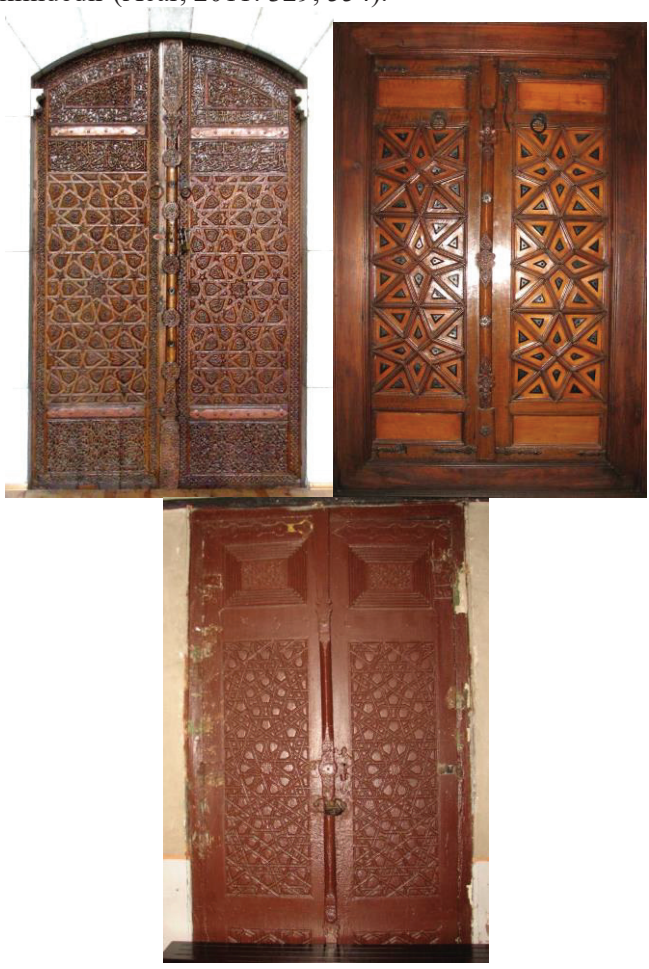
Anadolu'daki tabhaneli camilerde ahşap süsleme çok fazla yapıda uygulanmamıştır. Çalışmamız kapsamında sadece 17 yapıda ahşap süsleme görülmektedir. Ahşap örnekleri taçkapıda kapı kanatlarında [81], avlu, ibadet mekanı ve tabhane mekanlarının kapı/pencere kanatlarında[82] ve minberlerde[83] karşımıza çıkmaktadır. Ahşap malzemede geometrik kompozisyonlar hakimdir. Silme ve bitkisel örnekler ve yazı da kullanılmaktadır. Genellikle meşe ve ceviz ağacından yapılan unsurlarda, kündekâri ve oyma teknikleri tercih edilmiştir (Acar, 2011: 775-776, Tablo 50).

Yapılarda XV. yüzyıldan sonra meydana gelen değişimler, camilerin litürjik objeleri olan minber ve vaaz kürsüsü gibi unsurların da yapıya eklenmesine neden olmuştur. Yapılara cami işlevi kazandıktan sonra eklenen bu unsurlar, yangınlar ve onarımlar sırasında ya değişikliklere uğramışlar ya da hemen hemen tüm yapılarda da görüldüğü gibi tamamen yenilenmişlerdir.

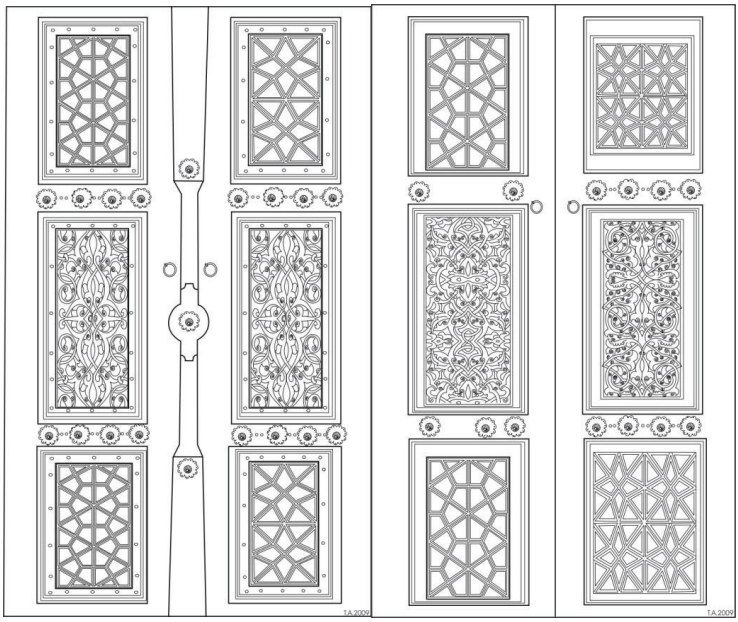
Anadolu'daki tabhaneli camiler arasında sadece *Edirne Muradiye Camii* ve *Manisa Hatuniye Camii*'nin ahşap minberleri sanatsal değere sahiptir. *Edirne Muradiye Camii*'nin minberinin dolap aynalığında on kollu yıldızlardan gelişen geometrik kompozisyon, aynalık kısmında yatay ve dikey çıtalardan meydana gelen bir diğer geometrik örnek, korkulukta ise şebekeli geometrik bir süsleme bulunmaktadır. Minber kapısı sivri

[81] *Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Yeşil Cami, Bursa Muradiye Camii, Osmancık Koca Mehmet Paşa Camii, Tire Yahşi Bey Camii, Vezirköprü Taceddin Paşa Camii gibi* Acar, 2011: Res. 142, 164, 230, 267, 292, 295, 485.
[82] *Edirne Muradiye Camii*, pencere kanadı; *Tire Yeşil Cami*, kapı kanadı; *Edirne II. Bayezid Camii*, kapı kanadı Acar, 2011: Res. 218, 292, 295, 456-457.
[83] *Edirne Muradiye Camii, Manisa Hatuniye Camii* Acar, 2011: Res. 217, 470.

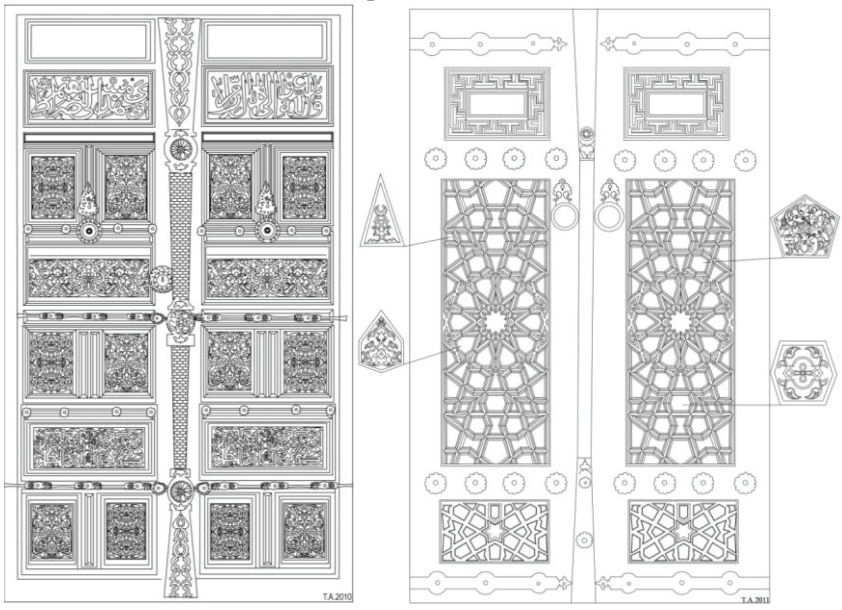
kemerlidir. Kapının üç parçadan meydana gelen bir tepeliği vardır. Minberin dolap aynalığı, geometrik geçmeli kündekâri tekniğinde, korkuluğu ise ajur tekniğindedir. Minberin ön kısmı onarıldığı için orijinalliği kaybolmuştur. *Manisa Hatuniye Camii*'nin minberi gerçek kündekâri tekniği ile yapılmıştır. Aynalığında sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Geometrik panolar üzerinde kabartma olarak yapılmış, rumiler, hatayi ve çiçekli dal motifleri yer almaktadır. Geometrik örnekli korkuluk ajur tekniğindedir. Köşk altı dolap aynalığı, dikdörtgen parçalı geçme şeklindedir (Acar, 2011: 329, 554).

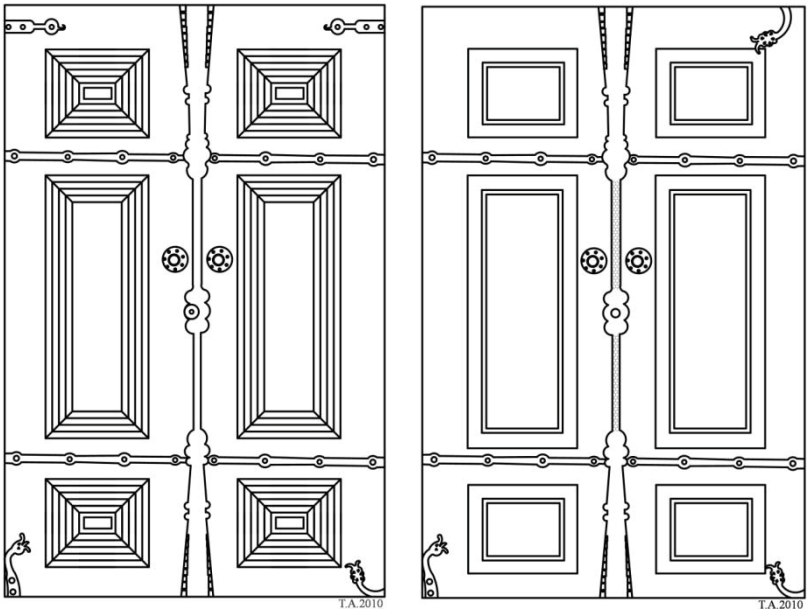
Resim 28-29: Amasya Bayezid Paşa Camii. Taçkapının Ahşap Kapı Kanatları ve İbadet Mekanındaki Pencere Kanatlarından (06.06.2010).
Resim 30: İstanbul II. Bayezid Camii. Doğudaki Tabhane Mekanının Pencere Kanatlarından (22.11.2008).

Şekil 39-40: Tire Yahşi Bey Camii. Batı ve Doğu Tabhane Mekanına Ait Kapı Kanatları.

Şekil 41: Ankara Karacabey Camii. Taçkapının Ahşap Kapı Kanatları.
Şekil 42: Vezirköprü Taceddin Paşa Camii. Taçkapının Ahşap Kapı Kanatları.

Şekil 43-44: Manisa Hatuniye Camii. Doğudaki ve Batıdaki Tabhane Mekanlarının Kapı Kanadı.

Sonuç

Anadolu'daki tabhaneli camilerde mimar ve sanatçılar ile ilgili kaynakların olmaması, altım dört yapı içerisinde biri tartışmalı olsa da sadece yedi yapının mimarın adının bilinmesi bu konuyu derinlemesine irdelememizi engellemiştir. Erken Osmanlı döneminde, klasik dönemdeki olduğu kadar örgütlü bir mimarlık teşkilatı yoktur. Bu nedenle usta kitabesi olmayan diğer yapıların mimar ve sanatçıları bilinmemektedir (Acar, 2011: 778-782, Tablo 51).

Tabhaneli camiler arasında *Amasya Bayezid Paşa Camii* ile *Bursa Yeşil Cami*'de mimar ve sanatçı grupları yapılardaki usta ve sanatçı kitabeleri ile tespit edilebilmektedir. *Bursa Yeşil Cami*'de ahşap, çini ve kalemişi usta ve sanatçıları; *Amasya Bayezid Paşa Camii*'nde de taş ve ahşap sanatçısı ve grupları belirtilmiştir. Bununla birlikte bazı yapıların mimari ve süsleme özelliklerindeki farklar, mimar ya da sanatçısının da belli olmamasından yola çıkılarak çeşitli tartışmaların doğmasına neden olmuştur. Örneğin *Bursa*'daki *Orhan, Hüdavendigâr* ve *Yıldırım* camilerinde kullanılan son cemaat yeri ve son cemaat yerindeki ikiz kemerler bu unsurların Bizans kiliselerindeki narteksterden etkilenildiği ya da bu yapılarda yabancı ustaların çalıştığı fikrini doğurmuştur. Benzer bir durum da *Edirne Yıldırım Camii*'nde karşımıza çıkmaktadır. Haçvari dört eyvanlı plan şemasındaki yapının kiliseden bozma olduğu yolunda çeşitli fikirler öne sürülmüştür. *İznik Nilüfer Hatun Camii*'nin doğu-batı şekilli

yerleştirilmesi, son cemaat yerinin konumu da tartışılan bir diğer yapıdır. Oysa göz ardı edilmemesi gereken bir durum kuruluş aşamasında olan ve farklı yönelimlere açık olan Osmanlının, yeni fethedilen topraklardaki yerel mimarlık örneklerine öykünülebileceğidir. Aynı zamanda yeni imar hareketleri içerisinde yerel mimar ve sanatçılar da bu yapılarda çalışmış olabilir. Osmanlı'da gayrimüslimlerin Türkçe ve Arapça isimler altında da çalıştıkları gözden kaçırılmaması gereken bir başka durumdur. Osmanlı Devleti'nde dini ya da etnik özelliklerine bakılmaksızın mimar ve sanatçı grupları her dönemde istihdam edilmiştir. Bu durum haremi, idarecisi ve askerini Müslüman olmayanlardan seçen Osmanlı sultanları için yadırganmayacak bir durumdur. Erken dönemde göçebe-savaşçı gruplarının önceliklerinin imar hareketleri olmaması, bu durumda mimar ve sanatçı gruplarının yerel halk arasından ya da doğudan gelebileceği düşünülmesi-irdelenmesi gereken bir başka durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Müslüman ülkelerinden gelen gezici ustaların, yerli ustalardan destek almaları, mevcut taş ocaklarını, tuğla üretim merkezlerini kullanmaları hiç de şaşırtıcı bir durum olmamalıdır. Fethettikleri yerlerde kiliseleri yadırgamadan cami olarak kullanan bir zihniyet, camilerde yerli ustaların çalışmasını da yadsımayacaktır.

Tablo 1: Mimar ve Sanatçıları Bilinen Tabhaneli Camiler.

YERİ	TARİHİ	YAPININ ADI	Sultan/Dönem	Bani/Atfedilen	Mimar	Taş Ustası	Ahşap Ustası	Çini Ustası	Kalemişi Ustası	Kitabe Ustası	Hattat
Amasya	1414	Bayezid Paşa İmareti	Çelebi Mehmet	Vezir Bayezid Paşa	Abdullah oğlu Doğan	Şamlı Mehmed oğlu Muallim Ebu Bekir/Zeyneddin bin Zekeriya	Abdullah oğlu Yakup/ Marangoz Mustafa				
Bursa	1415-19	Yeşil İmaret	I. Mehmet	I. Mehmet	Hacı İvaz Paşa		Tebrizli Ahmet oğlu Hacı Ali	Mecnun Muhammed	İlyas Ali oğlu Ali		
Ankara	1427-28/1440	Karacabey İmareti	II.Murat	Celaleddin Karacabey	Sinaneddin Ahmet bin Ebu Bekir						
Istanbul	1462-1463	Mahmut Paşa Camii	II.Mehmet	Vezir Mahmut Paşa	Atik Sinan						
Istanbul	1485	Davut Paşa İmareti	II.Mehmet /II. Bayezid	Sadrazam Davut Paşa	Mehmet Tahir Ağa denetiminde Mimar Abdullah					Şeyhulislam Kemal Paşazade Ahmet Efendi	Şeyh Hamdullah
Edirne	1487-1488	II. Bayezid İmareti	II. Bayezid	II. Bayezid	Hayrettin						
Istanbul	1501/1505-6	II. Bayezid İmareti	II. Bayezid	II. Bayezid	Hayrettin?/ Kemaleddin ?/Yakupşah bin Sultanşah?						

Yapılarda aynı sanatçı grupları, kendilerini belli etmek amacıyla *Edirne Beylerbeyi*[84], *Bursa'da Yıldırımi*[85], *Yeşil*[86] ve *Muradiye* camilerinde de[87] görüldüğü gibi taşçı işaretleri yapmışlardır. Anadolu mimarisinde, taşçı işaretleri özellikle XIII. yüzyıl sürecinde ve Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında görülmektedir. Bu işaretlerin ustaların kendi yaptıkları işi belgelemek amacıyla yapıldıkları düşünülmektedir[88]. Benzer işaretlerden yola çıkarak, usta kitabesi olmayan yapılarda, aynı ustaların çalıştığını düşünmek de çok da yadsınacak bir durum olmamalıdır.

Tabhaneli camilerde, taş, tuğla, çini, çini-mozaik, kalemişi, ahşap gibi farklı malzemelerle oluşturulan süslemeler dönemin diğer yapıları ile aynı kompozisyonda olması işlev yönünden farklı olsa da süsleme programlarında bir devamlılık göstermeleri bakımından önemlidir.

[84]Taçkapıda mermer üzerine koyu renk altı kollu yıldız motifi kakılmıştır.
[85]Taçkapının sağında koyu renk sert bir taş ile yıldız şeklinde bir kakma yapılmıştır.
[86]Turkuaz çini parçaları ile taş üzerine kakma yapılmıştır.
[87]Turkuaz çini parçaları ile taş üzerine kakma yapılmıştır.
[88]Bakırer, 2002: 59-69.

Kaynakça

ACAR, T. (2011a), *Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi ABD. Türk-İslam Sanatı BD., yayımlanmamış doktora tezi, İzmir.

ACAR, T. (2011b), Kastamonu İsmail Bey İmareti/Camii'nin Çözümlemeli Plan İrdelemesi, *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler, Çobanoğulları- Candaroğulları- Pervâneoğulları,* (3/8 Ekim 2011 Kastamonu, Sinop, Çankırı), 122-145.

ACAR, T. (2013). Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 303-326.

ACAR, T. (2016a), Tabhaneli Camilerde Özel Tasarım Birimleri Sultan Mekanları, *VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri 15-16-17 Mayıs (May) 2014*, Konya: 10 Şubat 2016, 89-94.

ACAR, T. (2016b), Tabhaneli Camilerin İnşa Malzemesi ve Duvar Teknikleri, *Asosjournal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 311-326.

ASLANAPA, O. (2004), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

BAKIRER, Ö. (2002), Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisinde Taşçı İşaretleri, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001 Bildiriler*, 59-69.

ÇETİNTAŞ, S. (1958), *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul: Maarif Matbaası.

EMİR, S. (1994), *Erken Osmanlı Mimarisi'nde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, *I-II*, İzmir: Akademi Kitabevi.

EYİCE, S. (1962a), Osmanlı-Türk Mimarisi'nin İlk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959*, Ankara, 187-188.

EYİCE, S. (1962b), İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, XXI, 1-80.